GEÏLLUSTREERDE ENCYCLOPAEDIE
VAN NEDERLANDSCH-INDIË

697698 J.C.M. v Gleuk JR.

GEÏLLUSTREERDE ENCYCLOPAEDIE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

DOOR

G. F. E. GONGGRYP
OUD-GOUVERNEUR VAN SUMATRA'S WESTKUST

Met medewerking van:

W. K. BOOGH
KAPITEIN DER INFANTERIE K.N.I.L.

IR. E. A. DOUGLAS
OUD-HOOFDINGENIEUR, LEIDER DER BOEKIT ASAM STEENKOLENMIJNEN

G. J. DU MARCHIE SARVAAS
OUD-RESIDENT,
INSPECTEUR VAN AGRARISCHE ZAKEN EN VERPLICHTE DIENSTEN

MR. A. NEIJTZELL DE WILDE
OUD-VOORZITTER VAN DEN VOLKSRAAD

J. TH. PETRUS BLUMBERGER
OUD-ASSISTENT-RESIDENT

NLg2C1105

MCMXXXIV
N.V. LEIDSCHE UITGEVERSMAATSCHAPPIJ
LEIDEN

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK

Papier Van Gelder Zonen, Amsterdam - Druk Drukkerij C. Haasbeek, Alphen a.d. Rijn - Cliché's Chemigrafische Kunstinrichting „Polygraph", Haarlem - Bindwerk N.V. Boekbinderij v.h. J. G. Pulle, Leiden

Deze uitgave bedoelt te zijn een beknopte, practische handleiding voor hen die belangstellen in Nederlandsch-Indië, zoowel daar te lande als in het moederland. Zij wil zijn populair en up to date. In de artikelen is gestreefd naar kortheid en zakelijkheid, ten einde den gebruiker in staat te stellen zich snel te oriënteeren.

Van de vele moeilijkheden, welke de verwezenlijking dezer desiderata - geaccentueerd door de beschikbare tijd en plaatsruimte - met zich brachten, mogen worden genoemd de keuze uit de veelheid van stof en de wijze van hare bewerking; de belangrijkheid van de onderwerpen op zich zelf en in hun onderling verband; de splitsing der onderwerpen en de wijze waarop deze zou moeten plaats hebben; de verwijzingen.

Tevens moest worden rekening gehouden, zoowel met de veronderstelde belangstellingssfeer van den gemiddelden gebruiker als met de eischen waaraan het begrip „algemeene ontwikkeling" geacht mag worden te voldoen. Het spreekt vanzelf dat de wijze, waarop een taak als de onderwerpelijke wordt uitgevoerd, ten zeerste afhankelijk is van persoonlijke inzichten en opvattingen. Daarom zou de ondergeteekende het op prijs stellen te worden in kennis gesteld met de opmerkingen en wenschen, waartoe het gebruik van deze encyclopaedie aanleiding geeft, opdat daarmede kunne worden rekening gehouden bij een eventueele volgende uitgave.

Ten slotte kwijt ik mij gaarne van den aangenamen plicht, dank te betuigen aan mijne medewerkers, t.w. de heeren W. K. Boogh, kapitein der infanterie K.N.I.L., Ir. E. A. Douglas, oud-hoofdingenieur, leider der Boekit Asam Steenkolenmijnen, G. J. du Marchie Sarvaas, oud-resident, inspecteur van Agrarische Zaken en Verplichte Diensten, Mr. A. Neijtzell de Wilde, oud-voorzitter van den Volksraad en J. Th. Petrus Blumberger, oud-assistent-resident.

Tevens moge ik hier getuigen van mijn bijzonderen dank aan Dr. J. Th. de Monté Ver Loren, secretaris van den Hoogen Raad van Adel, die mij met groote voorkomendheid behulpzaam was bij het verkrijgen van gegevens voor de wapens der Indische openbare gemeenschappen (vide het betrekkelijk artikel en de wapenkaart).

G. F. E. Gonggryp

VOORNAAMSTE AFKORTINGEN

A.B.	voor:	Algemeene Bepalingen van Wetgeving.
Ar.	„ :	Arabisch.
afd. en onderafd.	„ :	afdeeling en onderafdeeling.
Boeg.	„ :	Boegineesch.
gouv.	„ :	Gouvernement.
I.S.	„ :	Indische Staatsregeling (Wet op de staatsinrichting van Ned.-Indië).
Jav.	„ :	Javaansch.
Mal.	„ :	Maleisch.
Mak.	„ :	Makassaarsch.
Min.	„ :	Minangkabausch.
Perz.	„ :	Perzisch.
res.	„ :	residentie.
R.R.	„ :	Regeeringsreglement (het voormalige reglement op het beleid der regeering van N.-I.).
Skr.	„ :	Sanskrit.
Stb.	„ :	Staatsblad van Ned.-Indië.
W. v. S.	„ :	Wetboek van Strafrecht voor Ned.-Indië.
S. W. K.	„ :	Sumatra's Westkust.

A.

Aal (Mal. ikan mowa). Zoowel aalachtige visschen als palingsoorten komen veelvuldig in den Indischen archipel voor. De zoetwaterpaling op de meeste eilanden, de zeepaling in bonte verscheidenheid in de koraalriffen.

Aardappel (Mal. kĕntang). De Europeesche aardappel is naar Indië overgebracht en wordt daar geteeld door Europeanen, Inlanders en Chineezen, liefst op meer dan 1000 M. hoogte.

De inheemsche aardappel (mal. oebi) telt onderscheidene soorten.

Aardbeving (Mal. gĕmpa boemi). De aardbevingen in Nederlandsch-Indië staan in nauw verband met de ligging van den Indischen Archipel, waar twee groote geosynclinalen (breukzône's) samenkomen. Uit vergelijking met andere hemellichamen, meent men dat de Aarde oorspronkelijk gloeiend vloeibaar is geweest. Door scheikundige werking van de samenstellende deelen ontstonden slakken, evenals in een hoogoven, die tenslotte de gloeiende kern met een korst afsloten. De korst nam in dikte toe, tegenwoordig schat men de korst te bestaan uit een dikte van 20-40 km. (aardstraat 6.378 km.). Tengevolge van het voortdurende warmteverlies krimpt de kern nog steeds in en wordt de aardkorst daarvoor te ruim. Het gevolg hiervan is dat een deel dier korst verzakt. Als reactie daarop ontstaan krachten, die aardbevingen doen ontstaan, bergketens vormen, lagen plooien en overplooien. Dergelijke aardbevingen, die verband houden met den tectonischen bouw der Aarde worden **tectonische aarbevingen** genoemd, ze treden het meest op in Indië, en zijn dikwijls vernielend. De plaats waar de aardbeving ontstaat, waar dus een aardschol op een andere botst, heet **aardbevingshaard** of **hypocentrum,** en de plaats op Aarde direct boven den haard het **epicentrum. Markoseismen** zijn de aardbevingsschokken die men voelt, **microseismen,** die welke alleen met instrumenten zijn waar te nemen. De lijnen, die de punten verbindt, gelijktijdig door de schok getroffen, heeten **homoseisten** en die waar de schok even sterk gevoeld wordt **isoseisten.** Het gebied waar de aardbeving het sterkst gevoeld wordt heet **pleistoceist** gebied.

Vulkanische uitbarstingen gaan dikwijls gepaard met aardbevingen d.z. **vulkanische aardbevingen,** deze zijn van onschuldigen aard en veroorzaken niet die schade als de tectonische. Gemiddeld worden jaarlijks ongeveer 500 aardbevingen in Indië gevoeld, waarvan op Java 200.

Junghuhn heeft in 1844 de eerste poging gedaan om de aardbevingen op te teekenen, maar vond daarvoor nog weinig medewerking. Sedert 1850 zorgde de Natuurkundige Vereeniging van Ned.-Indië (19 Juli 1850 opgericht) voor de opteekening dezer berichten. Sedert 1898 werden deze berichten door het Koninklijk Magnetisch en Meteorologisch Observatorium te Batavia verzorgd. Vanaf 1863 zijn de jaarlijks opgeteekende aardbevingen gepubliceerd in het tijdschrift van genoemde Natuurkundige Vereeniging. Sinds 1898 worden de aardbevingen met de Seismograaf van Wiechert in het Observatorium te Batavia opgesteld, geregistreerd. De aardbevingshaarden worden uit de seismogrammen berekend. Uit de berekeningen van de geregistreerde aardbevingshaarden is ge-

bleken dat in het zuidelijk deel der Zuid-Chineesche zee, Javazee en Borneo weinig aardbevingen voorkomen, en dat de haarden der aardbevingen, die op Java en Sumatra gevoeld worden aan de Zuidkust van Java en aan de Westkust van Sumatra of ver ten Z. en ten W. van deze eilanden in den Indischen Oceaan zijn te zoeken. Het oostelijk deel van den Archipel (Celebes, Kleine Soenda eilanden, en Molukken, vermoedelijk ook Nieuw-Guinee) is ook een aardbevingsgebied. Volgens de publicaties van het Observatorium werden van 1909-1921 859 bevingen op Java gevoeld, waarvan slechts 13 aardbevingshaarden en op Sumatra 748, waarvan 6 haarden op land te zoeken waren. Vloedgolven, die bij tectonische bevingen optreden door de zoogenaamde **zeebevingen,** zijn vermoedelijk ontstaan door verheffingen en verzakkingen van den bodem. Deze soort bevingen kunnen vele slachtoffers eischen, wanneer zij nabij volkrijke streken plaats hebben. De Krakatau zeebeving in 1883 veroorzaakte ruim 36.000 en die Ceram in 1899 teisterde 3852 slachtoffers.

De door het Observatorium aangegeven schaal voor de intensiteit der aardbeving is de volgende:

1. zwak, lichte trilling, door velen gevoeld;
2. matig, door iedereen gevoeld, rinkelen van glaswerk, rammelen van deuren en ramen;
3. vrij sterk, slapenden worden wakker, hangklokken blijven staan, deuren en ramen slaan open of dicht;
4. sterk, schilderijen vallen van de wanden, lichte meubels vallen om, lichte scheuren in het pleisterwerk;
5. zeer sterk, muren scheuren, stukken pleister en pannen rollen naar beneden, kasten slaan om;
6. steenen huizen storten in, houten huizen vallen van de neuten;
7. algemeene verwoesting.

De eerste aardbeving in Indië door Europeanen opgeteekend is die, welke in 1583 Ternate teisterde, daarna die van 13 October 1606 op de rede van Batjan. Andere vernielende aardbevingen die opgeteekend zijn, zijn de volgende:

Op 1 Juli 1608 werd het eiland Makjan in de Molukken door een zeebeving getroffen, waarbij twee Hollandsche schepen vergingen. Bij de aard- en zeebeving van Ambon op 17 Februari 1674 kwamen 2200 menschen om. Op 5 Januari 1699 werden de hellingen van den Salak en den Gedeh door een beving getroffen waarbij groote aardstortingen werden veroorzaakt, groote hoeveelheden slijk werden door de Tji Liwong afgevoerd, waardoor Batavia geteisterd werd. De aardbeving van 17 Mei 1892, die Tapanoeli trof is van wetenschappelijk belang, omdat daarbij aangetoond is dat tectonische aardbevingen bodembewegingen kunnen veroorzaken. Kort voor deze beving waren de ligging en hoogte van drie primaire triangulatiepunten opgemeten en berekend. Bij hermeting na de aardbeving bleken de drie punten t.o.v. elkaar 0.60 en 1.24 m. verschoven te zijn.

In deze eeuw hebben de volgende aardbevingen een vernielende werking veroorzaakt:

4 Juni 1909 Kerintji, omstreeks 4 uur 30 v.m. 230 slachtoffers, alle dorpen in de aardbevingszône geteisterd.

26 September 1912 Madjalengka. Geringe schade aan woningen.

26 Juni 1914 Benkoelen 2 uur 26 v.m. (pleistoceist gebied 200 km. lang, 20-25 km. breed) alle steenen huizen onbewoonbaar geworden, 23 dooden. Vloedgolf van 3 à 4 m. hoogte trad daarbij op Epicentrum evenwijdig aan de kust in zee.

9/10 September 1916 Maos in geheele residentie Banjoemas gevoeld, streek om Maos het zwaarst geteisterd, meeste woningen ingestort.

21 Januari 1917 Bali 6 uur 51 v.m., duur vermoedelijk 40 sec., ongeveer 1540 dooden en 1071 gewonden; groot aantal slachtoffers in het lage veld bedolven door aardverschuivingen, 65764 woningen en 2431 tempels ingestort. Zuid-Bali Land-

schappen Gianjar en Bangli) het sterkst getroffen.

15 Mei 1923 Maos 246 steenen huizen en 6629 bamboe-woningen beschadigd, 3 dooden. Epicentrum in de buurt van Maos.

12 November en 2 December 1924 Wonosobo. In het geheel zijn 78 afzonderlijke schokken gevoeld.

1 Juli 1926 Padang-Pandjang geheel verwoest, 6 dooden.

14 Mei 1931 Manado 600 huizen verwoest, 6 dooden.

25 Juni 1933 Ranau streek (Palembang en Benkoelen) 401 dooden, 1864 gewonden, ruim 300 huizen verwoest. D.

Zie ook **Vulkanisme.**

Aarde (eetbare; Mal. nampal; Jav. ampo). Geophagie of het eten van aarde is een over den geheelen archipel verbreid gebruik. De aarde wordt genuttigd als lekkernij en door zwangere vrouwen z.g. ten behoeve van de ongeboren vrucht.

Aardkunde. Zie **Geologie.**

Aardnoot (Mal. katjang tanah). Apenootjes of olienoten, in den grond vruchtdragende boonen, die op onderscheidene wijzen worden gegeten en waaruit olie wordt bereid. De uitvoerwaarde van aardnoten en -olie bedroeg in 1931 *f* 2.800.000, in 1929 *f* 6.600.000. De aanplant was tengevolge van de zeer gedaalde prijzen ook veel geringer. De gemiddelde pasarprijs op Java voor prima gepelde aardnoten daalde van *f* 15 per quintaal in Januari 1931 tot *f* 11.30 in December 1931.

Aardolie is reeds lang bij de bevolking bekend. Ze gebruikte dit natuurproduct als verlichtingsmiddel, als geneesmiddel en de ingedikte soort voor het kalefaten van hun prauwen. De olie vloeide op verschillende plaatsen uit den bodem. In Langkat werd in telaga's (ondiepe putjes) de olie verzameld, in Palembang kwam bij Minjak Itam in de nabijheid van Moeara Enim een oliebron voor, op Java wijzen de plaatsnamen met **lantoeng** of **latoeng** op het voorkomen daarvan (aardolie = lantoeng of latoeng in het Javaansch). - De aardolie is een ontledingsproduct van dierlijke en plantaardige organismen, die in vorige geologische tijdperken in ondiepe zeeën en moerassen leefden, overdekt raakten en afgesloten van de lucht door natuurlijke warmte ontleed werden. Indische bruinkoollagen, die op de een of andere wijze in brand zijn geraakt b.v. bij de ladangbranden, geven bij onvolkomen verbranding een scherpe stekende lucht af, waarin duidelijk een lucht van ongezuiverde benzine te onderscheiden is. Ruwe olie is een mengsel van verschillende koolwaterstoffen, die grootendeels tot de methaanreeks en voorts tot de reeksen der aethylenen, acethylenen, naphtenen, terpenen en benzolen behooren. Ze is bruin tot zwart van kleur, dun tot dik vloeibaar, met een sg. van 0.75-1. De olie verzamelt zich in de hoogste punten der geplooide aardlagen (anticlinalen). De ruwe olie komt in een zandlaag voor; is deze afgesloten door een afsluitende laag b.v. door een kleilaag, zoo is ze nog daarin aanwezig, anders is ze gemigreerd en door verdamping verdwenen, waarbij de door oxydatie ontstane asfalt achter is gebleven. Men treft dikwijls in een olieveld meer dan een laag met aardolie aan, **oliehorizonten** genaamd, gewoonlijk 1-3, soms 7 en meer, dit zijn echter uitzonderingen. Men onderscheidt in Indië asfalthoudende en paraffinehoudende oliën. De Sumatra-olie bevat meer lichte koolwaterstoffen (benzine), behoort tot asfalthoudende oliën, de Java- en Borneo-oliën bevatten meer de zware koolwaterstoffen (lampolie en hoogere fracties) en paraffine. Het Batoe Kras olieveld in Palembang gaf een lichtgeel gekleurde olie, welke grootendeels uit benzine bestond, terwijl de olie van het eiland Tarakan tot de zware soort behoort, welke direct geschikt is voor stookolie. - De olieterreinen in Indië treft men aan: op Atjeh, Langkat, Djambi, Palembang, Semarang, Rembang, Soerabaia en Madoera, alle aan de binnenzijde der vulkaanreeks van Sumatra en Java; ook in Bantam en Cheribon komt olie voor in den ondergrond,

maar in geringe hoeveelheden. Aan de buitenzijde dezer vulkaanreeks komt ook olie voor in den bodem, o.a. bij Kollok (Padangsche Bovenlanden) in Bengkoelen en in Banjoemas; maar deze terreinen zijn klein, dikwijls door breuken gestoord en derhalve van weinig beteekenis. Verder worden olieterreinen gevonden aan de zuid- en zuidoostkust van Borneo tot Serawak toe (Koetei, Tarakan, Boenjoe), die vooral van Koetei, tot één van de rijkste oliestreken der wereld te rekenen zijn. De olie van al deze terreinen komt voor in de jongtertiaire formatie. Verder wordt olie aangetroffen op Boeton, Boeroe, Ceram en Timor. Op Timor werpen de oliegassen tevens modder uit, waardoor de z.g.n. moddervulkanen ontstaan, poto's door de bevolking genoemd. De olie dezer eilanden komt in oudere (Trias)-lagen voor. Van deze eilanden is alleen Ceram productief. Terwijl op Boeton de olie in de mergel- en kalksteenen geoxydeerd is tot asfalt, die als asfaltkalksteen gewonnen wordt. Op Nieuw-Guinea komt ook olie voor en vermoedelijk eveneens in jong-tertiaire lagen.

Opsporen van aardolie. De aanwezigheid van aardolie in den bodem verraadt zich aan het oppervlak door asfalt, olie-, zout- of gasbronnen, waarvan het gas dikwijls brandbaar is. Indië heeft ook zijn eeuwig vuur gekend. In den Goenoeng Api in Koetei brandde een gasbron voortdurend. Evenals andere natuurlijke bronnen bestaat dit vuur niet meer, daar door ontrekking van olie en aardgassen het uitstroomen van gas heeft opgehouden. Het opsporen van aardolie bestaat hierin dat men de anticlinalen of zadels in het terrein tracht op te zoeken, den bouw er van vaststelt om zoodoende de plaats aan te geven waar de boring de meeste kans van slagen heeft en waar de minste aardlagen te doorboren zijn. In de kruin der anticlinaal, het hoogste punt der plooi, ligt de oliehorizont het dichtst aan de oppervlakte. Toch kiest men bij voorkeur een plaats terzijde daarvan voor een eerste boring, daar de ervaring geleerd heeft dat gewoonlijk naast olie, oliegassen zich daar hebben verzameld. Men past bij eene eerste boring de droge methode toe om van de doorboorde lagen goede monsters te krijgen. Het boorgat wordt van bekleedingsbuizen voorzien om het nastorten der wanden tegen te gaan. Voor het boren naar olie wordt in Indië het Canadeesche droogboor- en het Canadeesch kabelsysteem toegepast, later heeft men ook het stampend boren met waterspoeling toegepast en omstreeks 1915 het Rotary boorsysteem, waarmede diepten tot meer dan 2000 m. bereikt kunnen worden. De ruwe olie wordt door middel van pijpleidingen van de boorterreinen naar de verwerkingsinstallaties (raffinaderijen) gepompt. - De aardolie industrie is van betrekkelijk jongen datum. Wel was de aardolie reeds in oude tijden bekend, maar in 1854 werd na onderzoekingen van Prof. Silliman in Amerika een inzicht verkregen in hare samenstelling, Hij verkreeg door destillatie en door behandeling van een deel dezer producten met zwavelzuur een heldere vloeistof, welke voor verlichting te gebruiken was. In hoofdzaak wordt dit procédé in de petroleumraffinaderijen nog toegepast. Nadat in 1859 bij Titusville in Noord Amerika aardolie werd aangeboord, begon men zich in Indië ook voor dit natuurproduct te interesseeren. In 1866 namen eenige personen in Amsterdam het initiatief een maatschappij op te richten om petroleumbronnen te ontginnen. Door onbekendheid was men er huiverig voor, zoodat het benoodigde kapitaal (100.000 gld.) niet bijeengebracht kon worden. - De eerste boring naar aardolie met geldelijken steun van de Nederlandsche Handelmaatschappij werd verricht op een terrein bij Madja in Cheribon: de eerste boring gaf geen resultaat. Concessie werd verleend voor het terrein bij Madja in 1873, maar wegens ongunstige boorresultaten in 1880 aan het Gouvernement teruggegeven. De opkomst

der olieïndustrie begint pas in 1888 met de oprichting der Dortsche Petroleum Maatschappij door den mijningenieur A. Stoop. In 1889 werd hem concessie verleend voor een terrein bij Soerabaia (Concessie Djabakotta) en 3 jaar later voor het terrein De Twaalf Desa's en in 1896 voor Lidah Koelon. De ruwe olie werd verwerkt op de raffinaderij te Wonokromo, die in 1891 in bedrijf kwam. In 1889 werd door de Dortsche de eerste olie, in Indië gewonnen, op de markt gebracht. De eerste boring naar aardolie op Sumatra werd verricht bij Kollok in de Padangsche Bovenlanden. Deze boring leverde 6000 l. per dag; de olie was paraffinehoudend, waarmede men toen geen weg wist; het terrein werd verlaten. In 1883 wist A. J. Zijlker concessie te verkrijgen van den Sultan van Langkat voor een terrein aan de Lepan rivier. Het Grondpeilwezen verrichtte in 1885 de eerste boring op dat terrein onder leiding van den mijningenieur R. Fennema; op 100 m. diepte werd olie aangeboord. In 1890 werd deze concessie ingebracht in de Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot Exploitatie van Petroleumbronnen in Nederlandsch Indië (de „Koninklijke" bij afkorting). In 1891 werd een tweede put geboord. Een jaar nadat men met de exploitatie was begonnen, werd dagelijks 1300 kisten olie geproduceerd. De raffinaderij was te Pangkalan Brandan opgericht. Voor Borneo is de mijningeneur J. H. Menten de pionier der olie-industrie geweest. Hij verkreeg in 1891 van den Sultan van Koetei de concessies Louise en Mathilde aan de Sangga Sangga rivier en richtte met Engelssch kapitaal de Nederlandsch Indische Industrie en Handel Maatschappij op, waaruit later de Shell Trading Company is ontstaan. Door deze gunstige resultaten ontstond in die jaren een ware oliekoorts: petroleummaatschappijen verrezen als paddestoelen uit den grond. In Langkat werden nog de concessies Boeloe Telang en Boekit Tinggi verleend en geëxploiteerd met Engelsch kapitaal. In Palembang werkten: de Petroleum Mij. Sumatra-Palembang (Sumpal) in de afd. Iliran en Banjoe Asin, in 1898 begon deze maatschappij te raffineeren: Petroleum Mij. Moeara Enim met concessieterreinen Ma. Enim in Midden Palembang en Babat in Noord Palembang. De ruwe olie werd door een 140 km. lange pijpleiding naar de raffinaderij te Pladjoe gepompt. De capaciteit dezer leiding bedroeg 600 ton ruwe olie per dag. Ook de olie van Babat werd per pijpleiding naar Pladjoe gevoerd: Petrol. Mij. Moesi Ilir met eigen raffinaderij te Bagoes Koening naast Pladjoe. Op Java: Petrol. Mij. Rembang opgericht in 1895, werkende in de afd. Blora; in 1899 de Petrol. maatschappijen: Japara, Tegal, Madoera. Op Borneo Petrol. Mij. Balongan, werkende in de afd. Amoetai in Z.O. Borneo. In 1907 vereenigden de Shell en de Koninklijke zich tot één maatschappij: de „Bataafsche Petroleum Mij.", waarin in 1911 de Dortsche werd opgenomen. Al de kleine maatschappijen hadden voordien hunne terreinen in exploitatie overgedragen aan de Koninklijke. In 1912 werd de Nederlandsche Koloniale Petroleum Mij. opgericht en daarmede verscheen Amerikaansche Kapitaal in Indië. Deze maatschappij is nl. een dochtermaatschappij der Amerikaansche Standard Oil Company. De olie harer terreinen op Java wordt verwerkt in hare raffinaderij te Kapoean bij Tjepoe (Rembang). In 1926 richtte zij te Soengei Gerong even benedenstrooms Pladjoe een raffinaderij op, waar de olie van hare boorterreinen bij Talang Akar in Midden Palembang wordt verwerkt. - Olieraffinaderijen werden opgericht door de Koninklijke te Pangkalan Brandan, door de Langkat Oil Cy, te Rantau Pandjang, door de Sumpal te Bajoeng Lintjir, door de Ma. Enim te Pladjoe, door de Moesi Ilir te Bagoes Koening, door de Dortsche te Wonokromo, Tjepoe en Semarang, door de Shell te Balik Papan en door de Koloniale te Kapoean op Java en te

Soengei Gerong in Palembang. Voor de olievelden van Djambi, welke van 1906 tot 1914 door het Gouvernement werden onderzocht, werd in 1921 door het Nederl.-Indische Gouvernement met de Bataafsche de **Nederlandsch Indische Aardolie Mij. (N.I.A.M.)** opgericht. Tegenwoordig worden de olievelden aan de Aroe baai (Oostkust van Sumatra) en die op het eiland Boenjoe bij Tarakan (Tidoengsche Landen) eveneens door deze gemengde Maatschappij geëxploiteerd. De Djambi olie wordt met een pijpleiding van 300 km. naar Pladjoe gevoerd. De olie van de Aroebaaiterreinen in de raffinaderij te Pangkalan Brandan: het Boenjoe-terrein is in 1929 in onderzoek genomen, de eerste boring bereikte tegen het einde van het jaar een oliehorizont, welke 180 m³. olie per etmaal leverde. - **Verwerking der olie.** In de raffinaderijen wordt de olie in cilindervormige ketels „stills" genaamd, verwarmd. Allereerst gaan de vluchtigste bestanddeelen, de benzinefracties over, daarna de lampoliefracties en tenslotte de hoogste fracties die de Solarolie leveren. Het overblijvende is het residu, dat bij asfalthoudende oliën als stookolie wordt verkocht of tot asfalt verwerkt. Het residiu der paraffine-oliën wordt op paraffine en smeerolie verwerkt. De benzine is tegenwoordig het meest waardevolle bestanddeel der ruwe olie: vóór de opkomst der kleine verbrandingsmotoren (automobielen) was de benzine een lastig bijproduct bij de bereiding van lampolie (kerosine). Dit product werd ver van de bewoonde wereld geleid en daar vernietigd door het te verbranden. Een dergelijke rookzuil op Noord Sumatra was mijlen ver zichtbaar en voor den zeeman een baken.

Producten: De lichtste fracties leveren de benzine voor motoren, de allerlichtste soort uit aardgassen gewonnen, die op het boorterrein door compressoren verdicht worden en in de pijpleiding naar de raffinaderij geleid, voor vliegtuigmotoren; de zware soort benzine, terpeen of turpine, dient als surrogaat voor terpentijn in de verfindustrie. De zware aromatische fracties worden naar Europa verzonden, waaruit een sterk explosieve stof, trinitrotoluol, wordt vervaardigd. De fracties tot 150° C. leveren de benzinesoorten met sg. 0,73; die van 150°-300° C. de kerosine (lampolie) met sg. 0.840; boven de 300° C. de stook- en smeeroliën. De paraffine uit het paraffinahoudende residu wordt door uitvriezing gewonnen en verder verwerkt tot kaarsen, batikwas en isolatiemateriaal. De verwerking der ruwe olie geschiedt thans in de raffinaderijen van de Bataafsche te Pangkalan Brandan (Oostkust van Sumatra), Pladjoe (Palembang), Tjepoe (Rembang), Wonokromo (Soerabaia) en te Balik Papan (Z. en O. Afdeeling van Borneo) en in die van de „Koloniale" te Soengei Gerong (Palembang) en Kapoean (Java). - De productie aan aardolie in de jaren 1928 t/m 1931 bedroeg resp. 4.307.716 - 5.238.543 - 5.531.482 - en 4.698.050 en aan aardgas in dezelfde jaren resp. 479.503 - 538.335 - 540.241 en 682.464 ton van 1000 kg. In bovengenoemde raffinaderijen werd in 1931 in totaal verwerkt 3.730.610 ton van 1000 kg. ruwe olie, waaruit verkregen werd aan: benzine 1.410.751, kerosine 649.711, residu 1.020.137, Solarolie 425.258, smeerolie 26.809, Paraffine 52.676, en asfalt 8.934 ton.

Indië produceert ongeveer 2.5 % der wereldproductie aan olie, in 1930 ongeveer 2.9 %. D.

Aardrijkskundig Genootschap (Koninklijk Nederlandsch). Het — heeft een vertegenwoordiger in Indië.

Aardschuivingen. Aardschuivingen en aardstortingen, waarbij groote aardmassa's dikwijls zonder voorafgaande waarschuwing langs hellingen in het berg- en heuvelland van Indië, schuiven en neerstorten, komen jaarlijks zoowel in bewoonde als onbewoonde streken in den regentijd veelvuldig voor. Het is een veel voorkomend erosieverschijnsel van jongtertiaire en

kwartaire terreinen, waarvan het gesteente nog geen vastheid heeft verkregen en onvoldoende samenhangt. Door de groote vochtigheid in de Tropen is het jongtertiaire en kwartaire vulkanische materiaal tot betrekkelijk groote diepte sterk verweerd. Het overvloedige regenwater vloeit daar doorheen tot een ondoordringbare laag, waardoor een met waterverzadigde grenslaag ontstaat. Hetzij door een zwakke aardbeving, hetzij dat de daarbovengroeiende tropische plantenweelde te zwaar wordt voor de draagkracht, zoo wordt de samenhang der aardlagen verbroken. De aardmassa valt bij steile helling of schuift langs een hellend vlak naar lagere streken. Hellingen van 4 à 5° zijn reeds voldoende voor aardschuivingen. Dessa's en sawahs gaan mee, worden verwoest, rivieren worden geheel of ten deele afgedamd, wegen worden bedolven, waardoor het verkeer voor eenigen tijd wordt gestremd. Van onbewoonde streken worden zelden dergelijke aardstortingen gerapporteerd, toch komen zij daar veelvuldig voor. Een aardschuiving van eenigen omvang heeft plaats gehad bij Penjaloe in het noordelijk deel der afdeeling Galoeh (Cheribon) op 29 December 1908, waarbij kampong Tjiboeboehan geheel verwoest werd en 300 Inlanders omkwamen, ongeveer 22 ha. sawahs werden bedolven. Een strook van 600 m. ter breedte van 220 m. is uit een der heuvelruggen in de vlakte gegleden; het schuifvlak had een helling van 4 à 5°. In November 1909 deden zich dergelijke onheilen bij Tjibeber en Tjimanggoe tm zuiden van Tasikmalaja (Preanger) voor, waarbij geen slachtoffers vielen, maar groote complexen sawahs vernield werden. De bergspoorbaan Poerwakarta-Padalarang is bij Tji Somang omgelegd moeten worden, wegens voortdurende schuiving van dat baanvak in den regentijd.

De zgn. wandelende berg bij Tji Ganea aan dezelfde spoorbaan was steeds een bedreiging, ten slotte is het schuiven geheel tot staan gebracht door dien berg weg te graven. Buiten Java komen vele aardschuivingen in den regentijd voor in de bergstreken van Sumatra en overige eilanden. D.

Abolitie is het bevel der bevoegde macht een aangevangen rechtsgeding geen voortgang te doen hebben. Voor zooveel Inlandsche vorsten en hoofden betreft heeft in Ned. Indië de Gouv.-Gen., in overeenstemming met den Raad van N. I., het recht daartoe (art. 42 (3) I. S.).

Acacia, onderscheidene soorten zijn den Maleier bekend: nagasari, paring, tarisi baidoeri.

Accountantswezen. De accountancy in vrij beroep dateert in Indië eerst van 1918. Men heeft er thans zoowel public accountants als accountants die aan particuliere instellingen zijn verbonden. Verder heeft de overheid, Gouvernement en enkele gemeenten, accountants in dienst. Het meerendeel der accountants is in Gouvernements dienst. Zij ressorteeren onder het departement van Financiën.

Accijnzen. Zie **Belastingen.**

Adat (Mal. Arab.) beteekent zoowel gewoonte als gewoonterecht. Tegenover adat als zuiver inheemsche gewoonte staat „hoekoem" als aan den Islaam ontleende gewoonte. Onder adatrecht verstaat men gemeenlijk het ongecodificeerde burgerlijke recht der Inlanders en der Vreemde Oosterlingen hetwelk art. 131 (2) sub b I. S. aanduidt als „de onder hen geldende, met hunne godsdiensten en gewoonten samenhangende rechtsregelen". Onder invloed van wijlen den bekenden Leidschen hoogleeraar Mr. C. van Vollenhoven zijn rechterlijke en bestuursambtenaren zich meer en meer gaan toeleggen op de studie van het adatrecht.

Adatrecht. Zie **Adat.**

Adatrechtspraak. Zie **Inheemsche rechtspraak.**

Adel. Op Java en Madoera en in onderscheidene streken der buitengewesten (doch lang niet overal) treft men een erfelijken adelstand aan. Hiertoe behooren de afstammelingen van den regeerenden of

van een geregeerd hebbenden vorst, alsmede zij die door het Gouvernement of den vorst zijn geadeld (alsmede hunne wettige nakomelingen). De voornaamste titels op Java zijn: Pangéran, al dan niet gevolgd door Ario (vr. Ratoe of Raden Ajoe); Raden Mas, al dan niet gevolgd door Ario af Pandji; (vr. Raden Ajoe); Raden (vr. Raden Nganten) en Mas.

Bij de Minangkabausche Maleiers kan men tot den adel rekenen de penghoeloe (langs de vrouwelijke lijn erfelijke hoofden) kenbaar aan hun erfelijke bijnamen (galar poesako), alsmede hun familie. In Zuid-Celebes hebben de afstammelingen der vorsten en regenten den titel Karaëng (Mak.) of Aroeng (Boeg.), die van andere aanzienlijken Daëng.

Zie ook onder **Pangèran** en onder **Vorstenbestuur.**

Voor de afstammelingen van Mohammad, n.l. van de zoons van diens dochter Fatimah en haar man Ali, genaamd Hassan en Hoessein, gelden respectievelijk de titels Sjarif en Sajid (vr. Sjarifah).

Adikarta, regentschap in het gewest Djogjakarta onder den (niet onder den Sultan staanden) vorst Pakoe Alam.

Adipati. Zie onder **Vorstenbestuur.**

Adjisaka (verbastering van Adi Sjaka), mythisch vorst met wien de Jav. tijdrekening begint (Vóór-Indische Çaka-jaartelling).

Administratieve Ambtenaren (Europeesche). Hiertoe behooren zoowel de Ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur als de gegradueerde ambtenaren van den bureaudienst. Tot de betrekkingen van administratief ambtenaar, adspirant-controleur en controleur bij het binnenlandsch bestuur, gewestelijk secretaris, assistent-resident, resident en gouverneur zijn alleen benoembaar zij die zijn geslaagd in een van de doctorale examens der Indologische studie. Tot administratief ambtenaar, referendaris — met uitzondering van die bij de comptabiliteit —, van administrateur en secretaris bij de departementen van algemeen burgerlijk bestuur, bij de algemeene secretarie, bij den raad van Ned.-Indië en bij den raad van departementshoofden, daaronder begrepen de betrekkingen van algemeen secretaris en van gouvernements-secretaris zijn alleen benoembaar zij, die zijn geslaagd in een der doctorale examens der Indologische studie, van het Ned.-Indisch recht, van het Nederlandsch recht en van de vrije studierichting in de rechtsgeleerdheid (hoofdvak Nederl. of N. I. staatsrecht dan wel staathuishoudkunde). Aanspraak op een benoeming bij het binnenlandsch bestuur (B. B.) hebben alleen de candidaat-Indische ambtenaren (zie aldaar) die zijn geslaagd in een der vereischte doctorale examens.

Adoptie bestaat bij vele inheemsche volkeren in Indië en bij de Chineezen. De wet kent voor Europeanen geen adoptie.

Adriani (Dr. Nicolaus, 1865—1926). Bekend zendeling en taalgeleerde. Eminent kenner der talen van Noord- en Midden-Celebes (Toradja) alwaar hij in hoofdzaak werkzaam was.

Agam. Afdeeling van de residentie Sumatra's Westkust, met hoofdplaats Fort de Kock (zie aldaar) gelegen op 925 M., onder een assistent-resident. De afdeeling bestaat uit 4 onderafdeelingen: 1. Oud-Agam, 2. Manindjau, 3. Loeboeksikaping en 4. Ophir. Zij telt ruim 434.000 inwoners, waaronder 720 Europeanen en bijna 1200 Chineezen. Het is een belangrijk en zeer zwaar bestuursressort.

Agar Agar. Een gelatineachtig uit zeewier bereid product.

Ahmadyah. Onder den naam „De Ahmadyah-Beweging" is in April 1930 te Jogja op initiatief van een Britsch-Indischen propagandist een z.g. Bond van Moslims opgericht, met het doel langs vredelievenden weg, o.m. door zendingsarbeid en verspreiding van geschriften, propaganda te maken voor den Mohammedaanschen godsdienst volgens de door den Islam-hervormer Hazrat Mirza Ghoelam Ahmad (1839-1908) in Hindoestan verkon-

digde bijzondere leerstellingen. P.B.

Agas (Mal.). Zeer kleine stekende mugjes.

Agrarische wet. Hieronder verstaat men de laatste vijf leden van art. 51 I. S., welke bij de wet van 9 April 1870 (minister De Waal) aan het toen geldend art. 62 van het Regeeringsreglement werden toegevoegd. Daarin werden eenige hoofdregelen vastgelegd en voorschriften aan lagere wetgevers en aan het uitvoerend gezag gegeven op agrarisch gebied. Bij het z.g. **Agrarisch besluit,** Kon. besl. van 20 Juli 1870 no. 15 werden de noodige uitvoeringsvoorschriften vastgesteld, die sedert herhaaldelijk zijn gewijzigd en aangevuld. Dit besluit geldt alleen voor Java en Madoera, doch de verschillende bepalingen kunnen van toepassing worden verklaard door de Buitengewesten. De bepalingen van art. 51 I. S. betreffen thans verkoop van grond, uitgifte van grond in huur en erfpacht, verhuur van grond door Inlanders aan niet-Inlanders, den z.g. agrarischen eigendom (zie **Grondrechten**) en onder de bescherming van de Inlandsche rechten op den grond. Zie **Beschikkingsrecht, Grond (Rechten op Den), Ontginningsrecht,** en **Overeenkomsten.** d. M. S.

Ahliwaris (Arab.): erfgenamen.

Ajam. Algemeene Mal. benaming voor hoen.

Ajer (Mal.): water, rivier.

Ajerbangis. Kustplaatsje in het N. van Sum. Wk. aan de baai van Ajerbangis. Vroeger hoofdplaats der voormalige gelijknamige residentie.

Akar Bahar (Mal.). Een polyp, waarvan allerlei voorwerpen worden gemaakt, inzonderheid armbanden tegen rheumatiek. Naar het heet bevat akar bahar radium: bij onderzoek kon dit echter niet worden aangetoond.

Akar Wangi (Mal.). Welriekende wortels van grassen.

Akilbaligh (Arab.): tot de jaren des onderscheids gekomen.

Alahanpandjang. Hoofdplaats der gelijknamige onderafdeeling (afdeeling Solok) ter Sum. Wk. (1464 M.) onder een gezaghebber of Controleur B.B. De onderafdeeling telt ruim 58.000 inwoners, waaronder een 5-tal Europeanen; Chineezen zijn er niet.

Alang-Alang (Mal.: Ilalang Minangk). Een zeer moeilijk uit te roeien hooge stijve grassoort.

Alaslanden, onderafd. der afd. Gajo- en Alaslanden (Gouv. Atjeh en O.) onder een officier der landmacht met den titel gezaghebber. De onderafdeeling bestaat uit de zelfbesturende landschappen Poelaunas en Bambel en telt ruim 20.000 inwoners, waaronder een 40-tal Europeanen en bijna 500 Chineezen (Hoofdpl. Koetatjané). Ons gezag in de — werd gevestigd in 1904 na de befaamde, bloedige expeditie onder overste Van Dalen.

Albinisme komt in den archipel zoowel bij de inheemsche volkeren als bij vele dieren voor.

Algemeene Rekenkamer. De Algemeene Rekenkamer, voorgeschreven bij art. 117 I. S., is belast met het toezicht over het beheer der landsgeldmiddelen en over de verantwoording der rekenplichtigen.

De Indische Compatabiliteitswet, opnieuw bekend gemaakt bij Indisch Staatsblad 1925 No. 448, en de Instructie der Rekenkamer (Indisch Staatsblad 1898 No. 164, gelijk gewijzigd en aangevuld) regelen samenstelling en werkwijze van het college.

De Algemeene Rekenkamer bestaat uit een voorzitter en zes (eventueel om bezuinigingsredenen wellicht terug te brengen op vier) leden, die door de Kroon worden benoemd en ontslagen.

Jaarlijks zendt de Algemeene Rekenkamer aan den Gouverneur-Generaal een volledig verslag harer werkzaamheden over het afgeloopen jaar, waarin tevens worden vermeld alle ontdekte onregelmatigheden en afwijkingen van bestaande verordeningen en de maatregelen, welke zij in het belang van het beheer der geldmiddelen wenschelijk acht.

De Kamer heeft het oppertoezicht op het beheer en de verant-

woording van alle landsgelden en goederen.

Aan de Kamer moeten rekening en verantwoording afleggen alle personen en administratiën van Landswege belast met het ontvangen, bewaren, betalen of afleveren van gelden, geldswaarden en goederen. De Kamer is bevoegd om in verband met de haar opgedragen taak aan de Staten-Generaal en den Volksraad zoodanige mededeelingen te doen als zij in 's-Lands belang noodig acht.

De begrootingsrekening wordt na afsluiting van Regeeringswege bij de Kamer overgebracht en na vergelijking met hare registers en aanteekeningen, voorzien van een verklaring harer bevinding.

Zij geeft verder den Gouverneur-Generaal dadelijk kennis van overschrijdingen der begrooting en doet aan de Regeering zoodanige voordrachten en mededeelingen als haar inziens kunnen leiden tot vermindering of besparing van uitgaven en vereenvoudiging van het geldelijk beheer.

Acht zij het wenschelijk, dat de landsdienaren wegens den Lande toegebrachte schade, vergoeding wordt opgelegd, dan doet zij daartoe voorstellen aan de Regeering.

De Algemeene Rekenkamer houdt ook toezicht op het beheer en de verantwoording der geldmiddelen van de provincies en der op den voet van art. 121[1] I.S. aangewezen zelfstandige gemeenschappen. Zij onderzoekt hare begrootingsrekeningen alsmede die der gewesten en gedeelten van gewesten als bedoeld in art. 123 I.S. Zij controleert ook de geldmiddelen en eigendommen der landschapskassen. N. d. W.

Algemeene Secretarie, zie **Secretarie (Algemeene).**

Aloen-Aloen, groot plein met waringins, voor de woning van vorsten en aanzienlijke bestuursambtenaren. Het is een polynesisch instituut ook in de buitengewesten. Hier worden openbare zaken behandeld, volksfeesten gehouden, exercities gehouden, karren en paarden gestald, enz. In de waringins huizen de bovennatuurlijke machten.

Alor, eiland en onderafd. der afd. Flores der res. Timor en O. Hoofdpl. Kalabahi. De onderafd. staat onder een Controleur B. B. en bestaat uit de eilanden Pandai of Pantar en Alor of Ombai en omliggende kleinere eilanden, waarop de zelfbesturende landschappen Barnoesa, Pantar Matahari Naik, Alor, Koei, Kolona, Batoelolong en Poereman (met Erana). Zij telt bijna 91.000 inwoners, waaronder 16 Europeanen en 200 Chineezen.

Alting (Mr. Willem Arnold). Gouv.-Gen. van Ned.-Indië van 1780-1797. Zijn bestuursperiode kenmerkte zich door schromelijke misbruiken en diep verval.

Amahai, onderafd. der afd. Amboina van de resid. der Molukken, onder een gezaghebber. De onderafd. bestaat uit het Zuidelijk gedeelte van Midden-Ceram en telt ruim 16.000 inwoners, waaronder 43 Europeanen en 220 Chineezen.

Amber, een afscheidingsproduct van walvischachtige dieren, wordt ook in den archipel gewonnen.

Ambil Anak. Zie **Huwelijk.**

Amboina, afdeeling en onderafdeeling (en eiland) met gelijknamige hoofdplaats der residentie der Molukken. De afdeeling telt ruim 400.000 inwoners, waaronder 3800 Europeanen en 4600 Chineezen. De afdeeling staat rechtstreeks onder den resident der Molukken. De gewestelijke hoofdplaats Amboina, tevens hoofdplaats der gelijknamige afdeeling en onderafdeeling telt ruim 17.000 inwoners, waaronder ruim 2000 Europeanen en ruim 900 Chineezen. Er is een gemeenteraad onder voorzitterschap van den burgemeester. Voor het gebied der onderafdeeling Amboina en Saparoea is in 1921 ingesteld de Ambonraad, onder voorzitterschap van den assistent-resident ter beschikking van den resident der Molukken. De Christelijke en Mohammedaansche inheemschen worden gewoonlijk Ambonneezen, de heidensche Alfoeren genoemd. Zij zijn donker gekleurd, hebben kroes- of golvend haar, platten neus, een vooruitstekenden mond en dikke lippen en zijn van krachtigen lichaams-

Bewoners van het eiland Kisar — Amboina.

bouw. Zij zijn wel intelligent doch zijn weinig ijverig en energiek. De Ambonneezen worden onderscheiden in burgers (afstammelingen van hen die aan de Compagnie diensten hebben bewezen en uit dien hoofde zijn vrijgesteld van heerendiensten)en negorijlieden. De eerstgenoemden zijn gelijkgesteld met Europeanen waarop zij evenals op hun burgerrecht zeer trotsch zijn. Het schijnt voor te komen dat vrouwen tot deze categorie behoorende liever in concubinaat met een niet-burger leven dan daarmede te huwen, ten einde hare kinderen den staat van burger en Europeaan deelachtig te doen worden, welken de kinderen uit een wettig doch gemengd huwelijk zouden derven. Ook in kleeding onderscheiden zich de diverse categorieën van uitheemsche ingezetenen.

Op Amboina zelf wordt grootendeels Maleisch (vermengd met vreemde, veel Portugeesche, woorden) gesproken. Elders heeft men de eigen taal, met onderscheidene dialecten.

De hoofdplaats Amboina ligt aan de baai van — op het schiereiland Leitimor. De gewestelijke militaire commandant heeft den rang van luitenant-kolonel. In 1898 teisterde een zware aardbeving de plaats. Ook het eilandje waarop de hoofdpl. ligt, heet —. De vijftien onderafdeelingen der afdeeling zijn: 1. Amboina; 2. Boeroe; 3. Saparoea; 4. Banda; 5. West-Ceram; 6. Amohai; 7. Wahaai; 8. Oost-Ceram; 9. Kai-eilanden; 10. Aroe-eilanden; 11. Tanimbar-eilanden; 12. Babar-eilanden: 13. Zuid-Nieuw-Guinea; 4. Boven-Digoel; 15. Kisar. (Zie verder op de namen der onderafdeelingen).

De onderafdeeling Amboina onder een controleur B.B. telt 67.600 inwoners, waaronder 2300 Europeanen en ruim 1000 Chineezen. De onderafdeeling bestaat uit het eiland van dien naam en de Lucipara- en Schildpad-Eilanden. De voornaamste producten zijn sago, kruidnagel (sterk achteruitgegaan door daling der prijzen). notemuskaat, copra en timmerhout. De eerste aanraking der Hollanders met de inheemsche bewoners der Ambonsche eilanden had plaats in 1599 door admiraal Van Waerwijck. De Portugeezen die er dus alleen-handel hadden van 1512 af werden door Steven van der Hagen verdreven. In 1605 trad Frederik Houtman als eerste gouverneur op; hij zetelde te Ambon. In 1616 hadden de eerste aanrakingen plaats met Nieuw-Guinea door Le Maire en Willem Cornelisz Schouten. De Nederlanders vestigden in de Molukken een monopoliestelsel dat tot grove misbruiken leidde. De beruchte **hongitochten** (ter vernieling van overtollige gedwongen aanplant) leidden tot verzet en gingen gepaard met groote wreedheid van beide zijden. Van 1796—1802 en 1810—1817 stonden de Ambonsche eilanden onder de Engelschen die mildere regelingen troffen, die echter weer werden teniet gedaan door de Nederlanders in laatstgenoemd jaar. Hiervan was het gevolg de opstand op Saparoea, waarbij de resident Van den Berg, alle Europeanen en de geheele bezetting van het fort Duurstede werden vermoord. De expeditie in 1818 bracht de bevolking weer tot onderwerping. Eerst onder gouv.-gen. Van der Capellen die in 1824 persoonlijk Ambon bezocht werden betere toestanden in het leven geroepen. In 1867 werd het gouv. de Molukken opgeheven, doch in 1925 weer ingesteld. In 1934 kwam wederom een resident aan het hoofd van het gewest in afwachting van de omzetting van het gouvernement in een residentie. Hierop vooruitloopende wordt hier gesproken van de residentie der Molukken.

Ambonneezen (militairen). In het leger worden hieronder begrepen, behalve de inboorlingen der Ambonsche eilanden, ook Menadoneezen en Sangireezen en andere bewoners der Moluksche eilanden. Zij zijn een zeer gewaardeerd element in het leger.

Ambtenaar (Burgerlijk). De betrekking tusschen den Staat en zijn ambtenaren is van staatsrechtelij-

ken aard en wordt beoordeeld naar beginselen van staats- en administratief recht — bij uitzondering naar die van burgerlijk recht.

Krachtens art. 39 I.S. worden de ambtenaren — behoudens uitzonderingen met inachtneming van de regelen bij ordonnantie gesteld - benoemd en ontslagen door den gouv.-gen., die deze bevoegdheid kan overdragen. De regelen omtrent het toekennen van pensioen worden bij ordonnantie gesteld. De evenbedoelde uitzonderingen zijn: de luitenant-gouverneur-generaal, de vice-president en de leden van den raad van Ned. Indië, de voorzitter van den volksraad, de president van het hooggerechtshof van Ned. Indië en de voorzitter en de leden van de algemeene rekenkamer, welke door de Koningin worden benoemd en ontslagen. De gouv.-gen. is verplicht het advies van den raad van Ned.-Indië te vragen ten aanzien van benoemingen tot gewichtige ambten, aan te wijzen bij ordonnantie (art. 22 lid 2 sub e I. S. en Stb. 1927 no. 133). Hiertoe behooren de departementshoofden, de hoofden van gewestelijk bestuur, de residenten-afdeelingshoofd, de hoogste rechterlijke ambtenaren, de hoofden der groote diensten, de burgemeesters op de hoofdplaatsen, de regenten. Voor benoembaarheid tot betrekkingen bij den burgerlijken dienst in het algemeen geldt dat — onverminderd de voor bepaalde betrekkingen in verband met haar bijzonder karakter te stellen eischen van Nederlanderschap of landaard — daartoe benoembaar zijn alle Nederlandsche onderdanen (volgens Stb. 1910 no. 296) indien zij overigens voldoen aan de gestelde voorwaarden van bekwaamheid. Van den eisch van het Nederlandsch onderdaanschap kan de gouv.-gen. vrijstelling verleenen, indien het belang van 's Lands dienst zulks vordert en tegen de naturalisatie van den betrokken vreemdeling naar zijn oordeel overwegende bezwaren bestaan (Stb. 1930 no. 40).

Voor de benoembaarheid tot betrekkingen, bezoldigd met niet meer dan *f* 150 's maands is in het algemeen vereischt de kennis van iemand die een Europeesche lagere (Hollandsch-Chineesche of Hollandsch-Inlandsche) school met vrucht heeft doorloopen.

Voor de benoembaarheid tot onderscheidene speciale ambten zie onder het betrokken artikel (b.v. Boschwezen, Rechterlijke macht, Onderwijs enz.).

Het vorenstaande heeft betrekking op de **Europeesche** burgerlijke landsdienaren.

Ten aanzien van de **Inlandsche** hoofden, ambtenaren en beambten in de gouvernementslanden op **Java en Madoera** is het volgende bepaald. Door den gouverneur-gen. worden benoemd en ontslagen de regenten en de patihs; door de hoofden van gewestelijk bestuur worden benoemd en ontslagen de districtshoofden, de wedana's bij de algemeene politie, de onderdistrictshoofden, mantri's politie en ambtenaren bij den Inlandschen bestuursdienst, de Inlandsche officieren van justitie en hunne adjuncten bij de landraden, het personeel op de bestuurs-, politie- en perceptiekantoren, de hoofdpanghoeloe's, zoomede alle overige Inlandsche ambtenaren, eene bezoldiging van *f* 100 's maands en minder genietende, met uitzondering van de Inlandsche ambtenaren, bij speciale takken van dienst ingedeeld, wier benoeming en ontslag, krachtens bestaande of vast te stellen bepalingen, tot de bevoegdheid van andere autoriteiten behoort. Een algemeene regeling is getroffen tot overdracht van de bevoegdheid tot benoeming, schorsing en ontslag van eenige klassen van burgerlijke landsdienaren. Voor de **gewesten buiten Java en Madoera** gelden nagenoeg overeenkomstige bepalingen. Zoowel bij eerste benoemingen in 's Lands dienst als bij bevorderingen zal moeten worden rekening gehouden met de door de candidaten of ambtenaren genoten opleiding, hetzij op een opleidingsschool voor Inlandsche ambtenaren, hetzij op Europeesche middelbare of lagere scholen.

Ambtsvelden. In de gouverne-

mentslanden op Java en Madoera heeft het desabestuur ambtelijk grondbezit; de hoofden van gewestelijk bestuur zijn bevoegd om tot het vrij staatsdomein behoorende stukken grond aan de Inlandsche gemeenten af te staan voor de vorming van ambtsvelden en weidegronden.

Amoentai, onderafd. (met gelijknamige hoofdpl.) der afd. **Hoeloesoengai** der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, onder een Controleur B. B. De onderafdeeling telt bijna 160.000 inwoners, waaronder 25 Europeanen en 130 Chineezen.

Amoerang. Hoofdplaats der gelijknamige onderafdeeling (afdeeling Manado) der residentie Manado onder een Controleur B. B.; deel uitmakende van de Minehassa (zie ald.).

Amok. Toestand van sterke overprikkeling waarin de Inlander kan komen door heftige gemoedsbeweging, door wanhoop of ook zonder waarneembare oorzaak, in welken toestand hij iedereen naar het leven staat dien hij tegenkomt. Zoo iemand noemt men amokmaker.

Amorphophallus. Plantengeslacht uit de fam. der Araceae. In den laatsten tijd heeft om haar enorme afmetingen (bladsteel van circa 2½ M. lengte en 30—40 c.M. dikte, bladschijf 2 M. diameter) nog al bekendheid gekregen de A. Titanum welke voorkomt op Sumatra en Borneo. De bloemen verspreiden een verpestende lijklucht.

Ampas (Mal.). Het overblijfsel van uitgeperste vruchten, bladeren of andere plantaardige deelen. Als handelsterm verstaat men er speciaal onder uitgeperst suikerriet.

Ampenan. Voornaamste havenplaats van het eiland Lombok, bekend uit de Lombok-expeditie van 1894.

Anambas Eilanden, in de Chineesche zee (residentie Riouw).

Andalas. De herkomst van dit woord is onzeker. Men verstaat er onder nu eens de huidige residentie Bengkoelen, dan weer Zuid-Sumatra en ook wel het geheele eiland Sumatra (Poelau Andalas). Ter Sum. Wk. is het ook de naam van een boomsoort.

Anei. Rivier ter Sumatra's Westkust, waaraan de bij touristen beroemde Aneikloof haar naam ontleent.

Anggang (Mal.), zie **neushoornvogels.**

Angkola en Sipirok. Onderafd. van de afdeeling Padang Sidimpoean der res. Tapanoeli, onder een controleur B.B. De onderafdeeling heeft een plaatselijken raad onder het hoofd van plaatselijk bestuur, en telt ruim 99.000 inwoners, waaronder 125 Europeanen en 850 Chineezen.

Animisme. Er heerscht geen eenstemmigheid omtrent hetgeen hieronder wordt verstaan. Taalkundig is men zeker gerechtigd het te omschrijven als: „de opvatting dat alles bezield is", anima = o.m. het levensbeginsel, de adem, de ziel. Wanneer men echter met E. B. Tylor daarmede de facto bedoelt het „heidendom" der primitieven (Primitive Culture) dan is daarmede nf. de oorzaak aangeduid van het velerlei meeningsverschil ter zake.

Men duidt daarmede in het algemeen aan (taalkundig ten onrechte) het complex van religieuze begrippen en — cultus der Indonesische volken. Zie onder **Heidendom.**

Anjer, tegwoordig **Anjer Lor,** gelegen aan de N.W.-kust van Batam, was vroeger een belangrijke havenplaats voor zeilschepen. Heeft thans alle beteekenis verloren.

Anoeang (Boeg; Mal. Sapi hoetan) of **Anoa.** Een uitsluitend op Celebes voorkomende kleine soort wilde buffel, met korte rechtopstaande horens.

Antilopen. Alleen op Sumatra komt een antilopesoort voor, de Kambing hoetan.

Antimoonerts komt als Antimoniet (Antimoonglans chem. formule Sb_2S_3, een verbinding van antimoon en zwavel in Indië voor. Het zijn onbelangrijke voorkomens waarvan de meeste op secundaire ligplaats in beekgruis. Op Java is het erts bij Buitenzorg in beekgruis gevonden; op Serasan, één der eilanden van de Natoenagroep, in de Wes-

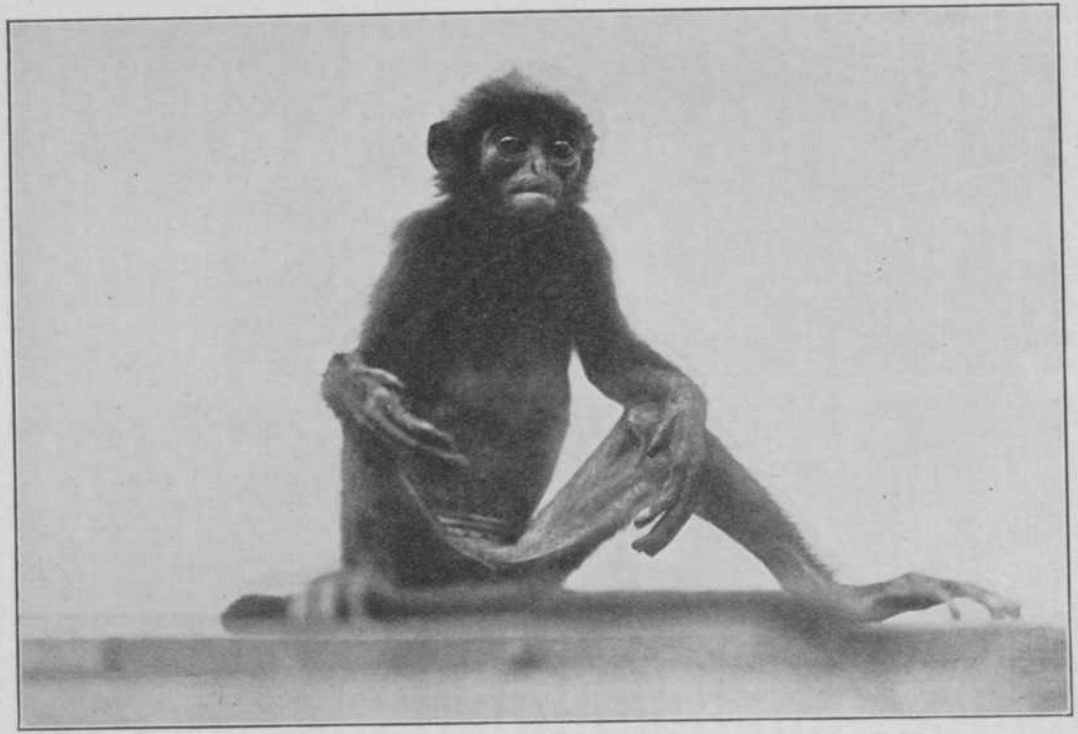

Roode bergaap — Borneo.

terafdeeling van Borneo in verschillende beken bij de grens van Serawak op Nederlandsch gebied. Primair is het in Britsch-Noord-Borneo (Serawak) in gangen in kalksteen en schalies gevonden, welke niet voor exploitatie in aanmerking komen. Voorts in Centraal-Celebes evenzoo primair in een gang van een granodiorietmassief met galeniet (loodglans). D.

Antokan. Riviertje, afvloeiing van het Meer van Manindjau.

Apen en Halfapen. Apen komen in den archipel in onderscheidene vormen en soorten voor. Tot de **menschapen** behooren de bekende **orang-hoetan,** die alleen op Sumatra en Borneo (en nergens anders ter wereld) voorkomt; en de **gibbons,** waarvan in Indië een 5-tal soorten voorkomen (o.a. de zwarte **siamang** en de grijze **wauwau**). Tot de **hondsapen** behooren de **klapperaap,** of **Lampongaap** (Mal. **beroek** of **baroek**) van Sumatra en Borneo, de **loetoeng** van de groote Soenda-Eilanden, de **neusaap** van Borneo, de **baviaan (zwarte kuifbaviaan** van Noord-Celebes). Van de **halfapen** komen op de groote Soenda-eilanden voor de **plompe lori** (Mal. **koekang** of **moeka**) en het **spookdiertje** (Mal. **pontianak**).

Apenberg (Goenoeng Padang) vlak bij Padang, vroeger welbekend toen de mailbooten te Padang vóór de Batang Arau of Padangrivier ankerden. Hij is bevolkt met talrijke apen.

Apo Kajan, onderafdeeling der afdeeling Boeloengan, residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, onder een officier der landmacht met den titel fungeerend controleur B.B. met standplaats Longnawan. De onderafdeeling bestaat uit het gebied van dien naam en telt bijna 17.000 inwoners, waaronder een 10-tal Europeanen en 1 Chinees. De inheemsche bewoners zijn Apokajan-Dajaks (zie onder **Dajaks**).

Arabieren. De in den archipel woonachtige Arabieren zijn grootendeels afkomstig uit Hadramaut (Zuid-Arabië). Doordat weinig Arabische vrouwen naar Indië emigreeren, huwen de mannen inheemsche vrouwen en die van gemengd Arabisch-inheemschen bloede.

Arak. In de tropen, ook in den archipel, door destillatie van gegiste suikerhoudende vloeistoffen bereide drank. De Batavia-arak is de beste.

Arbeidsbeurzen zijn instelingen (meestal gemeentelijke) voor openbare arbeidsbemiddeling.

Archief. Departementen, diensten en bureaux hebben hun archief, bewaarplaats der officiëele bescheiden. De landsarchivaris te Batavia-Centrum beheert het **oud-archief** van het gouvernement van Ned.-Indië, dat zijn de zich in Indië bevindende officiëele bescheiden van vóór 1816 benevens de registers en testamenten van de weeskamer te Batavia-Centrum van vóór 1800. In 1882 verscheen ter Landsdrukkerij te Batavia een inventaris van 's Lands archief aldaar (1602-1816); verder het „Daghregister, gehouden in 't Casteel Batavia" en „Realia" met medewerking van het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen. De zich in Nederland bevindende op de geschiedenis van Indië betrekking hebbende bescheiden berusten bij het algemeen rijksarchief; de overige stukken in Nederland bij het departement van koloniën. Uit het rijksarchief geput zijn: J. K. J. de Jonge „De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië", J. E. Heeres „Bouwstoffen voor de geschiedenis der Nederlanders in den Maleischen Archipel".

Archipel (Oost-Indische). Hieronder verstaat men de eilandengroepen tusschen Achter-Indië en Australië. Zij bestaan uit: de Groote Soenda-eilanden (Sumatra, Java en Madoera, Borneo, Celebes met bijbehoorende eilanden); de Kleine Soenda-eilanden (Bali, Lombok, Soembawa, Flores, Timor, Rotti enz.); de Molukken en de tot de Vereenigde Staten van Amerika behoorende Filippijnen. Met uitzondering van het Noordelijk deel van Timor dat tot Portugal behoort en van Britsch Noord-Borneo, maken deze eilanden alsmede het Weste-

lijk deel (3340 M.) van Nieuw-Guinea, deel uit van het Koninkrijk der Nederlanden onder den naam Nederlandsch-Indië.

Ardjoeno, vulkanisch gebergte ten N. van Malang, bestaande uit zeven toppen, de hoogste waarvan eveneens Ardjoeno heet.

Arèn- of Arengpalm. Deze komt over den geheelen archipel veel voor, zoowel in het wild als gekweekt. Het hout is zeer hard en wordt voor allerlei doeleinden gebruikt (wandelstokken). Uit het merg van den stam bereidt men sago. Uit het sap bereidt men de eigenlijke Inlandsche bijzondersmakelijke suiker (goela arèn) en (vooral in het Oosten van den archipel) Sagoëer, het laatste gegist of ongegist, een gezonde smakelijke drank, (Jav. toeak resp. lègèn). Van de aanhangsels van de schutbladeren (idjoek of doek) wordt touw (tali doek) gemaakt; zij dienen tevens voor dakbedekking, evenals de vinnen van het blad (atap). De bladeren worden gebruikt als blad voor Inlandsche sigaretten en van de nerven maakt men bezems.

Armeniërs (uit Armenië in Klein-Azië) wonen in betrekkelijk geringen getale in Ned.-Indië, voornamelijk op Java en Bali. Zij zijn Iraniërs met sterk Semietischen inslag, doch belijden den Christelijken godsdienst.

Armenzorg. Zie **Liefdadigheid.**

Arnhemia, hoofdplaats van de onderafd. Boven Deli, afd. Deli en Serdang (gouv. Oostk. v. Sumatra).

Aroe-Baal aan de N.-kust van Sumatra's Oostk., waaraan de petroleumcentra Pangkalan Brandan en Pangkalan Soesoeh.

Aroe-Eilanden, onderafd. der afdeeling Amboina, residentie der Molukken, onder een Contr. B. B. Hoofdpl. Dobo; parelvisscherij. De onderafdeeling bestaat uit de eilandengroep van dien naam en omliggende eilanden en telt ruim 18.000 inwoners, waaronder 70 Europeanen en 280 Chineezen.

Aroe Palakka, een Soppengsche vorst, trouw bondgenoot van de O. I. C. in den strijd tegen den sultan van Makasser (1655 en 1672) en tegen Troeno Djojo (1678).

Aroe Pitoe (zeven vorsten), Rijksraad van Boni bestaande uit zeven leden.

Artesische Putten zijn (meestal geboorde) putten welke water bevatten, dieper gelegen dan het grondwater en dat onder eigen druk opstijgt. In Indië wordt voor de watervoorziening veelvuldig gebruik gemaakt van —. (Zie ook onder **Grondpeilwezen**).

Asahan I. Onderafd. en afd. van het gouv. Oostk. v. Sum., resp. onder een contr. B. B. en een ass. resident ter hoofdplaats Tandjoengbalai, havenplaats Teloekniboeng, welke beide plaatsen door de spoorlijn met Medan zijn verbonden.

De afdeeling Asahan bestaat uit 3 onderafdeelingen: 1. Asahan, 2. Batoebara en 3. Laboehantaboe en telt bijna 334.000 inwoners, waaronder bijna 1400 Europeanen en bijna 24.000 Chineezen. De onderafdeeling Asahan omvat het gelijknamige zelfbesturende landschap en telt ruim 135.000 inwoners, waaronder bijna 700 Europeanen en 9.500 Chineezen.

II. Het zelfbesturende landschap (Sultanaat) samenvallende met de onderafd. —. De Europeesche tabakscultuur heeft plaats gemaakt voor de rubbercultuur omdat klimaat en bodemgesteldheid voor eerstgenoemde cultuur minder geschikt bleken. Gambircultuur wordt er gedreven door een Zwitsersche maatschappij. Rivieren: rivier van Asahan, afwatering van het Tobameer; Panei en Bila met gemeenschappelijke delta. — ressorteerde onder den Sultan van Siak met wien het Gouv. in 1858 een contract sloot, waarbij de suprematie van het Gouv. werd erkend. — Ontkende zijn onderhoordigheid aan Siak, waarop in 1865 een expeditie. De sultan van — werd naar Riouw verbannen doch werd in 1885 weer met beperkte bevoegdheid in zijn waardigheid hersteld.

Asam Djawa (Mal.). Zie **Tamarinde.**

Asbest een verweeringsproduct der geserpentiniseerde basische ge-

steenten; in dunne adertjes en snoeren in serpentyn gevonden bij Tandjoeng Poeloe Lima aan de westkust van het grootste eiland der Padamaranggroep (Golf van Boni). De asbestvezels van dit voorkomen zijn kort, hebben daardoor geen economische waarde. Asbest vindt toepassing bij vervaardiging van vuurbestendig materiaal als pakking van zuigers van stoommachines, als isolatiemateriaal van stoomleidingen en voor eternietplaten. D.

Asfalt: aardpek of aardhars. Natuurlijke asfalt wordt in Indië aangetroffen. Het is een oxydatieproduct van uit den bodem vloeiende asfalthoudende aardolie, waarvan de vluchtige bestanddeelen door zonnewarmte zijn verdampt. Het wordt door Inlanders gebruikt voor het dichten van de naden hunner prauwen.

Vindplaatsen: Op Sumatra: vroeger in Langkat en bij Moeara Enim (Palembang), thans nog in Noord-Palembang bij Tandjoeng Laoet aan de Soengei Bantoeng, waar een hoeveelheid van 34.000 ton is aangetoond. Het gesteente bevat van 20 tot meer dan 40 % asfalt. In dezelfde residentie vloeit uit oude boorputten van het boorterrein Manggoel in de Kapasstreek een zwartbruine aardolie, die op den duur in asfalt overgaat. Op Java in de afdeeling Palimanan aan den voet van het Kromonggebergte (Cheribon) in een kalkterrein bij desa Kedoengboender. Het is een voorkomen van geringe economische beteekenis. In 1920 sloot de gemeente Cheribon een contract met het Gouvernement voor de winning dezer delfstof. In 1926, 1927 en 1928 werd jaarlijks slechts 2.24 ton goudron (wegenasfalt) verkregen.

Voorts op het eiland Boeton bij den Z.O. arm van Celebes. Dit is het belangrijkste voorkomen van Nederlandsch-Oost-Indië. Oorspronkelijk komt de aardolie in eene formatie van trias-ouderdom voor, door migratie, d.i. het naar boven kruipen, is de olie in de bovenliggende kalksteenen, mergels en zandsteenen van neogenen ouderdom gedrongen. Het eiland werd door den Opsporingsdienst van het Mijnwezen onderzocht. De asfalthoudende kalken bevatten 30-45 %, de mergels 10-30 % en de zandsteenen 5-15 % asfalt. Het Gouvernement heeft met de N.V. Mijnbouw- en Cultuur Maatschappij „Boeton" te Amsterdam in October 1924 een aannemingscontract gesloten voor de winning dezer delfstof op 3 terreinen, later nog uitgebreid met één terrein. In 1929 kwam een kabelbaan van 14 km. lengte gereed en werd het eerste product daarmede afgevoerd. Productie in dat jaar 15.330 ton, in 1931 2394 ton asfaltkalksteen.

Kunstmatige asfalt wordt in Indië uit ruwe aardolie bereid in de raffinaderijen van de aardoliemaatschappijen. Gebruik voor wegen-, isolatiemateriaal en dakvilt. D.

Assistent (Bestuurs- of Inlandsch), zie **Bestuur.**

Assistent-Demang, zie **Bestuur.**

Assistent-President, zie **Bestuur.**

Assistent-Wedana, zie **Bestuur.**

Asjoera (Arab.; Soero Jav.), eerste maand van het Mohammedaansche jaar.

Asperge, wordt tegenwoordig ook in Indië in de bergstreken geteeld.

Aspirant-Controleur, zie **Bestuur.**

Astana (Sanskr., Mal.), paleis of graf van heilige of aanzienlijke personen.

Atamboewa. Hoofdplaats van de onderafd. Beloe (afd. N. en Midden-Timor, res. Timor en O.).

Atap (Mal.), dak of dakbedekking in het algemeen en inzonderheid van bladeren.

Atjar (Perz.), ingelegd zuur.

Atjeh. Het gouvernement Atjeh en onderhoorigheden telt ruim één millioen zielen (hoofdplaats Koetaradja) en is verdeeld in zes afdeelingen: 1. Groot-Atjeh; 2. Pidië; 3. Noordkust van Atjeh; 4. Oostkust van Atjeh; 5. Gajo- en Alaslanden; 6. Westkust van Atjeh, elk onder een assistent-resident). Zie voor de afdeelingen op dezelver namen. Koetaradja is door een tramlijn verbonden met de spoorlijn

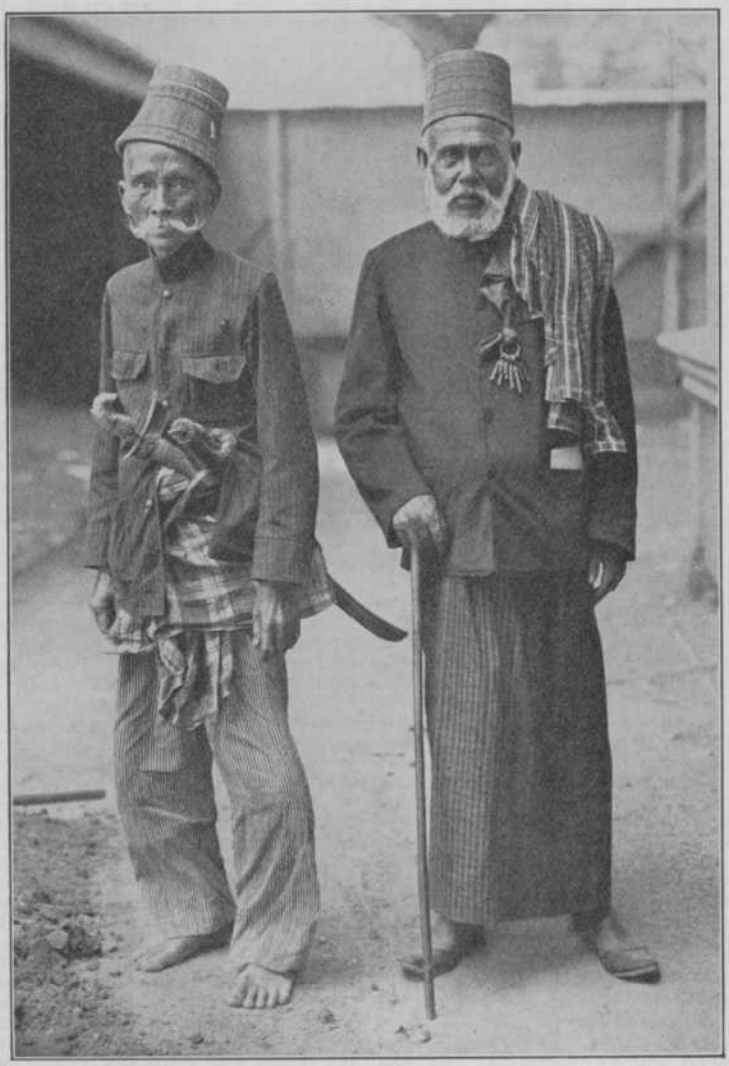

Atjeher en Voor-Indiër.

ter Oostkust van Sumatra. De voornaamste uitvoerproducten zijn: zwarte peper, pinangnoten, rubber, copra, damar, rottan, kapok, rijstcultuur; bevloeiïng wordt van gouvernementswege verbeterd. In 1907 werd te Langsa-Soengei op initiatief van gouv.-gen. Van Heutsz een gouvernements rubber onderneming geopend, dra gevolgd door tal van particuliere ondernemingen. Onze eerste aanraking met Atjeh dateert van 1587 door een Zeeuwsch eskader onder Cornelis Houtman, die daarbij sneuvelde. Zijn broeder Frederik werd gevangen genomen. Na verdere, weinig fortuinlijke pogingen werd in 1601 aan Le Roy en Bicker, bevelhebbers van een Zeeuwsch eskader toegestaan er een factorij te vestigen.

Frederik Houtman werd uitgeleverd en zelfs werd een Atjehsch gezantschap naar Prins Maurits gezonden. In de eerste decennia der 17e eeuw en ook later breidde Atjeh zijn gezag zeer uit, o.a. ter Westkust van Sumatra, alwaar ook de O. I. C. factorijen vestigde. Toen na het Engelsche tusschenbestuur de Nederlandsche bezittingen ingevolge de Londensche conventie (1814) moesten worden teruggegeven, werd de tenuitvoerlegging door Raffles zoodanig tegengewerkt dat het tot 1824 (Londensch tractaat) duurde eer Engeland afzag van alle aanspraken op Sumatra. Intusschen had Engeland in 1819 met Atjeh een handelsovereenkomst gesloten, hetwelk evenwel door het Londensch tractaat van 1824 werd te niet gedaan. Van Nederlandsche zijde werd echter zeer ondoordacht erkend dat geen staatkundig oppergezag werd beoogd, terwijl ten aanzien van Atjeh werd beloofd dat het niets van zijn onafhankelijkheid zou inboeten, en handel en scheepvaart de meest mogelijke veiligheid werd gewaarborgd. En dat terwijl zeeroof enz. door Atjehers aan de orde van den dag waren. Onze handel en de vestiging van ons gezag op Sumatra's Westkust werden door de Atjehers op allerlei wijzen belemmerd en tegengewerkt; ook de zeeroof bleef bestendigd.

Ook elders op Sumatra werd ons gezag door Atjeh gewelddadig bestreden. Zoo bleef het tot 1870, toen van Engelsche zijde op krachtige maatregelen tegen Atjeh werd aangedrongen. In 1871 werd met Engeland wederom een tractaat gesloten waarbij Nederland werd ontslagen van de belofte van garantie van Atjeh's onafhankelijkheid. Atjeh zocht intusschen steun bij onderscheidene buitenlandsche mogendheden (Turkije, Frankrijk, Italië enz.). Toen werd eindelijk ingegrepen. De vice-president van den raad van Ned.-Indië J. F. N. Nieuwenhuijzen ging als regeeringscommissaris naar Atjeh, gevolgd door een troepenmacht onder generaalmajoor G. M. Köhler (1873). Toen geen voldoening werd gekregen, werd 26 Maart van dat jaar de oorlog verklaard. Tal van expeditie hadden plaats, gepaard gaande met volharding en daden van veel moed van weerszijden en met tallooze menschenoffers. Generaal Köhler sneuvelde. De volgende expeditie, 6000 man sterk, stond onder luitenant-generaal J. van Swieten en generaal-majoor Verspyck. Groot-Atjeh werd gouvernementsgebied en generaal Van Swieten de eerste bestuurder. Hij werd opgevolgd door kolonel (later generaal) J. L. J. H. Pel als civiel- en militair gezaghebber. Zijn opvolgers waren de generaals G. B. F. Wiggers van Kerchem en A. J. E. Diemont. Gouv.-gen. Van Lansberge bezocht in 1877 persoonlijk Atjeh. De destijds door de Nederlanders bij de gevechten vernielde moskee werd op gouvernementskosten herbouwd. Het duurde echter tientallen jaren voordat de Atjehers deze door „ongeloovigen" („kafirs") gebouwde moskee wilden gebruiken. Na een periode van inzinking werd in 1878 de bekende generaal Karel van der Heijden gouverneur van Atjeh en onderhoorigheden, tevens militair bevelhebber, onder wien — nadat het verzet was gebroken — een periode van rust intrad. Van der Heijden werd in 1881 opgevolgd door den eersten civielen gouverneur Pruijs van der Hoeven, die

Atjehers uit Sawang — Noordkust van Atjeh.

werd opgevolgd door gouverneur P. F. Laging Tobias (1883). Daarna werd weer een militair bestuur ingesteld onder kolonel Demmeni. Men trok zich terug binnen de **geconcentreerde linie**, waardoor de opstand weer oplaaide. Onder zijn opvolger generaal Van Teijn werd de periode van lijdelijkheid bestendigd, onder diens opvolger kolonel C. Deykerhoff, bijgestaan door resident G. A. Scherer werd de **scheepvaartregeling** ingevoerd, waardoor de in- en uitvoer onder gouvernementscontrole werd gebracht. In 1891 en 1892 had een politiek-religieuze verkenning plaats door Dr. C. Snouck Hungronje (in 1893 verscheen zijn bekend werk „De Atjehers"). Diens advies werd niet opgevolgd vanwege de financieele consequenties verbonden aan een actieve politiek. Eerst onder gouv.-gen. Van der Wijck werd, door den opstand van Toekoe Oema, de politiek van lijdelijkheid verlaten.

Generaal Vetter kwam er als regeeringscommissaris ter tuchtiging van de in verzet gekomen hoofden; ook werd de intusschen ingezette actieve politiek verder uitgebreid. De 3 sagi's (sagi = zijde) van Groot-Atjeh werden beheerscht door uitgezette steunpunten, welke door een stoomtram met de geconcentreerde linie werden verbonden (1897). Dit bracht echter niet het gewenschte succes. Dr. Snouck Hungronje werd adviseur voor Inlandsche zaken in Atjeh (1898—1908); in hetzelfde jaar werd kolonel J. B. van Heutsz, die in Atjeh zijn sporen reeds had verdiend met het civiel- en militair bestuur belast. Hiermede was een nieuwe aera ingeluid. Overal werd actief opgetreden en den vijandelijken elementen werd geen rust gelaten. Toekoe Oema sneuvelde in 1908. Bevolkingsregistratie, passenstelsel, verbod van dragen van wapenen, van ladangbouw, van verblijf in de bergen werden ingevoerd, het verleenen van huisvesting en hulp aan kwaadwilligen, het vernielen van openbare werken, enz. werd beboet. Hierdoor verbeterden de toestanden zoozeer dat op last van het bestuur door de bevolking wegen en bruggen werden gebouwd en een telefoonverbinding met Sigli werd aangelegd. Rustig in het geheele gewest was het echter nog lang niet; ononderbroken werd tegen de verzetslieden geageerd en met groot succes. Tusschen Padang Tidji en Sigli werd een tramverbinding gemaakt (1899). Een wegverbinding van West tot Oost, alsmede een weg langs de Oostkust werden tot stand gebracht. Van Heutsz zelf maakte de excursie langs Noord- en Oostkust, op dien tocht onderwerping en medewerking afdwingende. Begin 1900 waren vrijwel alle landschapshoofden onderworpen. Juni 1899 kreeg Tapak Toean een civiel gezaghebber, de luit. H. Colijn, tevens commandant van het detachement aldaar. De staatkundige verhouding tot de hoofden, tot dusver beheerscht door de „verklaring" van 18 artikelen werd opnieuw geregeld door de z.g. „korte verklaring" van 3 artikelen (die later als voorbeeld diende voor aldus in den archipel gesloten politieke contracten). Vermeld dient nog de tocht van majoor Van Daalen naar het Gajoland ter opsporing van den nog steeds in verzet zijnden, overal opgejaagden Soeltan Alaoedin Moehammad Dawot Sjah. Eerst in 1903 meldde hij zich te Sigli vrijwillig op genade of ongenade. Daarmede was het verzet evenwel nog niet gebroken. In hetzelfde jaar meldde zich de machtige panglima Polem, na de achtervolgingen van Christoffel en Colijn. Hun voorbeeld werd door tal van andere hoofden gevolgd. Zoodoende was de toestand in 1904 zeer bevredigend. Aan de verlenging van de tramlijn (tot de Oostkust van Sumatra) werd voortdurend gewerkt. Onder Van Heutsz' opvolger gen.-maj. Jhr. J. C. van der Wijck werd de toestand weer veel slechter. Eerst onder diens opvolger overste G. C. E. van Daalen (1905-1908) klaarde de toestand zeer geleidelijk op. De ex-Soeltan werd verbannen. De inmiddels als gouv.-gen. opgetreden gen. Van Heutsz bezocht eind 1907 persoonlijk het

Oude inlandsche brug bij Sigli — Noordkust van Atjeh.

gewest. Onder Van Daalen en diens opvolger gen. H. N. A. Swart werd veel aandacht besteed aan en gedaan voor den economischen en hygiënischen toestand. De 5 afdeelingen werden alle door civiele assistent-residenten bestuurd en ook het onderafd. bestuur werd zooveel mogelijk op civielen leest geschoeid. De gunstige toestand werd bestendigd onder de opeenvolgende civiele gouverneurs. Atjeh zal het eerste decennium nog wel een uit politiek oogpunt lastig gewest blijven door den fanatieken aard der Atjehers en door den haat tegen de ongeloovigen, gevoed door den langdurigen krijg. Dit kan slechts slijten door den tijd en door toename van welvaart en ontwikkeling, waartoe het gouvernement krachtig meewerkt. In het gouvernementsgebied wordt het Inlandsch bestuur uitgeoefend in de afd. Groot-Atjeh en in de VII Moekims Pidië (onderafd. Padangtidji, afd. Pidië) door panglima's sagi, zelfstandige en ondergeschikte oeléébalangs en zelfstandige en op zich zelfstaande moekimhoofden, in de onderafdeeling Singkil door districts- en onderdistrictshoofden. Verder zijn nog een tiental onderafdeelingshoofdplaatsen onder rechtstreeks bestuurd gebied gebracht. Het overige gebied van Atjeh bestaat uit zelfbesturende landschappen, onder oeléébalangs. De taal is het Atjehsch.

Atlasvlinder, de zeer fraaie en grootste aller vlinders met een doorschijnende groote vlek op elk der vier vleugels. (Zie ook onder **Vlinders**).

Atol of ringrif, een koraalrif rondom een lagune. (Zie onder **Koralen** en **Koraalriffen**).

Auchmuty (Sir Samuel), bevelhebber der Britsche troepen, welke in 1811 Java veroverden.

B.

Baä, hoofdplaats der onderafd. Roti, afdeeling Koepang, residentie Timor en Onderhoorigheden.

Baardvogels, zoo genoemd naar de borstelvederen aan de inplanting van den snavel, komen in onderscheidene soorten voor op Sumatra, Java en Borneo.

Baardzwijn. Zie **Zwijnen.**

Baarzen. Zeer smakelijke baarssoorten in den archipel zijn de **ikan kakap,** de **ikan krapoe, ikan merah, ekor koening.**

Babad, Javaansche kronieken als de Babad Tanah Djawi. Aan de oude gedeelten, een mengelmoes van mythen en sagen moet alle historische waarde worden ontzegd. In de nieuwere worden historie en verdichtsel dooreengehaspeld. Zij zijn echter zeer te waardeeren handboeken voor de Javaansche letterkunde.

Babar-Eilanden, onderafd. (der afd. Amboina, gouvernement der Molukken) onder een gezaghebber. Hoofdpl. **Tepa.**

Babi (Poelau). Een eilandje ten Z.O. van Simaloer (afd. W.k. van Atjeh.

Babi. Zie **Zwijnen.**

Babi Hoetan. Zie **Zwijnen.**

Babiroesa. Zie **Zwijnen.**

Badak. Zie **Neushoorn.**

Badjing. Zie **Eekhoorn.**

Badjo of **Badjau** (orang), een visschersvolk dat een eigen kaste vormt en dat over den geheelen archipel verspreid aan de kusten en op kleine eilandjes woont, voornamelijk langs de O. kust van Borneo en de W. kust van Celebes. Vroeger woonden zij uitsluitend op hunne scheepjes en verplaatsten zich geregeld. Tegenwoordig vestigen zij zich wel aan de kust op paalwoningen. Zij leiden gemeenlijk een armelijk bestaan. Vroeger deden zij ook aan menschenhandel en zeeroof.

Zij zijn goedaardig en openhartig, veelal schuw doch soms zeer onverschrokken. Zij wijken nogal van de landbouwers af doch zijn vrij zeker van dezelfde herkomst. Zij komen onder diverse namen voor (op Banka en Billiton als **orang sekah**).

Badjoe (Mal.), baadje, opperkleed, kleedingstuk voor het bovenlijf, van verschillenden snit, zoowel

voor mannen als voor vrouwen.

Badoei's. Een volksstam die als het ware nog een overblijfsel is uit den vóór-Islaam-tijd. Deze lieden weten zoo goed als niets van den Islaam. Zij bewonen de helling van den Pagelaran waar de bronnen van de Tji Oedjoeng zijn in Z. O. Batam (afd. Lebak). De desa heet Kanèkès. In hun uiterlijk voorkomen wijken zij niet veel af van de overige bewoners terwijl hun zeden en gebruiken daarmede eveneens wel overeenkomst hebben. Men neemt aan dat ze bij de invoering van den Islaam in West-Java naar de destijds ondoordringbare binnenlanden zijn uitgeweken om dan hun (Oud-Javaansch) heidendom trouw te kunnen blijven. De beteekenis (oorsprong) van het woord Badoei is onzeker; volgens sommigen komt het van Bedoewi, (Bedoeien), de Arabische woestijnen bergbewoners. Zij staan op hoog zedelijk peil en leven sober en eenvoudig. Zij vereeren de zielen hunner voorouders. Hun dorpshoofden, die blijkbaar ook geestelijke hoofden zijn, heeten Poe-oen; de hoofdpoe-oen is de poe-oen girang (d.i. overstroomsch). Hij woont aan den overkant bij de graven en is de tusschenpersoon bij de overledenen; anderen mogen daar niet wonen. De desa Kanèkès heeft drie bijdorpen. Binnen dezen kring moeten en mogen slechts veertig gezinnen wonen. Het surplus moet verhuizen naar buiten; zij zijn de orang penamping (van tamping = grens) ten getale van 1300—1400. Daaromheen weer wonen de half-Badoei's die eenigszins geïslamiseerd zijn.

De Badoei's hebben, niettegenstaande zij geen Islamieten zijn, ook de besnijdenis.

Badoeng, onderafd. (der afd. Zuid-Bali, res. Bali en Lombok) onder een Contr. B. B. Hoofdpl. Dènpasar. Voormalig landschap van dien naam, thans onder een Inheemsch bestuurder met den titel Tjokorde.

Badoet, clown die op Inlandsche tooneel- of operauitvoeringen niet mag ontbreken. Zie **Tooneel.**

Bagan Siapiapi, onderafd. (der afd. Bengkalis, gouvernement Oostkust van Sumatra) onder een Contr. B. B. Hoofdpl. Bagan Siapiapi. Belangrijke nederzetting van Chineezen die hun bestaan hoofdzakelijk in de vischvangst vinden. De zee aldaar is buitengewoon rijk aan visch en garnalen.

Bagelèn, voormalig gewest (residentie) op Java.

Bagendit. Een meertje bij Garoet (res. Priangan), veel door toeristen bezocht.

Baginda, beteekent zooveel als Zijne (Hare) Majesteit.

Bagoes (Jav.) beteekent mooi schoon; wordt ook als titel gebruikt. Zie **Titels.**

Bahoe of **Baoe** (Mal.; verbasterd tot **Bouw**), vlaktemaat = 7096,5 M².

Baileo. Dorpsraadsgebouw op Ambon en Ceram. (Mal. **Balai**).

Bajafa. Zie **Varanus.**

Bajam (Mal.; Amarantus). Een inheemsche groentesoort, welke als spinazie wordt gegeten.

Bakau (Mal.) strandwortelboom, rhizophora.

Bakoel (Mal.), mand of korf.

Bakoeng (Mal., Jav.). Zeer fraaie leliesoort.

Bakongan, hoofdplaats der onderafdeeling „Zuidelijke Atjehsche Landschappen, afdeeling Westkust van Atjeh, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden.

Balai Selasa. Opgeheven onderafd. en Controleursstandplaats (afd. Kerintji-Painan, res. Sum. W.k.).

Balam (Mal). Algemeene naam voor melksap (getah pertja) bevattende boomsoorten. Ook een soort wilde duif, tortelduif die niet kirt maar zingt. De Minangkabauer houdt veel van deze diertjes, draagt ze in kooitjes met zich rond.

Balambangan. Z.O. schiereiland van Java. Hier was de zetel van een machtig Hindoesch rijk, in 1639 aan Mataram onderworpen; heeft tot 1697 bestaan.

Balang, zie **Wantsen.**

Balangnipa, zelfbesturend landschap en haven- en handelsplaatsje aan de oostkust van het Z.W. schiereiland van Celebes (onderafd. Sindjai, afd. Bonthain, gouv. Celebes en Onderh.).

Balineesche vrouwen met kind.

Balineesch meisje uit Koeta.

Gedeelten van den tempel te Blahbatoe — Zuid-Bali.

Desa Batoer — Bali.

Steenen bas-relief van Batara Indra — Bali.

Koperen priestergereedschap — Bali.

Balineesche beelden — Nala en Soegrina.

Balineesche beelden.

Houten beeld — Bali.

Balangnipasche En Binoeangsche Benedenlanden, onderafdeeling der afdeeling Mandar, onder een gediplomeerd gezaghebber B.B. met standplaats Tinamboeng. De onderafdeeling bestaat uit de zelfbesturende landschappen Balangnipa en Binoeang zonder de Toradja-gebieden. (Zie ook **Boven Binoeang**). Zij telt bijna 100.000 inwoners, waaronder een 8-tal Europeanen en ruim 200 Chineezen.

Bale, Balei, Balai (Skr. Valaya, een omsloten terrein), is een (vroeger open) gebouw, voor vergaderingen, tijdelijk huisvesten van vreemdelingen, liefdadige doeleinden, gemeenschappelijke feesten enz. De **bali desâ** op Java, de **balai negrie** in de Minangkabausche landen is het dorpsraadhuis, het op kosten der inlandsche rechtsgemeenschap gebouwde huis, waarin de dorpsraad, de negrieraad vergadert. Ook de Europeesche en Inlandsche bestuursambtenaren vergaderen daar op hunne tournée's met het dorpsbestuur. De gemeentegenooten die de vergadering willen bijwonen verzamelen zich op het plein, waarop of waaraan de balai negrie is gelegen. De balei komt voor over den geheelen archipel (Ambon, **baileo**).

Bale-Bale (Jav.) of **Balai-Balai** (Mal.) is een rustbank, meestal van bamboe gemaakt.

Bali, het Westelijkste der kleine Soenda-eilanden, van Java gescheiden door straat Bali, van Lombok door straat Lombok, behoort administratief tot de residentie **Bali en Lombok**, zie aldaar. Het is grootendeels vulkanisch bergland; de hoogste bergtop is de Piek van Bali of Goenoeng Agoeng (d.i. de groote berg), 3142 M. Groote rivieren zijn er uiteraard niet. Het heeft een voor de tropen aangenaam klimaat. Het landschap is er van schier onovertroffen schoonheid. De voornaamste cultures zijn die van klapper (copra en olie), rijst, koffie en tabak. De sawahcultuur staat er op hoogen trap van ontwikkeling. Wilde dieren: tijgers, herten en wilde zwijnen. Van de tamme dieren worden genoemd: paarden, runderen, buffels en varkens. Hindoekolonisatie heeft er van de vroegste tijden plaats gehad, zoowel direct als van Modjopahit uit. Na den val van genoemd rijk weken vele Hindoe-Javanen uit naar Bali en versterkten aldus het Hindoe-element aldaar. Van dezen tijd dateert de instelling van een oppervorst, den Dewa-Agoeng Ktoet. De afstammelingen der Hindoesche vreemdelingen noemen zich de Wong-Modjopahit (d.z. de lieden van Modjopahit); de oorspronkelijke, meer de bergstreken bewonende inboorlingen worden Baliaga (beteekent „uit een boomstronk ontstaan") genoemd. Langzamerhand ontwikkelden zich zoo goed als onafhankelijke vorstendommetjes. De aanrakingen met de Nederlanders dateerende van 1597 (gebroeders Houtman) waren van niet veel belang. Het plunderen van gestrande schepen en de slavenhandel noopten het gouvernement in 1846 tot een expeditie. Hoewel deze succesvol verliep, waren in 1848 en 1849 nieuwe expedities noodig. Hoewel laatsgenoemde expeditie na hevigen strijd gunstig verliep, bleef Bali het tooneel van binnenlandsche onlusten omdat het gouvernement het eiland niet bezette, zoodat het in 1855 genoodzaakt was in te grijpen.

Te Boeleleng werd een Controleur B.B. geplaatst en in 1856 ook een te Djembrana. In 1861 werden genoemde Controleurs B.B. vervangen door ass.-residenten. Nadat intusschen nog eenige militaire expedities hadden plaats gehad werden Bali en Lombok in 1882 verheven tot een gewest onder een resident te Boeleleng (Singaradja). De rijkjes Gianjar en Karang Asem werden gouvernementsgebied. De overige vorstjes lieten zich niet veel aan het gouv. gelegen liggen: niettegenstaande het verbod om weduwen van een overleden vorst tegelijk met den overledene te verbranden, gebeurde dit nog herhaaldelijk. Nadat wederom een gestrand schip was beroofd, werd in 1905 een nieuwe militaire expeditie noodzakelijk. Deze stond onder gene-

raal-majoor M. B. Rost van Tonningen. De regeeringscommissaris F. A. Liefrinck vergezelde de expeditie om in overleg met resident G. F. de Bruijn Kops de politieke aanrakingen te regelen. Deze expeditie was niettegenstaande heftig verzet succesvol; nieuwe politieke contracten werden gesloten, terwijl Zuid-Bali onder leiding van het Europeesch bestuur werd gebracht. Nog herhaaldelijk moest met militaire hulp worden geageerd, waarbij bloedige gevechten werden geleverd; o.a. in 1908 toen de Dewa Agoeng van Kloengkoeng (evenals in 1906 Badoeng) zich met vele edellieden, eenige vrouwen en kinderen doodvocht, den zaligmakenden heldendood verkiezende boven overgave. De landmacht werd hierbij gesteund door de Kon. Ned. Marine. Bangli en Kloengkoeng werden onder rechtstreeksch bestuur gebracht. Hiermede was aan de middeleeuwsche toestanden een einde gemaakt en werd de verdere verbetering der economische en sociale toestanden met succes ter hand genomen. In 1914 kon de militaire bezetting van Bali worden vervangen door gewapende politie (sedert vervangen door veldpolitie).

Het **kastenstelsel**, annex aan het Hindoeïsme, bestaat op Bali (en Lombok) nog steeds. De vier kasten of standen zijn:

1. **Brahmanen**, 2. **Ksatria's**, 3. **Wesja's** en 4. **Soedra's**. De leden der eerstgenoemde drie en hoogste kasten kan men den adel noemen. De Brahmanen (de priesterkaste) voeren den titel Ida (m.) of Idajoe (vr.); de Ksatria's: dewa (m.) en Désah (vr.); de Wesja's: Goesti (m.) en Goesti-ajoe (vr.). Voor alle standen worden de mannen met I, de vrouwen met Ni aangeduid. Zie **Hindoeïsme**.

De taal is het **Balineesch**, zeer sterk onder invloed van het Javaansch vervormd. Het letterschrift is een gewijzigd Javaansch letterschrift. Men grift het in geprepareerde bladeren van den lontarpalm. De **weda's** zijn de heilige oorkonden die slechts door de priesters gelezen mogen worden. De tempels heeten **poera's**, de verblijven der vorsten **poeri's**.

De Balinees is zeer kunstzinnig: zijn kunstzin uit zich in architectuur (poorten en muren) met magische beteekenis, weefkunst, dans en muziek (gamelan), beide feller, meer bewogen dan die van den Javaan.

Bali en Lombok, residentie met hoofdpl. Singaradja, bestaande uit de afdeelingen: 1. Singaradja. 2. Zuid-Bali en 3. Lombok. Het gewest telt ruim 1.800.000 inwoners, waaronder ruim 550 Europeanen en 11.000 Chineezen.

Bali-Instituut, zie **Instituten**.

Balian, heeten de priesteressen in Zuid-Borneo. (Zie onder **Priesters**).

Baligé, hoofdplaats der onderafd. Toba, afd. Batak-landen, res. Tapanoeli; standplaats van den Controleur B. B. Het plaatsje is schitterend gelegen aan het Tobameer en wordt door toeristen bezocht.

Balikpapan, hoofdplaats der gelijknamige onderafd., afd. Samarinda, res. Z.- en O.- afd. van Borneo. De plaats, standpl. van den Controleur B. B., dankt haar opkomst aan de nederzettingen der Bataafsche Petroleummaatschappij.

Baloeran, de oostelijkste vulkaan van Java, waarnaar een der nieuwste mailbooten der Rotterdamsche Lloyd is genoemd.

Bamboe (Mal.) is een verzamelnaam van een overal in talrijke soorten, veelvuldig voorkomende grassoort met lange harde halmen, waarvan op onderscheidene wijzen een nuttig gebruik wordt gemaakt.

Banda, onderafd. der afd. (residentie) Amboina van het gouvernement der Molukken, onder een gezaghebber; hoofdplaats **Bandaneira**. De onderafd. bestaat uit de eigenlijke **Banda-eilanden** (voornaamste zijn: Groot Banda of Lontor Besar, Rozengain, Goenoeng en Roen Api) en een 3-tal andere. Vroeger was Banda een residentie. In 1599 kwam Jacob van Heemskerck te Lontor; in 1619 nam de O. I. C. de eilanden in bezit. Een 1000-tal nog overgebleven inboorlingen week grootendeels naar naburige eilanden. Notemuskaat

werd gemonopoliseerd en de gronden goeddeels den gewezen compagniesdienaren in ontginning gegeven (perkeniers). Na de intrekking van dit monopolie (1864) beleefden de perkeniers een gouden tijdperk van 1870—1894. Daarna kwam weer een tijdperk van diep verval. Thans nog wijzen de vele leegstaande groote fraaie huizen met marmeren vloeren op de vervlogen perioden van grootheid. Behalve de Inlandsche bevolking van gemengd ras bevindt zich op Banda een talrijke Arabische gemeente.

Banda-zee, bevindt zich ten Zuiden van Boeroe en Ceram en is de diepste zee van den archipel.

Bandar (Perz.), handelsplaats aan zee of rivier.

Bandahara (Sanskr.), rijksbestierder, schatmeester, de hoogste ambtenaar in een Maleisch rijk. (Zie ook onder **Vorstenbestuur**).

Bandéng (Mal.). De ikang bandéng is een aan de haringen verwante visch die in zee een lengte van ruim één M. bereikt. Langs de kust wordt zij veel in zeewatervijvers gekweekt. (Zie ook onder **Haring**).

Bandera (Mal. = vlag, wimpel). De ikan bandera of wimpelvisch is bont gekleurd en heeft een langen rugwimpel, bewoont de koraalriffen.

Bandjarnegara, regentschap, district en onderdistrict met gelijknamige hoofdpl. der res. (afd.) Banjoemas, gouv. Midden-Java.

Bandjermasin, afd., onderaf. en district met gelijknamige hoofdpl., tevens gewestelijke hoofdpl. der res. Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. De onder een ass.-resident staande afd. bestaat uit de onderafdeelingen: 1. **Bandjermasin.** 2. **Marabahan,** 3. **Martapoera** en 4. **Pelaihari.**

De hoofdpl. Bandjermasin, voormalige zetel der sultans van het voormalige rijk van Bandjermasin is zoodanig gelegen tusschen de Banto- en de Martapoerarivieren dat de zeeschepen het kunnen aandoen. Het is een welvarende handelsplaats met ruim 64.000 inw. De gewestelijke militaire commandant heeft den rang van luitenant-kolonel. Er zijn o.m. agentschappen van de Javasche bank, de Nederl. Handelmaatschappij en de Borneo-Sumatra Handelmaatschappij.

In 1609 werden de eerste handelsbetrekkingen der V. O. I. C. met den sultan van Bandjermasin aangeknoopt. Van veel belang waren deze (peper, goud en boschproducten) niet en het duurde tot 1749 eer een factorij aldaar werd gevestigd. Bandjermasin was financieel van weinig belang; daarom wilde de compagnie en later het gouvernement er niet veel aan ten koste leggen. In 1860 werd het Bandjermasinsche rijk ingelijfd. Daarvoor en daarna was er steeds verzet. In 1865 was het verzet voor zoover de benedenlanden betrof vrijwel gebroken. Ten aanzien van de ontoegankelijke bovenlanden duurde het tot 1905 eer rust en orde waren verzekerd.

Bandjir (Mal.) noemt men de overstrooming door het buiten de oevers treden der rivieren of tengevolge van een vloedgolf; ook wel hoog water in de rivieren.

Bandoeng, hoofdplaats der residentie (afd.) Priangan en naam van het regentschap en het district waarin die plaats is gelegen. Bandoeng is een belangrijke plaats, heeft een burgemeester, wethouders en een gemeenteraad. De gemeente — heeft 166.722 inw., nl. 129.918 Inlanders, 19.664 Europeanen en 17.140 Chineezen en andere Aziaten. Behalve zetel van den resident van Priangan, resideert er de commandant van het leger, chef van het departement van oorlog. Belangrijke instellingen zijn de technische Hoogeschool in Minangkabauschen stijl opgetrokken, het Instituut Pasteur, agentschappen van de Javasche Bank en de Nederlandsche Handelmaatschappij, de artillerie-constructiewinkel, de pyrotechnische werkplaats, de projectielfabriek, de gouv.-diensten der zoutregie, post, telegrafie en telefonie, staatsspoor en -tramwegen. Het heeft een groot garnizoen. Ook zijn er fabrieken en belangrijke handelskantoren. De nieuwe wijken

Bandjir ter gewestelijke hoofdplaats Padang — Sumatra's Westkust.

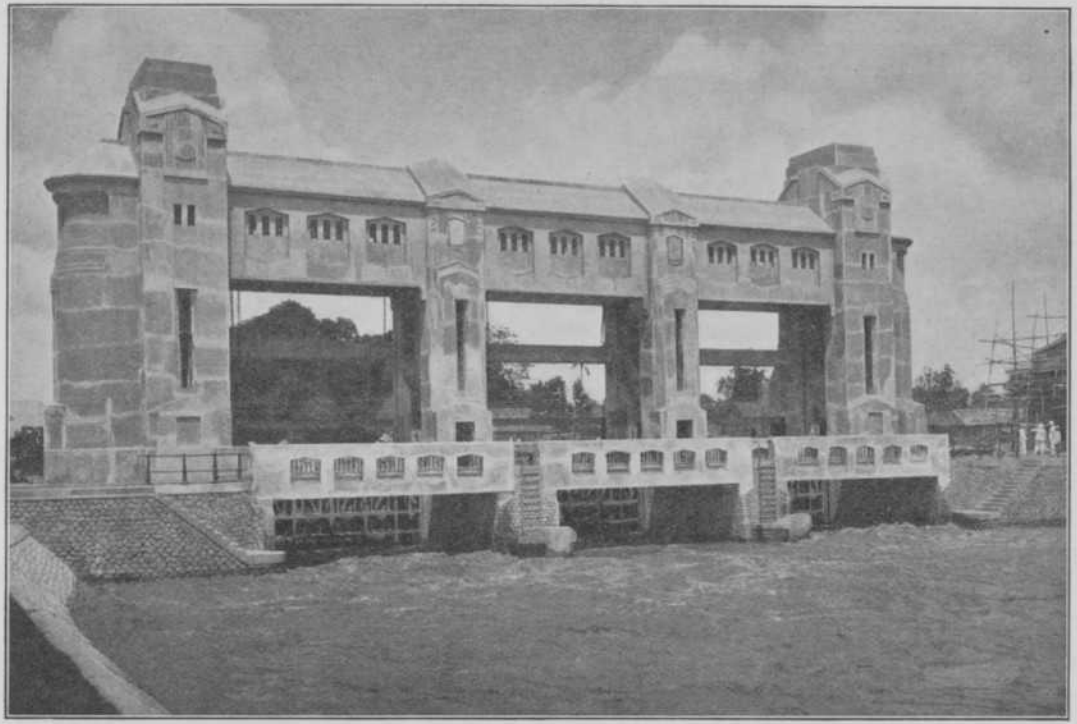

Bandjirsluis Wonokromo.

Technische Hoogeschool te Bandoeng.

Stadsgezicht te Bandoeng.

S.S.-ambtswoningen te Bandoeng.

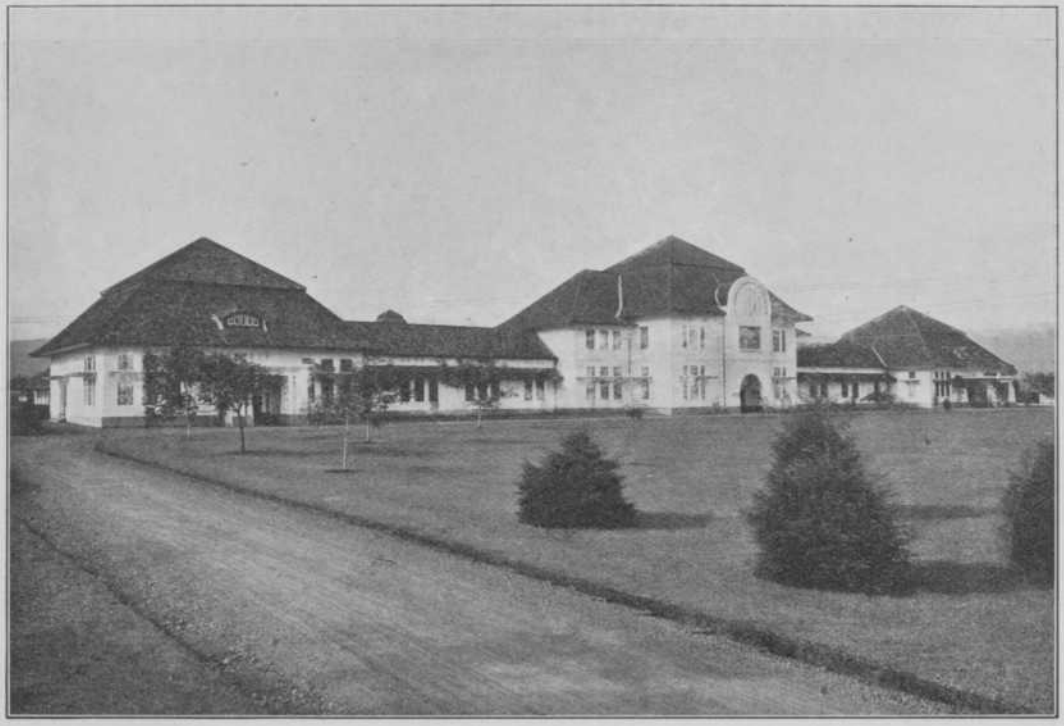

Instituut Pasteur te Bandoeng.

Tinwinning Muntok — Bangka.

zijn fraai aangelegd. Ook door zijn aangenaam koel klimaat (700 M.) een gezocht oord voor de blijvers, de gepensionneerden en door toeristen en vacantiegangers. Ook worden er geregeld jaarbeurzen gehouden in een permanent gebouw.

Banggai, onderafd. der afd. **Poso** der res. **Manado** onder een gezaghebber, een officier der landmacht met den titel gezaghebber of fungeerend Controleur B. B. De hoofdplaats nader door den resident aan te wijzen. De onderafd. bestaat uit den Banggai-archipel in het Noorden van den Golf van Tolo, O.-kust van het eiland Celebes. Het landschap Banggai bestaat uit genoemden archipel benevens het daaraan grenzende stuk op den vasten wal van Celebes. Laatstgenoemd gedeelte, ook Banggai geheeten, ressorteert onder de onderafd. Loewoek (hoofdpl. Loewoek) derzelfde afd. De landschapsbestuurder zetelt te Banggai op het eiland van dien naam. Het landschap Banggai was een leenrijk van het sultanaat Ternate.

Bangil, regentschap, district en onderdistrict van dien naam en hoofdplaats in de res. (afd.) Pasoeroean, gouv. Oost-Java. Een welvarend district: suikerfabrieken en koffieaanplantingen.

Bangka, eiland aan de N. punt van den Noordelijken arm van Celebes, res. Manado.

Bangka en Onderhoorigheden. Dit gewest (residentie) omvat tevens de afd. **Bangka** beide onder den resident, is verdeeld in 5 onderafdeelingen: 1. **Pangkalpinang,** 2. **Noord-Bangka,** 3. **Muntok,** 4. **Soengailiat** en 5. **Zuid-Bangka.** De hoofdpl. is Pangkalpinang. Het voormalige gewest Billiton onder een assistent-resident ressorteert thans onder het gewest Bangka en Onderhoorigheden en wordt bestuurd door een Controleur B. B. met standplaats **Tandjongpandan.** De onderhoorigheden bestaan uit de omliggende eilanden, alle, met uitzondering van Poelau Lepar, zeer klein. Bangka heeft 205.432 inwoners, Biliton 73.409, w.o. respectievelijk

990 en 640 Europeanen, 107.482 en 44.094 Inlanders en 96.961 en 28.675 Chineezen en andere vreemde Oosterlingen. Economisch is het gewest overwegend Chineesch.

De inheemsche inwoners van Bangka en Billiton zijn Maleiers, van oorsprong dezelfde als de inheemsche bewoners van de residentie Palembang: straat Bangka is ook vrij smal. Bangka en Billiton zijn echter niet overheerscht geweest door Javanen; hier vinden wij hen dus vrijwel onvermengd. Men noemt hen **orang Lom.** Ze zijn niet geïslamiseerd, evenals de Koeboes en de orang Benoewa maar wat beschaafder en niet zwervend. Ze zijn dun gezaaid. Het gewest is zeer onvruchtbaar, daarentegen bekend om zijn grooten rijkdom aan **tin.** Het land is heuvelachtig en bedekt met licht bosch. De eilandjes er omheen zijn opgebouwd uit koraal. De oppervlakte van het eiland Bangka is ongeveer ⅜ van die van Nederland. De zeer talrijke Chineezen zijn voornamelijk werkzaam bij de tinexploitatie. De **Klabatbaai** in het Noorden, bij de goenoeng **Maras** is als haven niet bruikbaar. De hoofdpl. is **Pangkalpinang. Straat Bangka** is goed bevaarbaar. Bangka en Billiton worden gescheiden door de **Gasparstraten.**

Langs de kusten leven op schuiten de **Orang Sekah.**

Op Bangka wordt het tin van gouvernementswege geëxploiteerd door het bedrijf der Bangka-tinwinning, op Billiton door een particuliere instelling, de Billiton Maatschappij.

Tin komt ook voor in Perak (Straits-Settlements), op de Karimoen-eilanden en op Singkep (res. Riouw en Onderhoorigheden). De oudste berichten omtrent tinexploitatie op Bangka dateeren van 1710, toen het werd geëxploiteerd door den sultan van Palembang. Deze stelde er in 1725 Chineezen te werk. In 1823 is de exploitatie aan het gouvernement gekomen. Deze geschiedt door Chineesche kongsi's (d. z. vennootschappen, eigenlijk gezamenlijk beheer).

De Chineezen hebben een sterk communaal- en familieleven. (In West-Borneo hebben sommige kongsi's zich ontwikkeld tot kleine republiekjes). Met het vormen van kongsi's bemoeit het gouvernement zich niet; wèl met de exploitatie. Het domein is van den Staat. Het gouvernement verleent voorschotten, voornamelijk in rijst (die op Bangka weinig wordt geteeld) of olie en geld. Bij het contract wordt de afleveringsprijs aan het gouvernement bedongen. Door boringen wordt geschat hoeveel uit den grond te halen is, waarvan dus de prijs afhankelijk is. Heel Banka is geëxploreerd ten aanzien van den tinrijkdom. De rijkste deelen worden niet alle het eerst geëxploiteerd, zoodat niet de beste stukken het eerst uitgeput zijn. Ligt het tin aan de oppervlakte dan spreekt men van **koelitmijnen** (koelit beteekent huid, oppervlakte), ligt het diep dan heeten ze **kolongmijnen** (kolong beteekent kuil, gat). Het tin bevindt zich oorspronkelijk in de rotsen en is verder verspreid door de rivieren. Bij het ontginnen wordt de bovenste laag klei er af gespoeld. Daartoe worden putten gemaakt, reservoirs. Er moet natuurlijk voor gewaakt worden dat de afgespoelde klei andere plaatsen niet bederft. Men begint in zoo'n valei van beneden af; de exploitatie geschiedt in den regentijd. Een mijn is hier eenvoudig een diepe kuil. Het tinerts is zeer fijn verdeeld- ($Sn\ O_2$) en wordt uitgespoeld met doelangs (ondiepe bakken met platten bodem en opstaanden rand) onder stroomend water.

Dan begint het uitsmelten in de smelthut met ovens ($SnO_2 + C = CO_2 + Sn$); C wordt door houtskool toegevoegd. Dit gebeurt in den regel 's nachts. Verder moet de mijn worden drooggehouden door pompen (z.g. Chineesche kettingpompen). Sommige mijnen heeft het gouvernement in eigen exploitatie. Deze betrekkelijk primitieve methode heeft in den loop der tijden aanzienlijke verbeteringen ondergaan, maar de grondgedachte der winning is dezelfde gebleven. De tinexploitatie op Billiton gaat op ongeveer dezelfde wijze. Vroeger werd niet naar dit eiland omgekeken: het was een zeerooversnest. Eerst in 1850 is men er tin gaan zoeken. Dr. Croockewit die er een onderzoek instelde kwam tot de conclusie dat het arm aan tin was. C. de Groot vond er echter in 1851 rijke tinertsafzettingen. De concessie tot vergunning van tin op Billiton werd in 1852 voor veertig jaar verleend aan Prins Hendrik der Nederlanden en V. G. baron van Tuyll van Serooskerken; in 1860 werd de **Billiton maatschappij** opgericht wier eerste vertegenwoordiger was genoemde heer C. de Groot die de exploitatie met groote bekwaamheid en voortvarendheid leidde. Bij de nieuwe concessie verleend tot 1927 bedong de staat $\frac{5}{8}$ van het voordeelig saldo der winsten verliesrekening. In 1924 werd door het gouvernement van Ned. Indië en de Billiton maatschappij opgericht de Naamlooze Vennootschap **„Gemeenschappelijke Mijnbouwmaatschappij Billiton"** (G. M. B.) eindigende ulto. 1948. (Zie ook onder **Tin**).

Bangkaboor: een boorwerktuig voor het onderzoek van stroomertsafzettingen. Het is ontworpen door den mijningenieur J. E. Akkringa, voor het eerst in gebruik genomen in 1858, voor het onderzoek van de alluviale terreinen van Banka op tinerts en is in zijn hoofdonderdeelen onveranderd gebleven. Het is geschikt voor het onderzoek in zachten en middelmatig harden grond, waar geen groote rolsteenen voorkomen, tot een diepte practisch niet grooter dan 20 m., bij uitzondering tot 30 m. Het zwaarste onderdeel weegt 52 kg., is daarom in ongebaande streken gemakkelijk door menschenkracht te vervoeren. Bovendien maakt zijn constructie het mogelijk het boortuig in moerassig terrein en in het water te gebruiken. Hoofdbeginsel is, dat het indrijven der boorbuizen geschiedt door het plateau, het zwaarste stuk, en dit gewicht vergroot wordt door de

arbeiders, die daarop werken. De snijschoen der boorbuis heeft een doorsnede van 118 mm. (oppervlak 1 □ dm.). Het gewicht van een complete installatie is 750-1500 kg., al naar de diepte, welke men wenscht te bereiken. Een ploeg van 8 à 10 man is voldoende voor de bediening.

De inhoud der boorbuizen wordt met kleilepels of kogellepels naar boven gebracht. Deze grond wordt dan verwasschen waardoor het gewicht van het erts bekend is. Op deze wijze kan men de waarde van het terrein dan bepalen.

De practische bruikbaarheid van dit toestel voor goudhoudende terreinen is gebleken bij het onderzoek van de Lawastreek in Suriname, waar het voor het eerst daarvoor werd toegepast. De doorsnede van de snijschoen moest echter grooter genomen worden n.l. 180 mm. In Suriname hebben de Amerikanen deze boorwijze leeren kennen in Amerika daarop patent genomen en het toestel in den handel gebracht onder den naam „Empire Prospecting Drill" en met den veelzeggenden slagzin: „The Empire is the recognized Standard Placer Drill of the World".

Vroeger werd het toestel door de Fransche firma Ed. Lippmann et Cie. te Parijs voor het Departement van Koloniën, thans door de Werf Conrad te Haarlem, in 4 en 6 duims boorstellen, geleverd. D.

Bangkalan, regentschap en district met hoofdpl. van dien naam, res. (afd.) Madoera, gouv. Oost-Java. De hoofdpl. was vroeger de zetel van den sultan van Madoera.

Bangkinang, onderaf., met gelijknamige hoofdpl., der afd. L. Koto, res. Sumatra's Westkust, onder een Controleur B. B. Door de onderafd. loopt de verbindingsweg van Padang via Fort de Kock en Pajakoemboeh naar Pakan Baroe ter Oostkust van Sumatra. Het laatste stuk is slechts enkele jaren geleden gereed gekomen. Deze weg heeft het verkeer in deze streken enorm doen toenemen; een deel der Padangsche Bovenlanden oriënteerde zich daardoor economisch meer naar de Oostkust. Van Pakan Baroe onderhouden stoomers der Kon. Paketvaartmaatschappij de verbinding met Singapore. De onderafd. ligt in het stroomgebied der boven-Kampar-kanan, waarlangs in de 14e eeuw Hindoe-Javanen gekoloniseerd hebben. Uit dezen tijd dateert de stoepa te Moeara Takoes (zie illustratie). Het militaire garnizoen is vervangen door veldpolitie.

Bangko, onderafd. met gelijknamige hoofdpl. der afd. en res. Djambi, onder een Controleur B. B. De Controleur R. H. Kroesen werd er in 1904 op een dienstreis vermoord.

Bango of maraboet, een groote, krachtige vogel met kale kruin en hals en wijden krop, komt op Java en Sumatra en omliggende eilanden voor. De bango is geen ooievaar.

Bangoen heet het weergeld of zoengeld volgens inheemsch waakrecht verschuldigd bij misdrijf.

Baning of **Koera Koera** is de sawahschildpad.

Banjak-Eilanden (banjak beteekent veel) ten N. van het eiland Nias, maken administratief deel uit van de onderafd. **Singkil,** afd. **Westkust van Atjeh.**

Banjoe (Jav.) beteekent water, rivier, komt veel in plaatsnamen voor.

Banjoeasin (beteekent „zout water") maakt tegenwoordig deel uit van de onderafdeeling **Hoofdplaats Palembang** en **Banjoeasinstreken.** Te voren vormde het met de **Koeboestreken** een onderafd.

Banjoemas (beteekent goud water), res. (afd.) met gelijknamige hoofdpl., prov. Midden-Java. Suikerfabrieken en tabaksplantages. Door de afd. stroomt de Serajoe met haar vruchtbaar dal (Serajoedal stoomtram).

Banjoewangi (welriekend water), regentschap, district, onderdistrict met gelijknamige hoofdpl. res. (afd.) Bondowoso, prov. Oost-Java. Het schiereiland **Balambangan** (zie aldaar) maakt er deel van uit. Banjoewangi was vroeger een afzonderlijk gewest, welks resident

in 1881 tevens de belangen van Bali en Lombok behartigde. De oud-Banjoewangische bevolking noemt men Balambangers.

Banken, Bankwezen. De Javasche Bank is opgericht bij besl. van den commissaris-generaal van 24 Jan. 1828. Haar octrooi werd na herhaaldelijk te zijn vernieuwd, vervangen door de Javasche Bankwet 1922, waarbij deze bank wordt gemachtigd wederom voor een tijdvak van 15 jaar, ingaande 1 April 1922, als circulatiebank werkzaam te zijn. De J. B. fungeert als kassier voor het gouvernement. Zij geeft bankbiljetten uit van 1000, 500, 300, 200, 100, 50, 40, 30, 25, 20, 10 en 5 gulden, welke in Ned.-Indië wettig betaalmiddel zijn. Verder verricht zij alle bankzaken, inzonderheid het overmaken van gelden; het in disconto nemen van bepaalde waardepapieren; het koopen en verkoopen van buiten Nederl.-Indië betaalbaar handelspapier; het in beleening nemen van, dan wel het verleenen van credieten of voorschotten in rekening-courant tegen onderpand; de tijdelijke uitzetting in prolongatie van eventueel te Amsterdam overtollige middelen (De J. B. heeft te Amsterdam een bijbank); den handel in muntmateriaal en uitheemsch munt- en bankpapier; het ontvangen en weder uitbetalen van gelden in rekening-courant; het in bewaring nemen van effecten en goederen. De bank heeft haar hoofdzetel te Batavia en agentschappen te Soerabaja, Semarang, Padang, Makassar, Cheribon, Soerakarta, Jogjakarta, Pontianak, Medan, Bandjermasin, Tandjongbalai, Bandoeng, Palembang, Manado, Malang, Koetaradja, Kediri en Madioen. Zij heeft buiten Ned.-Indië correspondenten te Londen, Parijs, Hamburg, Berlijn, Singapore, Jokohama, San Francisco en New York, benevens te Amsterdam haar reeds genoemde bijbank onder directeuren. De directie der bank bestaat uit een president en ten minste twee directeuren, waarvan er één als secretaris optreedt. Zij worden op aanbeveling van directie en commissarissen benoemd door den gouv.-gen., de president onder nadere koninklijke goedkeuring.

Er is een raad van 5 commissarissen, die Nederlandsch onderdaan moeten zijn, gekozen door stemgerechtigde aandeelhouders. De J. B. bevordert ook het giroverkeer in Ned.-Indië.

De Nederlandsche Handelmaatschappij N.V., op initiatief van Koning Willem I te Amsterdam opgericht in 1824 (de Koning garandeerde een rente van 4½ % en teekende in voor 4 millioen gulden), is eene naamlooze vennootschap van koophandel. Haar werkkring omvat den goederenhandel, den handel in geld, wissels en edele metalen en al wat tot het bankiersbedrijf behoort, het geven van voorschotten, het verschaffen van bedrijfskapitalen aan en het deelnemen in ondernemingen van landbouw, visscherij, nijverheid, handel, scheepvaart en vervoer te land en, in de overzeesche gebieden van den staat het tot stand brengen en het drijven van zoodanige ondernemingen. In hare hoedanigheid van commissionnair heeft zij krachtens overeenkomst met den staat op zich genomen de Indische gouvernementsproducten af te schepen, te vervoeren, op te slaan, te beheeren en te verkoopen. (Dit monopolie was vooral van belang ten tijde van het cultuurstelsel: de maatschappij die tot dat tijdstip een kwijnend bestaan had gehad kwam hierdoor in een bloeiende positie, zie **consignatiestelsel**). Van de door haar verkochte gouvernementsproducten krijgt de maatschappij 1½ % van de bruto opbrengst (van kinabast 1 %). Het hoofdbestuur der maatschappij is gevestigd te Amsterdam en bestaat uit een president, twee directeuren en een secretaris. Te Batavia wordt het vertegenwoordigd door een bestuur van een president, twee leden en een secretaris, onder de benaming van Factorij. Een bijkantoor is gevestigd te Batavia-Centrum, agentschappen te Semarang, Soerabaja, Medan, Shanghai, Hongkong, Singapore, Rangoon, Calcutta, Bombay, Kobe en Djed-

Gebouw van de Koloniale Bank — Soerabaja.

dah, sub-agentschappen te Cheribon, Tegal, Pekalongan, Tjilatjap, Palembang, Bandjermasin, Penang, Makassar, Bandoeng, Djember, Soerakarta en Jogjakarta.

Het maatschappelijk kapitaal bedraagt 80 millioen gulden, volgestort.

De Nederlandsch-Indische Handelsbank, N.V., gevestigd te Amsterdam, opgericht aldaar 1863. Zij stelt zich ten doel het uitoefenen van het bankiers- en kassiersbedrijf; het drijven van en het deelnemen in ondernemingen van welken aard ook; het drijven van handel in producten, goederen en effecten; het verrichten van daden van koophandel in den ruimsten zin. Zij heeft een hoofdkantoor te Amsterdam en een hoofdkantoor voor Ned.-Indië te Batavia. Verder zijn kantoren gevestigd te Emoy, Ampenan, Bandoeng, Bombay, Calcutta, Cheribon, Gorontalo, Hongkong, Kobe, Makassar, Medan, Manado, Palembang, Pasoeroean, Pekalongan, Probolinggo, Semarang, Shanghai, Singapore, Soerabaja, Tegal, Telok Betong, Tjilatjap, Tokijo, Batavia-Centrum, en in Nederland te 's-Gravenhage en Rotterdam. Bovendien is de bank vertegenwoordigd te Londen. Het maatschappelijk kapitaal bedraagt 100 millioen gulden, waarvan is uitgegeven en gestort 55 millioen gulden.

De Koloniale Bank, N.V., maatschappelijk kapitaal *f* 25.000.000, waarvan geplaatst en volgestort *f* 16.500.000. Hoofdkantoor te Amsterdam. Hoofdagentschap te Soerabaja, agentschappen te Semarang en Bandoeng.

De Ned.-Ind. Escompto-Maatschappij te Batavia. Maatsch. kapitaal *f* 50.000.000, waarvan uitgegeven en volgestort *f* 47.000.000. Heeft een kantoor te Amsterdam en agentschappen te 's-Gravenhage, Rotterdam, Soerabaja, Semarang, Padang, Makassar, Bandoeng, Cheribon, Batavia-Centrum, Jogjakarta, Tegal, Medan, Soerabaja-Simpang, Palembang, Manado, Sibolga, Bandjermasin, Pontianak, Benkoelen, Magelang, Malang en Buitenzorg. Andere in Ned.-Indië werkende banken zijn de: **Batavia-Bank** te Medan onder Chineesch beheer; **Chartered Bank of India, Australia and China,** hoofdkantoor te Londen, vertegenwoordigd te Batavia; **Hongkong and Shanghai Banking Corporation,** hoofdkantoor te Hongkong, agentschappen te Batavia en Soerabaja; **Yokohama Specie Bank Ltd.,** hoofdkantoor te Yokohama, agentschappen te Batavia, Semarang en Soerabaja; **Bank of Taiwan,** hoofdkantoor te Taipeh (Formosa), agentschappen te Batavia, Semarang en Soerabaja; **Mercantile Bank of India Ltd.,** Hoofdkantoor te Londen, agentschappen te Batavia en Soerabaja.

Hypotheekbanken zijn de **Nederlandsch-Indische Hypotheekbank** te Batavia en de **Javasche Hypotheekbank** te Soerabaja.

Bantam (Jav. Bantèn) is een afd. (residentie) der provincie West-Java, bestuurd door een resident (afdeelingshoofd). De hoofdpl. is **Sérang.** De afd. bestaat uit de regentschappen **Lebak** en **Pandeglang.**

Voor de plaatsen **Anjer en Nieuw-Anjer** zie onder **Anjer.**

De resid. Bantam telt 1.028.661 inwoners. De Noordelijke kaap **St. Nicolaaspunt** met vulkaan was vroeger een eiland evenals de Z.W.-kaap met de **Goenoeng Pajoeng.** Het vulkanische eiland Krakatau (verbastering van Rakata) is bekend door zijn hevige eruptie in in 1883 en door zijn huidige werking sedert enkele jaren. Andere vulkanen zijn de **Karang** en de **Poelasari.** Van de tot de residentie behoorende eilanden dient vermeld het **Prinseneiland (Poelau Panaitan).**

Volgens Inlandsche berichten is het rijk Bantam ontstaan uit het Hindoerijk Padjadjaran (12e eeuw). Als stichter van het sultanaat Bantam wordt genoemd Moelana Hassan Oedin (1568), die zich vrij maakte van het rijk van Demak onder welks heerschappij het stond. Het veroverde ook een deel van de Lampongs (Zuid-Sumatra). Jakatra werd een vazalstaat van

Bantam. De vroegere hoofdplaats Bantam was gedurende de 16e en begin 17e eeuw de grootste handelsstapelplaats van de landen gelegen om Straat Soenda. Zelf leverde het hoofdzakelijk peper. De oude hoofdplaats van de vorsten is verdwenen. In 1596 komt Cornelis Houtman te Bantam; blijvend resultaat had deze tocht niet. In 1601 werd de groote Spaansch-Portugeesche vloot op de reede van Bantam door Wolfert Harmensz. verslagen, waardoor het aanzien der Hollanders aldaar ten zeerste steeg. In 1619 komt Jakatra aan de Hollanders, waardoor zeer ten nadeele van Bantam de handel zich verplaatste naar de nieuwe hoofdstad Batavia. In 1813 maakte Raffles een einde aan het Bantamsche rijk. Vermelding verdient nog de opstand in 1888 — uiting van geloofsfanatisme — waarbij onderscheidene Europeanen te Tjilegon werden vermoord. Bodjonegara werd afgeloopen. De opstand werd spoedig gedempt. Sedert werd de rust niet verstoord tot in November 1925 wederom een opstand uitbrak (ook elders: Midden-Java en Sumatra's Westkust) als gevolg van communistisch gestook van Rusland en Canton met behulp van agenten te Singapore. Ook deze onlusten werden spoedig bedwongen.

Bantèng (Jav.) is de stier van een wilde rundsoort op Java, Borneo (Malaka en Indo-China), donkerbruin tot zwart gekleurd; het wijfje is lichter gekleurd, beide met witte pooten en billen. Het **Madoereesche-** en het **Balische rund,** beide tam zijn op den banteng terug te voeren.

Bantikkers noemt men een volksstam, bewoners der Minahasa, ten Noorden van de hoofdplaats Manado die van anderen oorsprong zijn en een andere taal spreken dan de eigenlijke Minahasers. Zij zijn eerst kort geleden tot het Christendom overgegaan; tevoren waren zij heidenen.

Bantoel, regentschap en district van het sultanaat **Jogjakarta.**

Baoebaoe, hoofdpl. der afd. **Boeton** en **Laiwoei** en der onderafd. **Boeton,** gouv. **Celebes en Onderhoorigheden.**

Barabai, onderafd. met gelijknamige hoofdpl. (afd. **Hoeloe Soengai,** res. Z. en O. afd. van Borneo) onder een controleur B. B. of gedipl. gezaghebber, voorzitter van den plaatselijken raad der onderafd. De onderafd. bestaat uit het district van dien naam (onderdistricten Barabai, Batangalei en Laboeanamas) en telt ruim 124.000 inwoners, waaronder 40 Europeanen en 300 Chineezen.

Barang (Mal. andjing ajer = waterhond), de Indische vischotter.

Baré'e, de meest verspreide taal van Midden-Celebes, behoort tot de Toradjasche talen.

Baris (Mal.) beteekent rij, reeks; membaris = exerceeren; barisan, krijgsvolk. **Korpsen barisan van Madoera.** In 1831 hebben zich de vorsten (regenten) van Madoera, Soemenep en Pamekasan, tegen afschrijving hunner schulden aan den Lande, verbonden tot het oprichten dezer legercorpsen, ter beschikking van het gouvernement. Sedert de opheffing van het zelfbestuur in die landschappen zijn de korpsen gouvernements-barisans geworden. Zij zijn bestemd tot handhaving der orde en rust op Madoera, indien de gewone middelen van politie te kort schieten en om bij oorlogen of expeditiën voor militaire doeleinden te worden aangewend. Zij bestaan uit infanterie, worden gecommandeerd door hun eigen inheemsche officieren en staan onder toezicht van den gouverneur van Oost-Java. Voor de leiding en oefening is aan elk corps een kapitein of majoor toegevoegd benevens eenige onderofficieren der infanterie met den naam van instructeur. (Zie ook onder **Leger**).

Voor het **Barisan gebergte (Boekit Barisan)** zie **Sumatra.**

Barito. Grootste rivier van Zuid-Borneo. Zie **Borneo.**

Baroes, onderafd. met gelijknamige hoofdpl. der afd. Bataklanden der res. Tapanoeli, onder een Controleur B. B.

Bataksche tooverstaf.

Barrière Riffen, zie **Koralen en Koraalriffen.**

Barroe, onderafd. (en landschap) der afd. Pare-Pare, gouv. Celebes en Onderhoorigheden onder een controleur B. B. of gedipl. gezaghebber; hoofdpl. Soempang Binangaë. De onderafd. bestaat uit de landschappen Soppengriadja, Barroe en Tanette.

Basirs. Mannelijke priesters bij de Dajaks in de res. Z. en O. afd. van Borneo). (Zie ook onder **Priesters**).

Bastaardhoningvogels. Tot deze familie behoort de **boeroeng tjabé,** aldus genoemd naar zijn vuurroode keel en rug, de kleur van de tjabé (Spaansche peper).

Bataafsche Petroleum Maatschappij. Opgericht 28 Juni 1907; kapitaal *f* 300.000.000 volgestort; duur tot ulto. 1997. Doel: het opsporen en exploiteeren van petroleumbronnen en delfstoffen in Ned. Indië en elders. Is bevoegd tot oprichting van en deelneming in andere ondernemingen met soortgelijk doel en tot den handel in genoemde producten. Ingebracht zijn van de „Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot exploitatie van petroleumbronnen in Ned. Indië" en van de „Shell Transport en Trading Comp. Ltd." de bij overeenkomsten vastgestelde activa. Het bestuur berust bij een raad van beheer van 15 leden. De directeur-generaal der „Koninklijke" en twee directeuren voeren als gedelegeerde leden van genoemden raad de dagelijksche leiding.

In Ned. Indië wordt het beheer gevoerd door: den hoofdvertegenwoordiger te Batavia (C.), administrateurs te Balikpapan, Pladjoe, Tjepoe, Pangkalan Brandan, Tarakan en den terreinchef te Boela. De verkoop van de producten in Indië geschiedt door de afdeeling „Handelszaken" met hoofdzetel te Soerabaja onder den vertegenwoordiger aldaar. De maatschappij heeft een raffinaderij, paraffine-, smeerolie-, en zwavelzuurfabriek te Balikpapan, een raffinaderij te Pladjoe, een id., paraffine- en kaarsenfabriek te Tjepoe en een raffinaderij te Pangkalan Brandan.

Batakinstituut, zie **Instituten.**

Bataklanden, afd. der res. Tapanoeli, met hoofdpl. Taroetoeng, bestaande uit de onderafdeelingen 1. Silindoeng, 2. Hoogvlakte van Toba, 3. Toba, 4. Baroes, 5. Samosir, 6. Dairi-landen. Wordt bestuurd door een ass. resident. De afdeeling telt bijna 525.000 inwoners, waaronder 333 Europeanen en ruim 1000 Chineezen.

De Bataklanden in administratieven zin vallen geenszins samen met het geographisch begrip. Sinds de bewoners dezer landen geheel aan het Nederlandsch gezag zijn onderworpen en administratief zijn ondergebracht bij onderscheidene gewesten en afdeelingen heeft het weinig zin meer van de Bataklanden als geographisch begrip te spreken. Zie onder **Bataks.**

Bataks. De Bataks behooren tot het Maleische ras; zij bewonen bijna de geheele residentie Tapanoeli, een groot deel van de Oostkust van Sumatra, een deel van Atjeh en het Noorden van Sumatra's Westkust. Zij worden dus begrensd ten Oosten door de Djohor-Maleiers, ten Westen door de Atjeh-Maleiers en ten Zuiden door de Minangkabau-Maleiers. Vermoedelijk bewoonden zij vroeger ook de Oostkust van Sumatra en zijn zij, gering in getal, naar de binnenlanden verdrongen door de Djohorsche Maleiers van den overwal. De **Karo-Bataks ter Oostkust** wonen in de vorstendommen Deli, Langkat en Serdang. In Atjeh heeten de Bataks aldaar de **Alas- en Gajo-Bataks.**

Verder heeft men nog de **Toba-Bataks** (de talrijkste groep) en de **Mandailing** — (eig. Mandahiling) en de **Angkolo-Bataks.** De beide laatste groepen (het Zuidel. deel) zijn Mohammedanen, de Toba-Bataks zijn overwegend Christelijk en de Karo-Bataks goeddeels heidensch. De Bataks zijn zeer intelligent. Zij hebben een vrij ontwikkelden landbouw, sawahcultuur incluis; veeteelt is er ook vrij ontwikkeld; potten- en pannenbakke-

rijen, weven en verven, borduren, koperwerk, brons, ivoor, enz. Zij hebben een eigen oorspronkelijk schrift dat echter weinig in gebruik is. Voornamelijk de goeroe's (op Java „doekoens") kennen het en bedienen zich er van voor toovermiddelen en geneeskunst. De boeken zijn dus tooverboeken, wicheldocumenten, geneeskundige recepten (wonderspreuken). Poestaha heeten die boeken. (Goeroe, Sanskr. beteekent de facto „geleerde", poestaka, sankr. beteekent „schrift"). Zij worden gemaakt uit boomschors, geweekt en geklopt en opgevouwen. Verder beschrijft men bamboekokers of hout. De sociale inrichting is gebaseerd op de adat. Het dorp is ontstaan uit de familie. Het dorp heet **hoeta** (Mal. Kota, Jav. desâ); de bijdorpen **pagaran** (Jav. doekoe). Hoeta + pagaran vormen een **koeria** (Jav. negârâ, Mal. negarie). De dorpsbewoners stammen niet af van één gezin, zelfs niet theoretisch, maar van twee stammen, **Marga** geheeten. De eene heet **namora-mora,** de andere **bajo-baja** (beteekent gast of vreemdeling, Jav. orang menoempang). De eerste is de hoofdstam, die als 't ware de adel vormt (Jav. gogol). Het twee stammen stelsel is ontstaan uit exogamie, d.i. de verplichting om te trouwen met een vrouw uit een anderen stam. Exogamie komt veel voor in den archipel. Tegenover exogamie staat endogamie, de regel dus dat het behoort en fatsoenlijk is een vrouw te kiezen uit eigen stam — hoewel niet verplichtend — zooals bij de Javanen. Was dus een dorp of nederzetting in opkomst dan werd een andere stam uitgenoodigd zich daar ook te vestigen, voor wederzijdsche vrouwenlevering. Exogamie is over de heele wereld verbreid.

Bij uitzondering wordt een koeria ook wel bewoond door meer dan twee stammen. Het dorpsbestuur bestaat uit ouderen bij algemeen goedvinden. De koeria is eigenlijk een klein republiekje. De hoofden zijn de verdedigers van de rechten tegenover andere koeria's, ook legeraanvoerders. De hoofdman van de namora-mora is het dorpshoofd, de hoofden der bajo-baja zijn ondergeschikt. De hoofden zijn ook rechters: hun voornaamste emolumenten zijn de boeten. Vereenigingen van koeria's werden gevormd in tijden van gevaar, voornamelijk dus in den tijd vóór de gouvernementsinmenging). Vandaar nog de vele titeldragenden als radja, soetan. Vreemdelingen werden als vijanden beschouwd en werden veelal gedood. Alle mogelijke misdrijven konden door boeten (zoengeld) worden afgekocht. Dit is het eerste primitieve recht dat volgt op het wraakrecht.

Het raadhuis (soppo) dient voor algemeene zaken. Ieder heeft recht van medespreken, ook de vrouwen. De dorpen waren versterkt door palisadeeringen van hout of bamboe. Daarbuiten soms een gracht en daaromheen bijwijlen nog een haag van bamboe doeri (bamboe met dorens). Bij de vroegere onderlinge oorlogen werden soms heele dorpen uitgeroeid: alleen de jonge mannen werden als slaven meegevoerd ter versterking van de familie. De slavernij droeg een zeer zacht karakter. Bij vergrijpen tegen de gemeenschap (verraad, spionnage) kwam de menscheneterij voor. Zoo'n persoon moest worden vernietigd. Hiervoor werd een dorpsfeest gegeven. De priesters maakten een tooverbrij (poepoeg). De Islaam en het gouvernement maakten een einde aan het menscheneten (nog in 1904 geconstateerd). Het is een heidensch Aziatisch gebruik, o.a. bij de Chineezen, uit bijgeloovig medisch oogpunt. In den archipel kwam het voor (tot voor kort) bij de Dajaks op Borneo, op Celebes en thans nog op vrij groote schaal op Nieuw-Guinee.

De goden der (heidensche) Bataks zijn voornamelijk de zielen der overledenen. De mythologie, die uitsluitend bij de priesterkaste berust is vermengd met Hindoeisme, Hindoesche namen, gegeven aan heidensche gronddenkbeelden.

De zielen der overledenen heeten djebata (van dewata); volksnaam bégoe. Alle handelingen van den mensch staan in verband met de geesten. Daalt een geest af in een menschenlichaam, dan is de betrokkene bezeten. Doordat hij in nauw verband staat met de geesten is hij aangewezen om priester te worden. Steenen beelden deden dienst als wacht voor het dorp, als beschermgoden; buiten het dorp heeten zij penghoeloe balang, en dienden tot bescherming tegen aanvallen en tegen muizen. Bij overlijden doet men al het mogelijke om de ziel weer in het lichaam te doen terugkeeren. Het lijk wordt met kamfer of zout geconserveerd en maanden lang in huis bewaard en daarna begraven. Soms worden de lijken niet begraven maar in een kist onder het huis of in speciale lijkenhuisjes bewaard.

De voornaamste priester, tevens radja (er is geen priesterkaste) was **si Singa Mangaradja** (Singa beteekent leeuw, manga, maha d.i. groot, hoog). Deze was vroeger het voornaamste hoofd en woonde bij het Tobameer in de streek van Bangkara. Hij wist de geheimen van hemel en aarde te ontsluieren en zelfs de sultans van de Oostkust raadpleegden hem over staatkundige aangelegenheden. Van alle kanten kwamen pelgrims tot hem. Hij had tal van agenten onder de koeria-hoofden voor den verkoop van amuletten. Hij had altijd een zoon, die naar zeggen van 2 tot 7 jaar in het moederlijf moest hebben gezeten. Zijn macht nam af bij de uitbreiding van ons gezag, vooral toen in 1883 een expeditie naar Bangkara werd gestuurd naar aanleiding van het feit dat hij een premie van 300 dollar had gezet op het hoofd van den Controleur B.B. In 1887 werd dit nog eens herhaald. Hij vluchtte naar Lindoeng in het gebergte op een hoogte van 6500 voet. In 1895 werd Bangkara ingelijfd. Sedert hoorde men geruimen tijd niets meer van hem, totdat hij in het begin van deze eeuw weer begon te ageeren. Hij (de laatste, de 10e drager van den titel) sneuvelde bij een treffen met kapitein Christoffel in 1907. Zijn nakomelingen, aanvankelijk te Taroetoeng geïnterneerd, zijn Christen geworden. Aan zijn zoon Karel Boental Sinambela, die op Java is opgevoed is in 1933 vergund naar Tapanoeli terug te keeren, alwaar hij thans een gouvernementsbetrekking bekleedt.

Batam (Poelau), eiland van den Riouw-archipel.

Batang I, regentschap, district en onderdistrict met gelijknamige hoofdpl. res. Pekalongan, prov. Midden-Java.

II (Mal.) eigenlijk stam, op Sumatra rivier, ook batang ajer en batang hari.

Batang Hari- of Djambirivier, machtige stroom op Sumatra, zie onder **Sumatra.**

Batangnatal, zie **Natal.**

Batavia I. De stad — is gesticht op de puinhoopen van Jakatra, alwaar een pangeran zetelde die afhankelijk was van den vorst van Bantam. In 1610 stichtten de Hollanders te Jakatra een factorij, in 1619 herschapen in een fort op instigatie van J. P. Coen die tijdens den bouw werd benoemd tot gouverneur-generaal. De O.I.C. zag meer heil in de hoofdvestiging te Jakatra dan te Bantam. De Engelschen die ook een kantoor te Jakatra hadden sloten een overeenkomst met Bantam om de Hollanders te Jakatra te verjagen. Coen veroverde de Engelsche loge te Jakatra, waarmede de oorlog was verklaard en de strijd begon. Daar Coen gebrek aan ammunitie had ging hij na een onbeslisten zeeslag tegen de Engelschen te hebben geleverd naar Ambon om versterking te halen. Het commando over het fort droeg hij op aan Pieter van den Broecke. Door een list werden Van den Broecke en eenige anderen door den pangeran gevangen genomen. Van Raay volgde Van den Broecke in het commando op. In den benarden tijd die hierop volgde werd het fort op feestelijke wijze gedoopt „Batavia". Toen Coen met versterking terugkeerde ontzette hij het fort en verwoestte Ja-

katra. Onmiddellijk begon hij met den bouw van een nieuwe stad op de plaats waar Jakatra had gestaan (1619). De bewindhebbers heetten de stad officieel Batavia. Aan de zeezijde werd tegen vijandelijke aanvallen een kasteel gebouwd, waarbinnen de hooge regeering der compagnie en het bestuur der stad werden gevestigd. De stad breidde zich gaandeweg uit en kreeg wallen en grachten, bastions enz. Blijkbaar werden de stad en de huizen op Hollandsche wijze gebouwd. Veel later ontstonden de buitenwijken Noordwijk, Rijswijk, Weltevreden. Het thans nog bestaande stadhuis (kantoor van den gouverneur der prov. West-Java) werd in 1710 voltooid. Kerken werden gebouwd, een scheepstimmerwerf enz. Hooge compagniesdienaren en anderen bouwden fraaie landhuizen aan de buitenwegen. Het aantal Chineesche ingezetenen vermeerderde gestadig. Naast de nuttige en nijvere Chineezen nam, ondanks de maatregelen hiertegen, het aantal behoeftige elementen zoodanig toe dat de openbare veiligheid werd bedreigd. Deportaties van Chineeezen op groote schaal naar Ceylon waren hiervan het gevolg. Doordat echter ook gegoede Chineezen die niets hadden misdreven werden weggevoerd, nam de ontevredenheid toe en werd de onveiligheid in de omstreken, waarheen talrijke Chineezen de wijk namen, toe. Zij deden zelfs een aanval op de stad en stonden in verbinding met hun rasgenooten daarbinnen. Dit had een vreeselijke slachting onder de Chineezen door het gepeupel ten gevolge (1740) waarbij de regeering lijdelijk toezag. (Valckenier was toen gouv.-generaal). Batavia was door verzanding van de monding van de Tji Liwoeng (waaraan Batavia ligt) gaandeweg zeer ongezond geworden, hetgeen de trek naar de buitenwijken zeer bevorderde. Eerst gouv.-gen. Daendels (1808—'11) bracht verbetering in de hygiënische toestanden en bevorderde den trek naar Weltevreden als woonzetel, werwaarts hij ook de gouvernementsinstellingen verplaatste. Hij liet er een groot paleis bouwen (het groote witte huis aan het Waterlooplein). Ook de societeit liet hij op Lands kosten naar Weltevreden verplaatsen.

In 1930 telde de gemeente Batavia 437.433 inw., w.o. 31.340 Eur., 327.827 Inl. en 78.266 Chineezen en andere Oostersche vreemdelingen.

Batavia is een groote fraaie villastad geworden, met moderne hotels, kapitale handelsgebouwen, ziekeninrichtingen, geasphalteerde goed verlichte wegen, monumentale bruggen enz. Door voortdurenden aanleg en verbetering van assaineeringswerken is Batavia een van de gezondste woonsteden van den archipel. Alleen de groote hitte blijft een bezwaar. Het spreekt vanzelf dat Batavia alle mogelijke instellingen van lager- en middelbaar onderwijs heeft. Men heeft er verder de rechts- en de medische hoogeschool. Batavia is geen industriestad van belang.

De postaanduiding voor de buiten- of woonwijken — dus buiten de oude stad, thans geheel handelskwartier — is Batavia-Centrum.

Batavia heeft een gemeenteraad en burgemeester en wethouders. Batavia is de grootste stad van Ned.-Indië en de zetel der regeering en van provinciaal- en afd.-bestuur.

II. — res. (afd.) (regentschap en district) der prov. West-Java, onder een resident, bestaande uit de regentschappen Batavia, Meester-Cornelis en Krawang. De residentie telt ruim 1.600.000 inwoners, waaronder bijna 38.000 Europeanen en bijna 140.000 Chineezen. De bodem is alluviaal. Voor de kust liggen de z.g. Duizend eilanden, zwak- of onbevolkte koraaleilandjes. Tandjong Priok, de haven van Batavia is zoo'n vastgeslibd eilandje. Op het eilandje Onrust dat een goede haven had was vroeger een scheepstimmerwerf (thans te Soerabaja), tegenwoordig quarantaine-station. Krawang was vroeger een gewest, hoofdpl. Poerwakarta. Batavia bestaat grootendeels uit particuliere

Batikken — Java.

Doodendoek.

landerijen. Producten: rijst, koffie, thee, rubber, kina.

De bevolking is van Soendaneeschen oorsprong. Op de hoofdpl. echter is zij zoodanig vermengd dat zij een eigen cachet heeft. Men spreekt van Bataviaanen evenals van Bataviaasch Maleisch, de lingua franca van den archipel.

Bataviaasch Genootschap, zie **Genootschappen.**

Batikken is een bewerking van wit katoendoek, die zich in het kort als volgt voltrekt. Het (oorspronkelijk zelf geweven) doek wordt gewasschen, gedroogd en gebleekt. Daarna wordt er rijstwater, een soort stijfsel, ingedaan om het vloeien van de verf tegen te gaan. Het goed wordt op een raam gespannen en aan den kant waar het licht invalt een figuurraam geplaatst. Aan den anderen kant wordt was (tegenwoordig ook het goedkoopere paraffine) gestreken door ze met een lepeltje of kannetje te gieten. Het geheele stuk wordt dan in de verf gedompeld: de was wordt dus aangebracht op de plaatsen die men niet kleuren wil. Daarna wordt het doek in de zon gehangen om het te bleeken. Dit procédé kan men herhalen; men kan het dus een tweede, derde maal of zoovaak men wil verven. Een tweede of volgend stel kleuren brengt men aan door het doek in warm water te dompelen zoodat de was er af weekt, waarna de beschreven bewerking kan worden herhaald. Dit proces noemt men batikken. Soms worden matrijzen van ijzerblik gebruikt om het opbrengen van was te vergemakkelijken. De kleurstoffen zijn zeer groot in aantal. Vroeger maakte de Javaan zijn kleurstoffen zelf. Tegenwoordig worden veelal aniline en andere synthetische verven gebruikt (der Duitsche kleurstoffenindustrie). Het batikken werd zoo goed als uitsluitend toegepast op kleedingstukken, voornamelijk de sarong, doch ook op andere kleeren. Het batikken is specifiek Midden- en Oost-Javaansch, voorzoover den Indischen archipel betreft. (Ook in Voor-Indië wordt gebatikd).

Batin, I. Titel voor gewestelijke hoofden in het voormalige rijk Djohor, in de Lampongs voor hoofden in het algemeen, op Bangka voor onderdistrictshoofden, in Djambi voor sommige doesoenhoofden.

II. De eerste immigranten-bevolking in het binnenland van Djambi

Batipoeh en X Koto, onderafd. der afd. Tanah Datar, res. Sumatra's Westkust, rechtstreeks onder den assistent-res. hoofd der afd. Hoofdpl. Padangpandjang.

Batjan, I. onderafdeeling en sultanaat der afdeeling Ternate, residentie der Molukken, onder een gezaghebber B.B. met standplaats Laboeha. De onderafd. bestaat uit het sultanaat van dien naam, het eiland Moeari en de Obi-, Kekiken Lawin-eilanden en telt bijna 18000 inwoners, waaronder een 50-tal Europeanen en 350 Chineezen.

II. hoofdplaats der onderafd. Ngada, afd. Flores, res. Timor en Onderhoorigheden.

Batoe Bapahè (Min. Mal.; batoe beteekent steen, pahat, min. pahè = beitel) ingebeitelde steen, inscripties in steen uit den Hindoetijd bij een waterleiding — de Batoe bapahè-leiding — eveneens uit den Hindoetijd bij Saroeaso ten Z.O. van Fort van der Capellen, res. Sumatra's Westkust. De leiding die in vervallen toestand verkeerde is door het gouvernement gerestaureerd en bevloeit een groote oppervlakte sawahs.

Batoebara, onderafd. der afd. Asahan, gouv. Oostk. van Sumatra, onder een Controleur B. B. Hoofdpl. Laboeanroekoe.

Batoe Basoerè (soerat, Mal. soerè, min. = brief) zijn beschreven steenen uit den Hindoetijd te Pagar Roejoeng, twee K.M. van Fort van den Capellen, res. Sum. Westkust.

Batoe Eilanden, onderafd. der afd. Nias der res. Tapanoeli, onder een gezaghebber. Hoofdpl. Poelautello.

Batoe Sangkar, Mal. naam van Fort van der Capellen, res. Sum. Westkust.

Batoeradja, hoofdpl. der afd. Ogan- en Komering-oeloe, res. Pa-

lembang, zetel van den ass. res. hoofd der afdeeling.

Baud (Jean Chrétien), geb. 's-Gravenhage 24 Octr. 1789, overl. aldaar 27 Juni 1859. Met ingang 1 Jan. 1840 minister van koloniën, 21 Juli 1840 minister van marine en koloniën, met ingang 1 Jan. 1842 minister van koloniën, 16 Jan. 1830—2 Juli 1833 waarnemend gouv. gen. van Ned. Indië.

Bauxiet. Door de groote vraag naar licht materiaal voor de vliegtuigindustrie na den wereldoorlog sterk op den voorgrond getreden. Grondstof voor de aluminiumbereiding, voor de fabrikatie van slijpen polijstmiddelen, aluminiumzouten en vuurvast materiaal. Lateritisch verweeringsproduct van graniet en derhalve van wisselende samenstelling. Zuiver bauxiet is aluminiumhydroxide; gewoonlijk verontreinigd met kiezelzuur en ijzerhydroxide; watergehalte 8-35%, S.G. 2.2-2.8. De kleur is wit, maar als regel door verontreinigingen licht zalmkleurig tot donkerrood. Bauxiet voor de aluminiumbereiding moet een hoog gehalte aan aluminiumoxide (minimum 50%) en mag kiezelzuur tot max. 5% bevatten. De ijzerarme soorten worden gekozen voor de bereiding van aluminiumzouten. De onzuivere soorten met veel kiezelzuur worden verwerkt tot vuurvast materiaal. Is in Indië op de eilanden: Bintan, Batam en Karimon in kleine complexen gevonden, en volgens Pozewitz ook op Bangka. D.

Baviaan. Slechts één baviaansche aapsoort komt in den archipel voor, nl. de zwarte kuifbaviaan, in Noord-Celebes en op het eiland Batjan.

Bawean, eiland in de Java-zee ten N. van Soerabaja. Het eiland is bewoond door Madoereezen en weinige Boegineezen. Het werd in 1743 door den vorst van Mataram aan de compagnie afgestaan en werd als pleisterplaats gebruikt. Het fort Frederikstad was daar gebouwd bij de hoofdplaats Sangkapoera, als bescherming tegen zeeroovers. Van dit eiland had veel emigratie plaats naar Deli; aldaar worden ze

Boijans genoemd. Ook gaan de inwoners werken op suikerfabrieken op Java. Het eiland is van belang voor de scheepvaart. Het ressorteert onder de prov. Oost-Java.

Bebakening, Kustverlichting En Loodswezen. Deze ressorteeren onder den dienst van scheepvaart. Met het toezicht zijn belast, tenzij anders is bepaald, de havenmeesters binnen het ressort waarin zij zijn geplaatst. Een staat van de bebakening in den archipel verschijnt begin van elk jaar in het „Bericht aan Zeevarenden" te Batavia. Van de vier bebakeningsschepen doen er drie dienst en is er een als reserveschip opgelegd te Soerabaja. Eind December 1931 bedroeg het aantal lichtbakens 106, waaronder 37 met acetyleenlicht, 52 met blaugaslicht, 2 met vetgaslicht - open - vlam, 11 met gasgloeilicht, met petroleumgloeilicht (Petromax) en 3 met electrisch licht. Het aantal te water liggende lichtboeien bedraagt 93, waarvan 1 met acetyleenlicht en de overige met vetgasgloeilicht, terwijl 26 lantaarnboeien uitlagen. Het voor de lichtboeien en eenige bakens benoodigde vetgas wordt op de onder genoemden dienst ressorteerende gasfabrieken te Soerabaja, Palembang en Belawan gestookt. In eerstgenoemde fabriek wordt tevens het blaugas vervaardigd (in 1931 ruim 5800 K.G. vloeibaar gas). Het aantal te water liggende tonnen bedroeg op evengenoemden datum 328, het aantal bakens 505. De veel onderhoud eischende tonnen worden geleidelijk door bakens vervangen. Voorts zijn er 9 loodslichtschepen en 1 onbewaakt lichtschip.

Het aantal bewaakte kustlichten bedroeg 152, waarvan 29 met petroleumlicht, 6 met petroleumgloeilicht, 5 electrisch, 5 met pharoline en 107 met acetyleenlicht. Bovendien zijn op onderscheidene reeden nog 184 kleine havenlichten (petroleum en electrisch) aanwezig. In totaal zijn dus in den archipel 571 kustlichten.

Loodsdiensten zijn gevestigd te Tandjongpriok, Soerabaja, Tjilatjap, Emmahaven, Palembang, Be-

lawan-Deli, Aroebaai, Sambo, Tandjoengoeban (Riouw), Balikpapan, Samarinda, Tarakan en Makasser. De havenmeesters op deze plaatsen zijn superintendent van het loodswezen.

Bèbèk (Mal. eend) **zie Eenden.**

Bedagai, zie **Padang en Bedagai.**

Bedevaart naar Mekka, Deze bedevaart **hadj** (omgang; godsdienstfeest) geheeten, moet volgens den Koran worden beschouwd als een godsdienstplicht van iederen Moslim (Mohammedaan). Zij heeft plaats in de laatste maand, Dzoel-hiddjah, van het Mohammedaansche jaar. Op zijn laatst moet de pelgrim op den 7en dier maand te Mekka zijn. Alvorens den 8en naar **Arafah** te vertrekken moet hij den **ihrâm** hebben aangenomen, d.i. hij moet zich door onthouding van onderscheidene zaken in een toestand van godsdienstige wijding brengen. Te Arafah heeft den 9en de **woehoef** (zich ophouden, vertoeven) plaats. Den namiddag tot even na zonsondergang moet men op de vlakte bij den berg van Arafah in gepaste godsdienstige stemming doorbrengen met gebeden, reciteeren van Korantexten enz. Valt de 9e op een Vrijdag dan is de hadj buitengewoon gezegend en is de toeloop van pelgrims grooter dan in andere jaren. Na zonsondergang gaat de tocht naar **Moezdalifah.** Deze gang **(ifâdhah** geheeten) moet snel worden volbracht. Nog vóór zonsopgang wordt de tocht voortgezet naar **Moena,** alwaar (dus den 10en) ieder zeven steentjes één voor één moet werpen naar den „steenhoop van de Akabah" onder het uitspreken telkens van de woorden: „In naam van Allah, Allah is groot." Waarna tallooze offerdieren worden geslacht. Daarna gaat men naar Mekka, alwaar de **„tawâf"** om de **Ka'bah** moet worden volbracht, gevolgd door den **sa'j** tusschen **Safâ** en **Marwah** (tenzij men dien te voren heeft volbracht). De **tawâf** (omgang) is een zevenmalige omgang om de Ka'bah, „Allah's huis" — een kubusvormig gebouw in de moskee te Mekka — waarbij ook de ingemetselde zwarte steen moet worden gekust of aangeraakt. De **sa'j,** (loop) is de zevenmalige op nauwkeurig voorgeschreven wijze loop tusschen Safâ en Marwah. Hierna mag men den ihrâm-staat afleggen. Zonder tawâf en sa'j plus woekoef te Arafah, is de hadj ongeldig. Een bepaald gebied om de moskee is heilig **(haram).**

Te Djeddah is een Nederlandsche zaakgelastigde gevestigd voor de behartiging van de belangen der Nederlandsche onderdanen die ter bedevaart naar Mekka gaan. De Ned. Indische regeering heeft tal van maatregelen getroffen tot behartiging der belangen van de pelgrims: nopens reispassen, vervoer der pelgrims, pelgrimschepen (Pelgrimsordonnantie 1922), vaccinatie, quarantainestations, enz.

Het aantal pelgrims uit den archipel is aanzienlijk. Het houdt uiteraard verband met de conjunctuur. In 1933 bedroeg het ruim 17.000 (vóór den oorlog soms 50.000), verreweg het grootste aantal van alle landen (Britsch-Indië ruim 9600). Zij worden te Djeddah opgewacht door pelgrimsgidsen (sjech) die hen voorlichting geven en rondleiden.

Bedojo, danseres aan de hoven der vorsten op Java. (Zie ook onder **Priesters**).

Bedrijvenwet (de Indische). Bij de wet van 10 Juni 1927, de „Indische bedrijvenwet" is de mogelijkheid geopend om aan de Landsbegrooting afzonderlijke afdeelingen toe te voegen, welke te zamen de over hetzelfde tijdvak loopende begrooting der Landsbedrijven vormen. Deze wet is achtereenvolgens toepasselijk verklaard op: de opiumfabriek, den pandhuisdienst, 's Lands kina- en theebedrijf, de haven van Makasser, Emmahaven, de haven van Belawan, den Post- en Telegraaf- en Telefoondienst, de Bangkatinwinning, de militaire graslanden en het reproductiebedrijf van den topografischen dienst.

Beelden, zie **Oudheden.**

Beermarter (Mal. Bintoerong) behoort tot de familie der civet-

katten, komt voor op Java, Sumatra, Bangka, Riouw-eilanden en Borneo, is een nachtdier.

Begrooting van Nederlandsch-Indië. Aangezien Ned. Indië (sedert 1912) een rechtspersoon is en dus financieel zelfstandig is, heeft het een eigen begrooting van inkomsten en uitgaven. De inkomsten worden verkregen uit belastingen (zie aldaar), winsten van gouvernementsbedrijven en -monopolies, benevens geldleeningen. De algemeene begrooting [d.w.z. zonder de begrootingen der Landsbedrijven waarop de Bedrijvenwet (zie aldaar) is toepasselijk verklaard] bestaat uit twaalf afdeelingen, t.w.

I. Regeering en Hooge Colleges.
II. Departement van Justitie.
III. Departement van Financiën.
III. A. Indische schuld.
IV. Departement van Binnenlandsch Bestuur.
V. Departement van Onderwijs en Eeredienst.
V. A. Dienst der Volksgezondheid.
VI. Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel.
VII. Departement der Burgerlijke Openbare Werken.
VIII. Departement van Gouvernementsbedrijven [1]).
IX. Departement van Oorlog.
X. Departement der Marine.

Elke afdeeling bestaat voor zooveel noodig uit vier hoofdstukken:

Hoofdstuk I. Uitgaven in Nederland.
„ II. Uitgaven in Indië.
„ III. Middelen in Nederland.
„ IV. Middelen in Indië.

I en III worden in Nederland, II en IV in Indië ontworpen. De hoofdstukken worden gesplitst in posten, deze in artikelen en subartikelen.

De ontwerpen der algemeene begrooting worden door den gouv. gen. aan den volksraad aangeboden bij de opening van de eerste gewone zitting (15 Juni).

De volksraad zendt de ontwerpen aan den gouv. gen. terug onder mededeeling van zijn gevoelen, uiterlijk op 29 Augustus. Ten aanzien van de ontwerpen van aanvullingsbegrootingen wordt de termijn van terugzending door den gouv. gen. bepaald. De gouv. gen. stelt de begrootingen vast voor zoover hij zich met het gevoelen van den volksraad vereenigt: Elke afdeeling wordt bij besluit vastgesteld, welke in de Javasche courant worden openbaar gemaakt.

Om te kunnen werken behoeven de vaststellingsbesluiten goedkeuring bij de wet: de goedgekeurde besluiten worden in het staatsblad van Ned.-Indië geplaatst. In zeer dringende gevallen is de gouv. gen. bevoegd een uitgaaf te bevelen in afwachting van de wettelijke goedkeuring. De betrekkelijke wetsontwerpen der algemeene begrooting worden uiterlijk 16 November aan de Staten-generaal aangeboden. De goedgekeurde begrooting treedt in het algemeen in werking op 1 Januari van het dienstjaar waarop zij betrekking heeft.

Indien nopens een afdeeling der algemeene begrooting geen overeenstemming is verkregen tusschen den gouv. gen. en den volksraad, geschiedt de vaststelling daarvan bij de wet. Onderdeelen van afdeelingen der alg. begr. en aanvullingsbegrootingen waaromtrent geen overeenstemming is verkregen worden eveneens bij de wet vastgesteld, voor zoover daaraan behoefte bestaat. Wordt het vaststellingsbesluit van een afd. der alg. begr. niet goedgekeurd, dan geschiedt de vaststelling dier afd. bij de wet. Hetzelfde geldt voor aanvullingsbegrootingen.

Begrootingsrekening. Deze geeft aan de werkelijke uitgaven en de werkelijke inkomsten over elk afgeloopen dienstjaar. Het batig of nadeelig saldo waarmee ze sluit is het **slot der rekening** dat de gouv. gen. in overeenstemming met den volksraad bij besluit vaststelt (art.

[1]) De drie onder VI, VII en VIII genoemde departementen zijn sedert omgezet in de departementen van Economische Zaken en van Verkeer en Waterstaat.

111 I. S.), hetwelk bij de wet moet worden goedgekeurd. Bij geschil tusschen landvoogd en volksraad wordt het slot der rekening door den rijkswetgever vastgesteld.

Bekel, dorpshoofd in Midden-Java, elders op Java een ondergeschikt hoofd.

Belanak. De ikan belanak is een eetbare zeevisch.

Belastingen. Directe gouvernementsbelastingen zijn:

1. De inkomstenbelasting, eene progressieve heffing van alle inkomsten.
2. De crisisheffing 1933 waaraan zijn onderworpen de belastingplichtigen voor de inkomstenbelasting.
3. De vermogensbelasting, voor vermogens van *f* 25.000 af.
4. De personeele belasting, geheven naar zeven grondslagen: huurwaarde, meubilair, rijwielen, motorrijwielen, paarden, rijtuigen en automobielen.
5. De vennootschapsbelasting, op de winst van vennootschappen en andere lichamen, hun bedrijf in Ned. Indië uitoefenende.
6. De verponding, geheven naar de waarde van onroerende goederen, waarvan bewijzen van een zakelijk recht zijn opgemaakt.
7. De motorvoertuigenbelasting buitengewesten, geheven ter zake van het houden van motorvoertuigen met uitzondering van de gebiedsdeelen met eigen geldmiddelen, die een soortgelijke belasting heffen.
8. De landelijke inkomsten. Hiertoe behooren:
   a. de landrente op Java en Madoera en in sommige buitengewesten;
   b. de Inlandsche verponding.
   c. de belasting op zeevischvijvers.
   d. de gebruiksgrondbelasting.
   e. het hoofdgeld in de gewesten buiten Java en Madoera.

Tot de indirecte gouvernementsbelastingen behooren:

1. De in- en uitvoerrechten (Indische tariefwet). De invoerrechten bedragen van 6% tot 12 % [1]) en worden o.m. geheven van glas- en aardewerk, goud- en zilverwerk, alcoholhoudende vloeistoffen, sigaren, sigarettenpapier, tabak, lijnwaden enz. enz. Uitvoerrechten van tin, peper, Inlandsche rubber, copra enz.
2. De accijnzen, van Inlandsch gedistilleerd, tabak, petroleum en benzine, lucifers en vuursteenen en bier.
3. Het zegelrecht, van alle stukken welke bestemd zijn om bewijs te leveren, waarvan vele vrijstellingen.
4. Het recht van overschrijving van onroerend goed; bedraagt in het algemeen 5%.
5. De rechten van successie en van overgang bij overlijden.
6. Het statistiekrecht, 5 cent van elke twintig gulden van de waarde der in een aangifte begrepen in- en uitgevoerde goederen.
7. Het recht op de openbare verkoopingen.
8. De diverse slachtbelastingen.
9. De belasting op toegestane loterijen ad 20% ten behoeve van den Lande.
10. De belasting op toegestane Chineesche hazardspelen (een vast bedrag per etmaal).

Verder heeft men retributies als: school-, loods-, haven- en goederengeld, porti, telegramkosten enz.

De heerendiensten in de buitengewesten, welke afkoopbaar zijn.

Hier mogen buiten beschouwing blijven de belastingen geheven door de gebiedsdeelen met eigen geldmiddelen.

Belawan-Deli is de havenplaats van Medan, als zoodanig van groote beteekenis als afvoerplaats van het cultuurgebied der Oostkust van Sumatra.

Beloe, onderafd. der afd. Timor en Eilanden der res. Timor, onder controleur B. B. of officier der landmacht als afd. controleur B. B. Hoofdpl. Atamboea.

Bemesting. Behielp men zich

[1]) zijn sedert aanzienlijk verhoogd.

Oud-Engganeesche krijgsuitrusting — Benkoelen.

vroeger met natuurlijke meststoffen (dierlijke uitwerpselen, boengkil enz.), tegenwoordig spelen de kunstmeststoffen een groote rol (superphosphaat, ammoniumsulfaat enz.). Ook maakt men veel gebruik van z.g. groenbemesters, d. z. planten wier bladeren stikstof bevatten. Het snoeisel levert een goede en goedkoope bemesting.

Beneden Dajak en **Boven Dajak,** beide onderafdeelingen der afd. Koealakapoeas der res. Z.- en O.-afd. van Borneo, beide onder een gezaghebber B. B. Hoofdplaatsen respectievelijk Koealakapoeas en Koealakoeroen.

Beneden Deli en Boven Deli, beide onderafdeelingen der afd. Deli en Serdang, gouv. Oostk. van Sumatra, beide onder een Controleur B. B. Hoofdplaatsen respectievelijk Medan en Arnhemia.

Beneden Langkat en **Boven Langkat** of **Timbang Langkat,** beide onderafdeelingen der afd. Langkat, resp. onder een gezaghebber B. B. en een Controleur B. B. Hoofdplaatsen resp. Pangkalanbrandan en Bindjai.

Beneden-Matan, zie onder **Matan.**

Bengkalis, afd. en onderafd. van het gouv. Oostk. van Sumatra, met gelijknamige hoofdpl. op het gelijknamige eiland. De onder een ass. resident staande afd. bestaat uit de onderafdeelingen: 1. Bengkalis, 2. Selat Pandjang, 3. Siak, 4. Bagan Siapiapi, 5. Rokan, 6. Kamparkiri.

Bengkajang, onderafdeeling met gelijknamige hoofdpl. der afdeeling Singkawang, residentie Westerafdeeling van Borneo, onder een gezaghebber B.B.

Bengkarong of Oelar Berkaki (= slang met pooten), kleine hagedis met zeer smal lichaam en zeer kleine pootjes, aldus den indruk makende van een slang met pooten.

Bengkoedoe, plant uit welker wortelschors een roode kleurstof wordt bereid waarvan de batikindustrie gebruik maakt.

Benkoelen (eig. Bangka-oeloe, het bovenstrooms gelegen Bangka, tegenover Bangka-ilir, het benedenstroomsch gelegen eiland Bangka). Dit gewest (residentie) omvat tevens de gelijknamige afd., beide onder den resident, is verdeeld in negen onderafdeelingen: 1. Benkoelen, 2. Seloema, 3. Mana, 4. Kaoer, 5. Kroë, 6. Lebong, 7. Redjang, 8. Lais, 9. Moekomoeko. De hoofdpl. heet eveneens Benkoelen.

Het eiland Enggano behoort eveneens tot het gewest. Het gewest op Sumatra omvat de Z.W. kust met het daarachter gelegen bergland (Boekit Barisan). De goenoeng Dempo (3159 m.) ligt op de grens der gewesten Benkoelen en Palembang. Op de reede van Benkoelen kan het zoodanig spoken dat niet kan worden gelost of geladen. Deze omstandigheid alsmede het smalle door hoog gebergte afgesloten achterland geven de plaats geen toekomst. Het nog bestaande fort Marlborough aan het strand, werd begin 18e eeuw door de Engelschen gebouwd. Het kapitale gouvernementshuis, waarin Sir T. S. Raffles als luit. gouv. van Benkoelen (1818—1825) resideerde, hetwelk ook later de woning der Nederl. residenten was werd door aardbeving in 1914 vernield. Het gewest is veel door aardbevingen (zie aldaar) geteisterd; onlangs nog in Juni 1933. De inheemsche bevolking, gemengd Sumatraansch, heeft eerst sterk onder Minangkabauschen invloed gestaan (Moekomoeko), daarna onder Javaanschen invloed (sultan van Bantam). De O. I. C. had er kantoren van 1644—1670. Daarna was het gewest meestentijds in handen van de Engelschen tot 1825.

De afstammelingen der vroegere regenten — die thans geen invloed meer hebben — veroorzaakten nog al eens onlusten. Zoo hadden zij de hand in de moorden op den res. Parr (1807), op de ass. residenten Knoerle (1883) en van Amstel (1873), op den Controleur B. B. Carstens (1873) en den aanslag op den ass. res. Humme (1873).

Kwam men er vroeger om peper te halen, thans is koffie het hoofd-

product. Particuliere mijnbouwmaatschappijen (goud) zijn de maatschappijen Redjang Lebong (onderafd. Lebong) en Simau (onderafd. Lais). De gouvernementsgoudontginning Tambang Sawah is sedert kort opgeheven.

Bèntèng (Mal. Jav.) versterking, fort.

Bĕntèng, hoofdpl. der onderafd. Saleijer, afd. Bonthain, gouv. Celebes en onderhoorigheden.

Bĕntet. De boeroeng (vogel) Bĕntet behoort tot de familie der klauwieren en is verwant aan den Hollandschen klapekster. Zij heeft een langen staart en is hoofdzakelijk grijs en bruin gekleurd.

Benzoë, een hars afkomstig van de Styrox Benzoin, welke boom op Sumatra, Java en Borneo voorkomt. Het hars levert het benzoëzuur, gebruikt als geneesmiddel en als reukwerk.

Beo. De beo behoort tot de familie der spreeuwen en is zeer bekend en gewild om haar fluiten en spreken. De kleur is blauwzwart met een gelen snavel en -huidlel achter het oor.

Beraoe, onderafd. der afd. Samarinda, res. Z.- en O.-afd. van Borneo, onder een Controleur B. B. Hoofdpl. Tandjoengredeb.

Berastagi, nederzetting in de onderafd. Karolanden (gouv. Oostk. van Sumatra) vlak bij de onderafd. hoofdpl. Kebandjahé, met een heerlijk koel klimaat (1100 M.); een gezocht oord door touristen en zieken. Onderscheidene maatschappijen van landbouw en nijverheid hebben daar fraaie logeergelegenheden voor haar personeel laten bouwen. De bevolking teelt er aardappelen van uitnemende kwaliteit.

Beren. De eenige beersoort die in den archipel voorkomt is de Maleische- of honingbeer (Mal. biroeang), die op Malakka, Sumatra en Borneo voorkomt. Zijn vacht is kortharig en zwart, met wit op den snuit en op de borst. Evenals de andere beren kunnen zij op de achterpooten loopen. Ongetwijfeld is het de beer die aanleiding heeft gegeven tot de verhalen over den orang-pèndèk. Hij is een uitstekend klimmer en doet in de boomen meer dan eenig ander dier menschelijk aan. Voor jonge klapperaanplantingen is hij vaak ruïneus daar hij de jonge uitspruitsels in den top dezer palmen (palmiet) verorbert. Ook op suikerriet en honing is hij verzot. De Minangkabauer is meer beducht voor den beer dan voor den koningstijger, aangezien hij meent dat de eerste eerder een mensch aanvalt dan de laatste.

Berg (Mr. L. W. C. van den), geb. 1845, overl. 1927, heeft vooral verdienste gehad als baanbreker voor de studie van den Islaam, hetgeen te meer waardeering verdient daar hij krachtens zijn opleiding de noodige propaedeutica in het Arabisch miste. Na in diverse ambten in Indië te hebben gediend was hij hoogleeraar in de godsdienstige wetten, instellingen en gebruiken van Ned.-Indië aan de Indische Instelling te Delft van 1887 tot de opheffing dier instelling in 1901. O.m. was hij nog burgemeester van Delft en lid der eerste kamer der staten-generaal. Talrijk zijn zijn geschriften op het gebied van Mohammedaansch recht.

Berg (Mr. N. P. van den), geb. 1831, overl. 1917. In zijn tijd een groot specialist op financieel- en monetair gebied. Was o.m. hoofdagent van de N. I. Handelsbank, President van de Javasche Bank, President van de Nederlandsche Bank; doctor h. c. in de beide rechten van de Leidsche universiteit. In 1893 werd hij door den minister van koloniën Baron van Dedem aangezocht voor gouv. gen. van Ned. Indië, voor welk aanbod hij meende te moeten bedanken. Van zijn hand verschenen tal van uitmuntende verhandelingen op evengenoemd gebied. Hij was o.m. Grootkruis van den Nederlandschen Leeuw.

Bergtuin te Tjibodas. Deze behoort tot den gouvernementsbotanischen tuin te Buitenzorg (zie aldaar) en dient hoofdzakelijk voor

het kweeken van gewassen welke de Buitenzorg niet of niet goed gedijen, dus van de meer sub-tropische planten.

Bèri-bèri is een zenuwdegeneratie die in de tropen en subtropen optreedt door eenzijdige voeding met rijst met een te geringe hoeveelheid zilvervlies, hetgeen met „geslepen" dus alle geïmporteerde rijst het geval is. Dr. Eykman ontdekte dit ruim 40 jaar geleden. Deze vroeger zeer veel voorkomende en vaak doodelijke ziekte komt thans nog slechts sporadisch voor. Zij wordt bestreden en voorkomen door kunstmatig bereide vitaminetabletten en door katjang idjan.

Beschikkingsrecht. Onder de inheemsche bevolking in de meeste streken van Ned.-Indië leeft het bewustzijn, dat de betrokken Inlandsche rechtsgemeenschap bevoegd is over de gronden in haar gebied, woest of niet woest, te beschikken. Dit beschikkingsrecht verliest min of meer zijn kracht indien de grond voor het een of ander doel gebruikt wordt, maar herleeft weer, zoodra dat gebruik ophoudt. Uit dat beschikkingsrecht zou dan voortvloeien dat de leden eener Inlandsche rechtsgemeenschap het recht hebben de daartoe behoorende woeste gronden te ontginnen, (zie Ontginningsrecht), daarop hun vee te weiden en het zamelrecht uit te oefenen. Over de vraag of de regeering het recht heeft over de woeste gronden van een Inlandsche rechtsgemeenschap te beschikken voor het instellen van boschreserves, voor uitgifte aan Europeesche of Inlandsche landbouwers van elders, voor kolonisatie en andere nuttige doeleinden, zonder met dat beschikkingsrecht in alle opzichten rekening te houden, bestaan twee tegenovergestelde meeningen. Wijlen de Leidsche hoogleeraar, Mr. C. van Vollenhoven en de Utrechtsche hoogleeraar Mr. G. J. Nolst Trénité waren daarbij de voornaamste tegenstanders. De Indische Regeering benoemde in 1928 voor de bestudeering van dit vraagstuk een studiecommissie, welke terzake een advies uitbracht, dat in 1930 ter Landsdrukkerij Weltevreden is verschenen. Deze „Agrarische commissie" sprak zich daarin uit voor een volledige erkenning van het beschikkingsrecht. Zij werd uitvoerig bestreden in een verslag van 23 Mei 1932, uitgebracht door een door de Vereeniging Indië-Nederland ingestelde commissie, die van oordeel was, dat bedoeld onder de inheemsche bevolking levende bewustzijn een gevolg was van de omstandigheid, dat de Overheid wat betreft het beheer der woeste gronden nog niet regelend was opgetreden, zoodat de bevolking in belang van rust en orde dus zelf allerlei afspraken had moeten maken om elkander bij het gebruik van de beschikbare woeste gronden niet te hinderen. Zoodra de Overheid van haar recht om dat beheer te regelen zou gebruik maken, hadden die afspraken en daaruit ontstane gewoonten haar kracht verloren en de overheid behoefde met dat beschikkingsrecht alleen rekening te houden in zoover dat bij een goed bestuursbeleid paste. Veel strijd is ook gevoerd tusschen beide partijen over de vraag of reeds de wetgevers van 1854 (Regeeringsreglement) en van 1870 (agrarische wet) de bedoeling hadden gehad dat onder de inheemsche bevolking levende beschikkingsrecht te beschermen evenals de Inlandsche bezitsrechten op den grond. Van 1854 of 1870 af tot dusver is in de practijk steeds door de regeering het standpunt ingenomen, dat zij het recht had vrijelijk over de woeste domeingronden te beschikken. d. M. S.

Besnijdenis. Deze bestond in den archipel waarschijnlijk reeds vóór de invoering van den Islaam, echter sporadisch. Overigens is het een Semietisch gebruik. Het besnijden geschiedt door doekoens: jongens door mannelijke, meisjes door vrouwelijke. Bij de meisjes heeft het feitelijk geen zin: het gebeurt reeds als ze 3 maanden oud zijn; de bewerking bestaat uit het even krabben met een mesje op de clitoris. Bij de jongens gebeurt het later, meestal in hun 15e

jaar, kan echter op alle leeftijden tusschen de geboorte en de manbaarheid plaats hebben. De bewerking kan geschieden door incisie (insnijden) en circumcisie (afsnijden); de laatste is vooral op Java algemeen. De gebeurtenis is een feestelijkheid. Hierna moeten zij thuisblijven en allerlei zaken vermijden. Nu is ook het tijdstip aangebroken waarna de jongens niet meer naakt mogen loopen en zij de haren laten groeien. De Islaam schrijft de besnijdenis niet imperatief voor maar zij is sonnat, d.i. aanbevelenswaard, vandaar dat sonnat in engeren zin ook wel besnijdenis beteekent. Op Java hecht men aan de besnijdenis veelal de beteekenis van toetreding tot den Islaam, hoewel deze godsdienst zelf daarvoor een anderen eisch stelt. De besnijdenis komt ook voor onder de Papoea's, Alfoeren, Dajaks enz. waaruit mag worden afgeleid dat het gebruik oud-polynesisch en niet uitsluitend Semietisch is.

Besoeki, afd. (residentie) der prov. Oost-Java, bestaande uit de regentschappen: 1. Bondowoso, 2. Panaroekan, 3. Djember, 4. Banjoewangi. Hoofdpl. Bondowoso. De afd. heeft 2.081.867 inw. Grenzen N. Straat Madoera, O. Straat Bali, 2. Ind. Oceaan, W. res. Probolinggo. In het W. het Ijang gebergte, in het O. het Rahoeng-Idjen stelsel. Verder in het N. de G. Ringgit met werkzamen krater en de G. Baloeran (N. O.) een uitgewerkte vulkaan. In het Z. O. het schiereiland Belambangan (vroeger een hindoerijk; zie op Belambangan) met de G. Poerwo, vroeger waarschijnlijk een eiland. De inheemsche bewoners zijn Madoereezen, met uitzondering van Banjoewangi, waar Javanen en Balineezen wonen. In Bondowoso en Djember wordt tabak en suiker geteeld.

Bestuur, Bestuurswezen, Bestuursinrichting, Bestuurshervorming. Nog in het begin van deze eeuw was het bestuur in Nederl.-Indië geheel gecentraliseerd in den Gouverneur-Generaal als vertegenwoordiger aldaar des Konings. De wil van den Landvoogd werd door geheel Indië uitgevoerd door een staf van Europeesche en Inlandsche ambtenaren, die de orders der Indische Regeering en niets anders hadden uit te voeren.

Eerst in 1901 werd, afgescheiden van de reeds van ouds bestaande autonomie der desa, de deur open gezet voor eene bescheiden decentralisatie (zie aldaar) tot ontlasting van het Centraal bestuur van bepaald aangewezen locale belangen, welke beter plaatselijk door locale raden, samengesteld uit daartoe benoemde dan wel verkozen leden, ingezetenen van het ressort, behartigd konden worden.

De bestuurshervorming van 1922 ging in deze veel verder. Zij wilde Indië verdeelen in groote bestuurseenheden, waarin behoorlijk geoutilleerde, uit de ingezetenen gevormde raden, belast zouden zijn met de volledige zorg voor de huishouding dier eenheden. Daarbinnen zouden in gelijken zin kleinere eenheden gevormd kunnen worden.

Daargelaten het sedert opgeheven Gouvernement der Molukken, is de bestuurshervorming beperkt gebleven tot Java en Madoera.

Buiten de Vorstenlanden, waar twee Gouvernementen gevormd zijn, is Java en Madoera verdeeld in drie provincies, (West, Midden en Oost-Java), waarbinnen ongeveer 70 autonome regentschappen en 19 stadsgemeenten, wier samenstelling en bevoegdheden geregeld zijn o.m. bij de Provincie-ordonnantie, de Regentschapsordonnantie, en de Stadsgemeent-ordonnantie. (Zie ad Decentralisatie).

In Ned.-Indië heeft men naast rechtstreeksch bestuurd gebied, ook nog, en vooral in de Buitengewesten, veel indirect bestuurd gebied, de z.g.n. zelfbesturen. Op Java en Madoera zijn als zoodanig de Vorstenlanden en in de Buitengewesten talrijke streken met Inlandsche zelfbesturen, waarvan de staatsrechtelijke verhouding tot de Indische Regeering is neergelegd in z.g.n. politieke contracten.

Het Binnenlandsch Bestuur in

Ned.-Indië wordt uitgeoefend door een korps Europeesche en Inlandsche bestuursambtenaren, wier taak uiteraard zeer verschilt naar gelang zij hunne functies uitoefenen in streken waar zelfbesturen zijn, dan wel in streken, die direct bestuurd worden of waar decentralisatie is ingevoerd.

Europeesch Bestuur. De afzonderlijke gewesten, in welke geheel Ned.-Indië verdeeld is, worden beheerd door burgerlijke hoofdambtenaren, den titel voerende van **Gouverneur** (op Java en Madoera, Atjeh en Onderhoorigheden, Oostkust van Sumatra, Celebes en Onderhoorigheden) of van **Resident.** Deze **Hoofden van Gewestelijk Bestuur,** vertegenwoordigen in hun gewest den Gouverneur-Generaal en vormen daar het hoogste burgerlijk bestuur, uiteraard voor zoover vereenigbaar met het aan sommige streken gelaten zelfbestuur en autonomie.

De Hoofden van Gewestelijk Bestuur hebben ieder een secretaris (den **gewestelijk secretaris**) en die voor Java en Madoera hebben te hunner beschikking een aantal residenten, assistent-residenten en ambtenaren ter beschikking; de overigen een aantal **assistent-residenten, controleurs** bij het Binnenlandsch Bestuur, **adspirant-controleurs** bij het Binnenlandsch Bestuur en **administratieve ambtenaren,** verder **gezaghebbers, hulpgezaghebbers, posthouders** en **bestuursassistenten.** Dit wat het Europeesch bestuur betreft.

Inlandsch Bestuur. Wat het Inlandsch bestuur aangaat, in geheel Ned.-Indië rust het burgerlijk bestuur op het beginsel om de Inlandsche bevolking, zooveel de omstandigheden het toelaten, onder de onmiddellijke leiding harer eigen hoofden te laten, die van Regeeringswege worden aangesteld of erkend en aan zoodanig toezicht zijn onderworpen als bij algemeene of bijzondere voorschriften door den Gouverneur-Generaal is vastgesteld (art. 118 I.S.) of met de gesloten contracten overeen te brengen is.

Op Java en Madoera heeft men de **regenten,** die het top-gedeelte van het Inlandsch bestuur vormen. Zij oefenen het onmiddellijk bestuur uit over de inlandsche bevolking in het regentschap. Aan elken regent is voor zijn regentschap een **patih** toegevoegd, die in alles zijn plaatsvervanger is, door wien de regent zijne bevelen laat overbrengen aan mindere hoofden en die voor de ten uitvoerlegging der bevelen te zorgen heeft.

De regentschappen op Java en Madoera zijn verdeeld in **districten,** wier hoofden door den Gouverneur benoemd worden. Zij hebben den titel van **wedana.** Zij zijn in de eerste plaats verantwoordelijk voor de richtige uitoefening der politie van hun district en ontvangen hunne bevelen van den regent rechtstreeks of door tusschenkomst van den patih. De districten worden weder verdeeld in **onderdistricten,** waarvan als regel een door het districtshoofd zelf en de overigen door aan dezen ondergeschikte en verantwoordelijke onderdistrictshoofden **(assistent wedana)** worden bestuurd.

In de onderdistricten zijn in de Gouvernementslanden van Java en Madoera de **desa's** de laagste Inlandsche gemeenschap, die van oudsher een zekere autonomie hebben. Elke desa heeft een hoofd dat door de bevolking gekozen en wiens verkiezing door den resident goedgekeurd moet worden. Elk **desahoofd** heeft een plaatsvervanger en wordt bijgestaan door verdere leden van het dorpsbestuur. Regelen omtrent het beheer en andere huishoudelijke belangen der Inlandsche gemeenten in de Gouvernementslanden op Java en Madoera, zijn vastgesteld bij de Inlandsche gemeentenordonnantie van 1906, staatsblad 83, gelijk sedert gewijzigd en aangevuld.

In de **Vorstenlanden** bepaalt ons rechtstreeksch bestuur zich tot de hoofdplaatsen. Overigens oefenen residenten en assistent-residenten aldaar het hoogste gezag uit over alle Europeesche en andere niet-Javaansche bewoners, waken voor

de naleving der gesloten verdragen en leiden de regeeringsdaden van de Vorsten en Inlandsche hoofden, waardoor zij een uitgestrekten invloed uitoefenen op het algemeen landsbestuur aldaar.

Wat de Buitengewesten betreft, wordt afgezien van eenzelfde soort leiding als in de Vorstenlanden van de zijde van het Europeesch bestuur, in de Inlandsche **zelfbesturende landschappen** het bestuur gevoerd door het Inlandsch zelfbestuur, dat daarbij gebruik maakt van **districtshoofden** (landschapsambtenaren) en volkshoofden of soms alleen volkshoofden.

In het rechtstreeks bestuurd gebied op de Buitenbezittingen onderscheidde men, wat het Inlandsch bestuur betreft, Inlandsch Gouvernementsbestuur en het bestuur der **Inlandsche rechtsgemeenschappen** of **Inlandsche gemeenten.**

Waar geen Inlandsche rechtsgemeenschap of inlandsche gemeenten voorkomen of het dorp slechts een samengroepeering van huizen zonder eigen zelfstandig leven, is het dorpshoofd enkel orgaan van de overheid.

Waar Inlandsche rechtsgemeenschappen of gemeenten voorkomen, is het gemeentehoofd zoowel orgaan van de Inlandsche gemeente als van het land. In verband hiermede heeft in vele streken (Tapanoeli, Benkoelen, Palembang, Djambi) de Regeering over die Inlandsche gemeenten heen een districtsbestuur gesteld, bestaande uit districtshoofden **(demangs, assistent-demangs)** die uitsluitend Gouvernementsambtenaar zijn en de schakel vormen tusschen de gemeentehoofden in hunne functie van orgaan van den lande en het Europeesch bestuur.

Volgens art. 128[3] I.S. worden aan de Inlandsche gemeenten gelaten de regeling en het bestuur harer huishouding met inachtneming van de verordeningen uitgegaan van den Gouverneur-Generaal van het gewestelijk gezag of van de besturen der bij ordonnantie aangewezen zelfstandige gemeenschappen.

Voor verschillende gewesten (voor Java en Madoera zie hiervoren) zijn Inlandsche gemeente-ordonnantiën vastgesteld, welke een regeling bevatten betreffende de bedoelde huishouding dier Inlandsche gemeenten. Daarin worden o.a. regels gegeven betreffende het bestuur dier Inlandsche gemeenten, waar Inlandsche gemeenteraden ingesteld zijn.

Aan Inlandsche gemeenten kan ingevolge art. 128[5] I.S. de bevoegdheid verleend worden om onder nader toezicht, belastingen te heffen en binnen bepaalde grenzen op de overtreding harer verordeningen straf te bedreigen.

Bestuur over Vreemde Oosterlingen. De **Chineesche officieren** en daarmee gelijk gestelde hoofden van Vreemde Oosterlingen, geen Chineezen zijnde, worden door den Gouverneur-Generaal benoemd en staan direct onder het Europeesch bestuur. Zij voeren den titel van **majoor, kapitein, luitenant** of **hoofd** der Chineezen; aan het hoofd van wijken in de steden staan **wijkmeesters** door het gewestelijk bestuur benoemd.

De hoofden over de Vreemde Oosterlingen hebben geen eigenlijke bestuurstaak met gezagsfunctie, maar meer politiebemoeienis en zorg voor de inning der belastingen bij hun rasgenooten.

De verhouding van de Inlandsche **zelfbesturende landschappen** tot het Gouvernement, is geregeld in de op den voet van art. 34[1] I.S. door den Gouverneur-Generaal met elk landschap gesloten politieke overeenkomsten. Deze worden onderscheiden in de z.g.n. **lange politieke contracten,** waarin de verhouding van het landschap tot het Gouvernement in details geregeld is, en de z.g.n. **Korte Verklaringen** waarin de details zijn weggelaten, in verband waarmede achtereenvolgens werden vastgesteld de nimmer in werking getreden Zelfbestuursordonnantie (staatsblad 1914 No. 24), de Zelfbestuursregelen 1919, (staatsblad 1919 No. 82, in werking 1 April 1920) en de thans geldende Zelfbestuursregeling 1927 (staatsblad

1927 No. 190, - in werking 1 Juli 1927, - juncto 1928 No. 420).

Ingevolge art. 21[2] I.S. zijn op die gedeelten van Ned.-Indië alwaar het recht van zelfbestuur aan de Inlandsche vorsten en volken is gelaten, de algemeene verordeningen slechts in zoover toepasselijk als met dat recht bestaanbaar is. Op grond van dezen algemeenen regel omvat het aan de landschappen gelaten recht van zelfbestuur, - onverminderd de beperkingen die dat recht ondergaat als rechtstreeksch gevolg van Nederland's Opperheerschappij, - al datgene wat in de lange contracten en in de voornoemde zelfbestuursregelen 1927 aan de zelfbesturen niet uitdrukkelijk onttrokken is.

Een lijst van zelfbesturende landschappen en landschapskassen in de Buitengewesten is te vinden in de Regeeringsalmanak van Ned.-Indië (1933, blz. 207).

De bevolking der zelfbesturen op Java (de Vorstenlanden) wordt geschat op 4.1 millioen zielen. Die in de Buitengewesten op 7.9 millioen, dus totaal op 12 millioen zielen.

N. d. W.

Bestuursambtenaren, zie **Administratieve Ambtenaren.**

Bestuursassistent, zie **Bestuur.**

Bestuurshervorming, zie onder **Bestuur,** enz.

Bestuursschool, zie **Onderwijs.**

Bètel, Betelnoot, Betelpalm, Betelpruim, zie **Pinang.**

Bètèt (Jav.) is een parkiet, een kleine papegaai met langen, spitsen staart, die overal in den archipel voorkomt.

Bètok. De ikan bètok of klimbaars behoort tot de labyrinthvisschen.

Betalingsbalans van Ned. Indië. Bij resolutie van den Volkenbond werd gewezen op de wenschelijkheid van het opstellen van betalingsbalansen, d.i. van die transacties tusschen een land en de rest van de wereld, die gedurende een periode de beweging van goud of een ander ruilmiddel beïnvloeden. Alle transacties waaruit geen betaling voortvloeit behooren niet op de balans te compareeren. De opstelling van de betalingsbalans voor Ned. Indië geschiedt door het centraal kantoor voor de statistiek te Batavia.

Bevloeiingen. De aanleg, het onderhoud en het beheer van bevloeiings- en waterkeeringswerken, kanalen voor de binnenscheepvaart en verdere werken van waterbouwkundigen aard, voorzoover deze zorg niet aan anderen is opgedragen of overgelaten, behooren tot den werkkring van het departement van verkeer en waterstaat. Zoo is op Java de overheidszorg voor de irrigatie van het Land op de provincies overgedragen. Als landsdiensten zijn blijven bestaan een drietal speciale bevloeiingsdiensten: één in de afdeelingen Bantam en Batavia, één in de afdeeling Krawang, alsmede één in het gebied der beneden Solorivier. Het gouv. heeft vooral op Java ontzaggelijk veel gedaan voor de irrigatie der bevolkingsgronden. Hoewel de uiterste soberheid met het oog op de tijdsomstandigheden werd betracht, besteedde het Land in 1931 aan nieuwe bevloeiingswerken op Java *f* 4.691.000 en de provincies *f* 722.000, dus in totaal werd verwerkt *f* 5.413.000. Men schat het van gouvernementswege dor irrigatie voor landbouw geschikt gemaakt areaal op 3500 à 4000 km². De gewesten daarbuiten waren tot voor kort op dit gebied en op elk ander gebied dit departement rakende, vrij stiefmoederlijk bedeeld. Eerst na afwenteling van een groot deel der taak van dit departement op de provincies werd voldoende belangstelling voor de gewesten buiten Java getoond. De bevolking zelf heeft in het algemeen zeer veel over voor de irrigatie harer velden. Voor zoover dat tot hun taak behoort besteden de gebiedsdeelen met eigen geldmiddelen veel aandacht aan de irrigatie binnen hun gebied.

Art. 186 I. S. opent de mogelijkheid tot oprichting van rechtspersoonlijkheid bezittende waterschappen. In de vorstenlanden op Java is een drietal van deze waterschappen tot stand gekomen (zie

Waterschappen). Deel V van het verslag der burg. openb. werken in Ned.-Indië handelt over de bevloeiing enz. is laatstelijk verschenen in 1931 over het jaar 1927.

Bevolking. Volgens de laatste in 1930 gehouden volkstelling werden Java en Madoera bewoond door 193.618 Europeanen (en daarmede gelijkgestelden, d.z. Japanners en Armeniërs) 40.890.244 Inlanders en 635.662 Vreemde Oosterlingen; totaal 41.719.524. Deze aantallen bedragen voor de buitengewesten respectievelijk 48.754; 18.253.531 en 709.216; totaal 19.011.501. Ned. Indië telt dus 242.372 Europeanen, 59.143.775 Inlanders en 1.344.878 Vreemde Oosterlingen. Totaal generaal 60.731.025 inwoners.

Voor het inwonertal der onderdeelen zie op die onderdeelen. Voor de staatsrechtelijke indeeling der bevolkingsgroepen zie **Bevolking van Ned.-Indië (Staatsrechtelijke Indeeling).**

Bevolking van Ned.-Indië (Staatsrechtelijke Indeeling). Staatsrechtelijk worden de inwoners van Ned.-Indië op drie wijzen verdeeld en wel:

1. in **ingezetenen** en **niet-ingezetenen;**
2. in **Nederlanders en andere Nederlandsche onderdanen** eenerzijds en **vreemdelingen** anderzijds;
3. in groepen onderworpen aan de bepalingen voor **Europeanen,** aan die voor **Inlanders** en aan die voor **Vreemde Oosterlingen.**

Ad. 1: **Ingezetenen en niet-ingezetenen.**

Voor het „Indisch ingezetenschap" is noodig het daadwerkelijk gevestigd zijn in Indië en alsdan een vestiging niet in strijd met de bepalingen omtrent de toelating en vestiging in Indië (art. 160 I.S. en het Toelatingsbesluit. (Zie aldaar).

Het ingezetenschap gaat verloren zoodra aan bovengenoemde voorwaarden niet meer wordt voldaan. Eene afwezigheid buiten Indië van 18 maanden schept het vermoeden, dat de afwezige opgehouden heeft in Indië gevestigd te zijn, welk vermoeden echter voor tegenbewijs kan wijken.

Het ingezetenschap wordt vereischt voor het lidmaatschap van vertegenwoordigende lichamen zooals de Volksraad, de provinciale raad, de regentschaps- en stadsgemeenteraad en geeft overigens verschillende rechten en bevoegdheden (art. 35 I.S., art. 4 en 39 der Mijnwet) en legt bepaalde verplichtingen op (art. 167/8 I.S.).

Ad 2: **Nederlandsche onderdanen** en **Vreemdelingen.**

De bevolking van Indië bestaat uit Nederlandsche onderdanen en vreemdelingen. De eerste zijn leden van den Nederlandschen Staat. Zij worden weder onderscheiden in allen, die „Nederlander" zijn volgens de Wet op het Nederlanderschap van 12 December 1892, Ned. Stbl. 268 en voorts in hen die vallen onder de bepalingen der Wet van 10 Februari 1910, Ned. Stbl. 55, Ind. Stbl. 296, welke regeling eerst alleen voor de bevolking van Ned.-Indië gold, doch die bij de wet van 10 Juni 1927, Ned. Stbl. 175, Ind. Stbl. 418 uitgebreid werd ook tot de bevolking van Suriname en Curaçao.

Het Nederlanderschap verkrijgt men door geboorte (vnl. langs het afstammingsbeginsel), naturalisatie en, wat de vrouw betreft, ook door huwelijk.

Het Nederlanderschap gaat verloren door naturalisatie in een ander land, door huwelijk van een Nederlandsche vrouw met een niet-Nederlander, door het verkrijgen van vreemde nationaliteit door den wil van den verkrijger, door zonder verlof van de Kroon zich te begeven in vreemden krijgs- of staatsdienst, door langdurig verblijf buiten het koninkrijk, tenzij de betrokkene tijdig aan de daarvoor aangewezen autoriteiten kennis geeft Nederlander te willen blijven.

Van alle ambten wordt alleen voor dat van Gouverneur-Generaal het Nederlanderschap vereischt.

Voor de samenstelling van vertegenwoordigende lichamen en het actief kiesrecht kent men als groepen der bevolking: onderdanen-

Nederlanders, inheemsche onderdanen niet-Nederlanders, uitheemsche onderdanen niet-nederlanders.

De wet op het „Nederlandsch onderdaanschap" dient ook om eene Staatsrechtelijke betrekking tusschen de inlandsche bevolking en het Koninkrijk te scheppen, welke door de wet van 1892 niet geregeld was.

Het Nederlandsch onderdaanschap verkrijgt men door geboorte, feitelijke vestiging en t.a.z. van de vrouw ook door huwelijk.

Bij de geboorte wordt echter niet als bij de wet op het Nederlanderschap, het afstammingsbeginsel voorop gezet maar het territorialiteitsbeginsel (het jus soli) en dit uit hoofde van het ontbreken van een burgerlijken Stand voor het grootste deel der Oostersche bevolking.

Onderdanen zijn:

a. zij, die in Ned.-Indië (Suriname en Curaçao) zijn geboren uit ouders aldaar gevestigd, of, is de vader niet bekend, uit eene aldaar gevestigde moeder;
b. zij, die in Indië (Suriname en Curaçao) zijn geboren uit ouders, die niet bekend zijn;
c. de buiten Indië (Suriname en Curaçao) geboren ongehuwde kinderen van een onderdaan, als bedoeld in art. 1 der wet op het onderdaanschap, zoolang zij nog geen 18 jaar zijn.

Door feitelijke vestiging worden nog onderdanen, zij, die buiten Ned.-Indië (Suriname en Curaçao) geboren zijn uit ouders, die onderdanen zijn volgens deze wet, wanneer zij na hun huwelijk of het bereiken van hun 18e jaar in het Koninkrijk gevestigd zijn of zich aldaar vestigen benevens hun vrouw en ongehuwde kinderen, die nog geen 18 jaar oud zijn, indien zij zich mede in het koninkrijk vestigen.

En voorts zij, die zich vestigen in het Koninkrijk nà het onderdaanschap door verzuim van aangifte in den vreemde te hebben verloren.

Ten slotte verkrijgt een vrouw door huwelijk met een Nederlandsch onderdaan, bedoeld in art. 1 onder

1e en 2e der wet, ook het Nederlandsch onderdaanschap.

Naturalisatie tot Nederlandsch onderdaan is niet bekend.

Het onderdaanschap gaat verloren:

1. door naturalisatie in een vreemd land;
2. door zonder verlof van den Gouverneur-Generaal (cq. van den Gouverneur of den Koning) zich in vreemden krijgs- of staatsdienst te begeven;
3. door bij verblijf in een vreemd land zich niet aan te geven binnen 3 maanden na aankomst bij een Nederlandschen consulairen ambtenaar in dat land en dit bij voortgezet verblijf, niet binnen de eerste drie maanden van elk verder jaar te herhalen. Deze bepaling geldt echter alleen voor alle personen, die niet tot de inheemsche bevolking van Ned.-Indië behooren;
4. door huwelijk met een man die geen Nederlandsch onderdaan is.

Het Nederlandsch onderdaanschap is een vereischte voor het lidmaatschap van vertegenwoordigende lichamen en als regel ook voor de benoembaarheid tot landsbetrekkingen en voor de uitoefening van verdere staatkundige rechten.

Ad 3: Groepen onderworpen aan de bepalingen voor **Europeanen,** aan die van **Inlanders** en aan die voor **Vreemde Oosterlingen.**

In art. 163 I.S. wordt de bevolking van Ned.-Indië in drie zelfstandige groepen verdeeld, nl. in: hen, die aan de bepalingen voor Europeanen; hen die aan de bepalingen voor inlanders en hen, die aan de bepalingen voor Vreemde Oosterlingen zijn onderworpen.

In elke groep zijn zooveel mogelijk samengebracht zij, die ongeveer dezelfde rechtsbehoefte hebben. Juist om aanpassing te verkrijgen aan de onderling verschillende rechtsbehoeften der bevolkingsgroepen is er verschil gemaakt in den rechtstoestand, in het bestuur, de rechtspraak en het belastingwezen der onderscheiden catego-

rieën van de bevolking (het stelsel van het dualisme).

Aan de bepalingen voor „Europeanen" zijn onderworpen:

1. alle Nederlanders;
2. alle niet-Nederlanders, uit Europa afkomstig;
3. alle Japanners;
4. alle van elders afkomstigen welke in hun land onderworpen zouden zijn aan het familierecht in hoofdzaak berustende op dezelfde beginselen als het Nederlandsche;
5. de in Indië geboren afstammelingen van de onder 2/4 genoemden.

Aan de bepalingen voor „Inlanders zijn onderworpen degenen die behooren tot de inheemsche bevolking van Indië.

Aan de bepalingen voor „Vreemde Oosterlingen" zijn onderworpen allen die niet vallen in de twee reeds omschreven groepen, bijv.: Chineezen, Arabieren, Klingaleezen.

Overgang naar de bevolkingsgroep der Europeanen kan plaats hebben voor inlanders en Vreemde Oosterlingen door het verkrijgen der nationaliteit van Nederlander of Japanner of door toepasselijkverklaring door den Gouverneur-Generaal in overeenstemming met den Raad van Indië op de betrokkenen van de bepalingen voor Europeanen.

Overgang in een andere bevolkingsgroep, dan die waarin de betrokkene thuis behoort, kan overigens nog alleen plaats hebben voor de vrouw tengevolge van huwelijk. (Zie ad Gemengde Huwelijken.)

N. d. W.

Bezit (communaal en erfelijk individueel) zie **Grond (Rechten op den).**

Bezitrecht (Inlandsch) zie **Grond (Rechten op den).**

Biak, eiland, zie **Wiak.**

Biawak (Mal., Jav. Menjawak) heet de varaan(ten onrechte leguaan genoemd), een groote hagedis. Van de huid worden schoenen, beurzen enz. gemaakt. Zie ook onder **Hagedissen).**

Bibit (Mal.; benih min.) zaad, plantjes ter overplanting.

Bibliografie. Een systematische beschrijving der op Ned. Indië (Suriname en Curaçao) betrekking hebbende werken bestaat niet. Wel echter een repertorium op de koloniale literatuur door J. C. Hooykaas, voortgezet door A. Hartmann en door W. J. P. J. Schalker en W. C. Muller. Verder een bibliographie door C. Lekkerkerker over Bali en Lombok.

Bibliotheken. Met het bibliotheekwezen in Indië is het nog vrij droevig gesteld. Het Kon. Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen heeft een goede boekerij, waaraan is verbonden de bibliotheek der Ned. Ind. recntshoogeschool. Volksbibliotheken zijn verbonden aan alle gouv. Inl. scholen der 2e klasse en de Holl. Inl. scholen. Verder hebben onderscheidene Landsinstellingen haar eigen gespecialiseerde bibliotheek. Buiten Batavia hebben enkele ondernemingen en proefstations haar bibliotheken. Buiten Java en Madoera is v.z. bekend alleen de bibliotheek van het Makassaarsch genootschap van kunsten en wetenschappen van belang. Ook de loges der vrijmetselaren hebben volksbibliotheken (voor Europeanen) gesticht.

In Nederland heeft men de volgende uitnemende koloniale bibliotheken: 1. de Koloniale bibliotheek van het Kon. Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Ned. Indië en het Indisch genootschap (van Galenstr. 14 Den Haag); 2. de bibliotheek van het departement van koloniën eveneens te 's-Gravenhage; 3. de bibliotheek van het Koloniaal Instituut te Amsterdam. Verder nog eenige meer gespecialiseerde bibliotheken.

Bila, landschap en rivier, in de afd. Asahan, gouv. Oostk. van Sumatra.

Bilal, zie **Moskee.**

Billiton of **Blitoeng,** zie **Bangka.**

Billitonieten, zwartgekleurde, pekglanzende, afgeronde gesteenten, waarvan de herkomst nog onbekend is. Ze behooren met Moldavieten en Australieten tot de Tectieten of Glasmeteorieten, s.g. 2.44-2.49; de

chemische samenstelling is kiezelzuur 70-80 %, aluminiumoxyde 10-16 %, alkaliën 3-5 %. Ze zijn moeilijk smeltbaar, hun smeltpunt ligt ongeveer bij 1400° C. Hun vorm is rond, ovaal, cilinder- of peervormig, met putten en radiale groeven aan het oppervlak. Enkele met uitsteeksels waaraan soms een tafeltje, vermoedelijk door corrosie ontstaan. In doorzicht zijn ze flesschengroen gekleurd en gelijken op vulkanisch glas. Ze worden in diepe groeven (kollongs) op Billiton gevonden steeds op den bodem der ertslaag en nooit aan de oppervlakte. Behalve op Billiton zijn deze glasmeteorieten in Djapara en in Zuid-oost-Borneo gevonden. Buiten Nederlandsch Indië: in Australie en veel in Boheme. Men neemt aan dat zij van cosmischen oorsprong zijn. In Zuidoost-Borneo worden aan deze steenen beschermende invloeden toegeschreven, in diamantslijperijen aldaar geslepen en als talisman verkocht. Het is in die streken bekend onder den naam: Keloeloet. D.

Bima, onderafd. der afd. Soembawa, res. Timor en onderhoorigheden, bestaande uit de landschappen Bima met omliggende eilanden (sultanaat) en Dompoe. De onderafd. staat rechtstreeks onder den ass. resident, hoofd der afd. Hoofdplaats Raba. De eerste handelsbetrekkingen met Bima werden in 1605 aangeknoopt door Steven van der Hagen; de eerste vestiging der O. I. C. had plaats in 1701.

Bindjai is de hoofdpl. der onderafd. Boven Langkat of Timbang Langkat der afd. Langkat, gouv. Oostk. van Sumatra. Het heeft een gemeenteraad onder voorzitterschap van den Controleur der onderafd. De plaats heeft ruim 9000 inw., w.o. 155 Eur. en bijna 3900 Chin.

Binoeang, landschap in de onderafdeelingen Boven-Binoeang en Pitoe'oeloemasalo (zie aldaar) en Balangnipasche en Binoeangsche Benedenlanden (zie aldaar), afd. Mandar, gouv. Celebes en Onderhoorigheden.

Bintan, het grootste der eilanden van den Riouwarchipel, waarop de gewestelijke hoofdpl. Tandjongpinang is gelegen.

Bintang Laoet (Mal.) is de langs de Indische kusten algemeen voorkomende blauwe zeester.

Bintaoena, landschap (onder een radja) van de onderafd. Bolaäng Mongondou, afd. en res. Manado.

Bintoehan, hoofdpl. der onderafd. Kaoer, afd. en res. Benkoelen.

Bintoeroeng of beermarter, behoort tot de familie der civetkatten; het lichaam is ± ¾ m. lang, de staart iets korter; kleur: zwart.

Bireuën, onderafd. met gelijknamige hoofdpl., der afd. Noordkust van Atjeh, gouv. Atjeh en onderhoorigheden, bestaande uit de landschappen Samalanga, Peusangan en Gloempangdoewa.

Biroeang (Mal.), Maleische beer, zie **Beren.**

Bismut: In Indië in gedegen toestand en in verbinding met zwavel als busmutiniet (bismutglans) in geringe hoeveelheden gevonden. In gedegen toestand is het aangetroffen in Soengei Selan op Bangka, bij Boedoek in Sambas (West-Borneo), op Noord-Celebes met gouderts en bij Samosir (Tobameer) op secundaire ligplaats in rhyoliettuf. De Batakkers waschten het metaal uit en versmolten het tot kogels. **Bismutiniet** werd gevonden in een ertsgang in kwartsporfier bij Djohongo ten Z. van Darit in Landak (West-Borneo). Het voorkomen is onregelmatig. D.

Blangmangat en **Blangmé,** landschappen in de onderafd. Lhoksoekon, afd. Bireuën, gouv. Atjeh en onderhoorigheden.

Blangkedjeren, hoofdpl. der onderafd. Gajo Loeëus, afd. Gajo- en Alaslanden, gouv. Atjeh en Onderhoorigheden.

Blangpidië, landschap der onderafd. Tapaktoean, afd. Westkust van Atjeh, gouv. Atjeh en ondersawah's is.

Blékèk (Jav.), watersnip.

Blékok (Jav.), de kleine witte reiger, die veelal in troepen op de hoorigheden.

Blimbing of **Bëlimbing** (Mal.), boom die eetbare zure, zeer sap-

Tempeltje bij Tjandi Panatoran — Blitar.

rijke vruchten draagt; er zijn onderscheidene soorten.

Blinjoe, hoofdpl. der onderafd. Noord-Bangka, afd. Bangka, res. Bangka en onderhoorigheden en van het gelijknamige district.

Blitar, regentschap en district der afd. (res.) Kediri der prov. Oost-Java, met gelijknamige hoofdpl., tevens hoofdpl. der res.

Blitoeng, zie **Bangka.**

Bloedzuigers komen in Indië veel voor: de patjet op vochtige plaatsen op het land, de lintah in de sawah's.

Blora, regentschap met gelijknamige hoofdpl. der afd. (res.) Japara-Rembang der prov. Midden-Java.

Boalemo, onderafd. der afd. Gorontalo der res. Manado; hoofdpl. Tilamoeta.

Bodemkundig Instituut. Deze landsinstelling te Buitenzorg geeft o.m. bodemkundige adviezen in den ruimsten zin. Zij bezit een physisch en chemisch laboratorium, een mineralogisch-petrografisch laboratorium en een grond- en gesteenteverzameling.

Bodjonegoro, residentie (afdeeling), regentschap en district, met gelijknamige hoofdpl., der prov. Oost-Java. De residentie telt bijna 2.000.000 inwoners, waaronder bijna 800 Eur. en 14.000 Chineezen. Zij is het stroomgebied van de Solorivier. In het Noorden is het Noordel. Kalkgebergte, in het Zuiden het Midd. Kalkgebergte. Aan trein en tram liggen de plaatsen Bodjonegoro, Lamongan, Grissee, Toeban, alle hoofdplaatsen van regentschappen. Voornaamste cultures: rijst en tabak voor de Inlandsche markt.

Boeaja (Mal.) krokodil. Deze komt in Indië veelvuldig voor in de strandmoerassen en in de rivieren, voornamelijk in den benedenloop. Op Sumatra en Borneo is ook de Indische gaviaal (ten onrechte kaaiman genoemd) met zeer langen en spitsen bek. Beide soorten zijn zeer gevaarlijk en gevreesd. Toch worden zij bijna overal in den Archipel ook vereerd, omdat de krokodil naar men aanneemt een

van de dieren is waarin de zielen der voorouders zich incarneeren.

Boebon, landschap van de onderafd. Meulaboh, afd. Westk. van Atjeh, gouv. Atjeh en onderhoorigheden.

Boeboet heet de spoorkoekoek: zwart met bruine vleugels.

Boedaja (Panti-), een stichting tot het verzamelen en conserveeren van vorstenlandsche (Soerakarta en Jogjakarta) cultuurvoortbrengselen, gevestigd te Soerakarta.

Boedelkamers, zie **Wees- en Boedelkamers.**

Boedhisme. Een heilleer met doelstelling verlossing uit de ellende van het aardsch bestaan. De stichter heet te zijn Gautama, een vorstentelg uit het geslacht Çakija ter hoofdplaats Kapilawastoe, die asceet werd en de volmaking (Boedha) bereikte. Waarschijnlijker echter is dat het Boedhisme geleidelijk, door zachten overgang is ontstaan dan door stichting door één persoon. Het is ontstaan 5 à 6 eeuwen vóór C. uit het Hindoeïsme, was vroeger één met het Çiwaïsme en is eveneens uit Hindoestan in den Archipel gekomen in de 6e of 7e eeuw n. C. Op Java bestonden het Boedhisme en het Çiwaïsme broederlijk naast elkander. Volgens de overlevering zou de verbreiding van het Boedhisme buiten Hindostan zijn te danken aan de tot dien godsdienst bekeerden vorst Açoka (3e eeuw na C.) in Voor-Indië die speciale torens (dagols, pagode's) liet bouwen waarin Boedhareliquien werden bewaard. Andere vorsten volgden later zijn voorbeeld. De Boroboedoer is waarschijnlijk ook een Açoka pagode. In Midden-Java zijn de meeste Boedhistische oudheden; West-Java is er arm aan. Resten van het Boedhisme vindt men op Bali in Karang Asam, te Moearatakoes (onderafd. Bangkinang, zie aldaar, res. Sum. W.k. vide afbeelding), in de Batanghari-districten (Loeboek Boelan) eveneens ter W.-kust van Sumatra, doch van jongeren datum, 14e eeuw (vide afbeelding), in de onderafd. Padanglawas (res. Tapanoeli).

Boedi Oetomo (B. O.). Vereeniging van Javanen, opgericht 20 Mei 1908 door leerlingen der voormalige artsenschool te Batavia, als gevolg van de door den Indischen arts Mas Wahidin Soediro Hoesodo gepropageerde denkbeelden over de middelen om het volk op te heffen. Onder zijn leiding werd op 5 October 1908 te Jogja het eerste Javanen-Congres gehouden, o.m. ter bespreking van de mogelijkheid om het Inlandsch onderwijs te bevorderen.

Volgens hare statuten zou Boedi Oetomo - d.i. schoon streven - zich ten doel stellen: de harmonische ontwikkeling van land en volk van Java en Madoera, door bevordering van onderwijs, landbouw, veeteelt, handel en industrie, kunsten en wetenschappen en al wat strekken kan tot verzekering van een waardig volksbestaan. Later werd het arbeidsveld uitgestrekt tot Bali en Lombok, terwijl vervolgens bepaald werd, dat gestreefd zou worden naar verwezenlijking van de „Indonesische eenheids- en vrijheidsgedachte".

Met de oprichting van Boedi Oetomo was het moderne vereenigingsleven onder een deel der Inlandsche bevolking tot ontwaking en openbaring gekomen. Weldra kwamen andere organisaties der volksbeweging tot stand, hetgeen tot gevolg had dat B. O.'s aanhang sterk terugliep.

Aanvankelijk bepaalde de vereeniging haren arbeid tot sociaalcultureel terrein, terwijl zij haren aanhang zocht onder den ambtenarenstand en bij den landsadel op Java. De instelling van den Volksraad (1918) noopte haar weldra een politieke richting in te slaan en steun te zoeken bij de volksmassa.

Boedi Oetomo, de „moedervereeniging der Javanen", heeft temidden van de verschillende stroomingen der Inlandsche Beweging tot dusver haar zelfstandig en over het het algemeen gematigd Javaansch intellectueel karakter behouden. Pogingen om het volk in hare actie te betrekken konden geen verwezenlijking vinden. Uitbreiding van het ledental was evenmin mogelijk door de oprichting van vakorganisaties voor Inlandsche ambtenaren, alsmede door de opkomst van Indonesisch-nationalistische stroomingen. Hare belangstelling en werkzaamheid bleven zich in hoofdzaak bewegen op het gebied van het onderwijs en van verschillende andere maatschappelijke belangen, z.a. internaten, reclasseering, woekerbestrijding, bibliotheekwezen, poliklinieken en coöperatieve organisaties.

De vereeniging omvat een 40-tal afdeelingen, voor het grootste gedeelte op Java, met ongeveer 2000 leden. Het hoofdbestuur is te Jogja gevestigd.

Op het 23ste jaarcongres, dat B.O. onder leiding van den voorzitter van het hoofdbestuur R. M. A. A. Koesoemo Oetoyo, Lid van het College van Gedelegeerden van den Volksraad, oud-regent van Japara, van 3-5 Juni 1933 te Semarang hield, werd het 25-jarig bestaan der Inlandsche Beweging herdacht.

Van het sedert 1923 uitgegeven officieel partij-orgaan Boedi Oetomo verscheen in April-Mei 1933 een jubileum-, tevens congres-nummer, waarin het ontstaan en de ontwikkeling der vereeniging is beschreven. P. B.

Boedjang (Mal.) ongehuwde jongeling (ook meisje); wordt ook veelal gebruikt voor huisbediende.

Boegeng en Bagok, landschap der onderafd. Idi, afd. Oostk. van Atjeh, gouv. Atjeh en onderhoorigheden.

Boegineezen, zie **Celebes en Onderhoorigheden.**

Boekit (Mal.) heuvel of berg.

Boekit-Asamsteenkolenmijnen, een gouvernementsbedrijf te Tandjoeng-Moearaenim in de res. Palembang, met een steenkolenbrikettenfabriek te Tandjongpriok. (Zie ook onder **Kolen**).

Boekit Barisan, zie **Sumatra.**

Boekit Tinggi [Mal. beteekent hooge bergen], Mal. naam voor Fort de Kock, hoofdpl. der afd. Agam, res. Sum. Westkust.

Boela, hoofdpl. der onderafd.

Oost-Ceram, afd. Amboina, residentie der Molukken.

Boeleleng, onderafd. en district der afd. Singaradja der res. Bali en Lombok; hoofdpl. Singaradja. Zie **Bali.**

Boeloe (Mal.) beteekent haar, met uitzondering van hoofdhaar (ramboet) maar ook vederen van een vogel, stekels van een stekelvarken.

Boeloekoemba, onderafd. met gelijknamige hoofdpl., der afd. Bonthain, gouv. Celebes en Onderhoorigheden, onder een controleur B.B.

Boeloengan, afd., onderafd. en zelfbesturend landschap, der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, onder een ass.-resident met standpl. Tandjoengselor. De afd. omvat het gelijknamige zelfbesturende landschap en bestaat uit de onderafdeelingen: 1. Boeloengan, 2. Tidoengsche Landen en 3. Apokajan. De afd. telt bijna 76.000 inwoners, waaronder 622 Europeanen en 3700 Chineezen. De inheemsche bevolking bestaat uit Maleiers en Dajaks.

Boenga, het Mal. woord voor bloem, komt in vele samenstellingen, ook van plaatsnamen, voor.

Boengkil (Mal.), koeken van katjang waaruit de olie is geperst, gebruikt als mest en als vischvoeder.

Boengkoe, landschap der onderafd. Kolonedale der afd. Poso, res. Manado. Hoofdpl. Kolonedale.

Boenglon (Jav.; loendoek Mal.), boomhagedis, die evenals de kameleon van kleur kan veranderen van groen tot bruin. Wordt ten onrechte kameleon genoemd. (Zie ook onder **Hagedissen**).

Boengoeran. Poelau Boengoeran of Groot-Natoena, het grootste der Natoena-eilanden in de Zuid-Chineesche Zee, behoorende tot de onderafd. Poelautoedjoeh, afd. Tandjongpinang, res. Riouw en onderhoorigheden.

Boeo, een negrie in de onderafd. Sidjoendjoeng, afd. Tanah Datar, res. Sum. Westkust. Vroeger standplaats van een Controleur B.B. Tijdens de belastingtroebelen in 1908 werd aldaar Controleur Bastiaans vermoord en de controleurswoning verbrand. Een eenvoudig gedenkteeken is ter plaatse opgericht.

Boeol, onderafd. en zelfbesturend landschap der afd. Donggala, res. Manado, onder een controleur B.B. met standpl. Paleleh.

Boeroe, eiland en onderafd. der afd. Amboina, res. der Molukken. Hoofdpl. Namlea. Het eiland heeft de grootte van $^1/_3$ van Nederland. De oorspronkelijke bewoners zijn nauw verwant aan die van West-Ceram. In het binnenland zijn zij nog heidenen. Te Kajeli, de vroegere hoofdpl., bouwde de O.I.C. in 1657 het fort Defensie dat nog bestaat. Tot de onderafd. onder een gezaghebber behoort ook het eiland Ambelan met omliggende eilanden.

Boeroeng (Mal.) beteekent vogel.

Boeroeng Dewata (dewa, Sanskr. = god, dewata mv., goden), Mal. naam voor paradijsvogel (zie aldaar), die alleen maar voorkomt op Nieuw-Guinea en omliggende eilanden. Er zijn tal van soorten, de een al fraaier dan de andere. Alleen de mannetjes zijn fraai.

Boeroeng Geredja, musch; geredja (Port.) = kerk, komt in Indië overal voor.

Boeroeng Hantoe (Mal.), nachtuil (hantoe = spook), onderscheidene soorten komen overal voor in den archipel.

Boeroeng Kipas, waaierstaartje (kipas = waaier) behoort tot de familie der vliegenvangers, een in Indië veelvuldig voorkomend vogeltje.

Boeroeng Tjabé, zie **Bastaardkoningvogels.**

Boetoeng en Laiwoei, afd. van het gouv. Celebes en Onderhoorigheden, onder een ass.-resident; hoofdpl. Baoebaoe. De afd. bestaat uit de onderafdeelingen: 1. Boetoeng (hoofdpl. Baoebaoe), 2. Moena, 3. Toekang Besi-eilanden, 4. Kendari. De afd. omvat de zelfbesturende landschappen Boetoeng Boetoeng en Lawoei. Het landschap Boetoeng bestaat uit de eilanden Boeton, Moena (gescheiden van elkander door Straat Boetoeng), Kaboena, Toekang Besi-eilanden en eenige kleine eilanden, benevens Poleang

en Roembia op Celebes. Laiwoei ligt op Celebes.

De onderafdeeling Boetoeng, onder den assistent-resident, hoofd der afdeeling, telt bijna 223.000 inwoners, w.o. een 150-tal Europeanen en ruim 200 Chineezen. Voor de afdeeling bedragen deze getallen ruim 400.000; bijna 200 en circa 850. Op het eiland is werkzaam de mijnbouw- en cultuurmaatschappij Boeton, welke asphalt produceert.

Bogor, Inlandsche naam voor Buitenzorg.

Bojan, lieden van het eiland Bawean (zie aldaar) die ter oostkust van Sumatra komen werken.

Bojolali, regentschap en district met gelijknamige hoofdpl. in het gouv. Soerakarta.

Bola'ang Mongondou, onderafd. en landschap der afd. Manado, res. Manado, onder een Controleur B.B. Hoofdpl.Kotamobagoe. De onderafd. bestaat uit de landschappen Bola'ang Mongondou, Bola'ang Oeki, Bintaoena en Kaidipan-besar, elk onder een radja. De bevolking is grootendeels Mohammedaansch en is verwant aan de Minahasars en de Gorontaleezen. Ook de talen dezer drie groepen vertoonen verwantschap. De onderafdeeling telt 72.000 inwoners, w.o. 125 Europeanen en 850 Chineezen.

Bondjol, plaatsje in de onderafd. Loeboek Sikaping, afd. Agam, res. Sumatra's Westkust, bekend uit den Padri-oorlog, zie **Sumatra's Westkust.**

Bondol (Mal.) of Nonnetje, een soort wevervogel, met kegelvormigen snavel.

Bondowoso, hoofdpl. der afd. (res.) Besoeki der prov. Oost-Java.

Bone, afd., landschap en onderafd. (hoofdpl. Watampone) van het gouv. Celebes en onderhoorigheden. De afd. omvat de landschappen Bone, met inbegrip van Zuid-Bone en Lamoeroe, Wadjo met de Pitoempanoea-landen en Kera, Sopeng met inbegrip van Marioriawa en Marioriwawo en bestaat uit de onderafdeelingen: 1. Noord-Bone; 2. Bone; 3. Zuid-Bone; 4. Wadjo; 5. Soppeng. De afd. Bone staat onder een ass.-resident, die tevens

hoofd der onderafd. van dien naam is. Het landschap Bone omvat de onderafdeelingen Noord-Bone, Bone en Zuid-Bone; de hoofdpl. is eveneens Watampone. De afdeeling Bone telt bijna 652.000 inwoners, waaronder 140 Europeanen en 660 Chineezen. Voor de onderafdeeling Bone zijn deze getallen ruim 346.000; 80 en 300. Zie verder **Celebes en Onderhoorigheden.**

Bonthain, afd., onderafd. en district, met gelijknamige hoofdpl., gouv. Celebes en Onderhoorigheden. De afd. staat onder een ass.-resident, die tevens hoofd der gelijknamige onderafd. is. De afd. bestaat uit de onderafdeeling: 1. Bonthain, 2. Boeloekomba, 3. Sindjai en 4. Saleijer. De afd. telt ruim 350.000 inwoners, waaronder 150 Europeanen en ruim 1000 Chineezen. Zie verder **Celebes en Onderhoorigheden.**

Boomadder (Mal. oelar idjau, d.i. groene slang, of oelar bisa, d.i. giftige slang), een veelvuldig voorkomende groene gifslang met rood staarteinde (Zie ook onder **Slangen**).

Boomhagedis, zie **Boenglon.**

Boomkangoeroe, komt op Nieuw-Guinea voor, klimt gemakkelijk in boomen.

Boomkikker, leeft in de boomen, heeft veelal zuignapjes aan de teenen.

Boomrat, een variëteit van de gewone zwarte rat, is geel gekleurd, Mal. Tikoes (= rat) koening (= geel).

Boomslang, Groene. Deze is lang en dun, groenachtig met helgele zijstreep. Leeft in de boomen en is levendbarend. (Zie ook onder **Slangen**).

Boven-Binoeang En Pitoe-oeloema-salo, onderafdeeling der afdeeling Mandar, gouvernement Celebes en Onderhoorigheden, onder een gediplomeerd gezaghebber B.B. met standplaats Memasa. De onderafdeeling omvat de voormalige federatie Pitoe-oeloema - salo en de door de Toradja bevolking bewoonde bovenlanden van het landschap Binoeang. Zij telt ruim 40.000 inwoners, waaronder een 30-tal Europeanen en een 40-tal Chineezen.

Jonge meisjes — Borneo.

Dajaksche meisjes te Smitau — West-Borneo.

Borneo.

Verklaring
Rijksgrens
Residentie-grens
I Res. Westerafdeeling
II Res. Zuider- en Oosterafdeeling
Schaal 1:10.000.000
ZUID-CHINEESCHE ZEE
BRITSCH NOORD-BORNEO
SARAWAK
JAVA ZEE
STR. MAKASSAR
Koedat
Kinibaloe
4175
Jesselton
Labuan
Beaufort
Weston
Brunei
Broenei
Limbang
Baram
H. Baram
Tawao
Sibatik
Sandakan
Darvel B.
Tarakan
Boenjoe
Seesjap
Bintoeloe
H. Sirik
Sibuti
Redjang
Seriku
Tandjongselor
Kajan
Bahau
Tandjongredeb
Kelai
Meratoes
Seraoe R.
H. Dageh
Serawah
Lobar
Boven Kapoeas
Batoe Tibang
1709
Longnawan
Sambas
Pamangkat
Singkawang
Semitau
Kapoeas
Melawi
Sangkoelirang
H. Mangkalihat
Mampawa
Pontianak
Sanggau
Sintang
Sekadau
Tajan
Nangapinoh
Raja
2280
Poeroektjaoe
Moearatewe
Tewet
Longiram
Bontang
Moearakaman
Tenggarong
Samarinda
Sangkoelirang
Balikpapan
Adang B.
Pasir
Boentok
Kendilo
Kompany
Maja
Soekadana
Ketapang
Tandjoeng
Amoentai
Barabai
Pamoekan B.
Kandangan
Hoeloe Sungei
Pemoeng
Sampit
Kasala
Mendawai
Semoeda
Bawang
H. Sambar
Marabahan
Marabangka
Hoempang B.
Notabaroe
Seboekoe
Bandjermasin
H. Malatajoer
H. Poeting
Barito R.
Laboet
H. Selatan
Str. Laoet

Boven-Dajak, zie **Beneden-Dajak en Boven-Dajak.**

Boven-Deli, zie **Beneden-Deli en Boven-Deli.**

Boven-Digoel, zie **Digoel (Boven).**

Boven-Kapoeas, zie **Kapoeas (Boven).**

Boven-Langkat, zie **Beneden-Langkat en Boven-Langkat.**

Boven-Mahakam, onderafdeeling der afdeeling Samarinda, residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, onder een controleur B.B. of officier der landmacht met standplaats Longiram. De onderafdeeling bestaat uit het gelijknamige district, verdeeld in de onderdistricten Oost-Boven-Mahakam en West-Boven-Mahakam. Zij telt ruim 13.000 inwoners, waaronder 16 Europeanen en 45 Chineezen.

Boven-Matan, zie onder **Matan.**

Borneo. Na Nieuw-Guinea het grootste eiland van den Indischen archipel: 17 × de grootte van Nederland. Het ontleent zijn naam aan het sultanaat Broenai op Britsch gebied. Drie kwart van het eiland is Nederlandsch, ¼ (het Noordelijk deel) is Britsch gebied. Het eiland is niet vulkanisch en is van dezelfde formatie als Bangka, Billiton en de Riouw-Lingga-archipel. Ook is het niet zeer vruchtbaar. Het heeft veel bosch, groote rivieren en alluviale streken. Het terrein is niet zeer hoog. De hoogste top echter, de Kinibaloe, op de noordelijke punt op Britsch gebied is zeer hoog (4175 M.). De berichten over Broenai uit Chineesche bron dateeren reeds uit de 7e eeuw. Op Borneo zijn uitgestrekte laagvlakten. De grootste rivieren in den archipel vindt men op Borneo en Sumatra. Door overstroomingen worden de beddingen veelal verlegd, waardoor rechte verbindingen tusschen de bochten worden gevormd; deze noemt men antassan of teroesan. Ook worden daardoor meren (danau) gevormd, die soms zeer uitgestrekt zijn, maar altijd door een kanaal zijn verbonden met de rivier. Deze meren temperen overstroomingen, terwijl zij in den drogen tijd water aanvoeren. Dit komt weer de bevaarbaarheid der rivieren ten goede. Het Nederlandsch gebied van het eiland is verdeeld in twee gewesten: 1. de Westerafdeeling van Borneo en 2. de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.

De res. **Westerafdeeling van Borneo** heeft 4 maal de oppervlakte van Nederland en telt 827,878 inw., w.o. een duizendtal Europeanen, ruim 700,000 Inlanders en ruim 100,000 Chineezen. Zij bestaat uit ondervolgende 4 afdeelingen, elk onder een ass.-resident: 1. Pontianah, 2. Singkawang, 3. Sintang, 4. Ketapang.

De grootste rivier in het gewest is de Kapoeas, die de grootste delta van den archipel vormt; de rivier heeft ongeveer de lengte van den Rijn maar is veel breeder. De Noordelijke arm van de delta heet Koeala (= uitmonding) Pontianak, naar de gewestelijke hoofdpl. **Pontianak.** Dit is een groote uitvoerhaven. In de omstreken veel kokosaanplantingen: bereiding en uitvoer van copra. Ook ijzerhout (hier bilian genaamd) wordt veel uitgevoerd; het wordt o.m. gebruikt voor fundeeringen van huizen en dakbedekking. Langs de Kapoeas liggen vele staatjes, welks vorsten van Djohor-Maleische afkomst zijn. De bevolking is Dajaksch (zie bij Dajaks). Ten N. van de Koeala Pontianak ligt het Sultanaat Pontianak. Het landschap Landak ligt aan de rivier van dien naam, een zijrivier van de Kapoeas. Hier worden diamanten gevonden. De bestuurder van het landschap Matan had een van de grootste diamanten van de wereld. Ook zwarte diamanten worden er gevonden. De Inlanders beschouwen deze als de ziel van den diamant. Verder het landschap Sintang, met gelijknamige hoofdpl., daar waar de Melawi uitstroomt in de Kapoeas. Ook hier in de diepste binnenlanden hebben Hindoenederzettingen plaats gehad. Bij Sanggau zijn (Sjiwaitische) steenen; ook aan de Boven-Melawi. Deze zijn er waarschijnlijk via Java gekomen; dan zouden ook daar Javanen hebben gekoloniseerd. Aan de Z.-kust is dit inderdaad zeer

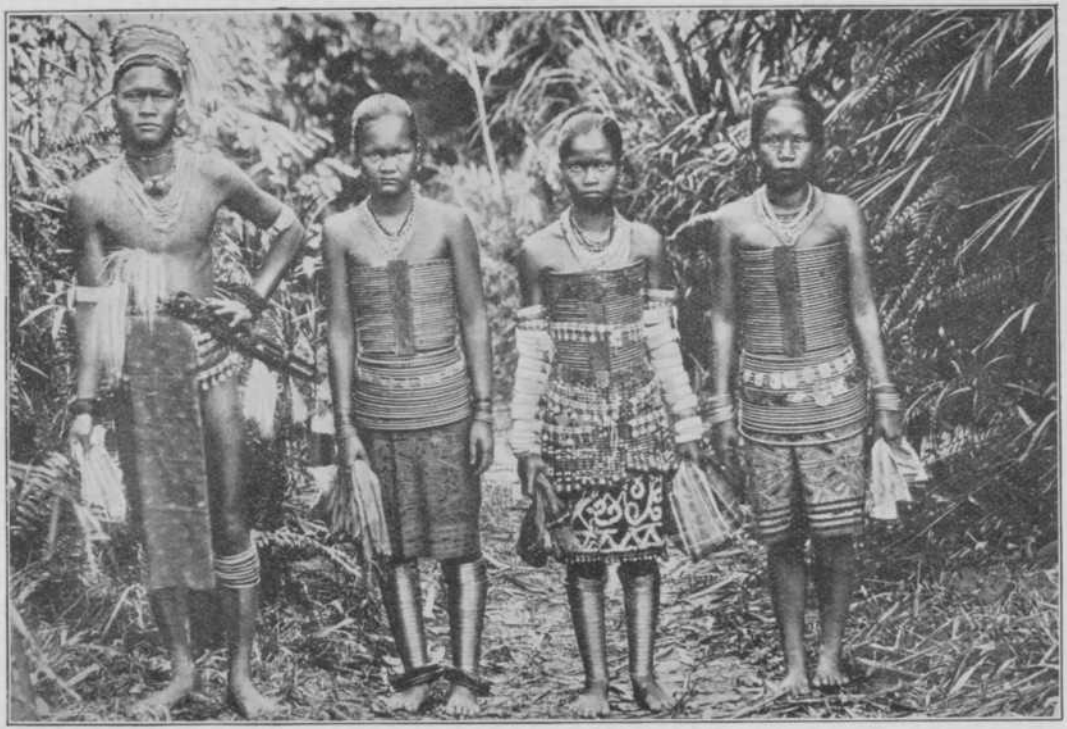

Dajaks van Smitau — West-Borneo.

Dajaks van West-Borneo.

sterk het geval geweest. Men spreekt van de Boven- en Beneden-Kapoeas (van Sintang af). Bij Smitau zijn uitmondingen van meren: dit meren-complex heet Danau Seriang. Van Sintang af aan den N. oever een uitgestrekt gebied, de Batang Loeparstreken, geheeten naar een rivier in Serawak (Britsch gebied). In het Z.-W. gedeelte de landschappen Simpang en Soekadana. Dit is een zwakbewoonde boschwildernis. Bij Soekadana aan de kust begint het Javaansche element merkbaar te worden: Soekadana was een vazalstaat van Modjopahit. Tot het landschap behooren de Karimata-eilanden. Hiertusschen door heeft de groote vaart plaats. Van meer belang is in het N.-W. het landschap Sambas met de Sambas-rivier. Uitvoer van hout en wat koffie. Hier hadden mijnontginningen niet veel resultaat. De Westerafd. van Borneo is bijna geheel langs vredelievenden weg onder ons gezag gekomen. Alleen in Sambas hebben we veel te stellen gehad met de Chineezen, die er heen waren gekomen om goud te delven, waaraan Sambas zoo rijk was. Hier had men de Chineesche districten Montrado, Mandor en Bengkajang. Men werkte er aanvankelijk met familiekongsies, later met kongsies van niet-familieleden. Zoodoende werden nieuwe stammen en dorpsgemeenten gevormd. Doordat de vorsten steun zochten bij het gouvernement, is daar van 1851—1853 met de Chineesche staatjes oorlog gevoerd. De goudrijkdom viel niet erg mee. Na de inmenging van het gouvernement is de goudindustrie achteruit gegaan. Men ging zich meer op landbouw (rijstcultuur) toeleggen. De natte rijstcultuur is er door de Chineezen gebracht. De Chineezen zijn er sterk vermengd met Dajaks; ook met de zeden is dat het geval geweest. Alleen de taal is bijna zuiver Chineesch gebleven. In de Kongsi-oorlogen was Mandor aan onze zijde; daarom bleef die kongsi bestaan tot in 1883 het laatste kongsihoofd stierf. Toen het gouv. ingreep ontstond er weer gisting. De Chineezen zijn hier overigens, ook ten aanzien der inheemsche bevolking een nuttig element geweest, evenals in Deli, Bangka, Billiton, de Riouw-Lingga archipel, enz. De goud-exploitatie geschiedt geheel op dezelfde wijze als de tinexploitatie op Bangka (zie aldaar en onder **Goud**). Alleen behoeft het metaal niet te worden uitgesmolten.

De res. **Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo,** heeft tien maal de oppervlakte van Nederland en telt 1,366,635 inw. w.o. bijna 5000 Europeanen, ongeveer 1,330,000 Inlanders en ruim 26.000 Chineezen. Het gewest bestaat uit de volgende 7 afdeelingen: 1. Bandjermasin, 2. Hoeloe Soengai, 3. Doesoenlanden, 4. Koealakapoeas, 5. Zuid-Oostkust van Borneo, 6. Samarinda, 7. Boeloengan. De gewestelijke hoofdplaats is Bandjermasin. Het voormalige rijk van Bandjermasin ligt in het Baritogebied, d.i. het stroomgebied van de Barito, de grootste rivier der residentie, die een bergrivierlandschap is. De bevolking is van Javaansche herkomst. Het sultanaat is in 1860 rechtstreeks bestuurd gouvernementsgebied geworden. Een zijtak van de Barito is de Martapoera, waaraan de gelijknamige plaats is gelegen. Het delta-eiland Petak is het dichtst bevolkt. De Dajaks in deze benedenstreken zijn veel beschaafder dan de overige, hetgeen waarschijnlijk is te danken aan Javaanschen invloed. Hier kent men ook de natte rijstcultuur. Bij Pengaron komt steenkool voor; de goud-exploitatie, begonnen in 1849 werd in 1884 gestaakt. Tot exploitatie door particulieren is het nimmer gekomen. Aan de Negara, een hooger gelegen zijrivier van de Barito ligt Amoentai in een dichtbevolkte streek. Lager liggen de Bahan-streken, waarin Marabahan. Hoogerop de zijtak de Teweh, de zielenweg naar den Goenoeng Loemoet. Aan de Boven-Barito zijn eindelooze bosschen. Aan de Z.-kust monden vele rivieren uit: de Kapoeas Moeroeng of kleine Dajakrivier, de Karoengan of Groote-Dajakrivier, enz. In het Z.-W. het landschap

Doodenpaal — Borneo.

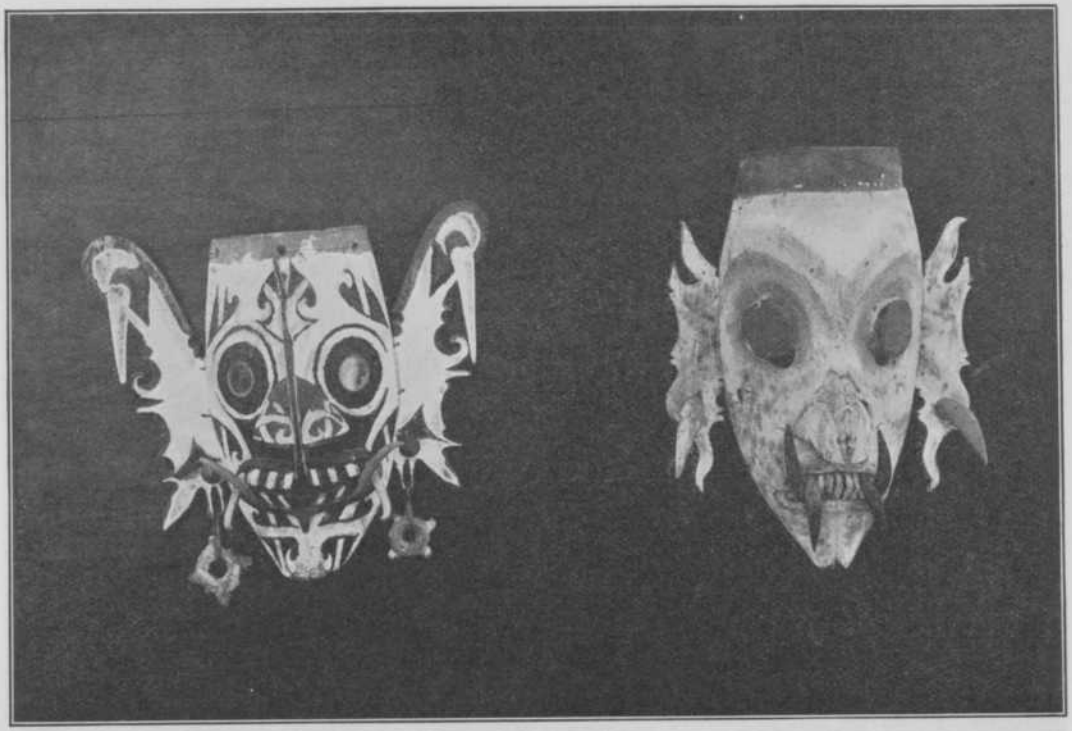

Houten maskers van de Mahakam — Borneo

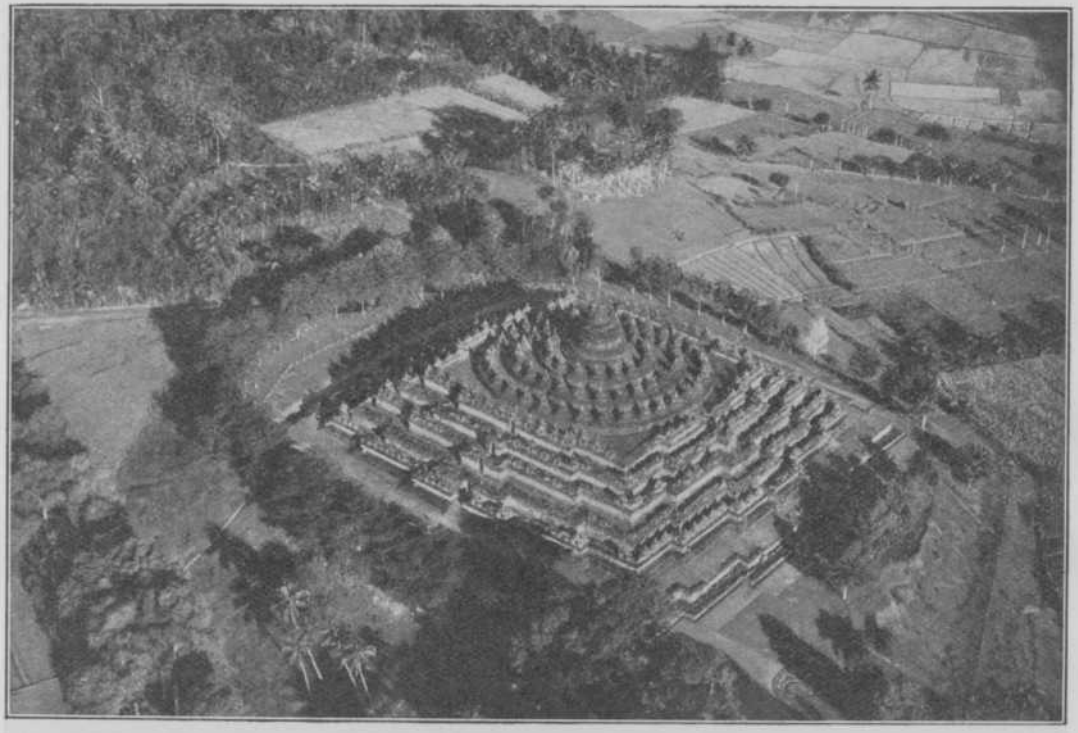

Luchtfoto van den Boroboedoer.

Poort van den Boroeboedoer.

Kotawawaringin. In het N. de Tidoengsche landen met het landschap Boeloengan met de Kajan of rivier van Boeloengan. Ten Z. hiervan de Beraoesche landen bestaande uit de landschappen Goenoengtaboer en Sambalioeng. Ten Z. hiervan het sultanaat Koetai. Hierin de Mahakam of Koetairivier. Hieraan de kolenontginningen van de Oost-Borneomaatschappij. Deze rivier de 3e in grootte op Borneo is zeer goed bevaarbaar. Hieraan ligt de stapelplaats Samarinda. Hier vindt men Boegineezen. De sultan zetelt te Tenggarong. Bij Moeara Kaman zijn Hindoesteenen (Brahmaansche of Sjiwaietische) uit de 4e of 5e eeuw. De bovenlanden van de Mahakam zijn bereisd door Dr. Nieuwenhuis, thans hoogleeraar te Leiden. Diamant wordt gevonden aan de rivier de Koesan en te Martapoera. Op het bergachtige Poelau Laoet (beteekent zeeëiland) had eerst particuliere, daarna gouvernements steenkoolexploitatie plaats; opgeheven.

Britsch Borneo. Op het Britsch gebied ligt het reeds genoemd sultanaat Broenai, hetwelk het vorstendom Serawak, hoofdpl. Koetjing (= kat, de Engelschen schrijven het Kuching) in 1841 afstond aan James Brooke, die den titel radja voerde. De tegenwoordige radja is een afstammeling van een neef van J. Brooke. Verder Britsch Noord-Borneo, hoofdpl. Sandakan, bestuurd door een chartered Company en het eiland Laboean (= haven) onder de Straits Settlements ressorterende.

De inheemsche bewoners van Borneo noemt men Dajaks, zie aldaar.

Boroboedoer, een wereldberoemd, monumentaal Boedistisch bouwwerk, zoowat in het midden van Java aan de Zuidgrens van de res. Kedoe. Het is een Açoka-pagode (stoepa), dus een bewaarplaats van een reliek van den Boeddha of ander Boedistisch heilige. Het dateert vermoedelijk uit het midden van de 9e eeuw; wellicht is het toen voltooid, want de geweldige arbeid welke aan dit heiligdom moet zijn besteed duidt op een zeer langdurigen, wellicht eeuwenlangen bouw. Het zeer vervallen bouwwerk werd op voortreffelijke wijze gerestaureerd door den lateren luitenant-kolonel der genie Th. van Erp.

Bosch (Johannes graaf van den), geb. 1780, overl. 1844. Aanvankelijk genie-officier; werd 1827 Commissaris-generaal voor West-Indië, 26 Jan. 1830 luitenant-generaal en gouverneur-generaal van Ned.-Indië; 1833 Commissaris-generaal van Ned.-Indië; 1834—1839 Minister van Koloniën. Hij geniet de meeste bekendheid door de invoering van het **cultuurstelsel** (zie aldaar); een groot deel van de **Vorstenlanden** (zie aldaar) werd bij het gouvernementsgebied ingelijfd; een kleine opstand in Benkoelen werd onderdrukt; een aanval op Bondjol in den padri-oorlog (zie **Padri**) door onze troepen, bijgewoond en gelast door Van den Bosch mislukte volkomen.

Boschbouwproefstation. Dit gouvernements-instituut te Buitenzorg verzorgt het boschbouwonderzoek, d.i. het oplossen van de wetenschappelijke en technische vraagstukken die zich bij het boschbeheer voordoen. Annex aan dit instituut is een museum, een herbarium en een bibliotheek. De resultaten verschijnen in de „Mededeelingen van het boschbouwproefstation".

Boschwezen. Het gouvernements-boschbeheer in Indië onder oppertoezicht van den directeur van Economische Zaken, staat onder den hoofdinspecteur, hoofd van dienst van het Boschwezen. In 1933 werd ingesteld een commissie van bijstand en advies inzake boschwezen. De dienst is verdeeld in: 1. Djatibedrijf onder het hoofd van het Djatibedrijf, 2. dienst der wildhoutbosschen op Java en Madoera onder het hoofd van dien dienst, 3. dienst der bosschen in de Buitengewesten onder den adviseur van dien dienst, 4. dienst der Boschinrichting onder het hoofd van dien dienst, 5. Boschbouwproefstation onder den directeur van dat station. Zoowel de

hoofdinspecteur als de hoofden van de onderdeelen van den dienst zijn te Buitenzorg gevestigd. Het eigenlijke beheer der bosschen wordt uitgeoefend door de drie eerstgenoemde onderdeelen. Daartoe zijn Java en Madoera in beheerseenheden (houtvesterijen en boschdistricten) en de Buitengewesten in dienstkringen verdeeld, aan het hoofd waarvan opperhoutvesters of houtvesters als boschbeheerders zijn aangesteld. De contrôle op de boschbeheerders wordt, onder directe leiding van de hoofden der onderdeelen, uitgeoefend door de inspecteurs. In de buitengewesten zijn de boschbeheerders mede ondergeschikt aan de hoofden van gewestelijk bestuur. De hier genoemde betrekkingen worden bekleed door aan de landbouw-hoogeschool te Wageningen gegradueerd personeel. Het middelbaar en lager personeel wordt betrokken uit de abituriënten van de middelbare landbouwschool te Buitenzorg en van de cultuurscholen te Soekaboemi en te Malang. De dienst op Java en Madoera wordt beheerscht door de boschordonnantie voor J. en M. en de daarbij behoorende uitvoeringsvoorschriften, t.w. de boschverordening Java en Madoera. De bosschen op J. en M. worden onderscheiden in **djati**bosschen en **wildhout**bosschen naar hun aard en in **in stand te houden** en **niet in stand te houden** bosschen naar hun bestemming. Concessiën tot boschexploitatie in de **buitengewesten** worden verleend door de hoofden van gewestelijk bestuur. De dienst der **boschinrichting** heeft ten doel de meest mogelijke voordeelen uit de bosschen te trekken, met inachtneming van de plaatselijke belangen der bevolking. Onder inrichting van een bosch of boschgedeelte verstaat men de werkzaamheden voor een bedrijfsplan voor het beheer gedurende een bepaald tijdvak (gewoonlijk 20 jaar). De economische commissie acht het blijkens haar werkplan noodzakelijk de houtexploitatie in de buitengewesten met groote kracht aan te vatten. Voor het **boschonderzoek** zie **Boschbouwproefstation.**

Botanie. Te Buitenzorg is een **museum, tevens informatiebureau voor economische botanie.** Deze onder het departement van economische zaken ressorteerende inrichting is belast met het bijeenbrengen van verzamelingen voor economische botanie en het geven van inlichtingen op dat gebied. Onder hetzelfde departement terzelfder plaatse ressorteeren de **botanische tuin,** welke een zoo volledig mogelijk overzicht geeft van de flora in den archipel; het **herbarium en museum voor systematische botanie,** belast met het bestudeeren en bekend maken van de flora van Ned. Indië en de **botanische laboratoria,** belast met het algemeen biologisch en physiologisch onderzoek van de tropische flora.

Both (Pieter), eerste gouverneur-generaal in Indië, geb. te Amersfoort, overl. 1615 op de kust van Mauritius, op welk eiland hij begraven is. Was gouv.-gen. 1609—1614.

Bouwmaterialen. Natuursteen wordt voor bouwdoeleinden in Indië nog weinig toegepast. De fraaie soorten worden dikwijls in afgelegen streken gevonden, waardoor de vervoerskosten den prijs van het product aanzienlijk verhoogen en dit een beletsel is om de steen algemeen toe te passen. Hier en daar in vulkanische streken worden tegels (obins) uit andesietlava gehouwen voor plaatselijk gebruik. Lamponggraniet werd gebruikt voor den bouw der kademuren van de oude haven van Tandjoeng Priok. De eerste vergunning tot winning van graniet op Berhala (één der eilanden van de Berhalagroep bij den mond der Djambirivier) werd verleend in 1920, van exploitatie wordt echter nog niet vernomen. In de Padangsche Bovenlanden komen diabazen en gabbro's bij Soeliki en graniet bij Tili in aanmerking voor bouwdoeleinden, verder zou een fraai gekleurde essexiet met labradoriseerende veldspaat in het Doeblasgebergte in

Djambi zeer geschikt zijn voor siersteen, ware het niet dat de vindplaats diep in het binnenland is gelegen.

Marmer, dichte kristallijne kalksteen uit voortertiaire periode, ge woonlijk bij contact aan dieptegesteenten aangetroffen; de goed uitgekristalliseerde fijnkorrelige soort komt zelden voor. In de Padangsche Bovenlanden treft men mooie variëteiten aan, fraaie roode marmer bij Ngalau Sampieh en zwarte bij Siwaroso. Op Java zijn marmers van Toeloengagoeng en Patjitan als bouwmateriaal verwerkt, voorts die van Wadjak, waar roseroode tot zalmkleurige marmers van tertiairen ouderdom gewonnen wordt. Het is echter te zacht voor vloerplaten en slechts voor muurbekleeding en plinten te verwerken.

Kalksteen komt in grijs- tot geelwitte en grauwe variëteiten voor. Het zijn meestal opgeheven koraalriffen. De steen wordt in schachtovens tot kalk gebrand. Een dichte variëteit, met gelijkmatige structuur bij Soetji in Soerabaia gewonnen, heeft als lithografische steen goed voldaan.

Tras is een tufsteen die na eenvoudige vermaling hydraulische eigenschappen heeft en die met kalk en zand gemengd een metselspecie oplevert die onder water verhardt. Het wordt in vulkanische streken aangetroffen, o.a. bij Tjimahi aan den voet van den Tangkoeban Prahoe en bij Nagrek, waar het als andesitiesche tuf wordt gevonden en gewonnen wordt. De bekende Moeriahtras wordt verkregen uit één der uitloopers van het Moeriahgebergte in Japara; waar het ruwe materiaal als leucietvoerende bazalttuf voorkomt.

Puimsteen is op Krakatau in overvloed aanwezig. Een poging tot ontginning van dezen steen met finantieelen steun van enkele Gouvernementsdiensten mislukte door onbekwame leiding; het is een geschikt materiaal voor aanmaak van lichten steen met geluiddempende eigenschappen.

Portland Cement. Grondstoffen voor de bereiding van dit soort cement: kalksteen en klei, komen in Indië veelvuldig in elkaars nabijheid voor, maar andere economische factoren beheerschen mede de fabricatie. Te Indaroeng bij Padang bestaat een Cementfabriek, waar de beide genoemde grondstoffen bij de fabriek gewonnen worden, goedkoope brandstof (kolengruis van de Ombilinmijnen) verkrijgbaar is, en waar de plaats gunstig voor afscheep (Emmahaven) is gelegen. Gips dat bij de bereiding in geringe hoeveelheden benoodigd is, moet ingevoerd worden, daar deze grondstof slechts plaatselijk en in kleine hoeveelheden in Indië wordt gevonden (o.a. bij Nessen in Miden-Timor). Natuurlijke cement komt ten Z. van Tjibadak voor over slechts een klein oppervlak.

Grind- en steenslag voor wegdek wordt verkregen uit andesietisch materiaal, dat als breuksteen wordt gewonnen, of als rolsteenen uit rivieren wordt verzameld en daarna in steenbrekers gebroken. Andesietmateriaal verweert in vochtig warm klimaat spoedig tot een bruine klei, zoodat dit geen ideaal materiaal is voor wegdek in de tropen. Ook het grootste deel der rivierzanden is andesiet-materiaal, zoodat zulk zand niet weerbestendig is. Het beste zand is dat, hetwelk door verweering van graniet is ontstaan; deze komen gewoonlijk op afgelegen plaatsen voor.

Klei voor de fabrikatie van metselsteenen, dakpannen en potten wordt allerwege aangetroffen en nabij bewoonde centra in ontginning genomen. Het daaruit verkregen product is over het algemeen slecht. Bij Plered op Java bestaat een bloeiende inheemsche pottenbakkerij.

Vuurvaste klei. Tusschen de koollagen van het Ombilinkolenveld vindt men een klei die vuurbestendige eigenschappen heeft. Evenzoo in het kolenveld Sedan in Rembang (Java). Dit laatste voorkomen is door de N.V. Nederlandsch-Indische Chamotte Klei-industrie te Soerabaia in exploitatie genomen. D.

Boven-Binoeang En Pitoe oeloemasalo, onderafdeeling der afdeeling Mandar, gouvernement Celebes en Onderhoorigheden, onder een gediplomeerd gezaghebber B.B. met standplaats Mamasa. De onderafdeeling omvat de voormalige federatie Pitoe'oeloema-salo en de door de Toradja-bevolking bewoonde bovenlanden van het landschap Binoeang en telt ruim 40.000 inwoners, waaronder een 30-tal Europeanen en een 40-tal Chineezen.

Boven-Digoel, zie **Digoel (Boven)**

Boven Kapoeas, zie **Kapoeas (Boven).**

Boven Dajak, zie **Beneden Dajak.**

Boven Deli, zie **Beneden Deli.**

Boven Langkat, zie **Beneden Langkat.**

Boven Mahakam, onderafd. en district der afd. Samarinda, res. Z.- en O.-afd. van Borneo onder een controleur B. B. of officier der landmacht met den titel gezaghebber. Hoofdpl. Longiram.

Boven Matan, zie **Matan.**

Brahma (Skr.), naam van een Hindoesche godheid. (Zie **Hindoeisme**).

Brahmanen, Brahmaisme, zie **Hindoeisme.**

Brantas, rivier in West-Java, uitmondende in Straat Madoera. Zie **Java.**

Brata-Joeda, Javaansche vertolking van een beroemd Kawi-heldendicht, bij de Javanen zeer bekend, ook doordat het de voornaamste stof levert voor de wajang-vertooningen, het Javaansche schimmenspel. (Zie onder **Wajang**).

Brëbës, regentschap district en onderdistrict met gelijknamige hoofdpl. der afd. (res.) Pekalongan, prov. West-Java.

Breuëh (Poelo), vroeger poelau Beras, eilandje ten N. van Atjeh, met een vuurtoren welks licht op 59 K.M. zichtbaar is.

Brilslang (Mal. oelar sèndok = lepelslang). Deze tot de najasoorten behoorende slang komt ook in den archipel voor doch zonder teekening op den nek dien zij kan verbreeden. Zij is zeer giftig, richt het voorste deel van het lichaam op, sist en spuwt. Nog agressiever en gevaarlijker is de reuzenbrilslang (Mal. oelar anang) die tot 4 M. lang wordt.

Broecke (Pieter van den), zie **Batavia.**

Bromo, bekende vulkaan op Java op de grens der residenties Probolinggo en Malang. Zie **Java.**

Bronbeek heet het koloniaal militair invalidenhuis te Arnhem.

Bronnen worden in alle gewesten gevonden. Het is niet van belang al de bronnen op te sommen en te behandelen; slechts enkele der bekendste en eenige nog weinig bekende zullen hier vermeld worden. Al naar de samenstelling en geaardheid van het water onderscheidt men koolzure-, jodiumhoudende, modder- of slikbronnen, zout-, zwavelwaterstof, alkalische-, zure- en natuurlijke bronnen. De laatste soort zijn die, waaruit zuiver water vloeit. - Junghuhn vermeldt reeds in zijn werk over Java, het bestaan van 77 warme bronnen, alle in het vulkanisch gebied van Java gelegen. In zijn tijd hadden de bronnen de volle aandacht der geneeskundigen en werd het water op zijn geneeskrachtige werking onderzocht en enkele daarvoor geexploiteerd. Als voorbeeld der samenstelling van het water eener geneeskrachtige bron vermelden wij, die van de bron **Pelantoengan** op de grens van Semarang en Pekalongan, waar eenige warme bronnen met temperaturen van 37°-46° C. uit den bodem vloeien. Per liter water bevat dit water 4.54 gr. vaste stoffen, bestaande uit zout 3.18, - kaliumchloride 0.04, - soda 0.43, - magnesiumcarbonaat 0.43, - Calciumcarbonaat 0.36, - IJzercarbonaat 0.01, - Kiezelzuur 0.63 gr. en verder uit aluminiumhydroxyde, zwavelwaterstof, koolzuur en sporen kaliumsulfaat, jodium en mangaan. - In vele bronnen vindt men een gelatineuze afscheiding, welke voornamelijk samengesteld is uit calcium- en magnesiumcarbonaat, ijzer- en aluminiumhydroxyde en kiezelzuur. - Bij verscheidene warme bronnen worden gezondheidsetablissementen opgericht, welke thans nog bestaan, o.a. bij hooger-

genoemde bron Pelantoengan in 1842 voor zieke militairen, in 1854 ging het etablissement over in particuliere handen. In 1857 werd de bron Molong (Soerabaia) in consessie uitgegeven, dit water werd in flesschen gebotteld en op de markt gebracht, verder werd het water verwerkt tot moederloog, badzout, jodium en hydrojodas potasium en als zoodanig in den handel gebracht. Het nam echter niet op. Na dien tijd luwde de bronnenstudie, waardoor vele bronnen, buiten Java onvoldoende onderzocht zijn gebleven. De warme bronnen worden voornamelijk bezocht door lijders aan huidziekten, jicht en rheumatische aandoeningen. Toezicht werd gehouden door den gewestelijken civielen geneeskundigen dienst, dat echter later ingetrokken werd.

Op Sumatra worden bronnen gevonden in Atjeh, de Bataklanden, Sumatra's Westkust bij Agam en bij Manindjau, in Djambi bij doesoen Djernih (Ajer Itamstreek) 2 bronnen Meroewa Djernih (djernih = kristalhelder); de grootste 3 m., de andere 1½ m. diep; de grootste bron heeft een debiet van 1 m. per minuut, het water is blauwachtig helder, borrelt verticaal uit een verschuivingsspleet, temperatuur 28° C.; in Palembang: de Gemoeroes bij Poeloe Panggoeng in Semendo, dampende warmwaterbronnen; in Bengkoelen: bij Tambang Sawah op verschillende plaatsen vloeit warm water uit den bodem, waaruit een gelatineuze massa neerslaat, temp. 40°-50° C.; de warme bron Ajer Panas in een linker zijbeek van de Ajer Poetih is een offerplaats der Inlanders; aan den voet van Boekit Bata bij Hantatai (marga Soeo) in het zuiden van Benkoelen borrelen verschillende warme bronnen (temp. van het water 70° C.) met prachtig blauw water uit den bodem. Dit water is kiezelzuurhoudend, bij bekoeling wordt het kiezelzuur in sinterterrassen afgezet.

Op enkele kruinen van petroleumanticlinalen in Midden-Sumatra vloeien bronnen uit den bodem met

brandbaar gas of met koolzuur, waarvan het water ziltig is: **soebans** genoemd. Dergelijke bronnen worden door groote wouddieren bezocht. Een netwerk van uitgetrapte olifantspaden wijst den weg er heen.

Op Java: bij Pandeglang (Bantam) de bronnen Tji Baek en Tji Manoek, waarvan het water naar zwavelwaterstof ruikt, bij Buitenzorg de bronnen Gandok en Tji Panas aan de zuidhelling van den Megamendoeng, bij Tji Awi (temp. van het water 54° C.) bij Garoet en Tasikmalaja; in Cheribon bij Palimanan de bron Tji Panas aan den voet van het Kromonggebergte, waaruit koolzuurhoudend en zwavelwaterstofhoudend water stroomt, temp. 63.3 C., zeer bezochte badgelegenheid; aan den voet van den Tjerimai de bron Sananoerip (temp. 46° C.), bij Koeningan 2 warme bronnen en die van Sissipan; in Semarang: Pelantoengan, in Solo bij Poblengan en 2 bronnen bij dessa Metiseh naast elkaar een koude en een warme; in Madioen: de alkalische bron Oemboel, in Kedoe bij desa Pesanten (afd. Temanggoeng) koolzuurhoudende bron met kristalhelder water van 40° C. en met ongeveer 12 gr. vaste stof per liter water, voornamelijk uit keukenzout bestaande; in Soerabaia jodiumhoudende bronnen van Goenoeng Gendang, bij Molong (temp. 40° C.) en bij Gadongan in het Sidoardjosche; in Passoeroean: Songoriti (afd. Malang) een vijftal bronnen met temp. 27°-44° C. In de Westerafd. van Borneo komt bij Sepauk een jodiumhoudende bron voor, die door lijders aan kropgezwellen bezocht wordt. In de Minahasa worden in het vulkanisch gebied tusschen Tomponas en Longowa 66 warme bronnen gevonden en voorts op Ambon bij Tolehoe een warme koolzuurhoudende bron.

Gasbronnen komen op vele plaatsen in vulkanisch terrein voor: het uitstroomende gas kort vóór en ná een uitbarsting is zeer hoog in temperatuur, in vele gevallen meer dan 500° C. Vóór de uitbarsting loopt de temperatuur op, ná de uit-

barsting neemt ze voortdurend af. De gasuitstroomingen houden op, in plaats daarvan vloeien warme bronnen. In het beginstadium stroomen zwaveligzure gassen en zwavelwaterstofgassen uit, in het eindstadium koolzuur, dat met zwavelwaterstof terreinplooien op kan vullen en zoodoende de bekende doodendalen in vulkanische terreinen doen ontstaan. Op kruinen van anticlinalen stroomen ook dikwijls gasbronnen uit; het gas is hier de lichte petroleumgassen en koolzuur. Een koolzuurbron van eenige grootte komt in Noord Bantam voor bij desa Ampel, uit een zevental met water gevulde openingen stroomt koolzuurgas met geraas uit den bodem. Deze bronnen zijn bij de bevolking bekend onder den naam: keboel.

Modder- of slikbronnen werpen naast water ook modder uit. Zulke bronnen vindt men op Sumatra bij den Sorik Berapi; op Java werpen de bronnen Kawah Manoek, Tji Widiri, Tji Tjepoes en Kendang Badak intermitteerend slik uit.

Zoutbronnen waarin een groot zoutgehalte voorkomt, worden door Inlanders geëxploiteerd voor de zoutwinning. In Palembang in de Kikimstreek aan de noordhelling van het Goemaigebergte te Batoe Kroeng bij Talang-Tinggi aan de Soengei Empajong komen verschillende bronnen voor (temp. 31° C.) met hoog zoutgehalte. Het zout wordt in kleine Inlandsche zoutziederijen gewonnen en op de omliggende pasars aan de markt gebracht. Op Java bij Koewoe (afd. Grobogan) met ruim 27 gr. zout per liter en bij Djonno of Njonno, een enclave van Solo, in de residentie Semarang, met ruim 31 gr. zout per liter water, dat door Inlanders geëxploiteerd wordt, voorts de zoutbron Kesongo in de residentie Rembang.

Jodiumbronnen, zie onder **Jodium.** D.

Brouwerstraat of **Selat Pandjang,** tusschen den vasten wal van Sumatra en het eiland Bengkalis en de Zuidel. daarvan gelegen eilanden.

Buffel, zie **Karbouw.**

Buideldas en **buidelmarter,** vleeschetende buideldieren die voorkomen op Nieuw-Guinee, de Kai-Aroe- en andere Oostelijke eilanden.

Buitengewesten zijn de Ned. Ind. gewesten buiten Java en Madoera.

Buitenzorg, afd. (res.), regentschap, district en onderdistrict met gelijknamige hoofdpl., prov. West-Java. De inheemsche naam voor Buitenzorg is Bogor. De res. heeft ruim 2.200.000 inw. w.o. bijna 11.000 Europeanen, meer dan 2.100.000 Inl. en ruim 37.000 Chineezen. De hoofdpl. Buitenzorg heeft ruim 65.000 inw. w.o. ruim 5.000 Europeanen, bijna 52.000 Inl. en ruim 8.000 Chineezen en andere Aziaten. Buitenzorg is de hoofdzetel van den gouv. generaal. Het ontleent zijn naam aan het voormalige landgoed aldaar van gouv.-gen. van Imhoff. Het kantoor van den gouv.-gen., de algemeene secretarie en de wereldberoemde prachtige Lands plantentuin en tal van andere instellingen en laboratoria zijn eveneens te Buitenzorg gevestigd. Buitenzorg heeft een gemeenteraad, een burgemeester en een college van burgemeester en wethouders.

Burgerlijke Stand. Het reglement op het houden der registers van den burgerlijken Stand van de Europeanen, is opgenomen in Indisch Staatsblad, 1849, no. 25, gelijk sedert gewijzigd en aangevuld.

In geheel N. Indië bestaan voor de Europeanen registers van geboorte, van huwelijksaangifte en afkondiging, van huwelijken en echtscheidingen en van overlijden, met het houden waarvan de ambtenaren van den burgerlijken Stand belast zijn.

Voor Inlandsche Christenen in de residentiën Manado, Ternate, Amboina en Timor is een reglement vastgesteld op het aangaan van huwelijken hetzij onderling hetzij met Europeanen of hunne afstammelingen (St. 1861. 38, in 1874 ook voor die in de residentie Timor).

Bij St. 1933. 74 zijn nieuwe bepalingen vastgesteld betreffende het huwelijksrecht der Christen-

inlanders op Java en Madoera, in de de Minahasa, Saparoea en Banda; waarbij St. 1933. 75 regelt het houden van registers van den burgerlijken Stand dier Christen-Inlanders.

Ook voor de zgn. gemengde huwelijken zijn regels vastgesteld voor het houden van registers (St. 1889. 158 j. 1904—279) en sedert 1917 bestaan ook registers van den burgerlijken Stand voor Chineezen.

N. d. W.

Burgers (Inlandsche) noemt men een categorie inheemschen in de gewesten Manado en de Molukken welke eenige uit den compagnie's-tijd stammende voorrechten genieten boven andere inheemschen.

Bus de Gisignies (Leonard Pierre Joseph, burggraaf du) geb. 1 Maart 1780 op het kasteel Dottignies (Oost-Vlaanderen), overl. 31 Mei 1849 op het kasteel Oostmalle (Antwerpen), Lid (1815), voorzitter (1818) 2e Kamer, gouverneur van Antwerpen (1820), van Z.-Brabant (1823), commissaris-generaal des Konings in Ned.-Indië (1825—1830), moest sterk bezuinigen na het kostbare bestuur van van der Capellen. Tijdens zijn bestuur werd o.m. de opstand van Dipo Negoro bedwongen, de rust ter Sum. W.k. (Padri's, zie aldaar) bewaard, in West-Borneo en Z.-Celebes met succes geageerd, munthervorming ingevoerd, de landbouw ontwikkeld en de vestiging van Europeanen bevorderd.

Bijen (Mal. tawon) komen ook in den archipel in onderscheidene soorten voor, waarvan genoemd mogen worden de groote **houtbij** (Mal. koembang) die in het houtwerk gaten boort waarin het wijfje haar ei legt; de **hommel,** alleen in de bergstreken; **wilde honingbijen** in onderscheidene soorten, o.a. de **reuzenbij** (tawon gong) die een zeer groote raat aan de takken van boomen in het woud maakt (de honing wordt door de inlanders als boschproduct gewonnen) en de kleinere **Indische honingbij** (Mal. tawon madoe = honing) welke tegenwoordig, evenals de Europeesche honingbij in Europa, ook wel in houten bijenkasten geteeld wordt. De was wordt voor het batikken (zie aldaar) gebruikt.

Bijbel. De Bijbel is geheel of gedeeltelijk, behalve in het Maleisch en in het Javaansch in tal van inheemsche talen vertaald. Voor de verspreiding van den Bijbel zorgen in hoofdzaak het Nederlandsch Bijbelgenootschap en het Nederlandsch-Oost-Indische Zendeling- en Bijbelgenootschap.

Bijeneters (Mal. birik-birik). Van deze vogelfamilie komen tal van soorten in den archipel overwinteren. Zij zijn sierlijker dan de ijsvogels en doen in kleurenpracht voor deze niet onder.

C.

Cacao wordt bereid uit rijpe vruchten van den cacaoboom (Theobroma Cacao). Cacao bevat een groote hoeveelheid vet (± 50 %), cacaoboter geheeten en 1.5 % theobromine. Het oplosbare poeder wordt als drank gebruikt. De cacaocultuur is in Ned.-Indië niet van heel veel belang, omdat de plant er veel van ziekten heeft te lijden. De Java-cacao is echter van bijzonder goede kwaliteit. In 1931 viel de prijs van *f* 100.- per 100 kg. terug tot *f* 67.60. De Java-export bedroeg in dat jaar 1350 ton, tegen 1408 ton in 1930. Buiten Java is de cultuur van zoo goed als geen beteekenis meer.

Centraal Kantoor voor de Statistiek. Dit onder het dep. van economische zaken ressorteerende kantoor is gevestigd te Batavia-Centrum.

Centraal Missiebureau, gevestigd te Batavia-Centrum (Menteng 40) treedt op als vertegenwoordiger der R.K. Missies.

Centrale Kas voor het Volkscredietwezen. Deze door de regeering ingestelde rechtspersoon neemt gelden voor volkscredietinstellingen in belegging en leent aan die instellingen geld. Verder oefent zij controle uit op de volksbanken (zie onder **Volkscredietwezen.**

Capellen (Godert Alexander Ge-

Cacaoboom.

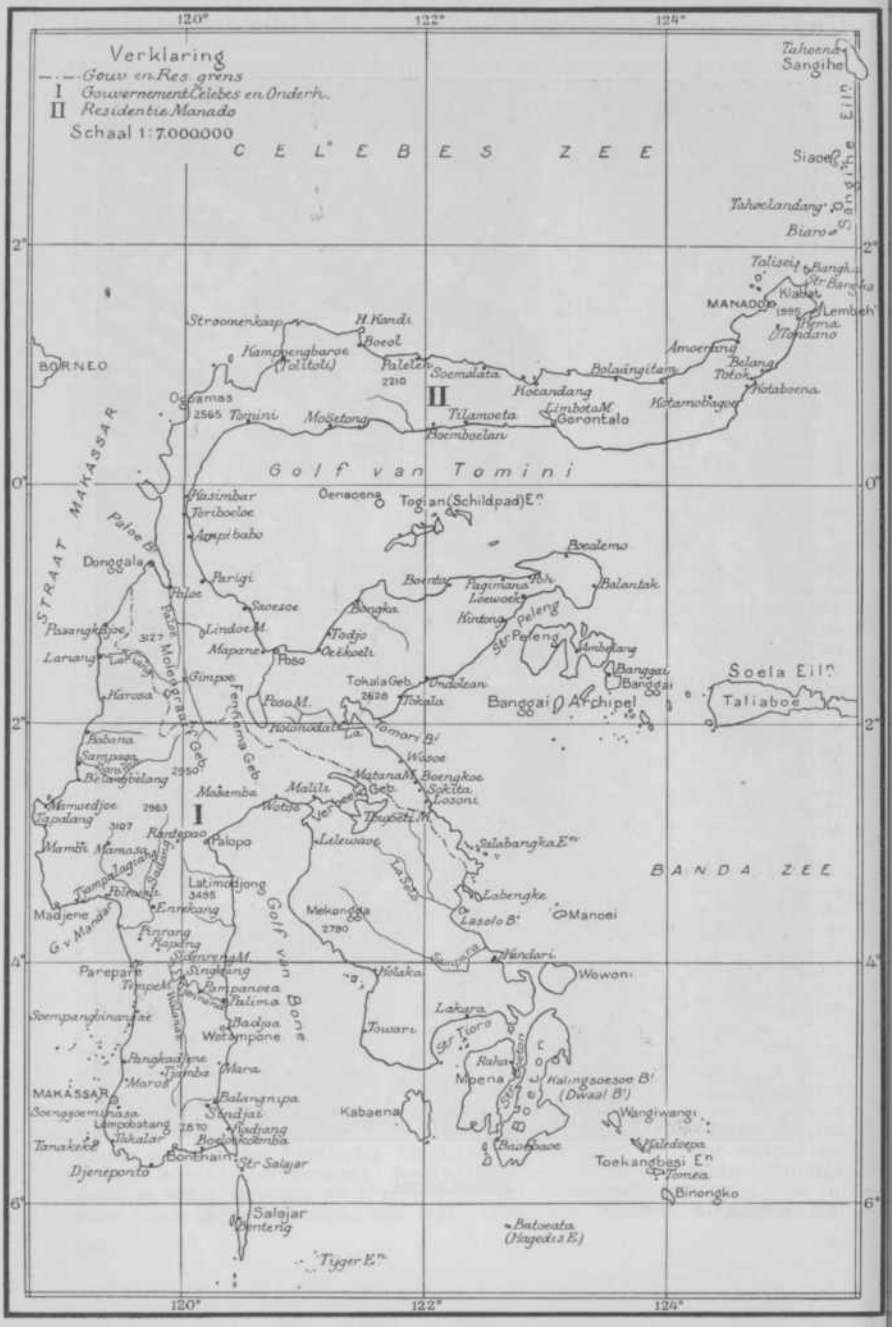
Verklaring
Gouv en Res grens
I Gouvernement Celebes en Onderh.
II Residentie Manado
Schaal 1:7.000.000
C E L E B E S Z E E
BANDA ZEE
Golf van Tomini
Golf van Bone
STRAAT MAKASSAR
BORNEO
MANADO
MAKASSAR
Banggai Archipel
Soela Eil.
Taliaboe
Sangihe Eil.
Tahoena
Sangihe
Siaoe
Taheelandang
Biaro
Talisei
Kabat
Lembeh
Hyma
Mapanoe
Amoerang
Belang
Totok
Kotaboena
Kotamobagoe
Limboto M.
Gorontalo
Tilamoeta
Boemboelan
Bolangitam
Kotandang
Soemalata
Paleleh
2210
Kampengbaroe (Polituli)
Boeol
H. Kandi
Stroomenkaap
Ogamas
2565
Tarini
Mojetong
Oenaoena
Togian (Schildpad) E.n
Kasimbar
Toribeoloe
Ampibabo
Donggala
Parigi
Paloe
Saoesoe
Lindoe M.
Mapane
Poso
Todjo
Oetkoeli
Pasangkajoe
3127
Laruang
Lakuro
Gimpoe
Karosa
Paloe R.
Fatoe Molekgraat
Fentjema Geb.
Poso M.
Tokala Geb.
2628
Tokala
Ondolean
Boengkoe
Pagimana
Peleng
Kintong
Leiwoeko
Balantak
Boealemo
Banggai
Banggai
Tambelang
Lamoekan
Tomori B.
Wajoe
Matanau
Boengkoe
Sokita
Losoni
Malili
Geb.
Mahamba
Watoe
Tjoesoli M.
Salabangka E.n
Lelewaee
Lasoso
Lasolo R.
Lasolo B.
Labengke
Manoei
Wowoni
Wandari
Kolaka
Lakara
Towuti
Mekongga
2780
Latimodjong
3438
Ennekang
Rantepao
Palopo
Mamasa
Mamoedjoe
2963
Tapalang
3107
Mamoedjoe
Madjene
Polewali
Pinrang
Rapang
Sidenreng M.
Singkang
Pampanoea
Palima
Bacljoa
Watampone
Parepare
Tempe M.
Soempangbinangae
Pangkadjene
Tjenraba
Mara
Marok
Balangnipa
Sindjai
Madjang
Bonthain
Str. Salajar
Tanakeke
Djeneponto
Lompobatang
2870
Tjikalak
Kabaena
Moena
Kalingoesoe B.
(Diwal B.)
Wangiwangi
Kaledoepa
Toekangbesi E.n
Tomea
Binongko
Batoeata
(Hogedis E.)
Salajar
Centerig
Tyger E.n
Tiaro
Buton
Passage
Wowonie
Passage
Selayar
Passage
Boeton
Passage
Tjabenge
Passage
Kabaena
Passage
Boeton
Passage
Tjabenge
Passage
Selayar
Passage
Wowonie
Passage
Tiaro
Passage
Buton
Passage
Lasolo

rard Philip baron van der) geb. Utrecht 15 Dec. 1778, overl. De Bilt 10 April 1848. Na in Nederland onderscheidene hooge ambten te hebben bekleed (o.a. was hij staatsraad en minister van eeredienst en binnenlandsche zaken) werd hij, toen tot overneming der koloniën uit de handen der Engelschen was besloten, met Elout en Buyskes tot commissaris-generaal benoemd, met die taak belast. Hij zelf werd tevens tot gouverneur-generaal benoemd, belast met het dagelijksch bestuur. De hooge commissie voerde het bewind van 1816—1819, van der Capellen als gouv.-gen. alleen van 1819—1826. Zijn bestuur kenmerkte zich door tal van belangrijke gebeurtenissen: de opstand van Dipo Negoro op Java; expedities tegen en inlijving van het sultanaat Palembang; ter Westkust van Sumatra de strijd tegen de padri's; op de Westkust van Borneo tegen de Chineezen; de actie op Zuid-Celebes. Deze oorlogen en andere door hem getroffen maatregelen maakten zijn bewind zeer kostbaar. Hij ging de vestiging van ondernemers en de landverhuur in de Vorstenlanden tegen, omdat hij deze nadeelig achtte voor den Inlander. In 1824 bezocht hij Celebes en de Molukken, alwaar hij respectievelijk het Bongaaisch tractaat hernieuwde en uitnemende hervormingen invoerde. Hij bevorderde onderwijs en wetenschappen en versterkte de positie van het Inlandsch bestuur op Java. Een van de meest op den voorgrond tredende landvoogden.

Cassave, zie **Oebi kajoe.**

Casuaris, behoort tot de orde der loopvogels. Het meest bekend is de helmcasuaris van Ceram, welks hoornkam op den kop zeer ontwikkeld is. Onderscheidene soorten komen in den archipel voor (Aroeeilanden, Nieuw-Guinee en omliggende eilanden). Zij zijn donkerbruin tot zwart van kleur, hebben geen staart en zijn vrij kwaadaardig. De van drie teenen met krachtige nagels voorziene pooten zijn een geducht wapen.

Caoutchouc, zie **Rubber.**

Celebes. Dit eiland is 186.000 K.M.² groot en is dus ongeveer 5 maal zoo groot als Nederland en heeft met de omliggende eilanden ruim 4¼ millioen inw. Het N.-O. en het Z.-W. schiereiland zijn vulkanisch en dus vruchtbaar in tegenstelling met het overige gedeelte. De bevolking van het vruchtbare gedeelte is ook veel beschaafder dan die van de overige deelen. Het Z.-W. gedeelte van het eiland behoort tot het gouv. **Celebes en Onderhoorigheden.** Het overige gedeelte tot de res. Manado (zie aldaar). Het gouv. Celebes en Onderhoorigheden bestaat uit 8 afdeelingen, elk onder een ass. resident: 1. Makassar, 2. Soenggoeminasa, 3. Bonthain, 4. Bone, 5. Pare-Pare, 6. Mandar, 7. Loewoe, 8. Boeton en Laiwoei. Het gewest heeft ruim 3.000.000 inw. Hoofdpl. Makassar (87.000 inw.). Het Z.-W. schiereiland is het vruchtbaarst. Het wordt bewoond door Makassaren (de voormalige rijken Gowa en Laikang) en Boegineezen (gedeelte van Bone en overige landschappen). In het Z. de Piek van Bonthain of Lompobatang (2871 M.) Plaatsen Bonthain (eig. Bantaèng) Balangnipa, Boeloekomba Watampone (Bone), Maros. De voornaamste zelfbesturende landschappen zijn hier het reeds genoemde Bone, Tanette, Soppeng; Wadjo met veel handel en scheepvaart. De Wadjoneezen worden ook Boegineezen genoemd en zijn over den geheelen archipel verspreid. Ook op Celebes zelf hebben zij nederzettingen aan de kuststreken. In deze streken komen ook veel Bandjareezen voor.

In het Z. het eiland Salajar, ook bewoond door Makassaren. Noordelijk het landschap Loewoe; op den Z.-O. arm, de landschappen Boeton en Laiwoei, ten Z.-O. daarvan de Boeton-arch. (zie **Boeton** of **Boetoeng**). Makassaren en Boegineezen hebben een eigen letterschrift; heldendichten, wetten, adats, contracten, correspondenties, vertalingen uit het Javaansch en het Maleisch, wichelarijen. Boegineesch- en Makassarisch schrift en taal verschillen niet veel. In de geschreven wetboeken wordt geregeld de on-

derlinge verhouding in het huishouden van den staat, de handel en de scheepvaart. De visscherij is er zeer belangrijk. De manieren waarop wordt gevischt zijn legio. Ook op walvisschen wordt gejaagd. Men kent er reglementen en wetten op de visscherij. De visschers vormen een kaste, de **orang badjo.** Zij wonen aan de kusten en op kleine eilandjes. Zij wijken nog al van de landbouwers af, doch zijn zeer zeker van dezelfde herkomst. Ook op de Kangéan eilanden ten O. van Madoera en op Bangka en Billiton (aldaar orang sekah genoemd) komen zij voor. Makassar is de hoofdstapelplaats van visch: uitvoer van tripang (een stekelhuidig zoogdier) naar China. Ook de scheepsbouwers vormen een kaste, de **limo-limo,** met eigen adat en eigen radja (te Bira). De reeders zijn er talrijk; zij zijn vaak zelf schipper, in alle geval aandeelhouder van de lading.

De landbouw is niet erg ontwikkeld. Toch kent men de sawahcultuur (en uiteraard de ladangbouw). Waar geen rijst is gebruikt men djagong en sago. De sagocultuur begint op Celebes en is in het Oosten van den archipel overheerschend.

Veeteelt staat op denzelfden trap als op Java. Paarden, buffels (voor den landbouw). Runderen zijn schaarsch, waarschijnlijk ingevoerd. Wijders weeft men katoenen stoffen met indigo en kurkema. Handel en scheepvaart zijn echter het belangrijkst. Dit is ook het geval in Mandar aan de Westkust. Aan den Golf van Bone, het landschap Loewoe, evenals geheel centraal Celebes bewoond door Toradja's (= binnenlanders, to = stam of mensch). Dit gedeelte heeft meer bekendheid gekregen door de onderzoekingen van de gebroeders Sarasin en van Kruyt en Adriani. De Toradja's staan op denzelfden trap van beschaving als de Dajaks. Ook onder hen had men koppensnellers. De bewoners van het eiland Celebes worden gerekend tot de Alfoeren.

Tot het gouv. Celebes en Onderhoorigheden behooren nog vele kleine eilanden (Koraalriffen) o.a. de Spermonde archipel (kokoscultuur, coprabereiding). Stapelplaats is Makassar. Ook op Salajar is kokoscultuur.

In de Boegineesche en Makassaarsche vorstendommen, die ontstaan zijn uit Bone en Goa zijn ook vrouwen troongerechtigd. Op Celebes zijn de aanspraken van vader en moeder gelijk; beiden kunnen dus stamhoofd zijn, dus ook hoofd van den staat. Het vorstendom Bone beheerschte vroeger nagenoeg geheel Celebes (met uitzondering van de binnenlanden). In bijna alle vorstendommen van Celebes vindt men instellingen van Boegineeschen aard, omdat ze meest alle vazalstaten van Bone waren. De vorst heet er Aroem of Patha. Op hem volgt de rijksbestuurder Tomari lalang. De rijksraad heet Aroe Pitoe = de 7 vorsten. De leden zijn de leenvorsten; hunne plaatsvervangers heeten Soelewatang. Deze hebben weer plaatsvervangers, mado geheeten. Zoo vormen ze groote en kleine rijksvergaderingen met 7, 14 of 21 leden. De djamatongang is de uitvoerder der bevelen van den rijksraad. Verder is er een leermeester van de prinsen, de goeroe anak aroeng. De legeraanvoerder heet pangoeloe lompona djowai, d.i. het groote hoofd van het volk.

De vestiging van ons gezag op Celebes dateert eerst van 1667. In tegenstelling met de Engelschen en Portugeezen die vestingen hadden in Makassar, had de compagnie daar geen factorij. Doordat de vorst van Goa (Makassar) de oproerige beweging in de Molukken steunde werd het monopolie van de O.I.C. bedreigd. Na eenige minder succesvolle expedities gelukte het Cornelis Speelman de Makassaren te land en te water te verslaan en Makassar in te nemen en in 1667 het Bongaaisch tractaat te sluiten. Hierbij werd Goa vazal van de compagnie die het monopolie van den handel verkreeg. De Boegineesche vorst Aroe (= vorst) Palakka die de compagnie in haar strijd

Vrouwen van Ceram.

tegen Makassar krachtig had gesteund werd radja van Bone, welk rijk in aanzien en welvaart toenam ten koste van Makassar dat meer en meer in verval geraakte. De Compagnie was nu heer en meester in het Oosten van den archipel.

Celebes-zee, wordt ingesloten door Celebes, de Sangie- en Talaud eilanden, Mindanao, Soeloe eilanden en Borneo, grootste gemeten diepte 5610 M.

Ceram of **Ceran,** eiland in de afd. Amboina, residentie der Molukken, is administratief verdeeld in de onderafdeelingen: 1: West-Ceram (hoofdpl. Piroe) onder een ass.-resident, 2. Amahai met gelijknamige hoofdpl. onder een gezaghebber, 3. Wahai met gelijknamige hoofdpl., onder een officier der landmacht en 4. Oost-Ceram (hoofdpl. Boela) onder een gezaghebber. Het eiland is half zoo groot als Nederland, niet-vulkanisch en vrij onvruchtbaar. De inboorlingen in de binnenlanden zijn nog grootendeels heidenen. In W.-Ceram waren koppensnellers.

Ceram Laoet-Eilanden, ressorteeren onder de onderafd. Oost-Ceram.

Ceram-Zee, ten N. van Ceram.

Cheribon (eigenlijk Tjirebon), res. (afd.) regentschap en district met gelijknamige hoofdpl., prov. West-Java. Aantal inw. ruim 2.000.000, w.o. 3400 Eur. en 32.000 Chineezen. Een zeer vruchtbaar gebied, in het N. laag, in het Z. bergland, voortzetting van de Preangerbergen. Vulkaan de Tjerimai (3078 M.). De hoofdpl. Cheribon heeft bijna 52.000 inw., w.o. ruim 1500 Eur., een gemeenteraad en burgemeester en wethouders. Plaatsen van eenig belang: Indramajoe aan de deltamonding van de Tjimanoek, Madjalengka en Koeningan. De res. behoort tot het Soendaneesche taalgebied. De suikerindustrie was er zeer belangrijk, is echter sterk achteruit gegaan. Cheribon was een vazalstaat van Mataram toen de Compagnie in 1681 een contract sloot met de drie daar regeerende prinsen; het bleef evenwel vazal van Mataram. Dit contract beheerschte vrijwel ongewijzigd den toestand tot het begin der 19e eeuw. Vermelding verdient de opstand, ontstaan door de voortdurende knevelarij waaraan de bevolking had blootgestaan, in 1806 bezworen (door overreding) door den gouv. van Java's N.-O. kust Nicolaus Engelhard. In 1813 werd door de Engelschen het sultansbestuur afgeschaft.

Christelijk-Staatkundige Partij C. S. P.). Opgericht in 1917 onder den naam Christelijk-Ethische Partij, streeft deze vereeniging er naar om de inzettingen Gods, zooals die in de Heilige Schrift, de natuur en de geschiedenis zijn geopenbaard. aan het staatkundig leven in Nederlandsch-Indië ten grondslag te doen leggen; voorts, om door opvoeding van de inheemsche volkeren te komen tot grooter zelfstandigheid van Nederlandsch-Indië, met krachtige aankweeking van het saamhoorigheidsbesef tusschen Nederland en Indië. De vereeniging telt een 800-tal leden. P. B.

Christen-Inlanders. Het aantal Christen-Inlanders werd over 1915 in geheel Ned.-Indië te zamen op ongeveer 750.000 geschat, hetgeen sedert het begin dezer eeuw eene belangrijke toename zou beteekenen.

Thans zal dit getal wel tot omstreeks een millioen gestegen zijn, geheel betrouwbare cijfers zijn echter niet beschikbaar.

Aan de omschrijving wie aan de bepalingen voor Inlanders onderworpen zijn, voegt art. 163 lid 3 I.S. toe „behoudens den bij ordonnantie te regelen rechtstoestand der Inlandsche Christenen, evenals het volgende lid eenzelfde voorbehoud maakt voor die van de Christen-Vreemde-Oosterlingen.

Dit voorbehoud hoorde echter beter thuis in art. 131 I.S. waar in het algemeen het privaat- en strafrecht aangegeven wordt, dat voor de verschillende bevolkingsgroepen zal moeten gelden. Een ordonnantie van algemeene strekking als art. 163 I.S. voor Christen-Inlanders en Vreemde Oosterlingen eischt, is nog niet gemaakt en het lijkt ook niet waarschijnlijk dat zij er ooit komen zal.

Wat de Christen-Vreemde-Oosterling betreft, stond in het wetsontwerp van 1906, dat leidde tot het huidige art. 163 I.S., oorspronkelijk, dat de bepalingen voor de Europeanen mede zouden gelden voor de Christen-Vreemde-Oosterlingen.

Hiermede ging de Staten-Generaal echter niet accoord, omdat men vreesde voor een overgaan in naam van vele Chineezen tot het Christendom maar alleen met het doel in de door hen begeerde categorie te komen. Deswege werd deze bepaling geschrapt.

Voor de Chineezen in het algemeen is trouwens in 1917, voor de andere Vreemde Oosterlingen in 1924 eene regeling van den privaatrechterlijken toestand in het leven geroepen, die deze bevolkingsgroepen voor het privaatrecht vrijwel gelijkstelt met Europeanen.

Omtrent de Inlanders, die het Christendom belijden, bevatte art. 109 lid 4 (oud) R.R. eene bepaling, die er toe strekte om aan te geven, dat zij over het geheel in denzelfden rechtstoestand als de niet-Christen-Inlanders zouden verkeeren.

De rechtspositie der Christen-Inlanders beantwoordt echter dientengevolge op enkele punten van het privaat- en publiekrecht niet geheel aan hunne rechtsbehoeften. Afdoende verbetering hiervan bleef tot heden uit.

Voor de Inlandsche Christenen in de residenties Menado, Ternate en Onderhoorigheden en Amboina, is bij staatsblad 1861 No. 38, gelijk sedert aangevuld en gewijzigd, en sedert 1874 ook voor Timor en Onderhoorigheden, een reglement vastgesteld op het aangaan van huwelijken zoo onderling als met Europeanen en hunne afstammelingen. Dit reglement hield echter met plaatselijke uiteenloopende volksgewoonten absoluut geen rekening.

Overigens zijn - onverminderd het recht der Inlandsche Christenen om zich aan de voorschriften voor Europeanen omtrent het houden der registers van den burgerlijken stand te onderwerpen - de hoofden van Gewestelijk Bestuur bevoegd, op plaatsen, waar zoodanige Christenen gevestigd zijn, een persoon aan te wijzen tot het houden van registers van geboorten, huwelijken, echtscheidingen en sterfgevallen onder voornoemde Christenen (staatsblad 1864 No. 142, juncto 1925 No. 434, 1931 No. 373, 1885 No. 185).

Deze bepalingen zijn echter een bron van verwarring en rechtsonzekerheid geweest.

Ter vervanging van de desbetreffende bepalingen in staatsblad 1864 No. 142, juncto 1885 No. 185 is bij staatsblad 1933 No. 75 een nieuw reglement vastgesteld op het houden van registers van den burgerlijken stand voor de Christen-Inlanders op Java en Madoera, in de Minahassa, Saparoea en Banda.

Bij staatsblad 1933 No. 74 zijn tenslotte ter vervanging van de regeling in staatsblad 1861 No. 38 nieuwe bepalingen vastgesteld betreffende het huwelijksrecht der Christen-Inlanders op Java en Madoera, in de Minahassa, Saparoea en Banda (Huwelijksordonnantie Christen-Inlanders Java, Minahassa, Amboina).

Om bezuinigingsredenen zijn deze nieuwe bepalingen echter nog niet in werking gesteld. N. d. W.

Chineesche Zaken en Oost-Aziatische Aangelegenheden (Dienst der —). Deze onder het dep. van binnenlandsch bestuur ressorteerende, te Batavia gevestigde dienst staat onder een adviseur, aan wien ambtenaren voor Chineesche Zaken en verder personeel zijn toegevoegd. Het geeft over de op den dienst betrekking hebbende aangelegenheden raad aan de regeering en aan gezaghebbende overheden en lichamen.

Chineesche Zee. Deze ligt tusschen Malaka en Borneo en loopt in het Z. tot Bangka en Billiton.

Chineezen. Uit Chineesche boeken blijkt dat reeds in de 7e eeuw Chineezen in den Archipel gevestigd waren. De Chineesche reiziger Fah Hièn die in 440 Java bezocht vermeldt niets omtrent aldaar gevestigde Chineezen; toen waren ze er

dus nog niet. Thans zijn in Indië 1.233.856 Chineezen, waarvan 583.360 op Java en Madoera en 650.496 in de buitengewesten. De Chineezen zijn in Indië gekomen door kustvaart, niet door stoute reizen. Dit blijkt ook uit de lijn waar zij zich hebben gevestigd. De emigratie gaat uit van de provincie Foehkiën (havenplaats Emoy tegenover Formosa). De taal der Chineezen in den Archipel is ook uit deze streek. Ook van Kwantoeng (ten Z. van Foehkiën) uit had deze emigratie plaats. Verder gaat de lijn over Achter-Indië, Malaka, den Riouw-Lingga archipel, Bangka, Billiton, Java. In den Riouw-Lingga archipel hebben de Foehkiën Chineezen de overhand; zij huwden aldaar Inlandsche vrouwen en hebben er een inheemsch halfras gevormd. Zij drijven er landbouw (gambir, peper). Op Banka en Billiton werken zij in de tinmijnen. Op Java zijn zij in veel grooteren getale. Ook daar is de huistaal Maleisch; de mannen onder elkaar handhaven wel hun moedertaal. Een vertakking van de emigratielijn gaat naar Deli, Langkat en Serdang.

Ook naar de Westerafd. van Borneo, door de ontdekking van goud, eenige eeuwen geleden reeds. Ons gouvernement vond er Chineesche staatjes (Mandor, Singkawang en Montrado) vazal van den sultan van Sambas. Tegenwoordig drijven de Chineezen aldaar ook landbouw (sawahcultuur). Overal in den archipel waar handel of kustvaart te drijven valt zijn Chineezen. De meeste zich in den archipel bevindende Chineezen zijn aldaar geboren (± 90 %); deze noemt men baba of peranakan Chineezen. De geïmporteerde Chineezen (± 10 %) noemt men sengkèh (nieuwgekomene). Tegenwoordig vinden de Chineezen het onaangenaam met deze benamingen te worden aangeduid; zelfs „orang tjina" eenvoudig de Maleische vertaling van „Chineesch" ontstemt hen veelal. Zij willen Tjong Hoa genoemd worden. De Chineezen in Foehkiën en die van Kwantoeng spreken verschillende dialecten. De laatsten zijn er meer als werk- en ambachtslieden (minder dus als handelaren). De hoofdpl. van Kwantoeng is Kanton, daarom worden zij ook wel Kantonneezen genoemd. Dezen spreken wederom 2 verschillende dialecten, nl. die der Hakka-Chineezen of die der Uheh-Chineezen, (van Noord-China in Kwantoeng gekomen). De Hakka's zijn uitstekende koelies. Daarnevens heeft emigratie plaats van Tio-tsioe (havenpl. Swatau). Deze Tio-tsioe Chineezen, ook wel Hoklo's genoemd spreken weer een andere taal en vormen het allerbeste koelielement. Op Java zijn de Chineezen in het algemeen tusschenhandelaren, geldhandelaren, aannemers van werken (wegen en bruggen). De Chineezen hebben een zeer eng familieleven; zoodoende vormen zij vaak kongsi's met gemeenschappelijk kapitaal. Door vermenging met de inheemsche bevolking gaat het Chineesche ras achteruit; daardoor ook geringe toename in getalsterkte.

Het bestuur over de Chineezen wordt, onder de Nederlandsche bestuursambtenaren, uitgeoefend door hun eigen door of vanwege het gouvernement aangestelde hoofden met den titel van majoor, kapitein, luitenant of wijkmeester. De drie eerste titularissen noemt men Chineesche officieren. (zie ook onder **Bestuur**).

Chromiet, een verbinding van ijzeroxydule en chroomoxyde (chemische formule fe Cr_2O_4 in zijn zuiversten vorm), komt primair voor als magmatische afscheiding in kleine lensvormige concreties in olivijnrijke periotietmassieven in Zuidoost-Borneo, in het Merengebied van Midden-Celebes. Secundair komt het voor als restproduct van het moedergesteente. Door het water wordt het dan medegevoerd en mechanisch geconcentreerd; in de Malili-, Oesoe- en Tjerekanrivieren en aan de zeekust bij Lataoe (Midden-Celebes) worden dergelijke secundaire afzettingen met ongeveer 50 % chroomoxyde per kub. meter zand gevonden. D.

Cicaden (Mal. tonggèrèt) zijn ge-

Çiwa-tempel — Tj. Prambanan.

Gouverneur-Generaal Jan Pieterszoon Coen
1619-1623 en 1627-1629.

lijkvleugelige insecten, in den archipel in groot aantal en in onderscheidene soorten voorkomend, die een luid en doordringend geluid voortbrengen. Bij de mannetjes is het achterlijf hol en dient aldus als resonneerruimte. Verscheidene soorten zijn schadelijk voor cultuurgewassen.

Civetkatten. De meest bekende hiervan in Indië zijn de **Moesang** (Mal.) of **Loewak** (Jav.) die zeer onaangename geuren voortbrengt en de rasé (Jav.) of Indische civetkat met geringden staart. Ook de beermarter (zie Binoeroeng) behoort hiertoe. Deze soorten zijn nachtdieren. Zij voeden zich met vruchten maar versmaden ook kleinere dieren niet.

Çiwaïsme, zie **Hindoeïsme.**

Cocos, zie **Kalapa.**

Coen (Jan Pieterszoon) werd 8 Januari 1587 te Hoorn geboren. Van 1601 tot 1607 was hij om den handel te leeren werkzaam op een Vlaamsch kantoor te Rome. In laatstgenoemd jaar ging hij als onderkoopman in dienst der Compagnie naar Indië, vanwaar hij in 1611 terugkeerde. In 1612 vertrok hij wederom derwaarts, nu als opperkoopman, om al spoedig te worden benoemd tot directeur-generaal over alle comptoren van negotie in Indië. Hij was er gouverneur-generaal van 1619 tot 1623 en ten tweeden male van 1627 tot 1629. Voor de stichting van Batavia zie aldaar. Het was in den brief aan bewindhebbers om hem te steunen om Jacatra in een sterkte te herscheppen dat Coen de gevleugelde woorden schreef: „dispereert niet, ... daer can in Indiën wat groots verricht worden". Bestuur en rechtswezen werden door hem in het nieuw verworven gebied uitstekend geregeld. In 1621 ging Coen naar de Bandaeilanden om den sluikhandel aldaar te breken: de eilanden werden tot onderwerping gebracht. Na zijn aftreden in 1623 in het vaderland teruggekeerd werd hij tot bewindhebber benoemd. In 1624 wederom tot gouverneur-generaal aangesteld duurde het tot 1627 eer hij deze waardigheid aanvaardde. Gedurende zijn tweede ambtsperiode werd Batavia tweemaal zonder succes door Mataram belegerd. Gedurende het tweede beleg overleed Coen 21 September 1629. Coen was niet alleen een krachtig en beleidvol bevelhebber, maar was ook een uitmuntend bestuurder met groote organisatorische talenten. Met recht wordt hij beschouwd als de grondlegger van het Nederlandsch gezag in den Indischen Archipel.

College van gecommitteerden. Het College van Gecommitteerden is een uit het midden van den Regentschapsraad gevormd dagelijksch bestuur met den regent als stemgerechtigd Voorzitter. (Zie onder **Decentralisatie**). N. d. W.

College van gedeputeerden. Het College van Gedeputeerden is een uit het midden van den Provincialen Raad gevormd dagelijksch bestuur met den Gouverneur als stemgerechtigd Voorzitter. (Zie onder **Decentralisatie**). N. d. W.

Comité (Indisch) voor Wetenschappelijke Onderzoekingen, opgericht door prof. Melchior Treub in 1888 stelt zich ten doel het organiseeren of steunen van wetenschappelijke expedities of tochten en het bevorderen van de wetenschap omtrent de economische ontwikkeling van Ned.-Indië.

Commissariaat voor Indische Zaken, bureau van den gecommitteerde van Indische Zaken (ondergeschikt aan den minister van Koloniën) alwaar worden behartigd de bestuursaangelegenheden van Ned.-Indië, welke vallen buiten het terrein waarvoor rechtstreeksche bemoeienis van het opperbestuur door de I.S. wordt gevorderd.

Commissaris-Generaal is in het algemeen de titel van een of meer hoogste regeeringspersonen in Ned.-Indië, met buitengewone macht bekleed en staande boven de Indische regeering. De eerste c.g. R. van Goens heeft waarschijnlijk die macht niet gehad (1678). De volgende c.g. was H. A. van Reede tot Drakestein (1680-1682), wiens opdracht echter betrekking had op gebiedsdeelen gelegen buiten het huidige Ned.-Indië. Overeenkomstig

de gewone beteekenis was de opdracht aan S. C. Nederburgh en S. H. Frijkenius. Deze vormden met den gouv.-gen. Alting en den directeur-generaal H. van Stockum (overleden voordat hij zijn functie aanvaardde) de hooge commissie (1791—1799). Van Stockum werd vervangen door J. Siberg, schoonzoon van Alting. Daar deze beide personen belang hadden bij het voortbestaan der in deze periode heerschende wantoestanden was van medewerking hunnerzijds geen sprake. Deze omstandigheid alsmede de veranderingen welke sedert 1795 in de republiek hadden plaats gehad, waren oorzaak dat de commissie bij haar ontbinding niets had uitgericht.

De hooge commissie C. H. van Grasveld en Mr. C. T. Elout werd op weg naar Indië te New York (waar van Grasveld overleed) door koning Lodewijk teruggeroepen.

De volgende commissarissen-generaal (1814—1819) waren Mr. C. T. Elout (voornoemd), G. A. G. P. baron van der Capellen en A. A. Buyskes, benoemd door den souvereinen vorst. Eerstgenoemde zou fungeeren als president, van der Capellen als gouv.-gen. De taak dezer commissie was de bezittingen van de Engelschen overnemen en een nieuw bestuur inrichten. Daarna waren nog commissaris-generaal L. P. J. burggraaf du Bus de Gisignies (1826—1830) en J. graaf van den Bosch (1833—1834).

In het huidige staatsbestel zouden commissarissen-generaal slechts kunnen worden benoemd indien daartoe bij wet eene voorziening zou worden getroffen aangezien de bij wet vastgestelde I. S. (en het voormalige R. R.) den gouv.-gen. als de hoogste overheid in Indië en als des Konings vertegenwoordiger aanwijst.

Naamlijst van de Commissarissen-Generaal:

Hendrik Adriaan van Reede tot Drakestein . 1684-92
Mr. Sebastiaan Cornelis Nederburgh,
Simon Hendrik Frijkenius en Mr. Willem Arnold Alting 1791
Johannes Siberg 1793
Mr. Pieter Gerardus van Overstraeten 1796
Mr. C. Th. Elout en
C. H. van Grasveld (op reis naar Indië te New-York vertoevende teruggeroepen) 11 Nov. 1805-20 Juni 1806
Mr. Cornelis Theodorus Godert Alexander Gerard Philip baron van der Capellen en
Arnold Adriaan Buijskes . 1816-19
Leonard Pieter Jozef burggraaf du Bus de Gisignies 1826-30
Johannes graaf van den Bosch. 1833-34

Communaal Bezit, zie **Grond (Rechten op Den).**

Compagnie (Oost-Indische). Toen Jan Huygen van Linschoten in 1592, na in dienst te zijn geweest bij den Portugeeschen aartsbisschop van Goa (Voor-Indië) in de Nederlanden was teruggekeerd schreef hij daar o.a. zijn bekend werk: Itinerario, Voyage ofte Schipvaert naar Oost ofte Portugaels Indiën. Dit was — nadat reeds eerder pogingen waren gedaan Indië om den Noord te bereiken — aanleiding tot de stichting van de **Compagnie van Verre.** Aandeel hierin hadden o.m. de Amsterdamsche predikant Plancius, de uit Antwerpen zich in het Noorden gevestigd hebbende kooplieden Balthasar de Moucheron, Isaäc le Maire, Willem Usselincx en de Amsterdamsche kooplieden J. Hudde en R. Pauw. In 1595 vertrok de eerste vloot onder Cornelis de Houtman. Deze tocht bracht matige winst maar had een groot moreel effect. In 1598 vertrok de tweede vloot — thans met financieelen steun van de Staten van Holland — onder Jacob van Neck. Onderbevelhebbers waren Wybrand van Waerwijck en Jacob van Heemskerck. Na een succesvollen tocht naar Bantam keerde Van Neck met een viertal schepen terug met de rijkste lading welke men ooit had aangebracht. De overige schepen gin-

gen langs Java's Noordkust naar de Molukken, v. Heemskerck naar de Bandaeilanden waar een kantoor werd gesticht, v. Waerwijck naar Ambon en Ternate, waar eveneens een kantoor werd gesticht. Op den eersten tocht (onder C. de Houtman) was een factorij te Bantam gesticht. Van Heemskerck kwam in 1599, Van Waerwijck in 1600 in Holland terug. De tweede tocht had reusachtige winsten — meer dan 400 % — opgeleverd. Dit had ten gevolge dat tal van compagniën werden opgericht. Bekende vlootvoogden waren behalve de genoemde: Steven van der Hagen, Wolfert Harmensz, Pieter Both, de gebroeders Cornelis en Frederik de Houtman, Olivier van Noort enz. Door de groote concurrentie werden de winsten kleiner. Op instigatie van Prins Maurits en Oldenbarneveldt gelukte het laatstgenoemde eindelijk in 1602 de bestaande compagnieën te vereenigen tot één maatschappij, de „Vereenigde Oostindische Compagnie". (V.O.C.). Deze kreeg van de Staten-Generaal het monopolie van den handel op Oost-Indië, alsmede staatkundige en staatsrechtelijke bevoegdheden aldaar welke de facto souvereiniteitsrechten waren, waartegenover de oppersouvereiniteit en een zekere supervisie van de Staten-Generaal stonden. Het bestuur werd gevormd door **bewindhebbers** (der voormalige compagnieën) in de steden: Amsterdam, Middelburg, Delft, Rotterdam, Hoorn en Enkhuizen. Het bestuur in die steden werd **Kamer** genoemd, die elk voor zich schepen uitrustten. Het aantal bewindhebbers bedroeg 60 (aanvankelijk 76). Zij werden gekozen uit de groot-aandeelhouders en werden benoemd door de Staten van Holland, respectievelijk van Zeeland. De bewindhebbers kregen ruime geldelijke voordeelen. Door en uit de bewindhebbers werden er 17 gekozen die de algemeene leiding hadden. Dit college heette „Heeren XVII", „Directeuren", of „Majores".

Nu volgde een periode van vestiging en uitbreiding van den handel en daarmee van **gezag**. De eerste compagniesvloot vertrok in 1602 onder Van Waerwijck, weldra gevolgd door andere onder bekwame en dappere bevelhebbers als Cornelis Matelieff de Jonge, Van der Hagen reeds genoemd, Verhoeff enz. Factorijen werden gesticht te Bantam, Grisee, Djohor, Patani (voor den handel op China, Japan en Achter-Indië), Makassar, Jacatra, Japara, in Voor-Indië (Mazulipatnam, Soeratte, Petapoeli).

Daar de specerijen het meest winstgevend waren moesten de Molukken worden veroverd op de Portugeezen. In 1605 werd Ambon veroverd en kort daarop een deel van Ternate. In 1690 werd een factorij in Japan gesticht. Dit alles bracht reusachtige winsten aan de bewindhebbers en aandeelhouders. De kortzichtige politiek der uitsluitend op handelswinsten beluste bewindhebbers echter was tevens de kiem van achteruitgang en ten slotte ontbinding. De actie der compagnie als handelslichaam bracht met zich staatkundige plichten. De compagnie had een staat gesticht, was zelf staat geworden. Dit zagen de machthebbers in Indië, de (latere) gouverneurs-generaal wel in en deze handelden er ook naar, maar stuitten voortdurend op tegenwerking der bewindhebbers. Wel zag men in dat eenheid van beleid moest worden gebracht in Indië. Daarom besloten Heeren XVII tot aanstelling van een gouverneur-generaal. Tevens werd een uit 5 leden bestaande raad van Indië ingesteld, waarvan de gouv.-gen. voorzitter was. De gouv.-gen. was tevens opperbevelhebber van leger en vloot. Pieter Both was de eerste gouv.-gen., hij vestigde zich te Ambon. Hij kreeg een door de Staten-Generaal goedgekeurde door de bewindhebbers vastgestelde **Instructie** (1609) mee, waarin o.m. de rechtspraak, wetgeving en uitvoerende macht regeling vonden. Volgende Instructiën waren van 1613, 1617, 1632 en 1650, welke laatste bleef gelden tot den val van de compagnie. Daarin wordt ook bepaald dat de gouv.-gen. wordt bijgestaan door raden, te samen vor-

mende de „Hooge Regeering te Batavia". De raden zijn ondergeschikt aan den gouv.-gen. Zijn bemoeiingen met den handel staan uiteraard op den voorgrond; daarin wordt hij ter zijde gestaan door den directeur-generaal, tevens de meest op den voorgrond tredende Raad van Indië. Alle ambtenaren van de compagnie hadden handelsfuncties. De rangen waren: adsistent, onderkoopman, koopman, opperkoopman. Uit deze laatsten werden de raden van Indië en de gouverneurs der buitengewesten gerecruteerd. Het **leger** had geen bepaald aangewezen bevelhebber. Op sommige plaatsen had men **schutterijen.** De marine was oorlogs-, tevens handelsvloot.

De verdere geschiedenis van de V.O.C. is tevens de geschiedenis van Indië: zij vindt behandeling in de betrekkelijke artikelen. Op 31 Dec. 1799 hield de compagnie op te bestaan. Bij de staatsregeling voor de Bataafsche Republiek van 1798 was bepaald dat de schulden en bezittingen der compagnie aan den Staat vervielen. Het bestuur in het moederland kwam aan het „Comité tot de zaken van de O.I. handel en bezittingen".

Communisme. Politiek-communistische beginselen en leuzen werden in Indië openlijk gepropageerd na de oprichting te Semarang in Mei 1920 van de Perserikatan (later Partij) Kommunist India (later Indonesia), de P.K.I., ontstaan uit den linkervleugel van de door H. J. F. M. Sneevliet in 1914 aldaar gevormde revolutionnair-socialistische vereeniging. Al psoedig trachten de communistische leiders zich meester te maken van de bestaande organisaties der Inlandsche volksbeweging. Talrijke tot de Sarekat Islam (zie aldaar) behoorende plaatselijke groepeeringen vielen weldra ten prooi aan de agressieve propaganda der communisten. Die groepeeringen werden onder de benaming Sarekat Rajat tot onderbouw gemaakt van de communistische organisatie, welker bovenbouw door de P.K.I. werd gevormd.

Van de communistische volksleiders traden allengs de Javanen Semaoen en R. Darsono op den voorgrond; zoowel in de politieke beweging als in de vakbeweging. Met de opvoeding van de jeugd belastte zich de Maleier Tan Malaka.

Als sectie der Communistische Internationale van Moskou voerde de P.K.I. ijverig propaganda voor den strijd tegen „het kapitalisme", waarmede het bestaand gezag werd vereenzelvigd, aanvankelijk in de volksbeweging, later inzonderheid in de vakorganisaties, welke allengs werden omgezet tot kernen en steunpunten voor revolutionnaire actie.

Naar aanleiding van een stakingsbeweging bij de Gouvernements pandhuizen op Java werd aan Tan Malaka in 1922 Koepang op Timor als verblijfplaats aangewezen; op zijn verzoek werd hem vergund Ned.-Indië te verlaten. Eenzelfde maatregel werd ten aanzien van Semaoen getroffen, toen hij in 1923 de werklieden der Staatsspoorwegen na een loonconflict tot staken aanzette. Hem werd Timor als verblijfplaats aangewezen; op zijn verzoek werd hem eveneens vrijheid gelaten zich naar het buitenland te begeven.

De met groote voortvarendheid gevoerde propaganda tot verbreeding van de organisatie had tot gevolg, dat in 1924 de P.K.I. 30 secties met 1140 leden telde, terwijl het aantal Sarekats Rajat 31 bedroeg met 31100 leden.

Eind van dat jaar besloot de P.K.I.-leiding de vakbonden tot revolutionnaire actie te voeren. In 1925 braken stakingsbewegingen uit te Semarang (drukkerijen, ziekeninrichting en havendienst) en te Soerabaja (machine-fabrieken), welke door communisten waren voorbereid en georganiseerd. Een drietal leiders, w.o. R. Darsono, werd op Nieuw Guinea geïnterneerd, terwijl een vierde, n.l. Alimin Prawirodirdjo bijtijds Indië wist te verlaten. In Januari 1926 werd aan Darsono vergund Ned.-Indië te verlaten om zich naar Rusland te begeven, tezamen met zijn partijgenoot Moeso.

Toen deze bewegingen door krachtige Regeeringsmaatregelen waren onderdrukt, besloten de P.K.I.-leiders over te gaan tot gewelddagie revolutionnaire actie. Deze werd terdege voorbereid, o.m. door de communistische organisatie op illegale wijze te versterken middels vorming van tienmannenbonden en groepen van misdadigers.

Voorafgegaan door terroristische daden, leidde de communistische activiteit ten slotte tot ernstige ongeregeldheden, welke met kracht van wapenen moesten worden onderdrukt. De opstandige communistische bewegingen in West-Java (November 1926) en in West-Sumatra (Januari 1927) brachten de Indische samenleving in heftige beroering. Rond 13000 personen werden gearresteerd. Ruim 4500 hunner werden tot vrijheidsstraffen veroordeeld, terwijl een 1300-tal werd geïnterneerd op een terrein aan den bovenstroom der Digoelrivier op Nieuw-Guinea.

Daar gebleken was, dat Inlandsche communisten, op wie de interneeringsmaatregel was toegepast, de hun verleende vergunning om Ned.-Indië te verlaten hadden misbruikt om in het buitenland revolutionnaire propaganda te blijven voeren, besloot de Indische Regeering voortaan dergelijke vergunning te weigeren. Naderhand bleek voorts, dat de in het buitenland vertoevende comunistische propagandisten (z.a. Semaoen, Darsono, Tan Malaka, Alimin Prawirodirdjo en Moeso) in Achter-Indië een z.g. Partai Republiek Indonesia (Pari) hadden opgericht als centrale organisatie voor een revolutionnaire actie in hun vaderland.

De arrestatie van de P.K.I.-leiders had de ineenstorting en ontreddering der communistische organisatie ten gevolge. In geheime groepeeringen en misdadigersbonden bleef de gisting echter nawerken. Medio 1927 kwam een met behulp van militairen beraamde revolutionnaire actie te Bandoeng aan het licht. Twee jaren later werd een communistische actie in de arbeidsbeweging ontdekt, zoowel op Java als op Sumatra. Ook deze communisten werden geïnterneerd.

Nadat medio 1930 een plaatselijk onderzoek was ingesteld naar de toestanden in de twee interneeringskampen in Boven-Digoel besloot de Indische Regeering tot opheffing van den interneeringsmaatregel ten aanzien van die personen, welke geacht worden geen gevaar meer op te leveren voor de openbare orde en rust in het land hunner herkomst. Sedert dien zijn honderden geïnterneerden met hunne gezinsleden teruggezonden. Bedroeg de bevolking der kampen (Tanah-Merah en Tanah-Tinggi) in 1929 uit 2101 personen, w.o. 1124 mannen, 450 vrouwen en 527 kinderen, einde 1933 waren er 684 personen, w.o. 460 mannen, 87 vrouwen en 137 kinderen. Het aantal geïnterneerden verminderde tot 442 mannen en 2 vrouwen.

Communistische organisaties worden thans in Indië niet meer geduld. Het communisme is echter niet geheel verdwenen; de leuzen en phrasen zijn met de propagandistische methode en tactiek overgenomen door eenige sedert 1927 onder verschillende benamingen gevormde revolutionnair-nationalistische en -godsdienstige vereenigingen ten behoeve van hare actie tegen het gezag. P. B.

Consignatiestelsel. Hiermede wordt aangeduid het monopolie der Nederlandsche Handelmaatschappij (zie aldaar) om alle gouvernementsproducten als vrucht van het cultuurstelsel (zie aldaar) op Nederlandsche schepen naar Nederland te vervoeren en te verkoopen. Een deel van de opbrengst moest ze aan het Indische gouvernement voorschieten.

Contingenten waren tijdens de O.I.C. de jaarlijksche leveringen van bepaalde producten die de door Mataram aan de compagnie afgestane landen aan haar moesten leveren. Zie ook **Particuliere landerijen.**

Contracten met zelfbestuurders, zie onder **Bestuur.**

Controleurs en Adspirant-Controleurs bij het Binnenlandsch Bestuur, zie **Bestuur.**

Conversie, Voor conversie van grondrechten, d.w.z. voor omzetting van een grondrecht in een ander heeft de Indische overheid in eenige gevallen bijzondere voorschriften gegeven. Vooreerst voor de omzetting van erfelijk individueel bezit in (agrarischen) eigendom. De Agrarische wet (zie aldaar) schreef voor, dat aan Inlanders, die gronden in erfelijk individueel bezit hebben, de gelegenheid moet worden geboden die gronden in eigendom te verkrijgen. Men noemt dien eigendom van Inlandsche gronden meestal agrarischen eigendom ter onderscheiding van den eigendom volgens het Burg. Wetb. Het agrarisch besluit bepaalt nl. uitdrukkelijk, dat de agrarische eigenaar niet onderworpen is aan de bepalingen van het Burg. Wetboek. Zijn recht blijft goeddeels aan het adatrecht onderworpen. Hypotheek is het eenige Europeesche zakelijke recht dat erop gevestigd kan worden. Vervreemding aan niet-inlanders, behoudens van kleine stukken grond met toestemming van den Gouv.-Gen., is ook voor agrarisch eigendom verboden. De agrarische eigenaar houdt dezelfde publieke rechten en verplichtingen als te voren de erfelijk individueel bezitter. De in- en overschrijving van het recht is anders geregeld dan voor gewonen eigendom enz. Volgens de regeling van 1872 moet de Inlander, die zijn erfelijk individueel bezeten grond in eigendom wenscht te hebben, daarvoor een proces voeren, dat weliswaar kosteloos is, toch veel moeite en last voor hem meebrengt. Hij moet nl. eerst door den landraad laten uitwijzen, dat zijn grond erfelijk individueel bezit is. Is dat door den rechter na vele te vervullen formaliteiten uitgemaakt, dan verleent het Hoofd van plaatselijk bestuur of tegenwoordig de Regent den bezitter namens den Gouv.-Gen. het eigendomsrecht op den grond door inschrijving van het recht in de openbare registers ten overstaan van den voorzitter van den Landraad, bijgestaan door den griffier. Van dit instituut is door den Inlander, die opziet tegen de lasten van het proces, maar zelden gebruik gemaakt. Bovendien brengt het eigendomsrecht eenige formaliteiten met zich mede als b.v. in- en overschrijving bij de griffie van den Landraad, waarvoor de Inlander weinig voelt. De overschrijving van de weinige perceelen, die in agrarischen eigendom worden bezeten, wordt dan ook meestal nagelaten en na eenige jaren weet niemand meer in de desa dat op den grond een bijzonder recht rust. Slechts enkele rijke Inlandsche grondbezitters hebben door deze conversie hun recht versterkt en voorts is in enkele gevallen door niet-Inlanders getracht door de verleening van agrarische eigendom aan hun stroomannen hun onwettig grondbezit beter te verzekeren. De strooman erkent dan een groote schuld aan den niet-Inlander te hebben en geeft daarvoor hypotheek op zijn agrarisch eigendom, hetgeen voor ander Inlandsch grondbezit niet mogelijk is. Wordt de strooman dan ontrouw, dan laat de niet-Inlander-hypotheekhouder den grond verkoopen en door een nieuwen Inlandschen strooman opkoopen. Zie ook **Grond (rechten op den).** Andere bepalingen, welke de conversie van communaal bezit in erfelijk individueel bezit regelen en evenals de bovenbesproken conversie alleen voor Java en Madoera gelden, zijn van 1885 en hebben al evenmin veel resultaat gehad. In het artikel over **Grond (rechten op den)** is medegedeeld, dat vooral in Midden-Java de desa's het Inlandsch bezitsrecht op den grond hebben, terwijl de grond dan hetzij jaarlijks hetzij meerjaarlijks, hetzij eens en voor altijd tusschen de deelgerechtigde desalieden wordt verdeeld. Het Kon. besluit van 1885 schrijft nu voor, dat indien drie vierden der deelgerechtigden zulks verlangen dit communaal bezit voor goed als erfelijk individueel bezit aan de deelgerechtigden wordt toegewezen met afzondering van de

ambtsvelden voor het desabestuur. De betrokken bevolking regelt die verdeeling zelf, waarbij eenige voorschriften in acht te nemen zijn en na onderzoek van een commissie verklaart dan de Resident, dat de conversie tot stand gekomen is. De deelgerechtigden hebben dan het individueel bezitsrecht verkregen. De bevolking zelve heeft weinig van deze conversie gebruik gemaakt. Zij volgt gewoonlijk den geleidelijken weg om tot conversie te komen. Jaarlijksche verdeeling van communaal bezit verandert langzamerhand in een verdeeling om de twee, vijf, tien jaren of alleen dan wanneer de desa dat nuttig en noodig acht, totdat eindelijk de bezitsvorm wordt: vaste, eens en voor altijd aangewezen aandeelen, hetgeen slechts weinig verschilt van erfelijk individueel grondbezit. Door bestuursinvloed is hier en daar conversie tot stand gekomen op den voet van de bepalingen van 1885, doch dikwijls is de bevolking later weer tot den communalen bezitsvorm teruggekeerd. Ook andere conversie van grondrechten is bij verschillende bepalingen geregeld. Onder **Particuliere Landerijen** wordt vermeld, dat de erfpachtsrechten van de Inlanders en Vreemde Oosterlingen op die landen bij den overgang van een particulier land aan den Lande automatisch geconverteerd worden in erfelijk individueel bezitsrecht en landerijen bezitsrecht. Vroeger verkregen die Vreemde Oosterlingen het altijddurend erfpachtsrecht op hun grond; de toenmaals verleende altijddurende erfpachtsrechten kunnen met medewerking van de houders thans ook in landerijenbezitsrecht worden omgezet. Onder **Vorstenlanden** wordt medegedeeld, dat de landbouwondernemers het recht verkregen hun rechten op den grond, geregeld bij het landhuurreglement, om te zetten in een huurrecht, op den voet van het Vorstenlandsche Grondhuurreglement door den Zelfbestuurder verleend en dat van deze conversie door zoo goed als alle ondernemers gebruik is gemaakt. Verder is conversie mogelijk langs den gewonen burgerrechtelijken weg door samenwerking van partijen. Elke eigenaar kan zijn huurder het opstalrecht verleenen en beide partijen kunnen daarbij hun voorwaarden stellen. Zoo kon de regeering, toen na 1870 uitgifte van grond aan de grootlandbouwindustrie in erfpacht mogelijk werd, de gelegenheid openstellen om de tevoren in huur uitgegeven perceelen te converteeren in erfpachtsperceelen, van welke gelegenheid veel gebruik is gemaakt. Onder **Landbouwconcessies** is aangeteekend, dat in 1919 de erfpachtsregeling voor de zelfbesturende landschappen in de buitengewesten tot stand kwam, en dat het in de bedoeling lag in die landschappen voortaan alleen grond in erfpacht uit te geven. Aanvragen tot conversie van de tevoren verleende landbouwconcessies in erfpachtsperceelen zullen ongetwijfeld in beginsel door het zelfbestuur (regeering) worden ingewilligd. Over de voorwaarden waaronder die omzetting tot stand zal komen, zal door partijen, de ondernemer en het zelfbestuur of de regeering onderhandeld moeten worden. De regeling voor de verdeeling van het familiegrondbezit in eenige agrarische reglementen voor gewesten buiten Java en Madoera heeft ten doel die verdeeling te vergemakkelijken, doch alleen in het geval dat alle deelgerechtigden hun medewerking verleenen. Zijn er deelgerechtigden, die niet willen medewerken of die niet te vinden zijn, dan zal de gewone weg van rechten zoo mogelijk gevolgd moeten worden. Veel resultaat heeft de regeling niet gehad, daar het meestal niet mogelijk is, alle deelgerechtigden te bereiken. d. M. S.

Coöperatie. De ontwikkeling van de coöperatie behoort tot de taak van den dienst van het volkscredietwezen (zie aldaar). Een regeling op de coöperatieve vereenigingen van Inlanders is opgenomen in Stb. 1927 no. 91, voor zoover niet opgericht op den voet van Stb. 1915 no. 431 (geldend voor alle bevolkingsgroepen).

Copra, zie **Kalapa.**

Couvade. Aldus noemt men het in sommige deelen van den archipel heerschend gebruik dat de man in plaats van de vrouw in het kraambed ligt. Volgens sommigen ligt hieraan ten grondslag de animistische gedachte aldus zielstof af te staan aan de barende vrouw.

Credietverband, zie **Volkscredietwezen.**

Credietwezen (Volks), zie **Volkscredietwezen.**

Creool (van het Spaansch Criollo, in het land zelf geteeld), kind van zuiver Europeesche ouders in Amerika en West-Indië. Wordt ten onrechte ook wel voor Oost-Indië gebezigd en nog meer ten onrechte voor kleurlingen.

Cultures. De regeering heeft een drietal commissies ingesteld die de belangen der groote cultures bij haar, de departementshoofden en hoofden van gewestelijk bestuur kunnen voorbrengen. Voor de suikerindustrie zijn die werkzaamheden opgedragen aan het dagelijksch bestuur van het algemeen syndicaat van suikerfabrikanten in Ned.-Indië, voor de bergcultures aan het bestuur van het algemeen landbouwsyndicaat en, voor zoover Noord-Sumatra betreft aan een commissie bestaande uit de besturen der algemeene vereeniging van rubberplanters ter Oostkust van Sumatra en de Deliplantersvereeniging. Voor Zuid- en West-Sumatra zijn die werkzaamheden opgedragen aan het bestuur van het Z.- en W.-Sumatrasyndicaat.

Cultuurgebied (der Oostkust van Sumatra), zie onder **Oostkust van Sumatra.**

Cultuurscholen, zie **Boschwezen.**

Cultuurstelsel. Toen de toch al deplorabele toestand van 's Lands financiën door den Java-oorlog nog verergerd was moest naar nieuwe middelen worden omgezien. Volgens het bestaande landrentestelsel moest de inheemsche landbouwer een bepaald deel van de opbrengst van zijn grond aan het gouvernement afstaan. Toen nu in 1830 de gouv.-gen. Van den Bosch optrad werd het door hem aan de hand gedaan cultuurstelsel — een gewijzigd stelsel der geforceerde cultures der voormalige compagnie — ingevoerd, om tot onmiddellijke baten te geraken. Volgens dit stelsel moest de Javaan (het gold alleen voor Java) één vijfde van zijn grond voor het gouvernement beplanten met de door de overheid bepaalde producten, uit den aard die welke de Europeesche markt vroeg, nl. koffie, suiker en indigo. De niet-landbouwers moesten één vijfde deel van het jaar, dus 66 dagen voor het gouvernement arbeiden. Behalve dat de Javaan daardoor niet meer vrij was in zijn teelt van gewassen, waren de genoemde cultures hem vreemd en kostten hem meer tijd en moeite dan die waaraan hij gewend was, nl. van rijst en tweede gewassen. De Europeesche en Inlandsche ambtenaren die met het toezicht op de cultures waren belast genoten cultuurprocenten, wat tot misbruiken leidde. Bovendien werd naast het cultuurstelsel de landrente gehandhaafd tegen de uitdrukkelijke toezegging der regeering. Ook de heerendiensten voor het onderhoud van wegen en bruggen bleven gehandhaafd. De Javaan kwam zoodoende onder zwaren druk en was aan willekeur overgeleverd. Financieel voldeed het stelsel uitstekend. Reeds in 1833 bracht het een **batig saldo** van 3.000.000 gulden, hetwelk jaar op jaar toenam. Aldus genoot het moederland in totaal 900.000.000 gulden aan batige saldi, welke gelden het gebruikte voor aflossing van staatsschulden en voor aanleg van spoorwegen. Indië zelf had er weinig of geen baat bij, in tegendeel de nadeelige gevolgen lieten zich gelden. In Midden-Java heerschte hongersnood (1848-1850).

De Nederlandsche Handelmaatschappij (zie **Banken, Bankwezen** en **Consignatie-stelsel**) had van de regeering het monopolie verkregen voor het vervoer naar Nederland en voor den verkoop aldaar der gouvernementsproducten, tegen een voorschot op de opbrengst aan het gouvernement. Dusdoende kwam dit noodlijdende lichaam tot grooten bloei. Intusschen was door de

genoemde ongunstige factoren een strijd ontketend tegen het cultuurstelsel.

Bij de grondwetsherziening van 1848 kregen de Staten-Generaal medezeggingschap in het beheer der koloniën, hetwelk tot dusver uitsluitend bij den Koning berustte. De indiening van het koloniaal verslag door den Koning aan de Staten-Generaal en het voorschrift tot vaststelling door dit college van een regeeringsreglement ingevolge de nieuwe grondwet, gaven de publieke meening gelegenheid tot uiting. In de IIe Kamer was het vooral de voormalige Indische predikant Dr. W. R. baron van Hoëvell met zijn aanhang, die krachtig opkwam voor de belangen van Indië, daarbuiten Multatuli (E. Douwes Dekker) die met zijn boek „Max Havelaar of de koffieveilingen der Nederlandsche Handelmaatschappij" beroering wekte (1860). Intusschen was in 1854 het nieuwe regeeringsreglement tot stand gekomen hetwelk voorschreef dat de bescherming der Inlandsche bevolking tegen willekeur tot de plichten van den gouv.-generaal behoorde. Vooral onder minister Fransen van de Putte werden vele verbeteringen ingevoerd (1863-1866). In 1867 kwam de comptabiliteitswet tot stand, volgens welke de Indische begrooting door de Statengeneraal moest worden vastgesteld, welke alzoo hoe langer hoe meer invloed kregen op het bestuursbeleid in Indië. Een en ander had ten gevolge dat in 1870 de verplichte aanplant van suikerriet werd afgeschaft. De verplichte koffiecultuur werd, ontdaan van de misbruiken, gehandhaafd tot 1915. Dit was het einde van het eertijds zoo beruchte en gehate cultuurstelsel, bij welks tot standkoming de beste bedoelingen hadden voorgezeten.

Curcuma, kruidachtige planten, waarvan in den archipel onderscheidene soorten, gekweekt en in het wild voorkomen. Uit den wortelstok en het wortelstelsel van sommige soorten bereidt men gele verfstoffen, geneesmiddelen of specerijen. Het meest bekend zijn de **temoe lawak** (Mal. Jav.), waaruit zoowel een geneesmiddel tegen leverkwalen als een gele kleurstof wordt bereid, en de **Koenjit** (Mal.), eveneens een gele kleurstof leverend en gezocht om haar geur en smaak als specerij, o.a. bij de kerrybereiding.

D.

Dadap of Dědap (Mal.), snelgroeiende boom, als schaduwboom gebruikt. De bast van een der soorten wordt als geneesmiddel gebruikt.

Daendels (Mr. Herman Willem), geb. te Hattem 21 Oct. 1762, overl. St. George del Mina 2 Mei 1818. Werd in 1795 luit.-generaal, gouverneur van Oost-Friesland 1806. Gouv.-generaal van N. I. en opperbevelhebber van 's Konings landen zeemacht 1807-1811, werd in dat jaar maarschalk van Holland. Een zeer despotisch en wreed man, gespeend van takt en diplomatieke talenten en daardoor ongeschikt met Inlandsche vorsten om te gaan. Wel maakte hij zonder aanzien des persoons een einde aan vele misbruiken, maar schroomde niet zich zelf onrechtmatig te verrijken. De zware eischen den sultan van Bantam gesteld voor den aanleg van wegen en de maritieme werken aan de ongezonde Meeuwenbaai leidden tot verzet, waarop Daendels zelf met een leger naar Bantam trok, den sultan afzette, den rijksbestuurder liet fusileeren en het rijk inlijfde. Hij hief het gouv. Java's Noordoostkust op en schafte de vernederende eerbewijzen van de residenten aan de vorstenhoven op Java af. Den ons vijandig gezinden sultan van Jogjakarta zette hij, na een expeditie derwaarts, af; nieuwe, voordeelige contracten met den nieuwen sultan en den soenam van Solo werden afgesloten (doch kwamen niet tot uitvoering). Het binnenlandsch bestuur en het rechtswezen hervormde hij; ten koste van schatten geld en vele menschenlevens legde hij den grooten postweg

op Java aan. De hoofdplaats Batavia werd van assaineeringswerken voorzien, Weltevreden werd als woonplaats en zetel der gouvernementskantoren gesticht. Zijn bestuur kostte schatten, die niet werden gedekt door den verkoop der producten der gedwongen cultures. Daarom verkocht hij uitgestrekte stukken land aan particulieren, hetgeen de oorsprong was der particuliere landerijen. Onder zijn bestuur werd de nederzetting te Bandjermasin opgeheven en gingen de Molukken verloren. Na zijn terugkeer in 1811 maakte hij als maarschalk in het Fransche leger den tocht naar Rusland mee. Na het herstel in Nederland bood hij zijn diensten aan Koning Willem I aan, die hem benoemde tot gouv.-gen. der Nederlandsche bezittingen ter kust van Guinea, alwaar hij in 1818 overleed.

Daëng. Boegineesche en Makassaarsche titel voor aanzienlijken, niet tot vorstelijke- of regentenfamilies behoorende.

Dairi-landen, onderafd. der afd. Batak-landen, res. Tapanoeli, onder een controleur B. B.; hoofdpl. Sidikalang. De onderafd. heeft 54.000 inw., w.o. een 20-tal Europeanen en bijna 300 Chineezen. De overige inwoners zijn Dairi- en Pakpak-Bataks.

Dajak-rivier. De groote Dajakrivier of Kahajan en de kleine Dajakrivier of Kapoeas Moeroeng zijn aan de Z.-kust van Borneo uitmondende rivieren.

Dajaks. Hieronder verstaat men de inheemsche, niet- Mohammedaansche bevolking van Borneo. Gedeeltelijk zijn zij nomaden, gedeeltelijk half-nomaden (de overgang tot het gevestigde bestaan) en de meer beschaafde in het Negaragebied met Javaansche beschaving. Hun taal wijst op Maleische origine (Sumatra, Malaka, Java). Zij zijn dus Maleiers in wijdere beteekenis, zooals de Koeboes en eenigszins de Bataks en de Orang Benoewa (Riouw-Lingga archipel). De Djohormaleiers hebben hier suprematie uitgeoefend en beschaving aangebracht. De taal is arm aan vormen maar rijk aan woorden. Zij hebben geen eigen letterschrift. Zij behooren tot het blankste ras in den archipel en hebben fraaie lichaamsvormen; hebben een waggelenden gang van het bergbeklimmen (dit heet dedajak). Dajak beteekent binnenlander, landbewoner. Het vervoer gaat op de rivieren. Hun woningen op palen behooren tot het oudste type van den archipel. Zij hebben familiewoningen die zich met het gezin uitbreiden. Een nederzetting bestaat uit een woning, soms uit meer dan een, dan heet zij kampong. De kleeding is zeer eenvoudig; zij bestaat voor de mannen uit een tjawat of ewah (zooals bij de Koeboes) uit geklopte boomschors; vrouwen dragen een kort rokje. Uiteraard heeft zich ook de kleeding gewijzigd al naar de aanraking met andere volken (Maleiers, Chineezen). Oorringen van enorme afmetingen worden gedragen en het lichaam behangen met snuisterijen. Tatoeage komt zeer veel voor. De Dajak is endogaam. Pandelingschap (zie aldaar) komt veel voor. De landbouw is bij de Dajaks onontwikkeld: ladangcultuur. Alleen in het Barito-gebied kent de Dajak de sawahcultuur met kweekbedden, die er soms op vlotten worden aangelegd. Bij oogstmislukking wordt het voedsel uit het bosch gehaald. De minst ontwikkelde Dajaks, de Poenanstammen in het Apo-Kajan gebied (N. O. gedeelte van het Nederlandsch territoir), nomaden, zijn goede ijzersmeden (krissen). Het is niet duidelijk van wie ze dit hebben geleerd. Zij smelten het ijzer zelf uit het erts. Ook kennen zij koperbewerking. Verdere industrieën: houtsnijden, manden, matten, prauwen, vischnetten, oliën (tingkawanvet). Ook bereiden zij vergiffen uit planten voor hun pijlen en om visch te dooden. Batikken hebben ze van de Javanen geleerd. Hun heidendom verschilt niet veel van dat van andere stammen. Ook zij hebben zeer veel goden; offerfeesten, waarzeggerij, orakels, spoken. De priesters hee-

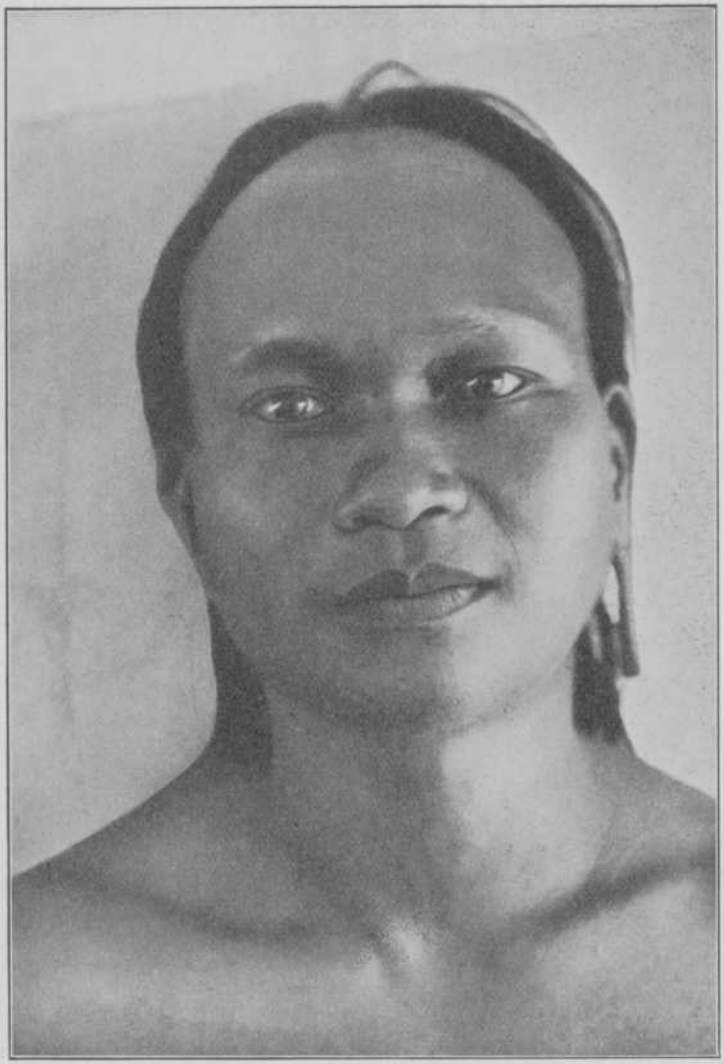

Dajak — Borneo.

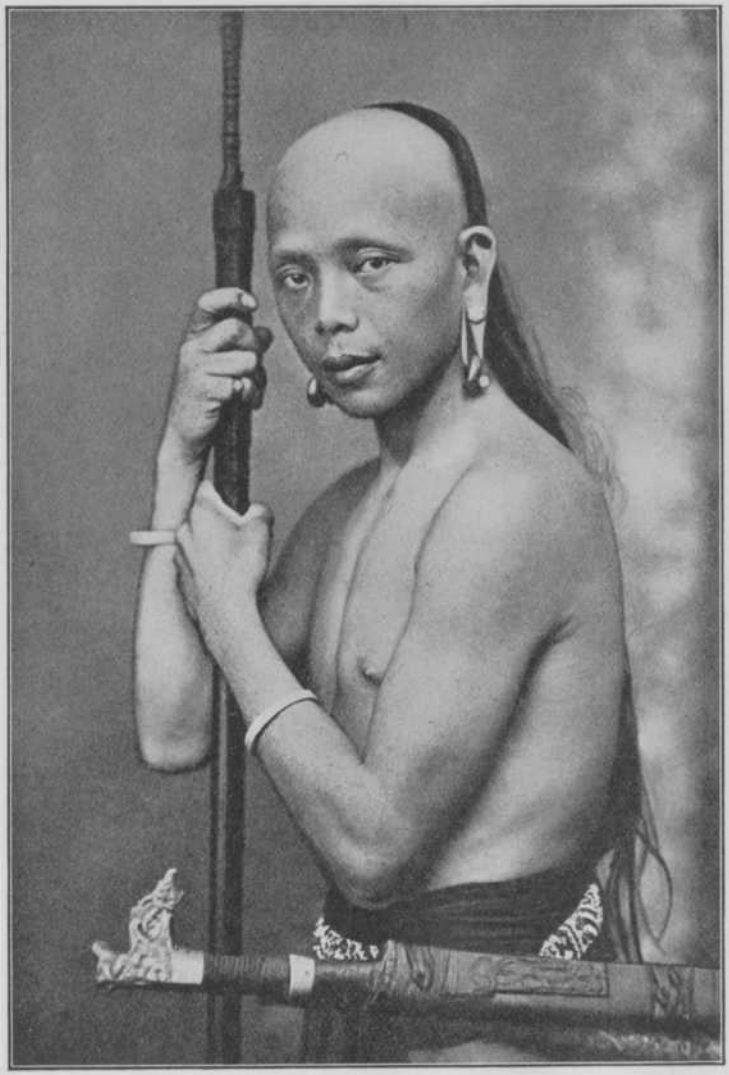

Dajak — Borneo.

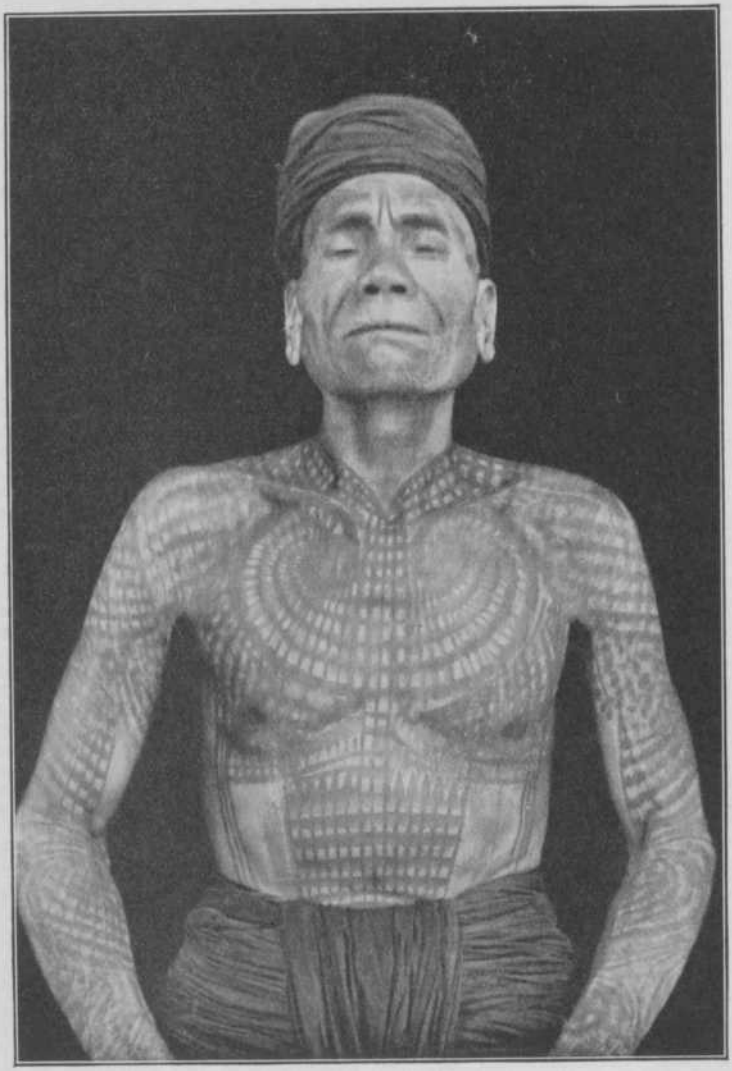

Getatoeëerde Dajak — Borneo.

ten **basirs**, de priesteressen **balians**, deze kennen ook de bezieling. Alles kan er taboe (pali, pemali, pantang, zie aldaar) worden verklaard. De lijkbezorging geschiedt met groote zorg voor zoover de ziel er bij is betrokken; immers de ziel leeft in het begin nog voort in het lijk. Het lijk krijgt een heele uitzet mee; bij zijn leven spaart men er reeds voor. In den rouwtijd speelt pali weer een groote rol; de rouwtijd zelf wordt pali genoemd. Van het uitvaartfeest, tiwa genaamd, wordt veel werk gemaakt, dan wordt het pali opgeheven. Hierbij hadden ook menschenoffers (pandelingen of slaven) plaats, wier lichamen met het lijk in één kist worden gedaan en naar het familiegraf (sandong) gevoerd. Eerst na het tiwafeest mag de weduwe hertrouwen. Het **koppensnellen** (zie aldaar) staat in verband met het offeren van menschen aan een overledene. Door het koppensnellen zijn de Dajaks bang voor lieden buiten eigen stam, behalve nog de angst voor denkbeeldige wezens. Soms wordt een geheele stam verontrust door een enkel individu. In de Westerafdeeling ontstonden de Maleische vorstendommen uit de Maleische kolonisten die aan de rivieren gevestigd het verkeer beheerschten. De Maleiers profiteerden van hun meerdere bekwaamheid om de Dajaks uit te zuigen, belasting op de leggen. Wanneer hiertegen verzet kwam gebruikten de Maleische vorsten andere Dajaks tegen de verzetslieden; deze gingen dan snellen. Door gouvernementsinmenging is aan deze gebruiken en misbruiken nagenoeg geheel een einde gemaakt.

Dalam, beter dalèm (Jav.), vorst, vorstelijk verblijf.

Dalang (Jav.), vertooner van de wajang (zie aldaar).

Damar, eilandje in de Banda-zee, administratief ressorteerende onder de onderafd. Babar-eilanden, afd. Amboina, res. der Molukken.

Damar. Verzamelnaam voor de onderscheidene harssoorten. Het wordt gewonnen in de beddingen van rivieren, waar door overstroomingen hars is aangevoerd. Ook aan het strand waar hars uit de zee door de branding wordt aangespoeld. Eveneens wordt het gewonnen direct uit harsleverende boomen. Men heeft diverse qualiteiten. De mindere soorten gebruikt de Inlander voor verlichting, de betere worden uitgevoerd. Sommige leveren geurige oliën en wierook. Vooral Sumatra levert fijne harssoorten: benzoë (Mal. hoemajam). Uit de beddingen gewonnen heet het damar batoe (steenhars).

Danau (Mal.) beteekent meer. Voor de danau op Borneo, zie onder **Borneo.**

Daris, Jav. naam voor de ook in Indië veel voorkomende kerkuil; de Mal. naam is Serak.

Dassen. Van deze tot de marterachtigen behoorende roofdieren komt in Indië voor de **stinkdas** (Mal. **teledoe**) verwant aan het beruchte Amerikaansche stinkdier (skunk), met lange donkerbruine haren en witte streep over kop en rug.

Datjin. Chineesche weegstok.

Datoe of **Datoek**, titel in de Maleische landen, inzonderheid voor de penghoeloe's in Minangkabau (Sum. W.k.) Beteekent oorspronkelijk hetzelfde als het Jav. ratoe.

Decentralisatie. Bij de wet van 1903 No. 329 zijn in het toenmalig Regeeringsreglement ingevoegd de artikelen 68a, b en c, (thans 123, 124, 125 I.S.) waardoor in Nederl.-Indië voor gewesten of gedeelten van gewesten de gelegenheid werd geopend om tot voorziening in eigen behoeften te geraken.

Ter uitvoering dezer wet zijn bij K.B. van 1905 No. 137, het zgn. **„Decentralisatiebesluit"**, en bij ordonnantie van 1905 No. 181, de zgn. **„Locale Raden Ordonnantie"** (beiden gelijk sedert gewijzigd en aangevuld), bepalingen vastgesteld betreffende de voor gewesten of gedeelten van gewesten in te stellen raden en betreffende het beheer en de verantwoording van de eigen geldmiddelen van gewesten of gedeelten van gewesten.

De bepaling van art. 68a lid 1, R.R. (thans art. 123 I.S.), dat, naar

mate de omstandigheden het toelaten, voor gewesten of gedeelten van gewesten uit de koloniale geldmiddelen fondsen worden afgezonderd, teneinde als eigen geldmiddelen van het betrokken gebied te strekken ter voorziening in bijzondere behoeften van dat gebied, is toegepast op 32 steden, die als „gemeenten" werden aangeduid en voor welke „gemeenteraden" werden ingesteld; op 15 gewesten, voor welke „gewestelijke raden" werden ingesteld zoomede op het gedeelte van het Gouvernement Sumatra's Oostkust, uitmakende het zgn. Cultuurgebied (ard. Langkat, Deli, Serdang en Asahan en de onderafdeeling Simeloengan en de Karolanden), op de Minahassa (res. Manado) in de residenties Sumatra's Westkust, Palembang en Tapanoeli, de onderafdeeling Barabai in de Z.O. afdeeling van Borneo, in de afdeeling Amboina en in Bali en Lombok (Karang Asem), voor welke gebieden „plaatselijke raden" werden ingesteld.

De bescheiden decentralisatie van 1903 werd na dien gevolgd door een veel verder gaande, vervat in de z.g.n. bestuurshervorming van 1922.

Hiermede bedoelde men in geheel Indië grootere bestuurseenheden dan te voren te vormen met ambtelijke decentralisatie tot ontlasting van het Centraal Bestuur en met instelling van raden voor de te scheppen ressorten van provincies en daarin liggende autonome regentschappen en stadsgemeenten, die thans „volledig" belast zouden worden met de regeling van het bestuur der huishouding dezer autonome gemeenschappen.

Dientengevolge is Java, buiten de Vorstenlanden in drie provincies verdeeld geworden, met gelijktijdige opheffing van de gewestelijke raden aldaar der oude decentralisatie van 1903 en met opname in dat nieuwe verband, der gemeenten onder den naam van „stadsgemeenten" en met de schepping van autonome regentschappen binnen provinciaal verband.

Voor de Buitengewesten zijn wel plannen tot doorvoering dezer bestuurshervorming in overweging.

Zij zijn echter wegens de daaraan verbonden uitgaven voorloopig stop gezet.

De locale raden (thans alleen in de B.B. overgebleven), zijn samengesteld uit Nederlanders, inheemsche en uitheemsche onderdanen niet-Nederlanders, indien elk dezer volksgroepen in het betrokken ressort voldoende vertegenwoordigd is. De instellingsordonnantie van elken raad geeft aan welke groepen er in vertegenwoordigd zullen zijn en hoeveel vertegenwoordigers van elke groep. De locale raden zijn **gewestelijke en plaatselijke.** Een plaatselijke raad voor een stad is een **gemeenteraad.** De leden der gemeenteraden alsmede die van enkele plaatselijke raden worden gekozen. Overigens worden de leden door den Gouverneur-Generaal benoemd.

Voor de gemeenteraden (der oude decentralisatie) en de stadsgemeenteraden (der bestuurshervorming) is de verkiezing der leden geregeld in de kiesordonnantie gemeenteraden, staatsblad 1925, no. 673 juncto 1926 no. 95, en 1931 nos. 168 en 423.

Leden der raden kunnen alleen zijn mannelijke meerderjarige Nederlandsche onderdanen, ingezetenen van het ressort.

De raad heeft een **voorzitter** en **secretaris.** In groote gemeenten zijn afzonderlijke voorzitters met den titel van **Burgemeester,** die door **wethouders** uit den raad (2 tot 4) kunnen worden bijgestaan.

De locale raden hebben wetgevende bevoegdheid (locale verordeningen) en verder de zorg voor de aan hen bepaaldelijk opgedragen belangen. Waar de bestuurshervorming (wet van 1922 No. 216) is doorgevoerd (dus op Java en Madoera, waar drie provincies reeds zijn ingesteld en twee gouvernementen (de Vorstenlanden) en in die provincies: ongeveer 70 autonome regentschappen en 19 stadsgemeenten), is in elke **provincie** een **provinciale raad,** waarvan de Gouverneur voorzitter is met raadgevende stem. De raad is belast met de volledige regeling en het

bestuur der provinciale huishouding. Het dagelijksch bestuur wordt, als de raad daartoe besluit, uitgeoefend door een **college van gedeputeerden,** waarvan de Gouverneur stemgerechtigd voorzitter is.

De inrichting, bevoegdheden en verplichtingen der provincie zijn geregeld in de Provincie-ordonnantie. (staatsblad 1924 - 78 gelijk sedert aangevuld en gewijzigd).

Waar de samenleving nog niet zoodanig ontwikkeld is, dat een provincie ingesteld kan worden, kunnen **Gouvernementen** ingesteld worden, onder een Gouverneur aan wien een adviseerende Raad kan worden toegevoegd.

De autonome regentschappen en stadsgemeenten binnen de provincies op Java en Madoera, vinden nadere regeling respectievelijk in de Regentschapsordonnantie van 1924 (No. 79) en de stadsgemeenteordonnantie van 1926 (No. 365), beide gelijk sedert gewijzigd en aangevuld.

Het bestuur van een **regentschap** bestaat uit den regentschapsraad, als regel het College van Gecommitteerden en den Regent.

In de **Regentschapsraden** zijn de 3 bevolkingsgroepen vertegenwoordigd, maar de inheemschen zijn er verre in de meerderheid. Een deel der Inheemschen wordt verkozen, de overige leden benoemt de Gouverneur.

De verkiezingen worden geregeld door de regentschapskiesordonnantie (staatsblad 1927 No. 529). De verkiezingen zijn getrapt. Kiesmannen wijzen de te verkiezen leden der regentschapsraden aan. Kiesgerechtigd voor de aanwijzing van kiesmannen zijn de Inheemsche ingezetenen van het regentschap, die 21 jaar oud zijn en bevoegd tot de verkiezing van desahoofden of aangeslagen in bepaalde belastingen.

De regentschapsraad heeft den **regent** tot voorzitter (de patih is diens plaatsvervanger) en een **regentschapssecretaris.**

Het College heeft in het algemeen de volledige regeling en het bestuur der huishouding van het regentschap te behartigen.

Voor het dagelijksch bestuur van het regentschap, kan uit den regentschapsraad een **College van Gecommitteerden** worden aangewezen, waarvan de Regent stemgerechtigd Voorzitter is.

De 19 op Java reeds bestaande gemeenten der oude decentralisatie werden bij de instelling der provincies en autonome regentschappen, in de nieuwe organisatie opgenomen. De regeling hiervoor is neergelegd in de **Stadsgemeenteordonnantie** (staatsblad 1926 No. 365, juncto 1928 No. 67, 1929 No. 25, 395 en 488).

Elke stadsgemeente heeft een **raad** tot regeling en bestuur der huishouding (stadsgemeenteraad), veelal een College van **burgemeester en wethouders** voor het dagelijksch bestuur en een **burgemeester** als hoofd der gemeente.

Ook in de stadsgemeenteraad zijn de drie groepen der ingezetenen vertegenwoordigd. Zij worden in tegenstelling met die der provinciale raden en der regentschapsraden, allen verkozen.

(Kiesordonnantie gemeenteraden, 1925 No. 673, juncto 1926 No. 95, juncto kiesvoorschriften-gemeenteraden, staatsblad 1926 No. 20).

De **burgemeester** wordt door den Gouverneur-Generaal benoemd, geschorst en ontslagen. N. d. W.

Deli, sultanaat, omvattende de onderafdeelingen Beneden Deli, (het Maleische deel van het sultanaat, Boven Deli (het Batakssche deel van het sultanaat) en Padang en Bedagei (de Delische onderhoorigheden van dien naam) der afd. Deli en Serdang, gouv. Oostkust van Sumatra. Deli was tot 1669 een onderhoorigheid van Atjeh en van 1780 van Siak. In 1884 kocht het gouvernement de onderhoorigheden van Siak af, waardoor Deli (Langkat en Asahan) onder Nederlandsch gezag kwam. De stichter van de tabakscultuur aldaar is J. Nienhuys die er met P. W. Jansen de **Deli-maatschappij** oprichtte. Aan het initiatief dezer maatschappij is de oprichting van de **Deli-Spoorwegmaatschappij** te danken. Voor het planten van de tabak

zijn de Chineezen (uit Swatow in Kanton) bij uitstek geschikt. De Chineesche opzichters heeten tandils; zij zijn de tusschenpersonen tusschen de arbeiders en de planters. Is de tabak rijp, dan wordt zij gegist in gistingschuren. Daarna wordt zij, eveneens door Chineezen gesorteerd. De schurenbouw geschiedt door Javanen. Ook werken er Madoereezen van Bawean, aldaar Boyans genoemd. Het vervoer geschiedt door Klingaleezen, aldus geheeten naar de kust van Kalinga (Voor-Indië). Zij komen echter van alle mogelijke kuststreken, zoodat de naam minder juist is. De tabak wordt in Amsterdam geveild. De **Delispoor** loopt van Rantauprapat (Z.) naar Besitang (N.) (waar zij aansluit aan de Atjehtram), met zijtakken naar Tandjongbalai, Pematangsiantar, Bangoenpoerba, Batoe, Arnhemia, Belawandeli, Koeala en Pangkalansoesoe.

Demak, regentschap, district en onderdistrict met gelijknamige hoofdpl., res. Semarang, prov. Midden-Java. Het oude rijk van Demak werd in 1604 door Mataram veroverd en maakte sedert daarvan deel uit tot 1746, in welk jaar het direct compagniesgebied werd. De streek werd omstreeks 1850 en 1890 geteisterd door hongersnooden. Het gouvernement legde er kostbare bevloeiingswerken aan. Particuliere landerijen komen in dit regentschap niet meer voor.

Demang, ambtstitel van districtshoofden in sommige buitengewesten en ambtspraedicaat op Java.

Dempo, werkzame vulkaan op de grens van Palembang en Benkoelen (3159 M.), waarnaar o.a. een der nieuwe mailbooten der Rotterdamsche Lloyd is genoemd.

Dèndèng, gekruid gedroogd vleesch in dunne plakken gesneden.

Departementen Van Algemeen Bestuur. Het administratief beheer van Ned.-Indië is verdeeld over de departementen van algemeen burgerlijk bestuur, het departement van oorlog en dat van marine. De gouverneurs-generaal hadden ten allen tijde personen onder zich die hen ter zijde stonden in het algemeen bestuur der bezittingen en die aan het hoofd stonden van de onderscheidene takken van bestuur. In den compagnie's tijd waren deze de „directeur-generaal van den handel", en de „opperkooplieden", onder Daendels de „administrateur-generaal van den handel" en vier „administrateurs", gedurende het Britsch tusschen-bestuur een „accountant-general" en twee „sub-accountants", daarna (in 1816) een „raad van financiën", bestaande uit een president, een vice-president en zes raden, later een „hoofddirecteur van financiën" en vier „raden van financiën", vervolgens een „directeur-generaal van financiën" met twee „directeuren", nl. een voor 's Lands middelen en domeinen en een voor 's Lands producten en civiele magazijnen, te zamen genaamd „generale directie van financiën" of „raad van financiën". Later kwamen er een „directeur over de cultures" en een „directeur der openbare werken" bij. Na invoering van het regeeringsreglement van 1854 werden aanvankelijk 5, later 7 „directeuren" belast met het beheer over de takken van algemeen burgerlijk bestuur, onder de bevelen en het oppertoezicht van den gouv.-gen., te weten voor: „binnenlandsch bestuur", „onderwijs en eeredienst", „burgerlijke openbare werken", „financiën", „justitie", „landbouw, nijverheid en handel" en „gouvernementsbedrijven".

Aan het hoofd van het departement van oorlog staat de commandant van het leger, aan dat van marine de commandant der zeemacht. Volgens art. 116 van de Indische Staatsregeling vormen de hoofden der departementen van algemeen bestuur te zamen een „raad van departementshoofden", welks instructie door den gouv.-gen. is vastgesteld.

Verder zijn de hoofden der departementen, ieder ten aanzien van de zaken zijn departement betreffende gemachtigden der regeering in den volksraad. Zij voeren daar het woord en verdedigen aldaar

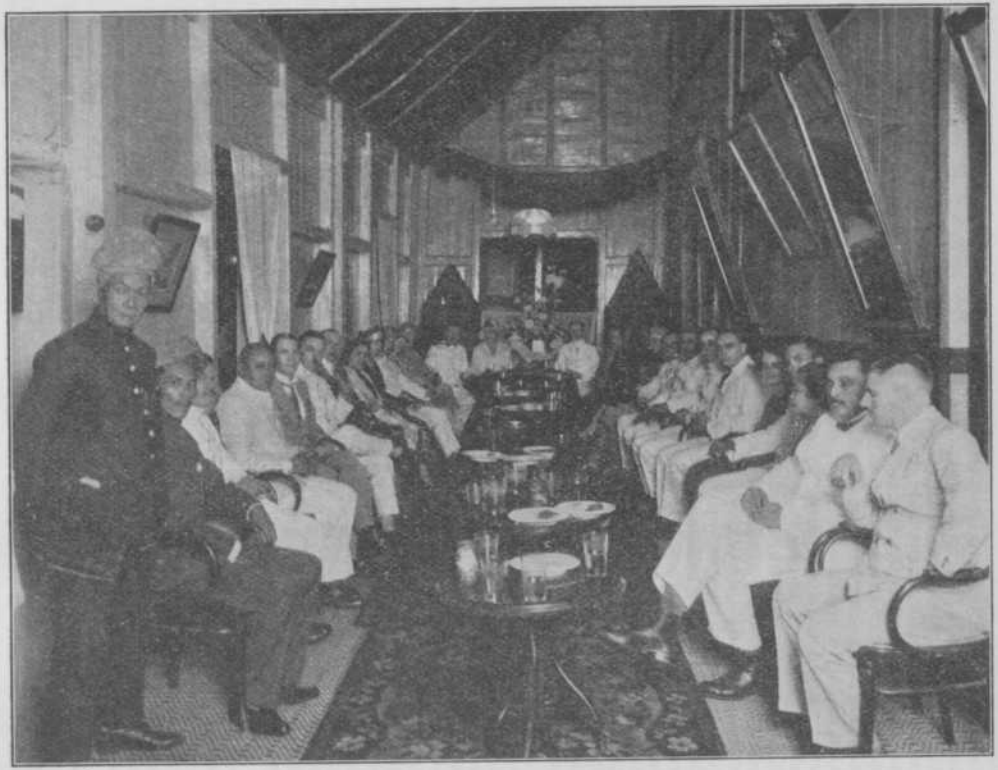

Receptie bij den demang van Padang.

hun begrootingsafdeeling namens den gouv.-gen. die verantwoordelijk is voor het gevoerde en te voeren beleid.

Tot den werkkring van het **departement van justitie** behooren: het personeel der rechterlijke macht; advocaten en procureurs; deurwaarders; notarissen; tolken en translateurs; weeskamers; voogdijraden; reispassen naar het buitenland, de toelating van Nederlanders en vreemdelingen in Ned.-Indië; de verwijdering van personen uit geheel Ned.-Indië of uit een bepaald gedeelte daarvan en de aanwijzing van bepaalde verblijfplaatsen; het gevangeniswezen; de gerechtelijke statistiek in Ned.-Indië; de voorlichting van den gouv.-gen. in zake van gratie, amnestie, abolitie en dispensatie, voor zooveel rechtszaken betreft, verzoeken om wettiging, handlichting en derg., een en ander voor zoover de gouv.-gen. het advies van den directeur verlangt na dat van het hooggerechtshof van Ned.-Indië; verzoeken tot naamsverandering en naamsaanneming en verzoeken betreffende rechtspersoonlijkheid en naamlooze vennootschappen; van toepassingverklaring van de bepalingen voor Europeanen op personen niet daaraan onderworpen; verzoeken om naturalisatie; de burgerlijke-, handels- en strafwetgeving en alle daarmede en in het algemeen met het rechtswezen in verband staande verordeningen; de buitenlandsche dagvaardingen en rogatoire commissiën; de strandvonderij; de slavernij en het pandelingschap; de legalisatiën, de uitlevering van vreemdelingen; het toezicht op de drukpers (art. 164 I. S.); het toezicht op het recht van vereeniging en vergadering (art. 165 I. S.); het uitbrengen van rechtskundig advies in alle zaken, waarover dat advies door den gouv.-gen. wordt verlangd; overheidsbemoeienis ten aanzien van de arbeidsverhoudingen tusschen werkgevers en werknemers in Ned.-Indië; dactyloscopie; bestrijding van den zoogenaamden handel in vrouwen en kinderen en van dien in ontuchtige

uitgaven; het tucht- en opvoedingswezen en het armwezen; het kadaster; kantoor voor den industriëelen eigendom.

Tot den werkkring van het **departement van financiën** behooren: het algemeen toezicht op de ontvangsten en uitgaven en de behoorlijke inning der inkomsten, alsmede over de ontvangsten en uitgaven voor rekening van derden; de bevordering van een deugdelijk financieel beheer en van een doelmatig gebruik der landsmiddelen; de financieele statistiek; de samenstelling van de algemeene begrooting; het opmaken van de begrooting van uitgaven en inkomsten, voor zoover niet behoorend tot den werkkring van een ander departement; de uitvoering van de begrooting, voor zoover niet behoorend tot den werkkring van een ander departement; de samenstelling van de algemeene rekening van ontvangsten en uitgaven; het opmaken der rekeningen van ontvangsten en uitgaven in Ned.-Indië, voor zoover niet behoorend tot den werkkring van een ander departement; het bank- en muntwezen; het beheer van de vlottende en vaste schulden; het beheer en de voorziening in de behoefte van 's Lands kassen; den gouvernements-accountantsdienst; de belastingen en middelen, verpachte en niet-verpachte, voor zoover niet tot eenig ander departement behoorende; de landelijke inkomsten; de in- en uitvoerrechten en accijnzen; het venduwezen; den pandhuisdienst; de opiumregie; de zoutregie; de fabriekmatige bereiding en verpakking van opium; het reiswezen; de toekenning van non-activiteitstractementen, wachtgelden en onderstanden, voor zoover niet aan andere gezaghebbenden opgedragen; de toekenning van pensioenen aan burgerlijke ambtenaren, aan de leerkrachten bij het bijzonder onderwijs, alsmede aan de weduwen van de niet-Europeesche burgerlijke ambtenaren; de bemoeienis met de onder Landstoezicht staande pensioenfondsen, voor zoover niet tot den werkkring

van andere departementen behoorende.

Tot den werkkring van het **departement van binnenlandsch bestuur** behooren: de bestuurshervorming; het gewestelijk en plaatselijk bestuur; de decentralisatie; de algemeene en de gewapende politie; de particuliere landbouw; de heerendiensten; de gemeentediensten; het volkscredietwezen; de agrarische aangelegenheden; de reispassen en legitimatie-(aanduidings-) kaarten; het toezicht op landverhuizers; de kolonisatie; de fabrieken; de uitvoering van bouwwerken van eenvoudige constructie; de bouw en het onderhoud van triangulatiepilaren en andere merkteekens en het toezicht op den invoer en de vertooning van bioscoopfilms.

Tot den werkkring van **het departement van onderwijs en eeredienst** behooren: het onderwijs in zijn geheelen omvang, voor zoover de bemoeienis met afzonderlijke onderdeelen daarvan niet uitdrukkelijk tot den werkkring van andere departementen is gebracht; de eeredienst; de toelating van zendelingen; aangelegenheden betreffende de Mekka-bedevaart; de dienst der volksgezondheid, belast met het staatstoezicht op de volksgezondheid, o.m. omvattende het onderzoek naar den staat der volksgezondheid, het aanhouden van bevolkingsstatistieken, het aangeven van de middelen tot verbetering en de bevordering van de toepassing dier middelen, de rechtstreeksche bestrijding en voorkoming van besmettelijke ziekten en volksziekten, de bevordering der individueele ziekenverzorging, de bodemassaineering, de drinkwatervoorziening en afvalverwijdering en volkshuisvesting; de oudheidkundige dienst; de administratieve zorg voor het kantoor voor Inlandsche zaken; de kunsten en wetenschappen (aanrakingen met wetenschappelijke instellingen, — onderzoekingen en — werkzaamheden), voor zoover een en ander niet tot den werkkring van andere departementen behoort; de bevordering van de uitgaaf van nuttige boeken en van de taal-, land- en volkenkunde van Ned.-Indië en de volkslectuur.

Tot den werkkring van het **departement van economische zaken** behooren:

a. de landbouw-, tuinbouw- en visscherijvoorlichting, voorzoover de zorg daarvoor niet aan anderen is opgedragen of overgelaten, zoomede de plantenquarantaine;

b. de onderzoekingen en verrichtingen op natuurwetenschappelijk gebied, waarop de onder a genoemde voorlichting steunt, met inbegrip van het onderzoek inzake de voorkoming en bestrijding van ziekten en plagen der cultuurgewassen;

c. de zuiver natuurwetenschappelijke onderzoekingen, niet behoorende tot den werkkring van andere departementen, zoomede de bescherming van de natuurrijkdommen en van de in het wild voorkomende planten- en dierensoorten;

d. de overheidsbemoeienis op veeartsenijkundig gebied, voorzoover de zorg daarvoor niet aan anderen is opgedragen of overgelaten, zoomede het veeartsenijkundig onderzoek;

e. het boschwezen;

f. het landbouwkundig onderwijs, voorzoover de zorg daarvoor niet aan anderen is opgedragen of overgelaten, zoomede het veeartsenijkundig en boschbouwkundig onderwijs;

g. de nijverheidsvoorlichting en de bevordering van de binnenlandsche groot- en kleinindustrie, zoomede het verrichten van scheikundige en technische onderzoekingen ten behoeve van 's lands diensten en van handel en nijverheid;

h. de binnen en buitenlandsche handelswaarneming en handelsvoorlichting en de behandeling van handelspolitieke aangelegenheden;

i. de maatregelen op het gebied van de cultures, de nijverheid en den handel, welke in bijzondere omstandigheden noodig blijken;

j. de overheidsbemoeienis met den mijnbouw in den meest uitgebreiden zin, zoomede de verkoop van 's lands mijnproducten;

k. de centrale aanschaffing in

Nederlandsch-Indië en omringende landen van voor 's lands dienst benoodigde goederen;

l. ijkwezen;

m. de Landsdrukkerij;

n. de landsondernemingen van land- en mijnbouw;

o. de handelsstatistiek en de verzameling van andere statistische gegevens;

p. de uitgifte van vergunningen voor kustvisscherij, de verpachting van het recht tot het visschen naar parelschelpen, paarlemoerschelpen, tripang en sponzen, zoomede de verhuur en verpachting van het recht tot het inzamelen van eetbare vogelnesten, vleermuizenmest en schildpadeieren, voor zoover die bevoegdheid niet aan anderen is overgedragen of overgelaten.

Tot den werkkring van het **departement van verkeer en waterstaat** behooren:

a. de algemeene vraagstukken op verkeersgebied;

b. de aanleg en de exploitatie der staatsspoor- en tramwegen;

c. het toezicht op de spoor- en tramwegen;

d. de aanleg, het onderhoud en het beheer der rijwegen, voorzoover deze zorg niet aan anderen is opgedragen of overgelaten;

e. het toezicht op het wegverkeer;

f. de bouw en de exploitatie van havens en de werken tot verbetering of instandhouding van reeden en zeegaten;

g. de economische vraagstukken op het gebied van het scheepvaartverkeer;

h. de bemoeienis met en het toezicht op de burgerlijke luchtvaart;

i. de post-, telegraaf- en telefoondienst;

j. de postspaarbank;

k. het electriciteitswezen;

l. de bouw en de exploitatie van waterkrachtwerken;

m. het beheer der rivieren en andere natuurlijke waterloopen, meren en plassen, voor zoover deze zorg niet aan anderen is opgedragen of overgelaten;

n. de aanleg en de exploitatie van bevloeiings-, afwaterings- en waterkeeringswerken en verdere werken van waterbouwkundigen aard, voorzoover deze zorg niet aan anderen is opgedragen of overgelaten;

o. de oprichting, het ouderhoud en beheer van landsgebouwen ten behoeve van:

1e. de burgerlijke diensten, voor zoover deze zorg niet ingevolge bijzondere regelingen aan de betrokken diensten zelve is opgedragen of overgelaten;

2e. het departement der marine, voor zoover deze zorg niet aan het departement van oorlog is opgedragen, met uitzondering van de kustlichtetablissementen;

p. de inhuur van gebouwen ten behoeve van de burgerlijke diensten;

q. de aanleg en de exploitatie van drinkwatervoorzieningen, rioleerings- en andere werken in het belang van de volksgezondheid, voorzoover deze zorg niet aan anderen is opgedragen of overgelaten;

r. het toezicht op den waterstaat van de op den voet van het zesde hoofdstuk der Indische staatsregeling ingestelde openbare gemeenschappen.

Het personeel bij de departementen van algemeen bestuur bestaat in het algemeen uit een secretaris, administrateurs, referendarissen, commiezen-redacteur, ten deele met den titel adjunct-referendaris, hoofdcommiezen, 1e, 2e en 3e commiezen, klerken en minder personeel. Aan de departementen van binnenlandsch bestuur, onderwijs en eeredienst, economische zaken, en van verkeer en waterstaat is een onder-directeur verbonden. De verhouding van de hoofden der departementen tot de hoofden van gewestelijke bestuur is van kieschen aard en niet zonder moeilijkheden. De laatsten zijn rechtstreeksch aan den gouv.-gen. ondergeschikt en niet aan de directeuren, dus ook niet aan den directeur van binnenlandsch bestuur. Toch hebben de hoofden van gewestelijk bestuur ten aanzien van takken van algemeen bestuur, over welke het beheer is opgedragen aan

de directeuren, te zorgen voor de richtige uitvoering der algemeene verordeningen en bevelen van den gouv.-gen. overeenkomstig de deswege bestaande bepalingen en „de aanwijzingen" der directeuren (art. 15 der instructie voor de hoofden van gewestelijk bestuur), behoudens de bevoegdheid der gewestelijke bestuurshoofden om, zoo zich daartegen gewichtige bedenkingen verzetten, de uitspraak van den gouv.-gen. in te roepen. Ook richten deze laatsten voorstellen of brieven over zaken waarin de regeering is gemoeid aan den gouv.-gen. door tusschenkomst van het betrokken departementshoofd.

Dèpok. Een complex van landerijen, welke Cornelis Chastelein, lid van den raad van Indië, in 1714 vermaakte aan zijn vrijgelaten Christen-slaven en hunne nakomelingen. Deze nakomelingen vormen nog heden ten dage de Christengemeente te Dèpok.

Desa, Desabestuur. Op Java en Madoera is desa de algemeene naam voor de laagste Inlandsche bestuurseenheid, de Inlandsche gemeente, en ook in engeren zin voor de binnen die gemeente liggende agglomeraties van woonerven, die het hoofddorp, kradjan, of de gehuchten, doekoeh of tjantilan, vormen. Buiten de Vorstenlanden en de Particuliere Landerijen, die afzonderlijk hier besproken worden, waren op Java en Madoera in 1927 nog 18680 Inlandsche gemeenten. Vroeger was dit aantal grooter, in 1918 ongeveer 26.000, in 1882 ongeveer 36.000, doch het Bestuur heeft er naar gestreefd de kleinere gemeenten te doen verdwijnen door die te vereenigen met aangrenzende desa's. De uitgestrektheid dier gemeenten is zeer verschillend. Daar alle gronden op Java en Madoera van het strand der zee tot de toppen der bergen bij de een of andere gemeente zijn ingedeeld, behooren soms uitgestrekte woeste, dan wel tot de boschreserve behoorende of bij de grootlandbouwindustrie in gebruik zijnde gronden tot het gebied van een desa. Neemt men alleen de werkelijk door de desalieden geoccupeerde gronden in aanmerking dan is een desa van eenige tientallen bouws uitgestrektheid een kleine, een desa van drie- of vierhonderd bouws een groote desa. Desa's met een geoccupeerd gebied van 500—1000 bouws zijn zeldzaam. Het zielental van een middelmatige desa in de binnenlanden is op 800 te stellen, op de hoofdplaatsen vindt men wel desa's met 10.000 zielen. De desa in engeren zin, een kradjan of een gehucht, bestaat uit een meestal aaneengesloten verzameling woonerven met het daarop gebouwde woonhuis. De erven zijn gewoonlijk dichtbegroeid met boomen en struiken, zoodat de desa door haar donkergroene kleur van het landschap afsteekt. De erven zijn voorts beplant met allerhande gewassen, gedeeltelijk voor eigen gebruik bestemd, meestal ook voor verkoop. Men treft er mede verschillende bijgebouwen aan, veestallen, padischuren (loemboeng) e.d. Ook andere woonhuizen van personen, die van den erfbezitter vergunning hebben gekregen daar een huis te bouwen (orang menoempang). De meeste desa's zijn omheind met een levende haag of met een hekwerk van bamboe, soms met gestapelde steenen. Wegen doorsnijden de desa in allerlei richtingen, dikwijls loopt een waterleiding er doorheen. Dichtbij of in de desa vindt men de Inlandsche begraafplaats. In de desa treft men dikwijls allerlei desagebouwen aan, de desaschool, het desagodsdienshuis, de bali desa (een soort van gemeentehuis) enz. Om de desa heen vindt men de bouwvelden, de bevloeide, sawahs, of de onbevloeide, tegalans. De Inlandsche gemeente heeft autonomie. Art. 128 I.S. bepaalt, dat aan de Inlandsche gemeenten de regeling en het bestuur van haar huishouding wordt gelaten, zij het, dat de gemeente daarbij in acht heeft te nemen de verordeningen uitgaande van den Gouverneur-Generaal of het gewestelijk gezag of van de besturen der bij ordonnantie aangewezen zelfstandige gemeenschappen. Regeering en bestuur hebben dan ook

zich zoo weinig mogelijk bemoeid met de huishoudelijke belangen van de desa. Verschillende belastingen werden aan de desa in haar geheel opgelegd, zij zelve zorgde voor naderen omslag over de belastingplichtigen; tijdens het cultuurstelsel werd aan de desa een taak opgelegd voor den aanplant van koffie enz., de desa zelve verdeelde die taak of de desalieden voerden die gezamenlijk uit. Ook bij het vorderen van heerendiensten was de desa de bestuurseenheid. Het bestuur bepaalde zich gewoonlijk tot het onderzoek van klachten over onbillijkheden bij die nadere verdeeling en hield in het algemeen eenig toezicht in de desa om tegen misbruiken te waken. Bij verordening ingrijpen in de huishoudelijke belangen der desa's door den Gouv.-Gen. of het gewestelijk gezag heeft tot 1906, toen de Inlandsche gemeenteordonnantie werd uitgevaardigd, weinig plaats gehad. Slechts enkele gewestelijke regelingen kwamen overal op Java en Madoera tot stand omtrent het aantal desabestuurders, hun ambtsvelden, de hun toekomende desadiensten, omtrent wachtdiensten enz. Het bestuur over de Inlandsche gemeente wordt gevoerd door het desahoofd. Deze wordt bijgestaan door eenige beambten, die men tezamen het desabestuur noemt. Zij hebben echter geen bestuursbevoegdheid en zijn slechts helpers van het desahoofd. Het desahoofd heeft ververschillende titels, bèkèl, loerah, djaro, koewoe, petinggi. Het desabestuur bestaat meestal uit den dorpsschrijver, den tjarik of djoeroetoelis, verder uit eenige kamitoewa's, vervangers van het hoofd of hoofden van gehuchten, de kèbajans of boodschappers, die aan de ongeletterde dorpsgenooten de bevelen van het dorpshoofd overbrengen, de politiebeambten, tamping, kèpètèngan of djogobojo, de dorpsgeestelijke, kaoem, amil, modin of lèbé. Daarnaast treft men hier en daar nog andere beambten aan bijv. voor de waterverdeeling, het credietwezen enz. De belooning van desahoofd en desabestuur bestaat meestal in de opbrengst der ambtsvelden, althans in streken, waar men over ambtsvelden de beschikking heeft. De regeering moedigde dezen vorm van belooning aan door voorschotten beschikbaar te stellen voor desa's, waar geen ambtsvelden werden aangetroffen, om die gronden aan te koopen. Het desahoofd ontvangt verder een collecteloon voor de inning van de door zijn desagenooten verschuldigde belastingen. Ook heeft hij de beschikking over eenige desadienstplichtigen (pantjen) en soms worden zijn ambtsvelden zonder betaling door de desagenooten bewerkt tegen den kost. Van de desa-bestuursleden heeft meestal alleen de dorpsgeestelijke inkomsten, die van belang zijn, buiten die uit de ambtsvelden, daar hij voor verschillende bemoeiingen betaling krijgt en een aandeel heeft in de djakat en pitrah, heffingen verband houdende met den godsdienst. In de latere jaren heeft het bestuur gestreefd naar de instelling van desakassen, waarin alle inkomsten van de desa worden gestort. Soms ook worden de ambtsvelden dan door de desa zelve verhuurd en de huur in de desakas gestort. Het desahoofd en desabestuur ontvangen dan een vaste maandelijksche bezoldiging. Overigens zijn de vaste inkomsten van het desabestuur, als er geen ambtsvelden zijn, vrij gering. Volgens de desa adat hebben het desahoofd en de desabestuursleden nog eenige kleine voordeelen bijv. bij het slachten van vee enz. De saamhoorigheid der desagenooten is op Java en Madoera niet overal even hecht. Het sterkst is de band in streken, waar het communaal grondbezit (zie **Grond**, rechten op den...) overwegend is, dus in Midden-Java. In West-Java en de Madoereesche streken van Oost-Java is van het desaverband soms weinig te bemerken. Toch vindt men ook daar allerlei desainstellingen al zijn die soms door den invloed van het bestuur tot stand gekomen. Medezeggenschap in de zaken van de desa hebben naast het desabestuur in de eerste plaats zij, die grond

bezitten of een aandeel hebben in de gemeentevelden, waarbij het bezit van alleen een woonerf soms achterstaat bij het bezitten of gebruiken van een bouwveld. Met enkele andere invloedrijke personen bijv. gewezen desahoofden vormen zij de stemgerechtigde bevolking, die in alle belangrijke zaken geraadpleegd wordt. Zij verkiezen ook het desahoofd. Art. 71 R. R. (art. 128 I. S.) schrijft die verkiezing voor, waar zulks met de volksinstellingen strookt, hetgeen op Java en Madoera overal het geval was, behalve in de z.g. vrije desa's (zie **Desa's Vrije**). Die verkiezing geschiedt ten overstaan van een commissie. Vroeger ging deze na wie de candidaten waren voor het ambt van desahoofd en de stemgerechtigden der betrokken desa brachten hun stem dan uit door zich achter den candidaat hunner keuze te scharen. Thans wordt bijna overal een geheime stemming gehouden, welke, in verband met het feit, dat de meeste kiezers niet kunnen lezen of schrijven, met veel geduld aan de kiezers moet worden uitgelegd. Het desabestuur behoeft niet verkozen te worden, doch in sommige gewesten bestaat nochtans de gewoonte bij vacature van een bestuurslid de keuze van den opvolger aan de bevolking over te laten. Het desahoofd heeft een tweeledige taak. Hij heeft in de eerste plaats te zorgen voor de huishoudelijke belangen zijner desa en ten tweede de bevelen uit te voeren van de regeering en haar ambtenaren. Hij heeft het beheer der desainstellingen, moet zorgen voor een behoorlijke verdeeling van den grond in communale desa's, houdt toezicht op de verdeeling van het voor zijn desa beschikbare bevloeiingswater, regelt de desadiensten, enz. enz. Als uitvoerder van zijn tweede taak zorgt hij voor de inning van belastingen, voor de politie en verleent hij zijn medewerking waar die voor verschillende doeleinden door het bestuur gevraagd wordt. Voor het overbrengen van bevelen van hoogerhand en het bekend maken van

regelingen houdt het Inlandsch bestuur geregeld maandelijksche of wekelijksche vergaderingen met de desahoofden, waar dezen gelegenheid hebben van hun kant de belangen hunner desa te bepleiten of van den toestand van hun desa verslag uit te brengen. In 1906 werd de Inlandsche gemeenteordonnantie voor Java en Madoera uitgevaardigd, waarbij in de eerste plaats de rechtspersoonlijkheid der desa, waarover verschil van meening bestond, buiten twijfel werd gesteld. Verder geeft de verordening voorschriften omtrent de inrichting der desa, geheel aansluitende aan den bestaanden toestand. Het desahoofd blijft volgens die ordonnantie het hoofd der gemeente. Hij behoort, zooals trouwens bijna overal gewoonte was, in belangrijke zaken de desavergadering te raadplegen. Voor sommige gevallen is de beslissing van de desagenooten bindend, doch als regel is het desahoofd verantwoordelijk voor alles wat zijn desa aangaat. Het voeren van processen door de desa als rechtspersoon is onder toezicht gebracht enz. enz. Art. 128 I. S. geeft thans de desa het recht onder zekere beperkingen belastingen te heffen en tegen de overtreding harer verordeningen straf te bedreigen. Een ordonnantie zal dit moeten regelen, doch aan dit artikel is nog geen uitvoering gegeven. Voorts bestaat er in de desa een op de adat berustend tuchtrecht. In sommige gevallen kan aan een deelgerechtigde zelfs zijn aandeel in den grond worden ontnomen. Dikwijls zou daardoor een dubbele straf worden opgelegd, zoodat het bestuur zich daartegen gewoonlijk verzet. Verder heeft men meest lichtere straffen voor kleine vergrijpen, die niet voor den rechter worden gebracht bijv. bij het laten loopen van vee in een andermans aanplant enz. Voor het onderhoud der desainstellingen, wegen, pleinen, waterleidingen enz. kunnen aan de desaingezetenen diensten worden opgelegd, ook het desahoofd en sommige desabestuursleden kunnen

meestal over eenige desadienstplichtigen beschikken. Zie hiervoor onder **Heerendiensten.** Soms worden de rijkere desagenooten voor laatstbedoelde diensten aangewezen. Zij koopen dan die diensten af en bezorgen op die wijze het desahoofd of den bestuursleden een bezoldiging in geld, al of niet na storting in een desakas. Desa's kunnen worden opgeheven door vereeniging met andere desa's, waarvoor administratieve voorschriften zijn uitgevaardigd. Ook kunnen desa's, gelegen binnen de grenzen van een stad, waarvoor een gemeenteraad is ingesteld, worden opgeheven of haar de regeling en het bestuur van haar huishouding worden ontnomen, doch hiervoor is een ordonnantie noodig. In de Vorstenlanden vindt men thans ook desa's sedert de agrarische hervorming in het begin dezer eeuw. Zie **Vorstenlanden.** Op de Particuliere landerijen was het desaverband niet zeer hecht. De landeigenaar had het recht over de vestigingen van de bevolking op zijn land hoofden aan te stellen. Na de terugbrenging van een land tot het domein van den Lande worden daarop door het bestuur desa's gevormd. Het eerste desahoofd wordt gewoonlijk door het bestuur benoemd, doch de bedoeling is de hoofden later ook door de bevolking te laten verkiezen. Zie onder **Particuliere Landerijen.** Wat betreft de Christen-desa's raadplege men het artikel over **Christeninlanders.** d. M. S.

Desa's (Vrije). Onder het bestuur der Javaansche Vorsten beschouwden deze zich als eigenaar van alle gronden, terwijl de opgezeten bevolking die in deelbouw bewerkte. De vorst stelde dan over een complex gronden een hoofd aan, een bĕkĕl, die het aan den vorst toe komend gedeelte van de opbrengst had af te dragen en daarvoor gewoonlijk $^1/_5$ deel van de gronden voor zichzelf mocht bewerken. Wilde de vorst voor een bepaald doeleinde fondsen beschikbaar stellen bijv. voor belooning van bewezen diensten of voor de instandhouding van een godsdienstschool of een heilig graf dan wees hij daarvoor bepaalde gronden aan, waarvan de opbrengst en de door de opgezeten bevolking verschuldigde diensten dan voor dat doel gebruikt konden worden. Van deze gronden behoefde de opbrengst dan niet langer aan den vorst te worden afgedragen, zij werden belastingvrij en ook heerendiensten ten behoeve van den vorst of zijn rijk behoefden door de bewerkers niet te worden gepresteerd. Vooral in de landen, die na het einde van den Javaoorlog in 1830 bij het Gouvernementsgebied gevoegd werden, vindt men nog vele van die vrijgestelde complexen grond, die thans een honderdvijftigtal afzonderlijke desa's vormen. De meeste treft men dus aan in Midden-Java, enkele ook op het eiland Madoera. De privilegies bleven na den overgang in stand. De vrije desa's worden dikwijls in het algemeen perdikandesa's genoemd. Men kan vier soorten onderscheiden; a. de eigenlijke **perdikan- of pĕsantrèndesa's,** aan bepaald aangewezen personen of hun afstammelingen geschonken voor het oprichten of onderhouden van een godsdienstschool, pĕsantrèn. b. de **midjèn-desa's,** geschonken aan bepaalde personen en hun afstammelingen als belooning, soms voor weinig belangrijke diensten. Een zekere midjèn-desa is bijv. ontstaan als belooning van een stalknecht omdat hij het lievelingspaard van den vorst goed verzorgd had. c. **Pĕkoentjèn desa's** gesticht voor het onderhoud van heilige of belangrijke graven of van een moskee. d. **Kepoetihan desa's** gesticht ten behoeve van bepaalde zeer vrome personen en hun afstammelingen. De rechtstoestand in die desa's is een zeer bijzondere. Gewoonlijk wordt aangenomen, dat het hoofd der desa, de bekel, nog steeds het recht heeft over alle gronden te beschikken, doch hij is niettemin verplicht dit op een billijke en rechtvaardige wijze te doen, wil hij geen onrust in de desa verwekken of het bestuur tegenover zich vinden. Zijn aandeel in de opbrengst der gronden wordt ook ge-

regeld naar de oude gebruiken en bestaande gewoonten. Ook bij andere heffingen en het vorderen van diensten moet daarmede rekening worden gehouden. In een register, laatstelijk vastgesteld in 1912 (Bijblad 7847), zijn de vrije desa's opgenomen met vermelding van de voor haar gebied geldende voorrechten en regelingen. Met goedvinden van de Zelfbestuurders van Soerakarta en Djokjakarta heeft het Bestuur getracht in verschillende, vooral in de kleinere vrije desa's aan dien uitzonderingstoestand een einde te maken, door aan het hoofd een passende schadeloosstelling aan te bieden en zoo noodig op andere wijze in het doel van de instelling te voorzien. De toestand van de bevolking werd dan gelijk gemaakt aan die der omliggende desa's. Zij verkreeg rechten op den door haar geoccupeerden grond en moest dan verder ook aan de gewone verplichtingen tegenover het Gouvernement voldoen. De kleine vrije desa's werden dan meestal bij de grootere, aansluitende Gouvernementsdesa ingedeeld. Voor de opheffing van de meer belangrijke vrije desa's kon echter soms geen medewerking van de betrokken bevolking verkregen worden en dus moest daarvan worden afgezien. Het aantal vrije desa's is sedert 1912 met eenige tientallen verminderd. De vrijstellingen kunnen bovendien niet worden uitgebreid. De vrije desa's zijn Inlandsche gemeenten en vallen dus onder art. 128 I. S. De hoofden worden echter niet door de bevolking gekozen. Hun ambt is erfelijk, behoudens uiteraard geschiktheid voor het ambt. Vroeger werden zij door den Gouv.-Gen. benoemd, in den laatsten tijd door den resident. Behalve vrije desa's heeft men nog bepaalde gronden, die belastingvrij zijn, omdat de opbrengst is aangewezen voor een bepaald doel, bijv. de moskee ambtsvelden in het Semarangsche. Verder ook z.g. perdikanlieden, bepaalde personen, door het bestuur erkend, die in verband met zekere hun opgedragen werkzaamheden vrij zijn van sommige belastingen en heerendiensten.

d. M. S.

Desadiensten, zie **Heerendiensten.**

Dewa (Sanskr.) m. god. godheid, goddelijk wezen, vr. dewi, mv. dewata in het Jav. Mal. verbasterd tor djembata. Dewa is ook de titel der Ksatria's op Bali (zie **Bali**).

Diamant. Dit edelgesteente werd tot voor kort in Indië slechts aangetroffen in enkele gedeelten van West-Borneo en in het Zuid-Oosten van dit eiland (Martapoera en Oostelijk aangrenzende gebieden). Zie Borneo. De Borneo-diamant is van zeer goede kwaliteit. Een paar jaar geleden zijn ook kleine diamanten gevonden in de Siaboe, een rivier nabij Bangkinang (Sumatra's Westkust). zie ook **Edelsteenen.**

Diemen (Anthony van), geb. Culemborg 1593, overl. Batavia 19 April 1645. Was gouv.-gen. van 1636—1645. Onder zijn bewind werd de opstand in de Molukken bedwongen, waartoe hij zich tweemaal derwaarts begaf; werd het wetboek „de Bataviasche Statuten" ingevoerd, werd Malaka op de Portugeezen veroverd, werd het monopolie van den handel op Japan verkregen, werd een groot deel van Australië ontdekt (o.a. Van Diemensland) en werden door hem te Batavia een tweetal kerken en een Latijnsche school opgericht.

Diëng-Plateau. Dit ruim 2000 M. hooge plateau, gelegen in de res. Kedoe is de verbinding van den Slamatketen en de Sendoro en de Soembing. Hierop worden vele Hindoeoudheden van Cawaïtischen oorsprong gevonden, een soort tempel- of priesterstad, waartoe reusachtige steenen trappen (van Wonosobo en van het Noorden uit) leiden. Van de steenen inscripties dateert één 731 Çabajaartelling (801 van onze jaartelling) In 1210 bestond de priesterkolonie nog. Uit een inscriptie op een koperen plaat blijkt dat de oude naam is Diyang (d.i. godenverblijfplaats). Midden in de tempelgroep is een grootere tempel. Een en ander is ontdekt onder Raffles. Ook zijn er gevonden steenen, het mannelijk en

het vrouwelijk teeldeel voorstellende; soms het mannelijke in het vrouwelijke. Dit stelt voor de bevruchting van het heelal. Van het Diëng-plateau uit begint een keten van Hindoe-oudheden over Midden- en Oost-Java. Ook is er een drainageinrichting van loodrechte ronde putten die van onderen door een riool zijn verbonden. Het plateau heeft kraters, kratermeren en stikstofvalleien, o.a. de Segoro-wedi (woeste zee) en de Pakaramnang. Het ligt zoowat in het midden van Java.

De Diëng-hond met zware vacht en fraaie pluimstaart is wellicht reeds uitgestorven.

Dierenbescherming. Te Batavia-Centrum is de hoofdzetel van de Ned.-Ind. Vereeniging tot bescherming van dieren. De Indische strafwetgeving kent onderscheidene bepalingen op deze aangelegenheid betrekking hebbende (artt. 302, 340, 406, 544 W. v. S.). De belangen van den Indischen wildstand zijn in een tweetal ordonnanties geregeld: de dierenbeschemingsordonnantie 1931 met de ter uitvoering daarvan strekkende dierenbeschermingsverordening 1931 en de jachtordonnantie 1931, uitgewerkt in de jachtverordening 1931. Bij de nieuwe natuurmonumenten- en wildreservatenordonnantie (Stb. 1932 no. 17) is de mogelijkheid in het leven geroepen om naast de natuurmonumenten ook, ter bescherming van de fauna, z.g. wildreservaten in het leven te roepen.

Dierengevechten behooren tot de geliefde volksvermaken in den archipel. Tijgergevechten komen speciaal op Java, met name in de vorstenlanden voor: de tijger vecht met een karbouw, de laatste wint gewoonlijk. Of de tijger wordt ingesloten in een kring van met lansen gewapende Javanen, waaruit hij niet kan ontkomen dan door over de lansen te springen. Dit lukt zelden, meestal wordt hij op de lansen opgevangen. Ook laat men wilde zwijnen vechten met bokken en rammen. Op Madoera laat men stieren met elkander vechten. Krekels-, duiven- en kwartelgevechten op Java, Bali- en Noord-Sumatra zijn gereede aanleiding tot weddenschappen. Dit is eveneens het geval met hanengevechten welke overal zeer geliefd zijn. Vooral ter Sumatra's Westkust, waar men de hanen kunstsporen — vlijmscherp geslepen kromme mesjes — aanbindt. Het zonder verlof van het hoofd van plaatselijk bestuur in het openbaar houden van hanen- en krekelgevecht is strafbaar gesteld (art. 544 W.v.S.).

Digoel (Boven-), onderafd. der res. (afd.) Amboina, res. der Molukken, onder een gezaghebber B.B. met standplaats Tanah Merah. Dit op Nieuw-Guinee gelegen gebied heeft bekendheid gekregen door de interneering aldaar op groote schaal van de leiders der opstandige beweging in 1926 en 1927 op Java en ter S. W. K. De onderafd. bestaat uit het bovenstroomgebied van den Digoel, een der grootste rivieren op Nederl. Nieuw-Guinee.

Dikir (Arab. dzikir, d.i. lofvermelding, speciaal van Allah en zijn Gezant), het gemeenschappelijk of afzonderlijk opdreunen van godsdienstige spreuken of formules, veelal gepaard gaande met bepaalde lichaamsbewegingen.

Districtsbestuur, Districtshoofd, zie **Bestuur.**

Districtsgerecht, zie **Rechtswezen.**

Djagoeng (Jav., Mal.) mais, wordt in Indië overal geteeld en als voedsel en waar rijst wordt verbouwd meer als versnapering genuttigd. De bladeren dienen als veevoeder.

Djailolo, zie **Halmahera.**

Djakat (Arab. zakât). Aldus de naam van de liefdegave die ieder geloovig Mohammedaan volgens de Mohammedaansche wet jaarlijks behoort te offeren. Deze materie is door de wetgeleerden nauwkeurig geregeld, doch in de praktijk wordt hieraan maar zeer gedeeltelijk en verschillend naar plaatselijke omstandigheden voldaan. In het algemeen brengt men alleen van het hoofdproduct, de rijst een gedeelte als zakat op. Deze komt vooral ten goede aan de moskeebeambten, die als behoeftig (het criterium dat de Moh. wet stelt) worden beschouwd omdat zij zich aan den godsdienst

hebben gewijd en dus geen winstgevend beroep kunnen uitoefenen.

Djakatra, zie **Jakatra.**

Djalak (Mal. Jav.) De meest bekende spreeuwsoort in den archipel is bonter gekleurd dan de Hollandsche spreeuw, zwart met wit en oranjekleurige huid om de oogen.

Djambi. Dit gewest (residentie) omvat tevens de afd. **Djambi,** beide onder den resident en is verdeeld in 6 onderafdeelingen: 1. **Djambi,** 2. **Moearatambesi,** 3. **Moearatebo,** 4. **Bangko,** 5. **Moearaboengo** en 6. **Saroelangoen.** Het gewest heeft ruim 245.000 inw. w.o. bijna 500 Europeanen, ± 235.000 Inlanders en bijna 9000 Chineezen. De hoofdplaats Djambi en de havenplaats Moearakompeh (kompeh is e.s.v. waterbiezen) liggen aan de Batang Hari of rivier van Djambi die in S. W.k. ten Z. van Alahanpandjang ontspringt met zijtak de Tambësi. De afvoer van producten heeft over de rivieren plaats. De bevolking is Maleisch, aan de kusten Javaansch. Tot de onbeschaafde Maleiers behooren de orang koeboe, nomaden en halfnomaden die rondzwerven in de waterscheiding van de Batang Hari en de Moesi (Palembang) De halfnomaden leggen tijdelijke dorpjes aan die een Minangkabausch cachet hebben. De koeboe's zamelen boschproducten die zij aan de beschaafdere Maleiers verkoopen. Zij kleeden zich zeer primitief, gewoonlijk slechts met een lendegordel van boomschors (tjawat). Hun voedsel is ook primitief; zij zijn zeer onzindelijk op hun lichaam. De voornaamste middelen van bestaan zijn voor de overige Inlanders landbouw (rijst op natte en op droge velden en rubber dat zoowat de allesbeheerschende volkscultuur was) en inzameling van boschproducten. Djambi was een sultanaat. In 1615 richtte de O.I.C. ter hoofdplaats Djambi een kantoor op. Tot het begin van deze eeuw had het gouv. in binnenlanden weinig of geen gezag. Deze toestand gaf uiteraard aanleiding tot moeilijkheden en ongewenschte toestanden en kon niet bestendigd blijven. Na veel militaire actie werd in 1906 Djambi rechtstreeks bestuurd gouvernementsgebied. In 1904 sneuvelde Controleur R. H. Kroezen die in de binnenlanden zonder militair geleide reisde; het werd een afzonderlijk gewest onder een resident. Rust was er echter nog niet. In datzelfde jaar had een moordaanslag plaats op ass. res. van den Bor; res. Helfrich en Controleur Krom werden op tournée beschoten. Met het sneuvelen van Raden Mat Tahir in 1907 was het verzet gebroken. In 1915 werd in Kerintji Controleur van Gorkum vermoord, in 1916 Controleur Walter met zijn personeel te Saroelangoen; een aanslap op Controleur Vogelzang mislukte. De opstand breidde zich snel uit. Een militaire expeditie van Batavia uit onder kolonel Kroesen maakte spoedig een einde aan den opstand. Sedert is het in het gewest rustig gebleven.

Djamboe (Skr.) een smakelijke vruchtensoort, waarvan vele soorten in den archipel voorkomen.

Djankrik (Mal.), krekel, waarvan vele soorten. Enkele soorten worden door de Inlanders gebruikt voor krekelgevechten, zie **Dierengevechten.**

Djantingan (Mal.), **honingvogeltjes,** zeer klein en slank met een krom snaveltje en fraaie kleuren. Zij zijn a.h.w. de kolibrie's van de oude wereld.

Djapara, zie **Japara-Rembang.**

Djarak (Mal. Jav.). De djaraksoorten behooren tot de geslachten Ricinus en Jatropha. De gewone djarak (ricinus communis) is een heester die verwilderd algemeen voorkomt en om de olierijke zaden veel wordt gekweekt. Het oliegehalte is zeer hoog (tot 66 %); de olie wordt gebruikt in de geneeskunde (castorolie), als smeermiddel, in de zeepziederij enz. Een Jatropha-soort die moeilijk is uit te roeien, wordt veelal op Inlandsche graven geplant.

Djati (Mal. Jav.), naam van den boom die het uitnemende djatihout levert (het Engelsche teakhout). Deze boom komt in den archipel voornamelijk op Java voor in groote hoeveelheden. De djatibosschen op

Java worden beheerd door het **djatibedrijf** en behooren tot de in stand te houden bosschen van het gouv. boschbeheer. Zie ook **Boschwezen.**

Djawa, zie **Java.**

Djeloetoeng, boschrubber, het gestolde melksap van djeloetoeng leverende boomen en lianen. Wordt als boschproduct gewonnen. Door de mindere kwaliteit is de winning alleen loonend als de plantagerubber hoog in prijs is. De djeloetoeng leverende boomen behooren tot de woudreuzen, zij worden tot 50 M. hoog en hebben een middellijn van 1 M. tot 7½ M.

Djember, regentschap, district en onderdistrict (met gelijknamige hoofdpl. der res. (afd.) Besoeki, prov. Oost-Java.

Djembrana, onderafd. en district der afd. Singaradja, res. Bali en Lombok. De onderafd. staat onder een Controleur B. B.; de hoofdpl. is Negara. Het voormalige landschap Djembrana is in 1855 onder rechtstreeksch gezag van het gouvernement gesteld.

Djeneponto, onderafd. met gelijknamige hoofdpl., der afd. Soenggoeminasa, gouv. Celebes en onderhoorigheden.

Djengkol (Jav. djering Mal.), een boom met stinkende vruchten die door den Inlander als toespijs bij de rijst worden gegeten.

Djeroek (Mal. Jav. limau Mal.) algemeene benaming voor citroensoorten. Tal van soorten worden in den archipel gekweekt.

Djihat, zie **Prang Sabil.**

Djimat (Ar. arimat), amulet, talisman.

Djindjang Radja, zie onder **Priesters.**

Djintan of **djinten,** gember.

Djitjing, zie **Opium.**

Djoedjoer (Mal.), bruidsschat die door den bruidegom aan den vader of de ouders der bruid wordt betaald. Zie **Huwelijk.**

Djoeloeng-Djoeloeng (Ikan Mal.), een geepsoort.

Djoemadilakir (Arab.), de 6e maand van het Mohammedaansche jaar.

Djoemadilawal (Arab.), de 5e maand van het Mohammedaansche jaar.

Djoemahat (Arab.), Vrijdag.

Djoez (Arab.), afdeeling; de 30 afdeelingen waarin de Korantekst is verdeeld heeten aldus.

Djogobojo, politiebeambte voor het opsporen van delicten in de desa, op Java tevens lid van het desabestuur. Zie ook onder **Desa, Desabestuur.**

Djohar, een cassia-soort, veel langs de wegen geplant als schaduwboom, met gele bloemen. De roode djohar heeft roode bloemen.

Djokjakarta, zie **Jogjakarta.**

Djombang, regentschap, district en onderdistrict, (met gelijknamige hoofdpl.) der res. (afd.) Soerabaja, prov. Oost-Java. Het regentschap telt vele suikerfabrieken. Verder worden koffie en cacao geplant.

Doa (Arab.), gebed.

Dobo, hoofdpl. van de onderafd. Aroe-eilanden, afd. (res.) Amboina, res. der Molukken, vrij belangrijke handelsplaats bekend om het parelvisschersbedrijf dat er wordt uitgeoefend.

Doejong (Mal.), zeekoe, komt in den archipel het meest voor bij Nieuw-Guinee.

Doekoe (Mal. Jav.), een zeer aangenaam smakende vrucht. De doekoeboom komt op Java en Sumatra veel voor.

Doekoen (Jav.), ongediplomeerd Inlandsch geneeskundige, man of vrouw, vroedvrouw. Zie ook onder **Priesters.**

Doelang (Mal.), houten schotel of waschbak voor het uitwasschen van goud, tinerts, diamant.

Doelhidjah, 12e maand van het Mohammedaansche jaar.

Doelkangidah, 11e maand van het Mohammedaansche jaar.

Doepa (Skr.), wierook, uit welriekende harsen of gomsoorten samengesteld.

Doerèn, zie **Doerian.**

Doerga, gemalin van Çiwa, onder vele benoemingen al naar gelang harer hoedanigheden, bekend.

Doerian (Mal.) een welbekende, door velen zeer geliefde vrucht met doornachtige schil (doeri = doorn);

zij verspreidt een onaangenamen geur.

Doesoen, Hoog-Javaansch voor desa, dorp op Java. In Zuid-Sumatra vormen de doesoens de samenstellende deelen van een marga, zie aldaar.

Doesoenlanden, afd. der res. Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, onder een ass. res. Hoofdpl. Moearatewe. Zij bestaat uit de onderafdeelingen Moearatewe en Poeroektjaoe. De afd. strekt zich uit langs den bovenloop der Barito (Doesoen genaamd).

Dolfijnen komen overal in de zeeën van den archipel voor. Zie ook onder **Walvisschen.**

Domba (Perz.), schaap, is waarschijnlijk door de Nederlanders ingevoerd (Jav. wedoes olanda, Mal. kambing blanda), komen niet zeer veel voor, aangezien de Inlander er weinig voordeel uit weet te trekken.

Domein. Bij artikel 1 van het voor Java en Madoera geldend Agrarisch besluit (zie **Agrarische Wet**), welke bepaling bij Stbl. 1875 no. 199a van toepassing is verklaard op de Buitengewesten, is bepaald: Behoudens opvolging van de tweede en derde bepaling der voormelde (Agrarische) wet blijft het beginsel gehandhaafd, dat alle grond, waarop niet door anderen recht van eigendom wordt bewezen, domein van den Staat is. Die tweede en derde bepaling schrijven bescherming van Inlandsche grondrechten voor. De Koninklijke wetgever verklaart dus, dat alle grond, waarop anderen hun eigendomsrecht niet kunnen bewijzen, domein d.i. eigendom van den Lande is, welk recht echter beperkt kan zijn door Inlandsche grondrechten. Is dat Inlandsche grondrecht omvangrijk bijv. erfelijk individueel bezit dan is het eigendomsrecht van den Lande van weinig of geen waarde, maar niettemin blijft het eigendomsrecht van den Lande voor alle niet in eigendom bezeten gronden bestaan. Men onderscheidt vrij en onvrij Landsdomein, naar gelang van de daarop door anderen uitgeoefende rechten. Uit bovenstaande bepaling volgt verder, dat ieder, die in Ned.-Indië eigendomsrechten op grond beweert, die rechten tegenover het Land moet bewijzen, anders wordt het Land verondersteld eigenaar te zijn. Van alle woeste gronden is het Land dus vrij eigenaar, behoudens dat in de laatste twintig jaren stemmen opgaan, dat het eigendomsrecht op die woeste gronden beperkt is door het beschikkingsrecht der Inlandsche rechtsgemeenschappen. (Zie **Beschikkingsrecht**).

d. M. S.

Dompoe, zelfbesturend landschap (sultanaat) der onderafd. Bima, afd. Soembawa, res. Timor en Onderhoorigheden.

Donggala, afd. en onderafd. (met gelijknamige hoofdpl.) der res. Manado. De afd. en de onderafd. staan onder den ass. resident. De afd. bestaat uit 3 onderafdeelingen: 1. Donggala, 2. Paloe en 3. Parigi.

Doopvontschelp of Kima, het grootste der tweekleppige schelpdieren, die op koraalriffen voorkomt. De mantel heeft prachtige kleuren. Zie ook onder **Schelpdieren.**

Dorpswezen (in de Buitengewesten). Het dorpswezen op Java en Madoera is behandeld onder **Desa, Desabestuur.** Reeds vóór de inmenging der Nederlanders was de Maleische staat in het algemeen gebaseerd op het dorp. In de meer ontwikkelde gebiedsdeelen vormde het dorp in het algemeen een rechtsgemeenschap met eigen bestuur en later - onder onzen invloed - met eigen vermogen. Deze gemeenschappen zijn ontstaan uit de familie, de sociale inrichting is gebaseerd op de adat. Het Javaansche dorp is endogaam: op Sumatra is het veelal exogaam. Vandaar het twee-stammen stelsel der Bataks en het vier-stammen stelsel der Minangkabauers. Bestaat op Java het dorp (Keloerahan, oudtijds negara geheeten) uit desa + doekoeh's (de latere omliggende nederzettingen, bij de Bataks bestaat het dorp, de koeria uit het hoofddorp de hoeta en de bijdorpen of pagaran. Bij de Minangkabauers

heeten deze eenheden negarie, bestaande uit de kota + terataks.

In Palembang is de doesoen de kleinste autonome eenheid; de uit doesoens bestaande marga heeft echter in nog meerdere mate autonomie.

Voor het dorpswezen der Bataks, der Minangkabauers en in Palembang, zie onder die namen.

In Atjeh heet het dorpshoofd kentjhi (tjhi beteekent „oudste"); er is echter nog een tweede hoofd „teungkoe" genaamd. De laatste is het geestelijke, de eerste het wereldlijke hoofd. Ook in de buitengewesten heeft het dorpshoofd de tweeledige functie van behartiging der gemeentebelangen (cq. uitvoerig der besluiten van den dorpsraad) en uitvoerder van de algemeene overheidstaak, voor zoover hem opgedragen (politie, belastinginning enz.). Het dorpshoofd wordt meestal terzijde gestaan door een dorpsbestuur dan wel een dorpsraad (in die streken waar een Inlandsche gemeenteordonnantie geldt).

Dorpsbestuur zoowel als dorpsraad worden meestal gevormd door de z.g. oudsten of aanzienlijken. De functies blijven veelal in dezelfde familie's, behoudens geschiktheid. De overige ingezetenen worden in belangrijke aangelegenheden door het dorpsbestuur steeds geraadpleegd.

In elk dorp vindt men een dorpsraadhuis (Mal. balai, Bataksch soppo, Ambonsch baileo) en een moskee of soeran in de Mohammedaansche streken en een tempel in heidsche streken en bij de Hindoesche Baliërs.

Naast de adatrechtelijke (vermogens- en familierechtelijke) taak heeft het dorpsbestuur de sociale belangen te behartigen. Deze laatste zijn onder westerschen invloed enorm toegenomen. Volgens art. 128 (3) der I.S. worden aan de Inlandsche gemeenten gelaten de regeling en het bestuur van hare huishouding, met inachtneming van de verordeningen van den gouv.-gen., van het gewestelijk gezag of van de besturen der bij ordonnantie aangewezen zelfstandige gemeenschappen. Bij Stb. 1931 no. 507 zijn nieuwe regelen gesteld betreffende de bepaling van het gebied en de samenwerking van Inlandsche gemeenten, zoomede de vorming van nieuwe Inlandsche gemeenten in de buitengewesten („Hoogere Inlandsche Verbandenordonnantie Buitengewesten").

Voor de volgende gewesten of deelen van gewesten zijn Inlandsche gemeente-ordonnanties vastgesteld, welke een regeling bevatten betreffende de bedoelde huishouding dier Inlandsche gemeenten: Sumatra's Westkust, Amboina, Bangka, Palembang, Lampongsche Districten, Tapanoeli, Billiton, Z.-O. Borneo, Minahasa, terwijl voor Benkoelen is ingesteld een „margaordonnantie". In deze ordonnanties worden regels gegeven betreffende het bestuur van die Inlandsche gemeenten, waar Inlandsche gemeenteraden zijn ingesteld. In de Inlandsche gemeenten, waar geen Inlandsche gemeenteraden zijn ingesteld, blijft de regeling en het bestuur der huishouding aan hen overgelaten op den voet van art. 128 (3) der I.S.

Krachtens art. 128 (5) der I.S. kan de bevoegdheid der Inlandsche gemeenten worden geregeld om: 1e onder het daarbij te bepalen toezicht belastingen te heffen; 2e binnen de daarbij te bepalen grenzen op de overtreding van hare verordeningen straf te stellen. Deze gevoegdheden zijn in 1930 geregeld voor de Inlandsche gemeenten in de gewesten Sumatra's Westkust, Palembang, Bangka en Billiton, Lampongsche Districten en in de afdeelingen Sibolga en Ommelanden en Padang Sidempoean (uitgezonderd de onderafdeeling Padang Lawas) der residentie Tapanoeli.

De strafverordeningsbevoegdheid is voor de Inlandsche gemeenten in het gewest Palembang in 1932 buiten werking gesteld.

De hoofden van gewestelijk bestuur maken hun vernietigingsbesluit betreffende de beslissingen van dorpsbesturen bekend in de

Javasche Courant en vermelden die beschikkingen in hun bijdragen voor het Indisch Verslag.

Het Inlandsch gemeentewezen in zelfbesturend gebied is in 1930 geregeld door aanvulling van de „zelfbestuursregelen 1927" (zie onder **Bestuur**), o.m. bepalende, dat aan de binnen het landschap gelegen Inlandsche rechtsgemeenschappen het bestuur en de regeling van hare huishouding worden overgelaten, met inachtneming van de van het zelfbestuur uitgegane verordeningen. Omtrent de bevoegdheid dier gemeenschappen om belasting te heffen en straf te stellen op overtreding van hare verordeningen zijn ook regels getroffen. Zie ook onder **Gemeenten (Inlandsche)**.

Douwes Dekker (Eduard), geb. Amsterdam 2 Maart 1820, overl. Nieder-Ingelheim 19 Febr. 1887, was o.m. bestuursambtenaar in Ned.-Indië, laatstelijk assistent-resident van Lebak. Het was in deze functie dat hij in conflict kwam met zijn chef den resident van Bantam en ten slotte met den gouv.-generaal. Douwes Dekker vond in de ondernomen bejegening aanleiding om — hoewel hij nog geen aanspraak had op pensioen — uit 's Lands dienst te treden (1856). Gerepatrieerd schreef hij in Nederland onder het pseudoniem **Multatuli**, zijn bekende werk „Max Havelaar of de Koffieveilingen der Nederlandsche Handelmaatschappij" (1860), hetwelk veel beroering verwekte en waardoor tevens, ook buiten de Staten-Generaal belangstelling werd gewekt voor den Inlander. Het is onder zijn pseudoniem dat Douwes Dekker groote bekendheid heeft verworven als letterkundige. Na den „Max Havelaar" verschenen nog tal van geschriften van zijn hand, waardoor hij niet alleen geestelijk invloed heeft uitgeoefend op Nederland, maar waardoor hij ook ontegenzeggelijk den stoot heeft gegeven en heeft bijgedragen tot tal van verbeteringen in Indië.

Drankbestrijding. Van overheidswege wordt aan deze aangelegenheid de noodige aandacht gewijd. Bij de ter zake uitgevaardigde beperkende bepalingen zat dan ook mede voor de bedoeling van drankbestrijding. Behalve het accijns op Inlandsch gedistilleerd bestaan van regeeringswege beperkende bepalingen op den invoer en den verkoop van alcoholische dranken en vloeistoffen alsmede op de bereiding van gedistilleerd. De invoer, het vervoer, de bereiding en verkoop van absinth en soortgelijke dranken is verboden. Gewestelijke- en andere locale overheden regelen den verkoop van sterken drank in het klein.

Driehoekskopslang, (Mal. oelar tanah = aardslang), een zeer gevaarlijke addersoort, donker- en lichtbruin gevlekt. Zie ook onder **Slangen.**

Drinkwater. In een tropisch land is hygiënisch betrouwbaar drinkwater van het allerhoogste belang, wijl verontreinigd drinkwater gewoonlijk oorzaak is van ingewandsziekten. In de laatste kwart eeuw is aan het vraagstuk der drinkwatervoorziening dan ook groote aandacht gewijd. Moest men zich aanvankelijk tevreden stellen met rivier- of putwater dan wel opgevangen regenwater (liefst gefiltreerd en gekookt) later oefenden de artesische putten (zie aldaar) een gunstigen invloed uit op den algemeenen gezondheidstoestand. Nog later kwamen waar zulks mogelijk was bronwaterleidingen tot stand waardoor de drinkwatervoorziening zeer veel beter is geworden. Dit proces vindt uiteraard steeds voortgang. In 1923 kwam het proefstation voor Waterzuivering te Manggarai (Mr. Cornelis) tot stand. Uiteraard is men echter nog op tal van plaatsen in de buitengewesten aangewezen op rivier-, put- of regenwater. Men doet goed dit water eerst te filtreeren en dan te koken; dit laatste vooral dient steeds te gebeuren. Is men op reis er niet zeker van goed drinkwater te kunnen bekomen dan neme men betrouwbaar spuit- of mineraalwater mede.

In de gewesten of gedeelten van

gewesten met eigen geldmiddelen is het beheer over de gouvernementsbronwaterleidingen en artesische putten, waar mogelijk, overgedragen aan de voor die gebiedsdeelen ingestelde raden.

Druipsteengrotten. Deze vindt men op het eiland Noesa Kembangan aan de Zuidkust van Java en op het eiland Kangéan, ten Oosten van Madoera. Wijders ter Sumatra's Westkust (Paoeh, Kamang en Baso bij Fort de Kock, te Boeo en aan de Koeantan stroomafwaarts van Sidjoendjoeng); op Amboina en in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo (Rantauboedjoer).

Drukpers. In Nederland heeft niemand voorafgaand verlof noodig om door de drukpers gedachten of gevoelens te openbaren.

In Ned.-Indië werd bij art. 110 van het Regeeringsreglement, overgenomen in art. 164 der Indische Staatsregeling, niet meer bepaald dan dat de regeling van het regeeringstoezicht op de drukpers opgedragen is aan eene algemeene verordening, welke het openbaren van gedachten en gevoelens door middel van de drukpers in Indië geen andere belemmering in den weg zou mogen leggen, dan die welke tot verzekering der openbare orde noodig geoordeeld werd.

Een verbod van censuur, dat de vrijheid van drukpers verzekert, gelijk de Grondwet dat voor Nederland waarborgt, bestaat derhalve niet voor Ned.-Indië.

In het belang der „Nederlandsche" drukkers en boekhandel bepaalde het Regeeringsreglement (en thans de Indische Staatsregeling) dat in het moederland gedrukte stukken onbelemmerd zullen worden toegelaten behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens regels bij algemeene verordening te stellen.

Voor de binnenlandsche pers kwam nu bij algemeenen maatregel van bestuur van 1856 no. 74 een drukpersreglement tot stand, dat in het moederland groote verontwaardiging wekte en zelfs tot „een gewrocht der duisternis" werd gestempeld.

Immers voor het toezicht op in Indië te drukken stukken werden daarin tal van preventieve maatregelen opgenomen, welke mogelijkheid van censuur boden.

Ten einde deze eenigszins te verzachten gaf eene kroonordonnantie van St. 1858-73 eene zgn. authentieke uitlegging van enkele dier voorschriften.

Doch eerst bij algemeenen maatregel van bestuur van 1906, 270 is het geheele preventieve toezicht uit het drukpersreglement gelicht, waardoor ook Ned.-Indië drukpersvrijheid kreeg.

Noodgedwongen werd echter weder bij ordonnantie van 1931, 394 eene regeling gegeven tot beteugeling van persexcessen, welke ten aanzien van periodiek verschijnende drukwerken den Gouverneur-Generaal diep ingrijpende rechten verleent.

Hij toch kan, indien dit naar zijn oordeel tot verzekering der openbare orde gevorderd wordt, na den Raad van Indië gehoord te hebben, aan den uitgever van een bepaald periodiek verschijnend drukwerk eene gemotiveerde waarschuwing geven, inhoudende dat bij voortgaande stelselmatige gezagsondermijning en ophitserij, een verbod om verder te verschijnen voor het periodiek zal worden uitgevaardigd.

Deze maatregel gaat derhalve uit van de administratieve macht, zonder 's rechters tusschenkomst. Zij geldt voor een tijdsduur van één jaar, tenzij de Gouverneur-Generaal haar eerder intrekt, omdat zij z.i. niet meer noodig is.

Helpt de waarschuwing niet, dan kan de Gouverneur-Generaal, eveneens nà raadpleging van den Raad van Indië, het verschijnen van het periodiek voor bepaalde termijnen verbieden.

In de toelichting, niet in den tekst der ordonnantie, wordt de toepassing dezer regeling beperkt tot „tijden van spanning".

Bij St. 1900, 317 en 318 j 1931. 168 zijn voorts bepalingen vastgesteld tot tegengang van den invoer en de verspreiding binnen Ned.-Indië

van gevaarlijke „buitenlandsche" drukwerken.

G. B. 31-1-1920 no. 3 verbiedt den invoer van pamfletten en andere gedrukten, waarin wordt aangespoord tot het plegen van strafbaar gestelde handelingen of tot verzet dan wel aantasting van het bestaande openbaar gezag in Nederland, Ned.-Indië of elders.

Ten slotte kan de Gouverneur-Generaal het door middel van de drukpers verspreiden van berichten omtrent bewegingen van troepen en schepen verbieden krachtens St. 1905, 88 e 379.

In Indië verschijnen thans in de Nederlandsche taal een dertigtal dagbladen, een 50 weekbladen en een 90 maandtijdschriften.

In de inheemsche talen een twintigtal dag-, en 50-tal weekbladen en een 130 maandtijdschriften.

De Christelijke pers, deels in het Maleisch verschijnende, telt een 25 dag- en een tiental week- en maandbladen. N. d. W.

Duivelsrog, zie onder **Roggen.**

Duiven. De orde der duiven is in den archipel rijk vertegenwoordigd. De grootste duif is de **kroonduif,** blauw gekleurd met een groote fraaie kuif op den kop. Zij komt voor op Nieuw-Guinee en omliggende eilanden. De Inlander eet haar graag, de Europeaan houdt haar wel als siervogel. Zeer bekend is de algemeen voorkomende **tikoe-koer,** een klein tortelduifje, ter Sum. Westkust **balam** genoemd, die niet kirt maar zingt en door de Maleiers gaarne in kooitjes wordt gehouden; de doffer vliegt uit en keert weer terug, gelokt door het wijfje. Een andere bekende tortelduif is de **perkoekoet,** voornamelijk op Java voorkomende. Verder komen voor de groene **papegaaiduif,** de **muskaatduif,** die zich o.a. met de foelie van muskaatnoot voedt en de bruine **kaneelduif.**

Duizend-Eilanden. Eilandengroep in de Java-zee, ten N.-W. van Batavia, ten getale van ruim 100 eilanden. De bevolking is zeer gemengd: Boegineezen, Maleiers, Javanen, Soembawaneezen, enz.

Duizendgebergte (Jav. Goenoeng Sewoe) in het Z. van het gouv. Jogjakarta.

Duizendpooten (Jav. Kelabang, Mal. Lipan). Men onderscheidt de eigenlijke duizendpooten en de millioenpooten. Het lichaam bestaat uit geledingen, bij eerstgenoemde elk met één paar, bij de millioenpooten met 2 paar pooten. De duizendpooten zijn niet ongevaarlijk; zij hebben een giftklier in het uiteinde van het tweede paar pooten. Sommige scheiden een phosphoriseerende stof af, die een lichtend spoor achter laat. Zij leven op vochtige plaatsen. De millioenpooten zijn ongevaarlijk; zij kunnen zich spiraalsgewijs oprollen.

Durven (Mr. Diederik), geb. 1676, overl. 1740, was gouv.-gen. van Ned.-Indië van 1729-1732. Van zijn korte bestuursperiode valt niets van genoegzaam belang te melden.

Dwergbuffel, zie **Anoa.**

Dwerghert (Jav. kantjil, Mal pelandoek en napoe). Het Javaansche dwerghertje is niet veel grooter dan een konijn en heeft geen gewei. Het mannetje heeft naar buiten uitstekende hoektanden in de bovenkaak. In Indische fabelen speelt het de rol van Reintje de Vos, daar het voor zeer slim geldt. De napoe in de buitengewesten wordt iets grooter.

Dwergkat (Mal. koetjing oetan) een katachtig roofdier, iets kleiner dan de huiskat, leeft in de bosschen, is zeer wild en geldt voor ontembaar.

Dwergstammen of Pygmeeën zijn op Nieuw-Guinee aangetroffen. Zij zijn vreesachtig en vredelievend. Zoo bijzonder klein zijn deze echter niet. Als grens voor pygmeeën neemt men aan 1.50 M. Op Nederlandsch gebied was de gemiddelde lengte der mannen 1.45 en 1.49 M. Zie ook onder **Nieuw-Guinee** en **Papoea's.**

E.

Eastern Bureau Singapore, is een organisatie welke deel uitmaakt van den Volkenbond en waarvan Nederl.-Indië lid is. Hoofddoel van

het bureau is een snelle berichtgeving van de gevallen van pest, cholera, pokken en meningitis cerebropinalis epidemica in de havenplaatsen van het verre Oosten. Ook vraagstukken van internationaal hygiënisch belang hebben de aandacht van het bureau.

Ebbenhout, de naam van onderscheidene houtsoorten van donkere kleur, die uitmunten door hardheid, gewicht en dichte structuur, komt ook in den archipel (voornamelijk in het Oostelijk deel) voor.

Edam (Poeloe Damar Besar), eilandje in de baai van Batavia, waarop een vuurtoren.

Edelsteenen. Borneo is van oudsher het land, waar edelsteenen gevonden en gewonnen worden; bij het wasschen van diamantgronden worden granaat, spinel, hyacinth, topaas en robijn van schoone kleur en glans verkregen, maar deze zijn zelden van voldoende grootte om als sieraden verwerkt te worden. De voornaamste edelsteen, waardoor Borneo wereldbekend is geworden is de **Diamant** (zie tevens onder **Inlandsche ontginningen**). Reeds in de tweede helft der 18e eeuw werden Borneodiamanten te Batavia aangevoerd en aldaar verhandeld. Batavia was in dien tijd daarvoor een belangrijke markt. De primaire afzettingen van diamant in Borneo komen overeen met het moedergesteente der Zuidafrikaansche diamanten, ook hier is het een peridotiet gebleken. De secundaire diamantafzettingen van West- en Z.O. Borneo zijn van kwartairen ouderdom, liggen op de hooggelegen grindterrassen der rivieren Soengei Seloeang, Riam Kiwa en Riam Kanan (Z.O. Borneo) en Soengei Landak en Soengei Sikajam (W. Borneo) ongeveer 8-10 M. boven het banjirpeil. Verder vindt men dit edelgesteente in recente vormingen dezer rivieren, in grind- en zandbanken, op zgn. Karangans. Deze afzettingen worden echter meer op goud ontgonnen. De bewerking dezer karangans is het werk van vrouwen en kinderen. - Vaste begeleiders van diamant in secundaire terreinen zijn: korund, brookiet (Inl. naam: amperantatak), rutiel, goud, platina, chromiet, pyriet en kwartsen. Vooral korund in grijze, blauwe en soms bruingevlekte rolsteentjes, **leboer** of **batoe tatimahan,** is voor Inlanders een aanwijzing van diamant. De waschresten, de **poeja,** bevatten de volgende mineralen: magnetiet, ilmeniet, chromiet, granaat, spinel, hyacinth, topaas en robijn en soms zeer kleine diamanten. De diamanten van Borneo worden meest als octaëders gevonden en soms in combinatie met andere vlakken en dikwijls met afgeronde ribben. De kleur is verschillend; 30 % der gevonden steenen is wit, de rest citroengeel, geelbruin, blauw, lichtgroen, rood en andere kleuren. De citroengele, bruingekleurde en rookkleurige zijn niet gezocht en daarom van geringe waarde. Bruinkleurige steenen heeten bij de bevolking **Inten minjak,** deze hebben bijna geen waarde; robijnroode **inten radja;** blauwe **inten laoet,** zijn betrekkelijk zeldzaam en brengen daardoor de hoogste prijzen op; lichtgroene **inten idjo,** donkergroene **inten idjo ajar manilam;** melkwitte **djoemanten,** welke in het donker lichten; zwarte **inten itam** of **inten hirang,** de zwarte borst, een amorfe variëteit van diamant, heet **boentak;** diamanten met een doorzichtige bovenlaag **inten boengoel.** - De grootte der steenen is meestal minder dan 1 karaat (205 mg.); steenen van 2 karaat behooren reeds tot de zeldzaamheden. De meest gebruikelijke onderverdeeling van het karaat in Z.O. Borneo is: ½ karaat: doea piat (zelden doea soekoe), ¼ karaat: soekoe, ⅛ karaat: setali, $^1/_{12}$ karaat: setenga doea wang, $^1/_{32}$ karaat: toedjoe doewit sekepeng. Een verouderde indeeling is 1 karaat = 4 piat = 16 perapat of bras = 64 pewaloe. - Het Europeesche kapitaal heeft zich evenzoo voor de winning van diamanten geïnteresseerd; de Goenoeng Lawak concessie, in 1881 verleend, werkte in het gebied van Tjempaka (afdeeling Martapoera) met Kalangan als zetel; de concessie is echter in het

begin dezer eeuw ingetrokken. Thans zijn nog de 4 Rantjah Sirang concessies in de afd. Bandjermasin van kracht, welke in 1919 zijn verleend. Behalve in Borneo zijn in de Siatoe rivier ten Z. van Bangkinang in de Lima kota ongeveer 150 diamantjes bij een exploratie naar tinerts gevonden, waar graniet door tertiaire kleischalies is gebroken. De grootste dezer diamantjes is slechts 5 à 7 mm. groot Voorts is in een olivijnbom, door den vulkaan Roeang op de Sangir eilanden uitgeworpen, diamant in microscopische kristallen aangetroffen.

Granaat wordt in enkele schisten en metamorphe gesteenten van Sumatra en Celebes gevonden; deze granaten zijn niet fraai van kleur en worden niet als edelsteen gewaardeerd.

Topaas op de Tineilanden als begeleider van tinerts aangetroffen is van ordinaire kleur en daarom weinig gezocht.

Minder waardevolle edelsteenen zijn de volgende half edelsteenen.

Amethyst, paarsroode tot paarskleurige kwarts werd in de Lebongstreek aangetroffen bij exploratiewerkzaamheden.

Billitoniet, Inlandsche naam Keloeloet is alleen als talisman gezocht en wordt in de slijperijen bij Martapoera (Z.O. Borneo) daarvoor geslepen. D.

Eed. De eedsaflegging in rechtszaken geschiedt, volgens de Ned.-Indische strafwetgeving (art. 14 Alg. Bep. v. Wetgeving) overeenkomstig de godsdienstige wetten en gebruiken van elks bijzonderen landaard of gezindte. De voorafgaande beëediging van alle getuigen is in strijd met de Mohammedaansche wet niet alleen, doch bovendien is het minstens twijfelachtig of deze behandeling strookt met de inheemsche begrippen. Toch eischt de gouvernementsrechtspraak zulks in strafzaken.

Landsdienaren van zekeren rang hebben, alvorens hun ambt te aanvaarden een eed van trouw en van geheimhouding af te leggen. Sommige ambtenaren hebben bovendien den eed van zuivering te zweren.

Eekhoorns komen in den archipel in vele soorten voor. Het meest algemeen is wel de **badjing** (Jav. toepai Mal.) of **klapperrat.** Deze is de minst fraaie. Onder de andere talrijke soorten zijn er zeer fraaie gekleurde, die in draaibare kooitjes worden gehouden. Vermelding verdient de **vliegende** eekhoorn, die een vlieghuid heeft tusschen de voor- en achterpooten welke hem in staat stelt van tak tot tak of van boom te zweven; deze soort wordt wordt alleen in het Westelijk deel van den archipel aangetroffen.

Eenden. Hiervan komen in Indië betrekkelijk weinig soorten voor. Tamme eenden houdt men vrij algemeen, hoewel niet zooveel als hoenders. Tot de tamme soorten behoort ook de **muskuseend,** grooter en fraaier gekleurd dan de gewone tamme eend. Ook enkele wilde eendsoorten komen er voor, waarvan de **maliwi** de meest bekende is.

Eeredienst. Ieder belijdt zijne godsdienstige meeningen met volkomen vrijheid, behoudens de bescherming der maatschappij en harer leden tegen de overtreding der algemeene verordeningen op het strafrecht. Openbare godsdienstoefening wordt toegelaten binnen gebouwen en besloten plaatsen, wanneer die geen stoornis aan de openbare orde toebrengt; buiten gebouwen en besloten plaatsen slechts met toestemming des bestuurs (artt. 173 en 174 der Indische Staatsregeling).

De Gouverneur-Generaal zorgt, dat alle godsdienstige gezindheden zich houden binnen de palen van gehoorzaamheid aan de algemeene verordeningen. In de bestaande inrichting en het bestuur der christelijke kerkgenootschappen wordt geene verandering gebracht dan met wederzijdsch goedvinden van den Koning en het bestuur van het betrokken kerkgenootschap (artt. 175 en 176 der „Indische Staatsregeling").

Voor de verrichting van hun dienstwerk moeten de christenleeraars, priesters en zendelingen

voorzien zijn van eene door of namens den Gouverneur-Generaal te verleenen bijzondere toelating, die door dezen kan worden ingetrokken, wanneer zij schadelijk wordt bevonden, of de voorwaarden daarvan niet worden nageleefd (art. 177 der Indische Staatsregeling). (Vergl. ook art. 512 van het wetboek van strafrecht, St. 1915 No. 732). Deze bepaling geldt evenzeer voor Inlandsche leeraars of hulpzendelingen (Bijbl. No. 4225).

De bijzondere toelating is niet noodig voor in dienst der zending zijnde personen, die uitsluitend schoolonderwijs geven, ook al gaat dit gepaard met godsdienstonderwijs, noch voor hen, die als leden der gemeente bij ontstentenis van een geestelijke bij godsdienstoefeningen voorgaan (Bijbl. No. 4642); ook niet voor hen die zich enkel bezighouden met het verspreiden van den Bijbel (Bijbl. No. 1127).

De priesters der Inlanders, die het Christendom niet belijden, zijn geplaatst onder het toezicht der vorsten, regenten en hoofden, voor zooveel den godsdienst betreft, dien elk hunner belijdt. Deze zorgen, dat door de priesters niets worde ondernomen, strijdig met het Regeerings-Reglement of de verordeningen des bestuurs (art. 178 der Indische Staatsregeling).

Kerken of kerkgenootschappen, alsmede hun zelfstandige onderdeelen, bezitten van rechtswege rechtspersoonlijkheid (St. 1927 No. 156).

Om als kerk of kerkgenootschap, dan wel als zelfstandig onderdeel daarvan te worden aangemerkt, is een daartoe strekkende verklaring vereischt van den Gouverneur-Generaal (St. 1927 No. 156).

De **Protestanten** in Ned.-Indië vormen tezamen één kerkgenootschap „de Indische Kerk". De gemeenten worden beheerd plaatselijk door kerkeraden en algemeen door een opperkerkelijk college, genaamd: Bestuur over de Protestantsche Kerken in Nederlandsch-Indië. Dit college, te Batavia gevestigd, wordt voorgezeten door een aanzienlijk en invloed hebbend Lid der Protestantsche gemeente te Batavia. Voorts bestaat het uit de predikanten van Batavia, waarvan een als vice-president en een als secretaris fungeert, en vier notabele leden der Protestantsche kerk in de hoofdstad, die evenals de president benoemd worden door den Gouverneur-Generaal; de leden uit een drietal, door het kerkbestuur voorgedragen. Het college is in 1931 aangevuld met twee Inheemsche leden.

Het kerkbestuur behartigt de belangen der gemeenten en houdt een algemeen toezicht op haar beheer, op de predikanten en kerkeraden, overeenkomstig de beginselen der reglementen en verordeningen van de Protestantsche kerken in Nederland. Het oefent dit beheer uit in verband met de commissie tot de zaken der Protestantsche kerk in Nederlandsch Oost- en West-Indië te 's Gravenhage. Het kerkbestuur beslist op alle klachten van gemeenten over kerkeraden, predikanten, diaconieën en wederkeerig, behoudens de bevoegdheid van allen om zich nader tot het Gouvernement te wenden.

Het reglement op de uitoefening van kerkelijk opzicht en kerkelijke tucht voor de Protestantsche kerk in Nederlandsch-Indië is opgenomen in St. 1854 No. 37, aangevuld bij St. 1901 No. 81.

Ter voorziening in de godsdienstige behoeften van Inlandsche christengemeenten worden **hulppredikers** aangesteld, wier standplaatsen door den Gouverneur-Generaal worden bepaald. Zij worden gekozen uit hen van wie blijkt, dat zij tot de uitoefening van het leeraarsambt door de commissie voor de zaken der Protestantsche kerken in Nederlandsch Oost- en West-Indië of door het Bestuur der Protestantsche kerken in Nederlandsch-Indië bekwaam en gerechtigd zijn verklaard, met dien verstande, dat zendelingen de voorkeur zullen genieten.

Het aantal hulppredikers bedraagt 31.

Aan hen is, behalve de werk-

zaamheden verbonden aan het herders- en leeraarsambt op hunne standplaats, opgedragen het bezoeken van de tot hun ressort behoorende gemeenten en de opleiding van Inlandsche jongelieden tot het leeraarsambt (zie Bijbl. Nos. 11089 en 11924).

Godsdienstleeraars zijn personen, die door genootschappen, vereenigingen of maatschappijen, welke zich de bevordering van de belangen van het Christendom in Ned.-Indië ten doel stellen, ter beschikking van de Regeering worden gesteld en door de Regeering worden bestemd om, ter plaatse door den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië te bepalen, voor de voorziening in de godsdienstige behoeften van de minder gegoede leden der Christelijke gemeenten en van de militairen in de garnizoenen werkzaam te zijn.

Het aantal van deze godsdienstleeraars bedraagt 7.

De hulppredikers voor de Inlandsche Protestantsche gemeenten worden in hun arbeid bijgestaan door **Inlandsche leeraars,** aan wie behalve de herderlijke zorg voor hun gemeente o.m. is opgedragen de leiding der godsdienstoefening, het godsdienstonderwijs aan de jeugd en het voltrekken van huwelijken, terwijl, waar zulks noodig blijkt, hen ook bevoegdheid tot bediening van Doop en Avondmaal kan worden verleend.

Het aantal dier Inlandsche leeraars bedraagt 347.

Voor **Roomsch Katholieke Eeredienst** zie **Missie,** voor **Mohammedaansche Eeredienst** zie **Islam.**

Eerens (Dominique Jacques De), geb. Alkmaar 17 Maart 1781, overl. Buitenzorg 30 Mei 1840 werd na een schitterende militaire loopbaan, waarin hij den rang van luitenant-generaal bereikte, benoemd tot gouverneur-generaal van Ned.-Indië (1836-1840). Daar hij nimmer in Indië was geweest en zijn hoofdtaak bestond in de verwezenlijking der denkbeelden van van den Bosch, ging er weinig zelfstandigheid van hem uit. Onder zijn bewind kwam een einde aan den

Padri oorlog ter Westkust van Sumatra.

Eigendom. In den Compagnie's tijd, tijdens het Engelsch tusschenbestuur en in de eerste jaren van de Nederlandsche regeering zijn vooral in de nabijheid van Batavia uitgestrekte landgoederen, waarop de Inlandsche bevolking zich dikwijls reeds gevestigd had, aan particulieren in eigendom uitgegeven ten einde in den geldnood van de schatkist te voorzien. In West-Java zijn deze particuliere landerijen onderworpen aan bijzondere bepalingen. (Zie **Particuliere landerijen**). Die uitgifte is reeds lang niet meer mogelijk, doordat den Gouv.-Gen. bij de Regeeringsreglementen uitdrukkelijk werd verboden nog verder gronden te verkoopen, met uitzondering alleen van kleine stukjes grond, bestemd tot uitbreiding van steden en dorpen en tot het oprichten van inrichtingen van nijverheid. Door deze laatste uitzondering is het mogelijk gebleven, dat de Gouv.-Generaal kleine stukjes, tot het vrij domein van den Lande (zie **Domein**) behoorenden grond, aan particulieren in eigendom afstaat voor den bouw van woonhuizen, fabrieken e.d. Rechtstreeksche verkoop van Inlandsche gronden aan niet-Inlanders is uitdrukkelijk verboden met bedreiging van nietigheid van de overeenkomst. Gewoonlijk zal echter de niet-Inlander, die een woning of fabriek enz. wil bouwen, juist een stuk Inlandschen grond noodig hebben, daar bijna alle voor dat doel bruikbare gronden in handen van Inlanders zijn. De niet-Inlander, die den Inlandschen grond niet mag koopen, is echter wel bevoegd den Inlander te bewegen van al zijn rechten op den grond afstand te doen. Daardoor wordt de grond dan vrij domein van den Lande en kan de Gouv.-Generaal dien verkoopen. Vaste regel is dan, dat de Gouv.-Gen. den grond bij voorkeur in eigendom afstaat aan dengene, die den Inlandschen bezitter tot afstand van zijn rechten heeft bewogen, terwijl daarvoor dan ten

bate van 's Lands schatkist een prijs wordt gevraagd, die ongeveer gelijk is aan het verschil van de waarde van den grond onder Inlanders en die van den eigendomsgrond onder niet-Inlanders. Voor verschillende plaatsen gelden tarieven, waarbij de waarde van dat verschil is geschat. Ieder, die een stukje grond in eigendom wil hebben, begint dus den Inlandschen bezitter een som geld te bieden om hem over te halen van zijn rechten afstand te doen en dient daarna een verzoekschrift in aan den Gouv.-Gen. om hem den grond in eigendom af te staan. Een bestuurscommissie onderzoekt dan deze aanvrage en indien er geen bezwaren bestaan, verklaart de Gouv.-Gen. zich bereid den grond aan den aanvrager te verkoopen. De levering van den grond geschiedt door inschrijving in de openbare eigendomsregisters na betaling van de koopsom. De grond behoort dan niet langer tot het Landsdomein en is een gewoon particulier eigendomsperceel geworden, dat verhandelbaar is tusschen alle bevolkingsgroepen. Ook Inlanders kunnen zulk een perceel koopen en worden dan geacht in verband daarmede onderworpen te zijn aan de civielrechtelijke bepalingen voor Europeanen. Levering van den grond geschiedt weer door overschrijving van het recht in de openbare registers. Wat die registers betreft, de bepalingen omtrent levering van eigendom van onroerend goed en de vestiging van zakelijke rechten daarop in het Burg. Wetboek zijn in 1848 voorloopig buiten werking gesteld en sedert nog steeds niet van kracht geworden. Die levering enz. geschiedt volgens de voorschriften omtrent de in- en overschrijving van den eigendom van vaste goederen en de inschrijving en doorhaling van hypotheken daarop. Voor die grondboekhouding in Ned.-Indië geldt het negatieve stelsel, d.w.z. dat al staat in die registers een perceel op naam van een bepaalden persoon, daarmede nog geenszins het bewijs geleverd is, noch zelfs het vermoeden geldt, dat de grond aan dien persoon toebehoort. Op dat gebied is alleen volstrekte zekerheid te krijgen door een procedure, die in Nederland onbekend is, doch in Ned.-Indië is ingevoerd om meer zekerheid omtrent den grondeigendom mogelijk te maken, n.l de eigendomsuitwijzing. Ieder kan den rechter n.l., zonder dat eenig geschil bestaat, verzoeken te verklaren, dat de grond aan hem in eigendom toebehoort. Overschrijving bij verkoop van eigendomsperceelen, waaraan moeite en kosten verbonden zijn, wordt in Ned.-Indië nog al eens nagelaten, vooral door minder ontwikkelde Chineezen en Inlanders, hetgeen zeer veel last geeft als een nieuwe kooper inschrijving van het perceel op zijn naam wenscht). Zie ook onder **Tanah onbekend).**

Een eigenaardige vorm van eigendom is de eigendom, die Inlanders op Java en Madoera kunnen verkrijgen in plaats van het op hun grond rustende erfelijk individueel bezitsrecht. Wat dezen zoogenaamden agrarischen eigendom betreft, zie men onder **Grond** (rechten op den grond). De agrarische eigenaar is niet onderworpen aan de bepalingen van het Burgerlijk Wetboek voor Europeanen, doch aan het adatrecht. Zijn rechten en verplichtingen blijven dezelfde als die toen hij nog erfelijk individueel bezitter was. Vervreemding van het recht aan niet-Inlanders is verboden, tenzij met toestemming van den Gouv.-Gen. van kleine stukjes grond (ten hoogste 10 bouw) voor inrichtingen van nijverheid of landbouw of voor uitbreiding van bestaande samenwoningen van Europeanen of vreemde Oosterlingen of voor andere gewichtige doeleinden. Europeesche zakelijke rechten kunnen niet op dezen eigendomsgrond gevestigd worden. Alleen hypotheek is toegelaten. d. M. S.

Eetbare aarde. In verschillende streken van Indië wordt door de bevolking, o.a. in de Bataklanden, aan de Humbolt-baai (Nieuw Guinee), op Java uit een witte, rood-

gele of wit tot zwartachtige kleisoort een fijne op kaolien gelijkende stof bereid, die bij enkele gelegenheden genuttigd wordt. Op Java worden deze koekjes **ampoh** genoemd. Voedingswaarde bezit deze stof niet, het bestaat voornamelijk uit kiezelzuur en silicaten van aluminium, magnesia, kalium, natrium en wat ijzeroxide. D.

Elephantiasis (Mal. oentoet of kaki gadjah) is een tropische ziekte, veroorzaakt door filaria embryonen waarmede de mensch kan worden besmet door den besmetten muskiet of door het drinken van besmet water. De ziekte veroorzaakt een aanzienlijke verdikking van de huid en van het onderhuidsche celweefsel waardoor de aangetaste lichaamsdeelen (meestal de onderste ledematen en de geslachtsorganen) geweldig in omvang toenemen.

Elout (Mr. Cornelis Theodorus), geb. Haarlem 22 Maart 1767, overl. 's-Gravenhage 3 Mei 1841, werd in 1805 met C. H. van Grasveld lid der hooge commissie voor de invoering in Indië van een nieuw bestuur. Laatstgenoemde overleed tijdens de reis naar Indië te New-York en Elout werd vandaar door koning Lodewijk teruggeroepen, zoodat hij zijn bestemming niet bereikte. In 1814 werd hij met G. A. G. Ph. baron van der Capellen en A. A. Buyskes benoemd tot commissarisgeneraal over Ned.-Indië ten einde het van de Engelschen over te nemen (1816-1819). Vooral Elout was het die een meer vrijzinnig bestursstelsel voorstond. Hij was in tegenstelling met Van der Capellen een groot voorstander van uitgifte van woeste gronden aan particulieren. In 1819 weder in het moederland teruggekeerd werd hij in 1824 minister van de nationale nijverheid en koloniën en in 1825 minister van marine bij koloniën. Als zoodanig was hij uiteraard een voorstander van de voorstellen van den comm.-gen. Du Bus de Gisignies tot het uitgeven van woeste gronden aan Europeanen. Verschil van meening ter zake met den tot gouv.-gen. benoemden staatsman J. graaf van den Bosch noopte hem tot aftreden (1829).

Emmahaven, kunstwerk in de Koninginnebaai (Sumatra's Westkust) in 1892 tot stand gekomen voor de afscheep der Ombilinkolen (Sawah Loento). Emmahaven is met een spoorlijn verbonden met Sawahloeto via Padang Pandjang en Solon. Deze haven is aangewezen als bedrijf in den zin der Indische bedrijvenwet (zie **Bedrijvenwet**).

Endeh, onderafd. en landschap met gelijknamige hoofdpl.) der afd. Flores, res. Timor en Onderhoorigheden, bestuurd door den ass.-resident, hoofd der afd.

Endogamie, zie **Huwelijk**.

Engelhard (Nicolaus), geb. Arnhem of Eelde 1 Dec. 1761, overl. Buitenzorg 31 Mei 1831, het meest bekend als gouv. van Java's N.O.-kust, een zeer bekwaam en onverschrokken man die het Land uitnemende diensten heeft bewezen. Zoo wist hij door zijn kloek optreden tijdens den aanval der Engelschen op Java in 1800 de afvallige Inlandsche strandbewoners weer aan ons gezag te onderwerpen en in 1803 door tact en overreding, een conflict met Jogjakarta te voorkomen. Toen in 1805 een opstand in Cheribon uitbrak was het wederom Engelhard die, opnieuw door tact en overreding den vrede wist te herstellen (1806). Aan vele misstanden maakte hij een einde. Daendels hief het gouvernement Java's N.O.-kust op en verdeelde het gouv. in residenties. Tengevolge hiervan werd Engelhard ontslagen (1808).

Enggano, eiland in den Indischen oceaan aan de Z.W.-kust van Sumatra, administratief ressorteerende onder de onderafd. Benkoelen der gelijknamige res. Enggano en omliggende eilanden zijn zeer dun bevolkt.

Enrekang, onderafd. en landschap (met gelijknamige hoofdpl.) der afd. Parepare, gouv. Celebes en Onderhoorigheden. De onderafd. wordt bestuurd door een officier der landmacht met den titel gezaghebber.

Epidemieën. Tot voorkoming en beteugeling van epidemieën in Ned.-Indië zijn bepalingen vastgesteld in de epidemie-ordonnantie (Stbl. 1911, no. 299, herhaaldelijk aangevuld). De besmettelijke ziekten waarop de epidemie-ordonnantie van toepassing is zijn: pest, cholera, pokken, diphteritis, buiktyphus en paratyphus. De ordonnantie is gedeeltelijk van toepassing verklaard op meningitis cerebrospinalis epidemica en bacillaire dysenterie en tijdelijk op poliomyelitis anterior acuta (kinderverlamming). De hoofden van plaatselijk bestuur — in de gouvernementslanden van Java en Madoera de assistent-residenten — zijn bevoegd, na ingewonnen medisch advies, plaatsen of landstreken binnen Ned.-Indië besmet te verklaren. Bepalingen ter voorkoming van de overbrenging van besmettelijke ziekten over zee zijn vervat in de quantaine-ordonnantie (Stb. 1911 no. 277, herhaaldelijk gewijzigd en aangevuld). Deze is toepasselijk op: pest, cholera en gele koorts. De evengenoemde autoriteiten zijn bevoegd, na ingewonnen geneeskundig advies, zeeplaatsen binnen Ned. Indië besmet te verklaren.

Erberfelt (Pieter) was een vermogende halfbloed Europeaan die (naar op de pijnbank verkregen bekentenissen) een uitgebreide samenzwering op touw zette om alle Europeanen te vermoorden en daarna zelf hoofd van de regeering te Batavia te worden. Zijn voornaamste helper Karta Drya zou met den titel raden het bestuur over de Ommelanden voeren. Ook zou hij in verbinding hebben gestaan met Soerapati en andere ontevreden Javaansche hoofden. Door mededeeling van enkele slaven van Erberfelt kwam de samenzwering 28 Dec. 1721 aan het licht. Erberfelt en 18 zijner medewerkers werden ter dood gebracht. Zijn huis aan de Oostzijde van den Jacatraweg werd gesloopt en de verwoeste plaats omheind met een hoogen muur waarin een zerk boven welke als schandmerk een doodshoofd waardoor een ijzeren pin steekt. Daaronder de inscriptie: „Uyt een verfoeylijke gedagtenisse teegen den gestraften Land Verraader Pieter Erberveld sal niemand vermoogen te deeser plaatse te bouwen, timmeren, metselen off planten, nu ofte ten eenigen dage. Batavia den 14 April 1722". Dit monument is nòg aanwezig.

Erfelijk Individueel Bezit, zie **Grond (Rechten op den).**

Erfpacht, Erfpachtsrecht, zie **Grond (Rechten op den)** en **Particuliere Landerijen.**

Escompto-Maatschappij (Nederl.-Indische), zie **Banken, Bankwezen.**

Ethnografische Musea. In Ned.-Indië geeft het **ethnografische museum van het Koninklijk Genootschap van Kunsten en Wetenschappen te Batavia** een aanschouwelijk beeld van het bestaan van de inheemsche bevolking. Musea in Nederland welke Nederl.-Indische ethnografica bevatten zijn o.m.: het **Rijks-Ethnografisch Museum te Leiden,** het **Koloniaal Instituut te Amsterdam,** het **Ethnografisch Museum van het Kon. Zoölog. Genootschap „Natura Artis Magistra" te Amsterdam,** het **Stedelijk Museum te Delft** en het **Museum voor Land- en Volkenkunde te Rotterdam.**

Eugenetische Vereeniging in Nederl-Indië; deze is gevestigd te Batavia.

Europeanen. In Nederl.-Indië wonen rond 240.000 Europeanen, nl. bijna 130.000 mannen en ruim 110.000 vrouwen. Hiervan wonen op Java en Madoera ruim 100.000 mannen en ruim 90.000 vrouwen; totaal ruim 190.000. In de bezittingen daarbuiten zijn bijna 27.000 mannen en 22.000 vrouwen, totaal bijna 50.000.

Voor de staatsrechtelijke positie der Europeanen zie **Bevolking van Ned.-Indië** (staatsr. ind.).

Evangelisatie, zie **Zending.**

Exorbitante Rechten. Het totaal der toepassingen van de z.g.n. exorbitante rechten, loopende van 1855-1920, wordt in eene in 1921 over dit onderwerp verschenen dissertatie van Mr. P. H. C. Jongmans, op ongeveer 1150 geschat. Toepassingen uit den lateren tijd zijn o.m. die op de leden der sedert

verdwenen Indische Partij Douwes Dekker, Tjipto en Soewardi, in 1913, en die op de communisten Sneevliet, Van Buurink, Brandsteder, Baars, Bergsma, Semaoen, Tan Malakka, enz. (1918-1922). Een massa-interneering te Boven-Digoel (Nieuw-Guinee) had plaats van deelnemers aan de bekende in 1926/27 in West-Java en ter Sumatra's Westkust voorgevallen relletjes.

Laatstelijk werd nog het eiland Flores als verblijfplaats aangewezen voor den bekenden Volksleider, den ingenieur Soekarno.

De bevoegdheid tot uitoefening der exorbitante rechten is in de art. 35-38 I.S. neergelegd en werd den Gouverneur-Generaal toegekend omdat een samenleving van zeer verschillende rassen gelijk de Indische, meer gevaar oplevert voor verstoring van rust en orde, dan daar waar een homogene bevolking woont.

De Gouverneur-Generaal kan namelijk in overeenstemming met den Raad van Indië aan personen, die gevaarlijk worden geacht voor de openbare rust of orde, indien zij buiten Ned.-Indië zijn geboren, het verblijf in het geheele gebied of in bepaalde gedeelten daarvan, ontzeggen; indien zij in Ned.-Indië zijn geboren, een bepaalde plaats aldaar tot verblijf aanwijzen, dan wel het verblijf in bepaalde gedeelten daarvan ontzeggen, een en ander mits de betrokken persoon vóór die beslissing in zijne verdediging gehoord of daartoe behoorlijk opgeroepen is. (art. 35-38 I.S.).

Wordt het verblijf in geheel Indië ontzegd, dan pleegt men van „uitzetting" of „externeering" te spreken; wordt het verblijf in een deel van Indië ontzegd, dan noemt men dit „politieke verbanning"; wordt een verblijfplaats aangewezen, dan spreekt men van „interneering".

„Externeering" werd ook wel gebruikt voor een in de praktijk somtijds toegepaste maatregel, waarbij de betrokkene de vrijheid verkreeg Indië te verlaten op voorwaarde anders geïnterneerd te worden.

Zoowel in Parlement als in Volksraad is herhaaldelijk gewezen op de vergaande bevoegdheid van de Overheid in deze exorbitante rechten neergelegd. Toch werd algeheele afschaffing daarvan zonder meer in het algemeen ontraden en ook niet mogelijk geacht.

De toepassing der exorbitante rechten is een maatregel van politie-dwang en geen strafmaatregel, welke van den rechter zou moeten uitgaan.

Teneinde echter de mogelijkheid na te gaan om dezen politiemaatregel met meer rechtszekerheid te omringen dan thans het geval is, stelde de Indische Regeering in 1931 eene Commissie in om te onderzoeken in hoeverre de bij de uitoefening dezer rechten thans gevolgde procedure verbetering zou kunnen ondergaan.

Uitzetting uit Indië, **zonder toepassing** van art. 35 I.S. vindt plaats ten aanzien van personen, die **geen** ingezetenen zijn. Wordt een tot Ned.-Indië „toegelatene" geacht gevaar op te leveren voor de openbare rust en orde, dan vaardigt de Gouverneur-Generaal eenvoudig met intrekking van zijn toelatingskaart, een bevel tot zijn verwijdering uit Indië uit.

Litteratuur: Dissertatie van Mr. P. H. Jongmans. De exorbitante rechten van den Gouverneur-Generaal in de praktijk. Amsterdam, 1921. N. d. W.

Ezels komen in Indië alleen tam en in zeer gering aantal voor.

F.

Fabrieken. Bepalingen omtrent het oprichten van inrichtingen welke gevaar, schade of hinder kunnen veroorzaken zijn vervat in de „hinderordonnantie" (Stb. 1926 no. 226, 1927 no. 499, 1932 no. 80 en 341; uitvoeringsvoorschriften dezer ordonnantie zie bijbl. no. 11629).

Voor de oprichting van fabrieken voor de bereiding van bevolkingsrubber in de gewesten buiten Java en Madoera zijn bepalingen op-

genomen in Stb. 1926 no. 221 (Uitvoeringsvoorschriften bijbl. no. 11072); zie ook Stb. 1926 no. 504.

Een reglement op het maken en verkrijgbaar stellen van ijs en koolzuurhoudende wateren is vervat in Stb. 1922 no. 678 (zie ook bijbl. nos. 10276, 10355 en 11819).

Bepalingen tot beveiliging bij het verblijven in fabrieken en werkplaatsen zijn vervat in het „veiligheidsreglement" (Stb. 1910 no. 406, herhaaldelijk gewijzigd).

Voor internationale overeenkomsten tot bescherming van den industrieelen eigendom en fabrieks- en handelsmerken zie **Industrieele Eigendom.** Idem voor fabrieksmerken. Zie ook **Hinderordonnantie.**

Fabrieksordonnantie. Onder dezen officieelen naam wordt verstaan de ordonnantie ter bescherming van de oeconomische belangen der Inlandsche bevolking in de cultuurcentra van Java en Madoera. Zij betreft alleen de oprichting en het drijven van suiker- en indigo-ondernemingen en sedert 1918 ook van cassave-ondernemingen. Voor de oprichting van andere fabrieken zie men onder **Fabrieken** en **Hinderordonnantie.** Vroeger behoorden suiker en indigo tot de Gouvernementscultures (zie **Cultuurstelsel**). In 1891 was echter de suikercultuur — en vroeger reeds de indigo — een geheel vrije cultuur geworden. De grondstof, het suikerriet, moest daarna in hoofdzaak worden verkregen door aanplant op van de Inlandsche bevolking gehuurde gronden. In verband met de uitbreiding welke de aanplant van suikerriet onderging, vaardigde de regeering in 1894 bepalingen uit ter bescherming van de bevolkingsbelangen, welke in 1899 werden vervangen door de tegenwoordige regeling, die, hoewel herhaaldelijk aangevuld en gewijzigd, thans nog geldt. Volgens die Fabriekenordonnantie wordt voor het inwerkingbrengen en drijven van ondernemingen voor de bereiding van suiker of indigo, welke geheel of gedeeltelijk berusten op den grondslag van overeenkomsten met de Inlandsche bevolking tot inhuur van gronden of tot opkoop van gewas, een vergunning vereischt van den Dir. v. B.B. Ook voor uitbreiding van den aanplant dier ondernemingen op bevolkingsgronden. Voor den aanplant der in 1899 bestaande ondernemingen werden maxima vastgesteld. De Dir. v. B.B. kan bij het geven van vergunning alle voorwaarden stellen, die hij noodig acht, uiteraard met inachtneming van de ratio der bepalingen. Hij kan voorrang verleenen aan eene uitbreidingsaanvraag boven die van een ander of boven een aanvraag tot oprichting van een nieuwe onderneming. Hij kan verleende vergunningen intrekken indien daaraan binnen zekeren termijn geen uitvoering is gegeven, indien niet aan de gestelde voorwaarden wordt voldaan, indien de exploitatie der onderneming definitief is gestaakt. De Gouv.-Gen. kan bepaalde landstreken sluiten voor suiker- of indigo-ondernemingen of voor eenigen anderen tak van nijverheid in het belang der irrigatie ten behoeve van den landbouw der Inlandsche bevolking. Dit is geschied ten aanzien van de afd. Salatiga. Ook de Dir. v. B.B. kan landstreken sluiten voor verdere uitbreiding der suiker- en indigo-industrie door in de Javasche Courant bekend te maken, dat verdere aanvragen tot oprichting of uitbreiding dier ondernemingen niet meer in behandeling zullen worden genomen. Suiker- en -indigo-ondernemingen op kleine schaal gedreven — practisch alleen als zij niet met machinale beweegkracht werken — vallen niet onder deze bepalingen. In 1918 is de verordening van toepassing verklaard op ondernemingen voor de bereiding van cassavemeel en andere cassaveproducten in de residenties Kediri, Blitar, Pasoeroean, Malang en Probolinggo, in 1921 op ondernemingen ter bereiding van suiker of indigo in de Buitengewesten, altijd uiteraard voor zoover zij voor haar bedrijf gebruik maken van bevolkingsgronden of gewas van de bevolking opkoopen. Van ongunstige beslissingen van den Dir. v. B.B. bestaat

hooger beroep bij den Gouv.-Gen. d. M. S.

Factorij, zie **Banken, Bankwezen** onder Nederlandsche Handelmaatschappij.

Fakfak, hoofdpl. der onderafd. West-Nieuw-Guinea, afd. Ternate, gouv. der Molukken.

Fakih (Ar. Pakih Jav. Mal.), Mohammedaansche wetgeleerde.

Fakir (Ar., Pakir Jav., Mal.), een arme wien een aandeel in de zakat toekomt; bedelmonnik. In den archipel verstaat men er onder een vrome zwerveling.

Familiebezit, zie **Grond (Rechten op den).**

Fauna. Wegens de groote verschillen in de landfauna wordt de archipel faunistisch verdeeld in een **Westelijk (Orientaal)** en een **Oostelijk (Australisch) gebied.** De lijn welke deze gebieden scheidt is niet scherp te trekken. Wallace trok de grens tusschen Borneo en Celebes en tusschen Bali en Lombok. Later is echter gebleken, dat op Celebes en de Kleine Soendaeilanden een tusschengebied, een mengfauna wordt aangetroffen. Naarmate men meer Oostelijk komt gaat het Australisch karakter der fauna overheerschen. Men neemt aan dat vroeger verbindingen „landbruggen" hebben bestaan tusschen landen welke thans door de zee van elkander zijn gescheiden, bijv. tusschen Malakka, Sumatra en Borneo en tusschen Sumatra en Java. In het Westelijk gebied komen vertegenwoordigers van alle **zoogdieren** voor, met uitzondering der **buidel-** en **vogelbekdieren** welke juist karakteristiek zijn voor het Australisch gebied. Evenwel komen op Nieuw-Guinee een **wild-varkenssoort** en **vleermuizen** en **kalongs** voor. Typisch voor het Australisch gedeelte zijn ook de **casuarisachtige vogels.** In het kort kan men zeggen dat het **Australisch gebied** het land is der **vogelbek-** en **buideldieren** en het **Orientaal gebied** dat der **hoogere zoogdieren.**

Het spreekt vanzelf dat deze onderscheiding voor de zeefauna niet opgaat. Wel onderscheidt men op den aardbol twee zeefauna gebieden: het **Atlantische** (Atlantische oceaan) en het **Indo-Pacifische gebied** (Indische en Stille oceaan), waarvan vooral de tropische fauna's geheel van elkander zijn gescheiden. Tot het laatste gebied, waartoe ook de **zeeslangen** zijn beperkt, behooren de zeebewoners van onzen archipel.

De zeefauna wordt in het algemeen in drie groepen verdeeld:

1. De **kustfauna,** langs de kusten tot een diepte van ongeveer 200 meter. Dit gebied is dichter bevolkt dan de beide andere.
2. De **pelagische fauna,** dat zijn de zeedieren die vrij zwemmen of drijven. Hiertoe behooren ook de microscopische organismen, **plankton** (zie aldaar) genoemd, die het oervoedsel vormen van alle zeedieren.
3. De **diepzeefauna,** dat zijn de zeedieren die leven beneden de 200 meter diepte (tot meer dan 9000 meter diepte), waar eeuwige duisternis heerscht en op den bodem een temperatuur van niet meer dan 4° boven 0°. Juist het voedsel dezer dieren bestaat hoofdzakelijk uit de plankton die van de oppervlakte omlaag zinkt. De diepzeefauna is arm aan soorten. Zij bestaat zoowel uit vastzittende (zeelelies) als uit vrijzwemmende (visschen). De laatste hebben veelal lichtgevende organen. De oogen der diepzeevisschen en -schaaldieren zijn rudimentair of groot, veelal gesteeld. De blinde dieren hebben meestal lange tastsprieten.

Het klimaat is op de kust- en pelagische fauna van grooten invloed. Voor de tropen zijn kenmerkend de vliegende visschen, staatkwallen, zeelelies en de koraalriffen met de schitterend gekleurde koraalvisschen. In de tropen is het aantal soorten der diergroepen veel grooter dan op hoogere breedten. De groei en de ontwikkeling is er ook sneller (dit geldt uiteraard niet voor de warmbloedige dieren, wier lichaamstemperatuur constant is). Zie ook **Zeegebied van Ned.-Indië.**

Fazant. Op Sumatra komt de Argusfazant (Mal. Koewan) voor:

deze heeft oogvormige teekeningen op de slagpennen. Zie ook onder **Hoenders.**

Feticisme is een even weinig vast begrip als animisme (zie aldaar). Het woord komt van het Portugeesche feitiço, d.i. „toovermiddel", waarmede de in West-Africa wonende Portugeezen de voorwerpen aanduidden waarvoor de negers groote vereering koesterden (boomen, steenen, klauwen van wilde dieren, beelden, stokken enz.). Dit woord hangt weer samen met het Latijnsche factitius dat zoowel beteekent „toovermiddel" als „kunstmatig gemaakt". De Franschman C. de Brosses gebruikt het woord „fétiche" voor den kultus van materieele dingen die goddelijke kracht moeten bezitten, zoodat wel amuletten en talismans, maar bv. zon en maan er niet onder vallen. Uitgaande van de beteekenis van „factitius" als „kunstmatig vervaardigd", beperken sommigen het feticisme tot den kultus van voorwerpen die „gemaakt" worden en die aan dat maken haar magische kracht ontleenen. Anderen juist spreken in dat geval van idool en verstaan onder feticisme de kultus van onbewerkte natuurvoorwerpen (steenen, tanden, beenderen enz.). Spencer weer verbindt aan feticisme een **in** het voorwerp wonende geest of ziel. Weer anderen vinden dat feticisme juist daar ophoudt waar de materie wordt onderscheiden van den daarin huizenden geest. Nog anderen verstaan er onder de vereering (d.i. de kultus) van den fetis, terwijl sommigen juist onderscheiden tusschen kultus (als behoorende tot religie) en feticisme, als zijnde magie. Men schrijve het woord dus „feticisme" en niet fitisjisme of fetisime, nòg beter men gebruike het woord heelemaal niet. Zie ook **Heidendom.**

Ficus. Een plantengeslacht waarvan een groot aantal soorten in den archipel voorkomt. Stam en takken bevatten een groote hoeveelheid melksap. Hiertoe behooren o.a. de **ficus elastica** (Mal. karèt), niet zoo lang geleden veel aangeplant voor de rubberbereiding (doch geheel op den achtergrond geraakt door de hevea brasiliensis) en de **waringinsoorten** (zie aldaar), bij de Inlanders, vooral op Java, in een reuk van heiligheid en daarom aldaar veel aangeplant op dorpspleinen. De ficussoorten kunnen zijn boomen, heesters, klimplanten die met de wortels klimmen en lianen.

Fikh (pekih), zie **Islam.**

Flamboyant, een niet zeer hooge boom met groote bladeren, fraaie roode bloemen en lange peulen. Deze boom is afkomstig van Madagaskar.

Flora. Evenals ten aanzien der landfauna (zie **Fauna**) wordt de archipel floristisch verdeeld in een **Westelijk (Oriëntaal)** en een **Oostelijk (Australisch) gebied.** Ook hier is de scheidingslijn niet scherp te trekken en wordt een tusschengebied met mengflora aangetroffen.

De volgende voornaamste plantentypes van de **oorspronkelijke flora** van den Indischen archipel mogen hier worden vermeld.

De **kustflora.** Hiertoe behoort o.m. de **mangrove** (zie aldaar) of **vloedbosch.** Een bekend specimen hiervan zijn de **rhisophoren** (zie aldaar).

Het **oerwoud** bestaat uit een zeer groot aantal **boomsoorten.** Zonder dat een bepaalde soort over een groote uitgestrektheid overheerschend is, zijn toch de **ficussoorten** zeer frequent. Tusschen en op deze boomen, waaronder zich ware woudreuzen bevinden, groeien **lianen (klimplanten), orchideeën, varens, palmen,** enz. enz. Op circa 500 m. boven den zeespiegel komen talrijke **quereus-** en **castaneasoorten,** nog hooger **coniferen** en **casuarinen.** Kenmerkend voor het oerwoud is de monotonie en de overheerschend groene kleuren door het uiterst geringe aantal kleurige bloemen.

Van 1200-2400 m. worden de boomen minder hoog en wordt het woud lichter. Deze gordel kenmerkt zich door **mossen** welke den bodem en de boomen (zoowel stam als takken) bedekken. Ook onderscheidene grassoorten treft men er aan.

Masdjid bij Fort de Kock — Sumatra's Westkust.

Nog hooger bereikt men de **alpine gordel,** welke een geheel ander aspect geeft. Hier groeien **primula's,** gentiaan, boterbloemen, viool, rhododendron, enz. - Op Java treft men de „Javaansche edelweiss" aan. Op Nieuw-Guinee treft men daar waar geen boomen meer groeien nog orchideeën aan.

Het zeer aanzienlijke deel van den archipel dat in cultuur is gebracht - hetwelk hier buiten beschouwing wordt gelaten - heeft uiteraard zijn oorspronkelijk floristisch aanzien verloren. Bij het abandoneeren van den grond vormt zich weliswaar op den duur opnieuw woud, maar het is geen oerwoud. Ook de Inlander maakt onderscheid tusschen oerwoud en later gevormd woud.

Flores (eiland), afd. der res. Timor en onderhoorigheden, onder een ass.-redident; hoofdpl. Endeh. Bestaat uit zes onderafdeelingen: 1. Endeh, 2. Oost-Flores en Solor-eilanden, 3. Maoemere, 4. Alor, 5. Ngada, 6. Mangarai. Het gebied der afd. omvat het eiland van dien naam, de Solor- en Aloreilanden en de tusschen Soembawa en Flores, beoosten het eiland Gili Banta gelegen eilanden.

Eerst in de laatste decennia is het gouvernement zich intensiever met dit gebied gaan bemoeien. Het apostolisch vicariaat der kleine Soendaeilanden heeft haar hoofdzetel te Ndona (Endeh); de geestelijke verzorging is opgedragen aan de paters van het Goddelijk Woord van Steyl.

Flores is het grensgebied tusschen de rassengroepen der Maleiers en der Papoea's welke zich aldaar hebben vermengd. Het Westelijk gedeelte is meer Maleisch, het Oostelijk meer Papoesch. De kustbewoners zijn Mohammedaansch of Christen; de bewoners der binnenlanden zijn nog veelal heidenen. Flores-zee heet de zee ten N. van Flores en Soembawa. Straat Flores de zeestraat tusschen Flores en de eilanden Solor en Adonara.

Fort de Kock (Mal. Boekit Tinggi), hoofdpl. der afd. Agam, res. Sumatra's Westkust, op het plateau van Agam gelegen. Fort de Kock ligt op ruim 900 M. hoogte en heeft een aangenaam, koel klimaat, is een gezocht toeristenoord. Plaats en omgeving zijn beroemd om het natuurschoon en de uitstapjes die men van daar uit maken kan. De plaats heeft bijna 15.000 inw. w.o. 600 Europeanen. Tal van scholen zijn er van wege het uitstekende klimaat gevestigd. Het fort de Kock (eerst Sterrenschans geheeten) werd in 1825 op de Boekit Tinggi gebouwd. De plaats waar het fort heeft gestaan heet nog heden ten dage Sterrenschans, terwijl Boekit Tinggi nog altijd de Maleische naam is voor Fort de Kock. De Zaterdagsche markt trekt circa 80.000 bezoekers. De plaats ligt aan den grooten weg Padang-Pakan Baroe (Oostk. v. Sum.) en aan de spoor Padang-Limbanang. Het is een knooppunt van wegen.

Fort van der Capellen, onderafd. met gelijknamige hoofdpl. (Mal. Batoe Sangkar) der afd. Tanah Datar, res. Sumatra's Westkust. Deze onderafd., het eigenlijke Tanah Datar is de bakermat van het Minangkabausche gebied. Even ten O. van de plaats Fort van der Capellen bij Batoe Patah, aan den voet van de Goenoeng Bonsoe, zetelden eertijds de vorsten van Pagar Roejoeng, de afstammelingen der Hindoesche vorsten aldaar, waarvan nog tal van overblijfselen in den omtrek (versierde en beschreven steenen te Pagar Roejoeng, Tandjong, Pariangan, Lima Kaoem, Boekit Gombak, Batoe Bapohi, Soeroaso) getuigen. De hoofdpl. een knooppunt van wegen, is op 461 M. hoogte gelegen en heeft een aangenaam klimaat. Bij Batoe Bapahé is een oude Hindoe waterleiding ter bevloeiing van de sawahs, door het gouvernement hersteld. De onderafd. is een welvarende rijstrijke (ook cassia, kaneel, wordt er veel geteeld) streek, bestuurd door een Controleur B.B.

Forum Privilegiatum. In art. 140 I.S. (84 R.R. oud) en Indisch Staatsblad 1867 No. 10, is geregeld het **Forum Privilegiatum,** tengevolge waarvan bepaalde inlandsche vor-

Framboesia-bestrijding — Madioen.

sten, aanzienlijken en hoofden onder zekere voorwaarden voor een bijzonderen rechter terechtstaan.

Alleen met verlof van den Gouverneur-Generaal en buiten Java en Madoera van den hoogsten Gewestelijken gezaghebber, kan, volgens deze regelen, een burgerlijke of strafvordering worden ingesteld tegen Inlandsche vorsten, Rijksbestierders en Regenten, zoolang zij in functie zijn. Wordt dit verlof verleend, dan komen zij voor den Raad van Justitie onder de daaromtrent overigens in genoemd staatsblad gestelde regels.

Voor den rechter, aangewezen voor degenen, op wie het voor Europeanen geldende recht van toepassing is, staan in strafzaken terecht: bovenbedoelde Inlandsche vorsten, enz., ná hun aftreden of ontslag. Voorts Inlanders, die recht hebben op het voeren van een vorstentitel, ofschoon nooit geregeerd hebbende; vrouwen, bloed- en aanverwanten tot den 4en graad ingesloten, zoo wettige als onwettige, van genoemde Inlandsche vorsten, enz., mits deze nog in leven zijn.

Voorts patihs, districtshoofden en andere Inlandsche hoofden van gelijken of hoogeren rang, verder ook o.m. hoofden van Vreemde Oosterlingen en Inlandsche en Chineesche leden van Weeskamers, hoofdpanghoeloes, djaksa's, Inlandsche leden van landraden en tenslotte de niet-Europeesche leden der locale raden, allen zoolang zij in functie of met het lidmaatschap bekleed zijn.

De leden van den Volksraad, dus ook de niet-Europeesche, staan terzake van misdrijf voor het Hoog Gerechtshof terecht en voor overtredingen voor den Raad van Justitie, c.q. het landgerecht of het residentiegerecht (in de Buitengewesten).

Aangezien de regeling van het forum privilegiatum ten deele verouderd is, zoodat daarin groepen voorkomen, die er niet meer in behooren en andere groepen er ten onrechte aan ontbreken, is een nieuwe regeling in overweging, welke aan de daaromtrent meermalen ook in den Volksraad geuite grieven, zooveel mogelijk tegemoet zal komen door een meer vasten basis te geven aan de toekenning van dit voorrecht en voorts zoodanig dat het voorrecht behouden blijft, ook bij eventueel ontslag voor feiten die men beging gedurende den tijd, dat men het ambt bekleedde waaraan het forum privilegiatum werd toegekend [1]).

N. d. W.

Framboesia Tropica is een besmettelijke in de tropen endemisch voorkomende ziekte, veroorzaakt door een mikrobe. Zij openbaart zich door knobbels op de huid. In sommige streken van den archipel was een groot gedeelte der inheemsche bevolking met deze ziekte behept. De bestrijding der ziekte met salversan heeft de plaag niet noemenswaard verminderd, omdat de éénmaal behandelde personen er moeilijk toe te brengen waren zich aan een tweede of derde injectie te onderwerpen. Op Java noemen de Inlanders de ziekte patèk.

Frederik Hendrik-Eiland, ten Z.-W. van Nieuw-Guinea.

Fregatvogels behooren tot de familie der roeivoetigen, doch zwemmen niet. Zij hebben lange, spitse vleugels en een gespleten staart, vliegen zeer hoog en lang. Wanneer zij vermoeid zijn of bij stormweer strijken zij dikwijls op schepen neer.

G.

Gaboes. De ikan gaboes of slangenkopvisch is een zoetwatervisch die meer dan een halve meter lang wordt en een echte roofvisch is. Deze visch wordt veel gegeten. Zie ook onder **Labyrinthvisschen.**

Gagak. Javaansche naam voor een soort kraai.

Gajo- en Alaslanden, afd. van het gouv. Atjeh en onderhoorigheden onder een ass.-resident. Hoofdpl.

[1]) Rede van den Directeur van Justitie in de vergadering van den Volksraad van 5 Aug. 1933. Handelingen, blz. 762.

Gajosch bruidspaar.

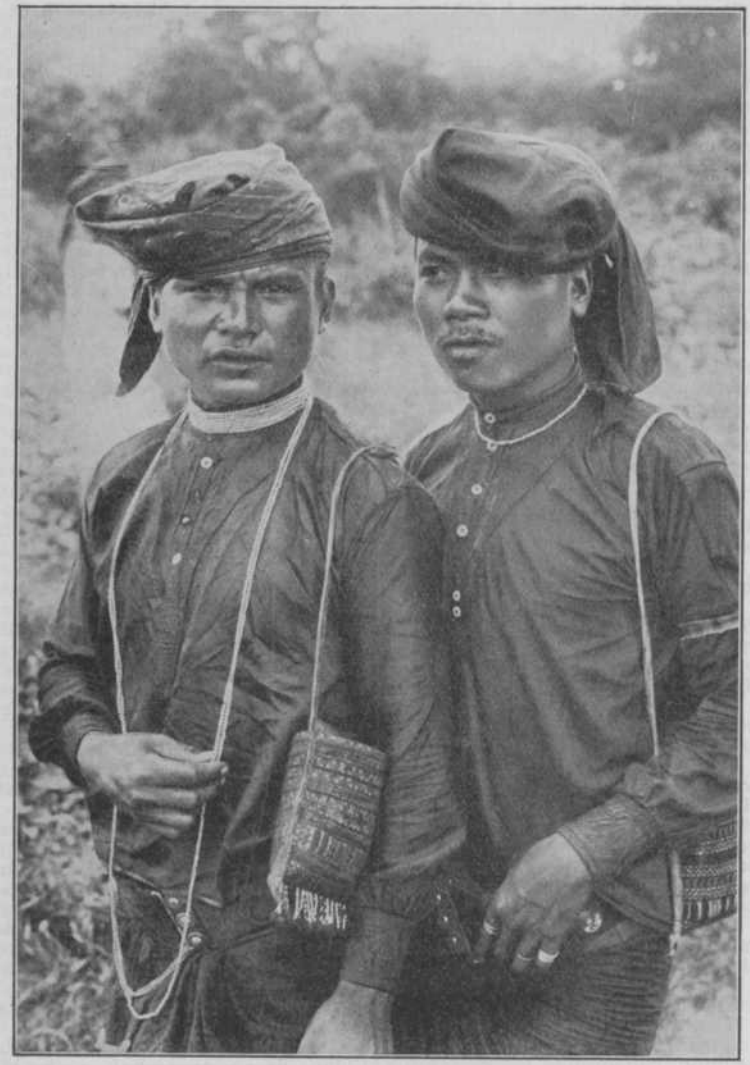

Gajoes uit Tampor — Oostkust van Atjeh.

Takigeun. De afd. is verdeeld in drie onderafdeelingen: 1. Takigeun, 2. Gajo Loeëus, 3. Alaslanden.

Het Gajoland heeft bekendheid door den tocht van overste Van Daalen 1904, waarbij in dat gebied bloedige gevechten werden geleverd. Eerst in 1913 was het verzet in deze streek voorgoed gebroken. De bevolking is van gemengd Bataksch-, Atjehsch-Maleische herkomst.

Gajo Loeëus, onderafd. der afd. Gajo- en Alaslanden, gouv. Atjeh en onderhoorigheden, onder een kapitein der landmacht met den titel fd. Controleur B.B. Hoofdpl. Blankedjeren.

Gambir, een slingerplant uit welker bladeren door uitkoken een looizuurhoudend extract, gambir genaamd, wordt verkregen, hetwelk een belangrijk handelsartikel is. De Inlander gebruikt gambir bij het sirihkauwen, in Europa wordt het o.a. als looistof gebruikt.

Gambir hoetan, de schors van de ficus retusa, welke als geneesmiddel tegen malaria wordt gebruikt.

Gamelan, zie **Muziek en Muziekinstrumenten.**

Gandaria, een boom die kleine groene eetbare vruchten draagt. De vruchtjes zijn eenigszins zuur en worden gezouten als toespijs bij de rijsttafel gebruikt.

Gandja (Mal.), de Indische hennep. Een extract wordt in de geneeskunst als narcoticum gebruikt.

Ganeça is de Indische god der wijsheid en van het kloek beleid. Hij wordt afgebeeld met een olifantskop en wordt dikwijls vergezeld van een muis. Talrijke beelden uit het Hindoetijdperk op Java getuigen van de vereering welke hij daar genoot.

Gantang, zoowel inhoudsmaat als gewicht. Als inhoudsmaat 8.58 Liter, als gewicht onzeker.

Ganzen worden ook in Indië gekweekt.

Gaok (Mal.), een soort kraai.

Garangan is de Indische ichneumon, behoorende tot de familie der civetkatten; komt voor op Java, Sumatra en Bangka. Het is een dagdier.

Garĕbĕg of gĕrĕbek is de Javaansche naam voor de drie jaarlijksche Mohammedaansche feestelijkheden. Deze worden gevierd: 1. op Mohammeds geboortedag. Dit feest heet de garebĕg Maoeloed. Mohammed is gestorven op den 12en dag der maand Maoeloed en omdat zijn geboortedatum niet bekend is heeft de Islam aangenomen dat hij op denzelfden datum 63 jaren te voren werd geboren. Alsdan hebben koran- en gebedlezingen in de moskee en ten huize van vromen plaats. 2. Het kleine feest (garĕbĕg ketjil) op den 1en der 10e maand (Sawal) heeft plaats na het einde der vastenmaand. Alsdan heeft een feestgodsdienstoefening in de moskee plaats. Dit zg. kleine feest heeft voor den Inlander grooter aantrekkelijkheid dan 3. het groote feest (garĕbĕg besar) op den 10en van de laatste maand des jaars, den dag waarop de bedevaartgangers het offerfeest vieren in het dal van Moena (zie **Bedevaart**); voor zoover het in den archipel wordt gevierd worden ook offerfeesten gehouden. De garĕbĕgs ook wel lĕbarans (Soend.) genoemd worden vooral aan de hoven van de vorstenlanden met veel luister gevierd.

Garnalen (Mal. hoedang) komen in tal van soorten in den archipel voor, zoowel in zee als in brak- en zoetwater. Vooral in de riviermondingen worden zij gevangen.

Garoeda, het rijdier van den god Wishnoe. Het wordt verschillend afgebeeld, doch heeft steeds het vogelkarakter.

Garoet, regentschap, district en onderdistrict (met gelijknamige hoofdpl.) der res. (afd.) Priangan, prov. West-Java. De hoofdpl. Garoet, op ruim 700 M. hoogte gelegen, heeft een aangenaam klimaat, is fraai gelegen en heeft prachtige omstreken; een gezocht ontspannings- en herstellingsoord.

Gaspar Straten tusschen Bangka en Billiton.

Geboorten (Gebruiken bij). Reeds tijdens de zwangerschap, welke bij de Inlandsche vrouw vrijwel de normale toestand is, dient ter wille van het toekomstige kind velerlei te

Meer van Lèlès bij Garoet — Priangan.

worden in acht genomen. Veel moet worden nagelaten (pali, taboe) en tal van spijzen mag de zwangere vrouw niet eten, omdat de eigenschappen op het kind zouden kunnen overgaan. Zelfs de vader mag zekere handelingen niet verrichten. Ook is de hulp van geesten en goden onontbeerlijk; daarvoor brengt men offers, soms elke maand, in alle geval in de 7e maand van de zwangerschap. De zwangerschapsfeesten bij uitnemendheid zijn op Java de tingkébfeesten in de 7e maand der zwangerschap. Den nacht waarin dit feest plaats heeft mogen de man en de vrouw niet slapen. De doekoen (voor de bevallingen) komt dan ook om allerlei raad te geven om het kind goed en lief te krijgen. Op dat feest wordt ook geofferd aan goden en geesten van het water. Hierna gaan man en vrouw in de rivier baden. Na dit bad verkleedt de vrouw zich een 7-tal keeren. Op dit feest heeft de vrouw een groote pot met roedjak die wordt verkocht om de kosten van het feest te dekken. Een pot met pisang is ook aanwezig: pisang glijdt gemakkelijk door de keel en vergemakkelijkt dus de bevalling. Vooral bij een eerste bevalling wordt van dit feest veel werk gemaakt; bij volgende bevallingen wordt het veelal geheel achterwege gelaten.

Een bevalling gaat gewoonlijk heel gemakkelijk. Toch komt de doekoen er bij te pas; niet alleen als verloskundige maar ook uit godsdienstig bijgeloovig oogpunt. De vader moet bij de bevalling tegenwoordig zijn of anders iets dat hem vervangt, bv. een stuk hout met vaders broek aan of met zijn hoofddoek om. Hierop wordt telkens gewezen om het kind te beduiden dat dit zijn vader is. Het kraambed is toegankelijk voor iedereen. De vrouw moet liggen in de richting van het stroomende water in de buurt. Om de bevalling te vergemakkelijken wordt alles wat maar eenigszins is gesloten, geopend. Zoo wordt er wel de kembang patima of roos van Jerigo bijgehaald, een product uit de woestijn van Afrika dat indroogt en de zaden bewaart welke later bij vallenden regen vrijkomen. Tot het foetus worden tooverspreuken gesproken. De doekoen tracht veelal de bevalling te bevorderen door op den buik van de vrouw te drukken en dezen te wrijven, waardoor wel eens de dood der moeder wordt veroorzaakt. Tot tegengang van dergelijke gebruiken vooral heeft het gouvernement krachtig meegewerkt door de opleiding van Inlandsche vroedvrouwen en door meer gelegenheid te geven voor deskundige verloskundige hulp. Daardoor geraakte veel van het hier beschrevene geleidelijk in onbruik.

Het doorsnijden van de navelstreng mag eerst gebeuren nadat de nageboorte heeft plaats gehad. Dit moet bepaald geschieden met een bamboemesje. Daarna wordt het kind door de doekoen gekneed en met koud water gewasschen. In de buitengewesten wordt de kraamvrouw wel eens dicht bij een vuur gelegd (b.v. in Atjeh). De nageboorte beschouwt men veelal ook als een kind, een jonger broertje. De schoongemaakte placenta wordt dan met kruiden ingemaakt en in een pot in de buurt begraven of op een vlotje in de rivier geplaatst. De geheele bewerking met de placenta dient met de rechterhand plaats te hebben. Na de bevalling moet de moeder zich van allerlei zaken onthouden. De beginselen van den Islam worden het kind in het oor geroepen. Uit het tijdstip waarop het is geboren wordt de toekomst voorspeld. De kinderspoken heeten koenti-anak (pontianak). Kraamvisites worden ook hier gemaakt. De bezoekers worden steeds onthaald. Ook aan de goden worden offeranden gebracht. De getallen 5 en 7 spelen hierbij wederwederom een rol.

Gebruiksrecht, zie **Grond (Rechten op den).**

Gedeh (Goenoeng), met den goenoeng Pangerango een tweelingvulkaan in de res. Buitenzorg. De eerste top is 2958 M., de tweede 2640 M. hoog.

Gedelegeerden (College van). Het College van Gedelegeerden bestaat uit den voorzitter van den Volksraad als lid tevens voorzitter van het College benevens 20 leden van den Volksraad op den grondslag van evenredige vertegenwoordiging uit de leden van den Volksraad verkozen. (Zie de Gedelegeerden-Kiesverordening). Dit heeft plaats binnen de eerste veertien dagen van het tijdperk van 4 jaren voor hetwelk de leden van den Volksraad zitting hebben en voor den duur van dit tijdperk. De leden treden tegelijk af en overigens eindigt het lidmaatschap door het eindigen van dat van den Volksraad of door het nemen van ontslag.

Het College van Gedelegeerden houdt zijne vergaderingen in het openbaar te Batavia. De deuren worden gesloten als minstens 4 leden het vorderen of de Voorzitter het noodig acht.

De vergadering besluit of met gesloten deuren zal worden beraadslaagd.

Voor het bijwonen van vergaderingen door den Gouverneur-Generaal en zijne gemachtigden geldt wat voor den Volksraad (zie aldaar) is voorgeschreven.

Een reglement van orde voor de vergaderingen van het College wordt door den Volksraad vastgesteld.

Het College oefent voor den Volksraad de bevoegdheden uit, welke den Volksraad ten aanzien van de wetgeving in Indië zijn toegekend, behoudens voor zoover betreft ontwerpen van ordonnanties, welker behandeling de Volksraad zich heeft voorbehouden.

Acht de Landvoogd de afdoening van een ontwerp, waarvan de Volksraad zich de behandeling heeft voorbehouden zoozeer spoedeischend, dat niet op het bijeenkomen van den Volksraad gewacht kan worden, dan geschiedt de behandeling in het College van Gedelegeerden.

De voorbereidende werkzaamheden ten aanzien van ontwerpen, welker behandeling de Volksraad zich heeft voorbehouden, geschiedt door het College van Gedelegeerden, tenzij de Volksraad anders beslist.

Is de Volksraad niet bijeen, dan kan het College van Gedelegeerden de belangen van Ned.-Indië en zijne ingezetenen voorstaan bij den Koning, de Staten-Generaal en den Gouverneur-Generaal alsook dezen laatste uitnoodigen om nopens zaken, Ned.-Indië betreffende, inlichtingen te geven. N. d. W.

Gedelegeerden - Kiesverordening. De Gedelegeerden-Kiesverordening is een bij K.B. van 8-3-'27 no. 32 (Ind. Stbl. 126) gewijzigd bij St. 1931, 135, vastgestelde verordening op de verkiezing van de leden van het College van Gedelegeerden d.i. een door den Volksraad (zie aldaar) uit zijn midden benoemd College, bestaande uit den Voorzitter van den Volksraad als lid, tevens Voorzitter van het College, benevens 20 leden uit den Volksraad.

Het College wordt gevormd binnen de eerste 14 dagen van het tijdperk van 4 jaren voor hetwelk de leden van den Volksraad zitting hebben en voor den duur van dit tijdperk.

De verkiezing der leden geschiedt op den grondslag van evenredige vertegenwoordiging, aldus geregeld, dat de overeenstemmende wil van elk drietal Volksraadleden leidt tot de dienovereenkomstige vervulling van eene plaats in het College van Gedelegeerden.

Over de werkwijze en bevoegdheid van het College van Gedelegeerden (zie aldaar). N. d. W.

Geelstaarten (Mal. **Ekor Koening**) zijn stekelvinnige visschen die in scholen boven koraalriffen zwemmen. Japansche visschers brengen ze te Batavia in ijs ter markt.

Geelvink-Baai, aan de N. kust van Nieuw-Guinea.

Geepen zijn in talrijke soorten in den archipel vertegenwoordigd. De vliegende visschen (zie aldaar) behooren tot dezelfde onderorde.

Geestelijken. De Islam kent geen eigenlijke geestelijken of priesters. Niettemin spreekt men — ten onrechte — van Mohammedaansche priesters, waaronder worden ver-

staan de moskeebeambten (zie aldaar) en de zgn. dorpsgeestelijken.

Geit. Gekweekte geiten komen in den geheelen archipel voor. Men fokt ze om het vleesch, niet om de melk. Alleen de uit Britsch-Indië ingevoerde zg. Bengaalsche geiten worden, voornamelijk door Arabieren, gehouden om de melk. Wilde geiten komen in den archipel niet voor. Wel komt op Sumatra voor de **kambing hoetan,** de **Sumatraansche geitantilope,** die echter tot de **gemsachtigen** behoort en in het hooggebergte van Sumatra woont.

Geitenmelkers of **Nachtzwaluwen** komen ook in den archipel in soorten voor. Overdag liggen zij plat op den grond. 's Nachts vliegen zij uit en voeden zich met insecten.

Gekko (Mal. Jav. Tokèh), een hagedissoort, die in variëteiten in den archipel voorkomt. Zij zijn veel grooter dan de tjitjak (zie aldaar) en brengen een ander, zwaar en doordringend geluid voor, voornamelijk in den nacht. Zie ook onder **Hagedissen.**

Geldleeningen. Krachtens art. 114[1] I.S. juncto art. 1 der comptabiliteitswet (staatsblad 1925 No. 448) kunnen ten laste van Ned.-Indië geldleeningen worden aangegaan, terwijl bij het 2e lid van eerstgemeld artikel de Gouverneur-Generaal bevoegd is verklaard om met inachtneming van bij ordonnantie vast te stellen regelen de uitgifte van Ned.-Indische schatkistbiljetten of promessen te bevelen (over uitgifte van schatkistpapier zie de schatkistpapierordonnantie 1928, Staatsblad 1928 No. 21).

Geldleeningen ten laste van Ned.-Indië kunnen echter door den Gouverneur-Generaal niet worden aangegaan of gewaarborgd dan krachtens een in overeenstemming met den Volksraad genomen besluit, goedgekeurd bij de wet (art. 114[1] I.S.). Een overzicht van de vaste leeningsschulden van Ned.-Indië is te vinden in den Regeeringsalmanak van Ned.-Indië 1933, deel I, blz. 119. N. d. W.

Gemeenten (Inlandsche). In de Gouvernementslanden van Java en Madoera alleen reeds, bestonden in 1927 ruim 18000 dorpsgemeenten met gemiddeld een 800 zielen per gemeente (desa).

Krachtens de Indische Staatsregeling (art. 128-3) werd aan de inlandsche gemeenten de regeling en het bestuur der huishouding overgelaten, met inachtneming van verordeningen uitgaande van het centraal, het gewestelijk of het locaal gezag. Voor Java en Madoera en voor verschillende deelen der Buitengewesten zijn inlandsche Gemeenteordonnanties vastgesteld, welke eene nadere regeling geven van de autonomie der desa.

Elke desa heeft een hoofd, dat als regel door de bevolking wordt verkozen en wiens verkiezing door het Bestuur moet worden goedgekeurd.

Het desahoofd (loerah, petinggi, bèkèl) wordt bijgestaan door eenige overeenkomstig de adat daartoe aangewezen dorpsgenooten, die met hem het desabestuur vormen.

Splitsing en samenvoeging van desa's geschiedt van overheidswege. Samenvoeging heeft veelal ten doel de inkomsten van het desahoofd en -bestuur op behoorlijker peil te brengen. Door deze samenvoegingen is vooral op Java in de laatste kwarteeuw het aantal dorpsgemeenten sterk gedaald. Zie ook **Desa** en **Dorpswezen (in de Buitengewesten).** N. d. W.

Bij Stb. 1931 no. 507 zijn nieuwe regelen gesteld betreffende de bepaling van het gebied en de samenwerking van Inlandsche gemeenten, zoomede de vorming van nieuwe Inl. gemeenten in de buitengewesten (Hoogere Inlandsche verbanden-ordonnantie buitengewesten). Het recht van belastingheffing en het strafvorderingsrecht, bedoeld bij art. 128 (5) I. S. is geregeld voor de gewesten Sum. W.k., Palembang, Bangka en Billiton, en Lampongsche districten, alsmede voor de afdeelingen Sibolga en Ommelanden en Padang Sidempoean (uitgezonderd Padang Lawas) der res. Tapanoeli. N. d. W.

Gemengde Huwelijken. Gemengde huwelijken zijn huwelijken tusschen personen, die in Ned.-Indië in het

algemeen aan onderling verschillend recht onderworpen zijn (b.v. huwelijken tusschen europeanen en inlanders).

Omtrent de regeling der zgn. gemengde huwelijken zie men Ind. Stbl. 1898, 158, gelijk sedert gewijzigd en aangevuld. Omtrent de door de betrokken ambtenaren van den burgerlijken stand hiervoor aan te houden registers zie Ind. Stbl. 1904, 279, gelijk sedert gewijzigd en aangevuld.

Genoemde regeling van Stbl. 1898, 158, geeft, behalve de wijze van voltrekking en de formeele eischen, waaraan bij het aangeven van het huwelijk moet worden voldaan, voorts ook de rechtsgevolgen van een dergelijk huwelijk ten aanzien van de echtgenooten aan.

Zoo wordt daarbij bepaald, dat de vrouw, die een gemengd huwelijk sluit, staande dat huwelijk publiek- en privaatrechtelijk, den staat van haren echtgenoot volgt.

Zij behoudt dien staat ook nà de ontbinding van het huwelijk, tenzij zij hertrouwt met een man, die aan een ander recht onderworpen is dan dat van den vorigen echtgenoot, of tenzij zij binnen het jaar van die ontbindig eene verklaring voor den daartoe aangewezen ambtenaar aflegt, dat zij tot haren oorspronkelijken staat wenscht terug te keeren.

Kinderen uit gemengde huwelijken geboren volgen uiteraard den staat van hunnen vader. N. d. W.

Geneeskunde (Inheemsche). De waarde der inheemsche geneeskunde is zoowel over- als onderschat. Zij is echter niet de vrucht van wetenschappelijk onderzoek; niettemin kan de ervaring opgedaan met geneeskrachtige kruiden waardevol zijn. In het algemeen echter berust deze geneeskunde op een primitieve filosophie. Zoo gebruikt men tegen dysenterie daoen kentoet (daoen = blad, kentoet = veest, wind), een klimopplant welker bladeren stinken, omdat men heeft opgemerkt dat de ziekte afneemt wanneer de veest normaal riekt. Tegen kaalhoofdigheid gebruikt men aftreksel van langharige spinnen. Lepralijders wier vingers enz. afvallen, gebruiken hagedissen die willekeurig een stuk staart kunnen loslaten. Tot opwekking, vruchtbaarheid en tegen impotentie eet men een krabbensoort, mimi geheeten, waarvan het mannetje en het wijfje steeds samenleven; de eerste heeft een stekel, die het kan opzetten. Ook wel worden tegen impotentie stekelvarkens genuttigd, dan wel den penis van een groot dier, bv. den krokodil.

Verder komt er veel bezweringskunst bij te pas. Verwenschingen, vervloekingen en gelukwenschen hebben veel waarde. Men meent een voorwerp krachtdadig te kunnen maken door dit toe te spreken. Ook door geschriften worden bezweringen gedaan. Men trekt aldus een zwakke lijn tusschen de werkelijkheid en dat wat de werkelijkheid voorstelt. De bezweringsformulieren zijn legio; men moet ze snel en te pas kunnen gebruiken. Dit is de hoofdzaak in de inheemsche geneeskunst. De geneeskundige, doekoen (zie aldaar en onder **Priesters**), kan zoowel een man als een vrouw zijn. De bezweringsformules worden vaak geheim gehouden; zij bestaan dikwerf uit holle woorden (sedert de invoering van den Islam veelal uit Arabische, ook uit den Koran).

Ook wel wordt geneeswijze door sympathie toegepast: een roode mossoort wordt gebruikt tegen verbloedingen; geelzucht en leverziekte wordt genezen door temoe lawak, een gele kurkumawortel. Mossen die groeien aan den windkant der boomen worden gebruikt tegen ziekten welke men toeschrijft aan den invloed van den wind (zooals rheumatiek). Lendevet van een koe kan gebruikt worden tegen lendepijn.

Veelal dienen duivelen of kwade geesten te worden uitgebannen. Immers men denkt zich de wereld gevuld met duivelen en spoken, goede en kwade (zie **Heidendom**). Deze kunnen bezit nemen van het lichaam van een mensch en deze aldus ziek maken. Middelen om deze geesten uit te bannen zijn spuwen, het bezigen van onwelrieken-

de stoffen, dorens en spijkers in den muur te slaan (bij kraamvrouwen om de pontianak te bannen - zie onder **Geboorte**). Ook wordt de patiënt bespuwd met fijngekauwde dorens.

De geneesmiddelen moeten op een bepaald tijdstip worden gevonden en onder het uitspreken van bepaalde formulieren worden toegepast.

Werkelijke geneeskunde kent de Inlander zooals gezegd, natuurlijk ook wel: de toepassing van geneeskrachtige kruiden (bv. aftreksel van kinahoudende boombast tegen koorts), massage (pidjit), enz.

Het Gouvernement heeft veel gedaan om de geneeskunde op een hooger peil te brengen door de opleiding van Inlandsche vroedvrouwen, dokters djawa en Indische artsen, vaccinateurs, verplegers, enz. Zie onder **Onderwijs** en onder **Volksgezondheid (Dienst der)**.

Geneeskundige Dienst, zie **Volksgezondheid (Dienst der)**.

Generale Thesaurie. De Generale Thesaurie werd in 1924 ingesteld, als deel van het Departement van Financiën, en belast met het algemeen toezicht op de ontvangsten en uitgaven en de behoorlijke inning der inkomsten, de samenstelling der begrooting, die der rekening, het bank- en muntwezen, het beheer der vlottende en vaste schulden, het beheer en de voorziening in de behoeften der landskassen en in het algemeen alles wat bevorderlijk kan zijn aan een deugdelijk financieel beheer en een doelmatig gebruik der landsmiddelen.

De Thesaurier-Generaal is belast met de dagelijksche leiding der Generale Thesaurie. N. d. W.

Genootschappen. De wetenschappelijke genootschappen op Ned.Indië betrekking hebbende zijn de volgende:

1. **Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen,** onder de zinspreuk „Ten Nutte van het Gemeen", opgericht 24 April 1778 is de oudste Westersche wetenschappelijke instelling in Oost-Azië en heeft ten doel de bevordering van de cultuurwetenschappen, welke voor de kennis van den Oost-Indischen archipel en omliggende eilanden van belang zijn. Het genootschap is verdeeld in vijf afdeelingen: a. Adatrecht, b. Taal-, land- en volkenkunde, c. Rechtswetenschap, d. Staathuishoudkunde, e. voor de studie der internationale vraagstukken. Het genootschap geeft een periodiek uit: Verhandelingen, Tijdschrift voor de Indische Taal-, Land- en Volkenkunde, Oudheidkundige rapporten en Verslagen. Het treedt desgevraagd op als adviseur der regeering van Ned.-Indië ter zake van vraagstukken betreffende cultuurwetenschappen. Aan het te Batavia gevestigde genootschap is een museum met boekerij verbonden. In bewerking is een catalogus van alle op Java aanwezige wetenschappelijke boekwerken (met uitzondering van natuurwetenschappelijke), v.z.v. opgenomen in duurzaam gevestigde en voor het studeerend publiek toegankelijke verzamelingen. Zie ook **Musea.**

2. **Indisch Genootschap,** gevestigd 's-Gravenhage, van Galenstraat 11, werd in Mei 1854 opgericht. Het stelt zich ten doel de bevordering van de gemeenschappelijke belangen van Ned.-Indië, Suriname en Curaçao in verband met die van het Rijk in Europa en het wekken van belangstelling daarvoor. Aan het genootschap is een bibliotheek verbonden vaarvan in 1908 een met zorg bewerkte catalogus verscheen, waarop vervolgen jaarlijks worden uitgegeven.

3. **Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap** zie **Aardrijkskundig Genootschap (Koninklijk Nederlandsch)**.

4. **Geologisch Mijnbouwkundig Genootschap voor Nederland en Koloniën,** gevestigd te 's-Gravenhage.

Geologische Dienst, zie **Opsporingsdienst.**

Geologie. Geschiedenis. De kennis van de geologische gesteldheid van Nederlandsch-Indië is in de laatste 25 jaren belangrijk toegenomen. De rust en orde in de Buitengewesten geschapen door de pacificatie onder het bewind van den Gouver-

neur-Generaal J. B. van Heutsz heeft daartoe veel bijgedragen. De binnenlanden van vele streken en grootere eilanden konden daardoor rustig bereisd en onderzocht worden.

Vóór 1816 werd het natuuronderzoek door particulieren uit liefhebberij, naast hun eigenlijke werkzaamheden verricht. Een van de vooraanstaande natuuronderzoekers uit dien tijd is G. F. Rumphius geweest (zie aldaar). Hij schreef op geologisch gebied reeds over **niveau-veranderingen,** want hoog boven het zeeniveau vond hij klipfossielen, wat hij toeschreef aan rijzing van den bodem. Op mineralogisch gebied vertelt hij in zijn werk over het voorkomen van **Diamant** op Borneo bij Soekadana; **Zwavel** op Banda, de Zuidwester eilanden en de Wawanie; **Goud** op Sumatra, Borneo, Timor en Celebes, **Koper** van Timor; **Pyriet** in dodecaesers van Mataram, Celebes, Borneo, Leitimor, Hitoe en Ceram; **Markasiet** van Ceram, Misool, Noesa Laoet en Timor. Hij kent het **rood en bruin ijzererts** van het binnenmeer op Celebes, meer van Tommandano, dat door de Sarrasins in 1896 aangetroffen werd bij het meer van Matano en een voorkomen van goede kwaliteit bij Lebee aan de Z.O. kust van Bali; **Kwarts** in variëteiten van verschillende plaatsen; **Calciet** en **IJzervitriool** evenzoo. Voorts beschrijft hij een ijzermineraal, misy, een soort sulfaat dat hij Federaluin noemt; **Serpentijn** van Ambon; **Bolus** van Saparoea, **Lateriet, oker, petroleum, bergteer, asfalt, mor,** (bitumen), van Borneo en Boeroe. En tenslotte versteeningen, fossiele lamellibranchiaten en koralen herkende hij reeds als overblijfselen van organismen; hij beschreef doode vinges (Belemnieten) van Taliaboe, steenen kogels (met kernen van Ammonieten) van Mangoli, en voorts versteeningen van Java, Bali, Manjak, Boeroe, Celebes en Misaol. De berichten over het voorkomen van Belemmieten en Ammonieten hebben in deze eeuw geleid tot het vinden van de Krijt- en

Jura-formatie op de Soela-eilanden. Verbeek en de Siboga-expeditie 1899 hebben een nader onderzoek ingesteld en in 1901 heeft G. Boehm deze vindplaatsen persoonlijk bezocht en de aanwezigheid dier fossielen in situ bevestigd.

Nadat in 1816 de Indische Koloniën aan Nederland waren teruggegeven, werd de behoefte gevoeld de kennis der natuurlijke gesteldheid en der voortbrengselen van de Oostindische bezittingen door onderzoek uit te breiden. Daartoe werd in 1820 in Nederland een „Natuurkundige Commissie" ingesteld, die echter wegens vele tegenslagen niet aan haar doel beantwoordde en derhalve in 1850 werd opgeheven. Van de door deze Commissie als leden uitgezonden onderzoekers hebben zich met geologische onderzoekingen beziggehouden: L. Horner, F. W. Junghuhn, H. Macklot, Sal. Müller, C. Schwaner. Van deze onderzoekers is Junghuhn (zie aldaar), het meest op den voorgrond getreden, doordat hij zijn geologische waarnemingen op wetenschappelijke wijze heeft behandeld. De uitkomsten zijner onderzoekingen verzamelde hij in zijn werk: „Java, zijne gedaante, zijne plantentooi en inwendige bouw", in 4 deelen verschenen in 1853. In 1855 publiceerde hij te Leiden een geologische kaart van Java waarop al de vulkanen aangegeven zijn. In genoemd werk geeft hij een voor dien tijd uitstekende beschrijving der vulkanen van Java. Na de instelling van een Mijnwezen in Indië in 1850 werd een groot deel der ingenieurs belast met geologische verkenningen en opnamen. Hun onderzoekingen waren geheel gericht op het voorkomen van nuttige delfstoffen (tin, goud en kolen). Verscheidene hebben zich daarbij onderscheiden, o.m. J. E. Akkringa, W. H. de Greve († 1872 verdronken in de Indragiri rivier), J. A. Hooze en C. J. van Schelle. In latere jaren wijdde Dr. R. D. M. Verbeek zich geheel aan geologisch veldwerk, waaraan R. Fennema (in 1897 †, verdronken in het Poso meer) deel nam. Door hun toedoen en vooral

door de stelselmatige kaarteering van Java tusschen 1882 en 1890 is het inzicht in den geologischen bouw vooral wat het tertiair betreft, belangrijk vermeerderd. Voorts N. Wing Easton (Wester Afd. van Borneo, Koperberg (Manado), Hövig en Broerman (Benkoelen).

Naast het Personeel van het Mijnwezen hebben vele geleerden aan het geologisch onderzoek deelgenomen, door wetenschappelijke reizen, en door publicaties der resultaten hunner onderzoekingen. Van de Nederlandsche geleerden mogen genoemd worden K. Martin (1891-1892 Ceram, Boeroe, Ambon en de Oeliassers, 1910 Java). G. A. F. Molengraaff (1891-1892 Centraal-Borneo, 1910-1912 met Ir. Weckerlin de Marez Oyens en personeel van het Mijnwezen 1e Nederlandsche Timor Expeditie). C. E. A. Wichmann (1888-1889 Molukken, Celebes 1903-1905 Nw. Guinee) en van de buitenlandsche G. Boeken (Soelaeilanden). W. Volz (Noord-Sumatra 1904-1906), J. Ebbert (Soenda Expeditie 1910), E. C. Abendanon (Midden-Celebes 1909-1910 de beide neven F. en F. Sarrasin (Celebes 1896), J. Wanner (Timor 1915), H. G. Jonker met personeel van het Mijnwezen (2e Nederl. Timor Expeditie 1916), K. Deniger (Ceram 1917), L. Rutten en W. Hotz (Ceram 1918), O. Posthumus (met personeel van het Mijnwezen een botanische-geologische reis naar Djambi in 1925), H. Wittkamp (Midden Oost-Borneo 1925), H. A. Brouwer (Midden-Celebes 1929) en de Snellius expeditie 1930.

De aanwezigheid van aardolie in de uitgestrekte tertiaire gebieden van den Archipel was oorzaak dat sinds het begin dezer eeuw een intensief onderzoek van het tertiair werd ondernomen. Hieraan namen in het begin de Zwitsersche geologen C. Schmidt, A. Toler, H. Hirschi, J. Erb deel en later voortgezet door de ingenieurs van het Mijnwezen en de Nederlandsche geologen B. C. Escher en L. M. R. Rutten, waardoor het tertiair de best bekende formatie is geworden.

Niettegenstaande Nederlandsch-Indië een klassiek land van Vulkanisme is, is de bestudeering er van slechts bij gebleken behoefte geschied. Van een systematisch vulkanologisch onderzoek is eerst sprake na de instelling van een Vulkanologischen dienst in 1918 met G. L. L. Kemmerling († 1930) als eerste leider.

De eerste geologische schetskaarten van Nederlandsch-Oost-Indië, tevens diepzeekaart op 1:2.500.000 verscheen in 1914 en werd samengesteld door Ir. E. C. Abendanon in opdracht van het Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap, nadien is bij het Hoofdbureau van Mijnbouw een geologische kaart 1:1.000.000 in bewerking van 21 bladen, waarvan de bladen I Noord-Sumatra, VII Tapanoeli, Sumatra's Oost- en Westkust, VIII Midden-Sumatra, Banka, IX West-Borneo en Billiton, XIII Vogelkop, W. Nieuw-Guinee, XIV N. Nieuw-Guinee, XV Lampongs, Straat Soenda, Banka, XVI Midden-Java, XVII Oost-Java, Madoera, Bali, Lombok en Soembawa, XX Aroe-, Kei- en Tenimber-eilanden en XXI Z. Nieuw-Guinee verschenen zijn. Sinds 1927 wordt Sumatra geologisch opgenomen en Java her-opgenomen op schaal 1 : 200.000. In 1931 is het eerste blad Telok-Betong der Sumatra kaarteering verschenen. Tenslotte zij nog vermeld dat in 1929 het eerste Internationale congres, het 4e „Pacific Science Congres" te Bandoeng werd gehouden, waaraan verschillende excursies waren verbonden.

Literatuur. De bibliografie op geologisch en mijnbouwkundig gebied over Nederlandsch Oost-Indië is verschenen in de Verhandelingen van het Geologisch Mijnbouwkundig Genootschap voor Nederland en Koloniën. Geologische serie:

Deel I: 1/2665 nummers in 1912 door Dr. R. D. M. Verbeek.

Deel II: 1e tiental vervolgen in diverse deelen van genoemd tijdschrift in 1923 omvatten de nummers 2666/3744 door Dr. R. D. M. Verbeek.

Deel III: 2e tiental vervolgen, afzonderlijk verschenen in 1933 om-

vattend de nummers 3745/5518 door Dr. R. D. M. Verbeek en Dr. N. Wing Easton.

Stratigraphie. De historische geologie wordt van boven naar beneden ingedeeld in de volgende groepen.

Caenozoicum: **Kwartair:** Alluvium of Holloceen, Dilluvium of Pleistoceen, **Tertiair:** Plioceen, Mioceen (samen Neogeen), Oligoceen, Eoceen (samen Paleoceen).

Mesozoicum: **Krijt:** Boven- en Onderkrijt, **Jura:** Boven- of Witte Jura of Malm, Midden- of Bruine Jura of Dogger, Onder- of Zwarte Jura of Lias. **Trias:** Boven Trias of Keuper, Midden Trias of Mosselkalk, Onder Trias of Bontzandsteen.

Palaeozoicum: **Perm:** Boven-,Onder Perm, **Carboon:** Boven-, Onder Carboon, **Devoon:** Boven-, Midden- en Onder Devoon, **Siluur:** Boven-, Onder Siluur, **Cambrium.**

Eozoicum of Algonkium.

Azoicum of Archaeicum (oergebergte).

Wil men zich ten naastebij een denkbeeld vormen van den tijdsduur dezer geologische hoofdtijdperken, dan heeft men vergeleken bij 1 etmaal, het Archaeicum 12 uur, het Palaezoicum 8 uur, het Mesozoicum 3 uur en het Caenozoicum 1 uur geduurd, en de tijd waarin de mensch optrad de laatste 5 minuten. De leeftijd van de Aarde wordt door physici op 100 millioen jaren geschat. De verdeeling in tijdvakken is gebaseerd op het uitsterven van bepaalde diersoorten, en is daarom niet zoo willekeurig.

De stratigraphische kennis, d.i. de opeenvolging der aardlagen van den Indischen ondergrond is in de laatste kwarteeuw belangrijk vermeerderd, toch is die kennis nog bij lange na niet voldoende om de geologische geschiedenis van Indië te schrijven. Daarvoor zijn te weinig gebieden voldoende gekaarteerd, groote oppervlakken nog slechts oppervlakkig verkend.

Van Indië zijn ruim 7600 versteeningen beschreven, als volgt verdeeld over de faunistische en floristische groepen:

Foraminiferen	762	soorten
Radiolarieën	321	„
Sponzen	42	„
Coelenteraten	588	„
Vermos (Wormen)	15	„
Antropoda en decapoda	91	„
Gastropoden	1783	„
Lamellibranchiaten	1100	„
Scafopoden	35	„
Cephalopoden	1582	„
Bryozoën	92	„
Brachipoden	308	„
Echidonermaten	429	„
Visschen	118	„
Reptielen	15	„
Vogels	1	„
Mammaliën	61	„
Planten	282	„

Veel materiaal is nog in bewerking.

Afzettingen, waarvan de ouderdom door fossielen onomstootelijk vaststaat ouder dan Devoon zijn tot nu toe in Nederlandsch-Indië niet gevonden. Toch zullen er afzettingen voorkomen, die tot een ouder tijdvak behooren dan het Devoon waartoe een deer der kristallijne schisten gerekend zal moeten worden. Deze gesteenten bevatten elders op de wereld waardevolle delfstoffen; in Indië hebben ze tot nu toe geen economische objecten opgeleverd, zoodat weinig aandacht er aan besteed is geworden.

Kristallijne Schisten: Dit is een verzamelnaam voor gneissen, phyllieten, glimmerschisten, gemetamorphoseerde leien en kleileien. In de leien zijn nog fossielen aangetroffen en in de phyllieten soms nog resten van versteeningen, maar door gebergtedruk hebben die organische resten te veel geleden, zoodat ze niet bepaald zijn kunnen worden en derhalve de ouderdom van deze groep gesteenten niet vaststaat. In gneissen en glimmerschisten, (gemetamorphoseerde dieptegesteenten) zijn uit den aard van het oorspronkelijk gesteente geen fossielen te verwachten. In het Archaeicum (het oergebergte) en het Algonkium komen zeer veel kristallijne schisten voor. Doordat in Djambi schisten bekend zijn geworden, die tot de

Jura en Krijt gerekend moeten worden en deze een oud uiterlijk vertoonen, is het moeilijk geworden de oudere van de jonge schisten te scheiden. Toch zal bij voortgezet onderzoek een deel dezer kristallijne schisten tot de oudpalaeozoische sedimenten of tot een oudere periode gerekend moeten worden, want in Nieuw-Guinee werd in den bovenloop van de Setakwa- en van de Lorenz-rivier een micahoudend zandsteen gevonden met devoonfossielen, waarin rolsteenen van gneiss- en glimmerschisten werden aangetroffen.

De kristallijne schisten komen als kernen van het gebergte op Sumatra, Borneo, Celebes en op verschillende kleinere eilanden in den Oostelijken Archipel voor.

Op Sumatra zijn deze schisten in het Noorden en in het Zuiden gevonden. Ze hebben een oud uiterlijk en zijn vermoedelijk ouder dan de Carboon- en Permschisten van Noord- en Midden Sumatra; de phyllietische glansleien van Djambi zijn Jura en de doffere, eveneens in Djambi voorkomende, Krijt. Op Banka, Billiton, de Riouw eilanden en de Karimon Djawa eilanden hebben de kristallijne schisten een oud uiterlijk. Op Java komt in het Serajoegebergte een klein schistgebied voor dat ouder dan Midden Krijt is. Op Borneo 2 groepen, de eene in Z.O. Borneo, Boven-Barito, Semitau, en N.O. Borneo, vermoedelijk ouder dan de andere groep in de brongebieden van de Mahakan, Beraoe, en Kapoeas. De laatste groep is waarschijnlijk ouder dan Jura. In Centraal-Celebes komen de sedimentaire schisten veel verbreid voor, waarvan een deel mogelijk van palaeozischen ouderdom. Op de Soela-eilanden Boeroe en Ceram zijn glansleien en glimmerschisten gevonden ouder dan Trias. Op Batjan komen kleine schistgebieden voor waarvan de ouderdom onbekend is. Van Leti zijn schisten van Perm ouderdom verzameld en van die van Timor is de ouderdom nog niet vastgesteld. In het Cycloop-gebergte van Nieuw-Guinee en in het Zuidwestelijk deel van dit eiland phyllitische gesteenten met Jura fossielen.

Devoon: Van Devoon is slechts op Nieuw-Guinea een voorkomen bekend geworden. Aan de Noordoost-rivier komt een bruin ijzerhoudend micazandsteen voor waarin mooie fossielen gevonden zijn, die op een Boven-Devoon ouderdom wijzen. Een fossielen vindplaats bij Kaloeë in Tamiang werd voor Devoon gehouden, maar later is gebleken jonger te zijn. Het is wel mogelijk dat elders in den Archipel Devoongebieden voorkomen.

Carboom en Perm (Permocarboon): Deze formatie is gekenmerkt door dikke banken kelksteen, waartusschen diabazan en diabaastuffen voorkomen. De aan de basis optredende fossiellooze kiezelleien worden tot deze formatie gerekend. Het oudere Carboon is nog op geen enkel eiland aangetoond. Het Boven-Carboon en Perm zijn aan kusten van een oceaan gevormd. De faunistische inhoud der gesteenten gaat geheel in elkaar over zonderdat het mogelijk is de beide formaties van elkaar te scheiden. Tot het Carboon wordt gerekend een dichte roode kalksteen aan de Besitang en eenige andere plaatsen in Noord-Sumatra, in de Padangsche-Bovenlanden, bij Sei. Landak in Djambi en tot het Perm, de roode kalksteen bij Kaloeë (in Tamiang) en eenige plaatsen ten Z. van Tapa Toean, een deel der kalksteenen aan de Tambesi, Tabir en Menkelan in Djambi, voorts op Leti, Loeang, Babber, Nieuw-Guinea, Savoe, Roti en Timor. De Perm afzettingen van Timor hebben een buitengewoon groote hoeveelheid fossielen opgeleverd, waaruit ongeveer 600 diersoorten konden worden bepaald. Sommige soorten in duizenden exemplaren en dikwijls zeer mooi bewaard gebleven. Sommige soorten die in de Europeesche afzettingen slecht vertegenwoordigd waren, kwamen op Timor bijzonder goed ontwikkeld voor. Koralen, Crinoiden, Blastoiden, Cephalopoden zijn rijk vertegenwoordigd. Van de Blastoiden werd gemeend dat deze soort op het einde

van het Carboon was uitgestorven. Verder bleek dat de Perm crinoiden van Timor groote verwantschap vertoonen met die van het Carboon. De koralen daarentegen vertoonen meer verwantschap met die van de volgende formatie (Trias), zoodat Palaeozoicum en Mesozoicum minder goed van elkaar te scheiden zijn. Behalve zeeafzettingen van deze formatie is in Boven-Djambi aan de Gorong en Mengkarang landafzetting gevonden, waarin plantenresten (Pecopteris, Lepidodendron, Stigmaria, Sphenophyllita, Calamites en Cordaiter soorten) voorkomen, die veel overeenkomst hebben met Europeesche soorten uit het Boven-Carboon. Daartusschen werden tevens eenige dunne onafbouwwaardige koollagen aangetroffen. Evenals in Permische zeeafzettingen komen hierin veel tuffen voor. Deze tuffen zijn een aanwijzing dat in het Perm een sterke vulkanische activiteit geheerscht heeft.

Mesozoicum: Door de rijke vondsten op Timor en omliggende eilanden in de mesozoische stratigraphi van het oostelijk deel van den Indischen Archipel beter bekend dan die van de westelijke helft. De buitenste Molukkenboog: Soemba, Roti, Timor, Ceram, Boeroe, en Boeton, en waartoe Z.O. Celebes te rekenen is, is tot nu toe het best onderzocht.

Trias: De triasgesteenten bestaan uit kalksteenen schalies met halobien, daonellen, radiolarieën en glimmerrijke kalkhoudende zandsteenen met onduidelijke plantenresten. De kalksteenen zijn ten deele verkiezeld, waardoor zij soms geheel op radiolarieten gelijken. Onder en Midden Trias zijn alleen op Timor volledig bekend, het overige deel van den Archipel schijnt land geweest te zijn. De fossielen van beide formaties vertoonen groote overeenkomst met die van de Himalaja. De Boven Trias van Timor vertoont een afwijkende faciës, is waarschijnlijk in diepzee gevormd, want zij bestaat uit kleisteen met radiolarieën, waarin kalksteenbanken met veel fossielen.

Ook deze Boven Trias vertoont veel overeenkomst met die van den Himalaja en met de Hallstädter facies der Alpen. Op enkele naburige eilanden is deze boventrias faciës aangetoond. Door deze overeenstemming wordt aangenomen dat er ten tijde van het Boven Trias een open oceaanverbinding bestond van af Zuid-Europa tot den Indischen Archipel (De Tethys zee der oudere geologen). In het overige deel van Indië is meer de Flyschfaciës ontwikkeld: zandsteenen met glimmerblaadjes wisselen af met donkere kleischalies en mergels, een formatie, die in een ondiepe zee is afgezet. In het Oostelijk deel is Boven Trias rijk aan bitumineuse lagen, asphalt op Boeton, petroleum op Boeton, Ceram en Timor. Verder stroomen intermitteerend brandbare gassen uit den bodem, waarbij stik en modder uitgeworpen worden en zoodoende moddervulkanen doen ontstaan. Een enkele dezer vulkanen bereikt een hoogte van 100 m. In het Westelijk deel van den Archipel komen deze moddervulkanen niet voor; gelijksoortige lagen aldaar bevatten koollaagjes en plantenafdrukken. Tusschen de beide voorgaande faciës staan de Fatoekalken, aldus benoemd naar de hooge grillige kasteelachtige fatoe's van Timor. Vermoedelijk zijn deze fatoekalken in hoofdzaak opgebouwd door koralen.

De Trias formatie is gevonden op Rendjoewoe, Savoe, Roti, Leti, Moa, Babber, Tenimber eilanden, Gorong, Ceram, Ambon, Boeroe, Boeton, Celebes, Misool, West-Borneo, Riouw-Lingga, Sumatra in den bovenloop van de Koeala en bij Prapat aan den oostoever van het Tobameer, Padangsche Bovenlanden aan het Singkarak meer, bij Tandjoeng Hantoe in Djambi, in het Rawas en in het Goemaigebergte (Palembang).

Jura: Juragesteenten werden door Wichmann het eerst op Roti gevonden als uitwerpsel van een vulkaan; Verbeek ontving daarna van den Posthouder Jura fossielen (Belemnieten en Ammonieten) van

Taliabo en Mangoli waarover Rumphius reeds schreef. De eerste vaste Juraformatie, waarin Brachiopoden, Ammonieten en Belemnieten zijn aangetroffen, werd op Misool door de Siboga expeditie in 1899 gevonden. (De Siboga Expeditie onder Prof. Max Weber van 7 Maart 1899-27 Februari 1900, bereisde het Oostelijk deel van den Indischen Archipel en had tot doel de diepzee fauna te bestudeeren). De Juragesteenten bestaan uit kalksteen, mergel en kleisteenen, waarin Ammonieten en Belemnieten voorkomen. De Jura is in de Molukken volledig ontwikkeld; men heeft niet alleen de Onder-, Midden- en Boven Jura kunnen onderscheiden, maar zelfs de onderafdeelingen. Dit is mogelijk doordat de fossiele fauna veel overeenkomst heeft met de Europeesche Juraversteeningen. Hieruit blijkt dat in de Jura nog steeds de openzeeverbinding met Europa bestond. De Westelijke helft van den Archipel moet land geweest zijn, want daar bestaat de Jura hoofdzakelijk uit zandsteenen, mergels en kleisteenen, breccieuse glansschalies en ondiepe zeeafzettingen. In het merengebied (danau's) van Centraal- en Oost-Borneo komt een formatie voor, Danauformatie genoemd, die in diepzee is gevormd, want daarin werden hoornsteenen en jaspissen gevonden waarin kiezelpantsers van radiolariën.

In het Oostelijk deel bestaat de Jura uit meer kalkrijke lagen, kleihoudende zandige lagen en tuffen. Jura is gevonden: Op Sumatra aan de Sei. Temalang (Djambi) tusschen Palembajan en Alahan Pandjang in de Padangsche Bovenlanden en in het Centraalgebergte van de Gajoelanden. Op Borneo: de Danauformatie, 100 m. dik van West- naar Oost-Borneo uitstrekkend over een lengte van 650 km. en ter breedte van 60 km. en voorts in Z.O. Borneo, op Celebes aan de Z.O. arm en Boeton, op Soemba, Roti, Timor, Babber, Tenimber eilanden, Ceram, Boeroe, Soelaeilanden, Obi, Misool, en op Nieuw-Guinee: aan de Itebere rivier in het

binnenland van den Vogelkop, in het achterland van Fak-Fak, aan de kust van de Geelvinckbaai en het Wiwi gebergte, als rolsteenen op de rolsteenbanken in de Boven Sepik en aan de Zuidhelling van het Sneeuwgebergte.

Krijt: Van dit tijdvak heeft men voor Indië nog geen voldoende inzicht gekregen, vermoedelijk is dat een gevolg hiervan, dat meer land boven water verrees en daardoor minder sedimenten zijn afgezet. De gevonden sedimenten uit dit tijdvak stammend zijn dichte kalksteenen, mergelkalken en mergelschalies, waarin veel foraminiferen, globigerinen, hoornsteen bevattende kalken en bitumineuse kalksteenen. Tuffen zijn ook aanwezig en op Borneo en Zuid-Sumatra aangetroffen. In bovenkrijtlagen werden fijnkorrelige en fijngelaagde porphyrtuffen gevonden, die afwisselen met grauwacken en concordant gelegen porphyriet en diabaas. (Tufafzettingen zijn aanwijzingen op vulkanische erupties). Onder-Krijt is slechts op enkele plaatsen gevonden. Op de Soela eilanden en Nieuw-Guinee rust Onder-Krijt direct op Boven-Jura en in Djambi schijnt Onder- en Boven-Krijt ononderbroken voor te komen. In dit tijdvak vernemen we pas wat van Java, in het Lo Oelo terrein en in het Djiwo gebergte worden orbitilinen in kalksteen aangetroffen. De fauna van de Soela eilanden vertoont veel overeenkomst met de krijtfauna van de Himalaja. De fossielen van Sumatra komen meer overeen met die van Zuid-Frankrijk. Er is dus nog een oceanische verbinding met Europa en met de Himalaja, die waarschijnlijk door een uitgestrekt en langgerekt land van elkaar gescheiden zijn, daar de fossiele fauna's van beide zeeën van elkaar verschillen. Dit land strekte zich waarschijnlijk tot Australië uit en vormde een verbinding met Azië. Na het Krijt is deze landverbinding verbroken en sedert verbroken gebleven, zoodat in Australie van af dien tijd een eigen flora en fauna is ontwikkeld, welke sterk afwijkt van die van de andere

vaste landen. In het allerbovenste Krijt schijnen enkele zeeën opgevuld te raken of er heeft een terugtrekkende zee (transgressie) plaats gehad. Strand-, brakwater- en zoetwatervormingen konden zoodoende ontstaan, welke in de Wester Afd. van Borneo en in Z.O. Borneo gevonden zijn. De Krijt afzettingen van Timor bestaan uit roode kleien met mangaanhoudende knollen, waarin radiolariën, vischtanden en vischwervels voorkomen. Deze roode kleien met organische resten worden voor diepzeeafzettingen gehouden, want verschillende diepzee-expedities brachten van 4000 m. diepte gelijksoortige roode kleien boven. Daarin werden slechts kiezelpantsers en geen kalkschalen van weekdieren meer aangetroffen, daar het koolzuur uit het zeewater de kalk dier schalen heeft opgelost. De anorganische stof in roode kleien wordt verondersteld afkomstig te zijn van fijne vulkanische asschen, die in hoogere luchtlagen zijn meegevoerd en in open oceaan zijn bezonken en ook van meteoorstof afkomstig van meteoren, die in de atmosfeer verbranden. Krijtafzettingen zijn gevonden op Sumatra: in Djambi bij Poboengo, Batoe Kapoer en Sei. Toeo (Korintji), Ratoebaai (Lampongs), op Borneo bij Bana aan de Landak rivier in West-Borneo, Silat rivier in Centraal Borneo, in het Meratoes- en Bobarisgebergte in Z.O. Borneo: op Java: Lo Oelo terrein en Djiwogebergte; op den Oosterarm van Celebes en Boeton, op Boeroe, Ceram, Soela eilanden, Obi, Misool, Halmaheira, Roti, Timor, Letti, Tenimber eilanden en Nieuw-Guinee.

Caenozoicum: Dit hoofdtijdvak waartoe het Tertiair en het Kwartiair behooren is voor Indië van groot economisch belang niet alleen doordat de bovengrond van Indië voor meer dan 70 % daaruit is opgebouwd, maar ook doordat bitumen, koollagen, tin- en goudertsen daarin voorkomen. Door deze waardevolle delfstoffen zijn de streken welke uit het tertiair zijn opgebouwd het best onderzocht. Verder is het Caenozoicum een tijdperk van verhoogd vulkanisme, dat met de geweldige plooiingen de jong tertiaire goud- en zilverertsgangen van Sumatra's Westkust, Benkoelen, Zuid-Bantam, West-Preanger, en Noord-Celebes heeft doen ontstaan.

Tertiaire en kwartaire afzettingen komen op alle eilanden voor, op Noord-Sumatra bereiken de tertiaire lagen soms een dikte van 8 à 10 km. Men kent continentale afzettingen met koollagen van de meeste eilanden, marine vormingen en op enkele eilanden brakwatervormingen. Daarentegen zijn diepzeevormingen niet aangetroffen. De marinevormingen zijn in ondiepe zeeën afgezet. Ze bereiken in Sumatra en Oost-Borneo diepzeeafmetingen, doordat ze in een geosynclinaalbekken zijn afgezet, dat in voortdurende langzame daling verkeerde, maar ondertusschen opgevuld werd. De opvulling hield gelijken tred met de daling. De continentale vormingen bestaan uit conglomeraten, zand- en kleigesteenten, waarin koollagen, waarop dikwijls omgevallen verkiezelde boomstammen voorkomen. Op Java bevatten deze vormen resten van zoogdieren. Brakwatervormingen heeft men alleen in het Melawigebied in West-Borneo als oudste vormingen van het tertiair aangetroffen, n.l. zandsteenen met een fossiele fauna, die in brakwater leefde.

Bijna al het materiaal van de jong tertaire vormingen is van vulkanischen oorsprong, dat ten deele submarine is afgezet. Het overige materiaal is geleverd door de erosie van reeds bestaande landmassieven. Al het tufmateriaal wijst er op dat vooral in het jongtertiair het vulkanisme een zeer verhoogde werking vertoonde, waarvan het hedendaagsche nog een voortzetting is. In deze aera moeten ook geweldige bergvormende krachten gewerkt hebben, want op Noord-Sumatra vindt men in het bergland op 3000 m., op Java 1300 m. boven zee en op Nieuw-Guinee op de hoogste toppen van het

Sneeuwgebergte tertiaire sedimenten met fossielen. In het middentertiaire tijdvak moet het westelijk deel van Indië uit een groot landmassief bestaan hebben, het z.g. neogene Soendaland, dat zich over Malakka tot in midden Borneo uitstrekte en dat als een schiereiland met het Aziatisch continent verbonden was. De tegenwoordige Javazee en een deel van de Chineesche zee maakten ook deel uit van dat schiereiland. De tertiaire zee strekte zich om dit land uit van Noord-Sumatra, over Midden- en Zuid-Sumatra, over de Noordkust van het tegenwoordige Java, naar de Zuid- en Zuidwestkust van Borneo tot in Serawak toe. Het Barisangebergte bestond nog niet, maar stak ter plaatse als eilanden boven water uit, op dezelfde wijze als heden ten dage de randeilanden ten Westen van Sumatra. Uit de bezonken afzettingen valt af te leiden dat de tusschenliggende zee niet diep was en dat zij een geosynclinaal gebied innam, dat in voortdurende daling was. De erosieproducten van dit Soendaland werden daarin afgezet. Tegen het einde van het tertiair werd dit zeegebied door gebergtevormende krachten opgeheven en werd land. De fauna en flora hebben reeds een tropisch karakter. De onderverdeeling van het Indische tertiair was zeer moeilijk, doordat de faunistische fossielen niet konden vergeleken worden met Europeesche van denzelfden ouderdom. Prof. K. Martin uit Leiden heeft zich bezig gehouden met de bestudeering ervan en die studie tot zijn levenswerk gemaakt. Hij koos van die studie de fossielen der gastropoden (slakken) uit en ging uit van de volgende twee veronderstellingen die later juist bleken te zijn.

1e. Gedurende het tertiair ontwikkelde zich in Indië een autochtone fauna, d.i. een fauna, die ter plaatse geleefd heeft. Er wordt aangenomen, dat aan het einde van het eoceen geen open zeeverbinding meer bestond met het Middellandsch zeegebied; het Indisch gedeelte der Tethyszee was afgesnoerd.

2e. De onderverdeeling kan alleen verkregen worden door vergelijking met de nog levende fauna van Indië en met die van Europa uit hetzelfde tijdperk. De ouderdom der laag wordt dan bepaald door het procentengetal der nog levende gastropoden, (methode der procenten).

Komen in een laag geen fossiele gastropoden voor, die thans nog leven ,zoo behoort de laag tot het oudste tertiair: het eoceen. Komen er 80 % uitgestorven vormen in voor zoo is de laag oligoceen; bij een gehalte 70-40 % uitgestorven soorten wordt de laag tot het jong tertiair (mioceen of plioceen) gerekend. Tot kwartaire vormingen worden gerekend de afzettingen met meer dan 60 % levende soorten. Zoodoende is de ouderdomsbepaling der lagen vergemakkelijkt en kunnen grenzen van eoceen, oligoceen en mioceen palaeontologisch goed bepaald worden; die tusschen mioceen en plioceen en tusschen plioceen en kwartair zijn nog moeilijk. Niet altijd is men zoo gelukkig in het veld fossiele gastropoden te vinden, dit heeft er toe geleid dat jongere geologen een lagere diersoort, die in de Tropen veelvuldig voorkomt, als uitgangspunt kozen voor de ouderdomsbepaling. v. d. Vlerk en Umbgrove hebben daarvoor de grootere foraminiferen (Cycloclypens, Camerina, Lepidocyclina) bestudeerd. De onderverdeeling van het tertiair wordt alphabetisch aangegeven. Volgens deze methode zijn ook goede resultaten bereikt, grenzen tusschen eoceen, oligoceen en mioceen zijn goed te trekken, die tusschen mioceen en plioceen echter moeilijk en nog moeilijker tusschen marine pliocene en kwartaire afzettingen, maar daarvoor verkeert deze methode nog in haar ontwikkelingsstadium.

Een derde methode om den ouderdom der tertiaire lagen te bepalen is gebaseerd op het watergehalte der bruinkolen, welke toegepast wordt, indien in een gebied geen

fossielen worden gevonden. Deze methode is door den mijningenieur J. A. Hooze uitgewerkt, die de moeilijkheden ondervonden had bij zijne geologische opnemingen in Zuid- en Oost-Borneo toen nog geen goede indeeling voor Indië van het tertiair bekend was. In het tertiair komen zeer veel koollagen voor, zoowel in het oudste als in het jong tertiair worden ze aangetroffen en vooral in het middentertiair is de koolformatie goed ontwikkeld. Hooze ging uit van de gedachte dat het watergehalte der normaal gevormde kolen met den ouderdom afneemt. Het bleek hem dat de pliocene en jongere kolen meer dan 25, jongmiocene 15-22, oudmiocene 9-15 en eocene kolen 2-7 % water bevatten.

Met de toename van de kennis van het tertiair bleek dat in het algemeen de indeeling naar het watergehalte bruikbaar is en tamelijk wel overeenkomt met de palaeontologische. De beide eerste methoden zijn gebaseerd op het uitsterven van bepaalde diersoorten, behoeven elkaar dan ook niet geheel te dekken, daar het uitsterven dier soorten niet gelijktijdig plaats behoeft te grijpen. De derde methode berust op een physische eigenschap, is regelmatiger en zal daarom in het algemeen niet met de voorgaande indeeling overeenkomen, toch krijgt men daarmede een inzicht in den ouderdom der lagen.

Eoceen: Op de groote eilanden bestaat deze onderste afdeeling van het tertiair uit sloopingsproducten van massieven uit een voorgaand tijdperk. De resistente bestanddeelen als kwartsen van kwartsgangen en kwartsen uit granieten van dit tijdperk, hebben de eocene lagen opgebouwd. Aan de basis komen kwartsconglomeraten en kwartszandsteenen voor, die naar boven toe overgaan in kleisteenen. De grove aard der conglomeraten wijst er op dat het materiaal niet ver getransporteerd is en dat ze aan mondingen van rivieren of vlak aan de kust zijn afgezet. Zand, klei en grind wisselen met elkaar af en bereiken een groote dikte, wat alleen verklaard kan worden door aan te nemen dat het land daalde. De zee kon echter door den geregelden aanvoer van sloopingsproducten niet ver het land binnendringen. De bovenste niveau's vertoonen een marine karakter, het materiaal is fijner waartusschen kalksteenbanken optreden, dit wijst er op dat de zee in het jongere eoceen het land binnen is gedrongen. De onderste etages, de zandsteen-etage van het eoceen bevat goede koollagen, het Ombilin kolenveld behoort hiertoe. Verder komt dezelfde etage met steenkolen voor op Sumatra aan de baai van Tapanoeli, op Java en het Bajah-kolenveld in Zuid-Bantam, op Borneo in den middenloop van de Barito. In de Padangsche Bovenlanden zijn oudere eocene dunplatige leien met vischresten gevonden. Op Java werd bij Nanggoelan een rijke molluskenfauna aangetroffen, die veel verwantschap vertoont met het eoceen van Europa. In Centraal Borneo worden in het Melawigebied brakwatervormingen aangetroffen, in het bovenkrijt was hier reeds een binnenzee ontwikkeld, die in het onder eoceen nog bestond. In het oostelijk deel van den Archipel is het eoceen marine ontwikkeld, de zandsteenetage met kolen ontbreekt in de Molukken, vermoedelijk treedt zij op Nieuw-Guinee weer op. Het grootste deel der eocene formatie in dat gebied bestaat uit mergels en kalksteen met hoornsteenknollen en hoornsteenbanden. Gidsfossielen van het eoceen zijn: nummulieten, orthofragminen, en alveolinen.

Oligoceen: Met het eoceen vormt het oligoceen samen het oud-tertiar of palaeogeen. Tusschen eoceen en mioceen werd een kalkgesteente gevonden, waarin mummulieten en lepidocyclienen voorkomen. De formatie is niet dik ontwikkeld en komt slechts sporadisch voor. Ze is op Java, Borneo, Soembą en de Bonggai archipel aangetroffen. Deze formatie wordt tot het oligoceen gerekend.

Geologie

Mioceen en plioceen: Samen het jongtertiar of neogeen vormend. Sedert den aanvang van dit tijdvak bestaat geen openzeeverbinding meer met Europa. De Indische zeefauna heeft zich verder zelfstandig ontwikkeld, zoodat geen verwantschap meer is te bespeuren met de jongtertiare fauna van Europa. Beide formaties, mioceen en plioceen gelijken veel op elkaar, zoowel wat gesteenten als wat fossielen betreft. De indeeling op petrographischen grondslag van Verbeek en Fennema in hun werk: „Geologische beschrijving van Java en Madoera" Amsterdam 1896, het standaardwerk voor de Indische geologie, is thans verouderd en kan door de jongste geologische onderzoekingen niet meer gehandhaafd worden. Ook het trekken van een parallel van het Indische neogeen met de indeeling in mioceen en plioceen, gebaseerd op Europeesche vormingen, geeft dikwijls nog moeilijkheden. Het neogeen is wegens de aanwezigheid van aardolie en kolen van groot economisch belang, daarom is deze formatie het best bestudeerd en het best onderzocht. De eerste bruikbare stratigraphische indeeling is door A. Tobler gegeven in zijn werk: „Topografische und geologische Beschreibung der Petroleumgebiete bet Moeara Enim (Süd-Sumatra) die later voor het neogeengebied van Bantam op Java tot in de Oostkust van Sumatra bruikbaar is gebleken. In deze streken is het neogeen onderverdeeld in Boven-, Midden-, Onder-Palembang-, en Telisalagen en Batoeradja- of orbitoiden kalk. Elders op Sumatra, Java, en Borneo zijn andere locale benamingen ingevoerd, die nog met elkander geparalleliseerd moeten worden.

Op Nieuw-Guinee ligt het plioceen discordant op oudere gesteenten. Aan de Noordkust heeft men het jongtertiair in 5 etages onderscheiden: bruinkool-zône, fossielhorizon, zandsteen-, globigerinen- en conglomeraat-zône. Het neogeen begint overal waar de onderste laag is waargenomen, met brecies, conglomeraten, zandsteenen, samengesteld uit brokken van daaronder liggende kristallijne schisten, chlorietschisten, amfibolieten, serpentijn, grabbo, diabaas, kwarts en plaatselijk ook uit diориet, graniet, hoornrots en afgeronde stukken kiezellei met ammonieten. In de Molukken en langs den rand van den Indischen Oceaan (Sumatra en Zuid-Java), worden de neogene sedimenten gevormd door brecciën, conglomeraten, zandsteenen, mergels en kalksteenen (koraalkalken). Echte zandsteenen, overheerschend uit kwartskorrels bestaande, komen in het neogeen weinig meer voor; de gesteenten zijn uit tuf- en andesietmateriaal opgebouwd. De formatie is buitengewoon dik. In Beraoe in Oost-Borneo bereikt het neogeen een dikte van ongeveer 2 à 4000 m. en in Noord-Sumatra 8 à 10.000 m. Deze formatie is gekenmerkt door de aanwezigheid van bruinkoollagen, diwijls in groot aantal, en soms van buitengewone dikte. In het kolengebied van Beraoe treft men 60 koollagen boven elkaar aan, in Midden-Palembang 11 lagen van totaal 90 m. dikte waarvan 2 lagen gescheiden door een gesteentepakket van 25 à 30 m. dikte. In het middenneogeen hebben weer gebergtevormende krachten gewerkt, die de lagen plooiden en het land deden rijzen. Koraalkalken vindt men hoog boven zee.

Kwartair: Evenals het plioceen op palaeontologische gronden niet van het mioceen is af te scheiden, zoo is het voor het kwartair nog moeilijker dit tijdvak van het oudere neogeen af te zonderen, daar de fauna en flora nog meer overeenkomst vertoonen met het tegenwoordige leven dan het voorgaande tijdvak. Tot het kwartair worden gerekend de afzettingen van het **pleistoceen** of **plistoceen,** (overeenkomende met het diluviale tijdperk van Europa), de alluviale en de hedendaagsche vormingen. Dus alle afzettingen van het einde van het neogeen tot heden toe worden daartoe gerekend. Ze zijn in tegenstelling van de neogene

vormingen ongeplooid en liggen discordant daarop, want men neemt aan dat de jongneogene plooiing direct na het plioceen heeft opgehouden. Het vulkanisme bloeit nog, waardoor veel materiaal wordt uitgeworpen. De erosie van bergen en berghellingen gaat door, jaarlijks worden groote hoeveelheden hiervan in rivierdalen afgezet en door rivieren vooral in den regentijd naar zee gevoerd. Delta's groeien daardoor verder in zee uit en kustranden verplaatsen zich naar zee toe, er heeft land aanwinst plaats. Opvullingen van vroegere meren, zooals de Bandoengsche hoogvlakte, moeten tot het kwartair gerekend worden.

Tengevolge van tectonische werking heeft nog opheffing en daling van land en zeebodem plaats. Bij de aardbeving van 17 Mei 1892 in Tapanoeli bleek, dat de kort te voren berekende hoogteligging van 3 primaire triangulatiepunten na deze aardbeving 60 cm. en 1 m. ten ten opzichte van elkaar waren verschoven. Rivier- en zeeterrassen worden door dergelijke bodembewegingen gevormd; puinkegels langs strandlijnen en in dalen, groote afgeschoven en omgewoelde grondmassa's behooren hiertoe.

Koraal- en barrièreriffen zijn vormingen van recenten tijd, behooren mede tot het kwartair. De kwartair afzettingen hebben voor het meerendeel een tuffig karakter, doordat veel vulkanisch materiaal uitgeblazen en meegevoerd wordt. Het kwartair is van economisch belang door het voorkomen van ertsen op secundaire ligplaats zooals het goud in de grindbanken van rivieren op Borneo en Sumatra en het voorkomen van tinerts in rivier- en beekvalleien op de Tineilanden en titaan-ijzererts-zanden aan rivieren en kusten. Van wetenschappelijk belang is het kwartair doordat in de oudste lagen resten van gewervelde dieren zijn gevonden. Op Java bij Boemiajoe, Gg. Kendeng, Gg. Pandan, Zuidergebergte bij Djocjacarta, in het heuvelland van Solo, ten Zuiden van Gg. Moeria en bij Limbangan in de afd. Berbes werden skeletten gevonden van stegodonten, rhinocerossen, nijlpaardachtige dieren, herten, runderen, varkens, schildpadden en krokodillen. Bij Trinil werden door Dubois een schedeldak, een linker dijbeen en een rechter bovenkies opgegraven die hij voor afkomstig van een rechtoploopenden aap, een menschaap, **Pithecanthropus erectus,** heeft gehouden. Later zijn menschelijke resten nog gevonden in een terras bij Ngandoeng aan de Solorivier beneden Ngawi, eveneens in plistocene lagen. In volgorde van ouderdom zijn nu van Java 50 oermenschen bekend: Javanothropus, Pithecanthropus en Homo Wadjakensis.

Gesteenten: Men onderscheidt 2 groote groepen gesteenten: stollings- en sediment-gesteenten. Stollings-gesteenten zijn oorspronkelijke gesteenten uit de diepte der Aarde afkomstig. Bij verweering van stollingsgesteenten blijven onverweerbare deelen over, die door het water meegevoerd worden en elders in lagen worden afgezet zandsteenen of kleisteenen doen ontstaan. Conglomeraten zijn grove sedimenten, waarvan de randen afgeslepen zijn; dergelijke gesteenten maar met scherpe randen worden brecciën genoemd. Een stollingsgesteente dat in de diepte vast geworden is, wordt **dieptegesteente** genoemd. Door geleidelijke afkoeling kunnen de bestanddeelen regelmatig uitkristalliseeren en is de structuur daardoor gelijkkorrelig. Is het magma aan de oppervlakte gevloeid, dan noemt men deze gesteenten **uitvloeiings-, eruptief-** of **effusiegesteenten,** zooals lava's. Door de plotselinge afkoeling kan het magma slechts ten deele of in het geheel niet uitkristalliseeren, waardoor het gesteente een dichte structuur heeft aangenomen, andesieten, bazalten, obsidiaan en puimsteen van de Indische vulkanen behooren hiertoe. Tusschen beide voorgaande gesteenten staan de **ganggesteenten,** die in spleten en gangen zijn gedrongen en doordat ze ten deele reeds zijn uitgekristal-

liseerd en daardoor sneller afkoelden, in hun kristallisatieproces zijn geremd. Men vindt daardoor 2 kristalsoorten: groote met het bloote oog zichtbaar en kleine microscopische, de grondmassa uitmakend. Naar het kiezezuurgehalte verdeelt men de stollingsgesteenten in zure met 70 % en in basische met 50 % kiezelzuur.

Tengevolge van gebergtedruk worden bestanddeelen van het gesteente in bepaalde richting gerangschikt, waarbij een schijnbare gelaagdheid ontstaat. Zulke gesteenten worden methamorphe gesteenten genoemd, **schisten,** wanneer ze uit stollingsgesteenten en **phyllieten, glansleien,** wanneer ze uit sedimentaire gevormd zijn. Worden schalies (leigesteenten) door een magma doorbroken, dan kunnen daarbij nieuwe mineralen als granaat, toermalijn, topaas ontstaan, die ook op meerdere plaatsen in Indië gevonden worden. In de westelijke helft treden de granieten, rhyolieten, zure gesteenten overheerschend op, in het oostelijk deel in hoofdzaak basische peridotieten en serpentijnen en basische eruptiefgesteenten: diabaren, melafieren, porfierieten en hun tuffen.

Voor palaeozoisch worden gehouden een deel der gneissen, glimmerschisten, amfiboolschisten, phyllieten en amfibolieten. Oude basische gesteenten zijn: periodiet, serpentijn, diabaas, porfyriet met zijne tuffen, schaalsteen, dioriet en dioriet-porfyriet.

Graniet komt van vóór het permocarboon tot in het tertiair voor. Het grootste granietmassief wordt aangetroffen in W. en Z.W. Borneo, voorts op Banka, Billiton en den Riouw Archipel. De graniet op Java aan de Tji Hera in Bantam wordt voor tertiair gehouden. Oudmesozoische eruptiefgesteenten zijn melafieren, kwartsporfieren en porfierieten, diabazan, en diabaasporfierieten. Voor jongmesozoische worden enkele andesieten en dacieten gehouden. Jong vulkanisch: hoornblendeandesiet, hypersteenandesiet, pyroxeenandesiet, obsidiaan en bazalt. Leuciet- en nefeliengesteenten zijn in Indië zeldzaam, worden gevonden op Java aan de vulkanen Tjilering, Moeriah, Loeroes en Ringit, op W. Celebes, aan de Piek van Maros en in de Molukken op Tamboeloengan. De uitvloeiingen van de tegenwoordige vulkanen bestaan uit andesietisch materiaal (hypersteen-, pyroxee, andesiet, puimsteen en obisidaan), zanden en asschen zijn eveneens van andesietisch karakter.

Tectoniek: De tectonische bouw van den Indischen Archipel is ingewikkeld en nog niet opgehelderd. De Westelijke en Oostelijke deelen vertoonen groote verschillen, die nog niet voldoende verklaard zijn. De scheidingslijn is bij Celebes gelegen, de oude scheidingslijn van Wallace, vermoedelijk een breukzône tusschen Borneo en Celebes. In het westelijk deel komt overwegend graniet, het zure gesteente voor, in het oostelijk deel overheerscht periotiet het basische gesteente. De ingewikkelde bouw wordt veroorzaakt door de ligging van den Archipel in een gebied der Aarde waar 2 geosynclinalen samenkomen. De eene verloopt van Kamtschatka, over de Koerilen, Japan, Philipijnen naar de Molukken. De andere, de Tethyszee, die het Gondwana vastland der oude geologen aan de Noordzijde omgaf begint bij het Middellandsche zeegebied (Atlas, Pyreneeën) verloopt over Klein-Azië met den Kaukasus. het Midden-Aziatisch Alpengebied (Himalaja), het bergland van Indo-China, Sumatra, Java, Kleine Soenda eilanden. Beide komen ergens in de Molukken samen en zetten zich dan voort over Nieuw-Guinea de Bismarck-, Salomon-eilanden, Nieuw-Hebriden naar Nieuw-Zeeland.

Ten gevolge van het voortdurende warmteverlies, krimpt de kern der Aarde in, waardoor verzakkingen in de aardkorst ontstaan en daardoor krachten optreden die gebergten en zeeën doen ontstaan, lagen, plooien en overplooien. Zij komen het meest tot uiting in de breukgebieden van de Aarde, waartoe o.a. de Indische Archipel

behoort. Deze gebergtevormende krachten zijn in de geologische geschiedenis nooit tot rust gekomen, hoewel ze in het eene tijdperk meer in het andere minder optraden. Men kan voor Nederl.-Indië drie hoofdmomenten onderscheiden waarin deze krachten het intensiefst gewerkt hebben. De oudste plooiing is waarschijnlijk in het palaeozoicum opgetreden, hiervan is weinig bekend; vermoedelijk is een deel der kristallijne schisten, die over geheel Indië verspreid zijn daardoor ontstaan. Daarna heeft in het mesozoicum, voornamelijk in het krijt, een plooiing plaats gehad, voor de westelijke helft is dit een hoofdplooiing geweest, waardoor isoclinale plooien op Sumatra en Java zijn ontstaan. Als kern van het cretaceische plooiingsgebergte in den Archipel worden aangenomen de oudere gebergten, die zich van Malakka over Riouw, Banka, Billiton, West-, Centraal, en Oost-Borneo naar Celebes voortzetten. Op Sumatra, Java en Nieuw-Guinea heeft deze krijtplooiing eveneens gewerkt. In de Molukken zijn sporen dezer krijtplooiing door de plooiing in het middentertiair (Mioceen) grootendeels verdwenen. De Bandaboog is in Miocenen tijd ontstaan. Het Westelijk deel van den Archipel is weer tegen het einde van het tertiair (laat plioceen) sterk geplooid geworden. Tot het plooiingsgebied van dit gedeelte van den Archipel behooren ook de eilandenreeks ten Westen van Sumatra en een onderzeesche rug ten Zuiden van Java. In het kwartair en in recenten tijd hebben slechts bodembewegingen plaats. Overal vindt men op de eilanden opgeheven koraalriffen, waarvan de hoogste het oudst zijn. De hoogste opheffingen vindt men in het oostelijk deel van Indië. Jonge depressies worden op Nieuw-Guinea aangetroffen, tusschen het noordelijk gebergte en het Centraalgebergte en een longitudinale langs den zuidrand van het Centraalgebergte. D.

Gerechten, zie **Rechtswezen.**

Gerechtshof (Hoog en Hoog Militair), zie **Rechtswezen.**

Gereformeerde Kerken (Zendingder) in Nederland onder Mohammedanen en Heidenen in Ned.-Indië gaat uit van een aantal gereformeerde kerken in Nederland. Haar arbeidsveld is in het Zuiden van Midden-Java en op het eiland Soemba.

Gereformeerde Kerk (Christelijk). Deze heeft het terrein van de Indische kerk in Mamasa (Midden-Celebes) overgenomen.

Gereformeerde Zendingsbond werkt in Midden-Celebes.

Getah Pertja (Mal. Getah beteekent melksap, latex, pertja, de boomsoort(en) waaruit het onderwerpelijke melksap wordt gewonnen) werd oorspronkelijk als boschproduct door Inlanders in de oerbosschen. De boomen werden geveld en op bepaalde afstanden geringd. Het gecoaguleerde melksap wordt afgeschrapt en met warm water gekneed en gewasschen. Slechts een tweetal sapotaceae-soorten komen voor de winning in aanmerking. Tegenwoordig wordt de getah-pertjaboom ook op plantages geteeld (o.a. de gouv. getah-pertja onderneming „Tjipetir" (Buitenzorg). Het cultuurproduct wordt niet uit den stam maar uit de afgevallen bladeren bereid. Getah pertja wordt gebruikt voor golfballen, drijfriemen, kabelisolatie en voor „getah-pertja-papier".

Geudong, zelfbesturend landschap in de onderafd. Lhokseumawe, afd. Noordkust van Atjeh, gouv. Atjeh en onderhoorigheden.

Geumpang, zelfbesturend landschap in de onderafd. Lammeulo, afd. Pidië, gouv. Atjeh en onderhoorigheden.

Gevangeniswezen. Het algemeen beheer en oppertoezicht over het gevangeniswezen is opgedragen aan den Directeur van Justitie; de algemeene leiding van het gevangeniswezen is in handen van het aan diens Departement verbonden Hoofd van het gevangeniswezen.

In de verschillende gewesten wordt het algemeen toezicht over de gevangenissen uitgeoefend door de hoofden van gewestelijk bestuur

(art. 17 Gestichtenreglement, Staatsblad 1917 No. 708).

Het beheer der belangrijke gevangenissen is opgedragen aan directeuren, waar noodig bijgestaan door een onder-directeur; aan het hoofd der andere landsgevangenissen staan cipiers of administrateurs.

Het Hoog Gerechtshof en de Raden van Justitie zijn belast met het toezicht over de bij hun Colleges behoorende gevangenen (art. 178 en 140 R.).

De Voorzitters der Landraden en rapats zijn verplicht de hun aangaande gevangenissen geregeld te inspecteeren.

De tot gevangenisstraf voor langer dan een jaar veroordeelde vrouwen, onverschillig van welken landaard, ondergaan hare straf in de gevangenis voor vrouwen te Semarang.

Alle mannelijke gestraften van Europeeschen landaard en daarmede gelijk gestelden die veroordeeld zijn, voor zoover zij in eersten eersten aanleg op Java en Madoera terecht stonden, tot langer dan 14 dagen gevangenisstraf en voor zoover zij in eersten aanleg op de Buitenbezittingen terecht stonden tot langer dan 2 maanden gevangenisstraf, ondergaan hun straf in de strafgevangenis te Soekamaskin, bij Bandoeng, alwaar ook meer ontwikkelde veroordeelden van Inheemschen landaard en Vreemde Oosterlingen kunnen worden gehuisvest.

Er zijn strafgevangenissen en huizen van bewaring. De laatsten voor huisvesting van preventieven, gegijzelden en licht gestraften.

Bij verschillende gevangenissen en huizen van bewaring zijn commissies van bijstand ingesteld (art. 110 Gestichtenreglement).

De districtsgevangenissen zijn bestemd voor voorloopig aangehoudenen en door Regentschappen tot gevangenisstraf veroordeelde personen.

Er bestaat een jeugdgevangenis met een capaciteit van 468 veroordeelden te Tangerang. Een tweede jeugdgevangenis zou te Banjoebiroe gebouwd worden. (Capaciteit 375).

De tot langdurige straffen veroordeelden zijn tewerkgesteld in de gevangenisbedrijven, bij groote werken van openbaar nut, zoomede bij de rubbercultures op Noesakambangan. Een deel der veroordeelden is tewerkgesteld bij het leger en bij de landsmijnen te Sawahloento.

In staatsblad 1917 No. 708 is een ordonnantie opgenomen tot uitvoering der artikelen 23 en 29 van het Wetboek van Strafrecht voor Ned.-Indië (1915 - 732), waarin is vastgesteld het Algemeen Reglement voor de gestichten, waarin vrijheidsstraf wordt ondergaan, het **Gestichtenreglement**, sedert gewijzigd en aangevuld.

Tot uitvoering van art. 17 W. v. Str. zijn bij een ordonnantie, opgemen in Staatsblad 1917 No. 749, juncto 1925 No. 435, en 1926 No. 489, voorschriften vastgesteld betreffende de **voorwaardelijke invrijheidstelling** van veroordeelden **(ordonnantie op de voorwaardelijke invrijheidstelling).**

Ter uitvoering van art. 140 W. v. Str. zijn bij een ordonnantie opgenomen in Staatsblad 1926 No. 487, voorschriften vastgesteld betreffende de voorwaardelijke veroordeeling. (Uitvoerings-ordonnantie voorwaardelijke veroordeeling).

Het toezicht op den **Reclasseeringsarbeid** in Ned.-Indië, is in handen van een bij het Hoofdbureau van het Gevangeniswezen ingestelden Inspecteur der reclasseering.

Vereenigingen kunnen als reclasseeringsinstelling worden toegelaten. Ingesteld is verder een centraal college voor de reclasseering, bestaande uit hoogstens 25 leden, hetwelk den Directeur van Justitie adviseert in alle belangrijke vragen betreffende de reclasseering. Eenige landsambtenaren der reclasseering bevorderen ieder voor hun sort, de ontplooiïng van het particulier reclasseeringswezen en houden toezicht op de reclasseeringsinstellingen. Het spreekt wel van zelf, dat het gevangeniswezen in het algemeen en speciaal ook de reclasseeringsdienst door den nood-

zaak der bezuiniging getroffen zal worden. (Zie ook **Reclasseering**).

Het gemiddeld aantal per dag in de jaren 1925 en 1930 in de Landsgevangenissen aanwezige personen, verdeeld naar landaard en sexe bedroeg:

		1925	1930
Europeanen	m.	204	170
	vr.	4	8
inheemschen en Vreemde Oosterlingen.	vr.	1.427	1.405
	m.	43.871	38.624
totaal		45.506	40.207

Op 31 December waren in de gevangenissen:

Europeanen	m.	192	totaal 36.683
	vr.	8	
inheemschen en Vreemde Oosterlingen.	m.	35.245	
	vr.	1.238	

N. d. W.

Gewapende Politie, zie **Politie.**

Gewestelijk Bestuur, zie **Bestuur.**

Gewestelijke Vaartuigen, zie **Gouvernements Marine en Gewestelijke Vaartuigen.**

Gezaghebbers, zie **Bestuur.**

Gezondheidsleer. Wanneer in een uitgestrekt eilandenrijk als de Indische archipel de overheidszorg voor de volksgezondheid in de eerste plaats zou zijn gericht op individueele ziekenbehandeling zou dit uiteraard een onbegonnen werk zijn al ware het alleen al om de daaraan verbonden financieele consequenties. In de laatste decennia is deze zorg dan ook allereerst gericht op voorkoming en beteugeling van epidemieën al speelt de individueele zieken-verzorging daarnaast geenszins een onbelangrijke rol. De hygiène in de tropen wijkt belangrijk af van die in de gematigde luchtstreken. Men spreekt ook van tropische hygiène. De bestrijding der volksziekten heeft in toenemende mate plaats gehad. Na organisatie van de vaccine kwamen respectievelijk aan de beurt de bestrijding van cholera, malaria, pest, framboesia, mijnwormziekte enz. Kwamen de vaccinatie, de bestrijding van pest en framboesia en de woningverbetering ook de plattelandsbevolking ten goede, tal van andere maatregelen op hygiènisch gebied waren meer gericht op bescherming der stadsbevolking (drinkwatervoorziening, malaria-assaineeringswerken, rioleering). In hoeverre het samenstel van overheidsmaatregelen ten deze zijn invloed ten goede heeft uitgeoefend op de volksgezondheid is bezwaarlijk vast te stellen, omdat nog niet over voldoende statistieke gegevens wordt beschikt. Ook de bevolkingstoename (welke, vooral op Java, oogenschijnlijk on rustbarend hoog is) is geen betrouwbare gids, omdat de volkstellingen op zeer primitieve wijze plaats hadden. Eerst aan de telling van 1920 is meer aandacht gewijd, terwijl alleen de laatste telling (1930) op een vrij groote mate van betrouwbaarheid kan aanspraak maken. Dat evenwel de invloed ten goede zeer groot is blijkt wel uit feiten van het sporadisch worden van volksziekten als cholera welke vroeger voortdurend epidemisch dan wel endemisch heerschten.

Voor de overheidsmaatregelen zelf alsmede de toepassing daarvan, zie afzonderlijke artikelen ter zake (als Bèri-bèri, Drinkwater, Epidemieën Framboesia, Geneeskunde, Geneeskundige Dienst, Pest, en Pestbestrijding, Vaccine),

Als algemeene regelen voor het leven in de tropen kunnen worden aanbevolen: een matige, regelmatige levenswijze, het betrachten van groote reinheid (dagelijks, of meermalen per dag baden, waarbij moet worden zorg gedragen geen water binnen te krijgen, veelvuldig handen wasschen, in alle geval voor de maaltijden en voor het zich ter ruste begeven, mondhygiène) zorgen voor goed drinkwater (zie aldaar) en rein badwater, voldoende lichaamsbeweging op de niet warme gedeelten van den dag, voldoende slaap (8 à 9 uren per etmaal) zoo mogelijk een middagslaapje op het warmste gedeelte van den dag, een zeer matig gebruik van alcoholhoudende dranken (dagelijks een

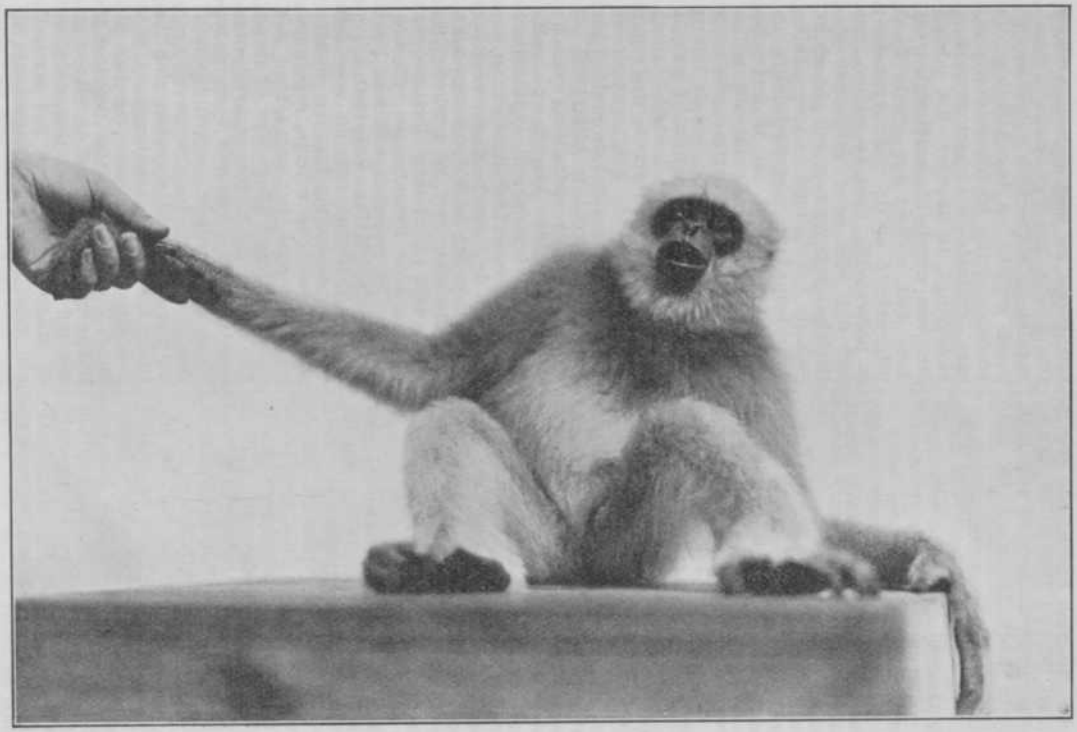

Grijze gibbon — Borneo.

goed glas roode wijn aan tafel is zeer aan te bevelen), doelmatige kleeding en voeding, waarbij men zich richte naar de gebruiken des lands, zindelijkheid in de keuken, (welke nog al te zeer wordt verwaarloosd); in het algemeen excessen zoowel als àl te angstvallige voorzichtigheid vermijden.

Gianjar, onderafd., voormalig landschap en district met gelijknamige hoofdpl. der afd. Singaradja, res. Bali en Lombok, onder een Controleur B.B.

Gibbons of **langarmapen** worden gewoonlijk tot de menschapen gerekend omdat zij **staartloos** zijn. Zij onderscheiden zich echter hiervan door een klein **ziteelt.** Zij leven hoofdzakelijk in de boomen en hebben bijzonder lange armen, waarmede zij zich van tak tot tak slingeren. Op den grond loopen zij met wijd uitgespreide armen om zich in evenwicht te houden. Zij komen in een vijftal soorten in het Westen van den archipel voor, o.a. de zwarte **Siamang** van Sumatra en de kleinere grijze wauwau van Java. Zie ook onder **Apen.**

Gierzwaluwen onderscheiden zich van gewone zwaluwen door lange, spitse vleugels. Zij nestelen in grotten en huizen waartegen zij hunne bolvormige nesten met nauwe opening metselen. De eetbare nesten van de **Salanganen,** half komvormig en geheel opgebouwd uit speeksel dat blootgesteld aan de lucht verhardt, worden door het gouvernement verpacht en hoofdzakelijk door Chineezen geconsumeerd. De algemeene Mal. naam voor gierzwaluwen is **boeroeng lelajang.** In den archipel komen onderscheiden soorten voor.

Gigiëng, zelfbesturend landschap in de onderafd. Sigli, afd. Pidië, gouv. Atjeh en Onderhoorigheden.

Glatik (Jav. Mal.), de bekende **rijstvogel,** die op en bij de sawah leeft.

Gloempangdoewa, zelfbesturend landschap in de onderafd. Bireuën, afd. Noordkust van Atjeh, gouv. Atjeh en Onderhoorigheden.

Gloempangpajong (III Moekims), zelfbesturend landschap der onderafd. Sigli, afd. Pidië, gouv. Atjeh en Onderhoorigheden.

Goa, onderafd. der afd. Soenggoeminasa, gouv. Celebes en Onderhoorigheden, onder den ass.-resident, hoofd der afd. Hoofdplaats Soenggoeminasa. Het landschap Goa werd, na voortdurend moeilijkheden te hebben veroorzaakt, in 1905 ingelijfd bij het rechtstreeksch bestuursgebied van het gouvernement. Sedert werden rust en orde niet meer verstoord. Zie ook **Celebes.** Het gebied wordt bewoond door Makassaren.

Godsdiensten. Hierover zie men de artikelen **Boeddhisme, Eeredienst, Heidendom, Hindoeïsme, Islam, Missie** en **Zending.**

Godsdienstige Wetten, Instellingen en Gebruiken, zie **Adatrecht** en **Rechtswezen.**

Godsgerichten. Naarmate de bestuursbemoeienis dieper in de binnenlanden doordringt nemen de barbaarsche heidensche gebruiken af dan wel verdwijnen deze geheel (zie ook **Heidendom**). Zoo ook zullen godsgerichten niet of weinig (bij de Papoesche stammen op Nieuw-Guinee?) meer voorkomen. Tot een godsgericht nam men zijn toevlucht wanneer de menschen de schuld of onschuld niet konden uitmaken. Op tal van wijzen werd het oordeel der goden ingeroepen. Zeer in zwang was de waterproef, waarbij partijen of hare plaatsvervangers moesten onderduiken en degene die het eerst bovenkwam verloor. Op dit middel bestaan tal van variaties. De vuurproef bestaat in het dompelen van de hand in kokende olie of -water om er een voorwerp uit te halen; hij die daarbij geen brandwonden of blaren krijgt is onschuldig. Ook hierop zijn variaties. Verder heeft men dierenproeven (b.v. uit de stuiptrekkingen van een geslachte kip), de zwaardproef (de hand over de kling van een zwaard bewegen), tweegevechten, enz. enz.

Goela Djawa, Mal. Jav. **Arensuiker.**

Goendik, zie **Sëlir.**

Goeni (Mal.), jute, van welker vezel zakken, balen en groffe weefsels worden gemaakt.

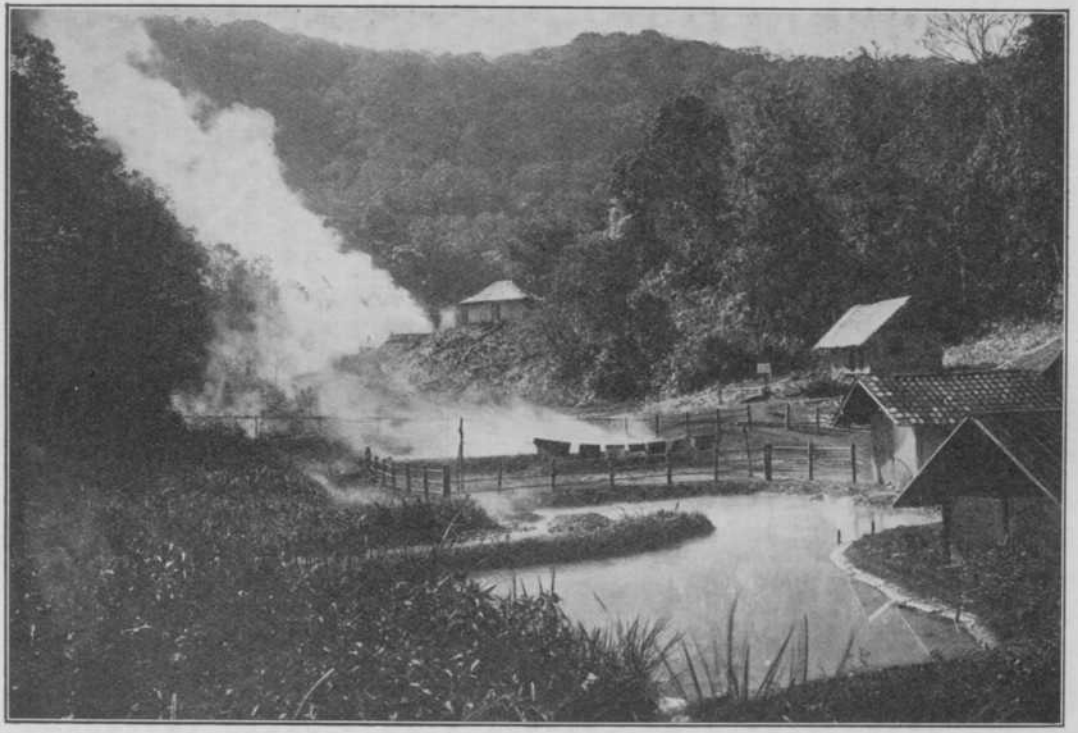

Zwavelbaden op den Goenoeng-Goentoer — West-Java.

Goenoeng Kidoel, 1. regentschap der res. (afd.) en gouv. Jogjakarta, met hoofdpl. Wonosari; 2. gebergte op de grens van de gouvernementen Jogjakarta en Soerakarta.

Goenoeng Sewoe (Jav., beteekent duizend bergen), gebergte in het Z.O. van het gouv. Jogjakarta.

Goenoeng Sitoli, hoofdpl. der afd. Nias, res. Tapanoeli.

Goenoengtaboer, zelfbesturend landschap met gelijknamige hoofdplaats in de onderafd. Beraoe der afd. Samarinda, res. Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.

Goens (Rycklof van), geb. te Rees (Kleef) 24 Juni 1619, overl. te Amsterdam 14 Nov. 1682, trad reeds jong in dienst der O.I.C. Volbracht belangrijke zendingen en bekleedde hooge en gewichtige functiën, was o.m. drie maal gouverneur van Ceylon, was raad van Indië, directeur-generaal enz. Als krijgsoverste te land en ter zee oogstte hij onvergankelijke lauweren. Hij was gouverneur-generaal van 10 Jan. 1678-25 Nov. 1681. Onder zijn bestuur werd de opstand van Troeno Djojo beëindigd, werd de Panembahan van Giri onderworpen, een contract met Cheribon gesloten en Ternate veroverd.

Goentoer (Goenoeng), Mal. beteekent donderberg, een werkzame vulkaan (2249 m.) ten N.W. van Garoet (res. Priangan).

Goerami (Ikan), een eetbare visch behoorende tot de labyrinthvisschen. Zie aldaar.

Goeroe (Skr.), leeraar, onderwijzer, zoowel in den godsdienst als anderszins.

Goeroe-ordonnantie. De verhouding der Regeering is ook tot den Mohammedaanschen godsdienst gegrondvest op het beginsel, dat ieder zijn godsdienstige meeningen met volkomen vrijheid belijdt. De Overheid onthoudt zich dan ook van maatregelen, die de Mohammedanen zouden belemmeren in de vrije uitoefening van hunnen godsdienst. Wel noodzaakt echter de bescherming van de belangen der bevolking in het algemeen en de handhaving der openbare orde, om in sommige gevallen in te grijpen. Uit dien hoofde alleen zijn er regelingen gemaakt betreffende de moskeeën, de djakat en pitrah (zie aldaar), de Mohammedaansche feestdagen, de bedevaart (zie aldaar), het sluiten en ontbinden van huwelijken zie onder **Huwelijk**), de godsdienstige rechtspraak en eindelijk het godsdienstig onderwijs. Het toezicht op dat onderwijs is geregeld bij de **Goeroe-ordonnantie 1925** (Staatsblad 1925 No. 219, toelichting in Bijblad No. 10832, juncto 12495).

De Mohammedaansche godsdienstleeraren behoeven geen vergunning van het Bestuur voor het geven van godsdienst onderwijs. Zij moeten slechts schriftelijk aan den daartoe aangewezen ambtenaar mededeeling doen van hun voornemen om zoodanig onderwijs te geven. Het toezicht van Bestuurswege heeft alleen de bescherming der openbare orde ten doel. Met het onderwijs als zoodanig bemoeit de Overheid zich niet.

Sinds hare afkondiging is de Goeroe-ordonnantie toepasselijk op Java en Madoera en sinds 1927 in Atjeh, O.K. van Sumatra, Riouw, Palembang, Tapanoeli, Manado en de Afdeeling Lombok der residentie Bali en Lombok. Elders zal zij in werking treden op door den Gouverneur-Generaal aan te geven tijdstippen. N. d. W.

Goesti. Op Bali de titel van degenen die tot de kaste der wesja's behooren (zie **Bali**). Op Java voeren sommige regenten dezen titel, als ook de zonen bij de padmi's (zie onder **Pangèran** en **Huwelijk**) van den sultan van Jogjakarta en van den soesoehoenan van Soerakarta alsmede allen die den titel panembakan of pangeran adipatie voeren. De dochters van genoemde vorsten bij padmi's worden met „kangdjeng goesti" aangesproken.

Gogol. De grondbezitters in de desa's van Java worden dikwijls gogol genoemd. In andere streken ook sikêp of koelie. Zij die in het bezit zijn van bouwgrond noemt men dan koelie kĕntjĕng, zij die alleen een woonerf hebben, heeten koelie satengah (half) kĕntjĕng.

Bij de verdeeling van de desadiensten hebben de koelie kentjeng dikwijls een grooter aandeel dan de koelie satengah en de niet-grondbezitters. Bij de verdeeling der heerendiensten werd vroeger bij de berekening van het van een desa te vorderen aantal dagdiensten mede met het bestaan van halve koelies (koelie satengah) rekening gehouden, later werden beide categorieën als vol heerendienstplichtig beschouwd. De gogols, koelies of sikeps zijn met het desabestuur en eenige andere invloedrijke personen de stemgerechtigden der desa. (Zie onder **Desa**). d. M. S.

Gorontalo, afd. en onderafd. (met gelijknamige hoofdpl.) der res. Manado. De afd. staat onder een ass.-resident, de onderafd. onder een Controleur B.B. De afd. bestaat uit drie onderafdeelingen: 1. Gorontalo, 2. Boalemo, 3. Boeol en heeft ruim 186.000 inw. w.o. bijna 300 Europeanen en ruim 1500 Chineezen. Het is een betrekkelijk arm land met weinig toekomst. De hoofdpl. heeft voornamelijk belang voor doorvoerhandel. De vijf rijkjes waaruit dit gebied bestond (Gorontalo (eig. Holontalo), Limbotto, Bone, Boalemo en Attinggola) werden in 1677 door den sultan van Ternate aan de O.I.C. afgestaan. In 1889 werden de rijkjes (die sedert 30 jaren geen radja's meer hadden) in overeenstemming met hoofden en bevolking ingelijfd bij het direct bestuurd gouvernementsgebied.

Goud (Aurum) komt in Indië in gedegen toestand en in pyriteuse (zwavelhoudende) ertsen voor, zelden komt het in zuiveren toestand voor; gewoonlijk is het gemengd in zilver en sporen koper. Het wordt zoowel op zijn oorspronkelijke (primaire) ligplaats in kwartsgangen van granieten (de zgn. oude goudzilverformatie) in in de jongtertiaire goudzilverformatie (de zgn. jonge goudzilverformatie) als op secundaire soms tertiaire ligplaatsen in gruis- en puinafzettingen (placers, seifen) aangetroffen. Het grootste deel der goud- en zilverproductie in Indië is afkomstig uit deze jonge goudzilverformatie. Ze staat in nauw verband met doorbraken van jongtertiaire eruptief gesteenten, waarbij andesieten, dacieten, in mindere mate rhyolieten, trachieten, phonolieten en basalten aan den dag traden. Het erts komt vrij in het gesteentemagma voor of in gangen dezer gesteenten of op de grens met het nevengesteente. Nabij deze doorbraken vindt men nog dikwijls de vulkanische nawerking in den vorm van warme bronnen of van gasuitstroomingen, zooals bij Tambang Sawah in Benkoelen, waar bij de Ajer Poetih verschillende warme bronnen worden aangetroffen. De ertsverdeeling is op een enkele uitzondering na onregelmatig; rijke partijen wisselen af met arme en zelfs goudlooze komen voor. De gangen strekken zich niet ver naar de diepte uit; het edelmetaal gehalte neemt naar de diepte af. - Het erts is in de gangen van verschillende samenstelling, men kent gangen, welke grootendeels alleen uit goud. terwijl een paar bijna geheel uit zilver bestaan; het meerendeel bevat beide edelmetalen in verschillende mengingen. Dikwijls is het sulfidisch erts in meerdere of mindere mate door mangaanerts vergezeld. Er is tot nu toe één voorkomen bekend waar de zwavel door seleen is vervangen, het is de goudzilverertsgang van Lebong Donok (Redjang Lebong). Een andere bijzonderheid van deze gang is dat het goud en het zilver regelmatig over de geheele gang zijn verdeeld. De onverweerde gangvulling kent men nog niet, men werkt nog steeds in het verweerde deel, n.l. in de oxydatie- en cementatiezône. De looze gangvulling is kwarts in den vorm van chalcedoon of hoornsteen en bij aanwezigheid van mangaanmineralen, van rosekleurige kiezelmangaan (rhodoniet) en mangaancarbonaat (rhodochorosiet), zwartkleurige mangaanverbindingen als wad en pyrolusiet. In de Gedang Ilirgang in Bengkoelen tevens een mangaanzeoliet (Inesiet), terwijl in de nabijgelegen Lebong Donokgang een andere zeoliet (Trascottiet, waarin sporen mangaan, het erts

uitsluitend vergezelt. Deze secundaire mineralen vormen dikwijls omkorstingen om het erts en om de looze gesteentefragmenten. De sulphidische vulling is in den regel argentiet (Ag_2S), Pyriet (FeS_2), galeniet (PbS), Sfaleriet (ZnS), Chalco pyriet ($FeCuS_2$), terwijl in enkele gangen arseen in den vorm van arsenopyriet optreedt o.a. in de gangen van het voorkomen van Lebong Simpang (Benkoelen) en Paleleh (Noord Celebes), en antimoon in den vorm van antimoniet (Sb_2S_3) in de gangen van Mangani (Padangsche Bovenlanden) en Paleleh. Waaraan het goud en het zilver primair gebonden zijn, is nog onbekend, vermoedelijk aan chalcopyriet en galeniet. - De verhouding van goud en zilver loopt in de verschillende ertsgangen sterk uiteen. Bij die van Lebong Simpang is die verhouding 2 op 1, van Lebong Soelit (Ketahoen) 1 op 2½, van Lebong Tandai (Simau) 1 op 3½, in diepere niveau's van deze gang 1 op 15, van de Tambang Sawahgang 1 op 6, van de Salidagang 1 op 40 à 50, van de Gedang Ilirgang 1 op 70 à 80. De laatste twee gangen zijn feitelijk op te vatten als een zilverertsgang.

De gruis- en puinafzettingen in rivieren en beken zijn van secundairen oorsprong. De granieten van Sumatra, Borneo en Celebes waren de goudbrengers. Bij verweering verbrokkelen de kwartsgangen van deze oude goudzilverformatie; het goud komt dan vrij, dat dan met gruis door het regenwater wordt aangevoerd en in beken en rivieren wordt afgezet. De bevolking wint het goud daaruit met de doelang, een houten waschbord kegelvormig uitgesneden van soms 1 m. doorsnede en vervaardigd uit wortellijsten der boomen. Zie ook bij Inlandsche ontginningen onder diamant.

Geschiedenis. In overoude tijden werden de bodemschatten van enkele streken van Indië reeds ontgonnen. Oude Hindoe kronieken dateerend uit de 8e eeuw na Chr., maken er melding van, ook Marco

Polo vermeldt in zijn reisboek dat Java het goudeiland van het Oosten is. De Portugeezen, de eerste Europeanen, die deze streek bereisden en er zich vestigden, zochten het Goudland in de nabijheid van Nias, maar hielden zich nergens bezig met mijnbouw. De opvolgster der Portugeezen, de Vereenigde Oost-Indische Compagnie, deed weinig aan mijnbouw. Ze trachtte de ontginning van delfstoffen aan te moedigen, door met Inlandsche vorsten contracten af te sluiten voor de levering van goud, koper en tin tegen een bepaalden prijs. Het gelukte haar slechts in het begin der 18de eeuw omstreeks 1715 met de Sultan van Palembang een contract af te sluiten voor de levering van tin. Een enkele maal waagde zij zelf een mijn te openen. In 1619 werden door haar Harzer mijnwerkers naar Indië overgebracht om de Salidaertsgang aan de Westkust van Sumatra ten zuiden van Padang te exploiteeren. Deze mijn heeft met een onderbreking van 36 jaar tot 1737 geproduceerd. De rijkste ertspartijen werden gewonnen, naar Holland verscheept en in Duitschland verwerkt. Veel vreugde heeft zij van deze mijn niet beleefd, het Europeesche personeel wist zich niet aan het Indische klimaat aan te passen en had veel te kampen met tropische ziekten. Tusschen 1690 en 1694 werd voor een waarde van 174.000 gld. aan erts naar Amsterdam verscheept. In 1696 werd de exploitatie gestaakt wegens ziekte onder de mijnwerkers en wegens slechte uitkomsten van de ontginning: in 1732 werd het mijnwerk nogmaals geopend, maar in 1737 voor goed gesloten. Ook op Java en Celebes trachtte de Compagnie goudmijnen te ontginnen. In 1722 werd een mijn geopend bij Plered in Goenoeng Parang, doch deze werd in 1731 verlaten, voorts werd een ertsgang in Goenoeng Mengamendoeng (Preanger), waar goud was gevonden, onderzocht, ook dit voorkomen kwam niet in exploitatie; het exploratiewerk werd in 1744 gestaakt. Verder ver-

nemen we dat enkele Radja's in de Tominibocht als straf aan de Compagnie een schatting in stofgoud moesten opbrengen. We hooren daarna tot 1850 niet meer over goud of goudontginningen. Omstreeks het midden der vorige eeuw werd de belangstelling van particulieren voor mijnbouwzaken opgewekt, doordat Indië behoudens Java en Banka voor particulieren mijnbouw werd opengesteld. Een concessie-aanvrage voor de winning van goud werd ingediend voor een terrein groot 11.000 vierk. km. in Noord-Celebes gelegen. De aanvraag werd echter afgewezen, wegens de grootte. De belangstelling luwde daardoor, alleen de bevolking gaat door met goudwasschen. Eerst ruim 40 jaar later trekt het goud weder de belangstelling, nadat de oude goudriffen in de afdeeling Lebong teruggevonden waren en de goudmijnen in Transvaal reusachtige winsten afwierpen. In de jaren tusschen 1890 en 1900 verrezen exploratiemaatschappijen als paddestoelen uit den grond; één er van droeg de veel belovende naam van „Colchis". Bijna geheel Indië, waar goud vermoed werd, werd in vergunning aangevraagd. Ongeveer 150 maatschappijen werden in dien tijd opgericht met een aandeelenkapitaal van 120 millioen gulden. West-Borneo was bijna geheel aangevraagd in vergunning en concessie, deels voor primaire, deels voor stroomafzettingen. Het onderzoek geschiedde oppervlakkig, op onvoldoende gegevens werden machinerieën en dredges besteld. Er is heel wat geld vermorst in deze mijnen. Na korten tijd moest het werk gestaakt worden, deels doordat de terreinen te arm bleken te zijn voor loonende exploitatie, deels doordat de machines voor deze terreinen niet deugden. In een enkel geval is de dredge zelfs niet eens op de ontginningsplaats aangekomen, maar ergens in het bosch gestrand. Van de in die jaren ontstane maatschappijen zijn slechts enkele tot productie gekomen: Soemelata in 1894, Paleleh en Totok in 1897, alle drie gelegen op

Noord-Celebes, Djibong Donok (Redjang Lebong) in 1899, Lebong Soelit in 1902, beide in Bengkoelen, Pagoeat in 1905 (Noord Celebes), Lebong Tandai (Simau) in 1906 (Benkoelen). Nog later Salida (Kinadam Mijnbouw Mij.) in 1909 en Mangani (Mijnbouw Mij Aequator) in 1910 in Sumatra's Westkust werkend. Daarna zijn nog in productie gekomen Goeroepahi in 1917 met Mintoe, in 1920 van de Mijnbouw Mij. Bolang Mongondou op Noord-Celebes, terwijl als laatste producene Balim (Balimbing Mijnbouw Mij.) bij Bondjol (Padangsche Bovenlanden) in 1927 verscheen en in Juni 1931 voor het eerst produceerde en in dat jaar ongeveer 75¼ kg. goud en 38 kg zilver won. De Singkep Tin Mij. produceerde eveneens een geringe hoeveelheid goud, dat tegelijk met haar hoofdproduct het Tinerts werd gewonnen.

Het Gouvernement van Nederlandsch Indie bleef niet achter, vanaf 1905 werden in de Residentie Bengkoelen onderzoekingen verricht naar goud en zilver, waarvan het resultaat is de opening der Gouvernementsmijnen in 1915 op de ertsvoorkomens Lebong Simpang, Tambang Sawah en Gedang Ilir, waarvan de Gedang Ilirgang het langst tot Augustus 1931 in productie is gebleven en wegens uitputting van den ertsvoorraad gesloten werd. Sedert 1922 werden in de Djampangs ten Z. van Soekaboemi (Preanger) door den Opsporingsdienst van het Mijnwezen onderzoekingen verricht, waar een systeem van goudertsgangen werd gevonden en onderzocht. Bij verder onderzoek werd het belovende goudzilvervoorkomen in Zuidoost Bantam bij Tji Herang gevonden. Voor meer gegevens hieromtrent raadplege men de Verslagen en Mededeelingen betreffende Indische delfstoffen en hare toepassingen no. 20.

Winning. De winning van de ertsen geschiedt grootendeels in diepbouw. Op enkele concessies op alluviale terreinen in West-Borneo met behulp van dredges en open groeven. Goeroepahi bewerkte hare

alluviale terreinen hydraulisch, met een waterstraal onder druk, op dezelfde wijze als de placers in Californië ontgonnen werden.

Verwerking. De meeste goudertsen gaven geen moeilijkheden bij de verwerking; het algemeene procédé van vermalen, uitloogen met cyaankali en neerslaan met zinkstof werd zonder moeilijkheden toegepast. Slechts waar veel mangaanerts aanwezig was ging het oplossen van het zilver met groote verliezen gepaard. Door de omkorsting voornamelijk van het zilver door mangaanerts ging een groot deel van het zilver niet in oplossing. Deze moeilijkheid werd opgelost door de procédé's van Professor S. J. Vermaes en M. H. Caron, beide Nederlandsche mijningenieurs. Het eerste proces werd met goed gevolg toegepast door de Mijnbouw Mij. „Aequator", het tweede bij de Gouvernements goud en zilvermijnen. Op Pekelah werd het erts geamalgameerd, daarna met cyaankali uitgeloogd. het sulphidische erts geconcentreerd en na roosting tot een goudbullion verwerkt.

Productie. De totale productie aan goud en zilver in Indië bedroeg in de jaren 1927 t/m. 1931 aan goud resp. 3.513, 3.430, 3.412, 3.435 en 3.113 kg, aan zilver: 71.084, 63.202, 61.932, 65.140 en 45.816, ter waarde in totaal van resp. 9.07, 8.63, 8.29, 5.45 en 6.97 millioen gulden. De teruggang is te wijten aan de daling van den zilverprijs. Deze productie werd verkregen door de mijnen Redjang Lebong, Simau, Aequator, Bolaang Mongondau Balimbing en de Gouvernementsmijnen in Bengkoelen en voor het laatste jaar ook van Balimbing. D.

Gouvernements Marine en Gewestelijke Vaartuigen. Deze ressorteeren onder den dienst van scheepvaart [Zie ook **Scheepvaart (Dienst van)**]. Voor de bestuursvoering in een eilandenrijk als de Indische archipel heeft het Land behoefte aan eigen schepen. En wel in de eerste plaats voor de gewestelijke en plaatselijke bestuursvoering. De schepen der **gouvernementsmarine** staan in het algemeen ter beschikking van de hoofden van gewestelijk bestuur buiten Java. Zij zijn ter gewestelijke hoofdplaats gestationneerd. De gezaghebbers dezer vaartuigen staan voor de te verrichten diensten onder het hoofd van het gewest, overigens onder den hoofdinspecteur van scheepvaart. Deze schepen worden hoofdzakelijk gebezigd voor het vervoer voor zooveel noodig van gouv.-ambtenaren en officieren, zoomede van 's Lands goederen en gelden, voor politietoezicht binnen de territoriale wateren en verder alle diensten welke zich in verband met een goed en krachtig bestuur kunnen voordoen. Ook de landvoogden maken voor hunne dienstreizen veelal gebruik van de schepen der gouvernementsmarine. Tot deze marine behooren ook een opnemingsvaartuig, een kabelschip en een stoomer voor de opiumrecherche. De grootte dezer vaartuigen varieert tusschen 600 en ± 1600 tonnen van 1016 K.G. waterverplaatsing (het kabelschip meet ruim 2500 tonnen). In dienst zijn thans 16 vaartuigen, w.o. drie motorschepen en vier dubbelschroefschepen (de overige zijn enkelschroefstoomschepen). Bij mobilisatie kan de gouvernementsmarine worden gemilitairiseerd (Stb. 1929 no. 110 en 1930 no. 364). De gezaghebbers, officieren en werktuigkundigen zijn gediplomeerd voor de groote vaart.

De gewestelijke vaartuigen bestaan uit stoom- en motorvaartuigen van hoogstens 250 ton waterverplaatsing en andere vaartuigen met hoogstens voor de locale vaart gediplomeerd personeel. De douane- en politievaartuigen ressorteeren ook hieronder. De gewestelijke vaartuigen staan ter beschikking van de gewestelijke en plaatselijke bestuurshoofden (ook op Java) en zijn op onderscheidene plaatsen binnen het gewest gestationneerd.

Gouverneurs, zie **Bestuur.**

Gouverneur-Generaal. De Gouverneur-Generaal, die in naam des Konings het algemeen bestuur van Ned.-Indië uitoefent, staat aan het hoofd van de regeering van Ned.-Indië. Hij wordt benoemd en ont-

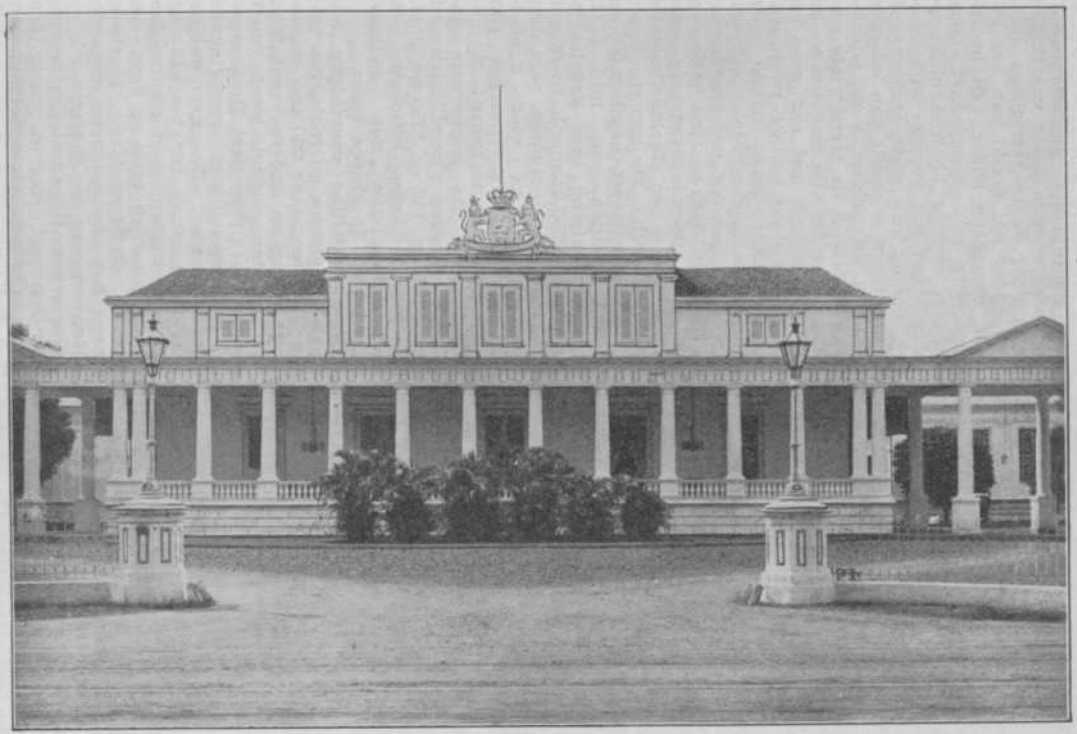

Paleis van den Gouverneur-Generaal te Rijswijk, Batavia C.

Buitenverblijf van den Gouverneur-Generaal te Tjipanas.

slagen door den Koning, op voordracht van den Ministerraad. Hij moet Nederlander zijn en minstens 30 jaren oud. Hij is verder onderworpen aan zekere verbodsbepalingen tot voorkoming van strijd tusschen zijn plicht als Landvoogd en zijn finantieele belangen. De wet houdt voor den Gouverneur-Generaal geen bepaling omtrent een ambtstermijn in maar regel is dat de Landsvoogd na vijfjarige ambtsduur zijn ontslag vraagt.

Tengevolge van de laatstelijk daarin gebrachte herziening bepalen de koloniale artikelen der Grondwet thans, dat de Gouverneur-Generaal het algemeene bestuur in Ned.-Indië uitoefent „in naam des Konings" en art. 1 der wet op de Indische Staatsregeling voegt daaraan toe, dat dit bestuur geschiedt met inachtneming van 's Konings „aanwijzingen". Dientengevolge is, volgens gangbare opvatting, het geheele regeeringsbeleid van den Gouverneur-Generaal, door tusschenkomst van den Minister van Koloniën, onder toezicht van de Staten-Generaal gebleven. Kan het Opperbestuur niet instemmen met de handelwijze van den Gouverneur-Generaal, dan kan dit in het uiterste geval tot zijn ontslag leiden.

De finantieele politieke verantwoordelijkheid van den Gouverneur-Generaal vond nog geen regeling. Zijne strafrechtelijke politieke verantwoordelijkheid wordt in de Indische Staatsregeling behandeld (art. 27 en 28).

De Gouverneur-Generaal is het hoofd der uitvoerende macht. Voorts is hij opperbevelhebber van de in N.-I. aanwezige land- en zeemacht, behoudens, wat de laatste betreft, hare administratieve betrekkingen tot het departement van Defensie in den Haag. Elk gedeelte van N.-I. kan door den Gouverneur-Generaal in staat van oorlog of beleg worden verklaard, indien de handhaving der uit- of inwendige veiligheid dit eischt. Voor de regelingsbevoegdheid van den Gouverneur-Generaal zie **Wetgeving.** De Landvoogd heeft voorts een zekere dispensatiebevoegdheid en het recht van gratie van straffen door rechterlijke vonnissen in N.-I. opgelegd, zoolang de veroordeelden zich daar bevinden. Ten slotte is de Gouverneur-Generaal nog administratief rechter in hoogste instantie in geschillen tusschen autonome lichamen. N. d. W.

Naamlijst van de Gouverneurs-Generaal:

Pieter Both	1610—1614
Gerrit Reijnst	1614—1615
Laurens Reaal	1615—1619
Jan Pietersz. Coen	1619—1623
Pieter Carpentier	1623—1627
Jan Pietersz. Coen	1627—1629
Jacques Specx	1629—1632
Hendrik Brouwer	1632—1636
Anthonie van Diemen	1636—1645
Cornelis van der Lijn	1645—1650
Carel Reiniersz.	1650—1653
Mr. Joan Maetsuyker	1653—1678
Rijklof van Goens	1678—1681
Cornelis Janszoon Speelman	1681—1684
Johannes Camphuijs	1684—1691
Willem van Outhoorn	1691—1704
Joan van Hoorn	1704—1709
Abraham van Riebeeck	1709—1713
Christoffel van Swol	1713—1718
Hendrik Zwaardecroon	1718—1725
Mattheus de Haan	1725—1729
Mr. Diederik Durven	1729—1732
Dirk van Cloon	1732—1735
Abraham Patras	1735—1737
Adriaan Valckenier	1737—1741
Johannes Thedens	1741—1743
Gustaaf Willem baron van Imhoff	1743—1750
Jacob Mossel	1750—1761
Petrus Albertus van der Parra	1761—1775
Jeremias van Riemsdijk	1775—1777
Reinier de Klerk	1777—1780
Mr. Willem Arnold Alting	1780—1796
Mr. Pieter Gerardus van Overstraten	1769—1801
Johannes Siberg	1801—1804
Albertus Henricus Wiese	1804—1808
Mr. Herman Willem Daendels	1808—1811
Jan Willem Janssens	1811
Engelsch tusschenbestuur: Lord Minto	1811
Thomas Stamfort Raffles (luitenant-gouverneur	1811—1816
John Fendall (luit.-gouverneur	1816

Godert Alexander Gerard Philip baron van der Capellen, 16 Jan. 1819 tot 1 Jan. 1826.
Hendrik Merkus baron de Kock, (luit.-gouv.-gen.), 1 Jan. 1826 tot 16 Jan. 1830.
Johannes graaf van den Bosch, 16 Jan. 1930 tot 2 Juli 1833.
Jean Chrétien Baud (waarnemend), 2 Juli 1833 tot 29 Feb. 1836.
Dominique Jacques de Eerens, 29 Feb. 1836 tot 1840 (overleden te Buitenzorg 30 Mei 1840).
Carel Sirardus Willem graaf van Hogendorp, (waarnemend), 1 Juni 1840 tot 6 Jan. 1841.
Mr. Pieter Merkus, (waarnemend), 6 Jan. 1841 tot 14 Feb. 1843.
Mr. Pieter Merkus, 14 Feb. 1843 tot 1844 (overleden te Soerabaja den 2den Aug. 1844).
Jhr. Joan Cornelis Reijnst, (waarnemend), 5 Aug. 1844 tot 30 Sept. 1845.
Jan Jacob Rochussen, 30 Sept. 1845 tot 12 Mei 1851.
Mr. George Isaac Bruce, (overleden voor zijn vertrek).
Mr. Albertus Jacob Duijmaer van Twist, 12 Mei 1851 tot 22 Mei 1856.
Charles Ferdinand Pahud, 22 Mei 1856 tot 2 Sept. 1861.
Mr. Arij Prins, (waarnemend), 2 Sept. tot 19 Oct. 1861.
Mr. Ludolf Anne Jan Wilt baron Sloet van de Beele, 19 Oct. 1861 tot 25 Oct. 1866.
Mr. Arij Prins, (waarnemend), 25 Oct. tot 28 Dec. 1866.
Mr. Pieter Mijer, 28 Dec. 1866 tot 1 Jan. 1872.
Mr. James Loudon, 1 Jan. 1872 tot 26 Maart 1875.
Mr. Johan Willem van Lansberge, 26 Maart 1875 tot 12 April 1881.
Frederik s'Jacob, 12 April 1881 tot 11 April 1884.
Otto van Rees, 11 April 1884 tot 29 Sept. 1888.
Mr. Cornelis Pijnacker Horáijk, 29 Sept. 1888 tot 17 Oct. 1893.
Jhr. Carel Herman Aart van der Wijck, 17 Oct. 1893 tot 3 Oct. 1899.
Willem Rooseboom, 3 Oct. 1899 tot 1 Oct. 1904.

Joannes Benedictus van Heutsz, 1 Oct. 1904 tot 18 Dec. 1909.
Alexander Willem Frederik Idenburg, 18 Dec. 1909 tot 21 Maart 1916.
Mr. Johan Paul, graaf van Limburg Stirum, 21 Maart 1916 tot 24 Maart 1921.
Mr. Dirk Fock, 24 Maart 1921 tot 7 Sept. 1926.
Jhr. Mr. Andries Cornelis Dirk de Graeff, 7 Sept. 1926 tot 12 Sept. 1931.
Jhr. Mr. Bonifacius Cornelis de Jonge, 12 Sept. 1931.

Graf, zie **Overlijden.**

Grafiet is in Indië in grafietschalies gevonden. De voorkomens zijn slechts van mineralogische belang. Het is gevonden in Soengei Kemoeloe bij Pinanggahan in de Padangsche Bovenlanden, op de eilanden Bendahara en Aloeh resp. te Z.W. en ten O. van het eiland Lingga (Riouwarchipel) met een gehalte van 1.32 % grafiet en voorts in Monggoe Boeroe bij Tenggoeweh (Landak) in de Westerafdeeling van Borneo. D.

Gras. Indië heeft gebrek zoowel aan weidegronden als aan goede grassen voor veevoeder. Onder de ingevoerde grassen is het meest bekend het „Australische gras". Uit sommige grassen worden welriekende oliën bereid, b.v. de roempoet sereh en de roempoet sereh wangi (roempoet = gras, wangi = geurig), welke laatste, citronella-olie gebruikt wordt voor het parfumeeren van zeep. Op Java zijn onderscheidene, goed ingerichte, door Europeanen gedreven fabrieken. Uit de wortels van de akar wangi (zie aldaar) wordt eveneens een geurige olie bereid.

Grisee (Grésik), regentschap, district en onderdistrict (met gelijknamige hoofdpl.) der res. (afd.) Bodjonegoro, gouv. Oost-Java. Het regentschap telt ruim 340.000 inw., w.o. 190 Europeanen en ruim 2000 Chineezen. Ter hoofdpl. merkwaardige historische oudheden.

Grobogan, regentschap der res. (afd.) Semarang, gouv. Midden-Java, hoofdpl. Poerwodadi. Het aantal inwoners bedraagt bijna

492.000, w.o. 278 Europeanen en bijna 5.000 Chineezen. In dit regentschap liggen de modderwellen van Koewoe, waaruit zout wordt gewonnen.

Grond (Rechten Op Den). In Ned.-Ind. kunnen op den grond worden uitgeoefend Europeesche zakelijke en persoonlijke rechten, geregeld in het Burgerlijk Wetboek en andere wettelijke bepalingen of Inlandsche zakelijke en persoonlijke rechten, waarvan de aard en de omvang hoofdzakelijk door het adatrecht (zie Adat) worden bebepaald. De Europeesche rechten kunnen behoudens kleine uitzonderingen worden uitgeoefend zoowel door Nederlanders als door vreemdelingen en ook door Inlanders. De Inlandsche grondrechten zijn daarentegen niet vervreemdbaar aan of verkrijgbaar voor niet-Inlanders. Die vervreemding is uitdrukkelijk verboden. Nochtans geraken bij uitzondering Inlandsche grondrechten wel eens op wettige zij het onregelmatige wijze in niet-Inlandsche handen bijv. bij gemengde huwelijken, verandering van staat enz. Het grondbezit van niet-Inlanders, die zonder Europeeschen titel grond occupeeren, is overigens onwettig. De occupanten kunnen strafrechtelijk worden vervolgd en tot ontruiming gedwongen. Veelal trachten deze onwettige occupanten de wet te ontduiken door gebruik te maken van Inlandsche stroomannen, die zij aan zich verbinden en te wier namen de grond dan ingeschreven staat.

Het meest omvangrijke Europeesche recht op den grond is **eigendom.** Bij de eerste twee leden van art. 51 I.S. wordt den Gouverneur-Generaal verboden grond te verkoopen met uitzondering van kleine stukjes bestemd tot uitbreiding van steden en dorpen en voor het oprichten van inrichtingen van nijverheid. Dit verbod strekte om te voorkomen, dat verder, zooals op het einde der achttiende en in het begin der negentiende eeuw, uitgestrekte landstreken aan particulieren zouden worden verkocht. Zie hierover **Particuliere Landerijen.**

Particulieren kunnen echter wel kleine stukjes grond in eigendom verkrijgen om daarop een huis met aanhoorigheid of een inrichting van nijverheid te bouwen. Niet-Inlanders kunnen dien grond niet rechtstreeks van Inlanders koopen in verband met bovenvermeld vervreemdingsverbod. Zij kunnen echter wel den Inlandschen bezitter overhalen van zijn rechten op den grond afstand te doen. Nadat dit geconstateerd is, wordt het Land eigenaar en de regeering verkoopt den grond dan weer aan den niet-Inlandschen belanghebbende. Daarna kan tot inschrijving van het eigendomsrecht in de openbare registers worden overgegaan. Wijl de regeering tot eigendomsafstand bevoegd is, is zij ook gerechtigd kleine stukjes grond met een minder omvangrijk recht af te staan, bijv. het **recht van opstal, erfpacht, huur, gebruik** enz. Art. 51 I. S. schrijft ook voor, dat aan Inlanders desgewild het eigendomsrecht op hun erfelijk individueel bezeten grond moet worden verleend, als gevolg waarvan een regeling in het leven is geroepen nopens den z.g. **agrarischen eigendom.** Deze regeling geldt alleen voor Java en Madoera en maakt het mogelijk dat Inlanders hun erfelijk individueel bezitsrecht in eigendom omzetten. Dit eigendomsrecht is zonder toestemming van den Gouv.-Gen. niet vatbaar voor overdracht aan niet-Inlanders, terwijl de agrarische eigenaar dezelfde publieke rechten en verplichtingen blijft houden als tevoren. Het instituut is een mislukking gebleken.

Erfpacht is het recht, dat verleend wordt, voor ten hoogste vijf en zeventig jaar, om de groot landbouwindustrie mogelijk te maken. Dit recht is onderworpen aan bijzondere regelingen min of meer afwijkend van de bepalingen van het Burg. Wetb. Volgens artikel 62 van het Regeeringsreglement, voordat dit door de Agrarische Wet was aangevuld, konden gronden alleen in huur aan de groot-landbouwindustrie worden afgestaan. Deze uitgifte komt thans niet meer voor

en de afgestane huurperceelen zijn na 1870 alle geconverteerd in erfpachtsperceelen. Er is in Ned.-Indië nog maar één huurlandje. Erfpacht wordt alleen verleend op woeste gronden, d.z. die gronden, waarop de Inlandsche bevolking geen rechten heeft. Alleen kleine geënclaveerde stukjes niet-woeste grond kunnen met medewerking van de rechthebbenden in de uitgifte worden begrepen. De uitgifte geschiedt als regel op aanvraag van den belanghebbende, soms biedt de regeering perceelen met het recht van erfpacht aan. Voor den kleinen land- en tuinbouw kunnen ook gronden in erfpacht worden afgestaan, zelfs natte en droge bouwvelden van de Inlandsche bevolking, waarvan de rechthebbenden afstand hebben gedaan, doch aan één persoon slechts tot een zeker maximum. Hiervoor geldt een bijzondere regeling. Stadsgemeenten verleenen in den laatsten tijd ook het erfpachtsrecht op grond voor woningbouw. De gemeente heeft dan eerst zelf den eigendom van den grond moeten verkrijgen. In sommige gevallen worden belangrijke uitgestrektheden woeste gronden in **huur** afgestaan op den voet van het Burg. Wetb. bijv. voor veeteelt ondernemingen, terwijl in de Buitengewesten verschillende huurregelingen bestaan in verband met het grondbezit van Vreemde Oosterlingen. Ook worden woeste gronden **ten gebruike** afgestaan bijv. voor aanleg van particuliere spoor- en andere wegen. In de Zelfbestuursgebieden der Buitengewesten worden gronden voor de grootlandbouwindustrie in de laatste jaren mede in erfpacht uitgegeven volgens een bijzondere regeling. Vroeger met een landbouwconcessie. Zie **landbouwconcessies.** In de Javasche vorstenlanden geldt mede een bijzondere regeling. Zie **Javasche Vorstenlanden.** Verder kan door de groot-landbouwindustrie nog de beschikking worden verkregen over gronden van de Inlandsche bevolking door grondhuur overeenkomsten. Zie **Overeenkomsten.** Voor het **erfpachtsrecht** der Inlandsche, Chineesche en Arabische bevolking op particuliere landerijen en voor het landerijenbezitsrecht op voormalige particuliere landerijen zie onder **Particuliere Landerijen.**

Inlandsche grondrechten kunnen niet door niet-Inlanders worden uitgeoefend. In Ned.-Indië is het Inlandsche erfelijk individueel bezitsrecht een recht, dat in omvang vrijwel gelijkstaat met het eigendomsrecht, zoodat het domeinrecht van den Lande, dat daarboven bestaan blijft, van weinig waarde is. Bedoeld recht ontstaat ook door ontginning van woeste gronden. Zie **Ontginningsrecht.** In vele desa's van Java, vooral van Midden-Java, wordt verder communaal bezit van grond aangetroffen. Hier oefent de desa het Inlandsch bezitsrecht uit en krijgen de daartoe gerechtigde desalieden een aandeel in den grond ten gebruike. De verdeeling van den grond tusschen de deelgerechtigden geschiedt op verschillende manieren. Soms is de grond eens en voor altijd verdeeld en zou alleen herverdeeling kunnen plaats hebben bij bijzondere omstandigheden. Deze vorm nadert dus het erfelijk individueel bezit, ook omdat bij overlijden enz. van een deelgerechtigde gewoonlijk diens erfgenaam in zijn plaats treedt. In andere gevallen wordt de grond elk jaar of na verloop van eenige jaren opnieuw verdeeld, in weer andere gevallen blijven de aandeelen constant, doch verwisselen de bewerkers na een of twee of meer jaren. Er bestaat een regeling voor de conversie van communaal bezeten gronden in erfelijk individueel bezit, als de bevolking daartoe wenscht over te gaan. Vooral in de desa's met communaal bezit maar ook in andere desa's is grond afgezonderd voor ambtsveld van de leden van het desabestuur. Zie onder **Ambtsvelden** en **Desa.** Zooals gezegd kunnen de erfelijk individueele bezitters hun recht omzetten in agrarischen eigendom. Ook omdat hierover een vrij ingewikkelde procedure noodig is wordt van die bevoegdheid weinig gebruik gemaakt. De woonerven op Java en

Madoera zijn over het algemeen in erfelijk individueel bezit al wordt het beschikkingsrecht (zie aldaar) van de Inlandsche rechtsgemeenschap dikwijls erkend zoodra de grond zonder bezitter is. Het omvangrijkste recht der Inlanders op den grond wordt met den algemeenen term van Inlandsch bezitsrecht aangeduid. In de **perdikandesa's** (zie aldaar) van Java en Madoera treft men bijzondere vormen van grondbezit aan. Familiebezit van grond is van belang in verschillende Buitengewesten (Minahassa, Minangkabau enz.

In de Buitengewesten treft men naast vaste bouwvelden ook wisselvallig bebouwde velden aan. De bewerker van laatstbedoelde akkers verlaat die na eenige jaren en de grond wordt weder woest. De rechten, welke op die velden door de bewerkers worden uitgeoefend tijdens en na de occupatie, verschillen naar het plaatselijk adatrecht en naar gelang de bewerkers al of niet tot de betrokken Inlandsche rechtsgemeenschap behooren. De wisselvallig bebouwde velden op Java zijn van weinig belang. In de Buitengewesten en ook op Java en Madoera treft men plaatselijk nog verschillende afwijkende vormen van grondbezit aan.

d. M. S.

Zie ook **Ontginningsrecht en Onwettig Grondbezit.**

Grondgebied van Nederlandsch-Indië. Dit gebied is gelegen tusschen 6° N.B. en 11° Z.B., en tusschen 95° en 141° O.L. van Greenwich. Het omvat **Sumatra** met de daarbij behoorende omliggende eilanden; den archipel van **Bintan** en **Riouw**; dien van **Lingga**; de **Karimoen-**, de **Tambelan-**, de **Anambas-** en de **Natoena-eilanden**; de groep van **Banka** en **Billiton** met omliggende eilanden; **Java** met **Madoera** en omliggende eilanden; **Borneo**, behalve het noordwestelijk en noordelijk gedeelte (in Stb. 1892 no. 211 en 1930 no. 375 zijn opgenomen de verdragen tot vaststelling der grenzen tusschen de Nederlandsche bezittingen op Borneo en de tot het Britsch protectoraat behoorende staten op dat eiland), met de eilanden bezuiden dat gedeelte om Borneo gelegen; **Celebes** en alle verdere eilanden oostwaarts van Borneo en Java tot aan graad 141 O.L. (in Stb. 1895 no. 221 is opgenomen het verdrag tot regeling der grens tusschen het Nederlandsch en het Britsch gebied op **Nieuw-Guinee**) en ten Zuiden van den **Solor-archipel** en **Mindanao** tot aan graad 11 Z.B., met uitzondering van **Timor-Delhi** (in Stb. 1909 no. 214, het uitvoeringsprotocol in Stb. 1917 no. 6, is opgenomen het verdrag tot regeling der grens tusschen het Nederlandsch en het Portugeesch gebied op het eiland Timor). Door art. 58 van de grondwet van 1882 (Stb. 1923 no. 259) kan o.m. wijziging van het grondgebied van den Staat (het koninkrijk) niet plaats hebben dan met goedkeuring der Staten-Generaal en krachtens art. 52 der Indische Staatsregeling mogen op de eilanden van den O.-I. archipel geene nieuwe gouvernementsvestigingen worden daargesteld zonder machtiging des Konings.

Nederlandsch-Indië behoort als deel van het Koninkrijk der Nederlanden sedert 1920 tot den Volkenbond en tot de bij dien bond behoorende Internationale Arbeidsorganisatie (tekst van Grondverdrag van den bond en van het Statuut van de Arbeidsorganisatie in Stb. 1923 no. 321). Mede voor Ned.-Indië geldt het Statuut van het Permanente Hof van Internationale Justitie te 's-Gravenhage (tekst van het Statuut van het Hof in Stb. 1921 no. 728).

Staatkundig wordt het bovenomschreven grondgebied verdeeld in: 1°. rechtstreeks bestuurd gebied; 2°. landschappen aan welke het recht van zelfbestuur is gelaten; **administratief** (voor het Europeesch bestuur) in gewesten, afdeelingen en onderafdeelingen; (van het Inlandsch bestuur) in regentschappen, districten en onderdistricten; **staatsrechtelijk** in provinciën en andere gewesten, en zelfstandige gemeenschappen, en lokale ressorten, en in de Inlandsche rechtsgemeenschappen (zelf-

besturende landschappen en Inlandlandsche gemeenten).

De indeeling in provinciën en andere gewesten geschiedt bij ordonnantie; de verdeeling in regentschappen, afdeelingen, onderafdeelingen, districten en onderdistricten door den gouverneur-generaal (I. S. artt. 119, 126 en 127; bijbl. no 5277).

Zie ook **Bestuur, Bestuurswezen. Bestuursinrichting.**

Grondpeilwezen, zie tevens onder **Mijnwezen.** Onderdeel van het Mijnwezen, hoofddoel van dezen Dienst is, het verrichten van boringen naar drinkwater door zgn. artesische boringen. In 1834 werden in Indië reeds boringen door de Genie uitgevoerd voornamelijk voor drinkwatervoorziening van militaire kampementen o.a. te Weltevreden, te Ambarawa en te Semarang. De Burgerlijke Openbare Werken verrichten in dien tijd evenzoo boringen voor civiele doeleinden. Nadat echter eenige boringen mislukten, doordat steeds zoutwater werd aangeboord, werden deze werkzaamheden in 1871 bij Besluit van den Gouverneur-Generaal van 30 Juli No. 19 Staatsblad 106 aan het Mijnwezen toevertrouwd. Er werd daarbij voorgeschreven dat geen artesische boringen van 's Landswege mochten worden uitgevoerd dan na een onderzoek der geologische gesteldheid van den bodem. In Stbl. 1873 No. 280 werden de werkzaamheden van dezen dienst omschreven, n.l. het opsporen door middel van diepe peilingen van nuttige ertsen, gesteenten, kolenlagen, minerale wateren en oliën, het uitvoeren van het aan artesische boringen voorafgaande geologisch-hydrologisch onderzoek en het bestudeeren der watervoorziening van steden en volkrijke plaatsen en tot irrigatie van landbouwgronden. Een enkele maal werd een boring voor irrigatiedoeleinden (in Bantam) verricht; de hoeveelheid water voor dit doel is gewoonlijk te gering. Voor particulieren werden in 1885 eenige boringen naar olie in Langkat verricht met gunstig gevolg, op 100 m. diepte werd in het concessieterrein olie aangeboord.

Voor de drinkwatervoorziening heeft de dienst veel gedaan, tot 1931 werden ruim 1000 boringen verricht, waarvan een gering percentage geen resultaat leverden.

In jong vulkanische formaties is de kans op water groot, in miocene gering.

In Makassar werd tot 700 m. geboord en geen waterlaag aangetroffen. Op Java neemt het zoutgehalte der waterlaag dikwijls naar de kust toe. In den regel spuit het water na aanboring uit de boorbuis, de stijgkracht neemt wegens verstopping langzamerhand af. Het water wordt in een gemetseld reservoir opgevangen en door middel van hydranten gedistribueerd.

Alhoewel het iedereen vrij was naar water te boren, bleek spoedig dat deze vrijheid ingeperkt moest worden, daar door ondoelmatige afwerking der putten het waterbekken bedorven kan worden. Deze overweging heeft er toe geleid, dat in Gouv. Besl. van 23 Maart 1884 No. 1 Stbl. No. 50 de voorschriften werden vastgesteld, waarbij onttrekken van water op grootere diepte dan 15 m. zonder voorafgaande goedkeuring van den Gouverneur-Generaal werd verboden. (In 1912 is deze bevoegdheid overgedragen op den Directeur van Gouv. Bedrijven).

In 1916 werd aan particuliere firma's toegestaan boringen naar water te doen, echter onder contrôle van den Dienst van het Grondpeilwezen.

In de laatste jaren is de hulp van dezen Dienst herhaaldelijk ingeroepen voor het voorafgaande onderzoek van bronnen en brongebieden voor den aanleg van gemeentewaterleidingen o.m. voor Semarang, Batavia, Buitenzorg, Soerabaia, Bandoeng en Makassar. D.

Grondverhuur, zie **Grond (Rechten Op Den), Overeenkomsten** en **Particuliere Landerijen.**

Groot-Atjeh, afd. van het gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden, onder een ass.-resident. Hoofdplaats Koetaradja. De afd. bestaat uit 4 onderafdeelingen: 1. Koeta-

radja, 2. Lhoknga, 3. Seulimeum, 4. Sabang. De geheele afd. bestaat uit rechtstreeks bestuurd gebied en telt ongeveer 132.000 inw., w.o. bijna 1600 Europeanen en bijna 6000 Chineezen.

Groot-Kai, een der eilanden van de onderafd. Kai-eilanden, afd. Amboina, residentie der Molukken.

Groot- en Klein Mandailing, Oeloe En Pekanton, onderafd. (der afd. Padangsidimpoean, res. Tapanoeli); onder een controleur B.B., hoofdpl. Hoetanopan. De onderafd. telt ruim 81.000 inw., w.o. 16 Europeanen en een honderdtal Chineezen. Zie ook **Mandailing.**

H.

Haaien, behooren met de **roggen** tot de kraakbeenvisschen. De haaien zijn op doorsnede eenigszins rond, terwijl de roggen afgeplat zijn. De algemeene Mal. benaming (voor beide) is **ikan hijoe** (Jav. **tjoetjoet**). Een der gevaarlijkste Indische haaien is de **tijgerhaai** (Mal. hijoe harimau = tijger) die 3½ M. lang wordt. Ook de **blauwe haai,** even groot als de vorige en de **menschenhaai** (Mal. hijoe bĕlangkas of ikan djĕroeng), die 12 M. lang wordt zijn zeer gevreesd. Andere soorten zijn de **hijoe bodo** (de domme haai) die snorren heeft en vrij groot wordt, de **hijoe tenggiri,** ter grootte van een kabeljauw. De **tropische reuzenhaai** kan 15 M. lang worden. De **hamerhaai** (Mal. hijoe palang, Jav. tjoetjoet ronggèng) met dwars uitgegroeiden kop, dus in den vorm van een hamer, aan weerszijden waarvan de oogen zijn. Deze soort wordt 16 M. lang, doch is voor den mensch ongevaarlijk. De groote haaien worden geregeld begeleid door z.g. loodsmannetjes (zie aldaar).

De meeste haaiensoorten zijn, hoezeer niet smakelijk, toch eetbaar. Gerookt en gedroogd wordt het vleesch door Chineezen gegeten. De in de zon gedroogde vinnen gelden als lekkernij. Van de huid wordt het z.g. sagrijn of chagrinleder gemaakt. De huid wordt ook gebruikt om te polijsten en voorwerpen af te wrijven. Van de groote soorten wordt traan gewonnen. Haaien leven hoofdzakelijk in zee doch zwemmen ook, soms ver, de rivier op.

Haan (Mattheus de) (1663-1729) was gouv.-generaal van Ned.-Indië 1724-'25. Zijn bestuursperiode was onbelangrijk.

Haas (Mal. Karil). Een inheemsche wilde haassoort is de **Sumatraansche haas** met korte ooren, die v.z. bekend alleen in de Padangsche Bovenlanden voorkomt en in de bosschen leeft. In West-Java komt een soort haas in het wild voor: het is echter niet zeker of deze niet vroeger werd ingevoerd (uit Voor-Indië).

Hadramaut en **Hadramieten,** zie **Arabieren.**

Hadj en **Hadji,** zie **Bedevaart naar Mekka.**

Hagedissen. Het meest bekend is de **tjitjak,** die in Indië overal, in de warme streken meer dan in de koude, voorkomt. In alle huizen treft men ze aan. De staart breekt gemakkelijk, zonder bloeding, af, en groeit weer aan. Het losgelaten gedeelte blijft geruimen tijd kronkelen. Ze brengen een goed hoorbaar geluid voort. Verder komen in Indië overal voor de **gekko** (zie aldaar) of tokeh en de **Indische hagedis** (Mal. **Kadal**), bruin glanzend, terwijl de **blauwstaart-hagedis** in het Oostelijk deel van den archipel wordt aangetroffen. De **bengkarong** of **oelar berkaki** is lang en dun en heeft heel kleine pootjes zoodat zij op een slang lijkt. Het **vliegend draakje** of **tjitjak terbang** kan van tak tot tak of van boom tot boom zweven. De groene **boomhagedis,** die van kleur kan veranderen, wordt ten onrechte kameleon genoemd (de kameleon komt alleen in de landen om de Middellandsche zee voor). De **waterhagedis** van Celebes en de Molukken die meer dan een meter lang wordt (met den staart) kan ook van kleur verwisselen. Deze hagedis voedt zich met plantaardig voedsel, de eerder genoemde met insecten. De **varaan** (Mal. **biawak,** Jav. **menjawak**) is

een zeer groote hagedis (1 à 2 M.) die ten onrechte leguaan wordt genoemd (leguanen komen alleen in Amerika voor); zij voedt zich met visch, vogels en andere kleine dieren en kan goed zwemmen. De **reuzenvaraan** (boeaja darat), vroeger voor een krokodilsoort aangezien (de Mal. naam duidt ook daarop) die 4 M. lang kan worden en niet ongevaarlijk is, wordt op het eiland Komodo bij Flores aangetroffen.

Hak (Ar.) beteekent recht; wat iemand rechtens toekomt. Bij ontstentenis van een zuiver Maleisch woord van deze beteekenis heeft die taal zich van het Arabische woord hak bediend om daarmede zoowel het persoonlijke als het overheids (gemeenschaps) recht aan te duiden; dus zoowel de gouvernementsheffingen (belastingen) als het Minangkabausche beschikkingsrecht, hak oelajat, en het Minangkabausche hak boenga kajoe (recht tot heffing van retributie).

Hakim (Ar.) beteekent wijze, geleerde, wijsgeer, rechter, maar ook de persoon die volgens het Mohammedaansche recht, bij ontstentenis van den wali (voogd) de vrouw bijstand verleent bij het sluiten der huwelijksovereenkomst. Op Java wordt deze functie uitgeoefend door den pengoeloe.

Halmahera of Djailolo, eiland behoorende tot de afd. Ternate, residentie der Molukken. Het eiland bestaat uit vier groote schiereilanden, die door diepe baaien van elkaar zijn gescheiden. Het noordelijke schiereiland alsmede het zuidelijk deel van het zuidelijke schiereiland behooren tot het sultanaat Ternate, het overige deel tot het landschap Tidore. Het eiland is vulkanisch en vruchtbaar. De bevolking die grootendeels aan de kust woont zijn heidenen, Mohammedanen en Christenen (er is een aantal zendingsposten). De middelen van bestaan zijn landbouw, winning van boschproducten (damar) en hout (er zijn goede houtsoorten) en vischvangst.

Hamerhaai, zie **Haaien.**

Hamervogel (Mal. Maleo) is een loophoen van Noord-Celebes. Het wijfje begraaft haar ei in het zand aan het strand waar het door de zonnewarmte wordt uitgebroed. De eieren welker inhoud vele malen het veelvoud bevat van een kippenei zijn hierdoor zeer gezocht.

Handel. Nadat in 1873 het differentieel tarief werd afgeschaft, hield bevoorrechting van den Nederlandschen groothandel en scheepvaart boven die van andere natiën op. De havens van Ned.-Indië, geopend voor den algemeenen handel, zijn toegankelijk voor de schepen van alle landen, met welke Nederland in vriendschap is, behoudens de naleving der algemeene en plaatselijke verordeningen. In andere havens worden die schepen onder hetzelfde voorbehoud toegelaten, voor zoover zulks is overeen te brengen met de verordeningen nopens de kustvaart en nopens de heffing en verzekering der in- en uitvoerrechten (art. 184 I.S.). Handel voor rekening van den staat heeft nog slechts plaats voor zoover betreft den verkoop van gouvernementsproducten, die gedeeltelijk in Indië geschiedt (verkoop van 's Lands mijnproducten; overeenkomst met de Nederlandsche Handelmaatschappij — zie **Banken, Bankwezen** — tot het vervoeren naar en verkoopen in Nederland van gouvernementsproducten).

De bemoeienis van de Overheid met den handel wordt verzorgd door de afdeeling „Handel" te Batavia Centrum van het departement van economische zaken aldaar. Onder redactie van de diensten en afdeelingen van dit departement wordt bij de firma G. Kolff & Co. te Batavia-Centrum uitgegeven het „Economisch Weekblad voor Ned.-Indië", waarin naast kennisgevingen van officieelen aard worden opgenomen berichten op economisch, statistisch en handels-technisch gebied. Als bijlage wordt uitgegeven een lijst van de gouvernementsleveringen voor bemiddeling van den Indischen Centralen aanschaffingsdienst (zie aldaar) en van officieele aanbestedingen. Ook wordt uitgegeven een verslag betreffende den landbouw, de nijverheid en den

handel van Ned.-Indië. Van tijd tot tijd (laatstelijk 1930) wordt uitgegeven het „Handbook of the Netherlands East-Indies" en „Korte gegevens betreffende Nederlandsch-Indië". De afdeeling handel verzorgt verder de inzending van monsters, foto's, lantaarnplaatjes, grafieken, enz., bestemd voor de Nederlandsche kamers van koophandel in het buitenland, en van materiaal voor koloniale tentoonstellingen waaraan de Ned.-Indische regering deelneemt. Zij bevordert den in- en uitvoerhandel in den meest uitgebreiden zin.

Zie ook **Centraal Kantoor Voor De Statistiek** (onder **Statistiek**), **IJkwezen, Kamers Van Koophandel En Nijverheid En Handelsvereenigingen.**

De vraag uit het buitenland naar Indische producten neemt de laatste jaren gestadig af. De exporthandel heeft daarbij nog te lijden van de voortdurende algemeene prijsdaling. De voornaamste 12 uitvoerartikelen daalden gemiddeld van 1928 tot ult°. 1931, 65 % in prijs. Werd in 1930 nog voor 1046 millioen gulden uitgevoerd, in 1931 bedroeg de waarde 681 millioen gulden, een vermindering dus in één jaar van 365 millioen gulden. Zie ook **Suiker, Rubber, Thee, Koffie, Kapoek, Tapioca,** enz.

De invoerhandel maakt niet minder moeilijke tijden door: door de zeer verminderde koopkracht der bevolking neemt de afzet van importartikelen sterk af. Door de steeds lager wordende prijzen lijden de importeurs verlies, welk verlies wordt vermeerderd door de groote credieten verleend aan de weinig kapitaalkrachtige afnemers van de importeurs, de tusschenhandelaren. De invoerhandel gaat dan ook gestadig achteruit. Met den tusschen- en kleinhandel en den middenstand gaat het evenzeer slecht.

De jaarmarkten gehouden door de 4 groote jaarmarktvereenigingen, te Batavia (Pasar Gambir), Bandoeng (Jaarbeurs), Semarang en Soerabaja leden, hoewel op bescheidener schaal ingericht, in 1931 nog verlies. Van overheidswege werd in 1931 een aanvang gemaakt met het verrichten van onderzoekingen ten behoeve van den Inheemschen handel.

Het „museum tevens informatiebureau voor economische botanie" te Buitenzorg leverde voor de eerste reis naar Zuid-Afrika van den K. P. M.-stoomer „Houtman" een collectie van 172 monsters van handelsproducten. Ook werd voor de „chemical industries exposition" te Tokyo een zending van 107 monsters samengesteld.

Handelmaatschappij (De Nederlandsche), zie **Banken, Bankwezen.**

Handelsvereeniging „Amsterdam", in het kort aangeduid H.V.A., werd 1 Januari 1879 te Amsterdam opgericht voor den tijd van 75 jaar. Zij heeft haar hoofdkantoor te Amsterdam en kantoren te Soerabaja en Medan.

Handelsvereenigingen, zie **Kamers Van Koophandel En Handelsvereenigingen.**

Haram (Ar.), hetgeen volgens de Mohammedaansche wet is verboden, ongeoorloofd; ook heilig, gewijd.

Harimau, zie **tijger.**

Haring. Van de haringachtigen komen in de zeeën van den Indischen archipel vele soorten voor, meest kleiner dan de Europeesche haring. Algemeen is de **ikan tembang** die op de sprot lijkt. De **ikan troeboek,** algemeen bekend om haar kuit die gezouten wordt, is veel grooter en komt voor in de riviermondingen van Sumatra's Oostkust en van Borneo. Anjovisachtig zijn de soorten **ikan tëri** en **ikan bilis.** Verwant aan de haringen is de **bandéng** (zie aldaar).

Haroekoe of **Oma,** eiland in de Banda-zee, ten O. van het eiland Amboina, ressorteerende onder de onderafd. Saparoea der afd. Amboina, residentie der Molukken.

Hasan Hoesain - of **Taboet-Feest,** wordt gevierd gedurende de eerste tien dagen van de 1e maand (Moeharam) van het Mohammedaansche jaar ter herdenking van het martelaarschap van Hasan en Hoesain, de zoons van Ali bij Fatimah (Mohammed's dochter). Hoewel een

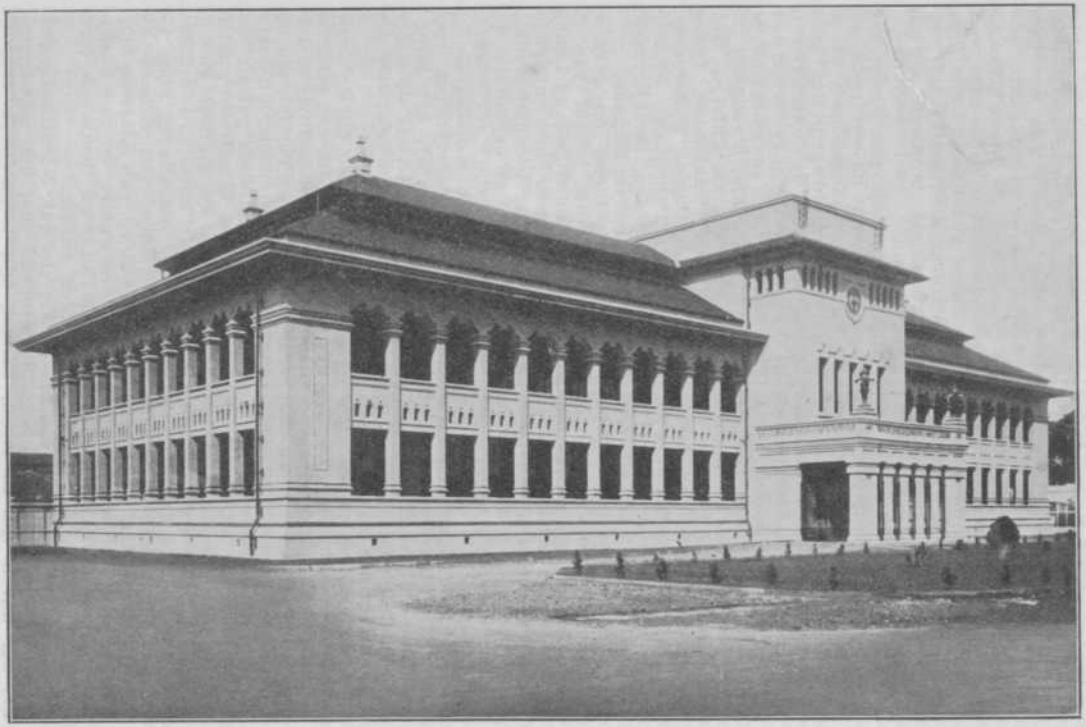

Gebouw Handelsvereeniging Amsterdam — Soerabaja.

Sjiïetisch feest en dus niet op zijn plaats in het Soenietische Indië, wordt het op sommige plaatsen (o.a. Padang) ter Sumatra's Westkust gevierd. Taboets zijn torenvormige toestellen van latwerk en gekleurd papier, die in den optocht van den 10en Moeharam worden meegevoerd.

Hasil (Ar.), eigenlijk opbrengst, product, wordt in het Maleisch ook gebezigd voor „belasting", „retributie".

Havenmeester. Elke havenplaats van eenig belang heeft een havenmeester. De havenmeesters zijn ondergeschikt aan den hoofdinspecteur van scheepvaart (departement der marine) en aan de betrokken hoofden van gewestelijk bestuur. Zij handhaven de orde en veiligheid in de havens en op de haventerreinen, hebben het toezicht op de bebakening, de kustverlichting en het loodswezen binnen hun ressort en op de schepen ingevolge de scheepenordonnantie 1927. Zij zijn scheepsmeters en hebben bemoeienis met aan- en afmonstering, terwijl hun nog tal van andere werkzaamheden bij diverse reglementen zijn opgedragen. In de kleine bedrijfshavens zijn zij „beheerder der haven" (zie Havenwezen).

Havenwezen. Het havenwezen ressorteert onder het departement van verkeer en Waterstaat, waaraan een afdeeling „Havenwezen" is vebonden. De groote havens staan onder een beheerder en een commissie van bijstand. Deze havens zijn die van Tandjoengpriok, Semarang, Belawan (haven van Medan), Makasser, Soerabaja, Tjilatjap, Emmahaven (haven van Padang), Palembang, Cheribon en Manado. De beheerders der havens van Tandjongpriok, Semarang, Belawan, Makasser, Soerabaja en Emmahaven zijn (hoofd)ingenieurs bij 's Lands waterstaat met den titel „directeur". De overige beheerders zijn de betrokken havenmeesters. De commissie van bijstand wordt voorgezeten door den beheerder (met uitzondering van die der haven van Cheribon, welker voorzitter is de directeur der haven van Semarang). Een

veertiental andere havens staat eveneens onder beheerders, echter zonder commissie van bijstand. Bij de overige havens kan van geen eigenlijk beheer en exploitatie worden gesproken: de belanghebbende overheidsdiensten(welke daar waar commissies van bijstand zijn ingesteld daarin ambtshalve zijn vertegenwoordigd) beslissen elk op eigen terrein.

Onder bedrijfshavens worden verstaan die havens bij welker beheer als beginsel is aangenomen om de uitgaven, met inbegrip der kapitaalslasten door de inkomsten te dekken. Als bedrijfshavens zijn aangewezen die van Tandjoenpriok, Semarang, Soerabaja, Makassar, Belawan, Emmahaven, Tjilatjap, Cheribon, Tegal, Pekalongan, Pasoeroean, Probolinggo, Panaroekan, Banjoewangi, Palembang, Asahan, Benkoelen, Sibolga, Bandjermasin, Benoa, Amboina en Manado.

Aan de provincies op Java is overgedragen het beheer van de binnen haar gebied gelegen Landshaveninrichtingen, met uitzondering van dat der bedrijfshavens.

Voor een richtige exploitatie der bedrijfshavens zijn reglementen vastgesteld voor den opslag, de ligplaatsen, het goederengeld (ook voor andere havens), het havengeld, het havenmaterieel, de waterverstrekking en de electriciteitsverstrekking.

Het spreekt vanzelf dat de bouwkosten der groote havens schatten hebben gekost. Zoo bedroegen deze voor de havens van Tandjoengpriok ruim 51 millioen gulden, van Soerabaja ruim 75 millioen gulden, van Semarang bijna 13 millioen gulden, Tjilatjap ruim 2½ millioen gulden, van Makasser bijna 13½ millioen gulden, van Emmahaven bijna 4½ millioen gulden, van Sabang 3¼ millioen gulden, van Belawan bijna 23 millioen gulden en van Palembang, Manado en Benoa elk circa 1 millioen gulden.

De havens van Nederlandsch-Indië, geopend voor den algemeenen handel, zijn toegankelijk voor de schepen van alle volken, met welke het koninkrijk der Nederlanden in

vriendschap is, behoudens de naleving der algemeene en plaatselijke verordeningen. In andere havens worden de schepen onder hetzelfde voorbehoud toegelaten, voor zoover zulks is overeen te brengen met de verordeningen nopens de kustvaart en nopens de heffing en verzekering der in- en uitvoerrechten (artikel 184 I.S.).

Heerendiensten. De verplichte diensten, welke de inheemsche bevolking van Ned.-Indië had te presteeren, waren vroeger te onderscheiden in heerendiensten, gemeentediensten en cultuurdiensten. De cultuurdiensten zijn thans echter afgeschaft. Vroeger werden die geëischt ten behoeve van de Gouvernementscultures van koffie, thee, suiker enz. Zie **Cultuurstelsel.** De heerendiensten worden gevorderd ten bate van den Lande. Het is een belasting in arbeid, welke voor primitieve volken dikwijls de voorkeur verdient boven een belasting in geld. Vroeger waren de heerendiensten, vooral op Java, zeer zwaar. Zij werden geëischt voor allerlei doeleinden. Van ouds is de regeering er op bedacht geweest die diensten te beperken. In art. 46 I.S. (vroeger art. 57 R.R.) staat: In elk gewest worden de aard en duur der persoonlijke diensten, waartoe de inboorlingen verplicht zijn, de gevallen waarin en de wijze en voorwaarden, waarop zij kunnen worden gevorderd, bij ordonnantie geregeld in overeenstemming met de bestaande gebruiken, instellingen en behoeften. De ordonnanties, die persoonlijke diensten betreffen, worden in elk gewest om de vijf jaren herzien met het doel om daarin trapsgewijze de verminderingen te brengen bestaanbaar met het algemeen belang. De toestanden op het gebied der heerendiensten loopen van Java en Madoera en de gewesten buiten die eilanden zeer uiteen. Op Java en Madoera waren de diensten in het begin dezer eeuw nog vrij zwaar. In de meeste gewesten werden nog diensten gevorderd voor aanleg, vernieuwing, herstel en onderhoud van wegen en waterwerken, voor het verzamelen en vervoer van verhardingsmateriaal en het bezetten van wachthuizen. Vroeger werden nog meer diensten geëischt, maar in 1882 waren vele diensten afgeschaft en werd een hoofdgeld van *f* 1.— ingesteld als vergoeding voor de in dat jaar en later afgeschafte diensten. Elk jaar werd nog nagegaan hoeveel de uitgaven bedroegen, en als het hoofdgeld hooger bleek te zijn, werd het excedent bestemd voor uitvoering van heerendienstwerken in vrijen arbeid of werd definitief van de vordering van sommige diensten afgezien. In 1902 ging men verder. Besloten werd de afschaffing der heerendiensten te bevorderen door bijdragen uit 's Lands schatkist onafhankelijk van de opbrengst van het hoofdgeld, dat een gewone landsbelasting werd. Afgeschaft werden de diensten voor het bezetten van wachthuizen en voor aanleg van en zware herstellingen aan wegen en waterwerken. Nadat in vele gewesten onderhandsche regelingen waren getroffen, die gelegenheid boden de heerendiensten af te koopen, werd daarvoor in 1905 een algemeene regeling voor Java en Madoera getroffen. Wijl uit de toepassing bleek, dat de Inlandsche bevolking, als de afkoop eenmaal was doorgevoerd, de belasting in geld verkoos boven de belasting in arbeid, werden in 1914, 1915 en 1916 op die eilanden vrijwel alle heerendiensten afgeschaft tegen verhooging van het hoofdgeld, welke verhooging echter lang niet voldoende was om alle kosten te bestrijden. Onder het bewind van den Gouv.-Gen. Mr. D. Fock werd ten slotte voor Java en Madoera ook het hoofdgeld afgeschaft. Op Java en Madoera kunnen thans nog heerendiensten worden gevorderd — in de practijk komt dit zoo goed als nooit voor — ter voorkoming van rampen van hoogerhand of tot afwending van algemeen gevaar (o.a. pestgevaar) en bij uitvoering van waterwerken, tegen behoorlijke betaling, indien daarvoor geen vrije arbeiders te verkrijgen zijn, voorts bij vervoer van troepen en personen op marsch

en van hun goederen ook weer tegen betaling. In het rechtstreeksch bestuurd gebied der Buitengewesten kwamen eerst na 1864 enkele gewestelijke regelingen tot stand. Bij gebreke van gegevens om tot behoorlijke regelingen te komen kon eigenlijk eerst na 1910 aan het voorschrift van het R.R. om voor elk gwest een regeling te maken, worden voldaan. Die voorschriften loopen voor de verschillende gewesten zeer uiteen. In Riouw en Onderh., Westerafd. van Borneo, Ternate en Ond. en in de afd. Banda en een tweetal plaatsen der res. Amboina kunnen vrijwel geen heerendiensten worden gevorderd. In de overige gewesten zijn de doeleinden, waarvoor zij kunnen worden geëischt en het aantal dagen heerendiensten, dat gevorderd kan worden (nl. per jaar 10-30 dagen) zeer verschillend. Als regel werden wegen en waterwerken in heerendienst aangelegd en onderhouden, verder had men wachtdiensten en vervoersdiensten. Nadat onder Gouv.-Gen. Van Heutsz het bestuur in de Buitengewesten met meer kracht ging optreden, waren de heerendiensten in sommige gewesten dikwijls zeer drukkend doordat in zeer veel gewesten nieuwe wegen moesten worden aangelegd. Van trapsgewijze vermindering kon niet veel komen, hoewel hier en daar het aantal te vorderen dagdiensten werd verminderd en eenige andere verzachtingen werden aangebracht. In 1918 werden echter de diensten voor eersten aanleg en belangrijke verbetering van groote doorgaande verharde verkeerswegen afgeschaft, behoudens vordering van die diensten tegen betaling indien tegen behoorlijk loon geen vrije arbeiders te vinden waren. In 1919 werden op Billiton en in 1920 op Bangka de heerendiensten afgeschaft tegen een hoofdgeld van *f* 3.—. Een algemeene hoofdgeldregeling kwam in 1921 tot stand, welke echter geen verdere toepassing vond tot dusver. Wel wordt in de Buitengewesten veel gebruik gemaakt van de afkoopregeling, die in 1918 werd uitgevaardigd, nadat het Bestuur in vele gewesten reeds

tot onderhandschen afkoop gelegenheid had geboden. In de Minahassa heeft de Minahassaraad afgezien van verdere vordering van heerendiensten en heft in de plaats daarvan een verkeersbelasting. Op enkele plaatsen wordt een bijzondere Gouvernementsbelasting geheven ter vervanging van de heerendiensten (hoofdpl. Benkoelen enz.). In het Zelfbestuursgebied van Java, de Vorstenlanden, worden alleen nog in Soerakarta heerendiensten gevorderd tot een maximum van 26 halve dagen per jaar voor wegen en waterwerken. In de drie landschappen zijn de heerendiensten door een hoofdgeld vervangen. Ook de Vorstenlandsche waterschappen kunnen verplichte diensten vorderen. Evenals overal elders bleef de mogelijkheid bestaan heerendiensten te vorderen bij rampen van hoogerhand of tot afwending van algemeen gevaar of tegen betaling bij vervoer van troepen. In de Zelfbestuursgebieden der Buitengewesten streeft men naar dezelfde toestanden als in het rechtstreeksch bestuurd gebied bestaan. Zoonoodig werden de landschapskassen ter bevordering van de afschaffing of afkoop van heerendiensten uit 's Lands Kas gesteund. In overeenstemming met de door de 14de Arbeidsconferentie te Genève op 28 Juni 1930 vastgestelde conventie betreffende den gedwongen arbeid is de leeftijd van den heerendienstplichtige (in de Buitengewesten als regel de Inlandsche mannelijke ingezetene) thans voor geheel Ned.-Indië gesteld op 18-45 jaar en de duur van een dagdienst op 9 uren. Voor de heerendiensten op de Particuliere Landerijen, het eenige geval, dat die nog ten bate van particulieren worden gevorderd, zie het artikel **Particuliere Landerijen.** Vroeger werden ook in de Vorstenlanden heerendiensten ten bate van particulieren gevorderd. De **desadiensten** zijn ook verplichte persoonlijke diensten. Art. 523 Strafwetboek stelt het niet presteeren zonder geldige reden zoowel van heeren- als van desadiensten strafbaar. Nochtans wor-

den de desadiensten geacht niet onder art. 46 I.S. te vallen. Overeenkomstig art. 128 I.S. is dan ook voorgeschreven, dat desadiensten behoudens toezicht, dat ze binnen billijke grenzen blijven, aan geen rechtstreeksche regeling van bestuurswege onderworpen zijn. Op het gebied der gemeentediensten treft men op Java en Madoera en in de Buitengewesten allerlei verschillende gebruiken aan. In het algemeen kan men zeggen, dat de gemeentenaren de eigen instellingen en bezittingen van hun gemeente hebben te onderhouden en 's nachts te bewaken. Wegen, waterleidingen, huizen enz., in het bezit van Inlandsche gemeenten, worden, behoudens bestuurstoezicht, aan de zorg der Inlandsche gemeenteleden overgelaten. Op Java en Madoera hebben voorts gewoonlijk het gemeentehoofd en soms een of meer andere bestuursleden der desa de beschikking over desadienstplichtigen, o.a. over de z.g. pantjèns, die geheel te hunner beschikking staan tegen den kost. Soms koopen de dienstplichtigen hun diensten af, vooral in desa's, waar het desabestuur bij gebrek aan ambtsvelden, over weinig inkomsten beschikt (West-Java). Voor het verrichten van die pantjendiensten worden dan alleen eenige rijkere desalieden aangewezen, die de afkoopsom kunnen opbrengen en op prijs stellen, dat zij dan vrijgesteld zijn van andere diensten. Ook tegenover elkaar zijn de dorpsgenooten zoowel op Java als daarbuiten soms volgens de adat tot diensten verplicht, bij wijze van onderling hulpbetoon, bijv. bij het bouwen van een huis, bij het bewerken der sawahs enz. tegen een vergoeding volgens de bestaande gebruiken. Op Bali heeft men naast de desavereeniging ook het waterschap, de soebak en kent men naast de desadiensten ook soebakdiensten. Wie desadienstplichtig is hangt ook af van overal verschillende gebruiken en gewoonten. Waren op Java meestal alleen de bezitters van erf of bouwgrond heerendienstplichtig, voor de desadiensten worden ook dikwijls de niet-grondbezitters opgeroepen, maar ook op dit eiland loopen de gebruiken te veel uiteen, dat daarvan in dit artikel een opsomming kan worden gegeven. Het bestuur is erop bedacht ook den druk der desadiensten te verminderen. Hier en daar zijn de nachtwachtdiensten afgeschaft en vervangen door de aanstelling van vaste wakers. Ook afkoop is hier en daar mogelijk. Soms worden ambachtslieden aangewezen voor bepaalde werkzaamheden tegen vrijstelling van alle andere diensten.

d. M. S.

Heidendom. Uiteraard waren de volken van den Indischen archipel heidenen voordat zij den invloed ondergingen van het Hindoeïsme, den Islam en het Christendom. Maar ook daar waar de Islam en het Christendom ingang hebben gevonden, hebben deze godsdiensten zich gelegd over een oorspronkelijk heidendom, soms vermengd met nieuwe elementen uit het Hindoeïsme. Maar het heidendom is nooit geheel verdrongen. Dit heidendom dat terugvoert tot den oergodsdienst der menschen, vertoont een vrij groote eenvormigheid. Hoe minder ontwikkeld de mensch is, hoe eenvoudiger hij denkt. Hierdoor is de gedachte ook meer eenvormig. De godsdienst heeft dan een dieperen invloed op het sociale leven. Men denkt zich het heelal vervuld met zeer vele goden en geesten, waarmede de mensch voortdurend in aanraking komt en waarmede hij samenleeft. Uit den praktisch egoistischen aard van den (primitief denkenden) mensch ontwikkelt zich een stelsel waardoor de mensch zich kan verzekeren van de hulp van goden en geesten. Dit kan geschieden hetzij door overlevering, hetzij door eigen slimheid. De goden zijn in hoofdzaak de zielen van afgestorven menschen. Alles wat bestaat is bezield: er bestaat dus geen doode natuur. De ziel kan zich van het voorwerp waarin zij huist, losmaken en gaan rondwaren. Het aantal zielen is eindeloos. Zij brengen ook allerlei verschijnselen teweeg, zooals ritselen, waaien, enz.,

ja alles wat men niet onmiddellijk kan verklaren. Ook alle kwaad, ziekte, dood, komt van deze wezens. Het is dus zaak om deze te weren. Die geesten zijn den primitieven mensch vreemd; hij kent alleen den mensch waarmede hij is vertrouwd. De geesten denkt hij zich dus toegerust met menschelijke eigenschappen en geenszins als diepzinnige wezens. Hij geeft ze dus ook den vorm van den mensch (anthropomorphisatie). Dit godsdienstsysteem is het hetwelk veelal wordt aangeduid met de benaming **animisme** (zie aldaar). Het zich bezield denken van alles is een gevolg van gebrekkige primitieve waarneming. Kennis der natuur ontbreekt ten eenen male. Een schaduw wordt beschouwd als een aanhangsel van het voorwerp, een duplicaat dat zich ook kan losmaken van het lichaam (b.v. bij een vogel) want immers 's nachts in het donker verdwijnt de schaduw. Wellicht is deze gedachte wel de grondslag van het zielenbegrip (zielen worden ook wel schimmen genoemd en schimmen zijn schaduwen). Andere duplicaten zijn b.v. het spiegelbeeld in het water, dus ook iets dat kan verdwijnen. Ook een afbeeldsel wordt als ziel van den persoon beschouwd (aldus ook in Japan, China, Voor-Indië). Een droom is een reis van de ziel; het duplicaat heeft zich van het lichaam afgescheiden. Een gedachte aan iemand wordt beschouwd als een verschijning van den persoon aan wien men denkt. Denkt men aan overleden personen dan is dit te meer reden voor het voortleven na den dood. Voor het woord of begrip ziel zijn onderscheidene namen. Het gewone Maleisch-Javaansche woord is soemangat; levend zijn = bersoemangat, d.i. bezield zijn; tiada bersoemangat = dood zijn of bezwijmd zijn, waartusschen een zeer zwakke grens wordt getrokken. Tiada bersoemangat beteekent ook krankzinnig zijn, waaruit de deelbaarheid van de ziel blijkt. Andere woorden voor ziel zijn njawa (Skr.) en djiwa (Skr.); poetoes njawa, poetoes djiwa = dood, of bezwijmd

zijn; boewang njawa = de ziel wegwerpen, dus het leven wagen; het leven hebben = bernjawa, enz. enz. Bij dood of bezwijming wordt allereerst de ziel terug geroepen om in het lichaam terug te keeren. Men stelt zich veelal voor dat de ziel het lichaam verlaat in den vorm van een vogel of vlinder. De ziel wordt dan ook teruggeroepen zooals men een vogel roept. Krijgt men een vlinder in huis dan is dit de voorbode van een gast. Ook **zielsverhuizing** is mogelijk. De menschelijke ziel kan overal in overgaan en ook elke andere ziel kan in het menschelijk lichaam komen. In het laatste geval wordt men ziek of krankzinnig. Dus moet de vreemde ziel worden weggejaagd, hetgeen het best gebeurt door ontzettend lawaai te maken. De ziel van den mensch gaat vaak huizen in een dier, bv. een tijger, een krokodil, een slang. Daarom ook worden sommige diersoorten en in het algemeen de dieren door den Inlander gespaard. Zoo'n dier kan dan de gedaante van een mensch aannemen; voornamelijk is dit het geval bij tijgers en krokodillen (vergelijk bij ons de weerwolf = de menschwolf). Op Sumatra, waar veel koningstijgers zijn noemt men dergelijke weertijgers harimau tjindakoe of orang tjindakoe; personen welke dit vermogen hebben denkt men veel in Kerintje (Sumatra's Westkust) voor te komen (de tjindakoe kan zich ook in een varken veranderen). Op Java heet de menschtijger matjan gadoengan; deze schijnen veel in Lamongan (Pasoeroean) voor te komen. De Javaan noemt den tijger dan ook eerbiedig kaké (grootvader, oude man), kiai (aanspraak titel van een bejaard man), paman (oom) of toewan (heer). Ook in genealogieën komen vaak dieren voor.

Men kan door formulieren (ngèlmoe of rapal) zijn ziel en ook zijn lichaam doen overgaan in een dier. Met die ngelmoe (zie aldaar) of rapal kan men alles verrichten: woorden vertegenwoordigen kracht en macht. Verwenschingen, ver-

vloekingen, gelukwenschen enz. hebben bij den Inlander veel meer beteekenis dan bij ons.

Ook planten zijn bezield; soms wordt er aan geofferd en wordt er een huisje of tempeltje bij geplaatst. Cultuurgewassen worden aangemoedigd; de sexueele neigingen moeten worden opgewekt om den oogst rijk te doen worden. Het gebeurt wel dat men, tegen den tijd dat de rijst rijpt, met zijn vrouw 's nachts langs de velden gaat en daar den coitus uitoefent. Ook wel worden onder vruchtboomen coitusbewegingen gemaakt om de vruchtbaarheid op te wekken.

Op Java heet de godin van de rijst dewi Çri (Skr.; vergelijk de Grieksche godin Ceres, van rijkdom en landbouw), die zeer wordt vereerd. Ook wel heet zij Lakshmi. Dewi Çri huist ook wel in de sawahslangen, die men dan ook met rust laat. In het water op de sawah's werpt men wel geneeskrachtige middelen, dezelfde die aan kraamvrouwen worden gegeven om de vrucht te versterken. Als men een boom gaat omhakken wordt deze eerst gewaarschuwd, om de ziel gelegenheid te geven zich te verwijderen. Oude boomen worden vereerd wegens hunne groote levenskracht. Vooral de waringin verheugt zich in een bijzondere vereering. We staan hier dus als het ware voor het embryo van de tempels.

Ook voorwerpen kunnen worden vereerd en nuttig aangewend omdat er een ziel in huist of omdat zij zielmaterie bevatten (**Feticisme**, zie aldaar). Vooral erfstukken (poesaka) komen daarvoor in aanmerking; deze nl. bevatten zielmaterie van de voorouders die ze hebben bezeten. Zij worden gebruikt om zieken te genezen; ook wordt er aan geofferd. Elk vorstendom heeft zijn rijkssieraden (Jav. oepatjårå of ampillan; Mal. kabesaran). Hiervoor kunnen allerlei voorwerpen in aanmerking komen. Wie ze bezit heeft als het ware den troon. Die sieraden hebben vaak persoonsnamen. Bij epidemieën, dreigenden oorlog, enz. worden ze te voorschijn gehaald; men offert er aan en besmeert ze met bloed (toevoeging, dus versterking der zielmaterie). Vaak zijn er geschenken van de Compagnie aan de vorsten bij (kanonnen, eereteekens, decoraties); ook wel groote diamanten. Bij de Dajaks worden potten vereerd. Waarschijnlijk werden vroeger daarin gesnelde koppen bewaard. Men heeft er mannelijke en vrouwelijke potten met persoonsnamen. De potten zijn van Chineesche of Voor-Indische herkomst; vaak versierd met draken. De sultan van Broenai heeft een beroemde pot die spreken kan. Waarschijnlijk resonneert die pot wanneer men er in spreekt. Ter eere van die potten worden offerfeesten gehouden. Deze pottenvereering kent men alleen op Borneo en op het eilandje Boewano (ten N.W. van Ceram), alsmede op de Philippijnen.

Ook steenen worden vereerd, z.g. moestika, goeliga, de bezoarsteen (van het Perz. pazuhar = tegengif, dus geneeskrachtig). Dit zijn versteeningen uit de lichamen van dieren, dus uit bezielde wezens, dus zielmaterie bevattend. Ook bij ons in de middeleeuwen was de steenenvereering zeer in zwang. Bij den Inlander kan echter elke steen hiervoor dienst doen. Batoekilat (bliksemsteen) of gigi goentoer (dondersteen, eigenlijk „tand van den donder") doen ook dienst als amuletten of tooversteenen. Deze hebben den vorm van messen of bijlen en worden in den grond gevonden; waarschijnlijk overblijfselen uit de steenperiode. Zij hebben ook het vermogen iemand dapper te maken. Zeer algemeen is de vereering van rotsen en steenen, vooral wanneer die grillige vormen hebben, dus in kalksteen: stalactieten. Grotten worden vaak plaatsen van bedevaart, b.v. op Celebes bij Maros, de boeloe sèpong, een grot met stalagmieten en stalactieten van druipsteen. Men neemt aan dat dit een paleis was, waarvan de bewoners tot straf versteend zijn. Hieraan worden geiten geofferd, welker horentoppen verguld zijn. Amulet-

ten heeft schier iedere Inlander: tanden, haren, beenderen, veelal van groote dieren. Soms levende dieren, b.v. de tortelduif die beschermt tegen brandgevaar; allerlei teekenen op veeren en pootjes verhoogen de beschermende kracht. Zelfs dood bewaart men ze wel. Ook het **koppensnellen** dient om amuletten te krijgen. Op Celebes nagelde men wel stukken van gesnelde koppen aan doodkisten, om zielstof toe te voegen. Een zieke wordt geranseld met een kop of met een skalp. Krankzinnigen en idioten laat men aan een stukje knabbelen. Asch van haar van gesnelde koppen is goed tegen stuipen en vallende ziekte. In den krijg neemt men haar van gesnelde koppen mee. In de Lampongs deden de orang abong, de autochtone bergbewoners dit nog in het begin der vorige eeuw. Op de eilanden ten Westen van Sumatra (Mentawei eilanden, Nias) tot voor kort nòg wel. Koppensnellen heet op Borneo ngajoe (Mal. mengajau). Op Celebes snelde men ook nog niet zoo lang geleden; ook skalpeerde men daar. Uit de skalp werd gedronken. In de Minahasa bewaarde men nog oude gesnelde koppen. Op Halmahera en op Ceram snelde men ook. Op Boeroe niet, althans hiervan is niets gebleken. Verder op Ambon, de Papoesche eilanden, Nieuw-Guinee, de Kai-eilanden, de Aroe-eilanden en Timor.

De gesnelde koppen worden, om ze duurzaam te doen zijn, goed schoongemaakt en gerookt. In eigen stam snelt men nooit. De ziel van den gesnelde is natuurlijk in den beginne boos, maar men kan hem bepraten en door offers ten goede stemmen. Een variatie op het koppensnellen is het afsnijden van de lippen; met hars bestreken wordt er een arm- of beenband van gemaakt.

Priesters hebben een tooverstaf waaraan is bevestigd een stukje van iemand die plotseling is gestorven. Ook de tooverbrei, poepoek, bij de Bataks wordt er van bereid. Zoo'n plotseling gestorvene heet materi sadawari. De schedel is het best voor poepoek, die dan in fleschjes wordt opgehangen of wordt gesmeerd op de penghoeloe balang, de beelden aan den ingang van een Bataksch dorp. De ziel is dus deelbaar, levert zielestof. Bij de Soendaneezen is vel van een pasgeboren (liefst op Vrijdag) of ongeboren kind goed voor tooveren. De Dajaks drenken de pit van een kaars in menschenbloed; dan is het een wonderkaars.

Bij het **bouwen** werden ook **menschenoffers** gebracht. Zoo werd in de Minahasa in de vorige eeuw onder den hoofdpaal van een woning een kind en onder den nokbalk een menschenhoofd geplaatst. Op Ambon deed men een menschenhoofd onder den hoofdpaal; op Ceram deed men dit voor kort nòg. Bij de Dajaks werd, voordat een paal werd in den grond geslagen, een slavin er onder begraven. Op de Mentawei eilanden werd ook gesneld voor bouwdoeleinden. Geleidelijk werden de menschenoffers door dierenoffers vervangen, terwijl onder invloed van den Islam het gebruik werd vervangen door een feest.

Menschenlijken zijn ook amuletten. Het lijk van een groot krijger werd veelal opgegraven en overgebracht om als amulet dienst te doen. Balsemen van lijken was niet bekend, daarom werden deze begraven in hermetisch gesloten kisten (vroeger in steenen: sarcophagen). Soms worden de lijken uitgedroogd, o.a. bij de Papoea's, dan aangekleed en in de woning bewaard of in grotten of hutten. Ook de Dajaks deden dit wel. Een geraamte doet eveneens dienst als amulet; het wordt onder de stamgenooten verdeeld. Hier heeft men dus **reliekenvereering** (Tomboekoe: Oost-Celebes). Op de Oeliassers worden de relieken aan het lichaam gedragen (tanden, haren, enz.). Onder de rijkssieraden van Bone komt voor de placenta van een vroegeren vorst met wat van zijn haar.

De **beelden** op graven waren hulpmiddelen voor zielen. Ook de Egyptenaren hadden beelden bij de doodkisten, die waarschijnlijk moes-

ten dienen als hulplichamen voor de zielen. Hoewel in mindere mate, komt dit gebruik ook in den archipel voor. Ook wel worden gesnelde hoofden op beelden geplaatst (Papoesche eilanden, Nieuw-Guinee), waarschijnlijk om zielestof aan het beeld te geven. In oude Fransche kronieken wordt vermeld dat aan het lijkmaal ook aanzat een beeld dat den overledene vertegenwoordigde. Daar de Islam de **beeldenvereering** of **idolatrie** verbiedt, neemt dit gebruik af met de verbreiding van den Islam. Men vindt het dus meer in het Oosten van den archipel en op Nias, bij de Bataks en bij de Dajaks (hier heet het hampatong). Uit oude overblijfselen blijkt dat dit gebruik op Java zeer in zwang moet zijn geweest (steenen beelden uit het Hindoetijdperk). Het was dus in zwang bij nagenoeg alle heidensche stammen. De Tënggëreezen doen er nòg aan. In sommige volksgebruiken op Java vindt men de beeldenvereering terug. Oude vrouwen spelen op het kerkhof Ni Towong; (dit was eene oude vrouw waarvan allerlei verhalen in omloop zijn). Een pop wordt dan gekleed in gestolen kleeren, wierook wordt gebrand, bezweringen uitgesproken, enz. Uit de bewegingen van de pop worden voorspellingen gedaan. De pop wordt bezield door de ziel van een der dooden van het kerkhof; zij dient dus als hulplichaam voor de ziel.

Door allerlei bezweringen wordt de ziel in een beeld gekregen. Er zijn priesters die de beelden maken en tevens bezielen (de beelden heeten op de Papoesche eilanden **korwar**). Een bezield beeld is voor alles bruikbaar. Vooral gezinshoofden hebben zulke beelden. Men behandelt ze evenals men de menschen behandelt. Waar de Islam zijn invloed doet gelden wordt de ziel vereerd zonder beeld. Men heeft dan de **gravenvereering**. Hier is de ziel dus nog gebonden aan het lichaam. Dit fetiçisme (om dit woord te gebruiken)staat tegenover de zielsvereering zonder voorwerp, **spiritisme**. Dus geesten die

niet zijn gebonden aan een voorwerp. Ook deze zijn hoofdzakelijk zielen van afgestorvenen: voorouderlijke eeredienst. De geesten vertoeven waar zij zelf eens vertoefden, rondom de woningen der levenden. Zij worden familie- of stamgoden. Op de kerkhoven toeven zij. Als zoodanig wordt ook het graf vereerd. Een bepaald zielenland kent men niet. Wel kunnen de zielen ook ver weg verblijven, in de bosschen, op de bergen, stroomopwaarts, of op een eiland, plaatsen die ver weg zijn en die men niet kent. De dooden hebben dezelfde behoeften als de levenden: eten, drinken, hebben slaven en vrouwen. Deze dienen dan ook den doode te worden geofferd. Men steekt zich in de schamelste plunje om de goede kleeren aan den doode af te staan, of men draagt heelemaal geen kleeren. Sieraden draagt men in rouwtijd natuurlijk ook niet. De Chineezen dragen zakkengoed als rouwkleedij die tevens ceremoniekleedij is bij het offeren. Vasten is eten offeren, of wel men gebruikt slecht voedsel. Rijstblokken mogen niet worden gebruikt, zeker niet alleen om geen lawaai te maken maar ook omdat men geen rijst voor eigen gebruik wil stampen. Ook mag geen vuur worden gestookt: dus niet koken. Sterft een vorst dan mag soms in het geheele rijk geen rijst worden gestampt. Ook wel gaat men niet thuis maar bij de buren eten. Makassaren en Boegineezen gaan niet ter markt (dus niet koopen) bij het overlijden van den vorst. De goederen zijn pali ten behoeve van den overledene. Soms nuttigt men geen vleesch daar dit meestal een luxe is en kauwt geen betel omdat dit een lekkernij is.

De kleur van de rouwdracht is verschillend; zwart, geel of wit. Het rouwen duurt lang, soms jaren. In de eerste jaren wordt op vaste dagen geofferd: op den dag der begrafenis, den 5en, 7en, 40en, 100en, 1000en dag na het overlijden. Meest worden eetwaren geofferd: de doode eet mee met de levenden, d.w.z. de laatsten eten het materieele, de

doode alleen het etherische gedeelte. Deze, veelal groote maaltijden op heidenschen grondslag zijn ook onder den Islam in zwang gebleven. Men beschouwt ze dan als eetfeesten ten behoeve van de armen (sëdëkah's).

Het begrip arm kan men dan uitbreiden zoo veel men wil; de moskeebeambten vallen daaronder. Daarom wordt hem bij het verscheiden een groot uitzet meegegeven. Het lijk als zielehuis wordt bewaard totdat het uitvaartfeest gevierd is kunnen worden. Bij de Dajaks heet dit uitvaartfeest toeloi (uitvaart) of tiwah (dit woord is ook in oud-Javaansche geschriften gevonden). Op Bali heeft het uitvaartfeest plaats met voorloopige begrafenis. De offers waren in de eerste plaats menschen: slaven en ook de vrouwen van den overledene. Dit was vroeger in den archipel vrij algemeen. Door den invloed van het gouvernement zal het wel nagenoeg niet meer voorkomen. Op Nias werden eenige slaven op een blok gelegd en met zwaarden op den nek geslagen. Werden deze uit angst krankzinnig dan was het doel bereikt want de ziel was dan met den doode meegegaan. Volgens oude berichten gingen vrienden en verwanten van den vorst wel eigener beweging met hem mede den dood in. De Spanjaard Urdanedo bericht in 1532 in den Banggaai archipel 150 vrienden van den overleden vorst over een tijdsverloop van 100 dagen te hebben zien krissen. Dit was geen hindoeïsme. Ook op het eiland Soemba, waar geen hindoeïsme was, kwamen menschenoffers voor. Waarschijnlijk is het dus een polynesisch gebruik. (Ook op de Fidji-eilanden en op de Philppijnen was dit gebruik in zwang.

Het hindoeïsme heeft in den archipel gebracht het **suttiïsme** (van satia (Skr.) = getrouw, eerenaam voor een weduwe). De trouw der weduwe uit zich door met haar overleden man mee den dood in te gaan. Thomas Cavendish die in 1580 Java bezocht, bericht dat in Balambangan (Oost-Java) bij het overlijden van den vorst onderscheidene zijner vrouwen zich van kant maakten. Valentijn bericht (1692) ook het dooden van 274 van de 400 vrouwen van den vorst. In Bantam trachtten de vrouwen mee te gaan in het graf van den overleden vorst (1605) doch werden tegengehouden. Op Bali bestond dit gebruik tot voor kort (Tabanan) nog. Ook in China heeft het door de eeuwen heen bestaan. De weduwe mag in geen geval hertrouwen. De nalatenschap van den overledene wordt vernield of begraven, opdat de aldus vrijgekomen zielen met hem kunnen meegaan. Ook wel worden vruchtboomen en veldgewas van den overledene vernield. Gebruik van de goederen van den overledene zou diefstal zijn. Tal van voorwerpen den overledene toebehoord hebbende worden pali (pemali of pantang of taboe, zie op dat woord) verklaard. Die voorwerpen mogen niet worden gebruikt. Soms worden het huis, een rivier (die langs de woonplaats stroomt), bosschen taboe verklaard. Staken worden ten teeken daarvan er bij gezet opdat iedereen het zien kan. Men kan echter het verbod afkoopen: voor het geld wordt dan geofferd. Ook wel gaat men tijdelijk verhuizen; de woning wordt aldus afgestaan aan den overledene alleen (Alfoeren op Celebes). Ook de Chineezen hebben dit gebruik. Bij de Dajaks worden voorwerpen afgebeeld en geofferd door ze te verbranden. Dit is bij Inlanders en Chineezen geen symboliek maar realiteit. Geld wordt nagemaakt in papier. Offeren van vee komt veel voor (Bataks). Op Soemba waar veel paarden zijn worden deze geofferd: zij krijgen een snede in den strot en worden dan het bosch in gejaagd, waar zij sterven.

Het dragen van **rouw** is ook een offer aan den doode. Zoo gaan heidendom en Islam hand aan hand. Toch weet de Inlander dat dit een feest is ter eere van hoogere machten (lëloehoer). Deze feesten worden vooral gevierd op Java, Sumatra en door de Boegineezen. De bij uitstek geschikte maand voor de vereering der dooden is de maand

Sjaban, die dan ook wel roewah (van het Perz. arwah = geesten) wordt genoemd.

Sommige **graven** worden meer **vereerd** dan andere, nl. de zoogenaamde **heiligengraven (kramat)**, d.z. de graven van vorsten, grooten, verkondigers van den Islam, asceten, enz. — Kramat beteekent: begiftigd zijn met de genade van Allah, dus meer macht hebben dan een gewoon mensch, dus wondermacht bezitten. Ook hierbij komt dus weer het heidendom te voorschijn. Aan dergelijke graven wordt geofferd, men smeekt om gunsten; wordt de bede verhoord dan worden dankoffers gebracht. Er hebben dus als het ware pelgrimstochten plaats. De Islam maakte van deze heidensche offerfeesten weer maaltijden ten behoeve van de armen. De graven zijn dus zooveel als schutspatronen. Ook wel gaat men op de graven slapen om een ingeving in den droom te krijgen. Vorstengraven werden door bepaalde dorpen onderhouden, die daarvoor van den vorst vrijdom van belasting kregen; deze zijn de z.g. **merdika** (= vrije) **desa's.** Het gouvernement heeft dit voorrecht in stand gehouden. [Zie ook **Desa's (Vrije)**]. De inwoners dier dorpen waren veelal gebonden aan allerlei verbodsbepalingen (b.v. geen geweren afschieten). Bij bezoek van den vorst moesten zij dezen en zijn gevolg onderhouden. In de buurt van deze dorpen zijn veelal door den vorst ingestelde godsdienstscholen. Hoewel de Islam gekant is tegen menschenvereering, is het aantal kramats legio. Men verklaart dit aldus dat de menschen niet mogen worden aangebeden maar wel aangeroepen.

De Inlander gelooft dat deze graven worden bewaakt door tijgers of krokodillen. Men doet dan het best niet of een ander taaltje te spreken in de nabijheid van die graven, om de geesten in de war te brengen. Ook de zeevarende Maleiers houden er om dezelfde reden een soort Bargoensch op na. De gravenvereering is dus de vereering anderer voorouders, niet van eigen, alzoo goden niet bepaald behoorende tot de voorouderlijke zielsvereering. Toch blijft daarnaast bestaan de vereering in eigen huis van eigen voorouders. Hiervoor dient een soort huisaltaar: een paal (bij de Boegineezen) waarbij wordt geofferd of kleine huisjes bij de woning. Ook hier vindt men het embryo van den tempel.

De heidensche **tempeldienst** is in den archipel alleen bij de Chineezen sterk ontwikkeld. Dit komt omdat bij dezen de huizenbouw hooger staat, waardoor van de tempels meer werk wordt gemaakt. De godsdienst der Chineezen komt in wezen overeen met het heidendom der Inlanders. Ook de Chineezen hebben het huisaltaar, tegenover den ingang van de woning: de zielen worden door houten plankjes, met namen en data der overledenen, vertegenwoordigd. De voorouders zijn de **beschermheiligen;** op bepaalde dagen wordt geofferd. Groote plaatsen hebben formeele tempels met voorouders voorstellende tabletten. Woorden voor goden en geesten zijn (Mal. Jav.): jang, ajang, sang jang of si jang, dan jang, leloehoer. Van jáng afgeleid zijn de woorden: sembahjang (= een sembah brengen aan de goden of geesten, dus vereering van den geest), kajangan = geestenverblijf. Jav. lelemboet (ngoko, v. lemboet = voorbijgaan), lelembat (kromo, v. lembat = id) = voorbijgegane, dus overledene. Uit het Skr. dewa (m.), dewi (vr.) = god, godin. Verbastering van het meervoud daarvan (dewata): djembata. Van het Arab.: sjaitan (van het Grieksche satanos) = duivel, verbasterd tot sètan; van het Perz. djin = geest.

De Javanen hebben speciale woorden voor bepaalde geesten en goden, zoo: tjakal-bakal-deså, de eigenlijke desagod, de oerstamvader van het dorp. Deze wordt vereerd in het huis van het desahoofd. Verder: danjang deså, de god van de desa, de ziel die het grondgebied van de desa bezielt, dus de aardgod, vereerd op de aloen-aloen of op een vooruitste-

kend gedeelte van den bodem. Op de aloen-aloen staat veelal een huisje onder den waringin, de kiem van een heidenschen dorpstempel. Aangrenzende dorpen hebben soms een gemeenschappelijken tjakal-bakal-desâ; dit is het geval wanneer doekoe's of bijdorpen later zelfstandig dorp zijn geworden. De gemeenschappelijke tjakal-bakal-desâ heet danjang toewâ. De danjang toewâ is het hoofd van de mindere godheden, zooals die van de sawah's (als stuk van het desâ-gebied); elke sawah heeft haar eigen god. Grondgoden zijn natuurgoden; zoo ook godheden van rotsen en andere onderdeelen van de natuur. Deze godenvoorstelling noemt men **naturisme.** Zoo wordt de wind voorgesteld door een godheid sambang (= ronddwalen) genaamd. Er zijn bepaalde dagen voor het aanroepen van deze goden. **Excorcisme** of **uitdrijving** der kwalen (bv. rheumatiek) wordt aan deze goden toegeschreven. Den stormgod, djati ngarang stelt men zich voor als een reus, gewapend met een knots. Dingin, de koudegod, veroorzaakt bèri-bèri, waterzucht. Aan lampor (een mensch met een buffelkop) worden zware regens toegeschreven; mèntèk veroorzaakt bederf van vruchtboomen en rijst; âmâ vernielt de velden door muizen (hieraan wordt geofferd, de overige kunnen worden verdreven door lawaai). Zoo heeft men ook een specialen god voor de karbauwenziekten, enz. De meest algemeene godheid der Javanen (in het bijzonder in Soerakarta en Jogjakarta) is Njai Lârâ Kidoel, de Javaansche vrouwelijke Neptunus. Zij wordt vereerd in tempels en in kalkgrotten (o.a. in Z.-Jogjakarta aan het riviertje Oepak, waar vroeger ook wel de vorsten gingen slapen om droomonthullingen te krijgen).

Heiligen. De Islam heeft bij zijn verbreiding nooit afgebroken wat zij vond, tenzij het hoofdzaken betrof, zooals bv. den beeldendienst. De Islam heeft engelen en heiligen bijgebracht die door den Inlander worden aangeroepen als zijn eigen, heidensche goden, met afzonderlijke offerdagen en bepaalde adats, die door den volksgeest ontstaan. Ook hier weer worden sedekah's gegeven waarop de godsdienstleeraren of moskeebeambten worden uitgenoodigd. Ook Christelijke heiligen, door den Islam opgenomen, worden door den Inlander aangeroepen. Joesoep (Josef) om mooie kinderen te krijgen; Soleiman (Salomo) voor rang en aanzien, eer en hoogheid; Moesja (Mozes) voor dapperheid; Ngisâ (Jezus), de patroon voor kundigheden, dus om knap te worden.

Alle Islamsche heiligen zijn kramatheiligen, d.z. menschen die de gunst van Allah hadden en zoo hooge macht kregen. Men kan aldus onderscheiden: 1. Kerkhofheiligen, wier graf (hetzij heidensch, hetzij Mohammedaansch) men vereert; 2. schutsheiligen van dorpen en weiden (dit sluit zich aan bij de heidensche goden. De Islam laat toe de aanroeping van heiligen, d.z. menschen, als voorspraak bij Allah. De vereering laat hij slechts toe van Allah); 3e. specialiteiten van dapperheid, verstand, mooie kinderen, enz.; 4e. levende kramatheiligen, profeten (in de praktijk is geen verschil tusschen aanroepen en vereeren-); hier roept men dus levende heiligen aan; 5e. modeheiligen, graven die tijdelijk in trek zijn (bv. een ziek kind wordt beter door den invloed van een graf werwaarts het is gebracht; nu volgen anderen dat voorbeeld, vinden echter geen baat en de heilige is niet meer in trek).

De Islam laat niet toe dat steenen worden vereerd; doet men dit toch dan heet het dat er een heilige in is begraven. Alle heidensche goden en heiligen kan men dusdoende aan den Islam aanpassen voor zoover dit niet in strijd komt met de hoofdpunten. Zie ook **Heidendom** (heiligengraven en beschermheiligen).

Heilige Oorlog, zie **Prang Sabil.**

Herten. In den archipel komen onderscheidene, aan elkander verwante soorten herten voor. De algemeene benaming is roesa (Mal.) en mendjangan (Jav.). De grootste

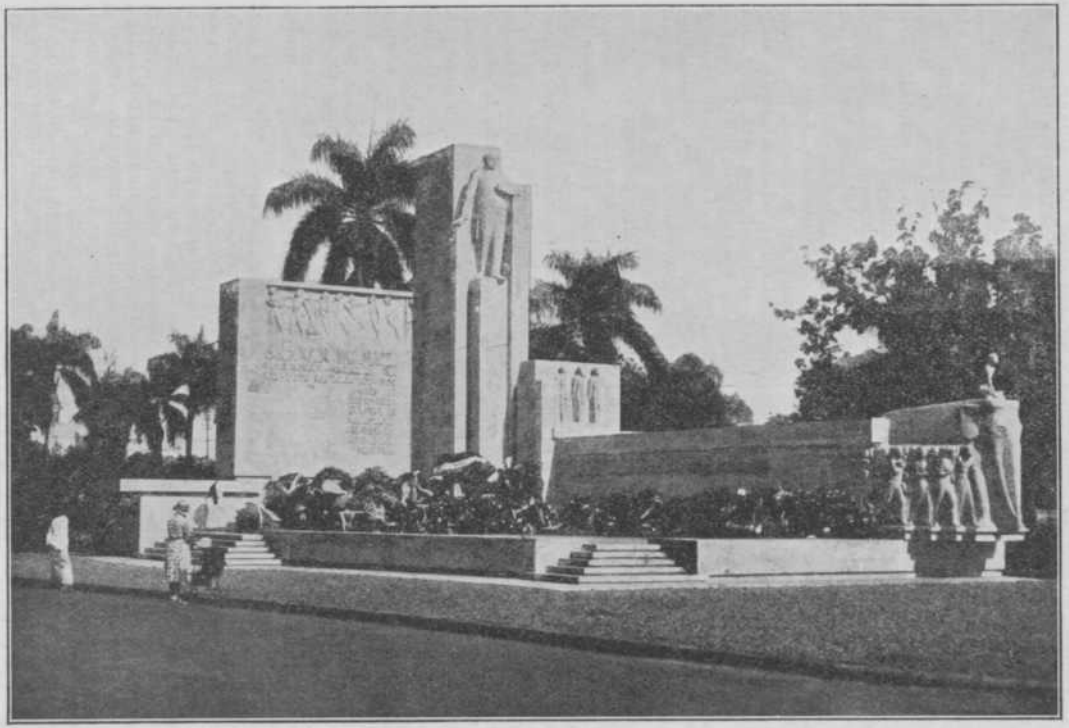

Van-Heutszmonument — Batavia.

soort is het **waterhert**, dat op Sumatra, Bangka en Borneo voorkomt. Een kleine soort is de **kidang**; verder de zeer kleine **kantjil** of **dwerghert**, zie aldaar. De hertenjacht wordt beoefend zoowel door Europeaan als door Inlander. Herten komen overal in den archipel voor, maar in het Oosten, naar men zegt, zijn ze ingevoerd (door de Inlanders) en verwilderd.

Hertzwijn, zie **Babiroesa.**

Herzienings-Commissie 1918. In 1918 benoemde de Gouverneur-Generaal Van Limburg Styrum eene commissie tot herziening der Staatsinrichting van Ned.-Indië, welke in 1920 een lijvig verslag uitbracht met een ontwerp van wet op de Staatsinrichting van Ned.-Indië, ontwerp-voorstellen tot wijziging der Grondwet en verdere bijlagen. Het in het leven roepen dezer Commissie hield verband met de politieke onrust der Novemberdagen van 1918 en den aandrang van den Volksraad om ten spoedigste tot eene radicale hervorming der Staatsinrichting van Nederl.-Indië over te gaan.

De Commissie, waarin ook vertegenwoordigers van sterk vooruitstrevende politieke organisaties zitting kregen, werd voorgezeten door prof. Mr. J. H. Carpentier Alting.

Zij stelde eene algeheele Staatsrechtelijke reorganisatie van Ned.-Indië voor met toekenning van eene vergaande autonomie aan dit Staatsdeel en groote medezeggenschap der bevolking.

Van dit rapport is ongetwijfeld groote doch niet overwegende invloed uitgegaan op de daarop volgende Grondwetsherziening van 1922, welke eene radicale vernieuwing der koloniale artikelen (60 en 61) bracht. N. d. W.

Heutsz (Joannes Benedictus Van), geb. te Coevorden 3 Febr. 1851, overleden te Montreux 10 Juli 1924. Na de officiersrangen tot en met kolonel der infanterie te hebben doorloopen en zich daarin op een bijzondere wijze, voornamelijk in Atjeh, te hebben onderscheiden, werd Van Heutsz in 1898 benoemd tot civiel- en militair gouverneur van Atjeh en Onderhoorigheden. Voor het door hem aldaar gevoerde beleid zie **Atjeh.** Na in 1898 te zijn benoemd tot generaal-majoor, gewerd hem in 1900 den rang van luitenant-generaal. In 1902 werd hij benoemd tot adjudant-generaal van H.M. de Koningin met den rang van groot-officier van de Kroon. Alle klassen van de militaire Willemsorde doorliep hij, tot hij in 1903 werd benoemd tot grootkruis van die orde (in 1899 was hij benoemd tot ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw). In 1904 werd hij benoemd tot gouv.-generaal van Ned.-Indië, welk ambt hij in October van dat jaar aanvaardde en hetwelk hij bekleedde tot Dec. 1909. Deze periode kenmerkte zich door de openlegging der buitengewesten, d.w.z. dat in vele streken waar wij geen- of een schijngezag uitoefenden, het gezag van het gouvernement effectief werd gevestigd, (Midden-Sumatra, Centraal-Borneo, Celebes, Bali, Soembawa, Soemba, Flores, Timor, de Molukken). Doordat daardoor orde, veiligheid en rust werden gevestigd, werd daarmede tevens de grondslag gelegd voor den welvaart die in de daarop volgende decennia Indië kenmerkte. Bij zijn aftreden werd hij benoemd tot grootkruis van den Nederlandschen Leeuw. Van Heutsz is ongetwijfeld een groot man geweest, die als gouv.-generaal in één adem mag worden genoemd met J. P. Coen.

Hevea Brasiliensis, zie onder **Rubber.**

Hinderordonnantie. Tot 1926 golden in Ned.-Indië voor de oprichting van fabrieken en neringen de oude bepalingen van 1836, vele malen gewijzigd en aangevuld. In 1926 werden die voorschriften herzien en aangevuld opnieuw afgekondigd bij de Hinderordonnantie. Artikel 1 daarvan bepaalt: Het is verboden om zonder vergunning op te richten de volgende inrichtingen. Er volgen dan een twintigtal groepen van fabrieken en bedrijven van allerlei aard, doch deze opsomming is niet limitatief, want het artikel eindigt met de woorden: zoomede

alle andere inrichtingen, welke gevaar, schade of hinder kunnen veroorzaken. Enkele ondernemingen vallen niet onder de Hinderordonnantie n.l. inrichtingen, benoodigd voor den aanleg en instandhouding en de exploitatie van spoor- en tramwegen en openbare werken en verder ondernemingen, waarvoor de Fabriekenordonnantie, Rubberbereidingsordonnantie en Petroleumopslagordonnantie gelden. De vergunning wordt verleend door het College van Burgemeester en Wethouders, door het College van gecommitteerden in de Regentschappen, dan wel door de Voorzitters van de Locale Raden, de Hoofden van plaatselijk bestuur of door de Regenten al naar de plaats, waar het bedrijf zal worden ingericht. Straten, wijken en plaatsen kunnen gesloten worden voor bepaalde inrichtingen bijv. hinderlijke fabrieken, slachterijen enz. kunnen verboden worden als er gemeentelijke instellingen zijn waar de werkzaamheden moeten worden verricht. Kleine bedrijven niet met machinale kracht kunnen soms vrijgesteld worden van vergunning vragen. Weigering van de vergunning geschiedt overigens alleen wegens gevaar, schade aan eigendommen, bedrijven of de gezondheid of wegens hinder van ernstigen aard, waarvan in de ordonnantie eenige voorbeelden worden gegeven. Door het stellen van voorwaarden kan eventueel aan geduchte bezwaren tegemoet gekomen worden. Van de beslissing staat hooger beroep òf bij den Gouverneur der provincie òf bij den Directeur van Binnenlandsch Bestuur. De vergunningverleener kan altijd nog nieuwe voorwaarden stellen indien de ondervinding de noodzakelijkheid daarvan heeft aangetoond. De nieuwe bepalingen gelden ook voor vergunningen op den voet der bepalingen van 1836 verleend of voor, bij de inwerkingtreding der nieuwe voorschriften reeds bestaande inrichtingen, waarvoor vroeger geen thans wel een vergunning noodig is. De vergunning is niet persoonlijk, hij wordt verleend aan den aanvrager of diens rechtverkrijgenden. Bij afwijking van de gestelde voorwaarden kan de vergunninggever de verzuimen doen herstellen of de vergunning intrekken. Strafbepalingen en gedwongen vrije toegang voor de bevoegde autoriteiten verzekeren de nakoming der voorschriften. d. M. S.

Hindoeïsme. Het hindoeïsme heeft aan het polynesisch heidendom (zie op het laatste woord) wel goden toegevoegd, maar heeft het niet verdrongen. Ook het hindoeïsme gelooft aan zielen en zielsverhuizing; ook hierbij is alles bezield. **Brahma** is de wereldziel, de schepper van alle leven. Soms wordt de ziel tot straf gebannen in een dier of hellewezen. Ook kan de ziel weer worden herboren in een heilige. Ten slotte wordt ze weer opgenomen in Brahma, de alziel. De natuur verdeelde men in de deelen die men zag: de schepping en de vernieling, daartusschen bestaat een onderhoudende kracht. De scheppende kracht is **Brahma,** de vernietigende **Çiwa,** de onderhoudende **Wishnoe.** Dit is de **trimoerti,** de driemacht, welke door een menschelijke gedaante wordt voorgesteld. Çiwa kwam spoedig op den voorgrond: daaruit ontstond het **Çiwaïsme.** In dezen vorm kwam het in den archipel. De drie krachten waren openbaringen van een alkracht. Veel werk werd gemaakt van beelden in graniet en trachiet; deze beelden zijn bronnen voor de historie. Op Java bleef het hindoeïsme de godsdienst der overheerschers; daarom ging het door den Islam spoedig te gronde. Op Çiwa werden attributen van Brahma en Wishnoe toegepast. Op Java wordt Çiwa afgebeeld als schepper en onderhouder, met attributen van vernietiging: slagtanden, wapenen, doodshoofden, of gezeten op een kring van doodshoofden, in de hand een bloedschaal waaruit hij drinkt. Oorspronkelijk echter is Çiwa geen booze god, want Çiwa beteekent „goedgunstige", welbekend als mahadewa (oppergod), op Java batara goeroe; als tijdgod heet hij maha kala. Elke god heeft een

Hindoebeeld te Rambatan aan de Boven-Batanghari, Sidjoendjoeng — Sumatra's Westkust.

sjakti, een vrouw. **Dewi Çri** is de vrouw van Çiwa. Men stelde den schepper wel voor als hemel, het mannelijk deel dat de aarde bevruchtte. Uit het huwelijk van Çiwa met Dewi Çri kwamen goden voort, die een onderdeel van de wereldproductie vertegenwoordigden. **Ganeça,** de grootste zoon, ook bevelhebber van het leger, rijksbestuurder, vertegenwoordigt tevens de wijsheid. Dit hindoeïsme vindt men ook op Java; het moet er zijn gebracht in de 4e of 5e eeuw na Christus. Men heeft goden van zon, maan, bodem, onderwereld, enz. Vele zielen keeren in de aarde terug, een soort van hel. **Indra** is de verpersoonlijking van den stoffelijken hemel, **Brahma,** de regengod, hoofd van het paradijs, **Jama,** een god van de onderwereld, tegenvoeter van Indra. De hoofdgod van de onderwereld is **Koewëra** die recht spreekt over de zielen. De eigenlijke godsdienst kwam neer op het bezoeken van de tempels, waar die goden waren te vinden. Vandaar bedevaarten, processies op vaste feestdagen. Ook had men huiseeredienst. De godsdienstige filosofie was van invloed op het opnemen in de alziel. Hiertoe dienden onderscheidene middelen: een braaf leven leiden, afzondering en zich denken in de gelukzaligheid. Door de gedachte kon men zalig worden. Vormde men broederschappen dan wekte men elkander op tot zaligmaking; ascetische broederschappen. Het doel van die broederschappen was het bereiken van een toestand van moksja (= bevrijden, losmaken van het stoffelijke). Het kluizenaar zijn (tâpâ) heeft op Java veel invloed gehad; heden ten dage nòg, gewijzigd onder invloed van den Islam. Zoodoende vormden zich godsdienstige koloniën, afgezonderd van de overige samenleving. Tot zaligmaking van de menschheid werden heiligdommen gebouwd, voornamelijk door Hindoevorsten die daartoe de middelen bezaten. Het gewone volk, de overheerschte Javaan werd hiervoor gebruikt. De schenkingen werden

veelal op steen gegrift, ook ter zelfverheerlijking der vorsten. De oudste Çiwaïtische inscriptie op Java dateert van 733. Het bestond er echter veel eerder. Fah Hiën (einde 4e, begin 5e eeuw), een Chineesch reiziger die Java bezocht, vond er het Brahmaïsme. Op West-Java zijn steenen gevonden die dat bericht bevestigen. Fah Hiën maakt geen melding van Chineezen op Java. Het Çiwaïsme bestaat op Java niet meer. Het is waarschijnlijk niet met geweld door den Islam uitgeroeid, maar de eigenlijke Javaan beleed het hindoeïsme niet doch in feite het heidendom. Op Bali bestaat het hindoeïsme nog. De Arabieren die den Islam predikten hebben den meesten invloed uitgeoefend in Westen Midden Java, afnemende naar het Oosten. Op Bali vindt men de oud-Javaansche toestanden terug. De op Bali meest vereerde godin is Dewi Çri, aldaar genoemd Doergâ, de godin van den landbouw. Çiwa heeft er 6 groote hoofdtempels. Ook daar zijn heidensche goden naast hindoesche. Het godsdienstsysteem verdeelt de menschen in meer of minder volmaakte. Niet alleen in het leven hiernamaals maar ook hier kan men een hoogere zaligheid deelachtig worden. De menschen zijn ingedeeld in vier kasten, die ook nu nog op Bali bestaan. De kastenindeeling houdt verband met de wedergeboorte van de ziel. Het woord voor kaste is djati = geboorte, of warna = kleur. De hoogste kaste bevat hen die op aarde de hoogste zaligheid hebben bereikt, de **Brahmanen,** wier ziel één is met Brahma. In 't algemeen zijn zij het die de zaligheid hebben gezocht, asceten, de priesters. Brahmanen mogen huwen en kunnen koopman zijn of landbouwer; zij behoeven niet steeds te zoeken naar de zaligheid. Op Bali heet deze klasse die der **ida's;** veelal zijn het afstammelingen van vroegere asceten. De kaste is erfelijk geworden. De geletterden zijn onder hen de voornaamsten; het is dus de priesterklasse; ook zijn zij onderwijzers, waarzeggers, tijd-

wichelaars. De tweede kaste is die der **Ksatria's,** op Bali **dewa's** genaamd. Oorspronkelijk waren dit de ridders, krijgers in Hindostan, welke kaste ook de vorsten omvatte. Op Bali behoorde alleen de vorst van Kloengkoeng tot de dewa's; hij was de dewa agoeng (de groote god). De overige voormalige vorsten op Bali behoorden tot de 3e kaste, die der **Weca's,** de landbouwers en de kooplieden, die den titel goesti voeren. De 4e kaste is eigenlijk geen kaste, maar omvat allen die niet tot een kaste behooren, op Java dus vroeger de heidensche Javanen, op Bali dezelfde groep, de oorspronkelijke inheemschen, Bali- aga genaamd. (Zie **Bali**). Onderscheid in kleeding voor de kasten bestaat niet. Van Bali uit werd het **Çiwaïsme** op Lombok gebracht. Ook daar heeft men de kastenindeeling, ook daar behoort de oorspronkelijke bevolking, de Sasaks, tot de sjoedra's. De Sasaks zijn Moslims, de Bali-aga heidenen. De hindoe's op Bali en Lombok noemen zich ook wel de wong Modjopahit (de lieden van Modjopahit) naar het laatst bestaande hindoerijk op Java.

Hitoe, het Noordelijk schiereiland van het eiland Ambon.

Hoedenindustrie. In Tangerang (res. Batavia), waar het hoedenvlechten als huisindustrie van ouds werd beoefend, is dank zij Europeesche leiding deze industrie tot een belangrijke bron van inkomsten voor de inheemsche bevolking uitgegroeid. Was oorspronkelijk het aangewende materiaal bamboe, thans worden niet allen pandambladeren voor dit doel gebezigd doch worden er ook zg. panamahoeden gefabriceerd.

Deze industrie heeft in de laatste jaren in hooge mate de gevolgen ondervonden van de heerschende malaise.

Hoekoem (Ar.), heeft in het Maleisch onderscheidene beteekenissen; hier zij slechts vermeld de beteekenis van „godsdienstige instellingen" als tegenstelling van „inheemsche gewoonte" (zie **Adat**).

Hoenders. Het tamme hoen stamt waarschijnlijk af van het wilde **boschhoen** (ajam hoetan Mal.). Van beide soorten is de haan polygaam, in tegenstelling met de meeste andere vogels, die monogaam zijn. In Indië worden onderscheidene rassen van hoenders geteeld, sommige zooals de leghornhoenders en de zwarte Minorca's om de eieren, andere zooals Cochin-Chinahoenders (met beveerde pooten) om het vleesch, weer andere zooals de Rhode-Islandkippen om beide. Al deze rassen zijn ingevoerd. De inheemsche rassen zijn van minder beteekenis. Bij de hoenders zijn de mannelijke veelal mooier en grooter dan de wijfjes. Zoo ook bij de **pauw** (Mal. boeroeng mërak) die op Java en Sumatra voorkomt, en den **argusfasant** (boeroeng koewan of -koewang) van Sumatra (zie **Fazant**). Ook sierhoenders als de **kalkoen** (Mal. ajam-bëlanda), de **fazant** (Mal. boeroeng koewang) en het **parelhoen** (Mal. ajam moetiara) zijn in Indië geïmporteerd. **Patrijzen** telt Indië in onderscheidene soorten, zooals de Javaansche patrijs. **Kwartelsoorten,** als de Chineesche en de vechtkwartel (Mal. boeroeng poejoeh) komen er in onderscheidene soorten voor (zie ook **Dierengevechten**). In het Oosten van den archipel komen **loophoenders** voor, die hun eieren in zand en bladeren begraven, niet broeden doch deze taak aan de zonnewarmte overlaten. Verder de **hamervogel** (zie aldaar) of **maleo** van Noord-Celebes.

Hoeta, Inlandsche dorpsgemeente in de Bataklanden (zie **Dorp** en **Bataks**).

Hoetanopan, hoofdplaatsen der onderafdeeling Groot- en Klein Mandailing, Oeloe en Pekantan, afdeeling Padangsidimpoean, residentie Tapanoeli. De plaats ligt aan den grooten autoweg van Padang naar Medan, heeft een uitstekende pasanggraban en is zeer gezocht om haar aangenaam, gezond en koel klimaat.

Hoëvell (Dr. Wolter Robert Baron Van), geb. te Deventer 15 Juli 1812, overl. te 's-Gravenhage 10 Febr. 1879, was predikant te Bata-

via toen hij zich door zijn vooruitstrevende ideeën op koloniaal-politiek gebied, blijkende uit zijn publicaties, het ongenoegen van de Indische regeering op den hals haalde. Hierdoor gedwongen in het moederland terug te keeren zette hij zijn actie voort en wist zoodanig de aandacht op zich te vestigen dat hij in 1849 tot lid der tweede kamer werd verkozen. Tot de nieuwe richting in het koloniaal bestuur, die zich toen in Nederland baan brak heeft Van Hoëvell in groote mate bijgedragen. Ook op de samenstelling van het nieuwe reglement op het beleid van de regeering in Ned.-Indië (1854) heeft hij grooten invloed uitgeoefend. Door zijn krachtig opkomen voor de belangen van de inheemsche bevolking legde het reglement den gouverneur-generaal den plicht op de Inlandsche bevolking tegen willekeur te beschermen. Mede door zijn invloed werden de ergste misbruiken tegen het cultuurstelsel weggenomen. De gehate passarbelasting werd afgeschaft en aan de slavernij werd bij de wet een einde gemaakt (1859) alles dank zij de actie van Van Hoëvell. Hij was een man van groote welsprekendheid en veelomvattende kennis. Van zijn hand verschenen tal van publicaties.

Hollandia, onderafd. met gelijknamige hoofdpl. (op Noord-Nieuw-Guinee der afdeeling Ternate, residentie der Molukken. De onderafd. staat onder een gezaghebber.

Honden. De tamme hond (Mal. Andjing) wordt in Indië allerwegen als inheemsche hond aangetroffen. Hij is nauw verwant aan de jakhalzen en wordt door den Inlander gewoonlijk slecht of niet verzorgd (op Java de bekende gladakker). Op Sumatra (Minangkabau, Bataklanden) wordt de hond veel beter verzorgd als jachten waakhond. Op Java en Sumatra komt de **wilde hond** in enkele variëteiten voor. Hij stamt niet af van den tammen hond, want heeft een ander gebitstelsel. Zij leven in paren of in groepen, gedragen zich als wolven en jagen op wild (herten, wilde zwijnen enz.). Men ziet ze zelden omdat zij zich bij voorkeur in onbewoonde streken ophouden.

Hond (Vliegende), zie **Vleermuizen.**

Hondsdolheid, zie onder **Veeartsenijkundige Dienst (Burgerlijke).**

Hongi, een Inlandsche oorlogsvloot in de Molukken, bestaande uit een aantal gewapende prauwen (kora-kora) die roof- en moordtochten ondernamen (hongi-tochten). Tegenwoordig komen ze (nog zeer onlangs in 1933) alleen nog op Nieuw-Guinee voor, waar ze door het gouvernement met kracht worden tegengegaan. Ook de tochten in den Compagniestijd door de gouverneurs der Molukken ondernomen om geschillen op te lossen en de inwoners (Alfoeren en Makassaren) die zich aan smokkelhandel hadden schuldig gemaakt te tuchtigen, alsmede om te overvloedigen aanplant van specerijen uit te roeien, om ze op de Europeesche markt op prijs te houden, noemde men hongitochten.

Honingvogels, zie **Djantingan.**

Hoofddoek. De mannelijke Inlanders dragen een hoofddoek, meestal van gebatikde vierkante doeken, in schier eindelooze verscheidenheid. De algemeene benaming is sëtangan- of ikat kapala, ook wel dëstar (Perz. tulband). Aan de wijze waarop zij zijn opgemaakt kan men zien tot welke bevolkingsgroep de drager behoort (Soendanees, Javaan, Madoerees, Minangkabauer, Atjeher enz.). Ook wel is er onderscheid tusschen de hoofddoek van een hoofd en een gewoon man (o.a. bij de Minangkabauers). Bij de vooruitstrevende Inlanders raakt de hoofddoek in onbruik. Deze dekken het hoofd met een zwart of gekleurd, veelal fluweelen mutsje. Vrouwen droegen geen hoofddoek; tegenwoordig dekken de vrouwen buitenshuis of in tegenwoordigheid van niet-huisgenooten veelal het hoofd met een omgeslagen sjaal. Dit geldt als een bewijs van rechtzinnigheid in de leer.

Hoofdgeld, zie **Heerendiensten.**

Hoogvlakte van Toba, onderafdeeling en district der afdeeling Bataklanden, residentie Tapanoeli, onder een controleur B.B. met standplaats Siborongborong. De onderafdeeling bestaat uit het gelijknamige district, verdeeld in de onderdistricten Siborongborong, Doloksanggoel en Parmonangan. Zij telt bijna 85.000 inwoners, waaronder een 8-tal Europeanen en 36 Chineezen. De hoofdplaats is door autowegen verbonden met de overige deelen van het gewest.

Houtskool wordt op Java zoowel door de Inheemsche bevolking als door het boschwezen gemaakt van onderscheidene houtsoorten (o.a. djati). Op Bangka en Billiton wordt houtskool aangemaakt door en voor de tinbedrijven aldaar. Verder in den Riouwarchipel en in Bengkalis (Oostkust van Sumatra) voor uitvoer, hoofdzakelijk naar Singapore. De uitvoer van houtskool is belangrijk. De bereiding in laatstgenoemde streken geschiedt in ovens door Chineezen. Op de Landsbegrooting 1934 is een bedrag uitgetrokken voor een laboratoriuminstallatie voor het vervaardigen en brikitteeren van houtskool.

Houtsoorten. Voor zoover thans bekend is, zijn in Indië een goed duizendtal boomsoorten, welker hout geschikt is voor handelsdoeleinden. In het boschbouwproefstation en het museum voor economische botanie te Buitenzorg alsmede het koloniaal instituut te Amsterdam vindt men een groote collectie houtsoorten. Eerstgenoemde instelling heeft van een 100-tal houtsoorten handelsmonsters beschikbaar. Enkele der meest bekende en bruikbare houtsoorten mogen hier volgen. Op Java is de onder de algemeene benaming **djati** voorkomende houtsoort bij uitnemendheid geschikt voor tallooze doeleinden. Ook op Sumatra groeit djati doch deze is ver inferieur aan die van Java, welke wereldvermaard is. **Rasamala** in West-Java en op Sumatra, gebruikt voor huizen- en bruggenbouw, evenals **eiken-** en **kastanjesoorten.**

Tjempaka van Java en Sumatra voor meubels en kisten. **Hoeroe** van Java, Sumatra en Borneo, een fraaie houtsoort voor planken, stijlen en kano's. **Djamoedjoe** (Jav.), kajoe ambon (Sumatra) voor huizenbouw en meubels. **Java-palissander** (alleen op Java en in Voor-Indië), fraai van kleur en teekening en duurzaam, zeer gezocht voor meubels en lambriseering. **Meranti** van Sumatra en Borneo, aldaar de meest voor tal van doeleinden gebruikte houtsoort. **Keroewing** van Java, Sumatra en Borneo, voor huizen- en bruggenbouw. **Kamferhout** (Sumatra, Borneo) wordt voor dezelfde doeleinden en voor koffers gebruikt. **Merawan** van Zuid-Sumatra en Borneo heeft een fraaien glans en wordt veel voor meubels en betimmering gebruikt. De duurzaamste houtsoort van Indië en in groote hoeveelheid verkrijgbaar is het **ijzerhout (boelian)** van Zuid-Sumatra en Borneo, voor tal van doeleinden, meest huizen- en bruggenbouw, bruikbaar. **Merbau** (Borneo, Celebes, Molukken) zeer gezocht voor zware constructies, lambriseering en prauwen. **Tembesoe** (Sumatra, Borneo) zeer gezocht voor constructies en snijwerk. **Rengas** (Sumatra, Borneo), fraai gevlamd en met fraaien glans voor meubels en lambriseering. **Soerian** (Sumatra) een fraaie en geurige voor tal van doeleinden, ook betimmering en sigarenkistjes, geschikte houtsoort. **Boengoer,** over den heelen archipel voorkomend, staat niet veel bij djati ten achter en voor dezelfde doeleinden bruikbaar. **Ebbenhout** (voornamelijk van Noord-Celebes) is in Indië zwart met roodbruine vlammen, voor luxe-meubels en betimmering. Voor dezelfde doeleinden het **Angsana** en het **Ambonsch notenhout,** het laatste een van de fraaiste, gevlamde houtsoorten in den archipel. **Kajoe lasi,** zeer duurzaam, voor meubels, prauwen, huizenbouw. **Sandelhout** van de kleine Soenda-eilanden, fraai gekleurd en het kernhout geurig, gebruikt voor snijwerk, reukhout, oliebereiding voor zeepen en parfums.

Houtvester, zie **Boschwezen.**

Humboldtbaai, aan de Noordkust van Nieuw-Guinea.

Huwelijk. Het huwelijk is voor den Inlander de gewichtigste gebeurtenis van het leven. Een grondbeginsel daarbij is de polygamie, de zucht om veel kinderen te hebben en zoodoende een grooten stam of geslacht. Toen de stammen afzonderlijk naast elkander leefden gaf de numerieke sterkte ook macht. Kinderen krijgen is hoofdzaak. Ieder kan zooveel vrouwen hebben als hij verkiest. Het Mohammedanisme beperkt dit aantal weliswaar tot vier, maar deze zijn de huisvrouwen, de hoofdvrouwen; men mag ook bijvrouwen hebben, zoodat een harem geoorloofd is. Praktisch kan men dus toch zooveel vrouwen hebben als men wil. Aangezien echter meer vrouwen meestal ook meer kosten met zich brengen, zijn het uitsluitend de hoofden en beter gesitueerden die meer dan één vrouw hebben. In den laatsten tijd echter komt het meer en meer in zwang dat ook deze maar één vrouw hebben. De gewone Inlander heeft maar één vrouw. Aan de Javasche hoven heeten de hoofdvrouwen **padmi,** de bijvrouwen **goedik** of **sélir.** De goendik zijn een graad hooger dan de sélir. De laatsten worden uit het volk gekozen. Van de padmi is de eerstgehuwde de hoogste in rang.

Aan het huwelijk gaat een vrijage vooraf. Kinderen worden beschouwd als slaven; daarom ook wordt het huwelijk door de ouders beredderd. De plaats voor kennismaking voor huwbaren is meestal het veld, vooral de sawah. De vrouw is zeer belust op trouwen. Van liefdesdranken wordt veel gebruik gemaakt; ook hieraan ligt ten grondslag het denkbeeld van transmigratie. Getah pertjah of rubber, dat kleeft en aan de lucht blootgesteld taai wordt, beteekent dus toenaderingsvermogen. Daarom worden van de bast drankjes bereid. De helft moet het meisje, de andere helft de jongeling drinken. Wanneer een jongeling een sirihpruim van een meisje aanneemt beteekent dit dat hij haar accepteert. Geen huwelijk komt tot stand zonder tusschenpersoon of koppelaar; dit is een deftig beroep en zeer in aanzien. Levende getuigen zijn noodig daar men geen geschreven stukken heeft. De vader zoekt meestal een schoonzoon, in alle geval moet hij zijn toestemming geven. Men trouwt zeer jong; meisjes van 14 en 15 jaar zijn meestal volkomen huwbaar. De onderhandelingen tusschen de ouders worden vaak gevoerd als de kinderen pas geboren of nog zeer jong zijn. Dit is een kawin gantoeng, een huwelijk, dat nog hangende is; het eigenlijke huwelijk heeft pas plaats als de betreffenden huwbaar zijn. Meestal gaan de ouders tijdens de onderhandelingen elkander bezoeken, vergezeld van familie. Soms is ook het meisje hierbij tegenwoordig. Volgens de adat wordt er bijna niet over het huwelijk gesproken. Wijders wordt de toestemming van den jongen man gevraagd; hoe het meisje er over denkt komt er niet op aan. Dan wordt er gewicheld of de beiden bij elkander behooren. Leidt dit tot een resultaat dan zenden de ouders van den jongeling aan de ouders van het meisje een verlovingspand (paningsèt), meestal bestaande uit een of meer voorwerpen van waarde. Wordt dit aangenomen dan is de zaak in orde. Volgens de adat moet nu een huwelijk volgen; wordt de overeenkomst verbroken dan moet de paningsèt worden teruggegeven. Dit is de eerste periode voor het sluiten van een huwelijk. De tweede periode is de uitkeering van den bruidschat (toekon of toembassan = koopsom. De dochter is een bezitting die men dus afstaat tegen een vergoeding. Zonder toembassan is geen huwelijk mogelijk. De groote der toembassan wordt bij de onderhandelingen door den tusschenpersoon bepaald. Deze treedt op als getuige. Gedurende de onderhandelingen worden kleine cadeaux gewisseld ter vergemakkelijking. De bruidsschat kan bestaan uit allerlei. Er mag echter niet aan

ontbreken een pamĕsing (van pĕsing = urine). Het is een stuk goed dat gegeven moet worden aan de vrouw die het meisje heeft gebakerd en dus veel onaangenaams heeft ondervonden van de pĕsing. Het overbrengen van den bruidsschat gaat gepaard met veel statie en met een feestmaal. Dit wordt door alle belangstellenden bijgewoond. Het huwelijk toch is een dorpszaak, een stamzaak. Ieder die zin heeft eet mee, maar brengt ook een cadeautje mee. Er komen ronggèngs, wajang, muziek, enz. bij te pas. Een hadji, godsdienstleeraar of moskeebeambte prevelt gebeden. De bruidegom wordt door een ieder gelukgewenscht, doch wordt verder aan zijn lot overgelaten. Nu moet de bruid worden afgeleverd. De Islam heeft hieraan een tintje ritueel gegeven. Den avond te voren wordt een offer gebracht aan de widadari (hemelgeesten). Daarmede begint de eigenlijke huwelijksvoltrekking. Dan scheert men bruid en bruidegom de wenkbrauwen en wat haar af. Misschien is hierin ook een offer te zien. In dien nacht mogen bruid en bruidegom niet slapen, anders brengen de geesten der duisternis ongeluk over het huwelijk. Zij worden door speciale menschen wakker gehouden. Dien nacht verven bruid en bruidegom zich, de eerste met roode, gele en zwarte verfstof, de laatste vooral de wenkbrauwen zwart. Nu heeft eerst de Islamietische huwelijksvoltrekking plaats. De vader of naaste bloedverwant der bruid (wali, zie aldaar) is er aanwezig namens de bruid, die er zelf niet bij is. De wali geeft de bruid aan den bruidegom ten huwelijk. Het huwelijk wordt voltrokken door den daartoe bij ordonnantie aangewezen persoon (op Java de pangkoeloe) [1]). Deze zet zich in de moskee op een nieuw matje (want de bruidegom treedt een nieuw leven in). Achter hen neemt de familie plaats, vóór hen de wali. Te voren heeft hij zich er van vergewist dat tegen het huwelijk geen bezwaren bestaan vanwege de godsdienstige wet. Den bruidegom vraagt hij af of hij in het huwelijk toestemt en of de bruidsschat behoorlijk is betaald; het laatste wordt ook den wali gevraagd. Daarna heeft de inzegening plaats. De bruidegom betuigt den wali zijn dankbaarheid door voor hem neer te knielen en zijn voorhoofd tegen diens knieën te drukken. Dit doet hij ook bij andere deftige familieleden. Daarop verwijdert de bruidegom zich. De wali tracteert en betaalt den huwelijkssluiter zijn loon uit. De aflevering van de bruid gaat eveneens gepaard met de noodige feestelijkheid. De bruidegom is dan in hofcostuum, d.w.z. het bovenlijf naakt en evenals het gelaat beschilderd. Als hij zich te paard begeeft naar het huis der bruid, wordt het paard bij den toom geleid. Een gamelang en een statiepajong zijn in den stoet aanwezig. Soms is het geheele dorp er bij tegenwoordig. De kinderen rijden op speelgoedpaardjes; soms zijn er reuzen bij (barongan). Hierin is natuurlijk veel variatie, ook afhankelijk van de gegoedheid van den bruidegom. Deze wordt aan de hand binnengeleid in het huis der bruid. De bruid wordt aan den voorkant van het huis buitengeleid; de bloote lichaamsdeelen zijn geel geverfd. Zij is in bruidskleedij. Zoodra bruid en bruidegom elkaar zien werpen zij elkander een pinangpruim toe. De bruidegom trapt ijs stuk, hetwelk tot dat einde op den vloer is gelegd. Dit is de symbolische voorstelling van de mannelijke en de vrouwelijke kiem en het verbreken van de schaal van het ei. Bruid en bruidegom worden met rijst bestrooid (overvloed van voedsel). Dit is een in Azië vrij algemeen verbreid gebruik. De bruid wascht even de voeten van den bruidegom ten teeken van onderworpenheid. De bruidegom werpt wat eetwaren in den schoot der bruid ten teeken

[1]) Voor Java en Madoera zijn de regelen betreffende huwelijken en verstootingen onder Mohammedanen vervat in Stb. 1929 no. 348 j°. Stb. 1931 on. 467, voor de gewesten daarbuiten in Stb. 1932 no. 482.

dat hij steeds in haar onderhoud zal voorzien. Bruid en bruidegom zetten zich even naast elkander om zich door iedereen te laten bekijken, want het geheele dorp mag zien en weten wie zij zijn. Het einde is een eterij, waaraan bruid en bruidegom deelnemen. De laatste steekt allerlei lekkernijen in den mond van de bruid. Gamelan en poppenspel luisteren het feest op. De bruid wordt in een gesloten draagstoel overgebracht naar het huis van den bruidegom. Bruidsmeisjes zijn aanwezig. De schoonvader treedt naar buiten en helpt de jonge vrouw naar binnen. Hij is het die haar ontvangt, niet zijn zoon, want die is van hem. Het echtpaar wordt ingehaald door twee rijen familieleden. Daarna speelt zich hetzelfde af als in het huis der bruid. De bruidskamer is behoorlijk ingericht. Twee matronen, pengarih (= temster, africhtster) zijn aanwezig die de bruid op de hoogte brengen van haar huwelijksplichten. In het bruidsbed zijn een potje met rijst en een potje met geld: het kind waarvan in dien nacht de kiem wordt gelegd, zal welvarend zijn. Ook worden offers aan de geesten gebracht (leloehoer). Nadat de bruid op de hoogte is gebracht wordt de bruidegom binnen gebracht. Den volgenden dag gaan bruid en bruidegom naar het huis van de bruid om weer feest te vieren.

Heeft de jongeling geen of niet voldoende middelen om de bruidsschat te voldoen dan kan hij trouwen op crediet. Hij neemt dan zijn intrek bij de ouders der bruid. (De kosten van het huwelijk worden altijd door de familie der bruid gedragen). Hij moet dan voor den schoonvader werken, wiens pandeling hij feitelijk is. Zoolang de schuld niet is afgelost behooren de kinderen uit zoo'n huwelijk tot de familie der bruid. De afstamming der kinderen is in zoo'n geval dus meer matriarchaal. Zoo'n huwelijk heet in het algemeen ambil-anakhuwelijk en op Java njantrèkkaké (van santri = intern leerling van een godsdienstschool). Deze huwelijken worden ook wel gesloten wanneer de schoonvader alleen dochters heeft. Wanneer oudere zusters nog niet zijn gehuwd of verloofd wordt het huwelijk der jongere dochter soms voor onbepaalden tijd uitgesteld. Trouwt men een weduwe met kinderen dan kunnen vele ceremoniën achterwege blijven, want de kinderen zijn er al.

Geslachtelijke gemeenschap vóór het huwelijk komt vaak voor. Wordt een meisje zwanger bevonden dan moet de dader — zoo hij wordt gevonden op haar aanwijzing geholpen door de publieke opinie — haar huwen. Ontkent hij dan kan hij zich zuiveren door een eed. Gaat het huwelijk door, dan zijn er weinig ceremoniën, want het kind is reeds in aantocht. Is de man weigerachtig of wordt hij niet gevonden dan komt het kind aan de gemeenschap. Het hoofd neemt het vrouwtje tot echtgenoote dan wel hij wijst iemand daarvoor aan. Is het kind geboren dan wordt het door de gemeenschap uitgehuwelijkt; is het een meisje dan doet de panghoeloe dat meestal.

Belaging van meisjes komt weinig voor. Gebeurt het een enkele maal dan is de belager verplicht het meisje te huwen. Dit alles berust op de adat.

Een middel voor de vrouw om in huis de baas te worden is het koekang-middel. De koekang is een aapje van onderworpen natuur. Het diertje wordt onder allerlei bezweringen onthalsd, waarna uit den schedel een stukje wordt genomen hetwelk in de drinkkan van de man wordt gelegd.

Hoewel het vorenstaande meer speciaal betrekking heeft op Java, zoo heeft bij een huwelijk de gang van zaken in vele streken der buitengewesten daarmede groote overeenkomst. In sommige streken komt bij overlijden van den man het recht op de vrouw aan den zwager; dit noemt men het **zwager-** of **leviraatshuwelijk** (levir = zwager).

Op Java heeft men het **endogame** huwelijk, d.w.z. de vrouw wordt uit den stam van den man gekozen; bij de Minangkabau-

Maleiers en bij de Bataks daarentegen is het verboden een meisje uit eigen stam te huwen, men zoekt haar buiten den stam (**exogamie**). Bij de Minangkabauers heeft men de **matriarchale** afstamming der kinderen en blijft de vrouw in het huis van haar familie, voor wie zij ook blijft werken; de man trekt telkens tijdelijk bij haar in. Waar de familie de vrouw niet aflevert is dus geen bruidsschat noodig; wel een mas kawin, d.i. een som die de bruidegom betaalt aan de familie der bruid, niet om haar te koopen, maar om te verbeuren wanneer hij van de vrouw scheidt. De mas kawin wordt gewoonlijk pas betaald bij echtscheiding. Bij de Bataks (**patriarchaat**) echter gaat de vrouw wèl over in den stam van den man; hiervoor is dus wel een bruidsschat (djoedjoer) noodig, waardoor zij als 't ware losgemaakt (nl. gekocht) wordt van haar stamverband.

In den archipel is endogamie overheerschend, (Javanen, Dajaks, Alfoeren, Celebes, Sumatra buiten de Minangkabauers en Bataks) omdat behalve bij de Minangkabauers en Bataks het dorp uit één stam bestaat. Bij de Minangkabauers (theoretisch) uit 4 (doekoe's), bij de Bataks uit 2 (marga's).

Ook het patriarchaat is in den archipel overheerschend (alleen de Minangkabausche landen zijn matriarchaal). Daarom gaat de vrouw mee in het huis van den man, daarom is de (gekochte) vrouw en zijn de kinderen uit het huwelijk in het algemeen eigendom van den man en bij zijn overlijden van zijn stam (broer, dorpshoofd, kinderen). In Redjang (Benkoelen) kan de weduwe zich vrij koopen door betaling van de djoedjan.

Hydrographie. De samenstelling van zeekaarten en het verzamelen van de daarvoor noodige gegevens geschiedt onder de auspiciën van het departement der marine. Voor de hydrografische opnemingen in den archipel zijn zoowel opnemingsvaartuigen als vaartuigen der gouvernementsmarine in dienst gesteld. Thans is nog slechts een klein gedeelte van den archipel niet opgenomen. Tegenwoordig wordt ook met marinevliegtuigen gezocht naar riffen, welker ligging of bestaan twijfelachtig is. Ten departemente bevindt zich een depôt van zeekaarten en gidsen; onderdepôts zijn gevestigd te Tandjongpriok, Soerabaja, Makasser, Padang, Sabang, Belawan en Samboe.

Hygiëne, zie **Gezondheidsleer.**

Hypotheekbanken. Het hypotheekbedrijf in Nederl.-Indië wordt o.a. uitgeoefend door de Nederl.-Indische Hypotheekbank te Batavia (maatschappelijk kapitaal *f* 500.000) en de Javasche Hypotheekbank te Soerabaja (maatschappelijk kapitaal *f* 1.600.000), benevens door plaatselijke banken (De Padangsche Spaarbank heeft circa *f* 2.000.000 in hypotheken belegd). De Inheemsche bevolking wordt geholpen door de door het gouvernement georganiseerde volkscredïet- en afdeelingsbanken (zie **Volkscredietwezen**).

I.

Idi, onderafd. (met gelijknamige hoofdpl.) der afd. Oostkust van Atjeh, gouv. Atjeh en Onderhoorigheden. De onderafd. heeft bijna 50.000 inw. (w.o. een 50-tal Europeanen) staat onder een gediplomeerd gezaghebber B.B.

Idjèn -plateau, hoogvlakte in de res. Besoeki, prov. Oost-Java.

Ihràm, toestand van godsdienstige wijding waarin de Mohammedaan moet verkeeren bij het verrichten van de sembahjang (zie aldaar) en bij het verrichten van de godsdienstige ceremoniën te Mekka (zie **Bedevaart naar Mekka**).

Ikatten, verhollandscht werkwoord van het Mal. ikat = band, mengikat = binden. Hiermede wordt aangeduid het procedé van omwinden of afbinden van garens vóór het weven, die men bij het volgende verfbad ongeverfd wil laten. De op deze wijze verkregen weefsels noemt men **kain-ikat** of **ikatdoeken.**

Ilir (Hilir), benedenstrooms in tegenstelling met **hoeloe,** bovenstrooms. Op Sumatra, met name in

Palembang gebruikt men deze woorden om richting en plaats aan te duiden. In genoemd gewest heeten de afdeelingen en onderafdeelingen veelal naar de rivieren met de aanduiding hilir en hoeloe: Moesi hilir en Moesi hoeloe, Lematang hilir en Lematang hoeloe, enz.

Ilmoe (Ar. ngèlmoe Jav.) beteekent wetenschap. De Inlander verstaat hieronder meer speciaal de kennis van overgeleverde middelen om tot allerlei (geoorloofde zoowel als ongeoorloofde) doeleinden te geraken, meestal magische formules en handelingen. Ngelmoe's kunnen zijn gericht op allerlei begeerlijks op aarde, als geluk in handel, ambt, liefde, onkwetsbaarheid, eer, de kunst van zich onzichtbaar maken enz. zoowel als op de mystiek die leidt tot God. De meeste ngèlmoe's zijn van heidenschen oorsprong, aangevuld of gewijzigd onder den invloed van het hindoeïsme en met Arabische formules.

Imâm (Ar.) beteekent leider, voorganger. Het woord wordt gebruikt als titel en als ambt. Als titel: 1. door het hoofd der Mohammedanen, dus den chalief en door Mohammedaansche vorsten, die eertijds bij godsdienstoefeningen voorgingen; 2. alom bekende geleerden, zooals de grondleggers der Mohammedaansche rechtsscholen, zooals Sjâfi'i, den stichter der Sjâfi'ietische en Aboe Hanifa den stichter der Hanefietische school. Als ambt voor den moskeebeambte die voorgaat in den sembahjang (het ritueele mohammedaansche „gebed").

Imhoff (Gustaaf Willem Baron Van), geb. te Leer 8 Augs. 1705, overl. te Batavia 1 November 1750, vertrok op 20-jarigen leeftijd als onderkoopman naar Indië. In 1736 werd hij gouverneur van Ceylon, waar hij uitstekend werk verrichtte. In 1739 raad-ordinair van Indië geworden kreeg hij hoogloopende oneenigheid met den gouv.-generaal Valckenier, die hem en zijn medeleden E. de Haaze en S. I. van Schinne in militair arrest stelde en ieder afzonderlijk gevankelijk naar Nederland zond. Daar wist Van Imhoff zich bij bewindhebbers vrij te pleiten en de schuld op Valckenier af te wentelen. In 1740 tot gouv.-generaal benoemd, aanvaardde hij dat ambt in 1743. Zijn bestuur kenmerkte zich door belangrijke gebeurtenissen, mede dank zij zijn groote werkzaamheid en voortvarendheid. Echter beging hij ook grove fouten, waardoor hij de Compagnie in groote moeilijkheden bracht. Hij bevorderde den landbouw en de kolonisatie in de ommelanden van Batavia; werd zelf de stichter van het landgoed Buitenzorg, hetwelk sedert steeds in particulier bezit overging op opvolgende landvoogden, totdat Daendels het in kavelingen verkocht aan particulieren (het gouvernement kocht het paleis met inboedel en omgeving en bestemde het tot ambtswoning van den landvoogd). Hij maakte een reis over Java, waarop werden bezocht Soerabaja, Madoera, Semarang, Soerakarta, Banjoemas, Tegal. Deze reis had groote gevolgen. Met Mataram werd een verdrag gesloten waardoor de N.O.-kust van Java, van Cheribon tot Banjoewangi onder de Compagnie kwam. Dit gebied werd een gouvernement. Den broeder van den Soesoehoenan, Mangkoe Boemi, die met den Soenan in onmin leefde, gaf Van Imhoff in het openbaar een ernstige berisping, welke bovendien zeer waarschijnlijk niet was verdiend. Deze grove onhandigheid was oorzaak van een langdurigen krijg, den 3en Javaanschen Successie-oorlog, welke eerst onder Van Imhoffs opvolger eindigde (1757). Een andere fout, welke verstrekkende gevolgen had voor de republiek was de eigenmachtige zending van een paar schepen naar Mexico ten einde in het gebrek aan zilver te voorzien, waardoor hij het monopolie van Spanje schond. De verkoop te Batavia van Fransche schepen, door Engelschen gekaapt bracht eveneens de republiek in moeilijkheden. Met Bantam sloot hij een contract waardoor een gedeelte van dat rijk aan de Compagnie kwam. Zijn bemoeiingen met de troonsopvolging in dat rijk

echter leidden tot een opstand, die eveneens eerst onder zijn opvolger werd bedwongen. De meeste zijner overige zeer talrijke en goedbedoelde maatregelen mislukten en moesten wederom worden te niet gedaan. Op zijn reizen bracht hij overal verbetering in het bestuur en trof maatregelen om de Inlandsche bevolking te beschermen tegen haar hoofden. Ook behartigde hij den landbouw der Inlanders.

Immigratie, Toelating en Vestiging in Ned.-Indië. De voorwaarden van toelating in Ned.-Indië zijn neergelegd in het zgn. „Toelatingsbesluit" (Ind. Stbl. 1916-47, gelijk sedert gewijzigd en aangevuld).

Ter uitvoering en verzekering van de goede werking van het Toelatingsbesluit zijn bij de zgn. „Toelatingsordonnantie" (Ind. Stbl. 1917-693, gelijk sedert gewijzigd en aangevuld) verdere voorschriften vastgesteld.

De bepalingen van het toelatingsbesluit zijn niet toepasselijk op: van Landswege naar Ned.-Indië gezonden personen met hunne gezinnen, consulaire ambtenaren met hunne gezinnen, officieren en bemanning van tot de Marine van eenige Mogendheid behoorende schepen, gezagvoerders, officieren en schepelingen van koopvaardijschepen, tenzij bij aankomst of tijdens het oponthoud van het schip in eenige haven hun dienstverband eindigt en tenslotte hen, die in Ned.-Indië hun zeereis niet beëindigen, tenzij zij geacht worden gevaar op te leveren voor de openbare rust en orde.

Overigens geldt, dat ontscheping van Nederlanders, niet uit in Ned.-Indië gevestigde ouders geboren noch ingezetene van Ned.-Indië zijnde, en van vreemdelingen, die niet zijn ingezetene van Ned.-Indië, alleen toegelaten is in de door den Gouverneur-Generaal aan te wijzen havens.

Voor die ontscheping wordt eene schriftelijke vergunning vereischt van den ontschepingsambtenaar.

De vergunning tot ontscheping wordt, tenzij aan door den Gouverneur-Generaal te bepalen voorwaarden wordt voldaan, niet gegeven aan hen, die tengevolge van hun lichamelijken toestand waarschijnlijk armlastig worden, dan wel van wie blijkt dat zij krankzinnig, idioot of lijdende zijn aan de bepaalde besmettelijke ziekten.

Voor die vergunning tot ontscheping, welke aan boord wordt uitgereikt en tevens geldt voor de echtgenoote en minderjarige kinderen van den persoon, aan wien zij verleend wordt, is behalve door Nederlanders, die haar kosteloos ontvangen, een zegelrecht van *f* 150 verschuldigd, welk bedrag wordt terugbetaald, indien de betrokkene niet wordt toegelaten of binnen 6 maanden na aankomst Ned.-Indië weder verlaat.

De vergunning tot ontscheping moet als regel dadelijk na het aan wal gaan door den immigrant persoonlijk en, zoo er gezinsleden op vermeld zijn, met die gezinsleden, aan de immigratie-commissie ter inwisseling tegen eene toelatingskaart worden aangeboden.

De toelatingskaarten worden namens de immigratiecommissie door haren secretaris of diens aangewezen vervanger uitgereikt. Genoemde ambtenaar is bevoegd den immigrant voor zich te doen verschijnen, desnoods met behulp van den sterken arm, en hem, indien hij niet aannemelijk kan maken dat hij voor toelating in aanmerking komt, onder politietoezicht of in verzekerde bewaring te stellen.

Voorts is hij bevoegd in gevallen, waarin niet dadelijk met voldoende zekerheid kan worden vastgesteld, of immigranten al dan niet kunnen worden toegelaten, bewijzen van voorloopige toelating uit te reiken, welke geldig zullen zijn tot dat de beslissing over de toelating zal zijn gevallen, echter voor niet langer dan voor zes maanden.

Wordt beslist dat zij niet kunnen worden toegelaten dan kunnen zij een verzoek om terugbetaling van het eventueel gestorte ontschepingsgeld bij den ontschepingsambtenaar, c. q. bij het Hoofd van Plaatselijk Bestuur indienen.

Behalve om de redenen, die tot weigering der vergunning tot ontscheping hadden kunnen leiden, wordt de toelatingskaart niet verleend aan hen, van wie blijkt, dat zij van het plegen of bevorderen van ontucht hun beroep maken, dat zij in een vreemd land veroordeeld zijn wegens misdrijf, waarvoor uitlevering zou kunnen geschieden, of dat hun het verblijf in Nederl.-Indië is ontzegd, zoomede aan hen, van wie niet blijkt, dat zij in het onderhoud van zichzelf en hun gezin behoorlijk kunnen voorzien, die geacht worden gevaar op te leveren voor de openbare rust en orde en die, vreemdeling zijnde, voorzoover daarvan niet vrijgesteld, niet in het wettig bezit zijn van een niet verjaard, door of vanwege de buitenlandsche Regeering, waaronder zij behooren, afgegeven en voor de reis naar Nederlandsch-Indië van een Nederlandsch visum voorzien paspoort, dan wel van een anderen door een Nederlandschen diplomatieken of consulairen vertegenwoordiger genoegzaam geachten geleibrief, waaruit kan blijken, wie de houder is en vanwaar hij komt. De uitreiking dier kaart aan hen, wier tegenwoordigheid schadelijk geacht wordt voor de economische belangen der Inlandsche bevolking, kan afhankelijk gesteld worden van het voldoen aan door den Gouverneur-Generaal te bepalen bijzondere voorwaarden, dan wel geweigerd worden.

Aan de echtgenoote en ieder der minderjarige kinderen van den houder eener vergunning tot ontscheping wordt afzonderlijk eene toelatingskaart uitgereikt.

De vergunning tot ontscheping, uitgereikt aan reizigers der 1e en 2e klasse aan boord van schepen, toebehoorende aan door den Gouverneur-Generaal aan te wijzen reeders, reederijen of stoomvaartmaatschappijen, strekt hun tevens tot toelatingskaart, hetgeen op de vergunning wordt aangeteekend.

Hetgeen ten aanzien van de uitreiking eener vergunning tot ontscheping tevens toelatings kaart is bepaald, geldt niet, indien zich

naar het oordeel van den ontschepingsambtenaar een der gevallen voordoet, waarin de vergunning tot ontscheping dan wel de toelatingskaart zou moeten worden geweigerd.

Echtgenooten en minderjarige kinderen van personen, aan wie eene vergunning tot ontscheping tevens toelatingskaart wordt uitgereikt, worden, mits met hem samenreizende, op dezelfde vergunning tot ontscheping tevens toelatingskaart met name vermeld.

De toelatingskaart geeft den wettigen houder het recht om, met inachtneming van de bepalingen op het verkeer en verblijf, gedurende twee jaren zich in Nederl.-Indië op te houden. Deze termijn kan op verzoek van den belanghebbende tweemaal, telkens voor ten hoogste een jaar en voor de derde maal voor ten hoogste zes jaar, worden verlengd door het hoofd van plaatselijk bestuur van de verblijfplaats van den verzoeker, van welke verlenging op de toelatingskaart aanteekening wordt gehouden. De verlenging van den geldigheidstermijn wordt geweigerd om dezelfde redenen die tegen de toelating zelve gelden.

De toelatingskaart verliest hare geldigheid ingeval van vertrek uit Nederlandsch-Indië, tenzij van het vertrek is kennis gegeven — in een ontschepingshaven aan den ontschepingsambtenaar, elders aan het Hoofd van Plaatselijk Bestuur — en het vertrek buitenslands niet langer duurt dan één jaar.

Hij, die in verband met het vorenstaande in het wettig bezit van een geldige toelatingskaart zou moeten zijn, en in Nederlandsch-Indië wordt aangetroffen zonder toelatingskaart of nog geldig toelatingsbewijs, wordt gebracht voor het Hoofd van Plaatselijk Bestuur zijner verblijfplaats, die hem alsnog van een toelatingskaart voorziet, tenzij hij behoort tot dezulken, aan wie op grond van een der bovenvermelde redenen geen toelatingskaart kan worden verleend.

Voor zulk een uit te reiken toelatingskaart is een zegelrecht ver-

schuldigd van *f* 150, indien betrokkene in het wettig bezit is van een geldige vergunning tot ontscheping en anders *f* 250.

Wanneer belanghebbende wettig was toegelaten en hij het niet meer bezitten van een toelatingskaart ten genoegen van het Hoofd van Plaatselijk Bestuur kan verklaren, wordt kosteloos een duplicaat verstrekt.

Van alle uitspraken van het Hoofd van het Plaatselijk Bestuur is gedurende acht dagen beroep toegelaten op het Hoofd van het gewest, waar de belanghebbende verblijf houdt, dat beslist bij eene met redenen omkleede beschikking.

Indien de Secretaris der immigratie-commissie vermeent aan een immigrant, in het wettig bezit eener geldige vergunning tot ontscheping, een toelatingskaart te moeten weigeren, verwijst hij den belanghebbende naar de immigratie-commissie dier ter zake beslist.

Weigert ook die commissie een toelatingskaart, dan is den belanghebbende gedurende acht dagen beroep toegelaten op het Hoofd van het gewest waar de commissie zetelt. Het beroep wordt gedaan door tusschenkomst van die commissie.

Wordt het beroep afgewezen of komt de belanghebbende niet binnen den daarvoor gestelden termijn tegen de weigering van de toelatingskaart of van de verlenging van den geldigheidsduur van die kaart door het Hoofd van het Plaatselijk Bestuur of tegen de weigering van de toelatingskaart door de immigratie-commissie in verzet, dan wordt een schriftelijk bevel tot zijne verwijdering uit Nederlandsch-Indië door het betrokken Hoofd van gewestelijk bestuur uitgevaardigd, en kan dit bestuurshoofd den betrokkene desverlangd een termijn verleenen om orde op zijne zaken te stellen, terwijl het den betrokkene vrijstaat, zonder het tijdstip van zijne verwijdering af te wachten, voor eigen rekening naar het buitenland te vertrekken.

In geval de houder van een toelatingskaart geacht wordt gevaar op te leveren voor de openbare rust en orde, wegens misdrijf sedert zijn komst in Indië mocht zijn veroordeeld, of door valsche opgaven van naam, hoedanigheid of door andere bedriegelijke middelen toelating heeft weten te krijgen, kan door den Gouverneur-Generaal deze kaart worden ingetrokken en een bevel tot zijne verwijdering uit Nederlandsch-Indië worden uitgevaardigd.

Behalve dat in den loop der tijden uit fiscale overwegingen het toelatingsgeld meerdere malen verhoogd werd, is het om economische redenen onlangs bij het sedert 1 Januari 1934 in werking getreden St. 1933, 438 mogelijk gemaakt eene grens te stellen aan het aantal vreemdelingen, dat jaarlijks tot Ned.-Indië zal worden toegelaten. In de laatste jaren toch vertoonde het aantal toegelaten vreemdelingen eene onmiskenbare neiging tot stijging, zij het dat in den laatsten tijd onder invloed van de economische omstandigheden weder eene daling intrad. Een te groot aantal immigreerende vreemdelingen zou belemmerend werken op het zich meer en meer openbarend streven onder de inheemsche bevolking om zich buiten den landbouw, op het terrein van handel en nijverheid, een plaats te veroveren.

Daarom was het noodig intijds over te gaan tot het beperken van den in den toekomst te verwachten immigrantenvloed en wel door het vaststellen van een grens, welke het aantal vreemdelingen, dat in Ned.-Indië wordt toegelaten, niet mag overschrijden.

Bij het bij St. 1933, 438 in het toelatingsbesluit ingevoegd nieuwe art. 18a wordt daarom bepaald, dat jaarlijks bij regeeringsverordening zal worden vastgesteld hoeveel vreemdelingen in totaal in het volgend kalenderjaar in Ned.-Indië kunnen worden toegelaten. Tevens zal dan het getal gefixeerd worden dat van iedere groep vreemdelingen (van denzelfden landaard) in elk geval zal worden toegelaten.

Het voor de onderscheiden landaarden vast te stellen minimum-immigratiecijfer is voor allen gelijk. Zoolang nu in eenig kalenderjaar het totaal aantal toegelatenen gebleven is beneden de maximumgrens mag het voor elken landaard bepaalde minimum immigratencijfer overschreden worden met ten hoogste $^1/_{10}$ van het getal vreemdelingen van denzelfden landaard, welke in Ned.-Indië zijn toegelaten gedurende de 10 jaren welke aan de inwerkingtreding van deze nieuwe bepalingen zijn voorafgegaan.

Zoodra echter in den loop van eenig kalenderjaar het totaal aantal toegelaten vreemdelingen de gestelde grens heeft bereikt, worden nog slechts vreemdelingen toegelaten van een landaard ten aanzien waarvan het voor dat jaar vastgesteld landaard-immigratiecijfer nog niet bereikt werd (18b).

Bij een in Ind. St. 1933, 492 opgenomen regeeringsverordening is bepaald, dat in het jaar 1934 in Ned.-Indië in totaal 12000 vreemdelingen kunnen worden toegelaten en per landaard, als daarin nader aangegeven, 800.

De toelatingskaart geeft aan den wettigen houder enkel het recht om, bij inachtneming der voorschriften betreffende het verkeer en het verblijf, gedurende een (eventueel te verlengen) termijn van twee jaren, zich in Indië op te houden. Na afloop daarvan kan de toegelatene worden uitgezet tenzij hij intusschen in het bezit van eene acte van vestiging gekomen is.

Ter verkrijging van eene vergunning tot vestiging in Nederl.-Indië wendt hij, die op Java en Madoera verblijf houdt, zich onder overlegging van zijne toelatingskaart bij gezegeld verzoekschrift tot den Gouverneur-Generaal door tusschenkomst van het Hoofd van het gewest, waar hij verblijf houdt. Hij, die buiten Java en Madoera verblijf houdt, richt een gelijk verzoekschrift tot het Hoofd van het gewest, door tusschenkomst van het Hoofd van Plaatselijk Bestuur zijner verblijfplaats.

Is men daadwerkelijk in Ned.-Indië gevestigd en is die vestiging daarbij overeenkomstig de op dat stuk bestaande bepalingen, dan wordt men geacht ingezetene van Ned.-Indië te zijn.

Alsdan kan nog enkel in het geval en op de wijze in art. 35 I. S. (handelende over de zgn. exorbitatie rechten) het verblijf in Ned.-Indië aan den betrokkene worden ontzegd (art. 160[3] I. S.).

Het ingezetenschap is voorts vereischte voor het lidmaatschap van vertegenwoordigende lichamen en voor het hebben van bepaalde rechten en bevoegdheden (mijnwet, paarlvisscherij) enz. N. d. W.

Indaroeng. Een plaatsje op 12 K.M. van Padang ter Sumatra's Westkust gelegen, heeft bekendheid gekregen door de aldaar werkzame „N.V. Nederl.-Indische Portlandcement maatschappij Indaroeng, bij Padang" de eerste en eenige fabriek van dien aard in Indië.

Indigo, een kleine heester welke de kleurstof levert die ook in de batikindustrie veel wordt gebruikt. De Guatemala-indigo en de Natal-indigo worden uit ingevoerde (de eerste uit Amerika) planten bereid. De onderscheidene op Java inheemsch voorkomende Indigoferasoorten zijn niet geschikt voor de bereiding der kleurstof. Door de synthetisch bereide indigo wordt het natuurlijk product meer en meer verdrongen, wat tot gevolg heeft een kwijnend bestaand der indigocultuur.

Indische Centrale Aanschaffingsdienst. Deze dienst, bij verkorting „I. C. A." geheeten, is in 1920 ingesteld en is gevestigd te Bandoeng. De doelstelling van dezen dienst is dat de voor de landsdiensten benoodigde artikelen zoo veel mogelijk door of door tusschenkomst van den I.C.A. worden aangeschaft. Door de centralisatie kan aldus veel worden bespaard op den aanschaffingsprijs. De aan te schaffen goederen betreffen ijzerconstructies en handelsgoederen. Zijn marktgebied strekt zich uit over Azië, meer in het bijzonder Nederl.-Indië alsmede Zuid-Afrika en

Australië. Ook uit Nederland te betrekken goederen dienen door tusschenkomst van den I.C.A. te worden aangevraagd. Sommige, met name genoemde goederen kunnen worden aangeschaft buiten bemoeienis van den I.C.A. Het hoofd van dezen dienst waakt er voor dat geen aanschaffing plaats vindt, indien uit den voorraad van overtollige landsgoederen kan worden geput. De publicatie van door den I.C.A. aangeschafte goederen geschiedt wekelijks in het „Economisch weekblad voor N.-I. (aan te vragen bij G. Kolff & Co., Batavia-Centrum).

Indisch Comité voor Wetenschappelijke Onderzoekingen, opgericht door professor Dr. Melchior Treub in 1888. Deze vereeniging stelt zich ten doel door het voorbereiden, uitrusten en leiden van wetenschappelijke tochten in het verleenen van financieelen of daadwerkelijken steun aan individueele onderzoekers of wetenschappelijke expeditie door andere lichamen uitgerust, mede te werken tot de uitbreiding en verdieping van de kennis van land en volk van den Indischen archipel, zoowel ten bate van de wetenschap als in het belang van de wetenschappelijke ontwikkeling.

Indische Comptabiliteitswet. De Indische Comptabiliteitswet werd vastgesteld bij de wet van 23 April 1864 (Indisch Staatsblad 106) en sedert herhaaldelijk gewijzigd en aangevuld. De tekst van de herziene wet is opgnomen in Indisch Staatsblad 1925 No. 448.

De comptabiliteitswet handelt over de rechtspersoonlijkheid van Ned.-Indië en de wijze van beheer en verantwoording der Ned.-Indische geldmiddelen alzoo van de begrooting en het begrootingsbeheer, de ontvangsten en uitgaven en de verevening daarvan, zoomede over de verantwoording der geldmiddelen en de begrootingsrekening en tenslotte over de Algemeene Rekenkamer. (Zie aldaar). N. d. W.

Indische Katholieke Partij (I.K. P.). Opgericht in 1918, streeft de I.K.P. naar krachtige medewerking, op den grondslag van de zedelijke beginselen, welke de Katholieke staats- en maatschappijleer beheerschen, aan de geestelijke, maatschappelijke en staatkundige ontwikkeling van Ned.-Indië. De vereeniging telt 2600 leden. P. B.

Indische Sociaal-Democratische Partij (I.S.D.P.). Ontstaan in 1917 uit een deel der Indische Sociaal Democratische Vereeniging, streeft de I.S.D.P. o.m. naar verwezenlijking van het recht op nationale onafhankelijkheid van Ned.-Indië door overbodigmaking van het vreemd gezag en vestiging van een inheemsch bestuur, dat in staat zal zijn het land zelfstandig aan het internationaal verkeer te doen deelnemen. De partij omvat een 250-tal leden. P. B.

Indo-Europeesch Verbond (I. E. V.). Opgericht in 1919 stelt het I. E.V. zich ten doel de bevordering van de sociale, moreele, intellectueele en economische ontwikkeling der Indo-Europeanen in Ned.-Indië. De bond verricht in hoofdzaak arbeid op algemeen maatschappelijk gebied. De organisatie omvat 14000 leden, verspreid over en 100-tal afdeelingen in den Indischen Archipel. P. B.

Indisch Verslag. Ingevolge art. 60 al. 3 der grondwet doet de Koning paarlijks aan de staten-generaal een omstandig verslag geven van bestuur en staat van Ned.-Indië (Suriname en Curaçao). Dit verslag heet Indisch Verslag. Hoewel dit verslag meer dan een jaar na dato verschijnt bevat het waardevolle gegevens.

Indonesië beteekent „Indische eilanden". Ethnologisch kan men er onder verstaan het eilandengebied welks inheemsche bewoners verwantschap vertoonen in taal, adat en eigenschappen. Een zoodanig eilandengebied valt echter geenszins samen met Ned.-Indië: de Philippijnen, Britsch-Borneo, Portugeesch Timor, het binnenland van Formosa en Madagaskar zouden daartoe eveneens behooren, een groot deel van Nederlandsch Nieuw-Guinea echter niet. Daarenboven

beperken deze verwante stammen zich niet tot een eilandengebied, zij bevolken ook vastelandgebieden als gedeelten van Indo-China, het Maleische schiereiland en wellicht gedeelten van Voor-Indië. In feite is er dus geen goede reden om het woord Indonesië te gebruiken voor Nederlandsch-Indië. Evenmin valt de z.g. **Indonesische taalstam** samen met een zoodanig eilandengebied; een **Maleisch-polynesisch taalgebied** strekt zich uit van Madagaskar in het Westen tot het Paascheiland in het Oosten, van Formosa in het Noorden tot Nieuw-Zeeland in het Zuiden (met uitzondering van een deel van Halmaheira, Ternate, Tidore en een Nederlandsch Nieuw-Guinea). Het aantal talen en tongvallen in dit gebied is legio. Ook het in de laatste jaren door sommigen bij voorkeur gebruikte woord **Indonesiër** voor Inlander is dus zoowel taalkundig als ethnologisch onjuist. Deze benaming wordt bij voorkeur gebezigd door nationalistische inheemschen en door hen die met dezelver streven sympathiseeren. Als reden voor deze voorkeur wordt opgegeven dat zoowel in het spraakgebruik als in de I.S. (art. 163, R.R. art. 109) het woord „Inlander" een lager geplaatste bevolkingsgroep zou aanduiden.

Anthropologisch wordt door sommige geleerden onder Indonesiërs verstaan de bewoners van den Indischen archipel (dus niet: Nederl.-Indië) welke geen Maleiers en geen Papoea's zijn.

Indra. Godheid uit het hindoeisme, de verpersoonlijking van den stoffelijken hemel. Komt voor in plaatsnamen: Indrapoera = stad van Indra; Indragiri = berg van Indra, enz.

Indragiri, afd. (en zelfbesturend landschap) der res. Riouw en Onderhoorigheden, bestaande uit 3 onderafdeelingen: 1. Indragirische Bovenlanden, 2. Indragirische Benedenlanden, 3. Koeantandistricten. De afd. staat onder een ass.-resident, zetelend ter afd. hoofdpl. Rengat. De afd. is het stroomgebied van de Koeantan of Indragiri. De bevolking is Minangkabausch, naar het Oosten overgaande in Djohor-Maleiers. De Koeantan districten zijn zuiver Minangkabausch. Het landschap is alluviaal en moerassig. De afd. heeft ruim 160.000 inw., w.o. ruim een honderdtal Europeanen en bijna 5.000 Chineezen. De voornaamste producten zijn rijst, gambir, rubber, klapper en boschproducten. Oorspronkelijk een Minangkabausche nederzetting zocht de bevolking steun bij den sultan van Malakka, wiens zoon als soetan bestuurder werd van Indragiri. Omstreeks het midden der 18e eeuw stond het onder suprematie van den sultan van Lingga-Riouw. In 1838 kwam het onder het oppergezag van het gouvernement.

Indramajoe, regentschap en district (met gelijknamige hoofdpl.) der res. (afd.) Cheribon, prov. West-Java. Het regentschap telt ruim 530.000 inw., het distr. ruim 55.000, w.o. respectievelijk bijna 300 en bijna 200 Europeanen.

Indrapoera, vóór de 18e eeuw een der voornaamste rijken van Sumatra; het sultanaat eindigde in 1824. Tot 1911 werd er het bestuur gevoerd door een regent. Thans is Indrapoera nog slechts een niet veel beteekenend district (met onbelangrijke gelijknamige hoofdpl.) der onderafd. Kerintji-Indrapoera der afd. Kerintji-Painan, res. Sumatra's Westkust. Naar dit landschap heet de **Piek van Indrapoera** of **Piek van Kerintji,** de hoogste berg van Sumatra (ruim 3800 M.). De top van dezen berg is door het gouvernement tot natuurreservaat verklaard, ter bescherming van de specifieke fauna en flora binnen dit gebied.

Industrie. De primitieve Inlandsche samenleving kende geen industrie zooals het Westen die heeft. De meeste nijverheid was huisnijverheid. Waar zich in sommige landstreken industrieën (pottenbakkerijen, metaalbewerking, snij- en vlechtwerk) op grootere schaal ontwikkelden geschiedde zulks niet uit economischen drang maar om te voldoen aan de vraag naar weeldeartikelen van vorsten en

grooten. De levensbehoeften van den Inlander waren en zijn in het algemeen nog, betrekkelijk gering. Ieder oefende een eigen ambacht uit ten eigen bate. In de desa's was soms, maar niet altijd, een timmerman, een smid, soms voor meer dan één desa. Door betere gereedschappen rees de qualiteit van het werk in de laatste decennia. Het smidsvak staat bij den Inlander goed aangeschreven. (Een naam voor smid is toekang pandai, d.i. de bekwame werkman). Gouden zilversmederij staan op zeer hoogen trap. Eveneens de koperbewerking welke er veelal mee samengaat. De makers van kammen, heften van krissen of krissen, staan ook in aanzien; het lemmet van de kris wordt vaak gedamasceerd. Deze lieden maken ook wajangpoppen (van buffelleer en buffelhoorn). Steenhouwers zijn er alleen voor grafsteenen. De weefindustrie wordt voornamelijk door vrouwen uitgeoefend en was zeer ontwikkeld. Deze industrie ging bijna te niet door den import van Europeesche stoffen, maar eertijds maakte de Javaan zijn kleeren zelf, van de kapas (katoenplant), welker vruchten draadaanhangsels hebben. Dit ongesponnen katoen werd op primitieve wijze geweven. Niettemin was dit inheemsche maaksel van zeer goede kwaliteit. Voor het verven van deze weefsels zie **Batikken.** De vorstenlandsche batikindustrie leefde in de 2e helft van 1933 weer eenigszins op. Voor de **hoeden-industrie** zie aldaar. Door tal van politieke en economische omstandigheden, o.a. den overgang van producten- naar de geldhuishouding werd de economische behoefte geschapen en daardoor den drang naar ambachtskennis. Dat de praktische behoefte bevrediging zocht ten koste der kunstnijverheid ligt voor de hand. Met de gestadige toeneming der industrieele behoeften in Indië hebben Overheid en particulier de verplichting gevoeld gelegenheid te scheppen om, voor zoover zulks mogelijk was daarvan binnen het eigen gebied te voldoen. Bij het departement van economische zaken is sedert 1918 te Buitenzorg een afdeeling „Nijverheid" welke in den meest uitgebreiden zin voorlichting verschaft, zoowel aan de Europeesche als aan de inheemsche industrie. Onder het hoofd van deze afdeeling zijn nijverheidsconsulenten werkzaam. Onderzoekingen worden verricht en voorlichting verstrekt in het belang van de steen- en pannenbakkerij, van de leerlooierij, terwijl de textielnijverheid wordt bevorderd. Mede wordt gelegenheid gegeven tot het ontvangen van practisch onderricht. Ter voorlichting van de batiknijverheid werd in 1929 te Jogjakarta een proefstation opgericht. Eveneens tot deze afdeeling behoort het analyselaboratorium voor het verrichten van onderzoekingen ten behoeve van industrie, handel en cultuur.

Voor het nijverheidsonderwijs op Westerschen grondslag zijn de Europeesche ambachtsschool te Batavia en de openbare scholen van technisch onderwijs te Batavia, Soerabaja, Jogjakarta en Bandoeng ter opleiding voor de lagere middelbare betrekkingen van technischen en industrieelen aard. Te Semarang is een particuliere technische school (met gouvernements subsidie). De gemeente Soerabaja heeft een dagschool met burgeravondschool voor bouw- en werktuigkundigen. Ook Semarang heeft een particuliere technische avondschool („mangoenhardjo") Te Soerabaja nog de suikerschool van den bond van geëmployeerden bij de suikerindustrie. Ook bij het leger worden kinderen van Europeesche afkomst opgeleid tot ambachtslieden.

Op inheemschen grondslag zijn de openbare ambachtsleergangen op een 13-tal plaatsen op Java en te Makasser, Medan, Padang en Siboga; de voertaal is Maleisch of de landstaal. Filiaalleergangen zijn gevestigd op 11 plaatsen op Java en 4 op Sumatra. Wijders heeft men op Java een 12-tal particuliere inrichtingen van ambachtsonderwijs. Een 5-tal gemeenteraden en een 5-tal regentschapsraden hebben

eveneens dergelijke inrichtingen, alles op inheemschen grondslag.

Ten slotte zij vermeld dat de vereeniging „Nederl.-Indische Jaarbeurs [zie **Jaarbeurs** (Nederl.-Indische)] zich ten doel stelt de belangen van de Ned.-Indische nijverheid en handel te bevorderen.

Tegen de vestiging van een textiel-industrie in Ned.-Indië stond men min of meer afwijzend. In den laatsten tijd is hierin een kentering te bespeuren en begint men het belang van de vestiging van zoodanige industrie meer en meer in te zien.

Industrieele Eigendom. Het Kantoor voor den Industrieelen Eigendom te Batavia, ressorteert onder het Departement van Justitie.

De taak van dit Bureau bestaat in:

a. **De verzorging van het octrooiwezen** (voor de ook voor Ned.-Indië geldende Octrooiwet zie Ind. Staatsblad 1911 No. 136, gelijk sedert aangevuld en gewijzigd, waarbij Staatsblad 1922 No. 54, houdende opnieuw bekendmaking der Octrooiwet, voor het Octrooireglement zie Ind. Staatsblad 1922 No. 25, juncto 1923 No. 423, juncto 1932 Na. 521);

b. **De registratie van fabrieks- en handelsmerken** (Reglement Industrieelen Eigendom Koloniën 1912. Indisch Staatsblad 1912 No. 545, juncto 1913 No. 214 gelijk sedert gewijzigd en aangevuld).

Ned.-Indië is toegetreden tot het Unieverdrag van Parijs van 20 Maart 1883 tot bescherming van den Industrieelen Eigendom. Dit verdrag is herzien te Brussel in 1900, te Washington in 1911, den Haag in 1925. Op 1 Januari 1932 omvatte deze Unie 39 landen.

Nederland is mede voor Ned.-Indië toegetreden tot de Schikking van Madrid van 1891 betreffende de internationale inschrijving van fabrieks- en handelsmerken, herzien te Washington in 1911 en te den Haag in 1925, alsmede tot de Schikking van den Haag van 1925 betreffende het internationaal depôt van teekeningen en modellen van nijverheid.

Deze Schikkingen omvatten op 1 Januari 1933 respectievelijk 21 en 8 landen.

De tekst van het Unieverdrag en de beide Schikkingen is afgedrukt in Ind. Staatsblad 1928 No. 530.

Voor internationale inschrijvingen van handelsmerken in de aangesloten landen verleent het Kantoor voor den Industrieelen Eigendom te Batavia bemiddeling.

Omtrent verzoeken tot inschrijving van eenig handels- of fabriekmerk, wanneer zoodanige inschrijving door bovengenoemd Hulpbureau voor den Industrieelen Eigendom is geweigerd en omtrent verzoeken van belanghebbenden of vorderingen van het Openbaar Ministerie tot nietigverklaring van reeds geschiedde inschrijvingen, beslist de Raad van Justitie te Batavia in Raadkamer in hoogste ressort, behoudens beroep in cassatie (art. 9 van Stbl. 1912 No. 545).

N. d. W.

Inerië (Goenoeng), vulkaan (2400 m.) in centraal-Flores.

Infusoriën-Aarde wordt v.z. bekend in groote afzettingen aangetroffen om het Tobameer. In de gouvernementen Soerakarta en Jogjakarta zijn ook vindplaatsen. Het zal vermoedelijk ook wel elders in den Archipel voorkomen. Het wordt gebruikt voor isolatiemateriaal en vuurvast aardewerk.

Ingezetenen, zie **Bevolking van Ned.-Indië (Staatk. Indeeling).**

Inheemsche rechtspraak. In Ned.-Indië wordt recht gesproken „in naam der Koningin", de Gouvernementsrechtspraak, of „niet in naam der Koningin", de Inheemsche rechtspraak.

Men vindt beide soorten van rechtspraak zoowel in rechtstreeks bestuurd gebied als in de zelfbesturen.

Art. 130 I. S. noemt de gebieden, waar Inheemsche rechtspraak bestaat, streken waar de Inlandsche bevolking is gelaten „in het genot" harer eigen rechtspleging (voor de zelfbesturen zie ook art. 21[2] I. S.).

Waar de Inheemsche rechtspraak bestaat, is daaraan als regel de

geheele Inheemsche bevolking onderworpen. Dit vindt plaats in 14 gewesten met rechtstreeks bestuurd gebied en voorts in zelfbesturende landschappen.

Alsdan wordt recht gesproken door „inheemsche" rechtbanken en gerechten, niet rechtsprekende in naam der Koningin.

In de Vorstenlanden op Java is de Gouvernements rechtspraak regel. De Soesoehoenan en het Hoofd van het Mangkoe Negorosche Huis te Soerakarta zoomede de Sultan van Jogjakarta oefenen echter, ieder voor zooveel hem aangaat, nog eene tot hunne naaste omgeving beperkte straf- en burgerlijke rechtspraak uit.

Voorts berecht de balemangoe te Jogjakarta administratief agrarische geschillen welke geen burgerlijke zaken zijn, voor onderdanen van den Sultan en de Soerambi aldaar berecht echtscheidingen voor onderdanen van den Sultan ten verzoeke der vrouw tegen den wil van haren man (rapak).

In den Regeeringsalmanak voor Ned.-Indië 1933, 1e deel, vindt men op blz. 47-72 aangegeven waar in de Buitengewesten Inheemsche rechtspraak gevonden wordt.

Bij Staatsblad 1932 No. 80, gewijzigd bij Staatsblad 1933 No. 333, is eene ordonnantie afgekondigd, waarin eene regeling wordt getroffen voor de Inheemsche rechtspraak speciaal in verschillende deelen van het rechtstreeks bestuurd gebied [1]).

Bij besluit van den Gouverneur-Generaal van 8 December 1933 No. 23 (Staatsblad 1933 No. 478) is bovengenoemde regeling der Inheemsche rechtspraak in werking getreden voor de gewesten Sumatra's Westkust, Palembang, Djambi, Manado en Celebes en Onderhoorigheden met ingang van 1 Januari 1934 en voor het gewest Benkoelen zal zij met ingang van 1 Juli 1934 in werking treden.

Overigens is het recht dat bij de Inheemsche rechtspraak toepassing vindt, het adatrecht, zoowel geldende t.a.v. de rechtspleging als van het materieel privaat- en strafrecht, dat niet streng gescheiden is. Dit adatrecht is echter door talrijke regelingen beperkt en verzacht.

Inkomstenbelasting, zie **Belastingen.**

Inktvisschen Of Koppootige Weekdieren komen in soorten in de zeeën van den Indischen archipel voor. Bij gevaar stooten zij een zwarte stof in het zeewater uit. De mond is omgeven door 8 of 10 grijparmen (van daar den naam koppootigen). De meeste inktvisschen hebben geen uitwendige schelp. Het geslacht **Nautilus** heeft deze echter wel, wier schelpen in de Indische zeeën veelal worden aangetroffen. De **soentoeng** of **sepia** heeft een inwendige kalkachtige schelp, die als „zeeschuim" tot voedsel van kamervogels wordt gebezigd; uit haar inktzak wordt de kleurstof sepia bereid. Een in de Indische zeeën veel voorkomende, zeer eetbare is de **tjoemi-tjoemi**, behoorende tot de **pijlinktvisschen.** Zij zijn zeer geliefd bij de Inlanders en Chineezen en worden geregeld op de vischmarkt verkocht. Hieraan verwant zijn de reusachtige inktvisschen, waaromtrent allerlei fantastische verhalen (Jules Verne) in omloop zijn. Het schijnt evenwel waar te zijn dat deze ook in de Indische, maar vooral in de Japansche zeeën voorkomende dieren, wanneer zij zich met de zuignappen van eenige armen ergens (bv. een onderzeesche rots) hebben vastgezogen, met de overige armen menschen en booten naar zich toehalen. Men zegt dat de Japansche visschers altijd een bijl bij de hand hebben om de armen af te kappen, daar zij anders reddeloos zijn verloren. De lichaamslengte dezer dieren kan 6 M. bedragen, hun gewicht tot 1000 K.G.

Inlanders, zie onder **Bevolking**

[1]) Zie Regeling van de Inheemsche rechtspraak in rechtstreeks bestuurd gebied, toegelicht door J. W. J. Wellan, Archivaris van het Zuid-Sumatra-Instituut. Wageningen. 1933. (Een tweede geheel herziene druk verscheen in 1934).

van Ned.-Indië (staatkundige indeeling).

Inlandsche Beweging. De benaming Inlandsche Beweging of Inheemsche Volksbeweging is de gebruikelijke samenvatting van de moderne uitingen en verschijnselen der ontwikkeling, op sociaal-politiek, godsdienstig, nationalistisch en economisch gebied, van het geestesleven onder een deel der Inlandsche bevolking.

Verschillende factoren hebben die evolutie bevorderd en haar tevens toegankelijk gemaakt voor den drang naar emancipatie, welke allerwegen het persoonlijk en maatschappelijk leven pleegt te bezielen.

Deze natuurlijke emancipatiedrang is na den wereldoorlog aangewakkerd en soms opgezweept tot een geestdrift, welke met het z.g. „zelfbeschikkingsrecht der nationaliteiten" als politiek beginsel de Aziatische volkeren in grooter mate dan tevoren nationale bewustheid gaf.

Tot de ontwikkeling van de nationale vrijheidsgedachte in de koloniale landen van het Verre Oosten hadden eenige politieke gebeurtenissen in het begin dezer eeuw veel bijgedragen. Hiertoe worden veelal gerekend o.m. de overwinning van Japan op Rusland (1905), zoomede de revolutionnaire bewegingen in Turkije (1908) en in het Chineesche Rijk (1911).

Van toenemende beteekenis voor de latere sociaal-politieke ontwikkeling in Nederlandsch-Indië was, vooral na de instelling van plaatselijke wetgevende raden (1905) en van den Volksraad (1918), de wettelijke toekenning van het recht van vereeniging en vergadering van staatkundigen aard (1919).

Nu de belangstelling voor de openbare zaken van land en volk allengs was ontwaakt, werd door deze maatregelen gelegenheid geboden om die publieke belangstelling in wijde kringen te verbreiden, alsook om te geraken tot grooter medezeggenschap in het bestuur van eigen land.

Een openbare meening begon zich te vormen; zij kwam tot uiting in publieke bijeenkomsten en in vergaderingen en persorganen van vereenigingen, zoomede in het zich uitbreidend Inlandsch dagbladwezen.

De ontwikkelingsgeschiedenis der Inlandsche Beweging is tevens die van het moderne vereenigingswezen en vereenigingsleven in verschillende, aanvankelijk zeer beperkte, maatschappelijke kringen, welke zich vormden in de naar ras, godsdienst en verstandelijke ontwikkeling gescheiden groepeeringen.

Hoewel in de laatste jaren een streven valt waar te nemen naar vorming van een „Indonesische eenheid", kunnen de moderne Inlandsche organisaties van den natuurlijken gemeenschapszin en saamhoorigheidswensch onderscheiden worden in die, welke op cultureelen, op godsdienstigen en op politieken grondslag zijn gevestigd.

Haren oorsprong vindend in het alom veldwinnend nationalisme, hebben de organisaties eenigermate den invloed ondergaan van internationale overtuigingen en stroomingen. Hieronder kunnen gerekend worden het Islamisme en het Christendom, alsook het Socialisme en het Communisme.

Tot de belangrijkste inheemsche vereenigingen behooren Boedi Oetomo, Pasoendan, Sarekat Islam, Moehammadyah en Partai Indonesia. (Zie op die woorden). Te zamen met de organisaties onder Madoereezen, Amboineezen, Minahassers en Timoreezen tellen de Inlandsche vereenigingen globaal en hoogstens een 200.000-tal leden, buiten den aanhang van belangstellenden.

De moderne evolutie heeft zich ook uitgestrekt tot de vakbeweging in verschillende openbare diensten en particuliere bedrijven, ook onder de arbeiders van inheemschen landaard. Zij heeft almede een georganiseerde Inlandsche vrouwenbeweging, jeugdbeweging en padvinderij (zie op die woorden) in het leven geroepen. P. B.

Inlandsch Bezitsrecht, zie **Grond (Rechten op den).**

Inlandsche Hoofden, zie **Bestuur.**

Inlandsche Ontginningen. De Inlandsche mijnbouw bepaalt zich tot de winning van diamant, goud, bruinkool, zwavel, zandsteen, kalksteen en tinerts. Deze mijnbouw staat op lagen trap en is over het algemeen van weinig beteekenis. De primitieve wijze van ontginning is oorzaak dat zoodra de grondwaterspiegel bereikt is de wateraandrang te groot wordt om dien met primitieve middelen de baas te blijven, waardoor de winning van het erts gestaakt moet worden.

Diamant. De winning van dit edelgesteente is geheel in handen van Inlanders. Het wordt in de stroomgebieden van de Banjoes Riam Kiwa en Riam Kanan en de Banjoe Irang in de afdeeling Martapoera en van de Soengei Koesan in de onderafdeeling Tanah Boemboe (Z. en O. afdeeling van Borneo) en langs de Soengei Landak en Soengei Sikajam in de Westerafdeeling van Borneo gewonnen. De grindbanken in de rivieren worden met de doelang verwasschen en de diamanthoudende laag buiten het rivierbed met putjes van 1½ × 1½ m. doorsnede toegankelijk gemaakt. De putjes zijn zelden dieper dan 6 m. daar nog dieper de watertoevoer te groot wordt. De diamantterreinen worden het geheele jaar door bewerkt. In den drogen tijd worden de laaggelegen terreinen voor bewerking uitgekozen, in den natten tijd de hooger gelegen padangterreinen. Gereedschappen bij het graafwerk in gebruik zijn de **„sirak"** een stalen breek- en boorijzer, 80 cm. lang, de **„linggis"** een breekijzer met platte snede en houten steel en de **„angkattan"** (rottan draagmandjes), die 8 kg. grond (zand, grind en steenen) kunnen bevatten. De diamantlaag heet **„lambakan"**, de vloerlaag **„pientakan"**; de laag wordt 4 à 5 m. ter weerszijde van den put afgebouwd. De diamantgrond wordt in prauwtjes gestort, waar de eerste bewerking, het uitkneden van de klei, plaats vindt. Het grove grind wordt met een zeef afgezeefd en het overblijvende in een tweede prauw met doelang (in Borneo **„linggangans"** genoemd) van 75 cm. diameter en 25 cm. diep, verwasschen. In de jaren 1918, 1921 en 1922 werden bijzonder veel diamanten gevonden; de productie bedroeg in die jaren resp. 1.752, 1770 en 1920 karaat ter waarde van 116.300, 180.524, 168.283 gulden. De productie is sterk achteruitgegaan. In 1928 t/m 1931 was deze resp. 236, 569½, 447¼, 287¼ karaat ter waarde resp. van 20.177, 36.704½, 20.231 en 18.960¼ gld. De diamanten worden in de kampongs Pakaoeman, Pasajangan, Djawa en Keraton en een paar andere in met stoom gedreven slijperijen geslepen, waar de zitplaatsen worden verhuurd.

Goud. Oude Inlandsche mijnwerken worden in de Wojlastreek (Atjeh), in Boven Djambi en in de afdeeling Lebong van Benkoelen aangetroffen. In Lebong werden de rijke gedeelten van de goudertsgangen van Lebong Simpang, Donok, L Soelit, L Tandai en Karang Soeloe met tunnels en schachten bewerkt. De verwerking der ertsen geschiedde op platte andesietblokken, (batoe gassoer), waarop de ertsen met groote ronde steenen (batoe giling) werden fijn gewreven. Op verschillende plaatsen in het bosch werden deze steenen voorwerpen gevonden. Het vermalen erts werd op een doelang verwasschen. Ook in de Toradjalanden in Midden Celebes zijn dergelijke steenen werktuigen gevonden. - In den tegenwoordigen tijd wordt slechts het rivier- en beekgruis bewerkt; bij lagen waterstand in den drogen tijd, wanneer tuinen en ladangs weinig verzorging meer eischen en na bandjirs, wanneer veel grond weggespoeld en meegevoerd wordt in de boven- en middenloopen der riviertjes in de goudstreken. De productie is in de meeste gevallen niet groot: 20 à 30 cents per man en per dag. - In Boven Djambi werd in de Pangkalan Djamboe- en Asaistreek door Korintjiers een tertiaire grintbank onder een jonger tuf- en agglomeraatdek deels in open groeven

(tambang lajau) deels met kleine tunnels (tambang djaroeng) ontgonnen. - Op Sumatra wordt door de bevolking gewasschen in Mandailing en Natal (res. Tapanoeli) in de landschappen Singingi en Logas van Kotta Baroe tot Logas (Onderafdeeling Kampar Kiri, Oostkust van Sumatra); in de onderafdeelingen Ophir, Loeboek Sikaping, Sawah Loentoe, Sidjoendjoeng, Kerintji (Sumatra's Westkust); in de stroomgebieden van de Tabir, Mesoemai, Merangin, Tambesi, Asai, en Limoen (Djambi); in het stroomgebied van de Rawas (Palembang); in de onderafdeelingen Sambas, Sintang, Mempawa, Singkawang (Wester afdeeling van Borneo); in de Riamstreken (afdeeling Martapoera), Beraoe in de Z. en O. afdeeling van Borneo; in Midden-Celebes en in Bolang Mongondou en Gorontalo (Manado). Ook op Timor wordt goud gewasschen, hier door Chineezen en niet door de inheemsche bevolking, daar dit in strijd is met hare godsdienstige opvatting, want zij neemt aan dat hare Godheid Oesif Pa in de Aarde huist. Men zal dan ook nooit Timoreezen uit de bergstreken voor ondergrondsch mijnwerk kunnen aanwerven. De opbrengst is in de laatste jaren aanmerkelijk verminderd, doordat met minder moeizaam werk (tappen van rubberboomen) meer is te verdienen. Omstreeks 1907 bracht de Westerafdeeling van Borneo 581 thail van 51 gr. op, dat verkocht werd tegen 60 tot 80 gld. per thail, in 1912 brachten de goudwasscherijen in de onderafdeeling Pleihari 14.490 gld. en het jaar daarop slechts 4.640 gld.

Bruin- en Steenkolen. Waar kolenlagen in rivieroevers aan den dag komen, de deklaag niet te dik is en de kolen niet van al te inferieure kwaliteit zijn, worden deze door Inlanders ontgonnen. In den regentijd worden de deklagen afgestooten en met rivierwater weggespoeld, de ontbloote hoeveelheid kool gewonnen, op vlotten geladen en afgevoerd. In Palembang wordt bij Poeloepanggoeng, Darmo, Boeloeran en Laje alle aan de Enimrivier gelegen kool in dagbouw gewonnen en per vlot naar Palembang vervoerd, waar het tegen 5 à 6 gld. per ton verkocht wordt; in hoogconjunctuurtijd brachten deze kolen 15 gld. per ton op; thans is de prijs gedaald tot het oude prijsniveau. In 1931 werd 120 m³. bruinkool gewonnen en afgevoerd. In de Westerafdeeling van Borneo: in Boenoet, Salimbau en Embau (Afd. Sintang), in de Z. en O. Afdeeling van Borneo werden in Beraoe veel kolen gewonnen en in dien tijd aan de Koninklijke Paketvaart Maatschappij verkocht, voorts in Samarinda, Martapoera en de Doesoenlanden. Een deel der kolen van Martapoera wordt geleverd aan de diamantslijperijen. De totale productie der Inlandsche kolenontginningen bedroeg in de jaren 1928 t/m 1931 resp. 46.856, 54.632, 24.178, 33.200 ton.

Petroleum werd vroeger meer door de bevolking gewonnen dan thans; nadat de rechten op den bovengrond door de Petroleummaatschappijen haar waren afgekocht, staakten zij de winning. In 1928 werd nog een kleine hoeveelheid olie gewonnen in de marga's Sanga Desa, en Boelang Tengah Semangoes in Palembang.

Tinerts werd vroeger door de bevolking in de Lima Kotta door de bevolking gewasschen en aan het Gouvernement ingeleverd tegen een vasten prijs, verder op enkele eilanden van den Riouw-archipel. Het hier gewonnen erts werd naar Singapore uitgevoerd.

Zand- en kalksteen wordt op domeingrond in de desa's Kepoeh Tjikemoel en Palimanan (Cheribon) in open groeven gewonnen. De hoeveelheid is gering.

Zwavel. De Inlandsche winning op den Goenoeng Welirang in Malang leverde in 1931 ongeveer 1620 picol, welke hoeveelheid te Priangan 3.75 gld. per pikol opbracht. De zwavel wordt in putjes gewonnen; door de hooge bodemtemperatuur blijft de gevormde zwavel vloeibaar en kan dan afgeschept worden. De dagproductie bedraagt 5 pikol. Uit de solfataren op het

Inlandsche Ontginningen

Idjen plateau in Besoeki werd in 1913 ongeveer 5000 pikol door Inlanders gewonnen voor de pestbestrijding. D.

Inlandsche Rechtsgemeenschappen, zie onder **Bestuur, Dorpswezen (in de Buitengewesten)** en **Gemeenten (Inlandsche).**

Inlandsch Reglement, zie **Rechtswezen.**

Insana, zelfbesturend landschap der onderafd. Noord-Midden-Timor der afd. Timor en eilanden der res. Timor en Onderhoorigheden.

Insecteneters. Tot deze orde behooren de in Indië voorkomende **stinkmuis** (Mal. **tjeroeroet**) die een muskuslucht verspreidt, van de familie der spitsmuizen en de **spitseekhoorn** (Mal. toepai) van de familie der spitseekhoorntjes.

Instituten. De wetenschappelijke instituten welke op Ned.-Indië betrekking hebben zijn:

I. Het **Koloniaal Instituut te Amsterdam,** hetwelk tot doel heeft het verzamelen en verbreiden van kennis omtrent onze overzeesche gewesten en in het bijzonder de behartiging der handels-, landbouw-, nijverheids- en andere belangen, die zoowel voor het moederland als voor de koloniën uit Nederlandsch koloniaal bezit voortvloeien. Behalve uit het **Algemeen Secretariaat** bestaat het uit de **Afdeeling Handelsmuseum** en de **Afdeeling Volkenkunde** en de Afdeeling **Tropische Hygiëne.** Het **Koloniaal Museum** te Haarlem, eene stichting van de Nederlandsche maatschappij van Nijverheid, werd 1 Januari 1913 aan het Koloniaal Instituut overgedragen.

In nauwe samenwerking met het Koloniaal Instituut werken een aantal kleinere instituten, waarvan de directeur der afdeeling Volkenkunde als secretaris fungeert. Deze instituten zijn: het **Atjeh-Instituut,** het **Bali-Instituut,** het **Oostkust van Sumatra-Instituut,** het **Zuid-Sumatra-Instituut,** het **Minangkabau-Instituut** en het **Molukken-Instituut.**

II. Het **Batak-Instituut** te Leiden, waartoe behoort het **Batak-museum** te Raja bij Brastagi (gouv. Oostkust van Sumatra).

III. Het **Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië** te 's-Gravenhage, hetwelk in Indië wordt vertegenwoordigd door twee commissarissen.

IV. De **Afdeeling Nederlandsch-Indië van het Koninklijk Instituut voor ingenieurs,** gevestigd te Batavia. Doel: bevordering der wetenschap en kunst van den ingenieur (in Ned.-Indië).

V. Het **Java-Instituut** te Batavia stelt zich ten doel de ontwikkeling van de inheemsche cultuur van Java, Madoera en Bali te bevorderen. Het secretariaat is gevestigd te Jogjakarta (Gondolajoe 14).

Insulinde. Multatuli gaf in zijn „Max Havelaar" dezen naam welke sedert als dichterlijke uitdrukking burgerrecht heeft verkregen, aan Nederlandsch-Indië (van het Lat. insula = eiland).

Intergentiel Recht. Art. 131 der I.S. geeft wel aan welk het materieel privaatrecht is, dat voor elk der bevolkingsklassen moet gelden, maar het geeft geen antwoord op de vraag door welk recht de rechtsverhouding beheerscht wordt wanneer het handelingen geldt tusschen aan „verschillend recht" onderworpen personen.

Zoo is er b.v. verschil in regeling in het erfrecht van de langstlevende echtgenoote naar het Nederlandsche en naar het Ned.-Indische B.W. Zoo ook in het vennootschapsrecht. Zoo tusschen het gecodificeerd Nederlandsch recht en het ongeschreven adatrecht in Ned.-Indië.

Zoo wordt naar geldend Indisch recht de toeziende voogdij in Ned.-Indië van rechtswege door de Weeskamer krachtens art. 361 Indisch B.W. uitgeoefend en wordt dit toezicht in Nederland door den Kantonrechter aan den particulier opgedragen.

Zoo is questieus of het grondbezit van eene Inlandsche vrouw, die huwt met een Europeaan en derhalve verder diens staat volgt, gehandhaaft blijft. Zoo is er de vraag of Inlandsch grondbezit bij rechtsopvolging bij versterf kan overgaan op niet-Inlanders.

Het gebied der rechtsbetrekkingen tusschen personen aan onderling verschillend recht onderworpen, is derhalve voor Ned.-Indië als regel niet wettelijk voorzien.

Uitzondering hierop maakt b.v. de regeling van het gemengde huwelijk (Staatsblad 1898 No. 158, zie **Gemengde Huwelijken**) en de verhuring van grond door Inlanders aan niet-Inlanders; Staatsblad 1915 No. 474 dat de mogelijkheid opent voor zelfbesturen om aan Europeanen zakelijke rechten naar Europeesch recht te verleenen.

Als regel ligt dit terrein echter nog braak voor wetsregeling en moet de rechter voor elk geval afzonderlijk uitmaken wat recht is. Hij zal daarbij moeten afgaan op de bedoeling van partijen, den aard der rechtsbeschikkingen en de behoefte van het verkeer om uit te maken welk recht op de bewuste rechtsbetrekking of op onderdeelen daarvan toepasselijk is. De rechter zal daarbij eenig houvast kunnen hebben aan de statutenleer (16 - 18 A.B.) en menigmaal kunnen aannemen, b.v. stilzwijgende onderwerping aan Europeesch recht.

De rechter bevindt zich hierbij op het gebied van het z.g.n. „quasi-internationaal privaatrecht".

Geeft het „internationaal privaatrecht" aan welke regelen gelden bij conflicten op privaatrechtelijk gebied tusschen wetgevingen van verschillende staten, onder „quasi-internationaal privaatrecht" begrijpt men de regelen, welke de rechtsbeschikkingen beheerschen tusschen personen behoorende binnen eenzelfde staatsverband (in casu b.v. Nederland en Ned.-Indië) doch onderling aan verschillend (Indisch) recht onderworpen.

Men spreekt echter daarbij in toepassing op Ned.-Indië van „interregionaal recht" waar het b.v. geldt oplossing van conflicten tusschen de codificatie van Nederland en die zijner deelen buiten Europa of het daar geldend adatrecht; van „intergentiel recht" bij conflicten voortspruitend uit verschil in recht tusschen de bevolkingsgroepen onderling in Nederl.-Indië en hare onderdeelen en tenslotte van „interreligieus recht" bij botsing van recht tusschen hen, die in Ned.-Indië verschillende godsdiensten belijden. N. d. W.

Internationale Crediet- en Handelsvereeniging Rotterdam, zie **Banken, Bankwezen.**

Interneering, zie **Exorbitante Rechten.**

Invoerrechten, zie **Belastingen.**

Irrigatie, zie **Bevloeiing.**

Islam (Ar.). Het woord Islâm beteekent onderwerping. Daarvan afgeleid is moslim, d.i. hij die zich heeft onderworpen, i.c. aan de door Mohammed gepredikte leer. **Mohammed** stamde uit het aanzienlijke geslacht der **Koraisjieten,** werd echter vroeg wees en was onvermogend; hij trad in dienst bij de rijke weduwe **Khadidja,** met wie hij later huwde. Hij was ongeveer veertig jaar toen hij zijn eerste openbaring als Gods gezant ontving. Aanvankelijk had hij meer bespotters dan aanhangers. De Arabieren onder wie hij zijn leer predikte — aanvankelijk meer boete predikte en vermaande — waren heidenen. Tot hun heidensche gebruiken behoorde de **jaarlijksche bedevaart naar Mekka.** Zoodoende kwam hij in verbinding met de Khazradjieten van Medina die ter bedevaart naar Mekka gingen, waarbij hij steun vond. Dit werd voor hem aanleiding met eenige aanhangers naar Medina te verhuizen **(622),** waar hij de eerste moskee stichtte. Dit verbreken van de betrekking tot zijn stam, **hidjrah** (= afsnijding, verbreking) genaamd, is het begin van de Mohammedaansche jaartelling. Mohammed die een ongeletterd man was en slechts een oppervlakkige en gebrekkige kennis had van het Christendom en het Jodendom, had gedacht de te Medina wonende Joden voor zijn leer te winnen. Toen dit niet lukte beschuldigde hij Joden en Christenen van Schriftvervalsching en stelde hij zich in op de prediking van Abraham (Ibrahim), die, zooals hij van de Joden had geleerd, ook de stamvader van de Arabie-

Islam

ren was. Zoo kwam Mohammed er toe de heidensch-Arabische **hadj**-ceremoniën en de (eveneens reeds bestaande) **Ka'bah** (zie **Bedevaart naar Mekka**) aan Ibrahim toe te schrijven en de hadj verplichtend te stellen. Hiervoor moest hij **Mekka veroveren,** hetgeen hem **in 630** gelukte. Ook vóór dien had hij met omwonende Arabische stammen krijg gevoerd. Zijn toenemend succes in den krijg leidde, vooral na de inneming van Mekka, spoedig tot de onderwerping van de omwonende Arabische stammen. Zoo werd de boetepredikker van Mekka het hoofd van een machtige theocratie.

Mohammed beschouwde zich als de **gezant Gods (rasoel Allah)** en was in zijn inspiraties Gods profeet (nabi). Ook Jezus (nabi Isa) en Mozes (nabi Moesa) erkende hij als profeten Gods. Zijn openbaringen waren met zekere cadens in verzen ingedeeld: zoo'n openbaring heette **koran** (= te reciteeren tekst). In de vroegste openbaringen reeds komt de **sembahjang** (Mal. Jav. - **Salat** Ar.) voor, de dagelijksche huldiging van Allah met het daarmede gepaard gaande koranreciet. Later waren de openbaringen van meer regelenden aard, al naar de omstandigheden regeling eischten. Zoo de **prang sabil** (Mal. Jav. - **djihàd** Ar. = **heilige oorlog**) ten behoeve van zijn strijd tegen de ongeloovigen. Deze koranopenbaringen waren gedurende Mohammeds leven slechts gedeeltelijk opgeteekend, maar gedeeltelijk ook wisten zijn naaste volgelingen ze. Toen **Mohammed in 632 overleed** werden zij kort daarop bijeengebracht, zoodat zij Mohammed's prediking getrouw weergeven. Deze verzameling heet men **Koran** (zie aldaar). Hierin komen o.m. voor de zoogenaamde **vijf zuilen van den Islam:** 1. de **geloofsbelijdenis** (la ilaha ila allah wa Mohammed rasoel Allah = er is geen God dan Allah en Mohammed is Allah's profeet, 2. de **dagelijksche godsdienstoefeningen** (salât), 3. de **verplichte aalmoezen** (zakât), 4. het **vasten** in de maand Ramadhan en

5. de **bedevaart naar Mekka** (hadj). Uiteraard echter was zeer veel nog niet geregeld. In deze gevallen had men te handelen zooals Mohammed zelf had gehandeld. De **gedragslijn (soennah)** van Mohammed was dus richtlijn. Mohammed's soennah zijn van geslacht op geslacht overgeleverde **mededeelingen (hadith).** Deze gewijde overleveringen werden systematisch verzameld. Een zestal dezer verzamelingen, ontstaan in de 3e eeuw der Mohammedaansche jaartelling, kregen een algemeen erkend gezag. Deze zes boeken zijn evenals de Koran heilige boeken. Van deze overgeleverde mededeelingen zijn slechts zeer enkele autenthiek. Op de in de Koran en overlevering gegeven voorschriften werd al in de vroegste tijden door de Moslimsche geleerden commentaar geleverd. Zoodoende werd uit de heilige teksten in drie eeuwen na Mohammed's dood een buitengewoon omvangrijk stelsel ontwikkeld, dat eveneens **bindend gezag** heeft gekregen. Dit bindend gezag is gegrond op de **„overeenstemming",** de **Idjmâ,** welke daaromtrent onder de gezaghebbende leeraars zou heerschen. Zoodoende is de Islam verstard en biedt de facto geen mogelijkheid tot hervorming. Dat dit standpunt op den duur, vooral onder inwerking der verhoudingen der laatste decennia, onhoudbaar is, blijkt reeds uit de in Turkije — het Moslimsche land bij uitnemendheid — ingevoerde, op moderne leest geschoeide hervormingen.

Het Mohammedaansche leerstelsel omvat drie onderdeelen: I. de **plichtenleer,** II. de **geloofsleer,** III. de **mystiek.**

I. De **plichtenleer** of **wet** (Ar. **fikh,** Mal., Jav. **pèkih**) omvat het deel der Koran en overlevering hetwelk regelt het leven der geloovigen in al zijn onderdeelen, zooals het familie-, handels- en strafrecht, den heiligen oorlog, eeden, geloften, kleeding, enz. Fikh (pèkih) beteekent „leer", i.c. de leer bij uitnemendheid, d.i. de plichtenleer **Sjar** (Ar.) of **sjariah** (Ar.) (**sariat,** Mal.) beteekent „weg", i.c. de weg

dien de geloovige Moslim volgens de Mohammedaansche wet behoort te volgen. Wetgeleerden heeten **fakih** (Mal., Jav. **pakih, pĕkih**), afgeleid van het woord fikh. Sommige dezer wetgeleerden maakten school. In Ned.-Indië volgt men de **Sjâfi'ietische** school. De wet onderscheidt 's menschen handelingen in: 1. **verplichte** (Ar. fardh, Mal., Jav. perloe), 2. **verdienstelijke** of **aanbevelenswaardige** (soenat), 3. **geoorloofde** (moebâh), 4. **afkeurenswaardige** (makroch), en 5. **verboden** (harâm).

5. De **geloofsleer** (oesoel al-dîn) behandelt het geloof aan God en den dag des oordeels. Vooral in de geloofsleer zijn Christelijke en Joodsche elementen, omdat de Koran hierover slechts onvolledige gegevens bevat. Aan de opstanding en het oordeel zal voorafgaan, de terugkeer op aarde van Jezus (rijk van den Messias; Christus is het Grieksche, Messias het Hebreeuwsche woord voor „gezalfde"). Hoewel niet algemeen is toch zeer verbreid het geloof aan de komst van den **Mahdi** (voorafgaande aan het rijk van den Messias), die een geluksperiode van gerechtigheid zal brengen (Mahdi, Ar., beteekent de „rechtgeleide", d.i. door God). Het geloof aan de komst van den Mahdi heeft wel tot ongeregeldheden geleid, wanneer een of ander zich opwierp als mahdi om aldus de bevolking van onrecht te bevrijden. Dit geloof alsmede de djihât (heilige oorlog) zijn de elementen in den Islam welke tot woelingen kunnen leiden. Ook de mystieke broederschappen (zie hieronder) kunnen daartoe aanleiding geven.

III. De **Mystiek.** Oorspronkelijk was in den Islam voor de mystiek geen plaats. De niet-Arabische bekeerlingen echter welke in hun voormaligen godsdienst de mystiek hadden gekend, bleven behoefte gevoelen aan een inniger gemeenschap met God. Zoo deden, niettegenstaande aanvankelijke tegenwerking, op den duur mystieke elementen hun intrede in den Islam. Zoo ontstonden de **mystieke broederschappen** (Ar. **tarikah** = weg; Mal. Jav. **tarékat,** welker leden zich — in tegenstelling met de Christelijke monnikenorden die zich in kloosters terugtrekken, wat Mohammed had verboden — in de wereld bleven bewegen. Deze hebben een voorganger, **sjeikh** genaamd, wiens geestelijke stamboom tot Mohammed opklimt (veelal fictief) en hebben alle een eigen levensregel. De leden zijn blinde gehoorzaamheid verschuldigd aan den sjeikh, onder wiens leiding zij, niet in de wet voorgeschreven godsdienstoefeningen (meestal onophoudelijk herhalen van **dikir's**) verrichten, ten einde in extatischen toestand te geraken. Deze voorgangers worden veelal als heiligen vereerd, hetzij tijdens hun leven, hetzij na hun dood. De graven worden dan bedevaartplaatsen (zie ook **Heidendom,** en **Heiligenvereering**). De geleerde Ghaszali heeft de gangbare meening ten aanzien der mystiek blijvend beïnvloed (leefde omstreeks 1100 n. Chr.). Tegen de heiligenvereering namen o.a. de Wahabieten (zie aldaar) in Centraal-Azië stelling.

De Islam is in Nederlandsch-Indië gekomen via Perzië en Hindostan (evenals het hindoeïsme van de kusten van Coromandel en Malabar). De Voor-Indische invloed verklaart vele eigenaardigheden van den Islam in den Archipel (o.m. de Sji'ietische Hasan-Hoesein-feesten — zie aldaar — in eenige gewesten op Sumatra; niettegenstaande de Inlandsche Mohammedanen Soenieten — zie aldaar — zijn volgens de Sjâfi'ietische school). De Islam is er hoofdzakelijk gebracht door kooplieden omstreeks 1200. Omstreeks 1300 had de Islam reeds vasten voet aan de Noord-Oostkust van Sumatra en van Java. De Arabieren die later in den archipel kwamen vonden er een wèlvoorbereid terrein. In de havenplaatsen — meest residenties van vorsten — hadden zich kleine Islamietische kringen gevormd. De vorsten behoorden veelal tot de allereerst bekeerden. Ook hier werd, evenals met het hindoeïsme het geval was, de Islam de godsdienst

van de aristocratie. Het volk bleef in wezen heiden. Hoewel sedert het intensievere verkeer met Arabië en ten gevolge daarvan en van de stoomvaart toename van de hadj plaats had en vele Inlanders zich in den godsdienst te Mekka, Medina en later te Caïro gingen bekwamen, is dit in het algemeen nog zoo gebleven. Hieruit mag echter niet worden geconcludeerd dat de Inlander in feite geen of geen goed Mohammedaan is. Evenals elders waar het Mohammedanisme ingang heeft gevonden zijn ook in Indië vele oude inheemsche (i.c. heidensche en hindoesche) gebruiken in zwang gebleven, welke ook de denkwijze bleven beïnvloeden. Maar daarmede wil niet gezegd wezen dat de Inlander slechts in schijn Mohammedaan is. Hij gevoelt zich goed Mohammedaan, is dat te goeder trouw en daarmede dient te worden rekening gehouden. Daarbij komt dat in de praktijk de Islam zeer soepel, zeer gemakkelijk was. Men kon er zeer goed heiden bij blijven. De Islam zelf trouwens is opgebouwd uit allerlei oud-Arabisch heidendom en ook andere Moslimsche volken hebben, zooals gezegd, veel van de voor-Moslimsche geestesgesteldheid behouden, zoodat de Inlander in deze geen uitzondering vormt in de Moslimsche wereld. Dit dient, ook bij de ondervolgende beschouwingen, wel in het oog te worden gehouden. De Islam onderscheidt tusschen aanroepen en vereeren van andere wezens; alleen Allah wordt vereerd, doch de tusschenkomst van andere wezens mag wel worden ingeroepen. Het oude heidendom heeft hier dus vrij spel. De hoofdplichten van den Islam worden in den archipel sporadisch nageleefd. Alleen honden en varkens worden niet gegeten. Met honden is dat nooit het geval geweest, varkens werden echter vroeger vaak genuttigd. Tegenwoordig worden in Moslimsche dorpen dan ook geen varkens meer gehouden. De dagelijksche en wekelijksche godsdienstoefeningen worden in het algemeen slechts in acht genomen in de kustplaatsen waar contrôle van de Arabieren is en waar vorsten zijn die vroom zijn is het natuurlijk bon ton die na te volgen en de moskee te bezoeken. Het vasten in de 9e maand wordt wel nagenoeg overal streng in acht genomen, wellicht door het idee dat dit de zonden goedmaakt van het geheele afgeloopen jaar. Ook de zakat en pitrah, de godsdienstige belastingen passen zich aan bij het heidendom. Deze worden slapjes opgebracht en komen nagenoeg geheel ten goede aan de inners, de moskeebeambten, die immers arm zijn omdat ze geen beroep uitoefenen. De zakat veronderstelt milddadigheid door aalmoezen, dus sĕdĕkah. Bij het heidendom werden offerfeesten gehouden voor het dienen der goden. Nu heeft men deze sĕdĕkah's aangepast aan die offerfeesten, waarop dan de armen, de moskeebeambten worden genoodigd. Omdat deze maaltijden en offerfeesten heilaanbrengend zijn, noemt men ze ook slametans. Deze worden gegeven bij geboorte, huwelijk, solliciteeren naar een betrekking, om het welslagen te bevorderen, enz., kortom bij alle gelegenheden waarop bij het heidendom werd geofferd. Dit treedt duidelijk aan den dag door het apart zetten van schotels voor de geesten. Slametans worden ook wel gegeven op feestdagen voor Moslimsche heiligen. De plicht der bedevaart wordt veel vervuld en wel om dezelfde reden als het vasten: zij wascht schoon van alle mogelijke zonden. Bovendien is een hadji in den archipel een persoon van gewicht. Bepaald noodig is de hadj in de praktijk niet, omdat degene die de middelen daartoe niet bezit er van is vrijgesteld.

De Islam heeft engelen, heiligen, enz. bijgebracht, die door den Inlander worden aangeroepen als zijn eigen oude goden. De vereering heeft eveneens op oud-heidensche wijze plaats: de moskeebeambten of dorpsgeestelijken worden uitgenoodigd, een sĕdĕkah wordt gegeven. Ook Christelijke heiligen, die in den Islam zijn opgenomen, worden door den Inlander aangeroepen. Joesoep (Mozes) om mooie

Moskee te Tandjoengpoera — Oostkust van Sumatra.

kinderen te krijgen, Soelaiman (Salomo) om rang en aanzien te erlangen, Moeso (Moengso, Mozes) voor dapperheid, Jezus (Isa, Ngiso) als patroon voor kundigheden enz. Zie ook **Heiligenvereering.**

Van den prang sabil (heiligen oorlog) is meermalen gebruik gemaakt om tot fanatisme op te zweepen; in Atjeh; Diepo Negoro.

De Vrijdagpreek in de moskee wordt gehouden door den **chatib.** Verder zijn aan de moskee verbonden de **modin** (verbastering van het Arab. Moadzin), die van de minaret (menarah) de bevolking oproept. In den archipel heeft de moskee meestal geen minaret, maar gebeurt de oproeping op een trom. De modin is verder belast met het schoonhouden van de moskee. Een eigenlijke geestelijkheid kent de Islam niet. Het aantal moskeebeambten hangt af van de grootte van het dorp en van de moskee (masdjid). Soms is er heelemaal geen masdjid. Dan komt men samen in de bali deso of in de woning van het dorpshoofd. Het moskeepersoneel verricht o.m. diensten bij huwelijksvoltrekking, bij begrafenissen, besnijdenissen; bij maaltijden zeggen zij de gebeden op; bij boedelscheidingen treden zij op als adviseur, wat echter weinig voorkomt, daar het percentage voor dezen adviseurs zoo hoog is, dat men het maar liever volgens de adat doet (dorpshoofd). De zakat wordt speciaal door den Imam geïnd; zij wordt opgebracht van het hoofdproduct van den landbouw (rijst) en van alle andere producten. De betaling van **zakat** en **pitrah** (Ar. fitr), eene vrijwillige gave, heet te zuiveren van zonden. Deze belastingen worden opgebracht op het einde der maand Ramadan, na het vasten. In Atjeh werden deze belastingen destijds opgebracht ten behoeve van den heiligen oorlog; de zakat was dan oorlogsbelasting. De zakat is verder bestemd voor bekeerlingen en reizigers; in den archipel vaak tot stijving der **moskeefondsen.** Deze fondsen bestaande uit velden staan onder toezicht van de imams. De imams stonden vroeger onder

controle der vorsten, die de instellingen veelal stichtten of steunden. Tegenwoordig staan de imams op Java onder controle der regenten, die ook met andere zaken, den Mohammedaanschen godsdienst betreffende, bemoeienis hebben (bestemming van de huwelijksgelden, geschillen in verband met den Vrijdagsdienst). De **moskeekassen** staan onder beheer van beheerscommissiën bestaande uit een of meer schriftgeleerden en uit door den regent aan te wijzen notabele vertegenwoordigers van niet-ambtelijke ingezetenen, bij voorkeur tot den handelsstand of tot het bedrijfsleven behoorende. De regent heeft tevens contrôle op het beheer dezer commissiën. Bouw en reparatie van **moskeeën** gebeurt veelal door de bevolking buiten de fondsen om. De kas wordt ook gestijfd door giften van de bevolking (er is een offerbus in de moskee); bij geloften en het bezoeken van graven wordt vaak gestort. Voor een moskee is het dus zaak een heilig graf te hebben. De moskeebeambten oefenen, wanneer de godsdienstige inkomsten niet voldoende zijn, vaak een gewoon wereldlijk beroep uit. De moskee wordt, behalve voor het houden van godsdienstoefeningen, gebruikt tot het geven van godsdienstonderwijs. De eerste Mohammedaansche moskee is die te Mekka, waar de ka'aba is, dan volgt die te Medina met het graf van Mohammed en dan die van Jeruzalem die heet te zijn gebouwd uit een rots van het paradijs afkomstig. Voorname moskeeën in den archipel zijn die te Demak, te Soerabaja en te Kota Radja (Atjeh), welke laatste door het gouvernement is gesticht en uit dien hoofde aanvankelijk weinig in trek was. Oprichting van nieuwe bedehuizen is geheel vrijgelaten. Een groote moskee heet **mesigit** (Ar. **mezdjid**), de kleine **langgar** of **soerau.** Op Java heet de afdeelings- (regentschaps-) imam, **penghoeloe,** eene instelling van het gouvernement, die toezicht uitoefent; ter residentshoofdplaats heet de penghoeloe, hoofdpenghoeloe. De penghoeloe's

Moskee te Garoet — Priangan.

zijn ook adviseurs en eedafnemers bij de landraden. Zij hebben veelal vervangers (wakil = machthebber), **naib** genaamd. In de Vorstenlanden vormen de moskeebeambten een klasse, penghoelon genaamd; sommigen vervullen de godsdienstplichten voor de vorstelijke families.

Bij elk godsdiensthuis is een school. Voor **godsdienstonderwijs** zie **Pesantrèn** en **Santri.**

De **verhouding van het gouvernement tot den Mohammedaanschen godsdienst** berust op het beginsel, dat ieder zijn godsdienstige meeningen met volkomen vrijheid belijdt. De overheid onthoudt zich dus van maatregelen die de vrije uitoefening van den godsdienst der Moslims zouden belemmeren. Alleen de belangen der bevolking en de handhaving der openbare rust en orde leiden tot regelend ingrijpen. Overigens onthoudt de regeering zich van inmenging in deze. Over regelingen ten aanzien van moskeeën en moskeekassen is boven reeds een en ander opgemerkt. Opbrengst en inning van **zakat** en **pitrah** moeten blijven buiten elke bemoeienis van het bestuur, de desahoofden daaronder begrepen, die daaruit ook geenerlei voordeel mogen genieten. Het opbrengen dient volkomen vrijwillig te gebeuren, zoodat pressie moet worden tegengegaan.

Ten aanzien van Mohammedaansche feestdagen dient van ambtelijke zijde daarmede te worden rekening gehouden, voor zoover de belangen van den dienst dat gedoogen. Als maatstaf worden van regeeringswege aangenomen de 6 volgende feestdagen: einde der vasten (garëbëg poeasa) 2 dagen; garëbëg besar; asjoera; mauloed; hemelvaart van Mohammed. Ieder Moslimsch landsdienaar moet wijders in de gelegenheid worden gesteld des Vrijdags zijn godsdienstplichten te vervullen binnen de grenzen van het algemeen belang en dat van den dienst.

Voor het brengen in de doode hand van vaste goederen **(wakap)** is de vergunning noodig van den regent, die het slechts beoordeelt in verband met de ligging van het perceel en de bedoeling van den stichter.

J.

Jaarbeurs (Nederl.-Indische). De vereeniging van dezen naam te Bandoeng stelt zich ten doel de belangen van de Ned.-Indische nijverheid en handel te bevorderen. In de maanden Juni-Juli organiseert zij elk jaar een jaarmarkt met tentoonstelling. Niettegenstaande de ongunst der tijden werd de jaarbeurs geregeld gehouden.

Jacht. Volgens inheemsche begrippen is het jachtrecht een onderdeel van het beschikkingsrecht over den grond (zie aldaar). De leden van hetzelfde groepsverband, van dezelfde inheemsche rechtsgemeenschap hebben binnen eigen territoir het vrije recht van de jacht. Soms wordt als huldegift een deel van den buit aan het betrokken hoofd geschonken. Lieden van andere gemeenschappen echter behoeven vergunning om te jagen en zijn verplicht als retributie een deel van den buit af te staan. Dit geldt ook voor Europeanen die komen jagen. De verdeeling van den buit onder de deelnemers zelf wordt ook door de adat geregeld.

De Inlander jaagt zelden uit sportieve doeleinden of om het vleesch te bemachtigen. Dit houdt o.m. verband met het bijgeloof dat de zielen van overleden menschen in sommige dieren kunnen huizen. Ook voor de jacht worden allerlei ceremoniën in acht genomen om succes te verzekeren en om de geesten gunstig te stemmen (zie **Heidendom**). Daarom jaagt de Inlander in het algemeen uit noodzaak, d.w.z. wanneer de dieren zijn aanplant verwoesten (wilde zwijnen, herten, soms beren) of zijn vee rooven (tijgers). En dan nog gaat het initiatief daartoe gewoonlijk uit van het Europeesch Binnenlandsch Bestuur en kost het heel wat moeite hem eindelijk tot actief optreden te brengen. Mede oorzaak van deze schijn-

bare laksheid is het vrij algemeen heerschend fataliteitsbegrip. Het is, meent hij, takdir Allah, de wil van God, waartegen het nutteloos is zich te verzetten. Ook tijdens en na het bemachtigen van het wild worden allerlei ceremoniën in acht genomen.

Voornamelijk in Priangan en op Celebes en ook elders, maar in mindere mate, is de **hertenjacht** zeer geliefd. Gewoonlijk geschiedt deze jacht te paard en wordt het wild geschoten met het geweer. Dikwijls ook wordt het gevangen met de lasso, waarna het met de kris wordt afgemaakt. De groote hertenjachten zijn meestal drijfjachten met honden; deze jachten eischen behoorlijke voorbereiding.

Tijgers worden veelal gevangen in vallen; als levend aas wordt een geit of een hond gebezigd. Europeanen, geholpen door Inlanders laten alvorens op gesignaleerde tijgers, d.w.z. tijgers die vee hebben geroofd en wier sporen zijn gevonden, te gaan jagen, overdag een stellage bouwen in de nabijheid van het slachtoffer, hetwelk de tijger heeft weggesleept naar een afgelegen plek. De tijger nl. verorbert zijn buit slechts gedeeltelijk om na eenigen tijd terug te komen en zich wederom daaraan te goed te doen. Tegen den avond nemen de jagers hun plaats in op de stellage (meestal opgetrokken van bamboe om een boom heen) van waaruit zij een goed uitzicht hebben op het cadaver. En dan is het maar afwachten tot de tijger komt. Natuurlijk wacht men wel eens vergeefs en komt men den volgenden avond wederom zijn plaats innemen. Uiteraard wordt met het geweer geschoten. Te intensieve jacht op tijgers heeft veelal tot gevolg toename van de voor den aanplant zeer schadelijke wilde zwijnen.

Op Sumatra wordt op **olifanten** gejaagd dan wel worden deze gevangen voor de kostbare slagtanden. Deze worden evenals **neushoorns** (de hoorn is zeer kostbaar en ook de huid heeft waarde) en **tapirs** in toegedekte kuilen gevangen. Wordt er op gejaagd dan geschiedt dit tegenwoordig met geweren (vroeger met kapmessen en speren); ook voor sommige Europeanen is de olifantenjacht een ware attractie.

Op wilde zwijnen wordt op alle mogelijke manieren gejaagd, ook met honden.

Ook op verwilderde **buffels** wordt meest in drijfjachten gejaagd.

Apen en **moesangs** worden in vallen, de laatste ook met strikken gevangen, op **eekhorens**, die een ruïne zijn voor de kokosnoten, wordt met geweer (hagel) of blaaspijp geschoten. Ook op **vogels** wordt veel gejaagd, zoowel voor voedsel als bij wijze van sport (geweer, strikken, lijmstokken). Op Nieuw-Guinea wordt op de **paradijsvogel** gejaagd; zoowel de veeren als de geheele vogel dienen als garnituur.

De belangen van den Indischen wildstand zijn in een tweetal ordonnanties geregeld: de dierenbeschermingsordonnantie-1931 met de ter uitvoering daarvan strekkende dierenbeschermingsverordening-1931 en de jachtordonnantie-1931, uitgewerkt in de jachtverordening-1931. Bij de eerste regeling, die ook op het zelfbestuursgebied toepasselijk is, is het vangen, dooden, verhandelen, onder zich hebben en over zee vervoeren of uitvoeren van een aantal diersoorten, de lichaamsdeelen daarvan, alsmede de daarvan afkomstige producten verboden, behoudens dispensatie van den gouv.-generaal of vergunning van den directeur van economische zaken. Deze vergunningen worden slechts voor wetenschappelijke- of onderwijsdoeleinden verleend. Ook het verstoren van de nesten en het wegnemen van de eieren van beschermde vogels is verboden. Van niet beschermd levende zoogdieren en vogels is de uitvoer met een zelfde bestemming slechts toegestaan van ten hoogste twee, respectievelijk vier exemplaren tegelijk. Indien beschermde dieren schade blijken te veroorzaken, kan de directeur van economische zaken een door hem aan te wijzen gezaghebbende machtigen de jacht daarop toe te staan.

Behalve ten aanzien van een zevental groote zoogdieren (het z.g. grof wild en de dwergherten), waarop de jacht, enz. gedeeltelijk aan jachttijden is gebonden en slechts is geoorloofd krachtens een vergunning van het hoofd van gewestelijk bestuur, is de jacht in de buitengewesten vrij.

Volgens de genoemde jachtordonnantie en jachtverordening is de jacht met vuurwapens of windbuks op in het wild levende dieren in het rechtstreeks bestuurd gebied van Java en Madoera verboden, behoudens dispensatie van den gouv.-gen. of vergunning van den directeur van economische zaken. Ten aanzien van in de jachtverordening opgesomde diersoorten (omvattende het grof, klein en trekwild en het schadelijk gedierte) is deze jacht toegelaten mits met een jachtacte. De jachtacten worden op schriftelijke of mondelinge aanvraag verstrekt door den ass.-resident der plaats van inwoning of tijdelijk verblijf van den aanvrager. Naar gelang van de te jagen diersoorten is voor de jachtacten verschuldigd een jachtgeld varieerend van nihil (voor schadelijk gedierte, c.q. bij wildschade) tot *f* 100. Jachtacten voor schadelijk gedierte, inclusief schadelijk wild zijn voor onvermogenden vrij van zegel. De acten gelden van 1 Juli tot 30 Juni d.a.v. en zijn van kracht voor het geheele gebied, waarop de jachtordonnantie van toepassing is. De jacht op grof en klein wild is geopend gedurende de maanden Augustus tot en met November. Het verkoopen, enz. en het verzenden van wild gedurende gesloten jachttijd is verboden, tenzij met vergunning van den directeur voornoemd. Voor West-, Midden- en Oost-Java zijn jachtcommissies ingesteld. Hierin hebben o.m. zitting een ambtenaar van het B.B. en een van het Boschwezen.

Naast de jachtacte is een schriftelijke vergunning noodig van den betrokken resident voor het uitoefenen van de jacht of het voeren van schietgeweer in de ingerichte bosschen, benevens in de door den gouverneur aan te wijzen overige in stand te houden bosschen.

Bij de nieuwe natuurmonumenten- en wildreservatenordonnantie (Stb. 1932 no. 17) is de mogelijkheid geopend om ook, ter bescherming van de fauna, z.g. wildreservaten in het leven te roepen.

Jacatra (Djakatra), een handelsplaatsje aan den mond van de Tjiliwoeng, waar de O.I.C. in 1610 een factorij had gevestigd. De pangeran van Jacatra was vazal van den sultan van Bantam.

In 1619 werd Jacatra door J. P. Coen verwoest, die op dezelfde plaats een nieuwe stad, Batavia, stichtte. Zie **Batavia.**

Jang Dipertoean (Mal.) beteekent „hij die als heer wordt geëerd", een titel gevoerd door onderscheidene Maleische vorsten op Sumatra en op het Maleische schiereiland. Ook de vroegere vorsten van Minangkabau voerden dien titel, welke thans in dat gebied nog wordt gevoerd.

Jang (of Hiang)-Gebergte, op de grens van de residenties Probolinggo en Besoeki. Hoogste top 3038 M. In dit gebergte het **Jang-plateau** (2400 M.).

Janssens (Jhr. Jan Willem), geb. Nijmegen 12 Oct. 1762, overl. te 's-Gravenhage 23 Mei 1838, had aanvankelijk een militaire loopbaan, was daarna in civielen dienst, laatstelijk (1800) secretaris-generaal bij het ministerie van oorlog, toen hij in 1802 gouv.-generaal werd van Kaap de Goede Hoop met den rang van luitenant-generaal, waar hij het bestuur van de Engelschen overnam in 1803. In 1806 reeds moest hij de kolonie, na dappere verdediging weer aan de Engelschen overgeven. In 1810 werd hij door Napoleon benoemd tot gouv.-generaal der O.-I. bezittingen en opperbevelhebber van land- en zeemacht. In 1811 aanvaardde hij het bestuur om reeds in Sept. van hetzelfde jaar de bezittingen, wederom na moedigen tegenweer, aan de Engelschen over te geven. Hijzelf werd als krijgsgevangene naar Engeland gevoerd, doch spoedig weer uitgeleverd. In het moederland bekleedde hij nog

onderscheidene belangrijke ambten. In 1815 werd hij in den Nederlandschen adelstand verheven (Napoleon had hem reeds verheven tot baron de l'Empire); in 1828 verkreeg hij den rang van generaal der infanterie.

Japanners in Nederlandsch-Indië. Japanners worden reeds sedert eeuwen in den archipel aangetroffen. Een intensief handelsverkeer tusschen Japan en Ned.-Indië dateert echter eerst van de laatste decennia. Vooral in den wereldoorlog is die handel, doordat het verkeer met Europa vrijwel was verbroken, belangrijk toegenomen. Japansche lucifers, goedkoop aardewerk, rijwielbanden en lampeglazen zijn vaste importartikelen. Japansch cement verdrong het inheemsche product van Indaroeng (zie aldaar) zoodanig dat thans maatregelen zijn genomen om het Indisch cement te beschermen. Japan betrekt uit Indië aardolie en suiker. Stookolie voor zijn vloot haalt het van Tarakan. Eenige Japansche bankinstellingen, -handelshuizen en een 30-tal -cultuurondernemingen zijn in den archipel gevestigd. Ook wordt in de Indische wateren veel door Japanners gevischt. De Japansche scheepvaart op Indië is belangrijk. Japan heeft een consul-generaal te Batavia en consuls te Soerabaja en Medan .

Japara (Djapara)-Rembang, res. (afd.) der prov. Midden-Java. De res. heeft bijna 2.000.000 inw. De afd. hoofdpl. is Pati. In het N. de Piek van Japara of goenoeng Moerjo, die oorspronkelijk een alleenstaande vulkaan in zee was (evenals de St. Nicolaaspunt en de Pajoeng, Z.W. Java). Het O. gedeelte van Japara is moerassig, de Râwâ Gedé, met afwatering naar Djoewânâ. Dit plaatsje en de plaatsen Koedoes, Pati en Rembang liggen aan de spoorlijn Semarang-Soerabaja. De **plaats Japara** is als handelsplaats verloopen door verslibbing van de reede. Door de afdloopt het Noordelijk Kalkgebergte. De Karimoendjawa-eilanden vormen een district van het **regentschap Japara.**

De plaats Japara was vroeger een machtige koopstad met een uitstekende natuurlijke reede. Het rijk Japara stond onder een vorst (vorstin), maar geraakte onder de heerschappij van het steeds machtiger wordende rijk Mataram. In 1615 vestigde de O.I.C. een loge te Japara, die echter in 1618 werd afgeloopen. Eerst in 1651 stichtte de O.I.C. er wederom een factorij. In 1708 werd het hoofdkantoor naar Semarang verplaatst.

Japèn, eiland in de Geelvinkbaai (Nieuw-Guinee).

Jathropha, zie Djarak.

Java. Administratief onderscheidt men in Nederlandsch-Indië de eilanden Java en Madoera en het overig deel van het eilandenrijk, d.z. de gewesten buiten Java en Madoera op de Buitengewesten. Onder Java wordt dus gewoonlijk verstaan: Java, Madoera en de kleinere eilanden daaromheen, d.z. de Kangean- en de Sapoedieilanden, de Duizend-, de Boompjes- en de Karimoendjawa eilanden, Bawean, Noesa Kembangan, Noesa Baroeng, eenige kleine eilanden in Straat Soenda en ten Zuiden van Java gelegen.

Java alleen is 125.500 vierkante K.M. groot, met Madoera en de andere eilanden erbij 131.350 vierkante K.M. De oppervlakte is ongeveer viermaal zoo groot als Nederland en een zestiende deel van heel Nederlandsch-Indië. Door zijn talrijke bevolking en in vergelijking met de andere eilanden van den archipel grootere ontwikkeling op bijna elk gebied is Java het voornaamste eiland van Nederlandsch-Indië. Voor verreweg het grootste deel worden Java en Madoera rechtstreeks bestuurd door het Nederlandsche Gouvernement, slechts een klein gedeelte, de Javaansche Vorstenlanden, is in het genot van zelfbestuur gelaten. In de eerste plaats wordt nu vermeld op welke wijze deze toestand historisch is ontstaan.

Geschiedenis. Van de oorspronkelijke bevolking, die een duizendtal jaren vóór Christus den archipel bewoonde, is heel weinig be-

Javaan met vrouw.

Javaansche vrouw in wandelcostuum.

kend. Enkele steenen wapenen en gereedschappen uit dien tijd zijn in West-Java gevonden. Ongeveer 500 jaar vóór Christus zijn volksstammen, waarschijnlijk afkomstig uit Achter-Indië, via Malakka naar den archipel getrokken. Deze volksstammen stonden reeds op een hoogeren trap van beschaving. In de eerste eeuw na Christus kwamen Hindoes en Chineezen in den archipel handel drijven en vooral de eersten bleven op Sumatra, Java en Borneo gevestigd. De oudste kenteekenen der Hindoebeschaving op Java werden in het Westen gevonden. In de 4de of 5de eeuw na Christus bestond daar een Hindoesch rijk, dat Taroema heette en geregeerd werd door een koning Poernawarman. Van dien tijd af is iets meer van de geschiedenis van Java bekend uit inscripties op steen en op koperplaten, uit andere archaeologische gegevens, uit oud-Javaansche geschriften en uit mededeelingen van Arabische, Portugeesche en vooral van Chineesche reizigers. In de zevende eeuw was Midden-Java het centrum van de Hindoecultuur geworden, Chineesche berichten van dien tijd spreken van het rijk Kaling. Van het jaar 750-850 stond Midden-Java onder den invloed van de Hindoevorsten van Palembang. Uit dien tijd en iets later dateeren vele belangrijke Hindoemonumenten, die men op Midden-Java aantreft, de Boroboedoer, de Mendoet, het Prambanan-complex enz. De oude heerschers van het rijk Kaling waren intusschen naar Oost-Java uitgeweken en brachten daar de Hindoe-Javaansche cultuur. In de tweede helft der negende eeuw keerden zij weer naar Midden-Java terug, waar de Palembangvorsten hun invloed verloren hadden. Het toen ontstane Hindoerijk Mataram strekte zich uit over Midden- en Oost-Java. De kern van het rijk lag eerst in Midden-Java, doch verplaatste zich in het begin der tiende eeuw naar het Oosten (Kediri). Mpoe Sindok, de toen regeerende vorst, was de stamvader van een reeks vorsten, die tot het begin der dertiende eeuw over Java heerschten en ook over andere eilanden Bali, Ternate, Zuid-Celebes, Zuid-Borneo enz. hun macht uitbreidden. In 1222 maakte een opstandeling Keng Angrok een einde aan het rijk van Kediri en stichtte een nieuw rijk Toemapel met Singasari als hoofdplaats. Dit laatste ging op het einde dier eeuw te niet. Widjaja, een achterkleinzoon van Angrok, later genaamd Kertarajasa, werd in 1294 heerscher van het nieuwe machtige rijk Modjopahit, het belangrijkste der Javaansche Hindoerijken, dat tot 1520 bleef bestaan. De meest bekende vorst in Hajam Woeroek (1350-1389), die met zijn rijksbestuurder Gadja Mada het rijk tot grooten bloei bracht. In 1333 werd in West-Java het rijk Padjadjaran gesticht, dat ondanks oorlogen met Modjopahit als zelfstandige staat bleef bestaan. De invloed van Modjopahit over vele onderhoorigheden in de Buitengewesten was voorts zeer groot. Onder den opvolger, Wikramawardhana, den schoonzoon van Hajam Woeroek, ging de bloei van het rijk weer verloren, door allerlei onderlinge twisten en vooral ook door de opkomst van het schiereiland Malakka, dat Java en Sumatra op hndelsgebied begon te overvleugelen. Ook de doordringende Islam werkte tot de verbrokkeling van het Javaansche rijk mede. De volgelingen van Mohammed begonnen na diens dood in 632 zijn leer te verbreiden. In het begin der veertiende eeuw waren Malakka en ook reeds eenige havenplaatsen op Sumatra tot den Islam overgegaan en vandaar uit brachten handelaren dien godsdienst over Palembang naar Oost-Java. In het begin der 15e eeuw hadden vele inwoners van de kustplaatsen van Java den Islam aangenomen. Malik Ibrahim, Soenan Ngampel en Soenan Giri waren de voornaamste predikers, die den Islam op Java verder verbreidden. De regenten, die bekeerd werden, gedroegen zich als onafhankelijke vorstjes, het rijk Mod-

jopahit werd meer en meer verzwakt en bestond in het begin der zestiende eeuw uit een aantal rijkjes, dat onderling oorlog voerde. In 1575 slaagde Soetowidjogo, regent van Mataram erin zijn gebied tot een vrijen staat te maken en zijn invloed uit te breiden, zoodat bij zijn dood in 1601 het nieuwe rijk Mataram zijn gezag over bijna geheel Midden- en Oost-Java had gevestigd. In West-Java bleef het rijk Padjadjaram bestaan. Soenan Goenoeng Djati, die in het begin der zestiende eeuw in West-Java den Islam verbreidde, maakte zich met behulp van de vorst van Demak meester van Bantam en Jacatra. Zijn zoon Hassan Oedin scheidde zich in 1568 af van Demak en stichtte het sultanaat Bantam, dat ook gezag uitoefende over een deel der Lampongsche districten en later ook over het vroegere rijk Padjadjaran.

Naast Mataram en Bantam vond men op het einde der zestiende eeuw op Java nog het zelfstandige Hindoesche rijkje Balambangan. De andere rijkjes waren opgelost in de eerstgenoemde rijken of boden, toen de Nederlanders in 1596 op Java kwamen, nog een laatsten tegenstand.

In 1292 bereikte de eerste Europeaan, de Venetiaan Marco Polo, den Indischen Archipel (Noord-Sumatra). De handel in Oostersche producten liep toen over Malakka en Perzië en verder over land of over zee naar Klein-Azië en Egypte, van waaruit West-Europa werd bediend. Toen de Turken dien handel gingen bemoeilijken, trachtten de Portugeezen, toenmaals de beste zeelui, een rechtstreeksche verbinding met het verre Oosten te verkrijgen. Vasco da Gama bereikte in 1498 Voor-Indië. De Portugeezen wisten zich te handhaven en stichtten handelskantoren op vele plaatsen. Onder den tweeden Portugeeschen onderkoning d'Albuquerque werd in 1509 voor het eerst de Indische archipel (Atjeh) bereikt. Malakka werd in 1511 genomen, waardoor de handel in Portugeesche handen kwam.

Op Java kregen de Portugeezen weinig invloed. De toen nog machtige Javaansche vorsten beschouwden deze concurrenten bij den handel als vijanden. Alleen met Balambangan werden vaste betrekkingen aangeknoopt. Meer succes hadden zij in de Molukken, doch op het einde der zestiende eeuw, nadat Portugal door Spanje in 1580 was veroverd, ging de Portugeesche macht in den archipel sterk achteruit en werden hun handelsbelangen verwaarloosd.

De Nederlanders waren intusschen de vrachtvaarders van Europa geworden en haalden o.a. specerijen en andere Oostersche producten uit Lissabon, dat de stapelplaats van die producten was. Toen deze handel bemoeilijkt werd, besloot men zelf de producten uit Indië te halen. Na eenige voorbereidingen werd in 1594 de Compagnie van Verre door eenige kooplieden opgericht, welke de eerste vloot naar Indië zou uitrusten. Den 2den April 1595 vertrok die vloot, bestaande uit vier schepen, onder leiding van den opperkommies Cornelis de Houtman wat betreft de handelszaken. 23 Juni 1596 werd de reede van Bantam bereikt. Oorspronkelijk had men eenig succes met het aanknoopen van handelsbetrekkingen doch al spoedig waren de Hollanders gedwongen Bantam te verlaten. Zij voeren Oostwaarts, deden verschillende plaatsen aan, doch wegens het geringe succes en de vele ziekten op de vloot, werd besloten terug te keeren. In Augustus 1597 kwamen drie van de vier schepen met nog geen 40 % van de uitgevaren bemanning in het vasteland terug. Ondanks de zeer matige verkregen voordeelen, vertrok 1 Mei 1598 de tweede vloot van acht schepen onder den admiraal Jacob van Neck, waarvan het eerste deel van drie schepen tegen het einde van het jaar Bantam bereikte, weldra gevolgd door de vijf andere onder van Waerwijck. Vier schepen konden spoedig volgeladen terugkeeren, de andere zetten de reis voort langs Java en de Molukken en

kwamen in 1599 in het vaderland terug. Ruime winsten werden behaald en van dat oogenblik af werden tal van maatschappijen voor de vaart op Oost-Indië opgericht, die veel goeds tot stand brachten, veel winsten behaalden, doch elkaar ten slotte op zoodanige manier beconcurreerden, dat de groote winsten begonnen uit te blijven. In 1602 gelukte het daarop Van Oldenbarneveldt de bestaande maatschappijen te vereenigen tot een enkele maatschappij, die den naam ontving van Vereenigde Oost-Indische Compagnie en het monopolie kreeg van den handel op de landen beoosten Kaap de Goede Hoop. De vereeniging kreeg groote macht. Zij mocht op allerlei gebied namens de Nederlandsche regeering optreden. Het bestuur bestond uit 76 bewindhebbers, waarover de regeering eenige contrôle had en uit wier midden 17 personen werden gekozen, die de algemeene leiding hadden. Dit college droeg den naam van de „Heeren XVII".

Reeds in het jaar van oprichting zond de nieuwe Compagnie de eerste vloot uit onder Van Waerwijck, die werd gevolgd door vele andere vloten. Overal werden handelsbetrekkingen aangeknoopt en factorijen gesticht, welke laatste ten doel hadden producten op te koopen en ter verzending gereed te houden. Verdragen met allerlei Indische vorsten werden gesloten. Tegenwerking had men overal van Portugeezen en Spanjaarden en vooral van de Engelschen, die in 1600 ook een Oost-Indische Compagnie hadden opgericht. De Molukken waren toen van het meeste belang en het kostte de Compagnie veel moeite zich daar te handhaven.

De ondervonden moeilijkheden maakten het noodig over de verschillende kantoren en factorijen, die meestal zelfstandig handelden en voor verdediging enz. zorgden, zonder zich veel aan de belangen van andere factorijen gelegen te laten liggen, een eenhoofdig bewind aan te stellen. In 1609 besloten Heeren XVII Pieter Both als eerste Gouverneur-Generaal naar Indië te zenden. Hij vestigde zich te Ambon en herstelde in de Molukken spoedig de orde. In 1613 bezocht hij Java, waar hij verdragen sloot met de Javasche vorsten. De grondlegger van ons gezag op Java is echter geweest de vierde Gouverneur Jan Pieterszoon Coen, die in 1619 als zoodanig optrad, na onder zijn voorganger Laurens Reael reeds belast te zijn geweest met het bestuur over de kantoren op Java. Vooral in Bantam was de vijandschap tusschen Engelschen en Nederlanders groot. Ook de Bantamsche rijksbestuurder was de Nederlanders niet genegen, zoodat Coen reeds onder Reael besloot de hoofdvestiging naar Jacatra (tegenwoordig Batavia) over te brengen en die te versterken. Toen Coen Gouverneur-Generaal was geworden, brak de strijd met de Engelschen uit, die met de Bantammers een overeenkomst hadden gesloten om de Nederlanders uit Jacatra te verdrijven. Naar aanleiding van de inbeslagneming van een Nederlandsch schip door de Engelschen, werd de loge der Engelschen te Jacatra aangevallen en verbrand. Een ontmoeting tusschen de Engelsche en de Nederlandsche vloten bleef onbeslist, een aanval op de Nederlandsche versterking door de Inlanders werd afgeslagen, maar door gebrek aan amunitie moest Coen besluiten versterking gaan halen in de Molukken. Het fort werd achtergelaten onder bevel van Pieter van den Broecke. Deze, die zijn sporen had verdiend in Voor-Indië, gedroeg zich te Jacatra echter minder moedig. Nadat hij door verraad in handen van de Jacatranen was gevallen, spoorde hij de bezetting tot overgave aan. Was die bezetting onder van Raay eerst genegen van verderen weerstand af te zien, onder bepaalde voorwaarden, later besloot men zich tot het uiterste te verdedigen in het fort, dat 12 Maart 1619 Batavia werd genoemd. Toen oneenigheid ontstond tusschen Bantammers en Engelschen moest de Engelsche vloot vertrekken en Coen, die na

een viertal maanden met een versterkte vloot terugkwam, kon het fort ontzetten. Jacatra werd geheel verwoest en op deze eerste vaste bezitting der Nederlanders op Java werd een nieuwe stad gesticht, waar zoowel Nederlanders als Chineezen en Inlanders zich konden vestigen. Aan de zeezijde werd het Kasteel van Batavia gebouwd, waarin de regeering der Oost-Indische Compagnie voortaan zou zetelen. Batavia, zooals de stad door de Heeren XVII genoemd was, werd voortdurend versterkt en uitgebreid. Coen wilde daarna afrekenen met de Engelschen, maar werd door het moederland tot samenwerking met deze concurrenten gedwongen, hetgeen Coen niet belette hun zooveel mogelijk afbreuk te doen. In 1623 vertrok Coen naar Nederland, opgevolgd door Pieter de Carpentier. De Engelschen moesten spoedig daarop de Molukken verlaten, maar bleven op Batavia gevestigd. Later brachten zij hun loge naar Bantam over. Met de Javaansche vorsten trachtte De Carpentier op goeden voet te komen, doch de verhouding met Bantam en Mataram bleef gespannen. In laatstgenoemd rijk regeerde van 1613 af Soenan Agĕng, een berucht despoot, die echter zijn macht in Midden- en Oost-Java sterk uitbreidde. In 1627 keerde Coen als Gouverneur-Generaal naar Indië terug en al spoedig openden de Bantammers de vijandelijkheden, welke echter geen gevolgen hadden. Ernstiger was het optreden van den Soenan van Mataram, die, nadat Coen een door den vorst voorgesteld, voor de Nederlanders minder gewenscht verdrag verworpen had, in 1628 en 1629 Batavia aanviel. De aanvallen werden echter afgeslagen en daarna begon Mataram's macht hoe langer hoe meer te verminderen. Uitgeput door de buitengewone inspanning werd Coen echter ernstig ziek en overleed te Batavia op 21 September 1629.

Na een tweetal minder beteekenende Gouverneur-Generaals werd onder Antonie van Diemen het Nederlandsche gezag overal weer krachtig versterkt (1636-1645). Aan de macht der Portugeezen werd een einde gemaakt ook in Voor-Indië en vooral de verovering van Malakka was voor Java van belang. Soenan Ageng was na de mislukte aanvallen van 1628 en 1629 vijandig gebleven en trachtte de Compagnie zooveel mogelijk afbreuk te doen o.a. door uitvoer van rijst naar Batavia te verbieden. Na den val van Malakka waren de Javaansche handelaren weer op Batavia aangewezen en moest de houding van Soenan Ageng tegenover de Compagnie wel verbeteren. Eerst echter door zijn opvolger Amangkoerat I werd in 1646 een verdrag van vriendschap met de Compagnie gesloten. Ook met het voortdurend vijandige Bantam kwam in 1645 een verdrag tot stand.

Van belang voor Java is dan het bewind van den Gouverneur-Generaal Mr. Johan Maetsuyker (1653-1678). Soesoehoenan Amangkoerat met wien het vriendschapsverdrag gesloten was, was een tyran, die door zijn vele wreedheden groote ontevredenheid verwekte. De Compagnie zond geregeld gezantschappen naar den Vorst om de goede verstandhouding te bewaren en den handel niet te benadeelen. In 1674 begon Troenodjodjo, een Madoereesche prins, een opstand, waarop Amangkoerat de hulp van de Compagnie inriep. Na lang aarzelen ging de Indische regeering over tot het zenden van een expeditie, die weinig succes had. Troenodjojo veroverde daarna Oost-Java en Kediri, waar hij zich vestigde. De Compagnie zond nu Speelman met een groote krijgsmacht naar het Oosten. Na mislukte onderhandelingen met Troenodjojo sloot Speelman een nieuw verdrag met Amangkoerat, waarbij vergoeding van oorlogskosten, belangrijken afstand van grondgebied en groote handelsvoordeelen werden verkregen. Soerabaja werd door Speelman genomen, doch Troenodjojo veroverde daarna de hoofdplaats van Mataram. De rijks-

sieraden vielen hem daarbij in handen. Amangkoerat moest vluchten en stierf bij dien vlucht in Tegal (1677). De nieuwe vorst Amangkoerat II zocht opnieuw steun bij de Compagnie en wendde zich tot Speelman, die ook met hem een tractaat sloot in 1677. Intusschen was Troenodjojo nog niet verslagen en hij kreeg te Kediri hoe langer hoe meer aanhang. Speelman wist den opvolger van Maetsuycker den Gouv.-Gen. Rijklof van Goens te overtuigen, dat ingrijpen noodig was. Kediri werd veroverd, de vroeger meegenomen rijkssieraden van Modjopahit werden teruggewonnen en in 1678 werd Amangkoerat II door de Compagnie hersteld op den troon van Mataram. Troenodjojo was gevlucht, maar werd later gevangen, naar de nieuwe hoofdplaats Kartasoera gebracht en daar eigenhandig door den vorst gedood. Nadat de opstand onder Pangeran Poeger, een broeder van den Soesoehoenan, in 1681 onderdrukt was, werd het gezag van Amangkoerat niet verder bedreigd. De grens tusschen het gebied van de Compagnie en Mataram, die vroeger door de Tjitaroem was gevormd, was intusschen naar het Oosten verlegd tot de Indramajoerivier en vele handelsvoordeelen waren verkregen. De Compagnie verkreeg bovendien Semarang en omgeving.

In Bantam werd het handelsmonopolie voor dat rijk en de Lampongs in 1684 verkregen na een hevigen strijd tusschen den krachtigen Sultan Ageng en zijn zoon Sultan Hadji, welke laatste steun zocht bij den Gouv.-Gen. Cornelis Speelman (1681-1684). In 1683 viel Sultan Ageng in handen van zijn zoon, die hem overbracht naar Batavia. Sultan Hadji was nu erkend sultan van Bantam. Hij deed afstand van de vroegere aanspraken der Bantamsche sultans op Cheribon. Alle Europeanen behalve de Nederlanders moesten Bantam verlaten. De Tji Sedane werd de grens tusschen het gebied van de Compagnie en Bantam. Hiermede was de suprematie van de Compagnie over heel Java behalve den uitersten Oosthoek bevestigd.

Onder den opvolger van Speelman, den Gouverneur-Generaal Johannes Camphuys (1648—1691) begint het optreden van Soerapati, een Balineeschen slaaf, die in dienst van de Compagnie tot luitenant over een afdeeling Balineezen was opgeklommen. Uit wraak over een ondervonden beleediging keerde hij zich tegen de Compagnie. Door haar strijdmacht gedwongen de Preanger, waar hij duchtig had huisgehouden, te verlaten, week hij uit naar Kartasoera, de hoofdplaats van Mataram, waar hij met open armen werd ontvangen. De krijgsoverste Tak werd aan het hoofd van een gezantschap naar Amangkoerat II gezonden om de uitlevering van Soerapati te eischen, doch bij een verraderlijken aanval vonden overste Tak en vele compagniesoldaten den dood. De Soenan bood daarover zijn verontschuldigingen aan. Maatregelen werden niet genomen en later vroeg de Soenan, daar hij zelf last van Soerapati begon te krijgen, den steun van de Compagnie. Deze steun werd hem echter na het gepleegde verraad niet gegeven, ook in verband met een sterke anti-Europeesche, Mohamedaansche beweging, die zich over heel Java openbaarde en veel onrust verwekte. Soerapati was naar Oost-Java uitgeweken, van waaruit hij Mataram bestookte. De Compagnie hield zich echter buiten de Mataramsche kwesties tot in 1703 de Soenan overleed en opgevolgd werd door zijn zoon Amangkoerat III, later genoemd Soenan Mas.

De jonge Soenan was een echt Oostersch despoot. Hij kreeg twist met zijn oom, Pangeran Poeger, aan wien na zijn onderwerping in 1681 na den opstand, de bescherming van de Compagnie was toegezegd. Toen bleek, dat Soenan Mas met Soerapati tegen de Compagnie heulde, werd Poeger als Pakoe Boewono I door de Compagnie als Soenan erkend. Dit leidde tot den eersten Javaanschen Successieoorlog (1704-1708). Voor de hulp daarbij door de Compagnie

verleend, werd de grens van het Compagniesgebied in West-Java tot de Tji Losari en de Tji Donan uitgebreid, waardoor dus Mataram afstand deed van alle aanspraken op Cheribon en de Preanger. Ook Oost-Madoera werd Compagniesgebied. In Kartasoera zou de Compagnie een bezetting mogen leggen.

Soenan Mas was uitgeweken naar Soerapati in Oost-Java. Het leger der Compagnie veroverde in 1706 de hoofdplaats Bangil, waarbij Soerapati doodelijk werd gewond. Hij overleed kort daarna. Het volgende jaar moest ook Soenan Mas zich overgeven, die naar Ceylon werd verbannen. Tot 1719 duurden de woelingen van de Soerapati-partij nog voort in Oost-Java.

Pakoe Boewono I werd in dat jaar opgevolgd door zijn zoon Amangkoerat IV. Diens broers verzetten zich daartegen, waardoor de tweede Javaansche Successieoorlog begon (1719-1723), waarbij de Compagnie den Soenan wist te handhaven. In 1733 werd met den opgetreden nieuwen Soenan Pakoe Boewono II een nieuw verdrag gesloten, waarbij de Compagnie voor haar hulp aan zijn vader weer nieuwe voordeelen bedong.

De rust, die in het begin der achttiende eeuw, in het Westen van Java heerschte, maakte het mogelijk, dat Batavia en omstreken zich voortdurend kon ontwikkelen. O.a. de suikercultuur nam in die streken zeer toe. Het gevolg was, dat talrijke Chineezen zich op Java kwamen vestigen en voor zoover zij geen middelen tot levensonderhoud hadden allerlei wandaden pleegden. De Indische regeering onder Gouv.-Gen. Valckenier wijdde te weinig aandacht aan deze volksgroep en werd ten slotte door een oproerige beweging onder de Chineezen verrast. De Europeesche bevolking, soldaten en matrozen maakten zich ongerust en 9 October 1740 werden de Chineezen in Batavia bijna allen vermoord. De opstand had zich intusschen naar het Oosten verbreid. De Chineezen maakten zich meester van de Noordkust van Java en in 1741 koos Mataram hun zijde. Het Nederlandsche fort te Kartasoera werd veroverd en de bezetting vermoord of gevangen genomen. In 1742 bracht een krijgsmacht van de Compagnie, met hulp van den Madoereeschen regent Tjakra-Ningrat, verbetering in den toestand. De Soenan knoopte onderhandelingen aan. De Chineezen verklaarden Pakoe Boewana II echter vervallen van den troon en riepen een kleinzoon van den verbannen Soenan Mas tot vorst uit. Pakoe Boewono moest vluchten, riep de hulp van de Compagnie in, die na eenigen strijd de hoofdplaats veroverde en Pakoe Boewana in zijn macht herstelde. Bij een verdrag van 1743 deed de vorst daarna afstand van de strandgewesten, van den Oosthoek en van het resteerend deel van Madoera. De Compagnie kreeg het muntrecht en mocht voortaan den rijksbestuurder aanwijzen. Voorts werden eenige nieuwe verplichte leveringen bedongen. De hoofdplaats van het rijk werd Soerakarta. Pakoe Boewana erkende, dat hij zijn rijk alleen aan „de barmhartigheid en mededoogendheid" van de Compagnie verschuldigd was. Tjakra Ningrat, de helper van de Compagnie, was niet tevreden met de voor zijn hulp ontvangen belooning. Hij wilde onafhankelijk vorst worden over eenige gewesten in Oost-Java en Madoera. De Compagnie moest tegen hem optreden en ten slotte vluchtte Tjakra Ningrat naar Bandjermasin. Toen hij de Compagnie in handen viel werd hij naar de Kaap verbannen.

Onder Gouv.-Gen. Gustaaf Willem Baron van Imhoff (1743-1750) begon de 3de Javaansche successieoorlog. Tijdens de Javaansch-Chineesche onlusten had de Javaansche prins Mangkoe Negoro, bekend als Mas Said, zich verzet tegen Pakoe Boewono, toen deze steun zocht bij de Compagnie en zich in het landschap Soekawati als onafhankelijk heerscher gevestigd. De broer van den Soenan Mangkoe Boemi trad tegen hem op en ontving het landschap Soeka-

wati als belooning. Op dit landschap werd echter ook aanspraak gemaakt door den rijksbestuurder Pringgalaja en toen de Soenan, gesteund door Van Imhoff, diens aanspraken erkende, week Mangkoe Boemi uit en stelde zich aan het hoofd van de ontevredenen. Mas Said sloot zich bij hem aan. In 1749 stierf Pakoe Boewono II. De Compagnie erkende zijn zoon als Pakoe Boewono III als wettige vorst, niet krachtens erfrecht en geboorte, doch bij wijze van gunst van de Compagnie. De Javaansche grooten sloten zich echter voor het meerendeel aan bij Mangkoe Boemi, die door hen als Soenan werd uitgeroepen. Zoo ontstond de 3de Javaansche successieoorlog (1749-1757) waarbij Mangkoe Boemi en Mas Said zich van een groot deel van Mataram meester maakten en later ook van een deel der Noordkust. Toen ook Mas Said aanspraak maakte op den vorstentitel ontstond oneenigheid tusschen hem en Mangkoe Boemi, waardoor de Compagnie rust kreeg. Onder Gouv. Gen. Mossel slaagde de Compagnie er ten slotte in onderhandelingen te openen met de opstandelingen. Mangkoe Boemi onderwierp zich en kreeg in 1755 ongeveer de helft van het Mataramsche rijk als leen van de Compagnie. Mangkoe Boemi vestigde zich als Sultan Amangkoe Boewono te Jogjakarta. Mas Said onderwierp zich in 1757 en werd als prins Mangkoe Negoro leenman van den Soenan over de Mangkoe Negorosche landschappen.

Intusschen waren in 1750 ook in Bantam ernstige onlusten uitgebroken. Toen in 1749 de Sultan Zeinoel Arifin krankzinnig werd, werd met voorbijgang van den wettigen troonopvolger Pangeran Goesti een neef van Ratoe Fatima de echtgenoote van den sultan, onder goedkeuring van Van Imhoff als opvolger erkend met Ratoe Fatima als regentes. De bevolking van Bantam onder Kjahi Tapa verzette zich hiertegen en kwam in opstand. Gouverneur-Generaal Mossel, die in 1750 was opgetreden, wijzigde de politiek van zijn voorganger echter geheel. Hij erkende de oude dynastie. Ratoe Fatima en haar neef werden opgelicht en verbannen en Pangeran Goesti, die in 1749 naar Ceylon was gebracht, werd als wettige troonopvolger erkend. In 1753 werd met hem een verdrag gesloten, waarbij Bantam een leen van de Compagnie werd en de Lampongs geheel aan haar werden afgestaan. Kjahi Tapa bleef vijandig en viel met zijn benden zelfs het gebied van Batavia binnen, doch moest ten slotte zijn verzet opgeven.

In den Oosthoek van Java was het nog woelig, doch in 1772 waren ook daar de opstandelingen bedwongen. Op Java was overal de rust hersteld, de Javaansche vorsten waren leenmannen van de Compagnie en heel Java was onder haren invloed. De kracht van de Compagnie was intusschen hoe langer hoe meer afgenomen. In haar gebied buiten Java werd zij op verschillende plaatsen door de Engelschen verdrongen en in het algemeen ontbrak het haar aan voldoende geldmiddelen om zich nog krachtig te doen gelden. Op Java bleef het echter rustig. Alleen in de Vorstenlanden had men voortdurend twisten tusschen den Soenan, den Sultan en Mangkoenegoro. In 1792 kwam hieraan een einde, waarbij Mangkoenegoro verkreeg, dat hij zijn gebied niet langer in leen van den Soenan zou hebben, doch onafhankelijk van den Soenan zou zijn. Van de laatste levensdagen der Compagnie valt voor Java weinig belangrijks te vermelden. Na de omzetting van de republiek in het Koninkrijk Holland, werd Maarschalk Daendels als Gouverneur-Generaal uitgezonden. Deze krachtige figuur, die als eerste taak had, Java in staat van verdediging te brengen en de toestanden, ook wat de corruptie der ambtenaren betreft te verbeteren, moest al spoedig tegen Bantam optreden. Toen Daendels bij de uitvoering van de verdedigingswerken aan de Meeuwenbaai te weinig medewerking van den Sultan en diens rijksbestuurder kreeg, liet hij

door Dupuy de uitlevering van dien rijksbestuurder vragen. Dupuy en zijn gevolg werd echter in den Kraton vermoord. Daendels zelf veroverde daarop den Kraton, de Sultan werd verbannen, de rijksbestuurder gefusilleerd, en een gedeelte van het rijk, waaronder de Lampongs, werd bij het Nederlandsche gebied gevoegd. Het bleef in Bantam nog verder onrustig, maar eerst in 1813 werd aan het sultanaat voor goed een einde gemaakt.

In Cheribon was het in het begin der negentiende eeuw ook voortdurend onrustig door het wanbeheer der vorsten, kwesties over troonsopvolging enz. In 1806 moest een opstand worden gedempt. In 1809 vond Daendels het noodig den toestand beter te regelen. De sultans werden ambtenaren en een deel van hun gebied ingelijfd. Onder Raffles werd aan het Sultanaat geheel een einde gemaakt, doch eerst in 1818 was het land voor goed in rust.

Ook tegen de Vorstenlanden moest Daendels optreden. Hij begon met het vernederende ceremonieel af te schaffen, dat voor de Nederlandsche vertegenwoordigers aan Javaansche hoven was ingevoerd. Om een einde te maken aan eenige erfopvolgingskwesties, eischte hij de uitlevering van eenige prinsen en trok, toen een dier prinsen met behulp van den Sultan van Jogjakarta wist te ontwijken, tegen den Sultan op. Sultan Sepoeh deed in 1812 afstand van den troon ten behoeve van zijn zoon en werd verbannen. De afstand van Kedoe werd bedongen.

Daendels trad ook verder met groote kracht op. De gedwongen koffiecultuur werd uitgebreid en allerlei hervormingen op het gebied van bestuur en rechtswezen werden uitgevoerd. Veel hadden de Javanen te lijden onder den aanleg in heerendienst van den grooten weg van het Westen naar het Oosten van Java, en andere wegen en van den bouw van versterkingen in heerendienst. Duizenden Javanen zijn daarbij van ziekte en ellende omgekomen. Om aan geldmiddelen te komen, ging Daendels over tot den verkoop van uitgestrekte landgoederen in de omstreken van Batavia en elders op Java op groote schaal. In het klein was verkoop van zulke uitgestrekte landgoederen reeds in den Compagniestijd voorgekomen, maar het grootste deel der Javasche particuliere landerijen is in den tijd van Daendels en Raffles afgestaan.

De Engelschen kwamen op Java, toen Daendels dit eiland reeds verlaten had. Hij werd door Janssens opgevolgd, die Java op 17 September 1811 na een regeering van een viertal maanden aan de Engelschen moest overgeven. Het Engelsche tusschenbestuur heeft belangrijke hervormingen tot stand gebracht. Raffles brak geheel met het stelsel van verplichte leveringen en voerde de landrente in. Voor nietgrondbezitters een huistaks. De macht der Inlandsche hoofden werd ingeperkt, het rechtswezen werd verbeterd enz. Alleen de koffiecultuur, die groote inkomsten opleverde, bleef gehandhaafd. Vooral in de Preanger was die van belang. Ook de macht der Inlandsche vorsten werd verder beknot. Aan het Sultanaat van Cheribon werd als gezegd een einde gemaakt. Met Soerakarta werd in 1811 een nieuw verdrag gesloten, waarbij eenige nieuwe voordeelen werden bedongen, doch de landafstand, waartoe de Soenan zich onder Daendels had verbonden, werd te niet gedaan. In Jogjakarta was de oude Sultan Sepoeh na de komst der Engelschen weer op den voorgrond getreden en hield zich niet aan het nieuwe het Raffles gesloten verdrag. In 1812 drongen de Engelschen den Kraton binnen met behulp van den prins-regent, die daarna door de Engelschen als Amangkoe Boewono III tot sultan werd aangesteld. Ook Soerakarta, dat in het geheim den ouden Sultan Sepoeh tot verzet had aangespoord, moest een nieuw verdrag sluiten. Beide vorsten moesten belangrijke landstreken afstaan, zij mochten geen militaire macht meer onderhouden en allerlei andere voordeelen werden

bedongen. In Jogjakarta werd bovendien een zelfstandig prinsdom, Pakoe Alam in het leven geroepen, zooals in 1755 Mangkoenegoro in Soerakarta. Natakoesoemo, een broer van Sultan Sepoeh, werd in 1813 de eerste Pangeran Pakoe Alam. Hij moest een ruiterkorps van 100 man onderhouden.

In 1814 kwam Java weer onder Nederlandsch bestuur. De commissarissen-generaal Elout, Van der Capellen en Buyskes zouden het bestuur voeren in den liberalen geest van Raffles. Van der Capellen werd later Gouverneur-Generaal. Onder zijn bewind brak de Javaoorlog uit (1825-1830), die Midden-Java jaren lang veel nadeel heeft gedaan.

Na de verbanning van Sultan Sepoeh in 1812 was Sultan Radja op den troon gekomen en na diens overlijden in 1814 zijn minderjarige zoon Djarot. Deze stierf in 1822 en werd opgevolgd door zijn zeer jeugdigen zoon Menol, onder voogdijschap van een broeder van zijn grootvader Mangkoe Boemi en een halfbroeder van zijn vader Diponegoro. Deze laatste maakte zelf eenige aanspraak op den troon en werd door de verheffing van Menol dus teleurgesteld. Verder heerschte in de Vorstenlanden groote ontevredenheid, de Javaansche grooten waren verarmd, ook door de opheffing van de landverhuur aan Europeanen, op de Javanen drukten zware lasten, kortom de Javaansche maatschappij was rijp voor een opstand. In Soerakarta was Raden Mas Saperdan, een onechte zoon van den vorigen Soenan als Pakoe Boewono VI aan de regeering gekomen, die, hoewel den opstand in het geheim bevorderende, zich voorloopig afzijdig hield. In 1825 begon Diponegoro den opstand, Mangkoe Boemi sloot zich daarbij aan. Van Nederlandsche zijde werd de strijd, die voornamelijk in de Vorstenlanden en Kedoe gevoerd werd, geleid door Luitenant-generaal Merkus de Kock. Deze wist den Soenan en Mangkoe Negoro op onze zijde te krijgen en liet door hen gewapende corpsen vormen.

Troepen werden uit de Buitengewesten teruggeroepen, Madoereesche hulp werd aanvaard en in 1827 werden zelfs uit Nederland troepen gestuurd. Diponegoro en zijn onderbevelhebber Sentot streden met afwisselend succes. Ten slotte werd de strijd door de Nederlanders gewonnen met toepassing van het bèntèngstelsel. Als in een streek de vijand verslagen was werd daar een versterking, bèntèng, opgericht, die als steunpunt diende voor verdere krijgsverrichtingen en ook voor patrouilles, die in de onderworpen streken het behaald succes moesten handhaven. De beëeindiging van den oorlog kostte groote krachtsinspanning. In Februari 1829 werd het Dipoenegoro en Sentot een wapenstilstand gesloten, doch spoedig daarop werden de vijandelijkheden hervat. Diponegoro werd overal vervolgd en verslagen, maar wist steeds te ontsnappen. In September gaf Mangkoe Boemi den strijd op, in October ook Sentot, die daarop onze zijde koos, terwijl Diponegoro zich in Februari 1830 in handen stelde van de Nederlanders. Naar Mangelang gebracht, stelde hij den eisch tot hoofd van den Mohammedaanschen godsdienst te worden benoemd met den titel van Sultan, waarop De Kock besloot hem gevangen te nemen. Diponogoro werd naar Manado verbannen, waar hij in 1855 overleed. De oorlog had veel slachtoffers geëischt, vooral aan de zijde der Inlandsche bevolking. De verhouding tusschen de Vorstenlanden en het Nederlandsche Gouvernement werd daarop in 1830 opnieuw bij eenige verdragen geregeld. Banjoemas, Bagelen, Kediri en Madioen, voor zoover nog tot een der Vorstenlanden behoorende, de zoogen. Montjonegoro, werden bij het Gouvernement ingelijfd, tegen een jaarlijksche vergoeding van de vroeger uit die gebieden getrokken inkomsten, die later voor Soerakarta op ruim *f* 750.000 en voor Jogjakarta op ruim *f* 450.000 werd vastgesteld. Onderling werden de grenzen van Soenanaat, Sultanaat en de beide prinsdommen ook ge-

regeld en behoudens kleine enclaves werden alle gebieden aaneensluitend gemaakt. De Soenan Pakoe Boewono VI weigerde echter het contract te teekenen en week uit. Hij werd spoedig gevangen genomen, naar Ambon verbannen en zijn opvolger, Pangeran Poerbaja, teekende het verdrag als Pakoe Boewono VII. Zoo was dan Java en Madoera geheel onder het rechtstreeksch bestuur van het Nederlandsch Gouvernement met uitzondering van de zeer verkleinde Vorstenlanden. Tot op heden is die toestand blijven bestaan.

Administratieve indeeling. Tot de invoering van de bestuurshervorming was Java en Madoera verdeeld in residentiën onder het bestuur van een resident. Elke residentie (gewest) was wat het Europeesch bestuur betreft verdeeld in assistent-residentiën of afdeelingen met een assistent-resident of de resident zelf aan het hoofd. De residenten en de assistent-residenten voor hun afdeeling waren het hoofd van bestuur en politie. In hun bestuursfunctie (in sommige gevallen ook in hun politietaak) werden zij begestaan door Controleurs bij het Binnenlandsch Bestuur als hoofd van een contrôleafdeeling. Alvorens tot controleur te worden benoemd maakte men een leertijd door als aspirant-controleur en ambtenaar ter beschikking. Elke afdeeling bestond uit een of twee regentschappen onder Inlandsch bestuur, meestal onder een regent, soms onder een zelfstandigen patih, een Inlandsch bestuursambtenaar, die anders optreedt als vervanger van den regent. In de residentie Batavia alleen had men een eenigszins afwijkenden bestuursvorm; eerst in den laatsten tijd zijn daar ook regenten aangesteld. Elk regentschap was verdeeld in districten, onder een districtshoofd of wedana, en die districten weer in onderdistricten onder een onderdistrictshoofd of assistent-wedana. Elk onderdistrict bestaat uit een aantal Inlandsche gemeenten of desa's, waarover een hoofd is aangesteld. (Zie **Desa**).

Sedert de laatste jaren is het Gouvernementsgebied van Java echter verdeeld in drie Gouvernementen. Het Gouvernement West-Java werd in 1925, Oost-Java in 1928 en Midden-Java in 1929 ingesteld. De administratieve indeeling van Java volgt na dit artikel.

Het hoofd van gewestelijk bestuur, vroeger de Resident, is thans de Gouverneur, met naast zich de Provinciale Raad, met een college van Gedeputeerden voor de dagelijksche leiding. De provincie is verdeeld in residenties, welke thans afdeelingen zijn geworden, bestuurd door een resident, die, behoudens eenige uitbreiding van bevoegdheden, thans ongeveer dezelfde positie heeft als vroeger de assistent-resident. De controleurs, aspirant-controleurs en ambtenaren ter beschikking zijn de helpers van de Europeesche bestuurshoofden. Een groot deel van hun vroegere taak is thans overgenomen door het Inlandsch bestuur. Het hoofd van het Inlandsch Bestuur is thans overal een regent, met naast zich een regentschapsraad, waaruit soms een College van Gecommitteerden wordt gekozen voor de dagelijksche leiding en onder zich een patih, wedana's, assistent-wedana's en lager Inlandsch bestuurspersoneel. Verschillende groote plaatsen zijn Europeesche stadsgemeenten geworden met een burgemeester aan het hoofd, bijgestaan hier en daar door wethouders. Naast den burgemeester of het College van B. en W. staat de gemeenteraad. De Inlandsche gemeenten en haar bestuur zijn behandeld onder **Desa.**

In de Vorstenlanden wordt het bestuur gevoerd door de Inlandsche vorsten, in Soerakarta door den Soesoehoenan Pakoe Boewono X, in Jogjakarta door den Sultan Amangkoe Boewono VIII, in de Mangkoenegorosche landen door Pangeran Mangkoenegoro VIII, in de Pakoe Alamsche landen door Pangeram Pakoe Alam VII. De Soesoehoenan of Soenan en de sultan worden bijgestaan door rijksbestuurders, die door de Indische

Regeering worden aangesteld. In Soerakarta en Jogjakarta zetelt een Nederlandsche Gouverneur (vroeger resident), die bijgestaan wordt door residenten (vroeger assistent-residenten) en controleurs. De vier zelfbestuurders hebben ieder voor hun eigen gebied de wetgevende en uitvoerende macht behouden. Hun verhouding met het Gouvernement is geregeld door vroeger en later gesloten politieke contracten, die voor Soerakarta en Jogjakarta verschillende punten uitvoerig regelen. De zelfbestuurders Mangkoe Negoro en Pakoe Alam hebben verklaard in allen deele en oprechtelijk en zonder eenige afwijking te zullen nakomen en doen nakomen alle schikkingen en bepalingen door of namens het gouvernement gemaakt en vastgesteld of nog te maken en vast te stellen. Voor de bijzondere toestanden in de Vorstenlanden zie men overigens het artikel **Vorstenlanden.**

Verdere beschrijving van Java. Hier volgen slechts nog enkele algemeenheden. Voor bijzonderheden wordt verwezen naar andere artikelen in dit werk.

De Inlandsche bevolking van Java bestaat in hoofdzaak uit Javanen, Soendaneezen en Madoereezen. De Soendaneezen wonen in West-Java, doch Noord-Bantam en Noord-Cheribon zijn Javaansch, terwijl de bevolking in de omstreken van Batavia, Meester-Cornelis en Tangerang een mengelmoes van allerlei rassen vertoont. De bevolking spreekt daar ook geen Soendaneesch, maar een bijzonder soort Maleisch. Madoera en een deel van Oost-Java is bevolkt door de Madoereezen, doch in Oost-Java vindt men naast de Madoereesche ook Javaansche desa's. Vele streken van den Oosthoek zijn eerst in den laatsten tijd ontgonnen vooral door Javanen uit Kediri, Madioen enz. Ook het oude rijk Balambangan aan de Oostkust is Javaansch. Heel Midden-Java is Javaansch. De Inlandsche bevolking op Java bestond volgens de laatste volkstelling in 1930 uit 40.890.244 zielen. In 1920 en 1905 was dat cijfer resp. 34.433.476 en 29.978.567. Voor alle Buitengewesten te zamen waren die cijfers onderscheidenlijk 18.253.531, 13.871.144 en 7.375.004. Van de Inlandsche bevolking van Ned.-Indië, die in 1930 in totaal 59.143.755 zielen telde, woonde dus meer dan $^2/_3$ deel op Java, terwijl Java slechts $^1/_{16}$ deel van de geheele oppervlakte van Ned.-Indië beslaat.

Niet-Inlandsche bevolking. Het aantal Europeanen op Java en Madoera bedroeg 193.618 in 1930 tegen 135.288 in 1920 en 64.917 in 1905. In geheel Ned.-Indië waren in eerstgenoemd jaar 242.372 Europeanen gevestigd. Tot Europeanen worden ook andere volksgroepen gerekend als Australiërs, Amerikanen, Japanners, Armeniërs enz. Het aantal Vreemde Oosterlingen bedroeg in de jaren 1930, 1920 en 1905 respectievelijk 635.662, 415.407 en 317.183 en in 1930 voor Ned.-Indië in totaal 1.344.878. De meeste Vreemde Oosterlingen zijn Chineezen en Arabieren, verder Voor-Indiërs enz. De meeste Europeanen en Vreemde Oosterlingen wonen in de groote plaatsen van Java. In 1930 had Batavia 437.433 inwoners, waarvan 31.340 Europeanen, 78.266 Vreemde Oosterlingen en 327.827 Inlanders. Voor Semarang waren die cijfers 217.775, 12.577, 17.140 en 175.418, voor Soerabaja 336.814, 26.463, 44.479 en 265.872.

Bouw van Java. Over de heele lengte van Java strekt zich het bergland uit, op verschillende plaatsen onderbroken door laagvlakten. De Noordkust van Java bestaat bijna geheel uit laagland. Met uitzondering van het regentschap Japara, waar de hooge Moeria uitsteekt en een deel van de kust in de residentie Besoeki. Vele vulkanen worden in het bergland aangetroffen, waarvan eenige tientallen nog werkzaam zijn. De Zuidkust is bijna overal bergachtig en loopt vrij steil af in den Indischen Oceaan. In Banjoemas, Kedoe (Bagelen), Pasoeroean (Loemadjang) en Besoeki (Djember en Banjoewangi) liggen aan de Zuidkust eenige vlakten. Tusschen de vulkanenreeksen treft men

breede lage dalen aan in de Vorstenlanden, Madioen en Kediri. Het eiland Madoera is vlak, met uitzondering van eenige heuvelachtige terreinen. Vele groote rivieren stroomen naar de Noordkust en kunnen in de laagvlakten, die zij of haar zijrivieren passeeren, dienstbaar gemaakt worden voor de bevloeiing der bouwgronden. De rivieren, die in den Indischen Oceaan uitmonden, zijn minder in aantal.

Cultures. De hoofdcultuur van de Inlandsche bevolking is de rijstbouw, vooral die op bevloeibare gronden, de sawahs. Sawahs worden, waar bevloeiing mogelijk is, tot hoog in het gebergte aangetroffen. Waar geen bevloeiingswater verkrijgbaar is en ook op sawahs als tweede gewas plant de bevolking allerlei andere gewassen, zooals maïs (djagoeng), aardnoten, boonen, cassave, bataten, indigo, Spaansche peper, aardappelen enz. en soms ook gewassen, die ook door Europeesche ondernemers worden geplant als suikerriet, thee en tabak. Op de erven worden allerlei planten geteeld voor eigen huishoudelijk gebruik als toespijs bij het rijstmaal en voor den verkoop, ook groeien daar allerlei vruchtboomen, klapperboomen in de eerste plaats, kapokboomen en andere nuttige gewassen. De Europeesche cultures op Java zijn vooral suikerriet, koffie, thee cassave, vezels, kina, rubber en tabak. De suiker-, cassave- en tabakscultuur wordt in hoofdzaak gedreven op van de Inlandsche bevolking gehuurde gronden, de andere cultures zijn de z.g. bergcultures, die op door het Gouvernement afgestane erfpachtsperceelen worden gedreven. Vezels worden op ondernemingsgrond en in het laagland aangeplant. Op de particuliere landerijen op Java vindt men zoowel aanplantingen van de bevolking als van particulieren ondernemers.

Huisdieren. Aan groot vee worden door de Inlandsche bevolking buffels, runderen en paarden gehouden (zie onder **Veeteelt**), als kleinvee schapen en geiten, als pluimvee vooral kippen en eenden. Varkens worden op Java niet door de Mohammedaansche Inlandsche bevolking gefokt, wel door Chineezen en Europeanen. Honden en katten worden op Java ook gehouden, doch gewoonlijk slecht verzorgd.

Middelen van verkeer. Nadat Daendels begonnen was met den aanleg van den grooten postweg, is het wegenstelsel op Java overal uitgebreid en verbeterd. Bijna overal verkeeren de wegen in goeden staat. Prauwvaart heeft slechts plaats over zee en aan de monding en benedenloop van groote rivieren. Voor binnenlandsch verkeer is die van weinig belang. Geen enkele rivier is bevaarbaar voor groote schepen. De aanleg van spoor- en tramwegen is op Java vrij laat begonnen. Eerst in 1873 en 1874 kwamen de eerste spoorlijnen Batavia-Buitenzorg en Semarang-Jogjakarta tot stand. Thans is Anjer aan de Westkust van Java verbonden met Banjoewangi aan de Oostkust. Parallel- en zijlijnen voorzien thans voldoende in de behoefte van het verkeer. Het stadsverkeer wordt onderhouden door stoomtrams, electrische trams en twee- en vierwielige voertuigen door paarden getrokken, met Inlandsche koetsiers. Langzamerhand worden die rijtuigen vervangen door auto's, die ook voor het interlocaal verkeer steeds in beteekenis toenemen. Java staat in verbinding met de buitenwereld door allerlei stoomvaartlijnen. Voor de verbinding met andere deelen van den archipel is de Koninklijke Paketvaartmaatschappij van het meeste belang. Het post- en telegraafverkeer is overal voldoende verzorgd. Het verkeer van personen, post en goederen door de lucht neemt steeds toe.

Handel. Door de Inlandsche bevolking wordt allerwege van de markten (pasars) gebruik gemaakt voor den Inlandschen handel. Landbouw- en nijverheidproducten worden daar verkocht, de dagelijksche levensbenoodigdheden ingekocht. Op grootere schaal worden die producten verkocht aan Chineesche tusschenhandelaars. Met dien tus-

schenhandel houdt de Inlandsche bevolking zich weinig bezig. De Europeesche groothandel heeft zijn kantoren vooral in de drie grootste plaatsen Batavia, Semarang en Soerabaja en verder in eenige andere kustplaatsen. De in het binnenland gelegen grootere plaatsen, zooals Bandoeng, Soekaboemi, Malang, Salatiga enz. zijn door het koelere klimaat meer van belang als woonplaats van de blijvers en als herstellingsoorden.

Verdediging van Java. Zie **Leger.**

Politie. De hoofden van gewestelijk en plaatselijk bestuur zijn in hun ressort hoofd van de algemeene politie en van de veldpolitie, ook binnen de stadsgemeenten. Voor bepaalde doeleinden worden ook door militairen politiediensten verricht. In de desa is het desahoofd belast met de politie. Hij is ondergeschikt aan de Inlandsche en Europeesche bestuursambtenaren. Bijzondere bewaking, bijv. van de uitgestrekte suikerriettuinen enz., wordt soms verricht door extra-politiedienaren, die mede ondergeschikt zijn aan de Inlandsche en Europeesche ambtenaren, doch bekostigd worden door de belanghebbenden.

Bosschen. Administratief maakt men onderscheidt tusschen djattibosschen en wildhoutbosschen. Alle djattibosschen zijn onder geregeld beheer gebracht. Men vindt die vooral in de residenties Semarang, Japara-Rembang, Bodjonegoro, Madioen, Kediri en Batavia (Krawang). Ook in de Vorstenlanden komen uitgestrekte djattibosschen voor. Wildhoutbosschen bedekken Java's bodem in de weinige nog onontgonnen streken aan de Zuidkust in West- en Oost-Java en verder worden bosschen op de toppen der bergen in het belang van den hydrologischen toestand gespaard of zelfs opnieuw aangelegd. Kleine boschjes van wildhout of bamboe vindt men overal op Java verspreid, zij zijn gewoonlijk van weinig belang. De wildhoutbosschen van eenig belang behooren bijna alle tot de boschreserve en zijn dus gesloten voor den aankap van hout door de bevolking of anderen.

Havens. Goed geoutilleerde havens vindt men te Batavia (Tandjoeng Priok) en Soerabaja. Tjilatjap is de eenige groote haven aan de Zuidkust. Aan de Noordkust kunnen groote zeeschepen laden en lossen op de verschillende reeden. Cheribon, Tegal, Pekalongan, Semarang, Pasoeroean en Probolinggo hebben een goede reede, waar bijna altijd gelost en geladen kan worden. Alleen als de West- of Oostmoessonwinden krachtig doorstaan is het zeer tijdelijk soms niet mogelijk, dat de schepen behandeld worden. Voor dat laden en lossen wordt gebruik gemaakt van goede zeewaardige prauwen.

Bevloeiing. Op het gebied van bevloeiing is op Java reeds veel verricht. De meeste irrigatiegebieden zijn van permanente kunstwerken en een goed geregeld leidingstelsel voorzien. Op vele plaatsen wordt voor de bevloeiing echter nog van tijdelijke dammen en bevolkingsleidingen gebruik gemaakt, die overigens als regel voldoende in de behoefte voorzien. Ook werden uitgestrekte gebieden door den aanleg van nieuwe kostbare irrigatiewerken van bevloeiing voorzien, waardoor duizenden bouws droge gronden in veel vruchtbaarder sawahs konden worden omgezet. Op dit gebied blijft intusschen nog veel te verrichten. (Zie **Bevloeiing**).

Belastingen, Heerendiensten, Onderwijs enz., enz. Verwezen moge worden naar hetgeen onder deze hoofden is medegedeeld.

Cijfers. Nog enkele cijfers mogen hier een plaats vinden.

De **dichtheid der bevolking** op Java per vierkante kilometer was in

1870 — 123
1880 — 148
1890 — 178
1900 — 215
1905 — 227
1920 — 260
1930 — 309

Voor de Buitengewesten was die

in 1930 slechts 11.33 per KM.², voor geheel Ned.-Indië 31.13.

In 1930 was het **aantal zielen** in

West-Java . .	11.397.147
Midden-Java . .	11.141.668
Jogjakarta . .	1.558.844
Soerakarta . .	2.564.975
Oost Java en Madoera . .	15.054.598
Totaal . .	41.717.232

De **uitgestrektheid der bouwvelden** was in 1931 sawah 3.287.549 H.A., waarvan 934.156 H.A. technisch bevloeid, droge bouwvelden . 4.374.157 H.A.

Totaal 7.661.706 H.A. of 58.1 % van de oppervlakte van Java en Madoera.

De **uitgestrektheid erfpachtsperceelen** bedroeg in 1931 op Java 662.291 H.A., de uitgestrektheid voortdurend bij den ondernemer in gebruik zijnde huurlanden in de Vorstenlanden was 28.935 H.A.

d. M. S.

Staat, aantoonende de administratieve indeeling van Java en Madoera.

Provincie [1]).	Residentiën (afdeelingen) [2]).	Regentschappen.	Districten [3]).	Onderdistricten bestuurd door een assistent-wedana (het eerste van elk onderdistrict, dat niet gespatieerd is gedrukt, wordt ambtshalve door den wedana bestuurd).
WEST-JAVA. (Batavia) [4]).	Bantam (Serang) [5])	Serang (Serang).	Serang [6]) (Serang)	S e r a n g. Kasemen. Taktakan. Kramatwatoe. Blagendong.
			Tjiroeas (Tjiroeas).	T j i r o e a s. Walantaka. Kragilan. Parigi.
			Pontang (Begog).	Pontang. Tanara. Tjarenang.
			Pamerajan (Pamerajan).	P a m e r a j a n. Kopo (Garoet). Petir. Tjikeusal.
			Tjilegon (Tjilegon).	T j i l e g o n. Poeloemerak. Bodjonegara.

[1]) Het bestuur over een provincie wordt gevoerd door een Gouverneur.
[2]) De residentiën (afdeelingen) van een provincie worden bestuurd door Residenten.
[3]) Behoudens het district Koeningan, regentschap van dien naam, residentie Cheribon, provincie West-Java, worden alle districten bestuurd door wedana's.
[4]) Vgl. St. 1925 no. 378.
[5]) De voornaamste eilanden, behoorende tot de afdeeling Bantam, hebben te zamen een oppervlakte van 216053 h.
[6]) Tot het district Serang behoort het eiland Pandjang.

Provincie.	Residentiën (afdeelingen).	Regentschappen.	Districten.	Onderdistricten bestuurd door een assistent-wedana (het eerste van elk onderdistrict, dat niet gespatieerd is gedrukt, wordt ambtshalve door den wedana bestuurd).
WEST-JAVA. (Batavia).	Bantam (Serang).	Serang (Serang).	Anjer (Anjerlor).	A n j e r l o r. Pasaoeran. Mentjak.
			Tjiomas (Tjiomas).	Tjiomas. Goenoengsari. Padarintjang. Baros.
		Lebak- (Rangkasbitoeng).	Lebak (Leuwidamar).	L e b a k. Moentjang. Tjimarga. Tjipanas.
			Paroengkoedjang (Goenoeng-Kentjana).	Paroengkoedjang. Koempaj. Tjileles. Bodjongmanik.
			Rankasbitoeng. (Rankasbitoeng).	R a n g k a s- b i t o e n g. Waroenggoenoeng. Sadjira. Madja.
			Tjilangkahan (Malingping).	T j i l a n g k a h a n. Tjihara. Bajah.
		Pandeglang (Pandeglang).	Pandeglang (Pandeglang).	P a n d e g l a n g. Tjadasari. Kadoegedong. Batoebantar. Mandalawangi.
			Menes (Menes).	Menes. Tjiandoer. Bodjong. Moendjoel.
			Tjaringin (Laboean).	L a b o e a n. Pagelaran. Tjening.
			Tjibalioeng (Batoehideunglor).	Tjibalioeng. Tjimanggoe. Rangkas. Tjikeusik.

Provincie.	Residentiën (afdeelingen).	Regentschappen.	Districten.	Onderdistricten bestuurd door een assistent-wedana (het eerste van elk onderdistrict, dat niet gespatieerd is gedrukt, wordt ambtshalve door den wedana bestuurd).
WEST-JAVA. (Batavia).	Batavia (Batavia).	Batavia (Batavia).	Batavia (Batavia).	Manggabesar. Pendjaringan. Tandjoengpriok. Duizend-eilanden.[1]
			Weltevreden (Weltevreden).	Gambir. Tanahabang. Pasar Senen.
			Tangerang (Tangerang).	T a n g e r a n g. Tjengkareng. Serpong. Tjoeroeg. Djati.
			Balaradja (Balaradja).	B a l a r a d j a. Tigaraksa. Karesek.
			Mawoek (Mawoek).	M a w o e k. Teloeknaga.
		Meester Cornelis (Meester-Cornelis).	Meester-Cornelis (Meester-Cornelis).	M e e s t e r - C o r n e l i s. Pasarminggoe. Poelo Gadoeng. Pasar Rebo.
			Kebajoran (Kebajoran).	K e b a j o r a n. Tjiledoek. Tjipoetat. Kebon Djeroek.
			Bekasi (Bekasi).	B e k a s i. Tjibitoeng. Tjilintjing.
			Tjikarang (Tjikarang).	T j i k a r a n g. Tjabangboengin.
		Krawang (Poerwakarta).	Poerwakarta (Poerwakarta).	P o e r w a k a r t a. Wanajasa. Plered. Tjampaka.
			Tjikampek (Tjikampek).	T j i k a m p e k. Telagasari. Djatisari. Tjilamaja.

[1] Bestaande uit de Agnieten-, Hoorn- en Duizend-eilanden, zoomede de overige daaromheen benoorden Batavia gelegen eilanden en beheerd door den Inlandschen Posthouder te Poeloe Panggang, die rechtstreeks ondergeschikt is aan den Regent van Batavia.

Provincie.	Residentiën (afdeelingen).	Regentschappen.	Districten.	Onderdistricten bestuurd door een assistent-wedana (het eerste van elk onderdistrict, dat niet gespatieerd is gedrukt, wordt ambtshalve door den wedana bestuurd).
WEST-JAVA.	Batavia (Batavia).	Krawang (Poerwakarta).	Krawang (Krawang)	K r a w a n g. Klari. Teloekdjambe. Pangkalan.
			Rengasdengklok (Rengasdengklok).	R e n g a s d e n g k l o k. Pedes. Batoedjaja. Rawamerta.
			Soebang (Soebang).	S o e b a n g. Kalidjati.
			Segalaherang (Segalaherang).	Sagalaherang. Tjisalak.
			Pamanoekan (Pamanoekan).	P a m a n o e k a n. Binong. Tjiasem.
			Pegaden. (Pegaden).	P e g a d e n. Poerwadadi. Paboearan.
	Buitenzorg (Buitenzorg).	Buitenzorg (Buitenzorg).	Buitenzorg (Buitenzorg).	B u i t e n z o r g. Semplak. Tjiomas. Kedoenghalang.
			Tjiawi (Tjiawi).	T j i a w i. Tjidjeroek. Tjisaroea.
			Tjibinong (Tjibinong).	T j i b i n o n g. Tjiteureup.
			Tjibaroesa (Tjibaroesa).	T j i b a r o e s a. Lemahabang. Tjileungsi. Djonggol.
			Paroeng (Paroeng).	P a r o e n g. Depok.
			Leuwiliang (Leuwiliang).	L e u w i l i a n g. Roempin.
			Djasinga (Djasinga).	D j a s i n g a. Paroengpandjang.
		Soekaboemi (Soekaboemi).	Soekaboemi (Soekaboemi).	S o e k a b o e m i. Soekaradja. Baros. Tjisaät.

Provincie.	Residentiën (afdeelingen).	Regentschappen.	Districten.	Onderdistricten bestuurd door een assistent-wedana (het eerste van elk onderdistrict, dat niet gespatieerd is gedrukt, wordt ambtshalve door den wedana bestuurd).
WEST-JAVA.	Buitenzorg (Buitenzorg).	Soekaboemi (Soekaboemi).	Tjibadak (Tjibadak).	Tjibadak. Nagrak. Tjikembar.
			Tjitjoeroeg (Tjitjoeroeg).	Tjitjoeroeg. Paroengkoeda. Benda. Klapanoenggal.
			Palaboehan (Palaboehan-Ratoe).	Palaboehan. Waroengkiara. Tjikidang. Tjisolok.
			Djampang-tengah (Bodjong Lopang).	Djanmpang-tengah. Njalindoeng. Sagaranten.
			Djampang-koelon (Djampang-koelon).	Djampang koelon. Lengkong. Tjiemas. Tjiratjap.
		Tjiandjoer (Tjiandjoer).	Tjiandjoer (Tjiandjoer).	Tjiandjoer. Sabandar.
			Tjirandjang (Tjirandjang).	Tjirandjang. Bodjongpitjoeng.
			Tjikalong-koelon (Tjikalong-koelon).	Tjikalong koelon. Mande.
			Patjet (Patjet).	Patjet. Tjoegenang.
			Tjibeber (Tjibeber.	Tjibeber. Tjilakoe. Waroengkondang.
			Soekanagara (Soekanagara).	Soekanagara. Tjampaka. Pagelaran. Kadoepandak.
			Sindang-barang (Sindang-barang).	Leles. Tjibinong. Tjidaoen.
	Priangan. (Bandoeng).	Bandoeng (Bandoeng).	Bandoeng (Bandoeng).	West-Bandoeng. Oost-Bandoeng. Bodjonglowa.

Provincie.	Residentiën (afdeelingen).	Regentschappen.	Districten.	Onderdistricten bestuurd door een assistent-wedana (het eerste van elk onderdistrict, dat niet gespatieerd is gedrukt, wordt ambtshalve door den wedana bestuurd).
WEST-JAVA.	Priangan (Bandoeng).	Bandoeng (Bandoeng).	Lembang (Lembang).	L e m b a n g. Tjipaganti. Tjisaroea.
			Tjimahi Tjimahi).	T j i m a h i. Batoedjadjar. Padalarang.
			Tjikalong-wetan (Tjikalong - wetan).	Tjikalongwetan. Tjipeundeuj. Tjipatat.
			Oedjoeng broeng (Oedjoeng-broeng).	O e d j o e n g b r o e n g. Tjitjadas. Boeahbatoe.
			Tjitjalengka (Tjitjalengka).	T j i t j a l e n g k a. Rantjaekek. Paseh (Tjipakoe).
			Tjiparaj (Tjiparaj).	T j i p a r a j. Madjalaja. Patjet.
			Bandjaran (Bandjaran).	B a n d j a r a n. Pameungpeuk. Pengalengan.
			Soreang (Soreang).	S o r e a n g. Tjiwidej. Pasirdjamboe (Tjisondari).
			Tjililin (Tjililin).	T j i l i l i n. Sindangkerta. Goenoenghaloe.
		Soemedang (Soemedang).	Soemedang (Soemedang).	S o e m e d a n g-Z u i d. Tjimalaka. Soemedang-Noord. Tandjoengkerta.
			Tandjoengsari (Tandjoeng-sari).	T a n d j o e n g s a r i. Rantjabalong. Tjikeroeh.
			Tjonggeang (Tjonggeang).	T j o n g g e a n g. Boeahdoea. Tomo.

Provincie.	Residentiën (afdeelingen).	Regentschappen.	Districten.	Onderdistricten bestuurd door een assistent-wedana (het eerste van elk onderdistrict, dat niet gespatieerd is gedrukt, wordt ambtshalve door den wedana bestuurd).
WEST-JAVA.	Priangan (Bandoeng).	Soemedang (Soemedang).	Darmaradja (Darmaradja).	D a r m a r a d j a. Tjadasngampar. Wado. Sitoeradja.
		Tasikmalaja (Tasikmalaja).	Tasikmalaja (Tasikmalaja).	T a s i k m a l a j a. Indihiang. Kawaloe (Mangkoeboemi).
			Tjiawi (Tjiawi).	T j i a w i. Radjapolah. Tjisajong. Pagerageung.
			Singaparna (Singaparna).	S i n g a p a r n a. Leuwisari. Tjigalontang. Soekaradja.
			Taradjoe (Taradjoe).	Taradjoe. Sodonghilir. Salawoe.
			Tjikatomas (Tjikatomas).	Tjikatomas. Tjikalong. Bengkok (Salopa).
			Karangnoenggal (Karangnoenggal).	Karangnoenggal. Parakanhondje. Tjibalong. Bantarkalong.
			Tjidjoelang (Tjidjoelang).	T j i d j o e l a n g. Tjimerak. Tjigoegoer. Langkaplantjar.
			Pangandaran (Pangandaran).	P a n g a n d a r a n. Parigi. Padaherang. Kalipoetjang.
			Bandjar (Bandjar).	B a n d j a r. Bandjarsari. Pamaritjan. Tjimaragas.
			Manondjaja (Manondjaja).	Manondjaja. Tjineam. Tjibeureum.
		Tjamis (Tjamis).	Tjiamis (Tjiamis).	Tjiamis. Tjikoneng. Tjidjeungdjing.

Provincie.	Residentiën (afdeelingen).	Regentschappen.	Districten.	Onderdistricten bestuurd door een assistent-wedana (het eerste van elk onderdistrict, dat niet gespatieerd is gedrukt, wordt ambtshalve door den wedana bestuurd).
WEST-JAVA.	Tjiamis (Tjiamis).	Tjiamis (Tjiamis).	Kawali (Kawali).	Kawali. Panawangan. Tjipakoe.
			Pandjaloe (Pandjaloe).	Penoembangan. Pandjaloe. Tjidjoelang.
			Rantjah (Rantjah).	Randjah. Tjisaga. Radjadesa.
		Garoet (Garoet).	Garoet (Garoet).	G a r o e t. Sadang. Tjiparaj. Wanaradja.
			Bajongbong (Bajongbong).	Bajongbong. Tjilawoe. Tjisoeroepan.
			Trogong (Trogong).	T r o g o n g. Bodjongsalam. Samarang.
			Tjibatoe (Tjibatoe.	T j i b a t o e. Malangbong. Lewo. Nangkapait.
			Lèlès (Lèlès).	Lèlès. Kadongora.
			Bloeboer-Limbangan (Bloeboer-Limbangan).	Bloeboer-Limbangan. Tjianten.
			Tjkadjang. (Tjikadjang).	Tjikadjang. Bandjarwangi. Singadjaja.
			Boengboelang (Boeng-boelang).	Boengboelang. Tjisewoe. Nangkaroeka. Pakendjeng.
			Pameungpeuk (Pameung-peuk).	Pameungpeuk. Tjibaregbeg. Tjisompet. Tjikelet.

Provincie.	Residentiën (afdeelingen).	Regentschappen.	Districten.	Onderdistricten bestuurd door een assistent-wedana (het eerste van elk onderdistrict, dat niet gespatieerd is gedrukt, wordt ambtshalve door den wedana bestuurd).
WEST-JAVA	Cheribon (Cheribon).	Cheribon (Cheribon).	Cheribon (Cheribon).	Kota Cheribon. Kedawoeng. Kanggraksan. Beber.
			Sindanglaoet (Lemahabang).	Lemahabang. Karangsemboeng. Astanadjapoera.
			Tjiledoeg (Losari).	Tjiledoeg. Waled. Babakan. Losari.
			Ploembon (Ploembon).	Ploembon. Weroe. Soember.
			Palimanan (Palimanan).	Palimanan. Klangenan. Tjiwaringin.
			Ardjawinangoen (Ardjawinangoenkoelon).	Ardjawinangoen. Gegesik. Soesoekan. Kapetakan.
		Koeningan (Koeningan).	Koeningan[1] (Koeningan).	Koeningan. Kadoegede. Darma. Tjiniroe.
			Loerahgoeng (Loerah goeng).	Loerahgoeng. Tjibingbin. Tjiwaroe. Soebang.
			Tjiawigebang (Tjiawigebang).	Tjiawigebang. Tjidahoe. Lebakwangi. Garawangi.
			Tjilimoes (Tjilimoes).	Tjilimoes. Djalaksana. Mandirantjam.
		Indramajoe (Indramajoe).	Indramajoe (Indramajoe).	Kota-Indramajoe. Telokagoeng. Balongan.

[1]) Dit district wordt ambtshalve door een Patih bestuurd.

Provincie.	Residentiën (afdeelingen).	Regentschappen.	Districten.	Onderdistricten bestuurd door een assistent-wedana (het eerste van elk onderdistrict, dat niet gespatieerd is gedrukt, wordt ambtshalve door den wedana bestuurd).
WEST-JAVA	Cheribon (Cheribon).	Indramajoe (Indramajoe).	Karangampel (Karangampel).	K a r a n g a m p e l. Krangkeng. Djoentinjoeat.
			Djatibarang (Djatibarang).	D j a t i b a r a n g. Kertasemaja. Slijëg. Bangodoea.
			Sindang (Sindang).	S i n d a n g. Pamajahan.
			Losarang (Losarang).	Losarang. Tjikedoeng. Lelea.
			Kandanghaoer (Kandanghaoer).	K a n d a n g h a o e r. Gaboeswetan. Andjatan.
		Madjalengka. (Madjalengka).	Madjalengka (Madjalengka).	M a d j a l e n g k a. Soekahadji. Liangdjoelang. Madja.
			Talaga (Talaga).	T a l a g a. Tjikidjing. Bantaroedjeg.
			Radjagaloeh (Leuwihmoending).	Leuwihmoending. Radjagaloeh. Pendjalin.
			Djatiwangi (Soetawangi).	D j a t i w a n g i. Dawoehan. Ligoeng. Djatitoedjoeh.
MIDDEN-JAVA. (Semarang) [1].	Pekalongan (Pekalongan).	Pekalongan (Pekalongan).	Pekalongan (Pekalongan).	P e k a l o n g a n. Pontjol. Tirto. Boewaran.
			Wiradesa (Wiradesa).	Wiradesa. Remboen. Sragi.
			Kedoengwoeni (Kedoengwoeni).	Kedoengwoeni. Bodjong. Wonopringgo. Pagoemengan.

[1]) Vgl. St. 1929 no. 227.

Provincie.	Residentiën (afdeelingen).	Regentschappen.	Districten.	Onderdistricten bestuurd door een assistent-wedana (het eerste van elk onderdistrict, dat niet gespatieerd is gedrukt, wordt ambtshalve door den wedana bestuurd).
MIDDEN-JAVA. (Semarang).	Pekalongan (Pekalongan).	Pekalongan (Pekalongan).	Doro (Doro).	Doro. Taloen. Petoengkriono. Lebakbarang.
			Kadjen (Kadjen).	Kadjen. Kesesi. Karanganjar.
			Paninggaran (Paninggaran).	Paninggaran. Sigoegoer.
		Batang (Batang).	Batang (Batang)	B a t a n g. Baros. Waroengasem. Toelis.
			Bandar (Bandar).	B a n d a r. Blado. Wonotoenggal.
			Soebah (Soebah).	S o e b a h. Limpoeng. Gringsing.
			Bawang (Bawang).	B a w a n g. Reban. Tersono.
		Pemalang (Pemalang).	Pemalang (Pemalang).	P e m a l a n g. Taman. Petaroekan.
			Tjomal (Tjomal).	Tjomal. Oeloedjami. Ampĕlgading. Bodéh.
			Belik.	Belik. Watoekoempoel. Poelosari.
			Randoedongkal (Randoedongkal).	Randoedongkal. Waroengpring. Bantarbolang. Moga.
		Tegal (Tegal).	Tegal (Mangkoekoesoeman).	M a n g k o e k o e s o e m a n. Tegalsari. Soemoerpanggang. Kramat.

Provincie.	Residentiën (afdeelingen).	Regentschappen.	Districten.	Onderdistricten bestuurd door een assistent-wedana (het eerste van elk onderdistrict, dat niet gespatieerd is gedrukt, wordt ambtshalve door een wedana bestuurd).
MIDDEN-JAVA. (Semarang).	Pekalongan (Pekalongan).	Tegal (Tegal)	Adiwerna (Adiwerna).	Adiwerna. Doekoehtoeri. Talang. Taroeb.
			Soeradadi (Soeradadi).	Soeradadi. Waroeredjo.
			Slawi (Slawi).	Slawi. Lebaksioe. Kalibakoeng.
			Pangkah (Pangkah).	Pangkah. Kedoengbanteng.
			Balapoelang (Balapoelang).	Balapoelang. Margasari. Pagerbarang.
			Boemidjawa (Boemidjawa).	Boemidjawa. Bodjong. Djedjeg.
			Djatinegara (Djatinegara).	Djatinegara. Diwoeng.
		Brebes (Brebes).	Brebes (Bebes).	B r e b e s. Djatibarang. Wonosari.
			Tandjoeng (Tandjoeng).	Tandjoeng. Losari. Boelakamba.
			Bandjarardja (Bandjarardja).	Bandjarardja. Ketanggoengan. Larangan.
			Boemiajoe (Boemiajoe).	Boemiajoe. Pagoejangan. Sirampog. Tondjong.
			Bantarkawoeng (Bantarkawoeng).	Bantarkawoeng. Salem. Pangebatan.
	Semarang (Semarang).	Semarang (Semarang).	Semarang (Semarang).	Semarang-wetan. Semarang-koelon. Semarang-kidoel.
			Ambarawa (Ambarawa).	Ambarawa. Banjoebiroe. Bawen. Djamboe. Soemowono.

Provincie.	Residentiën (afdeelingen).	Regentschappen.	Districten.	Onderdistricten bestuurd door een assistent-wedana (het eerste van elk onderdistrict, dat niet gespatieerd is gedrukt, wordt ambtshalve door den wedana bestuurd).
MIDDEN-JAVA. (Semarang).	Semarang (Semarang).	Semarang (Semarang).	Oengaran (Oengaran).	Oengaran. Goenoengpati. Klepoe. Lemahbang.
			Salatiga (Salatiga).	Salatiga. Bringin. Getasan. Toentang.
			Tengaran (Tengaran).	Tengaran. Soesoekan. Soeroeh.
		Kendal (Kendal).	Kendal (Kendal).	Kendal. Patebon. Pegandon.
			Selokaton (Soekoredjo).	Soekoredjo. Pelantoengan. Pagerroejoeng. Pateän.
			Weleri (Weleri).	Weleri. Gemoeh. Troeko. Tjepiring.
			Bodja (Bodja).	Bodja. Limbangan. Singaradja. Midjen.
			Kaliwoengoe (Kaliwoengoe)	Kaliwoengoe. Toegoe. Brangsong.
		Demak (Demak).	Demak (Demak).	Demak. Wonosalam. Bonang.
			Wedoeng (Midjen).	Midjen. Karanganjar. Wedoeng.
			Grogol (Karangsari).	Karangtengah. Batoetempel. Goentoer. Sajoeng.
			Mranggen (Mranggen).	Mranggen. Genoek. Karangawen.

Provincie.	Residentiën (afdeelingen).	Regentschappen.	Districten.	Onderdistricten bestuurd door een assistent-wedana (het eerste van elk onderdistrict, dat niet gespatieerd is gedrukt, wordt ambtshalve door den wedana bestuurd).
MIDDEN-JAVA. (Semarang).	Semarang (Semarang).	Semarang (Semarang).	Samboeng (Dempet).	Dempet. Gadja. Dampak.
		Grobogan (Poerwodadi).	Poerwodadi (Poerwodadi).	Poerwodadi. Toro. Gèjèr.
			Grobogan (Grobogan).	Grobogan. Brati. Tawanghardjo.
			Wirosari (Wirosari).	Wirosari. Poeloe-koelon. Toeko.
			Kradenan (Koewoe).	Koewoe. Ngaringan. Gaboes.
			Manggar (Boegel).	Boegel. Karangrajoeng. Penewangan. Gadoh.
			Singèn-kidoel (Goeboeg).	Goeboeg. Kedoengdjati. Togowanoe.
	Japara-Rembang (Pati).	Pati (Pati).	Pati (Kaborongan).	K o t a p a t i. Mergoredjo. Gaboes.
			Kajen (Kajen).	Kajen. Soekolilo. Tambakrama.
			Tlogowoengoe (Tlogoredjo).	Tlogowoengoe. Wedaridjekso. Gembong.
			Djoewana (Doro-pajoeng).	Kotadjoewana. Karanganjar. Batangan.
			Djakenan (Djakenan).	Djakenan. Poetjakwangi. Djaken. Winong.
			Tajoe Tajoe-wetan).	T a j o e. Mergojoso. Goenoengwoengkal. Tjloewak. Doekoehseti.

Provincie.	Residentiën (afdeelingen).	Regentschappen.	Districten.	Onderdistricten bestuurd door een assistent-wedana (het eerste van elk onderdistrict, dat niet gespatieerd is gedrukt, wordt ambtshalve door den wedana bestuurd).
MIDDEN-JAVA (Semarang).	Japara-Rembang (Pati).	Japara.	Japara (Japara).	Kotajapara. Kedoeng. Bate-alit.
			Petjangaän (Petjangaän).	Petjangaän. Majong. Welahan.
			Bangsri (Bangsri).	Bangsri. Keling. Mlonggo.
			Karimoendjawa [1]).	
		Rembang (Rembang).	Waroe (Rembang).	Kotarembang. Magersari. Kaliori.
			Soelang (Soelang).	Soelang. Soember. Boeloe.
			Binangoen (Lasem).	Binangoen. Pantjoer. Sloeke.
			Kragan (Kragan).	Kragan. Sarang. Sedan. Lodan.
			Pamotan (Pamotan).	Pamotan. Goenem. Sale.
		Blora (Blora).	Karangdjati (Blora).	Kota Blora. Toendjoengan. Bandjarredjo.
			Ngawen (Ngawen).	Ngawen. Kondoeran. Todanan. Djapah.
			Panolan (Tjepoe).	Tjepoe. Kedoengtoeban. Sambong.
			Randoeblatoeng (Randoeblatoeng).	Randoeblatoeng. Djati. Kradenan.

[1]) Dit district wordt bestuurd door een rechtstreeks aan den Regent van Japara ondergeschikten assistent-wedana (St. 1926 No. 120).

Provincie.	Residentiën (afdeelingen).	Regentschappen.	Districten.	Onderdistricten bestuurd door een assistent-wedana (het eerste van elk onderdistrict, dat niet gespatieerd is gedrukt, wordt ambtshalve door den wedana bestuurd).
MIDDEN-JAVA. (Semarang).	Japara-Rembang (Pati).	Blora (Blora).	Djepon (Djepon).	D i e p o n. Bogoredja. Djiken.
		Koedoes (Koedoes).	Koedoes (Koedoes).	K o t a k o e d o e s. Kaliwoengoe. Djati.
			Tjendono (Baé).	Baé. Gebog. Dawe.
			Oendakan (Prawoto).	P r a w o t o. Oendakan. Klamboe.
			Tenggeles (Djekoelo-lor).	Djekolo-lor. Medjobo. Pohdèngkol.
	Banjoemas (Banjoemas).	Banjoemas (Banjoemas).	Banjoemas (Soedagaran-Banjoemas).	B a n j o e m a s. Soemagede. Kebasen.
			Soekaradja (Soekaradja-wetan).	S o e k a r a d j a. Kalibagor. Kembaran. Soembang.
			Poerwaredja (Poer-waredja).	P o e r w a r e d j a. Soesoekan. Mandiradja. Poerwanagara.
			Soempioeh (Soempioeh).	S o e m p i o e h. Kemrandjen. Tambak.
		Poerwokerto (Poerwo-kerto).	Poerwokerto (Krandji-Poerwokerto).	P o e r w o k e r t o. Keboemen. Patiradja. Karanglewas.
			Adjibarang (Adjibarang-koelon).	Adjibarang. Pakoentjen. Tjilongok.
			Djatilawang (Djatilawang).	Djatilawang. Wangon. Rawalo. Loembir.

Provincie.	Residentiën (afdeelingen).	Regentschappen.	Districten.	Onderdistricten bestuurd door een assistent-wedana (het eerste van elk onderdistrict, dat niet gespatieerd is gedrukt, wordt ambtshalve door den wedana bestuurd).
MIDDEN-JAVA (Semarang).	Banjoemas (Banjoemas).	Poerbolinggo (Poerbolinggo).	Poerbolinggo (Poerbolinggo).	Poerbolinggo. Koetasari. Kalimanah. Kemangkon. Kaligondang.
			Bobotsari (Bobotsari).	Bobotsari. Mrebet. Karanganjar. Karangredja.
			Boekatedja (Boekatedja).	Boekatedja. Kedjobong. Karangmontjol. Rembang.
		Tjilatjap (Tjilatjap).	Tjilatjap (Sidakaja-Tjilatjap).	Tjilatjap. Goemilir. Kesoegihan. Djeroeklegi. Kawoenganten.
			Kroja (Kroja).	Kroja. Adipala. Maos. Binangoen. Noesawoengoe.
			Sidaredja (Sidaredja.	Sidaredja. Karanganjar. Karangpoetjoeng.
			Madjenang (Djenang).	Madjenang. Tjimanggoe. Wanaredja. Dajeuh-loehoer.
		Karanganjar (Karanganjar).	Karanganjar (Karanganjar).	Karanganjar. Karanggajam. Adimoeljo.
			Gombong (Gombong).	Gombong. Sempor. Koewarasan. Goering.
			Rowokele (Rowokele).	Rowokele. Ajah. Boeajan.
			Pedjagoan (Pedjagoan).	Pedjagoan. Sroeweng. Petanahan. Klirong.

Provincie.	Residentiën (afdeelingen).	Regentschappen.	Districten.	Onderdistricten bestuurd door een assistent-wedana (het eerste van elk onderdistrict, dat niet gespatieerd is gedrukt, wordt ambtshalve door den wedana bestuurd).
MIDDEN-JAVA (Semarang).	Banjoemas (Banjoemas).	Bandjarnegara (Bandjarnegara).	Bandjarnegara (Bandjarnegara)	Bandjarnegara. Bawang. Madoekara. Sigaloeh.
			Wanadadi (Wanadadi).	Wanadadi. Bandjarmangoe. Poenggelan. Rakit.
			Karangkobar (Semaja).	Karangkobar. Kalibening. Wonojoso.
			Batoer (Batoer).	Batoer. Pagentan. Pedjawaran.
	Kedoe (Magelang).	Magelang (Magelang).	Magelang (Magelang).	M a g e l a n g. Mertojoedan. Setjang.
			Bandongan (Bandongan).	Bandongan. Kaliangkrik. Windoesari. Kalegen.
			Tegalredjo (Tegalredjo).	Tegalredjo. Tjandimoeljo. Pakis.
			Grabag (Grabag).	Grabag. Tjokro. Ngablak.
			Moentilan (Moentilan).	Moentilan. Doekoen. Mendoet. Sawangan. Moengkid.
			Salam (Salam).	Salam. Ngloewar. Sroemboeng.
			Salaman (Salaman).	Salaman. Boroboedoer. Tempoeran. Kadjoran.
		Wonosobo (Wonosobo).	Wonosobo (Wonosobo).	W o n o s o b o. Kerteg. Krasak.
			Garoeng (Garoeng).	Garoeng. Kedjadjar. Modjo-tengah.

Provincie.	Residentiën (afdeelingen).	Regentschappen.	Districten.	Onderdistricten bestuurd door een assistent-wedana (het eerste van elk onderdistrict, dat niet gespatieerd is gedrukt, wordt ambtshalve door den wedana bestuurd).
MIDDEN-JAVA (Semarang).	Kedoe (Magelang).	Wonosobo (Wonosobo).	Leksono (Leksono).	Leksono. Selamaja. Watoemalang.
			Sapoeran (Sapoeran).	Sapoeran. Kalikadjar. Kepil.
			Ngadisono (Ngadisono).	Ngadisono. Kaliwiro. Wadaslintang.
		Temanggoeng (Temanggoeng).	Temanggoeng (Temanggoeng).	Temanggoeng. Tembarak.
			Kaloran (Kaloran).	Kaloran. Kandangan. Gemawang.
			Pringsoerat (Pringsoerat).	Pringsoerat. Pingit. Kranggan.
			Parakan (Parakan).	Parakan. Kedoe. Ngadiredjo. Boeloe.
			Tjandiroto (Tjandiroto).	Tjandiroto. Djoemo. Bedjen. Tretep.
		Poerworedjo (Poerworedjo).	Poerworedjo (Poerworedjo).	P o e r w o r e d j o. Bajan. Banjoeoerip.
			Loano (Loano).	Loano. Bener. Banjoeasin. Gebang.
			Tjangkrep (Tjangkrep).	Tjangkrep. Bagelen. Kaligesing.
		Koetoardjo (Koetoardjo).	Koetoardjo (Koetoardjo).	K o e t o a r d j o. Grabak. Ketawang.
			Kemiri (Kemiri).	Kemiri. Loning. Kroja. Broeno.

Provincie.	Residentiën (afdeelingen).	Regentschappen.	Districten.	Onderdistricten bestuurd door een assistent-wedana (het eerste van elk onderdistrict, dat niet gespatieerd is gedrukt, wordt ambtshalve door den wedana bestuurd).
MIDDEN-JAVA (Semarang).	Kedoe. (Magelang).	Koetoardjo (Koetoardjo).	Pitoeroeh (Pitoeroeh).	Pitoeroeh. Kalikotes. Boetoeh.
			Poerwodadi (Poerwodadi).	Poerwodadi. Ngombol. Boeboetan.
		Keboemen (Keboemen).	Keboemen (Keboemen).	Keboemen. Boeloespesantren.
			Alihan (Krakal).	Alihan. Sadang.
			Koetowinangoen (Koetowinangoen).	Koetowinangoen. Ambal.
			Premboen (Premboen).	Premboen. Merden. Mirit.
OOST-JAVA. (Soerabaja) [1].	Soerabaja (Soerabaja).	Soerabaja (Soerabaja).	Soerabaja (Soerabaja).	K r e m b a n g a n. Njamploengan. Kapassan. Kranggan. Koepang. Tambaklangon.
			Djabakoeta (Wonokromo).	W o n o k r o m o. Roengkoet. Kepoetih. Soekolilo.
			Goenoengkendeng). (Driaredja).	D r i o. Karangpilang. Wringinanom. Kedamean. Menganti.
			Bawean (Dajabata).	S a n g k a p o e r a. Tambak.
		Sidoardjo (Sidoardjo).	Sidoardjo (Sidoardjo).	S i d o a r d j o. Soeko. Boedoeran. Tjandi.
			Porong (Porong).	P o r o n g. Toelangan. Tanggoelangin. Djabon. Kremboeng.

[1] Verg. St. 1928 no. 295.

Java

Provincie.	Residentiën (afdeelingen).	Regentschappen.	Districten.	Onderdistricten bestuurd door een assistent-wedana (het eerste van elk onderdistrict, dat niet gespatieerd is gedrukt, wordt ambtshalve door den wedana bestuurd).
OOST-JAVA. (Soerabaja).	Soerabaja (Soerabaja).	Sidoardjo (Sidoardjo).	Taman (Taman).	T a m a n. Soekadana. Waroe. Gedangan. Sedati.
			Krian (Krian).	K r i a n. Balongbendo. Wonoajoe. Tarik. Prambon.
		Modjokerto (Modjokerto).	Modjokerto (Modjokerto).	M o d j o k e r t o. Djabon. Poeri. Soko. Trowoelan.
			Modjokasri (Gedeg).	G e d e g. Kemlagi. Djetis. Dawablandong.
			Modjosari (Modjosari).	M o d j o s a r i. Bangsal. Poengging. Ngoro. Koetoredjo. Delanggoe.
			Djaboeng (Poegeran).	G o n d a n g. Djatiredjo. Patjet. Trawas.
		Djombang (Djombang).	Djombang (Djombang).	D j o m b a n g. Diwek. Tambelang. Goedo. Pérak.
			Ploso (Ploso).	P l o s o. Kaboeh. Plandakan. Koedoe.
			Modjoagoeng (Miagan).	M o d j o a g o e n g. Soemobito. Kesamben. Peterongan.

Provincie.	Residentiën (afdeelingen).	Regentschappen.	Districten.	Onderdistricten bestuurd door een assistent-wedana (het eerste van elk onderdistrict, dat niet gespatieerd is gedrukt, wordt ambtshalve door den wedana bestuurd).
OOST-JAVA. (Soerabaja).	Soerabaja (Soerabaja).	Djombang (Djombang).	Ngoro (Ngoro).	N g o r o. Wonosalam. Modjowarno. Bareng.
	Bodjonegoro (Bodjonegoro).	Bodjonegoro (Bodjonegoro).	Bodjonegoro (Bodjonegoro).	K o t a B o d j o n e g o r o. Kapas. Soegihwaras. Dander.
			Baoereno (Baoereno).	B a o e r e n o. Pohwates. Kepoh. Kedoengadem.
			Pelem (Soemberredjo).	S o e m b e r r e d j o. Balen. Kepoh-kidoel. Kanor.
			Padangan (Padangan).	P a d a n g a n. Kasiman. Poenggoer.
			Tambakredjo. (Tambakredjo).	T a m b a k r e d j o. Ngraoe. Sekar.
			Ngoempak (Kalitidoe).	K a l i t i d o e. Ngasem. Boeboelan. Malo.
		Toeban (Toeban).	Toeban (Toeban).	K o t a T o e b a n. Palang. Widang. Semanding.
			Djenoe (Djenoe).	D j e n o e. Senori. Monkodan.
			Rengel (Rengel).	R e n g e l. Ploempang. Soka.
			Djatirogo (Wotsoga).	D j a t i r o g o. Bangilan. Kendoeroean.
			Bantjar (Bantjarledok).	B a n t j a r. Boeloe. Tambakbojo. Kerek.

Provincie.	Residentiën (afdeelingen).	Regentschappen.	Districten.	Onderdistricten bestuurd door een assistent-wedana (het eerste van elk onderdistrict, dat niet gespatieerd is gedrukt, wordt ambtshalve door den wedana bestuurd).
OOST-JAVA. (Soerabaja).	Bodjonegoro (Bodjonegoro).	Toeban (Toeban).	(Singgahan (Djojogan).	S i n g g a h a n. Senori. Parèngan. Montong.
		Grisee (Grisee).	Grisee (Grisee).	G r i s e e. Kebomas. Manjar.
			Tjerme (Tjerme).	T j e r m e. Bendjeng. Balongpanggang. Doedoeksampejan.
			Sidajoe (Sidajoe).	S i d a j o e. Oedjoengpangkah. Pantjeng. Boengah. Doekoen.
			Karang-binangoen (Karang-binangoen).	K a r a n g-b i n a n g o e n. Kalitengah. Glagah.
		Lamongan (Lamongan).	Lamongan (Lamongan).	L a m o n g a n. Deket. Toeri. Kembangbahoe. Doekoeh.
			Ngimbang (Ngimbang).	N g i m b a n g. Bloeloek. Sambeng. Mantoep.
			Babat (Babat).	B a b a t. Kedoengpring. Modo. Madjenang. Soegia.
			Soekadadi (Soekadadi).	S o e k a d a d i. Karanggeneng. Sekaran.
			Patjiran. (Patjiran).	P a t j i r a n. Brondong. Sentoel. Laren.

Provincie.	Residentiën (afdeelingen).	Regentschappen.	Districten.	Onderdistricten bestuurd door een assistent-wedana (het eerste van elk onderdistrict, dat niet gespatieerd is gedrukt, wordt ambtshalve door den wedana bestuurd).
OOST-JAVA. (Soerabaja).	Madioen (Madioen).	Madioen (Madioen).	Madioen (Madioen).	Madioen. Baleredjo. Djiwan.
			Tjaroeban (Medjajan).	Medjajan. Saradan. Pilangkentjeng.
			Oeteran (gehucht Poerworedjo der desa Geger).	Geger. Kebonsari. Delopo. Dagangan.
			Kanigoro (gehucht Klètje der desa Woengoe).	Woengoe. Karé. Gemarang.
		Magetan (Magetan).	Magetan (Kota Magetan).	Magetan. Panekan. Plaosan.
			Parang (Parang).	Parang. Pontjol. Lembean.
			Maospati (Maospati).	Maospati. Karangredjo. Karangmodjo. Soekomoro.
			Goranggareng (Gorang-gareng).	Kawedanan. Bendo. Takeran.
		Ngawi (Ngawi).	Ngawi (Ngawi).	Ngawi. Paron. Geneng.
			Dero (Padas).	Padas. Kwadoengan. Karangdjati. Karangtengah.
			Ngrambe (Ngrambe).	Ngrambe. Djogorogo. Kendal. Siné.
			Gendingan (gehucht Walikoekoen der desa Widodaren) [1].	Widadarèn. Mantingan. Kedoenggalar.

[1]) Bij Gouv. besl. van 28 Juni 1902 no. 16 is den wedana van Gendingan vergund voorloopig te Gendingan te blijven wonen.

JAVA

J A V A
I N D I S C H E O C E A A N
Z E E
SUMATRA
Krakatau
Straat Soenda
Prinsen E.
Sebesi
Sebesie
Laboehan
BANTAM
BATAVIA
Buitenzorg
Salak
Gede
Tjiandjoer
Soekaboemi
Cheribon
Indramajoe
Tegal
Brebes
Pekalongan
Pemalang
Batang
Semarang
Demak
Jepara
Rembang
DJAPARA
Blora
Toeban
Bodjonegoro
Tjepoe
Soerabaja
Madoera
Straat Madoera
Bangkalan
Sampang
Pamekasan
Raas
Sapudi
Gili Ijang
Kangean
Arosbaja
Ketapang daja
Ambonten
Soemenep
Pasoeroean
Probolinggo
Banjoewangi
Besoeki
Bondowoso
Djember
Lumadjang
Malang
Kediri
Blitar
Madioen
Ponorogo
Soerakarta
Djokjakarta
Bagelen
Poerwokerto
Poerbalingo
Tjilatjap
Noesa Kambangan
Banjoemas
Kedoe
Magelang
Semarang
Preaoe
Pekalongan
Tegal
Cheribon
Indramajoe
Karimoendjawa E.n
Bawean
Boompjes E.
Duizend E.n
Hoorn E.n
Prinsen E.
Klapper E.
Trouwers E.
Wijnkoops B.
Zand B.
Java's Zuidhoek
Java's Oosthoek
Verklaring
Provincie- en Gouwtgrens
Residentie-(Afdeelings-)grens
Spoor- en tramwegen
Hoogtecijfers in meters
G. Goenoeng(Berg); K. Kali(Rivier)
Schaal 1:2.900.000

Provincie.	Residentiën (afdeelingen).	Regentschappen.	Districten.	Onderdistricten bestuurd door een assistent-wedana (het eerste van elk onderdistrict, dat niet gespatieerd is gedrukt, wordt ambtshalve door den wedana bestuurd).
OOST-JAVA. (Soerabaja).	Madioen (Madioen).	Ponorogo (Ponorogo).	Ponorogo (Kota Ponorogo).	K o t a P o n o r o g o. Djenangan. Babadan. Siman.
			Somoroto (Kahoeman).	K a h o e m a n. Soekoredjo. Padegan. Sampoeng.
			Djebeng (Balong).	B a l o n g. Slaoeng. Boengkal. Ngrajoen.
			Ardjowinangoen (gehucht Tamansari der desa Sambit).	S a m b i t. Sawo. Mlarak. Djetis.
			Poeloeng (Poeloeng).	P o e l o e n g. Soko. Ngebel.
		Patjitan (Patjitan).	Patjitan (Patjitan).	P a t j i t a n. Kebonagoeng. Ardjasari.
			Poenoeng (Poenoeng).	P o e n o e n g. Donoredjo. Pringkoekoe.
			Tegalombo (Tegalombo).	T e g a l o m b o. Bandar. Mawagan.
			Lorok (Ngadiradja).	N g a d i r o d j o. Toelakan. Soedimoro.
	Kediri (Kediri).	Kediri (Kediri).	Kediri (Kediri).	K e d i r i. Pesantren. Gampengredja.
			Modjoroto (Bandar-lor).	M o d j o r o t o. Grogol. Ploso. Semen.
			Ngadiloewih (Poerwokerto).	N g a d i l o e w i h. Keras. Wates. Kandat. Ngantar.

Provincie.	Residentiën (afdeelingen).	Regentschappen.	Districten.	Onderdistricten bestuurd door een assistent-wedana (het eerste van elk onderdistrict, dat niet gespatieerd is gedrukt, wordt ambtshalve door den wedana bestuurd).
OOST-JAVA. (Soerabaja).	Kediri (Kediri).	Kediri (Kediri).	Pare (Pare).	P a r e. Kandangan. Kepoeng. Goerah. Ploso-blaten.
			Papar (Papar).	Pagar Plemahan. Pagoe. Poerwoäsri.
		Ngandjoek (Ngandjoek).	Ngandjoek (Ganoeng Kidoel, desa van de plaats Ngandjoek).	N g a n d j o e k. Bagor. Redjoso. Soekomoro.
			Berbek (Berbek).	B e r b e k. Lotjeret. Patje. Sawahan.
			Kertosono (Pelem).	K e r t o s o n o. Baron. Patian Ngrowo.
			Lengkong (Lengkong).	L e n g k o n g. Gondang. Moenoeng.
			Waroedjajeng (Waroedjajeng).	T a n d j o n g a n o m. Prambon. Ngronggot.
		Blitar (Blitar).	Blitar (Kepandjenkidoel, desa van de plaats Blitar).	K o t a B l i t a r. Garoem. Kanigoro. Senankoelon. Nglegok.
			Srenget (Srenget).	K a w e d a n a n. Ponggok. Oedanawoe.
			Lodojo (Soetodjajan).	S o e t o d j a j a n. Kademangan. Binangoen.
			Wlingi (Wlingi).	W l i n g i. Doko. Kesamben.
			Gandoesari (Gandoesari).	G a n d o e s a r i. Tloean. Semen.

Provincie.	Residentiën (afdeelingen).	Regentschappen.	Districten.	Onderdistricten bestuurd door een assistent-wedana (het eerste van elk onderdistrict, dat niet gespatieerd is gedrukt, wordt ambtshalve door den wedana bestuurd).
OST-JAVA. oerabaja).	Kediri (Kediri).	Toeloengagoeng). (Toeloengagoeng).	Toeloengagoeng (Kota Toeloeng-agoeng	Kota Toeloengagoeng. Bojolangoe. Kedoengwaroe. Ngrantoe.
			Ngemoet (Ngemoet).	Ngemoet. Redjotangan. Soembergempol. Kalidawir.
			Tjampoerdarat (Tjampoerdarat).	Tjampoerdarat. Pakel. Bandoeng. Besoeki.
			Kalangbret (Kaoeman).	Kaoeman. Gondang. Pagerwodjo. Karangredjo. Sendang.
		Trenggalek (Trenggalek).	Trenggalek (Trenggalek).	Trenggalek. Pogalan. Doeroenan.
			Kampak (Bendo).	Bendo. Gandoesari. Watoelimo.
			Karangan (Pinggirsari).	Karangan. Toegoe. Poele.
			Panggoel (Wonotjojo).	Panggoel. Moedjoengan. Dongko.
	Malang (Malang).	Malang (Malang).	Malang (Malang).	Malang. Gadang. Wagir. Daoe.
			Poedjon.	Poedjon. Ngantang. Batoe. Kasembon.
			Kepandjen (Kepandjen).	Kepandjen. Pakisadji. Soemberpoetjoeng. Ngandjoem.

Provincie.	Residentiën (afdeelingen).	Regentschappen.	Districten.	Onderdistricten bestuurd door een assistent-wedana (het eers van elk onderdistri dat niet gespatieerd gedrukt, wordt amb halve door den wed bestuurd).
OOST-JAVA. (Soerabaja).	Malang (Malang).	Malang (Malang).	Pagak (Pagak).	Pagak. Donomoelio. Kaliparé. Bantoer.
			Toeren (Toeren).	Toeren. Dampit. Ampelgading. Soembermandjing.
			Boeloelawang (Boeloelawang).	Boeloelawang. Tadjinan. Gondanglegi. Wadjak.
			Toempang (Toempang).	Toempang. Pakis. Pantjakoesoemo. Djaboeng.
			Singosari (Singosari).	Singorasi. Bedali. Karangplasa. Blimbing.
		Pasoeroean (Pasoeroean).	Pasoeroean (Pasoeroean).	Pasoeroean. Pohdjèntrèk. Kraton. Redjoso.
			Wangkal (Kedjajan).	Kedjajan. Ngampit. Klangrong.
			Grati (Gratitoenon).	Gratitoenon. Ngoeling. Lekok. Plososari.
			Kebontjandi (Gondangwetan).	Gondang-weta Bajeman. Winongan.
			Tengger (Poespo).	Poespo. Pasrepan. Toetoer. Loembang.
		Bangil (Bangil).	Bangil (Bangil).	Bangil. Kalianjar. Rembang. Wonoredjo.

Provincie.	Residentiën (afdeelingen).	Regentschappen.	Districten.	Onderdistricten bestuurd door een assistent-wedana (het eerste van elk onderdistrict, dat niet gespatieerd is gedrukt, wordt ambtshalve door den wedana bestuurd).
OOST-JAVA. (Soerabaja).	Malang (Malang).	Bangil (Bangil).	Gempol (Gempol-soerat).	G e m p o l. Kepoeloengan. Goenoenggangsir.
			Poerworedjo (Poerwosari).	P o e r w o r e d j o. Bangkalan. Poerwadadi. Lawang.
			Pandakan (Pandakan).	P a n d a k a n. Prigèn. Soekoredjo.
	Probolinggo (Probolinggo).	Probolinggo (Probolinggo).	Probolinggo (Probolinggo).	P r o b o l i n g g o. Kanigaran. Pakisadji. Kebon-agoeng.
			Tongas (Tongas-wetan).	T o n g a s. Amboeloe. Pilang (Soemberkareng). Patalan.
			Dringoe (Kedoeng-badjoel).	D r i n g o e. Soemberboeloe. Letjes.
			Tengger (Soekapoera).	S o e k a p o e r a. Loembang. Ronggotali. Soember.
		Kraksaän (Kraksaän).	Kraksaän (Kraksaän).	K r a k s a ä n. Kredjengan. Djaboeng. Besoek.
			Paiton (Paiton).	P a i t o n. Matikan. Pakoeniran.
			Gending (Gending).	G e n d i n g. Banjoeanjar-kidoel. Maron-lor. Padjarakan.
			Gading (Gading).	G a d i n g. Tiris. Kroetjil. Renteng.

Provincie.	Residentiën (afdeelingen).	Regentschappen.	Districten.	Onderdistricten bestuurd door een assistent-wedana (het eerste van elk onderdistrict, dat niet gespatieerd is gedrukt, wordt ambtshalve door den wedana bestuurd).
OOST-JAVA. (Soerabaja).	Probolinggo (Probolinggo).	Loemadjang (Loemadjang).	Loemadjang (Loemadjang).	L o e m a d j a n g. Pandjoenan. Tekong.
			Ranoelamongan (Klakah).	K l a k a h. Ranoejoso. Kedoengdjadjang. Randoeagoeng. Kaliboto.
			Tempeh (Pasirian).	P a s i r i a n. Tempeh. Penanggal.
			Kandangan (Sendoero).	S e n d o e r o. Goetjialit.
	Besoeki (Bondowoso).	Bondowoso (Bondowoso).	Bondowoso (Bondowoso).	B o n d o w o s o. Tjoerahdami. Tegalampel. Tanggarang. Wringin.
			Tamanan (Tamanan).	T a m a n a n. Maesan. Groedjoegan-lor. Poedjer.
			Wonosari (Wonosari).	W o n o s a r i. Tapen. Soekosari. Telogosari.
			Pradjekan (Pradjekan-lor).	P r a d j e k a n. Klabang. Tjerme.
		Panaroekan (Sitoebondo).	Sitoebondo (Patokan).	S i t o e b o n d o. Pandji. Kapongan. Mangaran.
			Panaroekan (Blikèran).	P a n a r o e k a n. Alasmalang. Kendit.
			Soemberwaroe (Asembagoes).	A s e m b a g o e s. Banjoepoetih. Djankar-lor. Ardjasa.
			Besoeki (Kota-wetan).	B e s o e k i. Soeboh. Mlandingan. Djatibantèng. Soembermalang.

Provincie.	Residentiën (afdeelingen).	Regentschappen.	Districten.	Onderdistricten bestuurd door een assistent-wedana (het eerste van elk onderdistrict, dat niet gespatieerd is gedrukt, wordt ambtshalve door den wedana bestuurd).
OOST-JAVA. (Soerabaja).	Besoeki (Bondowoso).	Djember (Djember).	Djember (Djember).	D j e m b e r. Wirolegi. Ardjasa. Djelboek.
			Kalisat (Kalisat).	K a l i s a t. Ledokombo. Soemberdjambé. Soekowono.
			Majang (Majang).	M a j a n g. Moemboel. Silo.
			Rambipoedji (Rambipoedji).	R a m b i p o e d j i. Panti. Mangli. Djenggawah.
			Tanggoel (Tanggoelwètan).	T a n g g o e l. Djatiroto. Bangalsari.
			Poeger (Poegerkoelon).	P o e g e r. Gemoekmas. Kentjong.
			Woeloehan.	W o e l o e h a n. Baloeng. Amboeloe.
		Banjoewangi (Banjoewangi).	Banjoewangi (Banjoewangi).	B a n j o e w a n g i. Giri. Glagah.
			Genteng (Genteng).	G e n t e n g. Kalibaroe. Gambiran.
			Tjloering.	S r o n o. Tjloering. Poerwohardjo.
			Rogodjampi (Rogodjampi).	R o g o d j a m p i. Singodjoeroeh. Kabat.
	Madoera (Pamekasan).	Pamekasan (Pamekasan).	Pamekasan (Boeroerambat).	K o t a p a m e k a s a n. Propo. Tlanakan.
			Boender (Galis).	G a l i s. Larangan. Pademaboe.

Provincie.	Residentiën (afdeelingen).	Regentschappen.	Districten.	Onderdistricten bestuurd door een assistent-wedana (het eerste van elk onderdistrict, dat niet gespatieerd is gedrukt, wordt ambtshalve door een wedana bestuurd).
OOST-JAVA (Soerabaja).	Madoera (Pamekasan).	Pamekasan (Pamekasan).	Pagantenan (Pagantenan).	P a g a n t e n a n. Palenga'an. Pakong.
			Waroe (Waroe).	W a r o e. Batoemarmar.
		Soemenep (Soemenep).	Soemenep (Padjagalan).	K o t a s o e m e n e p. Marengan. Gapoerana.
			Timoerlaoet (Boengboengan).	B l o e t o. Saronggi. Tandjoeng. Lenteng.
			Barat-laoet (Goeloekgoeloek).	G o e l o e k g o e l o e k. Ganding. Pragaän.
			Manding (Mandinglaoet).	M a n d i n g. Dasok. Batoepoetih.
			Barat-daja (Amboententimoer).	A m b o e n t è n. Roebaroe. Pasongsongan.
			Timoerdaja (Batangbatang-daja).	B a t a n g b a t a n g. Doengkek. Gapoera.
			Kangean (Ardjasa).	A r d j a s a. Sepeken.
			Sepoedi (Gajam).	G a j a m. Djoengkat.
		Bangkalan (Bangkalan).	Bangkalan (Bangkalan).	K o t a b a n g k a l a n. Satjah. Boernih. Kamal.
			Arosbaja (Arosbajabarat).	A r o s b a j a. Geger. Boeloekagoeng.
			Sapoeloe (Sapoeloe).	S a p o e l o e. Tandjoengboem. Kokop.
			Kebanjar (Kebanjar-Timoer).	K e b a n j a r. Labang. Tanahmerah. Tragah.

Provincie.	Residentiën (afdeelingen).	Regentschappen.	Districten.	Onderdistricten bestuurd door een assistent-wedana (het eerste van elk onderdistrict, dat niet gespatieerd is gedrukt, wordt ambtshalve door den wedana bestuurd).
OOST-JAVA (Soerabaja).	Madoera (Pamekasan).	Bangkalan (Bangkalan)	Baliga (Sampang).	B a l i g a. Modoeng. Kendoengdoeng. Galis.
		Sampang (Sampang).	Kotasampang (Sampang).	K o t a s a m p a n g. Omben. Darmatjamplong.
			Kedoengdoeng (Tendjoei).	Kedoengdoeng. Tambelangan. Robatal.
			Tordjoen (Tordjoen).	T o r d j o e n. Djerengik. Sereséh.
			Ketapang (Ketapangdaja).	K e t a p a n g. Sokobana. Banjoeates.

Administratieve indeeling van de Vorstenlanden (Zelfbestuursgebied).

Gouvernement.	Residentiën (afdeelingen).
Soerakarta [1]	Soerakarta. Klaten.
Jogjakarta [2]	Jogjakarta.

[1] Zie St. 1927 no. 560 en St. 1928 no. 206.
[2] Zie St. 1927 no. 561 en St. 1928 no. 207.

T o e l i c h t i n g.

De tusschen haakjes geplaatste namen duiden de hoofdplaatsen aan van het gewest, der residenties en regentschappen, alsmede de standplaatsen der districtshoofden.

Javaansch. De Javaansche taal wordt gesproken door het grootste deel van de millioenenbevolking van het eiland Java. Ongeveer twee derden van die bevolking zijn Javanen, de overige Inlandsche bewoners zijn Soendaneezen of Madoereezen of zijn van andere eilanden in den archipel naar Java overgekomen. De Javaansche taal heeft eenige dialecten, die echter weinig van elkaar verschillen. Het grootste verschil is wel, dat in het Westelijk deel der Javaansche landen de lange letter a uitgesproken wordt als de Hollandsche a en naar het Oosten als å. Deze laatste uitspraak is intusschen de algemeene, de Hollandsche a-klank hoort men vrijwel alleen in Banjoemas en het Westen van de residentie Kedoe (Bagelen) en verder tot de grens van het regentschap Pekalongan. Gewoonlijk wordt het Javaansch van Soerakarta als het beste Javaansch beschouwd. De Noordelijke kuststreek heeft een dialect dat men pasisir-Javaansch (kuststreek-Javaansch) noemt. De woordenschat verschilt echter overal weinig en een Javaan uit het Oosten kan een Javaan uit het Westen spoedig verstaan. Die woordenschat is zeer groot, het Javaansch is een rijke taal. In den compagnie'stijd is aan de beoefening weinig gedaan, eerst onder Raffles is men met deze taalstudie begonnen. Later hebben Gericke en Roorda veel gedaan voor de uitbreiding van de kennis der taal. Javaansche boeken zijn er weinig, wel zijn talrijke Javaansche handschriften verzameld. De studie van de Javaansche taal is moeilijk, ook het aanleeren van die taal door den Westerschen vreemdeling. Dit laatste vooral doordat de beschaafde vreemdeling, die Javaansch wil spreken, geheel andere woordgroepen moet gebruiken, dan de Javaan tegenover hem gebruikt. Men heeft allerlei schakeeringen bij de woordkeuze afhankelijk van rang en stand van de personen, die met elkaar spreken en hun onderlinge verhouding. Die zoogen. taalsoorten in het Javaansch zijn velerlei.

Vooreerst het Ngoko. Dit is de hoofdtaal van het Javaansch, de taal, waarin het kind leert denken, de taal, die gesproken wordt door den kleinen man, als hij met zijn intiemen is en die ook gebruikt wordt door den meerdere indien hij tegen zijn mindere spreekt. Door den mindere tegen zijn meerdere, door een beschaafd persoon tegen zijn gelijke of aanzienlijke mindere enz. wordt Krâmâ gesproken, de beleefde taal. Niet alleen andere woorden gebruikt de Javaan dan doch dikwijls ook andere zinswendingen en hij drijft het soms zoover, dat hij ngokowoorden, waarvan geen krâmâwoorden bestaan, toch eenigszins verandert om ze in zijn oor beleefder te doen klinken. Dit noemt men dan krâmâ-desa, dorpskrâmâ. In het Javaansch zijn talrijke woorden en ook uitdrukkingen, die men niet tegen zijn meerdere of tegen zijn mindere gebruikt. Iemand, die tegen zijn staljongen van zijn paard spreekt, noemt het „djaran", de staljongen spreekt tegen zijn meester van „kapal", enz. enz. Ook andere verhoudingen zijn van invloed op de woordenkeus. Zal men een hoog Inlandsch ambtenaar gewoonlijk in Krâmâ aanspreken als men van gelijken stand is, dan zal de eerste zich toch van ngoko blijven bedienen als hij vroeger als volwassene dat districtshoofd als kind gekend heeft, echter weer niet als het kind den volwassene ver in rang over het hoofd gegroeid is. Zoo zijn er tal van schakeeringen, die men eerst goed zal kunnen toepassen als men thuis is in de Javaansche maatschappij. Soms geven de verhoudingen aanleiding zich te bedienen van het zoogen. Madiâ, dat het midden houdt tusschen Ngoko en Krâmâ. Het Madiâ heeft eenige eigen termen, doch ook worden Ngoko en Krâmâwoorden dan door elkaar gebruikt. Madiâ wordt gesproken door menschen, voor wie het Ngoko te vrij zou zijn en het Krâmâ te onderworpen. Spreekt men ov r vorstelijke of zeer hooge personen dan gebruikt men een aantal bij-

zondere woorden. Een gewoon mensch heeft een paard, djaran (ngoko) of kapal (krâmâ), doch een vorst heeft een titihan (iets, dat bereden wordt). In het Javaansch zijn eenige honderden dergelijke Krâmâ-inggil-woorden (inggil = hoog, verheven). Uit beleefdheid past een Javaan die woorden ook wel toe voor lagere personen dan vorsten, doch alleen een vorst kan die woorden eigenlijk van zichzelf gebruiken. Verder heeft men nog de Bâsâ-Kadaton of de hoftaal, die aan de Javaansche hoven wordt gesproken door hofdignitarissen onder elkaar. Tegen den vorst spreekt men Krâmâ (of Krâmâ-inggil), de vorst zelf spreekt alleen ngoko. Ook in de hoftaal zijn weer allerlei schakeeringen afhankelijk van rang en stand, leeftijd en andere verhoudingen. Ten slotte verdient nog vermelding het Oud-Javaansch of Kawi, waarin de oud-Javaansche geschriften soms geschreven zijn. Onder Kawi wordt soms ook de dichtertaal verstaan.

d. M. S.

Java-Australië-Lijn, wordt in maandelijkschen dienst onderhouden door de Koninklijke Paketvaart maatschappij (Singapore, Batavia, Semarang, Soerabaja, Makasser, Brisbane, Sydney, Melbourne en terug).

Java-China-Japanlijn. Deze maatschappij is te Amsterdam gevestigd en heeft haar hoofdkantoor voor Azië te Batavia. Zij onderhoudt geregelde 14-daagsche diensten: 1. Javahavens, Hongkong, Emoy, Shanghai, Amoy, Hongkong, Manila, Makasser, Boeleleng, Soerabaja; 2. Soerabaja, Makasser, Balikpapan, Manila, Hongkong, Emoy, Shanghai, Dairen, Kielung, Emoy, Hongkong, Muntok, Batavia, Soerabaja; 3. Batavia, Javakusthavens, Makasser, Balikpapan, Kobe, Japansche kusthavens, Manado, Makasser, Soerabaja, Batavia.

Java-Mauritius-Afrikalijn wordt eveneens in maandelijkschen dienst door voornoemde maatschappij onderhouden [Batavia, Rodriguez (twee maandel.), Mauritius, Beira, Lorenzo Marques, Durban, Port Elisabeth (twee maandel.), Kaapstad, Port Elisabeth (twee maandel.), Durban, Mauritius, Rodriguez, Zanzibar, Mambasa, Seychellen, Batavia].

Java-New-Yorklijn, wordt in afwisselend 10- en 11-daagschen dienst onderhouden door de Stoomvaartmaatschappij Nederland in combinatie met de Rotterdamsche Lloyd en de Kerrline.

Java-Instituut, zie **Instituten.**

Javanen. De drie bevolkingsgroepen, die het eiland Java in hoofdzaak bevolken, worden in algemeenen zin Javanen genoemd. Zij moeten echter worden onderscheiden in Soendaneezen, Madoereezen en de eigenlijke Javanen. Waarschijnlijk hebben de drie groepen oorspronkelijk tot dezelfde volksstammen behoord, die een vijftal eeuwen vóór Christus' geboorte naar Java overkwamen. De Hindoecultuur heeft echter het meest op de eigenlijke Javanen ingewerkt. Thans zijn tusschen de drie volksgroepen vrij groote verschillen te constateeren, wat aard, gewoonte en aanleg en vooral wat de taal betreft. De huidskleur is bruin, doch iets lichter bij de Soendaneezen. Het ras is sluikharig, klein doch goed gevormd van lichaamsbouw. De eigenlijke Javanen vormen op Java een groote meerderheid. Ongeveer twee derden van Java's bevolking is Javaansch en spreekt de Javaansche taal. Zij bewonen in hoofdzaak Midden-Java en een deel van Oost-Java. Ook Noord-Bantam en Noord-Cheribon zijn Javaansch en in de Madoereesche streken van Java's Oosthoek vindt men nog vele Javaansche desa's. De nieuw ontgonnen gebieden in Oost-Java zijn voornamelijk door Javanen bevolkt. Ook in de Buitengewesten wonen vele Javanen. Sommigen werken daar als koelie of oefenen een beroep of handwerk uit, anderen leven van den handel. Ook verschillende landbouwkolonies zijn door Javanen in de Buitengewesten gesticht, hetzij met, hetzij zonder hulp van bestuur en regeering. De grootste Javanenkolonisatie in de Buitengewesten, met Re-

geeringshulp tot stand gekomen, is die te Gedong Tataän in de Lampongsche districten. Zie **kolonisatie.**

De Javaan heeft vele goede karaktereigenschappen. Hij is gul en gastvrij, vriendelijk en zacht van inborst. Een van zijn steeds opvallende eigenschappen is zijn groote aangeboren hoffelijkheid en zijn eerbied voor zijn meerderen, welke wel eens ontaardt in kruiperigheid. Hij is stil van aard en gewoonlijk gedwee. Het is het geduldigste volk der aarde zegt men wel eens. Zijn levensbehoeften zijn zeer gering, de levensstandaard van de Inlandsche bevolking op Java is ongelooflijk laag. Het inkomen van een gewone Javaansche familie in de binnenlanden kan men op *f* 10.— à *f* 20.— 's maands stellen. Een behoorlijk bamboehuis met erf, een goede sawah en eenige buffels zijn voldoende om een Javaan tot welgesteld landbouwer te maken. De meeste Javanen zijn Mohammedanen, enkele tienduizenden zijn Christenen. Overal stuit men echter op overblijfselen van het animisme en het Hindoeisme. De Javaan is intelligent. De ontwikkeling van de massa is echter nog niet groot. Slechts 1.940.737 mannen en 298.348 vrouwen, dat is resp. 9.72 % en 1.43 % van het totaal aantal mannen en vrouwen kunnen lezen en schrijven. In totaal behoort 5.48 % van Java's Inlandsche bevolking tot de alphabeten. Door de oprichting van talrijke scholen wordt in dezen toestand langzaam verbetering gebracht, doch het onderwijs aan een millioenenbevolking met een inkomen van eenige tientallen guldens 's maands per gezin stelt hooge eischen aan 's Lands schatkist.

Over allerlei andere onderwerpen op Javanen betrekking hebbende wordt in andere artikelen gesproken, waarnaar kan worden verwezen. d. M. S.

Java-zee, tusschen Java en Madoera, Sumatra, Bangka, Billiton en Borneo, met betrekkelijk geringe diepten.

Java's 1ste Punt, Java's 2de Punt, Java's 3de Punt, Java's 4de Punt, aan de Westkust van Java, van Zuid naar Noord.

Javasche Bank, zie **Banken, Bankwezen.**

Javasche Courant. Deze courant verschijnt tweemalen 's weeks en is het **officieel nieuwsblad,** hetwelk van regeeringswege wordt uitgegeven en ter Landsdrukkerij wordt gedrukt. Het is voor Indië wat de Nederlandsche Staatscourant voor het moederland is. De verordeningen vastgesteld door de hoofden van gewestelijk bestuur of door plaatselijke raden moeten in de Javasche Courant worden afgekondigd, welke afkondiging, in geldigen vorm geschied, de eenige voorwaarde van verbindbaarheid is. Tevredenheidsbetuigingen der regeering worden eveneens in dit blad gepubliceerd.

Javasche Hypotheekbank, zie **Hypotheekbanken.**

Jeugdbeweging. Het middelbaar en hooger onderwijs schiep voor de jongelingschap de mogelijkheid tot verwerving van kennis van algemeene maatschappelijke en staatkundige vraagstukken; de omgang met studeerende jongeren van eigen en anderen landaard deed in de kringen der rijpere jeugd in Indië den drang ontstaan om zich in het openbaar te uiten en zelfstandig deel te nemen aan het moderne vereenigingsleven. Van sociaal-politieke beteekenis is vooral het emancipatie-streven in de Inlandsche jeugdbeweging.

De eerste jongeren-organisatie in de Inlandsche wereld was Jong-Java, in 1915 te Batavia opgericht met het doel een oefenschool te vormen voor toekomstige leiders der nationale beweging. Geleidelijk ontstonden andere jeugdvereenigingen op den grondslag van een rasverwantschap, z.a. de Jong-Sumatranen Bond, Jong-Ambon, Jong-Minahasa, enz.

Begin 1925 scheidde een groep Jong-Javanen zich af ter oprichting van een jeugdorganisatie op godsdienstigen grondslag, Jong-Islamieten Bond geheeten, welke

spoedig een 2000-tal leden telde. De godsdienstige strooming in de Inlandsche jeugdbeweging werd in 1928 gevolgd door de algemeene Indonesische.

Onder den invloed geraakt van radicaal-nationalistische volksleiders, alsook van de te Batavia gevestigde studentenvereeniging Perhimpoenan Peladjar-Peladjar Indonesia (P.P.P.I.), besloten de besturen der voornaamste jeugdvereenigingen tot fusie over te gaan. In 1931 werden Jong-Java en hare zustervereenigingen opgelost in een algemeene, een 2500-tal leden omvattende jeugdorganisatie, Indonesia Moeda geheeten, op den grondslag van één vaderland, één volk en één taal, ten einde te komen tot Indonesia Raja (Groot Indonesië). Als omgangstaal wordt gebezigd het z.g. Indonesisch, het Maleisch der pers.

De Jong-Islamieten Bond is niet in Indonesia Moeda opgelost; de bond heeft zijn godsdienstigen grondslag niet willen prijsgeven.

P. B.

Jeugdzorg, zie **Liefdadigheid.**

Jodium behoort met chloor, bromium en fluorium tot de groep der Halogenen, werd in 1812 door Courbois te Parijs ontdekt in moederloog van zouten, verkregen uit verbrande zeewier. Het jodium heeft metaalglans, kristalliseert in rombische plaatjes, s.g. 4,94. In vrijen toestand wordt het in de natuur zeer zelden gevonden, in den regel komt het voor met kalium, natrium, calcium en magnesiumzouten in hun overeenkomstige chloor- en broomverbindingen. In zeewater is het in sporen aanwezig. Het water van alle oceanen te zamen bevat ongeveer 4,4 billioen ton jodium. In Indië wordt jodium als joodnatrium, joodmagnesium, zeldzamer als joodkalium in bronwateren aangetroffen, te zamen met de chloriden en carbonaten van dezelfde alkaliën en aardalkaliën en dikwijls vergezeld van zwavelwaterstofgas. In sommige bronnen vloeit met het joodhoudend water aardolie uit. Het gehalte aan jodium der bronwateren bedraagt van enkele mgr. tot 150 mgr. per liter. Ten noorden van de vulkaanreeks op Java vloeien uit neogene mergels in de res. Cheribon, Semarang en Soerabaia over een afstand van 300 KM. en ongeveer Oost-West gericht een groot aantal bronnen, die alle jodiumhoudend zijn, enkele ervan bevatten veel jodium en worden daarom geëxploiteerd. Verder worden in Atjeh, Benkoelen, Palembang, West-Borneo, Manado, Ceram, Timor, Mitak (Tanimbar eilanden) en Nieuw-Guinee bronnen gevonden, die joodhoudend zijn, waarvan die van Sepauk in West-Borneo, door lijders aan kropgezwellen bezocht wordt. Omstreeks 1850 werden de bronnen, voornamelijk die van Java, op haar geneeskrachtige werking onderzocht, waarbij bleek dat vele jodium bevatten; een enkele werd met Gouvernementssteun in exploitatie genomen. Zoo is de bron Assinan in Semarang op deze wijze van October 1854-Juni 1855 in exploitatie geweest. De bron leverde 720 l. water per etmaal, waaruit jaarlijks 4 à 4½ KG. jodium is te verkrijgen. In 1857 werden de pogingen herhaald om jodium te winnen, thans uitsluitend door particulieren. Een concessie voor dit doel werd verleend in 1857 aan den heer K. Buwalda voor een terrein in het district Goenoeng Kendeng (Soerabaia), maar ook dit leidde tot geen resultaat. In 1888 werd wederom concessie verleend voor jodiumwinning, uit de bron Genoek Watoe. In 1892 verscheen haar product aan de markt en sindsdien is deze maatschappij nog in bedrijf. Bij de mijnwet van 1899, was Jodium niet opgenomen onder de delfstoffen, welke slechts bij concessie ontgonnen konden worden, een vergunning tot winning was daarvoor voldoende. Bij de wijziging der Indische Mijnwet in 1919 werd jodium met alle fossiele brandstoffen onder de zgn. b delfstoffen opgenomen. Ontginning kan voortaan slechts geschieden van Gouvernementswege of bij overeenkomst op den voet van art. 5 a dier wet. In October 1920 werd

het eerste aannemingscontract voor 30 jaar aangegaan voor de jodiumwinning op een terrein in Demak (Semarang).

De aantooning van jodium in bronwater is eenvoudig, het jodium wordt in het water vrijgemaakt met een oxydatiemiddel bv. met zwavelzuur en kaliumpermanganaat, door blauwkleuring van een toegevoegde stijfseloplossing verraadt het zich dan.

Verwerking. Het opgepompte water wordt na zuivering van meegevoerde ruwe aardolie, aangezuurd en met kopersulfaat behandeld, waardoor jodium als koperjoduur, scheik. formule CuJ, neerslaat en als zoodanig verzameld wordt; na droging wordt het in vaten verpakt en verzonden. Een andere bereiding geschiedt langs electrischen weg. - De productie wordt geleverd door bronnen op Java. De beginproductie dateert van 1892, in 1927 t/m 1931 werd jaarlijks uitgevoerd resp.: 131-149-189, 6-202, 8-189, 7 ton koperjoduur van 50 % jodium. D.

Juliana-top, gelegen in het Nassau-gebergte op Nieuw-Guinee. De berg is 4720 M. hoog; sneeuw en gletschers zijn er op waargenomen.

Junghuhn (Franz Wilhelm), beroemd natuuronderzoeker (1809-1864) in Indië. Van zijn hand verschenen talrijke publicaties op plantkundig („Java"), geologisch, topografisch en ethnologisch gebied. Bekend zijn ook zijn planten- (Rijks herbarium Leiden) en fossielen-verzamelingen.

Justitie, zie **Rechtspraak.**

Justitie (Departement Van), zie **Departementen Van Algemeen Bestuur.**

Jute wordt in Indië niet verbouwd; het wordt er geïmporteerd uit Britsch-Indië. De op Java geteelde Java-jute is geen jute, maar een andere vezelplant, welker vezel superieur is aan die der jute.

K.

Kaaiman, zie **Krokodillen.**

Kaarten. Tot den onder het departement van oorlog ressorteerenden topografischen dienst te Batavia-C. behooren een kartografische afdeeling en een kaartenmagazijn, waar **kaarten van den archipel** en van onderdeelen daarvan verkrijgbaar zijn.

Calques van **irrigatiekaarten** en teekeningen berustend op bureaux van onder het departement van verkeer en waterstaat ressorteerende ambtenaren kunnen op aanvraag tegen betaling worden verstrekt.

Het depôt van **zeekaarten** berust bij het departement der marine (zie **Hydrographie**).

Kaba (Goenoeng), vulkaan in het Redjangsche, res. Benkoelen, 1937 M. hoog.

Ka'Bah, zie **Bedevaart Naar Mekka** en **Islam.**

Kabandjahé, hoofdpl. der onderafd. de Karolanden, afd. Simeloengoen en de Karolanden, gouvernement Oostkust van Sumatra. De op de Karohoogvlakte gelegen plaats, met koel klimaat is gezocht door touristen en herstellenden.

Kabesaran, zie **Rijkssieraden.**

Kadal, zie **Hagedissen.**

Kadaster. Het (eigendoms)kadaster is een dienst welke ressorteert onder het departement van justitie. Het hoofd van dien dienst wordt bijgestaan door inspecteurs; het verder personeel bestaat uit landmeters, adjunct-landmeters, administratief personeel en lagere vakkundigen. Te Batavia is een cursus voor de opleiding van technisch personeel bij den kadastralen dienst en bij andere diensttakken in Ned.-Indië. Tot den werkkring van het kadaster behooren: het opmaken en bijhouden van het eigendomskadaster van de hoofdplaatsen van gewesten en van afdeelingen en van eenige andere plaatsen; het opmeten van perceelen en het afgeven van meetbrieven; het afgeven van landmeterskennissen en certificaten; het geven van inlichtingen, inzage en afschriften van tot het archief van het kadaster behoorende bescheiden.

Kadhi, de rechter volgens de Moslimsche wet.

Kafir (Ar.), ongeloovige, Gods weldaden weigerend.

Kai-Eilanden, onderafd. der afd. Amboina, res. der Molukken, onder een gezaghebber B.B. met standplaats Toeal. De onderafd. heeft bijna 51.000 inw. w.o. een 70-tal Europeanen en circa 170 Chineezen. Deze eilandengroep ligt in de Bandazee; de voornaamste eilanden zijn Groot-Kai en Klein-Kai en de Kai-Tanimbar-eilanden. De Kai-eilanden worden ook Ewabeilanden genoemd. Goede houtsoorten, o.a. ijzerhout, komen er op voor. Voornaamste cultures: sago en klapper. Zoowel zending als missie zijn er werkzaam, te Toeal zetelt het apostolische vicariaat van Ned.-Nieuw-Guinea van de Congregatie van het Heilig Hart van Jesus van Tilburg.

Kain Kembangan (Jav.) beteekent letterlijk „gebloemd doek". Met „gebloemd" wordt hier bedoeld het inverven der kleuren. Deze doeken worden in de vorstenlanden vervaardigd volgens het „plangi" (= rijg) systeem. Zie **Plangi.**

Kajahan of Groote Dajak Rivier, belangrijke rivier, uitmondende aan de Zuidkust van Borneo. Zie **Borneo.**

Kaja-Kaja. Naam die gegeven wordt aan de kustbewoners van Zuid-Nieuw-Guinee ten oosten van het Frederik-Hendrik-eiland. Het zou een verbastering zijn van „Kai-kai", hetwelk „wij zijn vrienden" zou beteekenen, hetgeen de inboorlingen bij onze eerste aanraking met hen zouden hebben geroepen.

Kajan- of Boeloengan-rivier, aan de Oostkust van Borneo.

Kajoe-agoeng, hoofdpl. der onderafd. Komeringhilir, afd. Palembangsche Benedenlanden, res. Palembang.

Kajoe-asam, zie **Tamarinde.**

Kajoe Besi, ijzerhout, zie **Houtsoorten.**

Kajoepoetih, boom of heester van welks bladeren de bekende aetherische kajoepoetih-olie wordt bereid. Vooral op het eiland Boeroe, meer speciaal te Kajeli wordt deze olie uit de jonge bladeren gedestilleerd. De kajoepoetih productie al-

daar bedraagt bijna de geheele wereldproductie.

Kakap (Ikan), een soort baars, een zeer smakelijke zeevisch van de kusten. Hij kan 1 M. lang worden.

Kakatoe's zijn papegaaien (zie aldaar) met een oprichtbare kuif.

Kakatoea (Ikan) of papegaaivisschen zijn bont gekleurd en hebben groote beitelvormige tanden.

Kakkerlakken komen in Indië in onderscheidene soorten voor. De huiskakkerlakken zijn wel de bekendste. Zij kunnen in woningen en schepen tot een ware plaag worden. Doordat zij leven van afvalstoffen en uitwerpselen kunnen zij zeer gevaarlijke ziektekiemen overbrengen (ettering, typhus, cholera, enz.). Binnenshuis kan men ze uitroeien door het vertrek waarin ze huizen af te sluiten en flink met flit te bespuiten; daarna het vertrek eenigen tijd gesloten houden.

Kalangs. Deze stam leidde vroeger op Java een zwervend bestaan. Tegenwoordig wonen zij op de hoofdplaatsen Jogjakarta als timmerlieden en kooplieden en te Soerakarta als hoftimmerlieden, met dien verstande dat ter laatstgenoemde plaatse onder **kalangs** worden verstaan alle hoftimmerlieden dus ook de gewone Javanen welke dit beroep uitoefenen. Van de afstamming der kalangs, die zich in niets onderscheiden van de Javanen, is met zekerheid niets bekend.

Kalapa, kokospalm, kokosoot. De kokospalm heet in het Maleisch pohon njioer of -nioer of -kalapa, in het Javaansch oewit kérambil. De Latijnsche naam is cocos nucifera. De kokospalm gedijt alleen in de lager gelegen streken. In de bergstreken draagt zij minder en kleinere vruchten. Elk deel van stam, wortel, vrucht of blad wordt benut. Het hout van den stam wordt voor allerlei doeleinden gebruikt, niettegenstaande het niet zeer duurzaam is. Van den wortel worden inlandsche medicijnen bereid. De jonge uitspruitsels in den top van den stam worden als groente genuttigd of als zuur ingemaakt. Van de jonge bladeren worden mandjes ge-

Cocostuin — Oostkust van Sumatra.

vlochten, van de oudere wordt allerlei vlechtwerk gemaakt. Van de bladnerven maakt men bezems. Van den jongen bloemstempel wordt suiker, palmwijn, arak, gist en azijn bereid. Het versche sap is een aangename frissche drank. De suiker, goela kalapa, is een der beste en aangenaamst smakende suikersoorten. Het vezelig omhulsel van de kokosnoot levert de vezel waarvan matten, touw en borstels worden gemaakt. Van de harde vruchtschaal worden bekers, lepels en inhoudsmaten gemaakt. Uit het kokosvleesch, dat jong zeer smakelijk is en oud voor allerlei ingrediënten voor de rijsttafel wordt gebruikt, wordt olie bereid. Eerst wordt het gedroogd, copra, waarna de olie er — tegenwoordig veelal fabriekmatig — wordt uitgeperst. De gezuiverde copraolie is reuk- en kleurloos vet, hetwelk als braadvet wordt gebruikt. Ook de plantenboter-margarine wordt er uit bereid. Nevenproducten vinden toepassing voor de zeep- en kaarsenfabricage.

De kokospalm wordt eerst in het 10e jaar productief, wordt gemiddeld 80 jaar oud, doch kan een leeftijd van over de 100 jaren bereiken. Te Manado is een gouvernements **klapperproefstation,** dat zich bezig houdt met de verbetering van de klappercultuur in het Oosten van den archipel.

Kalèng of **Buffelpikker,** een spreeuwsoort die men vaak op den rug der karbouwen ziet zitten.

Kali Mas, Noordelijke arm van de rivier de Brantas, die door de hoofdpl. Soerabaja stroomt.

Kaliangët, Oostelijk einde der Madoera-stoomtram. Op dit plaatsje is een fabriek voor de briketteering en verpakking van het zout der zoutregie.

Kaling, oud Hindoerijk in Midden-Java, om het Diëng-plateau (zie aldaar), vermoedelijk gesticht door lieden uit Kalinga (Voor-Indië). Dit rijk stond ± 750-850 onder het bewind der Sjailendra's van Sjriwidjaja (zie aldaar).

Kalk. De kalk welke voor de sirihpruim wordt gebruikt, wordt meestal gemaakt uit gebrande schelpen. Kalk voor bouwmateriaal wordt gemaakt uit koraalkalk of meer nog uit kalksteen der kalkbergen die op Java, Sumatra en Borneo veelvuldig voorkomen. In deze kalksteengebergten worden vaak grotten aangetroffen, welke blijkens overblijfselen van aarden potten en beenen voorwerpen, vroeger bewoond moeten zijn geweest.

Kalkgrotten. De grotten van Indië zijn nog weinig onderzocht en wetenschappelijk bestudeerd. In kalkterreinen worden zij in hoofdzaak aangetroffen; de zachte deelen en klievingsvlakken der kalkmassieven zijn de aangrijpingspunten van den oplossenden invloed van het water, waardoor holen ontstaan: stalactieten en stalacmieten worden ook in de Indische grotten gevonden. Enkele der onderzochte grotten doen in grootte niet onder voor de kalkgrotten van Rübeland in den Harz. In de kalkgebieden van Atjeh, Padangsche Bovenlanden (bij Pajakombo en Boea), Benkoelen, Soekaboemi, Batavia ten oosten van Tji Binong, Noesa Kembangan (de grotten Patmo en Widjojo Koesoem), het Duizendgebergte, eiland Kangean ten oosten van Madoera (Goewa Koneng en Goewa Peteng), Bali (de heilige grot tevens tempel bij Den Pasar), in Z.O. Celebes, Amboina, in Goenoeng Soja (batoe Lobang) worden grotten gevonden. De grotten van Pagandaran in de Preanger, van Nglirip en Ringel bij Bodjonegoro zijn door onderzoekingen beter bekend geworden; door de laatste grot stroomt een onderaardsch riviertje. - In Midden-Timor bevinden zich in het kalkmassief Fatoe Bitaoen 2 kalkgrotten, in elkaar loopend waarvan de grootste ellipsvormig is met asafmetingen van 10 × 10 M. en ongeveer 8 m. hoogte. Het is een offerplaats der bevolking van Oi Lolok, waar een paar wachters steeds dienst doen. Een Mariabeeldje wordt er naast andere reliquieën vereerd. D.

Kalongs of **Vliegende Honden** be-

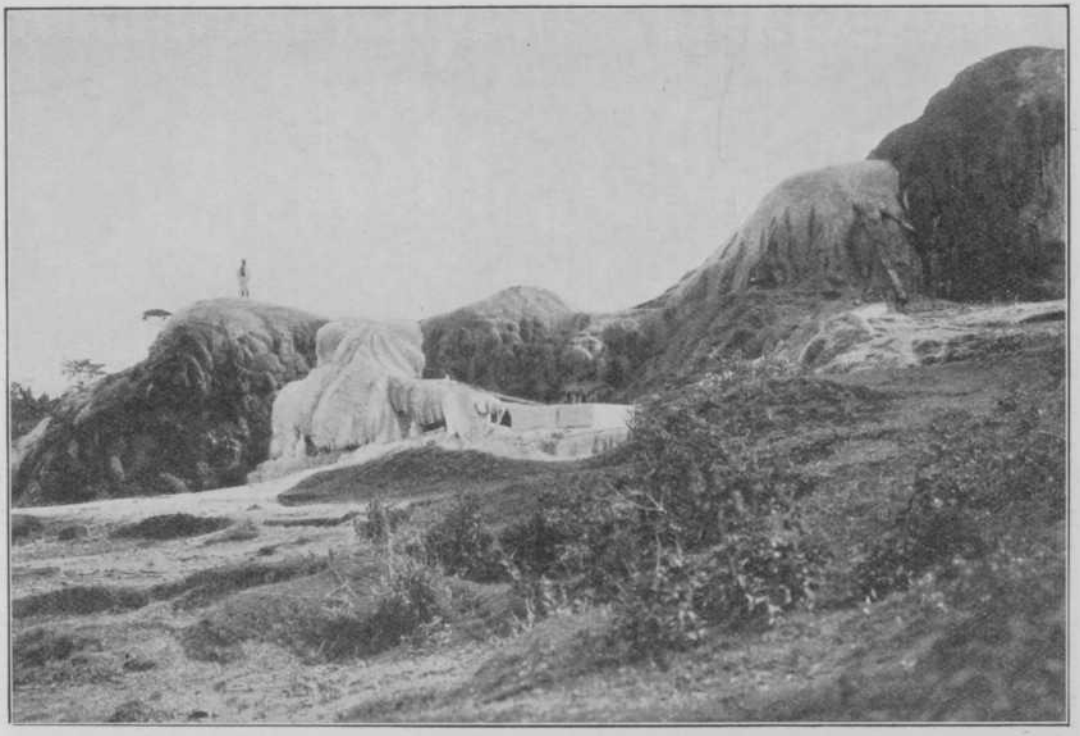

Kalkberg van Koeripan bij Tjisèen — Buitenzorg.

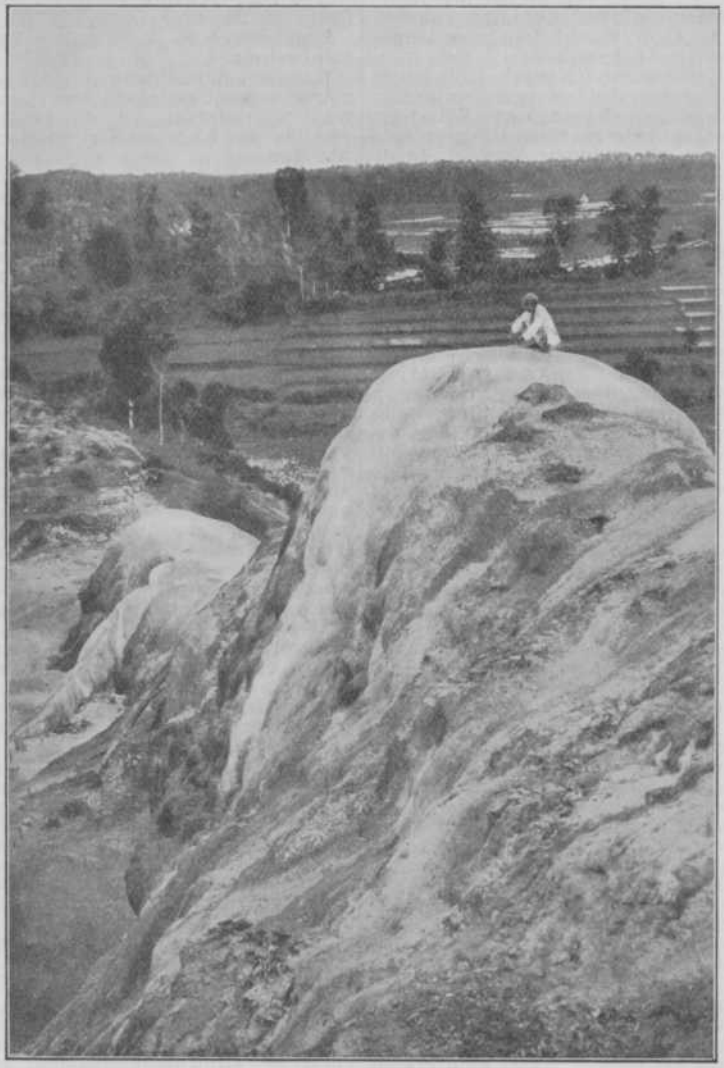

Kalkberg van Koeripan bij Tjisèeng — Buitenzorg.

hooren tot de **vruchtenetende vleermuizen** en zijn echte tropenbewoners. Hun vlucht kan een lengte van 1½ M. bereiken.

Kambangan (Noesa). Rotsachtig eiland ten Zuiden van Banjoemas en van de havenplaats Tjilatjap, waardoor de reede van deze plaats tot de allerveiligste behoort. In de rotsen zijn veel grotten. Op het eiland zijn strafgevangenissen. Andere bevolking is er nagenoeg niet.

Kambing, Kambing Hoetan, zie **Geit.**

Kameleon, komt in Indië niet voor. Zie **Hagedissen.**

Kamers van Koophandel en Nijverheid En Handelsvereenigingen. Kamers van Koophandel en Nijverheid zijn gevestigd te Batavia, Semarang, Soerabaja, Padang en Makasser. Hare bestemming is aan de regeering, de hoofden der departementen en de hoofden van gewestelijk bestuur adviezen uit te brengen, inlichtingen te geven of voorstellen te doen over onderwerpen betreffende den landbouw, den handel en het fabriekswezen, alsmede aan landbouwondernemers, handelaren en fabrikanten in het algemeen zoodanige mededeelingen te doen als de regeering en genoemde hoofden zullen verlangen of in het belang van landbouw, handel en fabriekswezen noodig achten.

Handelsvereenigingen zijn gevestigd op de evengenoemde plaatsen, alsmede te Medan. Zij geven den handel gelegenheid tot het inwinnen van informatiën en geven periodiek marktberichten uit. De vereeniging voor den effectenhandel, aan de Bataviasche handelsvereeniging annex geeft het tweemaal per week verschijnende blad „de Indische Financier" uit. Te Soerabaja bestaat de vereeniging van makelaren.

Kamfer wordt gewonnen uit een boomsoort in Oost-Azië. De kamfer welke op Sumatra en Borneo wordt gewonnen is afkomstig uit een andere boomsoort — ook kamferhout geheeten - en is feitelijk geen kamfer maar heeft overeenkomstige eigenschappen. De echte kamfer wordt hoofdzakelijk geleverd door China en Japan.

Kamisepoehan. Zie onder **Vorstenbestuur.**

Kampar. Zuidelijkste rivier in het gouvernement Oostkust van Sumatra; zij ontstaat uit de samenvloeiing der Kampar-Kiri en Kampar-Kanan.

Kampar-Kiri, onderafd. der afd. Bengkalis, gouvernement Oostkust van Sumatra, onder een Controleur B.B. met standplaats Pakan Baroe. Sedert dit plaatsje een 3-tal jaren geleden door een voor auto's berijdbaren weg via Pajakoemboe, Fort de Kock met Padang is verbonden, is het zeer vooruit gegaan. Op deze plaats gelegen aan de Siakrivier wordt door stoomers der Kon. Paketvaart Maatschappij een geregelde dienst op Singapore onderhouden.

Kampoeng (kampong). Hieronder verstaat men zoowel omheind erf als wijk, buurt, dorp, stadsdeel. De oorspronkelijke beteekenis is verzameling. Bij de Minangkabau-Maleiers beteekent kampong (kampoeang) de door familieleden bewoonde bijeenstaande huizen, ook wel een enkel familiehuis. Zie **Desa** en **Dorp.**

Kampret is de Maleische benaming voor **Insectenetende Vleermuizen;** deze komen overtalrijk in de tropen voor. In Indië zijn meerdere tientallen soorten bekend. Het zijn nachtdieren.

Kananga (Mal. Jav.). Hooge boom die zeer welriekende bloemen draagt, welke in het haar of tusschen de kleeren gestoken worden. Op Java wordt er olie uit gemaakt.

Kanari (Mal. Jav.). Fraaie hooge boom, veelal als schaduwboom voor lanen gebruikt. Heeft eetbare olierijke zaden.

Kanatang, zelfbesturend landschap der onderafd. Midden- en Oost-Soemba, afd. Soemba, res. Timor en Onderhoorigheden.

Kandahe-tahoena, zelfbesturend landschap der onderafd. en afd. Sangihe- en Talaud-eilanden, res. Manado.

Kandangan, onderafd. der afd. Hoeloe Soengei, res. Zuider- en Oos-

terafd. van Borneo, onder den ass. resident, hoofd der afd. De gelijknamige plaats is zoowel afdeelingsals onderafdeelingshoofdpl.

Kandoeri (Perz.), Mohammedaansch godsdienstige maaltijd. Feesten en feestmaaltijden zijn in Oostersche landen meestal van godsdienstigen aard. In Indië komen die neer op **Slamatan** (van slamat = heil), dus heilaanbrengende maaltijden. De grondslag is oud-heidensch, namelijk offeren aan goden en geesten. Ze worden gevierd bij alle episoden uit het leven. De Islam heeft ze niet verdreven maar het aanzien is eenigszins veranderd. De zakât o.a. (zie **Djakat**), een belasting ten behoeve der armen, werd ingevoerd. De offers worden door de brengers der offeranden steeds zelf opgegeten: de goden, geesten, eten alleen de etherische bestanddeelen. Zoo ontaardden de offerfeesten in eetfeesten voor de armen. De geestelijkheid (d.w.z. de moskeebeambten of godsdienstleeraar) wordt mede uitgenoodigd. De naam sëdëkah (verbastering van het Arabische sadakah, d.i. een vrijwillige liefdegave is daarna voor die feesten aangenomen. Vaak wordt de maaltijd opgeluisterd door het reciteeren van korantexten. De Moslimsche wet beveelt zoodanige maaltijden bij tal van gelegenheden aan (bruiloften); de gever heeft aanspraak op hemelsch loon. Het verdienstelijke is het spijzigen der arme gasten (zg. geestelijkheid); het loon kan komen ten goede van anderen, afgestorvenen, heiligen enz. Het verschil tusschen een kandoeri, een slamëtan en een sëdëkah is niet aan te geven; deze benamingen worden zonder onderscheid gebruikt.

Bij een oud-heidensch offerfeest behoort (op Java) het wajangspel, om de goden te doen nederdalen. Dus is dit ook gebruik bij de sëdëka's. Eveneens behooren daarbij ronggèng en gamelan. Het is dus weer een gemeenschapsfeest. Uit het vorenstaande zal duidelijk zijn dat deze maaltijden bij alle mogelijke gelegenheden worden gehouden, ook zonder dat de Moslimsche wet daartoe aanleiding geeft. Dus zoowel op Moslimsche herinneringsdagen (zie **Garëbëg** en **Vastenmaand**) als ter eere van voorouders of geesten der afgestorvenen, bij familiegebeurtenissen: geboorte, besnijdenis, bruiloft, zwangerschap (zie **Huwelijk**) enz., om heil deelachtig te worden en onheil te bezweren, enz. enz. Steeds echter wordt er in den vorm een godsdienstig cachet aan gegeven. De adat regelt de soort der spijzen, de wijze van toebereiding, enz.

Kandoeroean (Jav.), oudtijds een titel of ambt; thans nog in de Soendalanden ambtstitel voor mindere Inlandsche hoofden.

Kaneel (**Kajoe Manis,** Jav., Mal.), de bast van de takken van Cinnamorum Zeylanicum, een boom of heester uit Ceylon op Java ingevoerd onder gouv.-gen. Van der Capellen. De cultuur van dit gewas werd in 1834 gebracht onder het cultuurstelsel. De cultuur is evenals die der **cassia** of wilde kaneel niet belangrijk. Cassia wordt voornamelijk ter Sumatra's Westkust, maar ook in andere deelen van den archipel geteeld. Het wordt zoowel als geneesmiddel als voor huishoudelijke doeleinden gebruikt; ook wordt er olie uit gedestilleerd.

Kangdjëng, een op Java gebruikelijke eeretitel, zoowel voor vorsten, regenten als voor hooge Europeesche bestuursambtenaren.

Kangean-Archipel. Groep eilanden ten O. van Madoera, vormende een district van het regentschap Soemenep, res. Madoera, prov. Oost-Java. De inheemsche inwoners zijn oorspronkelijk Madoereezen, thans sterk vermengd met Makassaren, Boegineezen en Baliërs.

Kangkoeng, I. een soort pad; II. een kruipplant die als groente gegeten wordt.

Kangoeroe's behooren tot de vruchtenetende buideldieren. De grootste soort in den archipel, de **boomkangoeroe** komt op Oost-Nieuw-Guinee voor, evenals een kleinere, tevens de kleinste echte kangoeroe. Op N.W. Nieuw-Guinea en op Salawati en Misoöl komt nog een andere soort voor. Weer een

andere soort met een witten band op de heupen komt op de Kai- en Aroeeilanden voor.

Kanibalisme is een woord gebruikt door de ontdekkers van Amerika die het menscheneten aantroffen bij een stam welke zij Kariben of Kanibalen noemden. Sedert is het woord kanibalen algemeen gebruikt voor menscheneters. In den archipel heeft het kanibalisme met zekerheid bestaan bij sommige Batak- en Dajakstammen en het bestaat nog bij sommige Papoeastammen aan de Noordkust van de Mac. Cluerbaai en ten O. van Straat Prinses Marianne. Ongetwijfeld liggen aan dit gebruik ten grondslag heidensch-religieuze voorstellingen. Volgens het zg. animistisch denken toch verkrijgt men zelf de eigenschappen van het object dat men eet, doordat men de daarin huizende, na den dood nog onverbruikte zielstof dusdoende in zich opneemt. Daarom moet men niet van alles eten. Vleesch van vreesachtige en zwakke dieren moet men niet, die van moedige en sterke (tijger, buffel) wel eten. Ook de mensch heeft begeerenswaardige eigenschappen, vooral hij die in den strijd is gesneuveld of bemachtigd. Ook stamhoofden, ja familieleden werden door stam- en familiegenooten opgegeten. Stamhoofden omdat deze door hun eigenschappen boven de anderen uitsteken; men moet daarvan dus niets laten verloren gaan. Bij de Bataks at men de ouders op. Wanneer een dezer oud en gebrekkig werd werd na vriendelijke overreding hem (haar) toestemming gevraagd om hem (haar) te dooden. Zoo niet aanstonds dan werd op den duur daarin bewilligd. Na gedood te zijn werd vader of moeder opgegeten. Hierbij treedt wel zeer duidelijk aan den dag dat het niet om het voedsel als zoodanig ging. Vermoedelijk eerde men de eigenschappen van zijn ouders dermate dat men die niet verloren wilde laten gaan maar de onverbruikte restanten in zich wilde opnemen. Bij het verorberen van den verslagen vijand zit wellicht mede vóór de gedachte dat door het opnemen van zijn zielestof, dus van een gedeelte van zijn ziel, deze zich heeft kan keeren. Dus zoowel als veiligheidsmaatregel als om zich te versterken (door de eigenschappen die men eveneens deelachtig wordt). Worden jonge gezonde menschen of zelfs kinderen gedood dan gebeurt dit om het vleesch, dus de gezondheid, aan zwakken of zieken te geven (zie ook **Heidendom** en daaronder **Koppensnellen**).

Kantjil, zie **Dwerghert.**

Kaoebaai, baai tusschen het N. en het N.O.lijke schiereiland van Halmahera.

Kantoor van Arbeid. Aan het licht getreden koeliemisstanden leidden tot de instelling omstreeks 1900 eener arbeidsinspectie en tot regeling der koeliewerving. De Arbeidsinspectie werd in 1908 als afzonderlijke diensttak ingesteld voor geheel Indië buiten Java. Zij staat sedert 1923 onder het van het departement van Justitie afhankelijke **Kantoor van Arbeid**, belast met de overheidsbemoeienis ten aanzien van de arbeidsverhoudingen tusschen werkgevers en werknemers in Ned.-Indië.

Vóór de laatste bezuinigingen ressorteerde onder het Kantoor van Arbeid een **Afdeeling Arbeidswetgeving en Statistiek** waaraan toegevoegd **een leider der arbeidskolonisatie,** verder **een centrale arbeidsbeurs,** tot geregeld contact met de plaatselijke arbeidsbeurzen, alles in het belang van de bestrijding der werkloosheid; voorts **de** (onlangs opgerichte) **arbeidsinspectie voor Java en Madoera** en die **voor de Buitengewesten** en ten slotte **het veiligheidstoezicht.** Het toenemende gewicht van het vraagstuk der werkloosheid in Indië heeft echter gevoerd tot de oprichting eener tijdelijke Afdeeling **„Werkloosheidszorg",** tot centralisatie van de regeeringszorg op dit gebied, overigens heeft de noodzaak tot bezuiniging o.m. geleid tot de **samensmelting** der tot nu toe gescheiden inspecties voor Java en de Buitengewesten, hetgeen alleen mogelijk bleek in verband met de sluiting van talrijke grootlandbouw-

ondernemingen tengevolge van de malaise. N. d. W.

Kantoor Voor Chineesche Zaken en Oost-Aziatische Aangelegenheden. Deze onder het departement van Binnenlandsch Bestuur ressorteerende te Batavia gevestigde dienst omvat wat zijn naam aanduidt, voor zooveel Ned.-Indië daarbij betrokken is. Het kantoor bestaat uit een adviseur, ambtenaren voor Chineesche zaken en verder personeel. Het geeft over alle op den dienst betrekking hebbende aangelegenheden raad aan de regeering of aan de betrokken gezaghebbenden en lichamen en kan aan haar of hen voorstellen of vertoogen richten. Wijders verleent het zooveel mogelijk hulp voor vertalingen aan rechterlijke en administratieve gezaghebbenden.

Kantoor Voor Den Industrieelen Eigendom, zie **Industrieelen Eigendom.**

Kantoor Voor Inlandsche Zaken. Aan het hoofd van dit te Batavia gevestigde kantoor staat de adviseur voor Inlandsche zaken. Zijn taak is van zuiver adviseerenden aard.

Kantoor Voor Reiswezen. Dit te Batavia gevestigde, onder het departement van Financiën ressorteerende kantoor heeft tot taak de herziening (vereenvoudiging) van de reisbepalingen, het algemeen toezicht op de toepassing der reisregelingen, het onderzoek der ingediende reisrekeningen, de contrôle op de aanschaffing en het beheer van landsautomobielen.

Kantoor Voor De Volkslectuur, onder een hoofdambtenaar, bijgestaan door een commissie, ressorteert onder het departement van onderwijs en eeredienst. Taak van dit kantoor is de uitgave en verspreiding van boeken en periodieken (Pandji Poestaka, Mal., Kedjawen, Jav., Parahiangan, Soend.), het maken van vertalingen, de zorg voor de Nederlandsche en Inlandsche volksbibliotheken.

Kaoem (Arab.) beteekent volk, familie, aanverwant, gemeente. De wijk bij de moskee wordt ook wel Kaoeman genoemd. Ter Sumatra's Westkust wordt het woord Kaoem gebruikt in de samenstellingen Kaoem Koeno en Kaoem Moedo voor conservatieve richting en moderne richting op godsdienstig-politiek gebied. De Kaoem Batawi is een nationaal-politieke vereeniging van Inheemsche Batavianen die zich ten doel stelt de bevordering van onderwijs, handel, ambacht en hygiëne onder deze Batavianen.

Kaoer, onderafd. der afd. en res. Benkoelen, onder een Controleur B.B. met standplaats Bintoehan. De onderafd. heeft circa 22.000 inw. De Controleur en zijn familie zijn er de eenige Europeanen.

Kaolien of Porseleinaarde (waterhoudende aluminiumsilicaat), een verweeringsproduct van graniet, wordt in de granietgebieden van de Padangsche Bovenlanden bij Solok, op de eilanden van den Riouwarchipel Bangka, Billiton en in West-Borneo bij Sebawi gevonden. Een industrie is hierop nog niet ontstaan, de grondstof voor het glazuur, kaliveldspaat, is in Indië nog niet in voldoende hoeveelheid aangetroffen. Een poging om porselein te fabriceeren op Bangka is mislukt wegens de groote concurrentie van goedkoope ingevoerde Chineesche grove porseleinwaren. D.

Kapala (Skr.), woord voor hoofd in alle beteekenissen. Het wordt veel gebruikt in samenstellingen voor ambtstitels, b.v. kapala kampong, de algemeene benaming voor dorpshoofd, kapala negrie (Min.), kapala koeria (Tapanoeli), enz.

Kapas (Mal., Jav.), katoen. Hoewel, volgens deskundig oordeel, Java, Sumatra, Borneo en andere eilanden ruimschoots gelegenheid bieden voor de katoencultuur, is deze steeds achteruitgegaan zonder nochtans ooit van belang te zijn geweest. Aan aanmoediging van gouvernementswege heeft het niet ontbroken. Katoen wordt, hoofdzakelijk voor eigen behoefte, geteeld op Java en in Palembang.

Kapoeas, groote rivier in West-Borneo, zie **Borneo.**

Kapoeas (Boven-), onderafd. der

afd. Sintang, res. Westerafd. van Borneo, onder een officier der landmacht met den titel gezaghebber ter standplaats Poetoessibau. De onderafd. heeft ruim 23.000 inwoners.

Kapoek (Jav., Kaboe-Kaboe, Mal.) of kapok is de boomwol van de vrucht van den kapokboom, welke in den archipel veel wordt aangeplant (Java, Z.O.-Borneo, Palembang, Gorontalo, Moluksche eilanden, Nias, Salaier, Boeton). Dit product is een van de weinige ook thans nog loonende. Het wordt veel uitgevoerd (de kwaliteit van het Javaproduct staat in den wereldhandel bovenaan). De totaaluitvoer bedroeg in 1931 10.8 millioen gulden, waarvan 10.1 millioen van Java. In 1929 bedroegen deze getallen respectievelijk 13.8 en 13.2. Neemt men in aanmerking dat de prijs per 100 K.G. in 1929 *f* 93.35 en in 1931 *f* 55.56 was, dan is kwantitatief de uitvoer toegenomen. Kapokpitten zijn ook een belangrijk handelsartikel; er wordt, op Java, olie uit bereid. De overblijvende kapokboengkil wordt als mest gebruikt. De kapokboom is ingevoerd uit tropisch Amerika.

Kapoelasan, een ramboetansoort. De vruchten hebben stompe uitsteeksels en zijn nóg smakelijker dan de ramboetan.

Kapoer Baroes, kamfer uit een grooten kamferboom (Sumatra, Borneo), in welks holten zich de gekristalliseerde stof bevindt. Het is een vooral door Chineezen gezocht geneesmiddel en wordt ook gebruikt om lijken te balsemen. Baroes is een kustplaatsje in Tapanoeli. Zie ook **Kamfer.**

Kapok, zie **Kapoek.**

Karaeng (Kraeng), Makassaarsche titel, zie **Adel.**

Karaeng Lowe (Mak.), beteekent „groote heer", onder welke benaming in Z.-Celebes geesten worden vereerd.

Karang, zelfbesturend landschap in de onderafd. Tamiang, afd. Oostkust van Atjeh, gouv. Atjeh en Onderhoorigheden.

Karanganjar, regentschap, district en onderdistrict, met gelijknamige hoofdpl., afd. res.) Banjoemas, prov. Midden-Java.

Karangasem, onderafd. en district (met gelijknamige hoofdpl.) der afd. Zuid-Bali, res. Bali en Lombok. De onderafd. staat onder een Controleur B.B. Het gebied van het voormalige landschap van dien naam staat onder een bestuurder met den titel Anak Agoeng Agoeng. Er wonen nog veel Sasaks uit Lombok. De onderafdeeling heeft ruim 190.000 inwoners. In het N. de Goenang Agoeng of Piek van Bali (3142 M.).

Karbouw (Mal. karbau, Min. kabau), tamme buffel afstammende van den Voor-Indischen wilden buffel, vermoedelijk in ons Indië ingevoerd door de Hindoes met de rijstcultuur. Hij wordt veel gebruikt voor het beploegen der sawahs. Hij dompelt zich graag in het water en in den modder, bedekt zich dan met modder om zijn schraal behaarde huid te beveiligen tegen insectensteken. Hij gedijt goed in warme moerassige en vochtige streken en komt over den heelen archipel verspreid voor. Verwilderde karbouwen komen in het Oosten van den archipel voor. Onder de karbouwen komen vrij talrijk onvolkomen albino's voor, wit haar, ongekleurd haar doch zonder roode oogen. Zij zijn minder sterk en daarom ook minder waard dan de normale.

Karbouwengat. Een door zijn imposante schoonheid beroemd en uit dien hoofde door toeristen veel bezocht ravijn bij Fort de Kock ter Sumatra's Westkust. Het is ontstaan door uitslijping door het riviertje Anok van het uit zacht tufsteen bestaand plateau, hetwelk voortdurend afbrokkelt en geen tijd heeft om te verweeren. Dit proces gaat steeds door. Den naam zou het ontleenen aan het herhaald neerstorten van karbouwen in het ravijn.

Karèt (Mal.), zie **Ficus** (ficus elastica) en **Caoutchouc.**

Karimata (Straat), tusschen de Z.W. kust van Borneo met de daarvóór gelegen Karimata-eilanden en Billiton.

Karimata-Eilanden, behoorende

Karbouwengat bij Fort de Kock — Sumatra's Westkust.

Karobataksch meisje.

Karo-Batakmeisjes.

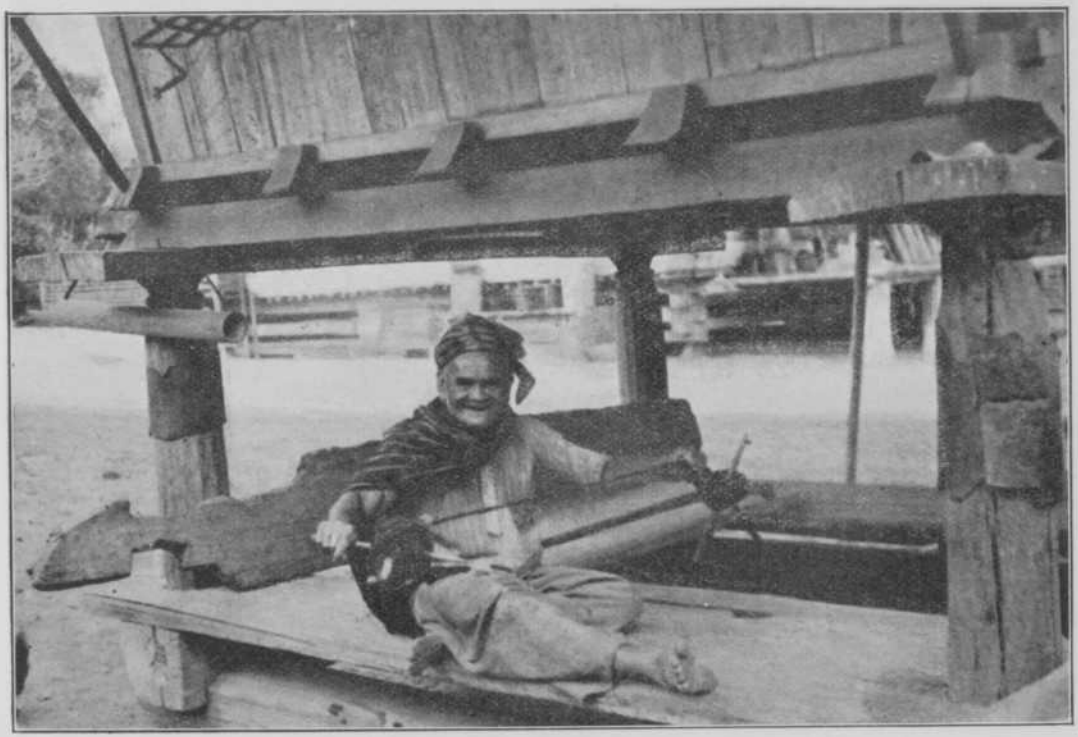

Touwslager — Karolanden.

Karo-Batakhuis.

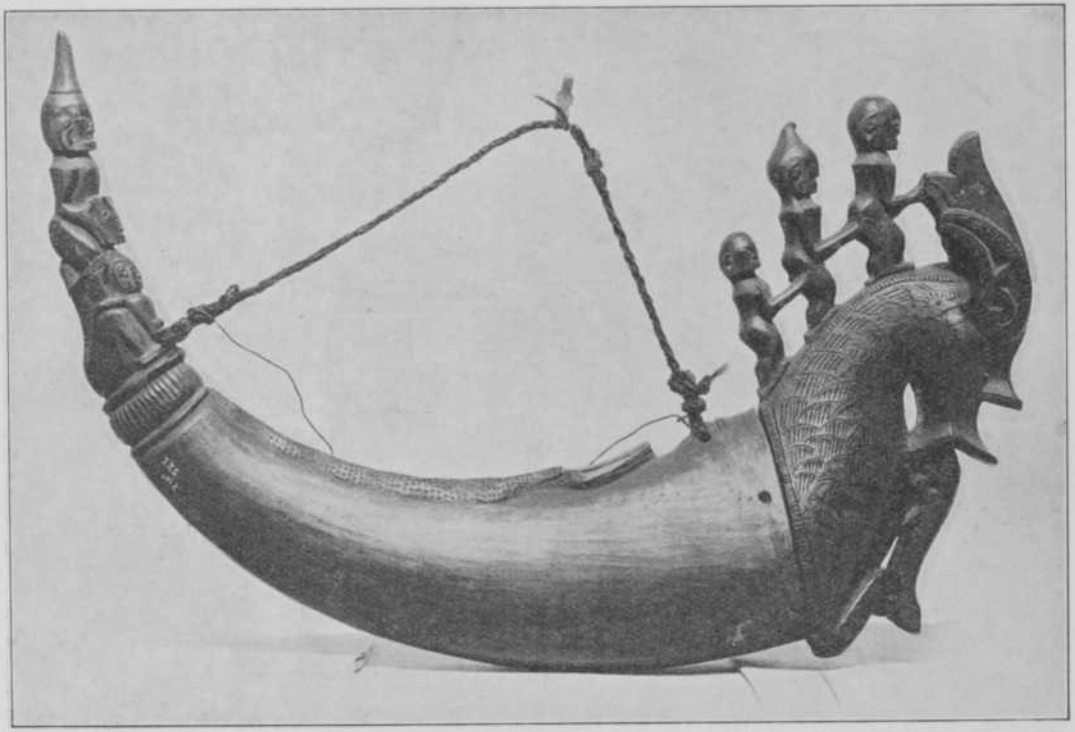

Hoorn voor toovermiddelen — Karo-Bataklanden.

tot het zelfbesturende landschap Soekadana der gelijknamige onderafd., afd. Ketapang, res. Westerafdeeling van Borneo. Hoewel zij vruchtbaar moeten zijn, zijn zij grootendeels onbewoond.

Karimoen, onderafd. der afd. Tandjoengpinang, res. Riouw en Onderhoorigheden, omvattende de eilanden Groot-Karimoen, Koendoer, Boeroe, Tjombal en Soegi met omliggende eilanden, de Sanglaren Doerai-eilanden, zoomede het op den vasten wal van Sumatra gelegen Katemangebied met Poelau-Boeroeng. De onderafd. wordt bestuurd door een Controleur B.B. met standplaats Tandjongbalai, gelegen op Groot-Karimoen. Het overgroote deel der bevolking bestaat uit Maleiers (ruim 23.000). Toch zijn de bijna 15.000 Chineezen, die in de binnenlanden gambir-, peper-, sago- en klappercultuur drijven, economisch belangrijker. De Maleische kustbewoners houden zich hoofdzakelijk bezig met de vischvangst, hoewel deze ook door Chineezen wordt beoefend.

Karimoendjawa Eilanden, gelegen in de Java-zee ten N.W. van Semarang, vormen een district van het regentschap Japara, res. Japara-Rembang, prov. Midden-Java. Het district wordt bestuurd door een rechtstreeks aan den regent van Japara ondergeschikten assistent-wedana. Alleen het eiland Groot-Karimoen is bewoond. Het telt ruim 1200 inw.

Karo-Bataks, Bataksche stam die de Karolanden ter Oostkust van Sumatra bewonen.

Karolanden (De), onderafd. der afd. Simeloengoen en de Karolanden, gouv. Oostkust van Sumatra, onder een Controleur B.B. De hoofdpl. der onderafd. is Kabandjahé. De onderafd. heeft ruim 86.000 inw. De ruim 84.000 inheemschen zijn Karo-Bataks. De Karohoogvlakte heeft een gezond, koel klimaat, waar aardappelen en Europeesche groenten worden geteeld.

Karpers of **Karperachtigen** (Mal. tambéra) komen in den archipel uitsluitend in de Westelijke helft voor. De **goudkarper** (tambera mas) en de **goudvisch** worden in West-Java en op Sumatra veel in vijvers gekweekt. Eerstgenoemde kan een lengte van 1 M. bereiken. Beide soorten zijn uit China ingevoerd. Andere gekweekte karpers zijn de **nilem** of milem en de **lawak.**

Kartasoera, voormalige zetel der soesoehoenans van Soerakarta, gelegen op 10 K.M. ten W. van Soerakarta. Pakoe Boewono II verwisselde Kartasoera voor Solo, omgedoopt in Soerakarta, omdat zijn voorganger op eerstgenoemde plaats veel tegenspoed had ondervonden.

Kartini (Raden Adjeng), geb. 1879, overl. 1904, dochter van den regent van Japara Raden Mas Adipati Ario Sosroningrat. Haar streven was gericht op de opheffing van de Javaansche vrouw, vooral de gehuwde vrouw, wier levensomstandigheden, met name de huwelijksverhoudingen zij uit den tijd en vernederend achtte. Als zoodanig pleitte zij voor afschaffing der polygamie. Haar denkbeelden blijken uit haar brieven, door Mr. J. H. Abendanon uitgegeven onder den titel: „Door duisternis tot licht". De Kartini-scholen, ten behoeve van inheemsche meisjes, zoowel als het Kartini-fonds dat deze scholen opricht heeten naar haar.

Kasa, zelfbesturend landschap der onderafd. Pinrang, afd. Paréparé, gouv. Celebes en Onderhoorigheden.

Kasbeheer. De door de overheid ingestelde kassen zijn de volgende.

I. **Landskassen.** Het algemeen beheer berust bij den directeur van financiën. Zij worden beheerd — onder toezicht van de hoofden van gewestelijk bestuur voor zoover de nieuwe administratie haar beslag nog niet heeft gekregen, en overigens onder leiding van de hoofden van de kantoren voor de administratie van landskassen — door landskasambtenaren met den titel algemeen ontvanger en door schatkistambtenaren. De hoofden der departementen van algemeen bestuur zijn, als gedelegeerden van

den gouv.-generaal, bevoegd tot het beoordeelen, verevenen en betaalbaarstellen van vorderingen ten laste van den Lande. Gelijke bevoegdheid hebben de hoofden van gewestelijk bestuur voor zooveel betreft de op hun ressort betrekking hebbende vorderingen. Gelijke bevoegdheid als de hoofden van gewestelijk bestuur hebben voor zooover hun werkkring betreft de daartoe aangewezen officieren der militaire administratie en der marine en eenige bedrijfsleiders en gevangenisdirecteuren.

In Januari 1929 werd begonnen met de invoering van een nieuw stelsel van administratie der landskassen, ten einde de algemeene ontvangers zooveel mogelijk te ontlasten van de steeds in omvang toenemende boekhouding. Hierbij wordt de administratie der algemeene ontvangers teruggebracht tot eene zuivere kasadministratie, terwijl de begrootingsadministratie, welke moet dienen om den departementen van algemeen bestuur en de algemeene rekenkamer de gegevens te verschaffen voor de begrootingsboekhouding, zoomede de debiteuren-administratie wordt overgebracht naar centrale administratiekantoren, behalve de belastingdebiteuren-administratie welke naar de belastingkantoren wordt overgebracht. Dit stelsel is thans ingevoerd voor Java en Madoera met voor elke provincie een administratiekantoor, resp. te Batavia, Semarang en Soerabaja, en voor het gouv. Celebes en Onderhoorigheden met een administratiekantoor te Makasser.

II. **De kassen der gewesten** (provinces) **of gedeelten van gewesten** (stadsgemeenten, gemeenten, regentschappen en andere „locale" raden in de buitengewesten). Op plaatsen waar een algemeen ontvanger is, is deze tevens beheerder van de kas der betrokken rechtsgemeenschap; op andere plaatsen kan de gouv.-gen. het kasbeheer opdragen aan andere landsdienaren.

III. **Inlandsche gemeentekassen.** Voor onderscheidene gewesten zijn Inlandsche gemeenteordonnanties vastgesteld, welke de huishouding dezer Inlandsche gemeenten regelen. Deze Inlandsche rechtsgemeenschappen beschikken ook over eigen geldmiddelen. Het beheer dezer gemeentekassen is gewestelijk geregeld.

IV. **Landschapskassen.** De verhouding van de zelfbesturende landschappen die de zg. korte verklaringen hebben afgelegd tot het gouvernement van N.-I. wordt geregeld in de „zelfbestuursregelen 1927" (Stb. 1927 no. 190). Het beheer en de verantwoording van de geldmiddelen dezer zelfbesturen is geregeld in de bijbladen 9909, 9994 en 10633. De beheersregelen voor de zelfbesturen met lange overeenkomst worden zoo mogelijk in overeenstemming gebracht met die voor de zelfbesturen onder korte verklaring. Het beheer der landschapskassen is normaliter opgedragen aan landsdienaren.

Kastanje. Hiervan komen een drietal soorten op Java en Sumatra en elders voor. De zaden zijn eetbaar en gelijken wat smaak en vorm betreft veel op de Europeesche tamme kastanje. Het hout wordt gebruikt voor huizenbouw.

Kasuaris, zie **Casuaris.**

Kati, gewichtsmaat = 617.613 gram.

Katjang (Mal., Jav.), algemeene benaming voor peuldragende planten. Er zijn tal van soorten. De meest bekende is de **katjang tanah** (zie **Aardnoot**), die voor een waarde van eenige millioenen guldens uit Indië wordt uitgevoerd. Verdere bekende soorten zijn de **katjang bogor**, die als lekkernij wordt gegeten, de **katjang kédélai**, uit welker zaden de bekende soja of ketjap wordt bereid en die tevens een goed voedsel zijn, de **katjang hidjau**, die aan bèri-bèrilijders wordt te eten gegeven en ook als prophylaxis tegen deze ziekte wordt genuttigd.

Katjapiering, een sierheester met witte zeer welriekende bloemen.

Katoen, zie **Kapas.**

Katong of **Lederschildpad**, zie **Schildpadden.**

Katten (Mal., Jav. Koetjing) be-

hooren tot de katachtige roofdieren (geslacht felis) en komen in onderscheidene soorten in den archipel voor. Het bekendst is de **koetjing hoetan** of **dwergkat**, iets kleiner dan de huiskat, die in holle boomen in de bosschen leeft (Java, Sumatra, Borneo). Verder de **nevelpanter** of **rimau ketjil** (d.i. de kleine tijger) die circa 1 M. lang wordt (zonder den staart) en zoowel in de vlakte als in het gebergte in de boomen leeft (Sumatra en Borneo). Hij eet kleine dieren en is voor den mensch niet zoo gevaarlijk als de groote panter. Op laatstgenoemde eilanden komen ook twee effen roodbruine katsoorten voor, een kleine en een veel grootere (lichaamslengte 80 c.M.). Deze laatste is volgens den Sumatraan de leidsman van den koningstijger, wien hij steeds zou voorafgaan.

Alleen op Timor en Rotti komt nog een kleine, wilde katsoort voor van de grootte van de dwergkat, geelachtig en donker gevlekt en gestreept.

De **huiskat**, die afstamt van de **Nubische woestijnkat** wordt in Indië allerwege gehouden. Inlanders zijn zeer op katten gesteld. Ook Mohammed, de gezant Gods, zou veel van katten hebben gehouden, reden voor den geloovigen Moslim het dier goedgezind te zijn.

Kawah. Met dezen naam worden op Java aangeduid plaatsen met vulkanische werking, zooals de kraters, warme modderwellen, solfataren, fumarolen, enz. Het Mal. woord voor krater is echter ook kawah.

Kawi, ruim 2600 M. hooge berg (geen werkzame vulkaan) op de grens der residentie Kediri en Malang.

Kawi. Hieronder wordt verstaan zoowel het Oud-Javaansch als dichtertaal.

Kebajan (Jav.), dorpsbode, functionnaris in het desabestuur op Java.

Kĕboemèn, regentschap, district en onderdistrict met gelijknamige hoofdpl., res. (afd.) Kedoe, prov. Midden-Java. Het regentschap Keboemen heeft ruim 333.000 inw.

Kedaton Plèrèd. In de nabijheid van deze desa stond destijds de kraton (kedaton) van den sultan van Jogjakarta, Amangkoerat I (1646-1677).

Kĕdĕlai (Mal.), Kĕdĕlé (Jav.), een peulvrucht met zwarte erwten, waarvan o.a. soja wordt gemaakt. Zie onder **Katjang.**

Kĕdiri, res. (afd.), regentschap, district en onderdistrict met gelijknamige hoofdpl., prov. Oost-Java. De afd. is verdeeld in 5 regentschappen: 1. Kediri, 2. Ngandjoek, 3. Blitar, 4. Toeloengagoeng, 5. Trenggalek. De res. heeft bijna 2.500.000 inw., w.o. bijna 6000 Europeanen en ruim 25.000 Chineezen, het regentschap bijna 350.000 w.o. bijna 2800 Europeanen en bijna 9100 Chineezen. Dit gebied kwam in 1830 (einde Java-oorlog) aan het gouvernement. Op de grens met de res. Madioen de Goenoeng Wilis (werkende vulkaan, 2563 M.), op de grens met de res. Malang de G. Kĕloed (werkende vulkaan, 1731 M.) en de G. Kawi (niet-werkzaam, 2651 M.). In het Z. het Zuidel. Kalkgebergte (Goenoeng Kidoel) dat doorloopt tot de G. Sĕméroe (res. Probolinggo), de hoogste vulkaan (werkend) van Java (3676 M.). De Kali Brantas loopt door de geheele res., die in het algemeen zeer vruchtbaar is. De Brantas ontspringt op den Sĕméroe, loopt om den Keloed en den Kawi heen en valt te Soerabaja in zee, waar veel slibafzetting plaats heeft. Blitar is een belangrijke plaats in het gelijknamige district waar veel tabak wordt geteeld. Aan de Panggoelbaai in het Z.W. wordt marmer gewonnen. Vóór de crisis waren er tientallen suikerfabrieken. Verder wordt er koffie, cacao, kina en kapok geteeld. De res. wordt doorkruist door spoor- en tramwegen. Hindoeoudheden (11e en 13e eeuw) worden er veelvuldig aangetroffen, uit het hindoerijk Dâhâ. Vele plaatsnamen met tjandi, verder grottempels, die ook in Bagelèn (Koetoardjâ) gevonden worden.

Kĕdoe, res. (afd.) der prov. Midden-Java. De res. is verdeeld in 6 regentschappen: 1. Magelang, 2. Wonosobo, 3. Temanggoeng, 4.

Poerworedjo, 5. Koetoardjo en 6. Keboemèn. De afd. telt circa 2.130.000 inw., w.o. 6.500 Eur. en bijna 30.000 Chineezen en is een van de dichtstbevolkte van Java. De hoofdpl. Magelang heeft ruim 53.000 inw., w.o. ruim 4000 Europeanen en bijna 5.000 Chineezen. De res. bestaat uit de voormalige gewesten Kedoe en Bagelèn. Tweeling-vulkaan Soembing (3371 M.) - Soendoro (3135 M.), evenals de Merbaboe (3142 M.) - Merapi (2911 M.), de laatste op de grens van het gouv. Soerakarta. Op de grens met de residenties Banjoemas, Pekalongan en Semarang, het Diëng-plateau (zie aldaar) met den vulkaan Prahoe. De omstreken van dit plateau zijn zeer dicht bevolkt. De rivier Progo stroomt in het Zuiden uit. Belangrijke plaatsen zijn Temanggoeng, Wonosobo, Keboemèn, Koetoardjo, Poerworedjo, alle met spoor of tram bereikbaar. De res. is zeer vruchtbaar. Door de dichtheid der bevolking zijn er echter niet zoo veel particuliere ondernemingen. De voornaamste landbouwproducten zijn suikerriet, tabak, thee en kina. Het gebied behoorde vroeger aan de Vorstenlanden; Kedoe kwam in 1811, Bagelen in 1830 na den Javaoorlog, aan het gouvernement. Het is zéér rijk aan Hindoe-overblijfselen: de Boroboedoer, de Tjandi's Mendoet en Pawon (zie op die namen enz., enz.

Kĕdongdong (Mal., Jav.) boomsoort die eetbare vruchten draagt.

Kefannanoe, hoofdpl. der onderafd. Noord-Midden-Timor, afd. Timor en Eilanden, res. Timor en Onderhoorigheden.

Kei- of Ewab-Eilanden, zie **Kai-Eilanden.**

Keizersbaai of Semangkabaai, in het Z.W. van de Lampongsche Districten.

Keizerspiek of Goenoeng Tanggamoes, 2102 M. hooge berg aan de Semangkabaai.

Kĕladi (Mal.), een in de tropen allerwege gekweekte plant, welker knollen en binnenste der bladstengels eetbaar zijn. Wordt ook als sierplant geteeld.

Keloed (Goenoeng), vulkaan (1731 M.) op Java, op de grens der residenties Kediri en Malang.

Kèlor (Jav.), boom, welks bladeren en vruchten eetbaar zijn en welks wortel veel heeft van de mierikwortel en wordt gebruikt bij de spijsbereiding en in de geneeskunde.

Kĕmbang, het Jav. woord voor „bloem" (Mal. boenga), wordt veel vóór bloemdragende planten gebezigd: **kembang matahari** = zonnebloem; **kembang mantéga,** veel gekweekte sierplant, welker wortels worden gebruikt tegen ingewandsziekten; **kambang mawar** = roos; **kembang mérak,** veel gekweekte heester met fraaie roode of gele bloemen; **kembang patimah** of roos van Jericho, een product uit de woestijn van Afrika, welks ingedroogde zaden in water (ook bij regen) vrijkomen, wordt daarom door doekoens bij moeilijke bevallingen gebruikt; **kembang sĕpatoe** (sepatoe = schoen) of Chineesche roos, een heester met divers gekleurde bloemen welke worden gebruikt om schoenen te poetsen; enz., enz.

Kĕmboeng (Ikan), een tot de makreelachtigen behoorende visch.

Kĕmiri, een boom die noten voortbrengt welke bij de rijsttafel worden gegeten en waaruit olie wordt bereid. De olie wordt als lampolie en als haarolie gebruikt.

Kĕmoening (Mal. van koening = geel), boom met hard, fraai geel hout en welriekende bloemen. Het hout wordt gebezigd voor heften van krissen en andere kleine sier- of gebruiksvoorwerpen.

Kĕmpas (Mal.), boom welks wortels een fraai rood hout leveren.

Kĕnanga (Mal., Jav.), boom met zeer welriekende bloemen.

Kenari of Kanari (Mal., Jav.), boom met amandelachtige vruchten, waaruit fijne olie wordt bereid.

Kĕndal, regentschap, district en onderdistrict met gelijknamige hoofdplaats, res. (afd.) Semarang, prov. Midden-Java. Het regentschap telt 434.000 inw. w.o. een duizendtal Europeanen. Veel particuliere industrie: koffie, thee, suiker, cacao, kina, kapok, rubber. Minerale bron-

Kerintji's Giethoorn — Sumatra's Westkust.

nen op de hellingen van de G. Prahoe.

Kendari, onderafd. (met gelijknamige hoofdpl.) der afd. Boeton en Laiwoei, gouv. Celebes en Onderhoorigheden, onder een officier der landmacht met den titel gezaghebber. De onderafd. heeft bijna 90.000 inw., w.o. 24 Europeanen. Het plaatsje Kendari ligt aan de **Kendaribaai.**

Kentang (Mal., Jav.), aardappel zie op dat woord.

Kentering, zie Klimaat.

Kepahiang, hoofdpl. der onder-Lebong, afd. en res. Benkoelen. Het is een op ruim 500 M. hoogte gelegen, koel plaatsje.

Kepanoehan, zelfbesturend landschap in de onderafd. Rokan, afd. Bengkalis. gouv. Oostkust van Sumatra. De hoofdplaats is Kota Tengah.

Kepiting (Mal., Jav.), een soort zeekrab. Zie onder **Krabben.**

Kepodang (Mal., Jav.) of wielewaal, is volkomen gelijk aan den Nederlandschen wielewaal, goudgeel met zwart. Ook het gefluit is hetzelfde.

Kera (Mal.), aap, zie **Apen.**

Kerappan, stierenwedloopen, een zeer populair volksvermaak op Madoera.

Kerintji-Inderapoera, onderafd. der afd. Kerintji-Painan, res. Sumatra's Westkust. De onderafd. staat rechtstreeks onder den ass.-res., hoofd der afd., en telt bijna 110.000 inw., w.o. een 160-tal Europeezen en een duizendtal Chineezen. De onderafd. hoofdpl. is die der afd. nl. Soengaipenoeh. Het tegenwoordige district Kerintji was vroeger een afd. der res. Djambi. Het landschap wordt beheerscht door de schitterende en vruchtbare hoogvlakte van Kerintji (waarin het meer van Kerintji) op het Barisangebergte. De bekende Piek van Kerintji of Piek van Inderapoera (3806 M.), een werkzame vulkaan is gelegen op de grens met Moera Laboeh (afd. Solok) en is de hoogste berg van Sumatra. De bevolking verbouwt rijst op sawah's, koffie en thee. Groote landbouwondernemingen (o.a. van de Handelsvereeniging Amsterdam) zijn er gevestigd die koffie, thee en kina verbouwen. De uitvoerhaven is Moeara Sakai. Kerintji is door een uitstekenden weg (van uit Soengaipenoeh via Tapan dwars over den Barisan naar Indrapoera) via Painan met Padang verbonden. De afstand Soegaipenoeh-Padang is bijna 300 K.M. Enkele rivieren moet men nog per pont oversteken; de ponten worden geleidelijk door permanente bruggen vervangen. Het bovenste gedeelte van den Piek van Kerintji is tot natuurmonument en wildreservaat verklaard ter bescherming van de fauna en de flora, die daar in nog ongerepten toestand aanwezig zijn. Hier leven nog olifanten, rhinocerossen en de kambing hoetan (Sumatraansche geitantilope (Zie onder **Geiten**) en uiteraard tijgers, herten en wilde zwijnen. In het dichte oerwoud komt vrij veel ijzerhout voor.

De inheemsche bevolking beschouwt zich zelf als Minangkabauers. Zeker is dit echter niet hoewel verwantschap wel waarschijnlijk is.

Onze aanrakingen met Kerintji dateeren eerst van 1902, tijdens de eerste Djambi-expeditie. Ook aan de Djambi-expeditie van 1916 is door Kerintjiërs deelgenomen. Sedert is het een rustig en tot aan de crisis, welvarend land.

Kerintji-Painan, afd. der res. Sumatra's Westkust, onder een ass.-resident. De afd. bestaat uit 2 onderafdeelingen: 1. Kerintji-Indrapoera, 2. Painan, en telt circa 250.000 inw., w.o. bijna 200 Eur. en bijna 2.000 Chineezen. De afd. hoofdpl. is Soengaipenoeh (op circa 750 M. hoogte).

Kerk, zie **Eeredienst, Missie** en **Zending.**

Kern (Prof. Dr. Johan Hendrik Caspar), geb. Poerworedjo 6 April 1833, overl. Utrecht 4 Juli 1917. Beroemd kenner van het Sanskrit, Oud-Javaansch en de vergelijkende studie der talen van den Indischen archipel. Hij was hoogleeraar in het Sanskrit aan de universiteit te Leiden en tijdelijk in het Javaansch aan de voormalige rijksinstelling

aldaar. Talrijke geschriften verschenen van zijn hand.

Kĕrtapati, beginpunt van den Zuid-Sumatraspoorweg, gelegen tegenover de hoofdplaats Palembang, aan de overzijde van de Moesi.

Kĕtan (Jav., Mal. poeloet), kleefrijst, alleen gebruikt voor versnaperingen. Er zijn twee hoofdsoorten, een witte en een zwarte.

Kĕtapang, afd. met gelijknamige hoofdpl. der res. Westerafd. van Borneo. De afd. wordt bestuurd door een assistent-resident en bestaat uit 3 onderafdeelingen: 1. Beneden-Matan, 2. Boven-Matan en 3. Soekadana. Aantal inw. ruim 82.000, w.o. 28 Europeanen en ruim 2000 Chineezen. De bevolking bestaat uit Dajaks, Maleiers en Javanen.

Kĕtib, verbastering van het Arab. Chatib, prediker. Zie **Moskeebeambten.**

Ketjap of **Soja** wordt bereid uit Katjang kĕdĕle, zie ook **Soja** en **Katjang.**

Kĕtjoe (Jav.). Aldus worden op Java genoemd de nachtelijke roofpartijen door een of meer, meestal gewapende, gemaskerde of anderszins onkenbaar gemaakte, personen; ook deelnemer hieraan. In de omstreken van Batavia, waar deze roofpartijen tot voor kort eveneens veelvuldig voorkwamen, noemt men ze **rampok.**

Ketjoeboeng, de doornappelplant, welker zaden zeer bedwelmend zijn. **Batoe ketjoeboeng** = amethist.

Kĕtoembar, korianderzaad.

Keumala, zelfbesturend landschap in de onderafd. Lammeulo, afd. Pidië, gouv. Atjeh en Onderhoorigheden. Dit landschap heeft bekendheid in den Atjeh-oorlog, omdat in 1873 de sultansfamilie uit Atjeh zich er vestigde en omdat in dit landschap het langst tegenstand werd geboden. Eerst na 1911 werd het er rustig.

Keumangan (IX Moekims), zelfbesturend landschap in de onderafd. Sigli, afd. Pidië, gouv. Atjeh en Onderhoorigheden.

Keureutoë, zelfbesturend landschap in de onderafd. Lhoksoekon, afd. Noordkust van Atjeh, gouv. Atjeh en Onderhoorigheden. Ook hier (zie Keumala) werd eerst in 1912 de rust gevestigd.

Kevers, Torren of Schildvleugeligen (Mal. Koembang). De tot deze orde behoorende insecten (Coleoptera) met bijtende monddeelen komen in een onafzienbaar aantal soorten in den archipel voor. Tot de **loopkevers**, die goed loopen en op roof uitgaan en daarom **roofkevers** worden genoemd behooren o.m. de **zandloopkevers**, op de Indische stranden speciaal de **langpoot-zandloopkever**; de **bombardeerkevers**, kleine loopkevers, die een onaangenaam riekende vloeistof hoorbaar uit het achterlijf kunnen loozen; de **spookloopkevers**, met bladvormig verbreede dekschilden en een langen hals en lange sprieten, vrij zeldzaam voorkomende en levend in rottende bladeren op hooger gelegen gebieden. Tot de **watertorren** behooren de **waterroofkevers** (in de sawah's de **sawahroofkever**), de **draaitorretjes** of **schrijvertjes** eveneens in de sawah's waar ook de **Indische zwarte watertor** huist. Van de **kortschildkevers** leven onderscheidene soorten bij de mieren en termieten, waarvan zij voedsel vragen; als tegenpraestatie scheiden zij soms een zoete stof af, waarop de mieren zeer belust zijn. **Aaskevers en doodgravers** komen in de tropen weinig voor en dan nog alleen op hooger gelegen gebieden. Tot de **weekschildkevers** behooren de zg. **glimwormen** of **vuurvliegen** (Mal. **konang konang**) die een groenig licht voortbrengen aan de onderzijde van de achterlijfsringen. Ook **kniptorren** komen in de tropen voor: de larve der **reuzenkniptor** huist in termietennesten en voedt zich met termieten, waarvan zij er meer dan 100 per dag verorbert. De **prachtkevers** en **boktorren** leven voornamelijk in de tropen. Zij hebben een, meest groenen, metaalglans en worden wel als sieraden (geprepareerd en daarna en metaal gevat) gebruikt. Van de boktorren is de **dadap-boktor** een der grootste. De **ambrosiakevers** behoorende tot de **bast- of schors-**

kevers zijn de bekende boeboek. Zij graven in hout holten en gangen waarin de eieren worden gelegd. Zij zijn zeer schadelijk voor hevea-, koffie- (koffie-boeboekziekte), thee-, cacao-, kina-aanplantingen. Tot de **snuittorren** behooren de **palmsnuitkever,** welks larve zich in de klapper- en andere palmen boort en zich daarin ook verpopt, de **pisangboorder,** welks larve hetzelfde doet in pisangstammen, het **manggakevertje,** dat zijn eieren in jonge manggavruchten legt en de **rijstklander,** welks larven huizen in rijst- en maiskorrels. Tot de **oliekevers,** die weeke schilden hebben en soms een scherp olieachtig vocht afscheiden (de Spaansche vlieg in Z. Europa) behoort in Indië de algemeen voorkomende **indol indol** of **andol andol,** een zwarte kever met twee roode strepen op den rug en twee roode vlekken op de schouders, welks larven zich voeden met sprinkhaaneieren. Andere **Indische oliekevers** voeden zich met de eieren en het voedsel der houtbijen. Tot de **bladsprietigen** behooren een aantal groote, krachtige kevers. Van de hiertoe behoorende **reuzenkevers:** de **klappertor** (Mal. **koembang kalapa**) of **neushoornkever** (Mal. **koembang badak**), met een hoorn op den kop, die zich in de toppen der kokospalmen boort en daardoor groote schade kan aanrichten, de **atlaskever** (Mal. **koembang tandoek,** tandoek = hoorn) met een grooten hoorn op den kop en twee groote hoorns op het borstschild, de grootste kever in Indië; de iets kleinere **Gideonkever** die er veel op lijkt met een gaffelvormig-uitloopenden hoorn op het borstschild. Van de genoemde gehoornden hebben alleen de mannelijke dieren deze uitwassen. De meest geelbruine, of groene **meikevers** komen in tal van soorten voor en zijn schadelijk voor aanplantingen aan welker wortels zij knagen. Verwant aan de meikevers zijn de ook in Indië voorkomende **gouden torren.** In Indië komen onderscheidene soorten **vliegende herten** voor; bij de mannelijke dieren zijn de kaken buitengemeen uitgegroeid. Tot de bladsprietigen behooren ook de **mestkevers.**

Ook **blad- of goudhaantjes,** die vaak zeer fraai zijn en zich voeden met bladeren waarin zij tal van gaten vreten, komen in Indië voor. Zoo ook vindt men er tal van soorten van **lieveheersbeestjes,** welke zeer nuttig zijn omdat zij blad- en schildluizen en mijten verdelgen; sommige soorten echter brengen schade toe aan aardappelen en tomaten. Tot de **diefkevertjes** behooren het **tabakskevertje** dat groote schade aanricht aan tabak en sigaren, rijst, graan, boeken enz. en tal van andere torretjes die in meel, rijst, erwten, boonen, copra en andere voedingsstoffen leven.

Kidang (Jav.; Mal. **Kidjang**), een ree, een klein hert met ongetakte horens. Het gewei is als dat van een gaffelbok, maar wordt niet afgeworpen. Het dier komt voor op Java, Sumatra, Borneo en kleinere eilanden in het W. van den archipel.

Kidoel (Goenoeng), Zuidergebergte in het Z. van Java, van Jogjakarta (Goenoeng Sewoe) tot ten Z. van de G. Semeroe.

Kiesordonnanties (Provinciale, Regentschaps- en Stadsgemeente-) zie **Bestuur.**

Kijâs (Ar.), redeneering naar anologie. De kijâs is de laatste der vier grondslagen of „wortelen" waarop de Mohammedaansche wet berust (de vier zg. oesoel al fikh) nl. de Koran, de Soennah, Idjmâ' en de Kijas. Zie verder onder **Islam.**

Kikvorschachtigen Of Staartlooze Amphibieën. Deze orde omvat de **kikkers** en de **padden.** Algemeen voorkomend en zeer gezocht in Indië is de tijgerkikker, welks dijen een geliefd Chineesch gerecht zijn. Eveneens algemeen is de **moeraskikker.** De **reuzenkikker** kan 2 d.M. groot worden (zonder de pooten). Wijders de **groene sawahkikker,** die zich 's avonds in de sawah's doet hooren en het **padkikkertje,** dat bij zware regenbuien uit zijn schuilhoek onder den grond of onder steenen te voorschijn komt en zijn tweetonig typisch geluid laat hooren. De groene **boomkikker** heeft

veelal zuignapjes aan de teenen en is een goede springer. De **vliegende kikvorsch** heeft behalve zuignapjes ook vliezen tusschen de teenen, waardoor hij een eind kan zweven.

De padden zijn minder goede springers en zwemmers dan de kikkers en hebben een wrattige huid, die gifklieren bevat, vooral de oorklieren bevatten gifstof. De gewone **Indische pad** komt overal voor, de **ruwe pad** in wat hooger gelegen streken. In de hooger gelegen bosschen, de bruine **boschpad** met een punt boven elk oog.

Kina, beteekent „bast" (eigenlijk „mantel"). Men verstaat er onder de bast der kinaheesters — waarvan een 40-tal bekend is — welke oorspronkelijk voorkwamen in het Andesgebergte van Z. Amerika. De bast werd naar Spanje medegenomen door gravin Del Chinchon, echtgenoote van den onderkoning van Peru. Zoodoende werd dit koortswerend middel in Europa bekend en later vermaard. In 1855 werd de plant met regeeringssteun op Java en op de helling van de Gedeh uitgeplant. In 1865 kocht het gouvernement zaden waaruit kinaplanten van nog hooger kininegehalte werden geteeld. Op het plateau van Pengalengan (W.-Java) werd de cultuur uitgebreid. Het zaad wordt op kweekbedden uitgezaaid, de jonge plantjes op andere kweekbedden overgebracht en eerst als ze 2 jaar oud zijn voorgoed verplaatst. De volwassen planten worden gerooid. De bast wordt door kloppen, bij sommige soorten met mesjes, losgemaakt en komt opgerold in pijpen in den handel. In Indië maakt de Bandoengsche kininefabriek er kinine van. Op het Lands kina- en theebedrijf te Tjinjiroean is een kinaproefstation. De grootste hoeveelheid kinabast komt uit Ned.-Indië. Amsterdam is de voornaamste kinamarkt. Ten einde een loonend prijsniveau te handhaven werd in 1931 de productie met 10 % ingekrompen. De productie kinabast van Java en Sumatra bedroeg in 1931: 10600 ton, in 1929 en 1930: 11.900 ton.

Kinderzee is de foutieve vertaling van Segoro anakan; segoro = zee, anak = kind; anakan vormt het verkleinwoord van segoro, segoro anakan beteekent dus zeetje, kleine zee, i.c. binnenzee en heeft met kinderen niets te maken. De Segoro anakan is een binnenzeetje in Z. Banjoemas tusschen het eiland (Noesa) Kembangan en den vasten wal van Java.

Kisar, onderafd. der afd. Amboina, res. der Molukken, bestaande uit de eilanden Kisar, Leti, Moa, Wetar, Roma, Goenoengapi, Loeang, Sermata, en Damar, benevens de omliggende kleinere eilanden. Deze eilandengroep noemt men de Zuid-Wester-eilanden. Het eiland Kisar ligt in de daartoe behoorende Lèti-eilanden. De onderafdeelingshoofdpl. Wonreli ligt op Kisar. De onderafd. staat onder een gezaghebber B.B. en telt nog geen 30.000 inw., w.o. een 20-tal Europeanen. Het eiland Kisar heeft wijders bekendheid doordat er een paar honderd Europeesche namen dragende lieden wonen, die wat lichter getint zijn dan de inboorlingen en die lichte oogen hebben. Men vermoedt dat zij afstammelingen zijn van tijdens de O.I.C. op het eiland gevestigde Europeanen. Zij wonen bij het vervallen fort Delftshaven, staan onder een eigen wijkmeester en vermengen zich weinig met de overige bevolking.

Kjahi, Kjai (Jav.), op Java betiteling van aanzienlijke mannen op leeftijd, die geen geboorte- of ambtstitel hebben.

Klabang, Kelabang (Jav.), zie **Duizendpooten.**

Klabat (Goenoeng), Noordelijkste (onwerkzame) vulkaan op Celebes in de Minahassa (1995 M.).

Klabatbaai, in het N. van het eiland Bangka.

Klaboe of Koelaboe (Goenoeng), 2172 M. hooge berg op de grens der residenties Sumatra's Westkust en Tapanoeli.

Klamboe, gordijn boven en om de legersteden, algemeen in Indië in gebruik ter wering van muskieten.

Klapa, zie **Kalapa.**

Klapper, zie **Kalapa.**

Klapperaap, zie **Apen.**
Klapperrat, zie **Eekhoorns.**
Klappertor, zie **Kevers, Torren of Schildvleugeligen.**

Klatèn, afd. (res.), regentschap en district, met gelijknamige hoofdplaats. gouv. Soerakarta. Zie aldaar.

Klauwieren. Van deze familie komt de bèntèt op Java en Sumatra voor, die een langen roodbruin gekleurden staart heeft. Het overige lichaam is grijs met roodbruin, met een zwarten band op den kop.

Kleeding. Bij de meest primitieve volken van den archipel, zooals sommige Papoeastammen, gaan de mannen geheel naakt, de vrouwen hebben meestal de schaamdeelen bedekt met een reep boomschors of anderzins. De vrouwen op de Mentawei-eilanden hebben een rokje van gerafeld pisangblad. In een verder stadium dragen de mannen een schaamgordel (tjawat), zooals bij sommige Papoea- en Dajakstammen, de Koeboes enz., die ook door de vrouwen wordt gedragen. Bij meer beschaafde stammen dragen de mannen een kain, een stuk doek dat het benedenlijf bedekt en door een gordel om de lendenen wordt bevestigd. De sarong (Mal., Jav. = scheede, koker, hulsel), die later in gebruik is gekomen wordt over de kain gedragen. Bij de vrouwen wordt de sarong veelal boven de borsten bevestigd; daarboven is dan het bovenlijf soms bloot, soms bedekt met een anderen doek. Ook bij de mannen is dit veelal het geval, o.a. bij vele Javanen, (zelfs is dit aan de Javaansche hoven hofcostuum). Het aantal manieren om de sarong te dragen is legio. Ook is de kleeding verschillend naar gelang van de gelegenheid waarvoor zij is bestemd (bv. voor bruid en bruidegom). Bij de meer beschaafde volken dragen de mannen een badjoe (Mal.) een soort buis voorzien van mouwen. Aanzienlijken dragen daaronder een hemd of borstrok. Bij of zonder deze kleedingstukken draagt men veelal een lossen doek (soms een handdoek) over den schouder, bv. de Maleiers doen dat, of een gesloten kain welke als bandelier wordt gedragen. De vrouwen dragen in dit stadium veelal de kabaja, een soort overkleed van allerlei kleur, dat van voren wordt dichtgemaakt met knoopen of spelden, soms van goud. Javaansche en Maleische vrouwen dragen er nog een slendang bij, een lang stuk doek dat over de schouders om het hoofd of om het middel kan worden gedragen en verder tot allerlei doeleinden dient, bv. om koopwaar bij het ter markt gaan, in te dragen. Ook kleine kinderen worden er in gedragen.

Uiteraard heeft men ook feestkleedij, die soms zeer fraai en kostbaar is. In sommige streken, zooals ter Sumatra's Westkust, hebben de adathoofden hun speciaal door de adat voorgeschreven costuum voor officieele gelegenheden. Het spreekt overigens van zelf dat de Westersche invloed op de kleeding heeft ingewerkt.

Als hoofdbedekking dragen de Moslimsche volken een hoofddoek (Mal. ikat kapala). Met name is dit het geval bij de Javanen, Soendaneezen en Madoereezen aan wier hoofdtooi hun landaard is te onderkennen. De Minankabauers en de Moslimsche Bataks hebben den hoofddoek in een eenigszins op een tulband (ook dastar genaamd) gelijkenden vasten vorm, welke als een muts wordt opgezet. Ook mutsen (Mal. koepiah, kopjah) worden in plaats van den hoofddoek gedragen. Deze mutsen kunnen zoowel zijn van goed als van rotan of bamboe. Zonnehoeden (Mal., Jav. toedoeng) zijn ook algemeen in gebruik. In het algemeen gaat de Inlander blootsvoets; echter zijn schoenen, sandalen, en muilen (sloffen), deze laatste meer bij de vrouwen, algemeen in gebruik.

Het blootshoofds gaan van de vrouwen raakt in de meer geciviliseerde Moslimsche streken meer en meer in onbruik. Men slaat tegenwoordig een sjaal over het hoofd; vooral als men mannen tegenkomt is dit gepast. Dit houdt ongetwijfeld verband met godsdienstige zedelijkheidsoverwegingen, evenals

bv. de vrouwen van de negrieën Ajer Tiris in Bangkinang (Sum. W.k.) buitenshuis gesluierd gaan. Sieraden, of wat daarvoor doorgaat, waarmede vooral de vrouwen; maar soms ook de mannen zich tooien, zijn legio en verschillen ook alweer — vooral naar Westersche waardeering — naar den beschavingstrap. Bij de primitieven worden vaak lippen, neus en oorlellen ter wille van het sieraad misvormd.

Klĕntèng (Jav.) is het algemeene woord voor een Chineeschen tempel, welks bouwstijl ook in Indië geheel Chineesch is en hetzelfde aanzicht heeft onverschillig of hij voor Boeddha of voor Confusius is. Ook is er weinig verschil tusschen een tempel en een aanzienlijk Chineesch huis. De voornaamste uiterlijke architectuur van een klenteng is het dak met gebogen lijnen, waaraan de daken der huizen der Minangkabauers doen denken. Deze krommingen en andere deelen dragen ornamenten en fraai versierde tegels welke de specifieke schoonheid zeer verhoogen. In den tempel vindt men tal van goden: de bekende Kwoan Yin (Godin der genade), enz. Behalve voor den godsdienst wordt de tempel ook wel benut voor het beëedigen van Chineesche getuigen in ernstige gedingen en het installeeren van Chineesche officieren, enz.

Klimaat. Het klimaat van den Indischen archipel is absoluut tropisch, d.w.z. dat het zich in de vlakten kenmerkt door grooten regenval, groote vochtigheid, hooge temperatuur en zwakke winden. Door de ligging tusschen de vastelandsgebieden van Azië en Australië heerschen er de met het jaargetijde wisselende winden, de moessons, die zich in het Noordelijk deel minder, in het Zuidelijk deel meer doen gelden. Plaatselijke verschillen spelen hier een veel grootere rol dan in de gematigde luchtstreek, nog geaccentueerd door de hooge bergketens der eilanden waardoor de regenval wordt beïnvloed door de windrichting. Overigens kenmerkt het weer zich door groote gelijkmatigheid. Bekend zijn de geweldige tropische plasregens welke in den regel in den namiddag losbreken, waarop een stille frissche nacht de drukkende hitte van den dag vergoedt.

Groot verschil in temperatuur met de vlakte biedt het bergklimaat, in onderscheidene streken in enkele uren per auto deelachtig te worden. De temperatuur is op hooggelegen plaatsen van dezelfde hoogte lang niet overal gelijk. Bedraagt de temperatuursafname voor sommige streken (Java) 5½° à 6° C. per 1000 M., elders is dit verschil 1,8° à 2° C. (Sum. W.k.). In de bergstreken zijn de regens veelal minder intensief maar vallen daarentegen vaker dan in de vlakte. De vochtigheid is er ook veel wisselvalliger, zoodat soms plotseling een koude vochtige nevel de heldere warme zonneschijn vervangt.

De moessons of passaten zijn de uit het Noorden en het Zuiden komende luchtstroomen, welke door de wenteling der aarde om haar as N.O. en Z.O. winden worden. In het jaargetijde waarin de zon zich boven het Z. halfrond bevindt ontstaat boven de N.-Australische woestijnen door de sterke verhitting een opwaartsche luchtstroom, waardoor op het Z. halfrond de Z.O. passaat wordt verdrongen door den N.W. moesson, terwijl de N.O. passaat op het N. halfrond over den evenaar wordt gezogen en overgaat in den N.W. moesson. Hetzelfde gebeurt op het vasteland van Azië tijdens de noorder declinatie van de zon, waardoor de N.O. passaat ten N. van den evenaar wordt verdrongen door den Z.W. moesson, een voortzetting van den Z.O. passaat aan de andere zijde van den equator. We hebben dus beurtelings ten N. en ten Z. van den evenaar respectievelijk de Z.W. en Z.O. en de N.O.—N.W. moesson. De wisseling der moessons geschiedt in het algemeen in April en in November, met een overgangstijdperk van eenige maanden, de kentering geheeten, zich kenmerkend door onbestendig en drukkend weer, vergezeld gaande

van onweders. Ook hierbij doen zich plaatselijke verschillen gelden. In het Z. deel van den archipel staat de Z.O. moesson reeds in April door, in het N. deel echter krijgen de Zuidelijke winden eerst in Mei de overhand. In het natte jaargetijde is de lucht helder, in het droge nevelig.

Aan de kusten en in de bergen door de temperatuursverschillen de land- en zeewinden en de berg- en dalwinden. De koudere landwind en de dito bergwind waait 's nachts en 's avonds, de zeewind en de minder merkbare dalwind overdag.

Zijn de temperatuursverschillen het geheele jaar door gering, het verschil tusschen de dag- en de nachttemperatuur is vrij groot.

Nachtvorst komt voor in hooge dalkommen en op hoogvlakten. Op Java o.a. op de hoogvlakte van Pengalengan, het Diëng- en het Jang-plateau, in de zandzee op den Tenggèr en op het Noordel. deel van het Idjèn-plateau. Op Sumatra, waar geen bepaalde droge periode heerscht vriest het niet.

In den archipel is de regenval zeer groot, grooter waarschijnlijk dan overal elders in zoo'n uitgestrekt gebied. Is een regenval van minder dan 1 M. per jaar hooge uitzondering, meer dan 2 M. regen valt over groote uitgestrektheid. Meer dan 3 M. regen valt in het bergland van West- en Midden-Java en op sommige berghellingen van Oost-Java, in de Padangsche en Palembangsche Bovenlanden, aan de N. kust van Bangka en Billiton en in onderscheidene streken van Borneo, Celebes en de Molukken. Bergland stimuleert in sterke mate den regenval. De invloed van de bebossching is veel geringer. Wel is de invloed van woudrijke streken groot op de afvloeiing van het regenwater, echter gering op den regenval zelf.

Klingaleezen zijn feitelijk lieden afkomstig van de kust van Coromandel (vroeger Kalinga geheeten) en van Malabar. Onder den naam orang Kĕling verstaat de inheemsche bevolking echter veelal alle Britsch-Indiërs in den archipel. De Klingaleezen zijn Sjiïtische Mohammedanen, zoodat waar zij nederzettingen hebben (bv. ter Westkust van Sumatra) van het Hasan-Hoeseinfeest meer werk wordt gemaakt dan elders. Zij zijn handelaren.

Kloeang, zelfbesturend landschap in de onderafd. Tjalang, afd. Westkust van Atjeh, gouv. Atjeh en Onderhoorigheden.

Kloeët, zelfbesturend landschap in de (tijdelijke) onderafd. Zuidelijke Atjehsche Landschappen, afd. Westkust van Atjeh, gouv. Atjeh en Onderhoorigheden.

Kloengkoeng, onderafd., voormalig landschap en district, met gelijknamige hoofdpl., der afd. Zuid-Bali, res. Bali en Lombok. De onderafd. staat onder een Controleur B.B. en telt 158.000 inw. w.o. 16 Europeanen. De bestuurder van het gebied van het voormalige landschap Kloengkoeng voert den titel Dewa Agoeng. Kloenkoeng was oudtijds het belangrijkste rijk op Bali en Lombok, ja zelfs was de vorst van dat rijk heer dezer eilanden. Hoewel, met de opkomst van andere rijkjes op Bali, het aanzien van Kloenkoeng voortdurend afnam, werd de vorst van Kloenkoeng, de Dewa Agoeng toch steeds als de aanzienlijkste vorst beschouwd. In 1908 ondernam de Dewa Agoeng ernstig verzet tegen het gouvernement, bij de onderdrukking waarvan hij zelf sneuvelde, waarna het gebied bij het rechtstreeks bestuurd gebied werd ingelijfd.

Kloet (Goenoeng), zie **Këloed (Goenoeng).**

Klontong, Chineesche venter met koopwaar, als het ware een marskramer. Hij kondigt zijn aanwezigheid aan door een klein met één hand te bedienen trommeltje, klontong geheeten.

Knaagdieren. Voor de in Indië voorkomende families zie **Eekhoorns, Hazen en Konijnen, Muizen en Ratten, Stekelvarkens.**

Kodi, zelfbesturend landschap in de onderafd. West-Soemba, afd. Soemba, res. Timor on Onderhoorigheden.

Koealakapoes, afd. der res. Zui-

der- en Oosterafdeeling van Borneo, onder een ass.-resident, voorloopig met standplaats Bandjermasin (de vroegere hoofdpl. was Koealakapoeas). De afd. bestaat uit 4 onderafdeelingen: 1. Beneden-Dajak, 2. Boven-Dajak, 3. Sampit, 4. Kotawaringin. De laatste onderafd. omvat het zelfbesturende landschap van dien naam. De afd. telt ruim 147.000 inw., w.o. een 50-tal Europeanen.

Koealasimpang, hoofdpl. der onderafd. Temijang, afd. Oostkust van Atjeh, gouv. Atjeh en Onderhoorigheden.

Koealoeh, zelfbesturend landschap in de onderafd. Laboeanbatoe, afd. Asahan, gouv. Oostk. v. Sumatra. Het ontleent zijn naam aan de rivier Koealoeh welke door het landschap stroomt.

Koeantandistricten, onderafd. der afd. Inderagiri, res. Riouw en Onderhoorigheden, onder een Controleur B.B. met standplaats Taloek. Sedert kort door een autoweg verbonden met Pekanbaroe (Oostk. v. Sum.) en daardoor met Sum. W.k. De onderafd. die haar naam ontleent aan de Koeantan-rivier, telt bijna 49.000 inw., w.o. 13 Europeanen. De inheemsche bevolking is hoofdzakelijk van Minangkabausche afstamming.

Koeboe (orang), een nog niet lang geleden nomadisch en halfnomadisch volkje dat rondzwierf in de waterscheiding van de Moesi en de Batang Hari. Met de toename der bestuursbemoeienis leven zij thans meerendeels in vaste nederzettingen. Hoewel hun herkomst niet vaststaat zijn zij hoogtwaarschijnlijk Maleiers. Zij zamelen boschproducten die door de beschaafde Maleiers worden opgekocht. Hun voornaamste kleedingstuk (ook van de vrouwen) is de tjawat, een schaamgordel van boomschors. Hun eten is zeer primitief; zij eten van alles, ook hagedissen bv. en zijn zeer onzindelijk op hun lichaam.

Koeboe, zelfbesturend landschap in de onderafd. Pontianak, afd. Pontianak, res. Westerafd. van Borneo. De zelfbestuurder is van Arabische afkomst met den titel Sjarif.

Koeboeng (Mal., Jav.) of **vliegende kat,** behoorende tot de vruchtenetende vleermuizen of vliegende honden, komt voor op de groote Soendaeilanden. Zie ook **Kampret.**

Koeboestreken, zie **Moesi-Hilir en Koeboestreken.**

Koeda-Ajer (Mal.) is de Maleische naam voor de **Indische tapir,** die op Sumatra en Borneo (en Malaka) voorkomt. Het dier wordt tot 2½ M. lang en ruim 1 M. hoog; het midden van den romp is wit, het overige deel van het lichaam zwart gekleurd. Zij zijn boschbewoners, liefst daar waar water is.

Koeda-Laoet (Mal.) of **Zeepaardjes,** komen overal in de Indische zeeën tusschen het zeewier voor.

Koedoes, regentschap en district met gelijknamige hoofdpl., res. (afd.) Rembang, prov. Midden-Java. Het regentschap telt ruim 300.000 inw., w.o. bijna 600 Europeanen en bijna 5.000 Chineezen.

Koeja (Jav.) of **Indische drieklauw,** een in rivieren en moerassen vrij algemeen voorkomende schildpad, zonder hoornpantser. Zie ook **Schildpadden.**

Koekang (Mal.) of **plompe lori** behoort tot de halfapen. Het is een klein diertje (3½ d.M. lang) met grijsachtig wollig haar, zonder staart, is een insectenetend nachtdier dat in de boomen leeft. Komt voor op Java, Sumatra, Borneo, Bangka en de Natoena-eilanden. Op Java wordt dit aapje, dat van een onderworpen natuur is, wel gebruikt door vrouwen om haar man de baas te worden. Het diertje wordt onder allerlei bezweringen onthalsd, een stukje wordt uit den schedel genomen en in de drinkkan van den man gelegd.

Koekoeken komen ook in den archipel in onderscheidene soorten voor. Bekend is de eigenschap van de koekoek, haar eieren te leggen in het nest van andere vogelsoorten die voor het uitbroeden en het voeden der jongen zorgen. Er zijn echter koekoeksoorten, die zelf een nest maken: in Indië behoort hiertoe de **spoorkoekoek** of **boeboet** (Mal.), zwart met bruine vleugels. Andere die dit niet doen zijn de

Piet van Vliet of **kedasih** (Mal.) en de aan den Europeeschen koekoek verwante **Indische koekoek** die een ongeveer gelijksoortig geluid voortbrengt. In Indië overwinteren ook koekoeken uit het Noorden maar in deze periode zijn zij zwijgzaam.

Koelawi, zelfbesturend landschap in de onderafd. Paloe, afd. Donggala, res. Manado.

Koeliecontract, Koelieordonnanties, Poenale Sanctie. Aangezien destijds voor de Cultuurondernemingen in de Buitengewesten met veel kosten en moeite Chineesche arbeidskrachten van buiten Indië moesten worden aangevoerd, werd in 1880 de eerste Koelieordonnantie gemaakt, houdende een speciale arbeidsregeling, waarbij verbreking van het arbeidscontract door den werknemer met vrijheidsstraf bedreigd werd.

Daartegenover werd de werkgever verplicht tot huisvesting, geneeskundige verpleging, loonbetaling en behoorlijke behandeling van den koelie, kostelooze terugzending naar zijn land na beëindiging van zijn contract, enz.

Opeenvolgende koelieordonnanties hebben deze bepalingen gewijzigd en verbeterd maar de strafbaarstelling bij ontijdige verbreking van het contract bleef, zij het ten slotte onder gelijke sanctie voor koelie en ondernemer.

Tegen dit dwangcontract is met het oog op den werknemer voortdurend geageerd doch eerst toen in den loop der tijden het aanbod van vrije werklieden op Java voor de Buitengewesten zich zoodanig ontwikkelde, dat de arbeidszekerheid niet langer van de poenale sanctie afhankelijk bleek, kon de regeering maatregelen nemen welke uiteindelijk de afschaffing van allen arbeid onder poenale sanctie in uitzicht zou stellen. Een nieuwe koelieordonnantie in dien zin is sedert 1931 in werking getreden (Ind. Stbl. 1931, no. 94).

Intusschen besloten de belanghebbenden bij de tabakscultuur ter Sumatra's Oostkust, ter vermijding dat de aldaar geteelde tabak, als met behulp van indentured labour verkregen, uit Amerika geweerd zou worden om voor den vervolge ten aanzien hunner contractkoelies van de poenale sanctie geen gebruik meer te maken en na afloop der contracten deze te vervangen door contracten zonder strafbedreiging.

N. d. W.

Koeloer (Mal.), broodboom. De groote pitten der vruchten zijn eetbaar, de onrijpe vruchten worden gekookt als groente gegeten.

Koelon Progo, regentschap van de res. (afd.) en het gouv. Jogjakarta. Hoofdpl. Wates.

Koembang (Mal.) is de algemeene naam voor Kevers, zie **Kevers, Torren of Schildvleugeligen.** Ook de groote **houtbij** heet koembang.

Koemis koetjing (Mal.), plant welker bladeren worden gebruikt tegen galsteen en als urineeren bevorderend middel.

Koemkoema of **Koema-koema** (Skr.), curcuma, zie aldaar.

Koenang-Koenang (Mal.), vuurvlieg, glimworm, zie **Kevers, Torren of Schildvleugeligen.**

Koeningan, regentschap, dictrict en onderdistrict met gelijknamige hoofdpl. (afd.) Cheribon, prov. West-Java. Het regentschap telt bijna 385.000 inw., w.o. ruim 300 Europeanen en bijna 5.000 Chineezen. Bekende goede paarden zijn de Koeningan paarden.

Koenir, zie **Curcuma.**

Koenjit, zie **Curcuma.**

Koentodaressalam, zelfbesturend landschap in de onderafd. Rokan, afd. Bengkalis, gouv. Oostkust van Sumatra.

Koepang, onderafd. (waarin gelegen het gelijknamige zelfbesturende landschap) met gelijknamige hoofdpl., afd. Timor en Eilanden, res. Timor en Onderhoorigheden. De hoofdpl. Koepang is ook de gewestelijke hoofdpl. De hoofdpl. van het landschap Koepang echter is Bakoenase. De onderafd. staat onder den ass.-resident, hoofd der afd., en telt bijna 85.000 inw. w.o. circa 360 Eur. en bijna 1500 Chineezen.

Koera-Koera (Mal.), algemeene benaming voor schildpadden, zoowel land- als zeeschildpadden. Zie **Schildpadden.**

Koera'än, Koran, zie aldaar en **Islam.**

Koeria is in Tapanoeli, bij de Bataks hetzelfde als de **negarie** ter Sumatra's Westkust, als de **marga** in Z. Sumatra, als de **desa** op Java. Het dorp, **hoeta** (Mal. koto, Jav. desa) plus de bijdorpen, **pagaran** (Mal. teratak, Jav. doekoe) is een klein republiekje, welks hoofd, **koeriahoofd,** verdediger was van de rechten van de koeria tegenover die van andere koeria's; ook was hij legeraanvoerder. De koeriahoofden zijn thans adathoofden waarover het gouvernements-districtsbestuur (demangs, assistent-demangs) is gesteld.

Koerintji, zie **Kerintje-Painan.**

Koeskoes, een plantenetend buideldier, waarvan eenige soorten in de Molukken en op Celebes voorkomen. Zij hebben een grijpstaart en leven in de boomen. De mannetjes zijn gevlekt of wit, de wijfjes rood of zwartbruin. Hun vleesch is een geliefd voedsel.

Koetai, zelfbesturend landschap, gelegen in de afd. Samarinda, res. Zuider- en Oosterafd. van Borneo. Het landschap bestaat uit 2 onderafdeelingen: West-Koetai en Oost-Koetai, elk onder een Controleur B.B. West Koetai telt ruim 83.000 inw.; de hoofdpl. is Tenggarong. Oost-Koetai telt bijna 50.000 inw.; de hoofdpl. tevens afdeelingshoofdpl. is Samarinda. Het landschap telt dus ongeveer 133.000 inw., w.o. bijna 1000 Eur. en 5.500 Chineezen. De sultanszetel is Tenggarong. Het is het stroomgebied der Koetairivier of Mahakam, welke tot 540 K.M. voor grootere en tot 630 K.M. (Longiram, hoofdpl. der onderafd. Boven Mahakam) voor kleinere stoomschepen bevaarbaar is. Boschproducten en vogelnestjes worden uitgevoerd. De petroleumrijkdom wordt er geëxploiteerd door de Bataafsche Petroleum Maatschappij te Sangasanga en Sambodja, van waar het gewonnen product door pijpleidingen wordt gevoerd naar Balikpapan.

De Oost-Borneo Maatschappij exploiteert steenkolen aan de monding van de Mahakam. Stapelplaats der producten is Samarinda.

Behalve door een aantal Dajakstammen wordt het landschap bewoond door geïmmigreerde Maleiers (Koetaiers), Boegineezen, Bandjareezen en Badjau's. Oudtijds heeft ook hier Hindoekolonisatie plaats gehad. Bij Moeara Kaman zijn Hindoesteenen aangetroffen uit de 4e of 5e eeuw (Brahmanen of Sjiwaieten). De eerste duurzame aanrakingen onzerzijds met het landschap dateeren van 1844 toen de sultan de souvereiniteit van Nederland erkende: in 1846 werd er een ass.-resident geplaatst.

Koetaradja, onderafd. der afd. Groot-Atjeh, gouv. Atjeh en Onderhoorigheden. De gelijknamige hoofdpl. is eveneens afdeelings- en gewestelijke hoofdpl. De onderafd. staat onder een Controleur B.B. en telt circa 27.000 inw. w.o. 1200 Eur. en 3700 Chineezen.

Koetatjané, hoofdpl. der onderafd. Alaslanden, afd. Gajo- en Alaslanden, gouv. Atjeh en Onderhoorigheden.

Koetika, Kĕtika, van het Sanskiet-woord „Katika" = tijdstip. De Inlander kent gelukkige en ongelukkige tijdstippen, dagen en uren, een begrip trouwens dat in vele streken bekend is. Het is typisch Oost-Aziatisch. Dit begrip heeft een godsdienstigen ondergrond, daar men zich achter elke zaak (ook tijden) een godheid denkt. Het is dus zaak, bij elke handeling van belang welke men wil verrichten zich van te voren er van te vergewissen of het tijdstip daarvoor gunstig is. Iedere waarzegger kan het aantal goden naar willekeur vermeerderen. Voor het bepalen van deze gelukkige of ongelukkige tijdstippen heeft men wicheltabletten of -borden welke eveneens koetika heeten. Met behulp hiervan ontdekt men dieven, ontdekt men waar een weggeloopen paard of buffel zich bevindt, enz. De koetika's zijn in vakjes verdeeld, waarin teekeningen van dieren, dan wel namen van goden of heiligen staan, die de verschillende uren beheerschen.

Koetilang (Mal.), zangvogel be-

Koffie-aanplant — Java.

hoorende tot de familie der Boelboels; het lichaam is grijs, de kop zwart.

Koetjing (Mal.), kat, zie **Katten.**

Koetjita (Mal.), de Indische lijster, wier gefluit en uiterlijk veel overeenkomst hebben met de zwarte lijster en merel in Nederland. Alleen zijn zij niet effen zwart, maar van onder wit met een witte strook op de vleugels.

Koetoardjo, regentschap, district en onderdistrict met gelijknamige hoofdpl., res. Kedoe, prov. Midden-Java. Het regentschap heeft bijna 280.000 inw., w.o. een paar honderd Europeanen en circa 1800 Chineezen.

Koetoe (Mal., Jav.). Met dit woord worden zoowel soorten van luizen als van wantsen en mijten aangeduid.

Koewan (Mal.), argusfazant, zie **Fazant.**

Koffer- of Kogelvisschen. Hiervan komen onderscheidene soorten in de zeeën van den archipel voor. Hiertoe behoort o.m. de bekende **egelvisch,** die stekels in plaats van schubben heeft.

Koffie. De eerste koffieboonen werden in het begin der zeventiende eeuw door Pieter van den Broecke van Mokka (Arabië) naar Java gebracht, doch het duurde nog een halve eeuw voordat te Amsterdam koffie verhandeld werd. Die koffie werd te Mokka ingekocht en bracht goede prijzen op, zoodat de Oost-Indische Compagnie tegen het einde der zeventiende eeuw besloot een poging te doen de teelt van koffie naar Java over te brengen. Daartoe werden koffieplantjes, verkregen in Voor-Indië, op Java uitgeplant Deze proef mislukte, doch werd eenige jaren later met meer succes herhaald. Langzamerhand werden zaden onder de Inlandsche bevolking van Batavia, Preanger en Cheribon verspreid en weldra breidde de koffieaanplant zich uit. In 1712 werd een duizendtal ponden Javakoffie in Nederland verkocht, welke hoeveelheid spoedig sterk toenam en een twintigtal jaren later reeds eenige millioenen ponden beliep.

De Oost-Indische Compagnie liet zich niet in met de eigenlijke cultuur. In den beginne was de cultuur een geheel vrije, die door het betalen van goede prijzen werd aangemoedigd. Later in 1725 kwam de koffie onder het monopoliestelsel van de Compagnie en werden leveringscontracten gesloten met de regenten, vooral in West-Java. De koffie gaf de Compagnie goede winsten. Dreigde overproductie, dan werden maatregelen genomen om den oogst te beperken. Zelfs werden zoo nu en dan koffieaanplantingen op groote schaal uitgeroeid. Eerst later, vooral onder Daendels, werd de koffiecultuur naar Midden- en Oost-Java uitgebreid. De koffieaanplant werd overal van bestuurswege aangemoedigd, de planters kregen rechtstreeks betaling voor de aangebrachte koffie, de regenten een belooning per pikoel ingeleverde koffie. Onder Raffles werd de koffiecultuur weer vrij. Alleen in de Preanger bleef het stelsel van verplichten aanplant en levering behouden. Commissarissen-Generaal, die na het Engelsch tusschenbestuur het bewind voerden, trachtten de koffiecultuur tot een volkscultuur te maken door de koffietuinen aan de nabijgelegen desa's onder bepaalde voorwaarden te verhuren. In naam vrij, bleef de cultuur echter gedwongen. De bevolking voelde er weinig voor in verband met de knevelarijen der Inlandsche hoofden en ook door de zeer lage prijzen, die van bestuurswege voor de koffie werden betaald, terwijl de verkoop aan particulieren werd bemoeilijkt. In 1830 werd de Gouv.-Gen. van den Bosch naar Ned.-Indië gezonden voor de invoering van het cultuurstelsel. In 1832 werd bepaald, dat ook alle door de bevolking geteelde koffie aan den Lande moest worden geleverd tegen den marktprijs, verminderd met $^2/_5$ voor de betaling van de landrente en onkosten. De verplichte cultuur werd weer hersteld en belangrijk uitgebreid. Jarenlang daarna heeft de Gouvernements gedwongen koffiecultuur

aanzienlijke baten aan de Indische en door het stelsel der batige sloten ook aan de moederlandsche schatkist opgeleverd, doch de druk op de Inlandsche bevolking uit den verplichten bijplant voortvloeiende was dikwijls zeer groot. Ook in verschillende buitengewesten, Gorontalo, Minahassa, Sumatra's Westkust, Tapanoeli en Benkoelen werd de Gouvernements koffiecultuur ingevoerd. De jaarlijksche productie van de Gouvernementskoffie was zeer verschillend. In de goede koffiejaren verkreeg men meer dan een millioen pikoel, in de slechte jaren van den goeden koffietijd werd echter meestal nog wel een opbrengst van 500.000 pikoel bereikt. Ook de marktprijs der koffie schommelde sterk in den loop der jaren, doch zuivere baten van 20 tot 40 millioen gulden waren niet zeldzaam. Verschillende stelsels werden achtereenvolgens toegepast, eenerzijds om de belangen van 's Lands schatkist, anderszijds om die der bevolking te behartigen. In goede koffiestreken was de cultuur ook voor de bevolking voordeelig. Er zijn tijden geweest, dat in die streken gemiddeld per koffieplantend gezin *f* 300.- 's jaars werd verdiend, een voor een Javaanschen landbouwer groot inkomen. Over het algemeen werd echter, vooral toen de productie der tuinen sterk ging afnemen, ook door de bladziekte, en goede koffiegronden schaarsch werden, de druk voor de Inlandsche bevolking te groot, al werden ook verschillende maatregelen getroffen om aan de bezwaren voor de Inlandsche bevolking tegemoet te komen. Van het jaar 1885 af bleef de opbrengst geleidelijk achteruitgaan van een half millioen pikoels tot eenige tienduizenden pikoels in de laatste jaren vóór de opheffing der gedwongen cultuur. Hoewel reeds in 1892 in de Tweede Kamer de motie-Van Houten werd aangenomen, waarbij de Regeering o.a. werd uitgenoodigd het koffiemonopolie op te heffen, werd daartoe nog niet dadelijk overgegaan. Achtereenvolgende ministers verklaarden de koffiebaten nog niet te kunnen missen. Wel werd in verschillende gewesten van Java, waar de cultuur niet meer loonend was, het monopolie opgeheven, maar het duurde tot 1915 eer door intrekking van artikel 56 van het regeeringsreglement voor goed aan de Gouvernements koffiecultuur een einde werd gemaakt. In de Buitengewesten was de gedwongen cultuur reeds verdwenen, in Gorontolo het eerst, daarna in Benkoelen, in de Minahassa, ter Sumatra's Westkust en ten slotte in 1908 in Tapanoeli. De baten uit de koffie waren intusschen na 1896 snel verminderd en bedroegen ten slotte slechts enkele tonnen gouds per jaar. Bij de geleidelijke afwikkeling van de Gouvernementscultuur, die enkele jaren in beslag nam, werd, ook naar aanleiding van een in de Tweede Kamer aangenomen motie Fock, getracht de gedwongen cultuur op Java in een volkscultuur om te zetten, doch alle pogingen daartoe hadden een zeer gering resultaat. Wel is hier en daar in de Buitengewesten buiten directe bemoeienis van het bestuur een belangrijke bevolkingskoffiecultuur ontstaan, zooals in Palembang, de Lampongsche ditricten Bali, Timor en enkele streken van Celebes. De uitvoer van bevolkingsrobusta uit de Buitengewesten naar Java en het buitenland bedroeg 56000 ton in 1931, 53000 ton in 1930 en 56000 ton in 1929. De uitvoer door de bevolking van de veel duurdere coffea arabica beliep 6100 ton in 1931, 6900 ton in 1930 en 6100 ton in 1929. Deze bevolkingsaanplantingen breiden zich nog uit.

Kort na de invoering van het cultuurstelsel had zich op Java naast de gedwongen cultuur ook een particuliere koffieindustrie ontwikkeld op de particuliere landerijen in West-Java en ook op huurgronden in de Vorstenlanden. Een groote uitbreiding onderging deze cultuur, toen de Agrarische Wet van 1870 het mogelijk maakte woeste gronden aan particuliere ondernemers in erfpacht uit te

geven. Toen in 1878 de bladziekte zich openbaarde gingen ook de ondernemingsaanplantingen sterk achteruit. De invoering in 1880 van de Liberiakoffie, een veel sterker soort, bracht tijdelijk verbetering, maar ook deze variëteit was niet voldoende bestand tegen de bladziekte, de opbrengst liep langzamerhand terug en de cultuur van koffie scheen voor Ned.-Indië niet meer loonend te zijn. Gelukkig waren in 1900 proeven genomen met de Robusta koffie, die uit de Congo was ingevoerd. Deze sterke soort bleek goed tegen de bladziekte bestand en gaf veel vroeger en ook veel meer opbrengst dan de Liberia- of de Arabica koffie. Langzamerhand heeft zij de andere soorten zoo goed als verdrongen en herleefde de koffiecultuur weer. Aanplantingen van coffea arabica zijn zeldzaam geworden. Vooral in de Buitengewesten worden echter nog steeds aanplantingen van deze soort in den grond gebracht, daar het product van uitstekende kwaliteit is en meer dan het dubbele opbrengt van den prijs der Robusta koffie.

De koffieboom behoort tot de familie der Rubiaceae. Door snoeien wordt de boom in Ned.-Indië gewoonlijk niet hooger dan een paar meter. De vorm van den boom verschilt naar gelang van de variëteit. Aan de takken in de oksels der bladeren komen witte bloemen te voorschijn, die een sterke aangename geur verspreiden. Daaruit ontwikkelen zich de vruchten ongeveer ter grootte van een kers, die eerst een groene, na het rijpen een roode kleur hebben. De vruchten van de Liberia zijn groooter dan die van de Arabica en deze weer iets grooter dan de Robustavruchten. De vrucht heeft gewoonlijk twee zaden, aan de eene zijde plat, aan de andere zijde rond, die met de platte zijde tegen elkaar liggen. Elk zaadje is omgeven door het zoogen. zilvervliesje. De zaden liggen in een hoornschil, waaromheen het vruchtvleesch. Een klein deel der vruchten bevat slechts één koffieboon, die dan een ronden vorm heeft. Deze koffie, die naar men zegt van betere kwaliteit is, wordt gewoonlijk mannetjes- of parelkoffie genoemd. Per oogst worden slechts zeer kleine hoeveelheden verkregen. Vruchten met drie zaden zijn nog zeldzamer.

Overal in de tropen wil de koffie groeien. Op Java vindt men aanplantingen dicht bij het zeestrand en hoog in de bergen. De Arabicakoffie gedijt echter beter in de hoogere bergstreken en ook de Liberia en Robusta worden meestal in het gebergte aangeplant in zooveel mogelijk winderige streken. Daar de koffieboom een penwortel heeft en de wortel diep den grond ingaat, zijn gronden met een dikken humuslaag de beste voor de koffiecultuur.

Voor den aanleg van een koffietuin - vroeger werd bij de gedwongen koffiecultuur door de bevolking onder toezicht van het bestuur ongeveer dezelfde werkwijze toegepast - begint de particuliere koffieonderneming met het schoonmaken van het terrein. Dit kan grondig en minder grondig geschieden. Soms worden alle boomen geveld, soms laat men eenige boomen staan, omdat de koffie toch schaduw noodig heeft, soms wordt het terrein grondig omgespit, soms worden alleen plantgaten gemaakt, hellend terrein wordt min of meer geterrasseerd om afspoeling van den bouwkruin te voorkomen, onkruid wordt zooveel mogelijk verwijderd en verbrand. Intusschen heeft men kweekbedden aangelegd, waarop de jonge koffieplantjes worden geteeld. Tegen den Westmoesson worden de jonge plantjes overgeplant, waarbij men zorgt dat de plantjes een half jaar of iets ouder zijn. Het overplanten moet met zorg geschieden in verband met den langen penwortel, die niet mag ombuigen. De plantwijdte is voor Liberia grooter dan voor Arabica of Robusta. Per H.A. kunnen een paar duizend Robustaboomen geplant worden. Vóór het overplanten, soms vrij langen tijd te voren, heeft men reeds schaduwboomen in den grond gebracht,

zonder welke de koffieboom niet goed kan groeien. Vroeger was als schaduwboom in hoofdzaak de dadap in gebruik, die gemakkelijk met stekken aangeplant kon worden. Sedert het optreden van de dadapziekte zijn ook allerlei andere snelgroeiende boomsoorten in gebruik genomen, de albizzia, de këmlandingan enz. De tuinen worden dan verder een weinig onderhouden, doode koffieboomen of schaduwboomen worden ingeboet, de schaduw waar noodig verminderd enz. Als de boomen grooter zijn geworden moeten zij voor zooveel noodig worden gesnoeid en ook getopt om de boomen laag te houden en den pluk te vergemakkelijken. Voor bestrijding van ziekten en plagen wordt zoo mogelijk het noodige verricht. Na twee jaren is de Robusta-aanplant reeds vruchtdragend, Arabica koffie eerst na vier jaar. De productie van de Robusta is veel hooger dan die van Arabica of Liberia. De hoofdbloei van de koffie valt in het begin der Westmoesson, de Robusta bloeit echter ook verder het geheele jaar door, hetgeen de kans op algeheele mislukking van den oogst vermindert. Of in den bloeitijd der Arabica koffie veel of weinig regen valt of in dien tijd harde winden heerschen, is van overwegenden invloed op den oogst van een jaar. De koffieboom heeft dan tot zijn vijftiende jaar ongeveer goede producties, maar ook veel oudere, goed verzorgde tuinen leveren soms nog een behoorlijke opbrengst.

Het oogsten geschiedt door de vruchten met de hand te plukken, liefst als zij donkerrood zijn. Groene vruchten laat men aan den boom tot zij geheel rijp geworden zijn. De vruchten worden daarna bereid. Men onderscheidt daarbij de gewone en de West-Indische bereiding. De gewone bereiding werd vroeger onder het cultuurstelsel en ook thans nog door de Inlandsche bevolking toegepast. Alsdan worden de vruchten, uitgespreid in dunne lagen, in de zon gedroogd. Is het vruchtvleesch in de schil hard en bros geworden dan wordt dat omhulsel door stampen of malen verwijderd en worden de koffieboonen door wannen van schillen en vuil gezuiverd. Bij de West-Indische bereiding, die thans vrijwel altijd door de ondernemingen wordt toegepast, worden de rijpe bessen door pulpers en door fermenteeren ontbolsterd. Het vruchtvleesch wordt weggespoeld en de koffie, die dan nog in de hoornschil zit, gedroogd, soms in de zon, soms in de droogtrommels. Daarna wordt in bijzondere toestellen de hoornschil verwijderd en de koffie wordt gesorteerd en verpakt.

In 1931 besloeg de ondernemingskoffie op Java een uitgestrektheid van 95.000 H.A., in de Buitengewesten van 32.000 H.A., waarvan resp. 83.000 en 19.000 H.A. in productie was. In 1931 was de totale productie van ondernemingskoffie 48.600 ton, in 1930 - 40.300 en in 1929 - 55.300 ton. In 1931 schommelden de prijzen voor ondernemingsrobustakoffie tusschen *f* 30.76 en *f* 46.15 per 100 KG. De prijs van Robusta-bevolkingskoffie, verkregen door de gewone bereiding, was *f* 21.45 tot *f* 25.75 per 100 KG. Koffie Arabica haalde in 1931 prijzen van *f* 81.- - *f* 97.95 per 100 KG.

d. M. S.

Kojang (Mal., Jav.), ruimtemaat bij scheepsruimte, gelijk aan 2 ton of 32 pikol (1976.362 K.G.) en als maat voor zout = 30 pikol (2011.2679 L.), als gewichtsmaat voor rijst te Batavia 27 pikol (1667.555 K.G.), te Semarang 28 pikol (1729.316 K.G.), te Soerabaja 30 pikol (1852.839 K.G.).

Kokos, zie **Kalapa.**

Kolen. Steen- en bruinkolen van carbonischen ouderdom, waartoe het overgroote deel der ontgonnen kolenlagen van Europa behooren, worden in Indië niet aangetroffen. De oudste kolen van Indië zijn in Djambi gevonden, ze zijn van cretaceïschen ouderdom, komen echter wegens hun geringe dikte (0,20-0,30 M.) niet in aanmerking voor ontginning. Tertiaire kolen daarentegen komen in buitengewoon groote hoeveelheden voor; men vindt er lagen van enkele cM.

tot 20 à 30 M. dikte toe. Door hun uiterlijk en bruine streek worden deze kolen bruinkolen genoemd. Een ander verschil blijkt, wanneer het poeder van beide koolsoorten met een zwakke oplossing van kaliumhydroxide wordt gekookt. Bij steenkoolpoeder blijft de oplossing helder, bruinkool daarentegen kleurt de oplossing bruin, donkerder naarmate de kool jonger is. Het watergehalte neemt met den ouderdom af en daarmede samengaande neemt de calorische waarde toe. Eocene kolen bevatten 3-7 % water, verbrandingswaarde dezer kolen bedraagt 7000-7200 calorieën. Oud miocene 9-15 % water, jong miocene 15-20 % water, pliocene 20 % en meer verbrandingswaarde van oudmiocene 6600, van pliocene 4000 calorieën. Carbonische kolen hebben een verbrandingswaarde van meer dan 8000 calorieën.

Kolen zijn ontstaan uit plantaardig materiaal; door afsluiting van lucht is het koolstofgehalte toegenomen, terwijl de zuurstof tot water en koolzuur is gebonden en daaruit zoodoende is verdwenen. De Indische kolen zijn in hoofdzaak ontstaan uit loofboomen, welke thans nog in de oerbosschen voorkomen, waaronder harsrijke Dipterocarpeën; men treft in enkele lagen plaatselijk veel hars, Ombilinkolen bevatten weinig hars, Pengaronkolen van Borneo daarentegen tot 1,5 %. De beste kolen van Indië, behoudens de veredelde, zijn die van eocenen ouderdom, wegens haar pekglans ook **pekkolen** genoemd. De jongere tertiaire kolen zijn slechts voor snel en plaatselijk gebruik geschikt, ze verbrokkelen spoedig door verlies van water; doordat ze nog veel houtdeelen bevatten, gaan ze vooral in een vochtig warme atmosfeer, spoedig in broeiing over. Verder zijn Indische kolen gasrijk, hebben geen bakkend vermogen zoodat zij geen cokes leveren. Het sg. bedraagt 1,20-1,24; over het algemeen is het aschgehalte der Indische kolen laag, 1-4 %. Enkele tertiaire kolenvoorkomens zijn door doorbraken van eruptiefgesteente veredeld. Het watergehalte is afgenomen, de glans toegenomen; ze gelijken volkomen op Europeesche carboonkolen, hun calorische waarde is mede gestegen en evenaren de carboonkolen met een verbrandingswaarde van 8400 calorieën. Ze zijn lichter en brosser, vergruizen daardoor gemakkelijk. De veredelingszone kan men op het terrein volgen; in één en dezelfde laag is een geleidelijke overgang te constateeren van hoogwaardige zwartglanzende kool vlak bij den veredelingshaard tot zuivere bruinkool naar den rand toe. Het groote gruisgehalte heeft er toegeleid het gruis met een bindmiddel tot briketten te persen, waardoor een waardevol product wordt verkregen. De nieuwe briketteermethode om uit kolenpoeder zonder eenig bindmiddel briketten te persen van den ingenieur A. ten Bosch zal een oplossing zijn om de hooge pekkosten te ontgaan, daar de hooge prijs hiervan een voorname factor is bij de prijsbepaling. - Verder zijn met Indische bruinkolen destillatieproeven genomen bij een temperatuur tot 600° C. (in de gascokesovens heerscht een temperatuur van 1000°-1500° C.) waarbij meer vloeibare destillatieproducten werd verkregen, zgn. **oerteer,** dan bij een zelfde destillatie van Europeesche gasvlamkolen. Deze laatste gaven 8 à 10 % oerteer, Indische 10-14 %, een Sumatraansche zelfs 30 %. Ten slotte zij nog vermeld dat de omzetting van vaste kool in vloeibare koolwaterstoffen met waterstof bij een temperatuur van 300° à 400° C. en bij een druk van 200 atm. volgens het **Bergius**-proces bij Indische bruinkolen gunstig zijn verloopen. Uit 5 ton kolen kreeg men 1 ton benzine.

De kosten zijn vooralsnog te hoog om het eindproduct te doen concurreeren met de natuurlijke aardolieproducten.

Voorkomen. Eocene kolen zijn gevonden op Sumatra: aan de baai van Tapanoeli, in het Soengei Doerian kolenveld in de afdeeling Tanah Datar (Sumatra's West-

kust), meer bekend onder den naam van Ombilinkolenveld; in Indrapoera, in de Lampongs bij de Sepoetihrivier. Op Java: in het Z.O. van Bantam (Bajakolenveld), bij Soekaboemi en aan de Tjiletoe- of zandbaai (Priangan). Op Borneo: bij Salimbau en aan de Embau in W. Borneo; in Z.O. **Borneo:** langs de Barito boven Moeara Teweh, bij Pengaron aan de Pemoekan- en Adangbaai, op Poeloe Laoet, Seboekoe en Nangka. Op Celebes: ten N. van Makassar bij Balotji. - **Oud miocene kolen** op Sumatra: in Benkoelen bij Boekit Soenoer, in Siak: de Tjenako- en Betehkolenvelden (watergehalte der kolen 10-12 %), op Borneo: langs de Barito, in Koetei bij Batoe Panggal en Pelarang. - **Jong miocene** en **pliocene** kolen op verschillende plaatsen in Sumatra: Atjeh, Benkoelen, Indragiri, Djambi en Palembang. Op Java: bij Bodjong Manik in Bantam, Sedan in Rembang (dit kolenveld is in 1891 in exploitatie genomen, de productie bedroeg slechts 1000 à 2000 ton 's jaars; in 1895 is de ontginning gestaakt); O. Borneo: voornamelijk in Z. en Z.O. Borneo, aan de Asem Asembaai, Balik Papanbaai, op Sanga Sanga, Tengoelang, St. Luciabaai, Boelongan en op Tarakan.

Veredelde kolen: in Benkoelen om Boekit Soenoer, in Palembang om den Boekit Asem, Boekit Gendih, Boekit Boenian, alle ten Z. van Moeara Enim, in de onderafdeeling Lematang Ilir. In het Boekit Soenoerveld komen 3 kolenlagen voor, waarvan de dunste 0,20 en de dikste 4 à 5 M. dik is. Het veld is echter sterk gestoord en verbrokkeld. In het Boekit Asemveld komen 4 lagen voor, waarvan de bovenste 2 elk uit 2 lagen bestaan, gescheiden door een tusschenpak; de totale kolendikte bedraagt 34 M. van boven naar beneden resp. 14, 7, 5 en 8 M. dik.

Productie. De totale kolenproductie van Indië bedroeg in 1905: 313.722 ton van 1000 KG., in 1920 werd voor het eerst het millioen overschreden, 1.620.718 en in de jaren 1927, t/m 1931 resp. 1.620.205 - 1.703.526 - 1.833.665 - 1.870.823 en 1.409.404 ton. De totale wereldproductie aan steenkolen bedroeg in 1931 1.069.494.000, aan bruinkolen 176.080.000 ton.

Geschiedenis. Het Gouvernement van Nederlandsch-Indië heeft zich veel moeite gegeven en geen kosten gespaard het kolenonderzoek te bevorderen om Indië onafhankelijk te maken van buitenlandsche koleninvoer, zoodat, wanneer de scheepvaart gestremd mocht zijn, Indië zich zelf kon blijven voorzien van deze brandstof. Dit geschiedde omstreeks 1930 toen de kolenproductie de 2 millioen naderde, toch zullen enkele bijzondere kolensoorten zooals gas- en smeedkolen, welke niet in Indië gevonden worden van buiten aangevoerd moeten worden. - De eerste onderzoekingen naar kolen geschiedde reeds in 1829, in dit jaar werden eenige kolenvoorkomens van de residentiën Bantam en Benkoelen onderzocht, de kolen bleken van inferieure kwaliteit te zijn. Daarna werden de kolenafzettingen van Borneo in onderzoek genomen en werd in 1846 aan de Riam Kwiwa bij Martapoera de eerste kolenontginning „de Hoop" geopend, maar reeds in 1848 weder gesloten doordat een gunstiger gelegen veld bij Pengaron in ontginning kwam. De mijn kreeg den naam „Oranje Nassau". Zes ontginbare lagen komen in den heuvel bij de vestigingsplaats voor, waarvan 5 lagen met een gezamelijke dikte van 7.50 M. kool in ontginning werden genomen. De kolen werden langs de Riam Kiwa en Martapoerarivier in ijzeren laadbooten van 12 ton inhoud over 100 KM. naar Bandjermassin afgevoerd. Verder werd nog benedenstrooms Pengaron de mijn Asahan geopend, die een 2,35 M. dikke kolenlaag bewerkte, voorts de mijn „Delft" 12½ KM. boven Martapoera en te Kalangan een particuliere mijn „Juliana Hermina", waar de kolenlagen door 2 putten ontsloten werden. In den Bandjermassinschen opstand werd in 1859 het geheele personeel van Juliana Her-

mina uitgemoord en de emplacementen van deze mijn en die van Delft verwoest. Na afloop van dezen oorlog bleef de mijn „Oranje Nassau" tot 1884 in productie. Totaal werd daaruit 300.000 ton gewonnen. Wegens slechte finantieele uitkomsten werd de mijn in 1884 gesloten. Het aschgehalte dezer kolen was hoog, bedroeg 16 à 20 %.

De mijn Asahan was reeds eerder gesloten in 1881, daar ook deze mijn steeds met verlies werkte; uit deze mijn werd 80.000 ton kolen gedolven. In 1860 was in Koetei aan de Mahakam bij Pelarang een kleine gouvernementsontginning geopend, maar in 1872 gestaakt daar het bedrijf steeds verlies opleverde, het werd overgedragen aan den sultan van Koetei. Op Poeloe Laoet werden reeds sedert 1852 kolen gedolven, jaarlijks werd door Inlanders en enkele Europeanen 5000 ton kolen gewonnen en aan voorbijvarende stoomschepen verkocht voor 6 à 7 gld. per ton en op Java voor 10 à 15 gld. Deze kolen waren van dezelfde kwaliteit als die van Pengaron met eenzelfde hoog aschgehalte. Deze kleine ontginningen zijn gestaakt, nadat in 1890 de concessie Kota Baroe werd verleend. De kolenlagen werden later door de Steenkolen maatschappij „Poeloe Laoet" te Amsterdam ontgonnen. In 1908 kwam de mijn in productie, leverde 99.143 ton en werd op 1 October 1913 door het Gouvernement overgenomen; wegens de algemeene slechte kolensituatie in 1931 stopgezet. - In 1868 werd het Ombilil-kolenveld ontdekt door den mijningenieur W. H. de Greve. Bij besluit van 28 December 1891 Stbl. 223 werd besloten dat de ontginning van Gouvernementswege zou geschieden, in 1892 werd met een proefontginning begonnen. In 1893 werd reeds 47.833 ton gedolven, in 1930 bereikte deze ontginning een maximum productie van 624.212 ton, waarna wegens de ongunstige tijdsomstandigheden de productie in het volgende jaar terugging tot 507.545 ton. Afscheephaven van de Omilimijnen is Emmahaven bij Padang ongeveer 160 KM. van den ontginningszetel gelegen. - Een derde Gouvernementsmijn, die de veredelde kolen om Boekit Asem in Palembang ontgint, werd in 1919 geopend nadat te voren de zgn. Lematangconcessies: Boekit Asem, Bt. Kendi. Bt. Ringin, Soeka Marinca en Tehangau door het Gouvernement waren overgenomen. In 1917 werd uit een proefontginning 9.765 ton hoogwaardige kolen gewonnen, de productie ging geleidelijk omhoog en bereikte in 1930 een maximum van 413.762 ton, maar viel in 1931 terug tot 303.246 ton wegens de ongunst der tijden. Afscheephaven voor deze kolen is Kertapati aan de Moesi, even bovenstrooms Palembang, ongeveer 155 KM. van de ontginningszetel gelegen. - In Beraoe bij Goenoeng Sawar in Borneo, aan den rechteroever der Keleirivier, ongeveer 14 KM. boven haar monding, komen 11 ontginbare kolenlagen met een dikte van ongeveer 20 M. kool voor met 12-15 % water en een aschgehalte van 5 %; een ander terrein langs de Beraoerivier is nog rijker aan kolen, 21 lagen met ongeveer 31 M. ontginbare kool treft men aldaar aan, maar het watergehalte is hoog, 30 %; dit zijn dan ook zeer jonge kolen, welke niet voor exploitatie in het groot in aanmerking komen. In 1920 is op de concessie Rantau Pandjang aan de Keleirivier door de Steenkolen maatschappij „Parapattan" een ontginning geopend. Deze mijn wordt geëxploiteerd door de Koninklijke Pakketvaart Maatschappij, die tevens de grootste verbruikster dezer kolen is. - Nog een mijn met grootere productiecapaciteit bewerkt een kolenterrein op den vasten wal van Borneo, tegenover Poeloe Laoet. Deze mijn wordt ontgonnen door de Mijnbouw- en Handelmaatschappij „Goenoeng Batoe Besar" en produceerde in 1928 - 1929 - 1930 - 1931 resp. 142.033 - 137.562 - 100.519 en 50.510 ton. In Mei 1931 werd de winning stopgezet en in Augustus daarop de mijn gesloten, eveneens wegens de slechte kolenmarkt. - Op klei-

nere schaal worden nog kolen gewonnen op de concessie Loa Boekit in Koetei door het Zelfbestuur verleend aan de Erven Pangeran Amidin Mangkoe Negoro te Tenggaron; deze concessie produceerde in 1928 - 1929 - 1930 en 1931 resp. 31.211 - 29.155 - 45.420 - 37.453, 5 ton. De Mijnbouw- en Handelmaatschappij „Menoehan" v/h Handel- en Mijnbouwmaatschappij Teweh, die de concessie Djaloein exploiteert, produceerde in 1930: 4.768 ton en in 1931 nihil.

Kolonedale, zie **Kolonodale.**

Koloniaal Instituut, zie **Instituten.**

Koloniaal Militair Invalidenhuis op Bronbeek. Hierin worden, voor zooveel de ruimte toelaat, ter verpleging opgenomen gegageerde of gepensionneerde militairen uit Ned.-Indië, Suriname of Curaçao en van de Kon. Ned. Marine. Bronbeek is een landgoed bij Arnhem.

Koloniaal Museum, zie **Instituten** onder Koloniaal Instituut.

Koloniaal Verslag, zie **Indisch Verslag.**

Koloniale Bank, zie **Banken, Bankwezen.**

Koloniale Bibliotheek is de benaming van de bibliotheek van het Indisch Genootschap met die van het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië, gevestigd te 's-Gravenhage, Van Galenstraat 14. In 1908 verscheen een catalogus, waarop jaarlijks vervolgen worden uitgegeven.

Koloniale Politiek. Onder „Koloniale Politiek" brengt men de vraagstukken, die tengevolge van het eigenaardig karakter der koloniën als zoodanig door andere gegevens beheerscht worden dan de gewone.

Het bijzonder karakter der koloniën wordt in de eerste plaats bepaald door den gezagsband met het moederland. Naarmate die band losser is, vertoonen minder vraagstukken koloniale kleur.

Geldt het van het moederland ver af gelegen tropische koloniën, welke niet zelfbesturend zijn, dan neemt veelal het aantal vraagstukken van koloniale kleur toe en worden deze daarbij ingewikkelder gemaakt door rasverschil en de maatschappelijke gevolgen daarvan.

De koloniale politiek heeft inderdaad rekening te houden met voortdurende verandering en verwording van verhoudingen in de koloniën zelve. Hiertoe werkt vanzelf mede de zorg van het Moederland voor het welzijn der kolonie, want een welvarende kolonie is ook een belang voor het moederland. Maar door het koloniaal bestuur van het moederland wordt, gewild of ongewild, een versnelde ontwikkeling der koloniale bevolking bevorderd, waardoor deze op den duur en althans in hare hoogere lagen, deel wenscht te krijgen aan de beslissing over haar belangen, dan wel deze in eigen handen wil nemen.

Het is daarbij de moeilijke taak der koloniale politiek om een vreedzame oplossing te vinden tusschen den onvermijdelijken drang bij de meer ontwikkelden naar volledig zelfbestuur, de mogelijkheid daartoe, gegeven het algemeen aspect der koloniën en de moederlandsche belangen daarbij gemoeid. Speciaal in de tropische koloniën met hare heterogene bevolking, zal de groote meerderheid der bevolking, n.l. de Inheemsche, veelal de ontwikkeling nog missen voor zelfbestuur in vollen omvang, zoodat de zorg voor de belangen der minderheden in zoo'n maatschappij, die daarin juist veelal belangrijke factoren voor de ontwikkeling der koloniën vormen (de Europeanen en Vreemde Oosterlingen), tot behoedzaamheid manen.

Voor Britsch-Indië schiep men de diarchie, een gesplitst bestuur, waarbij een aantal onderwerpen behandeld worden door den Provincialen Gouverneur met zijn aan den Raad verantwoordelijke ministers en het overig deel onder leiding van den Gouverneur met zijn ambtelijke raadslieden blijft.

De Philippijnen hebben sinds 1916 een bijna volledig zelfbestuur. Volledige onafhankelijkheid schijnt aanstaande.

Wat nu aangaat het Nederlandsche deel van Azië, was vóór 1848

in **Nederland** het Opperbestuur „bij uitsluiting" bij den Koning; ná 1848 werd medewerking van den Nederlandschen wetgever mogelijk en soms vereischt. In **Indië** bestond slechts strenge centralisatie van gezag in den persoon van den Gouverneur-Generaal.

Eerst sedert 1903 is, daargelaten een van ouds bestaande autonomie van de desa, een bescheiden decentralisatie en medezeggenschap der ingezetenen verleend geworden (locale raden).

De wet van 1916 schiep daarbij een **centraal**-vertegenwoordigend lichaam in den vorm van den Volksraad, die eerst nog slechts als adviseerend College optrad maar door de jaarlijksche behandeling der Indische begrooting, dadelijk grooten invloed op den gang van zaken verwierf.

De Grondwetsherziening van 1922, neergelegd in de twee, de koloniën betreffende artikelen 61 en 62 der Grondwet, wilde wetgeving en bestuur ten aanzien van de inwendige aangelegenheden zooveel mogelijk leggen in handen van in Indië zelf zetelende lichamen en overheden en aan de aldaar gevestigde bevolking een zoo groot mogelijken invloed op en aandeel in de samenstelling dier lichamen toekennen.

De hierop voortbouwende herziene staatsregeling van 1925 perkte dan ook, op het voetspoor van de herziene Grondwet van 1922, de wetgevende bevoegdheid des Konings ten aanzien van Ned.-Indië in tot bepaald aangewezen onderwerpen van meer imperialen aard, zooals de defensie, de uitvoering van tractaten, enz.; de Raad van Indië werd teruggebracht tot een louter adviseerend lichaam, de Volksraad daarentegen werd van adviseerend College verheven tot een medewetgevend lichaam voor de inwendige aangelegenheden en een medewerkend lichaam inzake de begrooting.

Toch is een sterk contrast met het moederland bewaard gebleven. De wetgevende macht moet de staatsregeling van Indië vaststellen en kan overigens elk onderwerp

regelen als daaraan behoefte blijkt te bestaan. Koning en wetgevende macht in Nederland hebben verder een repressief toezicht op de Indische wetgeving (schorsings- en vernietigingsrecht). Bij conflict tusschen den Gouverneur-Generaal en Volksraad inzake wetgeving, kan bij algemeenen maatregel van bestuur de oplossing gegeven worden (art. 89, 90 I.S.).

De verschillende hoofdstukken der begrooting behoeven, als tusschen Gouverneur-Generaal en Volksraad overeenstemming is verkregen, nog slechts goedkeuring bij de Nederlandsche wet. Maar bij geschil tusschen Gouverneur-Generaal en Volksraad, dan wel indien de Nederlandsche wetgever zich met de in Indië vastgestelde begrootingsdeelen niet kan vereenigen, geschiedt vaststelling bij de wet.

De Kroon kan den Gouverneur-Generaal „aanwijzingen" geven aangaande zijn te volgen gedragslijn, welke hij heeft te volgen en ingevolge den hoeksteen van ons staatsrecht, neergelegd in den regel: de Koning is onschendbaar, de Ministers zijn verantwoordelijk, is tenslotte voor den gang van zaken in Indië de Minister van Koloniën verantwoordelijk tegenover het Nederlandsche Parlement.

Dekt de Minister van Koloniën den Gouverneur-Generaal en keurt het Parlement dit af, dan zal de Minister van Koloniën aftreden, tenzij tot Kamerontbinding wordt besloten. Dekt de Minister van Koloniën den Gouverneur-Generaal niet, dan zal deze ontslag krijgen of aftreden.

Zoo heeft de Nederlandsche koloniale politiek in den loop der tijden en rekening houdende met de evolutienoodzaak, geleid van absolute zeggingschap der Kroon over de overzeesche gewesten, ná 1848 tot toenemende medezeggingschap van het Nederlandsche Parlement (begrooting, wetgeving) en ná 1922 tot verlegging van het zwaartepunt der behartiging van de inwendige aangelegenheden van het Plein naar het Buitenzorg, met toenemende

medezeggingschap der ingezetenen, ook der Inheemschen in Indië (decentralisatie, bestuurshervorming, centraal vertegenwoordigend lichaam), waarbij echter voor een sterk contact met het moederland is zorg gedragen. N. d. W.

Koloniale Reserve. Deze is een onderdeel van het Ned.-Indische leger te Nijmegen met hoofdzakelijk het doel aanneming en uitzending van personeel beneden den rang van onderluitenant, zoowel voor het voornoemde leger als voor de troepen in Suriname en Curaçao.

Kolonisatie. In de eerste eeuwen van onze jaartelling werden kolonies gevormd door Hindoes op Java, Sumatra en Borneo. Sporen daarvan zijn nog overal te vinden. Later hebben ook kolonies van Hindoe-Javanen zich in de Buitengewesten gevestigd.

Kolonisatie van Europeanen is in Ned.-Indië van weinig belang geweest. In den Compagniestijd werden enkele pogingen gedaan (Banda eil., Ambon, Kisar) waarvan nog enkele sporen bestaan, maar veel resultaat hebben die pogingen niet gehad. Uit latere tijden zijn nog te vermelden de in 1890 te Poespo gestichte landbouwkolonisatie van oud-militairen, de landbouwvestigingen van Transvalers in het Lembangsche (bij Bandoeng na den boerenoorlog in 1900, de kolonie van Indo-Europeanen van Soerja-Soerimat ook in het begin dezer eeuw te Tjilogo en de kolonisatie van het Indo-Europeesch verbod in de Lampongsche districten op de Goenoeng Gisting, waarmede eenige jaren geleden een begin werd gemaakt. Evenmin als van de klein-landbouwperceelen van Europeanen en Indo-Europeanen zijn de resultaten van die kolonies van veel beteekenis. In de laatste jaren kwam ook Nieuw-Guinee ter sprake als gelegenheid voor kolonisatie voor Europeanen. Ondanks herhaalde waarschuwingen van de autoriteiten, die overigens de eerste pogingen op welwillende ijze steunden, vertrokken eenige tientallen kolonisten derwaarts. Tegen enkele gevallen, waarin de kolonisten zich voorshands een redelijk bestaan konden scheppen stonden verschillende andere welke op een mislukking uitliepen. Op de Goenoeng Gisting werd de ervaring opgedaan, dat de kolonist een vrij groot kapitaal of goede geregelde inkomsten noodig heeft om het hoofd boven water te houden.

Kolonisatie van Inlanders is van meer belang. Men zou hier eigenlijk beter van transmigratie kunnen spreken. Spontane transmigratie is altijd voorgekomen. Zoo is Oost-Java in de 18de eeuw al door Madoereezen bevolkt. Na den aanleg van irrigatiewerken en van den spoorweg naar Banjoewangé gingen ook Javanen van Midden-Java in grooten getale daarheen. Verder vindt men overal in den archipel nederzettingen van niet-inheemsche Inlanders. Van Gouvernementswege is de transmigratie bevorderd na de vermeende inzinking van Indië's welvaart, waarnaar in de jaren 1900-1905 een onderzoek werd ingesteld. In 1902 werd aan een assistent-resident opgedragen gronden te zoeken op Sumatra geschikt voor kolonisatie van Javanen. Het doel was eenerzijds Java van zijn overbevolking te ontlasten anderzijds schaarsch bevolkte streken der Buitengewesten tot ontwikkeling te brengen. Te Gedong Tataän in de Lampongsche districten werd de kolonie gesticht. De eerste kolonisten werden met alles geholpen. Twee jaar lang kregen zij steun van de regeering. In 1911 werd echter de regeling gewijzigd. De kolonisten kregen toen vrije overtocht naar het terrein en *f* 22.50 per gezin om schulden op Java te betalen en voor onderhoud gedurende den allereersten tijd. Zij moesten dan verder bij de sedert opgerichte Lampongsche Volksbank het noodige leenen. De kolonie bestond in die jaren uit een paar duizend gezinnen. De kolonie geraakte tot meerderen welstand toen tot aanleg van irrigatiewerken werd overgegaan. Uitbreiding werd wenschelijk en was mogelijk na aanleg van nieuwe irrigatiewerken. Verder bleek, dat de oude kolonisten genegen waren nieuwelingen te huisvesten en te

onderhouden als de regeering de overtochtskosten betaalde en de nieuwelingen zouden kunnen helpen bij het binnenhalen van den padioogst. Dit alles gaf een groote vermeerdering van de bevolking der kolonie. Eind 1931 had deze 36.000 zielen en moest wederom naar nieuwe terreinen worden gezocht, die men gevonden heeft in de nabijheid van Soekadana, waar 30.000 bouw grond daartoe van de boschreserve zal worden afgeschreven.

Reeds eerder was het noodig gebleken een nieuw terrein te openen te Kota Agong aan de Semengkabaai. Het aantal zielen, eind 1931 ongeveer 3500, blijft ongeveer stationnair. Deze kolonie had veel te lijden van malaria.

In Benkoelen ontstond een kleine kolonie bij Kepahiang, waarvoor Contr. D. G. Hooyer Soendaneezen deed overkomen en ook later zijn in dit gewest nog kleine kolonies gevormd (tezamen ± 800 zielen), die gebruik maken van door de inheemsche bevolking verlaten sawahs.

Door de Witte-Kruiskolonie te Salatiga werd te Kalawara-poetih (Midden-Celebes) een kolonie geopend die later overgegeven werd aan het Leger des Heils en ook van weinig belang is.

Onder kolonisatie begrijpt men soms ook de z.g. arbeiderskolonisatie. Vroeger werden ter Oostkust van Sumatra de Inlandsche contract-arbeiders in groote kazerneachtige gebouwen ondergebracht, omstreeks 1916 zijn de tabaksplanters aldaar begonnen aan eenige trouwe arbeiders een afzonderlijke woning toe te wijzen met een erf van ± 700 M². daaromheen. Langzamerhand is men hiermede voortgegaan en zijn op verschillende plaatsen ondernemingskampongs verrezen.

De regeering stelde eenige jaren geleden een Centraal Kolonisatie-Comité in, dat in 1931 verslag uitbracht, welk verslag op ruime schaal werd verspreid. d. M. S.

Komering, zijrivier van de Moesi, res. Palembang.

Komering-Hilir, onderafd. der afd. Palembangsche Benedenlanden, res. Palembang, onder een Controleur B.B. De hoofdpl. is Kajoeagoeng. De onderafd. telt bijna 115.000 inw. w.o. 22 Europeanen en een paar honderd Chineezen. Het is een zeer water- en vischrijk land met een welvarende bevolking en met goede land- en waterwegen.

Komering-Hoeloe, onderafd. der afd. Ogan- en Komering-Hoeloe, res. Palembang, onder een Controleur B.B. met standplaats Martapoera. De onderafd. telt ruim 70.000 inw., w.o. 17 Europeanen en een paar honderd Chineezen. Martapoera ligt aan den Zuid-Sumatraspoorweg. De onderafd. heeft goede land- en waterwegen.

Konang-Konang (Mal.), vuurvliegjes of glimwormen, zie **Kevers, Torren** of **Schildvleugeligen.**

Kondé (Mal., Jav.), haarwrong, de gewone haardracht van Javaansche, Maleische, Indo-Europeesche en Chineesche vrouwen. Er zijn zeer veel manieren om den haarwrong op te maken, veelal afhankelijk van de landstreek. Soms wordt de kondé aangevuld met een tjemara (lossen haarstaart) om hem grooter en voller te maken.

Kongsi (Chin.), Chineesche firma, vennootschap of maatschappij in den regel om handel te drijven. Een kongsi heeft een naam van bloemrijke beteekenis of gelukaanbrengende strekking, welke gestempeld wordt onder aan alle stukken der kongsi. Het Chineesche woord voor stempel is „tjap"; vandaar worden de kongsi's ook tjaps genoemd.

De voormalige kongsi's ter Westerafdeeling van Borneo (in het sultanaat Sambas) waren republiekjes, ook wel federaties van republiekjes van Chineezen, die zich hadden aaneengesloten tegen de vorsten en de Dajaksche stammen. Na, veelal bloedige, expeditie werden zij geleidelijk door het gouvernement opgeheven, de laatste in 1884.

Koning Willem III School te Batavia, zie **Onderwijs.**

Koningin Emma School te Soerabaja, zie **Onderwijs.**

Koningin Wilhelmina School te Batavia, zie **Onderwijs.**

Koninginnebaai, ten Z. van Padang. In het N. gedeelte dezer baai is de Emmahaven aangelegd, de afscheephaven van Padang.

Koningstijger, zie **Tijgers.**

Koninklijk Bataviaasch Genootschap Voor Kunsten en Wetenschappen, zie **Genootschappen.**

Koninklijk Instituut Voor De Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië, zie **Instituten.**

Koninklijk Magnetisch en Meteorologisch Observatorium. Met de leiding van deze te Batavia gevestigde inrichting is onder de leiding van den commandant der zeemacht en hoofd van het departement van marine belast, een directeur. Het observatorium geeft een maandelijksch en een jaarlijksch overzicht van den regenval uit. In de jaarboeken van die instelling worden de uitkomsten van de meteorologische en magnetische waarnemingen te Batavia vereenigd. De waarnemingen van aardbevingen en vulkanische verschijnselen, door ambtenaren en particulieren in den archipel verricht, worden in het Natuurkundig Tijdschrift van Ned.-Indië gepubliceerd; die met de seismografen van het observatorium verkregen in een maandelijksch bulletin. Voor een 10-tal plaatsen worden de getijden vooruit berekend en verkrijgbaar gesteld bij de onderdepôts van zeekaarten (zie **Hydrografische Dienst**). Elken ochtend te 1 u. 0 m. M.G.T. wordt een tijdsein volgens het internationale, zg. Onogs-schema via Malabar op een golflengte van 15.600 M. radiografisch uitgezonden (zender P.K.X), en ook op korte golflengte 26.22 M. zender P.L.O.

Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap, zie **Aardrijkskundig Genootschap (Koninklijk Nederlandsch).**

Koninklijke Nederlandsch-Indische Luchtvaartmaatschappij (K.N.I.L.M.). Met deze te Amsterdam gevestigde naamlooze vennootschap heeft het Indische gouvernement een subsidieovereenkomst. Het toezicht op de naleving hiervan, alsmede de overheidszorg met betrekking tot het burgerlijk luchtverkeer is opgedragen aan het onder het departement van verkeer en waterstaat, ressorteerende, te Bandoeng gevestigde afdeeling „Luchtvaart". Gedurende het jaar 1931 waren van deze maatschappij in Indië de volgende luchtlijnen in bedrijf:

Batavia-Bandoeng v.v. 110 K.M. dubbeldagelijks;
Batavia-Semarang-Soerabaja v.v. 670 K.M. dagelijks
Batavia-Palembang v.v. tot 1 Mei 1931, 585 K.M. wekelijks
Batavia-Palembang-Singapore v.v. 1161 K.M. wekelijks
Singapore-Medan v.v. v. 5 Aug. 1931 620 K.M. wekelijks
Batavia-Palembang-Pakanbaroe-Medan v.v. 1881 K.M. wekelijks

Einde 1931 bedroeg de wekelijks gevlogen afstand 17.896 K.M.

Van eene geleidelijke uitbreiding welke in normale tijden niet achterwege had kunnen blijven, moest onder de huidige omstandigheden worden afgezien. Zoo moest de inrichting der luchtroute Batavia-Benkoelen-Padang welke grootendeels reeds verkend en voorbereid was, en van eene luchtverbinding Soerabaja-Makassar worden uitgesteld.

De wekelijksche verbinding Batavia-Palembang werd opgeheven omdat de beide overige verbindingen van deze plaats met Batavia voldoende bleken. Daarentegen werd de lijn Batavia-Singapore in Augustus 1931 doorgetrokken tot Medan. De lijn Singapore-Medan echter moest wegens de teleurstellende resultaten begin 1932 worden stopgezet.

Het vervoer had plaats met 7 F VII B- en 2 F-XII-vliegtuigen.

Koninklijke Nederlandsch-Indische Vereeniging Voor Luchtvaart. Deze vereeniging vermeldt in haar maandblad „Luchtvaart" het noodige omtrent de ontwikkeling van het luchtverkeer in Indië en in het buitenland.

Koninklijke Nederlandsche Maatschappij Tot Het Opsporen En Ont-

ginnen Van Petroleumbronnen In Nederlandsch-Indië, zie **Aardolie.**

Koninklijke Nederlandsche Vereeniging „Onze Vloot". Het hoofdbestuur dezer vereeniging zetelt te 's-Gravenhage, het centraal bestuur der afdeelingen in Oost-Azië is gevestigd te Batavia. Deze vereeniging, opgericht 26 Mei 1906, niet vertegenwoordigende eenige staatkundige of godsdienstige richting en van oordeel, dat het algemeen belang en de welvaart der volkeren dringend vereischt een internationale, voor allen bindende regeling, waardoor de verhoudingen tusschen de beschaafde staten uitsluitend door het recht beheerscht en een duurzame vrede verzekerd wordt, stelt zich ten doel om, zoolang zulk een regeling niet is tot stand gekomen, in het nationaal belang de instandhouding te bevorderen van een voor de bescherming der belangen van het Koninkrijk der Nederlanden noodige en op de sympathie der natie steunende zeemacht en daartoe bij alle Nederlandsche onderdanen het besef aan te kweeken en te versterken, dat - vooralsnog - een zoo krachtig mogelijke Nederlandsche zeemacht onmisbaar is als waarborg voor de eerbiediging van ons onafhankelijk volksbestaan en voor het behoud van het grondgebied van het Rijk in en buiten Europa.

Koninklijke Paketvaart Maatschappij. Met deze te Amsterdam gevestigde naamlooze vennootschap is bij de wet een overeenkomst gesloten betreffende het onderhouden van scheepvaartverbindingen in Ned.-Indië (aanvangende in 1931 en eindigende 31 Dec. 1945) waarbij de maatschappij zich verbindt o.m. om op den voet der bepalingen van de overeenkomst een 27-tal lijnen te bevaren. In de overeenkomst komen wijders o.m. bepalingen voor nopens het vervoeren van Landsreizigers, Landsgoederen en de post.

Koper en **koperertsen** komen in Indië niet in groote hoeveelheden voor; het is als gedegen koper en als erts aangetroffen. In gedegen toestand op Borneo, Celebes en Timor; in Celebes aan den voet van het Latimodjonggebergte en in Midden-Celebes bij Oeloewai, waar 2½ kg. zware klompen koper zijn gevonden; op Timor in klompen tot 15 kg. toe in het riviertje Fatoe Naik tusschen kalksteenbrokken. Als erts komt het voor in den vorm van chalcopyriet (koperkies) een verbinding van koper, ijver en zwavel (chem. formule $CuFeS_2$), voorts als verweeringsproducten azuriet (koperlazuur) en groene malachiet. Verderder als koperhoudende pyrieten en dikwijls in gezelschap van galeniet (loodglans) en sfaleriet (zinkblende) in gangen met goud en zilver in de jonge goudzilverertsgangen.

Op Sumatra wordt het gevonden in Tapanoeli bij Moeara Sipongi aan contactkalksteen, op Sumatra's Westkust bij Goenoeng Batoe Besi nabij Fort van der Capellen als impregnaties in diabaas en nevengesteente (kleigesteente), bij Timboeloen en Batoe Mendjoeloer in het Siboemboemgebergte, als chalcopyriet met zijne verweeringsproducten in een granaatgesteente door contactmetamorphose ontstaan, in de Rawas (Palembang) bij Soengei Toeboh met lood- en zinkertsen, in de Lampongs bij Sebalau in de cementatiezône van een ijzererts voorkomen. Op Java bij den vulkaan Sawal (Cheribon) in kleine gangen in andesiet, in Madioen bij Djanglot (Patjitjan) met galeniet, sfaleriet en pyriet. Op West-Borneo bij Montrado in kleischalie en ten Z. van Bengkajang in kwartsgangen. Op Noord-Celebes in goudertsgangen als impregnaties in gezelschap van galeniet en sfaleriet en voorts op Timor. Van oudsher heette dit eiland een kopereiland te zijn vermoedelijk door de sporadische vondsten van groote koperklompen. De Vereenigde Oost-Indische Compagnie trachtte contracten af te sluiten met Timoreesche vorsten voor de levering van koper, doch te vergeefs, nooit zijn deze vorsten daarop ingegaan. Door de onderzoekingen van Gouvernementswege bleken de berichten

Koppensneller — Borneo.

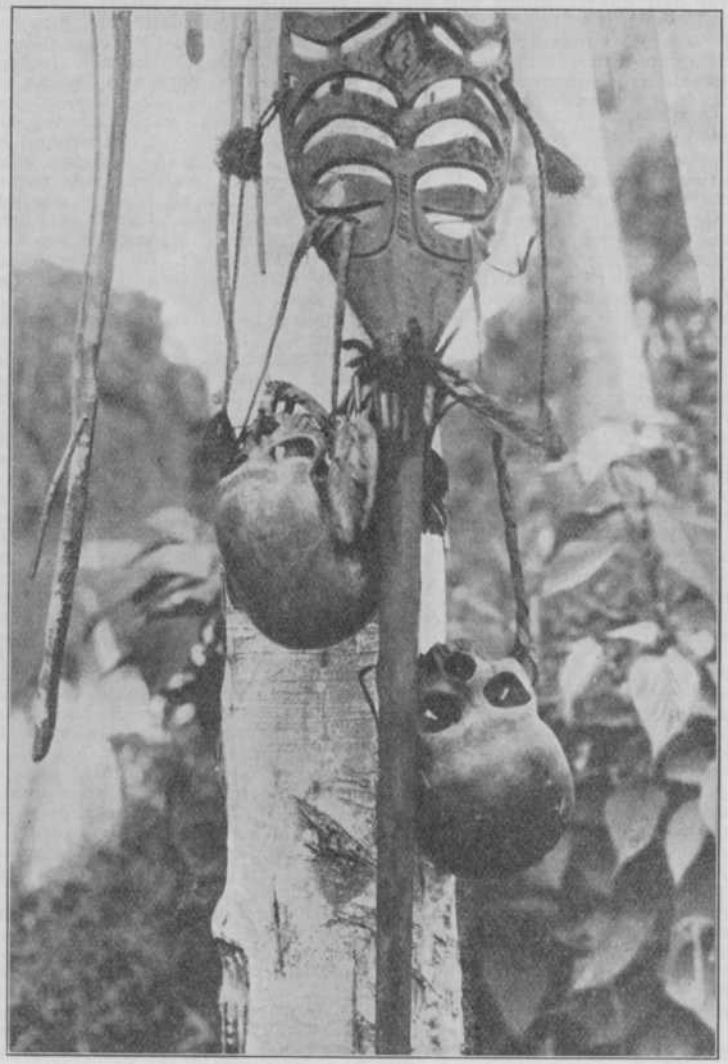

Tropheeën van koppensnellende Papoea's — Zuid-Nieuw-Guinee.

over den koperrijkdom van dit eiland overdreven te zijn. Men vindt op zeer vele plaatsen in de landschappen Amarassi, Beloe, Bone, Tanini en Legogama vele kopersporen, als blauwe azurieten, kopersulfaat en groene malachieten. Vooral in den drogen tijd komen deze verweeringsproducten als exudaties (uitzweetingen) te voorschijn, waardoor men den indruk krijgt, dat de bodem veel kopererts zou bevatten. Hier en daar treft men groote blokken chalcopyriet (koperkies) aan het oppervlak grootendeels reeds tot een bruine cellige massa verweerd. Het kopererts komt op Timor magmatisch voor in slieren en nesten van serpentijn, dat op Timor veel verbreid voorkomt. - In 1905 en 1906 werden resp. 15.5 en 9.6 en later nog eens in 1910: 120 ton kopererts gewonnen op het concessieterrein Kesikan (Patjitan) in Madioen. Daarna verneemt men niets meer van winning van kopererts. D.

Kopi Daoen (Mal.), beteekent koffie van bladeren. De bladeren van koffieboomen worden geroosterd en hiervan wordt een aftreksel gemaakt. Een goede drank, vooral door Inlanders gebruikt.

Kopiah (Ar. koefijah), hoofddeksel, oorspronkelijk de fez, waaromheen de tulband gebonden. Tegenwoordig noemt men het meer algemeen geworden mutsje, ja zelfs een hoed, pet of kalotje ook kopiah.

Koppensnellen. Dit is een gebruik dat wel overal in den archipel in zwang is geweest. Voor de meeste streken is dit aantoonbaar; in sommige werd het nog niet zoo lang geleden beoefend. Uiteraard ging het Bestuur deze barbaarsche gewoonte met kracht tegen en naarmate de bestuursinvloed intensiever werd verdween het, nadat dit gebruik ook onder den invloed van Christendom en Islam afnam. Thans wordt alleen nog in Nieuw-Guinea - waar nog niet allerwege een intensief bestuur wordt gevoerd - gesneld. De overheerschende meening van gezaghebbende schrijvers is dat bij het koppensnellen animistische en spiritistische drijfveeren voorzitten. Men offert menschen aan een overledene om dezen in het hiernamaals te dienen. Bij de snellende Dajakstammen trokken afzonderlijke personen (zoons van een overledene van aanzien), ook wel meerdere, van drie tot tien personen er op uit om iemand het hoofd af te slaan, waartoe veelal verre reizen werden ondernomen. Soms werden zij hiertoe aangezet door een droom. Liefst snelt men bij stammen waarmede men in bloedveete leeft. Bij stammen die een bondgenootschap hebben aangegaan met den stam waartoe de snellers behooren, mag niet worden gesneld. Soms dost men zich in krijgscostuum om te gaan snellen. Het slachtoffer - en allen, mannen, vrouwen, kinderen zijn welkom - wordt beslopen en verraderlijk vermoord. Na het snellen worden de koppen verdeeld. Was het aantal niet toereikend dan werden ze in stukken gehakt en werden deze verdeeld. Berucht waren de koppensnellers van Serawak. De Papoea's van Zuid-Nieuw-Guinee snellen voor de naamgeving der kinderen. Het laatste woord dat de persoon die gesneld wordt uit, of zelfs maar het geluid dat hij uitstoot wordt de naam van het kind. Dit kind heeft dan later in het hiernamaals in den gesnelde een slaaf, dien hij slechts met zijn eigen naam heeft te roepen. Bij sommige Papoeastammen op Nieuw-Guinee - en vroeger ook elders - moet een jongeling één of twee koppen hebben gesneld alvorens te kunnen huwen. Na het snellen wordt bij thuiskomst een snelfeest gegeven, mede om de zielen der gesnelde personen gunstig te stemmen. De gesnelde koppen worden geprepareerd om duurzaam te blijven en veelal versierd. Men beschouwt de zielen ook als beschermgeesten voor den stam. De geprepareerde koppen worden beschermende fetiçen, de stukjes worden als amuletten aan het lijf gedragen. De haren worden verbrand als medicijn gebruikt. De zielestof dient dus voor alles en is overal voor bruikbaar. Zijn de koppen gesneld voor een

overledene, dan worden ze vaak op diens graf opgehangen. Zie ook **Heidendom.**

Koppootige Weekdieren, zie **Inktvisschen.**

Koralen en Koraalriffen. Koralen behooren tot de zesstralige bloemdieren. Deze verschillen van de anemonen door een kalkskelet, hetwelk een stervorm heeft. Het skelet bestaat uit een voetplaat, een ringwal en straalsgewijs geplaatste kalkschotten of septen. Het wordt door het ectoderm afgescheiden. Voetplaat plus ringwal noemt men kelk, waarbinnen de koraaldieren zich grootendeels kunnen terugtrekken. Men heeft eenzame of solitaire koralen, maar veel talrijker zijn de kolonievormende (Mal. karang). Tot de solitaire behoort de **paddestoelkoraal,** die in de breedte groeit. De meeste koralen groeien in de hoogte. De individuën splitsen zich in tweeën, waarbij de nieuwe individuën eigen skeletten vormen op het oude. Dit herhaalt zich zoodat knolvormige kolonies ontstaan. Deze vertakkingen kunnen op onderscheidene wijzen plaats hebben, zoodat allerlei vormen ontstaan (**hersen- of doolhofkoraal, hertshoornkoraal,** enz.). De levende koralen kunnen prachtig gekleurd zijn. Dergelijke koraalcomplexen noemt men **koraalriffen.** Zij komen alleen voor dicht onder de oppervlakte van ondiep water in de zeeën der tropen, waar de temperatuur niet daalt onder 20° C. Dit komt omdat de meeste koralen in symbiose leven met algen, die zich in de cellen van het entoderm bevinden en die de voor het dichtbevolkte rif noodige zuurstof voortbrengen, doch dit alleen kunnen doen in het licht (assimilatie). Aangezien het licht echter niet diep doordringt in het water, kunnen de koraalriffen alleen op geringe diepte en in helder water leven.

De koraalriffen worden onderscheiden in drie soorten: 1. **strandriffen,** die tegen de kust aanliggen, 2. **barrièreriffen,** die op een afstand langs de kust liggen en 3. **atollen,** ringvormige riffen midden in zee. Volgens de theorie van Darwin ontstaan barrière-riffen en atollen door daling van het land of stijging van het zeeoppervlak. Strandriffen zijn algemeen in den archipel, behalve aan de monding van groote rivieren, waar het water troebel is. De schitterend gekleurde koraalriffen vormen met hun omgeving: niet minder fraai gekleurde anemonen die er op leven, de talrijke bontgekleurde visschen die er tusschen door zwemmen, prachtig gekleurde kwallen en andere dieren die er zweven of op den bodem liggen, een feeërieken aanblik. Niet ten onrechte noemt men dergelijke complexen dan ook wel zeetuinen en maakt men er uitstapjes heen om zich er aan te verlustigen.

Sommige eilanden bestaan geheel uit koraalriffen, o.a. de Aroe-eilanden, de Tijger-eilanden ten Z.O. van Salajar, de Schildpad- en Lucipara-eilanden midden in de Banda-zee. Lucipara is een klein atol met vele rifeilandjes.

Koran, met het lidwoord **Alkoran,** de heilige schrift der Moslims, die naar Moslimsche opvatting, Gods eigen woorden bevat, zooals Mohammed ze van den engel Gabriël te Mekka en Medina heeft ontvangen. Deze openbaringen zijn onder den khalief Othman verzameld, waarbij echter geen acht werd gegeven op de chronologische volgorde, zoodat het een onsamenhangend geheel is. Het boek bevat 114 hoofdstukken. (Ar. soerah. Mal. soerat) en is in berijmd proza geschreven. De tekst wordt gereciteerd volgens daarvoor geldende regels (Ar. tadjwid, Mal. mengadji). Ten behoeve van het reciteeren is de tekst verdeeld in 30 ongeveer gelijke gedeelten, djoez' (= gedeelte) geheeten. De koran wordt altijd in het Arabisch aangehaald. De koran is in vele talen van den archipel en in de meeste Europeesche talen vertaald, in het Nederlandsch door L. J. A. Tollens (Batavia 1859).

Korte Verklaring, zie onder **Bestuur.**

Korwar, zie onder **Heidendom.**

Kota (v. h. Sanskr. Koeta) beteekent versterkte plaats, vesting.

Tal van plaatsnamen met dit woord samengesteld duiden er op dat zij eertijds versterkt waren. Tegenwoordig wordt met kota bedoeld: hoofdplaats, stad en dorp (Min. Koto, Bataksch Hoeta).

Kotaägoeng, onderafd. met gelijknamige hoofdpl. der afd. Teloekbetoeng, res. Lampoengsche Districten, onder een Controleur B.B. De onderafd. telt bijna 50.000 inw., w.o. 140 Europeanen en ruim 1000 Chineezen. De hoofdpl. ligt aan de Semangkabaai. De bevolking teelt rijst op sawah's en op droge velden, peper en klapper.

Kotabaroe. Tal van plaatsen heeten aldus. Hier komt voor vermelding alleen in aanmerking de hoofdpl. der afd. Zuid-Oostkust van Borneo, res. Zuider- en Oosterafd. van Borneo, gelegen op Poelaulaoet.

Kotaboemi, onderafd. met gelijknamige hoofdpl., der afd. Teloekbetoeng, res. Lampoengsche Districten, onder een Controleur B.B. De onderafd. telt bijna 82.000 inw. w.o. een 40-tal Europeanen en 1300 Chineezen. Het plaatsje Kotaboemi ligt aan den Zuid-Sumatraspoorweg. De bevolking teelt peper.

Kotanopan, hoofdpl. der onderafd. Groot- en Klein-Mandailing, Hoeloe en Pakantan, afd. Padangsidimpoean, res. Tapanoeli, gelegen aan den weg Padang-Medan.

Kotapinang, zelfbesturend landschap in de onderafd. Laboehanbatoe, afd. Asahan, gouv. Oostkust van Sumatra. De bestuurder voert den titel Jang di Pertoean.

Kotawaringin, onderafd. bestaande uit het zelfbesturende landschap van dien naam, der afd. Koealakapoeas, res. Zuider- en Oosterafd. van Borneo, met hoofdpl. Pangkalan Boen. De onderafd. (dus ook het landschap) telt ruim 28.000 inw., w.o. een 5-tal Europeanen en 350 Chineezen. Pangkalan Boen is zoowel de zetel van het hoofd der onderafd. (Controleur B.B. of gedipl. gezaghebber B.B.) als van den zelfbestuurder. De bevolking bestaat hoofdzakelijk uit Dajaks en verder Maleiers. Het landschap werd in 1787 door Bandjermasin aan de O.I. Compagnie afgestaan. Rustverstoringen van eenige beteekenis kwamen er niet voor.

Koto (Min.), de oorspronkelijke, versterkte, vestigingen der Minangkabauers. Later, toen deze koto's zich uitbreidden en bijdorpen, taratak's, ontstonden, vormden de koto plus de taratak's de negari. Veelal had men federatie's van koto's, die dan heetten naar het aantal koto's, b.v. III Koto, XX Koto, enz. enz. Deze namen leven veelal nog voort in die der onderdistricten, districten, onderafdeelingen en afdeelingen, soms ook in die eener negari (Koto nan IV, Pajokoemboeh).

Kraaien komen in den archipel, hoewel in onderscheidene soorten, niet veelvuldig voor. De **gaok** en de **gagak,** beide zwart, op de groote Soenda-eilanden en de **Kitta** van Sumatra, schitterend gekleurd, blauwgroen met rooden snavel en pooten.

Krabben, (Mal. Kĕtam) komen in Indië in tal van soorten voor. De **sawahkrabbetjes,** die de dijkjes in de sawah's ondergraven, de zeer smakelijke **mangrovekrab** (Mal., Jav. kĕpiting), de fraai gevormde en mooi blauw gekleurde **ketam randjoeng,** de **zandkrabbetjes,** de **groene rotskrabben,** de **heremietkrabben,** die het achterlijf verborgen hebben in een slakkenhuis, waarin ze zich bij gevaar geheel terugtrekken, de **pakjesdrager,** die op den rug een schelp draagt waarop zich een anemoon heeft vastgezet, en eindelijk de **klapperdief (kĕtam Kenari)** van de Molukken, een groote en krachtige landkrab die zelfs klappers kan openen.

Krakatau of **Rakata,** vulkanisch eilandje in Straat Soenda, algemeen bekend door de hevige aardbeving van 1883 en de werking der laatste jaren.

Kraksaän, regentschap, district en onderdistrict, met gelijknamige hoofdpl., res. Probolinggo, prov. Oost-Java. Het regentschap heeft ruim 280.000 inw., w.o. bijna 500 Eur. en ruim 1200 Chineezen.

Kramat (Ar.), heilig graf, zie **Heidendom.**

Krampon, een plaatsje op Ma-

doera, regentschap Sampang, waar een fabriek is voor de gouvernements zoutverpakking in briketten.

Krankzinnigenwezen. Dit ressorteert onder den dienst der volksgezondheid. Krankzinnigengestichten zijn gevestigd te Buitenzorg, Lawang (met annex-inrichting te Pasoeroean), Magelang en Sabang; doorgangshuizen voor krankzinnigen zijn gevestigd te Batavia (Grogol), Semarang, Soerakarta (Mangoendjajan) en Soerabaja (Pegirian). In de buitengewesten zijn 6 verpleegtehuizen, n.l. te Padang, Palembang, Loeboek Pakan, Bandjermasin, Makasser en Manado. Einde 1931 waren in de gestichten, doorgangshuizen en verpleegtehuizen 8462 bedden. Het aantal verpleegden op dien datum bedroeg 8381.

Het **reglement op het krankzinnigenwezen** is vastgesteld bij Stb. 1897 no. 54 en is herhaaldelijk aangevuld en gewijzigd, laatstelijk bij Stb. 1917 nos. 497 en 530. Het is van toepassing verklaard op de onderdanen der vorsten in de gewesten Soerakarta en Jogjakarta. De regeling van de opneming van onderdanen van zelfbesturen in de buitengewesten is vervat in Stb. 1910 no. 349. Het **verplegingsreglement** is vastgesteld bij Stb. 1885 no. 139, sedert herhaaldelijk aangevuld en gewijzigd, laatstelijk bij Stb. 1927 no. 134. Voorschriften omtrent het **vervoer van krankzinnigen** zijn opgenomen in bibl. nos. 5259, 5922 en 12556.

Behalve voor den dienst der volksgezondheid wordt toezicht uitgeoefend door de hoofden van gewestelijk bestuur en de officieren van justitie.

Krapoe (Ikan), een soort zeebaars, die zeer groot kan worden.

Kraton (Jav.), eigenlijk karaton van ratoe = vorst, vorstenverblijf, paleis der Javaansche vorsten. Zie onder **Vorstenlanden.** Ook op de buitengewesten heeten sommige vorstenverblijven kraton, o.a. dat van den sultan van Pontianah en der voormalige sultans van Atjeh en Bandjermasin.

Krawang, regentschap der res. (afd.) Batavia, prov. West-Java, hoofdpl. Poerwakarta. Het regentschap telt ruim 1 millioen inw., w.o. ruim 1000 Eur. en ruim 12.000 Chineezen. Een groot gedeelte van het gebied wordt gevormd door de bekende uitgestrekte particuliere landerijen Tegalwaroelanden en de Pamanoekan- en Tjiasemlanden. Eerstgenoemde landen hebben een oppervlakte van ruim 86.000 bouws, laatstgenoemde van bijna 100.000 bouws (van 500 vierk. R.R.). De laatste zijn in handen van een Britsche maatschappij. Krawang behoorde tot 1677 aan Mataram, in welk jaar het werd afgestaan aan de O.I.C. Veel rustverstoringen hadden er niet plaats. In 1816 een opstand en in 1832 het bekende Chineezenoproer; de rust werd spoedig hersteld.

Krawangan of **Trawangan** (Mal., Jav.), een eigenaardig soort specifiek Indisch kantwerk, hetwelk wordt vervaardigd door uit een stuk linnen draden te rafelen waardoor het gewenschte dessin wordt verkregen. Deze industrie wordt vooral beoefend door vrouwen in de gewesten Palembang en Sumatra's W.k.).

Kreeften. De **Indische zeekreeft** (Mal. **oedang karang**) is de **langoest** (zonder scharen) en is er door groote soorten vertegenwoordigd, die vooral op koraalriffen leven. Zij zijn vrijwel oneetbaar in tegenstelling met de zeer fijne Europeesche langoest.

Krekels (Mal., Jav. djankërik) leven in vrij diepe holen, die zij in den grond graven en waaruit zij 's nachts te voorschijn komen. Sommige soorten gebruikt de Inlander voor de krekelgevechten; de diertjes worden in een bamboekokertje bewaard. Ook worden zij gegeten. De **veenmol** (Mal. **andjing tanah** = aardhond) is een graver bij uitnemendheid met breede krachtige voorpooten. Krekels brengen de bekende snerpende geluiden voort.

Kris, Këris, zie **Wapenen.**

Kroë, onderafd. met gelijknamige hoofdpl. der afd. en res. Benkoelen, onder een controleur B.B. of gezaghebber B.B. De onderafd. telt 44.000

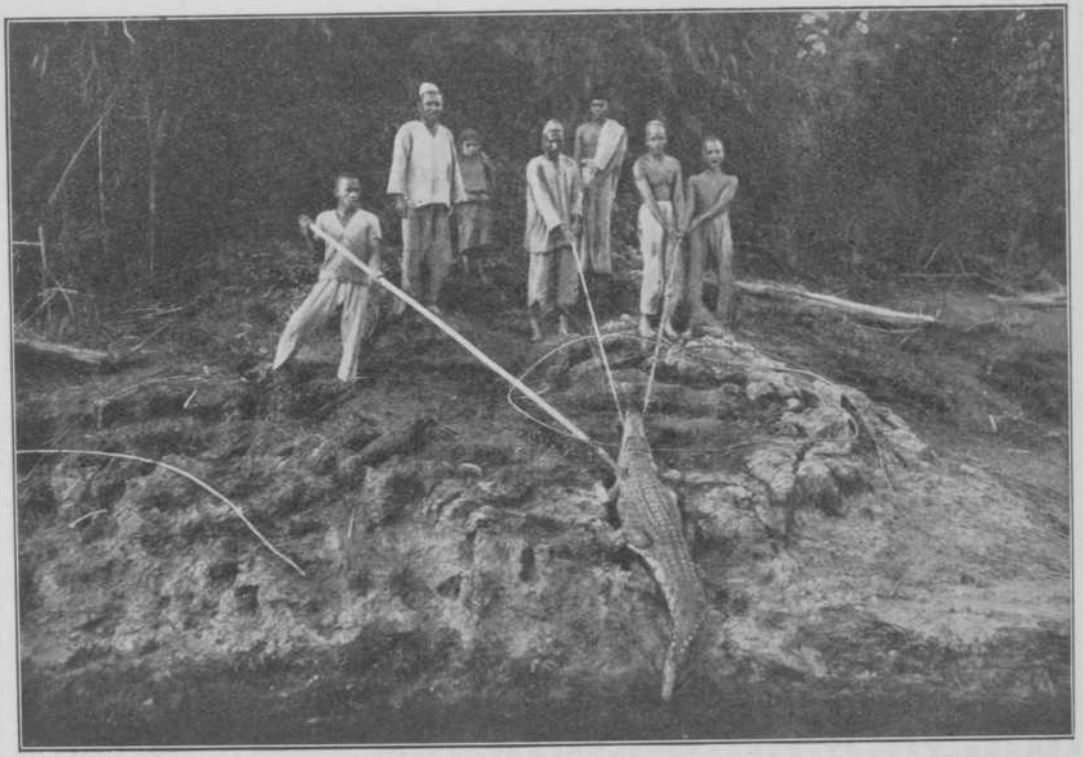

Maleiers vangen een krokodil.

inw., w.o. een tiental Eur. en ruim 5500 Chineezen. Voornaamste culturen: koffie, tabak en klappers (copra). Visscherij wordt er uitgeoefend en boschproducten en eetbare vogelnestjes ingezameld.

Kroeëngpase (rechter rivieroever) of **Gebied van Teukoe, Hakèm Kroeëng,** zelfbesturend landschap in de onderafd. Lhoksoekon, afd. Noordkust van Atjeh, gouv. Atjeh en Onderhoorigheden.

Kroeëngsabe, zelfbesturend landschap in de onderafd. Tjalang, afd. Westkust van Atjeh, gouv. Atjeh en Onderhoorigheden. (Kroeëng beteekent rivier).

Kroeëngseumideuën, zelfbesturend landschap in de onderafd. Sigli, afd. Pidië, gouv. Atjeh en Onderhoorigheden.

Krokodillen (Mal. boeaja). Hiervan komen in den archipel 2 soorten voor: de **Indische krokodil** en de **Indische gaviaal.** De eerstgenoemde wordt ook wel **kaaiman** (of **alligator**) genoemd, welke naam echter alleen van toepassing is op Amerikaansche krokodillensoorten. De Indische krokodil kan 10 M. lang worden en is zeer gevaarlijk; zij komt gewoonlijk aan riviermondingen voor doch wordt ook bovenstrooms aangetroffen. Evenals onderscheidene andere dieren wordt ook de krokodil door den Inlander vereerd, in het geloof dat de zielen der afgestorvenen hun intrek in die dieren nemen (zie **Heidendom**). Ook bestaat het geloof dat sommige menschen het vermogen bezitten krokodillen door bezweringen onschadelijk te maken. De Indische gaviaal heeft een heel anderen vorm dan de krokodil (o.a. is de bek lang en zeer smal) en wordt ook niet zoo groot (± 4½ M.). De krokodil is evenals de andere reptielen koudbloedig en legt een groot aantal eieren ter grootte van ganzeneieren.

Krokot (Kërokot, Jav.), een soort van in het wild groeiende postelein.

Kropgezwellen. De endemische krop heerscht in den archipel, evenals elders, voornamelijk in de hooger gelegen streken. Ten behoeve van deze streken wordt een gedeelte van de zoutbriquetten in de gouvernementsfabriek te Kalianget geïmpregneerd met een oplossing van joodkalium.

Kruidnagel (Mal. **Tjëngkeh**) is de ongeopende bloemknop van den nagelboom, behoorende tot de myrtaceeën en in de Molukken thuisbehoorend. Uit de bloemknoppen wordt door destillatie de **nagelolie** bereid. Voor de O.I. Compagnie had destijds het bezit van de Molukken zoo groot belang om het monopolie van kruidnagel en nootmuskaat. Tot bescherming van het monopolie werd gebruik gemaakt van de hongitochten (zie aldaar). De nagelcultuur in de Molukken is van weinig belang meer. Tegenwoordig wordt elders (Sumatra) weer meer aandacht aan de nagelcultuur gewijd m.h.o. op de Krëtëkindustrie, d.i. het Inlandsche strootje, dat met kruidnagel wordt gekruid.

Kruipende Dieren (Reptilia). De tot deze klasse behoorende dieren zijn koudbloedig. In voorhistorische tijden was het aantal soorten reptielen veel grooter dan thans. Ten deele zijn zij vermoedelijk uitgeroeid door het optreden der warmbloedige zoogdieren, die hun in schranderheid en energie de baas waren. De thans bestaande orden zijn die der **hagedissen,** der **slangen,** der **krokodillen** en der **schildpadden** (zie voor elk dezer orden onder den naam), die in den archipel in een groot aantal soorten voorkomen. Zoo bedraagt op Java het aantal soorten hagedissen 40 (in Nederland 3 à 4), slangen 116 (Nederland 3), schildpadden 12 en krokodillen 3.

Krijgsverrichtingen en **Krijgswezen** worden voor zoover noodig behandeld bij de gebiedsdeelen waarop zij betrekking hebben.

Kunst (Beeldende) en **Kunstnijverheid** worden voor zoover noodig behandeld bij de gebiedsdeelen waarop zij betrekking hebben.

Kunstgeschiedenis (Hindoe-Javaansche) zie **Oudheden** en op de namen der Hindoe-ruïnes (Boroboedoer, Pramhanan enz.).

Kunstkringen (Bond van Ned.-Indische). De op een 30-tal plaatsen bestaande kunstkringen zijn ver-

eenigd in voornoemden bond, die zich ten doel stelt het organiseeren van concert-tournées, de beeldende kunsten bevordert en overkomst van goede tooneelgezelschappen aanmoedigt. De bond is te Batavia gevestigd.

Kunstmest vindt in Indië in toenemende mate toepassing. Ten einde te concurreeren met de geïmporteerde producten was in het economisch werkplan 1934 een bedrag opgenomen voor een installatie ter vermaling van de kalkphosphaten welke in den omtrek van Buitenzorg in groote hoeveelheid worden aangetroffen. Deze meststof wordt zeer bruikbaar geacht voor de sawah's en de theecultuur. Het product werd uit Marokko geïmporteerd. De opsporingdienst heeft - deels reeds met succes - elders op Java en in de buitengewesten nasporingen gedaan naar andere phosphaatafzettingen in landbouwstreken.

Kustvaart, zie **Handel En Scheepvaart.**

Kustverlichting, zie **Bebakening, Kustverlichting En Loodswezen.**

Kwallen komen in de Indische zeeën in groote menigte voor. Er zijn er onder met fraaie vormen en kleuren; ook groote soorten met ½ M. doorsnede.

Kwantan en **Kwantandistricten,** zie **Koeantandistricten.**

Kwartels. Enkele soorten komen in den archipel voor: de **boeroeng poejoeh,** kleiner dan de Hollandsche kwartel, en de **boeroeng pikau.** De algemeene Mal. naam is boeroeng sĕloewi of ajam padi.

Kweekscholen, zie **Onderwijs.**

Kweekschool (voor Inlandsche schepelingen te Makassar). Hier worden de Inlandsche schepelingen van de Koninklijke Nederlandsche Marine opgeleid.

Kwikerts. In gedegen toestand is kwik aangetroffen in goudzanden van Borneo, vermoedelijk van Europeesche onderzoekers afkomstig, in verbinding met zwavel als Cinnaber (chem. formule HgS). Dit erts wordt dikwijls op secundaire ligplaats gevonden in beekgruis met kwarts. Daar Cinnaber bros is, kan het nooit verplaatst zijn van zijn oorspronkelijke ligging. Vindplaatsen: op Sumatra's Westkust aan den voet van Boekit Sombong, in de Linken en haar zijriviertjes als impregnaties in schisten, in Boven-Djambi aan de Melipoen in kleine holten van een conglomeraat, deze afzetting is van geringen omvang met 40-80 gr. cinnaber per kub. m., verder secundair in Soengai Salak in het beekgruis, in de Westerafdeeling van Borneo in het schistgebied bij het contact van graniet, in het bovenstroomgebied van de Sambas in dunne snoertjes en onregelmatige ophoopingen, in het bovenstroomgebied van de Sikajam als impregnaties in schisten eveneens bij het contact hier met een basisch uitvloelingsgesteente. Secundair komt het vrij algemeen voor in de goudzanden van Mandhor en Sambas, o.a. in de zijriviertjes van de Miroe en in de Sekiri. D.

Kwikstaartjes uit het Noorden, overwinteren in Indië.

L.

Laba-Laba (Mal.), **Lawa-Lawa** (Jav.) zie **Spinnen.**

Laboe (Mal., Jav.), pompoen, kalebas, waarvan onderscheidene soorten in Indië voorkomen.

Laboehanbatoe, (Laboehan = reede, batoe = steen), onderafd. der afd. Asahan, gouv. Oostkust van Sumatra, onder een controleur B.B. met standplaats Rantauprapat. De onderafd. heeft bijna 135.000 inw., w.o. ongeveer 500 Eur. en 10.500 Chineezen. De rivieren Panai en Bila stroomen door deze onderafd. en vereenigen zich binnen dat gebied. Ook de zelfbestuursgebieden Panai en Bila (benevens Koealoeh en Kotapinang) liggen binnen de onderafd. Cultures: rijst (meest op ladangs), tabak, rubber(ook Europeesche ondernemingen) peper en gambir. Uitvoer van boschproducten.

Laboehanroekoe, hoofdpl. der onderafd. Batoebara, afd. Asahan, gouv. Oostkust van Sumatra.

Labohan Hadji, zelfbesturend

landschap in de onderafd. Tapaktoean, afd. Westkust van Atjeh, gouv. Atjeh en Onderhoorigheden.

Laboratoria. De volgende laboratoria zijn gouvernementsinstellingen: I. **De botanische laboratoria** van 's Lands plantentuin, ressorteerende onder het departement van economische zaken. Het hoofd is belast met het algemeen biologisch en physiologisch onderzoek van de tropische flora. Onder zijn beheer staan: a. het **Treublaboratorium** te Buitenzorg hetwelk gelegenheid biedt aan niet aan het departement verbonden natuuronderzoekers om aldaar werkzaam te zijn. Tal van buitenlandsche natuuronderzoekers komen in het vreemdelingenlaboratorium werken; b. het **laboratorium van den bergtuin te Tjibodas,** met logeergebouw, hetwelk is bestemd voor de studie van het tropische oerbosch en de bergflora. II. **Het zoölogisch** museum en **laboratorium** te Buitenzorg, eveneens tot 's Lands plantentuin behoorende. III. **De laboratoria voor materiaalonderzoek** te Bandoeng, ressorteerende onder het departement van verkeer en waterstaat. Ook ten behoeve van andere takken van dienst, van locale raden en van particulieren kunnen tegen tariefsprijs onderzoekingen worden gedaan. IV. **De paleontologische, petrografische, scheikundige en geologische laboratoria** te Bandoeng van den opsporingsdienst van den dienst van den mijnbouw (departement van economische zaken). V. **Het scheikundig laboratorium** van het algemeen proefstation voor den landbouw te Buitenzorg (departement van economische zaken) verricht de scheikundige onderzoekingen, welke door de andere afdeelingen van het algemeen proefstation en de landbouwvoorlichtingsdiensten verlangd worden (analyses van meststoffen voor de proefvelden of voor den inheemschen landbouw, analyses van planten en plantaardige producten). VI. **Het plantkundig laboratorium** van evengenoemd proefstation, hetwelk speciale plantkundige onderzoekingen verricht als b.v. over bloembiologie en plantenphysiologie. VII. **Het microbiologisch laboratorium,** mede van genoemd proefstation, houdt zich in de eerste plaats bezig met de bestudeering van de bodembacteriologie en verder van andere microbiologische vraagstukken van landbouwkundigen aard, met uitzondering van die, welke op plantenziektekundig gebied liggen. VIII. De **geneeskundige laboratoria** van den dienst der volksgezondheid (departement van Onderwijs en Eeredienst), a. het centraal geneeskundig laboratorium te Batavia. Dit bestaat uit 2 afdeelingen: een bacteriologische afdeeling voor hygiëne, bacteriologie en parasitologie, pathologie, pharmaco-dynamie, tropenphysiologie en malariabestrijding; een scheikundige afdeeling voor pharmacie, pharmacologie, toxicologie, chemie en biologie. Tot den werkkring van het laboratorium behoort: het bestudeeren van in de tropen voorkomende ziekten, hare oorzaken, verspreiding, voorkoming en bestrijding; het geven van leergangen in tropische ziekten en hare voorkoming en bestrijding; het onderzoek van pathologische praeparaten; het verstrekken van adviezen op geneeskundig en hygiënisch gebied; het verrichten van microscopische, biologische en scheikundige onderzoekingen in het belang der justitie; het verrichten van scheikundige en pharmaceutische onderzoekingen en het onderzoek naar den aard van de voedingsmiddelen in den archipel. Opleidig van chemisch analyst, bacteriologisch analist en voor controleur voor de volksgezondheid heeft plaats aan dit (centraal) geneeskundig laboratorium; b. Afdeelingslaboratoria zijn te Soerabaja, Makasser en Semarang. IX. Het **phythochemisch laboratorium** van 's Lands plantentuin te Buitenzorg (departement van economische zaken) voor het phytochemisch onderzoek van de plantenstoffen in Ned.-Indië. X. Het **laboratorium voor het onderzoek der zee,** te Batavia eveneens tot 's Lands plantentuin behoorende, is belast met het algemeen biologisch, phy-

siologisch en oceanografisch onderzoek der zeeën van den Indischen archipel. Aan het laboratorium is verbonden een aquarium, hetwelk tegen betaling voor het publiek toegankelijk is. Het is een bezoek overwaard. XI. Het **analyselaboratorium,** te Buitenzorg van de afdeeling nijverheid van het departement van economische zaken. Dit verricht onderzoekingen ten behoeve van industrie, cultuur en handel. XII. **Laboratoria der afdeeling nijverheid voornoemd:** a. een laboratorium voor het hoofd en de hem toegevoegde nijverheidsconsulenten; b. een laboratorium en werkplaats voor onderzoekingen en verstrekken van voorlichting in het belang van de steen- en pannenbakkerij; c. een dergelijke inrichting ten dienste van de leerlooierij. De instellingen geven gelegenheid tot het ontvangen van practisch onderricht.

Labyrinthvisschen. Tot deze zoetwatervisschen behooren de **slangenkopvisch** of **ikan gaboes,** de **klimbaars (ikan bětok),** de **ikan goerami** en de kleine **ikan sĕpat,** de beide laatste soorten zijn zeer smakelijk.

Lada, zie **Peper.**

Ladang, zie **Rijst.**

Lahar (Jav.), de tijdens of na een ascheruptie zich vormende verwoestende stroomen van asch en water, die groote steenen, boomstammen, enz. meesleepen.

Lahat, hoofdpl. der afd. Palembangsche Bovenlanden en der onderafd. Lematang-hoeloe (res. Palembang), standplaats van den ass.-resident der afd. en den controleur B.B. der onderafd. De plaats, gelegen op 110 M. boven den zeespiegel heeft een aangenaam klimaat en ligt aan een zijlijn van den spoorweg Palembang-Teloekbetoeng (res. Lampongsche districten), benevens aan de Lematang, eeen zijrivier van de Moesi.

Lais, onderafd., met gelijknamige hoofdplaats, der afd. en res. Benkoelen, onder een gedipl. gezaghebber B.B. De onderafd. telt nog geen 30.000 inw., w.o. een honderdtal Europeanen en circa 300 Chineezen. De onderafd. hoofdpl. ligt op 39 K.M. van de gewestelijke hoofdpl. Benkoelen aan den weg langs de kust Benkoelen-grens Sumatra's Westkust.

Laitimor, zuidelijk schiereiland van het eiland Amboina, waarop de hoofdpl. van de res. der Molukken, Amboina is gelegen.

Laiwoei, zelfbesturend landschap samenvallende met de onderafd. Kendari der afd. Boetoeng en Laiwoei, gouv. Celebes en Onderhoorigheden. Het landschap beslaat het grootste deel van het Z.O. schiereiland van Celebes. Het telt dus, evenals de onderafd. Kendari, 90.000 inw.

Lajang (Ikan), een tot de makreelachtigen behoorende zeevisch, van veel belang voor de visscherij.

Lajoer (Ikan), een tot de makreelachtigen behoorende zeevisch, met een verticaal plat lichaam en een puntigen staart.

Lak (Schellak) wordt gemaakt van de in den archipel veel voorkomende schildlakluis. Op Java wordt deze lak wel gebruikt om het krislemmet in het handvat te bevestigen.

Lakor (Leikor), eilandje behoorende tot de Lèti-groep der Zuid-Westereilanden (res. der Molukken).

Laksamana (Skr.), naam van den halfbroeder van Sĕri Rama, den held van het gedicht Ramayana. Ook de titel van een der rijksgrooten, den vlootvoogd of admiraal, in onderscheiden Maleische vorstendommen.

Lakschildluis, zie **Lak** en **Schildluis.**

Laksjmi, gemalin van den Hindoegod Wisjnoe, de godin der schoonheid en der fortuin.

Lalang, Noordelijkste rivier in het gewest Palembang.

Lalat (Mal.), **Laler** (Jav.), zie **vliegen.**

Lambeusoë, zelfbesturend landschap in de onderafd. Tjalang, afd. Westkust van Atjeh, gouv. Atjeh en Onderhoorigheden.

Lammeulo, onderafdeeling met gelijknamige hoofdplaats der afdeeling Pidië, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden, onder een

kapitein der Maréchaussée. De onderafdeeling bestaat uit de landschappen (V Moekims) Tjoembo, (II Moekims) Titeue, (II Moekims) Troeseb, (II Moekims) Keumala, Metareuëm, Andeuë, Lala, Ilot, Tangse en Geumpang. Zij telt ruim 20.000 inwoners, waaronder 55 Europeanen en 380 Chineezen.

Lamongan, regentschap, district en onderdistrict met gelijknamige hoofdpl., res. (afd.) Bodjonegoro, prov. Oost-Java. Het regentschap telt bijna 550.000 inw., w.o. 72 Europeanen en 1750 Chineezen.

Lampongaap, klapperaap, of beroe van Sumatra en Borneo behoort tot de familie der hondsapen en is verwant aan de monjèt of kĕra. De Maleiers richten hem af om, aan een lijn gehouden waarmede door rukken teekens worden gegeven, klappers te plukken. Zie ook onder **Apen.**

Lampongbaai, aan de Zuidkust van Sumatra.

Lampongsche Districten, Zuidelijkste residentie van Sumatra, iets kleiner dan Nederland. Zij bestaat uit één afdeeling Teloekbetoeng, en is verdeeld in 5 onderafdeelingen: 1. Teloekbetoeng, 2. Kota-agoeng, 3. Kotaboemi, 4. Soekadana, 5. Menggala. De gewestelijke hoofdpl., zetel van den resident is Teloekbetoeng. Het gewest heeft 360.000 inw., w.o. bijna 900 Europeanen en bijna 9000 Chineezen. De Barisanketen eindigt aan de Zuidkust van dit gewest. De Goenoeng Tenggamoes, Semangkaberg of Keizerspiek (2100 M.) steil ten Z. van het plateau van Belalau afloopend naar de Semangkabaai, is een der vele vulkanen. Op de Zuidoostpunt de vulkaan Radjabasa, los van den bergketen. Ook de vele eilandjes in zee zijn vaak vulkanen; de vulkanische gesteldheid zet zich dus onder zee voort.

De voornaamste rivieren monden aan de Oostkust in de Javazee uit: Sĕkampong, Sĕpoetih, Toelang Bawang en de Mesoedji (grens met de res. Palembang). Aan de Zuidkust behalve de genoemde Semangkabaai, de Lampongbaai of Teloekbetoeng (teloek = baai), met den

Lĕgoendi-archipel. De eilanden Rakata (Krakatau) en Langeiland behooren ook tot dit gewest. De bevolking bestaat uit een Javaansch element in de laaglanden, en een Maleisch element in de bergstreken, respectievelijk de orang lampong of benedenlanders en de orang abong of bovenlanders geheeten. Onder invloed van het toenmalige sultanaat Bantam heerschen er veelal Javaansch-Soedaneesche zeden en gebruiken. De bevolking is Islamietisch.

Het voornaamste inheemsche landbouwproduct is zwarte peper. De rijstbouw geschiedt slechts voor een klein deel op sawah's. Klappercultuur en coprabereiding zijn ook van belang. Het gewest bevat uitgestrekte boschcomplexen, waarin vele goede en duurzame houtsoorten (tembĕsoe). Door toedoen van het Gouvernement heeft landbouwemigratie van Javanen plaats naar de kolonie Gedong Tataän, waar ult°. Dec. 1931 circa 36.000 Javanen waren gevestigd. (Zie **Kolonisatie**). Daar de emigratie zoodanig toeneemt dat te verwachten is dat Gedong Tataän niet voldoende ruimte meer biedt is in 1932 een complex gronden van circa 30.000 bouws voor dit doel aangewezen in de nabijheid van Soekadana. In de laatste decennia zijn in het gewest onderscheidene cultuur-ondernemingen tot stand gekomen.

De Zuid-Sumatraspoorweg van Oosthaven, bij Teloekbetoeng, naar Palembang doorsnijdt het gewest. Van Oosthaven is een geregelde bootverbinding met Merak aan den overwal, van waar men per trein naar Batavia en elders kan sporen. De betrekkingen van de O.I. Compagnie met de Lampongsche districten dateeren reeds van vóór 1668 toen een fort te Menggala werd opgericht. In 1684 verkreeg de Compagnie het recht van den uitsluitenden handel in peper in Bantam en de Lampongsche Districten, welke laatste in 1751 door Bantam aan de O.I. Compagnie werden afgestaan. Daendels bracht ze in 1808 onder rechtstreeksch gouvernementsgezag.

Tot 1853 hadden nog al eens woelingen plaats, zoodat zelfs enkele militaire expeditiën derwaarts moesten worden gezonden.

Lancetvischje. Dit diertje, behoorende tot de schedelloozen, werd aanvankelijk tot de wormen gerekend maar vormt een overgang tot de gewervelde dieren. Tot de eigenlijke visschen rekent men het echter gewoonlijk niet. Het leeft op den zeebodem bij de kusten en komt ook in den archipel voor.

Landak, onderafd., omvattende het gelijknamige zelfbesturende landschap der afd. Pontianak, res. Westerafdeeling van Borneo. De onderafd. en dus het landschap telt ruim 65.000 inw., w.o. een 50-tal Europeanen en 3000 Chineezen.

Het landschap is het stroomgebied van de kali Landak, een zijrivier van de Kapoeas. Onderafdeelings- en landschapshoofdpl. is Ngabang. Goud, diamanten (vooral in den tijd der O.I. Compagnie) en eetbare vogelnestjes worden er gewonnen. De zelfbestuurder is van Maleische (Djohor) herkomst. De bevolking bestaat uit Maleiers, Dajaks en Chineezen. Toen in 1778 de sultan van Bantam Landak aan de O.I. Compagnie afstond, stond het onder suprematie van Bantam (van 1699 af), daarvóór waarschijnlijk van Modjopahit.

Landbouw. De overheidszorg voor den landbouw berust bij het departement van economische zaken en wel bij de afdeeling landbouw en visscherij, voorzoover deze de inheemsche bevolking betreft. Hieronder ressorteert o.m. de **landbouwvoorlichting,** welke dienst beschikt over landbouwconsulenten die zijn belast met de leiding der gewestelijke diensten en aan wie zijn toegevoegd jongere landbouwconsulenten en landbouwopzichters. Voor bijzondere werkzaamheden wordt verder gebruik gemaakt van landbouwkundige ambtenaren. De landbouwconsulenten zijn afgestudeerden van de landbouwhoogeschool te Wageningen. Zij zijn voor de zuiver landbouwkundige zaken rechtstreeks ondergeschikt aan het hoofd der afdeeling landbouw, maar in alle andere opzichten toegevoegd aan de hoofden der tot het landbouwressort behoorende gewesten. Zij zijn de deskundige voorlichters der bevolking en de adviseurs der gewestelijke bestuurshoofden. De werkzaamheden van den landbouwvoorlichtingsdienst breidden zich onder invloed van de crisistoestanden sterk uit; de prijsval van onderscheidene producten leidde veelal tot een geheel andere waardeering van de bevolkingscultures. De belangstelling voor den teelt van voedselgewassen, vruchten en bloemen nam toe ten koste van die voor handelsgewassen. In de provinciën op Java is de landbouwvoorlichtingsdienst aan deze overgedragen. Mede onder genoemde afdeeling ressorteert de **tuinbouwkundige dienst** die de problemen in verband met het stadium van ontwikkeling van den tuinbouw onderzoekt, ten einde den voorlichtingsdienst in de gelegenheid te stellen ter zake voorlichting te geven. Daartoe heeft deze dienst de beschikking over een aantal proef- en kweektuinen, welke tevens worden benut om de bevolking van goed soort-echt plantmateriaal te voorzien. Voorts behoort tot de taak van dezen dienst: het onderzoek naar de juiste verpakking en emballage van tropisch fruit, gecombineerd met koeltechnische vraagstukken; de afzet van tuinbouwproducten; de bevordering van den bijenteelt. De leiding berust bij een landbouwconsulent 1ste klasse, aan wien zijn toegevoegd tuinbouwkundige ingenieurs, tuinbouwkundige ambtenaren, adjunct landbouwconsulenten en tuinbouwopzichters.

De onderafdeeling **landbouweconomie** onderzoekt de factoren, welke de levensvatbaarheid van de groote landbouwbedrijven beheerschen, die der voornaamste inheemsche bedrijven en cultures, de economische positie welke de belangrijkste dezer cultures innemen en verstrekt algemeene economische adviezen. Verder verleent zij medewerking aan erfpachtsuitgifte, boschreserveeringen, taxatie bij af-

koop van particuliere landerijen.

Voor **landbouwonderwijs** zie **Boschwezen.**

Voor den **grooten landbouw** zijn door de regeering een drietal commissies ingesteld, die de belangen der groote cultures bij haar, en bij de hoofden der departementen en die der gewesten kunnen voorbrengen. Voor de suikerindustrie zijn die werkzaamheden opgedragen aan het Algemeen Syndicaat van Suikerfabrikanten in Ned.-Indië, voor de bergcultures aan het bestuur van het Algemeen Landbouwsyndicaat en voor zoover Noord-Sumatra betreft aan een commissie uit de besturen van de Algemeene Vereeniging van rubberplanters ter Oostkust van Sumatra en de Deliplantersvereeniging.

Voor **'s Lands landbouwbedrijven** zie onder **Kina** en **Rubber.**

Voor de op den landbouw betrekking hebbende **landslaboratoria** zie **Laboratoria.**

Onder genoemd departement ressorteeren verder het **bodemkundig instituut,** het **instituut voor plantenziekten** en het **landbouwkundig instituut.** Deze laatste instelling die zich bezig houdt met de bestudeering van de maatregelen welke kunnen worden getroffen ter verbetering van de cultuur der landbouwgewassen, met de verstrekking van adviezen ter zake en met de veredeling van gewassen, werkt in nauw contact met de landbouwvoorlichtingsdiensten.

Voor het **klapperproefstation** te Manado zie **Kalapa.**

Voor **'s Lands plantentuin** zie **Plantentuin.**

Voor de afzonderlijke cultures zie men het betrokken artikel. Zie verder: **Agrarische Wet, Beschikkingsrecht, Grond (Rechten Op Den), Domeingrond, Kolonisatie, Landbouwconcessiën (In De Buitengewesten), Landverhuur, Ontginningsrecht, Particuliere Landerijen, Overeenkomsten, Zamelrecht, Vorstenlanden.**

Landbouwconcessiën (In de Buitengewesten). De uitgifte van grond in de zelfbesturende landschappen aan de grootlandbouwindustrie of aan niet-inheemschen heeft de regeering als regel aan de zelfbesturen gelaten, zij het onder toezicht. Slechts in de landschappen van Timor en Ond., Atjeh en Ond., Celebes en Ond. en Ternate berust de uitgifte bij het Gouvernement.

Nadat eenige particulieren omstreeks 1870 met verschillende zelfbestuurders ter Oostkust van Sumatra grondovereenkomsten hadden gesloten, heeft de regeering in 1877 een model voor die overeenkomsten vastgelegd voor het landschap Siak Sri Indrapoera, dat ook ter Oostkust van Sumatra als model diende. In 1892 werd een algemeene regeling getroffen, waarbij de hoofden van gewestelijk bestuur gemachtigd werden concessiën voor landbouwondernemingen goed te keuren namens het Gouvernement, mits zij waren opgemaakt op den voet van het bij die machtiging vastgestelde model. Verder werd in 1902 een algemeene regeling vastgesteld voor landschappen, waar de gronduitgifte bij het Gouvernement berustte. De Hoofden van gewestelijk bestuur werden tot die uitgifte gemachtigd op den voet van een model akte terwijl voor hen een instructie werd vastgesteld. Beide regelingen zijn eenige malen gewijzigd en aangevuld.

Terwijl in het rechtstreeks bestuurd gebied bij afstand van grond in erfpacht aan de grootlandbouwindustrie alleen gronden werden en worden uitgegeven, waarop de Inlandsche bevolking geen rechten heeft, omvat een landbouwconcessie als regel ook bevolkingsgronden. Is de erfpachter dus op zijn grond alleenheerscher, de landbouwconcessionaris is verplicht ter dege met de rechten van de bevolking rekening te houden. Dit heeft in den loop der jaren reeds tot veel ingewikkelde kwesties aanleiding gegeven. Over eenige tientallen jaren zullen echter weinig landbouwconcessies meer bestaan, daar na de inwerkingtreding van Staatsblad 1919 no. 61 de gronden in de zelfbesturende landschappen ook in erfpacht zullen moeten worden uitgegeven volgens een regeling, die

slechts op enkele punten afwijkt van die voor het rechtstreeks bestuurd gebied.

Sedert 1916 verschaft een opstalregeling de mogelijkheid gronden uit te geven voor huizenbouw. Tevoren kon men daarvoor gronden in erfpacht verkrijgen. Ook bestaat een regeling voor afstand van grond voor de uitoefening van den tuinbouw en den kleinen landbouw.

d. M. S.

Landbouwonderwijs. De afdeeling „landbouwonderwijs en publicaties" van het departement van economische zaken, behandelt de landbouwonderwijsbelangen, zij houdt toezicht op de instellingen van landbouwonderwijs en op de uitbreiding daarvan en houdt voeling met het departement van onderwijs en eeredienst voor zoover dit den landbouw bij het onderwijs betrekt.

Landbouwonderwijs wordt gegeven: I. aan de **middelbare landbouwschool te Buitenzorg,** waar jongelieden een middelbare opleiding in land- en boschbouwkundige richting wordt gegeven. Voor toelating komen in het algemeen in aanmerking abituriënten van een M.u.l.o.-school, zij die zijn toegelaten tot de 4e klasse eener openbare middelbare school met 5-jarigen cursus en abituriënten van een openbare middelbare school met 3-jarigen cursus. II. Te Soekaboemi en Malang zijn **cultuurscholen,** die opleiden voor de lagere betrekkingen bij den land-, tuin- of boschbouw: voor de toelating wordt vereischt het genoten hebben van voldoend lager onderwijs. De cursus duurt 3 jaren. Op onderscheidene plaatsen op Java en in de buitengewesten zijn **eenvoudige landbouwbedrijfsscholen,** waarbij de praktische werkzaamheden op den voorgrond treden. In enkele gewesten op Java en daarbuiten bestaan landbouwcursussen, gegeven door speciaal daarvoor opgeleide Inlandsche desaonderwijzers.

Landelijke Inkomsten, zie **Belastingen.**

Landerijen (Particuliere), zie **Particuliere Landerijen.**

Landmeters, zie **Kadaster.**

Landraad, zie **Rechtswezen.**

Landrechter, zie **Rechtswezen.**

Landrente, zie **Belastingen** (onder Landelijke inkomsten).

Landsarchief, zie **Archieven.**

Landschappen, zie onder **Bestuur.**

Landschapskassen, zie **Kasbeheer.**

Landsdrukkerij. Deze is te Batavia-Centrum gevestigd en staat onder het onmiddellijk beheer van een directeur, onder de bevelen van den directeur van gouvernementsbedrijven. Deze inrichting is in het algemeen bestemd om te voorzien in de behoefte aan typografische drukwerken voor 's Lands dienst.

Landskassen, zie **Kasbeheer.**

Landskoepokinrichting, zie **Geneeskundige Dienst.**

Lands Plantentuin, zie **Plantentuin.**

Landverhuur, zie onder **Vorstenlanden.**

Langgar, zie **Moskee.**

Langkat, afd. (omvattende het zelfbesturend landschap van dien naam) van het gouv. Oostkust van Sumatra. De afd. is verdeeld in 2 onderafdeelingen: 1. Beneden Langkat, en 2. Boven Langkat of Timbang Langkat, en telt bijna 256.000 inw., w.o. bijna 1400 Europeanen, 30.600 Chineezen en 3500 andere vreemde Oosterlingen. Dit is dus ook het inwonertal van het sultanaat. De ass.-resident der afd. en de sultan van Langkat zetelen ter hoofdpl. Tandjoenpoera. Het gebied bestaat grootendeels uit een alluviale laagvlakte. Het Wilhelminagebergte vormt de grens met de Alaslanden (Atjeh en Onderhoorigheden), het Van Heutsz-gebergte met de Karolanden (afd. Simeloengoen en de Karolanden). De goenoeng Bandahara in het N.O. (3060 M.) en de Sinaboeng in het Z. (2412 M.) zijn de hoogste toppen. Het gebied wordt doorstroomd door de Soengai Langkat, waarin uitmondt de grootere Soengai Bampoe, welke laatste rivier bijna 500 K.M. bevaarbaar is voor kleinere schepen. De Europeesche cultures, tabak en rubber, zijn hier zeer belangrijk. De Bataafsche petroleummaatschappij exploiteert petroleum en vervoert het naar de afvoerhavens Pang-

kalan Brandan en Pangkalan Soesoe (aan de Aroebaai), beide, evenals de afdeelingshoofdplaats Tandjoengpoera gelegen aan den spoorweg Medan-Rantauprapat. Van Besitang vervolgt de Atjehtram deze lijn naar Koetaradja. Langs deze spoor-tramlijn loopt een uitstekende weg.

Langsa, onderafd. (en daarbinnen gelegen gelijknamig zelfbesturend landschap) der afd. Oostkust van Atjeh, gouv. Atjeh en Onderhoorigheden onder een contr. B.B. De hoofdpl. is de afdeelingshoofdpl. Langsa, gelegen aan de Atjehtram. De onderafd. telt ruim 44.000 inw., w.o. ruim 400 Eur. en ruim 3700 Chineezen. Nabij de hoofdpl. ligt de gouvernements-caoutchoucondernemning „Langsa". In de onderafd. zijn rubber- en houtaankapondernemingen.

Langsèp (Jav.), een soort doekoe, een smakelijke vrucht.

Laoeli, zelfbesturend landschap in de onderafd. West-Soemba, afd. Soemba, res. Timor en Onderhoorigheden.

Laoera, zelfbesturend landschap in de onderafd. West-Soemba, afd. Soemba, res. Timor en Onderhoorigheden.

Laoet (Straat), tusschen Z.O. Borneo en het eiland Laoet (Poelau Laoet). De straat is goed bevaarbaar voor groote schepen en wordt ook druk bevaren.

Lårå Kidoel (Njai) of **Ratoe Lårå Kidoel,** de godin van den Zuidelijken Oceaan, is wel de meest algemeene godheid voor den Javaan (voornamelijk in Soerakarta en Jogjakarta). Zij is als het ware de Neptunus van den Javaan. Zij heeft eigen tempels waar zij wordt vereerd, o.a. te Rongkob in Jogjakarta. Ook wel wordt ze vereerd (feesten en offers) in de kalkgrotten van Zuid-Jogjakarta, o.a. aan het rivertje Oepak. Vroeger gingen hier wel de Javaansche vorsten slapen om droomonthullingen te krijgen. Later gingen zij dit niet meer zelf maar deden de zonen dit voor hen. Zie ook onder **Heidendom.**

Larantoeka, zelfbesturend landschap met gelijknamige hoofdpl., gelegen in de onderafd. Oost-Flores en Solor-eilanden, afd. Flores, res. Timor en Onderhoorigheden. De plaats Larantoeka is tevens hoofdplaats der onderafd.

Laras. Naam van voormalige federaties van koto's of negari's in de Padangsche Bovenlanden (Sumatra's Westkust). Waarschijnlijk is deze instelling een creatie van het gouvernement, toen gouv.-generaal Van den Bosch een bestuursregeling aldaar invoerde (1833). Met de invoering van het districtsbestuur ter Sumatra's W.-kust in 1913 werd het larasbestuur en daarmede de laras opgeheven. Het begrip laras omvatte en omvat thans nog heel iets anders dan de federatiegedachte. Theoretisch bestaat het Minangkabausche volk uit 4 oerstammen of soekoe's (soekoe = vierde deel) genaamd. Koto, Bodi, Tjäniago, Piliang, met uiteraard verschillende adat. In twee groepen verdeeld kwamen 't meest overeen en stonden ook in afstamming het dichtst bij elkaar de soekoe's Bodi-Tjaniago eenerzijds en Koto-Piliang anderzijds. Deze adat- en stammengroepen heetten laras. Men spreekt dus van de laras Bodi-Tjaniago en de laras (Min. larè) Koto-Piliang. Ook adatrechtelijk spreekt men van de adat Koto-Piliang en adat Bodi Tjaniago. De legendarische hoofden dezer adatgroepen waren Datoek Katoemenggoengan van de Koto-Piliang en Datoek Perpatih Nan Sebatang van de Bodi- Tjaniago. Vermoedelijk heeft men in 1833 aan het woord laras, dat burgerrecht had een territoriale beteekenis toegekend.

Larat, eiland der Tanimbar-eilanden, afdeeling Amboina, res. der Molukken.

Laron (Mal., Jav.), zie **Termieten.**

Lasém, belangrijk handelsplaatsje in het N.O. der res. (afd.) Djapara-Rembang, prov. Midden-Java. Uitvoer van sarongs.

Latah (Mal., Jav.), ziektetoestand, vooral bij oudere Inlandsche vrouwen. De hieraan lijdende personen praten en doen alles na wat men hen voorpraat of -doet, vooral nadat zij aan het schrikken zijn gemaakt. Ook praten zij maar wat

haar voor den mond komt. Om den lachwekkenden aanblik dien zij opleveren worden zij veel geplaagd. Deze zenuwtoestand komt bijna uitsluitend bij Inlanders voor; bij volbloed Europeanen nimmer.

Lauriet: Zwavelverbinding van ruthenium met osmium, in de diamantzanden van Z.O. Borneo in kleine octaëders. Het is een op de wereld zeldzaam voorkomend mineraal. D.

Lawang, plaats in de res. (afd.) Malang, prov. Oost-Java, met gezond, koel klimaat. Bekend om het krankzinnigengesticht ter plaatse, het grootste in Indië, met 2802 bedden (1931).

Lawoe, vulkaan (3265 M.) op de grens van het gouv. Soerakarta en de res. Madioen.

Lĕbak, regentschap, district en onderdistrict, der res. (afd.) Bantām, prov. West-Java. Het regentschap telt ruim 256.00 inw. w.o. 300 Eur. en bijna 2000 Chineezen. De hoofdpl. is Rankasbitoeng. De vroegere afd. Lebak heeft bekendheid gekregen door E. Douwes Dekker's (Multatuli's) werk „Max Havelaar". Douwes Dekker (zie aldaar) was destijds ass.-resident van Lebak.

Lĕbaran, zie **Gerĕbĕg.**

Lĕbé, in West-Java de titel van den dorpsgeestelijke; elders wordt veelal daarmede aangeduid iemand die zijn godsdienstplichten buitengewoon goed vervult.

Lĕbong, onderafd. der afd. en der res. Benkoelen, onder een controleur B.B. of gezaghebber B.B. met standplaats Moearaaman. De onderafd. telt ruim 23.000 inw., w.o. een 200-tal Europeanen en bijna 1000 Chineezen. In de onderafd. wordt goud gevonden. De gouvernements goudontginning Tambang Sawah werd eenige jaren geleden opgeheven. De oorspronkelijke bewoners zijn de Lebongers, die vermoedelijk en naar zij zelf meenen, van Minangkabausche afstamming zijn.

Lederschildpad, zie **Schildpadden.**

Leeningen.

Leeuweriken. Van deze familie komen in den archipel slechts enkele soorten voor. Hun gezang haalt niet bij dat van den Nederlandschen leeuwerik. Ook niet dat van den **Javaanschen leeuwerik** of **brandjangan.**

Lĕgĕn, zie **Aren- Of Arengpalm.**

Leger. Het jaar 1830 kan het geboortejaar genoemd worden van **Koninklijk Nederlandsch Indisch Leger** als zelfstandig geheel. In dit jaar werd bij Besluit van G.G. Van den Bosch de formatie van dit leger vastgesteld. Voor dien maakte de troepenmacht in N.-I. een deel uit van het Nederlandsche Leger en ressorteerde als zoodanig onder den Minister van Oorlog. Het deel der troepenmacht in N.I. - aangevuld met een Inlandsch contingent - moest worden beschouwd als te zijn „uitgeleend" aan den Minister van Koloniën. De Legercommandant in N.I. stond in dezelfde verhouding tot Gouverneur-Generaal en Minister van Oorlog als thans de Commandant van de Zeemacht. staat tot den Gouverneur-Generaal en Minister van Defensie.

Deze toestand was ontstaan, toen - na de teruggave onzer koloniën - door een militaire commissie in Nederland een organisatie was vastgesteld voor de weermacht in N.I., met een totale sterkte van 5125 Europeanen en 5350 Inlanders. De hiervoor benoodigde Nederlandsche troepen zouden als een „corps d'armée" van het Nederlandsche Leger in N.I. worden gedetacheerd. Een deel dezer troepen de z.g. „Indische Brigade" kwam begin 1816 te Batavia aan. Tot het jaar 1819 heerschte een schromelijke verwarring in de organisatie van het Leger. In dit jaar werd op voorstel van den Legercommandant Lt.-Gen. De Kock de eerste definitieve organisatie vastgesteld (Besluit van den G.G. van 3 Juli 1819 No. 2). De sterkte werd bepaald op 645 officieren, 6421 Europeanen en 5805 Inlanders. Gedurende den Java-Oorlog (1825-1830) werd uit Nederland een aanvulling gezonden van 3 bataljons infanterie, 150 man ruiterij en artilleristen, totaal 3145 man. Deze z.g. „Expeditionnaire Afdeeling" kwam in 1827 te Semarang aan.

Eind 1829 werd nogmaals een ver-

sterking gezonden n.l. een korps rijdende jagers onder commando van Lt.-Kol. Vermeulen Krieger. Dit korps, tellende 920 man, kwam in N.I. aan na het einde van den Java-Oorlog. Na de reorganisatie van 1830 vormde dit korps het 1e Bataljon.

(Zie voor nadere bijzonderheden betreffende bedoelde periode: P. J. F. Louw: De Java-Oorlog, Deel I, hoofdst. VIII).

Het G.B. van 4 December 1830, regelende de formatie van het N.I. Leger bracht de feitelijke scheiding tusschen het Leger in Nederland en dat in N.I. teweeg (hoewel zulks nimmer wettelijk werd vastgelegd). De verhoudingen t.a.v. het Departement van Oorlog in Nederland vervielen, terwijl eigen reglementen, voorschriften, algemeene orders voor het Leger e.d. werden vastgesteld.

Bij genoemd G.B. werd het Leger ingedeeld in 8 mobiele korpsen en een algemeen depôt. Elk mobiel korps werd samengesteld uit 1 bataljon infanterie, 1 compagnie artillerie (à 4 stukken berggeschut) en 1 compagnie cavalerie.

Twee korpsen zouden te Batavia worden gelegerd, waarvan ten allen tijde een korps gereed stond voor uitzending op expeditie. De overige korpsen waren verspreid over geheel Java, teneinde elke oproerige beweging op Java in de kiem te kunnen smoren. Garnizoensplaatsen waren: Batavia, Semarang, Soerabaja, Ngawi, Salatiga, Jogjakarta, Soerakarta, Bagelen en Banjoemas.

Het algemeen depôt was bestemd voor het leveren van de troepen voor de bezettingen der forten en de detachementen gelegerd op de Buitengewesten. Voorzien was in een totale sterkte van het Leger van 640 Officieren (v.w. 37 Inlanders) en 12.905 Onderofficieren en minderen (v.w. 5.699 Eur. en 7.206 Inl.). Hiervan waren op de Buitengewesten gelegerd: 123 Officieren en 3.966 Onderofficieren en minderen. Teneinde in oorlogstijd over een grootere sterkte te kunnen beschikken werd de oprichting voorgesteld van Inlandsche hulptroepen (Pradjoerits en Barisans), terwijl voor de versterking van het Europeesche element opgericht zouden worden „schutterijen".

In elk regentschap zou een soort Inlandsche militie worden gevormd, bestaande uit infanterie en cavalerie.

Bij G.B. van 12 Februari 1831 werd de oprichting vastgesteld van:

Pradjoerit-korpsen (Pradjoerit = Jav. strijder, krijgsman).

Bij de vaststelling der formatie dier korpsen in 1843 werd voorzien in de oprichting van 58 detachementen Pradjoerits, verspreid over de Preanger en 16 residenten op Java. De sterkte werd vastgesteld op 38 Inlandsche Officieren en 1972 minderen. Een aantal Europeesche Onderofficieren was als Instructeurs toegevoegd.

Hoewel oorspronkelijk bedoeld voor de versterking van het Leger in oorlogstijd, werd al spoedig de doelstelling gewijzigd en werden deze korpsen uitsluitend bedoeld voor de handhaving van orde en rust in het betreffende ressort.

Bij de oprichting van het korps Gewapende Politie in 1897 werd dit instituut van Pradjoerits opgeheven.

Bij Besluit van 12 Februari 1831 werd de Raad van Soerabaja aangeschreven om over te gaan tot de oprichting van:

Barisan-korpsen op Madoera. **Barisan** = oorspronkelijk een afdeeling gecommandeerd door een 2en Luitenant en bestaande uit 2 tot 5 sergeantschappen; thans verzamelnaam voor de gezamenlijke korpsen van Madoera. Als gevolg van voornoemd Besluit werden contracten gesloten met den Sultan van Bangkalan, den Sultan van Soemenep en den Panembahan van Pamekasan. De sterkte der korpsen van Bangkalan en Soemenep werd bepaald op 1 bataljon infanterie, 1 compagnie artillerie en 1 compagnie cavalerie. De sterkte van het korps Pamekasan zou de helft van de beide genoemde korpsen bedragen.

Voor leiding en instructie wer-

den aan elk korps toegevoegd 1 Officier en 3 (c.q. 2) Onderofficieren-Instructeur.

In 1882 werd bepaald, dat de Barisan uitsluitend uit infanterie zouden bestaan. Nadat Pamekasan, Soemenep en Bangkalan (resp. 1858, 1883 en 1885) onder rechtstreeks bestuur waren gekomen bleven de korpsen als gouvernementsinstellingen behouden. Hierdoor steeg de militaire waarde der korpsen aanzienlijk. Voorts werden de korpsen van Pamekasan, Soemenep en Bangkalan op gelijke sterkte gebracht, t.w. een staf en 3 compagnieën ter sterkte van 14 Officieren en 535 minderen (de thans nog bestaande toestand).

Bij G.B. van 19 September 1929 (No. 26) werd het nieuwe reglement voor de Barisan van Madoera vastgesteld. Als doelstelling is aangegeven:

1. handhaven van rust en orde op Madoera, indien de gewone politie-middelen te kort schieten;
2. versterking der legertroepen in tijden van oorlog of bij expeditiën;
3. aangewend voor uitvoeren van bewakings- en geleidediensten en ingedeeld voor troepenoefeningen al dan niet in verband met onderdeelen van het Leger.

De Barisan gaan een vrijwillig dienstverband aan en komen op: in de maanden November t.m. April tweemaal per week, in de overige maanden vijfmaal per week. Ze ontvangen een maandelijks tractement en bovendien voor elken dag, dat zij onder de wapenen zijn een vergoeding voor voeding (*f* 0.44).

De opleiding der Barisan-Officieren heeft plaats te Pameksan. Na een opleiding van 4 jaren wordt Officiersexamen afgelegd, waarna bij vacature benoeming volgt tot 2en Luitenant (benoeming geschiedt door den G.G. op voordracht van den Legercommandant).

Herhaaldelijk is van de diensten der Barisan gebruik gemaakt bij expeditiën, o.m. Palembang (1833), Padri-oorlog (1835-1837), de Bali-expeditiën (1846, 1848, 1849), Borneo (1850-1855), 1e en 2e Atjeh-expeditie (1873-1877).

(Zie voor nadere bijzonderheden: Ind. Militair Tijdschrift 1931, No. 2).

In vredestijd ressorteeren de Barisans onder het Burgerlijk Bestuur en komen in oorlogstijd onder de directe bevelen van den Legercommandant.

Onder de hulptroepen, bestemd voor de versterking van het Leger neemt ook thans nog een plaats in: het **Legioen van Mangkoe Negoro.**

Reeds tegen het einde der 18e eeuw werd door het gouvernement aan het Hoofd van het Mangkoe-Negoro'sche Huis een jaarlijksche toelage verstrekt voor het onderhouden van een beperkte krijgsmacht. Na enkele malen te zijn ontbonden en weder opgericht, bestaat dit korps heden uit een staf en anderhalf bataljon infanterie, met een totale sterkte van 32 Inlandsche Officieren en 925 man. Voor leiding en instructie zijn toegevoegd 1 Officier en 3 Onderofficieren-instructeur.

In vredestijd staat het korps onder toezicht van den Gouverneur van Soerakarta, in oorlogstijd komt het onder de directe bevelen van den Legercommandant. De bestemming voor oorlogstijd is in hoofdzaak optreden als treingeleider bij de treinen van de onderdeelen van het Veldleger.

Na 1830 kwamen herhaaldelijk wijzigingen in sterkte en samenstelling van het Leger tot stand. De belangrijkste daarvan waren:

de formatie van 1840. De samenstelling werd gebracht op: 12 veldbataljons infanterie, 8 compagnieën cavalerie, 15 compagnieën artillerie en 6 compagnieën genie (sappeurs). Voorts een Algemeen Depot, bestaande uit 7 afdeelingen garnizoensinfanterie. De totale legersterkte werd bepaald op: 879 Officieren (v.w. 59 Inl.) en 19.115 Onderofficieren en minderen (t.w. 6.090 Eur., 763 Amb., 1.502 Afrikanen en 10.760 Inl.). Op de Buitengewesten waren daarvan gelegerd: 168 Off. en 6.450 Onderoff. en mind.

de formatie van 1854 (K.B. van 2 Aug. 1853). De samenstelling gaf het volgende beeld te zien:

infanterie: 16 veldbataljons, 9 bataljons, 5 half-bataljons en 6 compagnieën pradjoerits; artillerie: 2½ batterij veld-, 5 batterijen berg-, en 7 compagnieën vestingartillerie; 8 compagnieën cavalerie; 4 compagnieën genie (sappeurs en mineurs).

Garnizoensbataljons waren gevestigd te Batavia, Sumatra's Westkust, Bangka, Palembang, Molukken en Celebes; garnizoenscompagnieën te Riouw, Benkoelen, Westerafdeeling van Borneo, Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo; detachementen te Timor, Flores en de Lampongs.

Aan artillerie waren op de Buitengewesten voorts bestemd: 1 bergbatterij voor Sumatra's Westkust en 2 artillerie garnizoenscompagnieën (1 cie. bestemd voor Bangka, Palembang, Benkoelen en Riouw en 1 cie. voor Borneo, Celebes, Timor en de Molukken).

De totale sterkte zou bedragen: 1.226 Officieren (vw. 120 Inl.), 26.589 Onderofficieren en minderen (t.w. 10.217 Eur., 1.744 Amb. en 14.628 Inl.). Hiervan in de Buitengewesten: 222 Officieren en 7.309 Onderofficieren en minderen.

Bovenbedoelde organisatie is nimmer geheel tot uitvoering gekomen.

De formatie van 1882 (K.B. van 26 Jan. 1882 No. 13) gaf als samenstelling aan: infanterie: 18 veldbataljons, 4 depôtbataljons en 5 subsistentenkaders; artillerie: 4 batterijen veld-, 4 batterijen berg- en 7 compagnieën vestingartillerie; 1 regiment cavalerie (à 4 eskadrons) en een depôteskadron en 2 compagnieën genie. Voor de bezetting der Buitengewesten waren bestemd: 9 garnizoensbataljons, 5 garnizoenscompagnieën en een 4-tal detachementen infanterie; 9 compagnieën artillerie; een detachement cavalerie (Makassar) en een detachement genie (Atjeh).

De totale sterkte van het Leger bedroeg: 1.431 Officieren 28.386 Onderofficieren en minderen (t.w. 13.402 Eur., 970 Amb. en 14.014 Inl.). Hiervan waren op de Buitengewesten gelegerd: 337 Officieren en 10.926 Onderofficieren en minderen).

In 1907 kwam de oprichting tot stand van de z.g. „Gemengde Brigade". In oorlogstijd zou de Brigade zijn samengesteld uit: 4 bataljons infanterie, ½ eskadron cavalerie, 1 afdeeling artillerie (à 2 batterijen), en 2 sectiën genietroepen (later aangevuld met 1 mitrailleurcompagnie). De onderdeelen van elke Brigade waren gelegerd in een der 4 „Militaire Afdeelingen", waarin Java toen was verdeeld.

De **formatie van 1915** (K.B. van 6 Maart 1915, No. 55) gaf, voor wat betreft de belangrijkste onderdeelen, een samenstelling aan **infanterie** van: 21 veldbataljons, 4 mitrailleur compagnieën, 1 afdeeling wielrijders en het korps marechaussee, voorts t.b.v. de bezetting der buitengewesten: 10 garnizoensbataljons en 2 garnizoenscompagnieën; aan **artillerie:** 2. afdeelingen veld- (à 2 batterijen), 1 afdeeling (2 batterijen) berg**artillerie,** voorts 1 bataljon vestingartillerie en 6 compagnieën id.; 4 veldeskadrons- en 1 afdeeling lijfwacht**cavalerie;** 3 veldcompagnieën en 1 spoorweg- en telegraaf compagnie **genie.**

Inmiddels was in 1914 opgericht de „Proefvliegtuigafdeeling".

De totale sterkte bedroeg 1.292 Officieren, 34.592 Onderofficieren en minderen (t.w. 11.672 Eur., 4.697 Amb. en 18.223 Inl.). Hiervan waren gelegerd op de Buitengewesten: 408 Officieren en 12.265 Onderofficieren en minderen.

In 1917 kwam een belangrijke wijziging tot stand, n.l. de afkondiging van het Dienstplichtbesluit voor Nederlandsch-Indië, regelende de Dienstplicht voor Europeanen.

De formatie van 1922 (K.B. 3 Oct. 1922, No. 47) wederom gewijzigd in 1923 bij K.B. dd. 25 Aug. kenmerkt zich door de vervanging van het Brigadeverband door het Divisie- en Regimentsverband. Deze organisatie ging gepaard met een nieuwe territoriale indeeling

van Java in twee militaire afdeelingen.

De **infanterie** op Java omvat volgens dit K.B.: 6 regimenten elk à 3 bataljons benevens 2 bataljons buiten regimentsverband; voorts o.m. 4 mitrailleur-compagnieën en 1 compagnie vesting mitrailleurs; 1 afdeeling ordonnans-wielrijders en 1 compagnie strijders-wielrijders; en het korps Marechaussée; voorts t.b.v. de bezetting der buitengewesten: 12 garnizoensbataljons en 1 garnizoenscompagnie. De **artillerie** was ingedeeld in 2 regimenten, elk van 3 afdeelingen à 2 batterijen, 2 batterijen van 12 cm. houwitsers; 1 compagnie kustartillerie.

De **cavalerie** zou bestaan uit 2 halfregimenten (elk van 2 eskadrons) en een peloton ordonnansen, de **genie** uit het bataljon genietroepen (2 veldcompagnieën, 1 technische compagnie, 1 depôtcompagnie).

Voor de **luchtstrijdkrachten** was voorzien in de oprichting van 2 vliegtuiggroepen elk van 3 vliegtuig-afdeelingen (à 6 vliegtuigen). (tot op het huidige oogenblik zijn echter slechts in het geheel 3 vliegtuigafdeelingen opgericht).

De totale sterkte bedroeg 1.447 Officieren en 35.048 Onderofficieren en minderen (w.o. 6.627 Eur., 3.218 Abt., 5.541 Menadoneezen, 17.771 Inl.) Op de Buitengewesten waren hiervan gelegerd: 414 Officieren en 11.726 Onderofficieren en minderen.

De formatie van 1925 (gewijzigd bij K.B. van 23 Mei 1927, is de thans nog van kracht zijnde formatie (opgenomen als Alg. Order voor het N.I. Leger No. 13), hoewel tal van wijzigingen hierop van kracht zijn geworden.

De sterkte volgens het Besluit van 1925 zou de sterkte bedragen: 1.274 Officieren en 31.988 Onderofficieren en minderen.

In de toekomst zal de **vredesorganisatie** van het Leger worden geregeld bij Algemeenen Maatregel van Bestuur, terwijl vervolgens de **formatie,** met de vresdesorganisatie als grondslag, bij Regeeringsverordening wordt vastgesteld.

Formatie van het Kon. Ned. Ind. Leger.

Volgens de formatie van 1925, omvat het Leger de navolgende staven, wapens, dienstvakken, korpsen en instellingen: Staf van den Gouverneur-Generaal; Departement van Oorlog; Generale Staf; Gewestelijke Staf; Plaatselijke Staf; de Infanterie; de Cavalerie; de Artillerie; de Genie; de Luchtvaartafdeeling; de Intendance; de Militaire Administratie; de Militair Geneeskundige Dienst; de Topografische Dienst; Dienstplicht- en Revervepersoneel; de Permanente Militaire Spoorwegcommissie; het Korps Ambtenaren; het Korps Schrijvers en Stafschrijvers; de Hoefsmidschool; het Remonte Depôt; de Militaire Arrest- en Provoosthuizen en het Instituut van Legerpredikanten en Aalmoezeniers.

Aan het hoofd van het Leger staat een Luitenant-Generaal met den titel van Commandant van het Leger en Hoofd van het Departement van Oorlog. Van de voornaamste onderdeelen volgt hieronder de samenstelling:

het **Departement van Oorlog** (in 1867 ontstaan uit de samenvoeging van commando van het Leger en het Militair Departement). Het D. v. O. omvat 11 afdeeling, t.w.: I. Secretariaat; II. Hoofdkantoor Infanterie; III. Hoofdkantoor Artillerie; IV. Hoofdkantoor Genie; V. Hoofdkantoor Militaire Administratie; VI. Hoofdkantoor Militair Geneeskundigen Dienst; VII A. Hoofdkantoor Generalen Staf; VII B. Hoofdkantoor Intendance; VIII. Hoofdkantoor Cavalerie; IX. Hoofdkantoor Topografischen Dienst; X. Hoofdkantoor Dienstplicht- en Reserve personeel; XI. Hoofdkantoor Militair Diergeneeskundigen Dienst.

Generale Staf (ingesteld bij K.B. van 16 Augustus 1873; ontstaan uit het in Juni 1873 opgerichte „Bureau voor krijgstoerustingen op Noord-Sumatra" - Atjeh -), bestaande uit het Hoofdkantoor (1 Generaal-Majoor of Kolonel, Chef van den Gen. St. tevens Inspecteur v/d Militaire Luchtvaart, voorts 2

Luitenant-Kolonels of Majoors; 1 Majoor of Kapitein (attaché militaire) en 6 à 7 Kapiteins van den Gen. St. en 1 à 2 Kapiteins van een der wapens); den Gewestelijken Dienst (2 Luitenant-Kolonels of Majoors en 2 Kapiteins van den Gen. St. ingedeeld bij de gewestelijke staven in de Militaire Afdeelingen op Java) en het Centraal Depôt van Reglementen.

Gewestelijke Staf (2 generaalmajoors, commandanten der 1e en 2e Militaire Afdeeling op Java; 1 Kolonel, militaire commandant van Atjeh en Onderhoorigheden; 2 Kolonels of Luitenant-Kolonels militaire commandanten onderscheidenlijk van Sumatra's Westkust en Tapanoeli en van Celebes en Manado voorts de in vorig lid bedoelde Officieren van den Gen. Staf en voorts 6 Kapiteins of Luitenants);

Plaatselijke Staf (3 Luitenant-Kolonels, plaatselijke commandanten van Batavia, Bandoeng en Tjimahi, benevens 10 Luitenants of Onderluitenants - plaatselijke adjudanten, t.w. 2 te Batavia en voorts te Bandoeng, Tjimahi, Meester-Cornelis, Malang, Magelang, Soerabaja, Padang en Koetaradja).

Het wapen der Infanterie omvat: den Staf (Hoofdkantoor), de Veldinfanterie; de marechaussée-bataljons op Java (opgericht in 1916, thans 2 Mar. bataljons op Java); de Afdeeling Wielrijders (in 1902 is bij wijze van proef opgericht de Afdeeling Ordonnans Wielrijders, in 1913 in de normale formatie opgenomen; de Afdeeling Wielrijderstrijders 1919 in de normale formatie opgenomen, thans samengevoegd tot één afdeeling); het Korps Marechaussée (in 1890 te Atjeh opgericht, in 1913 in de formatie van de Infanterie opgenomen; thans ingedeeld in 5 Divisiën à 12 brigades en gelegerd in Atjeh en Onderhoorigheden); de Garnizoensinfanterie, 4 Subsistentenkaders (te Batavia C., Soerabaja, Bandoeng en Koetaradja, de depôtbataljons en de Kaderschool (te Magelang).

Het **wapen der Cavalerie** omvat den Staf (Hoofdkantoor), de Veldescadrons, de Peletons Ordonnansen en het Depôt der Cavalerie (waarbij de Kaderschool).

Het **wapen der Artillerie** bestaat uit: den Staf (Hoofdkantoor en Commissie van Proefneming) de artillerietroepen; en den Dienst van het Materieel der Artillerie en van de Artilleriewerkplaatsen (omvattende de Directie van het Materieel, de Artillerie-constructiewinkel, de Pyrotechnische Werkplaats, de Projectielfabriek, de Werkplaatsen voor Draagbare Wapenen, de Gasdienst (Gasschool en Gaslaboratorium) en de Korpsen Magazijnmeesters, Conducteurs, Vuurwerkers, Geweermakers, Artilleriewerklieden.

Tot het **Wapen van de Genie** behooren: de Staf (Hoofdkantoor, Gewestelijke en Plaatselijke Geniedienst en Dienst bij de Algemeene Pakhuizen); de Bataljons Genietroepen en de Automobielcompagnie (in de formatie opgenomen in 1918, ontstaan uit den in 1911 opgerichten militairen lastautodienst).

De Luchtvaartafdeeling (bij K.B. van 10 Jan. 1922 No. 65 in de normale formatie opgenomen; in 1914 was opgericht een Proefvliegtuigafdeeling); zie voor nadere bijzonderheden het Ind. Militair Tijdschrift 1929 blz. 381 e.v.), bestaat uit den Staf, den Vliegdienst (Commando, 3 vliegtuigafdeelingen en de Vliegschool); de Waarnemersschool; den Fototechnischen Dienst; den Vliegmedischen Dienst; den Transportdienst, de Werkliedencompagnie; den Technischen Dienst en den Magazijnsdienst.

Het **Dienstvak der Intendance** (in 1913 een afzonderlijk dienstvak geworden; voordien samengevoegd met Militaire Administratie) bestaat uit Hoofdkantoor; de Directie van het Materieel, den Gewestelijken Dienst der Magazijnen van kleeding en uitrusting; de Militaire Bakkerij; de Militaire Wasscherij en de Korpsen Magazijnmeesters, Conducteurs en Kleer- en Schoenmakers.

De **Militair Geneeskundige Dienst** omvat: het Hoofdkantoor; het Korps Officieren van Gezondheid;

het Korps Militaire Apothekers; het Korps Militaire Apothekersassistenten; den Hospitaaldienst; het Scheikundig Laboratorium en het Algemeen Magazijn van Geneesmiddelen.

De **Militair Diergeneeskundige Dienst** omvat het Hoofdkantoor; het Korps Militaire Paardenartsen en het Korps Militaire Paardenverplegers.

De **Topografische Dienst** (in 1907 een zelfstandigen dienst geworden; tevoren ingedeeld bij den Generalen Staf als „Topografisch Bureau en Militaire Verkenningen") is samengesteld als volgt: het Hoofdkantoor; de Brigades (Triangulatie-, Opnemings- en Herzienings-) met Topografischen Cursus; de zelfstandige Detachementen; de Kartografische Afdeeling; het Reproductiebedrijf; de Instrumentmakerswinkel en de Magazijnen.

Tengevolge van het inzetten der crisisperiode, moest worden overgegaan tot steeds ingrijpender bezuinigingsmaatregelen, waardoor tal van wijzigingen in de Legersamenstelling werden aangebracht. Toen hiermede het gestelde doel niet in voldoende mate kon worden bereikt en de oorlogsbegrooting op steeds lager niveau moest worden gebracht, werd een algeheele reorganisatie van het Leger ontworpen. Hierbij werd evenwel als eisch gesteld, dat de paraatheid van het Leger voor de uitoefening van haar taak, niet mocht worden aangetast.

Bij de voor de oorlogsbegrooting van 1933 opgestelde organisatie van het Leger is uitgegaan van het beginsel, dat het Leger een kleiner geheel zal vormen echter in zichzelf „af" en op modernen leest geschoeid. Hieronder volgt een overzicht van de vastgestelde reorganisatie, waarbij de dislocatie der troepen in overeenstemming werd gebracht met de defensietaak van het Leger op Java. E.e.a. zal in verband met de toegestane fondsen geleidelijk worden uitgevoerd.

Dislocatie van het Leger op Java.

De territoriale indeeling van Java en Madoera zal omvatten:

1. de 1e Militaire Afdeeling op Java: de provinciën West- en Midden-Java, met den Staf te Batavia-C.

2. de 2e Militaire Afdeeling op Java: de provincie Oost-Java met den Staf te Malang.

In de 1e Militaire Afdeeling zijn gelegerd:

I. **Infanterie:**

1e Regiment Infanterie, bestaande uit: Staf: te Batavia-C.; 1 bataljon à 4 compagnieën te Batavia-C.[1]) (X); 1 bataljon à 4 compagnieën te Meester-Cornelis (XI); 1 bataljon à 3 compagnieën te Meester-Cornelis (XII); 1 bataljon à 3 compagnieën te Meester-Cornelis (XIII); 1 bataljon à 3 compagnieën te Buitenzorg (XIV); 1 afdeeling mitrailleurs en infanteriegeschut te Meester-Cornelis.

2e Regiment Infanterie, bestaande uit: Staf te Bandoeng; 2 bataljons à 3 compagnieën te Tjimahi (IV en IX); 1 bataljon à 4 compagnieën te Bandoeng (XV); 1 afdeeling mitrailleurs en infanterie geschut te Tjimahi.

3e Regiment Infanterie, bestaande uit: Staf te Magelang; 2 bataljons à 3 compagnieën te Magelang (I en II); 1 bataljon à 3 compagnieën, waarvan staf en 2 compagnieën te Magelang en 1 compagnie te Tjilatjap (II); 1 bataljon à 4 compagnieën te Semarang (V); 1 afdeeling mitrailleurs en infanteriegeschut te Magelang.

II. **Artillerie.**

1e Regiment Artillerie, bestaande uit: Staf te Batavia C.; 1 afdeeling houwitsers te Batavia C. (A I Hw.); 1 afdeeling bergartillerie, waarvan staf en 2 batterijen te Tjimahi en 1 batterij te Batoedjadjar (A II Bg.); 1 afdeeling bergartillerie te Salatiga (A I Bg.).

III. **Cavalerie.**

1 Half-Regiment Cavalerie, bestaande uit: Staf en 2 eskadrons te Bandoeng (2e en 5e esk.); 1 eskadron te Batavia C. (1e esk.).

IV. **Genie.**

Bataljon pioniers te Tjimahi;

[1]) De nummers ( ) geven de benaming der onderdeelen aan.

Technisch bataljon te Tjimahi.

Bovendien zijn in het gebied van de 1e Militaire Afdeeling gelegerd:

V. **Infanterie.**

a. het 1e Marechausséebataljon à 3 compagnieën, waarvan Staf te Bandoeng, en de compagnieën resp. te Serang, Meester-Cornelis en Madjalengka.
b. de afdeeling Wielrijders te Weltevreden,
c. 2 depôtbataljons, resp. te Bandoeng en Gombong,
d. voorloopig 1 bataljon à 3 compagnieën te Poerworedjo. (Zie onder B III).

VI. **Artillerie.**

a. het depôt der mobiele artillerie te Tjimahi,
b. de commissie van proefneming met een detachement te Batoedjadjar. (Zie B VII).
c. een detachement van het korps kust- en luchtdoelartillerie te Batavia C.

VII. **Cavalerie.**

a. het depôt der Cavalerie te Salatiga,
b. het remontedepôt te Padalarang en Tjisaroea.

VIII. **De Luchtvaartafdeeling** te Bandoeng.

B. **2e Militaire afdeeling op Java.**

I. **Infanterie.**

4e Regiment Infanterie, bestaande uit: Staf te Malang; 3 bataljons à 3 compagnieën te Malang (VIII, XIII en XIX); 1 bataljon à 4 compagnieën te Soerabaja (waarvan voorloopig staf en 3 compagnieën te Poerworedjo). (Zie A V d); 1 afdeeling mitrailleurs en infanteriegeschut te Malang.

II. **Artillerie.**

Staf van de artillerie in de 2e Militaire Afdeeling; 1 afdeeling gemotoriseerde veldartillerie A I V d); korps kust- en luchtdoelartillerie (waarvan detachement te Batavia C.

III. **Cavalerie.**

1 eskadron te Malang (6e Esk.).

IV. **Genie.**

1 afdeeling zoeklichten en genietroepen te Soerabaja.

Bovendien zijn in het gebied van de 2e Militaire Afdeeling gelegerd:

V. **Infanterie.**

a. ½ bataljon à 2 compagnieën te Jogjakarta.
b. ½ bataljon à 2 compagnieën te Soerakarta,
c. 2e marrechausséebataljon à 3 compagnieën, waarvan Staf te Soerabaja, en de compagnieën resp. te Bondowoso, Malang en Ngawi of Blitar.
d. het legioen van Mangkoe Negoro,
e. de korpsen Barisan van Madoera (te Soemenep, Pamekasan en Bangkalan).

VI **Cavalerie.**

1 peloton ordonnansen te Djocjakarta; 1 peloton ordonnansen te Soerakarta (beide lijfwachtcavalerie).

VII. **Artillerie.**

De detachementen tot opleiding van treingeleiders te Soerabaja en Soerakarta.

Buitengewesten.

Ingevolge het rapport van de in 1932 ingestelde „leger-politiecommissie" (ingediend op 18 Juli 1933), dat grootendeels door de Regeering werd aanvaard, werd de legersterkte op de Buitengewesten verminderd met rond 1200 man. De sterkte en dislocatie der troepen (uitgedrukt in brigades infanterie) is thans als volgt:

Militair commandement.	Aantal brig.-inf. na reorg.
Atjeh en onderhoorigheden en Sumatra's Oostkust. .	183
Sumatra's Westkust en Tapanoeli	69
Palembang en Djambi . . .	37
Riouw en onderhoorigh. . .	7
Westerafdeeling v. Borneo	33
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	49
Celebes en Manado	66
Molukken	34½
Timor en Onderhoorigh. . .	27
Totaal	505½

Dienstplicht- en Reservepersoneel.

De regeling van den verplichten krijgsdienst in Ned.-Indië dateert

van 1917, toen het „Dienstplichtbesluit" werd afgekondigd (K.B. 26 Oct. 1917 No. 47; Ind. Staatsblad 1918 No. 70); sedertdien vervangen door het „Dienstplichtbesluit" van 1923 (K.B. 28 Mei 1923 No. 65, Ind. Staatsblad No. 408), nader aangevuld en gewijzigd in 1924 (K.B. 24 April, Ind. Staatsbl. No. 400, en 1928 (K.B. 31 Maart, Ind. Staatsbl. No. 211), laatstelijk in 1931 (K.B. 1931 No. 89, Ind. Staatsbl. 1932 No. 511). De „Dienstplichtregeling" werd vastgesteld bij ordonnantie van 5 Febr. 1924 (Ind. Staatsbl. No. 44), sedert herhaaldelijk gewijzigd en aangevuld, laatstelijk in 1933 (Ind. Staatsbl. No. 91).

De regelingen zijn van toepassing voor Java en Madoera, Sumatra's Westkust, Tapanoeli, Benkoelen, Lampongsche Districten, Palembang, Djambi, Oostkust van Sumatra, Atjeh en O., Bangka, Riouw, Billiton, Bali en Lombok en de afdeelingen Samarinda en Boeloengan.

De dienstplicht rust op alle mannelijke onderdanen-Nederlanders in Ned. Indië.

De dienstplicht vangt aan met het kalenderjaar, waarin het 18e levensjaar is volbracht en eindigt op 1 October van het jaar, waarin het 45e levensjaar wordt volbracht.

In geval van oorlog, oorlogsgevaar of andere buitengewone omstandigheden kan de G.G. den dienstplicht hoogstens 1 jaar eerder doen ingaan. De dienstplicht wordt onderscheiden in militie- en landstormplicht. Telken jare gaat een jaarklasse van 32-jarigen van de militie naar den landstorm over en wordt een klasse van den landstorm, de 45-jarigen, ontslagen.

A. **Militie.**

Er zijn 7 dienstplichtkringen: t.w. het gebied van de 1e Militaire Afdeeling op Java; het gebied van de 2e Mil. Afdeeling; Bali en Lombok; Sumatra's Westkust en Tapanoeli; Benkoelen, Palembang, Djambi, Riouw en Bangka; Lampongsche districten en Billiton; Oostkust van Sumatra en Atjeh; de afdeelingen Samarinda en Boeloengan.

De inlijving vindt plaats op de

door de Commandanten van het Leger en van de Zeemacht te bepalen plaatsen, dagen en uren in de maanden Mei en November van elk kalenderjaar (buiten Java uitsluitend in November). Elke jaarklasse wordt verdeeld in 2 ploegen: de Mei- en de Novemberploeg.

Dienstplichtigen kunnen voorkeur voor een dezer ploegen opgeven aan den Voorzitter van den keuringsraad. Vervroegde inlijving kan worden toegestaan.

Voor het doorloopen der **eerste oefening** worden aangewezen dienstplichtigen, die ingelijfd worden vóór of in het kalenderjaar waarin zij het 25e levensjaar volbrengen, zoomede zij, die **door verzuim hunnerzijds** van tijdige inschrijving eerst na dat kalenderjaar kunnen worden ingelijfd.

De duur der eerste oefening bedraagt:

Leger:

a. ten hoogste **vijf en een halve maand** voor de onberedenen, behoudens de bepalingen onder b. en c.
b. ten hoogste **negen maanden** voor de onberedenen, die na hun inlijving in opleiding zijn genomen tot onderofficier;
c. ten hoogste **twaalf maanden** voor de onberedenen, die na hunne inlijving in opleiding zijn genomen tot officier,
voor de ziekenverplegers;
voor de dienstplichtigen van de luchtvaartafdeeling,
voor de beredenen van de artillerie;
d. ten hoogste **vijftien maanden** voor de cavalerie.

Zeemacht:

e. ten hoogste **twaalf maanden** voor de dienstplichtigen, die na hunne inlijving in opleiding zijn genomen tot officier;
f. ten hoogste **negen maanden** voor de dienstplichtigen, die na hunne inlijving in opleiding zijn genomen tot onderofficier; doch ten hoogst **twaalf maanden**, indien zij tevens tot seiner, monteur, ziekenverpleger, torpedomaker of vlieg-

tuigmaker worden opgeleid;

g. ten hoogste **twaalf maanden,** voor hen, die worden opgeleid tot seiner, monteur, ziekenverpleger, torpedomaker of vliegtuigmaker;

h. ten hoogste **vijf en een halve maand** voor de overige dienstplichtigen.

Jaarlijks worden een aantal militieplichtigen aangewezen (ev. bij keuze) voor opleiding tot reserve-officier, militie-onderofficier en militie-korporaal.

De militieplichtigen kunnen worden toegelaten tot een vrijwillige verbintenis als aspirant-reserve-officier bij de Luchtvaartafdeeling (Gouv. Besluit van 9 Juli 1926 No. 3 (Staatsblad No. 279; gewijzigd en aangevuld bij Staatsbl. 1928 No. 75).

Herhalingsoefeningen.

Behoudens de ziekenverplegers, zijn de militieplichtigen, die de vereischte geoefendheid bezitten, verplicht de herhalingsoefeningen te doorloopen. De oproeping geschiedt minstens 2 maanden voor den aanvang van het voor de herhalingsoefeningen vastgestelde tijdvak bij openbare en bovendien bij persoonlijke oproeping.

De herhalingsoefeningen worden gehouden:

Leger:

a. telkens ten hoogste **twintig dagen** voor de onberedenen en voor de beredenen der artillerie en wel in het kalenderjaar, waarin zij het 24ste en 28ste levensjaar volbrengen;

b. eenmaal ten hoogste **veertig dagen** voor de militieplichtigen van de cavalerie en wel in het jaar, waarin zij het 23ste levensjaar volbrengen;

c. de onderofficieren kunnen **een week langer** worden opgeroepen dan de overige dienstplichtigen;

Zeemacht:

d. eenmaal ten hoogste **veertig dagen** voor alle militieplichtigen in het kalenderjaar, waarin zij het 26ste levensjaar volbrengen;

e. voor zooveel noodig kunnen de onderofficieren **zeven dagen langer** worden opgeroepen dan de overige dienstplichtigen.

In de buitengewesten wonende dienstplichtigen zijn vooralsnog vrijgesteld van herhalingsoefeningen,

Bestemming van de Militie voor het Leger.

Zonder hunne toestemming mogen dienstplichtigen niet worden gebruikt voor diensten buiten Ned. Indië; zij nemen geen deel aan militaire expeditiën die ten doel hebben het Nederlandsche gezag in den Archipel te handhaven. Werden in den aanvang de dienstplichtigen bestemd voor het vormen der 4e compagnieën der bataljons infanterie, thans, na de algemeene versobering op de encadreering van het leger worden ze in het bijzonder opgeleid voor het voltallig maken der oorlogsorganisatiën van de mitrailleurscompagnieën, de wielrijders en de hulpwagens (in het bijzonder de artillerie en de genie) en de luchtvaartafdeeling.

B. **Landstorm.**

De landstormplichtigen worden ingedeeld in „geoefenden" en „ongeoefenden"; de eerstgenoemde hebben een volwaardige opleiding genoten, de tweede categorie heeft tevoren nog geen opleiding genoten.

De geoefende landstormplichtigen worden ingedeeld in landstormafdeelingen (bataljons en compagnieën, de ongeoefenden in landstormploegen.

Er zijn 7 **landstormdistricten** vastgesteld, t.w.:

I. de residentiën (afdeelingen) Bantam, Batavia, Buitenzorg, met Batavia C. als standplaats der districtscommandant;

II. Residentie (Afdeeling) Priangan en de regentschappen Tjiandjoer en Soekaboemi, met Bandoeng als standplaats der districtscommandant;

III. Residentiën (afdeelingen): Cheribon en Pekalongan met Cheribon als standplaats der districtscommandant;

IV. Residentie (Afdeeling) Banjoemas met Kroja als standplaats der districtscommandant.

V. Residentie (Afdeeling) Kedoe, de gouvernementen Jogjakarta en Soerakarta en de residentiën (afdeelingen) Madioen en Kediri met Soerakarta als standplaats distr.-commandant.

VI. Residentiën (Afdeelingen) Semarang, Japara-Rembang en Bodjonegoro (behalve de regentschappen Grisee en Lamongan) met Semarang als standplaats districtscommandant.

VII. Bali en Lombok en de Residentiën (Afdeelingen) Soerabaja, Malang, Probolinggo, Besoeki, Madoera en de regentschappen Grisee en Lamongan, met Soerabaja als standplaats van den districtscommandant.

De geoefende landstorm komt op in de bovengenoemde districten in 22 plaatsen en vormt 22 landstormafdeelingen, die ter plaatse van opkomst worden bewapend, uitgerust en gekleed.

De militieplichtigen, ongeschikt voor den gewapenden dienst doch geschikt voor den ongewapenden dienst wordt ingedeeld bij den ongeoefenden landstorm.

De ongeoefenden komen op in dezelfde 22 plaatsen als bovenbedoeld en vormen 22 landstormploegen, en worden door het kader van den geoefenden landstorm naar 10 landstormdepôts geleid, alwaar ze worden gekleed, uitgerust en bewapend om vervolgens kort te worden geoefend.

Herhalingsoefeningen.

De landstormplichtigen kunnen zoonoodig jaarlijks eenmaal en voor ten hoogste **één dag** worden opgeroepen voor het deelnemen aan een oefening.

Bestemming van den Landstorm voor het Leger.

De taak van de landstormplichtigen bestaat in de handhaving van de rust en orde en voor het verrichten van bewakingsdiensten. Bij noodzaak kan bovendien de geoefende landstorm worden gebezigd voor de versterking van het Leger.

De landstormplichtigen kunnen in geval van oorlog of oorlogsgevaar geheel of gedeeltelijk vóór de militie, en in tijd van vrede geheel dan wel plaatselijk tot handhaving van orde en rust in werkelijken dienst worden opgeroepen.

C. **Reserve-personeel.**

De regeling voor het reservepersoneel van het Leger in N.I. is vastgesteld bij K.B. van 2 Juli 1923 (Ind. Staatsblad 1923 No. 518), gewijzigd en aangevuld in 1926 (K.B. van 31 Maart Ind. Staatsblad No. 211) en 1928 (31 Maart) Ind. Staatsblad No. 211.

Naar aanleiding hiervan werd bij Gouvernementsbesluit van 28 Maart 1924 (Ind. Staatsblad No. 137) de **Reserveregeling** vastgesteld, nader gewijzigd in 1928 (Ind. Staatsblad No. 562) en 1930 (Ind. Staatsblad No. 137).

Het reserve-personeel bestaat uit reserve-officieren, die daarvoor in aanmerking komen, t.w.:

I. de dienstplichtigen, die:
a. in den officiersrang zijn ingelijfd;
b. in opleiding zijn genomen tot officier;
c. tot officier worden bevorderd.

II. de dienstplichtigen, die:
a. als officier het leger verlaten;
b. als onderluitenant het leger verlaten;

III. de niet-dienstplichtige Nederlandsche onderdanen, die zulks verzoeken en daarvoor in aanmerking komen.

Herhalingsoefeningen en verdere opleiding.

De reserve-officieren zullen zoonoodig **jaarlijks** ten hoogste 28 opeenvolgende dagen deelnemen aan militaire oefeningen. Zij, die daaraan moeten deelnemen, ontvangen daaromtrent uiterlijk einde November van het voorafgaande jaar een persoonlijke mededeeling.

In 1928 werd een aanvang gemaakt met de opleiding tot reservekapitein. Die opleiding is gesplitst in drie onderdeelen, t.w. een opleiding bij den troep gedurende 28 dagen (practisch), een centralen leergang eveneens gedurende 28 dagen (theoretisch) en een opleiding gedurende 21 dagen bij de compagnie (practische voorberei-

ding voor het voeren van het commando over een compagnie).

Bestemming van het Reserve-personeel.

Bij mobilisatie zullen de reserve-officieren worden bestemd voor het vervullen van aanvoerdersplaatsen, waarvoor geen beroepsofficieren beschikbaar zijn, voorts voor het vervullen van functiën, welke in het leven geroepen moeten worden, zooals indeeling bij militie- en landstormeenheden en hij staven en diensten in den rug van het Leger.

D. **Bijzondere bepalingen.**

Voor vrijstelling, vermindering en uitstel van eerste oefening, voor geheele of gedeeltelijke vrijstelling van de herhalingsoefeningen, bepalingen voor aanmelding, oproeping, vrijstelling, uitstel, inkomsten e.d. zie het vermelde **Ind. Staatsblad 1924 No. 137,** en overigens de door het Departement van Oorlog in N.I. uitgegeven „Verzameling van Voorschriften betrekking hebbende op den Dienstplicht en Reserve-aangelegenheden voor de Landmacht in N.I." (V.V.D.R.L. 1930).

Werving.

De werving voor het Leger is te onderscheiden in die in Ned.-Indië en die in Nederland.

I. De werving in Ned.-Indië is vastgelegd in de „Regeling der werving in Ned.-Indië" (G.B. 23 Nov. 1925, No. 13), waaraan zijn toegevoegd „Nadere bepalingen van den Legercommandant (Alg. Order voor het Leger in N.I. 1925 No. 22).

a. **Europeanen,** die tevoren niet als militair hebben gediend, ongehuwd zijn en aan bepaalde voorwaarden voldoen kunnen worden aangenomen als „Aanbevolen Militair" met een tijdelijk dienstverband van 3 jaren, teneinde te worden opgeleid tot Europeesch kaderlid dan wel voor een speciale betrekking.

De Europeanen, die reeds bij aanneming voldoen aan de voor een bepaalde betrekking gestelde eischen, kunnen direct in vast dienstverband worden opgenomen. Voorts kunnen Europeanen, die hun eerste oefening als militieplichtigen naar behooren hebben vervuld, onmiddellijk in vast dienstverband worden opgenomen.

In 1930 is de gelegenheid opengesteld - zij het in beperkte mate - voor Indo-Europeanen, die den leeftijd van 25 jaren nog niet hebben bereikt, een verbintenis aan te gaan als vrijwilliger, terwijl ook zij, die niet voldoen aan de geschiktheid om te worden opgeleid als kaderlid tot een vast verband als vrijwilliger kunnen worden toegelaten.

Overigens kunnen als Europeesch militair worden aangenomen:

gewezen militairen van het Ned.-Ind. Leger, die ten hoogste 40 jaren oud zijn;

Europeanen, die Nederlander of Nederlandsch onderdaan zijn, die ten minste 16 en ten hoogste 40 jaren oud zijn.

b. **Niet-Europeanen,** die tevoren niet als militair hebben gediend en aan bepaalde eischen voldoen kunnen worden aangenomen als „Aanbevolen Militair" met een tijdelijk verband van 3 jaren, teneinde te worden opgeleid tot niet-Europeesch kaderlid.

c. Overigens worden als niet-Europeesch militair aangenomen:

Amboineezen (inboorlingen van de residentie der Molukken, m.u.v. de afdeelingen Noord-, West- en Zuid Nieuw Guinee); Alfoeren (de niet-christen inboorlingen van Halmahera); Manadoneezen (inboorlingen van de afdeelingen Manado en Gorontalo der residentie Manado).

Voorts worden de niet-Europeanen met betrekking tot de werving onderscheiden in Javanen, Soendaneezen, Madoereezen, Boegineezen, Timoreezen, Atjehers en Maleiers.

In 1929 werden bij wijze van proef wederom een beperkt aantal Batakkers aangenomen (in 1923 wegens gebleken ongeschiktheid was de werving voor dezen landaard gesloten).

De duur van de eerste verbintenis bedraagt zes jaren. De aangeworven recruten worden ter africhting opgezonden naar de ver-

schillende depôts. Herverbintenissen kunnen eveneens worden aangegaan voor den duur van zes jaren, nadat de betrokkenen wederom geneeskundig zijn onderzocht en overigens voldoen aan de gestelde eischen.

II. **De werving in Nederland.**

Koloniale Reserve (op 1 April 1891 opgericht te Nijmegen, nam in 1909 ook de taak over van het Koloniaal Werfdepôt te Harderwijk).

De Koloniale Reserve ressorteert rechtstreeks onder den Minister van Koloniën en is te beschouwen als een gedetacheerd onderdeel van het Ned.-Ind. Leger. Behalve aanneming en uitzending heeft hier plaats de vorming van de onderofficieren bestemd voor het Ned.-Ind. Leger. De aanneming en uitzending van het personeel beneden den rang van onderluitenant, bestemd voor het Leger in Nederl.-Indië en voor de troepen in Suriname en Curaçao, geschiedt uitsluitend door de zorg van den Commandant van de Koloniale Reserve.

Tot een dienstverbintenis kunnen als regel alleen Nederlanders worden toegelaten en - bij uitzondering, krachtens machtiging van den Minister, - ook een beperkt aantal vreemdelingen.

Verbintenissen worden gesloten voor 5 jaren, dan wel voor 3 jaren. Aangenomen worden: zij, die in aanmerking komen voor opleiding tot kaderlid. Zij worden na een eenjarig verblijf als „Aanbevolen Militair brigadier-titulair" uitgezonden en in Ned.-Indië verder opgeleid tot onderofficier. De aanneming van deze categorie geschiedt driemaandelijks.

Voorts worden aangenomen recruten, die na een verblijf van 2 à 3 weken tot 2 à 3 maanden als recruut in detachementen van 30 à 40 man naar Ned.-Indië worden uitgezonden. Aldaar worden ze bij de Depôts verder opgeleid. De aanneming der recruten heeft dagelijks plaats.

Boven de sterkte van de Koloniale Reserve worden gevoerd:

a. de in Nederland nieuw benoemde officieren;
b. de officieren en onderluitenants, die - tijdelijk in Nederland vertoevend - zullen vertrekken dan wel terugkeeren van detacheering bij de troepen in Ned.-Indië dan wel bij de troepen in West-Indië;
c. in tijden van oorlog of oorlogsgevaar dan wel andere buitengewone omstandigheden de in Nederland vertoevende (met verlof of op non-actief) officieren en onderluitenants van het Ned.-Indische Leger;
d. militairen beneden den rang van onderluitenant, die zijn toegelaten tot een verbintenis voor den overzeeschen militairen dienst en zij, die zullen vertrekken dan wel terugkeeren van een detacheering in Ned.-Indië of in West-Indië.

Voorts worden administratief bij de Koloniale Reserve ingedeeld alle verlofgangers in Nederland, beneden den rang van onderluitenant.

De formatie van de Koloniale Reserve bestaat uit den Staf (Commandant: kapitein, majoor of luitenant-kolonel, en 2 toegevoegde officieren); en het Subsistenkader (Commandant: een kapitein, 2 toegevoegde luitenants en de noodige onderofficieren). Voorts zijn ingedeeld een luitenant of kapiteinkwartiermeester en twee officieren van gezondheid. Officieren van het N.I. Leger worden voor ten minste 2 en voor ten hoogste 3 jaren bij de Koloniale Reserve gedetacheerd.

De onderofficieren (vroeger als z.g. „vast personeel", thans als „vlottend personeel") worden gerecruteerd uit de in Nederland vertoevende verlofgangers.

Militair Onderwijs.

Het militair onderwijs is te onderscheiden in: dat in Nederlandsch-Indië en dat in Nederland.

I. **Het militair onderwijs voor Ned.-Indië** is geregeld bij K.B. van 28 April 1894 No. 32 en onderscheidt het onderwijs in dat op:

a. de **Militaire School te Meester Cornelis** ter opleiding voor het

examen voor toelating tot den Hoofdcursus (de Militaire School is sedert 1927 opgeheven);

b. de **kaderscholen** voor de infanterie, de artillerie, cavalerie en genie, bestemd voor de opleiding van onderofficieren en korporaals voor de onderscheidene wapens (thans voor de infanterie); een centrale kaderschool te Magelang, voor de artillerie, de genie en de cavalerie, resp. ingedeeld bij depôt der mobiele artillerie, de depôtcompagnie van de genie en het depôt der cavalerie.
In 1912 werd opgericht een cursus tot opleiding van jonge lieden van Europeesche afkomst tot leerling opnemer c.q. teekenaar.
In 1922 werd te Tjimahi opgericht de centrale „Leergang tot opleiding van onderofficieren van de Militaire Administratie".
In 1908 werd in de normale formatie van het Leger opgenomen de Hoefsmidschool te Salatiga.

c. de korpsscholen, welke wapensgewijze gehouden en door den Commandant van het Legergarnizoen worden vastgesteld. Zij dienen om aan militairen beneden den graad van korporaal lager onderwijs te verstrekken en tevens om het kader in de gelegenheid te stellen het vroeger geleerde te onderhouden.

II. **Het militair onderwijs in Nederland** is geregeld in de „Wet tot Regeling van het Militair Onderwijs bij de Landmacht" van 1928, die in plaats kwam van de toen geldende Wet van 1890.

De geheele Officiersopleiding voor het Nederlandsche zoowel als voor het Ned.-Indische Leger geschiedt thans bij de Koninklijke Militaire Academie te Breda. In aanmerking voor de opleiding tot Officier van het Leger in Ned.-Indië komen zij:

die, op het tijdstip van den aanvang van het eerstvolgende leerjaar den leeftijd van 22 jaren niet hebben overschreden en Nederlander of uit anderen hoofde Nederlandsch onderdaan zijn;

in het bezit zijn van het getuigschrift van goed volbracht eindexamen van de hoogere burgerschool met 5-jarigen cursus of daarmede gelijkgesteld getuigschrift.

bij geneeskundig onderzoek geschikt zijn bevonden.

Indien het aantal der aspiranten voor eenig wapen of voor het dienstvak der militaire administratie het aantal der beschikbare plaatsen overtreft, hebben de aspiranten zich te onderwerpen aan een rangschikkingsonderzoek.

De voor plaatsing in aanmerking komende persoon gaat een verbintenis aan als cadet, waarbij hij zich verbindt den Staat gedurende 7 jaren te dienen, waarvan 4 jaren als officier.

Cadetten, die aan de eischen van het eindexamen hebben voldaan worden door den Gouverneur-Generaal benoemd tot tweede luitenant.

De hoogere vorming der Officieren geschiedt bij de Hoogere Krijgsschool te 's Gravenhage. Deze hoogere vorming omvat:

a. in algemeen krijgskundige richting, alsmede voor de hoogere troepenleiding en voor den dienst bij den Generalen Staf;
b. voor den Intendancedienst.

Aan het toelatingsexamen mogen deelnemen officieren, die ten minste 5 jaren en ten hoogste 12 jaren bij het Ned.-Indische Leger hebben gediend.

Het leerplan voor de Hoogere Krijgsschool wordt verdeeld over 3 studiejaren.

In het belang van de hoogere vorming in technische en in andere wetenschappelijke richting kunnen afzonderlijke voorzieningen worden getroffen.

Taak en doelstelling.

Het Leger in Ned.-Indië heeft een tweeledige taak te vervullen. De **primaire taak** omvat:

a. het verzekeren van de binnenlandsche rust, orde en veiligheid;
b. het geven van steun aan het gezag, het afdwingen, waar

noodig, van gehoorzaamheid aan gegeven bevelen, het beschermen van de goedgezinde bevolking tegen kwade elementen en dergelijke;

c. zoo noodig kunnen aan het Leger in de Buitengewesten - dit ter beoordeeling van het burgerlijk bestuur - nog andere diensten worden opgedragen (z.a. bewakingsdiensten, begeleiden van bestuursambtenaren, transporten e.d.). Bij uitzondering kunnen deze diensten ook worden opgedragen aan de troepen op Java en Madoera.

De **secundaire taak** omvat in het algemeen de „Defensie-taak"; de verdediging van het grondgebied tegen aanranding door een buitenlandschen vijand. (Zie hierna onder „Defensiegrondslagen").

De Defensiegrondslagen.

Begin 1927 werden door het Opperbestuur de door Haar opgestelde richtlijnen voor de Defensie van Ned.-Indië aan de Indische Regeering bekend gesteld, om als grondslag te dienen voor de verdere uitwerking der noodig geachte maatregelen. Hoewel in den Volksraad van verschillende zijden bedenkingen bestonden tegen de „grondslagen" meende de Indische Regeering hierover niet in debat te kunnen treden, aangezien ze waren te beschouwen als „richtlijnen" voor het regeeringsbeleid. Wel werden bij de behandeling van de begrooting voor het jaar 1930 door den Regeeringsgemachtigde een nadere interpretatie van de „grondslagen" bekend gesteld.

De **grondslagen** luiden als volgt:

De Defensiegrondslagen.

1. Doel van de weermacht in Nederlandsch-Indië:

a. handhaving van het Nederlandsch gezag in den Archipel tegen onrust of verzet binnen de grenzen, verzekering van rust en orde;

b. vervulling van den militairen plicht als lid van de Volksgemeenschap tegenover andere volken.

2. De taak, bedoeld sub. 1a moet

in hoofdzaak door het Leger worden vervuld, dat daartoe berekend en uitgerust moet zijn. Voor zoover de Vloot aan de vervulling van deze taak deelneemt, geschiedt dit met de middelen, die beschikbaar zijn voor het doel, bedoeld sub 1b.

3. De taak omschreven sub 1b beperkt zich - afgezien van de deelneming met de beschikbare middelen aan een gemeenschappelijke actie met anderen - tot handhaving van een strikte neutraliteit in conflicten tusschen andere mogendheden.

Onverminderd de bevoegdheid van den Gouverneur-Generaal om bij het uitbreken van internationale conflicten naar eisch van de dan bestaande omstandigheden over Land- en Zeemacht te beschikken, wordt voor de vaststelling van organisatie en uitrusting van de weermacht er van uitgegaan, dat de neutraliteitshandhaving op Java wordt vervuld door het Leger met steun van de Vloot; in de gewesten buiten Java door de Vloot, die daarbij op bijzonder kwetsbare punten door het Leger wordt gesteund.

4. De mate, waarin sub 1b bedoelde, en onder 3 nader omschreven taak kan worden vervuld, wordt nauw bepaald door onze finantieele en personeele krachten.

Het totaal voor land- en zeemacht per jaar te besteden bedrag kan een bepaalde fractie van de gewone jaarlijksche inkomsten niet te boven gaan. In het algemeen zal het cijfer, dat het bedrag dier fractie over de laatste jaren voorstelt, niet belangrijk kunnen worden overschreden.

5. De zeemacht in Nederlandsch-Indië bestaat uit:

a. de zeegaande vloot;

b. het drijvend materieel voor locale verdediging en versperring;

c. de maritieme luchtmacht en

d. de maritieme inrichting aan den wal.

Het deel sub a heeft een sterkte van ten minste: 2 kruisers, 8 jagers en 12 onderzeebooten, onverminderd de mogelijkheid om aan een

of meer van deze schepen krachtens Koninklijke machtiging tijdelijk een andere bestemming te geven. Voor de zeegaande vloot wordt Soerabaja als basis voltooid. De toegangen naar die haven zullen door batterijen met middelbaar geschut aan den wal worden beschermd.

6. De sterkte van het leger, daaronder begrepen de Europeesche militie, aan infanterie wordt bepaald door hetgeen noodig is voor de vervulling van de sub 1a (en 2) bedoelde taak. Voor zoover de infanterie op Java is gelegerd, wordt zij georganiseerd, bewapend en uitgerust, alsmede versterkt met hulpwagens en diensten, voor de neutraliteitshandhaving (met steun van de Vloot) op Java en wel in het bijzonder voor:

a. de verdediging van Soerabaja te land tegen landingsdivisiën van kruisereskaders, die in den archipel kunnen worden verwacht;
b. de bescherming van de haven van Tandjoeng Priok tegen een actie van enkele schepen, die zich meester zouden willen maken van die haven voor eigen gebruik.

7. Als bijzonder kwetsbare punten bedoeld in het slot van punt 3, worden voor het tegenwoordige beschouwd de plaatsen van opslag en verwerking van zware stookolie: Tarakan en Balikpapan.

Te harer bescherming zal met gebruikmaking van de in die plaatsen aanwezige personen, die ingedeeld zijn bij de Europeesche militie, een troepenmacht van zoodanige sterkte ernstig verzet moeten waarborgen tegen gewelddadige pogingen, met beperkte middelen ondernomen, om zich van die voorraden meester te maken, en indien overmacht daartoe dwingt, de tijdige vernietiging van de voorraden moeten verzekeren.

8. Indien Nederlandsch-Indië ondanks het ernstig pogen om buiten den oorlog te blijven, daarin betrokken wordt, zal de aanwezige weermacht met de voorhanden middelen zich zoo goed mogelijk tegen elke bezetting van ons grondgebied verzetten, in afwachting van den steun, die ons mocht worden verleend. B.

Leger Des Heils. Deze organisatie werkt reeds sedert een 40-tal jaren in den archipel. Zij verricht er zendings- en maatschappelijk werk onder alle landaarden en op elk gebied. Bovendien voert zij het beheer over een viertal melaatschenkolonies.

Legioen Van Mangkoe Negårå, zie **Leger.**

Legoendi-Archipel, eilandengroep ten Zuiden van Sumatra, ressorteerende onder de res. Benkoelen.

Leguaan, zie **Hagedissen.**

Leitimor, zie **Laitimor.**

Lematang-Hilir, onderafd. der afd. Palembangsche Bovenlanden, res. Palembang, onder een controleur B.B. met standplaats Moearaenim. De onderafd. telt ruim 113.000 inw., w.o. circa 500 Europeanen en 3000 Chineezen. De onderafd. is het beneden-stroomgebied der Lematang, een belangrijke zijrivier van de Moesi. De hoofdpl. Moearaenim (= monding van de Enim) ligt aan de samenvloeiing van de Enim- en de Lematangrivieren en aan de spoorlijn Palembang-Lahat. Aan eerstgenoemde rivier op de hellingen van de Boekit Asam bij het dorpje Tandjong zijn de gouvernements Boekit Asam-steenkolenmijnen, werwaarts een zijlijn van de spoorlijn loopt. In de onderafd. de hoogvlakte van Sëmëndo, waar sawahcultuur wordt gedreven, doch waar ook nog wildernis is, waar zich veelal olifanten ophouden. De bevolking is er in normale tijden welvarend: koffie, katoen, rubber, boschproducten, ladangbouw. Er zijn Hindoeoudheden. De Bataafsche Petroleum Mij. heeft er olieterreinen, vanwaar de petroleum in pijpleidingen wordt geleid naar Pladjoe bij Palembang.

Lematang-Hoeloe, onderafd. der afd. Palembangsche Bovenlanden, res. Palembang, onder een controleur B.B. met standplaats Lahat (tevens hoofdpl. der afd.). De afd. heeft ruim 55.000 inw., w.o. circa 360 Europeanen en 1200 Chineezen.

De onderafd. is het boven-stroomgebied der Lematang, zijrivier van de Moesi. De bevolking is er minder welvarend. Ladangcultuur: koffie en katoen; hindoeoudheden.

Lèmbang, plaatsje ten Noorden van Bandoeng, op 1200 M. hoogte gelegen op de helling van de Tangkoeban Prahoe, gezocht als toeristen- en herstellingsoord. Het plaatsje heeft ook bekendheid door het verblijf van Junghuhn die er overleed en begraven is. Kinacultuur.

Lembéh (Poelau), eiland ten Oosten van de Minahasa.

Lèngkèng (Mal.) of **kělèngkèng,** ronde, smakelijke vrucht met grooten pit.

Lenkoeën, zelfbesturend landschap in de onderafd. (tevens eiland) Simeuloeë, afd. Westkust van Atjeh, gouv. Atjeh en Onderhoorigheden.

Lépar (Poelau), eiland ten Z. O. van Bangka, behoorende tot de onderafd. Zuid-Bangka der res. Bangka en Onderhoorigheden.

Lepelaar. In het oosten van den archipel komt de **zwartbek-lepelaar,** een Australische vogel, wel voor.

Lepra (Melaatschheid) komt allerwegen in den archipel voor. Slechts in enkele streken (Sumatra's Westkust) sporadisch, elders veelvuldig (Amboina, Atjeh, Bali). Wanneer men het aantal leprozen op 1 $^0/_{00}$ stelt is dit zeker niet te hoog. Heeft men in Europeesche landen deze ziekte als volksziekte met succes bestreden, in Indië stuit zulks op tal van bezwaren, reden waarom de Overheid nog steeds niet is overgegaan tot verplichte afzondering (en aangifte) en zich tot dusver slechts heeft bepaald tot de verklaring dat lepra een besmettelijke ziekte is. Om dezelfde reden is deze ziekte ook niet opgenomen in de epidemie-ordonnantie. In Indië is een 40-tal leprozerieën, waarvan een 13-tal wordt gesubsidieerd door het gouvernement. Zie ook onder **Ziekenhuiswezen.**

Lèti-Eilanden, behoorende tot de onderafd. Kisar, afdeeling Amboina res. der Molukken, gelegen in de Banda-zee. De eilanden maken deel uit van de Zuid-Wester-eilanden. Het voornaamste eiland der Lètigroep is Lèti.

Leukoeën, zelfbesturend landschap in de onderafd. (tevens eiland) Simeuloeë, afd. Westkust van Atjeh, gouv. Atjeh en Onderhoorigheden.

Leuser (Goenoeng), gebergte in Atjeh in de Barisan, met 3512 M. hoogen top, in het Gajo Loeëus gebied.

Leveranties (Verplichte), zie **Contingenten** en **Particuliere Landerijen.**

Léwa, zelfbesturend landschap in de onderafd. Midden- en Oost-Soemba, afd. Soemba, res. Timor en Onderhoorigheden.

Lhokboebon, zelfbesturend landschap in de onderafd. Meulaboeh, afd. Westkust van Atjeh, gouv. Atjeh en Onderhoorigheden. Lhok beteekent diep, reede.

Lhokkroeët, zelfbesturend landschap in de onderafd. Tjalang, afd. Westkust van Atjeh, gouv. Atjeh en Onderhoorigheden.

Lhoknga, onderafd. (met gelijknamige hoofdpl.) der afd. Groot-Atjeh, gouv. Atjeh en Onderhoorigheden. De onderafd. telt bijna 52.000 inw., w.o. een 30-tal Europeanen en circa 140 Chineezen en staat onder een gedipl. gezaghebber B.B.

Lhokpawoh-Noord en **Lhokpawoh-Zuid.** Twee zelfbesturende landschappen in de onderafd. Tapaktoean, afd. Westkust van Atjeh, gouv. Atjeh en Onderhoorigheden.

Lhokseumawe, onderafd. der afd. Noordkust van Atjeh, gouv. Atjeh en Onderhoorigheden. De aan de Atjehtram gelegen plaats Lhokseumawe is de hoofdpl. zoowel der afd. als der onderafd. De onderafd. telt ruim 70.000 inw., w.o. 135 Europeanen en bijna 1300 Chineezen, en staat onder een gedipl. gezaghebber B.B.

Lhoksoekon, onderafd. (met gelijknamige aan de Atjehtram gelegen hoofdpl.) der afd. Noordkust van Atjeh, gouv. Atjeh en Onderhoorigheden. De onderafd. telt ruim 71.000 inw., w.o. 70 Europeanen en bijna 800 Chineezen.

Libellen of **Waterjuffers** (Jav.,

Mal. tjapoeng) behooren evenals de termieten tot de orde der oervleugeligen. Zoowel de larven die in het water leven als de volwassen libellen zijn zeer vraatzuchtig en verdelgen vele andere insecten, waardoor ze voor den mensch nuttig zijn.

Lichamelijke Opvoeding, zie **Onderwijs**, onder III.

Lidah (Ikan), zie **Platvisschen.**

Liefdadigheid. Regeeringsbeginsel is dat de oprichting van weeshuizen en andere instellingen van weldadigheid niet van de regeering behoort uit te gaan, maar in de eerste plaats van de particuliere liefdadigheid (bijbl. No. 2853). Niettemin worden tot instandhouding van liefdadige gestichten door de regeering dikwijls subsidiën verleend. Zoo werd in 1931 aan bijzondere instellingen voor armenzorg, waaronder die voor weezen en verlaten kinderen bijna *f* 300.000 subsidie verleend. Hierbuiten vallen de tegemoetkomingen voor de verzorging van regeerings-, voogdij- en gouvernementspupillen. Verder wordt aan instellingen van liefdadigheid en algemeen nut steun verleend uit de opbrengst van onder contrôle der overheid gehouden loterijen. Liefdadigheidsgestichten genieten van overheidswege eenige faciliteiten (kosteloos procedeeren, vrijstelling van zegelrecht en van verponding, enz.). Krachtens hunne instructie zijn de hoofden van gewestelijk bestuur belast met het toezicht over het armwezen en over alle weeshuizen en andere openbare gestichten van liefdadigheid. Ook het hoofd van het tucht-, opvoedings- en armwezen is onder de bevelen van den directeur van juistitie belast met het overheidstoezicht op het armwezen, instellingen van weldadigheid en van openbaar nut. Jaarlijks, gedurende een voor elk jaar vast te stellen tijdvak, worden weldadigheidspostzegels uitgegeven, waarvan de opbrengst, na aftrek van de frankeerwaarde en andere onkosten, wordt gebruikt tot steun van een telken jare aan te wijzen vereeniging welke een menschlievend doel nastreeft. Een opgave der instellingen van liefdadigheid vindt men in het Eerste Gedeelte van den Regeeringsalmanak van Ned.-Indië.

Jeugdzorg. De **zorg voor weezen en verlaten kinderen** gaat uit van particuliere inrichtingen; in onderscheidene gevallen moest de overheid in dezen crisistijd haar steun verminderen. In dringende gevallen echter kon bijna steeds worden bijgesprongen door het toekennen van een aandeel in een der groote geldloterijen. **Civielrechtelijke dwangopvoeding.** In 1931 werd van gouvernementswege *f* 67.000 subsidie toegekend voor de kosten van verpleging der minderjarigen, wier ouders of voogden door den rechter ontzet of ontheven waren uit de ouderlijke macht of voogdij. In genoemd jaar werd een commissie ingesteld tot bestudeering van de maatregelen welke van overheidswege dienen te worden genomen tot herziening van de kinderwetgeving in Ned.-Indië. Het **instituut der gouvernementspupillen** werd in 1931 opgeheven, als zijnde het overbodig geworden. De reeds aangewezen pupillen blijven als zoodanig verzorgd; in 1931 werd ruim *f* 97.000 subsidie verleend.

Limo Poeloeh Koto (L Koto), afd. der res. Sumatra's Westkust, onder een ass.-resident. Hoofdpl. Pajakoemboeh. De afd. is verdeeld in 3 onderafdeelingen: 1. Pajakoemboeh, 2. Soeliki, 3. Bangkinang, en telt ruim 261.000 inw., w.o. 140 Europeanen en 1400 Chineezen.

Lindoe (Meer Van), in de afd. Donggala, res. Manado. Het meer watert door de Paloerivier uit in de Paloebaai.

Lingga, onderafd. der afd. Tandjoengpinang, res. Riouw en Onderhoorigheden, onder een Controleur B.B. met standplaats Penoeba, op het eiland Selajar. De onderafd. omvat de eilanden **Lingga** en Singkep met omliggende eilanden, Sebangka en Bakong met omliggende eilanden, gelegen ten Z. van Straat Pengalap, bekend onder den naam Blakang- Daik, Berhola en omliggende eilanden, alsmede de eilandengroep Pekadjang, ook wel genaamd Kadjangan of Poelautoe-

djoeh. De onderafd. telt bijna 31.000 inw., w.o. een honderdtal Europeanen en bijna 5700 Chineezen. De voormalige sultans van Lingga-Riouw zetelden in de 19e eeuw te Daik of Lingga op het eiland Lingga. Op het tinrijke eiland Singkèp is de Singkèp-Tinmaatschappij werkzaam. De bevolking dezer eilanden is grootendeels Maleisch, incluis de Orang Laoet in hoofdzaak wonende op hun prauwen. Gambir- en pepercultuur, houtaankap (zie **Panglongs**).

Lingsang, een tot de civetkatten behoorend roofdier, wordt gemakkelijk tam; komt voor op Java, Sumatra, Bangka en Borneo.

Linschoten (Jan Huygen Van), geb. te Haarlem 1563, overleden te Enkhuizen 1611. Naar aanleiding van zijn in Portugeeschen dienst gemaakte reizen schreef hij zijn beroemd werk: „Itinerario naer Oost ofte Portugaels Indien", met het daaraan toegevoegde: „Reysgheschrift van de navigatie der Portugaloysers in Orienten". Laatstgenoemd werk was van groot belang voor de eerste reis naar Indië van de gebroeders Houtman in 1595, in welk jaar het in druk was verschenen.

Lintah (Mal., Jav.) een in zoet water levende soort bloedzuiger.

Liwoeng (Tji) of rivier van Batavia, die in de res. Buitenzorg ontspringt, langs Buitenzorg door de hoofdplaats Batavia stroomt en ten Noorden daarvan in zee uitmondt.

Lobak (Mal., Jav.), een soort radijs.

Lobi-Lobi (Mal.), boom met eetbare vruchten.

Locale Raden, zie **Decentralisatie.**

Loeboe (Orang), een volksstam wonende op de hellingen van het Barisan-gebergte tusschen Padang Lawas en Groot-Mandailing, meer aan den kant van Mandailing (onderafdeeling Groot- en Klein-Mandailing, Hoeloe en Pekantan afdeeling Padangsidimpoean, residentie Tapanoeli). Zijn oorsprong staat niet vast; sommigen meenen dat zij van Minangkabausche herkomst zijn, anderen dat zij van het Maleische Schiereiland zijn gekomen. Naar hun uiterlijk (zij zijn klein en hebben breede aangezichten) zijn zij vrij zeker geen Bataks, hoewel het zeer wel mogelijk is dat zij gelijk met de Bataks van Malaka emigreerden. Hun uiterlijk en hun taal (een Maleisch dialect) duiden in alle geval er op dat zij Maleiers zijn. De mannen dragen een tjawat (lendegordel), de vrouwen korte rokjes. Zij wonen afzonderlijk in gehuchten, evenals de Bataksche gehuchten pagéran geheeten. Zij wonen en leven goeddeels nog zeer primitief doch zijn overigens met de Mandailingers versmolten. Zij werken aan den weg en verzamelen boschproducten. Gedeeltelijk zijn zij tot den Islam, gedeeltelijk tot het Christendom overgegaan, anderen zijn nog heidenen.

Loeboekpakam, hoofdpl. der onderafd. Sërdang, afd. Deli en Sërdang, gouv. Oostkust van Sumatra.

Loeboeksikaping, onderafd. (met gelijknamige hoofdpl.) der afd. Agam, res. Sumatra's Westkust. De onderafd. telt bijna 52.000 inw., w.o. een 20-tal Europeanen en 15 Chineezen. De plaats Loeboeksikaping ligt aan den weg Padang-Medan, evenals de uit den padrioorlog (zie **Minangkabau**) bekende plaatsjes Bondjol en Rao. De weg loopt door het, overigens ondoordringbare, bosch van Panti, hetwelk tot natuurreservaat is verklaard vanwege de ongerepte fauna. In het Noorden van de onderafd. wonen Madahilingers welke eenigszins zijn vermengd met de Minangkabauers.

Loehak (Min.), gebied, landstreek. Tegenwoordig alleen nog gebruikt in de samenstelling Tigo Loehak, d.z. de gebieden der huidige afdeelingen Agam (zonder Loeboeksikaping), Tanah Datar (zonder Batang Hari, doch met de onderafd. Solok) en L Koto, welke het centrum en dus de bakermat der Minangkabausche landen vormen. Alleen de hoofden dezer afdeelingen (ass.-residenten) worden „toean loehak" genoemd; de overige afdeelingshoofden heeten gewoon toean assisten-residèn.

Loemadjang, regentschap met

gelijknamige hoofdpl., der res. (afd.) Probolinggo, gouv. Oost-Java. Het regentschap heeft circa 400.000 inw., w.o. ruim 1300 Europeanen en 3600 Chineezen. Tabak wordt er geteeld zoowel door de inheemsche bevolking als op ondernemingen. Er waren een aantal suikerfabrieken en tal van erfpachtsperceelen.

Loemboeng, zie onder **Desa** en **Volkscredietwezen.**

Loerah (Jav.) beteekent in het algemeen hoofd, opperhoofd; in sommige streken op Java titel van het desahoofd.

Loetoeng, zie **Apen.**

Loewak (Jav.) **of Moesang** (Mal.), ook wel **koffierat** genoemd, niettegenstaande dit tot de **civetkatten** behoorende dier één M. lang wordt (staart inbegrepen). De kleur is grijs met zwarte strepen en vlekken. Hij voedt zich met vruchten en kleine dieren (kuikens) en eieren en richt zoodoende veel schade aan. Van de koffiebessen verteert hij alleen het vleezige gedeelte: de pit komt onverteerd in de uitwerpselen en wordt als de beste koffie beschouwd (loewak-koffie).

Loewoe, afd. van het gouv. Celebes en Onderhoorigheden, omvattende het gelijknamige zelfbesturend landschap en zijn Onderhoorigheden. De afd. staat onder een ass.-resident met standplaats Palopo en telt bijna 400.000 inw., w.o. 220 Europeanen en 760 Chineezen. Zij bestaat uit de volgende 6 onderafdeelingen: 1. Palopo, 2. Rantepao, 3. Makale, 4. Masamba, 5. Malili, 6. Kolaka. Zoowel het gebied Loewoe als de hoofdpl. Palopo liggen aan de Golf van Bone. Vroeger, omdat Bone en Gowa op den voorgrond traden was Loewoe het belangrijkste vorstendom op Celebes. Thans nog is het het grootste rijk op dat eiland. Het binnenland is zeer bergachtig: de hoogste top is de Rantekombola (3412 M.), in het Latimodjonggebergte (in het Zuiden der afd.). In het Noorden de Kamboeno (2950 M.). De bevolking bestaat uit Boegineezen en Toradja (van Tori-radja; To = stam of mensch; Tori-radja = binnenlanders). De Boegineezen, die Mohammedanen zijn, zijn de heerschende klasse. De Toradja zijn grootendeels heidenen en nog zeer onbeschaafd. Koppensnellen komt nog of kwam nog niet lang geleden onder hen voor. De Toradja verbouwen rijst en koffie. De Boegineezen hoofdzakelijk sago. Eerstgenoemden zijn bekwame manden- en mattenvlechters benevens wapensmeden. In 1861 werd het eerste contract met Loewoe door het gouvernement gesloten. Na aanvankelijke geheele onthouding van inmenging in het bestuur kon met het voortschrijden onzer bemoeienis op Celebes gewapend ingrijpen niet uitblijven. In 1905 werd door de vorstin de korte verklaring geteekend, waarbij de Posostreek - welke tot haar gebied behoorde - werd afgestaan. Na dien moest nog herhaaldelijk gewapenderhand worden opgetreden.

Lomblèn, tot de Solor-eilanden behoorend eiland, ressorteerende onder de onderafd. Oost-Flores en Soloreilanden, afd. Flores, res. Timor en Onderhoorigheden.

Lombok, afd. der res. Bali en Lombok, omvattende het gelijknamige eiland en omliggende eilandjes. De afd. staat onder een resident met standplaats Mataram en telt ruim 700.000 inw., w.o. 150 Europeanen en 3300 Chineezen. De afd. is verdeeld in 3 onderafdeelingen: 1. West-Lombok, 2. Midden-Lombok, 3. Oost-Lombok. Het Noordelijk gedeelte van het eiland is vulkanisch met den bekenden vulkaan Rindjani (3775 M.) en het kratermeer Segara Anak. Het middengedeelte is vlak en het Zuidelijk gedeelte heuvelachtig. De bevolking verbouwt hoofdzakelijk rijst; ook wel koffie en tabak. De havenplaats van Mataram is Ampënan aan Straat Lombok, met een goede reede. De inheemsche bevolking bestaat uit **Baliërs** en **Sasaks.** De eersten zijn Hindoesch, de laatsten Mohammedanen. De Sasaks zijn de oorspronkelijke inwoners, die sedert het midden van de 18e eeuw door de Baliërs (het rijk Karangasëm) werden overheerscht. Vóór dien stond het onder gezag van Soem-

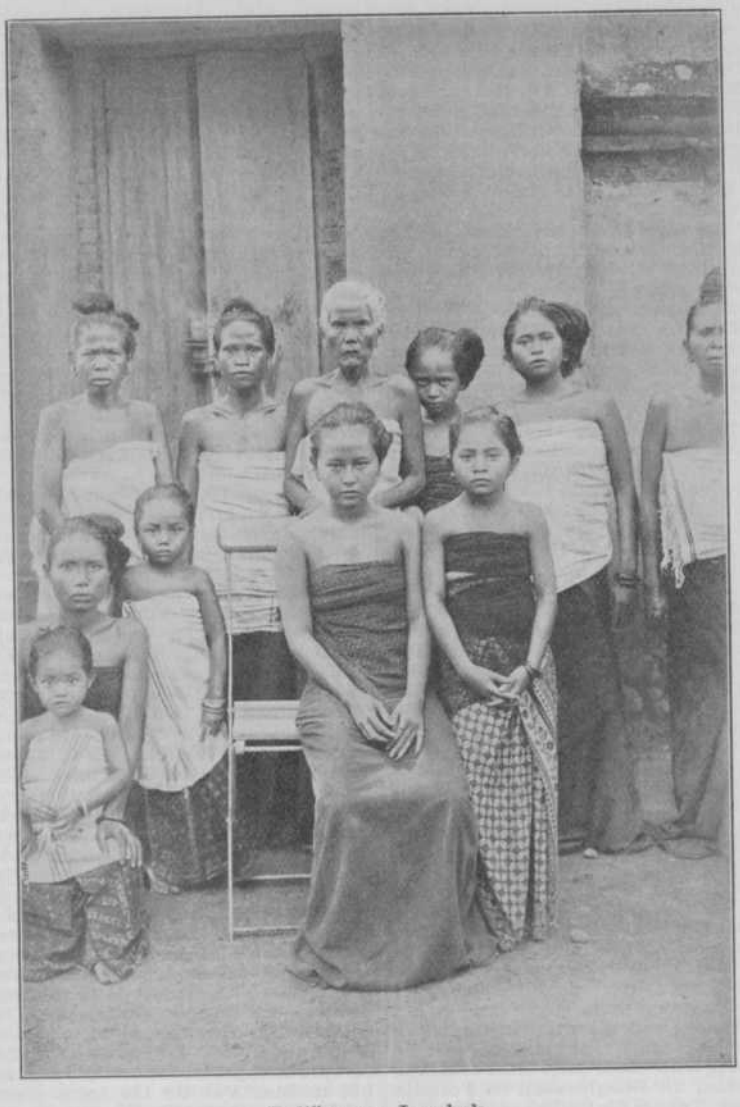

Baliërs van Lombok.

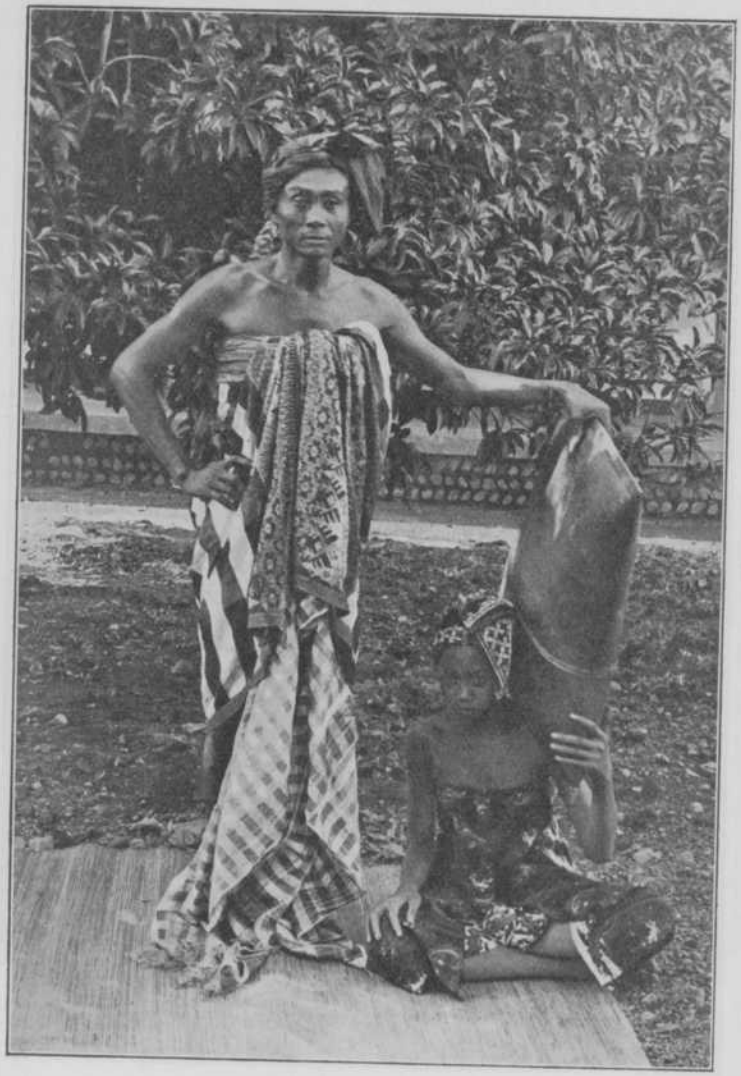

Hoofd der Baliërs in groot hofcostuum, met lijfknaap — Lombok.

Hoofd der Baliërs, met tolk, schrijver en lijfknaap — Lombok.

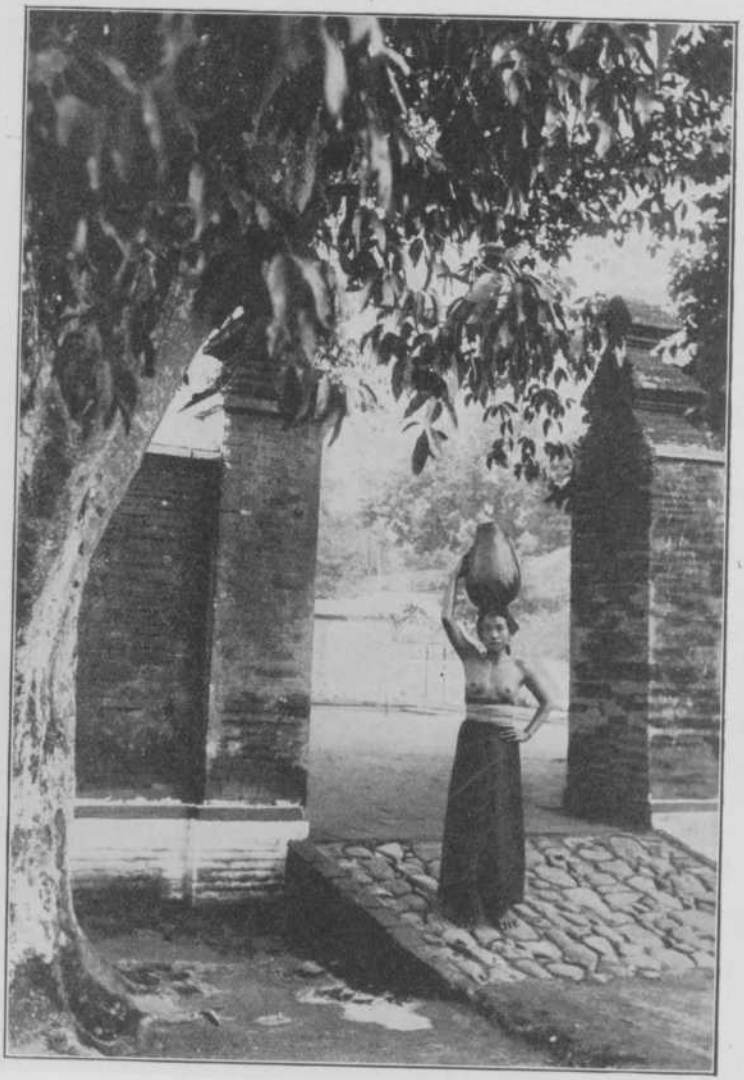

Vrouw met waterkruik — Lombok.

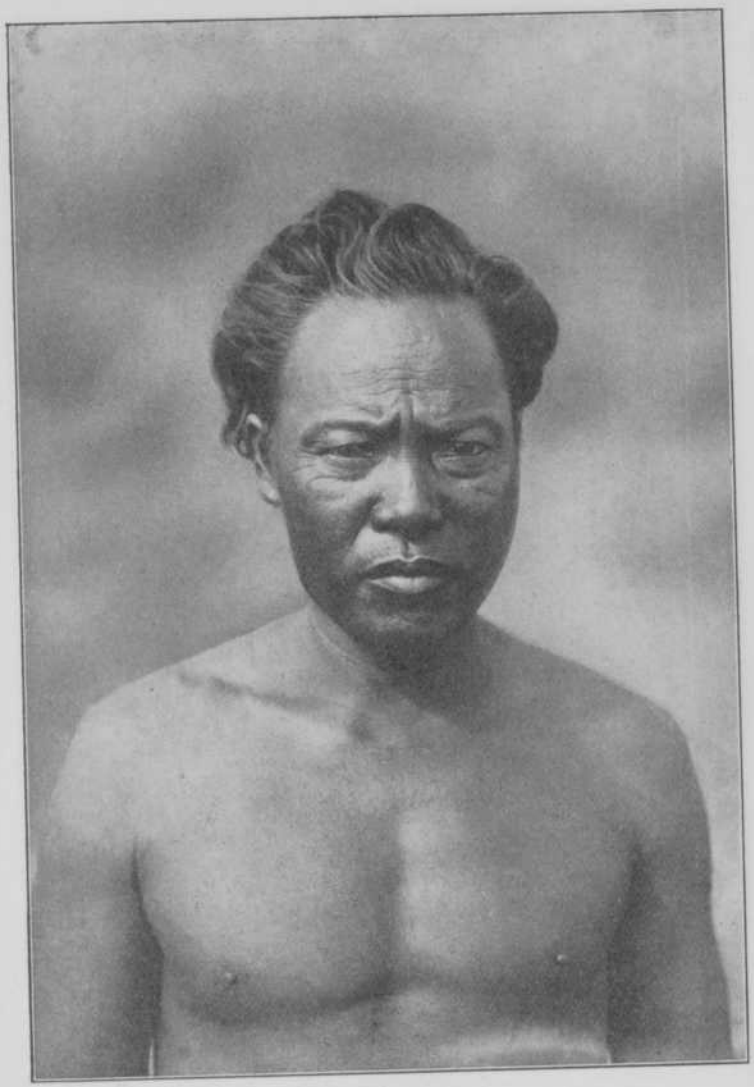

Lombokker — Wedda-type.

Tempel te Lingsar — Lombok.

Balineesche beelden, Narmada — Lombok.

bawa'sche vorsten. De Baliërs bewonen West-, de Sasaks Midden- en Oost-Lombok. De Sasaks hebben in uiterlijk en in taal veel overeenkomst met de inwoners van Soembawa. Tot 1849 bleef Mataram, dat geleidelijk geheel Lombok beheerschte, vazal van Karangasëm op Bali. Toen het gouvernement in genoemd jaar krijg voerde met Karangasem (en Kloengkoeng) stond Mataram ons met hulptroepen ter zijde. Tot belooning kreeg Mataram van het gouvernement Karangasëm als wingewest. De vorst van Mataram bestuurde Lombok door middel van Baliërs uit de hoogere kasten, die zeer streng tegen de Sasaks optraden. Ook werden zij gedwongen als hulptroepen dienst te doen voor Karangasem dat op Bali strijd voerde. Een en ander leidde in 1894 tot een expeditie tegen Mataram. Na hevig gevecht en groote verliezen onzerzijds werd aan het vorstenbestuur op Lombok een einde gemaakt en werd het gebied onder rechtstreeksch bestuur gebracht, met behoud evenwel der eigen rechtspleging der bevolking. Van de Baliërs op Lombok had het gouvernement sedert geen last meer. Tegen de Sasaks echter moest nog herhaaldelijk worden opgetreden. De laatste decennia echter is het er rustig gebleven en is Lombok een zeer welvarend gebied geworden.

Lombok (Jav.), **Tjabé** (Mal.), Spaansche peper, gebruikt als toespijs bij de rijsttafel en in de geneeskunde.

Lompobatang (Goenoeng) of **Piek van Bonthain,** een niet meer werkzame vulkaan (2871 M.) in het Zuiden van het Z.-W. schiereiland van Celebes. Zie ook **Bonthain.**

Longiram, hoofdpl. der onderafd. Boven Mahakam, afd. Samarinda, res. Zuider- en Oosterafd. van Borneo, standplaats van den controleur (of officier der landmacht met den titel gezaghebber) der onderafd.

Lontar- of Palmyrapalm, met groote waaiervormige bladeren, komt in den geheelen archipel, maar voornamelijk in het Oosten voor. Uit de bloemkolf wordt suiker bereid, uit het sap door gisting azijn. De bladeren worden op Bali gebruikt om er geschriften op te griffen. Ook het harde hout en andere deelen van de plant vinden toepassing.

Lontorbesar of Grootlontor, een der Bandaeilanden, zie **Banda.**

Looderts wordt aangetroffen op Sumatra, Java, Borneo, Celebes en Lombok; nergens in groote hoeveelheden om daarop een ontginning te drijven. Het komt gewoonlijk voor als Galeniet (loodglans) een verbinding van lood en zwavel (chem. formule PbS). Het bevat dikwijls een niet onbelangrijke hoeveelheid zilver. Vindplaatsen op Sumatra ten Noorden van Moeara Sipongi boven Rau in het dal van de Sibenajer, in de Rawas (Palembang) in een contactmetamorfe loodzilverertsgang, voorts bij Oedjan Mas en bij Tandjoeng Sakti (Benkoelen) in kleine onbelangrijke afzettingen, op Java in Madioen, op Bangka in het district Koba, in de Westerafdeeling van Borneo aan de Samarajak, in onregelmatige nesten, op Celebes in de Toradjalanden bij Rantepao (Sasak), waar het voorkomen in 1910-1917 van Gouvernementswege werd onderzocht, en bevorderd werd, dat het erts in lensvormige gangen voorkomt, voorts op Lombok in de heuvels Soekadana en Pjedjere, eveneens door het Gouvernement onderzocht. Er werden slechts eenige onbelangrijke nesten aangetroffen. D.

Loodsmannetjes, visschen behoorende tot de **makreelachtigen,** aldus genoemd omdat zij steeds in paartjes de groote haaien vergezellen.

Loodswezen, zie **Bebakening, Kustverlichting** en **Loodswezen.**

Loophoenders komen voor op de Oostelijke eilanden van den archipel. Zij leggen groote eieren welke zij niet uitbroeden, maar begraven in zand en bladeren zoodat ze door broeiing en door de zonnewarmte tot ontwikkeling worden gebracht. Tot de loophoenders behoort o.m. de **hamervogel** (zie aldaar).

Loopkevers, zie **Kevers.**

Lorentz-Rivier, uitmondende in de

Flamingobaai aan de Z.-O. kust van Nieuw-Guinee, bekend door de 2e Lorentz-expeditie (1909) toen langs deze rivier de eerste sneeuwtop van het sneeuwgebergte werd beklommen (de Wilhelminatop, 4450 M.).

Losari (Tji), rivier op Java op de grens der residenties Cheribon en Pekalongan.

Losèr (Goenoeng), zie **Leuser (Goenoeng)**.

Loterijen en Premieleeningen. Met de overheidsbemoeienis hiermede is - onder de bevelen van den directeur der justitie - belast het hoofd van het tucht-, opvoedings- en armwezen. Van de toegestane loterijen wordt een belasting geheven van 20 % ten behoeve van den Lande en van 1 % ten behoeve der armen. Een deel der opbrengst van de loterijbelasting wordt uitgekeerd ten behoeve der armenverzorging.

Lotos (Mal. boenga tĕratai, boenga patma - Skr. padma-toendjoegpĕkedja - Skr. pangkĕdja). Deze bloem, welke het geliefde motief in de Boeddhistische en Hindoe-Javaansche kunst leverde, komt ook in den archipel in onderscheidene soorten voor (rood, blauw, wit).

Loudon (Jhr. Mr. James), geb. te 's-Gravenhage 8 Juni 1824, overl. aldaar 31 Mei 1900, was minister van koloniën van 14 Maart 1861-1 Febr. 1862 en gouverneur-generaal van Ned.-Indië van 1 Jan. 1872-26 Maart 1875. Deze laatste periode kenmerkte zich door het uitbreken van den Atjeh-oorlog en de beide militaire expedities derwaarts. Wijders door de invoering van het wetboek van strafrecht voor Inlanders en de politiestrafreglementen voor Europeanen en voor Inlanders en tal van wettelijke regelingen betreffende de rechtsbedeeling en op administratief rechtelijk gebied. Hij werd in 1884 in den adelstand verheven met het praedicaat jonkheer.

Luchtfotogrammetrie is het uitmeten en berekenen van gegevens, verkregen van luchtfoto's ten gebruike van kaarteeringsdoeleinden. Sinds 1927 wordt deze kaarteeringsmethode toegepast in Ned.-Indië door den Topografischen Dienst in samenwerking met de Luchtvaartafdeeling. Het tot stand komen van de gewenschte kaart geschiedt in drie onderscheiden fasen:

1. het opnemen van het terrein door luchtfoto's;
2. het uitmeten der genomen foto's ten einde den wiskundigen grondslag te bepalen;
3. het vervaardigen van de kaart.

Ad. 1. Het opnemen der foto's geschiedt met behulp van een vliegtuig, dat met een zooveel mogelijk constante snelheid op een bepaalde hoogte, vastgestelde trajecten vliegt, die zoodanig worden gekozen, dat daarin bepaalde, goed uit de lucht waarneembare objecten gelegen zijn. De foto's worden zoodanig genomen, dat ze elkaar 60-75 % "overlappen", terwijl twee naast elkaar gelegen strooken elkaar 30 % moeten „overlappen".

ad 2. Het verwerken der foto's geschiedt bij den Topografischen Dienst. De foto's, die indien ze zuiver loodrecht zijn genomen, wel een „afdruk" van het terrein geven, doch geen hoogteverschillen aangeven, vertoonen bovendien steeds afwijkingen (door de beweging van het vliegtuig en door onnauwkeurigheden van den opnemer). Deze afwijkingen vertoonen zich zoowel in de vliegrichting (kantelingshoek) als in de dwarsrichting van het vliegtuig (hellingshoek). Met behulp van een doosniveau kunnen de afwijkingen bepaald worden en aangegeven worden de ligging van het „nadirpunt" (= het punt op de foto, waar de verticaal van het optisch centrum van de camera het vlak van het negatief snijdt) ten opzichte van het „hoofdpunt" der foto (= het midden van de foto). Door op de elkaar overlappende foto's de „nadirpunten" bij elkaar over te brengen kan men een serie luchtfoto's in onderling verband brengen en ontstaat een driehoeksnet of driehoeksketting. Deze ketting wordt daarna in haar geheel aangesloten aan enkele triangulatie-pilaren, die terrestrisch nauwkeurig zijn vastgesteld.

Deze ketting dient verder als grondslag voor de te vervaardigen kaart.

ad 3. De detailmeting geschiedt thans door de oorspronkelijke negatieven te „ontschranken" (= het opnieuw fotografeeren der foto's met behulp van het „appareil Roussilhe" zoodanig dat thans een zuiver loodrechte foto van het terrein wordt verkregen). Met behulp van de ingeteekende „nadirpunten" worden nu de detailpunten van de foto ingeteekend. Aldus wordt het horizontaal verband van de kaart verkregen.

De hoogtemeting geschiedt met behulp van opmeting in het terrein door van een goed uitzicht gevend punt van bekende hoogte de gewenschte punten op te meten.

Vervolgens wordt met behulp van een spiegelstereoscoop de trancheteekening, aangevende vorm en hoogte, aangebracht.

Tenslotte moeten de details, welke niet uit de luchtfoto's kunnen worden verkregen, (z.a. aard der begroeiing, bruggen, loop van kampongwegen, namen van kampongs e.d.) opgenomen worden door verkenningen op den grond.

Bovenvermelde methode werd toegepast in 1932 bij wijze van proef bij het in kaart brengen van een nog niet in kaart gebracht terreindeel van Bangka. In kaart werd gebracht in dat jaar 487 K.M². terrein. De verkregen uitkomsten hebben aangetoond, dat het mogelijk is, met behulp van luchtfoto's heuvelachtig boschterrein in kaart te brengen zonder dat daarvoor kostbare technische hulpmiddelen behoeven te worden gebruikt.

(Zie voor meer uitgebreide behandeling het artikel van den Kapt. van den Top. Dienst A. Kint in het Orgaan van de Ned.-Ind. Officiersvereeniging van April en Mei 1934). B.

Luchtvaart, zie **Koninklijke Ned.-Ind. Luchtvaartmij** en **Koninklijke N.-I. Vereeniging Voor Luchtvaart.**

Lucia (St.) Baai, aan de Oostkust van Borneo, nabij de Nederlandsch-Britsche grens.

Lucipara-Eilanden, koraaleilanden in de Banda-zee gelegen en ressorteerende onder de onderafd. Amboina, afdeeling Amboina, res. der Molukken.

Luipaard of Panter (Jav. matjan toetoel, Mal. harimau toetoel). Dit katachtige roofdier, iets kleiner dan de koningstijger komt op Java veelvuldig en op Sumatra schaars voor. Er zijn enkele variëteiten. Zij klimmen ook in boomen.

Luitenant-Goeverneur-Generaal. Ingevolge artikel 4 (1) der Indische Staatsregeling kan de Koning aan den gouverneur-generaal toevoegen een luitenant-gouverneur-generaal, bestemd om hem voorloopig op te volgen, en om inmiddels zoodanig werkzaam te zijn, als door den koning of door den gouverneur-generaal zal worden voorgeschreven. Slechts enkele personen hebben dit ambt bekleed, nl. A. A. Buijskes, 1806 in Nederland benoemd en in 1808 als zoodanig in Indië aangekomen; H. Merkus baron de Kock (1826-1830) en D. J. de Eerens, 1834 benoemd, 1835 opgetreden tot 1 Febr. 1836 (toen hij gouverneur-generaal werd). Sedert is niemand meer tot dit ambt benoemd.

Luizen worden onderscheiden in **blad-** en **schildluizen.** Beide soorten komen in Indië veelvuldig voor. Beide soorten ook scheiden de z.g. honigdauw af; daarvoor worden zij door sommige mierensoorten gemolken en zelfs als melkvee gehouden (zie onder **Mieren**). Sommige schildluizen zijn ruïneus voor aanplantingen (koffie, citroen, tabak, peper, djati, enz.). De **cochenilleschildluis** scheidt een roode vloeistof af en werd deswege gekweekt totdat anilinekleurstoffen de cochenille vervingen.

Lijkbezorging, zie **Overlijden.**

Lijsters, zie **Koetjita.**

M.

Maccluerbaai, aan de N.-W.-kust van Nieuw-Guinee. Deze baai, overgaande in de Teloek Bentoeni snijdt zeer diep landwaarts in, zoodat slechts enkele tientallen K.M. land de baai scheiden van de Teloek

Wandamen en de Geelvinkbaai, alđus het N.W. schiereiland vormende.

Madioen, res. (afd.) der prov. Oost-Java. De res. telt ruim 1.900.000 inw., w.o. bijna 3300 Europeanen en bijna 9000 Chineezen. Zij bestaat uit de regentschappen Madioen, Magetan, Ngawi, Ponorogo en Patjitan. De hoofdpl. Madioen telt ruim 42.000 inw., w.o. bijna 1700 Europeanen en 3800 Chineezen en is een stadsgemeente met een gemeenteraad en een burgemeester. De plaats ligt aan de spoorlijn Soerakarta-Soerabaja en is ook met de Zuidelijk gelegen plaatsen door een spoorweg verbonden. Door deze spoorwegverbindingen is er weinig scheepvaart op de haven Patjitan in het Z. Andere plaatsen van eenig belang zijn Magetan, Ponorogo alwaar de grootste pesantrèn van Java is en Ngawi.

Op de grens met het gouv. Soerakarta ligt de vulkaan Lawoe (3265 M.) en op die met de res. Kediri de vulkaan Wilis (2563 M.) met vier toppen. Het water van deze vulkanen wordt afgevoerd door de rivier van Madioen, die bij Ngawi in de Solorivier valt. Deze laatste rivier is van Ngawi af bevaarbaar voor groote schepen.

De residentie maakte met de aangrenzende residentie Kediri deel uit van Mataram tot het einde van den Java-oorlog (1830) toen deze gebiedsdeelen aan het gouvernement werden afgestaan.

Het regentschap Madioen (met gelijknamig district en onderdistrict) telt bijna 400.000 inw., w.o. ruim 2000 Europeanen en ruim 4000 Chineezen.

Madjalèngka, regentschap (district en onderdistrict) met gelijknamige hoofdpl. Het regentschap telt ruim 444.000 inw., w.o. bijna 400 Europeanen en bijna 3800 Chineezen. In dit vulkanisch en vruchtbaar gebied worden suiker, koffie, thee en kina verbouwd. Hindoeoudheden worden er aangetroffen.

Madjapahit of **Modjopait,** het groote Hindoe-Javaansche rijk met gelijknamige hoofdstad, in 1294 gesticht door Raden Widjaja, den lateren koning Kertaradjasa, nabij het tegenwoordige Modjokèrto. Kertaradjasa regeerde tot 1309 in welk jaar hij overleed. Zijn bewind was rustig en bloeiend. De regeering van zijn kleinzoon Hajam Woeroek (jonge haan) is een glanspunt in de geschiedenis van Java. De landbouw bloeide door het aanleggen van irrigatiewerken. Ook de bouwkunst (tjandi Panataran) en de dichtkunst (het heldendicht Negarakertagama - door den hofdichter Prapantsja - een verheerlijking van Hajam Woeroek, leert tal van bijzonderheden uit dit tijdperk kennen) beleefden groote tijden. De hoofdstad zelf was grootsch aangelegd met breede lanen en groote pleinen, omringd door een baksteenen muur met fraaie poorten. Op het groote plein Boebat vóór de stad hadden openbare spelen plaats, waaraan zoowel Hajam Woeroek zelf als de eenvoudige dorpeling deelnamen. Het gebied breidde zich enorm uit zoodat het rijk tal van onderhoorigheden had (Djambi, Indrajiri, Minangkabau, Bangka, Billiton, Tandjongpoera, Sambas, Landak, Broenai, Koetai, Djohor, Toemasih - het tegenwoordige Singapore -, de kleine Soenda-eilanden, de Molukken, Zuid- en Midden-Celebes en een deel van Nieuw-Guinee).

Na den dood van Hajam Woeroek brokkelde het rijk geleidelijk af door burgeroorlog en vooral door verbreiding van den Islam, alsmede door de opkomst van Malaka. De regenten die den Islam hadden aangenomen gedroegen zich als onafhankelijke vorsten, tot dat in 1520 het eens zoo machtige Modjopait was uiteengevallen in een aantal onafhankelijke, elkaar beoorlogende rijkjes. Deze onderlinge strijd eindigde in 1575 toen de regent van Mataram zijn oppergezag over de andere rijkjes wist te vestigen.

Madjelis (Ar., beteekent „vergadering"). In het gewest Manado heeten de rechtbanken waar volgens inheemsch recht wordt rechtgesproken „madjelis". Dus zoowel in de zelfbesturende landschappen als in het rechtstreeks bestuurd

gebied (de afd. Gorontalo) waar de bevolking is gelaten in het genot harer eigen rechtspleging. Men onderscheidt de groote madjelis (op de hoofdplaatsen) en de kleine madjelis, welker competentie overeenkomt met die der landraden en der magistraatsgerechten, met dien verstande dat de madjelis alleen recht spreekt over de tot het rechtsgebied behoorende inheemsche Inlanders.

Madjene, onderafd., met gelijknamige hoofdpl., der afd. Mandar, gouv. Celebes en Onderhoorigheden, bestaande uit de landschappen Madjene, Pambaoeang en Tjenrana. De onderafd. telt ruim 68.000 inw., w.o. 45 Europeanen en ruim 200 Chineezen.

Madoera, res. (afd.) der prov. Oost-Java, omvattende het eiland van dien naam en omliggende eilanden, w.o. de Kangean en de Sapoedi-eilanden. De res. telt bijna 2.000.000 inw., w.o. 1050 Europeanen en ruim 5.000 Chineezen. De residentie bestaat uit de regentschappen Pamekasan, Soemënèp, Bangkalan en Sampang, met gelijknamige hoofdplaatsen welke aan de Madoera-stoomtram zijn gelegen. De hoofdpl. der res. is Pamekasan. Het door het gouvernement uitgeoefende zoutmonopolie betrekt zijn zout o.a. uit dit eiland door den aankoop van het door de bevolking in vrijen arbeid gewonnen zout in de zoutlanden bij Soemenep, Pamekasan en Sampang (bevolkingslanden). Fabrieken tot briketteering en verpakking van het zout bevinden zich te Kalianget en te Krampon. De zoutpannen worden evenals de vischvijvers tambak genoemd. Behalve de zoutwinning zijn de hoofdmiddelen van bestaan veeteelt en vischvangst, hoewel de landbouw niet onbelangrijk is. Vooral de veestapel is zeer belangrijk; het Madoereesche rund is wellicht het beste van den archipel. Het eiland Madoera is ten Z. door Straat Madoera en ten W. door het Westgat van Java gescheiden. De inheemsche bevolking bestaat uit Madoereezen.

Madoereezen. Zie onder **Java.**

Maetsuyker (Mr. Joan), geb. te Amsterdam 14 Oct. 1606, overl. te Batavia 4 Jan. 1678, vertrok in 1635 naar Indië als pensionaris van den raad van justitie te Batavia. Als raad-extraordinaris bewerkte hij de bekende Bataviasche Statuten, een verzameling van de bestaande plakaten, keuren, enz. - In 1646 was hij gouverneur van Ceylon, en van 1653-1678 gouverneur-generaal van Ned.-Indië. Zijn langdurig bewind was zeer belangrijk. Hij hervatte den strijd tegen de Portugeezen die van Ceylon werden verdreven, benevens van de kusten van Malabar en Coromandel. Formosa ging echter verloren aan de Chineezen onder Koksinga. Een expeditie naar Palembang versterkte de positie der Compagnie aldaar. Ook ter Westkust van Sumatra en in Deli had uitbreiding van gebied en invloed plaats. Makasser werd onderworpen. De opstand van Troenodjono en de eerste Javaansche oorlog hadden tijdens zijn bestuur plaats.

Magangs waren Inlandsche jongelieden van goeden huize die op de gouvernementsbureaux zonder belooning werkzaam waren om zich aldus te bekwamen en te zijner tijd in aanmerking te komen voor een bezoldigd ambt. Een soort volontairs dus. Men sprak van het magangstelsel. Dit stelsel werd in 1910 opgeheven: sedert worden alle landsdienaren bezoldigd. De magangs zijn vervangen door bezoldigde hulpschrijvers.

Magelang, regentschap (district en onderdistrict) met gelijknamige hoofdpl. der res. Kedoe, prov. Midden-Java. Het regentschap telt bijna 626.000 inw., w.o. ruim 4500 Europeanen en ruim 8000 Chineezen. Belangrijk is er de tabakscultuur. In het regentschap liggen de Boroboedoer en de tjandi's Mëndoet en Pawon.

Magëtan, regentschap (district en onderdistrict) met gelijknamige hoofdpl. der res. Madioen. Het regentschap telt 350.000 inw., w.o. bijna 400 Europeanen en ruim 1500 Chineezen.

Maghrib, zie **Sembahjang.**

Magnesiet, magnesiumcarbonaat

Missigit bij Makassar — Celebes.

een verbinding van magnesium en koolzuur, chemische formule $MgCO_3$, is aan de Oostkust van de Golf van Boni gevonden in de noordelijke uitloopers van den Toli Toliberg bij Soea Soea en bij Kolaka, op de Padamareng eilanden, aan de zuidzijde van de Tominibocht bij Tandjoeng Api en op de eilanden Letti en Moa. De magnesiet vormt een netwerk van spleten en gangen in den peridotiet. Het voorkomen is onregelmatig, bij Soea Soea is 7000 ton en op een der noordelijke eilanden van de Padamaranggroep 30.000 ton magnesiet aangetoond. De scheikundige samenstelling is wisselend door het varieerend gehalte van kieselzuur, de zuivere soorten met 40-45% magnesiumoxyde. Magnesiet wordt gebruikt voor de bereiding van koolzuur, van vuurvaste steenen, in de porceleinindustrie, als isolatiemateriaal met asbest en infusoriënaarde voor bekleeding van stoomgeleidingen en voor de bereiding van magnesiumbisulfiet voor de papierindustrie.

D.

Magnetische en Meteorologische Waarnemingen, zie **Koninklijk Magnetisch En Meteorologisch Observatorium.**

Mahakam (Soengai) Of Koetairivier, aan de Oostkust van Borneo, bij Samarinda uitmondende, zie ook **Borneo.**

Mahayana, zie **Boeddhisme.**

Mahdi, zie **Islam.**

Mahonie. Deze boom is uit Amerika naar Indië overgebracht en is hier en daar aangeplant. Groeit het best aan zee.

Maiwa, zelfbesturend landschap in de onderafd. Enrékang, afd. Paréparé, gouv. Celebes en Onderhoorigheden.

Makassar, afd. en onderafd. met gelijknamige hoofdpl., gouv. Celebes en Onderhoorigheden. De hoofdplaats Makassar is ook hoofdpl. van genoemd gouvernement. De afd. Makassar onder een ass.-resident telt bijna 670.000 inw., w.o. ruim 3700 Europeanen en bijna 17.000 Chineezen; de gelijknamige onderafd. onder een Controleur B.B. heeft bijna 120.000 inw., w.o. 3600 Europeanen en ruim 15.000 Chineezen. De hoofdpl. Makassar heeft bijna 87.000 inw., w.o. 3600 Europeanen en bijna 16.000 Chineezen. De hoofdpl. wordt bestuurd door een gemeenteraad met een burgemeester als voorzitter. De afd. Makassar bestaat uit 3 onderafdeelingen: 1. Makassar, 2. Pangkadjene, 3. Maros. Makassar is het oude rijk Goa. Het wordt bewoond door Makassaren. De Makassaarsche taal is nauw verwant aan het Boegineesch (Bone). De hoofdpl. Makassar is een belangrijk handelscentrum; vroeger werd het de Sleutel der Molukken genoemd. Behalve de gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden resideert er de gewestelijke militaire commandant (met den rang van luitenant-kolonel). Een raad van justitie is er gevestigd. Zie ook **Celebes** en **Goa.**

Makassar (Straat) tusschen Celebes en Borneo.

Makassar-Olie, eene welriekende olie, wordt bereid uit de zaden van de koesambi - een in tropisch Azië inheemsche boom - door warme persing.

Makian, een klein vulkanisch eiland, ressorteerende onder de onderarfd. Ternate, afdeeling Ternate, res. der Molukken. Het behoort tot het sultanaat Ternate en is tegenwoordig van weinig belang meer.

Makreelachtigen zijn in de tropen talrijk vertegenwoordigd. Tot de grootere soorten behooren de **tengiri** en de **tongkal of tonijn.** Deze laatste soort is echter niet zoo groot als de tonijn in de Europeesche wateren. Tot de kleinere soorten behoort de **kemboeng.** De makreelachtigen zijn snelle zwemmers met geen of weinig schubben.

Malabar (Goenoeng), vulkaan in de res. Priangan, bekend door de gouvernementskinaondernemingen, de theeonderneming „Malabar" en het radio(telefoon)station (voor de radio-telefonische verbinding met Nederland-Kootwijk), welke zich op de hellingen van dezen berg bevinden.

Malaka (Straat), zeestraat tusschen Sumatra en Malaka.

Malang, res. (afd.), regentschap, district en onderdistrict met gelijknamige hoofdpl., prov. Oost-Java. De res. telt bijna 1.800.000 inw., w.o. ruim 13.500 Europeanen en ruim 21.500 Chineezen. Het regentschap Malang telt 1.136.000 inw., w.o. ruim 10.000 Europeanen en ruim 14.000 Chineezen. De res. Malang bestaat uit de regentschappen Malang. Pasoeroean en Bangil.

De hoofdpl. Malang is een stadsgemeente met een raad, voorgezeten door een burgemeester. De plaats heeft bijna 87.000 inw., w.o. ruim 7500 Europeanen en bijna 85.000 Chineezen en andere vreemde Oosterlingen.

De afd. is vruchtbaar, zeer bergachtig en omringd door vulkanen: het Ardjoeno gebergte (3339 M.) met de toppen Welirang en Widadarèn en de Keloed (1761 M.) en de Kawi (2651 M.) op de Westgrens; op de Oostgrens de Semeroe (beteekent „as van het heelal", 3670 M.), de hoogste berg van Java, waarop Brahma huist, welks top bedekt is met asch, en die uitloopers heeft tot aan de Zuidkust en het Tĕnggĕr gebergte, oprijzend uit een kraterbodem, dasar (= grond) geheeten en bedekt met zand, uit welken bodem eruptiekegels oprijzen waarvan de hoogste is de Bromo (= dondergod, Brahma). De afd. bestaat feitelijk geheel uit hoogland. Bekend is het plateau van Malang, waarop de hoofdpl. is gelegen (443 M.) die een koel en gezond klimaat heeft. Hier zijn de bronnen van de Brantas en de Lĕsti en de - zeer van beelden beroofde - ruïne van Singasari, een werkelijk bestaand hebbend of legendarisch rijk. Hier is ook langs de Lĕsti een muur gevonden, die volgens de legende het rijk Singasari omringde. Er wordt zeer veel koffie geteeld, wijders rubber, kapok, kina, cacao. Er waren een 4-tal suikerfabrieken. Andere plaatsen van belang zijn Pasoeroean, Bangil benevens - zeer gezocht om haar klimaat - Lawang en Poespo, alle aan den spoorweg gelegen, met uitzondering van de laatstgenoemde plaats.

Malaria, de bekende, zich o.m. in koortsen uitende ziekte. Dit is wel de in de tropen meest veelvuldig voorkomende ziekte. Zooals bekend wordt zij overgebracht door de steek van besmette anophelinen (een bepaalde soort muskiet). Alleen anopheles-vrije plaatsen geven zekerheid dat aldaar besmetting is uitgesloten. Het is nog niet bekend waarom deze muskietensoort hier wel, elders - waar toch andere muskietensoorten zijn - niet voorkomt. Merkwaardig is dat alleen de wijfjes-muskieten zich met bloed voeden.

Prophylactisch kan men zich tegen malaria beschermen door chinine in te nemen, onder een muskietengordijn te slapen en huis of kamer door muskietengaas muskietenvrij te maken. Chinine is ook geneesmiddel tegen malaria. Malaria-vrije plaatsen zijn o.a. Padang, Palembang, Pontianak. Het gouvernement heeft schatten uitgegeven om streken, welke berucht waren door de heerschende malaria, malaria-vrij te maken (Siboga, Tjilatjap, de Tjihea-vlakte, enz.) en gaat daar nog mee voort. Vischvijvers zijn ook veelal malariahaarden; ook de assaineering hiervan wordt krachtig ter hand genomen. Zoo zijn de vijvers ten Noorden van Batavia over een lengte van 4 K.M. anophelesvrij gemaakt. Ook elders zijn permanente assaineeringswerken. Er zijn ook vischsoorten welke muskieten verdelgen. Volgens de laatste proefnemingen is het „millioenvischje" (lebistes reticulatus) uit West-Indië de beste muskietenverdelger. Het gouvernementsproefstation voor vischteelt te Bandoeng heeft een groote voorraad dezer vischjes ter beschikking, welke op aanvraag kunnen worden verzonden. De anopheles is van andere soorten te onderscheiden o.a. doordat zij in rustende houding een scherpe (soms bijna een rechte) hoek vormt met het steunvlak, terwijl het lichaam van andere muskieten alsdan nagenoeg evenwijdig is met het steunvlak.

Malayoe, oud Hindoerijk (7e eeuw) op Sumatra, waar thans Djambi ligt.

Maleiers. Naar de taal behooren de inheemsche volken van Ned.-Indië, met enkele uitzonderingen (Ternate, Tidore, Halmaheira gedeeltelijk, Nieuw-Guinee grootendeels) tot de Maleiers of Polynesiërs (in tegenstelling tot de Melanesiërs, d.z. de overigen). De talen behooren tot den Maleisch-Polynesischen taalstam. Ook het Javaansch behoort dus tot dezen stam en in deze beteekenis zijn ook de Javanen Maleiers. Meestal echter hecht men aan het woord Maleier een andere beteekenis, en wel wederom een tweeledige. In den uitgebreiden zin verstaat men er onder, in het algemeen de Westelijke bewoners van den archipel, in tegenstelling met de Papoea's en de mengrassen van dezen en Maleiers, van het Oostelijk deel. In engeren zin verstaat men er onder de inheemsche bewoners van Sumatra (met uitzondering van de Atjehers, de Bataks, de Koeboe's, de Lampongers, enz.), van den Riouw-Lingga-archipel en van Malaka benevens de van deze streken uit gekoloniseerde gebieden op andere eilanden (op Borneo tot ver in het binnenland).

Volgens hun eigen overlevering is het stamland der Maleiers de hooglanden van West-Sumatra (de Minangkabauers zouden dus de oer-Maleiers zijn). Dit volk zou zich verder over Sumatra hebben verbreid en via Palembang een volksplanting hebben gesticht ter plaatse van het huidige Singapore. Van daar zouden zij zijn verdreven door den vorst van Madjapait (zie aldaar) en zouden zij Malaka hebben gesticht op het Maleische schiereiland. Vandaar uit zouden zij volksplantingen op Borneo en elders hebben gevestigd. Deze uitzwerming, die niet weinig heeft bijgedragen tot verbreiding van den Islam, is niet in strijd met de bekende historische gegevens, en ook andere omstandigheden zouden dezen trek kunnen bevestigen. Dat het Minangkabausche land het stamland is der Maleiers in den archipel wacht echter nog bevestiging. Volgens den geleerden Dr. N. van der Tuk zouden zij Maleiers heeten door hun overgang tot den Islam, weshalve zij door hun niet-geïslamiseerde stamgenooten „wong melajoe" - d.i. overloopers - zouden zijn genoemd. Maar zoowel „wong" als „lajoe", d.i. wegloopen, vluchten, is Javaansch (zoowel het Maleisch als het Minangkabausch kent het woord „lajoe" in deze beteekenis niet). Dezen naam zouden zij dus niet van hun stamgenooten maar van den Hindoe-Javaan moeten hebben gekregen; in alle geval is niet duidelijk waarom de Moslimsche Javaan dan niet tot de wong melajoe of Maleiers behoort.

Wanneer men wijders bedenkt dat reeds in de 7e eeuw - dus zeven eeuwen vóórdat de Islam zijn intrede deed in den archipel - een rijk bestond, dat **Malayoe** heette (uit Chineesche bronnen bekend), gelegen in het huidige Djambi, dan worden soortgelijke hypothesen er niet aannemelijker op.

Zoowel over den oorsprong van den naam Maleier als over het stamland - vooral over het laatste - zijn meerdere theorieën ontwikkeld. Het laatste woord hierover is blijkbaar nog niet gezegd. Wel staat vast dat het gebied van den Maleisch-Polynesischen taalstam zich uitstrekt van Madagascar in het Westen tot het Paascheiland in het Oosten en van Formosa in het Noorden tot Nieuw-Zeeland in het Zuiden. Buiten Ned.-Indië treft men dus Maleische volken aan a.o. op de Philippijnen, op Formosa en Hainan en aan de kusten van China (grootendeels verdreven door Chineesche emigranten). Deze beide eilanden doen vermoeden dat ook op het vaste land een oorspronkelijk Maleische bevolking moet zijn geweest. Ook taalstudies wijzen daarop. Wijders de Oostkust van Madagascar, waar de Maleiers op een vrij hooge trap van beschaving staan (de naam van de hoofdplaats Tananarivo zou verband houden met de Maleische woorden tanah en riboe) en Howa's of Melagassen heeten, terwijl taalstudies wijzen op verband met de talen van Achter-Indië en enkele van Voor-Indië en Ceylon.

Het spreekt vanzelf dat de Maleiers niet onvermengd zijn gebleven. Met de toename van handel en verkeer, waaronder begrepen kolonisatie, hebben zij zich niet alleen onderling vermengd doch bleven zij ook niet vrij van invloeden van buiten: Hindoe's, Arabieren, Chineezen, enz. Het ligt voor de hand dat zulks allereerst en allermeest plaats had in de kustgebieden en dat de bewoners der binnenlanden den meesten waarborg leverden voor relatieve raszuiverheid. Bij hen zou men dus de oer-Maleiers of Polynesiërs moeten zoeken. Dit is dan ook gebeurd en ook hieromtrent bestaat geen eenstemmigheid. Rekent Hagen tot de oer-Maleiers de Toala's, Toradja's en Tomina's van Celebes, de Tenggĕreezen op Java, de Alassers en Gajo's van Sumatra, de Oeloeajerdajaks van Borneo, en de Orang Sakai van Malaka, de Wedda's van Ceylon en zelfs stammen van andere werelddeelen, Sarasin rekent daartoe de reeds genoemde Wedda's, de Toala's van Celebes, de Oeloeajerdajaks van Borneo, de Senoi van Malaka, de orang Sakai, de Koeboe's, Loeboe's en Oeloe's van Sumatra en wellicht de oerbewoners van Nias en de Mentawei-eilanden, enkele stammen van Voor- en Achter-Indië, de Hiëngs van Kambodja, de Miao-tse en Yao-jen van China en de Queenslanders van Australië. Keane ziet in de rassen van den Indischen archipel mengvormen van het Kaukasische- en het Mongoolsche ras, terwijl Fritsch ze houdt voor een Indo-Chineesche kruising, waarbij bij de Javanen, Madoereezen en Sumatranen het Indische bloed, bij de overige Maleiers het Chineesche bloed overheerscht. Hoewel uiteraard voor alle, zeer uiteenloopende, meeningen materiaal is bij te brengen (de Minahassers - afkomstig van de Philippijnen - hebben b.v. een gepronounceerd Mongolentype, zij lijken op de Japanners doch zijn grooter terwijl hun intelligentie de mogelijke verwantschap versterkt; ook onder de Minangkabauers treft men veel Mongolentypen aan, terwijl de huizenbouw en de haardracht der vrouwen eveneens de gedachte aan Chineezen doen rijzen. Andere Minangkabauers - Lintau - hebben den hoogen neuswortel en smallen hoogen, soms gebogen neusrug die aan sommige Hindoetypen doen denken), is zeer waarschijnlijk in deze moeilijke materie het laatste woord nog geenszins gesproken.

Maleisch. De oudste Maleische werken zijn geschreven in het Maleisch dat toenmaals werd gesproken in Djohor en aangrenzende gebieden. Men spreekt dan ook wel, minder juist, van Djohorsch-Maleisch of Riouwsch-Maleisch ter onderscheiding van andere Maleische talen als het Minangkabausch hetwelk alsdan wordt aangeduid als Minangkabausch-Maleisch. Nog minder juist is de terminologie Hoog-Maleisch (vermoedelijk in navolging van het Javaansch: kromo en ngoko), d.i. het klassieke Maleisch, in tegenstelling met de spreektaal of Bataviaasch-Maleisch. Onder dit laatste verstaat men zoowel het door de Inlanders van Batavia en omstreken gesproken Maleisch, waarin vele Javaansche en Balische woorden voorkomen als het slecht Maleisch, gesproken door Europeanen die zich de moeite niet willen getroosten behoorlijk Maleisch te leeren.

Het Maleisch werd langen tijd uitsluitend met het eenigszins gewijzigd Arabisch letterschrift geschreven. Men spreekt dan ook van het Maleisch-Arabisch letterschrift. In den laatsten tijd vinden de Latijnsche letters meer en meer toepassing. Zoowel het Arabische schrift als de Islam zijn oorzaak van het overvloedig gebruik van Arabische woorden in het Maleisch. Dit gebruik en de navolging van den klassieken schrijftrant in het geschreven Maleisch zijn oorzaak dat de schrijftaal de spreektaal niet geheel weergeeft. De laatste taal is levendiger doch wijkt grammaticaal niet af van de schrijftaal, d.w.z. het Maleisch zooals het wordt gesproken door de inheemschen der evengenoemde streken en door hen die de taal hebben geleerd, waar-

onder dus ook te verstaan alle Maleiers welke deze taal hebben aangeleerd, omdat hun moedertaal anders is (Minangkabauers, Minahassers, enz.). Juist deze Inlanders spreken het Maleisch het best, te meer daar zij geboren redenaars zijn. Hierbij dient te worden opgemerkt dat een redevoering eerst dan cachet heeft wanneer zij wordt uitgesproken in het klassieke Maleisch, d.i. overvloedig doorspekt met Arabische, Sanskrit en andere vreemde woorden. Zij nadert dus zeer nabij de schrijftaal, zij het dan verlevendigd door het gesproken woord. Met dit Maleisch (dus het Djohorsch Maleisch) kan men buiten Java en Madoera nagenoeg overal terecht, meer dan met het Bataviasch Maleisch hetwelk meer gangbaar is op de laatstgenoemde eilanden.

De invloed van den Islam, dus van het Arabisch op het Maleisch werd reeds met een enkel woord aangeduid. Door het Hindoeïsme kwamen er een groot aantal Sanskrit-woorden in. Beide niet alleen in de schrijftaal, maar ook - zij het in veel mindere mate - in de spreektaal. Daar de Islam in den archipel kwam via Perzië en Voor-Indië komen in het Maleisch ook vele Perzische (Hindoestani) en Tamil-woorden voor. De invloed van het Javaansch op het Maleisch op Java is uiteraard zeer belangrijk. Ook daarbuiten is die invloed op het Maleisch niet gering, zoowel door den invloed van de Javaansche literatuur op de Maleische als door de toename van het verkeer van Java uit (Batavia). Ook uit het Portugeesch zijn vele woorden overgenomen, door de vroegere kolonisatie der Portugeezen en daardoor het meest in de Molukken, de Minahasa daaronder begrepen. Van minder beteekenis is de invloed van het Engelsch, Chineesch en Siameesch geweest, evenals tot voor kort van het Nederlandsch. In den laatsten tijd echter, door de zeer sterke uitbreiding van de Maleische pers en de daardoor ontstane behoefte moderne begrippen en technische toepassingen tot uitdrukking te brengen, neemt het gebruik van Nederlandsche woorden - zoo noodig voorzien van de Maleische voor- en achtervoegsels - hand over hand toe. Van al deze uitheemsche invloeden is echter het Sanskrit het grootst. De invloed van het Maleisch op andere inheemsche talen is vrij gering, althans minder dan men geneigd zou zijn te veronderstellen van een zeevarend en koloniseerend volk als de Maleiers. Over de evolutie in den loop der eeuwen van de Maleische taal als zoodanig is weinig of niets bekend - behoudens het hierboven ter zake gereleveerde. Oude opschriften, zooals het Javaansch die heeft, ontbreken nagenoeg geheel, terwijl de oude geschriften die zooals gezegd iets kunstmatigs en gewrongens hebben, in latere geschriften zijn nagevolgd, zoodat de schrijftaal grammatikaal nagenoeg onveranderd is gebleven. In den laatsten tijd ondervindt ook de spreektaal in dat opzicht een invloed ten goede door de sterke uitbreiding van het onderwijs. Het onderwijs ook bevordert uitermate de kennis en het gebruik der Maleische taal. Het is dus te verwachten dat deze taal, meer nog dan tot dusver het geval was, de lingua franca van den archipel zal worden.

Maleische Bijbelvertaling. Reeds kort na onze aanraking met den Indischen archipel werden stukken uit den bijbel in het Maleisch vertaald. Het geheele Nieuwe Testament vertaald door D. Brouwerius werd in 1668 uitgegeven. De eerste volledige Maleische bijbelvertaling is die van Ds. M. Leydecker, gedrukt zoowel in Latijnsche als in Arabische letters. Later volgden meer vertalingen.

Maleische Literatuur. Van den vóór-Islamitischen tijd is van de Maleische literatuur niets bekend. Wel gingen door mondelinge overlevering legenden, verhalen, gedichten van geslacht op geslacht. Onder de fabels nemen de dierenfabels een belangrijke plaats in en vooral de dwerghertverhalen, waarin de pelandoek (Mal., kantjil Jav.) of de

kidang eenigszins de rol vervult van Reinaert de Vos in de Germaansche dierfabels. Een Maleische verzameling „Hikajat Pelandoek" is uitgegeven door H. C. Kinkert. In deze fabels treedt vooral het komische element op den voorgrond. Onder de bekende literatuur behooren ook de „pantoens", vierregelige rijmpjes, waarvan de beide eerste regels weinig of geen verband houden met de beide laatste. Het aanhalen of reciteeren hiervan is zoowel bij Maleiers als Javanen nog zeer in zwang. Ook typisch Maleisch zijn kleine leerzame verhaaltjes. Een bundel hiervan „Boenga Rampaj" is uitgegeven door A. F. von Dewall. De Maleische geschiedkundige verhalen hebben historisch weinig of geen waarde (de Javaansche evenmin); de stamvader eener dynastie wordt meestal opgevoerd tot een dier, terwijl de vorsten er uiteraard in worden verheerlijkt. Toch hebben deze wel waarde als literatuurproducten en als bron van ethnologische kennis. Een gunstige uitzondering hierop maakt de „Sjadjarah Melajoe" van 1610, hetwelk gedeeltelijk handelt over de komst van de Portugeezen. De strijd van de Nederlanders tegen de Maleiers en Portugeezen is beschreven in de „Hikajat Negeri Riau", de „Sjadjarah Radja Radja Riau" en de „Atoeran Satia Boegis dengan Melajoe". Ook de „Hikajat Radja Radja Pasai" dateerend van 1621 en uitgegeven door H. C. Klinkert, geniet bekendheid. Verder bestaan kronieken over eenige Borneo'sche rijkjes (Kotawaringin), Koetai) en over Atjeh. Nog mag worden genoemd de „Hikajat Hang Toeah", die vele historische gegevens bevat en de romantische geschiedenis verhaalt van den Maleischen held Hang Toeah.

Vertalingen uit het Arabisch, Perzisch en Hindoestani zijn zeer talrijk. Algemeene bekendheid genieten de Sanskrit-epen „Mahâbhârata" en Ramâyâna, meer bekend uit het Javaansch, uit welke taal zij in het Maleisch zijn vertaald. Ook uit het Javaansch is veel vertaald (wajang-verhalen). Van de vertalingen van Sanskrit fabelboeken is zeer bekend de „Hikajat Kalilah dan Daminah", in Latijnsche letters uitgegeven door J. R. P. F. Gonggryp, benevens het papegaai-verhaal „Hikajat Bajan Boediman". De „Hikajat Amir Hamsah" in de geschiedenis van Mohammad Hanafijah betreffen personen uit Mohammed's omgeving. De „Hikajat Abdoe'llah" is uitgegeven door Klinkert. Nieuwer is de „Abdoe'llah bin Abdoe'l Kadir Moensji". Hoezeer zich hoofdzakelijk op adatgebied bewegende mag ook nog tot de literatuur worden gerekend de „Adat Radja Radja Melajoe". Als voorbeeld van een van vreemde smetten vrijen roman wordt genoemd de „Hikajat Si Miskin".

Groote verbetering in de Maleische literatuur is gebracht door het kantoor voor de volkslectuur (zie aldaar), tot welks taak behoort de uitgave en verspreiding van boeken (w.o. romans en gedichten), zoowel oorspronkelijke en vertaalde, ingezondene als ten kantore samengestelde; de uitgave van het Maleische periodiek Pandji Poestaka (tweemaal per week); en ten slotte de zorg voor de Inlandsche volksbibliotheek, welke zijn ondergebracht in de 2e klasse Inlandsche scholen en de Hollandsch-Inlandsche scholen. Deze boeken en periodieken vinden in de Inlandsche Maatschappij veel aftrek. Behalve op bovengenoemde wijze worden zij aan den man gebracht door auto's, ingericht als boekenwinkel.

Een literatuurgeschiedenis van het Maleisch is nog nimmer samengesteld. Bekend is Dr. J. J. de Hollander's „Handleiding tot de beoefening der Maleische taal- en letterkunde".

Maleisch-Polynesische Taalstam, zie **Maleiers** en **Maleisch.**

Maleo, zie **Hamervogel.**

Malili, onderafdeeling met gelijknamige hoofdplaats der afdeeling Loewoe, gouvernement Celebes en Onderhoorigheden, bestaande uit de landstreken Malili, Noeha, Lelewaoe, Wotoe en Boeraoe. De onderafdeeling staat onder een gezaghebber B.B. en telt bijna 28.000 in-

woners, waaronder 34 Europeanen en 147 Chineezen.

Malim, zie **Minangkabauers.**

Malintang (Goenoeng), berg (2262 M.) op de grens der residenties Sumatra's Westkust en Tapanoeli. Een der toppen van den goenoeng Sago (zie **Sago**) in de residentie Sumatra's Westkust heet eveneens goenoeng Malintang.

Maloesetassi, zelfbesturend landschap der onderafdeeling Parepare, afdeeling Parepare, gouvernement Celebes en Onderhoorigheden.

Maloewa, een der drie landschappen der federatie Doeri, onderafdeeling Enrekang, afdeeling Parepare, gouvernement Celebes en Onderhoorigheden.

Mamak, zie **Minangkabauers.**

Mamberamo, een der grootste rivieren van Nederlandsch Nieuw-Guinea, uitmondende aan de Noordkust bij Kaap d'Urville. Zij ontstaat uit een samenvloeiing van de Idenburgrivier en de Van der Willigen- of Tarikoerivier. Eerstgenoemde rivier, welke ook als de bovenloop van de Mamberamorivier kan worden beschouwd, ontspringt op de hellingen van den Julianatop. De Van der Willigenrivier ontstaat uit de Rouffaerrivier en de Van Daalenrivier, welke beide eveneens ontspringen op het Sneeuwgebergte. De samenvloeiing van al deze rivieren heeft plaats op een uitgestrekte vlakte. Kort nadat de Mamberamo aldus is ontstaan breekt zij door het Van Reesgebergte om daarna over de breede kustvlakte in zee uit te monden.

Mamoedjoe, onderafdeeling met gelijknamige hoofdplaats en gelijknamig zelfbesturend landschap, der afdeeling Mandar, gouvernement Celebes en Onderhoorigheden, onder een gezaghebber B.B. of officier der landmacht met den titel fd. controleur B.B. De onderafdeeling bestaat uit de landschappen Mamoedjoe en Tapalang zonder het Toradjagebied dat een deel uitmaakt der zgn. Pitoe'oeloema-Salo, zoomede uit de kleine Paternoster of Balabalangan-eilanden; zij telt ruim 42.000 inwoners, waaronder een twintigtal Europeanen en ruim 200 Chineezen. De door de inheemsche bevolking gesproken taal behoort tot de Mandarsche talen. Belangrijke uitvoer van boschproducten.

Mampawah, onderafdeeling (met gelijknamige hoofdplaats en omvattend het gelijknamige zelfbesturende landschap) der afdeeling Singkawang, residentie Westerafdeeling van Borneo. Tot de onderafdeeling en tot het landschap behooren de eilanden Setindjang, Damar, Peniboengan en Temadjoe. De onderafdeeling staat onder een gediplomeerd gezaghebber of Controleur B.B. en telt ruim 63.000 inwoners, waaronder 24 Europeanen en bijna 19.000 Chineezen. Het is een vruchtbaar land. De talrijke Chineezen in dit gebied veroorzaakten veelal onlusten. Laatstelijk brak er in 1914 op initiatief van de Jong-Chineezen een opstand uit die met militair geweld moest worden bedwongen (1915). Sedert is het er rustig.

Mana, onderafdeeling en district met gelijknamige hoofdplaats, der afdeeling en residentie Benkoelen, onder een Controleur B.B. De onderafdeeling telt ruim 47.000 inwoners, waaronder 16 Europeanen en ruim 300 Chineezen. De hoofdplaats Mana ligt aan den grooten weg langs de kust van Benkoelen en is door een weg eveneens verbonden met Pagaralam in Palembang.

Manado, residentie, en gelijknamige afdeeling, onderafdeeling, district en hoofdplaats, bestaande uit vijf afdeelingen: 1. Manado, 2. Sangihe en Talaudeilanden (rechtstreeks onder den resident), 3. Gorontalo, 4. Donggala, 5. Poso. Het gewest telt bijna 1.140.000 inwoners, waaronder ruim 3200 Europeanen en bijna 20.000 Chineezen. Alleen de afdeelingen Manado (met uitzondering van de onderafdeeling Bola'ang Mongondow) en Gorontalo worden rechtstreeks bestuurd. Overigens bestaat het gewest uit zelfbesturende landschappen. Het geheele gewest is bergachtig en op enkele plaatsen nog werkzaam vulkanisch. In de Minahasa (aldus wordt ge-

Roomsch-Katholieke kerk te Manado — Minahasa.

noemd het gedeelte der afdeeling Manado bestaande uit de onderafdeelingen Manado, Tondano en Amoerang) de Goenoeng Klabat (1995 M.), de Goenoeng Sopoetan (1827 M.) en de Goenoeng Lokan (1592 M.). Op Groot-Sangihe de Goenoeng Awoe, in de afdeeling Gorontalo de Goenoeng Boliohoetoe (2070 M.), verder naar het Westen de bergen Kalangkangan (2432 M.), Maling (2707 M.), Saoeampa (2067 M.), Ogoamas (2565 M.), naar het Zuiden de Gawalisi (2462 M.), Lokilalaki (3311 M.) en naar het Oosten de Tamoengkoe Bae (2628 M.)

Rivieren van eenig belang voor de scheepvaart heeft het gewest niet. De vorm van dit gebied geeft geen gelegenheid tot het ontstaan van groote rivieren. Genoemd mogen worden de Poso als afwatering van het Poso-meer (in 1864 ontdekt) en de Golf van Tomini en de Paloe als afwatering van het meer van Paloe in de Paloebaai. Andere meren van eenig belang zijn het meer van Tondano en het meer van Limboto (bij Gorontalo). Met uitzondering van de reeden aan deze baai en van de reede van Gorontalo heeft het gewest geen reeden welke het geheele jaar toegankelijk zijn voor groote zeeschepen aangezien ze te veel bloot staan aan de heerschende moesons.

Behalve de reeds genoemde Sangihe- en Talaud-eilanden behooren nog tot het gewest de om de Minahasa liggende eilanden (Bangka, Gangga, Talisai, Lembeh, Manterawoe, Manado Toea, enz.), de Togian of Schildpadeilanden en de Banggai-archipel.

De gewestelijke, afdeelings- en onderafdeelingshoofdplaats Manado telt bijna 27.500 inwoners waaronder ruim 1400 Europeanen en 6000 Chineezen en andere vreemde Oosterlingen, en heeft een gemeenteraad met een burgemeester als voorzitter. De Minahasa wordt bestuurd door den plaatselijken raad van de Minahasa (Minahasaraad) onder voorzitterschap van den assistent-resident van Manado. Andere plaatsen van eenig belang zijn de onderafdeelingshoofdplaatsen Tondano

met een koel, gezond klimaat, Amoerang en de afdeelingshoofdplaatsen Gorontalo, Donggala en Poso.

Behalve in de zeer vruchtbare Minahasa is de grond in het algemeen weinig vruchtbaar. Zeer belangrijk is er de klappercultuur en daaraan annex de coprabereiding, vooral in de Minahasa: het daartoe behoorend eiland Talisai wordt geexploiteerd door de Moluksche Handelsvereeniging. Ook andere particuliere ondernemingen zijn in de Minahasa werkzaam (copra, koffie). De koffiecultuur van de bevolking is van weinig belang. Hoofdvoedsel der inheemsche bevolking is mais (aldaar miloe genaamd) en rijst, in de Minahasa en in de onderafdeeling Gorontalo op sawah's, elders bijna overal op droge gronden geteeld. Verder is de uitvoer van boschproducten van belang. Het gewest levert onderscheidene goede houtsoorten. (In den compagniestijd reeds werd door de Minahasers ijzerhout geleverd). De Noordelijke arm van Celebes heette zeer goudrijk te zijn, zoodat tal van goudmaatschappijen aldaar haar terrein van werkzaamheid vonden. Op een enkele na zijn deze alle reeds opgeheven.

De inheemsche bevolking van de Minahasa zijn de Manadoneezen. Deze zijn met de bewoners der Sangihe- en Talaudeilanden bijna allen Christenen. De overige inheemsche inwoners van het gewest zijn Mohammedanen en in de binnenlanden van Midden-Celebes heidenen.

Over de bewoners der Minahasa zie **Minahasa**, over die van Centraal-Celebes zie **To-radja**.

Bij de vestiging van ons gezag in het laatste gebied zijn eenige conflicten niet uitgebleven. Het overige deel van het gewest is op vreedzame wijze onder ons gezag gekomen en gebleven. Onze invloed en vestiging in het Manado'sche dateert van 1657, toen onze hulp werd ingeroepen en verleend tegen de Spanjaarden die er eenige kleine nederzettingen hadden.

Specifiek inheemsche diersoorten

zijn de babi-roesa (zie aldaar) of hertzwijn en de sapi-hoetan of anoeang (zie aldaar), een kleine soort wilde buffel.

Mandah, landstreek in de onderafdeeling Inderagirische Benedenlanden, afdeeling Inderagiri, residentie Riouw en Onderhoorigheden.

Mandailing (Groot en Klein), Oeloe en Pakantan, onderafdeeling der afdeeling Padangsidimpoean, residentie Tapanoeli, onder een Controleur B.B. met standplaats Hoetanopan. De onderafdeeling bestaat uit de koeria's: Kotosiantar, Panjaboengan-tonga, Panjaboengan-djoeloe, Goenoengtoea, Pidoli Boekit, Goenoeng-baringin, Maga, Manambin, Tambangan, Kotanopan, Tamiang, Pakantanboekit, Pakantanlombang en Hoeloe. Zij telt ruim 81.000 inwoners, waaronder 16 Europeanen en 116 Chineezen.

Het gebied wordt doorstroomd door de Batang Gadis (Groot-Mandailing). Klein-Mandailing is bergachtig en gezond. De hoogste top is de Sorik Merapi (2145 M.), de nog hoogere Goenoeng Malintang (2262 M.) ligt gedeeltelijk ter Sumatra's Westkust.

De inheemsche bevolking, de Mandailingers zijn Bataks (zie aldaar). Voor de Orang Loeboe, zie aldaar, eveneens de Oeloe's. De bevolking belijdt grootendeels den Islam en bestaat verder uit heidenen en een klein aantal Christenen.

De hoofdcultuur is die van rijst, hoofdzakelijk geteeld op sawah's.

De hoofdplaats Hoetanopan, met een koel klimaat is gelegen aan den grooten transportweg van Padang naar Medan. Andere plaatsen van belang zijn Panjaboengan en aan de kust Natal.

Mandar, afdeeling van het gouvernement Celebes en Onderhoorigheden, omvattende de Mandarsche landschappen en onderverdeeld in vier onderafdeelingen: 1. Madjene, 2. Balangnipasche en Binoeangsche benedenlanden, 3. Mamoedjoe en 4. Boven Binoeang en Pitoe'oelamasalo. De afdeeling staat onder een assistent-resident met standplaats Madjene en telt ruim 250.000 inwoners, waaronder ruim 100 Europeanen en ruim 600 Chineezen.

Buiten de vlakke kuststreken is het landschap bergachtig, maar niet zeer hoog. Rivieren van eenig belang zijn er niet. De bevolking bestaat uit Boegineezen (Mandareezen) en To-radja's. De eersten zijn bekend als stoute zeevaarders. Zij belijden den Islam; de To-radja's zijn grootendeels heidenen, echter maakt de prediking van het Christendom onder hen goede vorderingen.

De voornaamste cultures zijn die van rijst (To-radja's) en koffie. Tot het Bongaaisch tractaat traden in 1674 ook de Mandarsche landschappen (zie voor deze op de genoemde onderafdeelingen) toe. In Madjene, Pambaoeang (1906) en Madjoe, benevens in het To-radjagebied kwamen nogal eens ongeregeldheden voor zoodat militair optreden noodzakelijk was. In de laatste decennia echter is het in het Mandarsche rustig.

De Mandarsche talen (het Mamoedjoesch en het Mandarsch) zijn nauw verwant aan het Boegineesch en het Makassaarsch.

Mandar Of Purperkoet, vogel behoorende tot de familie der rallen; hij is blauw, met rooden snavel en roode pooten.

Mandioli, eiland behoorende tot de Batjan-eilanden.

Mandor, plaats en landstreek ten Noorden van Pontianak (residentie Westerafdeeling van Borneo) bekend om de zelfstandige Chineesche kongsi's welke aldaar het langst hebben bestaan. De laatste kongsi werd in 1886 opgeheven en alle Chineezen zijn onder rechtstreeksch bestuur gebracht. Zij hebben te Mandor een districtshoofd (kapitan).

Mangaanerts komt op de groote eilanden en Timor als zuiver mangaanerts (pyrolusiet, manganiet, en wad) veel voor, echter zelden in winbare hoeveelheden. Het voornaamste voorkomen van Indië vindt men in het Gouvernement Jogjakarta, waar het in diepbouw gewonnen wordt in de concessie's Kliripan, Penggoeng, Pengassih I

en II en Kalisepat. Voorts is een afzetting in het oosten van Priangan van waarde. Het erts komt in Jogjakarta voor in een onregelmatige bank van 1 à 2 M. dikte tusschen verkiezelde mergels en kalksteen. Verder worden mangaanertsen aangetroffen in enkele goudertsgangen waar ze de extractie van het zilver zonder voorafgaande bewerking bemoeilijken. Zie hierover onder **Goud.** Een fraai rosegekleurde mangaanzeoliet, Inesiet, met 27 % mangaan is een begeleider van het erts der Gedang Ilirgang, bij verweering gaat het over in wad. **Toepassingen.** Mangaanerts wordt in het hoogovenproces toegevoegd om taaie harde staalsoorten te bereiden: in de chemische industrie voor de bereiding van chloor, broom en van verfstoffen; als mangaan wordt het met ijzer ingesmolten ter verkrijging van verschillende ferromangaansoorten en met koper voor verschillende soorten mangaanbrons, verder vindt het in de glasindustrie toepassing voor het ontkleuren van het groene flesschenglas. Ertsen met 80-93 % mangaanoxyde zgn. „elementenerts" zijn het kostbaarst, zij worden in de chemische industrie en voor het maken van droge elementen gebezigd; ertsen met 40-80 % mangaanoxyde MnO_2 zgn. „ovenerts" in de ijzerindustrie. - De productie van mangaanerts bedroeg in de jaren 1927 t/m 1931 resp. 18.503 - 24.452 - 20.842 - 16.690 en 14.541 metrische tonnen. D.

Mangani, nederzetting van de mijnbouwmaatschappij Aequator in de onderafdeeling Soeliki, afdeeling Pajakoemboeh, residentie Sumatra's Westkust.

Manganitoe, zelfbesturend landschap der onderafdeeling en afdeeling Sangihe- en Talaud-eilanden, residentie Manado. Het landschap staat onder een radja, zetelende te Tamaka.

Mangga (Mal., Jav.) Naam van een zeer bekenden boom en vrucht, die in onderscheidene soorten en kwaliteiten in den archipel voorkomt. De goede soorten zijn rijp gegeten overheerlijk, de minder goede hebben een terpentijnsmaak. De onrijpe vruchten worden als moes of bij de roedjak gegeten. De bekende chutney wordt van manggavruchten gemaakt.

Manggarai, onderafdeeling der afdeeling Flores, residentie Timor en Onderhoorigheden, omvattende het op den vasten wal van het eiland Flores gelegen zelfbesturend landschap van dien naam en omliggende, beoosten het eilandje Gili Banta tusschen Soembawa en Flores gelegen, eilanden. De onderafdeeling staat onder een Controleur B.B. die evenals de zelfbestuurder te Roeteng zetelt. Zij telt ruim 155.000 inwoners, waaronder 44 Europeanen en ruim 300 Chineezen.

Manggéng, zelfbesturend landschap der onderafdeeling Tapaktoean, afdeeling Westkust van Atjeh, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden. De zelfbestuurder zetelt te Manggéng.

Manggis (Jav., Mal.) Of **Manggistan** (Mal.), naam van een zeer bekenden boom en vrucht. Deze vrucht is een van de overheerlijkste, wellicht de smakelijkste der inheemsche vruchten. Het harde hout van den boom is bruikbaar.

Mangole, eiland behoorende tot de Onderafdeeling Soela-eilanden, afdeeling Ternate, residentie der Molukken.

Mangrove (of vloedbosch), houtgewassen langs de tropische kusten en rivieren voor zoover deze zout of brak water bevatten. Bekend zijn de rhizophoren; er zijn echter ook nog andere soorten. Zie ook onder **Flora.**

Manilla Hennep. De aanplant van deze vezelplant in den archipel (Java) is van weinig belang.

Manindjau, onderafdeeling met gelijknamige hoofdplaats der afdeeling Agam, residentie Sumatra's Westkust. De onderafdeeling, onder het bestuur van een Controleur B.B. telt bijna 104.000 inwoners, waaronder 16 Europeanen en een honderdtal Chineezen. De waterspiegel van het (krater)meer van Manindjau ligt 450 M. boven de zee. Dit stille, min of meer sombere

meer biedt een wonderschoonen aanblik op, vooral van het zeer gezochte punt Poentjak Boekit. Een tocht van Fort de Kock uit, naar dit meer mag niet ontbreken op het program van touristen. Ook de pasanggrahan te Matoer, hoog en koel gelegen, wordt door touristen veel bezocht (waarvoor toestemming van den Controleur moet worden verzocht en verkregen). De hoofdplaats Manindjau ligt aan het meer, dat afwatering heeft naar de zee door de rivier Antokan. Dit schijnt de aanwezigheid van paling in het meer te verklaren.

Manipa, eiland (met vuurtoren) ten Westen van Ceram. Tusschen dit eiland en Boeroe de Straat Manipa of Straat Boeroe.

Manoek, vulkanisch eilandje in de Banda-zee.

Manoek (Tji), rivier in West-Java, bij Indramajoe in de Java-zee uitmondende. Deze rivier werd vroeger - naar huidige meening ten onrechte - beschouwd als de grens tusschen de Soendaneesche en Javaansche taalgebieden. Zij ontspringt bij Tjikadjang in de residentie (afdeeling) Priangan. Belangrijke zijrivieren zijn de Tjipeles en de Tjiloetoeng.

Manokwari, onderafdeeling met gelijknamige hoofdplaats, der afdeeling Ternate, residentie der Molukken. Zij staat onder een assistent-resident (nieuwe stijl) en bestaat uit het op Nieuw-Guinee gelegen gebied tusschen Kaap de Goede Hoop en de Wapanggarivier. De onderafdeeling telt ruim 31.000 inwoners, waaronder een 60-tal Europeanen en 120 Chineezen. De hoofdplaats ligt aan de kust ten Noorden van Teloek Dore. Ten Zuiden van deze plaats het Arfakgebergte (2950 M.) en het Linagebergte (2870 M.).

Mantri, Manteri (Skr.), raadsheer, raadsman, minister, op Java ook titel van mindere hoofden of Inlandsche ambtenaren.

Maoemere, onderafdeeling met gelijknamige hoofdplaats der afdeeling Flores, residentie Timor en Onderhoorigheden, omvattende het landschap Sika en Onderhoorigheden. De onderafdeeling staat tijdelijk onder den onderafdeelingschef (Controleur B.B.) van Oost-Flores en Solor-eilanden en heeft een 1e luitenant der infanterie als gezaghebber van bijstand. De onderafdeeling telt ruim 123.000 inwoners, waaronder 35 Europeanen en bijna 250 Chineezen. Er is een station der Katholieke zending ter hoofdplaats.

Mapi, zijrivier van de Digoel op Zuid-Nieuw-Guinee.

Mapia, een atol (koraalrif) bestaande uit drie eilandjes, ten Noorden van Nieuw-Guinee, op 1° N.B. en 135° O.L., ressorteerende onder de afdeeling Ternate.

Marabahan, onderafdeeling met gelijknamige hoofdplaats, der afdeeling Bandjermasin, residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. De onderafdeeling staat onder een Controleur B.B. en telt bijna 22.000 inwoners, waaronder 1 Europeaan en 5 Chineezen.

Marapalam, bergrug ten Zuiden van den Goenoeng Sago (onderafdeeling Fort Van der Capellen) ter Sumatra's Westkust, waarover een weg loopt die bekendheid geniet uit den padri-oorlog: hier werd in 1823 overste Raaff teruggeslagen door toeankoe Pasaman.

Marapi, vulkaan (2891 M.) ter Sumatra's Westkust, ten N.-O. van Padangpandjang en ten Z.O. van Fort de Kock. Wordt vaak beklommen, ook door touristen; ongelukken zijn daarbij niet zeldzaam, men moet daarbij betrouwbare gidsen hebben. Zeer loonend is ook de tocht (per auto) om den Marapi.

Mardijkers zijn tijdens het Portugeesche of Nederlandsche bewind vrijgelaten of vrijgekochte slaven van buiten den archipel en hunne afstammelingen. Het woord heeft denzelfden oorsprong als het aan het Sanskrit ontleende Javaansche woord merdika, dat vrij (van diensten) beteekent.

Mare, hoofdplaats der onderafdeeling Zuid-Bone, afdeeling Bone, gouvernement Celebes en Onderhoorigheden.

Maré, eilandje ten Zuiden van Tidore en behoorende tot dit sultanaat.

Marechaussee, zie **Leger.**

Marga (Skr.) beteekent stam of district. Op Sumatra heeft het beide beteekenissen. In de Alas- en Bataklanden heeft het de beteekenis van stam, geneologische eenheid, zooals de soekoe bij de Minangkabauers. In Zuid-Sumatra echter (Djambi, Benkoelen, Palembang, Lampongsche districten) duidt het een territoriale gemeenschap, dus overeenkomende met de Minangkabausche negari, hoewel de exogamie (verbod om binnen de marga te huwen) aldaar er op wijst dat ook in Zuid-Sumatra de marga oorspronkelijk de geneologische eenheid en gemeenschap was. In Zuid-Sumatra, met uitzondering van Djambi - voor welk gewest nog geen Inlandsche gemeenteordonnantie is ingesteld - zijn de marga's Inlandsche rechtsgemeenschappen.

Marine, zie **Zeemacht.**

Marine-Etablissement te Soerabaja. Deze gouvernementsinrichting ressorteert onder het departement der marine. Behalve directie en administratie bestaat het uit de vakken: scheepsbouw, stoomwezen, conservatie en uitrusting, politie, artillerie, pyrotechnische werkplaats, verificatie van zeeinstrumenten, marinemagazijnen en geneeskundigen dienst. Aan het hoofd van de inrichting staat een directeur, die bij voorkeur wordt gekozen uit het corps zeeofficieren der Koninklijke Marine. Als verder personeel doen er dienst eenige zeeofficieren, waarvan de hoogste in rang de functie van equipagemeester vervult, een hoofdingenieur en andere scheepsbouwkundige ingenieurs, een officier van de marinestoomvaartdienst, een geneesheer en verder personeel bij het werf- en dokbedrijf, de marine magazijnen, de artillerie, de pyrotechnische werkplaats, de tijdseininrichting en voor de verificatie van zeeinstrumenten. Het marine-etablissement is in de eerste plaats bestemd voor de oorlogsmarine, daarna voor de schepen der gouvernementsmarine, de gewestelijke vaartuigen, kustlichtetablissementen en havendepartementen. Eerst daarna kan het werkzaamheden voor andere departementen of particulieren verrichten.

Marine (Gouvernements), zie **Gouvernementsmarine.**

Maros, onderafdeeling met gelijknamige hoofdplaats, der afdeeling Makassar, gouvernement Celebes en Onderhoorigheden, onder een Controleur B.B. De onderafdeeling telt bijna 98.000 inwoners, waaronder een 30-tal Europeanen en bijna 200 Chineezen.

Marsden (William), Ier van geboorte, bekend geschiedkundige en taalgeleerde, wiens werken uit het laatste kwart der 18e en het eerste kwart der 19e eeuw voor een deel op Nederlandsch-Indië betrekking hebben.

Martapoera, I. onderafdeeling met gelijknamige hoofdplaats der afdeeling Bandjermasin, residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, onder een Controleur B.B. De onderafdeeling telt ruim 75.000 inwoners, waaronder ruim 100 Europeanen en ruim 500 Chineezen. Zij is rijk aan mineralen: mangaan, ijzer, kwik, goud, platinum, kolen (Pĕngaron), zie op de namen dier mineralen. De hoofdplaats Martapoera ligt aan de Martapoerarivier, welke ontstaat uit de samenvloeiing (iets boven Martapoera) der Riam Kiwa en Riam Kiri.

II. hoofdplaats der onderafdeeling Komering-hoeloe, afdeeling Ogan- en Komering-hoeloe, residentie Palembang, gelegen aan den Zuid-Sumatraspoorweg.

Marterachtigen. Tot deze familie behooren de **marters en wezels**, de **dassen** en de **otters.** In den archipel komen voor de **Indische marter**, die (met den staart) meer dan een meter lang wordt en in de hooge bergstreken leeft, alsmede de **naaktzool-wezel**, roodbruin met witten kop en staart. Van de dassen mag worden genoemd de **stinkdas** of **telegoe** (Mal.; **sĕgoeng**, Jav.), met lang donkerbruin haar en een witten band over kop en rug. Zij leeft in hoog gelegen bosschen. Tot de otters behoort de **Indische vischotter of andjing ajer** (Mal.), die

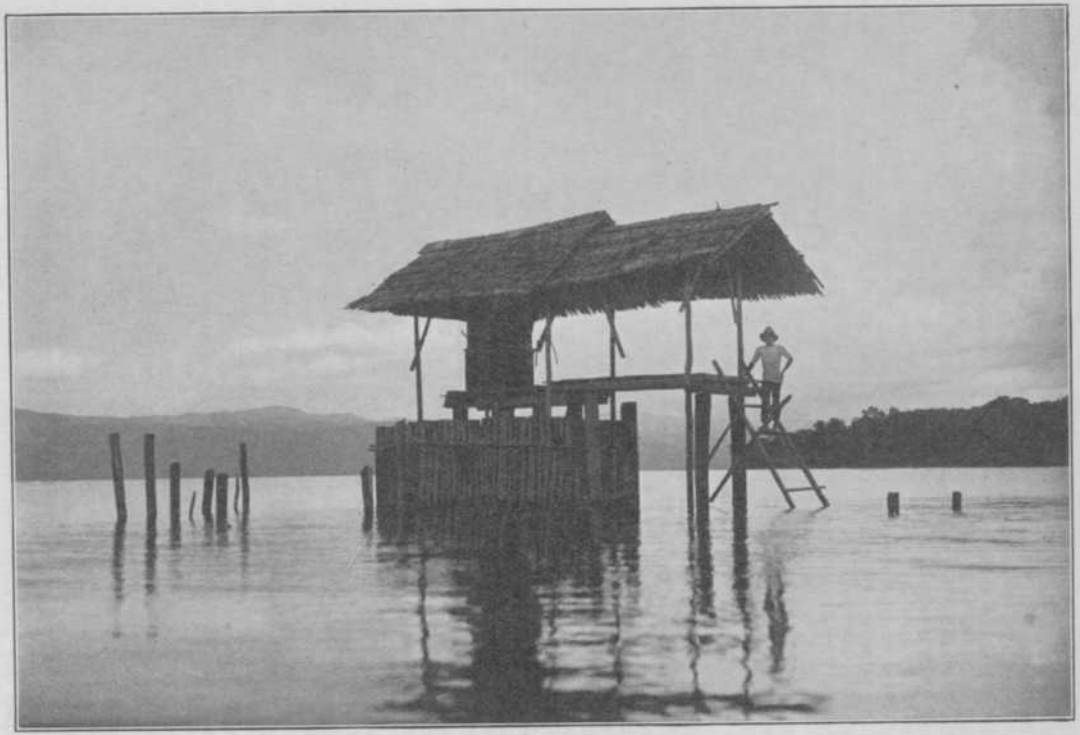

Registreerende peilschaal in het Matano-meer — Celebes.

uiteraard langs rivieren en wateren leeft.

Mas (Jav.) beteekent goud; wordt ook als titel gebruikt voor den laagsten adel en voor niet-adellijke aanzienlijken. De Kali Mas is een zijtak van de Brantas, bij Soerabaja in zee uitmondend.

Masamba, onderafdeeling met gelijknamige hoofdplaats der afdeeling Loewoe, gouvernement Celebes en Onderhoorigheden, onder een Controleur B.B. De onderafdeeling telt ruim 54.000 inwoners, waaronder een 10-tal Europeanen en een 100-tal Chineezen.

Masang (Batang), rivier ter Sumatra's Westkust, ontspringt op de hellingen van de Goenoeng Singgalang en mondt in twee armen in zee uit ten Noorden van de Antokan (zie aldaar), de afwatering van het meer van Manindjau.

Masoedji (beter: **Mesoedji**)-rivier, grensrivier tusschen de residenties Palembang en Lampongsche Districten. Hoewel goed bevaarbaar voor stoomschepen is zij van geen belang omdat zij door een schaarsch bevolkte, moerassige streek stroomt.

Mata Gëlap (Mal. mata = oog, gëlap = donker) duidt aan een toestand van tijdelijke zinsverbijstering of razernij, waarin veelal doodslag wordt bedreven. De amok-maker (zie **amok**) is veelal mata gelap.

Matan is een zelfbesturend landschap, ressorteerende onder de afdeeling Ketapang, residentie Westerafdeeling van Borneo en waartoe tal van kleine eilanden behooren. De zelfbestuurder zetelt ter afdeelingshoofdplaats Ketapang. Het zelfbestuur is verdeeld over twee onderafdeelingen: 1. Beneden Matan met hoofdplaats Ketapang en 2. Boven Matan met hoofdplaats Nangatajap, de eerste onder een officier der infanterie met den titel gezaghebber, de tweede onder een gezaghebber B.B. Zij tellen respectievelijk bijna 22.000 inwoners (waaronder 5 Europeanen en ruim 700 Chineezen) en ruim 38.000 inwoners (waaronder een 10-tal Europeanen en 375 Chineezen). Het zelfbestuur heeft dus ongeveer 40.000 inwoners, waaronder 14 Europeanen en ruim 1100 Chineezen. De inheemsche inwoners zijn ongeveer voor de helft Dajaks; de overigen zijn Maleiers.

Matana- Of Matano-Meer, in het Verbeek-gebergte, onderafdeeling Malali, afdeeling Loewoe, gouvernement Celebes en Onderhoorigheden. De waterspiegel ligt 382 M. boven de zee.

Matangkoeli, zelfbesturend landschap der onderafdeeling Lhoksoekon, afdeeling Noordkust van Atjeh, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden.

Mataram, 1. Sjiwaitisch rijk in Midden-Java, met hoofdplaats Medang, gesticht omstreeks 900 onzer jaartelling. De sjiwaitische tempelgroep Lara-Djonggrang en de Boeddhistische tempelgroep Ploasan (deze beide godsdienstige richtingen bestonden op vreedzame wijze naast elkaar) dateeren uit dien tijd van dit rijk. In 928 werd dit gebied als centrum verlaten en vestigden de vorsten zich in Kediri.

II. Het bekende Islamitische rijk Mataram is ontstaan uit Madjapait (zie aldaar); in 1575 maakte de regent van Mataram (Soetowidjojo) zich onafhankelijk en wist zijn gezag te vestigen over Demak, Padjang, Kediri en andere rijkjes. Toen de Nederlanders in den archipel kwamen was Mataram een der beide groote rijken (het andere was Bantam) op Java. De panembahan van Mataram (Sepati) had het grootste deel van Java, benevens Madoera onder zijn gezag. In 1755 werd het door de O.I. Compagnie verdeeld in de beide, thans nog bestaande rijken Soerakarta en Jogjakarta. De afdeeling Mataram in laatstgenoemd gebied is bij de invoering der bestuurshervorming opgeheven. Zie ook onder **Java.**

III. hoofdplaats der afdeeling Lombok en der onderafdeeling West-Lombok, benevens gelijknamig district, der residentie Bali en Lombok. Vóór den laatsten Lombok-oorlog was het het vorstendom Mataram op dat eiland (zie **Lombok**) hetwelk het geheele eiland beheerschte.

Paleis van den Sultan van Deli — Medan.

Onderscheidene plaatsjes in den archipel heeten Mataram.

Maten en Gewichten, zie onder **Munten, Maten** en **Gewichten.**

Matjan, zie **Tijger.**

Matriarchaat, zie **Huwelijk en Minangkabau.**

Matthes (Dr. B. F.), geb. 1818, overl. 1908, bekend geleerde op het gebied van Indische taal-, land- en volkenkunde, voornamelijk van Zuid-Celebes.

Mauritsbaai, gedeelte van de Panandjoengbaai aan de Zuidkust van Java, ten Oosten van Noesakembangan.

Medan, hoofdplaats van het gouvernement Oostkust van Sumatra, benevens van de afdeeling Deli en Serdang, der onderafdeeling Beneden-Deli, benevens van het sultanaat Deli. De plaats heeft 75.000 inwoners, waaronder ruim 4000 Europeanen en 30.000 Chineezen en andere vreemde Oosterlingen. Er is een gemeenteraad, voorgezeten door den burgemeester. Tevens vergadert er, onder voorzitterschap van den gouverneur de plaatselijke raad van het cultuurgebied der Oostkust van Sumatra (omvattende de afdeelingen Deli en Serdang, Langkat en Asahan en de onderafdeeling Simeloengan der afdeeling Simeloengan en de Karolanden).

Hier bevindt zich ook het Deliproefstation, bekostigd door cultuurmaatschappijen. De plaats ligt aan den Delispoorweg. De havenplaats, per spoor met Medan verbonden, is Belawan Deli.

Medang (Poelau), een der groote eilanden bij Bengkalis (gouvernement Oostkust van Sumatra). Het is moerassig en zoo goed als onbewoond.

Meester Cornelis, regentschap, district en onderdistrict met gelijknamige hoofdplaats, der residentie (afdeeling) Batavia, gouvernement West-Java. Het regentschap bestaat grootendeels uit particuliere landerijen (zie aldaar). De naam is ontleend aan den Bandaschen godsdienstonderwijzer Mr. Cornelis Sĕnèn, aan wien het land in 1661 werd afgestaan. Het regentschap telt bijna 676.000 inwoners, waaronder ruim 6000 Europeanen en bijna 26.000 Chineezen. De hoofdplaats Meester Cornelis heeft een gemeenteraad onder voorzitterschap van den burgemeester en telt ruim 97.000 inwoners, waaronder bijna 6000 Europeanen en ruim 8000 Chineezen en andere vreemde Oosterlingen.

Meeuwenbaai, de Zuidelijkste baai aan de Westkust van Java. Hierin het **Meeuweneiland.**

Mekkagangers, zie **Bedevaart naar Mekka.**

Melaatschheid, zie **Lepra.**

Melati (Jav., Mal.), heester met welriekende witte bloem, door Inlandsche vrouwen veel in het haar gedragen.

Mĕlawi, onderafdeeling der afdeeling Sintang, residentie Westerafdeeling van Borneo, onder een gezaghebber B.B. met standplaats Nangapinoeh. De onderafdeeling telt bijna 69.000 inwoners, waaronder 11 Europeanen en ruim 1700 Chineezen. Het gebied omvat het stroomgebied van de Melawi, een linkerzijtak (waaraan gelegen de evengenoemde hoofdplaats) van de Kapoeas, waarin zij bij Sintang uitmondt. De Mĕlawi is zeer goed bevaarbaar, zelfs voor stoomschepen. Het gebied maakt deel uit van het zelfbestuur Sintang, met uitzondering van het rechtstreeks bestuurd district Pinohlanden met hoofdplaats Kotabaroe. De inheemsche bewoners zijn grootendeels Dajaks in de binnenlanden en verder Maleiers aan de riviermondingen. Middelen van bestaan: rijstbouw op droge velden en ook wel op sawah's, rubber, boschproducten.

Roeringen hebben hier nog al eens plaats gehad, laatstelijk in 1914 toen de Controleur bij de belastinginning werd vermoord. Sedert bleef het er rustig.

Mĕliwi's, zie **Eenden.**

Meloenen worden in den archipel betrekkelijk weinig gekweekt.

Mĕlolo, zelfbesturend landschap der onderafdeeling Midden- en Oost-Soemba, afdeeling Soemba, residentie Timor en Onderhoorigheden.

Mëmboro, zelfbesturend landschap der onderafdeeling West-Soemba, residentie Timor en Onderhoorigheden.

Menado, zie **Manado.**

Mënari (Jav.), dansen waarbij de dansers en danseressen zingen met of zonder begeleiding van muziekinstrumenten. Vooral in het gewest Palembang voert men deze dansen bij feestelijke gelegenheden tot schier in het oneindige uit.

Mendjangan, zie **Herten.**

Mëndoet (Tjandi), Boeddha-tempel in het Moentilaansche, residentie Kedoe, provincie Midden-Java. De goeddeels gerestaureerde tempel is beroemd om zijn schoonheid.

Mënggala, onderafdeeling met gelijknamige hoofdplaats der afdeeling Teloekbetoeng, residentie Lampongsche Districten, onder een gedipl. gezaghebber B.B. Zij telt bijna 34.000 inwoners, waaronder 7 Europeanen en 16 Chineezen. De hoofdplaats is zeer volkrijk (Lampongers) en ligt aan de Soengai Toelang Bawang en is door een weg verbonden met de gewestelijke hoofdplaats Teloekbetoeng. De plaats was een stapelplaats van boschproducten en van peper en hout doch is zeer in beteekenis achteruitgegaan ten bate van Teloekbetoeng.

Menjawak, zie **Hagedissen** en **Biawak.**

Menschenoffers, zie **Heidendom.**

Mëntawai-Eilanden, onderafdeeling der afdeeling Padang, residentie Sumatra's Westkust, onder een officier der infanterie met den titel gezaghebber met standplaats Moearasibéroet. De onderafdeeling telt ruim 27.000 inwoners, waaronder een 30-tal Europeanen en 70 Chineezen.

De eilanden waaruit deze onderafdeeling bestaat zijn Sibéroet, Sipora (waartusschen de Zeebloemenstraat), Noord Pagai (tusschen dit eiland en Sipora, Straat Sipora) en Zuid Pagai, alle met omliggende eilanden. De beide laatstgenoemde eilanden met omliggende eilanden heeten de Nassau-eilanden. De groote eilanden zijn aan de Westzijde rotsachtig en aldaar nagenoeg ontoegankelijk. De Mentawaiers zijn nog onbeschaafd, zeer primitief gekleed, belijden een primitief heidendom en wijken af van de Maleiers op den vasten wal van Sumatra. Zij hebben ook een eigen taal, het Mentawaisch. Men onderscheidt twee typen. Aan de strandkampongs is men wat geciviliseerder, ook de huizenbouw is daar beter, ja, zelfs veelal goed. Het is moeilijk een behoorlijk contact met hen te krijgen en hen te beschaven voornamelijk door het daar zéér in zwang zijnde taboe (pali, pemali, pantang), waardoor zoowat alles is verboden en zij tegenover alles en nog wat afwijzend staan. Zij leven van jacht en vischvangst. Hun voornaamste wapen is pijl en boog die men elders in het Westen van den archipel niet aantreft, hun hoofdvoedsel sagoe. Ook de Mentawaiers waren koppensnellers. De Rheinische Missionsgesellschaft is sedert een 30-tal jaren werkzaam op Noord-Pagai (nabij Sawangtoengkoe) doch heeft om bovengenoemde reden weinig succes. Om het geheele eiland Siberoet loopt langs het strand een weg en ook op de andere groote eilanden zijn wegen aangelegd. De gezaghebber, tevens commandant der militaire bezetting bezoekt de hoofdeilanden geregeld terwijl geregeld wordt gepatrouilleerd.

Tenzij loonende exploitatie van mineralen (n.f. heeft de Bataafsche Petroleum Maatschappij een concessie op Poelau Sibéroet) mogelijk is, schijnt het dat de eilanden weinig toekomst hebben.

Mërak (Boeroeng) (Mal., Jav.), pauw, zie **Hoenders.**

Mërak (Poelau) of **Pauweneiland,** klein eilandje in Straat Soenda, tegenover het plaatsje Mërak aan de N.O.-kust van Java, ten Zuiden van St. Nicolaaspunt, hetwelk eenige bekendheid heeft gekregen na de tot standkoming van den Zuid-Sumatraspoorweg, in 't Zuiden eindigende in Oosthaven (ten Zuid-oosten van Teloekbetoeng). De passagiers worden per stoomer vervoerd van Oosthaven naar Merak, vice versa. Van

Merak kan men dan per trein naar Batavia en elders.

Méranti (Mal.), groote boom, vrij goed timmerhout leverend, in het Westen van den archipel voorkomend. Op Sumatra veel door Inlanders gebruikt voor huizenbouw. De boom levert ook damar.

Merapi (Goenoeng), vulkaan (2911 M.) op de grens van Jogjakarta, Soerakarta en Kedoe. De vulkaan is zeer werkzaam, laatstelijk in 1933.

Merauké, hoofdplaats der onderafdeeling Zuid-Nieuw-Guinee, afdeeling Amboina, residentie der Molukken. De plaats ligt aan de monding van de Merauke-rivier.

Mérbaboe (Goenoeng), vulkaan (3142 M.) op de grens van Semarang, Soerakarta en Kédoe.

Merbaoe (Jav., Mal.), groote boom, een uitmuntende duurzame houtsoort leverend. Wordt veel gebruikt voor huizenbouw.

Merkus (Mr. Pieter), geboren te Naarden 18 Maart 1787, overleden te Simpang (bij Soerabaja) 2 Augustus 1844, was van 6 Januari 1841 tot 14 Februari 1843 waarnemend gouverneur-generaal en van 14 Februari 1843 tot 2 Augustus 1844 gouverneur-generaal van Ned.Indië. Gedurende zijn bewind hadden geen gebeurtenissen van bijzonder belang plaats. Als lid van den raad van Indië maakte hij met Van Sevenhoven en Van Nahuys van Burgst, na den opstand van Dipo Negoro (1830) de regeling waarbij de gewesten Banjoemas, Bagëlèn, Madioen en Kediri onder rechtstreeksch bestuur werden gebracht. In 1839 regelde hij, in dezelfde functie, de zaken ter Sumatra's Westkust na beëindiging van den padri-oorlog.

Méroetoe (Mal., Jav) of **kriewelmugjes**, zeer lastige kleine mugjes die veelal bij zwermen komen opzetten en neerstrijken of voor onze oogen dwarrelen. Zij gelijken veel op de agas (zie aldaar) doch steken niet.

Mésigit, zie **Moskee**.

Metaalbewerking. Zooals op vele rlei ander gebied van kunstnijverheid zijn de inboorlingen van den archipel ook als metaalbewerkers ware kunstenaars. Met name is zulks daar het geval waar de Hindoecultuur heeft ingewerkt. Uit het Hindoetijdperk zelf dateeren tal van gegoten **bronzen** beeldjes - Hindoe-goden voorstellend - welke echter uiteraard (gietwerk) zelden een groote mate van kunstenaarschap bereiken. Aan in goud en zilver gegoten beeldjes werd blijkbaar meer zorg besteed, daar deze in het algemeen veel fraaier zijn.

Vóór de Hindoeperiode kende men reeds het gieten van wapens in ijzer. Ook kunstsmeedwerk van **ijzer** en het drijven van metalen kende men. Tot op den huidigen dag worden op Java nog allerlei voorwerpen van **brons** (Mal. Soeasa, Jav. proenggoe) vervaardigd.

Veelvuldiger echter werkt men in **koper** (Mal. tembaga) en **messing** (Mal. koeningan, lojan), welke ook buiten Java, vooral op Sumatra, een groote vlucht heeft genomen. Ook hiervan worden allerlei sieraden, maar vooral gebruiksvoorwerpen vervaardigd, welke vaak uitmunten door schoonheid en vaardig werkmanschap. Onder de oude - veelal reeds antieke - voorwerpen vindt men meer schoons dan onder de hedendaagsche, al heeft men zich beijverd deze eenige tientallen jaren geleden in verval geraakte industrie te releveeren. Niet alleen de kunst was in verval maar ook, wat er vermoedelijk mede verband houdt, gebruikte men minderwaardige alliages. Vooral op Java, in Palembang en in de Padangsche Bovenlanden vindt men ongewoon fraaie specimina; in de beide laatstgenoemde streken echter voor zoover bekend alleen onder de zg. antieke voorwerpen. De kunst is er blijkbaar verloren gegaan. Ter Sumatra's Westkust vervaardigt men nog wel modellen van de specifiek Minangkabausche huizen en rijstschuren in koper-messing, maar deze gegoten voortbrengselen munten niet bepaald uit door schoonheid, hoewel zij gereede aftrek vinden bij Europeanen. De gebruikte versieringsmotieven verschillen in

de drie genoemde gebieden zeer (in het Minangkabausche land is de ornamentiek sterk Hindoesch), terwijl op Sumatra bijna uitsluitend reliefmotieven worden gemaakt. Het is schier ongelooflijk hoe schitterende resultaten werden bereikt met zeer primitief gereedschap. Dezelfde sieraden en ook de kleinere gebruiksvoorwerpen worden in **goud** en **zilver** vervaardigd. Ook hier geldt dat de antieke voorwerpen in het algemeen fraaier zijn dan de moderne alsmede de genoemde verschillen in de versieringsmotieven. Het zilverwerk in Jogjakarta heeft de laatste jaren — onder Europeesche leiding — veel verbetering ondergaan, zoowel ten aanzien van de techniek als wat betreft het zilvergehalte. Vooral handvatsels van krissen werden in deze metalen vervaardigd (ook meestal Hindoe-goden voorstellende), en dan voorzien van edelsteenen. Op dit gebied staat Bali niet ten achter bij Java. Filigrainwerk in deze metalen vervaardigt men op Java, Celebes, Atjeh en vooral in de Padangsche Bovenlanden. In 't laatste gebied, behalve andere voorwerpen, tafeltjes, stoelen enz., vooral ook weer het Minangkabausche huis (een volledig stel bestaat uit een zoogenaamd adathuis, twee rijstschuren, een moskee, een balai en eventueel een karbauw); wat men aan de deur koopt is slecht. Het superieure werk leveren nog maar zeer enkelen op bestelling, waarvoor men circa 6 maanden tijd neemt. Goud- en zilversmeden zijn veelal ook kopersmeden. IJzersmeden vindt men over den geheelen archipel; op Java is dit een zeer voornaam ambacht; zij heeten daar toekang pandai, d.i. de bekwame werkman. Kunstsmeedwerk komt ook voor, vooral op Java, Bali en Sumatra, waar de klingen van wapens rijk versierd zijn met goud, zilver of messing, maar ook andere voorwerpen worden er fraai gemaakt. Ook hier zijn vooral de antieke stukken het schoonst. Voor de klingen wordt veelal **pamor** (Jav. = mengmetaal) gebruikt, afkomstig van meteorieten, welker ijzer is verontreinigd door andere metalen (nikkel, kobalt, enz.). Hierdoor ontstaan donkere en lichte kleuren, hetgeen een fraai effect geeft, en veelal wordt verward met damasceeren. Het meteoorijzer wordt dan gesmeed tuschen twee stukken gewoon ijzer.

Meteorieten zijn slechts van Java bekend. Ze zijn gevallen bij,

1. **Prambanan** (Solo) vóór 1784. IJzermeteoriet; grootendeels tot wapens versmeed (ijzermeteoriet is pamor in het Javaansch).
2. **Tjabe** (Rembang) 19 Sept. 1869. Gewicht ± 20 kg. S.G. 3,69.
3. Bij **Bandoeng** (Priangan) in de desa's Goemoeroe, Babakandjati en Tjigrellang ten Z. van Bandoeng. 10 Dec. 1871, 6 fragmenten verzameld met totaal gewicht van ± 13,39 kg., het grootste stuk woog 8,169 kg., S.G. 3,52.
4. **Ngawi** in de desa's Gentoeng en Kedoeng Poetri (Madioen) 3 Oct. 1883; 3 fragmenten verzameld waarvan het zwaarste 202,1 g. woog; S.G. 3,45.
5. **Djati-Pengilon** (Madioen) 19 Maart 1884; gewicht 166,4 kg. S.G. 3,75.
6. **Meester-Cornelis** in de desa Doeren Sawit bij Klender (Batavia) 2 Juli 1915. Gewicht 24,750 kg. S.G. 3,59.
7. **Djoho,** distr. Sedan (Rembang) in 1919, ijzermeteoriet.
8. **Cheribon** bij halte Karang Soewoeng (Cheribon) 10 Juli 1922. Gewicht der fragmenten 8, 48 en 7,98 kg. S.G. 3,29.

Al deze steenmeteorieten vertoonen een gladde gesmolten korst en onder het mikroskoop de voor meteorieten kenmerkende chondrieten. De mineralogische samenstelling is, nikkelijzer 2,81-21,32 %, Troïliet (ijzerzwavelverbinding) 3,09-6,44 %, Olivyn 33,39-58,37 %, Bronziet 12,44-41,26 %, Chromiet 0,09-4,41 %, de laatste bovendien uit veldspaat 10,89 % en geen chromiet. Voor glasmeteorieten zie onder **Billitonieten.** D.

Meteorologische Onderzoekingen, zie **Koninklijk Magnetisch en Meteorologisch Observatorium.**

Methodist Episcopal Church, zie **Zending.**

Meukek, zelfbesturend landschap in de onderafdeeling Tapaktoean, afdeeling Westkust van Atjeh, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden. Het landschap heeft twee bestuurders, ieder met een eigen gebied.

Meulaboh, onderafdeeling en zelfbesturend landschap (ook Kawai XVI geheeten) met gelijknamige hoofdplaats, der afdeeling Westkust van Atjeh, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden, onder een kapitein der marechaussée met den titel fungeerend Controleur B.B. De onderafdeeling telt ruim 70.000 inwoners, waaronder een honderdtal Europeanen en een duizendtal Chineezen. De plaats Meulaboh is tevens afdeelingshoofdplaats en ligt aan den grooten weg langs de kust naar de gewestelijke hoofdplaats Koetaradja. De onderafdeeling bestaat uit de zelfbesturende landschappen Wojla, Boebon, Lhokboebon, Kawai XVI (Meulaboh), Seunagan, Seuneuam, Beutong, Toengkob en Pameuë.

Meureudoe, onderafdeeling en zelfbesturend landschap met gelijknamige hoofdplaats, der afdeeling Pidië, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden. De onderafdeeling telt bijna 29.000 inwoners, waaronder 18 Europeanen en 185 Chineezen en staat onder een Controleur B.B.

Zij bestaat, behalve uit het gelijknamige zelfbesturende landschap uit de landschappen Triënggadèng en Pantéradja. De hoofdplaats ligt aan de Atjeh Tram.

Miangas of Palmas, noordelijkste eiland der Sangihe- en Talaud eilanden, residentie Manado. Het ligt dicht bij de Philippijnen, heeft herhaaldelijk te lijden gehad van vloedgolf en aardbeving en was langen tijd een twistappel tusschen de Vereenigde Staten van Amerika en Nederland, doch werd ten slotte door eerstgenoemde mogendheid erkend te behooren tot het Nederlandsche gebied.

Mica komt in verschillende variëteiten voor, waarvan de meest bekende zijn: muscoviet, de kleurlooze, en biotiet, de donkerkleurige. Zij vormen een hoofdbestanddeel van vele gesteenten. Groote platen zijn het waardevolst en zijn in grove pegmatieten als zoodanig uitgekristalliseerd. In de Molukken is mica bekend onder den naam van „batoe Banggaai" naar de plaats zijner herkomst. Het wordt slechts op het eiland Pelang van de Banggaaiarchipel bij Mamboeloesan aan de zuidkust door Inlanders gewonnen en door hen gebruikt voor versiering van hunne gebruiksvoorwerpen. D.

Michiels (Andreas Victor), geboren te Maastricht 30 April 1797, gesneuveld te Kasoemba (Bali) 25 Mei 1849. Na zich als militair bijzonder te hebben onderscheiden en bevorderd te zijn tot generaalmajoor werd hij in 1837 civiel en militair gouverneur van Sumatra's Westkust. In deze aanzienlijke betrekking, welke hij elf jaren bekleedde heeft hij onvergankelijke verdiensten verworven, als civiel bestuurder zeker in niet mindere mate dan als militair bevelhebber, in welke laatste hoedanigheid hij zich ter Sumatra's Westkust zoodanig heeft onderscheiden dat hij als belooning daarvoor werd benoemd tot adjudant in buitengewonen dienst van den Koning. In genoemd gewest organiseerde hij het bestuur op uitnemende wijze en voerde er de verplichte levering van koffie aan het gouvernement in. Hij was een bekwaam en scherpzinnig bestuurder. Als waarnemend commandant van het leger in Ned.-Indië was hij aan het hoofd der 3e Bali-expeditie, op welk eiland hij na herhaalde successen sneuvelde. Ter zijner nagedachtenis werden twee geheel identieke fraaie en bekende monumenten opgericht, een te Batavia ten Zuiden van het Waterlooplein en een te Padang op het Michielsplein.

Midden-Java, provincie, zie **Java.**

Midden-Lombok, onderafdeeling

der afdeeling Lombok, residentie Bali en Lombok onder een controleur B.B. met standplaats Praja. De onderafdeeling telt ruim 210.000 inwoners, waaronder 14 Europeanen en bijna 300 Chineezen. De inheemsche Inlanders zijn Sasaks.

Midden-Timor (Noord-), onderafdeeling der afdeeling Timor en Eilanden, residentie Timor en Onderhoorigheden, onder een gezaghebber B.B. met standplaats Kefannanoe. De onderafdeeling telt bijna 60.000 inwoners, waaronder een 30-tal Europeanen en bijna 600 Chineezen. Zij omvat de zelfbesturende landschappen Miomaffo, Beboki en Insana.

Midden-Timor (Zuid-), onderafdeeling der afdeeling Timor en Eilanden, residentie Timor en Onderhoorigheden, onder een Controleur B.B. met standplaats Soe. De onderafdeeling telt bijna 113.000 inwoners, waaronder 27 Europeanen en 560 Chineezen. Zij omvat de zelfbesturende landschappen Amanoebang, Amanoetoen en Mollo.

Mieren (Mal. Sĕmoet) zijn in den archipel overtalrijk aanwezig, zoowel wat betreft het aantal soorten als het aantal individuen. Hier moge worden volstaan met de aanduiding van enkele meestvoorkomende of -bekende soorten, zooals de groote roode, bijtlustige **weefmier** (Mal. Kĕrĕngga, Jav. **ganggrang**) die hun nest niet onder den grond of in hout maken maar in de boomen, uit bladeren die door een fijn spinsel aan elkaar zijn bevestigd, hetwelk wordt geleverd door de larven. Een andere soort is het kleine **huis- of suikermiertje,** dat zeer hinderlijk kan zijn. Ten slotte de **blinde mieren,** waarvan de werksters en de vruchtbare wijfjes blind en vleugelloos zijn; alleen de mannetjes kunnen goed zien en hebben vleugels.

Tot de **mierengasten** behooren de blad- en schildluizen, die uit het achterlijf een zoet sap afscheiden de zg. honigdauw, waarop de mieren zeer belust zijn. Sommige bladluizen worden in het nest gehouden om als melkvee te dienen. Ook sommige kortschildkevers die aromatische stoffen voortbrengen worden als mierengasten gehouden en vertroeteld. Er zijn echter wantsen wier afscheidingsproducten de mieren bedwelmen. Zij komen er in grooten getale op af doch worden zoodra zij bedwelmd zijn door de wants opgegeten.

Mierenegels behooren tot de orde der **snaveldieren** en komen in den archipel alleen voor op Nieuw-Guinee en eenige kleinere omliggende eilanden (verder alleen in Australië en Tasmanië). Zij voeden zich met wormen en insecten, die zij evenals miereneter en schubdier bemachtigen met hun lange, wormvormige kleverige tong. Zij hebben krachtige graafklauwen en op den rug krachtige stekels. Zij behooren tot de zeer laag ontwikkelde zoogdieren.

Mierenleeuwen (Mal. **oendoer-oendoer,** beteekent achterwaarts gaan) behooren tot de orde der **netvleugeligen** en zijn de larven van insecten die groote overeenkomst hebben met libellen. De larven graven een kegelvormig kuiltje in het zand, waarin zij onder het zand op de loer liggen totdat mieren of andere kleine insecten in den kuil glijden. Dit naar beneden rollen bevordert de mierenleeuw door zijn prooi met zand te smijten. Eenmaal binnen zijn bereik grijpt hij zijn prooi met zijn groote, holle, haakvormige kaken en zuigt hem uit. Zijn Maleischen naam dankt hij aan zijn achterwaartschen gang. De larve verpopt zich in een ronde cocon en komt daaruit als gevleugeld insect te voorschijn.

Militaire Tehuizen met godsdienstig karakter vindt men in schier alle plaatsen van eenig belang. Neutrale militaire tehuizen zijn in een 6-tal plaatsen op Java en Makassar.

Militie. Zie onder **Leger.**

Millioenpooten, zie **Duizendpooten.**

Mimi (Mal.) of **Degenkrab** een krab met een voorwereldlijk voorkomen, bedekt met een pantser dat van voren halfcirkelvormig, naar achter smaller toeloopt, welk laatste gedeelte aan weerszijden stekels

heeft en eindigt in een bewegelijken langen stekel (degen). In den lichaamsbouw hebben zij overeenkomst met de spinachtigen. Het dier heeft twee paar oogen. In den paartijd klemmen de mannetjes zich aan de wijfjes vast, zoodat zij steeds in paren worden gevangen. Zij zijn bewoners der vlakke zandige kusten waar de wijfjes kuit schieten, waarover de mannetjes de hom storten. Eenige soorten komen in den archipel voor. Zij worden door Inlanders en Chineezen gegeten en worden op de meeste vischmarkten verhandeld.

Mimicry, dat is de overeenstemming in kleur met de omgeving welke sommige diersoorten hebben dan wel het vermogen om zich op diverse manieren onherkenbaar te maken, komt uiteraard ook voor in den archipel. De zoogenaamde beschermende kleur hebben veelal boombewoners, zooals de **boomhagedis,** boomslangen, vogels en insecten. De boomhagedis (zie **Hagedissen**) kan zelfs zijn kleur veranderen en wordt daarom ook wel ten onrechte kameleon genoemd. Sommige zeekrabben (o.a. de **drakenkop** of **lepoe tembaga**) en zeevisschen liggen op den bodem der zee en gelijken op stukken steen. Kleine vischjes die zich hierdoor laten misleiden worden hun prooi. Bekend zijn de insectensoorten die op takjes, bladeren of bloemen gelijken (de **bladsprinkhaan,** het **wandelend blad,** de **bladvlinder,** de **wandelende takken,** de **wandelende bloemen**), die op orchideeën of andere bloemen gelijken en dikwijls op bloemen van dezelfde kleur zitten. Dan de **spanrupsen,** die, zich aan een takje vasthoudend, zich strekken en een takje nabootsen. Ook bootsen weerlooze dieren, weerbare dieren na (vlinders die op wespen en hommels gelijken, niet giftige slangen die op giftige gelijken). Weer andere dieren met giftige of andere onaangename eigenschappen zijn bijzonder opvallend gekleurd (wespen). Men noemt dit waarschuwingskleuren.

Minahasa heet het Noord-Oostelijk deel van den Noordelijksten arm van Celebes omvattende de onderafdeelingen Manado, Tondano en Amoerang, der afdeeling Manado, residentie Manado. Het is wat de inheemsche Inlanders betreft een zeer specifiek gedeelte van Ned.-Indië. Het telt bijna 310.000 inwoners, waaronder 24.000 Europeanen en ruim 6000 Chineezen. Bijna 90 jaren geleden werd er het Christendom gepredikt met zoodanig gevolg dat de bevolking sinds menschenheugenis nagenoeg geheel Christen is. Als gevolg hiervan heeft zij zich meer ver-Europeescht dan eenig ander volk in den archipel en gevoelt zij zich ook nader tot den Europeaan. Men noemt de Minahasa dan ook wel de 12e provincie van Nederland. Het land is vulkanisch en zeer vruchtbaar (zie **Manado**). Rijst en copra zijn de voornaamste producten. Het onderling hulpbetoon, b.v. bij veldarbeid, elders toeloengmenoeloeng genoemd, is hier ook inheemsch en heet er mapaloes. Het district is er de oudste territoriale eenheid en heeft als zoodanig - behoudens het beginsel der domeinverklaring - het beschikkingsrecht over den grond. De woeste gronden zijn communaal bezit (tanah kalakéran). De Minahassers zelf beschouwen zich als Alfoeren (Alifoeri), maar meer waarschijnlijk is dat zij afkomstig zijn van de Noordelijker gelegen eilanden. Hun uiterlijke overeenkomst met Japanners, alsmede hun intellect duiden zelfs op verwantschap met dit Mongoolsche volk. In de taal vindt men echter hiervan geen bevestiging. Deze behoort tot de Philippijnsche taalgroep (met uitzondering van het Bantiksch dat tot de Sangireesche talen behoort en van het Ponosakansch, hetwelk een dialect is van het Mongondousch). Voor de eerste aanrakingen met de Nederlanders zie **Manado.** De districtshoofden hebben den titel „majoor" en „hoekoem besar", de dorpshoofden „hoekoem toea". Ook de Minahasers waren vroeger koppensnellers.

Door godsdienst en onderwijs, welk laatste er reeds op ruime schaal werd gegeven toen dit den Inlander elders nog zeer schaarsch

was toebedeeld, behooren de Minahasers tot de meest vooraanstaande volken van den archipel. Zij zijn zeer gezochte krachten bij den handel en de scheepvaart, alsmede op de gouvernements bureaux. Ook als militair behooren zij tot de meest gewaardeerde elementen in het leger, waarin zij met de Ambonneezen worden aangeduid met den verzamelnaam „Ambonneezen". Een en ander is aanleiding tot een veelvuldig uitzwermen van veelal tot de beste elementen behoorende mannen, wat het land uiteraard niets ten goede komt. De Minahaser is ijverig en betrouwbaar, maar gevoelt zich minder aangetrokken tot koelie- en veldarbeid. Diefstal kwam er vroeger niet voor en nog geldt dit delict er als een groote schande.

Minangkabau, Minangkabauers, Minangkabausch. Minangkabau was een rijk in Midden-Sumatra, welks kustgrenzen in de 15e eeuw aan de Oostkust ongeveer liepen van de grens der gewesten Palembang en Djambi tot aan de Siakrivier en aan de Westkust van de plaats Moeko-Moeko in Bengkoelen tot Singkil in Atjeh. Vóór dien moet het onder Hindoe- en Hindoe-Javaanschen invloed hebben gestaan. De Hindoe-oudheden in dit gebied dateeren grootendeels uit laatstgenoemde periode (zie **Oudheden**). De beelden te Rambatan (zie afbeelding) en te Loeboekboelan aan de Boven-Batanghari met inscriptie getuigen van Javaansche souvereiniteit, evenals het Javaansche heldendicht Nagarakĕrtagama. Deze periode duurde ongeveer een eeuw (1275-1375 A.D.). Daarna volgde de bovengenoemde periode van onafhankelijkheid en macht, doch waarvan niet veel bekend is. Ook deze periode heeft ongeveer een eeuw geduurd: in de 16e eeuw namelijk schijnen onderscheidene gebiedsdeelen van het Minangkabausche rijk reeds onafhankelijke staten te zijn geworden (Djambi, Inderagiri, Inderapoera). De vorst van Minangkabau voerde oorspronkelijk de titels Seri Maharadja en Jang Dipertoean; later alleen den laatsten. Volgens de overlevering werd de Jang Dipertoean in dit verband Radjo Alam geheeten, die te Pagarroejoeng (zie onder **Fort van der Capellen**) zetelde in het bestuur over zijn rijk bijgestaan door twee ondervorsten, den Radjo Adat en den Radjo Ibadat, welke respectievelijk het hoogste gezag hadden in adat- en in godsdienstzaken. Deze drie vorsten weer, werden voor het bestuur in de onderdeelen des rijks (waartoe ook behoorden nederzettingen op het Maleische Schiereiland) bijgestaan door vier rijksgrooten.

De Jang Dipertoean was blijkbaar een eenigszins mystieke grootheid voor wien men wel veel ontzag had doch die geen groote feitelijke macht heeft uitgeoefend.

Met de Westkust van dit rijk waren de Nederlanders sedert 1600 bekend, doch eerst in de tweede helft van de 17e eeuw begon Sumatra's Westkust eenige beteekenis voor de O.-I. Compagnie te krijgen. Deze kust was onderhoorig aan Atjeh geworden en de Compagnie werd er mede bekend door haar handel op en met Atjeh. In 1659 vestigde de Compagnie een kantoor te Padang met toestemming van Atjeh, welks macht toen reeds tanende was. De bewoners dezer kust die het gehate Atjehsche juk gaarne wilden afwerpen, zochten toenadering met de Compagnie. Zoo werden achtereenvolgens verdragen gesloten met Salida, Indrapoera en Padang, waarbij de Compagnie het monopolie kreeg van peper en van goud, hetwelk vooral in Salida werd gewonnen. De eerste sterkte werd gebouwd op het eilandje Tjinko, tegenover Salida (Painan). In 1664 stond de geheele Westkust onder den invloed van de Compagnie en waren op de belangrijkste plaatsen factorijen geopend, waarvan Padang het centrum werd, alwaar garnizoen werd gelegerd en eveneens een sterkte werd gebouwd. De kustgebieden erkenden den Jang Dipertoean als hun heer en den Nederlandschen resident te Padang als den vertegenwoordiger van den

Minangkabausch adathuis.

Jang Dipertoean. Het gebied en de invloedssfeer der Nederlanders breidden zich uit. De handhaving hiervan met meer of minder succes duurde tot 1795, toen de Engelschen de vestigingen beheerden tot 1819. Intusschen waren in de binnenlanden van Minangkabau burgertwisten uitgebroken. De adat der Minangkabauers in zake huwelijks- en erfrecht als gevolg van het matriarchaat, wijkt geheel af van de door de Moslimsche wet ter zake gegeven voorschriften. Was dit den rechtzinnigen in de leer reeds zeer onwelgevallig, te meer keerden deze zich tegen de overige Minangkabauers omdat onder hen een algemeen zedenbederf (dobbelen, hanengevechten, opiumgebruik, enz.) heerschte. Deze rechtzinnigen, **padri's** genoemd (de herkomst van dit woord is niet zeker) die dus tegenover de aanhangers van de adat of adatpartij stonden, namen in aantal en in gezag dusdanig toe dat zij geheele streken onderwierpen, het Minangkabausche vorstenhuis uitmoordden (op één lid na dat door de vlucht wist te ontkomen) en met groote gestrengheid en wreedheid optraden. De andere partij riep reeds in 1818 de hulp in van Raffles (toen luitenant-gouverneur van Benkoelen), die een tocht naar de binnenlanden maakte, zonder dat deze resultaten opleverde. Zoo stonden de zaken toen de Nederlanders in 1819 een deel der bezittingen van de Engelschen overnamen. Ook onze hulp tegen de padri's werd ingeroepen en verleend (1821). Hiermede begon de strijd, bekend als **padri-oorlog,** welke langdurige, bloedige, met wisselend succes gevoerde krijg duurde tot 1837, den val van Bondjol. In dat jaar werd het gouvernement Sumatra's Westkust (zie aldaar) gecreëerd (de overige bestuurders na de overname van de Engelschen voerden den titel „resident"). De eerste gouverneur van het gewest was de generaal-majoor A. V. Michiels (zie op dien naam), die zich een uitnemend bestuurder betoonde en den grondslag heeft gelegd van de organisatie van het bestuur aldaar. De macht en de invloed der Padri's was gebroken, maar het gewest bleef tot op den huidigen dag een onrustig bezit. Nog herhaaldelijk was militair optreden noodzakelijk (1841, 1844, 1845, 1896). In 1908 brak de zeer ernstige, schier algemeene, vele levens geeischt hebbende opstand uit naar aanleiding van de invoering van de belasting op de bedrijfs- en andere inkomsten der inlandsche bevolking en die op het slachten van runderen en varkens, tegen afschaffing van de verplichte cultuur en levering van koffie. De troepenmacht moest van Java worden versterkt met infanterie en cavalerie. In dezen opstand verloor de Controleur van Boeo, Bastiaans het leven. De opstand kon - zij het ook bloedig - in hetzelfde jaar worden bedwongen. In 1915 had een bloedig treffen plaats te Padjangpandjang; in 1926 en 1927 eindelijk de ernstige communistische woelingen.

De herkomst van den naam Minangkabau is onzeker. Zoowel de Maleische legende ter zake als de door taalvorschers geopperde suggesties zijn weinig aannemelijk. Van der Toorn stelt in zijn Minangkabausch woordenboek de vraag of de naam in verband kan staan met „mainang" = verzorgen, oppassen. Inderdaad zou de bevestigende beantwoording eene aannemelijke verklaring geven. Orang Mainang Kabau zou dan beteekenen: karbauwenhoeders of de lieden met de karbouwen. Men neemt aan dat de karbouw door de Hindoe's in den archipel is ingevoerd tegelijk met de sawahcultuur, waarvoor de karbouw werd gebezigd. Met „orang mainangkabau", verbasterd tot „minangkabau" zouden dan de Hindoe's in den aanvang van de Hindoeperiode in Minangkabau (toen uiteraard nog niet aldus geheeten) kunnen zijn aangeduid, later ook de Maleiers van dit gebiedsdeel die de sawahcultuur en de voorliefde voor de karbouw van de Hindoe's hebben overgenomen.

Het land van Minangkabau wordt onderscheiden in drie onderdeelen: 1. de **Alam Minangkabau,** het kern-

land, het stamgebied, 2. de **rantau,** het grensgebied, de jongere vestigingen of kolonisaties der Miningkabauers en 3. de **pasisir** of het kustgebied. In de Alam Minangkabau onderscheidt men 3 landstreken, de **tiga loehak,** n.l. Tanah Datar, Agam en L Koto (thans nog de namen van drie afdeelingen, zie op die namen), welke het grootste deel der vroegere Padangsche Bovenlanden vormden. Tot de rantau behoort grootendeels de tegenwoordige afdeeling Solok en het Zuidelijk deel der onderafdeeling Sidjoendjoeng. Tot de pasisir behooren de onderafdeelingen Painan, Padang, Pariaman en de onderdistricten Loeboekbasoeng, Ajerbangis en Oedjoenggading.

Het overige gedeelte van Sumatra's Westkust, met uitzondering van de onderafdeelingen Mentawai-Eilanden en Kerintji, vormt de Alam Minangkabau.

De inheemsche bewoners van het gewest Sumatra's Westkust (met uitzondering van de Mentawai-Eilanden) alsmede van sommige grensgebieden in Djambi, Inderagiri, Bengkalis en Tapanoeli zijn **Minangkabauers.** Zie voor de herkomst der Minangkabauers onder **Maleiers.**

Het Minangkabausche gezin heet **samandai,** d.i. „van dezelfde moeder". Gezinshoofd is de **mamak,** de oudste oom van moederszijde. Door de matriarchale afstamming blijft de vrouw in het huis van haar familie. alwaar ook de uit haar huwelijk geboren kinderen verblijven. De mamak oefent over de kinderen zijner zusters, dus zijn neven en nichten (**Kamanakan**) de rechten uit die de vader uitoefent in den patriarchalen staat. Deze kinderen, zijn zusters en zijn jongere broers zijn zijn **anoek boeah,** waarover hij een zekere zeggingschap uitoefent. Zijn gezag is dus grooter dan dat van den vader in het patriarchale gezin. De echtgenoot wordt niet opgenomen in het familieverband zijner vrouw doch blijft tot zijn eigen familie behooren (zie ook onder **Huwelijk**).

In een Minangkabausch adathuis wonen onderscheidene gezinnen, alle afstammelingen van dezelfde overgrootmoeder. Zoodanig complex van gezinnen heet **saboea paroei,** d.i. „uit dezelfde moederschoot gesproten". Het hoofd hiervan heet **toeo roemah.** Zoo'n adat- of familiehuis is verdeeld in evenzoovele afdeelingen (roeangs) als er gezinnen wonen. Wordt het huis te klein dan kunnen ter weerszijden stukken worden bijgebouwd, welker dak evenals dat van het oorspronkelijke gedeelte in spits toeloopende punten eindigt: zoo ziet men daken met 2, 4, 6, 8 punten, tandoek (= hoorn) geheeten. Is uitbreiding niet meer mogelijk dan moeten nieuw gevormde gezinnen een andere woning betrekken. Deze en de bewoners van het stamhuis zijn dan **sakampoeang,** d.i. van één kampong. Het hoofd dezer gemeenschap, de **penghoeloe kampoeang,** is de mamak der kernfamilie. De leden dezer gemeenschap zijn dus van hetzelfde geslacht. Onderscheidene kampoeangs vormen een **soekoe.** Aangezien de leden van verschillende kampoeangs niet behoeven te behooren en meestal niet behooren tot hetzelfde geslacht, is de soekoe een geslachts-unie. De verzamelnaam voor de penghoeloe's kampoeang is **penghoeloe andiko.** Hoofd der soekoe is (behoudens geschiktheid, welke eisch voor alle volkshoofden geldt) het hoofd van de familie die de nederzetting heeft gesticht. Hij heet **penghoeloe soekoe** of **penghoeloe poetjoek** (d.i. „kruinpenghoeloe"). De penghoeloe's andiko en de penghoeloe's soekoe voeren den titel **datoek** (vergelijk het Javaansche ratoe = vorst).

In sommige streken (Solok) heet de kampoeang of het geslacht soekoe. De soekoe en het soekoehoofd hebben daar dus een andere beteekenis. Dit verschil in beteekenis is mede van belang ten aanzien van het **exogame huwelijk** (de man moet zijn vrouw uit een ander geslacht kiezen, zie onder **Huwelijk**) hetwelk bij de Minangkabauers in zwang is. Daar waar de kampoeang of het geslacht wordt aange-

duid met den naam soekae mag men dus niet binnen de soekoe trouwen, daar waar de soekoe bestaat uit kampoeangs, dus uit verschillende geslachten mag men wèl binnen de soekoe huwen, mits de betrokkenen niet van dezelfde kampoeang zijn.

De genoemde eenheden (kampoeang, soekoe) zijn dus genealogische eenheden, en geen territoriale. Ook de soekoe - hoezeer in een ander verband dan de kampoeang - want binnen de negari vormt de soekoe geen wijk of ander aaneengesloten territoir.

Oorspronkelijk zouden er slechts vier soekoe's zijn (soekoe = vierde deel; thans is er een 40-tal soekoe's) n.l. 1. **Koto**, 2. **Bodi**, 3. **Tjaniago**, 4. **Piliang**.

Uiteraard hadden deze soekoe's verschillende adat. In twee groepen verdeeld kwamen het meest overeen en stonden ook in afstamming het dichtst bij elkaar de soekoe's **Bodi-Tjaniago** eenerzijds en **Koto-Piliang** anderzijds. Deze twee adat- en stammengroepen heeten **laras** (zie aldaar). Men spreekt dus van de laras Bodi-Tjaniago en van de laras Koto-Piliang. Ook adatrechtelijk spreekt men van de adat Bodi-Tjaniago en van de adat Koto-Piliang. De legendarische hoofden dezer adatgroepen waren Datoek Katoemenggoengan van de Koto-Piliang en Datoek Perpatih nan Sabatang van de Bodi-Tjaniago. Het begrip laras had dus evenmin territoriale beteekenis (door onkunde zijn later van gouvernementswege territoriale larassen gecreëerd; deze zijn echter weer opgeheven). Territoriaal is de **negari** (van het Skr. nagara) die bestaat uit het hoofddorp de **Koto** en de van de Koto uitgegane nederzettingen daarbuiten, **taratak** geheeten. De negari is een dorpsrepubliek die den grondslag vormt van de Minangkabausche maatschappij. Zij is een rechtsgemeenschap, die erkenning vindt in de Inlandsche gemeente-ordonnantie voor Sumatra's Westkust (Stb. 1918 no. 677); er is een Inlandsche gemeenteraad onder voorzitterschap van het negriehoofd [zie ook onder **Bestuur, Dorpswezen, Inlandsche Gemeenten, Grond (rechten op den), Beschikkingsrecht**]. Lid van dezen raad zijn de door het hoofd van gewestelijk bestuur erkende volkshoofden (in sommige streken de penghoeloe's andiko, in andere alleen de penghoeloe's soekoe), terwijl tevens de mogelijkheid is geopend om ook andere daarvoor geschikte personen (tjerdik pandai) deel van den raad te doen uitmaken.

Hierboven werd reeds opgemerkt dat het huwelijks- en erfrecht der Minangkabauers als gevolg van het matriarchaat geheel afwijkt van de door de Mohammedaansche wet ter zake gegeven voorschriften. Na hetgeen wijders werd vermeld over familieverband en huwelijk, ligt het voor de hand, dat de mamak, het gezinshoofd, de bezittingen der familie beheert. Deze, meest onroerende, familiegoederen, **harta poesako** geheeten, worden uiteraard niet verdeeld: men leeft geheel of gedeeltelijk van de opbrengst, maar de eigendom blijft aan de familie, wier leden deelgerechtigd zijn. Daarnevens kan men door eigen werkkracht eigen goederen verwerven (deze heeten **harta pentjarian**) waarover de eigenaar uiteraard vrijelijk mag beschikken. Bij overlijden echter wordt de nalatenschap weer harta poesako. Deze matriarchale instellingen vormden een hechten grondslag der Minangkabausche maatschappij in de phase der productenhuishouding. In de verkeers- en geldhuishouding werken zij veelal belemmerend, zoodat zij op den duur zullen moeten verdwijnen, welk proces zich reeds geruimen tijd voltrekkende is.

De **adat tanggoengan** (tanggoeng = borg staan, verantwoordelijk zijn voor) is weliswaar niet specifiek Minangkabausch maar is bij de Minangkabauers zeer sterk ontwikkeld, niet alleen door het saamhoorigheidsgevoel ten aanzien van de eigen leden van gezin, soekoe of negari, maar ook ten aanzien van anderen die zich aldaar bevinden, ja zelfs ten aanzien van derden.

Bleek hierboven dat zoowel de adatrechtelijke hyrarchie van anak boeah of tot penghoeloe poetjoek als de staatkundige tot negrieraad en negriehoofd eenigszins gecompliceerd is, geenszins moge daaruit de gevolgtrekking worden gemaakt, dat de lagere instanties geen medezeggenschap zouden hebben in de aangelegenheden welke hen aangaan. Integendeel is het onderling overleg **(moepakat)** van de hoogere met de lagere instantie tot die van mamak met anak boeah toe, een door de adat voorgeschreven en in het algemeen trouw nagekomen plicht. Het nalaten hiervan kan tot betreurenswaardige gevolgen leiden.

Het voornaamste landbouwproduct is rijst, grootendeels op sawah's. Deze cultuur staat op een hoogen trap van ontwikkeling. Andere belangrijke cultures zijn die van klappers, tabak (Pajakoemboeh, Loento), koffie, thee, cassia, suikerriet, enz. Het pasarwezen is er zeer ontwikkeld; de markten worden er zeer druk bezocht (zie **Fort de Kock** en **Pajakoemboeh**). De Minangkabauer is een uitnemende handelsman; de Chinees als tusschenhandelaar vindt men in zijn land niet.

Van de industrieën mogen worden genoemd de fraaie en kostbare weefsels van Siloengkang en Soengaipagoe, goud- en zilverwerk en kantwerk van Kotogadang (Agam).

De taal is het **Minangkabausch**, een der twee hoofdtakken van het Maleisch. De andere hoofdtak is het Djohorsch of Riouwsch, waarvan het dus niet - zooals veelal wordt gemeend - een dialect is (zie ook onder **(Maleisch)**.

Men raadplege wijders de artikelen **Sumatra** en **Sumatra's Westkust.**

Mineraalonderzoek, zie **Laboratoria.**

Ministerie Van Koloniën. Eerst sedert 1842 bestaat een afzonderlijk departement van algemeen bestuur in het moederland voor de behartiging der belangen van de koloniën. Vóór dien (sedert 1808) was het met andere departementen vereenigd. Uit de hieronder volgende naamlijst der achtereenvolgende ministers van koloniën moge de gang van zaken blijken.

Departement voor de zaken van Indië en van den koophandel.

Mr. Paulus van der Heim, directeur-generaal, 6 Juli 1806, minister, 29 Juli 1806.

Mr. Jacob Jan Cambier, minister, 10 Dec. 1807.

Ministerie van marine en koloniën.

Mr. Paulus van der Heim, minister, 8 Jan. 1808 [1]).

Departement voor de zaken van koophandel en koloniën.

Godert Alexander Gerard Philip baron van der Capellen, secretaris van staat, 6 April 1814.

Jan Cornelis van der Hoop, secretaris van staat voor de marine, belast met de waarneming, 29 Juli 1814.

Jhr. Johannes Goldberg, belast met de waarneming, 14 Sept. 1814, directeur-generaal, 16 Sept. 1815.

Ministerie van het publiek onderwijs, de nationale nijverheid en de koloniën.

Mr. Anton Reinhard Falck, minister, 19 Maart 1818.

Ministerie van de nationale nijverheid en koloniën.

Mr. Cornelis Theodorus Elout, minister, 30 Maart 1824.

Ministerie van marine en koloniën.

Mr. Cornelis Theodorus Elout, minister, 5 April 1825.

Jhr. Jacques Jean Quarles van Ufford, (secretaris-generaal), belast met de waarneming, 6 Sept. 1829.

Ministerie voor den waterstaat, de nationale nijverheid en koloniën.

Mr. Pierre Louis Joseph Servais van Gobbelschroij, minister, 29 Dec. 1829.

Jhr. Mr. Gerard George Clufford, ad interim, belast met de waarneming, 4 Oct. 1830.

[1]) De heer Van der Heim is minister gebleven tot aan het einde der regeering van Koning Lodewijk Napoleon.

Ministerie voor de nationale nijverheid en koloniën.

Jhr. Mr. Gerard George Clifford, ad interim, belast met de waarneming, met ingang van 1 Jan. 1832.

Ministerie van koloniën.

Mr. Arnoldus Brocx, (secretarisgeneraal), met de tijdelijke waarneming belast, met ingang van 1 Jan. 1834.

Johannes Graaf van den Bosch, minister, 30 Mei 1834.

Jean Chrétien Baud, ad interim minister, 25 Dec. 1839.

Ministerie van marine en koloniën.

Jean Chrétien Baud, minister, 21 Juli 1840.

Ministerie van koloniën.

Jean Chrétien Baud, minister, met ingang van 1 Jan. 1842.

Jules Constantijn Rijk, minister van marine en koloniën, ad interim, 25 Maart 1848.

Guillaume Louis Baud, minister, 21 Nov. 1848.

Engelbertus Batavus van den Bosch, minister, 18 Juli 1849.

Charles Ferdinand Pahud, minister, 30 Oct. 1849.

Mr. Pieter Mijer, minister, 1 Jan. 1856.

Jan Jacob Rochussen, minister, 18 Maart 1858.

Mr. Johannes Servaas Lotsy, minister van marine, tijdelijk belast met het beheer van het departement van koloniën, 1 Jan. 1861.

Jhr. Jean Pierre Cornets de Groot van Kraaijenburg, minister, 9 Jan. 1861.

Mr. James Loudon, minister, 14 Maart 1861.

Gerhard Hendrik Uhlenbeck, minister, 1 Febr. 1862.

Gerardus Henri Betz, minister van financiën, tijdelijk belast met het beheer van het departement, 4 Jan. 1863.

Isaac Dignus Fransen van de Putte, minister, 3 Feb. 1863.

Mr. Pieter Mijer, minister, 30 Mei 1866.

Nicolaas Trakanen, minister, 17 Mei 1866.

Johannes Jerphaas Hasselman, minister, 20 Juli 1867.

Engelbertus de Waal, minister, 4 Juni 1868.

L. G. Brocx, minister van marine, tijdelijk belast met het beheer van het departement van koloniën, 16 Nov. 1870 [1]).

Mr. Pieter Philip van Bosse, minister, 6 Juli 1871.

Isaac Dignus Fransen van de Putte, minister, 6 Juli 1872.

Mr. Willem baron van Goltstein, minister, 27 Aug. 1874.

Mr. Fokko Alting Mees, minister, 11 Sept. 1876.

Mr. Pieter Philip van Bosse, minister, 3 Nov. 1877.

Jhr. H. O. Wichers, minister van marine, tijdelijk belast met het beheer van het departement van koloniën, 26 Feb. 1879.

Otto van Rees, minister, 12 Maart 1879.

Mr. Willem baron van Goltstein, minister, 20 Aug. 1879.

Jhr. Mr. Willem Maurits de Brauw, minister, 1 Sept. 1882.

Willem Frederik van Erp Taalman Kip, minister van marine, tijdelijk belast met het beheer van het departement van koloniën, 23 Feb. 1883.

François Gerard van Bloemen Waanders, minister, 23 April 1883.

A. W. Ph. Weitzel, minister van oorlog, tijdelijk belast met het beheer van het departement van koloniën, 25 Nov. 1883.

Mr. Jacobus Petrus Sprenger van Eijk, minister, 27 Febr. 1884 [2]).

Mr. Levinus Wilhelmus Christiaan Keuchenius, minister, 21 April 1888.

Mr. Aeneas baron Mackay, minister, 24 Febr. 1890.

Mr. Willem Karel baron van Dedem, minister, 21 Aug. 1891.

Mr. Jacob Hendrik Bergsma, minister, 9 Mei 1894.

---

[1]) De heer Brocx was ook tijdens het verlof, den heer De Waal tot herstel van gezondheid verleend, in Aug. en Sept. 1868 belast met de tijdelijke waarneming van het departement van koloniën.

[2]) Benoemd 29 Dec. 1883.

Jacob Theodoor Cremer, minister, 27 Juli 1897.
Jhr. Mr. Titus A. J. van Asch van Wijck, minister, 1 Aug. 1901.
J. W. Bergansius, minister van oorlog, tijdelijk belast met het beheer van het departement van koloniën, 10 Sept. 1902 [1]).
A. W. F. Idenburg, minister, 25 Sept. 1902.
Mr. D. Fock, 17 Aug. 1905.
Mr. Th. Heemskerk, minister van binnenlandsche zaken, belast met het beheer van het departement van koloniën, ad interim, 12 Feb. 1908.
A. W. F. Idenburg, 20 Mei 1908 [2]).
J. H. de Waal Malefijt, 16 Aug. 1909.
Mr. Th. B. Pleijte, 29 Aug. 1913.
A. W. F. Idenburg, 10 Sept. 1918.
Jhr. Mr. Ch. J. M. Ruys de Beerenbrouck, minister van binnenlandsche zaken, tijdelijk belast met het beheer van het departement van koloniën, 9 Aug. 1919.
S. de Graaff, 13 Nov. 1919.
H. Colijn, minister van financiën, belast met het beheer van het departement, ad interim, 4 Aug. 1925.
Ch. J. I. M. Welter, 1 Oct. 1925.
Dr. J. C. Koningsberger, 8 Maart 1926.
S. de Graaff, 10 Aug. 1929.
Dr. H. Colijn, 26 Mei 1933.

Zie ook **Opperbestuur.**

Minjak Tengkawang of **Borneotalk,** grootendeels als boschproduct ter plaatse gewonnen vet uit de vrucht van in het wild groeiende boomen (Sapotaceeën). Alleen de shorea stenoptera Burck wordt aangeplant. Het product wordt in West-Borneo gewonnen. Ook uit vruchtvleesch, dat als tengkawangcopra in den handel wordt gebruikt voor het vervaardigen van zeep en kaarsen.

[1]) De heer Bergansius was ook van 17 Februari t/m 30 April 1902, tijdens het verlof, den heer Van Asch van Wijck tot herstel van gezondheid verleend, belast met de tijdelijke waarneming van het departement van koloniën.

[2]) Benoemd 10 Febr. 1908.

Uit andere sapotaceeën wordt ter Oostkust van Sumatra **balam-** en **soentaivet** gemaakt uit de zaden.

Minto (Gilbert Elliot Earl of), geb. in Roxburghshire 23 April 1751, overleden Stevenage 21 Juni 1814, was van 1807-1813 gouverneur-generaal van Britsch-Indië. Hij zelf was tegenwoordig bij de verovering van Java in 1811 door de Britten. Tijdens zijn bewind kwamen de Molukken onder Britsche heerschappij.

Miomaffo, zelfbesturend landschap in de onderafdeeling Noord-Midden-Timor, afdeeling Timor en Eilanden, residentie Timor en Onderhoorigheden.

Misoöl, eiland, gelegen ten Westen van Nieuw-Guinee en ressorteerende onder de onderafdeeling West-Nieuw-Guinee, afdeeling Ternate, residentie der Molukken. Het behoort tot de groep der Radja-Ampat-eilanden, die alle ook geografisch behooren bij Nieuw-Guinee, waarmede het door een onderzeesche hoogvlakte is verbonden, terwijl het van Ceram is gescheiden door een diepe zee. Het behoort tot het landschap Tidose.

De kustbevolking is Mohammedaansch, de overige bevolking is heidensch.

Missie (Roomsch Katholieke). Toen de Portugeezen zich in 1511 van Amboina en Ternate meester maakten deden de eerste Katholieke missionnarissen er met hen hun intrede. Het Katholieke geloof verbreidde zich in deze streken met een waarlijk wonderbaarlijke snelheid. Zonder twijfel moet dit welslagen grootendeels worden toegeschreven aan den ontembaren ijver van den heiligen Francesco de Xaverius, die in 1546 te Ambon en Ternate kwam. Weldra werd het Evangelie in den geheelen archipel gepredikt: in Atjeh, in de Bataklanden, op Sumatra, Java, Borneo, Celebes, in de Molukken en de Kleine Soenda-eilanden, op Nieuw-Guinee, overal was de oogst overvloedig.

Tot den aanvang van de 17e eeuw, toen de Nederlanders achtereenvolgens al deze landen op de Portugeezen veroverden. Het was

in denzelfden tijd dat, evenals in de Nederlanden, de oorlog werd verklaard aan het Katholieke geloof. De bloeiende missies werden verstrooid, en het was eerst na den val van de Oost-Indische Compagnie, die in 1800 hare rechten moest afstaan aan den staat, dat de gelegenheid werd geopend den onderbroken en geheel weggevaagden arbeid te eeniger tijd wederom ter hand te nemen. Bij de troonsbestijging van koning Lodewijk Napoleon in 1806 werd aan Holland een nieuwe grondwet gegeven en in 1807 kreeg de gouverneur-generaal Daendels de instructie dat de gouverneur-generaal er voor zal waken dat alle godsdiensten vrijheid zullen hebben hun eeredienst uit te oefenen.

De eerste missionnarissen, twee wereldlijke priesters, kwamen in April 1808 te Batavia aan, en begonnen hun arbeid onder tamelijk moeilijke omstandigheden. Te Batavia, Semarang en Soerabaja werden staties opgericht; eerst in 1834 kon zulks te Padang plaats hebben, de eerste statie buiten Java. Toen in 1843 een overeenkomst werd gesloten tusschen de Nederlandsche regeering en den Heiligen Stoel waren in Ned.-Indië slechts vier missionnarissen werkzaam. Bij deze overeenkomst werd een apostolisch vicariaat voor Indië ingesteld. De apostolisch prefect Graaff werd benoemd tot bisschop en apostolisch vicaris. In 1847 werd een nieuw reglement vastgesteld, hetwelk tot op heden den grondslag vormt van de betrekkingen tusschen de missie en het gouvernement.

In de volgende periode werd een missie gesticht ten behoeve van de Chineesche werklieden op Bangka. De eerste statie voor de inheemsche bevolking werd in 1854 ingesteld voor de Bataklanden, welke echter bij gebrek aan missionnarissen moest worden prijs gegeven. De eerste nonnen kwamen in 1855 in den archipel. Het waren de zusters Ursulinen, die tehuizen stichtten te Batavia en later in andere steden en die bekendheid verwierven dank zij het onderwijs en de opvoeding welke zij aan de vrouwelijke jeugd gaven.

Aangezien het aantal wereldlijke geestelijken te gering bleef, verzocht de aartsbisschop van Utrecht den Jezuïeten zich te willen belasten met de missie in Ned.-Indië. De twee eerste Jezuïeten kwamen er in 1859, en hun aantal nam sedert geregeld toe. Hun veld van werkzaamheid beperkte zich niet tot Java, maar men stichtte nieuwe staties te Makassar, Medan en Kotaradja. De nieuwe en vruchtbare missie op Flores (1860) verdient afzonderlijk vermelding. In 1862 openden de broeders van de Christelijke Scholen van Oudenbosch een jongensschool te Soerabaja en kwamen de Zusters Franciscanessen van Heijthuysen, later gevolgd door Zusters van andere Congregaties. Vele Manadoneezen waren Katholiek geworden tijdens hun militairen dienst op Java en elders, hetgeen de noodzakelijkheid met zich bracht om in de Minahassa, hun vaderland, een nieuwe statie te stichten.

Nieuwe staties werden gesticht onder de heidenen op Borneo (1885), in den Riouw-archipel en te Benkoelen (1888). In 1894 eindelijk werd een eerste missie ingesteld onder de Mohammedanen, te Moentilan, in Midden-Java (1894).

Mgr. Luypen, Apostolisch Vicaris van Batavia vond het aantal missionnarissen te gering voor de uitgestrektheid van zijn Vicariaat en het is aan hem te danken dat een verdeeling van het veld van werkzaamheid plaats vond.

In 1902 werd de apostolische prefectuur van Nederlandsch Nieuw-Guinee ingesteld en toevertrouwd aan de missionarissen van het Heilig Hart, in 1920 verheven tot vicariaat; in 1905 gevolgd door de instelling van de préfectuur van Nederlandsch Borneo, in 1918 verheven tot vicariaat en in 1911 van die van Sumatra en omliggende eilanden, alle toevertrouwd aan de Paters Capucijnen. Sedert 1913 maken de Kleine Soenda-eilanden een afzonderlijke préfectuur uit, bediend door de Paters van het Goddelijk Woord van de Congregatie van

Steijl, in 1922 verheven tot vicariaat. De Jezuïeten verzorgen de missie op Java. Maar aangezien de werkzaamheden steeds toenamen en de missionnarissen hun steeds groeiende taak niet meer af konden werd de verdeeling van het terrein doorgezet tot Java. Nog andere orden en congrégaties werden geroepen om deel te nemen aan den evangelisatie-arbeid (zie hieronder).

In 1921 werd het Melania-werk (een afdeeling van de in 1912 opgerichte Indische missievereeniging) opgericht met het doel inheemsche vrouwen en moeders Katholiek en maatschappelijk te vormen. Het Melaniawerk heeft een 10-tal bijzondere scholen; het moedigt aan en onderhoudt de briefwisseling tuschen Europeesche en inheemsche vrouwen; het verschaft dezen laatste goede Katholieke boeken. Verder heeft het een kliniek en verleent het verloskundige hulp thuis; het heeft een Katholieke Javaansche vroedvrouw en een beambte voor maatschappelijk werk in dienst.

De Katholieke Kerk van Nederlandsch-Indië wordt geheel als missie-gebied beschouwd en ressorteert daardoor onder de „Sacra Congregatio de Propaganda Fide" te Rome. Zij is verdeeld in de volgende zelfstandige gebieden:

A. op Java:

1. het Apostolisch Vicariaat van Batavia, met hoofdzetel te Batavia, omvattende de residenties Bantam, Buitenzorg, Semarang, de regentschappen Batavia, Mr. Cornelis, Koedoes, Pati, Magelang en Temanggoeng, alsmede de gouvernementen Jogjakarta en Soerakarta.

   De zielzorg in dit vicariaat is toevertrouwd aan de sociëteit van Jezus: Paters Jezuieten, terwijl als medewerkers werkzaam zijn Minderbroeders Franciscanen en de Missionarissen van de Heilige Familie. (Kon. besl. van 16 Dec. 1842 No. 72).

2. de Apostolische Prefectuur van Malang, met hoofdzetel te Malang, omvattende de residenties Malang, Probolinggo, Besoeki en Madoera van de provincie Oost-Java. De geestelijke verzorging is opgedragen aan de Paters Carmelieten (G. B. van 26 Nov. 1927 No. 32).

3. de Apostolische Prefectuur van Soerabaja, met hoofdzetel te Soerabaja, omvattende de residenties Soerabaja, Bodjonegoro, Kediri, Madioen van de provincie Oost-Java en de regentschappen Rembang en Blora van de residentie Japara-Rembang der provincie Midden-Java. De geestelijke verzorging is opgedragen aan de Paters Lazaristen (G. B. 19 Juni 1928 No. 47).

4. de Apostolische Prefectuur van Poerwokerto, met hoofdzetel te Poerwokerto, omvattende de afdeelingen Pekalongan en Banjoemas, alsmede de regentschappen Wonosobo, Poerworedjo, Koetoardjo en Keboemen van de afdeeling Kedoe der provincie Midden-Java. De geestelijke verzorging is opgedragen aan de Congregatie der Missionarissen van het Heilig Hart van Jezus (G. B. 17 Juni 1932 No. 50).

5. de Apostolische Prefectuur van Bandoeng, met hoofdzetel te Bandoeng, omvattende de afdeelingen Priangan en Cheribon, alsmede het regentschap Krawang van de afdeeling Batavia der provincie West-Java. De geestelijke verzorging is opgedragen aan de Congregatie der Reguliere Kanunniken van het Heilig Kruis (G. B. 17 Juni No. 50).

B. in de Buitengewesten:

1. het Apostolisch Vicariaat van Ned.-Nieuw-Guinea, met hoofdzetel te Toeal, omvattende het oostelijk van 125° 30′ O.L. gelegen gedeelte van den Nederlandsch-Indischen Archipel. De geestelijke verzorging is opgedragen aan de missionnarissen van de Congregatie van het Heilig Hart van Jezus te Til-

burg (G. B. van 28 Mei 1904 No. 28).

2. het Apostolisch Vicariaat van Ned.-Borneo, met hoofdzetel te Pontianak, omvattende het tot Ned.-Indië behoorende deel van het eiland Borneo. De geestelijke verzorging is opgedragen aan de Paters Capucynen van de Ned. Provinciën (G. B. 25 Aug. 1932 No. 32).
3. het Apostolisch Vicariaat der Kleine Soenda-eilanden met hoofdzetel te Ndona (Ende), omvattende de Kleine-Soenda-eilanden, gelegen ten Oosten van Java en ten Zuiden van Celebes, doch westelijk van 125° 30'. De geestelijke verzorging is opgedragen aan de Paters van het Goddelijk Woord van Steyl (G. B. 22 Dec. 1913 No. 44 en 17 Mei 1922 No. 1).
4. het Apostolisch Vicariaat van Padang, met hoofdzetel te Padang, omvattende de gewesten Sumatra's Westkust, Tapanoeli, Oostkust van Sumatra, Atjeh en Onderh. en de afdeeling Indragiri van de residentie Riouw en Onderh. De geestelijke verzorging is opgedragen aan de Paters Capucynen van de Ned. Provincie (G. B. 6 Jan. 1925 No. 22 en G. B. 25 Aug. 1932 No. 32).
5. de Apostolische Prefectuur van Celebes, met hoofdzetel te Manado, omvattende de residentie Manado en het gouvernement Celebes en Onderh. De geestelijke verzorging is opgedragen aan de missionnarissen van het Heilig Hart van Jezus te Tilburg (G. B. 31 Maart 1920 No. 32).
6. de Apostolische Prefectuur van Bangka Billiton en den Riouw-archipel, met hoofdzetel te Pangkalpinang, omvattende den Riouw-archipel (uitgezonderd Indragiri) en de eilanden Bangka en Billiton. De geestelijke verzorging is opgedragen aan de Paters missionnarissen van de H. Harten te Ginniken bij Breda (G. B. 9 Sept. 1924 No. 7).
7. de Apostolische Prefectuur van Benkoelen, met hoofdzetel te Palembang, omvattende de gewesten Benkoelen, Lampoengsche Districten, Palembang en Djambi. De geestelijke verzorging is opgedragen aan de Priesters van het Heilig Hart (G. B. 8 Oct. 1924 No. 21 jo. G. B. 23 Dec. 1926 No. 35).

De hoofden van deze missiegebieden en hunne ondergeschikte geestelijken worden kerkelijk benoemd door of vanwege den Heiligen Stoel, erkend door den Gouverneur-Generaal van N.-I. en bezoldigd uit 's Lands kas v.z.v. zij behooren tot het bij de begrooting vastgestelde aantal van bezoldigde geestelijken. De wijze, waarop deze erkenning geschiedt, is vastgelegd in de z.g. „Nota der Punten" betreffende de Roomsch-Katholieke kerkaangelegenheden in Ned.-Indië, dateerende van 1847.

Bij G. B. van 12 Aug. 1913 No. 30 (Bijbl. No. 9703) is een nadere regeling vastgesteld van de verhouding der R. K. Kerk in Ned.-Indië tot de Regeering in verband met de vorming van apostolische prefecturen in de Buitengewesten.

Ter behartiging van de gemeenschappelijke en afzonderlijke belangen van Roomsch-Katholieke Missies in Ned.-Indië is op 1 November 1931 het Centraal Missiebureau opgericht. Het is gevestigd te Batavia (Menteng 40). Het Missiebureau treedt in opdracht van de Kerkvoogden op als vertegenwoordiger der R. K. Missies voor de behandeling van alle missieaangelegenheden met de Regeering in Indië en met andere instellingen zoowel in Indië als in Nederland of elders. Het is voorloopig verdeeld in twee afdeelingen, n.l. afdeeling A „Algemeene Zaken" en afdeeling B „Onderwijs en Opvoeding".

De Roomsch-Katholieke geestelijken, die in Indië uit 's Lands kas bezoldigd worden, zijn verdeeld in drie rangen.

Zooals uit het voorgaande reeds blijkt werken naast de priesters in den dienst der Katholieke kerk in

Ned.-Indië vele mannelijke en vrouwelijke religieuzen en ook leeken, die zich wijden aan het geven van onderwijs, aan ziekenverpleging, aan opvoeding van weezen en verlaten kinderen, aan verzorging der armen, enz.

Vele jeugdige inheemschen van verschillende bevolkingsgroepen wijden zich reeds aan de studie voor het priesterschap. In Ned.-Indië zijn drie kleine seminaries, nl. te Jogjakarta, te Todabeloe (Flores) en te Woloan (Celebes). Een volledige philosophische cursus van drie jaar is ter eerstgenoemde plaatse gevestigd, terwijl verschillende Javaansche seminaristen in Nederland hunne theologische studie voltooien. De volledige opleiding duurt na het lager onderwijs minstens twaalf jaren en het studieplan, ook voor de hoogere vorming, staat op gelijke lijn met de opleiding in de seminaries in Europa. Ook zijn in onderscheidene Apostolische Vicariaten en Préfecturen inheemsche jongens en meisjes in opleiding voor het kloosterleven en velen wijden zich reeds naast de Nederlandsche religieuzen aan de werken van liefdadigheid, door de broeders en zusters beoefend.

Zeer intensief en uitgebreid is de Katholieke werkzaamheid op het gebied van onderwijs, ziekenverpleging, jeugdzorg, enz.

Einde 1932 bedroeg het aantal in den archipel arbeidende priesters 337, dat der broeders 320, der zusters 1216, der seminaristen 142 en der Inlandsche hulpleeraars 14.

Het totaal aantal Roomsch-Katholieken in Ned.-Indië bedroeg op genoemd tijdstip 354.278, waaronder 67.279 Europeanen en 286.999 Inlanders.

Moa, eiland der Leti-eilanden, behoorende tot de Zuid-Wester-eilanden. Het ressorteert onder de onderafdeeling Kisar, afdeeling Amboina, residentie der Molukken. De helft der bevolking belijdt den Christelijken godsdienst, de overigen zijn heidenen.

Modderwellen of **Slikbronnen,** zie **Bronnen.**

Modin, zie onder **Moskee.**

Modjokérto, regentschap, district en onderdistrict met gelijknamige hoofdplaats, der residentie (afdeeling) Soerabaja, provincie Oost-Java. Het regentschap telt bijna 400.000 inwoners, waaronder ruim 1600 Europeanen en 4500 Chineezen. Het regentschap is zeer vruchtbaar en telt vele suikerfabrieken en erfpachtsperceelen. Dit gebied was het centrum van het voormalige hindoerijk Madjapahit (zie aldaar). De hoofdplaats ligt aan de Brantas en aan de spoorlijn naar Soerabaja.

Moealap (Ar. moe'allaf), een tot den Islam bekeerde, deze beteekenis is ontleend aan den Koran. Een bekeerde Chinees noemt men alzoo moealap tjina.

Moeara (Mal.) monding van een rivier, welk woord voorkomt in tal van samenstellingen van plaatsnamen.

Moearaaman, hoofdplaats der onderafdeeling Lebong, afdeeling en residentie Benkoelen. De plaats is in het gebergte, hoog en koel gelegen en is door een autoweg verbonden met de hoofdplaats Benkoelen en met het gewest Palembang.

Moearabëliti, hoofdplaats der onderafdeeling Moesihoeloe, afdeeling Palembangsche Bovenlanden, residentie Palembang. De plaats ligt aan de Klingi, een zijrivier van de Moesi.

Moearaboengo, onderafdeeling met gelijknamige hoofdplaats der afdeeling en residentie Djambi, onder een Controleur B.B.. De onderafdeeling telt ruim 36.000 inwoners, waaronder 13 Europeanen en 450 Chineezen. Het plaatsje ligt aan de Tëbo, een zijrivier van de Batanghari.

De bevolking teelt er rijst op sawah's en rubber.

Moearadoea, onderafdeeling met gelijknamige hoofdplaats der afdeeling Ogan- en Komering-hoeloe, residentie Palembang, onder een controleur B.B.

De onderafdeeling telt ruim 53.000 inwoners, waaronder een 50-tal Europeanen en 850 Chineezen. De be-

kende Ranaudistricten (tabak) en een gedeelte van het Ranaumeer liggen binnen dit gebied. De koffiecultuur is er van belang. De hoofdplaats ligt aan den bovenloop van de Komering en is door een autoweg met de afdeelingshoofdplaats Batoeradja (dat aan den Zuid-Sumatraspoorweg ligt) en met het overige wegennet van Palembang verbonden.

Moearaenim, hoofdplaats der onderafdeeling Lematang-hilir, afdeeling Palembangsche Bovenlanden, residentie Palembang, gelegen aan de Lematang (zijrivier van de Moesi) waar de Enim er in uitmondt, aan den autoweg en aan den spoorweg Lahat-Palembang, met zijlijn naar Tandjong (Boekit-Asamsteenkolenmijnen). De Lematang is tot Moearaenim bevaarbaar. In de buurt zijn de olieterreinen van de Bataafsche Petroleummaatschappij (te Kampang Minjak). Door deze factoren is Moearaenim de belangrijkste handelsplaats der Palembangsche Bovenlanden.

Moearakaman, plaatsje in Koetai (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo), boven Samarinda gelegen aan de rivier van Koetai, bekend door aldaar gevonden inscripties uit de 4e of 5e eeuw, getuigend van een Hindoerijk aldaar onder den vorst Moelawarman die schenkingen deed aan de Brahmanen.

Moearaklingi, plaatsje in de Palembangsche Bovenlanden, gelegen aan de Moesi, daar waar de Klingi er in uitmondt. Het is een vrij belangrijk handelsplaatsje omdat de Moesi met rivierstoomers bevaarbaar is tot Moearaklingi.

Moearalaboeh, onderafdeeling met gelijknamige hoofdplaats der afdeeling Solok, residentie Sumatra's Westkust, onder een controleur B.B. of gediplomeerd gezaghebber B.B. De onderafdeeling telt bijna 52.000 inwoners, waaronder 127 Europeanen en 327 Chineezen. In het Zuiden ligt de Piek van Kĕrintji (zie **Kĕrintji**), op welker zeer vruchtbare hellingen groote koffie-, thee- en kinaondernemingen zijn. In Soengaipagoe is een goudmaatschappij werkzaam. In den compagniestijd werd hier veel goud gewonnen. Een autoweg verbindt de ondernemingen met de hoofdplaats Moearalaboeh en met de gewestelijke hoofdplaats Padang en het overige wegennet van Sumatra's Westkust.

Moearatakoes, plaatsje aan de Kampar-Kanan in de onderafdeeling Bangkinang, afdeeling L Kota, residentie Sumatra's Westkust, bekend door de aldaar aanwezige Boeddhistische stoepa (zie foto).

Moearatebo, onderafdeeling met gelijknamige hoofdplaats, der afdeeling en residentie Djambi, onder een controleur B.B. De onderafdeeling telt bijna 27.000 inwoners, waaronder 35 Europeanen en bijna 350 Chineezen. De hoofdplaats ligt aan de Batanghari waar de Batangtĕbo er in uitmondt. De onderafdeeling was in den rubbertijd een belangrijk rubbergebied. Thans is rijstbouw er hoofdmiddel van bestaan. In den opstand van 1916 werd de plaats overvallen (zie **Djambi**).

Moearatĕmbĕsi, onderafdeeling met gelijknamige hoofdplaats der afdeeling en residentie Djambi, onder een controleur B.B. - De onderafdeeling telt ruim 29.000 inwoners, waaronder een 90-tal Europeanen en ruim 800 Chineezen. De hoofdplaats ligt aan de Batanghari waar de Tĕmbĕsi er in uitmondt en is door den grooten weg langs de Batanghari met de gewestelijke hoofdplaats Djambi verbonden. Hoofdmiddel van bestaan is rijstbouw; in den rubbertijd een belangrijk rubbergebied.

Moearatéwé, onderafdeeling met gelijknamige hoofdplaats der afdeeling Doesoenlanden der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, onder een gediplomeerd gezaghebber B.B. De onderafdeeling telt bijna 37.000 inwoners, waaronder 7 Europeanen en 277 Chineezen. De hoofdplaats, tevens afdeelingshoofdplaats, ligt aan Barito, waar de Téwé er in uitmondt.

Moefti (Ar.) is een Moslimsche wetgeleerde die adviezen geeft nopens de Moslimsche wet, de fikh, (zie **Islam**).

Moehammadyah. Een in November 1912 door wijlen Kjai Hadji Ahmad Dahlan te Jogja opgerichte vereeniging, welke zich ten doel stelt: bevordering van het onderwijs en de studie van de Mohammedaansche godsdienstleer, alsmede bevordering van het godsdienstig leven onder hare leden. Zij tracht dit doel te bereiken o.a. door oprichting van scholen en bedehuizen, het houden van bijeenkomsten en het uitgeven van geschriften.

De beweging is aan te merken als uiting van een reformistisch modern streven, dat ook in andere landen van den Islam sedert geruimen tijd tot ontwikkeling is gekomen. De leiders besloten principieel buiten elke politieke actie te blijven en zich te bepalen tot paedagogische, maatschappelijke en economische werkzaamheden; een en ander op den grondslag van den nationalen godsdienst, den Islam.

Reeds spoedig breidde de beweging zich over Java uit; ook onder de Moslimsche vrouwen van inheemschen landaard, die in een neven-organisatie, Aisjijah genaamd, werden vereenigd. Teneinde de in wereldsche kennis opgeleide jeugd voor den Islam te behouden, werd een padvinderijafdeeling gevormd, Hizboel Wathan geheeten.

Ook tot Sumatra, n.l. de Padangsche Bovenlanden en Benkoelen, breidde de beweging zich uit; doch hier dreigde zij meermalen in revolutionnair-politieke richting te gaan.

Op Java wordt de voor den Islam gevoerde propaganda gekenmerkt door verdraagzaamheid. Op maatschappelijk gebied verricht Moehammadijah hier omvangrijken en nuttigen arbeid. In de eerste plaats door krachtige bevordering van het volksonderwijs op de talrijke vereenigingsscholen; voorts door oprichting en instandhouding van ziekenhuizen en poliklinieken en door coöperaties op velerlei gebied.

Het aantal leden bedraagt ongeveer 25000. Het hoofdbestuur is te Jogja gevestigd. P. B.

Moeharam (Ar.), de eerste maand van het Mohammedaansche jaar (zie **Mohammedaansche Kalender**).

Moekim (Ar.) is in Atjeh een kerspel of parochie. Feitelijk beteekent het woord een geloovige ingezetene eener plaats die verplicht is den Vrijdagdienst in de Vrijdagmoskee bij te wonen wanneer zoo'n bedehuis binnen zekeren afstand van zijn woning aanwezig is en hij geen wettige redenen van verhindering heeft. Daar deze dienst alleen geldig is bij aanwezigheid van 40 moekims is dus een zoodanige moskee gewenscht daar waar 40 of meer moekims wonen. In Atjeh verdeelden de oeleëbelangs hun gebied in moekims of districten, bestaande uit dorpen (gampöngs) die dicht genoeg bij elkaar lagen om een parochie te vormen voor den Vrijdagdienst. Aan het hoofd van zoo'n moekim staat een imeum (Ar. imam); thans een adathoofd; de titel duidt echter op de oorspronkelijk godsdienstige taak.

Moeloed, zie **Garêbeg.**

Moena, eiland ten Zuiden van den Zuid-Oostarm van Celebes en ten Westen van het eiland Boetoeng, waarvan het door Straat Boetoeng is gescheiden. Het eiland maakt deel uit van het zelfbestuursgebied Boetoeng (zie aldaar) en vormt de onderafdeeling Moena (afdeeling Boetoeng en Laiwoei, gouvernement Celebes en Onderhoorigheden) onder een officier der landmacht met den titel gezaghebber met standplaats Raha. De onderafdeeling en dus het eiland, telt bijna 88.000 inwoners, waaronder 27 Europeanen en 180 Chineezen. De inheemsche bewoners zijn nog weinig beschaafd en zijn grootendeels Mohammedanen met een kleine minderheid van heidenen.

De taal, het Moena'sch is nauw verwant met het Boetoengsch.

De babiroesa (zie aldaar) of hertzwijn en de koeskoes (zie aldaar) komen ook hier voor.

Moeraskikker, zie **Kikkers.**

Moerasschildpad, zie **Schildpadden.**

Moeria, beter **Moerjo(Goenoeng),** gebergte (1602 M.) in het Noorden der residentie Djapara-Rembang, hetwelk vermoedelijk eertijds een eiland is geweest.

Moesang, zie **Civetkatten.**

Moesi, groote rivier in de residentie Palembang (zie aldaar).

Moesi-hilir en Koeboestreken, onderafdeeling der afdeeling Palembangsche Benedenlanden, residentie Palembang, onder een gediplomeerd gezaghebber B.B. met standplaats Sekajoe, gelegen aan de Moesi. De onderafdeeling telt bijna 67.000 inwoners, waaronder bijna 400 Europeanen en ruim 1700 Chineezen.

Moesi-hoeloe, onderafdeeling der afdeeling Palembangsche Bovenlanden, residentie Palembang, onder een gediplomeerd gezaghebber B.B., met standplaats Moearabëliti, gelegen aan de Klingi, een zijrivier van de Moesi. De onderafdeeling telt ruim 42.000 inwoners, waaronder een 60-tal Europeanen en bijna 370 Chineezen. Naar dit gebied hadden meermalen militaire expeditie plaats. In 1837 werd de ass.-resident van Palembang Bogaardt te Bliti vermoord. Een opstand in 1851 werd door controleur Van den Bossche gedempt.

Moessons, zie **Klimaat.**

Moestika (Skr. mushtika = goudsmid). In het Bataviaasch Maleisch, besoarsteen, een steen welke wordt gevonden in den kop van slangen en in de ingewanden van sommige dieren, inzonderheid van stekelvarkens. Aan deze steenen wordt uiteraard bovennatuurlijke kracht toegekend, waarom zij als amuletten zeer in trek zijn.

Mohammedaansche (Arabische) en Javaansch-Mohammedaansche Kalenders.

Beide kalenders zijn volgens den omloop der maan geregeld.

Het jaar bestaat uit 12 maanden, die beurtelings 29 en 30 dagen tellen, omdat de omloopstijd der maan maar weinig meer dan 29½ dag bedraagt.

Tot vereffening van het nog overblijvende verschil worden schrikkeljaren aangewend, die één dag meer, dus 355 dagen bevatten.

I. Algemeen Mohammedaansche (Arabische) kalender.

De 12 maanden zijn:

1.	Moeharram	30 dagen
2.	Safar	29 „
3.	Rabi' al-awwal	30 „
4.	Rabi' al-âchir	29 „
5.	Djoemâd al-awwal . .	30 „
6.	Djoemâd al-âchir . . .	29 „
7.	Radjab	30 „
8.	Sja'bân	29 „
9.	Ramadhân	30 „
10.	Sjawwâl	29 „
11.	Dzoêl-ka'dah	30 „
12.	Dzoêl'-hiddjah	29 „

De schrikkeljaren worden verdeeld over een kring van 30 jaren, waarvan elf schrikkelen, t.w. het 2de, 5de, 7de, 10de, 13de, 16de, 18de, 21ste, 24ste, 26ste en 29ste.

Het eerste jaar, tevens de eerste kring, wordt gerekend begonnen te zijn in het jaar van de vlucht van Mohammed uit Mekka naar Medina (622 volgens de Christelijke jaartelling).

De maand Ramadhân is de maand der groote jaarlijksche vasten.

Volgens de, ook hier te lande geldende Sjafi'itische leer wordt aanvang en einde dier maand als volgt geregeld.

De dag begint bij zonsondergang en de maand begint, zoodra de nieuwe maan te zien is geweest, hetgeen behoorlijk vastgesteld moet worden door minstens één mannelijk getuige, die aan de wettelijke vereischten van geloofwaardigheid beantwoordt.

Is door zoodanig betrouwbaar persoon wettig vastgesteld, dat de nieuwe maan gezien is, dan wordt de maan Ramadhân geacht ingetreden te zijn.

Is de nieuwe maan niet gezien, dan begint zij eerst als de voorafgaande maand vol is, d.w.z. 30 dagen heeft geduurd.

Evenzoo eindigt de vastenmaand bij het zien der nieuwe maan van de daaropvolgende maand Sjawwâl, of, als zij niet te zien is, 30 dagen na het begin der vastenmaand.

Dientengevolge kunnen de data

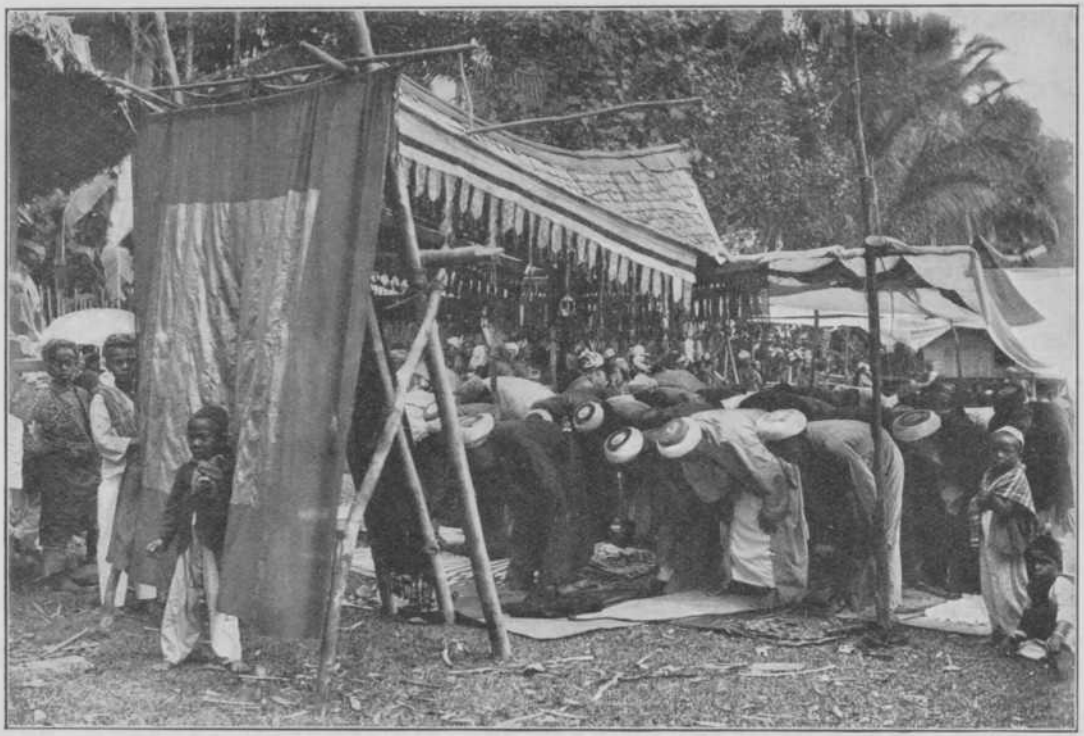

Mohammedaansche godsdienstige nieuwjaarsplechtigheid te Bangkinang, Sumatra's Westkust.

van het begin der maanden Ramadhân en Sjawwâl, althans voor godsdienstige doeleinden, vooraf niet worden opgegeven en moet gerekend worden op de mogelijkheid, dat zij met de hierboven opgegeven data verschillen. Hetzelfde geldt trouwens ook van de data der andere Mohammedaansche feestdagen: de data voor de godsdienstige viering kunnen verschillen van die, welke officieel van Regeeringswege zijn aangewezen. Voor officieele doeleinden houde men echter alleen rekening met de data, officieel aangewezen volgens artikel 153 van het Wetboek van Koophandel.

II. Javaansch-Mohammedaansche kalender.

De oud-Javaansche tijdrekening, die in het jaar 78 na Christus aanving werd in het jaar 1633 met de Mohammedaansche samengesmolten. Men behield daarbij het jaartal 1555.

De namen der maanden zijn, eenigszins gewijzigd van de Arabieren overgenomen; hun duur is dezelfde.

1.	Moeharam of Soerâ	30 dagen
2.	Safar	29 „
3.	Rabingoelawal of Moeloed	30 „
4.	Rabingoelakir	29 „
5.	Djoemadilawal	30 „
6.	Djoemadilakir	29 „
7.	Rëdjëb	30 „
8.	Saban of Arwah	29 „
9.	Ramëlan, Poewåså of Påså	30 „
10.	Sawal	29 „
11.	Doelkangidah	30 „
12.	Doelkidjah	29 „

In de schrikkeljaren wordt de laatste maand tot 30 dagen verlengd.

Windoe. Het bepalen dier schrikkeljaren geschiedt door een kring van 8 jaren, Windoe geheeten, waarin zij opvolgend den naam voeren van

1. Alip,
2. Ehé,
3. Djimawal,
4. Djé,
5. Dal,
6. Bé,
7. Wawoe,
8. Djimakir,

en waarin het 2de, 4de en 8ste jaar schrikkelen.

Het jaar Dal is ten opzichte van de lengte der opvolgende maanden onregelmatig; zij tellen nl. respectievelijk 30, 30, 29, 29, 29, 29, 30, 29, 30, 29, 30, 30 dagen.

Teneinde in overeenstemming met den maansomloop te blijven, moet na 15 Windoe's of 120 jaren één schrikkeljaar vervallen. In werkelijkheid schijnt het niet regelmatig gebeurd te zijn. De twee laatste vereffeningen, zijn in de Javaansche jaren 1674 en 1748 (1748-'49 en 1820-'21 volgens Christelijke jaartelling) geschied en daar iedere Windoe met denzelfden weekdag begint, is die dag toen eveneens twee malen versprongen.

De Vrijdagsche kalender (choeroep djamniah) ging dientengevolge op 11 Dec. 1749 over tot den Donderdagschen (choeroep kamsiah) en op 28 September 1821 tot den Woensdagschen (choeroep arbangiah).

Ofschoon door de invoering van de 120-jarige tijdvereffening de Moh.-Javaansche tijdrekening overigens een nauwe overeenstemming vertoont met den Arabischen kalender, kunnen door het gebruik dezer beide van elkaar verschillende kringen, met de bijbehoorende ongelijke verdeeling der schrikkeljaren, tijdelijk verschillen tusschen beide kalenders optreden, die tot 2 dagen kunnen oploopen.

Om het verschil hier met een voorbeeld duidelijk te maken, kan uitgegaan worden van het tijdstip, dat beide kalenders met een nieuwen kring beginnen.

Dit is o.a. gebeurd op 18 Febr. 1874, toen 1/1 1291 Hidjrah aan 1/1 Alip 1803 gelijk was.

De schrikkeljaren zijn nu:

in den Hidjrah:	in den Jav. Kalender
2	2
5	4
7	8
10	10

13	12
16	16
18	18
21	enz.
24	
26	
29	
enz.	

Aanvankelijk loopen de beide kalenders 4 jaar lang volkomen gelijk.

Bij het begin van het 5de jaar is de Jav. kalender 1 dag ten achter bij den Arabischen door den schrikkeldag op het eind van het 4de jaar. Het 5de jaar Dal heeft bovendien een ongelijke maandverdeeling. De 2 eerste maanden hebben beide 30 dagen in plaats van 30 en 29.

Van het begin der 3de maand, in het 5de jaar, is daardoor de Jav. datum 2 dagen ten achter bij dien van den Hidrjah. Maar omdat bij de Jav. tijdrekening nu 4 maanden komen van 29 dagen, wordt het verschil van 2 dagen bij het begin der 7de maand weer ingehaald.

Wel schrikkelt het 5de jaar van den Arabischen kalender, maar ook de laatste maand van het Jav. jaar Dal telt 30 dagen, zoodat de nieuwe overeenstemming blijft bestaan tot het einde van het 7de jaar. Bij het begin van het 9de jaar komen de tellingen opnieuw overeen enz.

Woekoe. De Javanen gebruiken twee weken, een zeven- en een vijfdaagsche, respectievelijk woekoe en pasar genaamd.

Dertig woekoe's vormen een tijdkring, waarin zij met de volgende namen worden aangeduid:

1. Sintâ,
2. Landĕp,
3. Woekir,
4. Koerantil,
5. Tòloe,
6. Goembrĕg,
7. Warigalit,
8. Warigagoeng,
9. Djoeloeng Wangi,
10. Soengsang,
11. Galoengang,
12. Koeningan,
13. Langkir,
14. Mândhâsiâ,
15. Djoeloeng Poedjoet,
16. Pahang,
17. Koeroe Weloet,
18. Marakèh,
19. Tambir,
20. Madhankoengan,
21. Maktal,
22. Woejé,
23. Manahil,
24. Prang Bakat,
25. Bâlâ,
26. Woegoe,
27. Wajang,
28. Koelawoe,
29. Dhoekoet,
30. Watoe Goenoeng.

Die tijdkring is weer onderverdeeld in zes groepen van 5 woekoe's, die dus ieder zeven pasars bevatten.

Pasar. De vijf dagen van die marktweek heeten:

1. Pahing,
2. Pon,
3. Wagé,
4. Kliwon,
5. Legi.

Mângsâ. Ten behoeve van den landbouw is door de Javanen het zonnejaar verdeeld in twaalf deelen, mângsâ's genaamd.

In 1855 (Christel. jaarteling) is door den Soesoehoenan van Solo die indeeling onder den naam van Prânâtâmângsâ als volgt geregeld:

		Aantal dagen	aanv. volgens Christ. Kalender
I.	Kâsâ	41	22 of 23 Juni.
II.	Karó	23	2 „ 3 Aug.
III.	Katigâ	24	25 „ 26 „
IV.	Kapat	25	18 „ 19 Sept.
V.	Kalimâ	27	13 „ 14 Oct.
VI.	Kànĕm	43	9 „ 10 Nov.
VII.	Kapitoe	43	22 „ 23 Dec.
VIII.	Kawòloe	26 of 27	3 „ 4 Febr.
IX.	Kasângâ	25	1 „ 2 Maart.
X.	Kasadâsâ	24	26 „ 27 „
XI.	Dhestâ	23	19 „ 20 April.
XII.	Sâdhâ	41	12 „ 13 Mei.

De lengte der maanden is hierbij in verband gebracht met de schaduwlengte op den middag van een rechtopgezette staak in verschillende tijdstippen van het jaar. Hierbij wordt de schaduwlengte op 21 Juni in vieren en die op 21 December in

tweeën verdeeld. De zes op die wijze verkregen onderdeelen zijn op weinig na aan elkaar gelijk.

Het 4de jaar moet telkens schrikkelen door de 8ste mângsâ één dag langer (27 dagen) te laten duren.

Het 1ste Prânâtâmângsâ-jaar begon 22 Juni 1855 (Christelijke jaartelling).

Mohammedanisme, zie **Islam**.

Mokomoko (Moekomoeko), onderafdeeling met gelijknamige hoofdpl. der afdeeling en residentie Benkoelen, onder een gediplomeerd gezaghebber B.B. De onderafdeeling telt ruim 19000 inwoners, waaronder 8 Eur. en 23 Chineezen. De plaats Moekomoeko is door den weg langs de kust verbonden met de gewestelijke hoofdplaats Benkoelen. Naar het Noorden loopt de weg tot de grens van Sumatra's Westkust. De schakel met den weg via Tapan naar Padang in laatstgenoemd gewest ontbreekt echter nog (± 15 K.M.). De bevolking is van Minangkabausche afkomst. Cultures: rijst (ook op sawah's) en koffie.

Molukken. Gewoonlijk verstaat men onder dezen naam de eilanden tusschen Celebes en Nieuw-Guinee, in het Zuiden tot en met de Bandaeilanden. De eilanden ten Zuiden der Banda-eilanden rekent men niet meer tot de Molukken. In den Compagniestijd waren het deze eilanden, de specerij-eilanden, van welke men de kruidnagel en de notemuskaat haalde. Tot het gebied van het voormalige (1817-1886) gouvernement der Molukko's of der Molukksche eilanden behoorde echter ook Nederlandsch Nieuw-Guinee en een deel van Celebes en de Zuid-Ooster en Zuid-Wester-eilanden.

Het thans weer tot residentie gereduceerde, in 1925 ingestelde **gouvernement der Molukken** omvat het gebied der voormalige residentie Amboina en het gebied van de onderafdeeling Kisar der afdeeling Timor en Eilanden van de residentie Timor en Onderhoorigheden. Aan de voormalige residentie Amboina, bestaande uit de volgende eilanden en de daartoe behoorende kleinere eilanden: Amboina, Oma of Haroekoe, Honimoa

of Saparoea, Noesa Laoet, Boeroe, Manipa, Kelang, Boana, Ambelau, Ceram, de eigenlijke Banda-eilanden, de Zuid-Ooster- en Zuid-Wester-eilanden, de Aroe-eilanden, de Kai-eilanden, de Tanimbar-eilanden of Timorlaoet-groep en de groep van Babar, is in 1922 toegevoegd het gebied der voormalige residentie Ternate en Onderhoorigheden, omvattende de Soela-eilanden, het Noordergedeelte der Molukken, den Waaigeoe-Misool-Archipel, en eenige afzonderlijke eilandengroepen (zie op de namen der onderafdeelingen van de afdeeling **Ternate**) en bestaande uit het rechtstreeks bestuurd gebied (zie hieronder) en de gebieden der landschappen Ternate, Tidore en Batjan (zie op de namen dier landschappen). Het evenbedoelde rechtstreeks bestuurd gebied bestaat uit:

1e. de O.-, Z.-, en Z.-W.-kuststreek van het eiland Ternate van kampong Ternate af tot voorbij Castella;

2e. de Christenkampong Laboeha op Batjan met daartoe behoorende gronden en het daaraan grenzende fort Barneveld met bijbehoorend terrein;

3e. de groep der Obi-eilanden en Oostwaarts daarvan gelegen Kekik- en Lawin-eilanden c.a.

De hoofdplaats van het gewest, standplaats van den resident, is Amboina. Het gewest is verdeeld in 2 afdeelingen: 1. Amboina (zie aldaar) en 2. Ternate (zie aldaar).

De grenzen tusschen het Nederlandsche en het Britsch gebied van Nieuw-Guinee zijn geregeld bij eene tusschen Nederland en Groot-Brittannië en Ierland gesloten overeenkomst (Stb. 1895 nos. 220 en 521).

De afdeeling Amboina wordt rechtstreeks bestuurd door den resident.

De bevolking, vooral de kustbevolking der Molukken is zéér gemengd omdat reeds zeer vroeg op deze eilanden werd handel gedreven door lieden uit alle deelen van den archipel.

De binnenlanders, de bergbewoners behooren tot de oorspronkelijke inheemsche bevolking. Voor

Poort op het eiland Lontor — Molukken.

bijzonderheden moge worden verwezen naar de desbetreffende onderdeelen.

Van den oorsprong van den naam Molukken is weinig bekend. Het Javaansche geschrift Negarakĕrtagama van het begin van de 14e eeuw gewaagt van „Maloko" waarmede wordt bedoeld Ternate, dat ook door de Portugeezen tot het midden van de 17e eeuw „Moluquo" wordt genoemd.

Op het eind van de 16e eeuw waren de vorsten van Ternate en van Tidore de machtigste potentaatjes in de Molukken, waar de Portugeezen veel invloed hadden evenals op Amboina en Banda, van welke streken de specerijen werden gehaald. Amboina was het centrum van den Portugeeschen specerijhandel. Daar deze zeer winstgevend was besloot de O.I. Compagnie zich van die eilanden meester te maken. In 1605 werd Amboina door Steven van der Hagen op de Portugeezen veroverd, terwijl iets later Cornelis Matelieff de Jonge een deel van Ternate bezette. Zoodoende kwam de specerijhandel in handen van de Compagnie die er weldra een monopolie van maakte, welke haar geweldige winsten bezorgde. Het monopolie veroorzaakte een drukken smokkelhandel, waartegen de Compagnie zeer hardhandig optrad - o.a. door uitroeiing der bevolkingsaanplantingen, hetgeen weer verzet uitlokte (aangemoedigd door de Engelschen). In 1609 nam de Compagnie het eiland Banda in bezit. Toen het voor de eenheid van bestuur noodig werd geoordeeld een gouverneur-generaal aan te stellen (1609) vestigde zich de eerste gouverneur-generaal Pieter Both te Amboina, die het gezag der Compagnie in de Molukken aanzienlijk uitbreidde ten koste der Spanjaarden en Portugeezen. Kort daarop kregen de Engelschen er meer invloed en bezetten Poelau Roen (1616), een der Banda-eilanden. Het waren weer de Engelschen die de Bandaneezen opstookten en stijfden in hun verzet tegen de compagnie - die inderdaad door haar monopoliesysteem het verzet en den smokkelhandel uitlokte. Door de overeenkomst van 1619 tusschen de Nederlandsche en de Engelsche compagnieën was Coen gedwongen den uit Nederlanders en Engelschen bestaanden raad van defensie te hooren nopens een bestraffing der Bandaneezen. Daar de Engelschen uitvluchten zochten deed Coen het zonder hen. Hij bezette alle eilanden, ook het aan de Engelschen toebehoorende Poelau Roen. Coen en de zijnen hielden er vreeselijk huis. De eilanden werden nagenoeg ontvolkt. Daarentegen bevolkte Coen ze met gewezen compagniesdienaren en andere Europeanen, die een stuk grond of perk (daarnaar Perkeniers geheeten) kregen, hetwelk zij met hun geschonken slaven moesten beplanten met muskaatnoten. Natuurlijk mocht het product uitsluitend aan de Compagnie worden verkocht.

Op Amboina hadden de Engelschen ingevolge de genoemde overeenkomst van 1619 een loge, gelegen binnen het Nederlandsche kasteel Victoria. Door het betrappen van een Japanschen spion kwam een samenzwering van de Engelschen tegen de Nederlanders aan het licht. De Engelschen namelijk zouden met behulp van Japanners de Nederlanders vermoorden en dusdoende in het bezit van het kasteel komen. De gouverneur Herman van Speult en zijn raad spraken het doodvonnis uit over tien Engelschen, tien Japanners en een Portugees, welk vonnis spoedig daarop werd voltrokken.

Deze daad (1623), door de Engelschen de „Ambonsche moord" genoemd, had voor beide mogendheden ernstige gevolgen. Eerst in 1667 was deze zaak voor goed uit de wereld. Het handelsmonopolie in de Molukken bezorgde de Compagnie groote moeilijkheden, daar de welvaart der bevolking er onder leed en een geest van verzet kweekte terwijl de smokkelhandel toenam. Doordat de sultan van Ternate het verzet steunde, nam het zoodanigen omvang aan dat de gouverneur-generaal Van Diemen (1636-1645) er zelf heenging. Door zijn krachtig en

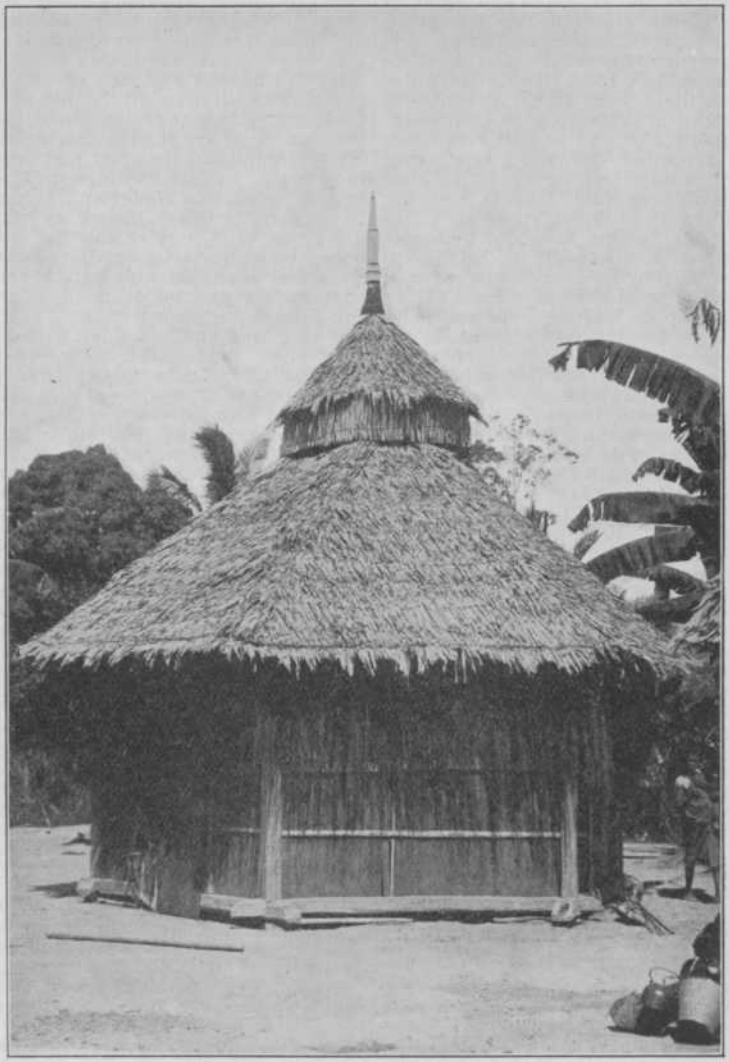

Offerhuis — Ambon.

beleidvol optreden slaagde hij er in een betere atmosfeer te scheppen, doch niet duurzaam. Onder den gouverneur-generaal Carel Reiniersz. (1650-1653) laaide de ontevredenheid weer op in Ternate en Ambon en uitte zich in groote opstanden. Het was namelijk gewoonte geworden dat de gouverneurs der Molukken zg. hongitochten ondernamen (zie **Hongi**) om geschillen op te lossen en de inwoners die zich hadden schuldig gemaakt aan smokkelhandel te tuchtigen, alsmede om te overvloedigen aanplant van specerijen uit te roeien om ze op de Europeesche markt op prijs te houden. Deze tochten waren geruimen tijd uitgebleven, maar de gouverneur der Molukken Arnold de Vlamingh van Oudshoorn liet ze weer houden. Dit was de aanleiding tot hernieuwde opstanden, waarbij de Makasaren hulp boden, welke door De Vlamingh zeer krachtdadig maar wreed werden onderdrukt. Hij bepaalde dat de kruidnagel alleen op Ambon en de Oeliassers en de muskaatnoot alleen op Banda mocht worden geteeld. Hierdoor vervielen bevolking en hoofden tot armoede en was het verzet ook voor de toekomst gebroken.

Nog eenmaal (1680) trachtte de sultan van Ternate bijgenaamd „koning Amsterdam" het gehate juk af te schudden. De toeleg om den gouverneur Padtbrugge op een feestmaal te overvallen werd tijdig genoeg ontdekt om haar te verhinderen.

Het monopolie der Compagnie in de Molukken is haar noodlottig geworden. De bevolking werd er gedecimeerd, zelfs de perkeniers gingen ten slotte te gronde, mede door den desolaten toestand waarin de Compagnie op het einde der 18e eeuw verkeerde.

Nadat Ambon en Banda in 1796 den Franschen in handen waren gevallen (Ternate hield zich onder gouverneur Budach heldhaftig staande) vielen in 1810 al deze bezittingen den Engelschen toe. De Fransche kolonel Filz werd, omdat hij Amboina te spoedig had overgegeven, door Daendels voor de hooge militaire vierschaar gedaagd, die hem ter dood veroordeelde; Filz werd gefusilleerd. Gebleken is later dat hoewel Filz zich niet dapper heeft gedragen dit vonnis niet verdiend was aangezien door gebrek aan geld en voedingsmiddelen op de Inlandsche troepen niet was te rekenen. In 1817 kwamen de Molukken weer aan Nederland terug. In 1819 echter brak - naar men zegt uit vrees voor herstel van het gehate monopoliestelsel - op het eiland Saparoea der residentie Banda, een opstand uit waarbij de resident en zijn familie vermoord werden. Toen een van Amboina gezonden expeditie echec leed, brak ook daar opstand uit. Een expeditie onder schout-bij-nacht Buijskes van Batavia met hulptroepen van Manado en Ternate, maakte een einde aan den opstand. Generaal De Kock werd gouverneur der Molukken (met inbegrip van Timor). Een bezoek van gouverneur-generaal Van der Capellen aan de Molukken (1824) leidde tot ingrijpende verbeteringen al werd het monopoliesysteem niet geheel verlaten. Geldgebrek maakte deze regelingen weer goeddeels ongedaan. Dit leidde weer tot een opstand van het garnizoen op Ambon, (bestaande uit burgers van Saparoea), die door den oud-gouverneur Merkus werd gedempt.

Eerst in 1863 werd aan de gedwongen cultures een einde gemaakt. Behalve een korte opbloei van de Banda'sche perkeniers, zijn de culturen nimmer meer tot bloei gekomen.

Het eiland Ceram eischte van 1858 (eerste expeditie) herhaaldelijk militaire expedities, zelfs tot in de 19e eeuw.

In 1866 werd het gouvernement der Molukken opgeheven en opgelost in twee residentiën: Ambon en Ternate.

Thans is een resident belast met het bestuur over het gewest der Molukken.

Molukken-Instituut, zie **Instituten.**

Molukken-Straat, tusschen Celebes, Halmahera en de Soendaeilanden, is zeer diep.

Molybdeenerts komt als Molybdeniet (molybdeenglans, chem. formule MoS_2), een verbinding van molybdeen en zwavel voor. De bekende afzettingen in Indië zijn niet van economisch belang gebleken; het is gevonden in het Siboemboenggebergte in de Padangsche Bovenlanden in granaatrots bij een contact met graniet, in den Riouwarchipel op de noordoostkust van Batan bij Tandjoeng Babi in granietapliet, op Karimoen in Soengei Baran en in de Westerafdeeling van Borneo in Goenoeng Ampar (Landak). D.

Monaziet, een phosphaat der zeldzame aarden Cerium, Lanthanium, en Didymium (chemische formule $(CeLaDi)PO_4$). Het komt in stroogele korrels met tinerts op Billiton en in de goudzanden van Borneo voor, slechts in kleine hoeveelheden en daarbij met een gering gehalte aan Cerium zoodat de economische waarde gering is. D.

Monjèt (Soend.), zie **Apen.**

Monopolies. De gouvernementsmonopolies zijn de opiumregie, de pandhuisdienst, de verkoopingen (openbare) en het zoutmonopolie. Zie aldaar.

Montrado, naam van een landstreek en een daarin gelegen plaats, welke bekendheid hebben door de voormalige aldaar zetelende Chineesche Kongsi Thay-Kwoeng, welke zich in 1850 en volgende jaren krachtig verzette tegen het Nederlandsch gezag (zie **Kongsi**). Deze landstreek vormt het gebied der onderafdeelingen Singkawang en Bengkajang, afdeeling Singkawang, residentie Westerafdeeling van Borneo.

Moöetong, zelfbesturend landschap der onderafdeeling Parigi, afdeeling Poso, residentie Manado.

Moor-Eilanden, in den Zuid-Oosthoek van de Geelvink, baai in Nieuw-Guinee.

Mori, zelfbesturend landschap in de onderafdeeling Kolonedale, afdeeling Poso, residentie Manado, gelegen aan de golf van Tomori. Onder de heidensche inwoners werken de zending en missie met succes. De zelfbestuurder zetelt ter onderafdeelingshoofdplaats Kolonedale. Het landschap voert veel damar uit. De inheemsche bewoners heeten **Tomori.**

Morotai, eiland ten Noord-Oosten van Halmahera waarvan het is gescheiden door Straat Morotai en behoorende tot het landschap Ternate. De bevolking is grootendeels heidensch; ook de Mohammedanen zijn er talrijk; eenige honderdtallen belijden het Christendom. Belangrijke uitvoer van damar.

Moskee. Moskeeën zijn de kerken of tempels der Mohammedanen. Zij zijn niet in de eerste plaats bedehuizen, maar dienen meer voor andere godsdienstoefeningen dan voor gebed. Men onderscheidt de **mësigit,** de groote gebouwen voor den godsdienst en de **langgar** of **soerau,** dat zijn de dorpskerken. De **mesigits** (van het Arab. masdjid, de plaats waar men de **sëmbahjang** verricht) zijn de voor den Vrijdagsdienst ingerichte moskeeën, waar men de gemeenschappelijke salât of sembahjang door minstens 40 personen gezamenlijk verricht. Op Java ligt de mësigit bij voorkeur aan de Westzijde van aloen-aloen, d.i. het dorps- of stadsplein. In den muur aan de Westzijde (bij de nieuwere mësigits aan de Noord-Westzijde) bevindt zich een nis (mikrab) die de richting naar Mekka aanduidt. (De sembajang moet men verrichten met het aangezicht naar Mekka gekeerd). De mësigit bevat geen vertrekken en is ongemeubileerd, behoudens het preekgestoelte (mimbar) bij de nis en de noodige lampen aan de zoldering voor verlichting. De sembajang wordt verricht op den vloer, waarop langwerpige tapijten of matten (pemadami) liggen, die of aan de mësigit behooren of meegebracht worden. Hieronder bevinden zich fraaie Perzische en andere Oostersche tapijten, veelal meegebracht van de bedevaart naar Mekka. Op Java is de voorgalerij (Soerambi) van de mësigit ter plaatse waar zich een priesterraad bevindt, bestemd voor de vergaderingen van dien raad. Op den moskeegrond is altijd water, hetzij in een vijver,

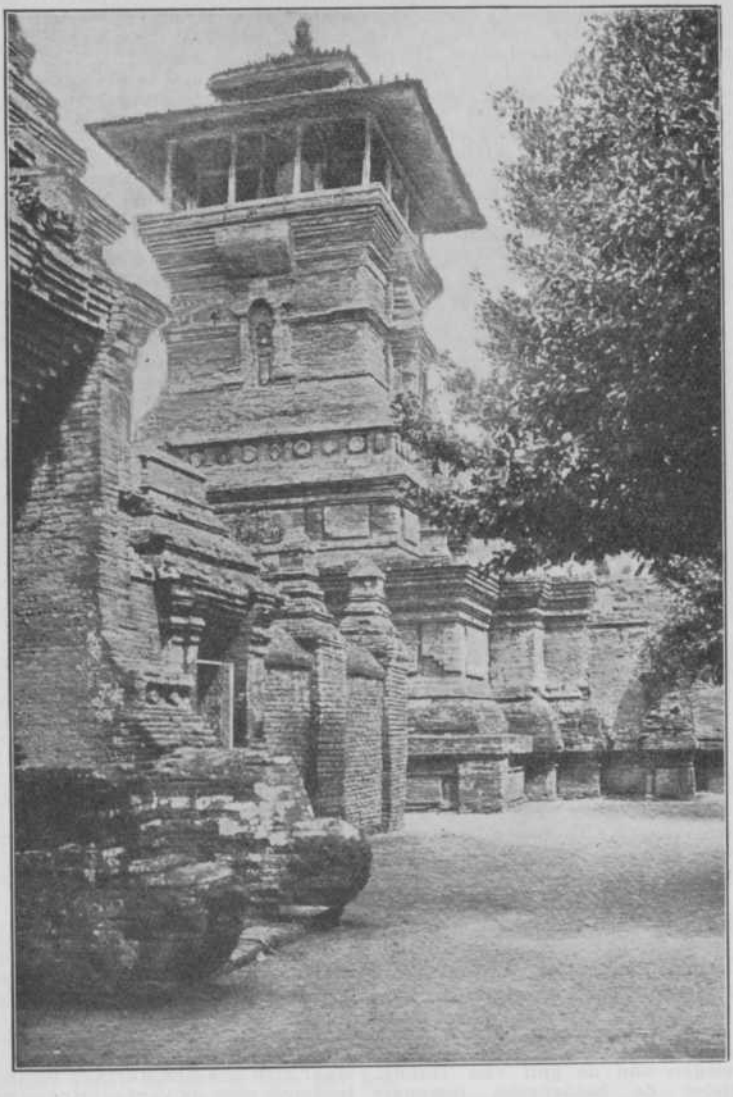

Mesigit te Koedoes — Semarang.

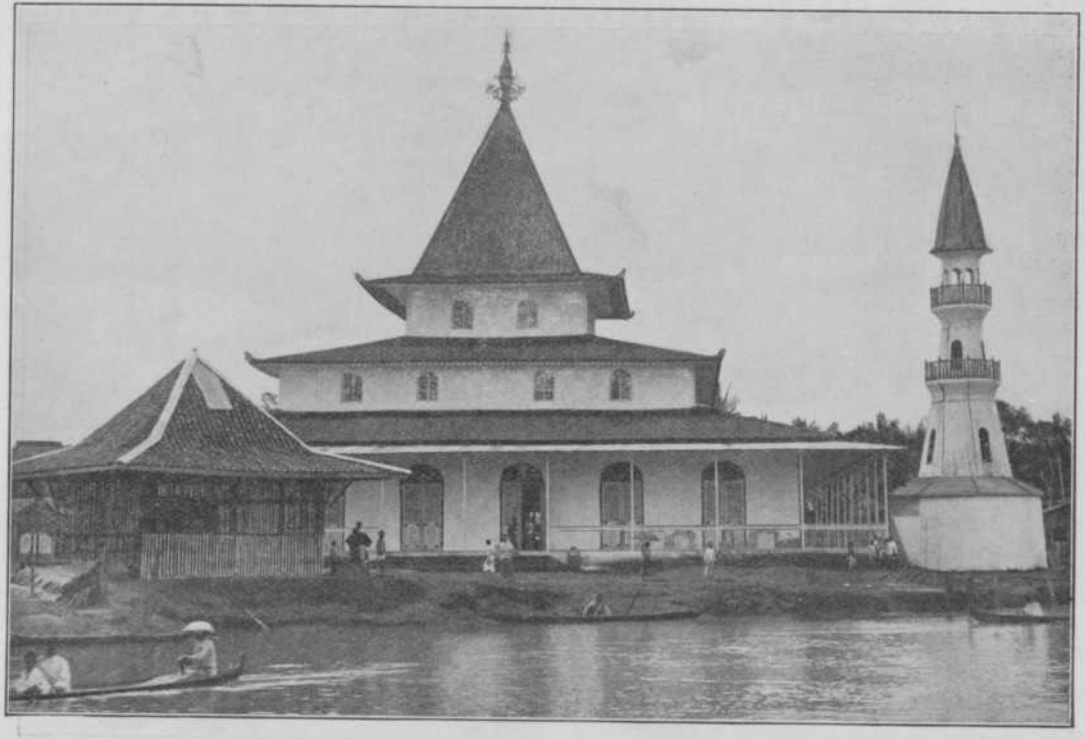

Mesigit te Martapoera — Borneo.

Mesigit te Pajakoemboeh — Sumatra's Westkust.

hetzij in reservoirs of leidingen dan wel potten om zich desnoodig voor den ritus te reinigen en om de voeten te wasschen alvorens binnen te treden. De mësigits zijn kenbaar aan het dak met een oneven aantal verdiepingen. Tegenwoordig mag men ook als ongeloovige de mësigit betreden ter bezichtiging.

De **langgar** (Perz.) of **Soerau** (Mal.) dient voor de gemeenschappelijke sembahjang op Vrijdag wanneer minder dan 40 geloovigen aanwezig zijn. Ook dienen zij voor godsdienstonderwijs en andere godsdienstige doeleinden. Meestal behoort de langgar (en de mësigit op Sumatra ook veelal) aan het dorp (negri, desa).

Van de moskee uit worden de geloovigen in kennis gesteld met de tijden voor de sembahjang door het met een eigenaardige cadens slaan op een trom (Jav. bedoeg, Mal. taboeh). Feitelijk moet dit door den daarmede belasten beambte (modin) van de minaret uit (indien aanwezig) dan wel van een der dakverdiepingen worden afgeroepen, maar daar de menschelijke stem niet ver reikt wordt mede op de trom geslagen. Ook in den vastentijd worden de termijnen van het vasten en het einde der vastenmaand op de trom aangegeven.

Aan de moskeeën is eenig personeel verbonden, hetwelk men - daar de Islam geen priesters kent - **moskeebeambten** zou kunnen noemen. Hun aantal is gewoonlijk niet minder dan vier maar kan ook uit vele tientallen bestaan. De hoofdfuncties worden verricht door den **imam**, dat is de voorganger bij de gemeenschappelijke Sembahjang, de **chatib** (Javaansche verbastering luidt **ketib**) die de choetbah, de Vrijdagspreek houdt, de zooeven genoemde **modin** (Ar. moe'addzin) is belast met de oproeping voor de sembahjang (op Sumatra heet deze functionnaris **bilal**), terwijl de **mërbot** de bediende is die de moskee moet schoonmaken, voor water moet zorgen, de lampen moet onderhouden en aansteken, enz. Zie verder, alsmede voor **Moskeekassen** bij **Islam** onder **De Islam in Ned.-Indië en verhouding van het gouvernement tot den Mohammedaanschen godsdienst.**

Mossel (Jacob), geboren te Enkhuizen 28 November 1704, overleden te Batavia in den nacht van 14 op 15 Mei 1761, vertrok op 16-jarigen leeftijd als matroos naar Indië, doorliep aldaar de verschillende administratieve rangen en werd in 1738 gouverneur en directeur van Coromandel, 1740 raad extra ordinair, 1743 raad ordinair, 1747 eerste raad en directeur generaal. Was gouverneur-generaal van 1750-1761. Onder zijn bestuur werd Mataram verdeeld in de rijken Soerakarta en Jogjakarta en werd de opstand in Bantam gedempt, waardoor de rust op Java was hersteld. Op de Buitengewesten werden eenige contracten gesloten en kwam Sumatra's Westkust aan de Compagnie, Bengalen werd echter door de Engelschen veroverd.

Mosselen, zie onder **Schelpdieren.**

M.U.L.O., zie **Onderwijs.**

Multatuli, zie **Douwes Dekker.**

Muntinghe (Mr. Herman Warner), geboren te Amsterdam in 1773, overleden te Pekalongan 24 November 1827, heeft in Indië in onderscheidene hooge functies (o.a. lid van den raad van Indië) gediend en deel uitgemaakt van commissies, waarmede hij zich groote verdiensten heeft verworven. Genoemd moge hier worden zijn werkzaamheden als regeeringscommissaris in Palembang (en Bangka) in 1818 en 1819. Hoewel hij daar krachtig en beleidvol optrad, mocht het hem niet gelukken den Sultan van Palembang tot onderwerping te brengen. Dit geschiedde eerst in 1821 door het zenden van een militaire expeditie.

Muntok, onderafdeeling, district en onderdistrict, met gelijknamige hoofdplaats der afdeeling Bangka, residentie Bangka en Onderhoorigheden, onder een fungeerend Controleur B.B. De onderafdeeling telt ruim 31.000 inwoners, waaronder ruim 300 Europeanen en ruim 9000 Chineezen. De plaats Muntok was tot 1913 gewestelijke hoofdplaats doch heeft thans evenals de onder-

afdeeling Muntok haar beteekenis verloren.

Muntwezen. Dit is voor Nederlandsch-Indië geregeld bij de „Indische muntwet 1912 (Stb. No. 610jis, Stb. 1920 No. 107, 1929 No. 170 en 1932 No. 419 en 464), die ingevolge Stb. 1913 No. 144 in werking is getreden op 1 November 1913, en bij de ordonnantiën in Stbl. 1913 Nos. 445, 446 en 447.

Bij genoemde wet is bepaald, dat de rekeningseenheid van het muntstelsel in Ned.-Indië is de gulden, verdeeld in honderd centen, en dat wettige munten in Ned.-Indië zijn:

A. met de hoedanigheid van wettig betaalmiddel:

I. tot elk bedrag:
   a. in goud:
      het tienguldenstuk;
      het vijfguldenstuk;
   b. in zilver:
      de rijksdaalder of twee en een halve gulden;
      de gulden;
      de halve gulden;

II. tot beperkt bedrag, de volgende pasmunten:
   a. in zilver:
      het stuk van ¼ (een vierde) gulden;
      het stuk van $^1/_{10}$ (een tiende) gulden;
   b. in nikkel:
      het vijf centstuk;
   c. in koper:
      het twee en een halve centstuk;
      de cent;
      de halve cent;

B. zonder de hoedanigheid van wettig betaalmiddel:
   de gouden dukaat.

De aanmunting van rijksdaalders, guldens en halve guldens en van pasmunt voor Ned.-Indië geschiedt alleen voor rekening van den Staat. Alle munten voor het Rijk en van zijn koloniën en bezittingen worden aan 's Rijks munt geslagen (Ned. Stbl. 1901 No. 130, 1909 No. 253, Ind. Stbl. 1931 Nos. 456 t/m 460). Telken jare wordt in de Staatscourant en in de Javasche-Courant medegedeeld, hoeveel van elke muntsoort voor rekening van den Lande is aangemunt.

Er bestaat geen maximum meer van elke soort uit te geven pasmunt. De gouverneur-generaal wijst de Landskassen aan, waar de pasmunt tegen rijksdaalders, guldens en halve guldens kan worden ingewisseld.

Niemand is verplicht zilveren pasmunt tot een hooger bedrag dan van tien gulden, nikkelen pasmunt tot een hooger bedrag dan van vijf gulden of koperen pasmunt tot een hooger bedrag dan van twee gulden in betaling aan te nemen.

Munten, welke anders dan door slijting in gewicht zijn verminderd, worden in 's Lands kassen niet aangenomen. Niemand is gehouden ze aan te nemen. Valsche, vervalschte, opzettelijk beschadigde of opzettelijk geschonden munten worden, voor zoover geen aanleiding bestaat om ter zake een strafvervolging uit te lokken, door of vanwege den directeur van Financiën doorgesneden en aan den inzender daarvan teruggegeven.

Van regeeringswege worden ingetrokken en vermunt:

a. alle gebrekkig bewerkte munten.
b. alle munten, niet vallende onder de valsche, vervalschte, opzettelijk beschadigde en opzettelijk geschondene, welke door den omloop zoozeer zijn afgesleten, dat haar beeldenaar geheel of gedeeltelijk onzichtbaar baar is, of die door andere oorzaken voor den omloop ongeschikt zijn geworden.
c. de tienguldenstukken, vijfguldenstukken, rijksdaalders, guldens en halve guldens, die door slijting in den omloop meer dan een zeker gedeelte van hun wettelijk gewicht hebben verloren.

In Januari 1929 is opgericht het Centraal Remisekantoor te Batavia-Centrum, welks werkzaamheden bestaan uit de behandeling van geldzendingen van de Landskassen betreffende aan den omloop te onttrekken dofklinkende en versleten munten; het onderzoek van ter beoordeeling opgezonden muntbiljetten en vermoedelijk valsche en op-

zettelijk geschonden munten; onderzoek voor de opzending naar 's Rijks Munt van ongangbare pasmunt; ommunting van teekenmunt; beheer van muntvoorraden, waaraan een nadere bestemming moet worden gegeven; intrekking van versleten en overtollige muntbiljetten. Het is verboden andere zilveren, nikkelen, bronzen of koperen munten in betaling te geven of te nemen dan de hiervoren genoemde wettige munten.

Bepalingen tegen het zg. oppotten, en tegen het versmelten of op andere wijze ongeschikt maken van wettige zilveren munten zijn vervat in Stb. 1919 No. 511.

Bij de zg. „gehaltewet 1919" werd de minister van Financiën gemachtigd het gehalte van de zilveren teekenmunt terug te brengen van 945/1000 fijn tot 720/1000 fijn. Begin 1929 is een aanvang gemaakt met het in Ned.-Indië in omloop zijnde teekenmunt van het oude gehalte geleidelijk aan de circulatie te onttrekken, ten einde deze om te munten overeenkomstig de nieuwe gehaltebepalingen. Tot ult° Sept. 1932 is voor een bedrag van *f* 95.000.000 aan teekenmunt van het oude gehalte aan den omloop onttrokken, waartegenover aan nieuwe teekenmunt werd ontvangen tot een bedrag van *f* 110.200.000.

Er zijn muntbiljetten uitgegeven (sedert 1919, tijdelijk) van *f* 2.50, *f* 1.— en *f* 0.50. Zij zijn wettig betaalmiddel. Besloten is tot intrekking van de muntbiljetten. Hieraan is nog slechts uitvoering gegeven ten aanzien der muntbiljetten van *f* 0.50.

De bankbiljetten van de Javasche Bank hebben de hoedanigheid van wettig betaalmiddel, zoolang zij niet buiten omloop zijn gesteld (wet in Ind. Stbl. 1922 No. 181). Deze bepaling geldt niet voor de betalingen door de Javasche Bank zelf te doen.

Munten, Maten en Gewichten. Hieronder volgt een lijst van de voornaamste munten, maten en gewichten in gebruik in Nederlandsch-Indië.

Munten.

	Standmunt:	Pasmunt:
Gouden:	10 en 5 gulden.	
Zilveren:	2½, 1 en ½ gulden.	25, 10 cent.
Koperen:		2½, 1 en ½ cent.
Nikkelen:		5 cent.

Volgens artikel 2 der IJkverordening 1928 (Stbl. 1928 No. 256) zijn in ijkgebied aan ijk onderworpen de volgende:

Metrieke maten en gewichten.

1. Lengtematen:

	teekens	waarde:	
twee en halve dekameter		25	meter
dubbele dekameter		20	„
dekameter	dam	10	„
dubbele dekameter		5	„
dubbele meter		2	„
meter	m	eenheid	
halve meter		0,5	„

2. Inhoudsmaten voor droge waren (met daarbij behoorende strijkers):

5 hektoliter		500	liter
hektoliter	hl	100	„
halve hektoliter		50	„
25 liter		25	„
dubbele dekaliter		20	„
dekaliter	dal	10	„
halve dekaliter		5	„
dubbele liter		2	„
liter	l	1	„
halve liter		0,5	„
dubbele deciliter		0,2	„
deciliter	dl	0,1	„
halve deciliter		0,05	„

3. Inhoudsmaten voor natte waren:

halve hektoliter		50	liter
25 liter		25	„
dubbele dekaliter		20	„
dekaliter	dal	10	„
halve dekaliter		5	„
dubbele liter		2	„
liter	l	1	„
halve liter		0,5	„
dubbele deciliter		0,2	„
deciliter	dl	0,1	„
halve deciliter		0,05	„
dubbele centiliter		0,02	„
centiliter	cl	0,01	„

4. Gewichten:

	teekens	waarde:	
50 kilogram		50	kilogram
25 „		25	„
20 „		20	„
10 „		10	„
5 „		5	„
2 „		2	„
kilogram	kg	eenheid	
5 hektogram (5 ons)		0,5	„
2 „ (2 „)		0,2	„
hektogram (ons)	hg	0,1	„
5 dekagram		0,05	„
2 „		0,02	„

4. Gewichten:	teekens	waarde:	
dekagram	dag	0,01	kilogram
5 gram		0,005	„
2 „		0,002	„
gram	g	0,001	„
5 decigram		0,5	gram
2 „ (= 1 metriek karaat)		0,2	„
decigram	dg	0,1	„
5 centigram		0,05	„
2 „		0,02	„
centigram	cg	0,01	„
5 milligram		0,005	„
2 „		0,002	„
milligram	mg	0,001	„
metriek karaat		0,2	„

Tot 1 Januari 1934 zijn nog tot den herijk toegelaten:

Amsterdamsche el	0,688	meter
gantang	8,58	liter
halve gantang	4,29	„
kwart „	2,145	„
achtste „ (batok)	1,0725	„
pikol of 100 kati	61,761302	kilogram
50 kati	30,880651	„
25 „	15,440326	„
20 „	12,352260	„
10 „	6,176130	„
5 „	3,088065	„
2 „	1,235226	„
kati	617,613	gram
½ kati	308,807	„
¼ „	154,403	„
⅛ „	77,202	„
1/16 „	38,601	„
5 tji	19,300	„
2 „	7,720	„
tji	3,860	„
5 hoen	1,930	„
2 „	0,772	„
hoen	0,386	„

Bovenstaande niet-metrieke maten en gewichten zijn sedert 1 Januari 1926 van ijk uitgesloten.

Het Amsterdamsche pond (494,09 gram) met onderdeelen en veelvouden is reeds 1 Januari 1925 buiten gebruik gesteld.

Voor de bepalingen betreffende het gebruik van andere dan de hierboven genoemde metrieke- en niet-metrieke stoffelijke maten en gewichten zie men de Strafbepalingen. (Art. 6 t/m 15) der IJkordonnantie 1928 (Staatsbl. No. 255).

Bovendien zijn in Indië buiten ijkgebied nog de onderstaande ten deele niet-stoffelijke maten en gewichten in gebruik:

Naam	Bestemming	Indeeling in veelvouden en onderdeelen	Waarde	
			Oude	Metrieke
Lengtematen.				
kilometer . .	Diverse	10 hektometer		1000 m
hektometer .	„	10 dekameter		100 „
decimeter . .	„	10 centimeter		0,1 „
centimeter .	„	10 millimeter		0,01 „
millimeter . .	„			0,001 „
geogr. mijl . .	Afstand t. zee	4 zeemijl	1 Duitsche mijl	7420,4 „
zeemijl	„	—	1 Eng. mijl	1851,85 „
paal (Sumatra) .	Afstand		$^1/_3$ uur gaans of 1 zeemijl	1851,8519 „
paal (Java) .	„	400 roede	400 Rijnl. roede	1506,943 „
roede	Bouwterrein	12 voet	1 „ „	3,767358 „
voet	Hout	12 duim	1 „ voet	0,313946 „
duim	„		1 „ duim	0,026162 „
vadem	Diepte	6 voet	—	1,8 „
voet	„	—	—	0,3 „
vadem	Hout, touw	6 voet	1 Amst. vadem	1,698798 „
voet	Hout	11 duim	1 „ voet	0,283133 „
duim	„		1 „ duim	0,025739 „
yard	„	3 voet	1 Eng. yard	0,914399 „ [1]
voet	„	12 duim	1 „ foot	0,304800 „ [1]
duim	„	—	1 „ inch	0,0255400 „ [1]
depa	„	4 hasta		± 1,7 „
hasta	„	2 kilan		± 0,42 „
kilan	„			± 0,21 „
Vlaktematen. (a)				
hektare . . .	Landmaat	100 are		10000 m^2
are	„	100 centiare		100 „
centiare . . .	„			1 „
vierk. paal .	„	320 bouw	160000 vrk. Rijnl. roede	2270877,76 „
bouw	„	500 vrk. roede	500 vrk. Rl. roede	7096,49 „
vierk. roede .	„		1 „ „ „	14,19299 „
morgen . . .	„		600 „ „ „	8515,79 „

[1]) Voorhandelsgebruik in Engeland wettig gesanctioneerd. (Order in Council 1898).

N.B. Door de Hoofdcommissie voor de Normalisatie in Nederland zijn herleidingstabellen uitgegeven (Eng. duimen in mm) in de Normaalbladen N.685 t/m N. 689.

(a) De namen en waarden der lengtematen kunnen met bijvoeging van het woord „vierkante" als vlaktematen worden gebezigd.

Naam	Bestemming	Indeeling in veelvouden en onderdeelen	Waarde	
			Oude	Metrieke
Ruimtematen. (b)				
stère	Diverse			1 m³
registerton	Scheeps-ruimte			2,83 „
kojang	„	2 ton	32 pikol	1976,362 kg
ton	„		16 pikol	988,181 „
toembak	Brandhout		216 kub. Rl. voet	6,684 m³
Maten voor droge waren. (b)				
centiliter	Diverse			0,01 l
kojang	Zout	30 pikol		2011,2679 „
pikol	„	± 8 gantang ± 56 kg		67,0423 „
½ pikol	„			33,5211 „
¼ „	„			15,7605 „
ton	Kalk		3 kub. Rl. voet	92,83 „
Vochtmaten. (b)				
hektoliter	Diverse	10 dekaliter		100 l
ton	Stroop		48 kan	72,761 „
takar	Olie		17 „	25,770 „
kit	„	4 koelak	10 „	15,159 „
gallon	Benzine, petroleum, smeeroliën			4,54346 „
koelak	Olie		2 „	3,790 „
kan	Diverse	10 mutsjes	1 „	1,5751 „
mutsje	„	2 pintjes	0,1 „	0,1516 „
pintje	Olie		0,05 „	0,0758 „

(b) De namen en waarden der lengtematen kunnen met bijvoeging van het woord „kubieke" als inhoudsmaten worden gebezigd.

(b) Gouv. besl. 24 Feb. 1873 no. 29 en verslag Dr. Oudemans (Jav. Cour. Maart 1873); zie echter ook Indische Gids April 1906, blz. 633 en vlg.

(b) De namen en waarden der lengtematen kunnen met bijvoeging van het woord „kubieke" als inhoudsmaten worden gebezigd.

Naam	Bestemming	Indeeling in veelvouden en onderdeelen	Waarde	
			Oude	Metrieke
Gewichten.				
ton	Diverse	10 quintaal		1000 kg
quintaal	„	100 kilogram		100 „
thail	Opium	10 tji		0,038601 „
ons	Handelsgew.	2 lood	1 Amst. ons	0,030880 „
lood	„		1 „ lood	0,015440 „
thail	Edele metalen	2 reaal	2 Spaansche maat	0,054090 „
reaal	„	4 soekoe	1 „ „	0,027045 „
soekoe	„	2 tali		0,006761 „
tali	„	3 wang		0,003381 „
wang	„			0,001127 „
thail	„			0,05 „
thail	„			0.04 „
thail	Edele metalen en opium		$^1/_{16}$ kati	0,038601 „
thail	„		$^1/_{12}$ Amst. pond	0,041174 „
thail	„			0,035714 „
thail	„		Trooisch	0,055585 „
pond	Medicinaal-gew.	12 ons	¾ pond Holl.	0,36912579 „
ons	„	8 drachme		0,030760 „
drachme	„	3 scrupel		0,003845 „
scrupel	„	20 grain		0,001282 „
grain	„			0,000064 „
pond	„	12 ons		0,375 „
ons	„	8 drachme	⅜ kg.	0,03125 „
drachme	„	3 scrupel		0,003906 „
scrupel	„	20 grain		0,001302 „
grain	„			0,000065 „
pound (lbs.)	Levens-middelen	16 ounces		0,45359265 „
ounce (oz.)	„			0,02834945 „
kojang	Rijst te Batavia		27 pikol	1667,555 „
kojang	Idem te Semarang		28 „	1729,316 „
kojang	Idem te Soerabaja		30 „	1852,839 „

Internationale teekens (symbolen) voor metrieke maat- en gewichtseenheden.

Namen	Teekens	Waarden
a. Lengtematen.		
kilometer	km	1000 meter
hektometer	hm	100 „
dekameter	dam	10 „
meter	m	grondslag
decimeter	dm	0,1 „
centimeter	cm	0,01 „
millimeter	mm	0,001 „
mikron	μ	0,000001 „
b. Vlaktematen.		
vierk. kilometer	km^2	1000000 vierk. meter
hektare of vierk. hektometer	ha / hm^2	10000 „ „
are of vierk. dekameter	a / dam^2	100 „ „
centiare of vierk. meter	ca / m^2	1 „ „
vierk. decimeter	dm^2	0,01 „ „
vierk. centimeter	cm^2	0,0001 „ „
vierk. millimeter	mm^2	0,000001 „ „
c. Ruimte- en inhoudsmaten.		
dekastère	das	10 kub. meter
stère of kubieke meter	s / m^3	1 „ „
decistère of hektoliter	ds / hl	0,1 „ „
dekaliter	dal	0,01 „ „
liter of kubieke decimeter	l / dm^3	0,001 „ „
deciliter	dl	0,0001 „ „
centiliter	cl	0,00001 „ „
kubieke centimeter	cm^3	0,000001 „ „
kubieke millimeter	mm^3	0,000000001 „ „
d. Gewichten.		
ton (metrieke)	t	1000 kilogram
quintaal (metriek)	q	100 „
kilogram	kg	grondslag
hektogram	hg	0,1 kilogram
dekagram	dag	0,01 „
gram	g	0,001 „
decigram	dg	0,0001 „
centigram	cg	0,00001 „
milligram	mg	0,000001 „

Musea. Over het **Koloniaal Museum** zie **Instituten** onder Koloniaal Instituut. Het eenige **museum** van dezen aard in Ned.-Indië is dat **van het Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen** (zie hiervoor onder **Genootschappen** sub 1), aan de Westzijde van het Koningsplein **te Batavia-Centrum,** een fraai, ruim gebouw waarin zijn ondergebracht:

a. de boekerij, waarin o.a. alle in Ned.-Indië uitgegeven drukwerken worden opgenomen. Aan de boekerij is verbonden en mede aan haar beheer en verzorging toevertrouwd, de bibliotheek der Ned.-Indische rechtshoogeschool;
b. het ethnografisch museum, hetwelk een aanschouwelijk beeld tracht te geven van het bestaan van de inheemsche bevolking dezer gewesten;
c. de oudheidkundige verzameling, welke bestaat uit voorwerpen uit het verleden van den archipel, in hoofdzaak Hindoe-oudheden, doch eveneens praehistorica, oudheden uit de Islamietische periode en uit het tijdvak der Vereenigde Oost-Indische Compagnie;
d. het munt-, penning- en zegelkabinet;
e. de handschriften-verzameling;
f. de verzameling Chineesche- en andere Oost-Aziatische keramiek, opgegraven uit den bodem der eilanden van den archipel, dan wel in het van de voorvaderen geërfde bezit der inheemsche bevolking;
g. de fotografische verzameling.

In 1931 besloot het **Java-Instituut** (zie onder **Instituten**) tot oprichting van een **museum** met bibliotheek te **Jogjakarta.**

De **Stichting Museum voor Beeldende Kunsten** te Batavia, opgericht 1930, die zich ten doel stelt de oprichting en instandhouding te Batavia van een museum voor beeldende kunsten, heeft de oprichting van zoodanig museum wegens bezuiniging uitgesteld.

De **Museum-vereeniging** te **Soerabaja** stelt zich ten doel de ontwikkeling van den schoonheidszin der bevolking, in het bijzonder die der inheemsche, te bevorderen. Zij tracht dit doel te bereiken door deze bevolking bekend te maken met de goede overblijfselen van kunstnijverheid uit vroegere tijden, daartoe de collectie kunst- en kunstnijverheidsartikelen van Oost-Java en Madoera en de modellen van prauwen, zooals deze van de gemeente te Soerabaja zijn verkregen, ten toon te stellen en deze collectie uit te breiden.

De **Panti Boedaja,** opgericht 1930, gevestigd te **Soerakarta,** is een stichting welke zich ten doel stelt het verzamelen, enz. van Vorstenlandsche cultuurvoortbrengselen (handschriften, muziekteksten, teekeningen, enz.), en het toegankelijk maken hiervan voor het publiek. Er zijn twee plaatselijke instituten, een te Soerakarta en een te **Jogjakarta.**

Het **Geologisch Museum** van den opsporingsdienst van het mijnwezen bevindt zich **te Bandoeng.**

Het **Zoölogisch Museum te Buitenzorg** omvat een voor het publiek toegankelijke openbare verzameling, waarin de voornaamste diervormen van den archipel worden tentoongesteld en een slechts op aanvraag toegankelijke systematische verzameling, waarin zooveel mogelijk alle diersoorten van den archipel vertegenwoordigd zijn.

Het (Herbarium en) **Museum voor systematische Botanie** bevindt zich **te Buitenzorg,** evenals het **Museum voor Economische Botanie** (zie **Botanie**).

Muskaatnoot of Notenmuskaat (Mal. boeah pala) is de zaadkern van de vrucht der myristica fragrans, uit de familie der Myristicaceeën, een tot 12 M. hooge boom, die tusschen het 8e en 10e jaar vrucht draagt, het geheele jaar bloeit en circa 100 jaar oud wordt. De vrucht is vleezig; het vruchtvleesch is aromatisch; om de pit zit de foelie. Ontdaan van de foelie en van de harde schil levert de pit de notenmuskaat. Dat de geschiedenis der Molukken ten tijde der O.I. Compagnie nauw verband houdt met dit artikel, hetwelk werd ge-

Kajan, op de kledi spelende — Borneo.

monopoliseerd, is bekend (zie **Molukken** en **Amboina**). De Bandaeilanden leveren nog altijd het leeuwenaandeel van dit product. De prijs per 100 K.G. notenmuskaat bedroeg in 1928 *f* 69, in 1931 *f* 25, voor dezelfde hoeveelheid foelie in die jaren respectievelijk *f* 374 en *f* 138. De uitvoerwaarde aan notenmuskaat bedroeg in 1929 *f* 3.00.000 en in 1931 *f* 1.700.000.

Uit de noten wordt ook een geel vet, de z.g. notenzeep gemaakt.

Muskieten, zie **Malaria.**

Muziek en Muziekinstrumenten.

De Oostersche muziek in het algemeen wijkt in vele opzichten af van de West-Europeesche waaraan ons oor gewend is. Hoezeer ook de moderne Westersche muziek menigmaal Oostersche motieven bevat of al dan niet opzettelijk sterk Oostersch georiënteerd is. Of dit winst beteekent dan wel armoede verraadt moge hier in het midden blijven. De inheemsche muziekinstrumenten in den archipel zijn, behoudens enkele uitzonderingen zeer primitief en gebrekkig vervaardigd. Zij beantwoorden echter volkomen aan hun doel en aan de eischen die de Inlander er aan stelt. Het doel is ook niet de muziek als zoodanig maar dient meer ter begeleiding van den dans of ter opluistering van feestelijkheden.

De meest volmaakte muzikale uiting vindt men in de **gamëlan,** het **Javaansche** orchest. De hoofdrol in dit orchest wordt vervuld door slaginstrumenten; hiervan weer is het allesbeheerschende instrument de **bonang,** de zeer eigenaardige welluidende metalen gong, waarvan er in het orkest twee maal vijf of twee maal zeven aanwezig zijn. Men onderscheidt namelijk, naar den toonaard enkele soorten van gamëlan, waarvan de bekendste zijn de **salèndro** en de **pélog.** De **salendro** vereischt twee maal vijf, de pélog twee maal zeven bonangs. De bonang wordt vervaardigd van drie deelen rood koper en een deel tin en wordt bespeeld met hamertjes (taboeh's) of omwikkelde stokjes. Zij worden onderscheiden in mannelijke (hooger gebouwd en meer uitgebold) en vrouwelijke (lager gebouwd en vlakker). Het salendro-octaaf heeft vijf, het pélog-octaaf 7 tonen.

Verder behooren bij de gamëlang een viertal soorten xylophoons, nl. de **saron's,** vier in getal en verschillend in grootte en in toonhoogte; de **gambang gângsâ,** de **gèndèr** en de **gambang kajoe.** De drie eerste hebben metalen klankstaven, de laatste houten.

Andere slaginstrumenten van de gamëlan zijn de **gong,** een groot metalen bekken, waarvan een twee of drietal aanwezig is, de **këmpoel,** een kleine gong waarvan er maar een is, de **kenong,** waarvan er 3 (salèndro) of 4 (pélog) zijn en de **këtoeg,** alle kleine gongs. Er zijn ook nog andere soorten gongs.

Een tweesnarig instrument is de **rebab,** een klagelijk instrument dat als een cello wordt bespeeld. De rëbabspeler is de leider van het orkest. Dit is niet compleet zonder de volgende instrumenten: de **soeling,** een fluit, de **selomprèt,** afgeleid van trompet, doch in werkelijkheid meer een hobo, de **kendang** en de **këtipoeng,** twee tromsoorten (soms ook de **bedoeg** of groote trom - zie **Moskee**), de **tjëlèmpoeng,** een soort citer, eenige rinkelinstrumenten, een houten doos, houten plankjes, enz.

Deze instrumenten kunnen eenvoudig van uiterlijk zijn maar zijn ook veelal fraaie kunstuitingen; dit heeft uiteraard invloed op den prijs, maar niet op de muzikale qualiteit van het instrument.

Tot het gamëlan-orkest behooren ook de zangeressen, gezeten achter de voorste instrumenten. Zij begeleiden nu en dan de instrumenten; de gezongen teksten zijn ontleend aan pantoens en zijn willekeurig. Alleen bij piano of pianissimo doen alle instrumenten mede; bij forto of fortissimo zwijgen de zwakke als de rëbab, de gambang kajoe, gèndèr, tjëlèmpoeng en soeling.

Voor een volledige gamëlan-bezetting zijn 24 personen noodig. De bezetting kan varieeren, zoodat men ongeveer een 20-tal gamëlansoorten heeft.

Mandolinespeler van Soerbakti — Karolanden.

Muziekinstrument van de gamëlan — Zuid-Bali.

Zeer geliefd op West-Java is ook de **angkloeng**, een uit bamboekokers van verschillende grootte en dikte bestaand instrument, gevat in een raam van bamboe. Het geluid wordt voortgebracht door schudden. Het kan als afzonderlijk instrument worden bespeeld, maar ook kan men een orkest vormen van een aantal angkloengs van verschillende grootte. Dit primitieve instrument, veel gebruikt bij den rijstoogst, kan zeer lieflijk klinken. Soms wordt het begeleid met zang en dans. Ook ter Sumatra's Westkust wordt de angkloeng bespeeld.

In Bantam vindt men de **kètjapi**, een snaarinstrument hetwelk door tokkelen wordt bespeeld.

De **tarawangsa** in de Soendalanden is een soort viool met drie koperen snaren, bespeeld met een strijkstok van paardenhaar.

In **Atjeh** heeft men orchestjes van onderscheidene samenstelling, zooals een fluit (soeling) met handtrom en bekkens of een soort hobo met een paar trommen. Voor het begeleiden van pantoens bestaat het orkestje uit een rëbab met handtrommen of een gewone viool met tamboerijnen.

In de **Bataklanden** heeft men een uit acht personen bestaand orchest voor de bezetting van een fluit, gongs, trommen en tamboerijnen.

In **Midden-** en **Zuid-Sumatra** gebruikt men **rebana's**, d.z. tamboerijnen met of zonder rinkelschijven ter begeleiding van het **menari** (dans met zang). Ook de gewone viool en de rëbab zijn daar in zwang evenals gongs, opgehangen aan stellingen.

De **Poenans** op **Borneo** hebben een neusfluit, de **Kajans** een mondharmonica van bamboe.

Ook elders in den archipel heeft men soortgelijke instrumenten als de beschrevene.

Behalve deze meer inheemsche uitingen van muziek, komen hoe langer hoe meer de Europeesche instrumenten in zwang ter opluistering van feestelijkheden. De instrumenten bestaan dan uit blaasinstrumenten met of zonder violen. Meestal behooren de executanten

tot een bepaald gilde (bv. waschbazen), die in hun vrijen tijd zich aldus eenige bijverdienste verwerven. Het behoeft geen betoog dat het door deze ongeschoolde krachten ten beste gegevene met kunst niets heeft uit te staan.

Tot 1 Januari 1932 was een deskundig gouvernementsambtenaar belast met het **systematische musicologisch onderzoek in den archipel**, welk ambt echter van genoemden datum af wegens bezuiniging onvervuld is gelaten. De betrokken ambtenaar is thans buiten bezwaar van den Lande conservator van **'s Lands musicologisch archief te Batavia** (Kebon Sirih No. 14).

Mijer (Mr. Pieter), geboren te Batavia 3 Juni 1812, overleden te Scheveningen 6 Februari 1881, was 1856-1858 minister van Koloniën, van 1860-1866 lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Den 30 Mei 1866 wederom benoemd tot minister van Koloniën werd hij 18 September van datzelfde jaar benoemd tot gouverneur-generaal. Het Tweede-Kamerlid de heer Keuchenius diende daarop een motie in waarin de afkeuring werd uitgesproken over deze daad van de regeering. De aanneming van deze motie had de ontbinding der Tweede Kamer ten gevolge. De heer Mijer bekleedde het ambt van gouverneur-generaal van 28 December 1866 tot 1 Januari 1872.

Tijdens zijn bestuur werd de rust in Zuid-Oost-Borneo hersteld en hadden militaire expedities plaats tegen Mandar (Celebes), Bali en de Mentawei-eilanden (met name het eiland Sibéroet). Het algemeen en het binnenlandsch bestuur zoomede het onderwijs werden gereorganiseerd, de agrarische wet en de suikerwet werden afgekondigd. Met den aanleg van den spoorweg Batavia-Buitenzorg werd een aanvang gemaakt, terwijl de spoorweg Semarang-Vorstenlanden gedeeltelijk gereed kwam. Java werd telegrafisch verbonden met Europa en met Australië. Regels werden gesteld op de winning van aardolie op Java en Madoera.

Mijnbouw. De Indische mijnbouw

bepaalt zich tot de winning van de navolgende delfstoffen: aardolie en aardgas, asfaltkalksteen, diamant, goud en zilver, jodium, kaolien, mangaanerts, phosphaat, steen- en bruinkool, tin, wolframiet, zwavel en verschillende bouwmaterialen als breuksteen, kalksteen, klei, tras en zand. Zie tevens de desbetreffende artikelen. Ofschoon een betrekkelijk gering aantal delfstoffen gewonnen wordt, vormen zij een belangrijke bron van inkomsten voor de Indische huishouding. Bangka alleen gaf in 1926 een overschot van ruim 56 millioen gulden. Verder is een aanzienlijk aantal Europeesche en Aziatische werkkrachten daarbij betrokken. In 1929, het jaar voor de intrede der wereldmalaise, werden van bovengenoemde delfstoffen de volgende hoeveelheden gewonnen:

aardolie	5.238.543.—	ton
aardgas	538.355.—	„
asfaltkalksteen	15.030.—	„
diamant	569.5	karaat
goud	3.412.172	kg.
zilver	61.932.411	„
jodium	189.6	ton
kaolien, ruim	160.—	„
mangaanerts .	20.997.—	„
phosphaat . . .	3.172.—	„
steen- en bruinkool	1.831.741.—	„
tin	35.800.—	„
wolframiet . .	20.8	„
zwavel	1.560.—	„
kalksteen, ruim	221.000.—	„
tufsteen, „	13.000.—	„

Bij de 4 belangrijkste mijnbouwobjecten waren in 1929 werkzaam ruim 4600 Europeanen en 141.000 Inlanders en Chineezen, verdeeld als volgt, bij de olie-industrie ongeveer 3550 Europeanen en 68.000 Aziaten, bij de Tinwinning 600 en 46.000, bij den kolenmijnbouw 300 en 20.000 en bij het goud en zilver 170 en 7000. De waarde van de gewonnen hoeveelheden aardolie (aardgas), goud en zilver, kolen en tin bedroeg voor 1929 volgens taxatie ongeveer 400 millioen gulden.

D.

Mijnwetgeving. Van mijnwetgeving kan pas feitelijk gesproken worden, nadat de Indische Mijnwet in 1899 door de Generale Staten was aangenomen. De eerste regeling van mijnbouwzaken in Nederl.-Indië geschiedde bij Koninklijk Besluit van 24 Oct. 1850 No. 45. (Staatsblad 1851 No. 6), regelende de ontginning van delfstoffen in Nederlandsch-Indië. Voordien vanaf 1816, (de teruggave der Koloniën), had het Gouvernement zich het recht voorbehouden alle delfstoffen zelf te ontginnen. Bij genoemd K.B. werd bepaald dat ontginning van delfstoffen ook aan particulieren kon worden overgelaten, en alleen mocht geschieden door Nederlanders, in Nederland of Nederlandsch-Indië gevestigd. Voor Java en Bangka gold deze regeling echter niet. De concessionaris moest in Nederlandsch-Indië behoorlijk zijn vertegenwoordigd. De concessie werd verleend voor 40 achtereenvolgende jaren, mocht bij versterf of anderszins alleen overgaan op Nederlanders. Het particulier initiatief was hiermede gebaat, o.a. was in 1852 aan Z.K.H. Prins Hendrik der Nederlanden en V. G. baron van Tuyll van Serooskerken concessie verleend tot ontginning van delfstoffen op het eiland Billiton. Maar toch nam de belangstelling voor mijnbouwkundige ontginningen niet voldoende toe. Om deze aan te moedigen werden bij K.B. van 10 Oct. 1857 No. 64 Stbl. 1858 No. 41 de bepalingen van enkele artikelen van K.B. 24 Oct. 1850 uitgebreid en toepasselijk verklaard op personen die volgens het Stbl. van 1856 No. 64 gronden voor landbouw in huur konden krijgen. Tevens werden aan concessionarissen van terreinen waar het mijnrecht aan het Inlandsche Zelfbestuur was gelaten, dezelfde eischen gesteld.

Na de opkomst der petroleumindustrie in Amerika, en nadat de aanwezigheid van aardolie in 1865 in den bodem van Java geconstateerd was, interesseerden zich particulieren voor petroleumterreinen. In afwachting eener algemeene regeling van het mijnwezen werden bij K.B. van 21 Jan. 1866 No. 62 en

dat van 8 Sept. 1867 No. 29 de grondslagen voor de ontginning van aardolie resp. voor Java en voor de Buitenbezittingen afgekondigd. De uitvoeringsvoorschriften hiervoor werden vastgesteld bij ordonnantie van 13 Mei 1868 Stbl. No. 58 waarvan art. 20 voorschreef: „Ondernemers van boringen of van ontginningen zijn verplicht domicilie te kiezen binnen het ressort waar de onderneming is gevestigd". De nieuwe regeling der bepalingen omtrent het ontginnen van delfstoffen welke in uitzicht was gesteld kwam tot stand bij K.B. van 2 Sept. 1873 No. 13 (Stbl. No. 217a). Daarbij werd bepaald dat concessies tot mijnontginningen mochten worden verleend en slechts worden overgedragen aan Nederlanders, ingezetenen van Nederland, ingezetenen van Nederlandsch-Indië en Vennootschappen gevestigd in Nederland of Nederlandsch-Indië, terwijl deze lichamen behoorlijk moeten zijn vertegenwoordigd. Tevens werd een jaarlijks te betalen vast recht van *f* 0.25 per bouw vastgesteld en te beginnen met het vierde jaar volgende op dat waarin de concessie werd verleend, een cijns geheven van minstens 3 % en hoogstens 10 % van de **netto**-opbrengst.

Door de gerezen moeilijkheden bij de verlenging der Billiton-concessie in 1882 werd in 1883 overwogen of het mijnrecht in Indië niet wettelijk geregeld behoorde te worden. Die vraag werd bevestigend beantwoord. Verschillende ontwerpen werden door opeenvolgende Ministers bij de Tweede Kamer ingediend en tenslotte kwam de **Indische Mijnwet** onder het Ministerschap Cremer tot stand. De wet werd afgekondigd op 23 Mei 1899 Stbl. No. 124. De Pruisische Mijnwet van 1865, welke in de practijk goed heeft voldaan, is in hoofdzaak gevolgd. De Indische Mijnwet bevat de hoofdbeginselen en enkele daarmede direct verband houdende onderwerpen. Het in K.B. 1873 en in enkele agrarische regelingen reeds ingenomen standpunt van scheiding van eigendom van den bovengrond en die van den ondergrond, is hierbij wettelijk vastgelegd. De voornaamste bepalingen zijn de volgende: art. 1 schrijft voor over welke delfstoffen de rechthebbenden van den bovengrond niet mogen beschikken (vrijwel alle delfstoffen op Jodium na), art. 4 wie houders van verguningen tot opsporing of van concessieën kunnen zijn nml. a) Nederlanders, b) Ingezetenen van Nederland of Nederlandsch-Indië, c) Vennootschappen gevestigd in Nederland of Nederlandsch-Indië, art. 31 en volgende schrijven een openbare mededinging voor ter verkrijging van het recht tot ontginning eener delfstof van Gouvernementswege ontdekt, art. 34 geeft de regels voor de verlenging eener concessie, indien de concessie door tijdsverloop eindigt, art. 35 schrijft voor een vast recht jaarlijks te voldoen van 2.5 cent per ha. voor opsporingswerken, een vastrecht van *f* 0.25 per ha. jaarlijks te voldoen en een jaarlijksche cijns van 4 % der **bruto**-opbrengst voor concessies. Vergunningen tot mijnbouwkundige opsporingen worden verleend voor 3 achtereenvolgende jaren en kunnen 2 maal met 1 jaar verlengd worden. Concessie tot ontginning wordt verleend voor een maximum van 75 jaar.

De voorschriften noodig voor de goede werking der wet en het toezicht op opsporingen en ontginningen in het algemeen belang worden bij ordonnantie vastgesteld. Dit geschiedde bij de **Mijnordonnantie**, welke bij Besluit van 12 Oct. 1906 (Stbl. No. 434) afgekondigd werd. Tevens werd bepaald, dat de Indische Mijnwet en de Mijnordonnantie tegelijkertijd op 1 Mei 1907 in werking zouden treden. De Indische Mijnwet is volgens art. 45 behoudens de daarin vastgestelde regeling van den cijns op bestaande concessiën van toepassing verklaard. Op verzoek van belanghebbenden kunnen de cijnsvoorschriften ook op hen toepasselijk worden verklaard. Er is hiervan weinig gebruik gemaakt, zoodat voor hen de voorschriften van Stbl. 1874 No. 128, aangevuld bij Stbl. 1915 No. 261, be-

treffende den cijns van kracht blijven.

Na de pacificatie der Buitengewesten eischte het belang van het Gouvernement een betere kennis der bodemschatten dier landstreken. De bevoegdheid van het Gouvernement om zelf opsporingen en ontginningen te verrichten bleek niet voldoende omschreven te zijn in de Indische Mijnwet. Deze materie werd bij de wet van 26 Sept. 1910 (Nederlandsch Staatsblad No. 293, Indisch Staatsblad No. 588) geregeld. Het Gouvernement werd daarbij gemachtigd zelf opsporingen en ontginningen te verrichten, dan wel met personen of vennootschappen, na machtiging bij de wet verkregen, overeenkomsten te sluiten hetzij tot het ondernemen van ontginningen, hetzij tot het ondernemen van opsporingen en ontginningen. Tevens werd het mogelijk gemaakt terreinen of streken te reserveeren voor zulke opsporingen of ontginningen.

De toestanden door den wereldoorlog geschapen maakte het noodzakelijk dat het verleenen van concessies voor ontginning van fossiele brandstoffen (bruin- en steenkolen en aardolie) op andere wijze geregeld dient te worden dan door de Indische Mijnwet voorgeschreven. De wijziging hiervoor werd neergelegd in de Indische Mijnwet van 20 Juli 1918 (Nederlandsch Stbl. No. 466, Indisch Stbl. 1919 No. 4). Bij deze wijziging worden de delfstoffen verdeeld in z.g.n. a en b delfstoffen. De fossiele brandstoffen zijn de b delfstoffen waarbij Jodium is opgenomen, daar Jodiumhoudend water met aardolie kan voorkomen. De overige delfstoffen zijn de a delfstoffen. Opsporingen blijven toegelaten voor beide soorten delfstoffen. Bij ontdekking van een b delfstof krijgt men echter geen recht op concessie tot ontginning meer. De winning van een zoodanige delfstof is aan het Gouvernement voorbehouden. Krachtens art. 5 kan het Gouvernement een overeenkomst sluiten met personen of vennootschappen, die voldoen aan de in art. 4 der Indische Mijnwet gestelde eischen. Voor de uitgifte van het terrein voor opsporing of ontginning aan particulieren wordt het gereserveerd. Voor de ontdekking wordt door den Gouverneur-Generaal een belooning toegekend, mits vooraf niets is overeengekomen en die ontdekking niet is geschied in een terrein dat gereserveerd is voor b delfstoffen. Men kan ook overeenkomsten sluiten met het Gouvernement uitsluitend voor mijnbouwkundige opsporingen. Vroeger gold de reserveering van streken of terreinen een reserveering voor **alle** delfstoffen; in de nieuwe wet kunnen terreinen of streken gereserveerd worden voor opsporing en ontginning van bepaalde delfstoffen.

Iets nieuws in deze wet is het z.g.n. **aannemingscontract**, een bijzondere vorm van Gouvernementsontginning. De aannemer ontgint gedurende een overeengekomen tijd de delfstoffen voor het Gouvernement tegen zekere vergoeding.

De toepassing der Mijnordonnantie 1906 heeft tot vele moeilijkheden aanleiding gegeven, er was te veel tot in details geregeld en te veel noodeloos voorgeschreven; ze was daardoor onoverzichtelijk en stroef in de hanteering. Ze is herhaaldelijk aangevuld, gewijzigd en tenslotte in 1930 vervangen door de **Mijnordonnantie 1930** (Stbl. No. 38 en 380) en door het **Mijnpolitiereglement** (Stbl. No. 341), terwijl de algemeene voorwaarden, waaronder vergunningen tot het doen van mijnbouwkundige opsporingen en concessiën tot mijnontginning worden verleend, afgekondigd zijn in het Indische Staatsblad 1930 No. 348. De belangrijke wijzigingen zijn: de afzonderlijke regeling der mijnpolitie, het verleenen van vergunningen tot het doen van mijnbouwkundige opsporingen door het Hoofd van den Mijnbouw, vroeger door het Hoofd van gewestelijk Bestuur waar de vergunning gelegen is, waardoor de procedure belangrijk bekort wordt.

Inlandsche ontginningen. De Indische Mijnwet is volgens art. 6 (2) niet van toepassing op Inlandsche

ontginningen. Diamantgraverijen op Borneo worden verpacht of zijn aan een licentie gebonden.

Voor de winning van delfstoffen niet vallende onder de Indische Mijnwet, waartoe gerekend worden, bauxiet, klei, zand, kalk, tras en andere bouwmaterialen, kaolien en koolzuur enz. is noodig een **Vergunning tot winning.** Deze wordt voor niet langer dan 30 jaar verleend tegen een retributie afhankelijk van de grootte van het terrein.

Een volledige staat van verleende concessiën tot mijnontginning en van de verleende vergunningen tot winning wordt jaarlijks in het Jaarboek van het Mijnwezen, Algemeen gedeelte, gepubliceerd. D.

Mijnwezen (Dienst van het). De aanwezigheid van kolen op Java, Sumatra en Borneo, van tin op de Karimata eilanden en van koper op Timor, waren in het begin der vorige eeuw reeds bekend. De onderzoekingen op deze delfstoffen werden na 1816 danook krachtig aangevat. De exploratie naar kolen had de volle aandacht der Regeering, die om verschillende redenen onafhankelijk wilde wezen van den kolenaanvoer uit Europa. Nadat het onderzoek naar kolen in de Z. en O. Afdeeling van Borneo gunstig was verloopen en op dat eiland tevens belangrijke ijzerertsen waren ontdekt, stelde de Gouverneur-Generaal Merkus in 1843 het Moederland voor, eenige geschoolde mijnwerkers uit te zenden. Hieraan is geen gevolg gegeven, doordat de toenmalige minister van Koloniën J. C. Baud voorstelde eenige Nederlandsche mineralogen in opleiding te nemen aan de zoo juist opgerichte Koninklijke Academie te Delft. In 1846 stemde de Koning met 's Ministers voorstel in, waarop in 1850 de eerste mijningenieurs werden uitgezonden.

De eerste regeling van dezen dienst geschiedde bij Gouvernements Besluit van 3 Juni 1852 No. 5 (Staatsblad No. 37). De dienst had een groote zelfstandigheid want het mijnwezen stond rechtstreeks onder de bevelen van den Gouverneur-Generaal. Die zelfstandigheid duurde tot 1863 toen de Dienst van het Mijnwezen bij Gouvernements Besluit van 13 Mei 1863 No. 15 (Stbl. 56) ingelijfd werd als afdeeling bij het Departement der Burgerlijke Openbare Werken, onder een Hoofdingenieur, chef der Afdeeling. Als zetel der Afdeeling werd Buitenzorg gekozen, waar het Laboratorium en het Museum tevens ingericht werden. Te Buitenzorg bleef het Mijnwezen tot 1866. In dat jaar ging het over als Afdeeling naar het Departement van Onderwijs, Eerediensten en Nijverheid, onder leiding van een Hoofdingenieur, Chef der Afdeeling Mijnwezen, (Koninklijk Besluit 21 Sept. 1866 No. 66 (Indisch Staatsblad No. 127)). Zetel van het Mijnwezen werd Weltevreden. Een nieuwe regeling kwam tot stand bij Gouv. Besl. van 31 Dec. 1873 No. 23 (Stbl. No. 280), waarbij de taak van het Mijnwezen omschreven werd:

a. Leiding geven en waar noodig 's Gouvernements ontginningen van delfstoffen te beheeren.

b. Toezicht houden in het belang der algemeene veiligheid en van den fiscus op alle ontginningen van delfstoffen en daaruit voortvloeiende verwerkingsinstallaties.

c. Openbaar maken van alles, wat op het gebied der geologie, mineralogie, metallurgie en mijnbouw voor de industrie en de wetenschap van belang is.

d. Het uitvoeren van een geleidelijke geologische en geognostische opname van de Nederlandsche Oost-Indische bezittingen.

e. Het uitvoeren van onderzoekingen van mijnbouwkundigen aard, die door den Gouverneur-Generaal worden noodig geacht.

f. Het uitvoeren van mineralogische en metallurgische onderzoekingen.

En voorts werd het belast met

g. den dienst van het grondpeilwezen.

De dienst van het grondpeilwezen was sedert 1871 bij het Mijnwezen gevoegd en heeft tot taak:

1e. Het opsporen, door middel van diepe grondpeilingen van nuttige

ertsen, gesteenten, kolenlagen, minerale wateren en oliën.

2e. De uitvoeringen der geologische opneming, zooals deze aan elke grondpeiling vooraf behooren te gaan, voor het geval de samenstelling van den bodem niet reeds door vroegere grondpeilingen voldoende bekend is.

3e. Het algemeen onderzoek, in verband met artesische boringen naar de voorhanden middelen ter voorziening van steden en volkrijke plaatsen van drinkwater of irrigatie van landbouwgronden, door het opsporen en aanwijzen van daarvoor geschikte natuurlijke bronnen of goed rivierwater.

Voor dien tijd werden diepboringen verricht door het Departement van B.O.W. en de Genie.

De regeling voor het Mijnwezen van 1873 is behoudens enkele wijzigingen ongeveer 40 jaar van kracht gebleven.

In 1907 werd het Departement van Gouvernementsbedrijven ingesteld met het doel alle Gouvernementsbedrijven onder één hoofd te vereenigen. De dienst van het mijnwezen werd al dadelijk er aan toegevoegd, de Ombilinmijnen, als onderdeel van het Bedrijf der Sumatra Staatsspoorwegen, ging automatisch mede. In 1913 werden de Poeloe Laoetsteenkolenmijnen door het Gouvernement overgenomen en bij het Departement gevoegd, terwijl het aantal mijnbedrijven uitgebreid werd door de instelling in 1919 van het Bedrijf der Boekit Asam mijnen en in hetzelfde jaar de Goud- en Zilvermijnen in Benkoelen. Nadat door mutatie van personeel het geschikte oogenblik gekomen was, ging de Bangkatinwinning van het Departement van Binnenlandsche Bestuur ook over naar dat van Gouvernementsbedrijven. In het jaar 1919 werden het Mijnwezen en de Mijnbedrijven vereenigd tot een schijneenheid onder den naam van **„'s Lands mijndiensten"**, waartoe elk onderdeel direct onder de bevelen van den Directeur van Gouvernementsbedrijven stond. De eenheid kwam eerst in 1922, nadat in 1919 bij de algemeene beschouwingen over de Indische begrooting van het loopende jaar de Tweede Kamer aangedrongen had tot oprichting van een Departement van Mijnwezen. De toenmalige Minister Idenburg wees echter op de nadeelen hieraan verbonden, maar de eenhoofdige deskundige leiding van alle zaken betreffende mijnbouw had zijn volle sympathie. Dit heeft geleid tot de instelling van den Dienst van den Mijnbouw bij Stbl. 1922 No. 652.

De taak van dezen dienst is dezelfde gebleven als die van 1873 aan het toenmalige mijnwezen gegeven, echter vermeerderd met de leiding van de Landsmijnbedrijven. Tevens ging een reorganisatie van den inwendigen dienst daarmede gepaard; de onderdeelen zijn als volgt verdeeld:

1. Dienst der Mijnverordeningen.
2. Opsporingsdienst bevattende diverse Mijnbouwkundige en Geologische onderzoekingen, Vulkanologisch onderzoek, de Geologische kaarteering van Sumatra, en die van Java, Geologische, Scheikundige en Bodemkundige laboratoria, Geologisch museum.
3. Dienst van het Grondpeilwezen.
4. 's Lands mijnbedrijven: Bangkatinwinning, 's Lands kolenmijnen (Ombilinmijnen, Boekit Asam mijnen en de Steenkolenbriketfabriek te Tandjoeng Priok).

In 1930 werden de Goud- en Zilvermijnen in Benkoelen wegens uitputting en de Steenkolenmijnen Poeloe Laoet uit bezuinigingsoverwegingen gesloten.

Op 1 Juli 1924 verhuisde de Dienst van den Mijnbouw naar Bandoeng. De magazijnen en het atelier van het Grondpeilwezen bleven te Batavia gevestigd. De erts-, gesteenten- en fossielenverzamelingen zijn herhaaldelijk in afzonderlijke en ondoelmatige gebouwen ondergebracht, tenslotte in Mei 1923 in een eigen gebouw, het **Geologisch Laboratorium**, waarin tevens de verschillende Laboratoria (ertskundig, scheikundig en bodemkundig) zijn gehuisvest.

Sinds de verkaveling der Depar-

tementen van Gouvernementsbedrijven, Landbouw, Handel en Nijverheid, en Burgerlijke Openbare Werken in 1933 maakt de Dienst van den Mijnbouw thans een onderdeel uit van het Departement van Economische Zaken.

Door den Dienst van den Mijnbouw worden de volgende periodieken uitgegeven:

a. **Het Jaarboek van Mijnwezen,** sinds 1872 verschenen, verdeeld in een **Algemeen gedeelte, waarin** jaarverslagen van diverse mijndiensten, mijnbedrijven, particulieren mijnbouw, benevens de productie-statistieken van de voornaamste delfstoffen gepubliceerd worden, en uit een of meer deelen **Verhandelingen,** waarin de uitkomsten der geologische en mijnbouwkundige onderzoekingen worden opgenomen.

b. **Verslagen en Mededeelingen** betreffende Indische delfstoffen en hare toepassingen.

c. **Vulkanologische en Seismologische Mededeelingen** met het maandelijks verschijnende Bulletin of the Netherlands East Indian Volcanic Survey.

d. **Wetenschappelijke Mededeelingen,** voornamelijk verhandelingen op paleontologisch gebied.

e. **Een geologische kaart van den Nederlandsch-Indischen Archipel** in 21 bladen op schaal 1 : 1.000.000 en de **geologische kaarten van Sumatra en Java** op schaal 1 : 200.000.

— D.

Mijnwormziekte (anchylostomiasis) wordt bij den mensch veroorzaakt door mijnwormen, anchylostomen, welker larve het menschelijk lichaam door de huid binnendringt en zich nestelt in den dunnen darm, waar hij zich ontwikkelt en zich voortplant. Deze parasieten voeden zich met het slijmvlies van den dunnen darm, veroorzaken zoodoende wondjes en, bij gunstigen samenloop van omstandigheden (malaria enz), de mijnwormziekte, die tot gevaarlijke bloedarmoede kan leiden. Mijnwormziekte komt daar veel voor waar de bevolking de gewoonte heeft te defaeceeren boven op den grond in de onmiddellijke nabijheid der huizen. Hier dient de bevolking dus door voorlichting en overreding tot hygiënischer gewoonten te worden gebracht. Individueele behandeling der patiënten zou hier niet baten, aangezien zij weer onmiddellijk zouden worden gereïnfecteerd. De ziekte kan volkomen worden genezen door de mijnwormkuur met oleum chenopodii. Uit het voorgaande blijkt dat de mijnworm en de mijnwormziekte geenerlei verband houden met mijnen.

Mijten en **Teken,** (Mal., Jav. tjaplak, kĕrpati) d.z. parasitische mijten, komen ook in den archipel in soorten voor: de **kaasmijt, kaneelmijt,** de **fluweelmijten** of **geluksspinnetjes** (Jav. tĕngoe), de Sumatraansche **koetoe babi** die de kiemen van de z.g. rivierkoorts van rat op mensch overbrengen, de **hondenteek,** die een hondenziekte overbrengen op dezelfde wijze als sommige muskieten (anophelinen) de malaria overbrengen, de **karbouwenteek,** de **haarmijten,** die in de haarzakken leven zoowel van den mensch als van honden (die er zeer slecht tegen kunnen en er aan kunnen sterven), varkens en andere dieren en ten slotte de **schurftmijt.**

Mystieke Broederschappen, zie **Islam** onder **Mystiek** en zie **Pan-Islamisme.**

N.

Naaktslakken, dat zijn slakken zonder schaal of huisje, komen in Indië veel minder voor dan in Nederland. Zie **Slakken.**

Naamgeving. Eigenlijke geslachts- of familienamen zijn bij de Inlanders in het algemeen niet gebruikelijk. Waar zulks wel het geval is, zooals in de Minahasa, de Molukken en sommige eilanden van den Timor-archipel is men onder Europeeschen invloed (veelal ook van het Christendom) daartoe gekomen en onder dezen invloed zijn zij ook erfelijk geworden. Ook in sommige Mohammedaansche streken (Bolaäng Mongondou, Gorontalo, San-

gie- en Talaud-eilanden) heeft de adel erfelijke geslachtsnamen, vrij stellig ook naar Europeesch voorbeeld.

Ook het Europeesch privaatrecht oefent zijn invloed hierop uit. Inlanders die zich aan dit recht geheel of gedeeltelijk onderwerpen en nog geen geslachtsnaam hebben, dienen er een aan te nemen. De aan te nemen geslachtsnaam moet door den gouverneur-generaal worden goedgekeurd en wordt van rechtswege ook die van de echtgenoote, tenzij deze reeds een geslachtsnaam voert. De geslachtsnaam mag niet zijn een naam, die naar Inlandsche begrippen een rang of titel aanduidt, dan wel met een rang of titel verband houdt (art. 10 Stb. 1917 no. 12 j° 528).

Met het voortschrijden der beschaving komen hoe langer hoe meer Inlandsche aanzienlijken en kooplieden er toe erfelijke geslachtsnamen aan te nemen, en wel goeddeels om dezelfde redenen, welke de Europeanen er toe bracht geslachtsnamen aan te nemen. (Men vergeet veelal dat in 1825 in Nederland het voeren van een geslachtsnaam nog niet algemeen was, niettegenstaande het imperatieve voorschrift ter zake).

De bevoegdheid tot het verleenen van vergunning tot naamsverandering aan in 's Lands dienst zijnde of gepensionneerde Inlandsche ambtenaren in Ned.-Indië berust bij de hoofden van gewestelijk bestuur en in de provinciën bij de residentenafdeelingshoofd. Die bevoegdheid strekt zich niet uit tot die Inlandsche ambtenaren die een in een akte van naamsaanneming dan wel in een geboorteakte vermelden geslachtsnaam voeren. Naamsverandering van dezen mag alleen plaats hebben uit krachte van een schriftelijke beschikking van den gouverneur-generaal.

De groote massa der inheemsche bevolking echter heeft nog geen geslachtsnaam. De naamgeving bij deze geschiedt nog volgens vooruderlijke gewoonte. In de Islamietische streken krijgt het kind kort na de geboorte (3e of 7e dag) een naam, hetwelk in tegenwoordigheid der dorpsgenooten op feestelijke wijze, door middel van een sedekah, plaats heeft. De keuze van den naam is willekeurig en hangt van allerlei omstandigheden af. Soms geeft men de namen der grootouders indien dezen nog leven. De namen kunnen zijn gewone Javaansche of Maleische dan wel Hindoesche of Arabische, veelal verbasterd.

De kort na de geboorte gegeven naam is de kindernaam, welke op lateren leeftijd door een anderen naam wordt vervangen. Bij den kleinen man op **Java** geschiedt dit veelal na de geboorte van het eerste kind; de ouders worden dan naar het eerste kind genoemd met voorvoeging van Pak (van Bapak, vader) voor den vader en Bok (Embok, moeder) voor de moeder. Heet het kind dus Kromo, dan heet de vader Pak Kromo, d.i. de vader van Kromo, en de moeder Bok Kromo. Deze namen behoudt men dan meestal, tenzij het kind sterft, in welk geval men dan wel den kindernaam weer aanneemt of den naam van het tweede kind.

Een andere reden tot naamsverandering is het ondervinden van voortdurenden tegenspoed. Men probeert het dan eens met een anderen naam (om de tegenwerkende geesten te verschalken). Op Java is het ook algemeen gebruikelijk van naam te veranderen indien men maatschappelijk rijst. Regenten en andere hoogwaardigheidsbekleeders ontleenen hun nieuwen naam veelal aan het Oud-Javaansch (Kawi).

Christen-Inlanders nemen veelal bijbelsche namen aan, vooral in het oosten van den archipel.

In **Atjeh** geschiedt de naamgeving eerst na de kraamperiode, o.i. na den 44en dag. De teungkoe geeft het kind dan, na raadpleging van zijn kalender, een Arabischen naam. Veelal wordt deze echter niet gebruikt en wordt de betrokkene genoemd naar een willekeurig voorwerp uit zijn omgeving of met een naam ontleend aan zijn uiterlijk. Naamsverandering uit bijge-

loof schijnt er niet voor te komen.

In de **Minangkabausche landen** geschieden de kindernaamgeving en de gewone naamgeving op nageñoeg gelijke wijze als op Java. Verder heeft men daar nog de galar poesaka, d.i. de in eene familie erfelijke naam of titel. Hierbij moge worden opgemerkt dat men in de Maleische landen geen onderscheid maakt tusschen naam en titel. De woorden „nama" en „galar" beteekenen beide zoowel „naam" als „titel". De galar poesaka wordt geplaatst achter den gewonen naam, dus b.v. Si Seleiman galar Soetan Saripado of Jahja galar Datoek Madjo Lelo. Deze gaat over op den oudsten zusterzoon. Een en ander houdt verband met het matriarchaat en de soekoeindeeling in de Minangkabausche landen (zie **Minangkabau**). Ieder soekoehoofd (pénghoeloe, in de Bovenlanden met den titel „datoek") heeft dus vanzelfsprekend een galar.

Ook de orang nan ampat djenis hebben een galar. Dezelfde galar als de penghoeloe wordt ook wel door andere mannelijke volwassen personen derzelfde familie gevoerd, echter zonder het praedicaat „datoek" dat den penghoeloe is voorbehouden. De in de galars voorkomende titels soetan, maharadjo, radjo, bagindo enz. geven in de Bovenlanden geenerlei aanduiding van voorname afstamming of rang; wèl de titel datoek. In de Benedenlanden echter duiden deze wel op een zekeren adelstand, al geven zij hieromtrent ook al geen zekerheid meer. De penghoeloeverheffing met daarbij behoorende galarverleening gaat met een gemeenschappelijk feest gepaard. Zie over de ter zake van het verleenen bevoegde instanties onder **Minangkabau.**

Ook de **Bataks** kennen de galars, vermoedelijk onder Maleischen invloed. Ook personen van eenvoudigen stand voeren daar een galar. De kinder- en gewone naamgeving geschiedt eveneens ongeveer overeenkomstig gebruik op Java, met dien verstande dat indien het eerste kind een jongen is, de vader, indien het een meisje is, de moeder den naam geeft. Het lot (even of oneven aantal rijstkorrels) beslist welke naam het gunstigst is. Het aannemen van den naam van het oudste kind door de ouders is trouwens een vrij algemeen gebruik in den archipel. Ook het loten komt bij onderscheidene stammen voor.

In het gewest **Palembang** voeren de margahoofden een door den resident erkenden „djoeloer", een spreuk of devies van zeer ouden oorsprong met soms onzekere beteekenis. De djoeloer is inhaerent aan de familie, maar wordt alleen gevoerd door het familiehoofd dat margahoofd is. In dit gewest is het, naar Arabisch voorbeeld, ook zeer gebruikelijk patronimica te voeren, bv. Said bin Mohammed Noer, d.i. Said zoon van Mohammed Noer.

Nachtzwaluwen, zie **Geitenmelkers.**

Nadjis (Ar.) beteekent ritueel onrein volgens de Mohammedaansche wet; het verachtelijk „tjies" is een verbastering van nadjis.

Naga (Skr.), slang of draak welke in de Hindoe-Javaansche literatuur en kunst (als ornament, Boroboedoer) een rol speelt.

Nagarakĕrtagama, een in 1287 door Prapantja vervaardigd lofgedicht op koning Hayam Woeroek van Madjapahit (zie **Madjapahit**), is een der bronnen voor de Javaansche geschiedenis.

Nagari of nĕgari (Skr.), de Inlandsche gemeente ter Sumatra's Westkust. Zie **Minangkabau.**

Nagari-schrift, het bekendste der Indische alphabetten. Op Java zijn eenige steenen inscripties in dit letterschrift. Haar aantal is echter zeer gering in vergelijking met de Kawi-opschriften. Het heeft dus klaarblijkelijk op Java nooit ingang gevonden.

Nahdatoel Oelama. Een in Januari 1926 onder orthodoxe Mohammedaansche wetgeleerden te Soerabaja opgerichte vereeniging, welke zich ten doel stelt een strenge belijdenis van den Islam volgens een der vier erkende Mohammedaansche rechtsscholen te bevorderen. P. B.

Naib, plaatsvervanger van den

afdeelingspanghoeloe; districtspanghoeloe; zie **Moskeepersoneel** en **Panghoeloe.**

Namatote, eiland aan de Zuidkust van Nieuw-Guinee, ten Westen van de Triton-baai.

Namlea, hoofdplaats der onderafdeeling Boeroe, afdeeling Amboina, residentie der Molukken.

Namnam (Jav., Mal.), sierboom met eetbare peulen (gekookt als moes), veel gekweekt in den archipel.

Nanas, de ananasplant, in den archipel algemeen gekweekt en ook verwilderd voorkomend. De smakelijke vrucht is algemeen bekend. Van de bladvezels wordt wit garen gemaakt, gebruikt bij het weven. Een kleine, doch zeer fijne en geurige soort is de nanas Bogor (Bogor is Buitenzorg) die echter ook elders dan in Buitenzorg, zelfs in de buitengewesten wordt gekweekt. De vrucht kan prikkelend en ontstekend werken op het slijmvlies van het spijs- en darmkanaal. Men doet goed haar met zout te eten, wat tevens den smaak verhoogt.

Nangapinok, hoofdplaats der onderafdeeling Melawi, afdeeling Sintang, residentie Westerafdeeling van Borneo.

Nangka (Mal., Soend.), groote boom, allerwege geteeld en op Java in het wild voorkomende. De aan den stam groeiende vruchten zijn door den Inlander zeer gewild. Ook de pitten worden geroosterd gegeten. Het melksap wordt als plakmiddel en als vogellijm gebruikt. Het harde, gele hout wordt voor allerlei doeleinden gebruikt: huizenbouw, meubels, gereedschap, bellen voor de runderen, klankbord van de rĕbab (zie **Muziek** en **Muziekinstrumenten**), enz.

Nangka Belanda is de bekende zuurzak, allerwege in den archipel gekweekt om de smakelijke, aromatische, rinsche vruchten, die rauw gegeten worden. Nog smakelijker gezeefd met suiker en rooden wijn.

Nanoesa-Eilanden, ten Noorden van de Talaud-eilanden, onderafdeeling Sangië- en Talaud-eilanden, residentie Manado.

Napoe; Kanatang, Napoe en Kapoendoek, zelfbesturend landschap der onderafdeeling Midden- en Oost-Soemba, afdeeling Soemba, residentie Timor en Onderhoorigheden.

Napoeh, zie **Dwerghert.**

Nassau-Gebergte, vroeger Sneeuwgebergte genoemd, voortzetting in Oostelijke richting van het Charles Louis-gebergte op Nieuw-Guinee. In het Nassau-gebergte liggen de hoogste sneeuwtoppen van den archipel: de Idenburgtop (4655 M.), de Carstenstoppen (5040 M.), de Wilhelminatop (4450 M.), het J. P. Coengebergte (4595 M.), de Prins Hendriktop (4580 M.), de Julianatop (4720 M.). Het is een sneeuwgebergte met gletschers: op alle genoemde toppen ligt de eeuwige sneeuw.

Natal en Batangnatal, onderafdeeling der afdeeling Padangsidimpoean, residentie Tapanoeli, onder een controleur B.B. met standplaats Natal. De onderafdeeling telt ruim 26.000 inwoners, waaronder een 10-tal Europeanen en circa 150 Chineezen. Op de grens met Sumatra's Westkust ligt de Goenoeng Malintang (2262 M.) en ten Noorden daarvan de Sorik Marapi (2145 M.). De Batang Gadis vormt de grens met de onderafdeelingen Groot- en Klein-Mandailing, Hoeloe en Pekantan en Angkola en Sipirok. De bevolking bestaat grootendeels uit Maleiers en verder Mandailing-Bataks. Natal is door een autoweg verbonden met den grooten weg Padang-Medan.

Natoena-Eilanden, groep eilanden in de Zuid-Chineesche zee, behoorende tot de onderafdeeling Poelautoedjoeh (zie aldaar), residentie Riouw en Onderhoorigheden.

Natuurmonumenten. Hieronder verstaat de wet de door den gouverneur-generaal als zoodanig aangewezen, tot het Landsdomein behoorende terreingedeelten, waarop door anderen geen rechten worden uitgeoefend en waarvan de zooveel mogelijk ongerepte instandhouding met het oog op de bijzondere wetenschappelijke of aesthetische waarde daarvan in het algemeen belang wenschelijk wordt geacht.

Het spreekt vanzelf dat in de ordonnantie welke deze materie regelt (Stb. 1932 no. 17) maatregelen worden voorgeschreven die de natuurrijkdommen van Ned.-Indië beschermen. Zij verbiedt elke handeling waardoor verandering wordt gebracht in den bestaanden algemeenen toestand van zulk een monument of ten aanzien van daartoe behoorende of daarvan deel uitmakende zaken, als het verzamelen van planten, vangen, wonden of dooden van dieren, stichten van brand, enz., enz. Voor wetenschappelijke doeleinden kan de directeur van economische zaken aan bepaalde personen ontheffing van deze verbodsbepalingen verleenen. Dit departementshoofd kan ook in overeenstemming met het betrokken hoofd van gewestelijk bestuur de aangewezen terreinen sluiten voor het openbaar verkeer.

Bij de genoemde (nieuwe) Natuurmonumenten- en wildreservatenordonnantie is de mogelijkheid geopend om naast de natuurmonumenten, welke eene algemeene natuurbescherming ten doel hebben, ook, ter bescherming van de fauna, z.g. wildreservaten in het leven te roepen. (Zie onder **Jacht**). Het dagelijksch toezicht op de binnen 's Lands bosschen gelegen natuurmonumenten en wildreservaten berust bij het boschwezen, dat op de overige bij het binnenlandsch bestuur.

Aanwijzingen van natuurmonumenten en wildreservaten hebben plaats gehad bij de Stbn. 1919 nos. 90 en 392, 1920 no. 736, 1921 no. 683, 1922 no. 765, 1923 no. 382, 1924 no. 43, 1925 nos. 15 en 243, 1926 no. 469, 1927 no. 386, 1928 no. 69, 1929 no. 474, 1930 no. 402, 1931 nos. 99 en 167. Zie voorts Stb. 1932 no. 28.

Natuurwetenschappelijke Raad voor Nederlandsch-Indië, gevestigd te **Batavia.** Deze is bij ordonnantie (Stb. 1928 no. 57) ingesteld. De raad is bestemd tot:

a. een raadgevend lichaam voor de regeering op het gebied der natuurwetenschappen;
b. een middelpunt van samenwerking voor de beoefenaars der natuurwetenschappen in Ned.-Indië;
c. een band van vereeniging tusschen de beoefenaars der natuurwetenschappen in Ned.-Indië en die van andere landen;
d. een inrichting tot bevordering van zoodanige wetenschappelijke onderzoekingen en ondernemingen als slechts door samenwerking van de beoefenaars der natuurwetenschappen en door ondersteuning van de regeering kunnen worden tot stand gebracht.

De raad bestaat uit ten hoogste dertig in Ned.-Indië gevestigde leden, zooveel mogelijk alle vakken der natuurwetenschappen vertegenwoordigende, benoemd door den gouverneur-generaal.

Nautilus, zie **Inktvisschen.**

Ndjong, zelfbesturend landschap der onderafdeeling **Sigli,** afdeeling Pidië, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden.

Nederburgh (Mr. Sebastiaan Cornelis), zie **Commissaris-Generaal.**

Nederlanderschap, Nederlandsch onderdaanschap, zie **Bevolking van N.I. (Staatk. Ind.).**

Nederlandsch-Indische Artsenschool te Soerabaja, zie **Onderwijs.**

Nederlandsch-Indische Bond Voor Technische Arbitrage te **Semarang** heeft ten doel op het gebied van de technische bedrijven en den aanverwanten handel, het ontstaan van geschillen voortvloeiende uit overeenkomsten, zooveel mogelijk te voorkomen en de oplossing van dergelijke geschillen door middel van arbitrage te bevorderen.

Nederlandsch-Indische Escompto-Maatschappij, zie **Banken, Bankwezen.**

Nederlandsch-Indische Handelsbank, zie **Banken, Bankwezen.**

Nederlandsch-Indische Hypotheekbank, zie **Banken, Bankwezen.**

Nederlandsch-Indische Radio Omroep Maatschappij (N. I. R. O. M.). Deze omroepmaatschappij was voornemens eind Maart 1934 te beginnen met de uitzending van haar

programma's. Te Tandjong Priok zal een zender worden gebouwd met een vermogen van 10 Kilowatt in de antenne. Daar het niet mogelijk is deze op genoemd tijdstip bedrijfsklaar te hebben, zal zoolang de gouvernementszender van gelijke sterkte te Bandoeng worden gehuurd. Deze zenders zijn dan de grootste zenders in Zuid-Oost-Azië. De golflengte zal bedragen 49.02 meter. Daar de lange golven door de vele luchtstoringen in de tropen niet bruikbaar zijn is men aangewezen op korte golven. Het hieraan verbonden nadeel van fading zal worden ondervangen door het opstellen van plaatselijke zenders. Het ligt mede in de bedoeling een Nirom-bode uit te geven. Een verplichte radio-contributie van *f* 40.- per jaar zal moeten worden betaald.

Nederlandsch-Indische Spoorweg Maatschappij, zie **Spoor- en Tramwegen.**

Nederlandsch-Indische Tramweg Maatschappij, zie **Spoor- en Tramwegen.**

Nederlandsch-Indische Veeartsenschool te **Buitenzorg**, zie **Veeartsenijkundige Dienst.**

Nederlandsch-Indische Vereeniging Michiel Adriaansz. de Ruyter, gevestigd te **Batavia** heeft den doel het opwekken en aanwakkeren van de belangstelling in het zeemansvak bij de Ned.-Indische jeugd en het verschaffen van hulp en steun aan den zeeman in Ned.-Indië.

Nederlandsch-Indische Vrijzinnige Bond (N.I.V.B.). Opgericht einde 1916, streeft de bond naar toekenning aan de bevolking van zelfbestuur op democratischen grondslag binnen het Nederlandsch staatsverband. Met verwerping van de theorieën betreffende rassen- of klassenstrijd, acht de bond de associatie-politiek de eenig aanvaardbare ter bereiking van zijn doel. De N.I.V.B. omvat een 500-tal leden van Europeeschen en Inlandschen landaard. P. B.

Nederlandsch-Indische Wegenvereeniging te **Bandoeng**, in 1924 opgericht, stelt zich ten doel de belangen te dienen van wegbeheerders en weggebruikers in Ned.-Indië en treedt daartoe op als centraal studiebureau en proefstation van vraagstukken op het gebied van weg en verkeer.

Nederlandsche Handelmaatschappij, zie **Banken, Bankwezen.**

Nederlandsche Telegraaf Maatschappij „Radio Holland", zie **Post-, Telegraaf- en Telefoondienst.**

Neteldieren of Holtedieren, zooals anemonen, koralen en kwallen zijn in het algemeen zeebewoners. Een uitzondering hierop vormt de **zoetwaterpoliep** of **hydra**, eerst kort geleden ook in den archipel ontdekt; deze behoort tot de klasse der **kwalpoliepen.** De naam holtedieren of neteldieren ontleenen zij aan het holle lichaam en aan de netelorganen die zij bezitten. De holle buis van het lichaam is door de „voetplaat" vastgemaakt aan een waterplant; aan het andere einde van het buisvormig lichaam is een krans van vangarmen of tentakels, die kunnen worden uitgerekt of ingetrokken. Vooral op de tentakels zitten de z.g. netelbatterijen. Deze veroorzaken bij aanraking het bekende onaangename, branderige gevoel. De hydra dankt deze naam aan zijn regeneratievermogen, d.w.z. dat hij in stukjes gesneden nieuwe individuen vormt - uit elk stukje ontwikkelt zich een nieuw individu. (De hydra is het monster uit de Grieksche sagen dat voor elken afgehouwen kop er twee terug krijgt). Ook de gewone voortplanting geschiedt door knopvorming. Tot de kwalpoliepen behooren ook de **buis-** of **staatkwallen**, die echter niet met den voet vastzitten maar vrij ronddrijven met den voet naar boven. Het meest bekend hiervan is de **porpita**, waarvan de voet zilverkleurig is met een blauwen rand; de naar beneden (onder het wateroppervlak) hangende vangarmen zijn blauw. Berucht is het **Portugeesche oorlogsschip** (Mal. **benang-benang** = draadjes), welks tentakels krachtige netelbatterijtjes hebben evenals het **bezaantje**, aldus genoemd naar een op een zeil gelijkend uitsteeksel op den voet.

Een tweede klasse is die der

bloemdieren, omvattende de **zeeanemonen** of **zeerozen** en de **koraaldieren.** Men onderscheidt hierin **zesstralige** en **achtstralige bloemdieren.** Tot de zesstralige behooren de anemonen of zeerozen. Hoewel zij met de voetschijf vastzitten (o.a. op de koraalriffen) kunnen zij zich langzaam verplaatsen. Tusschen de tentakels door zwemmen gewoonlijk oranjevischjes, die immuun zijn voor de netelbatterijen doch hierdoor worden beschermd tegen hun belagers. Omgekeerd voeden zij de anemoon als zij zelf verzadigd zijn. Een geval van **symbiose** dus (samenleving tot wederzijdsch nut). Ook de **heremietkrab** en de **pakjesdrager** dragen anemonen met zich, de eerste op de schelp die hem tot woning dient, de tweede op den rug.

De koralen zijn behandeld onder **Koralen** en **Koraalriffen.** Tot de achtstralige bloemdieren behooren het **zwarte koraal** (Mal. **akar bahar,** zie aldaar), de **zeewaaiers** en het **orgelpijpkoraal,** roode kalkbuisjes, verbonden door dwarsvlakken.

Netvleugeligen, zie **Mierenleeuwen.**

Neusaap, zie **Apen.**

Neusfluit, zie **Muziek- en Muziekinstrumenten.**

Neushoorns (Mal., Jav. **badak**). Van deze familie (rhinocerotidae) komen in den archipel voor de **Javaansche neushoorn,** die één hoorn op den neus heeft. Vooral bij het mannetje is deze hoorn ontwikkeld. Hij komt voor in Bengalen, Malaka, Sumatra en Java. Hij is aan het uitsterven; het is niet zeker of hij op Java nog voorkomt. De **Sumatraansche neushoorn** heeft twee horens op den neus en is kleiner en meer behaard dan de Javaansche neushoorn.

De neushoorns worden gevangen in valkuilen. Men jaagt er op ter wille van de huid, waarvan zweepen worden gemaakt en van den hoorn, waarvan allerlei voorwerpen worden gemaakt (in Europa knoppen voor wandelstokken). Aan den hoorn worden allerlei krachten toegeschreven; stukjes er van worden als amulet gedragen. Maakt men er een drinkbeker van dan zullen vergiftigde dranken er in opschuimen, enz.

Zij zijn planteneters en leven eenzaam, nooit in troepen.

Neushoornkever, zie **Kevers, Torren** of **Schildvleugeligen.**

Neushoornvogels (Mal. **boeroeng enggang,** Jav. **rangkong**). Van deze familie komen in den archipel onderscheidene soorten voor. Deze zwart-wit gekleurde vogels hebben een voorwereldlijk aspect: op den reusachtigen snavel hebben zij nog een grooten hoornen verdikking „hoorn" genoemd. Men heeft er met een hollen en met een massieven hoorn. Uit de laatste worden allerlei voorwerpen (knoopen) vervaardigd. Deze vogels voeden zich met vruchten en insecten en nestelen zich in boomholten: het wijfje broedt in een holte welker opening door het mannetje nagenoeg geheel wordt dichtgemetseld. Deze voorziet haar echter van voedsel.

Neusrog. Deze visch staat op den overgang van haaien en roggen. (Zie aldaar).

Ngada, onderafdeeling en zelfbesturend landschap der afdeeling Flores, residentie Timor en Onderhoorigheden, onder een gediplomeerd gezaghebber B.B. met standplaats Batjan. De onderafdeeling telt bijna 100.000 inwoners, waaronder 34 Europeanen en 140 Chineezen. Zij bestaat uit de zelfbesturende landschappen Rioeng, Nageh en Ngada. Het landschap is zeer bergachtig en de hoogvlakte zeer vruchtbaar. De hoogste top is de goenoeng Inerië (2400 M.). De bevolking behoort deels tot het Maleische, deels tot het Papoesche ras.

Ngajogjåkërtå, Javaansche spelling van Jogjakarta.

Ngandjoek, regentschap, district en onderdistrict met gelijknamige hoofdplaats der residentie (afdeeling) Kĕdiri, provincie Oost-Java. Het regentschap telt bijna 475.000 inwoners, waaronder 750 Europeanen en circa 4500 Chineezen. De hoofdplaats ligt aan de spoorlijn naar Soerabaja.

Ngawi, regentschap, district en

onderdistrict met gelijknamige hoofdplaats der residentie (afdeeling) Madioen, provincie Oost-Java. Het regentschap telt bijna 390.000 inwoners, waaronder ruim 600 Europeanen en ruim 1500 Chineezen. De hoofdplaats ligt dicht bij de samenvloeiing van de rivier van Madioen en de Solo-rivier. Er is veel particuliere nijverheid (koffie, houtaankapmaatschappijen).

Ngèlmoe (Jav.), zie **Ilmoe.**

Ngoko, zie **Javaansch.**

N.I.A.S., afkorting van Nederlandsch-Indische artsenschool, zie **Onderwijs.**

Nias, afdeeling der residentie Tapanoeli, onder een assistent-resident met standplaats Goenoengsitoli. De afdeeling telt bijna 200.000 inwoners, waaronder een 80-tal Europeanen en ruim 1400 Chineezen. Zij is verdeeld in drie onderafdeelingen: 1. Noord-Nias, 2. Zuid-Nias en 3. Batoe-eilanden. Het grootste gedeelte van de afdeeling wordt ingenomen door het eiland Nias. De omliggende eilandjes zijn koraalformaties. Evenals het eiland Nias zelf loopt het kerngebergte evenwijdig aan Sumatra. De fauna bestaat uit wilde zwijnen, herten, kidang en kantjil, apen, stekelvarkens, schubdier en apen. Ofschoon Nias veel overeenkomst heeft met Sumatra komen de tijger en de beer er niet voor, evenmin de olifant en de neushoorn.

Omtrent den oorsprong der bevolking is niets met zekerheid bekend. Vermoedelijk stamt zij uit Achter-Indië en is zij een vermenging van onderscheidene kolonisaties. Men onderscheidt een grof (Mongoolsch aandoend) en fijner element. Er is duidelijk onderscheid tusschen de Noord- en de Zuid-Niassers; de laatsten zijn beschaafder, grooter en intelligenter. Ook in de taal (van den Maleisch-Polynesischen taalstam) is verschil.

Koppensnellen kwam hier vroeger veel voor. In het algemeen is het huwelijk er exogaam. De vrouw wordt door den man gekocht, is dus zijn eigendom. Vandaar ook het leviraatshuwelijk (zwagerhuwelijk, zie **Huwelijk**). Onder de bevolking heeft men heidenen, Mohammedanen en Christenen.

Hoofdmiddelen van bestaan zijn rijst en oebi.

Vroeger werd het eiland door Atjehers geëxploiteerd die er menschen en goederen roofden. Hieraan heeft het gouvernement sedert drie kwart-eeuw een einde gemaakt. De aanraking met de Nederlanders dateert van 1669. Het eiland leverde de Compagnie echter niet voldoende winst. Eerst in 1840 kwam te Goenoeng Sitoli een definitieve vestiging. Militaire strafexpeditities hadden herhaaldelijk plaats. Sedert 1908 zetelt te Goenoengsitoli een assistent-resident.

Niboeng (Mal.) Een in het Westen van den archipel veel aan de kusten voorkomende palm, die duurzaam hout levert voor huizenbouw (palen, vloeren). De bladeren worden voor dakbedekking gebruikt. Het palmiet is eetbaar en de vruchten worden gebruikt bij het sirihkauwen.

Nieuw-Guinee. De grens tusschen het Westelijke Nederlandsche gebied en Oostelijke Australische gedeelte van dit eiland loopt langs den 141en meridiaan, behoudens waar deze de Fly-, de Sepik en de Tami-rivieren zou kruisen. Aldaar loopt de grens langs deze rivieren voor zoover ze ten Westen van genoemden meridiaan loopen (zie ook onder **Grondgebied**). Het Zuidelijke grenspunt is de monding van de Bensbachrivier, het Noordelijke de monding van de Tamirivier. Het gebied behoort tot de residentie der Molukken: het Zuid-Oostelijk gedeelte ressorteert onder de afdeeling Amboina, het Noordelijk en Noord-Westelijk gedeelte tot de afdeeling Ternate. De grens tusschen deze beide deelen loopt over het Nassau-gebergte (zie aldaar) en van den Idenburg-top tot Kaap Steenboom. Het onder Amboina ressorteerende gedeelte is geheel rechtstreeks bestuurd gebied, het onder de afdeeling Ternate ressorteerende gedeelte behoort tot het gebied van het landschap Tidore.

Eerstgenoemd gedeelte bestaat

Toovenaar van Zuid-Nieuw-Guinee.

Majoe-feesten — Zuid-Nieuw-Guinee.

Jonggehuwde met touwkapsel — Zuid-Nieuw-Guinee.

Papoea's op de Lorentz-rivier — Zuid-Nieuw-Guinee.

uit de onderafdeelingen: 1. Zuid-Nieuw-Guinee en 2. Boven-Digoel; laatstgenoemd gedeelte uit de onderafdeelingen: 1. Manokwari, 2. Sorong, 3. Hollandia en 4. West-Nieuw-Guinee (zie voor deze onderafdeelingen op de namen). Het totaal aantal inwoners van Nederlandsch-Nieuw-Guinee bedraagt, gedeeltelijk geteld, gedeeltelijk geschat (telling 1930) nog geen 280.000, waaronder een 300-tal Europeanen en ruim 1300 Chineezen. Dit gebied, dat ruim 11 maal de oppervlakte heeft van Nederland heeft dus $^1/_{30}$ van het aantal inwoners van Nederland. Geen wonder dat in tijden van depressie en werkloosheid dit reusachtige, schaarsch bevolkte gebied algemeene belangstelling wekt met het oog op kolonisatiemogelijkheden (zie ook **Kolonisatie**). Op initiatief van het Indisch Comité voor wetenschappelijke onderzoekingen en in samenwerking met de regeering werd besloten tot een nadere beschouwing van het kolonisatievraagstuk in het algemeen. De resultaten van een daartoe uitgezonden bodemkundige expeditie waren niet bemoedigend. Het terrein van onderzoek was uiteraard echter zeer beperkt. De weinige kennis van het groote gebied is een bezwaar dat niet in een korte spanne tijds kan worden ondervangen. De drang naar kolonisatie naar Nieuw-Guinee is zoodanig toegenomen dat de regeering zich niet langer kon afzijdig houden en contact heeft gezocht met de vertegenwoordigers van vereenigingen die zich hiervoor interesseeren, zooals het Indo-Europeesch Verbond, de Vaderlandsche Club (die in Nederland een comité heeft gevormd dat dit onderwerp bestudeert en belangstelling er voor wekt), de Vereeniging Kolonisatie Nieuw-Guinee, de stichting Immigratie en Kolonisatie Nieuw-Guinee te Bandoeng en de stichting Kolonisatie Poeloe Laoet. Ten slotte is in Nederland door den minister van koloniën ingesteld een comité Nieuw-Guinee ten einde den minister ter zake van advies te dienen.

Een gelukkig samentreffen van den drang naar kolonisatie op Nieuw-Guinee is het verzoek der Nederlandsche petroleummaatschappijen tot opsporing en ontginning van aardolieproducten aldaar. Het is duidelijk dat de exploitatie van aardolie (of andere producten van den bodem), ja zelfs de exploratie, de kolonisatie sterk zal kunnen stimuleeren. Kortelings werd bij den Volksraad een wetsontwerp ingediend betreffende het sluiten van 5-a contracten met een Naamlooze Vennootschap welke zal worden opgericht door de Bataafsche Petroleum Maatschappij, de Nederlandsche Koloniale Petroleum Maatschappij en de Nederlandsche Pacific Petroleum Maatschappij, voor de opsporing en ontginning van Aardolieproducten op Nieuw-Guinee. Aan de door den minister van koloniën onderteekende memorie van toelichting is het volgende ontleend:

De overeenkomst zal worden aangegaan voor terreinen ter uitgestrektheid van hoogstens 1.000.000 H.A., door die vennootschap te kiezen uit een harerzijds geologisch te exploiteeren gebied van 10.000.000 H.A. De exploratietermijn wordt bepaald op tien jaren. Hetgeen tot dusver omtrent de geologie van Nieuw-Guinee bekend is levert nog geen aanwijzing op voor een loonende mijnindustrie aldaar. De aan de opsporing verbonden kosten gaan de draagkracht der landsbegrooting nu en voor de naaste toekomst ver te boven. (Opgemerkt zij dat 5-A contracten zijn contracten krachtens artikel 5-A van de Indische Mijnwet, volgens hetwelk het gouvernement bepaalde streken voor zich zelf kan reserveeren, waardoor deze streken niet meer door particulieren mogen worden geëxploiteerd. Exploiteert het gouvernement niet zelf dan kan het met particulieren een contract - het 5-A contract - sluiten. Het Land heeft dan het voordeel van vast recht, cijns en een aandeel in de netto-winst, benevens het indirecte voordeel verbonden aan de openlegging van ontoegankelijke stre-

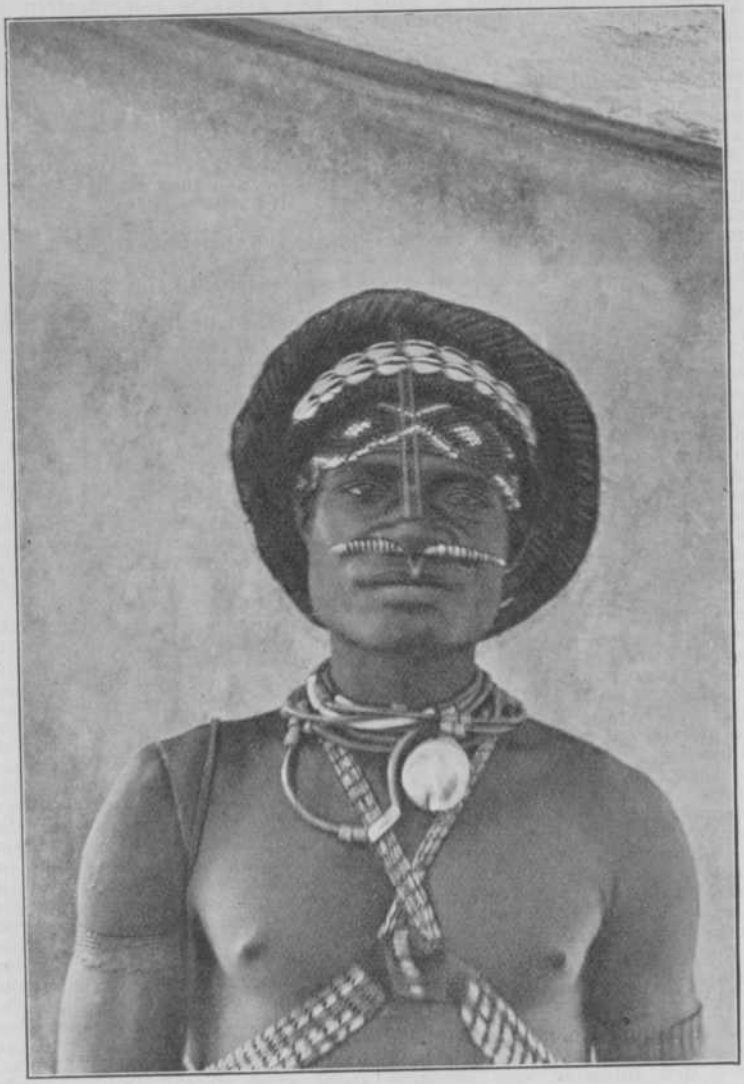

Papoea, stam der Boromesso — Centraal-Nieuw-Guinee.

Papoea van Manokwari — Noord-Nieuw-Guinee.

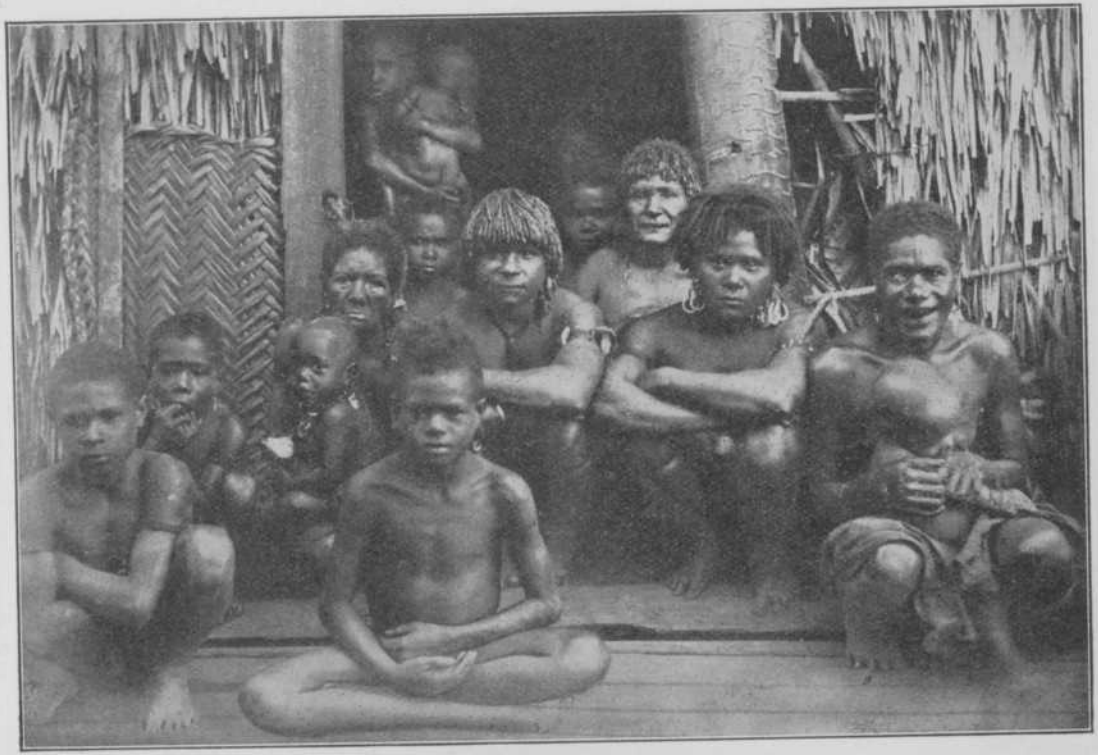

Vrouwen van Ajapo — Noord-Nieuw-Guinee.

Vrouwen en meisjes van Mandoesir — Noord-Nieuw-Guinee.

ken met de daaraan verbonden werkverschaffing).

Volgens de jongste persberichten (ontleend aan de „Pacific Islands Monthly") heeft in de maanden Maart-Juli 1933 een oeconomische verkenning plaats gehad in het centrale bergland van Australisch Nieuw-Guinee, ongeveer 300 K.M. van de grens met het Nederlandsche gebied. Aan de landexpeditie ging een luchtverkenning vooraf. Het resultaat was de ontdekking van een groot, zeer vruchtbaar plateau met een aangenaam, gematigd klimaat en dicht bevolkt met bekwame landbouwers; de bevolking werd hier op circa 300.000 zielen geschat.

Nog een ander belangrijk feit werd geconstateerd, namelijk dat zich ten Westen van deze streek, dus nog dichter bij het Nederlandsche gebied nog een dergelijke hoogvlakte bevindt. Ook daar zijn de rijke, uitgestrekte hooglanden bebouwd en vermoedelijk dicht bevolkt. Het vermoeden is gewettigd dat men hier een bergketen heeft welke een voortzetting is van het Nassau-gebergte in Nederlandsch Nieuw-Guinee. In dat geval ligt het voor de hand dat zich ook daar dergelijke terreinen bevinden welke geschikt zijn voor kolonisatie van Europeanen. Zouden echter alle vruchtbare gebieden inderdaad reeds een dichte bevolking hebben dan zou het kolonisatieprobleem voor Europeanen daarmede evenmin zijn opgelost. De enorme kosten verbonden aan eene kolonisatie voor Europeanen in zoover van de kusten en van afzetgebieden gelegen streken zullen wellicht mede een onoverkomelijk bezwaar blijken. In alle geval openen de gedane ontdekkingen nieuwe perspectieven. Volledigheidshalve zij hiermede vermeld dat men in het Australisch gedeelte zocht naar goudrijke gebieden.

De inboorlingen van Nieuw-Guinee worden door de omwonenden Inlander Papoea's genoemd, hoewel ze zoowel in uiterlijk voorkomen als in zeden en gewoonten, maar vooral in de taal onderling zeer verschillen.

Men onderscheidt in dit opzicht de volgende vijf gebieden:

I. Een gedeelte van de Noord-Westkust met de eilanden Waigeo, Batanta, Salawati en Misoöl met omliggende kleinere eilanden. De kustbewoners zijn sterk vermengd met Makassaren, Boegineezen, Cerammers, enz. De oorspronkelijke bevolking huist in het gebergte.

II. De gebieden om de Mac Cluer Baai. Het gedeelte ten Noorden van deze baai wordt om zijn vorm gewoonlijk „Vogelkop" genoemd. Op dit schiereiland vindt men vrij hooge toppen, o.a. het Lina gebergte (2780 M.) en het Arfak gebergte (2950 M.), ten Noorden waarvan aan de kust ligt de hoofdplaats Monokwari der gelijknamige onderafdeeling.

Op het schiereiland ten Zuiden van de Mac Cluer Baai ligt Fakfak, de hoofdplaats der onderafdeeling West-Nieuw-Guinee, ook dit schiereiland is gedeeltelijk bergachtig.

III. De verdere Zuidkust tot aan het Australisch gebied. Hierin de Argoeni-, Etna- en Flamingo-Baaien.

Aan deze kust monden eenige groote rivieren uit, die in den benedenloop bevaarbaar zijn voor groote zeestoomers. De grootste dezer rivieren is de Digoel-rivier [zie **Digoel (Boven)**]. Zij ontspringt in het Centrale bergland waar dwergstammen (zie aldaar) zijn aangetroffen. Zij zijn vreesachtig en vreedzaam. In het stroomgebied van de Digoel rivier en tusschen deze rivier en de Eilandenrivier zijn vrij talrijke inheemsche nederzettingen, alle koppensnellers, zoowel aan de kust als in de binnenlanden. Nog kortelings (eind 1933) zijn een paar van Tanah Merah (hoofdplaats der onderafdeeling Boven Digoel) gevluchte geïnterneerden gesneld, waarvoor een strafexpeditie werd gestuurd.

Aan de Zuid-Oostkust Merauke, de hoofdplaats der onderafdeeling Zuid-Nieuw-Guinee:

IV. De strook langs de Geelvink-Baai tot Kaap d'Urville en daartoebehoorende eilanden. Van de bewoners zijn het talrijkst de

Tempel te Ajapo — Noord-Nieuw-Guinee.

Trommen — Nieuw-Guinee.

Noemforen van de Schouten-eilanden, de Noordkust van Japèn en een deel van de Noord- en Westkust van de Geelvink-Baai. Zij heeten naar het eilandje Noemfor, op de kaart aangeduid als Mefoor.

De door deze Papoea's gesproken taal, van zuiver Maleisch-Polynesischen stam, wordt Noefoorsch of Mafoorsch genoemd.

V. De strook van Kaap d'Urville tot de Australische grens. Bij genoemde kaap valt de grootste rivier van Nieuw-Guinee, de Mamberamo (zie aldaar) in zee.

De Utrechtsche Zendingsvereeniging is werkzaam aan de Geelvinkbaai en op Japèn en te Hollandia, de hoofdplaats der gelijknamige onderafdeeling. Ook de Roomsch-Katholieke missie werkt op Nieuw-Guinee (het Apostolisch vicariaat van Ned.-Nieuw-Guinee, met hoofdzetel te Toeal op Klein-Kai).

De voornaamste voortbrengselen van Nieuw-Guinee zijn copra, notemuskaat, damar, tripang en schildpad.

Nikkelerts. De peridotieten (zeer basische gesteenten) om het Matano- en Towoetimeer in het noorden van Zuidoost-Celebes, bestaande uit dunieten (met overheerschend olivynbestanddeel), pyroxenieten (met overheerschend pyroxeenbestanddeel) en harzburgieten (een olivyn pyroxeen gesteente, dat bij Harzburg in den Harz ook gevonden wordt) bevatten een gering gehalte aan nikkel (0.28 % nikkeloxyde). Deze peridotiet massieven beslaan een oppervlak van ongeveer 4500 vierkante km. Door lateritische verweering der nikkelhoudende peridotieten blijft als restproduct een waterhoudend nikkelsilicaat achter van amorphe structuur, waarin het nikkelgehalte verhoogd is. De op deze wijze gevormde nikkelertsen zijn analoog aan die van Nieuw-Caledonië. De ertsen behooren tot de groene waterhoudende magnesiasilicaten der garnierietgroep. Chocoladekleurige variëteiten worden mede aangetroffen. Het nikkelgehalte der restproducten bedraagt 2½ à 3 %; enkele kleine partijen gaan tot 12 %. D.

Nilem, zie **Karpers of Karperachtigen.**

Nipa, palm in brak water, dus aan het strand of aan riviermondingen groeiende. De jonge vruchttros bevat een suikerhoudende vloeistof. Ook uit het sap kan suiker worden bereid. De bladeren worden gebruikt voor atap dekbedekking; het jonge blad wordt algemeen gebezigd als wikkelblad voor strootjes (de inlandsche sigaretten).

Nisam, zelfbesturend landschap der onderafdeeling Lhosseumawe, afdeeling Noordkust van Atjeh, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden.

Njahi, njai (Jav.), betiteling van een vrouw op leeftijd, zooals men een man op leeftijd betitelt met Kjahi (zie aldaar). De huishoudster en bijzit van een Europeaan wordt njahi genoemd.

Njamoek (Mal.), muskiet, zie **Malaria.**

Noefoorsch of Mafoorsch, zie **Nieuw-Guinee** sub IV.

Noemfor, Noefor, Mafoor, Mefoor, eilandje, zie **Nieuw-Guinee** sub IV.

Noesa (Jav.), beteekent eiland; Noesa Kambangan, zie **Kambangan (Noesa).**

Noesa Laoet, kleinste eiland der Oeliassers (zie aldaar).

Nona (Boewah), kleine boom - van dezelfde familie als de zuurzak (zie **Nangka Belanda**) en de Srikaja (zie aldaar), veel geteeld om de geurige, smakelijke vruchten.

Nonna, betiteling van Europeesche meisjes; met dit woord worden ook Indo-Europeesche meisjes of vrouwen aangeduid. Het mannelijke woord van dezelfde beteekenis is sinjo.

Noord-Bangka, onderafdeeling der afdeeling Bangka, residentie Bangka en Onderhoorigheden, onder een controleur B.B. met standplaats Belinjoe. De onderafdeeling telt ruim 36.000 inwoners, waaronder ruim 200 Europeanen en 25.000 Chineezen. De hoofdplaats ligt aan de Klabatbaai en is door een autoweg verbonden met de ge-

westelijke hoofdplaats Pangkalpinang en met de overige onderafdeelingshoofdplaatsen. De pepercultuur wordt evenals de klappercultuur nagenoeg uitsluitend door Chineezen gedreven. Zie ook **Bangka.**

Noord-Bone, onderafdeeling der afdeeling Bone, gouvernement Celebes en Onderhoorigheden, onder den assistent-resident, hoofd der afdeeling. De hoofdplaats is Pampanoea (de assistent-resident echter zetelt ter afdeelingshoofdplaats Watampone). De onderafdeelingen Noord-Bone, Bone en Zuid-Bone vormden enkele jaren geleden nog één onderafdeeling met ruim 346.000 inwoners, waaronder 84 Europeanen en ruim 300 Chineezen.

Noord-Midden-Timor, onderafdeeling der afdeeling Timor en Eilanden, residentie Timor en Onderhoorigheden, onder een gezaghebber B.B. met standplaats Kefannanoe. De onderafdeeling telt bijna 60.000 inwoners, een 30-tal Europeanen en bijna 300 Chineezen. Zij bestaat uit de zelfbesturende landschappen Miomaffo, Beboki en Insana. Zie verder onder **Timor.**

Noord-Nias, onderafdeeling der afdeeling Nias, residentie Tapanoeli, onder den assistent-resident, hoofd der afdeeling. De hoofdplaats is de afdeelingshoofdplaats Goenoeng Sitoli. De onderafdeeling telt bijna 128.000 inwoners, waaronder 57 Europeanen en ruim 600 Chineezen. Voor verdere bijzonderheden zie **Nias.**

Noord-West Rivier, uitmondende in de Flamingobaai aan de Zuid-Oostkust van Nieuw-Guinee. Van de twee bronrivieren ontspringt er een op den Wilhelminatop en de ander op het J. P. Coengebergte. De benedenloop is bevolkt en is voor zeeschepen bevaarbaar.

Normaalscholen en **Normaalcursussen,** zie **Onderwijs.**

Normalisatie in Nederlandsch-Indië. In 1928 werd te Batavia gesticht het „Fonds voor de normalisatie van Nederlandsch-Indië", hetwelk wordt beheerd door den raad voor de normalisatie. Het doel is de normalisatie van daarvoor in aanmerking komende voortbrengselen van techniek en nijverheid, welke in Nederland of Ned.-Indië toepassing kunnen vinden, alsmede de normalisatie van de daarop betrekking hebbende voorschriften. Het centraal secretariaat houdt kantoor te Bandoeng. Onder normalisatie wordt in dit verband verstaan het geraken tot meer eenheid, eenvoud en doelmatigheid van de evenbedoelde voortbrengselen.

Notarissen. Het notarisambt in Ned.-Indië wordt uitgeoefend, hetzij door daartoe door den gouverneur-generaal in het bijzonder benoemde personen, hetzij door ambtenaren (steeds bestuursambtenaren), aan wier ambt het wettelijk is verbonden. De eersten oefenen hunne ambtsbediening uit binnen den geheelen omtrek van het gewest, waarin hun standplaats is gevestigd. In het bijzonder als zoodanig benoemde notarissen zijn gevestigd: vier op de hoofdplaatsen Batavia en Soerabaja, drie op de hoofdplaats Semarang, twee op de hoofdplaats Medan en een te Sérang, Tangerang, Buitenzorg, Poerwakarta, Bandoeng, Soekaboemi, Tasikmalaja, Indramajoe, Tegal, Pekalongan, Salatiga, Pati, Rembang, Toeban, Bodjonegoro, Sidoardjo, Modjokĕrto, Djombang, Pasoeroean, Malang, Probolinggo, Djèmber, Poerwokĕrto, Tjilatjap, Magelang, Poerworĕdjo, Jogjakarta, Soerakarta, Madioen, Kĕdiri, Blitar, Padang, Fort de Kock, Sibolga, Teloekbĕtoeng, Palèmbang, Koetaradja, Pangkalpinang, Pontianak, Bandjermasin, Manado, Makassar en Amboina.

De notarissen staan onder toezicht van de raden van justitie. Het reglement op het notarisambt (Stb. 1860 no. 3) is herhaaldelijk aangevuld en gewijzigd, laatstelijk bij Stb. 1932 no. 369.

Vrouwen zijn niet benoembaar tot notaris (bijblad no. 7012). Om toegelaten te worden tot de notariëele examens in Ned.-Indië is geenerlei vóórexamen vereischt.

Notemuskaat, zie **Muskaatnoot.**

Nijverheid, zie **Industrie.**

O.

Obat, het Maleische woord voor medicijn komt uiteraard in een onafzienbaar aantal samenstellingen voor, dikwijls zeer oneigenlijk. Zoo heet een middel tegen muskieten „obat njamoek", buskruit „obat bedil". Als een der meest bekende geneesmiddelen moge worden genoemd **obat sĕriawan** tegen ingewandsziekten en spruw, waarvan onderscheidene recepten - veelal patent van Indische dames - bestaan met als hoofdbestanddeel de bast of bladeren of beide van sĕriawan.

Obi-Eilanden, ten Zuiden van de Batjan-eilanden, ressorteerende onder de onderafdeeling Batjan, afdeeling Ternate, residentie der Molukken. De Obi-eilanden behooren tot het rechtstreeks bestuurd gebied. Het grootste en eenigst bewoonde dezer eilanden is Obira. De bevolking is afkomstig van de omliggende eilanden (visschers en damarzoekers). De koeskoes (zie aldaar), en loophoenders (zie aldaar), en paradijsvogels (zie aldaar) zijn er inheemsch.

De O. I. Compagnie had er een blokhuis en kocht het eigendom van het eiland in 1682 van den sultan van Batjan.

Observatorium (Koninklijk Magnetisch en Meteorologisch Observatorium), zie **Koninklijk Magnetisch en Meteorologische Observatorium.**

Octrooi-Reglement, zie **Industrieele Eigendom.**

Oebi (Mal.), klimplant welker wortelknollen rijk zijn aan zetmeel. In den archipel worden onderscheidene soorten gekweekt. De knollen worden gegeten.

Oebi Djawa, Batata (Mal.), Katéla (Jav.), een oorspronkelijk uit Amerika ingevoerd tropisch gewas, in den archipel allerwege geteeld om de knollen en jonge uitspruitsels welke worden gegeten. Op Java werd in 1931 142.000 ha. met dit gewas beplant. De prijs is sterk gedaald: in 1930 *f* 2.80 per quintaal, in Dec. 1931 *f* 1.- per quintaal.

Oebi Kajoe (Mal.), Katela poehoen (Jav. Mal.), door de Europeanen **Cassave** genoemd, een uit tropisch Amerika ingevoerde plant met groote knolvormige wortels, in den archipel allerwege geteeld. In 1931 werd op Java pl.m. 700.000 ha. beplant. Van Java werd van dit product (gaplèk) uitgevoerd in 1931 voor *f* 10.200.000. De prijzen zijn zeer sterk gedaald; in 1930 gemiddeld *f* 4.50 per 100 kg., in December 1931 *f* 1.55 per 100 kg.

Zoowel op Java als op de buitengewesten werd de cultuur van knolgewassen (dus ook van oebi djawa en oebi) sterk uitgebreid. Zoowel oebi kajoe als oebi djawa (batata) wordt op sawah's en op droge gronden geteeld. De cassave wordt gekookt en gepoft gegeten. Het uitgevoerde product, gaplèk, is de in stukken gesneden, in de zon gedroogde wortel.

Oedang (hoedang), Mal., zie **Garnalen.**

Oedang Laoet (Mal.), een langoest-soort. De Indische langoest echter is taai en vezelig en daardoor niet geschikt voor consumptie.

Oedjoeng (Tji), de grootste rivier in de residentie Bantam, (oedjoeng, Jav., beteekent kaap, hoek).

Oelajatrecht, hak oelajat, zie **Hak** en **Beschikkingsrecht.**

Oelama (Ar., meervoud, enkelvoud alim), Mohammedaansch wetgeleerde. In den archipel wordt deze meervoudsvorm als enkelvoud gebezigd.

Oelar (Mal.), slang of slangen. Ned.-Indië is zeer rijk aan slangen en slangensoorten. Van den overvloed worden de volgende soorten genoemd. De grootste is de **reuzen-** of **netslang,** Mal. **oelar sawah,** en daarnaar ook meestal **sawahslang** genoemd, die 6 tot 9 meter lang is. Zij huist in sawah's en moerassen en voedt zich met groote en kleine dieren, is voor den mensch ongevaarlijk en is eer nuttig dan schadelijk omdat zij ratten, muizen en varkens eet. Zij kronkelt zich om haar prooi en kraakt dezen, waarna hij met den kop naar voren wordt ingeslikt. Deze slang is niet

giftig. Deze reuzenslang is een pythonsoort, waarvan er in Indië 2 soorten voorkomen. De boa constrictor komt in Indië niet voor.

Tot de familie der **wormslangen** behoort het **ijzerslangetje,** Mal. **oelar bësi,** dat nog geen 2 dm. lang wordt. Het heeft de kleur van roestig ijzer.

Tot de familie der **glim-** of **rolslangen** behoort de **oelar kapala doea, oelar riboe** (Mal.) of **tweekopslang,** aldus genoemd omdat zij een rooden hals en een rooden stompen staart heeft, zoodat kop en staart moeilijk zijn te onderscheiden.

De familie der **echte slangen** of **ringachtigen** wordt verdeeld in **gladtandigen, groeftandigen** en **giftandigen.** Tot de eerste behooren de **Indische ringslang** of **oelar ajer** (Mal.), de **groene boomslang, oelar tambang** of **oelar tali** (Mal., tambang beteekent o.m. leggen, uitwerpen, wellicht omdat deze slang levendbarend is, tali = touw), de **waterslang,** eveneens levendbarend, leeft in rivieren, is in den laatsten tijd zeer gezocht om haar korrelige huid, waarvan het slangenleer wordt gemaakt; zij wordt tot 3 meter lang en is donkerbruin.

Bij de groeftandigen zijn de gegroefde giftanden achter in de bovenkaak, zoodat bij een beet deze tanden gewoonlijk niet in de wond komen, waardoor de beet voor den mensch gewoonlijk niet gevaarlijk is. Tot de groeftandigen behooren de **zweepslang** of **oelar poetjoek** (Mal., poetjoek beteekent puntig uiteinde, aldus naar den puntigen snuit dezer slangen) met een langen zweepstaart, leeft in de boomen; de **vogelslang,** Mal. **oelar boeroeng of oelar tjintjin mas** (boeroeng = vogel, tjintjin = ring, mas = goud, aldus naar de gele ringen dezer slang), deze slang is zwart en geel geringd; de giftige **mangrove slang,** Mal. **oelar bakau** (bakau = mangrove), die donkerbruin is.

Bij de giftandigen zijn de giftige groeftanden vóór in de bovenkaak en kunnen worden opgericht, waardoor deze slangen zeer giftig zijn. Hiertoe behooren o.a. de **brilslang** of **oelar sèndok** (sèndok = lepel, aldus naar het vermogen dezer slang den nek lepelvormig uit te breiden) of **oelar berloedah** (loedah is speeksel, aldus omdat zij spuwen). (Lat. naja tripudians, een ander soort naja sputatrix).

De brilvormige teekening op den verbreeden nek is bij de in den archipel voorkomende brilslang schier onzichtbaar; zij kan het voorste deel van het lichaam oprichten en sist en spuwt. Zij wordt circa 1½ meter lang. Grooter maar met geringer nekverbreeding is de **reuzenbrilslang** of **oelar anang** (Lat. naja bungaris), die 4 meter lang wordt, zeer gevaarlijk en agressief is. Zij kan zich snel voortbewegen en achtervolgt mensch en dier. De beet is doodelijk. Zij is de gevaarlijkste slang in den archipel en komt op Sumatra veel voor. De beet van de **oelar bëlang** (Mal., bëlang beteekent bont, aldus naar de zwart-witte of bruingele ringen; Jav. wëlang) is eveneens doodelijk.

Alle of nagenoeg alle **zeeslangen** (Mal. **oelar laoet;** laoet = zee) zijn zeer giftig en agressief. Zij zijn niet groot, circa 1 meter, dikwijls licht en donker geringd, met afgeplatte staart, en levendbarend. Hiervan zijn tal van soorten in grooten getale in de zeeën van den archipel.

Tot de familie der **adders** behooren in Indië de zeer gevaarlijke **driehoekskop** of oelar tanah (Mal., tanah = grond, aarde) en de groene **boomadder, oelar hidjau** of **oelar bisa** (Mal., hidjau = groen, bisa = gif) met rood staarteinde; de laatste behoort tot de lachesisadders.

Oelar Berkaki, zie **Bengkarong.**

Oelèë Lheuë (Oleleh), havenplaats in het Noorden van Atjeh, voorhaven van Koetaradja, de hoofdplaats van het gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden.

Oeliasers, verouderde naam voor de drie eilanden beoosten Amboina: Haroekoe of Oma, Saparoea en Noesa Laoet. Zie ook **Molukken.**

Oeloe (Orang), eigenlijk **Orang Hoeloe,** naam waarmede wordt aangeduid een volksstam, in hoofdzaak wonende in het landschap Hoeloe, maar ook in Klein-Mandailing der onderafdeeling Groot- en Klein Mandailing, Hoeloe en Pekantan (afdeeling Padangsidimpoean, residentie Tapanoeli). De herkomst dezer lieden is onbekend; hun taal is verwant aan het Minangkabausch doch het is zeer twijfelachtig of zij zelve van Minangkabauschen oorsprong zijn. Hun donkere huidskleur heeft het vermoeden doen rijzen aan Drawidischen oorsprong, een hypothese versterkt door het vaststaande feit dat de Sëmbirings onder de Karo-Bataks deze herkomst hebben. Ook heeft men ze in verband gebracht met de Orang Koeboe (zie **Koeboe**) en met de Orang Loeboe (zie **Loeboe**) in dezelfde onderafdeeling. Zij leven zeer primitief.

Oeloe Darat, bergtop (2157 M.) aan de Westzijde van het Tobameer.

Oeloebalang, eigenlijk **Hoeloebalang** (Mal.), legeraanvoerder. In Maleische rijkjes titel van rijksgrooten, d.z. zij die zitting hebben in den rijksraad. In Atjeh zijn oelëëbalang volkshoofden, in het rechtstreeks bestuurd gebied districtshoofden. Zie ook onder **Vorstenbestuur.**

Oeloemboewe, Zuidelijkste der in de Flamingobaai (Zuid-West-Nieuw-Guinee) uitmondende rivieren. Het stroomgebied is vrij dicht bevolkt.

Oeloesoengai, afdeeling der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, onder een assistent-resident met standplaats Kandangan. De afdeeling telt 553.000 inwoners, waaronder circa 200 Europeanen en ruim 700 Chineezen. De Arabieren en andere vreemde Oosterlingen zijn hier even sterk vertegenwoordigd als de Chineezen. Zij is verdeeld in vijf onderafdeelingen: 1. Kandangan, 2. Rantau, 3. Barabai, 4. Amoentai en 5. Tandjoeng. Zij is het stroomgebied van de Soengai-Negara, een zijrivier van de Barito.

Oeloetesso, zelfbesturend landschap der onderafdeeling Kwantandistricten, afdeeling Indragiri, residentie Riouw en Onderhoorigheden.

Oeloeng Oeloeng, zie **Roofvogels.**

Oembilin, zijrivier van de Batang Sinamar, later Batang Koeantan, afvloeiing van het meer van Singkarak (residentie Sumatra's Westkust). Het mijnbedrijf de Oembilinsteenkolenmijnen heet naar deze rivier. De mijnbouwstad Sawahloento, zetel van den assistent-resident van Solok en van den bedrijfsleider van het steenkolenbedrijf, ligt aan de Oembilin.

Oenaoena, zelfbesturend landschap der onderafdeeling Poso, afdeeling Donggala, residentie Manado. Het eiland Oenaoena behoort tot de Togian-of Schildpadeilanden.

Oendang Oendang (Mal., Jav.); hieronder verstaat men een verzameling van rechtsregels, zoowel van adatrechtelijken oorsprong als die uitgevaardigd door de bevoegde overheid. Bekend zijn de oendang oendang Simboer Tjahaja, welke als leidraad dienen bij de inheemsche rechtspraak in de residentie Palembang. In Midden-Java verstaat men er onder publicaties van overheden.

Oenga, zelfbesturend landschap der onderafdeeling Tjalang, afdeeling Westkust van Atjeh, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden.

Oengaran, vulkaan (2050 M.) op Java op de grens der residentie Semarang en Kedoe.

Oesoel, zie **Islam** en **Kijas.**

Oetan (Orang), zie **Apen** en **Orang Hoetan.**

Oetjap Moeloe, top (3127 M.) in het Centraal gebergte van Atjeh in de Gajo Deureut.

Oewimmerah, zijrivier van de Digoel (Zuid-West-Nieuw-Guinee). Het stroomgebied is vrij dicht bevolkt. Hier en daar is de rivier overspannen met rottanhangbruggen.

Offers, Offeren, zie onder **Heidendom.**

Ogan, zijrivier van de Moesi, residentie Palembang.

Ogan En Komering-Hoeloe, afdeeling der residentie Palembang, onder een assistent-resident met

standplaats Batoeradja. De afdeeling bestaat uit drie onderafdeelingen: 1. Ogan-Hoeloe, 2. Moearadoea, 3. Komering-Hoeloe. Zij telt ruim 209.000 inwoners, waaronder een 150-tal Europeanen en ruim 1600 Chineezen. Zij is het stroomgebied van de Boven- en Midden-Komering en van de Boven-Ogan. Zij omvat het Ranaugebied en gedeeltelijk het Ranaumeer. De hoofdplaats Batoeradja ligt aan den Zuid-Sumatraspoorweg en is door autowegen verbonden met de onderafdeelingshoofdplaatsen en met het gewestelijk wegennet.

Ogan-Hilir, onderafdeeling der afdeeling Palembangsche Benedenlanden, residentie Palembang, onder een controleur B.B. met standplaats Tandjoengradja. De onderafdeeling telt ruim 144.000 inwoners, waaronder een 50-tal Europeanen en bijna 300 Chineezen. De hoofdplaats Tandjoengrada ligt aan de Ogan en is door een autoweg verbonden met de gewestelijke hoofdplaats Palembang en met de Bovenlanden. Het land is rijk aan rijst van de moerassawah's en levert veel eetbare vruchten.

Ogan-Hoeloe, onderafdeeling der afdeeling Ogan- en Komering-hoeloe, residentie Palembang, onder een controleur B.B. met standplaats Batoeradja. De onderafdeeling telt ruim 85.000 inwoners, waaronder een 80-tal Europeanen en bijna 600 Chineezen. Batoeradja is zoowel afdeelings- als onderafdeelingshoofdplaats. De veestapel is er aanzienlijk. Cultures: katoen, koffie, rubber, rijst.

Oliën En Vetten. Onder oliën worden hier verstaan plantaardige vette oliën. Oliën en vetten komen het meest voor in zaden, soms in het vruchtvleesch, zelden in andere deelen van de plant. De oliewinning door den Inlander in den archipel geschiedt op zeer primitieve wijze en wel door persing alleen dan wel door uitkoken van het geperste product.

Katjang-olie wordt bereid uit de zaden van den aardnoot (zie aldaar). Van meer belang is de **klapperolie** (zie **Kalapa**). De uitvoer hiervan naar het buitenland bedroeg in 1931, 4424 ton (van 1000 L.) tegen 34.433 in 1929 en ruim 16.000 ton in 1930.

Palm-olie of **palm-vet** wordt bereid uit het vruchtvleesch van den oliepalm, welks cultuur zich in het laatste decennium snel uitbreidde. De laatste jaren zijn de prijzen van het product echter sterk gedaald: in 1928 bedroeg de gemiddelde prijs per ½ K.G. ƒ 35.80, in November 1931 ƒ 8.80. De olieproductie bedroeg in 1931 bijna 65.000 ton, in 1929 bijna 36.000 ton. Het wetenschappelijk onderzoekingswerk voor deze cultuur heeft plaats door het A.V.R.O.S.-proefstation te Medan. **Palmkern**-vet wordt bereid uit de zaden van den oliepalm. In 1931 werd bereid ruim 12.800 ton, in 1928 ruim 7000 ton.

In de Molukken wordt **Kanari-olie** bereid (zie **Kanari**).

In den archipel worden slechts weinig olieleverende gewassen in het groot gekweekt. Alleen copra is een belangrijk uitvoerproduct. Voor Inlandsche consumptie zijn van belang de katjang, ricinus, kemiri, sesam. Van de overige talrijke oliën en vetten noemen wij slechts de **bengkoeang-olie, cacao-vet, cerbera-olie, croton-olie, dadap-olie, hevea-olie, kapokzaad-olie, katapang-olie, katoenzaad-olie, koffieboonen-olie, mandaharan-vet** uit myristicasoorten op Sumatra, **muskaatnoot-vet, mais-olie, pinang-vet, ricinus-olie** (wonder-olie, kastor-olie) een belangrijk geneesmiddel, wordt ook in de industrie veel gebruikt; de perskoek wordt als meststof gebruikt, **sajaboonen-olie, tabakzaad-olie, tengkawang-vet, theezaad-olie, tjempaka-olie, zonnebloem-olie.**

In den laatsten tijd wordt veel aandacht gewijd aan den **houtolieboom,** uit welks zaden de z.g. **Tungoil** wordt bereid, een oliesoort door Chineezen gebruikt voor het breeuwen van schepen. Hiermede worden thans plantproeven genomen, waarna met het product in de laboratoria zal worden geëxperimenteerd.

Oliën (Aetherische of Vluchtige). Deze worden uit de plantendeelen

welke ze bevatten door destillatie of koken gekregen. In den archipel is het belangrijkste product op dit gebied de **citronella-olie,** bereid uit de séréh, een grassoort. De séréh-cultuur behoorde tot de weinige cultures welke nog in 1931 rendabel waren. De prijzen bleven op peil en bedroegen in dat jaar *f* 2 en *f* 2.50 per kg. De export van citronella-olie uit Java bedroeg in 1931 — 886 ton tegen 862 ton in 1929.

De overige aetherische oliën zijn voor Ned.-Indië van weinig belang. De export van **Kenanga-olie** uit Java bedroeg in 1931 - 9 ton, tegen 16 ton in 1929. De uitvoer van **Kajoepoetih-olie** uit de buitengewesten beliep in die jaren respectievelijk 67 ton en 87 ton. De Makassar-prijzen van dit artikel daalden van *f* 190 tot *f* 145 per 100 kg. De uitvoer van **patchouli-blad** (Westkust van Atjeh) bedroeg in 1931 - 638 ton en in 1929 - 856. Ook hiervan daalden de prijzen.

Olienoot, zie **Aardnoot.**

Oliepalm, zie onder **Oliën En Vetten.**

Olifant (Mal. **Gadja**). Deze behoort tot de orde der slurfdieren. De **Indische olifant** komt alleen op Sumatra en in kleinen getale op Borneo voor, op welk laatste eiland hij vermoedelijk is ingevoerd. Zij leven in de weinig toegankelijke of schaarsch bewoonde gebieden (en niet in de oerbosschen zooals men veelal meent; in het oerbosch is nagenoeg geen leven omdat het ontoegankelijk is voor dieren; in het oerbosch heerscht doodsche stilte) en vernielen alles wat hun in den weg staat. Zij leven in kudden, veelal onder aanvoering van een hunner.

De olifant eet uitsluitend plantaardig voedsel.

De Indische olifant die kleiner en vreedzamer van aard is dan de Afrikaansche komt buiten den archipel voor in Voor- en Achter-Indië en op Ceylon. Hij wordt tot 3 M. hoog. Door de toename en doordringing van het verkeer worden zij al schaarscher. In den archipel worden zij niet getemd maar wel eens gevangen voor het ivoor der slagtanden. Dit gebeurt in valkuilen of met vuurwapens. Door Europeanen werd er wel op gejaagd als sport.

Oma of Haroekoe, een der eilanden van de Oeliassers (zie aldaar) ten Oosten van Amboina. De bevolking is deels Christen deels Mohammedaansch. Cultures: kruidnagel en kokos.

Ombaai (Straat), tusschen de Alor-eilanden en Timor.

Ombilin, Ombilin-mijnen, zie **Oembilin en Kolen.**

Onderdaanschap (Nederlandsch). Het Nederlandsch onderdaanschap is geregeld bij de wet van 10 Februari 1910 (Ind. St. No. 296, gewijzigd bij St. 1927 No. 418 en 1929 No. 294). Deze luidt thans als volgt:

Art. 1. Ook wanneer zij geen Nederlander zijn volgens de wet op het Nederlanderschap en het ingezetenschap zijn Nederlandsche onderdanen:

1o. zij, die in Nederlandsch-Indië, Suriname of Curaçao zijn geboren uit ouders aldaar gevestigd, of is de vader niet bekend, uit eene aldaar gevestigde moeder;
2o. de in Nederlandsch-Indië, Suriname of Curaçao geborenen, wier ouders niet bekend zijn;
3o. de echtgenoote of niet hertrouwde weduwe van en onderdaan als bedoeld onder 1o of 2o;
4o. de buiten Nederlandsch-Indië, Suriname of Curaçao geboren ongehuwde kinderen van een onderdaan als bedoeld in dit artikel, zoolang die nog geen achttien jaar oud zijn;
5o. die buiten Nederlandsch-Indië, Suriname of Curaçao uit ouders, die onderdanen zijn volgens dit artikel, geboren kinderen, wanneer zij na hun huwelijk of na het bereiken van hun achttiende jaar in het Koninkrijk gevestigd zijn of zich aldaar vestigen, benevens hunne vrouw en hunne ongehuwde kinderen, die nog geen achttien jaar oud zijn, indien zij zich mede in het Koninkrijk vestigen.

Art. 2. Het in artikel 1 bedoelde Nederlandsche onderdaanschap wordt verloren:

1o. door naturalisatie in een vreemd land. Dit verlies strekt zich uit tot de met den genaturaliseerde gehuwde vrouw en zijne kinderen, die nog geen achttien jaar oud zijn;

2o. door te huwen met een man, die niet valt in de termen van artikel 1 onder 1o, 2o of 5o;

3o. door zonder verlof van den Koning of in Nederlandsch-Indië, Suriname of Curaçao van hem, die aldaar in 's Konings naam het algemeen bestuur uitoefent, zich te begeven in vreemden krijgs- of Staatsdienst;

4o. voor zoover het betreft personen, niet behoorende tot de inheemsche bevolking van Nederlandsch-Indië, door, ingeval van verblijf in een vreemd land, na te laten zich binnen drie maanden na aankomst aan te geven bij een Nederlandschen consulairen ambtenaar in dat land en door bij voortgezet verblijf na te laten die aangifte binnen de eerste drie maanden van elk kalenderjaar te herhalen.

De aangifte door den man of vader voor zijne vrouw of kinderen en door de weduwe voor hare kinderen geldt voor eigen aangifte van dezen.

Wie volgens het onder 4° bepaalde het Nederlandsche onderdaanschap heeft verloren en daarna niet in omstandigheden is komen te verkeeren als bedoel onder 1°, 2° of 3°, herkrijgt het door vestiging in het Koninkrijk.

Art. 3. Deze wet is ook verbindend voor Nederlandsch-Indië, Surina en Curaçao.

Onderhoorigen. Men onderscheidt zelfbestuursonderhoorigen en Landsonderhoorigen, omdat deze beide categorieën van inheemschen aan verschillend recht zijn of kunnen zijn onderworpen. Immers ingevolge artikel 21, lid 2, I. S. zijn op die gedeelten van Ned.-Indië, alwaar het recht van zelfbestuur aan de Inlandsche vorsten en volken is gelaten, de algemeene verordeningen slechts in zoover toepasselijk als met dat recht bestaanbaar is. Op grond van dezen algemeenen regel omvat het aan de landschappen gelaten recht van zelfbestuur - onverminderd de beperkingen die dat recht ondergaat als rechtstreeksch gevolg van Nederlands opperheerschappij [waartoe het Nederlandsch onderdaanschap behoort: zie **Onderdaanschap (Nederlandsch)**] - al datgene wat in de lange contracten en in de „Zelfbestuursregelen 1927" aan de zelfbesturen niet nadrukkelijk is onttrokken (zie **Zelfbesturende Landschappen** onder **Bestuur**).

Ter voorkoming van misverstand nu, wordt overal waar in de met Inlandsche zelfbesturen gesloten politieke contracten wordt gesproken van „onderdanen" in bedoelde speciale technische beteekenis, de term „onderhoorigen" gebezigd.

Ondernemersbond (Indische). Deze zetelt te Batavia (gebouw Chartered Bank, Kali Besar West No. 2). Leden kunnen zijn, in Nederland, Ned.-Indië of elders gevestigde naamlooze vennootschappen onder firma en personen, welke ondernemingen van landbouw, industrie, handel, scheepvaart of verkeer in Ned.-Indië uitoefenen, benevens rechtspersoonlijkheid bezittende vereenigingen van zulke vennootschappen of personen. Leden kunnen mede zijn rechtspersoonlijkheid bezittende lichamen, welke, zonder zelve eenig bedrijf uit te oefenen, ten doel hebben de belangen van in Ned.-Indië gevestigde ondernemingen, als zooeven genoemd, te bevorderen.

Ondernemersraad voor Nederl.-Indië. Deze is in 1921 opgericht en gevestigd te 's-Gravenhage. Het doel is de bevordering van de maatschappelijke belangen van de in Ned.-Indië werkende ondernemingen en bedrijven.

Onderscheidingen, Onderscheidingsteekens. Een afzonderlijke ridderorde voor Nederlandsch-Indië, Suriname of Curaçao bestaat niet. De Nederlandsche ridder-

orden: de militaire Willemsorde, de orde van den Nederlandschen Leeuw en de orde van Oranje Nassau, worden ook in Indië toegekend. Alle landaarden komen hiervoor in aanmerking. Deze ridderorden worden verleend door de Koningin en worden Koninklijke onderscheidingen genoemd in tegenstelling met de door den gouverneur-generaal verleende onderscheidingen. Aan Inlanders van aanzien of verdienstelijke Oostersche vreemdelingen namelijk kan ter belooning van bewezen diensten een eereteeken worden toegekend, van goud, zilver of brons. Dit eereteeken heeft den vorm van een ster met twaalf geparelde punten en wordt onderscheiden in vijf klassen: de groote gouden ster, de kleine gouden ster, de groote zilveren ster, de kleine zilveren ster en de bronzen ster. De hoogere dezer onderscheidingen vervangt de lagere. Het onderscheid in de toekenning is in het algemeen gelegen in de door den begiftigde bekleede maatschappelijke positie; slechts in geval van zeer bijzondere verdiensten wordt een hooger eereteeken toegekend dan het voor den rang gebruikelijke. Deze onderscheidingsteekens behoeven bij het overlijden van den begiftigde niet te worden teruggegeven. Zij worden dan door de familie veelal als poesaka bewaard.

In 1839 is bij Koninklijk besluit (Ind. Stb. no. 27) ingesteld het eereteeken van moed en trouw ter belooning van diegenen die in Ned.-Indië in Harer Majesteits krijgsdienst uitstekende daden verrichten en niet behooren tot eenig Europeesch korps, of van geen Europeesche afkomst zijn. Het bestaat uit een omlijst achtpuntig kruis met vier gespleten armen, in het midden samengevoegd door een omlijst rond schild dat aan de voorzijde den Nederlandschen Leeuw vertoont en aan de keerzijde de woorden „Koninklijk huldeblijk" in Javaansch en Maleisch letterschrift. Aan weerszijden draagt het kruis het opschrift „voor moed en trouw". Het wordt door den gouverneur-generaal toegekend en kan ook worden verleend aan Inlanders en met deze gelijkgestelden, niet behoorende tot het leger in Nederl.-Indië (Kon. besl. 1886, Ind. Stb. no. 219). In elk geval waarin, krachtens dit besluit een kruis voor moed en trouw wordt toegekend, beslist de gouverneur-generaal of aan de medaille een toelage zal worden verbonden en wanneer zij wordt toegekend, volgens welken militairen graad zij zal worden genoten. Het eereteeken wordt gedragen aan hetzelfde lint dat voor het dragen van de decoratie der 4e klasse van de militaire Willemsorde is vastgesteld. Het is niet geoorloofd het lint te dragen zonder de medaille. De medailles zijn tweeërlei: zilveren en bronzen.

In 1869 werd een eereteeken ingesteld voor hen, die hebben deelgenomen aan belangrijke krijgsbedrijven. Het kan ook worden toegekend aan niet-militairen.

Voor onderscheidene categorieën van Europeesche en Inlandsche ambtenaren is een officieel ambtscostuum voorgeschreven. Daarenboven voeren de hoofden van gewestelijk bestuur een onderscheidingsvlag (verschillend naar den rang) bij transport per vaartuig in de wateren van hun gewest en een dito van kleiner model op den automobiel. Het laatste onderscheidingsteeken wordt ook door de overige gezaghebbende Europeesche bestuursambtenaren gevoerd (dus residenten en assistent-residenten-afdeelingshoofden en Controleurs-onderafdeelingshoofden).

De regenten met het praedicaat toemënggoeng voeren een half witten en half groenen pajong of songsong (zonnescherm) met drie vergulde randen en die met het praedicaat adipati een witten pajoeng met drie vergulde randen. Voor trouwe diensten of buitengewone verdiensten kan hun de gele pajoeng worden toegekend. Dit onderscheidingsteeken in het klein wordt door de regenten gevoerd op den automobiel. Ook onderscheidene andere categorieën Inlandsche ambtenaren voeren een pajong. Het

voeren van een zonnescherm als onderscheidingsteeken is een zeer oud gebruik, naar men meent ontleend aan de Chineezen. Alle Europeesche gezagvoerende ambtenaren en de regenten hebben de Nederlandsche vlag (grootte naar den rang; de hoofden van gewestelijk bestuur alle dagen, de overigen op Zon- en feestdagen) op hun erf vóór de ambtswoning.

Sommige Inlandsche bestuursambtenaren en hoofden hebben stokken met gouden of zilveren knoppen waarop het rijkswapen is gegraveerd als ambtswaardigheidsteeken (Amboina, Celebes, Manado, Palembang). Ook ten aanzien van het gevolg van onderscheidene categorieën van Inlandsche ambtenaren en hoofden bestaan voorschriften.

Onderwijs. Het onderwijs ressorteert onder het departement van onderwijs en eeredienst. Zie voor den werkkring van dit departement onder **Departement van Algemeen Bestuur.**

Algemeen overzicht van het onderwijs.

I. Schema van het onderwijsstelsel.

De I.S. wijdt aan het onderwijs een afzonderlijk hoofdstuk (de artt. 179 t/m 182), waarin o.m. is bepaald, dat het openbaar onderwijs een voorwerp is van aanhoudende zorg van den gouverneur-generaal en met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen, bij ordonnantie moet worden geregeld [art. 179(2)]; dat het onderwijs aan Europeanen en met hen gelijkgestelden vrij is, behoudens het toezicht op de bekwaamheid en zedelijkheid der onderwijzers (art. 180); dat voldoende openbaar lager onderwijs moet worden gegeven overal waar de behoefte der Europeesche bevolking dit vordert en de omstandigheden het toelaten (art. 181) en dat de gouverneur-generaal zorgt voor de oprichting van scholen ten dienste van de Inlandsche bevolking (art. 182). Een algeheele herziening der onderwijswetgeving, waarmede met de nieuwe Staatsregeling wordt rekening gehouden, is in overweging.

Het **openbaar onderwijs** was vroeger uitsluitend in handen van het gouvernement. Hierin kwam verandering toen in 1907 de organisatie tot stand kwam van het volks- of desaonderwijs, uitgaande van de plaatselijke Inlandsche rechtsgemeenschappen. Van 1920 dateert de oprichting van scholen door gemeenteraden, ingesteld op den voet van de locale-raden-wetgeving. In afwachting van een nieuwe regeling van de financieele verhouding tusschen het Land en de locale raden worden de door deze lichamen opgerichte scholen op denzelfden voet ondersteund als particuliere scholen.

Het openbaar onderwijs is neutraal in dien zin, dat het moet worden gegeven met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen. Het onderwijs in den godsdienst is overgelaten aan de godsdienstleeraren, die daarvoor kunnen beschikken over de schoollokalen.

Het **bijzonder onderwijs,** uitgaande van particuliere organisaties, bleef onder de werking van het regeeringsreglement langen tijd aan zijn lot overgelaten. Na 1900 bemoeide de overheid zich meer hiermede, zoodat thans het particulier schoolinitiatief onder bepaalde voorwaarden en waarborgen betreffende de deugdelijkheid van het onderwijs aanspraak kan maken op ruime geldelijke bedragen uit 's Lands kas. Bij de toekenning van Landstegemoetkomingen voor het personeel bij bijzonder onderwijs worden mede in acht genomen en toegepast eenige met name genoemde maatregelen en regelen welke zijn of zullen worden getroffen voor het personeel bij het overeenkomstig openbaar onderwijs.

Een bijzondere vorm van particulier onderwijs, dat aan het toezicht der overheid zoo goed als geheel is onttrokken is het **huisonderwijs,** d.i. het onderwijs hetwelk wordt gegeven aan kinderen van ten hoogste drie gezinnen in de woning van het hoofd van één dier gezinnen.

De onderwijsraad, in 1918 ingesteld, is in 1931 wegens bezuiniging tijdelijk ontbonden.

Algemeen Schema van de inrichting van het geheele Onderwijssysteem.

[(†) niet ressorteerende onder het Dept. van O. en E.].

Grondvormen.	Onderwijs met Nederlandsch als voertaal.	Onderwijs met een inheemsche taal als voertaal.
A. Algemeen vormend onderwijs.		
I. Voorbereidend onderwijs . . .	Fröbel-scholen en voorklassen.	
II. Lager onderwijs	1. Europeesche lagere scholen. 2. Holl. Inl. en z.g. speciale scholen en schakelscholen. 3. Holl. Chineesche scholen. 4. Speciale leergangen.	1. Volks(desa)scholen. 2. Inl. 2e kl. en vervolgscholen. 3. Part. Mohamed. godsdienstscholen.
III. Meer Uitgebreid Lager Onderwijs . . .	Muloscholen.	
IV. Middelbaar onderwijs	1. Hoogere Burgerscholen. Lycea (particulier). 2. Algemeene Middelbare school (afdn. A I, A II en B).	
B. Vakonderwijs.		
I. Nijverheidsonderwijs . . .	1. Ambachtsschool en afdeelingen voor Nederlandsch-sprekenden bij de ambachtsleergangen. 2. Technische scholen (bouwkundigen, werktuigkundigen, electrotechnici en mijnbouwkundigen). 3. Suikerschool(†).	Ambachtsleergangen.
II. Opleiding onderwijskrachten	1. Kweekschool, Normaalscholen en cursussen voor de hoofdakte. 2. Holl. Ind. kweekscholen. 3. Holl. Chineesche kweekschool. 4. Opleidingsschool voor onderwijzeressen in de huishoudelijke vakken.	1. Leergangen voor volksonderwijzers. 2. Normaalscholen voor Inl. hulponderwijzers. 3. Leergangen voor Inl. ambachtsonderwijzers.

Grondvormen.	Onderwijs met Nederlandsch als voertaal.	Onderwijs met een inheemsche taal als voertaal.
III. Opleiding voor den handel . .	1 Hoogere Handelsschool. [1] 2. Handelsscholen en handelscursussen.	
IV. Opleiding voor den land- en boschbouw en de veeteelt (†)	1. Middelbare Landbouwschool. 2. Cultuurscholen. 3. Ned. Ind. Veeartsenschool.	Inl. Landbouw bedrijfsscholen cursussen.
V. Opleiding voor bestuurs- en administratieve functies	1. Middelbare Opleidingsscholen voor Inl. ambtenaren. 2. Opleidingsschool voor Inl. ambtenaren te Makassar. 3. Bestuursschool(†). 4. Cursussen ter opleiding van personeel voor 's Lands algemeen financieel adm. beheer(†). 5. Cursus voor den bureaudienst. (Gemeente Batavia).	
VI. Opleiding Medisch personeel . . .	1. Artsenscholen. 2. Analysten-cursus. 3. Apothekers-assistentenschool. 4. Tandartsenschool.	Opleiding verplegings- en geneeskundig personeel.
VII. Opleiding voor de Zeevaart .		Kweekschool voor Inl. schepelingen te Makasser(†).
VIII. Opleiding voor vrouwelijke beroepen . . .	Huishoudscholen en vak- en industriescholen.	Huishoudleergangen.
IX. Dienstvakscholen (†)	Politieschool, postschool enz.	
C. Hooger onderwijs.	1. Technische Hoogeschool. 2. Rechtshoogeschool. 3. Geneeskundige Hoogeschool.	

[1]) Wordt geleidelijk omgezet in een litt. economische Hoogere Burgerschool.

II. Toezicht op het onderwijs.

Het technisch en administratief toezicht wordt onderscheiden in een plaatselijk en een algemeen toezicht.

Het **plaatselijk toezicht** wordt uitgeoefend door:

a. **Europeesche schoolcommissies** voor de lagere scholen op Westerschen grondslag, waaronder begrepen de z.g. speciale scholen voor Ambonsche en Manadoneesche kinderen, de mulo-scholen en sommige opleidingsinrichtingen van onderwijzers. Zij bestaan uit een oneven aantal leden, benoemd: in het ressort van een gemeenteraad door dien raad; buiten het ressort van een gemeenteraad in de provincies op Java en in het gouvernement der Molukken door den resident-afdeelingshoofd en elders buiten het ressort van een gemeenteraad door het hoofd van gewestelijk bestuur. Al naar gelang hiervan is de voorzitter van den gemeenteraad, de resident-afdeelingshoofd dan wel het hoofd van gewestelijk bestuur voorzitter van de commissie.

b. **Inlandsche schoolcommissies** voor de lagere scholen en normaalscholen en -leergangen op inheemschen grondslag. De commissies worden op overeenkomstige wijze samengesteld als de Europeesche schoolcommissies.

c. Speciale **commissies van toezicht** zijn ingesteld voor de overige scholen. De leden worden door den gouverneur-generaal, den directeur van onderwijs en eeredienst dan wel door het hoofd van gewestelijk bestuur benoemd.

Het **algemeen (technisch) toezicht** wordt onder leiding van den directeur van onderwijs en eeredienst uitgeoefend door inspecteurs en plaatsvervangende inspecteurs (onderscheiden naar de verschillende takken van onderwijs) en hoofdopzieners en schoolopzieners (alleen voor het Inlandsch onderwijs).

a. De **inspectie van het Westersch lager onderwijs** (met inbegrip van het mulo en de opleiding van onderwijskrachten) wordt door één **algemeen inspecteur van het Westersch lager-, meer uitgebreid lager- en kweekschoolonderwijs,** bijgestaan door vijf inspecteurs en zeven plaatsvervangende inspecteurs met standplaatsen Fort de Kock, Batavia, Semarang, Soerabaja en Makassar.

b. De **inspectie van het Inlandsch onderwijs** (ook omvattende de normaalscholen, opleidingsleergangen voor volksonderwijzers, wordt uitgeoefend door één **inspecteur in algemeenen dienst,** vijf inspecteurs, bijgestaan door acht plaatsvervangende inspecteurs, achttien Inlandsche hoofdopzieners en een groot aantal Inlandsche schoolopzieners. De standplaatsen dezer inspecteurs zijn dezelfde als die voor de inspecteurs van het Westersch lager onderwijs.

c. Een **inspecteur van het middelbaar onderwijs** is belast met het toezicht over de hoogere burgerscholen, de algemeene middelbare scholen, de middelbare opleidingsscholen voor Inlandsche ambtenaren en het handelsonderwijs.

d. Een **inspecteur van het technisch onderwijs** is belast met het toezicht op de technische scholen en de ambachtsscholen en -leergangen.

e. Een **inspectrice voor het onderwijs in huishoudelijke vakken voor meisjes** gaat over het specifiek meisjes-onderwijs, zoowel op de lagere scholen (fraaie en nuttige handwerken) als op de vakscholen voor meisjes (normaalscholen, opleidingsschool voor onderwijzeressen in huishoudelijke vakken, industriescholen en huishoudscholen en -leergangen). Zij wordt daarin bijgestaan door een adjunct-inspectrice.

Toezicht op het particulier onderwijs. Terwijl de van Landswege gesubsidieerde bijzondere scholen

aan hetzelfde plaatselijk en algemeen toezicht onderworpen zijn als de overeenkomstige openbare scholen, is een afzonderlijke regeling getroffen voor het toezicht op het particulier onderwijs, voor zoover dit niet reeds krachtens eenig algemeen of bijzonder voorschrift aan het toezicht der overheid is onderworpen: de z.g. „Toezicht-ordonnantie particulier onderwijs" (Stb. 1932 no. 494 j° 495), welke voorschrijft, dat „voor het geven van schoolonderwijs, anders dan aan een geheel of ten deele uit eenige openbare kas bekostigde school, de schriftelijke vergunning van het hoofd van gewestelijk bestuur is vereischt, welke alleen wordt gegeven aan te goeder naam en faam bekend staande personen, die ten minste een geheel of ten deele uit een openbare kas bekostigde dan wel een door den directeur van onderwijs en eeredienst daarmede gelijkwaardige school, waar het Nederlandsch geheel of in hoofdzaak de voertaal is, met vrucht hebben doorloopen of indien de aanvrager zich bij zijn onderwijs uitsluitend van een inheemsche taal wenscht te bedienen, wanneer hij een geheel of ten deele uit de openbare kas bekostigde Inlandsche school der 2e klasse of een daarmede gelijkwaardige school met vrucht heeft doorloopen". Personen die uitsluitend aan volwassenen onderwijs wenschen te geven, behoeven het bewijs van een met vrucht doorloopen hebben van een school als vorenbedoeld niet over te leggen.

Geen school, waar bovenbedoeld onderwijs wordt gegeven, mag worden opgericht zonder dat daarvan aan het hoofd van gewestelijk bestuur wordt kennis gegeven door indiening van een ingevuld formulier.

III. Lichamelijke opvoeding.

Met de stelselmatige invoering van lichaamsoefeningen voor de schooljeugd werd in 1917 begonnen. De directeur van onderwijs en eeredienst werd gemachtigd, naar gelang van de behoefte, cursussen op te richten ter voorbereiding tot het examen ter verkrijging van de akte van bekwaamheid tot het geven van lager onderwijs in de gymnastiek (akte S). Een **inspecteur van de lichamelijke opvoeding** is belast met de zorg voor de bevordering van het onderwijs in lichaamsoefeningen.

Te Bandoeng is gevestigd de „Bond voor lichamelijke opvoeding", welke zich ten doel stelt bevordering der lichamelijke opvoeding der jeugd buiten de schooluren. De vereeniging „de Nederl.-Indische padvinders" te Batavia werkt ten deele in dezelfde richting en beoogt, voornamelijk door spel en buitenwerk, de jeugd zichzelve te laten vormen tot flinke en nuttige staatsburgers, in het bijzonder wat betreft karakter, handenarbeid, en liefhebberijen, lichamelijke ontwikkeling, gezondheid en hulpvaardigheid. Ieder lid wordt aangemoedigd tot het nakomen zijner godsdienstplichten, tot welke gezindte hij ook behoort. De vereeniging heeft twee takken: de padvindersbond (jongens) en het meisjesgilde, aan het hoofd waarvan staat een hoofdkwartier, dat is erkend door de overeenkomstige wereldorganisatie.

IV. Onderwijs in handenarbeid.

Het toezicht op het onderwijs in handenarbeid bij het Westersch lager-, voortgezet- en Inlandsch onderwijs wordt uitgeoefend door een **ambtenaar voor den handenarbeid.**

V. Internaatswezen en toezicht op de opvoeding van studeerende jongelieden.

De leerlingen van onderscheidene vakscholen (openbare en bijzondere opleidingsinrichtingen voor onderwijzers, Mosvia), zijn gehuisvest in aan die scholen verbonden, van Landswege bekostigde internaten. De internaatssubsidieregeling regelt de toekenning van bijdragen uit 's Lands kas ten behoeve van op zich zelf staande kosthuizen voor leerlingen (zonder onderscheid van landaard), die inrichtingen van verdergaand onderwijs bezoeken. Dergelijke kosthuizen, waarvan het grootste is het in 1923 geopend internaat van de J. P. Coen-

Volksschool — Margomoeljo.

Openbare ambachtsschool voor Inlanders — Tasikmalaja.

stichting te Batavia, zijn in onderscheidene hoofdsteden opgericht. Sedert 1928 exploiteert de vereeniging „Studentenhuis Batavia" het internaat Pegangsaän, behoorende tot de voormalige rechtsschool, als studentenhuis.

Te Batavia en te Bandoeng is een gouvernementsambtenaar belast met het toezicht op de opvoeding en studie van aldaar studeerende jongelieden.

VI. Schoolgeld en studiebeurzen.

Als bijdrage in de kosten van het openbaar onderwijs wordt op de meeste scholen schoolgeld geheven volgens progressieve tarieven. Kinderen van on- en minvermogende ouders zijn als regel daarvan vrijgesteld, echter niet op alle scholen. Op een bepaalde categorie Europeesche lagere scholen (zg. eerste scholen) worden geen en op Hollandsch-Inlandsche en Hollandsch-Chineesche scholen slechts bij hooge uitzondering leerlingen kosteloos toegelaten. Voor de hoogere burger- en technische scholen bestaat een regeling nopens de vrijstelling van betaling en vermindering van schoolgeld en de kostelooze verstrekking van boeken en leermiddelen ten behoeve der leerlingen. Voor de mulo-scholen, de algemeene middelbare- en de kweekscholen bestaan soortgelijke voorschriften.

Voor de opleiding in Indië kunnen van Landswege studiebeurzen worden toegekend aan mannelijke leerlingen van goeden aanleg uit minvermogende kringen, die openbare, dan wel gesubsidieerde bijzondere Europeesche kweekscholen bezoeken. De beurzen bedragen ten hoogste *f* 50 's maands. Voor andere studieinrichtingen worden voorloopig geen nieuwe beurzen toegekend.

VII. Onderwijsverslag.

Naast de door art. 179(3) der I.S. voorgeschreven mededeelingen in het Indisch Verslag over „den staat van het openbaar onderwijs en dien van de scholen voor de Inlandsche bevolking", verschijnt jaarlijks een „Algemeen verslag van het onderwijs" in druk. Het cijfermateriaal wordt bewerkt en uitgegeven door het centraal kantoor voor de statistiek, de tekst (1e deel) wordt samengesteld door het departement van onderwijs en eeredienst.

VIII. Leermiddelen.

Te Batavia is een **depôt van boeken en andere leermiddelen voor het onderwijs**, beheerd door een **administrateur.** De levering van schoolbenoodigdheden ten behoeve van het gouvernements lager onderwijs is in eigen beheer genomen. Alle openbare onderwijsinrichtingen zijn verplicht de benoodigde schoolbehoeften en leermiddelen - voor zoover mogelijk - uit het depôt te betrekken.

Van alle in Indië verkrijgbaar gestelde boekwerken worden 25 of meer exemplaren den minister van Koloniën toegezonden om ook het belangstellende publiek in Nederland in de gelegenheid te stellen die werken aan te schaffen.

De directeur van onderwijs en eeredienst is gemachtigd om aan den leider van het leger des heils in Ned.-Indië ten behoeve van de door dat leger beheerde scholen voor behoeftige Inlanders, kosteloos leermiddelen te verstrekken uit 's Lands depôt. Dit departementshoofd heeft mede de bevoegdheid tot het aanschaffen en het doen drukken en herdrukken van boeken ten dienste van het openbaar en bijzonder Inlandsch onderwijs, tot het toekennen van belooningen aan schrijvers van zoodanige boeken, alsmede tot den aankoop van den noodigen voorraad Inlandsche schoolboeken bij particuliere uitgevers verschenen, ter bewaring in het depôt en ter verstrekking aan de Inlandsche scholen. Een soortgelijke bevoegdheid heeft deze directeur ten aanzien van werken ten dienste van het middelbaar en technisch onderwijs.

Algemeen vormend onderwijs.

I. Voorbereidend lager onderwijs.

De voorziening van voorbereidend lager onderwijs geschiedt van overheidswege uitsluitend in voorklassen, die aan onderscheidene scholen voor Westersch lager on-

Koranschooltje — Java.

derwijs verbonden zijn. Afzonderlijke fröbelscholen komen slechts als bijzondere onderwijsinrichtingen voor. Van medio 1932 af wordt aan dit type scholen geen Landssubsidie meer toegekend.

II. Lager Onderwijs.

a. op Westerschen grondslag.

De scholen waarop lager onderwijs wordt gegeven zijn te onderscheiden in vijf soorten: Europeesche lagere-, Hollandsch-Inlandsche-, Schakel-, Hollandsch-Chineesche- en zg. speciale scholen, terwijl ook een aantal speciale leergangen en vervolgklassen hieronder vallen.

Het aantal scholen voor Westersch lager onderwijs bedroeg 776 in den cursus 1930/1931. Van de 37 nieuwe scholen waren 18 openbare en 19 bijzondere, waaruit blijkt dat de toeneming bij het bijzonder onderwijs (waar het aantal scholen slechts de helft bedraagt van dat der gouvernementsscholen) grooter was dan bij het openbaar, een verschijnsel dat ook bij het Inlandsch onderwijs valt te constateeren. Het aantal leerlingen bij het Westersch lager onderwijs bedroeg aan het einde van den cursus 1930/1931 - 134.661 (vorig jaar 128.012). Onderscheidene bezuinigingen werden getroffen ten aanzien van het Westersch lager onderwijs.

1. Europeesche lagere scholen.

Het Europeesch lager onderwijs is in hoofdzaak ingericht overeenkomstig het lager onderwijs in Nederland, opdat tusschentijdsche overgangen mogelijk zijn in het belang van de Europeesche trekkersfamilies. De grondslagen zijn geregeld bij het **Europeesch onderwijsreglement.**

Voor de **openbare scholen** (dat zijn scholen opgericht en in stand gehouden door het Land) geldt verder het **Europeesch schoolreglement.**

Particuliere scholen kunnen aanspraak maken op subsidie uit 's Lands kas. Indien zij geheel of in hoofdzaak bestemd zijn voor kinderen uit liefdadige gestichten en (of) regeeringspupillen, ontvangen zij volledige vergoeding van de kosten.

Het **leerplan** is verdeeld over zeven jaarklassen, behalve voor sommige openbare meisjesscholen, die alleen uit de 5 hoogste klassen bestaan. Het omvat het onderwijs in het lezen, het schrijven, het rekenen, de beginselen der Nederlandsche taal, die der aardrijkskunde, die van de kennis der natuur, het zingen, de eerste oefeningen van het handteekenen, de nuttige handwerken voor meisjes, handenarbeid.

Leerlingen. Recht op toelating hebben kinderen van Europeanen en met dezen gelijkgestelden van 6-16 jarigen leeftijd. Kinderen van andere bevolkingsgroepen kunnen worden toegelaten met inachtneming van beperkende voorschriften.

De **leerkrachten** bij de Europeesche lagere scholen bestaan uitsluitend uit Europeesche onderwijzers en onderwijzeressen, onderscheiden in die met de gewone bevoegdheid voor lager onderwijs (zg. hulp- of lagere akte) en personeel met de akte van hoofdonderwijzer(es).

Het aantal Europeesche lagere scholen bedroeg einde cursus 1930/1931 - 300 met ruim 44.000 leerlingen, waaronder 4000 inheemsche en 2500 Chineesche. Het aandeel van de niet-Europeesche leerlingen in de schoolbevolking bij het Europeesch lager onderwijs vertoont in de laatste jaren eenige daling; het bedroeg in 1931 - 15 %.

2. Hollandsch-Inlandsche-, speciale- en schakelscholen.

De Hollandsch-Inlandsche scholen zijn in de eerste plaats bestemd voor Inlandsche leerlingen wier ouders door hun ambt, afkomst, gegoedheid en opleiding in de Inlandsche maatschappij op den voorgrond treden.

Het onderwijs omvat in hoofdzaak dezelfde vakken als op de Europeesche lagere scholen, benevens de landstaal en het Maleisch. Leertijd zeven jaar. Van de leerkrachten zijn er ten hoogste drie met akte van bevoegdheid

Meisjes-desaschool — Pati.

voor het Europeesch lager onderwijs of het daaraan gelijkwaardige diploma van de hoogere kweekscholen voor Inlandsche onderwijzers en verder onderwijzers, afkomstig van de kweekscholen voor Inlandsche onderwijzers.

Met ingang van het schooljaar 1932-1933 is een 13-tal openbare Hollandsch-Inlandsche scholen in streken waar de bevolking nog geen behoefte heeft aan concordantie - Westersch lager onderwijs, met loslating van het standencriterium geleidelijk omgezet in een 6-jarige standaardschool met Nederlandsch als leervak in de hoogste drie klassen.

Sommige Hollandsch-Inlandsche scholen hebben een speciale bestemming, zooals de Kesatrianschool en de Mangkoenegaransche school te Soerakarta en de Kapoetranschool te Jogjakarta, die alleen toegankelijk zijn voor kinderen van de familieleden en ambtenaren van de Javaansche vorstenhuizen, en de Ambonsche burgerschool, die in de eerste plaats toegankelijk is voor kinderen van Ambonsche burgers.

Door opening van 14 nieuwe scholen in het jaar 1931 steeg het aantal Hollandsch-Inlandsche scholen in dat jaar tot 291. Is derhalve het aantal dezer scholen ongeveer gelijk aan dat der Europeesche lagere scholen, het aantal leerlingen van eerstgenoemde scholen is veel hooger dan dat van laatstgenoemde. In 1931 bedroeg dit aantal 60.910, waarvan 32 % uit meisjes bestond, een percentage, veel hooger dan bij het Inlandsch onderwijs.

Met de Hollandsch-Inlandsche scholen komen in aard overeen de zg. **„speciale scholen"**, die in de personeelsformatie (slechts één Europeesche onderwijskracht) van de eerste verschillen. Hiertoe behooren o.a. de Depoksche school en een aantal scholen voor kinderen van Inlandsche Christen-militairen (te Malang, Bandoeng, Padang).

Schakelscholen zijn scholen tot voorbereiding van begaafde leerlingen, afkomstig van de Inlandsche 2e klasse school, voor het mulo of daarmede overeenkomend onderwijs.

Particuliere Hollandsch-Inlandsche scholen worden gesubsidieerd op den voet van de subsidieordonnantie Westersch lager onderwijs.

Bij het Westersch lager onderwijs deed zich evenals bij het Inlandsch onderwijs het verschijnsel voor van een niet onbelangrijk verloop van leerlingen. De oorzaak moet goeddeels worden gezocht in de financieele omstandigheden der ouders.

Het totaal aantal leerkrachten bij het openbaar en gesubsidieerd bijzonder Westersch lager onderwijs bedroeg 4707, waarvan 3084 Europeesche, 1493 Inlandsche en 130 Chineesche leerkrachten. Er wordt thans naar gestreefd aan de verschillende scholen voor Westersch lager onderwijs zooveel mogelijk onderwijzers te verbinden van den landaard der bevolkingsgroepen, waarvoor die scholen in hoofdzaak zijn bestemd.

3. Hollandsch-Chineesche scholen.

De inrichting is als die van de Europeesche lagere scholen, behoudens dat ook Chineesche onderwijzers, afkomstig van de Hollandsch-Chineesche kweekschool te Meester Cornelis aan deze scholen kunnen worden verbonden.

Particuliere Hollandsch-Chineesche scholen worden gesubsidieerd op denzelfden voet als Europeesche lagere scholen. Hollandsch-Chineesche meisjesscholen zijn te Batavia, Semarang, Soerabaja en Malang.

Het aantal Hollandsch-Chineesche scholen bedroeg in 1931 - 111 met 21.617 leerlingen, nagenoeg allen van Chineeschen landaard; 38 % bestond uit meisjes.

4. Bijzondere leergangen en vervolgklassen.

Hiertoe behooren:

1. Namiddagleergangen in het Nederlandsch, uitgaande van het algemeen Nederlandsch Verbond en bestemd voor jongelieden (in hoofdzaak niet-Europeanen) die op de lagere

school geen of onvoldoende Nederlandsch hebben geleerd. Het onderwijs wordt gegeven door bevoegde leerkrachten. Van 1933 af zijn de tegemoetkomingen uit 's Lands kas voor deze leergangen stop gezet.

2. Ambonsche namiddagleergangen, met behulp van Lands subsidie onderhouden door de vereeniging „Ambonsch studiefonds". Zij dragen ongeveer hetzelfde karakter als de leergangen van het algemeen Nederlandsch verbond.
3. Tweejarige namiddagcursussen in de Maleische taal aan openbare Hollandsch-Inlandsche- en schakelscholen.

b. Op inheemschen grondslag.

De lagere scholen voor de niet-Europeesche bevolking, waarmede de overheid bemoeienis heeft zijn te onderscheiden in:

1. **Volksscholen,** uitgaande van Inlandsche rechtsgemeenschappen (desa, negari, e.d.) en van een enkele stadsgemeente (Batavia).
2. **Gouvernements scholen,** onderscheiden in volledige (scholen 2e klasse) en vervolgscholen.
3. **Particuliere scholen,** gesubsidieerd door het Land.
4. **Mohammedaansche godsdienstscholen.**
5. **Particuliere Chineesche scholen,** op Chineesch-nationalistischen grondslag, uitgaande van Chineesche vereenigingen.

Ten aanzien van de groepen 4 en 5 bepaalt de overheidsbemoeienis zich tot een algemeen toezicht (zie hierboven **Toezicht particulier onderwijs).**

Voor de grondslagen van het openbaar Inlandsch onderwijs zie hierboven **Algemeen overzicht.**

1. Volksscholen.

Deze uit drie jaarklassen bestaande scholen, worden opgericht en in stand gehouden door plaatselijke Inlandsche rechtsgemeenschappen met geldelijken steun van het gouvernement. De subsidieregeling werd in 1931 eenigszins versoberd.

Onderwijs wordt gegeven in lezen en schrijven van de landstaal met eigen en Latijnsche letters en in de beginselen van het rekenen. De leerkrachten worden gevormd aan de hierna te noemen opleidingscursussen.

Voor de leiding van het volksonderwijs wordt de directeur van onderwijs en eeredienst ter zijde gestaan door den inspecteur van het Inlandsch onderwijs in algemeenen dienst. Het technisch toezicht berust bij de algemeene inspectie van genoemd onderwijs evenals de voorbereiding van de geregelde uitbreiding van het aantal volksscholen.

Het aantal openbare volksscholen bedroeg in 1931 - 13.716, dat der bijzondere gesubsidieerde 2889. Relatief nam derhalve het bijzonder onderwijs meer toe; vooral het aantal Roomsch Katholieke volksscholen nam toe. Het aantal leerlingen bij het volksonderwijs bedroeg in genoemd jaar 1.229.666 (van ruim 700 scholen werd geen opgaaf ontvangen; bovendien vindt een niet onbelangrijk aantal leerlingen plaatsing op ongesubsidieerde scholen). Het aantal meisjes-leerlingen bedraagt 36 %. In het algemeen werd de indruk verkregen, dat ook in meer orthodox-mohammedaansche kringen het belang van onderwijs voor meisjes gaandeweg erkenning vindt. Voor zoover de nog bestaande bezwaren zich richten tegen het stelsel der coëducatie, wordt daaraan zooveel mogelijk tegemoet gekomen, door oprichting van afzonderlijke meisjes-volksscholen.

Ook bij het volksonderwijs doet zich het verschijnsel voor dat een groot aantal leerlingen de school tusschentijds verlaat (einde cursus 1934/1931 - 11 %).

Het aantal leerkrachten bij de openbare en bijzondere volksscholen bedroeg in 1931 - 27.529.

2. Gouvernementsscholen.

De naam „Inlandsche scholen der 2e klasse" berust op de oorspronkelijke verdeeling in 2 klassen, nl. die der eerste klasse, meer in het bijzonder bestemd voor de kinderen van Inlandsche hoofden en van

andere aanzienlijke inlanders en scholen der 2e klasse, bestemd voor de kinderen der Inlandsche bevolking in het algemeen. De scholen der eerste klasse zijn omgezet in Hollandsch Inlandsche scholen, (zie hierboven onder **Lager onderwijs op Westerschen grondslag**). De scholen der 2e klasse hebben haar benaming behouden, maar haar plaats in het lager onderwijs is anders geworden door de opkomst van het volksonderwijs. Zoodoende hebben zij meer het karakter gekregen van scholen van voortgezet en eenigszins uitgebreid lager onderwijs; men noemt ze ook wel „standaard-scholen". Men heeft sedert 1915 nl. ook „vervolgscholen", d.z. 2e klasse scholen zonder de beide laagste klassen en rechtstreeks aansluitend op de hoogste klassen der volksscholen. De volledige scholen hebben 4 à 5 leerjaren, de vervolgscholen 2 à 3. Aan 70 scholen is een 6e klasse verbonden. Een speciaal type vervolgschool zijn de gouvernements Inlandsche meisjes-scholen. Terwijl op de gemengde scholen het geheele onderwijs wordt gegeven in de landstaal of het Maleisch, wordt op de meisjes-scholen in beginsel zooveel mogelijk ook het Nederlandsch als leervak onderwezen. Bovendien worden de huishoudelijke vakken er onderwezen.

Te Malang is - opgericht op verzoek van de aldaar gevestigde schoolvereeniging „Gie Hok Hwee" - een Maleisch-Chineesche school, die het leerplan eener Inlandsche 2e klasse school volgt.

Onderwijzend personeel. Dit bestaat uit onderwijzers: 1. opgeleid aan de kweekscholen, 2. afkomstig van de normaalscholen, 3. in het bezit van de akte van hulponderwijzer (goeroe bantoe, het examen hiervoor is sedert afgeschaft) en 4. volksonderwijzers.

De hoofden der scholen worden zooveel mogelijk gekozen uit de categorieën 1 en 2.

Het aantal standaard-scholen bedroeg in 1931 - 1991, dat der vervolgscholen 1117 (openbare en bijzondere te zamen). Het aantal meisjes bedroeg bij de volledige standaardscholen ruim 17 % en bij de vervolgscholen bijna 19 %.

Voor **particuliere scholen en speciale leergangen** bestaat een subsidieregeling.

III. Meer Uitgebreid Lager Onderwijs.

Op den grondslag van het Westersch lager onderwijs en met behoud zooveel mogelijk van de voor het lager onderwijs geëigende methode van onderwijs geven, heeft het mulo-onderwijs ten doel een voortgezette en afgesloten algemeene vorming, alsmede een voorbereiding voor verdergaand onderwijs.

In verband hiermede onderscheidt men een afdeeling eindonderwijs (A) en een afdeeling voorbereidend onderwijs (B).

Het onderwijs wordt gegeven in 3 jaarklassen; aan de laagste klasse kan een éénjarige voorklasse worden toegevoegd. Aan het jaarlijks aan de leerlingen der hoogste klasse af te nemen eindexamen kunnen ook extranei deelnemen.

Het diploma B geeft toegang tot verschillende inrichtingen van verdergaand onderwijs, het diploma A in het algemeen niet.

Openbare muloscholen (35 in getal) zijn gevestigd te Batavia (2), Meester Cornelis, Buitenzorg, Poerwokerto, Bandoeng (2), Cheribon, Pekalongan (met een filiaal te Tegal), Semarang (2), Soerakarta, Jogjakarta, Magelang, Poerworedjo, Salatiga, Madioen, Kediri, Modjokerto, Soerabaja (2), Malang (2), Probolinggo, Djember, Makassar, Amboina, Tondano, Bandjermasin, Palembang, Padang, Padang Sidimpoean, Fort de Kock, Koetaradja en Medan.

Particuliere mulo-scholen (25) zijn te Batavia (4), Soekaboemi, Bandoeng (3), Tasikmalaja, Ambarawa, Semarang (3), Magelang, Jogjakarta (3), Soerakarta, Soerabaja (2), Malang (2), Manado, Padang en Taroetoeng. Zij worden gesubsidieerd uit 's Lands kas. Het eindgetuigschrift is gelijkgesteld met dat der openbare mulo-scho-

len. De verplichte vakken zijn in hoofdzaak dezelfde als op de openbare Europeesche lagere scholen, doch de leerstof is meer verdiept en uitgebreid (stel- en meetkunde, algemeene geschiedenis, Engelsch). Facultatief wordt onderwijs gegeven in Fransch en Duitsch en in één of meer inheemsche talen (Maleisch, Javaansch, enz.).

Voor toelating tot de eerste, respectievelijk voorklasse is noodig een verklaring door het hoofd eener openbare of daarmede gelijkwaardig verklaarde school voor Westersch lager onderwijs.

De onderwijzers en onderwijzeressen aan de mulo-scholen zijn in het bezit der hoofdakte en tenminste één bijakte, dan wel zijn zij bevoegd tot het geven van onderwijs aan hoogere burgerscholen met 3-jarigen cursus.

In 1931 werden 4 nieuwe mulo-scholen geopend, zoodat haar aantal in dat jaar 64 bedroeg. Het aantal leerlingen bedroeg - mede in dat jaar - 11.788, waarvan 3458 Europeanen, 6906 Inlanders en 1424 Chineezen. Het aantal Europeesche leerlingen daalde van 1925 tot 1931 procentsgewijze van 40 % tot 29 %, dat der Chineesche leerlingen steeg ietwat.

In 1931 koos 30 % de A-afdeeling bij de toelating.

IV. Middelbaar en Voorbereidend Hooger Onderwijs.

Dit onderwijs wordt gegeven aan twee soorten scholen: **de hoogere burgerscholen** (H.B.S.) en de **algemeene middelbare scholen** (A.M.S.). De H.B.S. is geheel georiënteerd op het middelbaar onderwijs in Nederland; het leerplan is nagenoeg gelijk aan dat der hoogere burgerscholen aldaar, zoodat tusschentijdsche overgang van leerlingen mogelijk is. De A.M.S. is meer gericht op specifiek Indische eischen en behoeften; aan het diploma der hoogste afdeeling zijn niettemin voor de verdere studie en voor het bekleeden van betrekkingen in het algemeen dezelfde rechten verbonden als aan dat der H.B.S. met vijfjarigen cursus en dit laatste is wederom gelijkgesteld met de gelijksoortige einddiploma's in Nederland.

1. Hoogere burgerscholen en lycea.

Openbare H.B.S.-en met 5-jarigen cursus zijn gevestigd te Batavia (Koning Willem III-school) waaraan verbonden een litterair-economische afdeeling, Soerabaja, Semarang, Bandoeng, Malang en Medan. Te Batavia is ook nog een particuliere 5-jarige meisjes H.B.S. met hetzelfde programma als de openbare vijfjarige H.B.S., alsmede een particulier lyceum, een particuliere Roomsch-Katholieke en een Christelijke afd. B. der A.M.S. en een openbare gemengde H.B.S. met 3-jarigen cursus met daaraan verbonden tweejarige handelsschool (Prins Hendrikschool), welke met ingang van 1 Juli 1932 geleidelijk is omgezet in een Litterair Economische H.B.S. Te Bandoeng is een Christelijk lyceum. Het eindexamen der H.B.S. - afdeelingen der genoemde particuliere instellingen is gelijkwaardig verklaard aan dat der openbare vijfjarige H.B.S.

Particuliere driejarige meisjes-H.B.S.-en zijn te Batavia (3), Soerabaja (2) en Bandoeng (1). Al deze particuliere middelbare scholen worden van Landswege gesubsidieerd.

Voor de toelating tot de eerste klasse der 5-jarige H.B.S. leggen de leerlingen der lagere scholen een door het schoolhoofd ingevulde vragenlijst over. Bovendien leggen alle candidaten een schriftelijk examen af in het Nederlandsch, het rekenen, de geschiedenis en de aardrijkskunde en een mondeling examen. Tot de hoogere klassen worden extraneï alleen toegelaten na een examen, behalve wanneer zij afkomstig zijn van een andere vijfjarige H.B.S. in Nederland of in Ned.-Indië en een schriftelijke verklaring overleggen van den directeur der inrichting, die zij verlieten.

Het einddiploma van de openbare driejarige H.B.S. (Prins Hendrikschool) geeft zonder examen toegang tot de 4e klasse eener vijfjarige H.B.S., indien de directeur

der P.H.S. den bezitter overigens geschikt acht voor het volgen van het onderwijs in die klasse. Aan de P.H.S. is een éénjarige schakelklasse verbonden, om abituriënten van de muloscholen, die tot de aan deze school verbonden handelsschool (of Litt. Ec. H.B.S. waarin deze geleidelijk wordt omgezet) willen worden toegelaten de noodige kennis in het Fransch en Duitsch bij te brengen.

Het aantal leerlingen der zeven vijfjarige H.B.S.-en bedroeg in 1931 - 2743, waarvan ongeveer 84 % van Europeeschen landaard was. Het aantal niet-Europeanen onder de leerlingen stijgt langzaam.

De belangstelling voor de Litt. economische afdeelingen, die aan vier openbare H.B.S.-en waren verbonden, bleef gering, in verband waarmede die afdeelingen te Bandoeng en Soerabaja geleidelijk werden opgeheven, zoodat thans alleen te Batavia en Semarang zoodanige afdeelingen bleven voortbestaan. Van de 245 abituriënten der vijfjarige H.B.S.-en in 1931 verwierven er slechts 20 het diploma der litt. econ. afdeeling.

Het eindexamen der Indische vijfjarige H.B.S.-en is van 1932 af in overeenstemming met dat in Nederland. Anders dan in Nederland, waar de groote meerderheid van de abituriënten der vijfjarige H.B.S.-en niet verder gaat studeeren, is dit bij het meerendeel van de abituriënten der Indische scholen wèl het geval.

De twee bijzondere lycea te Batavia en te Bandoeng hadden in 1931 - 459 leerlingen, tegen 393 in het voorgaande jaar. Nagenoeg alle abituriënten studeerden verder aan een hoogeschool of universiteit.

Het totaal aantal leerlingen der 7 driejarige H.B.S.-en (waarvan 6 uitsluitend voor meisjes zijn bestemd) bedroeg in 1931 - 733, waarvan 630 Europeanen, 34 Inlanders en 69 Chineezen. Het meerendeel der meisjes-abituriënten zet de studie voort aan de Europeesche kweekscholen.

Algemeene middelbare school (A.M.S.).

De A.M.S. is gesplitst in een wis- en natuurkundige afdeeling (B) te Jogjakarta, te Batavia, te Malang en te Semarang, een Westersch klassieke afdeeling (A II) en een Oostersch-letterkundige afdeeling (A I) te Jogjakarta. Voorts zijn te Batavia een particuliere Roomsch-Katholieke en een Christelijke afd. B der A.M.S., welker einddiploma gelijkwaardig is aan dat eener openbare A.M.S.

Het leerplan der afd. A I omvat: Javaansch, Maleisch, Indische cultuurgeschiedenis, Indische kunstgeschiedenis, Nederlandsch, Fransch, Engelsch, Duitsch, geschiedenis, aardrijkskunde, staatsinrichting, staathuishoudkunde, wis-, natuur-, scheikunde, plant- en dierkunde, teekenen en lichamelijke oefeningen. Het einddiploma geeft toelating tot de studie en de examens van de rechtshoogeschool te Batavia en van de faculteit der letteren en wijsbegeerte betreffende de studie van de Arische (Indo-Iraansche) en van de Indonesische taal en letterkunde der universiteit te Leiden en van vereenigde faculteiten der rechtsgeleerdheid en der letteren en wijsbegeerte betreffende de studie van het Ned.-Indische recht en de Indologische studie, voorts na het met goed gevolg afleggen van een aanvulingsexamen in het Latijn, tot die van de faculteit der rechtsgeleerdheid der universiteiten te Leiden en te Utrecht, na het met goed gevolg afleggen van een aanvullingsexamen in het Grieksch en in het Latijn ook tot die van de faculteiten der Godgeleerdheid en der letteren en wijsbegeerte en na het afleggen van een aanvullingsexamen ten overstaan van betrokken faculteit tot die van de faculteiten der geneeskunde en der wis- en natuurkunde..

Het leerplan der afd. A II omvat: Latijn, antieke cultuur, Nederlandsch, Fransch, Engelsch, Hoogduitsch, geschiedenis, aardrijkskunde, staatsinrichting, volkshuishoudkunde, wis- en natuurkunde, scheikunde, plant- en dierkunde, teekenen en lichamelijke oefeningen. Het einddiploma is gedeelte-

Onderwijs

lijk gelijkgesteld met het einddiploma gymnasium bedoeld in art. 11 der hooger onderwijswet. Het geeft toelating tot de examens in de faculteit der rechtsgeleerdheid, der veeartsenijkunde, tot die in de vereenigde faculteiten der rechtsgeleerdheid en der letteren en wijsbegeerte en tot die in de vereenigde faculteiten der wis- en natuurkunde en der letteren en wijsbegeerte, alsmede na het met goed gevolg afleggen van een aanvullingsexamen in het Grieksch, tot de examens in de faculteit der Godgeleerdheid en tot die in de faculteit der letteren en wijsbegeerte en na het met goed gevolg afleggen van een aanvullingsexamen in de wiskunde (behalve in de planimetrie), de natuurkunde, de scheikunde en de natuurlijke historie, tot die in de faculteit der geneeskunde en tot die der wis- en natuurkunde.

Het leerplan der afd. B. omvat dezelfde vakken als op de vijfjarige H.B.S. in de 3 hoogste leerjaren worden onderwezen, met uitzondering van Fransch (facultatief) en met toevoeging van een of meer Inlandsche talen (facultatief). Het einddiploma is gelijkgesteld met dat der vijfjarige H.B.S.

Het aantal leerlingen der afd. A I bedroeg in 1931 - 94 tegen 119 in 1913, dat der afd. A II respectievelijk 97 en 111. Het totaal aantal leerlingen der 7 B-afdeelingen (5 openbare en 2 bijzondere) steeg van 713 in 1930 tot 860 in 1931, grootendeels van inheemschen landaard. Het aantal vrouwelijke leerlingen op deze scholen is gering.

Meer nog dan die der H.B.S. volgen de abituriënten der A.M.S. een instelling van hooger of van vakonderwijs.

B. Vakonderwijs.

Nijverheidsonderwijs.

a. ambachtsonderwijs. Zie hiervoor onder **Industrie.**

b. technisch onderwijs.

Terwijl de ambachtsscholen een meer eenvoudige opleiding geven, die in den regel toegankelijk is voor abituriënten der Inlandsche lagere scholen, staat de opleiding aan de technische scholen op een veel hooger peil. Voor toelating tot deze scholen wordt, behoudens een toelatingsexamen, het getuigschrift van een school voor Westersch lager onderwijs vereischt.

De cursusduur van de vier openbare technische scholen (de Koningin-Wilhelminaschool te Batavia, de Prinses-Julianaschool te Jogjakarta, de technische school te Bandoeng en Koningin-Emmaschool te Soerabaja), bedraagt 4 jaren. In 1931 werden deze scholen bezocht door 1284 leerlingen, van wie 630 Europeanen, 512 Inlanders en 142 Chineezen. Deze scholen hebben cursussen tot opleiding van bouwkundigen en werktuigkundigen, die te Bandoeng en te Soerabaja hebben bovendien een opleiding tot electro-technicus. De meerderheid der leerlingen geeft de voorkeur aan de opleiding tot werktuigkundige.

Met ingang van het schooljaar 1932/33 zijn alle technische scholen geleidelijk omgezet in scholen met 5-jarigen cursus ter opleiding van jongelieden voor de lagere middelbare betrekkingen van technischen en industrieelen aard.

Het onderwijzend personeel bestaat uit leeraren M.O. (w.o. ingenieurs) en onderwijzers voor het praktisch onderwijs in smeden, bankwerken en timmeren.

Te Semarang wordt naast een bijzondere technische avondschool met 3-jarigen cursus (57 inheemsche leerlingen) een technische dagschool met 4-jarigen cursus aangetroffen met 161 leerlingen, van wie 116 Europeanen, 25 Inlanders en 20 Chineezen.

c. Andere scholen voor nijverheidsonderwijs.

Aan de Technische Hoogeschool te Bandoeng is verbonden een opleiding voor **instrumentmakers** en **glasblazers.** Na een studie van 3 jaren kan het examen voor leerling-glasblazer of leerling-instrumentmaker worden afgelegd, terwijl aan het einde van het 4e studiejaar het diploma van glasblazer of instrumentmaker kan worden verkregen. In 1931 bezochten 7 Eu-

ropeanen en 35 inheemschen de school. Een cursus van 2 jaar voor **ijker** is eveneens aan deze hoogeschool verbonden. Gedurende het eerste studiejaar volgen de deelnemers dezelfde colleges als de eerste-jaarsstudenten die voor civiel ingenieur studeeren; het tweede studiejaar is in het bijzonder gericht op de vakopleiding. Het tweede studiejaar telde in 1930/31 vijf deelnemers.

De te **Soerabaja** gevestigde **suikerschool** telde in genoemd jaar 61 leerlingen, van wie 58 Europeanen. De lessen in afdeeling A (opleiding tot assistent-chemist) werden door 19, die van afdeeling B (opleiding tot chemist) door 42 leerlingen gevolgd.

De **mijnbouwschool** der Oembilin-mijnen te Sawahloento werd in 1931 opgeheven, de mijnopzienerscursus van de Bangkatinwinning te Pangkalpinang is eveneens opgeheven.

d. Onderwijs in de huishoudelijke vakken.

Mede tot het nijverheidsonderwijs behoort het onderwijs voor meisjes in de huishoudelijke vakken, hetwelk wordt gegeven hetzij aan bepaalde vakscholen, hetzij aan scholen voor algemeen vormend onderwijs of aan opleidingsscholen voor onderwijzend personeel.

Op het einde van den cursus 1930/31 bedroeg het aantal vakscholen voor meisjes 18, waarvan 3 openbare, 7 gesubsidieerde en 8 niet-gesubsidieerde. Drie nieuwe scholen werden met den aanvang van genoemden cursus geopend. Al deze scholen zijn inrichtingen voor lager vakonderwijs, toegankelijk voor leerlingen die voldoend lager onderwijs hebben genoten. De openbare scholen hebben een huishoudcursus van één jaar, gevolgd door een 2-jarigen cursus voor de opleiding tot onderwijzeres in de nuttige en fraaie handwerken.

Het aantal leerlingen bedroeg in totaal 844, van wie 357 Europeesche, 384 Inlandsche en 103 Chineesche. Als regel zijn deze scholen voor alle landaarden toegankelijk.

De eenige middelbare vakschool voor meisjes in Indië is de **opleidingsschool voor vakonderwijzeressen te Batavia,** die toegankelijk is voor bezitster mulo-diploma en een 3-jarigen cursus heeft, opleidende voor de akten huishoudelijke vakken (A), lingerienaaien en fraaie handwerken (B) en costuumnaaien (C). In 1931 leverde de school de eerste abituriënten af. Het aantal leerlingen bedroeg 50.

II. Opleiding van Onderwijskrachten.

A. Op Westerschen grondslag.

1. **Particuliere fröbel-kweekscholen,** sedert medio 1932 omgezet in **lagere huishoudscholen.**

2. **Opleiding voor de akte van bekwaamheid als onderwijzer(es) bij het Europeesch lager onderwijs.**

Deze geschiedt aan de openbare Europeesche kweekschool te Soerabaja, aan een aantal particuliere gemengde kweekscholen te Batavia (Oranje-Boulevard) en te Bandoeng (I.E.V.), aan de meisjeskweekscholen te Batavia (Postweg), Bandoeng, Semarang, Soerabaja en Malang (alle R.K.), te Batavia (Carpentier Alting-Stichting) en te Soerabaja (Genteng). Alle 3-jarigen cursus aansluitende bij de mulo-scholen.

3. **Opleiding voor de akte van bekwaamheid als hoofdonderwijzer(es) bij het Europeesch lager onderwijs** wordt gegeven aan vier openbare normaalscholen (Batavia, Soerabaja, Semarang en Bandoeng) en aan onderscheidene particuliere cursussen. de normaalscholen te Batavia en te Semarang worden geleidelijk opgeheven.

Voor Inlandsche onderwijzers is ingesteld een **akte in de Nederlandsche taal,** welke hen meer geschikt maakt voor het geven van onderwijs aan Hollandsch-Inlandsche scholen.

4. **Examen ter verkrijging van akten van bekwaamheid voor het Europeesch lager onderwijs,** d.i. het onderwijzersdiploma en bijakten (landbouwkunde, natuurkennis, fraaie handwerken, gymnastiek, vrije- en ordeoefeningen, beginselen der handelskennis, aanteekening op het onderwijzersdiplo-

Onderwijs

ma, bevoegdheid verleenend tot het geven van huis- en schoolonderwijs in nuttige handwerken voor meisjes en in handenwerken.

De in Indië uitgereikte getuigschriften zijn onder zeker voorbehoud van waarde voor het lager onderwijs in Nederland. De examens worden ten minste eenmaal 's jaars afgenomen op onderscheidene hoofdplaatsen.

5. **De Hollandsch-Inlandsche Kweekscholen.**

Hiervan zijn er 5 (openbare) nl. te Bandoeng, Jogjakarta (alleen bovenbouw), Blitar (alleen onderbouw), Fort de Kock (alleen onderbouw) en Amboina (alleen onderbouw). Zij hebben een 6-jarigen cursus, verdeeld in een 3-jarigen onderbouw en een 3-jarigen bovenbouw en leveren personeel voor het Hollandsch-Inlandsch onderwijs.

Tot den onderbouw worden toegelaten Inlandsche jongelieden die zijn toegelaten tot de eerste klasse eener muloschool.

De Hollandsch-Chineesche kweekschool te Meester-Cornelis vervult ten opzichte van de Hollandsch-Chineesche scholen dezelfde rol als de Holl.-Inlandsche kweekscholen ten opzichte van de Holl.-Inlandsche scholen. Er zijn vier **particuliere kweekscholen** (Moentilan, Lembang, Soerakarta en Probolinggo, die gelijkgesteld zijn met de openbare en die worden gesubsidieerd.

6. **Opleiding en examens voor onderwijsbevoegdheden in vakken, van belang voor verschillende vakscholen voor Inlanders.**

De instelling ter bevordering van de kennis van Inlandsche talen en van de land- en volkenkunde van Ned.-Indië heeft een tweeledig doel: 1e het geven van leiding en voorlichting bij de studie van Europeesche en Inlandsche leerkrachten voor onderwijsakten in inheemsche talen en land- en volkenkunde en 2e de organisatie en de leiding van het onderwijs in inheemsche talen op de mulo-inrichtingen.

Er worden afgenomen „examens voor de akten inheemsche talen en land- en volkenkunde.

Onderwijzers, verbonden aan kweek- en normaalscholen kunnen een „akte landmeetkunde" behalen.

7. **Opleiding en examens voor akten middelbaar onderwijs.**

Aan de technische hoogeschool te Bandoeng is verbonden een „leergang tot opleiding voor middelbare akte wiskunde (K 1)".

Verder bestaat in Indië gelegenheid tot het afleggen van het examen voor de „middelbare akte Engelsch A" en de „middelbare akte boekhouden".

Aan de universiteit te Leiden bestaat gelegenheid middelbare akten te behalen in „de land- en volkenkunde, de archaeologie en de geschiedenis van den Oost-Indischen archipel"; en in „de Soendaneesche taal en de Javaansche archaeologie".

B. Op inheemschen grondslag.

1. **Leergangen voor de opleiding van volksonderwijzers.**

De **openbare leergangen** (tweejarige) zijn verbonden aan gouvernements Inlandsche scholen der 2e klasse en staan onder leiding van Inlandsche onderwijzers aan die scholen werkzaam. De leerlingen hebben een Inl. lagere school met 4- of 5-jarigen cursus (of vervolgschool) doorloopen.

De **particuliere tweejarige leergangen** (normaalcursussen), die vanwege eenige zendingscorporatie in de buitengewesten worden onderhouden staan onder Europeesche leiding en hebben een internaat.

2. **Normaalscholen.**

De **openbare normaalscholen** voor de opleiding van **hulponderwijzers** en **hulponderwijzeressen** bestaan uit 4 jaarklassen en zijn na een vergelijkend toelatingsexamen toegankelijk voor jongelieden die een Inl. School der 2e klasse of gelijkwaardige onderwijsinrichting met vrucht hebben doorloopen. De scholen staan onder een directeur of directrice met hoofdakte Eur. onderwijs en een of meer Indologische akten. Aan de scholen is een internaat verbonden en een openbare Inlandsche school der 2e klasse voor de praktische vorming.

Jongensnormaalscholen zijn ge-

vestigd op 13 plaatsen en **meisjesnormaalscholen** op 6 plaatsen.

Verder bestaan nog een 9-tal **particuliere normaalscholen** (uitgaande van confessioneele corporaties, die opleiden voor de eigen standaard- en vervolgscholen.

III. Handelsonderwijs.

A. Op Westerschen grondslag.

1. **Handelsschool verbonden aan de Prins Hendrikschool,** geleidelijk omgezet in een litt. ec. H.B.S. (zie hierboven bij **Middelbaar Onderwijs**). Het aantal leerlingen bedroeg 1931 (einde cursus) 74.

2. **Handelsleergangen te Soerabaja en te Batavia,** met 3-jarigen namiddagleergang, voor hen die overdag in den handel werkzaam zijn. Einde cursusjaar 1930/31 aantal leerlingen 100 (15 Eur., 40 Inl.s, 45 Chin.).

3. **Lagere handelsschool van de stadsgemeente Semarang,** een 3-jarige handelsdagschool aansluitend bij het lager onderwijs op Westerschen grondslag.

4. **Lagere handelsschool van het I.E.V. te Soerabaja** (Zaalbergschool), als de gemeentelijke handelsschool te Semarang. Aantal leerlingen van 3 en 4 samen 241, van wie 106 Chineezen.

5. Ook bestaat er een **staatspraktijkdiploma voor handel en administratie.**

B. Op inheemschen grondslag.

De in 1929 geopende cursus in handelskennis voor den kleinhandel, tot stelselmatige opleiding van Inlandsche onderwijzers en onderwijzeressen voor de onderwijsakte voor den kleinhandel is in 1931 tijdelijk opgeheven.

Voor **Landbouwonderwijs** zie aldaar.

Voor opleiding voor den veeteelt, zie **Ned.-Indische Veeartsenschool.**

IV. Opleiding voor administratieve en bestuursfuncties.

1. De **middelbare opleidingsscholen voor Inlandsche ambtenaren** (Osvia's) hebben een 3-jarigen cursus en sluiten aan op de openbare muloscholen.

Te Makassar is een **opleidingsschool voor Inl. ambtenaren.**

Op Java zijn uit bezuiniging de

Osvia's opgeheven, met uitzondering van die te Magelang.

2. De **bestuursschool te Batavia.** Aan deze school worden de gediplomeerde gezaghebbers bij het Binnenlandsch Bestuur opgeleid (Europeesche jongelieden met eindexamen H.B.S. 5-jarigen cursus, gymnasium of gelijkwaardige inrichting).

Voor de studie aan deze school kunnen echter tevens worden aangewezen Inlandsche ambtenaren bij het B.B., van wie wordt verwacht dat zij later in aanmerking zullen komen voor de hoogere rangen van het Inlandsch bestuurscorps.

Er wordt onderwijs gegeven in de rechtswetenschappen, de Nederlandsche taal, de geschiedenis van Nederlandsch-Indië, de landhuishoudkunde, de waterbouwkunde, de bouwkunde, de hygiëne, verbandleer en ziekenbehandeling en het Mohammedaansch recht. De school heeft 2 jaarklassen.

De bestuursschool is in Mei 1934 tijdelijk gesloten.

3. Te Semarang, Soerabaja en Bandoeng zijn cursussen voor **de opleiding van personeel ten behoeve van 's Lands financieel-administratief beheer** en te Batavia een **cursus voor den bureaudienst.**

V. Opleiding van medisch personeel.

A. Op Westerschen grondslag.

1. **De artsenscholen.**

De school tot opleiding van Indische artsen te Batavia (Stovia) en de Nederl.-Indische artsenschool te Soerabaja (Nias) leiden op tot het beroep van **„Indisch arts"** met de bevoegdheid tot uitoefening van de genees-, heel- en verloskunde in Ned.-Indië. Voor de toelating tot deze scholen is vereischt eindexamen mulo, of met goed gevolg doorloopen der 3e klasse eener H.B.S. De Stovia is in 1933 opgeheven. Er zijn 4 jaarklassen.

Het diploma van Indisch arts kan in Nederland vrijstelling geven van het doctoraal-examen in de medische faculteit.

2. De **leergang voor de opleiding van analysten en controleurs voor de volksgezondheid** heeft een 3-

jarigen cursus. Toelatingseisch einddiploma mulo of gelijkwaardig getuigschrift. Hoofd van den leergang is de directeur van het geneeskundig laboratorium te Batavia (zie **Laboratorium** sub **Geneeskundige Laboratoria**).

3. De **apothekersassistentenschool** te Batavia heeft een 2-jarigen cursus aansluitend aan het mulo.

4. Een **Ned.-Indische tandartsenschool,** opleidende tot **Indisch tandarts** is te Soerabaja.

B. Op inheemschen grondslag.

Hieronder valt de **opleiding van mantri-verplegers en verpleegsters voor den algemeenen dienst en voor het krankzinnigenwezen, laboranten, vroedvrouwen** en **mantri's voor de volksgezondheid.**

VI. Opleiding voor vrouwelijke beroepen.

1. De **huishoudscholen,** door de vereeniging voor jongevrouwenscholen, te Malang en te Semarang hebben een internaat en zijn bestemd om Europeesche meisjes die reeds eenig lager onderwijs hebben genoten te bekwamen in het voeren eener huishouding en in nuttige en fraaie handwerken. De scholen genieten Landssubsidie.

2. **Openbare huishoudleergangen** zijn gevestigd te Jogjakarta en te Madioen.

3. De **opleidingsschool voor onderwijzeressen in de huishoudelijke vakken** te Batavia bestaat uit de eigenlijke opleidingsschool, aansluitende bij het mulo en de lagere vakschool, tevens leerschool der opleidingsschool, aansluitende aan het lager onderwijs.

4. **Particuliere lagere huishoudscholen** zijn de Soerabajasche huishoud- en industrieschool, de I.E.V. vakschool te Bandoeng en de huishoudscholen te Jogjakarta, Semarang (2), Buitenzorg, Soerakarta, Mendoel en Batavia, alle gesubsidieerd en de ongesubsidieerde te Medan (2), Bandoeng, Magelang, Soerakarta en Soerabaja, alsmede die der zusters Fransciscanessen te Jogjakarta en te Soerakarta.

VII. Dienstvakscholen. Zie hiervoor onder de betrokken diensten.

C. Hooger Onderwijs.

Technische Hoogeschool te Bandoeng, geopend in 1920. De studieduur bedraagt 4 jaar. Elk studiejaar wordt besloten door een examen, dat aan het einde van het derde jaar draagt den naam candidaatsexamen. Het eindexamen geeft het getuigschrift van **civiel ingenieur,** dat voor den Landsdienst gelijke rechten geeft als het overeenkomstig Delftsch ingenieursdiploma. Beide soorten civiel-ingenieurs kunnen te Delft en te Bandoeng promoveeren tot doctor in de technische wetenschap.

De Rechtshoogeschool te Batavia is geopend in 1924. De studieduur is 5 jaar. Er is een candidaats- en een doctoraalexamen. Het eerste bestaat uit 2 deelen, één af te leggen aan het einde van het eerste jaar, het andere aan het einde van het tweede jaar. Het doctoraalexamen wordt in 3 gedeelten afgenomen. Na het 2e deel wordt het examen gesplitst in vier richtingen: 1. privaatrechtelijk, 2. strafrechtelijk, 3. staatsrechtelijk, 4. sociologisch-economisch.

Geslaagden in het doctoraalexamen, onverschillig in welke richting afgelegd, verkrijgen de hoedanigheid van meester in de rechten. Deze geeft hetzelfde civiel effect voor de rechterlijke macht, de advocatuur, den bureaudienst en het onderwijs, als de in Nederland verworven meesters-titel.

Meesters in de rechten, alsmede zij, die voldoen aan de eischen voor toelating tot de promotie in de rechtsgeleerdheid aan de universiteiten in Nederland, kunnen worden toegelaten tot de promotie ter verkrijging van den graad van doctor in de rechtsgeleerdheid.

De **Geneeskundige Hoogeschool** te Batavia is geopend in 1927. Er is een candidaats-, een doctoraal- en een artsexamen. De normale studieduur voor de twee eerste examens is 5 jaar. Het candidaatsexamen bestaat uit 2 deelen, het eerste af te leggen aan het einde van het eerste, het tweede aan het einde van het derde jaar. Het doctoraalexamen, af te leggen aan het einde van het 5e jaar, is eveneens

gesplitst in 2 deelen, met een tusschenruimte, waarvan de duur door de faculteit wordt bepaald.

De doctorandi verkrijgen de hoedanigheid van arts na het afleggen van het examen dat bestaat uit een geneeskundig en een heel- en verloskundig gedeelte. Doctorandi in de geneeskunde van deze hoogeschool en van de universiteiten in Nederland kunnen worden toegelaten tot de promotie ter verkrijging van den graad van doctor in de geneeskunde.

De bezitters van aan de geneeskundige hoogeschool te Batavia verkregen getuigschriften van met goed gevolg afgelegd candidaats- of doctoraal-examen, genieten vrijstelling van overeenkomstige examens in de faculteit der geneeskunde in Nederland.

Onderwijs (Militair), zie **Leger.**

Ontdekking van Nederlandsch-Indië. Uit oudheidkundige vondsten is bekend dat de Indische archipel meer dan 2500 jaar geleden bewoond was door onderscheidene volkeren, waarvan weinig bekend is. Zij waren nog weinig ontwikkeld en hadden steenen wapenen en gebruiksvoorwerpen.

Door een volksverhuizing van uit het vaste land van Azië kwamen van daar volksstammen via Achter-Indië en het Maleische schiereiland naar den Indischen Archipel (omstreeks 500 jaar vóór Christus). Deze immigranten stonden op een veel hoogere beschavingspeil dan de oorspronkelijke bewoners: zij waren ervaren landbouwers en zeevaarders en kenden de ijzerbewerking. Zij voeren op Achter-Indië en op Madagascar.

In de eerste eeuw onzer jaartelling werd een vrij levendige handel in specerijen en rijst gedreven tusschen de eilandbewoners en Voor-Indiërs en Chineezen van China, welke die producten kwamen halen.

Zoodoende had op de groote eilanden (Sumatra, Java, Borneo) door vestiging aldaar van Hindoe's uit Voor-Indië een kolonisatie plaats.

Geleidelijk vonden de Indische producten (in dit verband de specerijen: notemuskaat, kruidnagel, peper) hun weg naar Europa via de Perzische Golf, Klein-Azië en Egypte, van waar ze door Venetianen en Genueezen werden gehaald.

Toen na de verovering van het Byzantijnsche Rijk en den val van Constantinopel de Turken den handel met West-Europa beletten, moest naar andere wegen worden uitgezien.

Van een eigenlijke ontdekking van de eilanden, welke thans Nederlandsch-Indië uitmaken kan dus feitelijk niet worden gesproken. Deze eilanden waren niet onbekend. Ook niet aan Europa. Marco Polo had reeds in 1292 Noord-Sumatra aangedaan op den terugweg van een reis naar China.

Het kwam er dus meer op aan een rechtstreeksche verbinding te krijgen met de eilanden die de specerijen leverden welke Europa in belangrijke hoeveelheden betrok en welke handel aanzienlijke voordeelen opleverde.

Het waren op het einde van de 15e eeuw de Portugeezen die de beste zeevaarders waren en die, aanvankelijk op Noord-Afrika, geleidelijk langs de Westkust van Afrika naar het zuiden voeren en op die gebieden handel dreven. Zoodoende bereikte Bartholomeus Diaz in 1486 Kaap de Goede Hoop en voer Vasco de Gama in 1498 naar Calicoet aan de West-kust van Voor-Indië.

Nu de zeeweg naar Zuid-Azië was gevonden, werd de Portugeesche gezagsinvloed langs nagenoeg de geheele kust van Zuid-Azië gevestigd. Hoewel hun doel was handeldrijven (met name den specerijhandel) en verbreiding van het Christendom, leidde dit - evenals later in ons Indië met de Nederlanders het geval was - vanzelf tot een staatkundige macht. De eerste Portugeesche onderkoningen van dit gebied Francisco d'Almeida en zijn neef en opvolger Alfonso d'Albuquerque stichtten hier een aanzienlijke Portugeesche machtssfeer, welke zich onder den laatstgenoemde tot in den Indischen ar-

chipel uitbreidde. In 1511 veroverde d'Albuquerque Malaka, in 1512 vestigden de Portugeezen zich in de Molukken, eerst te Amboina, daarna Halmaheira, Ternate, Tidore, Banda en de Oeliassers. In 1521 verschenen ook de Spanjaarden in de Molukken. De strijd tusschen deze beide volkeren eindigde daarmede dat de Spanjaarden een deel van Ternate in hun bezit kregen en zich verder vestigden op de Philippijnen en de Portugeezen zich in het overige gebied wisten te handhaven tot aan den aanvang van de 17e eeuw, toen de Nederlanders aan hun gezag een einde maakten. Zie hiervoor **Compagnie (Oost-Indische)**.

Onteigening. Art. 133 I. S. art. 77 R.R.) luidt thans: Onteigening ten algemeene nutte van eenig goed of recht kan niet plaats hebben dan na voorafgaande verklaring bij ordonnantie, dat het algemeen nut onteigening vordert en tegen voorafgenoten of vooraf verzekerde schadeloosstelling een en ander volgens voorschriften bij ordonnantie vast te stellen. Deze waarborgen, dat de overheid niet willekeurig of lichtvaardig iemand tegen zijn wil zijn goederen of rechten zal ontnemen, gelden niet in dringende omstandigheden, als oorlog, brand, oorlogsgevaar enz. Ook kunnen bij ordonnantie nog andere gevallen worden aangewezen, waarin bedoelde voorafgaande verklaring achterwege kan blijven. Dit is geschied in de Onteigeningsordonnantie, waarin aan art. 133 I. S. uitvoering wordt gegeven, ten aanzien van de onteigening in het belang der volkshuisvesting en verder in de Monumentenordonnantie van 1931, in art. 5 waarvan is bepaald, dat, indien de bestemming van een monument schade berokkent aan of gevaar oplevert voor dat monument, tot onteigening zonder voorafgaande nutsverklaring kan worden overgegaan. Vroeger gold voor onteigening de kroonordonnantie van 1864, die voornamelijk op onteigening van onroerend goed en van Inlandsche bezitsrechten was ingesteld. De nieuwe ordonnantie van 1920 maakt op den voet van het tegenwoordige art. 133 I. S. onteigening van alle goederen, roerende of onroerende, en rechten, persoonlijke of zakelijke mogelijk. Een wet van 1910 met uitvoeringsvoorschriften regelt voorts nog de onteigening van particuliere landerijen of liever de terugbrenging van die landgoederen tot het Landsdomein. Het verschil tusschen beide onteigeningen is o.a., dat bij de gewone onteigening het onteigende goed vrij van alle lasten en rechten naar de andere partij overgaat, terwijl bij de terugbrenging van particuliere landen tot het Landsdomein de bevolkingsrechten en soms ook andere rechten op den grond gevestigd blijven. Zie onder **Particuliere Landerijen.** Ook in de mijnwetgeving komen nog onteigeningsbepalingen voor. In andere verordeningen wordt ook wel een duldplicht opgelegd bijv. om het plaatsen van telefoon- of telegraafpalen op iemands grond te gedoogen. Wettelijk is zulks echter niet tot onteigening te rekenen. Evenmin kunnen andere inbreuken op den eigendom. bijv. die, welke voortvloeien uit de rooireglementen, geacht worden onder onteigening te vallen. De ordonnantie, waarbij verklaard wordt dat het algemeen nut de onteigening vordert, bevat soms allerlei definitieve gegevens omtrent het doel van de onteigening en de betrokken goederen of rechten. Soms worden die gegevens eerst vermeld in een nader besluit van den Gouv. Gen., doch in elk geval wordt aan belanghebbenden gelegenheid gegeven tegen de onteigening bezwaren in te brengen. Na uitvaardiging van die ordonnantie of van bedoeld Gouvernementsbesluit moet de onteigenende partij eerst een poging doen om het goed of recht bij minnelijke overeenkomst te verkrijgen. Die onteigenende partij kan zijn Ned.-Indië, eenig daartoe behoorend zelfstandig gebiedsdeel of een particuliere vereeniging, stichting of persoon, doch altijd moet bij onteigening het publiek belang

van Ned.-Indië op een gebiedsdeel als evenbedoeld op den voorgrond staan. Komt geen minnelijke overeenkomst tot stand, dan begint het onteigeningsproces voor den bevoegden Europeeschen of Inlandschen rechter. Als deze uitspraak heeft gedaan over de onteigening en over de toe te kennen schadeloosstelling, moet die schadeloosstelling binnen een zekeren termijn worden voldaan (geconsigneerd), anders vervalt de onteigening. Na het uitbrengen van de dagvaarding (bij Inlandsche rechtbanken van een verzoekschrift) kan de onteigenende partij het goed of recht aan zich doen overgaan of een recht doen tenietgaan door het stellen van zekerheid voor de uit te keeren schadeloosstelling. Partijen kunnen hieromtrent overeenkomen, anders stelt het Hoofd van gewestelijk bestuur het bedrag der schadeloosstelling in de wijze van zekerheidstelling vast, uiteraard na behoorlijk onderzoek. In de onteigeningsordonnantie is thans mede geregeld de onteigening zonder voorafgaande nutsverklaring bij oorlog, brand en dergelijke dringende omstandigheden of de tijdelijke inbezitneming van goederen of tijdelijke inbreuk op rechten in die gevallen. Eindelijk is een afzonderlijk hoofdstuk gewijd aan de onteigening in het belang der volkshuisvesting. Deze kan plaats hebben, zonder nutsverklaring bij ordonnantie, uit kracht van een besluit van den gemeenteraad, goedgekeurd door den Gouv.-Gen., den Raad van Ned.-Ind. gehoord, ter uitvoering van een in bedoeld belang vastgesteld bouwplan of plan van uitbreiding. De onteigening geschiedt dan ten name van een gemeente of van vereenigingen of stichtingen, uitsluitend in het belang van verbetering der volkshuisvesting werkzaam en als zoodanig door den Gouv.-Gen. erkend. Belanghebbenden worden weer in de gelegenheid gesteld hun bezwaren kenbaar te maken. Het voornemen tot onteigening en het besluit van den gemeenteraad worden daartoe algemeen bekend gemaakt, terwijl de beslissing van den Gouv.-Gen. mede door tusschenkomst van den gemeenteraad aan de belanghebbenden wordt medegedeeld. d. M. S.

Ontginning. De ontginning van woeste gronden geschiedt om die geschikt te maken voor beplanting, voor bewoning of eenig ander gebruik van den grond. Is de grond bedekt met bosch dan wordt eerst het struikgewas weggekapt en verbrand en worden de grootere boomen omgekapt. Meestal laat men de wortels der boomen maar in den grond zitten, omdat de verwijdering daarvan teveel arbeid zou vorderen. Op den duur vergaan die wortels en de resten der boomen dan van zelf. Het hout van de boomen kan meestal slechts ten deele nuttig worden aangewend. De verdere bewerking van het terrein hangt dan van verschillende omstandigheden af. Is het terrein vlak en bestemd voor den aanplant van overjarige gewassen, dan kan op het schoongemaakte terrein dikwijls spoedig tot den aanplant worden overgegaan, zoo noodig door het maken van plantkuilen. Is het terrein hellend, dan zal men het min of meer moeten terrasseeren om afspoeling van den bouwkruin te voorkomen. Bij Inlandsche ontginningen wordt die aanleg van terrassen vaak op onvoldoende wijze uitgevoerd met het gevolg dat de gronden dan spoedig uitgeput zijn. Vooral in de Buitengewesten past de Inlandsche bevolking nog op vele plaatsen roofbouw toe. Zij ontgint een stuk grond, verbouwt daarop enkele jaren een aanplant en verlaat den grond dan weer om op een andere plaats opnieuw te gaan ontginnen. Wordt de grond dan lang genoeg met rust gelaten, dan herstelt het bosch zich daarop weer min of meer, maar gewoonlijk is de grond na eenigen tijd uitgeboord en komen uitgestrekte onvruchtbare alang-alangvelden (een soort rietgras) in de plaats van de vroegere goede boschgronden. Uitgestrekte landstreken zijn op die wijze ontwoud, hetgeen

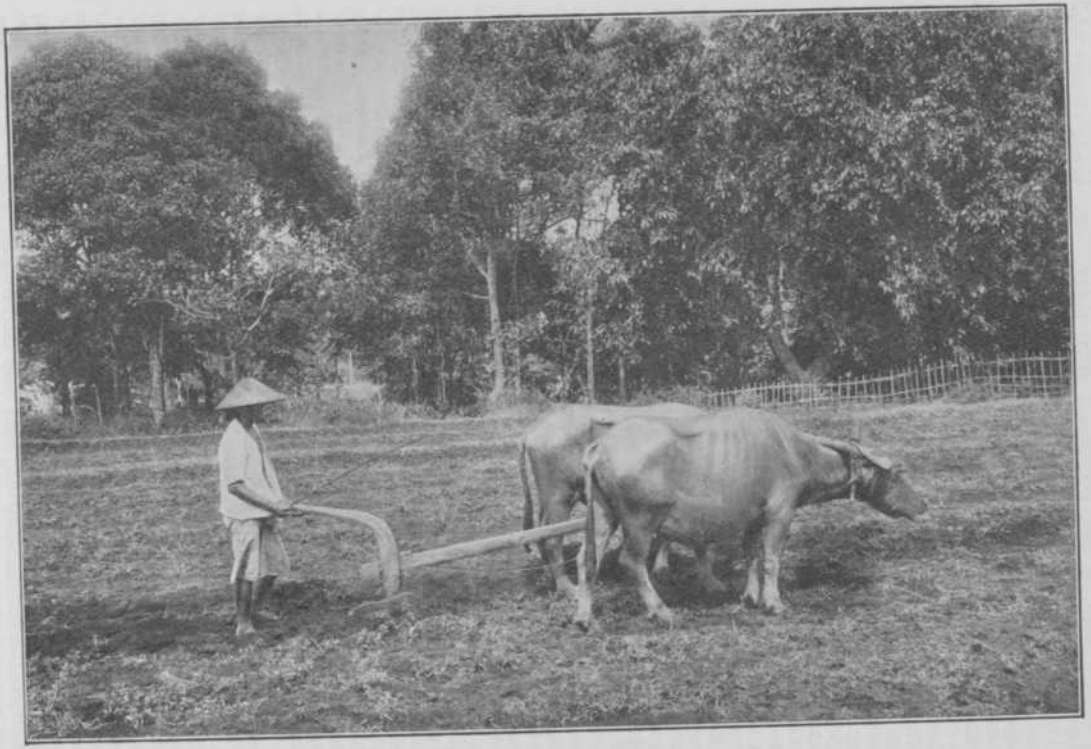

Inlandsche ploeg.

mede een ongunstigen invloed heeft op het klimaat, op het voorkomen van overstroomingen enz. en op den duur gebrek aan voldoend vruchtbare gronden doet ontstaan. Het bestuur tracht een dergelijke roekelooze verspilling van bouwgrond tegen te gaan, doch gewoonlijk niet met veel succes. Na afloop der ontginning door een groote landbouwonderneming worden plaatsen afgezonderd voor het emplacement, wegen worden getraceerd en aangelegd, afvoerleidingen gegraven enz. d. M. S.

Ontginningsrecht. Het uit de adat voortvloeiende recht van de Inlandsche bevolking van Ned.-Indië om woeste gronden te ontginnen wordt erkend in art. 7 van het zoogen. Agrarisch besluit. (Zie **Agrarische Wet**). Dat artikel luidt: Door den Gouv.-Gen. worden bij algemeene verordening regelen gesteld omtrent het recht der Inlanders om gronden niet als gemeene weide of uit eenigen anderen hoofde tot de dorpen behoorende te ontginnen. In 1874 is voor het eerst aan dit voorschrift voldaan door een verordening welke gold voor Java en Madoera en sedert eenige malen door andere voorschriften werd vervangen. Voor de Gewesten buiten die eilanden, waar agrarische reglementen gelden, zijn in die verordeningen ook eenige voorschriften omtrent ontginning van woeste grond opgenomen. Voor Bengkalis geldt een afzonderlijke verordening. Elders geldt de Inlandsche adat. Bij de verschillende verordeningen is het ontginnen van woeste gronden aan een bestuursvergunning gebonden, terwijl clandestiene ontginning kan worden gestraft. Na geslaagde ontginning met vergunning van het bestuur verkrijgt de ontginner automatisch het Inlandsch bezitsrecht op den grond. Bij het verleenen van de vergunning kunnen allerlei voorwaarden worden gesteld o.a. aanleg van terrassen ten einde afspoeling van de bouwkruin te voorkomen. Volgens de adat heeft ieder lid van een Inlandsche rechtsgemeenschap de bevoegdheid gronden tot het gebied dier gemeenschap behoorende te ontginnen. Hij krijgt daardoor, tenzij hij den grond weer verlaat, het Inlandsch bezitsrecht. Bij tijdelijke occupatie van den grond beslist weer de adat over den duur en den omvang van het verkregen recht.

Vreemden kunnen alleen met vergunning van de gemeenschap of haar hoofd en tegen betaling van een recognitie grond binnen die gemeenschap ontginnen. Zij krijgen alleen een tijdelijk genotsrechts. Sommigen beschouwen dit ontginningsrecht als een uitvloeisel van het z.g. beschikkingsrecht van Inlandsche rechtsgemeenschappen door de gronden binnen haar gebied. (Zie onder **Beschikkingsrecht**). Niet-Inlanders kunnen alleen tot het ontginnen van woeste gronden overgaan uit kracht van een titel, hun verleend door de regeering of door de zelfbesturen (zie onder **Onwettig grondbezit**).

d. M. S.

Ontvanger (Algemeen), zie **Kasbeheer.**

Ontvoogding. Onder ontvoogding verstaat men het meer zelfstandig maken van het Inlandsch bestuur, voornamelijk van de regenten door overdracht van bevoegdheden welke de Europeesche bestuursambtenaren waren toegekend. Door de invoering van de bestuurshervorming (zie onder **Bestuur**) op Java kwam een nieuwe taakverdeeling tot stand waarin de z.g. ontvoogdingswetgeving is verdisconteerd.

Onwettig grondbezit. Gebruik door niet-Inlanders tot welk doeleinde ook of het te hunnen behoeve doen gebruiken van tot het domein van den Lande behoorenden grond, waarop of ten aanzien waarvan geen rechten van anderen bewezen worden, is verboden en kan worden gestraft — zoo luidt een ordonnantie van 1912. Alle grond in Ned.-Indië, waarop geen eigendomsrechten rusten, behoort tot het domein van den Lande, waarbij men onderscheidt tusschen onvrij en vrij Landsdomein naar gelang al of niet In-

landsche rechten op den grond worden uitgeoefend. (Zie **Domein**). Een niet-Inlander, die vrij Landsdomein in gebruik neemt, kan dus gestraft worden op grond van bovenbedoelde bepaling. Gebruikt hij onvrij Landsdomein, dan is het de vraag of aangenomen mag worden dat de betrokken Inlander bij de occupatie van zijn grond door den niet-Inlander van zijn rechten op den grond afstand heeft gedaan. In dat geval is het onvrije domein dus vrij geworden en is de niet-Inlander, die het gebruikt, dus weer strafbaar volgens de onderwerpelijke bepaling. Moet de Inlander geacht worden nog rechten op den grond te hebben, dan is de niet-Inlander, die den grond gebruikt, strafbaar wegens overtreding van de grondhuurbepalingen (zie **Overeenkomsten**) die gebruik van Inlandsche bouwgronden zonder wettige grondhuurovereenkomst verbieden. Hierbij moet in aanmerking worden genomen, dat vervreemding van Inlandsche grondrechten door Inlanders aan niet-Inlanders nietig is, zoodat dus een Inlander, die zijn woonerf aan een niet-Inlander verkoopt, zijn rechten op den grond blijft behouden. Niet-Inlanders trachten het verbod om Inlandsche gronden te gebruiken dikwijls te ontduiken door den grond te laten overschrijven in de desaregisters ten name van een Inlandschen strooman of van een Inlandsche huishoudster. De rechter zal voor elk geval hebben uit te maken of die overschrijving als een fictie moet worden beschouwd. Het bestuur tracht het onwettig grondbezit tegen te gaan door strafvervolging in te stellen tegen de betrokkenen. Wordt dit om de een of andere reden niet mogelijk of niet gewenscht geacht, dan kunnen andere middelen worden toegepast om aan den onwettigen toestand een einde te maken. Vooreerst kan worden nagegaan of de bepalingen het toelaten den grond met een of ander zakelijk of persoonlijk recht aan den occupant af te staan en of die occupant daartoe genegen is. Heeft deze niet de beschikking over voldoende geldmiddelen, dan kan den minvermogende voor een woonerf (en in enkele gevallen ook voor andere gronden) een opstalrecht voor 30 jaar worden ontleend tegen een vergoeding van 2 % van den koopprijs van den grond. Aan onvermogenden kan het woonerf zelfs kosteloos en tot wederopzeggens in gebruik worden gegeven. Voorts zijn in 1924 de Hoofden van gewestelijk bestuur (Residenten afdeelingshoofden) of namens hen andere ambtenaren gemachtigd om aan niet-Inlanders door hen onwettig geoccupeerde domeingronden te verhuren, indien de gronden volgens de voorschriften ook aan hen in eigendom of opstal zouden kunnen worden afgestaan en de gronden niet in beheer zijn bij bijzondere instellingen als spoorwegen enz. Dit betreft dus alleen gronden noodig voor uitbreiding van steden of dorpen of voor oprichting van inrichtingen van nijverheid. Zie **Grond** (rechten op den .....). Zijn de gronden daarvoor niet noodig en kunnen die evenmin met een anderen zakelijken titel worden afgestaan, dan zijn dezelfde autoriteiten bevoegd droge gronden aan onwettige occupanten af te staan in huur voor ten hoogste twintig jaar indien redenen van oeconomischen of socialen aard of billijkheidsredenen aanwezig geacht worden om het tijdelijk genot aan de occupanten af te staan en van strafvervolging af te zien. Gronden van Inlanders, welke door een niet-Inlander verkregen worden bijv. door huwelijk met een Inlandsche grondbezitster in gemeenschap van goederen of doordat een Europeesche zoon erft van zijn Inlandsche moeder enz., kunnen niet geacht worden in onwettig bezit van den niet-Inlander te zijn. Aan dezen niettemin onregelmatigen toestand is zonder medewerking van den betrokkene niets te veranderen, behalve alleen in Sumatra's Westkust, waar het Agrarische reglement voorschrijft, dat de niet-Inlander zich van een

dergelijk bezit heeft te ontdoen. Verder heeft men nog op Java in het Bantamsche en het Krawangsche grondbezit van Chineezen, die van oudsher die gronden in bezit hebben zonder wettelijken titel. Ook dit grondbezit is onregelmatig, doch niet onwettig. d. M. S.

Oogstverband. Het oogstverband is een bij Ind. Stbl. 1886 - 57 geregeld zakelijk recht op te veld staande onafgeplukte of reeds geoogste landbouwproducten en op de ter bereiding daarvan bestemde onderneming en inrichting, tot zekerheid van de nakoming eener verbintenis om die producten aan een geldschieter af te leveren ten verkoop in commissie, ten einde op de opbrengst te verhalen de voorgeschoten gelden, interessen, kosten en provisie.

Dit recht dankt zijn ontstaan aan de crisis, waarin vele landbouwondernemingen en finantiëele instellingen in Ned.-Indië in 1884 tengevolge van de sterke daling der suikerprijzen verkeerden.

Het oogstverband dient om den landbouwondernemer een tijdelijk crediet te verschaffen. Het kan namelijk slechts op de eerstkomende oogst gevestigd worden en alleen op producten voor de Europeesche markt, rijst uitgezonderd. N. d. W.

Ooievaar. Deze behoort tot de familie der reigers en ooievaars (orde der waadvogels). De eenige echte ooievaar in den archipel is de **zwarte Indische ooievaar** (de maraboet behoort tot de reigers). In het Oosten van den archipel komt de **zwartbek-lepelaar** voor.

Oost-Ceram, Ceramlaoet en Goram, onderafdeeling der afdeeling Amboina, residentie der Molukken onder een gezaghebber B.B. met standplaats Boela. De onderafdeeling bestaat uit het Oostelijk gedeelte van het eiland Ceram, benevens de Ceram-laoet, Matabéla - en Gorameilanden en telt ruim 38.000 inwoners, waaronder 40 Europeanen en circa 350 Chineezen.

Oost-Flores en Soloreilanden, onderafdeeling der afdeeling Flores, residentie Timor en Onderhoorigheden, onder een controleur B.B. met standplaats Larantoeka. De onderafdeeling bestaat uit de landschappen Larantoeka en Adonora en telt ruim 131.000 inwoners, waaronder 86 Europeanen en bijna 250 Chineezen.

Oost-Indische Archipel, zie **Archipel (Oost-Indische).**

Oost-Java, provincie, zie **Java.**

Oost-Koetai, onderafdeeling der afdeeling Samarinda, residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo onder een controleur B.B. met standplaats Samarinda. De onderafdeeling bestaat uit het rechtstreeks bestuurd gebied der hoofdplaats, benevens het Oostelijk deel van het landschap Koetai (zie aldaar), te weten dat gedeelte, hetwelk wordt gevormd door de tegenwoordige zelfbestuursdistricten Samarinda-sebrang en Sangkoelirang, alsook de zelfstandige onderdistricten Sangasanga, Bontang en Bengalon. Zij telt bijna 50.000 inwoners, waaronder bijna 900 Europeanen en bijna 4000 Chineezen.

Oost-Lombok, onderafdeeling der afdeeling Lombok, residentie Bali en Lombok, onder een controleur B.B. met standplaats Selong. Het onderafdeelingshoofd is tevens tijdelijk waarnemend controleur voor de landelijke inkomsten en agrarische aangelegenheden in de afdeeling Lombok. De onderafdeeling bestaat uit de Sassaksche districten Rarang, Masbagik, Pringabaja en Sakra en telt bijna 264.000 inwoners, waaronder een twintigtal Europeanen en ruim 700 Chineezen.

Oost-Soemba, onderafdeeling der afdeeling Soemba, residentie Timor en Onderhoorigheden, onder den assistent-resident, hoofd der afdeeling met standplaats Waingapoe. De onderafdeeling bestaat uit de landschappen Kanatang, Lewa, Taboendoeng, Melolo, Rendi, Waidjeloe en Masoekarera en telt ruim 74.000 inwoners, waaronder 57 Europeanen en 254 Chineezen.

Oosterlingen (Vreemde) en **Oostersche Vreemdelingen,** zie **Bevolking van Ned.-Indië (Staatk. Ind.).**

Oosthaven, het beginpunt van den Zuid-Sumatra spoorweg, in het Zui-

den van de residentie Lampongsche districten, 8 K.M. ten Zuiden van Teloekbetong, aan de Oostzijde van de Lampongbaai. Van hieruit wordt een veerdienst onderhouden op Merak, een plaatsje in het Noord-Oosten van Bantam, gelegen aan den spoorweg, die het verbindt met Batavia en overig Java.

Oosthoek, Jav. Bangwétan; hieronder wordt verstaan het Oostelijk deel van Java van de residentie Soerabaja af, met inbegrip van Madoera.

Oostkust van Atjeh, afdeeling van het gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden, onder een assistent-resident met standplaats Langsa. De afdeeling bestaat uit 3 onderafdeelingen: 1. Idi, 2. Langsa, 3. Temiëng en telt bijna 138.000 inwoners, waaronder ruim 700 Europeanen en bijna 8000 Chineezen.

Oostkust van Sumatra. Dit gouvernement was vroeger een onderdeel van Riouw en Onderhoorigheden en is in 1873 tot een afzonderlijk gewest verheven. Het wordt bestuurd door een gouverneur, zetelende op de hoofdplaats Medan (rechtstreeks bestuurd gebied). Het gouvernement is verdeeld in 5 afdeelingen, 1. Deli en Sërdang, omvattende de sultanaten Deli en Onderhoorigheden en Sërdang, 2. Langkat, omvattende het gelijknamige sultanaat, 3. Asahan, omvattende het gelijknamige sultanaat en eenige andere zelfbesturende landschappen, 4. Bengkalis en 5. Simeloengoen en de Karolanden (zie voor de onderverdeeling op de namen der afdeelingen). Het gewest telt bijna 1.700.000 inwoners, waaronder ruim 11.000 Europeanen en bijna 192.000 Chineezen. Het gewest is 2½ maal zoo groot als Nederland en $^2/_3$ van Java.

De rivieren zijn in het algemeen niet goed bevaarbaar voor zeeschepen, omdat zich voor de mondingen slibbanken vormen. Een uitzondering hierop is de Siakrivier, die voor kleinere zeestoomers bevaarbaar is tot Pakanbaroe (zie aldaar).

Andere rivieren van eenig belang zijn de Panai, Belawan, Langkat, Koealoe, Kampar, Rokan, Asahan, enz.

De kuststreek is alluviaal en door de geregelde overstroomingen der rivieren vruchtbaar, behoudens het met rizophoren begroeide moerassige gedeelte.

Het Noordwestelijk gedeelte van het gewest is bergachtig en vulkanisch. De Noordelijke uitlooper van het Wilhelminagebergte is de Goenoeng Bandahara (3060 M.), de Zuidelijke de Goenoeng Sinaboeng (2412 M.), een werkende vulkaan. De Sibajak (2172 M.) is eveneens een werkende vulkaan.

De eenige geschikte baai in dit gewest is de Aroebaai, waaraan gelegen het plaatsje Pangkalansoesoe, eindpunt van de Delispoor en Atjehtram en waar de Bataafsche Petroleum Maatschappij haar afscheepplaats, raffinaderij en bewaarplaats heeft.

Tot de inheemsche bevolking behooren de Bataks (Karolanden, zie aldaar); tot de oerbevolking de Orang Talang tusschen de Siak- en de Kamparrivier en aan de Mandau, een zijrivier van de Siakrivier; de Orang Sakai in het Rokan-gebied en aan den bovenloop van de Mandau; de Orang Akit aan de monding van de Siakrivier en op het eiland Roepat; de Orang Hoetan en de Orang Rawa op de eilanden voor en tusschen de mondingen der Siak- en der Kamparrivier. De vier laatstgenoemde stammen zijn heidenen; zij en de Orang Talang zijn wellicht van Javaanschen oorsprong.

De overige inheemsche inwoners van het gewest zijn Maleiers van Minangkabauschen oorsprong, doch sterk vermengd met andere Inlandsche stammen.

Door import van werkkrachten voor de cultuurondernemingen zijn tal van Chineezen, Javanen en Voor-Indiërs in het gewest werkzaam. Hun aantal is echter door de ongunstige tijdsomstandigheden sterk gedaald.

Atjeh heeft in dit gewest grooten invloed uitgeoefend. Deli,

Panai, Asahan weren Atjehsche onderhoorigheden. Siak was een Minangkabausche onderhoorigheid. De Minangkabausche invloed is duidelijk merkbaar, evenals in Batoebahra, dat later een Siaksche onderhoorigheid was. De Maleiers van Asahan, Deli, Sërdang en Langkat is gemengd Minangkabausch-Djohorsch; die van Panai, Bila, de kust van Siak en van Pelalawan (alle zelfbesturende landschappen) is meer Djohorsch.

Bij het sluiten van het Siaktractaat in 1858 erkenden Deli en Langkat de souvereiniteit van het gouvernement; Asahan deed dat in 1865 na een derwaarts gezonden militaire expeditie. Siak werd in 1745 aan de O. I. Compagnie afgestaan; het duurde echter tot 1760 voordat de sultan van Siak zich aan de Compagnie onderwierp. De compagnie en later het gouvernement lieten zich aan dit deel van Sumatra weinig gelegen liggen. Eerst bij het reeds genoemde Siaktractaat (1858) werd hier de orde gevestigd; Siak en Onderhoorigheden werd een afdeeling der residentie Riouw. De ontwikkeling der gebeurtenissen gaf aanleiding tot klachten van Engelsche zijde. In verband met andere omstandigheden (pogingen van den sultan van Atjeh in 1863 om een verbond met Turkije te sluiten, opening van het Suezkanaal, waardoor Engeland inmenging van andere mogendheden vreesde) werd met Groot-Brittannië en Ierland het Sumatra-tractaat gesloten (1872), waarbij dat rijk zich verbond zich te onthouden van alle zaken Sumatra betreffende en Nederland op dat eiland de vrije hand werd gelaten op voorwaarde dat de Engelsche handel dezelfde voorrechten zou genieten als de Nederlandsche. Toch duurde het nog tot 1884 voordat het gouvernement zijn politiek van onthouding jegens Siak liet varen. De sultan van Siak bleek niet in staat zijn rechten op zijn gebied te doen eerbiedigen, met name was dit het geval met de Onderhoorigheden van Siak. In genoemd jaar kocht het gouvernement de rechten op de onderhoorigheden af. Hierdoor kwamen Deli, Langkat en Serdang onder Nederlandsch gezag. Bengkalis was in 1873 reeds door het gouvernement in vollen eigendom van den sultan van Siak afgekocht. Sedert dat jaar was (zie boven) de Oostkust van Sumatra een zelfstandig gewest (residentie) en woonde het hoofd van gewestelijk bestuur te Bengkalis. Dit was nu niet meer noodig en aangezien Medan het centrum was geworden van de zich intusschen ontwikkeld hebbende cultures werd Medan de zetel van den resident.

Voor de ontwikkeling van Deli, zie aldaar.

In 1915 werd het gewest een gouvernement, ten koste van Sumatra's Westkust, dat van gouvernement tot residentie werd gereduceerd.

In 1909 werd ingesteld een plaatselijke raad van het cultuurgebied der Oostkust van Sumatra, onder voorzitterschap van den gouverneur. Het cultuurgebied der Oostkust van Sumatra omvat de afdeelingen Deli en Sërdang, Langkat en Asahan en de onderafdeeling Simeloengoen der afdeeling Simeloengoen en de Karolanden. De raad telt 29 leden. Ambtshalve zijn leden van den raad de assistent-residenten van Deli en Sërdang, Simeloengoen en de Karolanden en van Asahan, zoomede de assistent-resident ter beschikking van het hoofd van gewestelijk bestuur en de controleur van Sërdang. De zelfbestuurders der vier genoemde landschappen zijn mede lid van den raad. De vergaderingen van den raad worden gehouden te Medan.

Eveneens in 1909 werd ingesteld de gemeenteraad van Medan, onder voorzitterschap van den burgemeester van Medan. De gemeenteraad telt 17 leden.

De Deli-spoor (zie ook onder Deli) loopt van Rantauprapat in het zuiden naar Besitang (waar hij aansluit aan de Atjehtram), met zijlijnen naar Tandjongbalai, Pematangsiantar, Bangoenpoerba,

den van de residentie Lampongsche districten, 8 K.M. ten Zuiden van Teloekbetong, aan de Oostzijde van de Lampongbaai. Van hieruit wordt een veerdienst onderhouden op Merak, een plaatsje in het Noord-Oosten van Bantam, gelegen aan den spoorweg, die het verbindt met Batavia en overig Java.

Oosthoek, Jav. Bangwétan; hieronder wordt verstaan het Oostelijk deel van Java van de residentie Soerabaja af, met inbegrip van Madoera.

Oostkust van Atjeh, afdeeling van het gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden, onder een assistent-resident met standplaats Langsa. De afdeeling bestaat uit 3 onderafdeelingen: 1. Idi, 2. Langsa, 3. Temiëng en telt bijna 138.000 inwoners, waaronder ruim 700 Europeanen en bijna 8000 Chineezen.

Oostkust van Sumatra. Dit gouvernement was vroeger een onderdeel van Riouw en Onderhoorigheden en is in 1873 tot een afzonderlijk gewest verheven. Het wordt bestuurd door een gouverneur, zetelende op de hoofdplaats Medan (rechtstreeks bestuurd gebied). Het gouvernement is verdeeld in 5 afdeelingen, 1. Deli en Sërdang, omvattende de sultanaten Deli en Onderhoorigheden en Sërdang, 2. Langkat, omvattende het gelijknamige sultanaat, 3. Asahan, omvattende het gelijknamige sultanaat en eenige andere zelfbesturende landschappen, 4. Bengkalis en 5. Simeloengoen en de Karolanden (zie voor de onderverdeeling op de namen der afdeelingen). Het gewest telt bijna 1.700.000 inwoners, waaronder ruim 11.000 Europeanen en bijna 192.000 Chineezen. Het gewest is 2½ maal zoo groot als Nederland en ⅔ van Java.

De rivieren zijn in het algemeen niet goed bevaarbaar voor zeeschepen, omdat zich voor de mondingen slibbanken vormen. Een uitzondering hierop is de Siakrivier, die voor kleinere zeestoomers bevaarbaar is tot Pakanbaroe (zie aldaar).

Andere rivieren van eenig belang zijn de Panai, Belawan, Langkat, Koealoe, Kampar, Rokan, Asahan, enz.

De kuststreek is alluviaal en door de geregelde overstroomingen der rivieren vruchtbaar, behoudens het met rizophoren begroeide moerassige gedeelte.

Het Noordwestelijk gedeelte van het gewest is bergachtig en vulkanisch. De Noordelijke uitlooper van het Wilhelminagebergte is de Goenoeng Bandahara (3060 M.), de Zuidelijke de Goenoeng Sinaboeng (2412 M.), een werkende vulkaan. De Sibajak (2172 M.) is eveneens een werkende vulkaan.

De eenige geschikte baai in dit gewest is de Aroebaai, waaraan gelegen het plaatsje Pangkalansoesoe, eindpunt van de Delispoor en Atjehtram en waar de Bataafsche Petroleum Maatschappij haar afscheepplaats, raffinaderij en bewaarplaats heeft.

Tot de inheemsche bevolking behooren de Bataks (Karolanden, zie aldaar); tot de oerbevolking de Orang Talang tusschen de Siak- en de Kamparrivier en aan de Mandau, een zijrivier van de Siakrivier; de Orang Sakai in het Rokan-gebied en aan den bovenloop van de Mandau; de Orang Akit aan de monding van de Siakrivier en op het eiland Roepat; de Orang Hoetan en de Orang Rawa op de eilanden voor en tusschen de mondingen der Siak- en der Kamparrivier. De vier laatstgenoemde stammen zijn heidenen; zij en de Orang Talang zijn wellicht van Javaanschen oorsprong.

De overige inheemsche inwoners van het gewest zijn Maleiers van Minangkabauschen oorsprong, doch sterk vermengd met andere Inlandsche stammen.

Door import van werkkrachten voor de cultuurondernemingen zijn tal van Chineezen, Javanen en Voor-Indiërs in het gewest werkzaam. Hun aantal is echter door de ongunstige tijdsomstandigheden sterk gedaald.

Atjeh heeft in dit gewest grooten invloed uitgeoefend. Deli,

Panai, Asahan weren Atjehsche onderhoorigheden. Siak was een Minangkabausche onderhoorigheid. De Minangkabausche invloed is duidelijk merkbaar, evenals in Batoebahra, dat later een Siaksche onderhoorigheid was. De Maleiers van Asahan, Deli, Sërdang en Langkat is gemengd Minangkabausch-Djohorsch; die van Panai, Bila, de kust van Siak en van Pelalawan (alle zelfbesturende landschappen) is meer Djohorsch.

Bij het sluiten van het Siaktractaat in 1858 erkenden Deli en Langkat de souvereiniteit van het gouvernement; Asahan deed dat in 1865 na een derwaarts gezonden militaire expeditie. Siak werd in 1745 aan de O. I. Compagnie afgestaan; het duurde echter tot 1760 voordat de sultan van Siak zich aan de Compagnie onderwierp. De compagnie en later het gouvernement lieten zich aan dit deel van Sumatra weinig gelegen liggen. Eerst bij het reeds genoemde Siaktractaat (1858) werd hier de orde gevestigd; Siak en Onderhoorigheden werd een afdeeling der residentie Riouw. De ontwikkeling der gebeurtenissen gaf aanleiding tot klachten van Engelsche zijde. In verband met andere omstandigheden (pogingen van den sultan van Atjeh in 1863 om een verbond met Turkije te sluiten, opening van het Suezkanaal, waardoor Engeland inmenging van andere mogendheden vreesde) werd met Groot-Brittannië en Ierland het Sumatra-tractaat gesloten (1872), waarbij dat rijk zich verbond zich te onthouden van alle zaken Sumatra betreffende en Nederland op dat eiland de vrije hand werd gelaten op voorwaarde dat de Engelsche handel dezelfde voorrechten zou genieten als de Nederlandsche. Toch duurde het nog tot 1884 voordat het gouvernement zijn politiek van onthouding jegens Siak liet varen. De sultan van Siak bleek niet in staat zijn rechten op zijn gebied te doen eerbiedigen, met name was dit het geval met de Onderhoorigheden van Siak. In genoemd jaar kocht het gouvernement de rechten op de onderhoorigheden af. Hierdoor kwamen Deli, Langkat en Serdang onder Nederlandsch gezag. Bengkalis was in 1873 reeds door het gouvernement in vollen eigendom van den sultan van Siak afgekocht. Sedert dat jaar was (zie boven) de Oostkust van Sumatra een zelfstandig gewest (residentie) en woonde het hoofd van gewestelijk bestuur te Bengkalis. Dit was nu niet meer noodig en aangezien Medan het centrum was geworden van de zich intusschen ontwikkeld hebbende cultures werd Medan de zetel van den resident.

Voor de ontwikkeling van Deli, zie aldaar.

In 1915 werd het gewest een gouvernement, ten koste van Sumatra's Westkust, dat van gouvernement tot residentie werd gereduceerd.

In 1909 werd ingesteld een plaatselijke raad van het cultuurgebied der Oostkust van Sumatra, onder voorzitterschap van den gouverneur. Het cultuurgebied der Oostkust van Sumatra omvat de afdeelingen Deli en Sërdang, Langkat en Asahan en de onderafdeeling Simeloengoen der afdeeling Simeloengoen en de Karolanden. De raad telt 29 leden. Ambtshalve zijn leden van den raad de assistent-residenten van Deli en Sërdang, Simeloengoen en de Karolanden en van Asahan, zoomede de assistent-resident ter beschikking van het hoofd van gewestelijk bestuur en de controleur van Sërdang. De zelfbestuurders der vier genoemde landschappen zijn mede lid van den raad. De vergaderingen van den raad worden gehouden te Medan.

Eveneens in 1909 werd ingesteld de gemeenteraad van Medan, onder voorzitterschap van den burgemeester van Medan. De gemeenteraad telt 17 leden.

De Deli-spoor (zie ook onder Deli) loopt van Rantauprapat in het zuiden naar Besitang (waar hij aansluit aan de Atjehtram), met zijlijnen naar Tandjongbalai, Pematangsiantar, Bangoenpoerba,

Batoe, Arnhemia, Belawandeli, Koeala en Pangkalansoesoe. Een autoweg verbindt Medan (en daardoor de andere aan het gewestelijk wegennet gelegen plaatsen) via het gewest Tapanoeli met Padang, de hoofdplaats van Sumatra's Westkust. Het wegennet in het cultuurgebied is in overeenstemming met de eischen des tijds. De wegen in de afdeeling Bengkalis zijn schaarsch. Pakanbaroe aan de Siakrivier (zie boven) is door een autoweg verbonden met Sumatra's Westkust (en zoodoende met Padang) en met Taloek (Indragiri) aan den bovenloop van de Koeantan.

De landbouw in het cultuurgebied is hoofdzakelijk in handen van Europeesche ondernemingen. De voornaamste dezer grootcultures is die van tabak, hoofdzakelijk gedreven in Deli en Langkat (zie ook onder Deli). Andere cultures van belang zijn die van rubber, koffie (Serdang, Batoebahra, Asahan), thee (Simeloengoen), klapper (aan de kust), cassave (Deli), en oliepalm en gambier in Asahan.

De Inlander verbouwt rijst, mais en peper. Rijst wordt niet in voldoende mate verbouwd om in de behoefte (mede door de ondernemingen) te voorzien en wordt in groote hoeveelheden ingevoerd, hoezeer de sawahcultuur groote uitbreiding heeft ondergaan. De afgeplante tabaksvelden worden gedurende één oogstjaar aan de bevolking afgestaan ter beplanting met rijst. Ook door de inheemsche bevolking wordt (werd?) veel rubber geplant. Zij teelt ook klappers en sago.

De Deliplantersvereeniging heeft te Medan een proefstation voor de tabaks- en andere cultures, de Algemeene vereeniging van rubberplanters ter Oostkust van Sumatra (A.V.R.O.S.) heeft een eigen proefstation, eveneens te Medan.

Visscherij wordt veel uitgeoefend langs de kust en aan de mondingen der rivieren. Hoewel ook de Maleier vischt zijn het toch voornamelijk Chineezen die dit bedrijf uitoefenen. Vooral te Bagansiapiapi (zie aldaar) is een belangrijke Chineesche nederzetting die hoofdzakelijk van visscherij leeft en van garnalenvangst. De visch wordt gezouten of gedroogd, de garnalen gedroogd uitgevoerd; ook trasi wordt er bereid.

Zooals bekend wordt Straat Malaka druk bevaren: zij is goed bebakend en van lichten voorzien.

De Oostkust van Sumatra heeft goede havens: Belawan, Pangkalanbrandan, Pangkalan, Pangkalansoesoe, Tandjoengbalae, Laboeanbilik, Tandjoengpoera, Koealoe, Bengkalis, Bagansiapiapi, Selat Pandjang, Pakanbaroe.

Voor verdere bijzonderheden zie op de namen der afdeelingen en onderafdeelingen.

Opak, belangrijke rivier in het gouvernement Jogjakarta. Er is een **waterschap Opak,** later uitgebreid tot **Opakprogo** (zie Vorstenlanden).

Openbare Lagere Scholen, zie onder **Onderwijs.**

Ophir, een weinig werkzame vulkaan (2912 M.) in het Noorden der residentie Sumatra's Westkust. De Maleische naam is **Talamau.** Den naam Ophir dankt hij aan de sage dat koning Salomo het goud voor den bouw van zijn tempel van dezen berg heeft gehaald. Een andere top van dezen berg is de Pasaman (2200 M.).

Ophir, onderafdeeling der afdeeling Agam, residentie Sumatra's Westkust, onder een controleur B.B. met standplaats Taloe, bestaande uit de districten Talamau en Airbangis, verdeeld in de onderdistricten Talamau en Pasaman (genoemd naar de onder **Ophir** hierboven genoemde toppen), zoomede Airbangis en Oedjonggading. De naar den berg Ophir geheeten onderafdeeling telt ruim 87.000 inwoners, waaronder 62 Europeanen en 278 Chineezen. Aan de kust liggen het belangrijke visschersdorp Sasak en de vroegere controleursstandplaats Airbangis. Er zijn onderscheidene Europeesche ondernemingen (thee en kina). De bevolking is grootendeels Minangkabausch, in het Noorden wonen Mandailingers.

Opium is het bereide sap van onrijp papaverzaad. Opium is het Latijnsche woord voor het Grieksche opion, in het Arabisch verbasterd tot afioen, ver-Nederlandscht amfioen, Mal., Ar. apioen. Gepraepareerd om geschoven (gerookt) te worden heet het in het Mal. madat of tjandoe. Het werkend bestanddeel is de morphine die het bevat. Papaver wordt geteeld in Perzië, den Levant en in Bengalen. Opium vindt toepassing in de geneeskunde, doch een grooter rol speelt het als genotmiddel.

De teelt van papaver is in Nederl.-Indië verboden. Het opium is thans een gouvernementsmonopolie, opiumregie geheeten. Het werkt over geheel Ned.-Indië. Het is een dienst geworden onder den hoofdinspecteur der opiumregie en ressorteerende onder het departement van financiën. Regelingen betreffende in-, uit- en doorvoer-, in bezit, in eigendom, in voorraad of in bewaring hebben, vervoer, bereiding, fabricatie, verwerking, verkoop en gebruik van „verdoovende middelen" (waaronder regie-opium en regiedjitjing, d.i. het uit de pijpen geschraapte residu, zijn begrepen), papaver en Indische hennep, zoomede betreffende in-, uit- en doorvoer van cocabladeren, zijn vervat in de „verdoovende-middelen ordonnantie" (Stb. 1927 no. 278). Hierbij is ook de teelt van papaver en Indischen hennep verboden. In de „regie-opium ordonnantie" (Stb. 1927 no. 279) zijn opgenomen de zooeven genoemde bepalingen betreffende het wettig bezit, vervoer en gebruik van regie-opium en regiedjitjing.

Ter bestrijding van den sluikhandel is de „centrale dienst der opiumrecherche" onder een hoofdcommissaris van politie. Bovendien heeft de hoofdinspecteur der opiumregie de beschikking over een gouvernementsstoomer.

De bereiding en verpakking van regie-opium geschiedt in de opiumfabriek te Batavia. Dit bedrijf, aan welks hoofd een directeur staat, is onafhankelijk van den dienst der opiumregie. De directeur is rechtstreeks ondergeschikt aan den directeur van financiën.

De ten aanzien van het opium vigeerende bepalingen zijn in overeenstemming met het in 1912 te 's-Gravenhage gesloten „Internationaal Opiumverdrag", in Nederland in de wet neergelegd. In 1925 is te Genève gesloten de overeenkomst nopens het gebruik van bereid opium.

Opleiding. Zie hiervoor in het algemeen onder **Onderwijs.** Voor den Europeeschen bestuursdienst bovendien onder **Administratieve Ambtenaren** en Bestuur; tot officier onder **Leger.**

Opperbestuur. Vóór de Grondwetsherziening van 1848 had de Koning „bij uitsluiting" het Opperbestuur, waaronder mede begrepen de opperwetgeving, over de koloniën en bezittingen van het Rijk in andere wereldeelen. Bij die Grondwetswijziging vervielen echter de woorden „bij uitsluiting" uit de Grondwet en werd, in den geest van dien tijd, de deur geopend voor medewerking van de Staten-Generaal, welke voor bepaalde onderwerpen zelfs geëischt werd.

Overigens bleef het Opperbestuur zelf, ook tegenover de Indische Regeering, nog onbeperkt tot regeling en bestuur bevoegd.

In de Grondwetswijziging van 1922 en de daarop rustende Indische Staatsregeling van 1925, is de verhouding tusschen de wetgevende macht in Nederland (Koning met Staten-Generaal), den Koning en de Indische Regeering opnieuw geregeld.

Kenmerk dezer nieuwe verhoudingsregeling is het terugdringen van den Koning als wetgever voor Indië tot bepaald aangewezen onderwerpen van imperiaal belang en het overbrengen van het zwaartepunt van het Plein naar Buitenzorg, voor de inwendige aangelegenheden met het verleenen daarin van medezeggingsschap aan de ingezetenen van Ned.-Indië. De Indische Staatsregeling van 1925 heeft echter èn inzake wetgeving èn inzake bestuur en financiën gewaakt voor een sterk contact, c.q.

overwicht van Opperbestuur en Staten-Generaal in Nederland.

Art. 60 der Grondwet van 1922 legt evenals tevoren het Opperbestuur in handen des Konings. Dit Opperbestuur komt sedert 1922 echter neer op een algemeene supervisie van het door den Gouverneur-Generaal uitgeoefende algemeene bestuur in Ned.-Indië, welke haar sanctie vindt in de verantwoordelijkheid van den Landvoogd aan den Koning en zijne verplichting om 's Konings aanwijzingen in acht te nemen (art. 1, lid 1 I.S.).

De Opperwetgeving is in art. 61 der Grondwet, deels aan de wetgevende macht in Nederland, deels aan den Koning opgedragen. Zoo moet de staatsinrichting van Ned.-Indië zelve door den wetgever in Nederland (Koning met Staten-Generaal) worden geregeld, en andere onderwerpen worden door de wet geregeld zoodra daaraan behoefte blijkt te bestaan. Ook het eindoordeel over de Indische begrooting blijft in handen van diezelfde wetgevende macht in Nederland.

's-Konings wetgevende bevoegdheid voor Indië strekt zich sedert 1922 uit tot die onderwerpen of die gevallen, welke door de wet aan den Koning zijn voorbehouden, (art. 61^2 = Gw. en 91 I.S.); zoo b.v. de toelating en vestiging in Ned.-Indië, de uitlevering van vreemdelingen, al hetgeen betreft de met vreemde mogendheden gesloten verdragen, de verdediging van het grondgebied van Ned.-Indië en derhalve is sedert dien 's-Konings wetgevende bevoegdheid beperkt tot de meer imperiale aangelegenheden.

Het gebied der inwendige aangelegenheden is daarentegen sedert 1922 voor den wetgever in Ned.-Indië voorbehouden, zij het onder supervisie van Opperbestuur en Nederlandschen wetgever. (art. 61^2 en 62 Gw., art. 82, 91, 99 I.S.).

Ingeval van conflict van Gouverneur-Generaal en Volksraad inzake wetgeving kan uiteindelijk regeling bij algemeenen maatregel van bestuur plaats hebben (art. 89, 90 I.S.).

Koning en Staten-Generaal oefenen tenslotte een repressief toezicht uit op de wetgeving van Gouverneur-Generaal en Volksraad (schorsings- en vernietigingsrecht, art. 99, 100 I.S.).

Elke daad van Opperbestuur of Opperwetgeving des Konings vereischt naar den grondregel van ons staatsrecht (onschendbaarheid des Konings, - ministerieele verantwoordelijkheid), medewerking van den Minister van Koloniën, die daarvoor dan verantwoordelijk is tegenover de Staten-Generaal. Kan de Minister van Koloniën zich vereenigen met het beleid van den Landvoogd, hetzij handelende op zijn last, met zijn medeweten of zelfstandig, dan zal een eventueel afkeurend votum van de Staten-Generaal hem (den Minister) treffen, c.q. tot aftreden nopen. Dekt de Minister den Gouverneur-Generaal in zijne handelingen niet, dan kan daarin reden zijn den Gouverneur-Generaal te ontslaan, c.q. hem tot aftreden te brengen.

N. d. W.

Opstal. Aangenomen werd steeds, dat de (begrensde) bevoegdheid van den Gouverneur-Generaal tot uitgifte van 's Lands domein in den vorm van afstand in eigendom, uiteraard ook omvatte het minder uitgebreid recht van opstal.

Sedert 1858 werden reeds de voorwaarden bekend gesteld, waarop voor inrichtingen van nijverheid en landbouw opstal kon worden verleend.

Nieuwe regelen werden vastgesteld bij staatsblad 1872 No. 124, gelijk sedert aangevuld en gewijzigd, houdende de huidige voorwaarden, waarop grond, behoorende tot het Staatsdomein, met recht van opstal kan worden afgestaan. Dit kan geschieden van woonerven of nijverheidsinrichtingen, maar niet voor landbouwondernemingen tot het teelen van gewassen. Daarvoor toch dient de afstand van grond in erfpacht.

Afstand in opstal geschiedt voor hoogstens 30 jaar, met stukken grond van ten hoogste 10 bouw en tegen vergoeding van de helft van

hetgeen betaald moet worden voor afstand in eigendom.

Minvermogende niet-Inlanders kunnen opstal verkrijgen op door hen onwettig voor woonerf geoccupeerden domeingrond (staatsblad 1912 No. 178, juncto 1914 No. 604).

Het opstalrecht wordt gevestigd bij gerechtelijke acte. Het recht is vatbaar voor hypotheek en valt in het algemeen onder den 7en titel Boek II van het Burgerlijk Wetboek in Ned.-Indië.

Bij staatsblad 1915 No. 474 werd uitgemaakt dat een Inlandsche rechtsgemeenschap europeesche zakelijke rechten op hare gronden kan vestigen.

Zoo kan door de zelfbesturen van Soerakarta en Djokjakarta aan personen, onderworpen aan het europeesch burgerlijk recht betreffende de zakelijke rechten, europeesch opstalrecht verleend worden overeenkomstig regelen te vinden in Bijblad 9005 en 9826.

In Bijblad 8571, (juncto 8711, 9154, 9242, 9827, 12640, 12675) vindt men dergelijke regelen voor de verleening van opstalrecht door de zelfbesturen in de Buitengewesten.

N. d. W.

Orang, het Maleische woord voor mensch, gebruikt in onderscheidene samenstellingen ter onderscheiding van meestal primitieve, zwervende stammen en als hulptelwoord.

Orang Akit, een kleine bijna uitgestorven primitieve volksstam aan de Mandau, een linkerzijrivier van de Siakrivier, aan de monding van laatstgenoemde rivier en op het eiland Roepit. Zij leven van vischvangst en jacht, wonen op vlotten of paalwoningen. Zij blazen vergiftige pijlen door een blaasroer en zijn heidenen. Kleeding is de tjawat voor mannen, en kain voor vrouwen.

Orang Badjo (Badjau), zie **Badjo.**

Orang Badoei, zie **Badoei's.**

Orang Bantik, zie **Bantikkers.**

Orang Benoewa of **Orang Darat,** door de Maleiers Orang Hoetan genoemd, hetgeen zij uiteraard als een scheldnaam beschouwen. Een heidensche volksstam, wonende op het eiland Rĕmpang en een paar andere kleine eilandjes van de Riouw-archipel. Zij leven zeer primitief en zijn nagenoeg uitgestorven. Wapen is het blaasroer, kleeding de schaamgordel.

Orang Boekit, een half-nomadisch achterlijk volkje in het Meratoesgebergte in het Zuid-Oosten van Borneo, waarschijnlijk verwant aan de Dajaks. Zij jagen met blaasroer met een lanspunt en hebben vergiftige pijltjes. Kleeding der mannen hoofddoek en schaamgordel, der vrouwen baadje en sarong. Zij leven primitief en zijn zeer onzindelijk, zijn grootendeels heidenen en gedeeltelijk Moslims.

Orang Darat zijn de inheemsche bewoners van Bangka die niet aan de kusten wonen, dus de binnenlanders. Zij zijn Maleiers en belijden den Islam. Hun taal is een dialect van het Maleisch.

Orang Hoeloe, zie **Oeloe (Orang).**

Orang-Hoetan (Mal.), meestal verkeerdelijk orang-oetan geschreven, zie **Apen.**

Orang Kanèkès, zie **Badoei's.**

Orang Koeboe, zie **Koeboe (orang).**

Orang Laoet, een in de Riouwsche wateren op vaartuigen levend visschersvolkje, zooals de Orang Sĕkah van Bangka en Billiton en de Orang Badjo. Gedeeltelijk hebben zij zich aangepast aan de op de eilanden levende bevolking, hebben zich daar gevestigd en zijn Mohammedaan geworden. Grootendeels leven zij echter nog op hun prauwen en zijn heidenen. Anderen verkeeren weer in een overgangsstadium. Zij vermengen zich sterk met de Inlanders en de Chineezen van de eilanden, van welke laatsten de vrouwen veelal de echtgenoote of bijzit worden.

Ook elders (Oost-Sumatra, Tambelan-eilanden, Lingga-archipel) vindt men Orang Laoet. Allen behooren tot de Maleiers.

Orang Loeboe, zie **Loeboe (Orang).**

Orang Lom, de oorspronkelijke bewoners van Bangka (zie aldaar), nog niet geïslamiseerd. De Orang Darat (zie aldaar) zijn vermoedelijk van origine Orang Lom, welke laatsten ook Maleiers zijn die echter wat primitiever leven. De juist-

heid der verklaring van den naam „Lom" uit „belom" (nog niet), d.i. nog niet tot den Islam overgegaan, blijve hier in het midden.

Orang Mamak, een betrekkelijk primitief, zeer onzindelijk volkje in Indragiri aan den bovenloop der Tjinako en der Gangsal. In weerwil van het verschil in graad van beschaving duidt nagenoeg alles er op dat zij van Minangkabausche afstamming zijn (matriarchaat op Minangkabauschen leest, de naam Mamak die ook bij hen als oudste broer der moeder gezinshoofd is, het Soekoestelsel, exogamie, passie voor hanengevechten, kunst van wapensmeden, de taal die een dialect is van het Minangkabausch enz.).

Orang (H)Oetan en de **Orang Rawa,** vermoedelijk één en hetzelfde volkje, de oorspronkelijke bewoners van de eilanden voor en tusschen de mondingen der Siak- en der Kamparrivier (oostkust van Sumatra) van waar de Orang Rawa naar den vasten wal van Sumatra aan de Soengai Rawa zijn verhuisd. Zie ook **Orang Benoewa.**

Orang Pèndèk (Mal.) beteekent „kort of klein mensch". Het zou een wezen zijn dat menigeen meent te hebben gezien en zou een tusschenvorm zijn tusschen mensch en aap. Het verhaal gaat uit van Inlanders op Sumatra (Zuid-Sumatra, Oostkust van Sumatra) doch ook sommige Europeanen meenen het gezien te hebben. Voor de juistheid der verhalen bestaat geen goede grond, integendeel zijn detailbeschrijvingen soms onaanvaardbaar. Waarschijnlijk is dat de Maleische (Sumatra) beer (zie aldaar), die op zijn achterpooten opgericht loopend of staand, op een afstand iets menschelijks heeft, aanleiding was tot deze verhalen.

Orang Rawa, zie **Orang (H)Oetan.**

Orang Sakai, een zeer primitief volkje in het Rokangebied en aan den bovenloop van de Mandau, een zijrivier van de Siakrivier (Oostkust van Sumatra). Veel duidt er op dat zij van Minangkabausche afkomst zijn. Uiteraard zijn zij heidenen, behoudens een klein deel dat Mohammedaansch is. Zij zijn goede jagers, hebben weinig behoeften, zijn slecht gehuisvest, hebben kleeren van boomschors, drijven een ruilhandel van boschproducten tegen rijst, zout, tabak, enz. Zij spreken een dialect van het Maleisch.

Orang Sèkah, een visschersvolk op hun fraaie, zeer goed gebouwde vaartuigen wonende aan de kusten van Bangka en Billiton en omliggende kleinere eilanden. Gedeeltelijk zijn zij geïslamiseerd, gedeeltelijk heidenen. Zij zijn Maleiers, vermoedelijk afkomstig van den Lingga-archipel en Malaka.

Orang Sèlam (Mal.) van orang Islam, d.z. Mohammedanen.

Orang Talang, een tot de oerbevolking der Oostkust van Sumatra behoorenden stam, wonende tusschen de Siak- en de Kamparrivier en aan de Mandau, een zijrivier van de Siakrivier.

Orang Tamboes of **Orang Mantang,** een primitief volkje op de Karimoen-eilanden, gering in aantal. Zij stammen vermoedelijk af van de uitgebreide groep der „Orang Laoet", doch wonen op het land. Zij zijn grootendeels heidenen en zijn visschers en houtkappers.

Orang Tènggèr, zie **Tènggèreezen.**

Oranje-Gebergte, gedeelte van het Nassau-gebergte in Centraal Nieuw-Guinee.

Orchideeën (Mal. anggrik, Jav. anggrèk). Deze plantenfamilie is in den archipel in talrijke (± 10.000) min of meer fraaie soorten vertegenwoordigd, zoowel de „aardorchideeën" als de „epiphitische (boom-)orchideeën". De eerste staan in den grond met wortelknollen, de laatste leven op andere planten, zonder deze te schaden en hebben veelal ook stengelknollen die dienst doen als waterreservoirs. Orchideeën zijn vooral om de bloemen zeer gezocht. Zij worden zoowel in de laaggelegen gebieden als in de bergen aangetroffen.

Ordonnanties. 1. regeeringsverordeningen, zie **Wetgeving.** 2. bevelschriften tot betaling aan de algemeene ontvangers, uitgaande

Orchidee — Oostkust van Sumatra.

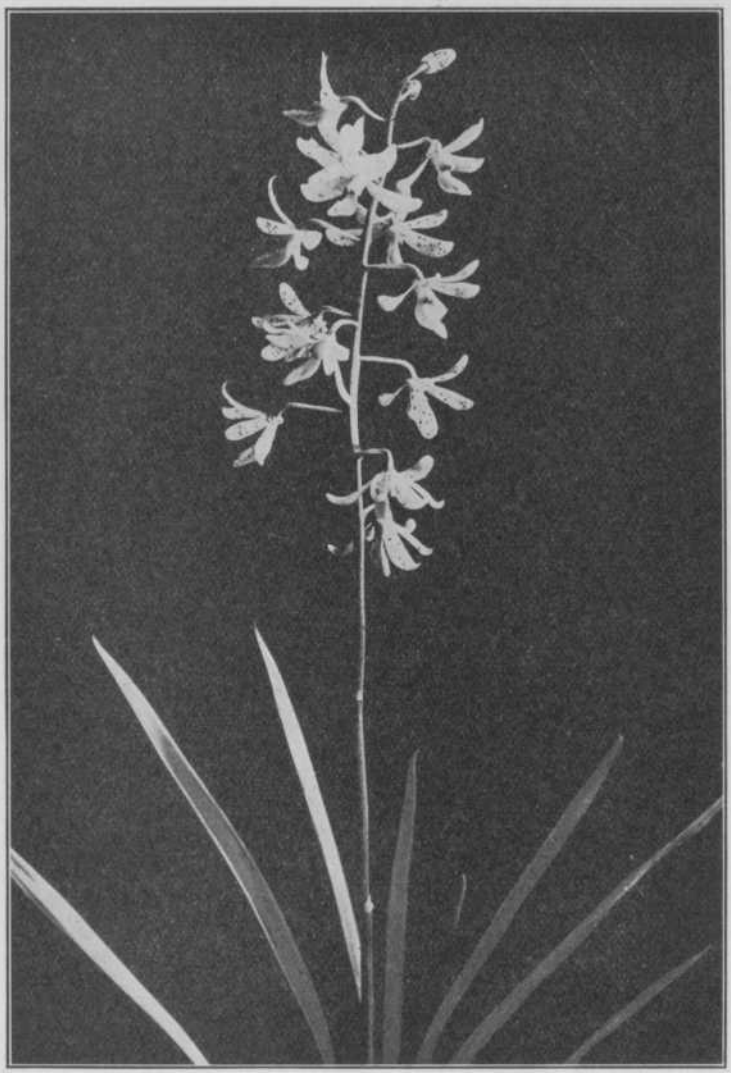

Moeras-orchidee — Borneo.

Heilige visschen te Baso, Oud Agam — Sumatra's Westkust.

Balai-Nagari, Oud Agam — Sumatra's Westkust.

van een ordonnateur, d.z. departementshoofden.

Orembaai, zie **Vaartuigen.**

Otakwa, rivier in Zuid-Nieuw-Guinee, uitmondende ten Z.O. van Kaap Steenboom. Langs deze rivier werden in 1913 door de Wollaston-expeditie de Carstensz-toppen en het Nassau-gebergte bereikt.

Otters. De **Indische vischotter** (Mal. anddjing air = waterhond) komt voor langs de wateren en rivieren van den archipel. Zij behooren tot de familie der marterachtigen.

Oud-Agam, onderafdeeling der afdeeling Agam, residentie Sumatra's Westkust, rechtstreeks onder den assistent-resident, hoofd der afdeeling, met standplaats Fort de Kock. De onderafdeeling bestaat uit de districten Boekittinggi, en Tilatang IV Angkat; verdeeld in de onderdistricten Boekittinggi, Sarik en IV Koto, zoomede Tilatang, Kamang-Baso en IV Angkat-Tjandoeng. Zij telt bijna 192.000 inwoners, waaronder 622 Europeanen en bijna 800 Chineezen. Het ressort beslaat hoofdzakelijk het plateau van Agam (900 M.) (zie ook **Fort de Kock** en **Karbouwengat)** hetwelk wordt beheerscht door den vulkaan Marapi (2891 M.) en den tweelingvulkaan Singgalang-Tandikat (eerstgenoemde top 2877 M.). Het heeft een koel en gezond klimaat en is een der allerschoonste streken van Indië. Eveneens is het het dichtstbevolkte gebied van Indië, gevolg van de gunstige factoren, waaronder de groote vruchtbaarheid. Hoofdcultuur is rijst op sawah's, verder koffie en cassia. Als handwerksnijverheid mogen worden genoemd: goud- en zilversmeden (Koto Gadang), grofsmeden, kopergieters en andere metaalbewerkers, kantwerk (Koto Gadang) houtsnijwerk.

Oud- en Middel-Javaansch. Onder het oud-Javaansch of kawi verstaat men het Javaansch zooals het werd gesproken vóór de 16e eeuw. Onder kawi verstaat men echter vooral het Javaansch tot omstreeks 1400, de laatste eeuw van Madjapait. Het Javaansch van 1400 tot omstreeks het midden der 16e eeuw wordt Middel-Javaansch genoemd.

Oudheden. Voordat de Hindoe-invloed zich in den Indischen archipel deed gelden, hadden de bewoners uiteraard een eigen of van elders beïnvloede ontwikkeling. Hiervan is nog niet veel bekend, en de belangstelling daarvoor dateert eerst uit de laatste jaren. Van de **praehistorische oudheden** moge slechts worden vermeld de vondsten van Dr. von Stein Callenfels, laatstelijk die in 1933 in de Westelijke Toradjalanden langs de Soengai Karama. De in den benedenloop dier rivier gevonden voorhistorische steenen, bijlen en aardewerk vertegenwoordigen het normale jong neo-lithicum van den archipel, die aan den bovenloop zijn belangrijker en bewijzen het bestaan aldaar van een veel ouder proto-neo-lithicum dan het door hem van Noord-China tot Java gevonden en een overgang naar de zeer primitieve Papoea-Melanesoidencultuur. Omstreeks 2500 jaar vóór Christus zouden de bewoners van de Karama-vallei cultuur hebben gekregen uit de Philippijnen.

Oudheden uit het Hindoe-tijdperk zijn vrij talrijk aanwezig, vooral op Java.

Men kan op Java drie centra van Hindoe-cultuur onderkennen, nl. één in West-, één in Midden- en één in Oost-Java. Aannemelijk is ook dat de Hindoe-invloed zich in deze volgorde heeft ontwikkeld, met dien verstande dat de grootste ontwikkeling in Midden-Java heeft plaats gehad. De inscripties namelijk van West-Java zijn de oudste; er blijkt tevens uit dat de Hindoe's aldaar Wishnoe vereerden en dus geen Boeddhisten waren, hetgeen overeenstemt met het bericht van Fa Hiën, den Boeddhistischen Chineeschen reiziger die aanvang 5e eeuw na Christus Java bezocht. Het schrift dezer opschriften, het Wenggi-schrift duidt er op dat de toenmalige Hindoes van West-Java uit Dekhan (Zuid-Britsch-Indië) kwamen.

Met de toename der Hindoe-immigratie op Java zijn zij verder getrokken naar Midden-Java, waar-

bij tevens de kolonisatie van West-Java verliep. In Midden-Java echter zijn de Hindoe's geen vereerders van Wishnoe maar van Çiwa; daarnevens echter vindt men Boeddhistische Hindoes. Het oudste Hindoe-opschrift van Midden-Java is dat van koning Sandjaja in het Zuiden van Kedoe en dateert van 732 A. D. (654 Çaka), eveneens in Wenggi-schrift. Het oudste Boeddhistische opschrift van Midden-Java is van 778 A. D (700 Çaka) op een steen van den tjandi Kalasan. Dit duidt er op dat de Boeddhisten er later zijn gekomen dan de Çiwaisten. Het schrift is ook anders, het is van het Negari-type van het Noorden van Britsch-Indië. Ook de bouwstijlen zijn verschillend. Die der Boeddhisten komt overeen met dien van Noord-West-Hindostan, de hoog ontwikkelde bouwkunst die aan Midden-Java de eereplaats geeft. Alles duidt er op dat Çiwaisme en Boeddhisme in Midden-Java geruimen tijd naast elkaar hebben bestaan en wel in de beste verstandhouding. De Boeddhistische bouwwerken van Midden-Java kunnen de vergelijking met de beste bouwwerken van Britsch-Indië glansrijk doorstaan. Zij behooren tot de schitterendste specimina van hetgeen er op dit gebied bekend is. Genoemd mogen hier worden de Tjandi Kalasan, de Tjandi Sari, de Boroboedoer, de Tjandi Mĕndoet, de Tjandi Sèwoe enz. Slechts één Çiwaitisch bouwwerk evenaart de genoemde Boeddhistische kunstwerken, nl. de Tjandi Prambanan.

Afgaande op het aantal Çiwaitische en het aantal Boeddhistische opschriften, mag worden aangenomen dat de Hindoe-Javaansche maatschappij in Midden-Java voornamelijk Çiwaitisch is geweest. Hoezeer deze beide secten eendrachtig naast elkaar leefden, mag toch worden aangenomen dat allengs het Çiwaisme in Midden-Java het Boeddhisme heeft verdrongen evenals zulks in Britsch-Indië het geval is geweest. Aldaar was dat proces omstreeks 828 A.D. (750 Çaka) voltrokken. Wanneer dit in Midden-Java is gebeurd is niet bekend. Aldaar duurde de Hindoeperiode tot omstreeks 928 A.D. (850 Çaka). Intusschen ziet men op de opschriften in plaats van het Sanskrit (zoowel in Wenggi- als in Negaraschrift) het Javaansch optreden. Daardoor komt een Javaansche litteratuur op, het oud-Javaansch (zie aldaar). Deze is Çiwaitisch. Het Boeddhisme van Midden-Java was Mahâyânistisch, hetwelk kan worden beschouwd als een compromis tusschen Boeddhisme en Hindoeisme. De bouwtrant (de Tjandi Sèwoe en de Tjandi Prambanan hebben groote overeenkomst met elkaar) en de beelden welke de goden van elks pantheon voorstellen, duiden ook hierop. Waardoor een einde is gekomen (928) aan de krachtige Hindoecultuur van Midden-Java is onbekend.

Vóór dit einde echter (omstreeks 878 A.D., 800 Çaka) had zich in Oost-Java eveneens een Hindoecentrum gevormd. De oudste inscriptie aldaar dateert zelfs al van 682 Çaka. De Hindoe-invloed aldaar heeft zeer lang geduurd; hij neemt eerst een einde omstreeks 1478 A.D. (878 Çaka). Het Hindoeisme van Oost-Java was eveneens Çiwaitisch. Ook het Boeddhisme schijnt hier te hebben ingang gevonden doch in veel mindere mate en later dan in midden-Java.

In Oost-Java heeft zich de Hindoe-invloed voornamelijk doen gelden in het Zuiden van Soerabaja, in Kediri en in het Noorden van Pasoeroean. Evenals in midden-Java ziet men ook hier het oud-Javaansch voor de opschriften gebruiken. Die litteratuur is eveneens Çiwaitisch. Het is de periode van koning Erlangga en Soerabaja is het centrum. Daarna komt Kĕdiri op, om omstreeks 1144 Çaka plaats te maken voor het rijk van Singasari (Pasoeroean). Na korte wederopkomst van Kĕdiri sticht Raden Widjaja het rijk Madjapait in het Soerabajasche, wat een krachtiger Hindoe-leven op Java ten gevolge had. Met name leefde de Hindoe-Javaansche cultuur krachtig op. De beste Javaansche litteratuur ont-

stond echter in de voorafgaande drie eeuwen, waarin ook de regeering van Djajabaja viel.

Het Boeddhisme, evenals in midden-Java Mahâyânisch, is in Oost-Java nimmer zoo tot bloei gekomen als in midden-Java. Groote Boeddhistische bouwwerken worden er niet aangetroffen. Men vindt er, anders dan in midden-Java waar de beide secten zelfstandig naast elkander bleven bestaan, een vermenging van Hindoeïsme en Boeddhisme. Niettemin zijn de Boeddhistische beelden uit deze (jongere, ongeveer 1300 Çaka) periode van groote kunstwaarde. Allengs dringt de Hindoe-Javaansche cultuur ook door op Madoera en nog Oostelijker op Java.

Het aantal Hindoe-oudheden op Java is dan ook legio en komt voor een opsomming hier niet in aanmerking. De allerbelangrijkste vinden behandeling op den naam.

Ook in de gewesten buiten Java worden allerwege Hindoe-oudheden aangetroffen, maar lang niet in die mate en van zoo monumentalen stijl als op Java. Het eiland Sumatra volgt ook in dit opzicht op Java. Ter Sumatra's Westkust mogen worden vermeld de baksteenen stoepa en een vijftal andere bouwwerken bij Moeara Takoes aan de Kampar Kanan (onderafdeeling Bangkinang). In de onderafdeeling Fort van der Capellen worden vele inscripties aangetroffen van den vorst Adityawarman uit de 13e eeuw Çaka. Te Pagarroejoeng, de vroegere zetel der Minangkabausche vorsten, nabij de onderafdeelingshoofdplaats Fort van der Capellen is een aantal steenen met inscripties bijeengebracht. Bij Saroeaso in dezelfde onderafdeeling de batoe bapahat (d.i. de met een beitel gegrifte steen) nabij de gerestaureerde Hindoewaterleiding ter irrigatie der sawah's. De beelden te Rambatan en Loeboekboelan aan de Boven-Batanghari (zie afbeelding) (onderafdeeling Sidjoendjoeng), het eene vier meter lang Boeddha met voetstuk, het andere met opschrift van Adityawarman van 1269 Çaka.

In Tapanoeli de omvangrijke Biara Si Pamoetoeng, in Benkoelen een steen te Bawang met oud-Javaansche inscriptie uit 966 Çaka. In de residentie Palembang het meest in de onderafdeeling Lematang Hilir (tjandi's en beelden). In Djambi in de buurt van de hoofdplaats Djambi. In de Oostkust van Sumatra de Hindoe-ruïnes te Kotapinang (Siak) en te Katobenoewang (Rokan) en een baksteenen gebouw aan den bovenloop van de Batoebara.

In de Westerafdeeling van Borneo de ruïnes van een bouwwerk te Sanggau en een aan de Sekajam

In de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo worden de meeste en belangrijkste oudheden aangetroffen in Koetai, o.a. vier steenen in Wenggi-schrift te Moearakaman met inscripties van koning Moelawarman, en verder steenen beelden en tempelruïnes.

Op Bali een Çiwaitische tjandi bij Boelèlèng. Verder op Bima en Ceram.

Oude **keteltrommen** (niet van Hindoe-oorsprong, vermoedelijk Chineesch) zijn gevonden op Salaier (eiland ten Zuiden van het Zuid-Westelijk schiereiland van Celebes), op Roti (Timor) en eenige Ambonsche eilanden.

Aan **Mohammedaansche oudheden** - voornamelijk graven - is vooral Atjeh rijk: marmeren praalgraven te Koetakareuëng en de graven te Gampöng Samoedra en Teungkoe di Balè aan de Pasèrivier, waar tal van Soeltans zijn begraven en waaruit de geschiedenis over het voormalige rijk Pasai (Pasè) gedurende ruim twee eeuwen (van 1297 A.D. af) is te reconstrueeren met de betrokken data. De grafmonumenten blijken evenals die van Grësik op Java te zijn vervaardigd te Cambay in Voor-Indië.

Ook van vorsten van Atjeh, van Daja en van Pidië zijn graven aangetroffen. De inscripties zijn in Arabisch schrift, één zelfs in oud-Javaansch letterschrift. Verder zijn in Atjeh oude munten en zegelafdrukken gevonden.

De Palembangsche oorkonden (waarvan de oudste van omstreeks 1650 A.D.) zijn alle in het Javaansch met Javaansch letterschrift.

De grafsteen nabij Gresik op Java, dateerend van 1102 A.D., eveneens in Arabisch letterschrift, is de oudste Mohammedaansche oorkonde in den archipel gevonden.

Te Grĕsik is ook begraven de Mohammedaansche heilige Malik Ibrahim, blijkens zijn grafschrift overleden in 1419 A.D.

Over Java zijn tallooze oude graven verspreid, van welke er vele als heilige graven worden vereerd.

Te Plèrèd nabij Jogjakarta is nog de ruïne van de kraton van Mangkoerat I en te Pasar Gedé die van den eersten vorst van Mataram Panĕmbahan Senopati.

Verder bestaan munten, piagĕms (zie aldaar) en rijkssieraden van voormalige Mohammedaansche rijken op Java. De oudst bekende munt is vermoedelijk uit de 16e eeuw en van Bantam. De oudste piagĕm is eveneens van Bantam (Bantèn), dateert van 1662 en heeft betrekking op de Lampongs.

Nederlandsche oudheden in den archipel hebben in het algemeen geen kunstwaarde. Deze oudheden bestaan grootendeels uit ruïnes van forten uit den Compagnietijd, welke over den geheelen archipel verspreid liggen.

Te Batavia is nog aanwezig de onder Van Imhoff gebouwde poort van het Kasteel van Batavia.

Het stadhuis te Batavia, tegenwoordig kantoor van den gouverneur van West-Java, is in 1710 voltooid. Van de oude landhuizen in en om Batavia zijn de meeste verdwenen. Nog slechts enkele zijn bewaard gebleven en gerestaureerd.

Van de oude kerken te Batavia is slechts de Portugeesche buitenkerk intact.

Te lang heeft de overheid zich weinig of niets gelegen laten liggen aan de Nederlandsche oudheden. Belangrijke verandering ten goede is daarin gekomen door de instelling van den **oudheidkundigen dienst** (zie aldaar).

Met den bouw van het voormalige paleis aan het Waterlooplein te Batavia (waarin thans gouvernementsbureaux zijn ondergebracht) werd in 1809 onder Daendels begonnen. Het werd voltooid in 1828 onder du Bus de Gisignies. Het landvoogdelijk paleis te Rijswijk, oorspronkelijk een landhuis uit het einde der 18e eeuw werd door Daendels als paleis in gebruik genomen. Het werd midden 19e eeuw verbouwd in zijn huidigen vorm met aanbouw aan het Koningsplein.

Het paleis van den gouverneur-generaal te Buitenzorg dateert van 1744, werd in 1834 door een aardbeving vernield en daarna weer herbouwd.

Voor het gedenkteeken aan Pieter Erberfelt zie **Erberfelt (Pieter)**.

Oudheidkundige Dienst. Deze dienst ressorteert onder het departement van onderwijs en eeredienst en werd in 1913 ingesteld. Zijn taak omvat de opsporing, blootlegging, opname, inventarisatie en beschrijving van de oudheden in Nederl.-Indië, het toezicht daarop in overleg met de hoofden van gewestelijk bestuur, de beraming en uitvoering van maatregelen tot instandhouding, c.q. reconstructie van die oudheden en in het algemeen het oudheidkundig onderzoek in den ruimsten zin, ook op epigrafisch gebied (d.i. betrekking hebbende op opschriften).

Voor de met deze taak samenhangende bouwkundige en cultureele aangelegenheden wordt het hoofd van den oudheidkundigen dienst bijgestaan door een „oudheidkundige commissie".

Van de werkzaamheden van dezen dienst wordt jaarlijks een verslag (oudheidkundig verslag) uitgegeven.

Ten behoeve van de bewaking en het onderhoud der oudheden in de gewesten Soerakarta en Jogjakarta is afzonderlijk personeel in dienst gesteld. Deze oudheden zijn tegen betaling van entrée te bezichtigen.

Ter bescherming van zaken, welke voor de praehistorie, geschiedenis, kunst of palaeontologie van groot belang moeten worden ge-

acht, is bij Stb. 1931 no. 238 de „Monumentenordonnantie" vastgesteld.

In de jaren 1930 e.v. lag het zwaartepunt der werkzaamheden van den oudheidkundigen dienst in de reconstructie van de Tjandi Prambanan. De beschrijving van de Bataviasche landhuizen kwam gedeeltelijk gereed en met de publicatie werd in 1932 een aanvang gemaakt. Ook aan de herstelling van het stadsbeeld van oud-Batavia wordt aandacht gewijd. De Nederlandsche oudheden te Bantam staan sedert 1930 onder het beheer van dezen dienst; sedert worden derwaarts excursies georganiseerd onder leiding van een ambtenaar van dezen dienst. Te Serang is de vereeniging „Oud-Bantam" opgericht, op Banda de vereeniging „Bandasche Belangen". Herstellingen werden aangebracht of ter hand genomen van de forten Oranje ter hoofdplaats Ternate, Nieuw-Victoria ter hoofdplaats Amboina, Barneveld te Laboeha (Batjan). Voor restauratie van het merkwaardige fort Rotterdam te Makassar konden in 1931 nog geen gelden worden toegestaan. Met medewerking van het Binnenlandsch Bestuur werd een aanvang gemaakt met het herstel van het zeer verwaarloosde praalgraf van Aroe Palakka, vorst van Boni, welk graf omstreeks 1694 door de O.I. Compagnie nabij Makassar werd opgericht en Nederlandsche reminiscentiën vertoont.

Te Benkoelen werd het Britsche fort Marlborough gedeeltelijk hersteld. Op Bali werden epigrafische onderzoekingen ingesteld. Aldaar werd de gietvorm van een bronzen keteltrom ontdekt.

Outhoorn (Willem Van), geboren te Lariki (Amboina) 4 Mei 1635, overleden te Batavia 27 Nov. 1720, promoveerde te Leiden in de rechten (1657), vertrok in 1659 naar Indië, bekleedde daar onderscheidene ambten tot hij in 1691 gouverneur-generaal werd, welk ambt hij tot 1694 bekleedde. De eenige gebeurtenis van belang tijdens zijn bewind was het overlijden van Mangkoerat II van Mataram; het feit dat de O.-I. Compagnie diens zoon niet als opvolger wilde erkennen leidde tot een langdurigen oorlog welke uitbrak kort voor van Outhoorn's aftreden.

Overeenkomsten. Als regel wordt het sluiten van overeenkomsten tusschen niet-Inlanders onderling beheerscht door het Burg. Wetb., Wetb. van Koophandel enz. en tusschen twee Inlandsche partijen door het adatrecht (zie **adat**).

Over het geldend recht voor overeenkomsten tusschen Inlanders en niet-Inlanders en de conflicten, die zich daarbij voordoen wordt in een ander artikel gehandeld. Sommige overeenkomsten tusschen Inlanders en niet-Inlanders zijn echter aan een speciale wetgeving onderworpen. Wat betreft de werkcontracten met van elders aangevoerde arbeiders zie onder **Koeli.** Arbeidscontracten kan men thans nog met de personen zelf afsluiten. Vroeger werden deze overeenkomsten dikwijls aangegaan met de hoofden en oudsten der desa's. Dit is thans verboden.

Ten aanzien van verhuur van grond door Inlanders aan niet-Inlanders bepaalt de **Agrarische Wet** (zie aldaar) dat deze geschiedt volgens regels bij algemeene verordening (Kol. Ord.) te bepalen. In 1871 kwam als gevolg daarvan de eerste grondhuurregeling tot stand, in 1894, 1900 en 1918 werd de regeling veranderd. De laatstbedoelde ordonnantie, eenige malen gewijzigd, geldt thans voor heel Java en Madoera. Voor Sumatra's Westkust, Menado, Lampongsche districten, Palembang, Benkoelen, Riouw en Ond., Bangka en Ond., Bali en Lombok en Tapanoeli (nog niet in werking) gelden de betrekkelijke bepalingen der **Agrarische Reglementen.** Afzonderlijke huurregelingen bestaan voor Amboina en de Z. en O. afd. van Borneo. Gewoonlijk wordt aangenomen, dat overal waar dit onderwerp nog niet is geregeld de verhuur van grond door Inlanders aan niet-Inlanders geacht onbeperkt is toegelaten.

Voor Java en Madoera bepaalt

art. 1 der grondhuurordonnantie van 1918 dat het tijdelijk genot van grond, waarop door Inlanders of Inlandsche gemeenten het agrarische eigendomsrecht (zie Grondrechten op den) of het Inlandsch bezitsrecht dan wel Inlandsche gebruiksrechten worden uitgeoefend, door niet-Inlanders alleen kan worden verkregen ingevolge een op den voet der bepalingen dezer ordonnantie bekrachtigde grondhuurovereenkomst. De bescherming, welke die bepalingen den Inlander verleenen, is velerlei. De huuracte, in een bepaald voorgeschreven vorm door den huurder ingediend, wordt verleden voor een bestuursambtenaar, die dan optreedt als openbaar ambtenaar (m.a.w. de acte is authentiek) en de verlijdende ambtenaar moet den inhoud der overeenkomst der partijen duidelijk voorhouden. Alleen bij uitzondering voor gronden met een bepaalden bezitsvorm en voor ten hoogste één (oogst)jaar kunnen huurovereenkomsten ook op andere rechtsgeldige wijze worden aangegaan, mits daarvan aangifte wordt gedaan bij den betrokken bestuursambtenaar. Voor de huurtermijnen zijn maxima vastgesteld in verband met de soort der gronden (sawah of droge grond) en den bezitsvorm (ambtsveld, erf. ind. bezit en communaal bezit).

In de huurakte moet duidelijk worden aangegeven het begin en het einde van den huurtermijn, op welke data de grond wordt geacht te zijn geleverd aan en teruggeleverd door den huurder. Gedurende dien huurtermijn kan de grond ook afwisselend bij den huurder en verhuurder in gebruik zijn. Men spreekt dan van intermitteerende huurcontracten. Bij de ordonnantie van 1918 is voor het eerst een diepgaand onderscheid gemaakt tusschen contracten op korten en langen termijn. Die op korten termijn worden voor één (oogst)jaar (ambtsveld) of ten hoogste voor 3½ jaar (sawahs) en 12 jaar (droge grond) gesloten. Alsdan mogen voorschotten worden verleend op de huur, zij het niet vóór de 15de maand,

voorafgaande aan het kalenderjaar, waarin de grond in gebruik of in bewerking wordt genomen en voor elk (oogst)jaar afzonderlijk. Langjarige contracten mogen voor ten hoogste 21½ jaar worden gesloten en alleen voor sawahs. Voorschotten mogen dan niet worden verleend. De contracten moeten intermitteerend zijn en voor elk gebruiks(oogst)jaar moet de huur betaald worden op of na den datum, waarop de gebruiksperiode begint. (Als uitzondering dient te worden vermeld, dat voor den aanleg van vaste railbanen, wegen of waterleidingen alle bevolkingsgronden voor 25 jaar kunnen worden gehuurd (en voor de tabakscultuur de termijn voor korte contracten op vijf jaar kan worden gebracht) onder de bepalingen, die voor huur op korten termijn gelden). De vaststelling van de huursommen wordt met korte of langjarige contracten aan partijen overgelaten, met dien verstande echter, dat de huursommen bij langjarige contracten niet minder mogen zijn dan de van overheidswege voor die huur vastgestelde minimumprijzen. Die minimumprijzen worden voor tijdvakken van zoo mogelijk vijf jaar vastgesteld en berekend naar de werkelijke huurwaarde van den grond. Daarvoor worden plaatselijke commissies benoemd. Is de acte eenmaal verleden, dan dient de verlijdende ambtenaar die in bij den bestuursambtenaar, belast met de bekrachtiging van het contract, vergezeld van zijn advies indien hij meent dat die bekrachtiging zal moeten worden geweigerd. Die weigering moet geschieden om redenen in de ordonnantie aangegeven en wel: **a.** in geval van strijd met voorgeschreven vorm of bepaling; **b.** indien de verhuurder geen rechthebbende op den grond is; **c.** bij gebrek aan wilsovereenstemming tusschen partijen (ook het verlijden van de akte kan dan uiteraard geweigerd worden); **d.** indien de grond reeds bij een andere acte aan een ander verhuurd is; **e.** bij dwang, bedrog of dwaling; **f.** indien de verhuurder met medewer-

king van den huurder of met dezen in verbinding staande derden zich de beschikking over den grond of het genot daarvan heeft verschaft; **g.** indien meer dan $^1/_3$ van het sawah gebied of van de droge gronden eener desa of van een gehucht met afzonderlijk grondbezit in den Westmoesson aan den landbouw der Inlandsche bevolking zou worden onttrokken en daarvan benadeeling van hare belangen wordt geducht; **h.** indien bepaalde bedingen in de overeenkomst opgenomen zijn; **i.** indien de overeenkomst ongewenscht wordt geacht met het oog op 's Lands belang.

Bij bijzondere bepaling is voorts nog verboden de z.g. **braakhuur.** Het is den ondernemer al verboden zonder toestemming van de autoriteiten bij een huurcontract of ook buiten dat contract om eenigen aandrang uit te oefenen of eenige handeling te verrichten, daartoe strekkende, dat voor beplanting met suikerriet bestemde gronden, waarop de grondhuurovereenkomsten betrekking hebben, niet met padi worden beplant gedurende den aan de beplanting met suikerriet voorafgaanden Westmoesson. Nog vele andere bepalingen w.o. strafbepalingen beschermen de belangen der Inlandsche verhuurders en hun desagenooten en regelen de verhoudingen tusschen huurder en verhuurder. In het oog moet worden gehouden, dat het niet de bedoeling van de beschermende bepalingen is, dat de bestuursambtenaar, belast met het verlijden of de bekrachtiging der akten zich in de plaats stelt van den Inlandschen verhuurder. Deze wordt geacht in het algemeen en tot zekere hoogte beter dan iemand anders zijn eigen bij de verhuur betrokken belangen te kunnen beoordeelen, te kunnen vaststellen voor welken prijs en voor hoelang hij zijn grond wil afstaan en welke andere voorwaarden daarbij bedongen en aanvaard kunnen worden, mits hem duidelijk wordt voorgehouden wat de beteekenis van die voorwaarden is. De bescherming strekt zich dus slechts zoover uit als uitdrukkelijk in de ordonnantie is aangegeven. Als bijzonderheid wordt nog vermeld, dat in de laatste grondhuurordonnantie desaverhuur weer toegelaten is bij een bepaalden bezitsvorm van grond. Het desahoofd kan dan namens de desa den grond aan niet-Inlanders verhuren en dus bij de verlijding der huuracte compareeren. Hij moet dan echter een machtiging van de desavergadering hebben op den voet der Inlandsche gemeenteordonnantie (zie onder **Desa**). De meeste grondhuurcontracten worden gesloten door de suikerindustrie, wier areaal in hoofdzaak uit gehuurde gronden bestaat (gedeeltelijk uit erfpachtsperceelen en particuliere landerijen), en door de tabaksplanters. Voor de verhuur van woonerven en enkele andere gronden geldt de ordonnantie niet. In de hoogergenoemde agrarische reglementen zijn de bepalingen minder uitvoerig. Zij schrijven mede voor, dat de huur van gronden, bezeten met Inlandsche grondrechten alleen kan worden verkregen ingevolge een met inachtneming dier bepalingen tot stand gekomen huurovereenkomst. De akten worden weer verleden door een bestuursambtenaar na raadpleging van Inl. hoofden of ambtenaren en zijn ook authentiek. Bekrachtiging heeft niet plaats. De bestuursambtenaar kan de verlijding weigeren bij strijd met wettelijke bepalingen enz., van welke weigering dan hooger beroep mogelijk is bij het Hoofd van Gewest. Best. Als regel is de maximum huurtermijn voor sawahs 5, voor droge gronden 10 achtereenvolgende jaren en 20 achtereenvolgende jaren voor vaste railbanen, wegen of waterleidingen. Voor Bangka en Ond. is het maximum 10 jaar en voor laatstgenoemde doeleinden ook 20 jaar. Is de grond in tijdelijk gebruik dan kan die slechts voor den gebruikstermijn worden verhuurd. Levering en teruglevering van den grond heeft weer automatisch plaats op den datum van ingang en einde van den huurtermijn. Geen vooruitbetaling over een langeren termijn dan

een jaar of een oogstjaar, tot geen hooger bedrag dan het evenredig deel voor elk jaar of elk oogstjaar en vóór de 6de maand voorafgaande aan den termijn, waarop de vooruitbetaling betrekking heeft. De uitvoeringsvoorschriften der Agr. Regl. worden door de Hoofden van Gewest. Best. vastgesteld, ook de modellen voor de huurakten enz. Strafbepalingen verzekeren de nakoming der voorschriften. Voor familiebezit en gemeentegronden gelden soms bijzondere regelen. Voor woonerven, gronden aan de Overheid in gebruik gegeven enz. zijn de bepalingen niet van kracht.

In de bijzondere regelingen voor Amboina en de Z. en O. afd. van Borneo is bepaald, dat alleen personen of vereenigingen in Nederland of Ned.-Indië gevestigd als huurder kunnen worden toegelaten. De huurtermijn is als regel ten hoogste 20 achtereenvolgende jaren, vooruitbetaling van huur niet eerder dan een jaar tevoren. De overeenkomsten worden door partijen opgemaakt en geteekend, daarna aangeboden aan het Bestuur, dat die registreert of viseert en zulks alleen weigert bij strijd met de wet of onjuisten vorm der akten. Er is van die weigering hooger beroep bij het Hoofd van Gew. Best. en van diens beslissing bij den Dlr. v. B. B.

In verschillende gewesten, waar Agr. Regl. gelden, zijn overeenkomsten tot het verbinden voor schuld voor met Inl. rechten bezeten gronden of daarop staande overjarige beplantingen tusschen Inl. en niet-Inl. aan voorschriften gebonden, ook dergelijke overeenkomsten tusschen Inlanders onderling. Onder **Grond** (rechten op den) werd medegedeeld, dat overeenkomsten tot vervreemding van Inlandsche gronden door Inlanders aan niet-Inlanders nietig zijn.

d. M. S.

Overlijden. Door de vele volksstammen met verschillende beschaving, bestaan in den archipel vele methoden van lijkbezorging. Sommige stammen werpen de lijken in het bosch weg. De meer beschaafde volken begraven ze, zetten ze weg in kisten en trachten ze soms te bewaren. Bij de Javanen is de zorg voor de lijken vrij gering. Voordat het Hindoeïsme zijn invloed deed gelden, wierp de Javaan vermoedelijk de lijken weg. De Hindoe's verbrandden ze. Bij de massa heeft het Hindoeïsme op Java echter nooit diep wortel geschoten. Tegenwoordig wordt op Java het lijk gewikkeld in een laken en verder behandeld volgens den ritus van den Islam. Het lijk wordt gewasschen. In het water wordt soms tamarinde, zout of asch gedaan. Daarna wordt het 3, 5 of 7-voudig in een laken gewikkeld. Dit wordt ook op 3, 5 of 7 plaatsen samengebonden. De dorpsgodsdienstbeambte spreekt het gebed uit. Wierook en lichtjes worden gebrand. De lijken worden zeer snel begraven, vermoedelijk omdat door het warme klimaat het ontbindingsproces sneller verloopt. Bij aanzienlijken wordt het lijk soms over verren afstand vervoerd; dan wordt een kist gebruikt. In de vorstenlanden is dit zoo goed als altijd het geval. De lijkstoet wordt gevormd door allen die er belang in stellen. Meestal gaat het vervoer gepaard met luid geschreeuw (bestaande uit de Mohammedaansche geloofsbelijdenis) om de geesten te verjagen. Men loopt op een drafje. Was de doode iemand van aanzien, dan beschouwt de bevolking het als een plicht, een handje te helpen. Dan worden de dragers snel afgewisseld; soms raakt men de baar alleen maar aan. Soms hebben vechtpartijen plaats om deze eer deelachtig te worden. Regelmaat bestaat niet. De godsdienstbeambte loopt voorop, gekleed in het wit. Een kleine statiepajong wordt boven het lijk gehouden en wierook wordt gebrand.

Langs den weg wordt ook wel koper geld gestrooid, wellicht ook om geesten te verdrijven. Dit is een vrij algemeen Oost-Aziatisch gebruik (China, Japan).

Het graf bestaat uit een kuil met een gat waarin het lijk past, aan den eenen kant van den bodem. Achter het lijk wordt een plank

geplaatst, soms een afdakje. De richting waarin het lijk ligt is met het hoofd naar Mekka. De uitholling dient daarvoor dat de doode - die immers in het graf nog voortleeft - kan opzitten. Ook de ziel blijft in de buurt. Na de begrafenis dalen de twee Mohammedaansche doodsengelen Nakir en Monkar af, die den doode komen ondervragen, in de eerste plaats naar de geloofsbelijdenis. De windsels worden vóór het sluiten van het graf losgemaakt. Wordt het lijk in een kist begraven dan moet deze hoog genoeg zijn om er in rechtop te zitten, dan wel het deksel wordt in het graf er af genomen en over het afdakje gelegd. De windsels worden weer naar huis meegenomen; die hebben dan tooverkracht. Er wordt een grafgebed (dongà koeboer) uitgesproken. Het lijk moet per se de aarde raken, dus wanneer een kist wordt gebruikt moet op den bodem van de kist aarde zijn gestrooid. Aan de Javaansche kerkhoven wordt in het algemeen weinig zorg besteed. De graven welke worden onderhouden hebben een herkenningsteeken: twee kleine houten paaltjes aan hoofd- en voeteneinde. Deze paaltjes zijn bij de mannen puntig, bij de vrouwen afgeplat. Soms komt er grafheuveltje, een enkele maal zelfs van rolsteenen. Wanneer een graf een roep van heiligheid krijgt, dus kramat (zie aldaar) wordt, dan wordt er een afdakje boven gemaakt, soms van steen. Bij hoogeren graad van heiligheid wordt het graf een bedevaartplaats; dan wordt er steeds wierook gebrand en een bewaker aangesteld. Soms worden in het sterfhuis koranlezingen gehouden. Maar in het algemeen wordt van de begraafplaatsen weinig notitie genomen.

Soms wordt een Jatrophasoort die moeilijk is uit te roeien op het graf geplant.

Er is een rouwtijd voor moeders en dochters, die zich gedurende ongeveer 30 dagen na het overlijden niet mogen opschikken en niet mogen feestvieren.

Elders, bij niet-geïslamiseerde volken, bijvoorbeeld bij de Dajaks, is de zorg voor het lijk, voor zoover de ziel daarbij is betrokken, zeer groot. Bij de primitief denkenden is het lijk niet dood, maar leeft de ziel daarin nog eenigen tijd voort. Er wordt daarom ontzettend veel lawaai gemaakt, primo om den ziel te beletten weg te gaan èn om de booze geesten te beletten den ziel weg te halen. De booze geesten moeten worden verschrikt; zij zijn bang voor rumoer. Huilen en weeklagen gebeurt voornamelijk door vrouwen. Wanneer wordt geofferd moet ook worden gehuild. Het lijk wordt met rijst bestrooid; de ziel krijgt een lichtje mee. Het lijk wordt opgemaakt en geverfd; het krijgt ook een extra verschooning en allerlei daagsche zaken mee. De doodkist bestaat uit twee halve boomstammen. Bij het kisten van het lijk wordt eveneens een geweldig rumoer gemaakt als een laatste poging tot terugroepen tot het leven.

Het gebruik van doodkisten is een oud-polynesisch gebruik.

Bij het leven reeds spaart men voor het lijkuitzet.

Het lijk wordt wel eens in de kampong zelf bewaard, maar toch liefst er buiten, bovenstrooms, daar ligt het zielenland.

De kist wordt op palen geplaatst en er boven komt een dakje. Ook wel worden versieringen aangebracht. Aan het voeteneinde van de kist is een gat, waaruit het vocht kan wegvloeien. Dit vocht waarin de ziel zit, of minstens zielestof, wordt in een pot bewaard.

De rouw bestaat uit slecht of niet kleeden. De goede kleeren worden dus pali verklaard ten behoeve van den overledene. Men schikt zich niet op, eet slechte spijzen of vast; het goede is dus weer pali ten behoeve van den doode. Zelfs tuinen, rivieren, enz. worden pali verklaard.

Ook de tijd wordt pali genoemd (zie ook **Rouw**). Er wordt een uitvaartfeest (tiwafeest) gevierd. In deze periode wordt het graf gemaakt; het is niet diep, want de

graver durft er niet in te gaan. Op het graf wordt wederom gehuild en geweeklaagd. Er wordt een ruw gesneden beeld op geplaatst als hulplichaam voor de ziel. Dan wordt het graf offerplaats.

Iemand die door een ongeluk sterft, wordt geacht onder den invloed van booze geesten te hebben gestaan. Daarom wordt van het lijk van zoo iemand geen werk gemaakt; het wordt eenvoudig in het bosch geworpen.

Aanzienlijken krijgen een luisterrijk tiwafeest, dat een stamfeest wordt; tot op dit moment was alles pali.

In een speciaal daarvoor gebouwde open loods worden de offerwaren uitgestald. Op de rivier heeft een optocht van prauwen plaats onder veel lawaai. Basirs en balians (priesters) komen er bij te pas. Op deze wijze wordt het lijk gebracht en weer teruggehaald. In de loods zijn roode harslampen geplaatst. Het gedeelte van de rivier dat pali is verklaard wordt door palen boven- en benedenstrooms aangeduid. Beelden (hampatong) worden opgericht; deze laat men na afloop van het feest staan.

Gedurende de feestelijkheden hebben ware smulpartijen plaats. 's Nachts waren de spoken rond. Den volgenden dag worden varkens geslacht, welker koppen worden opgesteld. Ook gesnelde menschenhoofden worden opgesteld. De zoons van den overledene zwaaien als waanzinnigen met hun zwaard in het rond om den een of anderen pandeling of slaaf te vellen. Dan worden dus menschenoffers (kabaliks) gebracht. De lijken van de slachtoffers worden verbrand en de asch wordt bij den overledene geplaatst. Of wel het lijk wordt dubbel gevouwen met het zitvlak naar boven; in den anus wordt dan een stekje van een plant, de sabang darah (deze wordt ook op kerkhoven op Java veel geplant) gestoken.

De ziel heet karahang. Aan het menschenofferen is onder invloed van het gouvernement een einde gekomen. Behalve veel gegeten wordt er ook veel toewak gedronken. Nu wordt er geofferd voor de goden die de zielen goed moeten overbrengen naar het zieleland. Ook hierbij verleenen de basirs en balians hun diensten. Het lichaam van den doode waarvoor het feest is gegeven, wordt in een andere kist gedaan; daarbij worden de lichamen van de gevelde slaven gelegd en zoo wordt het vervoerd naar een soort familiegraf (sandong). Bij deze bijzetting hebben weer bezweringen plaats. Sommige sandongs bevatten meerdere kisten. Ook wel verbrandt men de oorspronkelijke kist met den inhoud en plaatst de asch in de sandong. De zwervende Dajakstammen zetten de dooden wel bij in grotten en boomen. De sandong is dus het embryo van den tempel. Andere tempels hebben de Dajaks niet. Dagen na het feest hebben nog drinkgelagen plaats in bijeenkomsten in de loods. Dan worden ook van een lang stuk rottan stukken afgehakt; elk stuk beteekent een kostbare zaak, afgestaan aan den doode. Na het feest gaat men baden in de rivier door de prauwen te laten kantelen. Dit beteekent een soort reiniging van booze geesten die hen mochten aankleven.

Voordat het tiwafeest is afgeloopen mag de weduwe niet hertrouwen.

Het koppensnellen (zie aldaar) staat in verband met het offeren van menschen aan een overledene.

Overstraten (Mr. Pieter Gerardus Van), geboren te Bergen-op-Zoom Februari 1755, overleden Batavia 22 Augustus 1801, werd in 1780 extraordinair lid van den raad van justitie te Batavia, doorliep onderscheidene rangen en werd in 1791 gouverneur van Java's Noordoostkust, in welk ambt hij zich zeer onderscheidde en de troonsopvolging in de vorstenlanden regelde. In 1796 werd hij gouverneur-generaal en commissaris-generaal. Laatstgenoemd ambt bekleedde hij tot 1799, het eerstgenoemde tot zijn dood in 1801. In 1800 werd hem

tevens den rang van luitenant-generaal verleend.

Onder zijn bewind als gouverneur-generaal werd de O. I. Compagnie ontbonden, ging Ternate over aan de Engelschen en werd Batavia door een Engelsche vloot geblokkeerd.

P.

Paalworm (Mal. Jav. kapang). De paalworm is geen worm, maar behoort tot de klasse der tweekleppige of plaatkieuwige schelpdieren. De schelpen zijn echter zeer klein en rudimentair, de in- en uitstroomingsopening is tot een lange buis (sipho) uitgegroeid, zoodat het dier de gedaante heeft van een worm. De schelpen worden gebruikt als kaken om het hout weg te raspen. De gangen die zij in het hout boren worden met een kalklaagje bekleed. Deze gangen loopen in een zeer klein gaatje aan de oppervlakte van het hout uit. Door deze kleine, vaak onzichtbare gaatjes zijn de microscopisch kleine vrij rondzwemmende larven in het hout gekomen. Het uiteinde van de sipho kan door dit gaatje naar buiten worden gebracht.

Paard. Het Indische paard is veel kleiner dan het Europeesche. Beide stammen af van wilde paarden die in Europa en Azië voorkwamen. De tamme paardenrassen worden onderscheiden in Westersche en **Oostersche.** Tot de laatste welke kleiner, lichter, slanker en vlugger zijn dan de eerste behooren de vele rassen welke de Indische archipel herbergt. Zij zijn daar ingevoerd, eerst door Chineezen en later door Hindoe's en Arabieren. De grootste soort is inheemsch op het eiland Soemba, ook wel Sandelhout-eiland genoemd. Vandaar dat dit paard **Sandelhout-paard** wordt genoemd; het wordt op dat eiland in half wilde kudden gefokt. Ook op het naburige Soembawa komen goede paarden voor. Andere goede rassen zijn die van de bovenlanden van Sumatra's Westkust, van de Batalanden, van Celebes (**Makassaarsche paard**), enz.

Uit Australië worden veel groote Westersche paarden ingevoerd, meestal als rijpaarden en legerpaarden.

Kruising van deze paarden (Sydneyers) met Sandelhoutpaarden heeft plaats om een grooter ras te kweeken.

Paardenrennen zijn bij Europeanen en Inlanders zeer geliefd en hebben allerwege plaats.

Het aantal paarden in den archipel bedraagt ongeveer 630.000, waarvan circa 250.000 op Java, bijna 400.000 op Sumatra en ruim 370.000 op Bali en Lombok.

De paardenfokkerij, vooral op de Kleine Soenda-eilanden verliest meer en meer haar beteekenis, omdat door het toenemend autoverkeer steeds minder paarden voor transportdoeleinden noodig zijn. Door de economische depressie is de waardevermindering van het paard nog toegenomen. Zoodoende is de paardenfokkerij niet meer loonend.

De bemoeienis van het gouvernement met de paardenfokkerij is mede uit bezuinigingsoverwegingen zeer ingekrompen (gouvernements fokstation te Padang Mangatas ter Sumatra's Westkust). Eenige dekhengstenstations zijn opgeheven, terwijl het systeem van stationneeren van dekhengsten geleidelijk zal worden geliquideerd.

Volgens de Javaansche mythe bestaan ook hemelsche paarden, de djaran sembrani, die worden bereden door de zielen der voorouders en die men hoort hinniken zonder ze te zien. De beteekenis van sembrani is onzeker; het woord is dus zeer oud.

Paarlvisscherij, zie **Parelvisscherij.**

Pachten. De verpachte middelen zijn in den loop der tijden sterk ingekrompen doordat het gouvernement de exploitatie zelf heeft ter hand genomen (opium, pandhuizen, enz.). Er zijn nog maar enkele pachten, zooals die van vogelnestklippen, parelen, paarlemoerschelpen, tripang, sponzen, verkoop van sterke dranken (alleen in het bui-

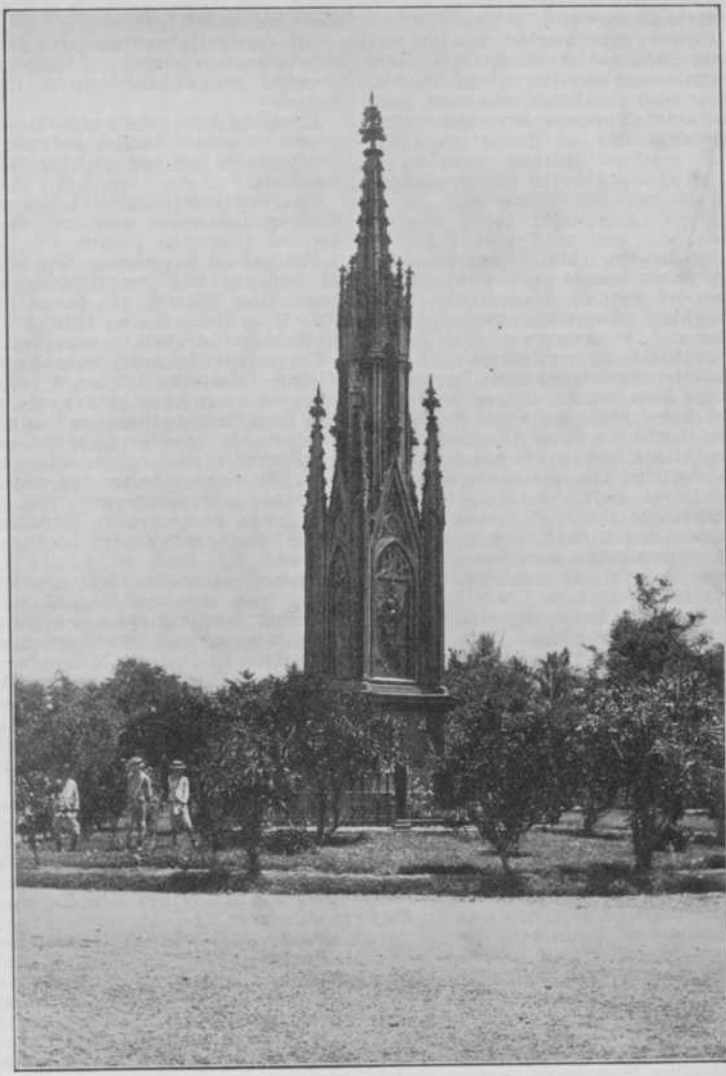

Michiels-monument te Padang — Sumatra's Westkust.

ten het tolgebied gelegen gedeelte van de residentie Riouw en Onderhoorigheden), het recht tot het houden van pandhuizen (Djambi, Molukken, Timor en Onderhoorigheden).

Voor alle verpachtingen zijn algemeene regels vastgesteld, welke hoofdzakelijk bepalen de wijze waarop en de verplichtingen waaronder de verpachtingen geschieden.

Padang, afdeeling, onderafdeeling en district met gelijknamige hoofdplaats, tevens gewestelijke hoofdplaats, der residentie Sumatra's Westkust.

De afdeeling Padang onder een assistent-resident is verdeeld in drie onderafdeelingen: 1. Padang, 2. Pariaman, en 3. Mentawei-eilanden. Zij telt bijna 406.000 inwoners, waaronder ruim 3000 Europeanen en ruim 8500 Chineezen.

De onderafdeeling Padang, rechtstreeks onder den assistent-resident, hoofd der afdeeling bestaat uit de districten Padang en Loeboekbagaloeng, het laatste verdeeld in de onderdistricten Loeboekbagaloeng, Paoeh en Kota Tengah. De onderafdeeling telt bijna 150.000 inwoners, waaronder bijna 3000 Europeanen en bijna 8000 Chineezen. De haven van Padang, Emmahaven ligt 20 minuten sporens van Padang aan de Koninginnebaai. De onderafdeeling heeft uitstekende wegen en tal van om hun natuurschoon bekende punten. Bekend is de badplaats Soengai Beramas. Voornaamste bevolkingscultures rijst op sawahs en klappers.

De hoofdplaats Padang, zetel van den resident (vroeger gouverneur) van Sumatra's Westkust telt bijna 52.000 inwoners, waaronder ruim 2600 Europeanen en 7200 Chineezen. Padang heeft een gemeenteraad onder voorzitterschap van een burgemeester.

De gewestelijk militaire commandant (luit.-kolonel) zetelt eveneens te Padang. Ook de raad van justitie is er gevestigd.

Door de ligging nabij den evenaar zijn de moessons er niet merkbaar. Wel is er een meer en een minder geprononceerde regentijd. Er valt zeer veel regen, 4500 m.M. per jaar.

Door tal van factoren, waarvan wel een van de voornaamste is de doortrekking van den weg Padang-Fort de Kock-Pajakoemboeh naar Pakanbaroe (zie aldaar) waardoor de bovenlanden zich op de oostkust hebben geöriënteerd (vroeger was alles op Padang geöriënteerd) gaat Padang als handelsplaats achteruit. Padang heeft de noodige lageronderwijsinrichtingen, een ambachtsschool en drie muloscholen.

Padang en Bedagai, onderafdeeling der afdeeling Deli en Serdang, gouvernement Oostkust van Sumatra, onder een controleur B.B. met standplaats Tebingtinggi. De onderafdeeling omvat de gelijknamige Delische onderhoorigheden en telt bijna 108.000 inwoners, waaronder circa 550 Europeanen en 15.500 Chineezen.

Padanglawas, onderafdeeling en district der afdeeling Padangsidimpoean, residentie Tapanoeli onder een gediplomeerd gezaghebber B.B. met standplaats Goenoengtoea. De onderafdeeling telt bijna 70.000 inwoners, waaronder 2 Europeanen en een 70-tal Chineezen, bestaat uit het gelijknamige district, verdeeld in de onderdistricten Padangbolak, Baroemoen en Sosa, en Dolok. Het ressort is in het Noorden zeer bergachtig. De bevolking teelt rijst op sawah's, mais en koffie.

Bij Goenoengtoea en Binanga zijn talrijke Hindoesche of Javaansche oudheden (biara's of tempeltjes).

De bevolking is Bataksch. De weinige Loeboe's (zie aldaar) vermengen zich langzamerhand met de overige bevolking.

Padangpandjang, hoofdplaats der afdeeling Tanahdatar en der onderafdeeling Batipoeh en X Koto. De plaats heeft ruim 9600 inwoners, waaronder bijna 300 Europeanen en bijna 900 Chineezen. Zij is aan het einde van de beroemde Anaikloof gelegen op 773 M. hoogte. Er ligt garnizoen. Door spoor- en autowegen is de plaats met de overige plaatsen verbonden. Padangpandjang is een belangrijke markt-

plaats. In 1926 werd de plaats door een hevige aardbeving grootendeels verwoest. Het klimaat is er guur en vochtig. Toen in 1841 bij een oproer de kleine bezetting ingesloten werd in de versterking te Goegoeh Malintang, lieten de belegerden de sterkte in de lucht springen. Ter herinnering aan deze daad is aldaar een gedenknaald opgericht. In 1915 hadden er wederom ernstige onlusten plaats.

Padangsidimpoean, afdeeling met gelijknamige hoofdplaats der residentie Tapanoeli onder een assistent-resident. De afdeeling telt bijna 277.000 inwoners, waaronder 155 Europeanen en 1185 Chineezen en is verdeeld in 4 onderafdeelingen: 1. Angkola en Sipirok, 2. Groot en Klein Mandailing, Oeloe en Pakantan, 3. Padanglawas, 4. Natal en Batangnatal. De hoofdplaats heeft 5900 inwoners, waaronder 40 Europeanen en 437 Chineezen en ligt ruim 300 M. hoog. Zij ligt aan den autoweg van Padang naar Medan.

Padangsche Benedenlanden, Padangsche Bovenlanden, twee voormalige residenties van het voormalige gouvernement Sumatra's Westkust.

Geografisch worden deze benamingen nog steeds gebruikt. De onderscheiding in Boven- en Benedenlanden blijft echter haar ethnologische beteekenis behouden (zie **Minangkabau**).

Padden, zie **Kikvorschachtigen.**

Padi (Mal.), zie **Rijst.**

Padjadjaran, het laatste Hindoerijk in West-Java, welks hoofdplaats Pakoean gesticht in 1433 A.D., waar thans de stad Buitenzorg is. Het rijk dat nog geen eeuw heeft bestaan werd in 1527 door Mohammedanen van Bantam veroverd.

Padjang, voormalig rijk, met gelijknamige hoofdstad, ondergeschikt aan Madjapait, reeds genoemd in het oud-Javaansche gedicht Nâgarakĕrtâgama van 1365 A.D. Het was gelegen in het Zuidwesten van het huidige gouvernement Soerakarta.

Padmi, zie onder **Pangèran.**

Padri's; aldus noemde men een orthodoxe Mohammedaansche secte in de bovenlanden van Sumatra's Westkust welke de nauwgezette volging der Moslimsche wet der bevolking met geweld wilde opdringen ten koste der daarmede geheel strijdige inheemsche instellingen en van het toenmalige zedenbederf aldaar. Zie verder onder **Minangkabau.**

Padvinderij. In 1917 werd te Batavia de Nederlandsch-Indische Padvinders Vereeniging (N.I.P.V.) opgericht met het doel om, onafhankelijk van godsdienst of politiek, de jeugd op te voeden tot flinke en nuttige staatsburgers, in het bijzonder wat karaktervorming, zedelijke en lichamelijke ontwikkeling betreft; een en ander volgens de internationale beginselen van den Chief Scout, Lord Robert Baden Powell.

Van de omstreeks dien tijd toenemende sportiviteit der jongere generatie maakten de Inlandsche godsdienstige en nationalistische, maar vooral de communistische vereenigingen der ouderen gebruik om hare politieke beginselen onder de jeugd te verbreiden. In onderlinge concurrentie richtten de volksleiders, ieder in eigen kring, ook onder de vrouwelijke jeugd, padvinderijen op als onderdeelen der partij-organisaties. Langzamerhand had elke vereeniging en menige school haar eigen padvindersgroep met eigen uniformen en insignes. Op congressen en feestelijkheden traden de groepen op; zij vormden demonstratieve optochten.

In de Inlandsche padvindersbeweging zijn twee hoofdstroomingen te onderscheiden, de godsdienstige en de nationalistische. Eenige Javaansche godsdienstige padvinderijorganisaties zijn aangesloten bij een federatie, genaamd Persatoean Pandoe Islam. De voornaamste padvinderijen der nationalistische vereenigingen hebben zich opgelost in een fusie-lichaam, Kepandoean Bangsa Indonesia geheeten.

Het aantal georganiseerde padvinders bedraagt ruim 15.000, waarvan een derde gedeelte op Sumatra.

P. B.

Pagai (Noord- en Zuid-), eilanden behoorende tot de Nassaueilanden, een groep der Mentawaieilanden (onderafdeeling Mentawai - zie aldaar - afdeeling Padang, residentie Sumatra's Westkust).

Pagaralam, hoofdplaats der onderafdeeling Pasemahlanden, afdeeling Palembangsche Bovenlanden, residentie Palembang. De plaats ligt aan den voet van de Goenoeng Dèmpo en is door autowegen verbonden met de overige deelen van het gewest.

Pagarroejoeng, plaatsje nabij Fort van der Capellen (Sumatra's Westkust) alwaar de vroegere vorsten van Minangkabau hebben gezeteld. Zie **Fort van der Capellen** en **Minangkabau.**

Pagaran, bijdorp van het hoofddorp (hoeta) in de Bataklanden. Hoeta + Paragan vormt de Koeria (zie **Bataks**).

Pahud (Charles Ferdinand), geboren te Amsterdam 18 April 1803, overleden te 's-Gravenhage 31 Augustus 1878.

Na in Ned.-Indië onderscheidene subalterne betrekkingen te hebben bekleed werd hij gedurende zijn tweede Europeesch verlof, in 1849, achtereenvolgens fungeerend secretaris-generaal bij het departement van Koloniën, staatsraad in buitengewonen dienst en 1 November van dat jaar minister van koloniën tot 21 November 1855, op welken datum hij werd benoemd tot gouverneur-generaal van Ned.-Indië, welk ambt hij bekleedde van 22 Mei 1856 tot 2 September 1861. Tijdens zijn ministerschap kwam het reglement op het beleid der regeering van Ned.-Indië (1854) tot stand. In 1867 kreeg hij vergunning zich te noemen en te schrijven Pahud de Mortanges.

Zijn bewind werd gevoerd volgens conservatieve beginselen. De volgende belangrijke gebeurtenissen tijdens dat bewind worden gememoreerd. Verbetering van het muntstelsel; militaire expedities naar de Lampongs, twee naar Djambi, twee naar Boni, naar Zuid-Oost Borneo, eindigende met de opheffing en inlijving van het sultanaat Bandjermasin, en tal van kleine expedities; een (nimmer uitgevoerd) contract met Atjeh tot wering van zeeroof; erkenning door Siak van Nederlands souvereiniteit; afschaffing van de slavernij en regeling van het pandelingschap.

Painan, onderafdeeling, district en onderdistrict, met gelijknamige hoofdplaats der afdeeling Kerintji-Painan, residentie Sumatra's Westkust, onder een controleur B.B. De onderafdeeling telt bijna 141.000 inwoners, waaronder 24 Europeanen en 860 Chineezen. Zij bestaat uit het gelijknamige district, verdeeld in de onderdistricten Balaiselasa, Painan, Bajang, Taroesan en Batangkapas. In het Oosten der onderafdeeling is het Barisangebergte. De hoofdplaats Painan ligt aan zee en aan den autoweg van Padang naar Kerintji. In de baai van Painan op het eilandje Tjinkoe zetelde eertijds een resident; de ruïnes van het fort en van het woonhuis zijn er nog aanwezig.

Taroesan is een belangrijk vischersdorp. Nabij de hoofdplaats bevinden zich de goudmijnen van Salida, welke niet meer worden geëxploiteerd.

Pajakoemboeh, onderafdeeling, district en onderdistrict, met gelijknamige hoofdplaats (tevens afdeelingshoofdplaats) der afdeeling L Koto, residentie Sumatra's Westkust, rechtstreeks onder den assistent-resident, hoofd der afdeeling. De onderafdeeling telt ruim 127.000 inwoners, waaronder 43 Europeanen en ruim 1000 Chineezen. Zij bestaat uit het gelijknamige district, verdeeld in de onderdistricten Pajakoemboeh, Loehak, Tandjoengpati en Kotabaroe-Sialang. Het gebied bestaat grootendeels uit een tufplateau (500 M.), waarin de rivieren diep hebben ingesneden, waardoor kloven en grotten ontstonden, evenals in Oud-Agam in de omgeving van Fort de Kock (het Karbouwengat).

Uitmuntend door natuurschoon zijn de kloven van Harau en Air

Weg bij Pajakoemboeh — Sumatra's Westkust.

Poetih. Het land is zeer vruchtbaar, de regens overvloedig, het klimaat door de niet te hooge ligging bijzonder aangenaam. De rivieren Sinamar en Lampasi zorgen voor de irrigatie der sawah's. Bekend is de Pajakoemboeh-tabak.

Het is mede een goed vruchtenland. Andere cultures van belang zijn die van klappers en gambir.

Niet-werkzame vulkanen zijn de Goenoeng Malintang (2261 M.) en de Goenoeng Sago (2080 M.). De hoofdplaats Pajakoemboeh ligt aan den autoweg van Padang via Padangpandjang, Fort de Kock naar Pakanbaroe, ter Oostkust van Sumatra en aan den spoorweg Padang-Limbanang; de plaats heeft na Fort de Kock de drukst bezochte markt van Sumatra's Westkust. Hooggelegen te Padangmengatas ligt het gouvernements fokstation van paarden (zie **Paard**).

Er is één erfpachtonderneming (Halaban) in dit ressort, hetwelk tal van belangrijke negari's telt.

Pajoeng (Mal.) beteekent zonne- of regenscherm.

I. **Goenoeng Pajoeng,** berg op het Zuid-Westelijk schiereiland van Java.

II. Bij de Minangkabauers noemt men pajoeang de families onder het gezag van een penghoeloe andiko.

Een pajoeng is bij den Javaan en bij onderscheidene Maleische stammen een teeken van de waardigheid van dengene die haar voert. De onderscheidene rangen worden aangeduid door kleur, teekening en grootte. Zie **Onderscheidingen.**

Pakanbaroe, hoofdplaats der onderafdeeling Kampar-Kiri (zie aldaar), afdeeling Bengkalis, gouvernement Oostkust van Sumatra.

Pekaraman, kraterput ten Westen van het Diëng-plateau, bekend om de uit den bodem opstijgende giftgassen (waarschijnlijk koolzuur) waardoor dier en mensch die het inademen, omkomen. Daarom wordt de pekaraman ook doodenvallei genoemd.

Pakempalan Kawoela Ngajogjakarta (P.K.N.). Groote volksvereeniging van onderhoorigen van het Sultanaat Jogjakarta, in Juni 1930 door Pangeran Soerjodiningrat opgericht, met het doel: versterking van het landschappelijk zelfbestuur en zijn vorstenhuis ten einde te geraken tot zooveel mogelijke zelfregeering op democratischen grondslag, zoomede opheffing van de inheemsche bevolking van Jogjakarta. P. B.

Pakempalan Kawoela Soerakarta (P.K.S.) Volksvereeniging van onderhoorigen van het Soenanaat Soerakarta, einde 1931 opgericht door Mr. R. Singgih, met het doel: georganiseerde samenwerking tot stand te brengen tusschen de inheemsche ingezetenen van verschillenden rang en stand ter verbetering van hunne algemeene levensomstandigheden. P. B.

Paketvaart Maatschappij (Koninklijke), zie **Koninklijke Paketvaart Maatschappij.**

Pakih (Ar. van fakih), Mohammedaansch wetsgeleerde.

Pakir, zie **Fakih.**

Pakoe, algemeene benaming voor varens, b.v. pakoe hadji, pakoe rësam.

Pakoe Alam, zie **Vorstenlanden** en **Vorstenbestuur.**

Pakoean, hoofdstad van het voormalige rijk Padjadjaran (zie aldaar).

Pakoe Boewono, zie **Vorstenlanden** en **Vorstenbestuur.**

Pakpak, thans een onderdistrict der Dairi-landen, afdeeling Bataklanden, residentie Tapanoeli. De inheemsche bewoners heeten Pakpaks of Dairi's en behooren tot de minder beschaafde Bataks. Dit landschap kreeg eerst bekendheid door de expeditie Van Daalen in 1904. In 1906 werd het gebied ingelijfd en vestigde de Rijnsche zending zich te Sidikalang, de huidige hoofdplaats van de onderafdeeling. Reeds eerder hadden militaire expedities derwaarts plaats gehad, o.a. die van 1880 als gevolg van het optreden van den priestervorst Si Singa Mangaradja (zie onder **Bataks**). Tot het tijdstip der inlijving heerschte er nog kannibalisme, slavernij, enz.

Sidikalang is thans door autowegen verbonden met de overige deelen van het gewest. Hoofdmiddel van bestaan is inzameling van boschproducten.

Pala, zie **Muskaatnoot.**

Palaboean Ratoe, zie **Wijnkoopsbaai.**

Pâlâwidjâ, Jav.) noemt men de tweede gewassen die na den rijstoogst worden geteeld en na 3 of 4 maanden product opleveren. De sawah's worden dan gedeeltelijk daarmede beplant. Dezelfde gewassen plant men echter ook op droge gronden. Tot de tweede gewassen rekent men o.m. lombok, tèrong, allerlei katjangsoorten, mais, komkommer, katela, aardappelen, uien, suikerriet, tabak, enz.

Paléléh, hoofdplaats van de onderafdeeling en het landschap Boeol, afdeeling Donggala, residentie Manado.

Palembang. Deze residentie met gelijknamige hoofdplaats is verdeeld in drie afdeelingen: 1. Palembangsche Benedenlanden, 2. Palembangsche Bovenlanden en 3. Ogan- en Komering-Hoeloe. Het gewest telt bijna 1.100.000 inwonners, waaronder ruim 3800 Europeanen en ruim 26.000 Chineezen. Dit gewest heeft een oppervlakte, ongeveer 2½ × die van Nederland en is dus betrekkelijk zwak bevolkt. Toch is het grootendeels zeer vruchtbaar en geschikt voor bijna alle cultures. Het bestaat grootendeels uit laagland, doorsneden door talrijke rivieren, die uitstekende verkeerswegen zijn en die door de jaarlijksche overstroomingen groote en vruchtbare gebieden onder water zetten. Het Westelijke gedeelte is bergachtig en is een onderdeel van den Barisanketen. De voornaamste bergtoppen liggen op de grens met Benkoelen en zijn van Noord tot Zuid: de Goenoeng Seblat (2383 M.), de Goenoeng Dèmpo (3159 M.) en de Goenoeng Patah (2817 M.). Vruchtbare plateaux zijn die van Pasemah, Sëmëndo en Ranau.

Naar de talrijke waterwegen heeten de meeste landstreken en thans nog onderafdeelingen, districten, onderdistricten, plaatsen: Ogan-Hilir, Ogan-Hoeloe, Komering-Hilir, Komering-Hoeloe, Banjoeasin, Moesi-Hilir, Moesi-Hoeloe, Rawas, Lematang-Hilir, Lematang-Hoeloe. (Hoeloe beteekent bovenstrooms, Hilir, benedenstrooms); Moearakoeang, Air-Hitam, Moeararoepit, Moearaenim, Moearaniroe, Moearabeliti, Moearaklingi, Moearadoea, enz. (moeara beteekent monding). De Moesi heeft het uitgebreidste stroomgebied van alle rivieren in den archipel en heeft een deltamonding. De meeste rivieren zijn goed bevaarbaar, soms tot 300 K.M.

Nagenoeg alle afdeelings- en onderafdeelingshoofdplaatsen zijn per auto bereikbaar. Door de overstroomingen is men echter afhankelijk van het jaargetijde, daar de wegen alsdan niet alle berijdbaar zijn. Dat door de overstroomingen het onderhoud zeer kostbaar wordt ligt voor de hand.

De Zuid-Sumatra Spoorweg loopt van de hoofdplaats Palembang via Praboemoelih, Batoeradja, Martapoera naar Teloekbetoeng, de hoofdplaats der Lampongsche districten. Van Praboemoelih gaan zijlijnen via Moearaenim naar Lahat en naar Tandjong.

Het kustgebied is zeer moerassig, soms 100 K.M. breed. Dit gebied is uiteraard dun bevolkt. De bevolking heeft zich hoofdzakelijk gevestigd langs de bevaarbare rivieren en op de bergplateaux. De voornaamste cultures zijn die van rijst, zoowel op sawah's als op droge gronden, koffie, tabak (Ranau-tabak), rubber, pinang, katoen, kapok. Er zijn onderscheidene Europeesche landbouwondernemingen (koffie, thee, kina, rubber, klappers, seréh). Palembang is een uitstekend vruchtenland. Inzameling van boschproducten is mede een bron van inkomsten. Tal van goede houtsoorten worden in het gewest aangetroffen.

Zeevischvangst wordt uitgeoefend door de bewoners van het op palen in het water (moeras) gebouwde dorp Soengsang, aan den mond van de Moesi.

De Bataafsche Petroleum Maat-

Inlandsche wijk te Palembang.

schappij heeft haar olieterreinen nabij Moearaenim (en elders) van waar het product door pijpleidingen wordt vervoerd naar Pladjoe (aan de Moesi, beneden Palembang) alwaar het wordt geraffineerd en de bijproducten worden vervaardigd. Vlak bij Pladjoe, te Soengaigeroeng is de installatie der Nederlandsche Koninklijke Petroleum Maatschappij, welke eveneens concessies voor petroleumwinning in het gewest heeft.

Te Tandjong (aan den spoorweg zooeven genoemd) nabij Moearaenim zijn de gouvernements Boekit-Asamsteenkolenmijnen, welke goede kwaliteit kolen leveren.

Ook de Inlandsche bevolking ontgint steenkolen langs de Enim, welke op bamboevlotten naar Palembang worden vervoerd.

Van de inheemsche nijverheid mogen worden genoemd goud- en zilversmeden, wapensmeden en de pottenbakkerijen te Kajoeagoeng. De koperbewerking staat niet meer op het peil van vroeger: onder de antieke stukken komen zeer fraaie exemplaren voor. Van het weven kan hetzelfde worden getuigd. Vermelding verdient nog het vlechten van rottanmatten voor vloerbekleeding; het fijnere werk met ingebrande motieven kan zeer fraai zijn.

De bevolking kan in hoofdzaak worden verdeeld in een Javaansch en een Sumatraansch-Maleisch gedeelte. Het laatste woont voornamelijk in de bergstreken.

Het Maleische element van de kusten en in de Benedenlanden, vermoedelijk afkomstig uit Malaka, is sterk vermengd met Javanen. Ook de Koeboe's (zie aldaar) komen er voor, ten Noorden van de Moesi. Lampongers wonen aan de Mesoedji; de Oganners (aan de Ogan) en de Ranauers zijn eveneens uit de Lampongo afkomstig. Rĕdjangers uit Benkoelen wonen in de onderafdeelingen Moesi-Hoeloe en Tebingtinggi. In de onderafdeelingen Moesi-Hilir en Rawas wonen lieden uit Djambi. De Inlanders in de onderafdeeling Lematang Hilir (met uitzondering van Sĕmĕndo) en in het gebied tusschen de samenvloeiïng van Lematang en Moesi zijn een vermenging van Boven- en Benedenlanders. Zeer afzonderlijk staan de Sĕmĕndo'ers op de hoogvlakte van Sĕmĕndo, die vermoedelijk tot de oorspronkelijke bevolking behooren. In iets mindere mate is dit het geval met de Pasĕmahers die wonen in de onderafdeeling Pasemahlanden, in sommige deel der onderafdeeling Moearadoea en in het district Ampatlawang der onderafdeeling Tebingtinggi.

De kleeding vertoont in het algemeen Javaanschen invloed. De huizen zijn in het algemeen zeer goed, veelal zelfs zeer fraai. Toen koffie en rubber goede prijzen maakten, werden vele fraaie huizen gebouwd. De huizen staan op palen.

De hoofden dragen als hoofddeksel een kopiah, een van rottan of rĕsam (een varensoort) gevlochten mutsje, met rangonderscheidingen.

De kleinste autonome eenheid is de doesoen; daarboven staat de marga (de Inlandsche rechtsgemeenschap volgens de Inlandsche gemeenteordonnantie) bestaande uit meerdere doesoens.

Sommige doesoens, midji- doesoens geheeten, zijn zelfstandig. Tijdelijke nederzettingen voor den landbouw heeten talang. Nederzettingen bij industriecentra, pasars.

Het margahoofd heet pasirah; zij voeren den titel dĕpati. Bij wijze van onderscheiding kan hun door het hoofd van het gewest den titel pangéran worden verleend. Zij worden door de bevolking gekozen, doch aangesteld, bevestigd en ontslagen door den resident. Het hoofd van de marga Soengsang (hierboven genoemd) voert den titel ngabèhi. Hun kopiah is geheel van gouddraad. Van het gouvernement ontvangen zij bij aanstelling een rottanstok met zilveren (depati's) of gouden (pangérans) knop, waarin het Nederlandsche wapen is gegraveerd. De pasirah is meestal van een in de marga oud-inheemsche invloedrijke familie. Wanneer

Woning te Palembang.

de nieuw gekozen pasirah geen zoon is van den voorganger is hij toch meestal daaraan verwant. Bij zijn optreden kiest en voert hij een djoeloer (een soort devies) meestal aan de familie eigen en van zeer oude taal (Kawi?). Alles, ook de titulatuur duidt op Javaanschen invloed.

Het doesoenhoofd heet proatin, met den titel Kriâ, Loerah of Gindâ. Het hoofd van de pasirah-doesoen heet pëmbarab (algemeene naam) of tjahaja-depati, Kriâ- of Gindâ-marga, dëpati- of Kriâ-Mangkoe.

De doesoenhoofden worden eveneens door de bevolking gekozen, doch aangesteld, bevestigd en ontslagen door het hoofd der afdeeling. Zij dragen een met gouddraad versierde kopiah (een pembarab heeft meer goud dan een proatin).

Een doesoen is verdeeld in wijken, kampongs, onder een pënggawa, eveneens verkozen door de bevolking, aangesteld, bevestigd en ontslagen door het hoofd der onderafdeeling. Zij dragen een kopiah met een smallen gouden rand.

Genoemde hoofden zijn alle volkshoofden of adathoofden. Gouvernements Inlandsche hoofden, dus ambtenaren zijn de hoofden der districten en onderdistricten, waarin de onderafdeelingen zijn verdeeld.

De bevolking is gelaten in het genot harer eigen inheemsche rechtspraak (zie **Rechtswezen**).

De marga heeft het beschikkingsrecht (zie aldaar) over den tot de marga behoorenden onbebouwden grond. Het ontginningsen het zamelrecht zijn vrij voor de leden der gemeenschap; de inheemsche bevolking van een andere marga moet daarvoor een zekere retributie (séwa boemi, boenga kajoe) betalen.

Reeds vroeg had in het gewest Palembang Hindoe-kolonisatie plaats. Vele Hindoe-overblijfselen en oudheden duiden daarop nog. Ook het in de binnenlanden gebruikte rentjongschrift schijnt van Hindoe-oorsprong te zijn.

Uit Chineesche bronnen is bekend dat in de 7e eeuw in opkomst was een Boeddhistisch rijk **Çriwijaya** of **Sjriwidjaja** welks centrum het huidige Palembang was. Op het einde van de 7e eeuw overschaduwde het de buurstaten Malayoe ten Noorden (ter plaatse van het huidige Djambi) en Toelangbawang ten Zuiden van Çriwijaya gelegen, dus in de huidige Lampongsche districten in welker Noordelijkste en machtigste rivier, de Soengai Toelangbawang de naam nog voortleeft. Çriwijaya werd een machtig rijk waar de handel en de Boeddhistische wetenschap bloeiden. Het Sanskrit, de taal der heilige teksten, werd er ijverig beoefend en van heinde en verre kwamen Boeddhistische geleerden en priesters het land bezoeken. Vooral met China bestond geregeld een nauw contact. De dynastie die heerschte over Çriwijaya in deze en volgende eeuwen was die der Çailendra's (Sjailendra's) of bergheeren. De heerschappij der Çailendra's breidde zich uit over Bangka en omliggende eilanden, een deel van het Maleische schiereiland en eindelijk ook over Midden-Java waar het een eeuw lang regeerde (750-850).

Tegen het einde van de 12e eeuw was de macht van Çriwijaya reeds zeer aan het tanen. Onderscheidene onderhoorigheden hadden zich onafhankelijk gemaakt, terwijl het rijk Malayoe Çriwijaya overvleugelde. Omstreeks 1280 kwam Malayoe echter onder de heerschappij van Java (Kediri). Dan ligt de geschiedenis van dit gebiedsdeel eenige eeuwen in het duister. Wellicht heeft het gewest in deze periode den enormen Javaanschen invloed ondergaan welke thans nog duidelijk is te onderkennen: het vorstenhuis was Javaansch, evenals de titulatuur der vorsten en hoofden, de namen der marga's en doesoens zijn overtalrijk Javaansch, de djoeloers, de kleeding, het gesproken Maleisch is Javaansch getint, enz. Einde 16e eeuw stonden Palembang en Bantam vijandig tegenover elkander. De aanrakingen van de O. I. Com-

Inlandsche draaimolen — Palembang.

pagnie met Palembang, vanwaar zij peper haalde, dateeren van 1617. In 1642 verkreeg de compagnie het monopolie voor den uitvoer van peper. In 1658 werd de Nederlandsche loge te Palembang geplunderd en de bezetting gedeeltelijk vermoord. Het gevolg hiervan was dat een expeditie naar Palembang werd gestuurd en Palembang werd ingenomen. De compagnie had het monopolie van den peperhandel en bouwde een fort aan de Moesi.

In 1710 nam het belang van de compagnie toe door de ontdekking der tinmijnen op Bangka, op welk eiland de sultan van Palembang rechten pretendeerde. Reeds voordat de Britten Java veroverden (1811), had Raffles den sultan zoodanig tegen de Nederlanders opgezet dat deze alle gouvernementsambtenaren en soldaten liet vermoorden. Toen Raffles echter luitenant-gouverneur van Java en Onderhoorigheden was (tot deze laatste behoorde Palembang) zond hij op grond van deze moordpartij een strafexpeditie naar Palembang: de sultan werd onttroond en zijn opvolger moest de tineilanden Bangka en Billiton aan de Britten afstaan **als voldoening voor den moord van 1811.** Na het herstel van het Nederlandsch gezag werd de sultan van Palembang die de orde en rust niet kon bewaren door Muntinghe gedwongen zijn rechten op het Palembangsche gebied aan Nederland af te staan. Raffles, intusschen luitenant-gouverneur van Benkoelen geworden, wist te bewerken dat de sultan zich onder Engelsche bescherming stelde. De regeering kwam nu voor ernstige moeilijkheden te staan, mede door den strijd tusschen twee kroonpretendenten. Na eenige mislukte expeditiën werd Palembang in 1824 onder rechtstreeksch bestuur gebracht. Door knevelarijen van de Inlandsche hoofden was het niet rustig. Een militaire expeditie maakte hieraan in 1849 een einde in het eigenlijke Palembangsche en in 1866 in de grensgebieden (vooral de Pasemahlanden boden ernstig verzet). Na een tijdig ontdekte samenzwering tegen ons gezag in 1881 kwamen geen onlusten van beteekenis in het gewest voor, al was tijdens de opstanden in Djambi militaire actie noodig (in 1906 in de onderafdeeling Rawas, aan Djambi grenzende).

De **hoofdplaats Palembang** ligt niet aan zee, maar 83 K.M. het binnenland in, aan weerszijden van de Moesi in een lange smalle strook gebouwd. Tot Palembang is de Moesi voor groote zeeschepen bevaarbaar bij gunstig getij; de zandbank vóór de monding en eenige ondiepe gedeelten in de rivier zijn wel bezwaarlijk, maar niet onoverkomelijk. De plaats ligt zeer laag, slechts 2 M. boven den zeespiegel; de oude stad is doorsneden met kreken om bij vloed overstroomingen te voorkomen. Bij sterken regenval echter loopen niettemin onderscheidene wijken onder. De huizen voor Europeanen worden dan ook in de laatste decennia gebouwd op een hooger gelegen gedeelte Talang Semoet geheeten. De zeer talrijke Chineezen wonen goeddeels op vlotwoningen in de Moesi, welke in deze plaats nog circa een een K.M. breed is.

De hoofdplaats telt ruim 109.000 inwoners, waaronder bijna 1900 Europeanen en ruim 15.800 Chineezen. Andere vreemde Oosterlingen, vooral Arabieren en Voor-Indiërs zijn er ook vrij talrijk vertegenwoordigd (ruim 3800). Wat het inwonertal betreft is Palembang de grootste stad der buitengewesten; het is mede een belangrijke handels- en havenplaats.

De hoofdplaats heeft een gemeenteraad onder het voorzitterschap van den burgemeester. Uiteraard is zij de zetel van den resident, van den gewestelijk militairen commandant (een luitenant-kolonel), den assistent-resident der Palembangsche Benedenlanden, den controleur der onderafdeeling Hoofdplaats Palembang en Banjoeasinstreken en van het hoofd der exploitatie van den Zuid-Sumatraspoorweg.

Benedenstrooms liggen de bovengenoemde etablissementen der Ba-

Inlandsche wijk te Palembang.

taafsche Petroleummaatschappij Pladjoe en der Koninklijke Nederlandsche Petroleummaatschappij Soengaigeroeng, benevens de lepro-zerie Koendoer.

De afstammelingen der voormalige sultans, meerendeels onbemiddelde lieden en neringdoeners vormen er den inheemschen adel; zij voeren de titels pangeran, raden, kjaimas.

Palembangsche Benedenlanden, afdeeling der residentie Palembang, onder een assistent-resident met standplaats Palembang. De afdeeling is verdeeld in 4 onderafdeelingen: 1. Hoofdplaats Palembang en Banjoeasinstreken, 2. Ogan-Hilir, 3. Komering-Hilir, en 4. Moesi-Hilir en Koeboestreken. Zij telt bijna 555.000 inwoners, waaronder bijna 2600 Europeanen en bijna 19.000 Chineezen en bijna 4300 andere vreemde Oosterlingen (voornamelijk Arabieren en Voor-Indiërs).

Palembangsche Bovenlanden, afdeeling der residentie Palembang, onder een assistent-resident met standplaats Lahat. De afdeeling is verdeeld in 6 onderafdeelingen: 1. Lematang-Hoeloe, 2. Lematang-Hilir, 3. Pasemahlanden, 4. Tebingtinggi, 5. Moesi-Hoeloe en 6. Rawas. Zij telt bijna 333.000 inwoners, waaronder ruim 1100 Europeanen en ruim 5500 Chineezen.

Palembang (Hoofdplaats) en Banjoeasinstreken, onderafdeeling der afdeeling Palembangsche Benedenlanden, residentie Palembang, onder een controleur B.B. met standplaats Palembang. De onderafdeeling bestaat uit de districten Palembang-hilir-zijde en Palembang-hoeloe-zijde, onderverdeeld in de onderdistricten Palembang-hilir-west en Palembang-hilir-oost en het onderdistrict Banjoeasin. Zij telt ongeveer 130.000 inwoners, waaronder bijna 1900 Europeanen en 16.000 Chineezen.

Paling, zie **Aal.**

Palmen. Van deze plantenfamilie komen in den archipel een groot aantal soorten voor. Behalve de **rottan** (zie aldaar), een klimmende palm, treft men ze in het wild niet zoo veel aan. Meestal worden zij aangeplant nabij de bewoonde centra. De voornaamste soorten worden onder den naam behandeld.

Palmiet, zie **Kalapa.**

Palmwijn, het gegiste alcoholhoudende sap uit de bloemkolven van sommige palmsoorten, zie **Arèn- of Arengpalm** en **Kalapa.**

Palmyra, zie **Lontar- of Palmyrapalm.**

Paloe, onderafdeeling en zelfbesturend landschap met gelijknamige hoofdplaats, der afdeeling Donggala, residentie Manado, onder een controleur B.B. De onderafdeeling bestaat uit de zelfbesturende landschappen Paloe, Sigidolo en Koelawi. Zij telt bijna 70.000 inwoners, waaronder een 70-tal Europeanen en 430 Chineezen. Door de zorg van het gouvernement wordt er rijst op uit de Paloe-rivier geïrrigeerde sawah's verbouwd. Verder is de klappercultuur er van belang. De hoofdplaats Paloe ligt aan de Paloebaai. De taal, het Paloesch, behoort tot de Toradjasche talen.

Palopo, onderafdeeling met gelijknamige hoofdplaats der afdeeling Loewoe, gouvernement Celebes en Onderhoorigheden, onder een controleur B.B. De onderafdeeling bestaat uit de landstreken Walirang, Warra, Boea, Ponrang, Badjo, Soeli en Larompong en telt ruim 90.000 inwoners, waaronder ruim 100 Europeanen en 350 Chineezen. De onderafdeelingshoofdplaats Palopo is tevens hoofdplaats der afdeeling Loewoe, ligt aan de Golf van Bone en is door goede wegen met het overige deel van het gewest verbonden.

Pamanoekan en Tjiasëmlanden, de grootste der particuliere landerijen in den archipel zijn het eigendom der N.V. tot exploitatie der Pamenoekan en Tjiasëmlanden; het aandeelenkapitaal is echter geheel in handen van de Anglo-Dutch Plantations of Java Ltd. De oppervlakte bedraagt 96714 bouws van 500 R. R.; de verpondingswaarde is *f* 25.476.000. Er wordt koffie, rubber, thee en kina geplant. Zij liggen in het regentschap Krawang der residentie Batavia.

Zie ook onder **Particuliere Landerijen.**

Pambaoeang, zelfbesturend landschap in de onderafdeeling Madjene, afdeeling Mandar, gouvernement Celebes en Onderhoorigheden.

Pamekasan, regentschap met gelijknamige hoofdplaats, en district der residentie (afdeeling) Madoera, provincie Oost-Java. De hoofdplaats Pamekasan is tevens hoofdplaats der residentie Madoera en is gelegen aan den stoomtram. Het regentschap is verdeeld in de districten 1. Pamekasan (onderverdeeld in de onderdistricten Kotapamekasan, Propo en Tlanakan), 2. Boender (onderdistricten Galis, Larangan en Padeomaboe), 3. Pagantanan (onderdistricten Pagantanan, Palengaän, Pakong), 4. Waroe (onderdistricten Waroe en Batoemarmar). Het regentschap telt bijna 365.000 inwoners, waaronder circa 300 Europeanen en circa 900 Chineezen. Middelen van bestaan: zoutaanmaak, vischvangst, eetbare vogelnesten, sawahbouw. De hoofdplaats heeft ruim 18.000 inwoners, waaronder 269 Europeanen en 668 Chineezen.

Pameuë, zelfbesturend landschap in de onderafdeeling Meulaboh, afdeeling Westkust van Atjeh, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden.

Pamor (Jav.) beteekent gemengd metaal. Met pamor wordt aangeduid het ijzer van meteoorsteenen, dat is vermengd met andere metalen (nikkel, kobalt, enz.). Hieruit worden wapens gesmeed die door deze vermenging donkere en lichte kleuren vertoonen. Deze meteorieten worden gevonden op onderscheidene plaatsen op Java, op Celebes bij het Matanomeer, op Timor en op Banka en Billiton. zie **Meteorieten.**

Pampanoea, hoofdplaats der onderafdeeling Noord-Bone, afdeeling Bone, gouvernement Celebes en Onderhoorigheden.

Panai, I. zelfbesturend landschap in de onderafdeeling Laboehanbatoe, afdeeling Asahan, gouvernement Oostkust van Sumatra. Het landschap ontleent zijn naam aan de Soengai Panai, een der belangrijkste rivieren van het gewest, in den bovenloop geheeten Soengai Baroemoen met brongebied in Padanglawas (Tapanoeli). De rivieren Panai en Bila hebben een gemeenschappelijke monding. Een belangrijke havenplaats aan de Panai is Laboeanbilik, de zetel van den zelfbestuurder.

II. zelfbesturend landschap in de onderafd. Simeloengoen, afdeeling Simeloengoen en de Karolanden, gouv. Oostkust van Sumatra.

Panandjoeng, schiereiland in het Zuid-Oosten der residentie Priangan, gelegen aan de Panandjoengbaai.

Panaroekan, regentschap, district en onderdistrict der residentie (afdeeling) Besoeki, provincie Oost-Java, bestaande uit de districten 1. Sitoebondo (onderdistricten Sitoebondo, Pandji, Kapongan, Mangaran), 2. Panaroekan (onderdistricten Panaroekan, Alasmalang, Kendit), 3. Soemberwaroe (onderdistricten Asembagoes, Banjoepoetih, Djangkar-lor, Ardjasa), 4. Besoeki (onderdistricten Besoeki, Soeboh, Mlandingan, Djatibantèng, Soembermalang).

Het regentschap telt bijna 306.000 inwoners, waaronder ruim 600 Europeanen en bijna 2800 Chineezen. De hoofdplaats van het regentschap is Sitoebondo.

Panataran (Tjandi), tempel in het Zuid-Oosten van de residentie Kediri, nabij Blitar. Zie ook onder Oudheden.

Pandan (Jav., Mal.), plantenfamilie der Pandanoceeën, waarvan vele soorten in den archipel worden aangetroffen. De bladeren worden gebruikt voor dakbedekking en voor vlechtwerk (hoeden, matten). De planten zijn mannelijk of vrouwelijk. De bloemen der mannelijke zijn veelal welriekend. Het hout wordt wel gebruikt voor latten.

Pandeglang, regentschap, district en onderdistrict met gelijknamige hoofdplaats, der residentie (afdeeling) Bantam, provincie Oost-Java, bestaande uit de districten 1. Pandeglang (onderdistricten Pande-

glang, Tjadasari, Kadoegedong, Batoebantar, Mandalawangi), 2. Menes (onderdistricten Menes, Tjiandoer, Bodjong, Moendjoei), 3. Tjaringin (onderdistricten Laboean, Pagelaran, Tjening), 4. Tjibalioeng (onderdistricten Tjibalioeng, Tjimanggoe, Rangkas, Tjikeusik). Het regentschap telt bijna 254.000 inwoners, waaronder 121 Europeanen en ruim 1700 Chineezen.

Pandelingschap. De oorsprong van het pandelingschap moet worden gezocht in het sterk ontwikkelde gemeenschapsleven. Daar men in een primitieve maatschappij niets heeft kan men bij het aangaan van een schuld slechts den eigen arbeid als waarborg, als onderpand geven. Het Maleische woord voor pandeling is „orang bëroetang", d.i. letterlijk „schuldenaar".

Of het Nederlandsche woord „pandeling" komt van ons woord „pand" dan wel van het Javaansche „pandjër" (Minangkabausch „pandja") - hetwelk beteekent handgeld, voorschot op werk of leverantie - is niet zeker. (Het Javaansche woord voor pandeling is „moedjangan").

In de inheemsche maatschappij kon men ook geld opnemen op vrouw en kinderen.

Veelal is men niet in staat, door te hoogen rentestandaard meestal, om tot algeheele aflossing te geraken, dan blijft men levenslang pandeling. Dan is men dus zoo goed als slaaf. Het onderscheid tusschen pandelingschap en slavernij (zie aldaar) is vaag en veelal moeilijk te bepalen.

Bij de doodenfeesten op Borneo bijvoorbeeld (zie onder **Overlijden**) behooren menschenoffers. Deze worden gekozen uit de pandelingen. Aldus raken pandelingschap en slavernij elkaar zeer nauw. De in den oorlog buitgemaakte gevangenen werden slaven; zij werden echter op een bepaalde waarde getaxeerd. Konden zij de taxatiesom inlossen dan waren zij vrij. Op beiden rust dus een zakelijk recht.

Het contractueele pandelingschap is een algemeen verbreide polynesische instelling. Er bestaan zelfs Inlandsche wetboeken op het pandelingschap (adats).

Pandelingen kunnen evenals vrouw en kinderen worden overgedragen. Immers de bezittingen gaan over op de kinderen, dus ook de schulden. Aldus kan het pandelingschap erfelijk worden. Een werkgever zoekt geen vrije arbeiders maar pandelingen. De Oosterling wil geen arbeid aannemen zonder voorschot (koelie contracten, huisbedienden, enz.). Ook dit algemeen verbreid gebruik staat in nauw verband met het pandelingschap.

Ook het dobbelen en het houden van hanegevechten leidt (leidde) tot pandelingschap.

Het gouvernement erkent het verhaal van schuld op het lichaam van den schuldenaar niet.

Op Java bestaat het pandelingschap niet meer, althans openbaar niet; als adatbeginsel komt het er nog wel voor.

Op Borneo kwam pandelingschap bijzonder veel voor; dit werd bevorderd door het vorstenbestuur der talrijke vorstendommen. Een groot aantal pandelingen verhoogde den luister van den vorst; deze was dan ook bereid geld te leenen aan een ieder. Ook elders kwam en komt panaelingschap nog voor; het is een ingeroest gebruik en alleen de tijd kan algeheele uitkomst bieden. Bij het ambil anak-huwelijk (zie onder **Huwelijk**) is ook pandelingschap; hierin zit echter geen kwaad, zoodat hierin geen overheidsingrijpen van noode is. In 1696 begon de O. I. Compagnie reeds te ageeren tegen het pandelingschap. Daendels verzwaarde de straffen op het houden van pandelingen.

Sinds 1872 is het nemen van pandelingen tot zekerheid van schuld in geheel Ned.-Indië verboden (art. 172 I. S., 1e en 2e lid). Het reglement op het pandelingschap, waar dit nog niet kan worden afgeschaft (Stb. 1859 no. 43 en 1865 no. 103), heeft de strekking om die afschaffing te bevorderen. De Indische Staatsregeling (art. 172, 4e en 5e lid) beperkt het pandelingschap

door te bepalen, dat het niet overgaat op de kinderen des schuldenaars, en door het vervoer van pandelingen over zee te verbieden. In 1902 (Stb. nos. 126 en 295) is in de afdeeling Lombok der residentie Bali en Lombok het nemen van pandelingen tot zekerheid van schuld verboden en voor die afdeeling een reglement op het pandelingschap vastgesteld. Voor de zelfbesturen is de regeling van het pandelingschap bij contract bedongen.

Pandhuisdienst. Op Java en Madoera worden de pandhuizen geexploiteerd door het gouvernement. Mede is dit het geval in de gewesten Bali en Lombok, Oostkust van Sumatra, Atjeh en Onderhoorigheden, Sumatra's Westkust, Tapanoeli, Benkoelen, Lampoengsche Districten, Palembang, Westerafdeeling van Borneo, Riouw en Onderhoorigheden en Bangka en Onderhoorigheden, alsmede in de plaatsen Makassar (Celebes en Onderhoorigheden), Manado en Gorontalo (gewest Manado). In de overige deelen van Ned.-Indië (de gewesten Djambi, Molukken en Timor en Onderhoorigheden) behoort het recht tot het houden van pandhuizen tot de verpachte middelen.

Waar de gouvernementsexploitatie der pandhuizen is ingevoerd, is het aan niemand geoorloofd tegen inpandgeving dan wel in den vorm van koop en verkoop met recht van wederinkoop of wel in den vorm van een commissie-contract, gelden of goederen uit te leenen, waarvan het bedrag of de waarde één honderd gulden niet te boven gaat. Van dit verbod zijn uitgesloten de door den gouverneur-generaal aan te wijzen op philantropischen grondslag werkende credietinstellingen.

De pandhuisdienst staat onder een hoofd van den dienst, ressorteert onder het departement van financiën en is aangewezen tot Landsbedrijf in den zin der bedrijvenwet.

Einde 1931 waren in Ned.-Indië 457 gouvernements pandhuizen in exploitatie, waarvan 373 op Java en Madoera en 84 daarbuiten. Het aantal panden bedroeg in dat jaar ruim 43 millioen tegen bijna 52 millioen in het voorafgaande jaar. De daarop voorgeschoten bedragen beliepen respectievelijk ruim 153 en ruim 194 millioen gulden. De winst beliep in die jaren ruim 6½ en ruim 11 millioen gulden. De terugval in den economischen toestand van de bevolking heeft op het bedrijf zijn invloed doen gelden.

Panei of **Pané**, zie **Panai.**

Panembahan (Jav.), van het Javaansche woord „sémbah", beteekent dus „hij die eerbiedig wordt vereerd"; een vorstentitel, eertijds (1586-1620) gevoerd door de vorsten van Mataram. De regenten op Madoera en die van Cheribon voerden vroeger dezen titel eveneens. In de Westerafdeeling van Borneo wordt deze titel alleen nog gevoerd door den panëmbahan van Mampawah (afdeeling Singkawang) en den panëmbahan van Sekadau (afdeeling Pontianak).

Pangei, Pangai, Pangi (Mal.), Jav. poetjang, een over den geheelen archipel voorkomende fraaie boom, wier deelen blauwzuur (cyaanwaterstof) houdend zijn. De oliehoudende eetbare zaden worden dan ook door koken of roosteren eerst vrij van blauwzuur gemaakt. Uit de zaden wordt ook olie bereid. De bladeren worden als uitwendig geneesmiddel gebruikt.

Pangèran (Jav.), van „ngèngèr" - hurken, beteekent dus „hij voor wien men hurkt". Pangèran is de hoogste adellijke titel na dien van den vorst. Ten aanzien van de afstammelingen van den vorst wordt onderscheid gemaakt tusschen die van de hoofdvrouw (padmi) en die van de bijvrouwen (goendik, sëlir). De oudste zoon van een padmi voert, wanneer hij volwassen en kroonprins is, den titel pangèran adipati anom; hij staat aan het hoofd van de Kadipatèn, d.z. de afstammelingen van de padmi's (meestal heeft de vorst maar één hoofdvrouw). De afstammelingen van de goendiks zijn de Kami-sëpoehan, welker hoofd is de pangèran kami sëpoeh, de broeder van den vorst

pangèran ngabèhi. De andere zoons van een goendik voert den titel pangèran ngabèhi. De oudste zoons van de goendiks hebben den titel pangèran ariå. Deze allen worden als wettige kinderen beschouwd (die uit eene sĕlir niet) en worden aangeduid als pangèran poetrå, dat zijn dus als het ware prinsen van den bloede (vergelijkenderwijs, want aangezien „prins" een Nederlandsche titel is, is het niet geoorloofd - zooals niettemin veelal geschiedt - deze Javaansche edellieden met „prins" te betitelen). De titel pangèran wordt ook wel gegeven aan den oudsten zoon van een pangèran poetrå en soms ook aan andere zoons. Aan anderen kan de titel pangèran ook als gunstbewijs worden gegeven.

De rijksbestuurder van Jogjakarta voert den titel Pangèran Ariå Adipati (Danoeredjå).

De Mangkoe Nagårå en de Pakoe Alam voeren den titel pangèran adipati ariå.

In de vorstenlanden verleenen de vorsten titels. Elders op Java en Madoera, waar het gouvernement in de plaats is gekomen van den vorst, komt dit recht het gouvernement toe. De titel pangèran wordt door het gouvernement bij zeer hooge uitzondering aan regenten verleend voor uitnemende langdurige diensten. Aanvang 1933 voerde geen enkele regent in de gouvernementslanden den titel pangèran.

In de buitengewesten wordt de titel pangèran niet gevoerd, behoudens in Palembang (zie aldaar) door margahoofden, wien die titel door den resident is verleend, welke titel evenwel een ambtstitel en geen adellijke titel is.

Panghoeloe (Jav.), **Penghoeloe** (Mal.), beteekent hoofd, opperhoofd. Op Java heet het hoofd van het moskeepersoneel (zie aldaar) ter regentschapshoofdplaats panghoeloe. Ter Sumatra's Westkust zijn de pĕnghoeloe's adathoofden (zie **Matriarchaat** en **Minangkabauers**). Verder komt het in de buitengewesten in samenstellingen voor aanduidende ambten of waardigheden (pĕnghoeloe moeara = havenmeester; pĕnghoeloe lomponan djawai = aanvoerder van het leger - Zuid-Celebes enz.).

Pangkadjene, onderafdeeling met gelijknamige hoofdplaats, der afdeeling Makassar, gouvernement Celebes en Onderhoorigheden, onder een gezaghebber B.B. De onderafdeeling telt ruim 94.000 inwoners, waaronder 9 Europeanen en 160 Chineezen.

Pangkalanbrandan evenals **Pangkalansoesoe**, afvoerhaven van de Bataafsche Petroleum Maatschappij, gelegen aan de Aroebaai en aan den spoorweg naar Medan-Rantauprapat (zie **Langkat**).

Pangkalpinang, onderafdeeling, district en onderdistrict met gelijknamige hoofdplaats (gewestelijke hoofdplaats) der afdeeling Bangka, residentie Bangka en Onderhoorigheden, onder een controleur B.B. De onderafdeeling omvat het gelijknamige district, bestaande uit de onderdistricten Pangkalpinang, Soengeislan en Mendo Barat. Zij telt bijna 52000 inwoners, waaronder 273 Europeanen en ruim 21000 Chineezen. De Maleische bevolking leeft van den landbouw (rijst op droge velden, peper, tweede gewassen) en vischvangst. De Chineezen vinden emploi bij de gouvernements tinmijnen, dan wel in den handel, landbouw (peper) of vischvangst.

Panglima (Mal.) beteekent krijgsbevelhebber, zoowel te water als te land. In de Maleische vorstendommen is panglima de titel van een rijksgroote. In Atjeh heeft men onderscheiden soorten van panglima. Zie ook onder **Vorstenbestuur.**

Panglong. Aldus heeten de meestal door Chineezen gedreven houtzagerijen, balken- en brandhoutkapperijen en houtskoolbranderijen in de afdeeling Bengkalis (Oostkust van Sumatra), de onderafdeeling Indragirische Benedenlanden, Lingga, Karimoen en Tandjoengpinang (Riouw en Onderhoorigheden) en de onderafdeeling Djambi. Op de panglongs zijn de koelieordonnanties niet toepasselijk; daarvoor geldt het **panglongreglement** van 1923 (Stb. no. 220). Door de

veelal zeer afgelegen ligging der panglongs lieten vroeger de arbeids- en woningtoestanden veel te wenschen over. Door de reglementeering en sedert uitgeoefende contrôle (de arbeidsverhoudingen werden in 1925 onder de arbeidsinspectie gebracht) is aan die misstanden een einde gemaakt. Sedert zijn de arbeidstoestanden er normaal.

Het aantal panglongs, vooral dat der balkenkapperijen, is in 1930 als gevolg van den lagen houtprijs teruggeloopen.

Pangoeloe, zie **Panghoeloe.**

Pangoeroean, hoofdplaats der onderafdeeling Samosir, afdeeling Padangsididimpoean, residentie Tapanoeli.

Pangonan, een der eruptiekegels van den Diëng (zie aldaar).

Panislamisme. Dit uit zich in tweeërlei streven en vindt zijn oorsprong in het chalifaat of imâmaat. Tijdens Mohammed's leven was deze uiteraard de **„voorganger"** of **„imâm"** aller Moslims. Na zijn dood werd het wenschelijk geacht een **„plaatsvervanger"** of **„chalifah"** te verkiezen, teneinde een uiteenvallen van de Arabische stammen onder hun eigen hoofden te voorkomen. De eerste vier chalifen waren Aboe Bekr, Oemar, Oehman en Ali. De 30 jaren hunner gezamenlijke regeeringsperiode geldt als het gulden tijdperk, zij zijn „de vier goede chalieven" geweest. Toch waren hun opvolgers, de Oemaijaden te Damascus (750 A.D.) en de Abbasieden te Bagdad, de wettige chalieven, de algemeen erkende imâms.

Toen echter de macht der heerschende chalieven verminderde, hun rijk uiteenviel in min of meer onafhankelijke vorstendommen (Spanje reeds in 755 A.D.) wierpen enkele dezer onafhankelijke vorsten zich op als Mohammeds plaatsvervanger en namen den titel chalifah aan. De Abbassieden echter bleven in het algemeen in het oog der Moslimsche wereld de wettige chalieven, zelfs nadat zij geen regeerende vorsten meer waren (1258 A.D. de val van Bagdad).

In de 16e eeuw werd Turkije het machtigste Moslimsche rijk. In het begin van die eeuw had het Egypte veroverd en later kwamen ook Mekka en Medinah onder Turksch bewind. Niet alleen was Turkije een macht van beteekenis geworden maar door de heerschappij over de heilige steden kreeg het ook de politieke hegemonie in de Moslimsche wereld. De sultan,hoewel niet eens van Arabische afkomst, had den titel chalief aangenomen. (Als bijzonderheid zij hier vermeld dat de sultan van Jogjakarta o.m. de titels voert „chalifatoellah" d.i. de plaatsvervanger van Allah, en „panoto gomo" d.i. regelaar van den godsdienst. Den laatsten titel voert ook de soesoehoenan van Soerakarta). Tot een geestelijk gezag over Moslimsche onderdanen van andere mogendheden is het echter nimmer gekomen, nog minder tot een staatkundige Moslimsche eenheid, beide uitingen van Panislamisme. Dit laatste streven, voornamelijk van Moslims buiten Turkije, werd gegrond op de leer dat ten slotte een ieder op aarde Allah's gezag moest erkennen, zoo niet uit eigen overtuiging, dan door wapengeweld, den zoogenaamden heiligen oorlog (zie **Prang Sabil**). Slechts in 1914, bij het uitbreken van den wereldkrijg riep de sultan van Turkije als chalifah alle Moslims op tot den strijd tegen de ongeloovigen. Veel succes is hiermede niet behaald, integendeel werd het gebied van en om Mekka afvallig en verklaarde zich onder koning Hoesain onafhankelijk van Turkije. Ook in Ned.-Indië is plaatselijk menigmaal de djihâd, de heilige oorlog, gepredikt, meer om plaatselijk verzet te inspireeren dan om te geraken tot een staatkundige Moslimsche eenheid. Hoewel deze uiting van Panislamisme ook in Nederl.-Indië aanhangers had, evenals het streven om onder leiding van het chalifaat het belang der Moslims te behartigen, zoo heeft het Panislamisme in den archipel toch nimmer belangrijke afmetingen aangenomen. De regeering behoort daartegenover uiteraard streng afwijzend te staan.

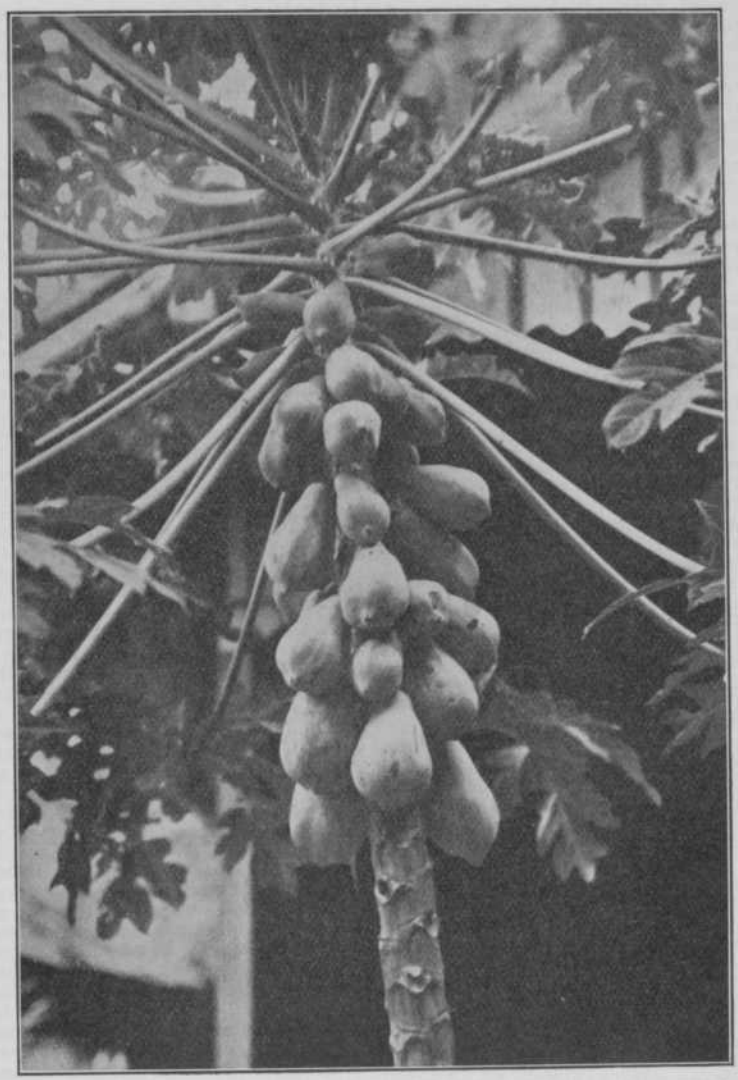

Papajaboom.

Pantar of **Pandai**, eiland ten Westen van Alor; tusschen deze eilanden **Straat Pantar.**

Panter of **luipaard** (Jav. matjan toetoel, Mal. harimau kombang) komt in den archipel op Java en, naar wordt verzekerd ook op Sumatra voor. De panter is geel met zwarte vlekken of ringen. Bij den zoogenaamden **zwarten panter** is de vlekteekening toch nog zichtbaar. Hij is kleiner dan de koningstijger en klimt ook in boomen, wat de koningstijger niet kan.

Op Sumatra komt ook een kleine panter voor (zeldzaam), de **nevelpanter**, een zeer fraai dier van donkergrijze kleur. Zie ook onder **Katten.**

Pantoen (Mal., Jav.), vierregelige Maleische rijmpjes, waarvan de beide eerste regels weinig of geen verband houden met de beide laatste. Het aanhalen of reciteeren van pantoens is zoowel bij Maleiers als Javanen nog zeer in zwang. Zie ook onder **Maleisch.**

Papaja (Mal.). Een in den geheelen archipel gekweekte boom, welks eetbare vitamine-rijke vruchten zeer gezocht zijn. Het melksap bevat papaine, eene als pepsine werkende stof. De bladeren worden als geneesmiddel en als groente gebruikt.

Papandajan, bekende vulkaan (2622 M.) in de residentie Priangan.

Papangers of **Pampangers,** een soort **Mardijkers** (zie aldaar), afkomstig uit de provincie Pampanga op Luzon (Philippijnen).

Papaver, zie **Opium.**

Papegaaien. Deze familie behoort tot de orde der klimvogels, die twee teenen naar voren en twee naar achteren hebben. Eigenaardigheden van de papegaaien zijn de krachtige snavel met kromme over de onderkaak heen gebogen bovenkaak, waarmede zij zich vasthaken, de dikke, vleezige tong, de veelal fraaie, levendige kleuren van hun gevederte, hun vermogen om spraak en geluiden na te doen (Kakatoe's). Zij komen meer in het Oostelijk dan in het Westelijke deel van den archipel voor.

Op Java is bekend de **bètèt** (Jav.)

of **Alexanders parkiet**, kleine papegaaien of parkieten. Tot de kleinste papegaaien behoort de **sërindit** (Mal.), om zijn fraaie kleur ook **sierpapegaai** genoemd en **vleermuispapegaai** omdat hij als hij gaat slapen, evenals een vleermuis aan zijn pooten gaat hangen met den kop omlaag.

Nóg kleiner zijn de **spechtpapegaaien** (grasgroen, soms met roode borst) op Nieuw-Guinee en omliggende eilanden.

Op Ceram en Amboina komt de fraaie **zwartkop-lorie** voor, donkerrood met violet-zwarten bovenkop. Van de **edelpapegaaien** is het mannetje groen en het wijfje rood gekleurd.

De **kakatoe's** onderscheiden zich van de gewone papegaaien door een oprichtbare kuif. De **groote geelkuifkakatoe** komt op Nieuw-Guinee voor, de **kleine geelkuifkakatoe** op Celebes en de kleine Soenda-eilanden van Lombok af.

Verder de groote **zwarte kakatoe** met bijzonder krachtigen snavel op Nieuw-Guinee (ook in Australië) en omliggende eilanden. In de onderafdeeling Zuid-Nieuw-Guinee wordt een belasting geheven van alle huiden en koppen van paradijsvogels en papegaaiachtige vogels, welke buiten de onderafdeelingen worden uitgevoerd.

Kakatoe komt waarschijnlijk van het Maleische woord kakatoea, dat ook nijptang beteekent.

Papier. Te Padalarang is een papierfabriek. Aldaar worden thans proeven genomen om uit Indische grondstoffen, speciaal zakkenpapier (voor de verpakking van suiker, koffie, tapioca enz.) te vervaardigen.

Papoea's. De inboorlingen van Nieuw-Guinee en omliggende eilanden worden door de omwonende Inlanders Papoea's genoemd, hoewel ze zoowel in uiterlijk voorkomen als in zeden en gewoonten, maar vooral in de taal onderling zeer verschillen. De herkomst van den naam Papoea is onbekend (behalve dan het verhaal dat het een samentrekking is van het Maleische(?) „poea-poea", hetwelk „kroesharig"

zou beteekenen). Ook de oorsprong van het Papoesche ras - gesteld dat het inderdaad één ras is - is onbekend. Bijna algemeen zijn zij kroesharig.

In onze kennis van de zeer talrijke Papoesche stammen zijn nog tal van hiaten. Hiermede dient te worden rekening gehouden bij de gebruikelijke onderscheiding in vijf gebieden (zie ook onder **Nieuw-Guinee**). Ook is het duidelijk dat niet alle Papoea's raszuiver zijn; de omliggende volkeren hebben hun invloed ook op de Papoea's uitgeoefend en uiteraard meer op die van de nabijgelegen kustgebieden. De oorspronkelijke Papoea's vindt men ook hier meer in de binnenlanden.

Aan de Noordkust heeft de Ternataansche invloed zich doen gelden, aan de West- en Zuidkust nog sterker die van Ceram. Als grens tusschen de Indonesische en Melanesische beschavingsgebieden kan men de Mamberamo-rivier aannemen.

De eilanden ten Noord-Westen van Nieuw-Guinee, waarvan de voornaamste zijn Waigeo, Batanta, Salawati en Misoöl **alsmede het daaraan grenzende kustgebied** stonden onder suprematie van Tidore. In 1905 stond de sultan van Tidore zijn rechten op Nieuw-Guinee af aan het gouvernement. In het evengenoemde gebied waar de inheemsche bevolking sterk is vermengd met Tidoreezen, Cerammers, Makassaren, Boegineezen, is het kenmerkende Papoeatype (wollig kroeshaar) het minst te onderkennen. Niettemin zijn de toestanden er nog primitief. Onder de Papoea's in het Westen van den z.g. Vogelkop zijn nog koppensnellende stammen. Dit geschiedt hetzij uit weerwraak, hetzij om een vrouw te verdienen (hiervoor zijn twee gesnelde koppen noodig). Zij zijn echter niet menscheneters. De huizen staan op palen. De kleeding is in het algemeen de schaamgordel van boomschors. Het hoofdvoedsel is sagoe. Zij verzamelen vogelhuiden en visschen schildpad en tripang. Hun wapen is pijl en boog, bamboelansen en bijl. Zij zijn onzindelijk en lijden veelal aan huidziekten.

In het overige gedeelte bewesten de lijn Manokwari-Argoenibaai wonen eveneens onderscheidene stammen, waaronder groote liefhebbers van menschenvleesch. Maaltijden van menschenvleesch gaan gepaard met drinkgelagen van sagoweer. Andere weer, dieper in het gebergte, zijn landbouwers, verbouwen groenten en tabak; zelfs verbouwt een enkele stam er rijst op droge gronden. Ook hier is bij de mannen de kleeding de tjawat; de vrouwen dragen bij sommige stammen daarenboven een sarong.

De bevolking van Bira (aan de Noordelijke monding van de Mac Cluer baai) heet te bestaan uit vermetele koppensnellers, die het vleesch van de nog levende gevangenen afsnijden en daarna eten. In het binnenland van het Zuidelijke schiereiland (namelijk tusschen de Mac Cluer Baai en de Argoeni Baai) is ook een koppensnellende stam.

Al deze Papoea's zijn heidenen. De inboorlingen der Karas-eilanden zijn Mohammedanen.

De bevolking langs **de Zuidkust van de Argoeni-baai tot de Oostgrens** is dun gezaaid. De Papoea's van Kaimana (aan de Oostkust van de monding van genoemde baai) zijn koppensnellers. De gesnelde koppen worden geprepareerd.

Op de **Zuidelijke hellingen van het Nassau-gebergte** wonen dwergstammen, die tabak verbouwen (zie ook **Pygmeeën**) en deze ook verkoopen aan de Papoea's in de vlakte. (Aan den Noordkant van dit gebergte, aan den bovenloop van de Swart-rivier - een zijrivier van de Van der Willigen-rivier - woont op 1000 M. hoogte ook een dwergstam die vaste woonplaatsen heeft, landbouw drijft en huisdieren houdt, dus een zekeren graad van beschaving heeft). Zij dragen den penis in een schaamkoker. Hun kleeding bestaat overigens - zoowel van mannen als van vrouwen - uit den schaamgordel.

Aan de Digoelrivier en hare zijrivieren zijn vrij veel nederzettin-

gen van Papoea's. Vreemden zijn zij vijandig gezind.

De Papoea's van de Zuidkust van Straat Prinses Marianne tot de Nederlandsch-Australische grens behooren tot eenen stam, de „Marindë-anim", hetgeen bij elkander behoorend beteekent. Vreemdelingen noemen hen Kaja-kaja (zie aldaar). Deze streek is betrekkelijk dicht bevolkt. De snelle uitbreiding van geslachtsziekten onder dit volkje, immoreele sexueele gewoonten, malaria en koppensnellen zullen kunnen leiden tot uitsterven. De mannen dragen om het middel een band van rottan en aan het uiteinde van den penis een dopje van hout of een schelp of kleine halve klapperdop. De vrouwen dragen een schaamgordel. De kampongs zijn vrij zindelijk. Deze Papoea's drijven landbouw en zijn vaardige prauwen-makers.

De bewoners van **de Schouten-eilanden** in de Geelvinkbaai noemt men Noemforen (zie **Nieuw-Guinee** sub IV). Hier heerscht nog slavernij. Van sagoweer wordt veel misbruik gemaakt. De Noemfoer is lui.

De Papoea's aan **de Baai van Wandamen** verschillen weinig van de Noemforen.

Hun naaste Oostelijke buren ontvangen liever geld dan andere ruilartikelen, omdat zij veel met handelaren in aanraking komen.

De Papoea's aan de Oostkust van de Geelvinkbaai staan veel lager in beschaving. Hier heerscht nog volkomen anarchie. Roof en moord zijn aan de orde van den dag. Slavernij heerscht er uiteraard ook; slaven die niet voor den arbeid deugen worden doodgemarteld. Gedurende den tijd dat de slaven niet werken worden zij, ter voorkoming van ontvluchting, veelal met handen en voeten in een blok gezet. Door misbruik van sagoweer is 's avonds nagenoeg een ieder beschonken. Rooftochten worden ondernomen in prauwen; de slachtoffers worden gedood of als slaaf meegevoerd.

De Papoea's **van Kaap d'Urville tot de Australische grens.** Onderscheidene stammen in dit gebied hebben velerlei overeenkomst, ook in de taal. Naarmate men Oostelijker komt worden de verschillen grooter. Het hoofdvoedsel is algemeen sagoe. Sommige stammen drijven ladangbouw. De kleeding bestaat vrij algemeen uit den schaamgordel van rottan. De Papoea's aan den bovenloop van de Idenburg-rivier loopen geheel naakt, evenals vrij algemeen die aan het Sentani-meer, althans de mannen. De vrouwen dragen rokjes van plantenvezels. De Papoea's van de Idenburg-rivier zijn in tegenstelling met de overige, vrij zindelijk.

De Papoea's van de bij de kust liggende eilanden zijn koppensnellers.

De Papoea's van Tanah Merah (ten Westen van het Sentani-meer) zijn wat meer beschaafd dan de andere stammen. Zij drijven handel en spreken daardoor wat Maleisch en besteden wat meer zorg aan den tuinbouw.

De omgeving van het Sentani-meer (ten Zuid-Westen van de Humboldt-baai) is het dichtstbevolkte gebied. Niettemin is de bevolking er nog zeer onbeschaafd. Zij kennen het recht van den eersten nacht, in dien zin dat dien nacht de bruid ter beschikking staat van alle mannen van de nederzetting van den bruidegom.

Alle Papoea's sieren zich op met schelpen, kralen, staafjes, casuarispennen, vruchtenpitten, enz. Daartoe worden neusvleugels, oorlellen en oorschelpen doorboord; in de openingen wordt dan het sieraad gestopt. Ook van den haartooi wordt veel werk gemaakt. Tatoeëering en verminking heeft veelal plaats. Merkwaardig is de gewoonte van sommige stammen zich door afsnoering van een of meer vingerleden te ontdoen. De reden hiervan is niet bekend.

Paradijsvogel. De meest algemeene Maleische benaming (er zijn er meer) voor paradijsvogel is boeroeng dewata (dewata (Skr.), mw. van dewa = god), vogel der goden. De tot deze familie behoorende vogels zijn beroemd om hun schoonheid, inzonderheid om hun

kleurenpracht en gevederte. Er zijn zeker wel een paar honderd soorten (circa een 120-tal is beschreven). Zij komen voor op Nieuw-Guinee en omliggende eilanden, op Halmahera, de Aroe-eilanden en op Australië. Nu deze vogels niet meer zoo in trek zijn als versiering van dameshoeden, is de jacht er op sterk afgenomen. Bovendien wordt in de onderafdeeling Zuid-Nieuw-Guinee onder den naam „Vogelbelasting" een belasting geheven van alle huiden en koppen van paradijsvogels en papegaaiachtige vogels, welke uit die onderafdeeling ter hoofdplaats Merauke worden aangevoerd met bestemming tot vervoer over zee buiten het gebied van die onderafdeeling. Uitvoer van die vogels naar buiten die onderafdeeling gelegen plaatsen is slechts van Merauke uit toegelaten.

Het meest bekend zijn de **groote** en de **kleine paradijsvogel,** wier prachtige gele siervederen onder de vleugels uitgroeien. Alleen de mannetjes, die met hun schoonheid pronken en dansen in de boomen, zijn zoo fraai getooid.

Parapatan Weezengesticht te Batavia. Dit liefdadigheidsgesticht dient tot opname, verzorging en onderrichting van verlaten of behoeftige kinderen en weezen.

Para-rubber, zie **Caoutchouc.**

Paréparé, afdeeling en onderafdeeling met gelijknamige hoofdplaats, van het gouvernement Celebes en Onderhoorigheden onder een assistent-resident. De afdeeling omvat de landschappen der voormalige federaties Adjataparang en Masenrengpoeloe en de landschappen Soppengriadja, Barroe en Tanette, bestaande uit 5 onderafdeelingen: 1. Paréparé, 2. Sidenreng-Rapang, 3. Pinrang, 4. Enrekang en 5. Barroe. De afdeeling telt bijna 370.000 inwoners, waaronder 175 Europeanen en 763 Chineezen.

De hoofdplaats Parepare ligt aan de Baai van Parepare en is door een autoweg langs de kust verbonden met de gewestelijke hoofdplaats Makasser en met het overige gewestelijke wegennet.

De onderafdeeling Parepare staat onder den assistent-resident, hoofd der afdeeling en bestaat uit de zelfbesturende landschappen Maloesetasi en Soeppa. Zij telt bijna 38.000 inwoners, waaronder 136 Europeanen en 400 Chineezen.

Parel- en Parelmoervisscherij. Voor het visschen naar parelschelpen, parelmoerschelpen en tripang binnen den afstand van niet meer dan drie Engelsche zeemijlen van de kusten van Ned.-Indië zijn regels vastgesteld bij de „parelvisscherij-ordonnantie" (Stb. 1916 nos. 157 en 628 j° Stb. 1921 no 196), welke mede geldt voor het visschen naar sponsen. Ingevolge deze ordonnantie wordt het recht tot het visschen naar de vermelde zeeproducten verpacht voor bepaaldelijk genoemde gedeelten van Ned.-Indië, en voor de overige gedeelten van Nederl.-Indië. waar naar de beslissing van den gouverneur-generaal aan geen door de regeering erkend Inlandsch zelfbestuur de beschikking toekomt over inkomsten uit de visscherij naar een of meer der voormelde zeeproducten, terwijl voor de dan nog overblijvende gedeelten van Ned.-Indië vergunningen kunnen worden verleend door de hoofden van gewestelijk bestuur aan personen of vennootschappen, die aan bepaalde vereischten voldoen, en nadat door den belanghebbende met het Inlandsch zelfbestuur eene door het betrokken hoofd van gewestelijk bestuur goedgekeurde overeenkomst is gesloten betreffende de exploitatie van het vischrecht.

Voor het voormalige gewest Zuid-Nieuw-Guinee gelden bijzondere bepalingen.

Pari (Ikan), algemeene Maleische naam voor roggen (zie aldaar).

Pariaman, onderafdeeling met gelijknamige hoofdplaats, der afdeeling Padang, residentie Sumatra's Westkust, onder een controleur B.B. De onderafdeeling telt ruim 230.000 inwoners, waaronder 36 Europeanen en ruim 500 Chineezen. De hoofdplaats Pariaman ligt aan een zijlijn (eindpunt Soengailimau) van den Sumatraspoorweg en is door autowegen met de overige

deelen van het gewest verbonden. Het is een zeer dicht bevolkt, vruchtbaar land met uitgebreide rijstvelden (sawah's) en klapperaanplantingen. Het ressort was voor enkele jaren evenals de omstreken van Padang, berucht om de roofpartijen. Door een zeer krachtig ageeren hiertegen komen zij thans nog slechts bij uitzondering voor. Het is een van de belangrijkste en zwaarste bestuursressorten van het gewest.

Parigi, onderafdeeling en zelfbesturend landschap met gelijknamige hoofdplaats, der afdeeling Donggala, residentie Manado, onder een controleur B.B. De onderafdeeling bestaat uit de zelfbesturende landschappen Parigi en Moëtong en telt circa 43.000 inwoners, waaronder een 20-tal Europeanen en bijna 1100 Chineezen. De onderafdeeling loopt grootendeels langs het Westelijke deel van de Golf van Tomini of Gorontalo, waaraan ook de hoofdplaats is gelegen. De bevolking die Mohammedaansch is verzamelt boschproducten en teelt tabak, klappers en rijst op sawah's en op droge velden. De paarden van deze streek zijn vrij goed en worden geëxporteerd.

Parkiet, zie **Papegaai.**

Parra (Petrus Albertus Van der), geboren te Colombo 29 September 1714, overleden te Batavia 28 December 1775, trad in 1728 als soldaatschrijver in Compagnie's dienst, doorliep de onderscheidene administratieve betrekkingen tot hij in 1751 raad ordinair van Indië werd. Was gouverneur-generaal van 1761-1775. Zijn bestuur kenmerkte zich door ambtelijke corruptie; overigens was het een periode van rust die zich niet door bijzondere gebeurtenissen (behoudens de uitbreiding van het Nederlandsche gezag op Ceijlon) kenmerkte. Van der Parra was zeer kerksch en zeer mild jegens de kerk en hare dienaren en zeer ijverig voor de zaak des Evangelies. Niettemin was hij zeer ijdel en zeer prachtlievend en wist hij zich zelf, zijn familie en vrienden op vaak onrechtmatige wijze te bevoordeelen.

Partai Indonesia (P.I.) of **Partindo.** Radicaal-nationalistische Inlandsche vereeniging, in de plaats van de gelijktijdig opgeheven Partai National Indonesia (zie aldaar) in April 1931 door Mr. R. M. Sartono te Batavia opgericht. Na de vrijheid te hebben herkregen, trachtte de volksleider Ir. Soekarno vergeefs een einde te maken aan de tusschen zijn opvolgers heerschende tweedracht. In Augustus 1932 trad hij tot de nieuwe partij toe.

De vereenigingspropaganda kreeg allengs een uitgesproken gezagsvijandig karakter, hetgeen o.m. tot uiting kwam op het jaarcongres van Mei 1932 (Batavia) en van April 1933 (Soerabaja).

Volgens hare beginselen streeft de partij naar de instelling van een „Indonesische Republiek", bestuurd door het gewone volk (z.g. „marhaèn"), door middel van een „georganiseerde massa-actie". De organisatie omvat een 50-tal afdeelingen, vooral op Java, met bijna 20.000 leden.

Aan de door Ir. Soekarno geleide revolutionnaire propaganda maakte de Indische Regeering in Augustus 1933 een einde o.a. door de arrestatie van dezen agitator. P. B.

Partai Kaoem Masèhi Indonesia (P.K.M.I.). Politieke organisatie van Protestantsch-Christelijke Inlanders, in December 1930 te Batavia opgericht. P. B.

Partai Nasional Indonesia (P.N.I). Revolutionnair-nationalistische volkspartij, in Juli 1927 te Bandoeng onder leiding van Ir. Soekarno opgericht door eenige inheemsche intellectueelen, die zich aanvankelijk vereenigd hadden in een Algemeene Studieclub.

In woord en geschrift, in talrijke congressen, bijeenkomsten en cursussen werd door eenige leiders dier Indonesisch-nationalistische volksbeweging stemming gemaakt tegen het gevestigde gezag en de bevolking opgeruid tot verzet tegen „imperialisme en kapitalisme". In enkele jaren groeide het ledental tot 10.000, hoofdzakelijk in West-Java.

Aan deze revolutionnaire activiteit werd door het ingrijpen der Indische Regeering een einde gemaakt. In December 1929 werden huiszoekingen verricht in kantoren en woningen der leiders en werd een viertal leiders en propagandisten, w.o. Ir. Soekarno, strafrechtelijk vervolgd, o.m. wegens het deelnemen aan een vereeniging, welke als oogmerk heeft het plegen van misdrijven. Het ingesteld strafproces eindigde met de veroordeeling in December 1930 van de hoofdleiders door den Landraad te Bandoeng, welk vonnis in hooger beroep werd bekrachtigd door den Raad van Justitie te Batavia. De aan Ir. Soekarno opgelegde gevangenisstraf van 4 jaren werd door den Gouverneur-Generaal in September 1931 bij voege van gratie, met inbegrip van de tevoren verleende strafvermindering van 3 maanden, teruggebracht tot 2 jaren. Einde December werd Ir. Soekarna uit de gevangenis ontslagen.

De rechterlijke uitspraak stempelde de Partai Nasional Indonesia practisch tot verboden vereeniging, zoodat zij als organisatie in April 1931 werd opgeheven. P. B.

Partai Ra'jat Indonesia (P.R.I.). Een nationalistische Inlandsche vereeniging, in September 1930 te Batavia opgericht door den journalist Mohammad Tabrani, met het doel de onafhankelijkheid van land en volk te bereiken langs parlementairen weg op den grondslag van de eenheid der volkeren van den Indischen Archipel. Het aantal aanhangers dezer partij is zeer beperkt. P. B.

Particuliere Landerijen. Hieronder verstaat men de soms zeer uitgestrekte landgoederen, sommige tot een uitgestrektheid van tienduizenden H.A., welke vooral op het laatst der achttiende en in het begin der negentiende eeuw door de O.I. compagnie of door de Indische Regeering aan particulieren werden verkocht. Reeds in de 17de eeuw werden onder den G.G. J. P. Coen de eerste landen in den omtrek van Batavia in gebruik of in leen, later geconverteerd in eigendom, afgestaan ter beveiliging van die stad. Latere verkoopen hadden in hoofdzaak plaats ter voorziening in den nood van de schatkist. Die landgoederen waren min of meer bevolkt en onzekerheid bestond welke precies de verhouding was tusschen landheer en opgezetene. Hoewel somtijds werd aangenomen, dat die verhouding van geheel cvielrechtelijken aard was en de opgezetene dus van de willekeur van den landheer en eventueel gesloten overeenkomsten afhing, schroomde de Regeering in het begin van de 19de eeuw niet telkens in te grijpen om grove misbruiken tegen te gaan door bijv. maxima voor de van de opgezetenen te eischen heffingen vast te stellen. In 1836 kwam een algemeene regeling tot stand voor de verhouding tusschen regeering, landheer en opgezetenen, welke alleen gold voor de particuliere landen op Java bewesten de Tjimanoek. Dit reglement werd herhaalde malen gewijzigd, doch werd eerst in 1912 vervangen door een nieuw reglement, waarbij de oude regeling in hoofdzaak bleef bestaan, doch verschillende strijdpunten tot oplossing werden gebracht en naar een duidelijker redactie, van de bepalingen werd gestreefd.

Voor de particuliere landen beoosten de Tjimanoek op Java nl. in de voormalige gewesten Pekalongan, Semarang, Soerabaja en Pasoeroean geldt dit reglement niet. Voor die landen bestaat slechts een korte regeling, waarbij de verhouding tusschen landheer en opgezetene ongeregeld bleef. In de buitengewesten vindt men een soort particuliere landjes in de gewesten Sumatra's Westkust Benkoelen, Celebes en Ond. en Manado. Zij zijn van geringe uitgestrektheid, van weinig belang en feitelijk als gewone eigendomsperceeltjes te beschouwen.

Bewesten de Tjimanoek op Java heeft de landheer den vollen eigendom van zijn land, doch zijn bevoegdheden ten opzichte van de opgezetenen zijn beperkt. In het nieuwe reglement van 1912 is uit-

drukkelijk bepaald, dat alle gronden door de Inlandsche en met deze gelijkgestelde bevolking (d.z. Chineezen en Arabieren) voor eigen rekening en risico bebouwd, bewerkt of ter bewoning als anderszins onderhouden, behoudens de uitzonderingen in het reglement voorkomende, verstaan worden aan haar in erfpacht te zijn uitgegeven, onder voorwaarde aan den eigenaar op te brengen de aan hem ter zake verschuldigde heffingen. Voorts mag, behoudens uitzonderingen, niemand zich tegen den wil des eigenaars op eenig landgoed metterwoon neerzetten, doch aan den anderen kant mag de eigenaar geen personen op zijn landgoed woonachtig daarvan verwijderen of doen verhuizen, ook weer behoudens uitzonderingen in het reglement genoemd.

Het erfpachtsrecht van de opgezetenen is gelijk te stellen met het erfelijk individueel bezitsrecht der Inlandsche bevolking in de Gouvernementslanden. Het kan echter ook in handen zijn van Chineesche en Arabische opgezetenen. Europeanen kunnen het recht niet uitoefenen. Wel kan een opgezetene zijn erfpachtsrecht prijsgeven ten bate van den landheer, ook al is deze Europeaan.

Niet bezwaard door het erfpachtsrecht zijn de gronden welke de landeigenaar voor eigen rekening en risico laat ontginnen en bewerken, de niet geregeld bebouwde droge gronden, welke voor den tijd van één oogstjaar ter beplanting worden uitgegeven en verder de woeste gronden en de nog niet in geregeld beheer genomen bosschen.

De volgens het reglement toegelaten heffingen zijn tjoeké, tuinhuur, grondhuur, de heffing van de vischvangst en de heffing in arbeid, de heerendiensten. Alle andere heffingen zijn verboden. Tjoeké tot ten hoogste $^1/_5$ van den oogst wordt geheven naar de gebruiken van het landgoed bij het snijden of oogsten van het gewas. In plaats daarvan kan contingent geheven worden, d.i. de heffing van een in minnelijk overleg tusschen landheer en planter bepaalde hoeveelheid product, welke tijdens het rijpen van het gewas wordt vastgesteld. Deze heffingen kunnen ten slotte vervangen worden door de padjeg, een bij voorbaat in minnelijk overleg voor een tijdvak van 5 tot 10 jaren vastgestelde heffing van iederen oogst. Tuinhuur wordt geheven van vruchtboomen en andere voordeel opleverende boomen en struikgewassen. Al deze heffingen kunnen vervangen worden in minnelijk overleg door een zekere hoeveelheid product in bereiden staat dan wel door geld. Grondhuur wordt in geld geheven van stukjes grond in gebruik bij opgezetenen, waarvoor de vorengenoemde heffingen niet worden betaald. Ook bij vischvangst is ten hoogste $^1/_5$ van de opbrengst voor den landheer. Heerendiensten kunnen gevorderd worden van elken mannelijken opgezetene van 16 tot 50 jaar tot hoogstens een dag of nacht per week tegen verstrekking van behoorlijke voeding. De afstand van woonplaats tot plaats van tewerkstelling mag hoogstens 8 paal bedragen. De heerendienstplichtige mag een vervanger stellen. Op elk land moet de mogelijkheid openstaan om de heerendiensten af te koopen tegen een afkoopgeld, dat zich regelt naar hetgeen op een landgoed in de laatste drie jaar als afkoopgeld werd gevorderd en in elk geval niet hooger mag zijn dan 52 × het plaatselijk koelieloon verminderd met de kosten van behoorlijke voeding. De landheer kan dorpshoofden en algemeene hoofden aanstellen, die meestal politiebevoegdheid hebben.

Allerlei andere bepalingen beschermen de belangen der opgezetenen dan wel van den landheer en van het Gouvernement.

Op de landen beoosten de Tjimanoek wordt, volgens de jurisprudentie, aangenomen, dat de opgezetenen een recht van zakelijken aard op hun woonerven hebben. De landheer wordt echter geacht de vrije beschikking te hebben over de bouwvelden, zoodat zeer willekeurige heffingen mogelijk zijn.

Alles hangt hier van den landheer af, die echter uiteraard veel belang heeft bij vrede en rust onder de opgezetenen van zijn land.

De toestanden op de verschillende particuliere landerijen liepen dikwijls uit elkaar. Hier was de opgezeten bevolking gelukkig en tevreden onder het patriarchaal beheer van een goeden landheer, elders had zij veel te lijden van knevelarijen en afpersingen van den landheer of de door dezen aangestelde hoofden. In het algemeen moest echter de toestand, dat zoowel Inlandsche opgezetenen onder de macht van particulieren stonden, als verkeerd worden beschouwd. Ook om andere redenen begon men meer en meer in te zien, dat het wenschelijk was dit particulier landbezit tot het Landsdomein terug te brengen. In 1906 mislukte de eerste poging in die richting echter, doordat de Tweede Kamer het voorstel om het land Nanggoeng terug te koopen afstemde. In 1910 werden de Cheribonsche landen Kandanghauer en Indramajoe-West terug gekocht. Bij Ind. Stbl. 1911 no. 38 werd de mogelijkheid geopend ook particuliere landen tegen den wil van den eigenaar tot het handelsdomein terug te brengen. Dit onteigeningsproces werd uitvoerig geregeld en begint met een verklaring bij ordonnantie, dat het algemeen belang dit terugbrengen vordert. Gewoonlijk werden de landerijen echter teruggekocht na minnelijke onderhandelingen met den landeigenaar, waartoe commissies zijn ingesteld, die de waarde van een landgoed hebben te bepalen. Van de uitgestrektheid particulier land was ultimo 1931 ongeveer twee derde gedeelte, n.l. een uitgestrektheid van 657.686 H.A. tegen een totalen koopprijs van ruim *f* 84 millioen tot het Landsdomein teruggebracht. In verband met den ongunstigen toestand van 's Lands schatkist werd in de laatste jaren van verderen aankoop afgezien. Bij den aankoop werden de op de landen voorkomende Europeesche cultuurondernemingen mede aangekocht, doch als regel dadelijk weer aan den voormaligen eigenaar met een kleine schadevergoeding in erfpacht voor 75 jaar afgestaan. Op de Pamanoekan- en Tjiasemlanden werden de ondernemingen bij de terugbrenging echter uitgemeten, zoodat de gronden daarvan den landheer nog in eigendom toebehooren.

De opgezeten bevolking komt door de terugbrenging in veel beter omstandigheden. Haar grondrechten worden gehandhaafd. In plaats van in erfpacht wordt de Inlandsche bevolking geacht de gronden in erfelijk individueel bezit te hebben. Het grondbezit van Chineezen en Arabieren werd oorspronkelijk in altijddurende erfpacht op den voet van het Burg. Wetb. veranderd, doch later is daarvoor een bijzonder recht in het leven geroepen nl. het Landerijenbezitsrecht, dat in omvang en aard gelijk is aan het erfelijk individueel bezitsrecht der Inlanders en aan het erfpachtsrecht op de particuliere landerijen.

Op de voormalige particuliere landen worden desa's gevormd onder een desabestuur, de gewone Gouvernementsbelastingen worden geheven, de heerendiensten worden afgeschaft en in het algemeen wordt er naar gestreefd de Gouvernementstoestanden zoo spoedig mogelijk in te voeren. d. M. S.

Pasaman, een der toppen van de Ophir (de andere is de Talakmau) alsmede de naam van een riviertje dat bij Sasak in zee stroomt, alles in de onderafdeeling Ophir, afdeeling Agam, residentie Sumatra's Westkust.

Pasar (Mal. Jav.) pĕkĕn, **pakan** (Jav.), markt. Op Java en ter Sumatra's Westkust wordt in alle desa's en negrieën op een bepaalden dag van de week markt gehouden. Het marktwezen speelt er bij de inheemsche bevolking een groote rol (zie onder **Fort de Kock** en **Pajakoembоeh**).

Op Java werd en wordt in een buurtschap op 5 achtereenvolgende dagen beurtelings op 5 plaatsen markt gehouden. Men kent daar aldus een week van 5 dagen (lĕgi,

paing, pon, wagé en kliwon) eveneens **pasar** genoemd.

Ook winkelwijken worden pasar genoemd.

In het gewest Palembang noemt men **pasar** de vreemdelingenwijk in de marga's of doesoens, d.i. dus een nederzetting van hen die niet tot inheemsche rechtsgemeenschap behooren, waarbinnen zij wonen.

Pasar derma zijn liefdadigheidsbazars.

Volgens sommigen komt het woord pasar van het Perzische **bazar.**

Talrijke plaatsnamen zijn samengesteld met het woord pasar of pakan (het laatste ook ter Sumatra's Westkust).

Pasar malams, vooral op Java in zwang, zijn avondmarkten, waaraan feestelijkheden zijn verbonden, een soort kermis.

Pasè, in de middeleeuwen een machtig rijk aan de Noordkust van Atjeh, omstreeks 1523 veroverd door Atjeh. Een Maleische kroniek van 1621 „Hikajat Radja Radja Pasè" geeft een relaas der vorsten van dit rijk.

Thans nog spreekt men van de „Pasè-streek" waaronder worden verstaan de landschappen ressorteerende onder de onderafdeelingen Lhokseumawe (Sawang, Nisam, Tjoenda, Bajoe, Lhôkseumawe, Blangmangat, Samakoerok, Bloeëk, Geudong en Blangme) en Lhôksoekôn (Kroeëngpase of gebied van Teungkoe Hakem Kroeëng, Keureutoë, Matangkoeli en Peutoë) der afdeeling Noordkust van Atjeh, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden.

De naam Pasè is ook nog bewaard gebleven in het Pasè gebergte ten Zuiden van de plaats Lhôkseumawe.

Paséban (Jav.) van Sébâ = in dienst verschijnen voor den vorst, hetgeen gebeurde op een omheind vierkant plein, paséban genaamd, waar rechtszittingen en tournooien werden gehouden. Bij de woningen der regenten is nóg een paséban.

Pasemahlanden, onderafdeeling en district der afdeeling Palembangsche Bovenlanden, residentie Palembang, onder een controleur B.B. met standplaats Pagaralam. De onderafdeeling bestaat uit het gelijknamige district, onderverdeeld in vier onderdistricten: Pagaralam, Semidang, Moelak, Bandar. Zij telt bijna 62000 inwoners, waaronder 123 Europeanen en bijna 800 Chineezen. De Pasemahlanden vormen een plateau, ten Westen begrensd door de Goenoeng Dèmpo (3159 M.). De Pasëmahers zijn Maleiers, waarop zeer sterk Javaansche invloeden hebben ingewerkt (de naam Pasemah of Pasoemah is ook Javaansch). Hun taal is een dialect van het Maleisch. Het land is vruchtbaar en geschikt voor Europeesche cultures, koffie en thee. Er zijn dan ook onderscheidene erfpachtsperceelen.

De bevolking teelt rijst op sawah's, tabak, aardappelen en rubber. Zij heeft een aanzienlijken veestapel.

De koele en gezonde hoofdplaats Pagaralam, gezocht herstellings- en gezondheidsoord met een prachtig uitzicht op den Dèmpo, is door autowegen verbonden met de overige plaatsen van het gewest.

Pasir, onderafdeeling en district der afdeeling Zuid-Oostkust van Borneo, residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, onder een gediplomeerd gezaghebber B.B. met standplaats Tanahgrogot. De onderafdeeling bestaat uit het gelijknamige district, verdeeld in de onderdistricten Zuid-Pasir, Noord-Pasir, Boven-Pasir en Sempanahan. Zij telt bijna 41.000 inwoners, waaronder 65 Europeanen en ruim 800 Chineezen. Tot 1908 was dit gebied een zelfbesturend landschap; in genoemd jaar werd het op verzoek van den sultan bij het gouvernement ingelijfd. De gelijknamige rivier doorstroomt het gebied.

Pasoendan. Deze, ook wel Pagoejoeban Pasoendan (d.i. Soendasche eendracht) geheeten, vereeniging van Soendaneezen werd in September 1914 opgericht met het doel om, onafhankelijk van godsdienstige overtuiging of staatkundige richting, de volksgebruiken in de Soenda-landen te bevorderen door te

trachten mede te werken tot verbetering van de verstandelijke, zedelijke en maatschappelijke ontwikkeling des volks; door invloed uit te oefenen op opvoeding en onderwijs, zoomede door te streven naar veredeling van de volksbegrippen en dusdoende het arbeidsvermogen en daardoor de levensomstandigheden der betrokken bevolking te verbeteren. De vereeniging zou haar doel trachten te bereiken o.m. door het handhaven en ontwikkelen van de Soendaneesche taal, het wekken van belangstelling voor de geschiedenis van den Soendaschen stam en voor de kennnis van het volksleven in de Soenda-landen.

Pasoendan heeft steeds volle aandacht gewijd aan vraagstukken van paedagogischen, maatschappelijken en agrarischen aard. De organisatie omvat een 30-tal afdeelingen, van welke Bandoeng, Poerwakarta en Buitenzorg de belangrijkste zijn, met in totaal 4000 leden. Een in April 1930 opgerichte nevenorganisatie voor vrouwen, Pasoendan Istri geheeten, telt 14 afdeelingen met 850 leden. Voorzitter van het hoofdbestuur is R. Oto Iskandar di Nata, particulier onderwijzer, Lid van den Volksraad.

Als vereenigingsorganen verschijnen Pasoendan (maandschrift, sedert 1915) en Sipatahoenan (dagblad, sedert 1923). P. B.

Pasoeroean, regentschap, district en onderdistrict met gelijknamige hoofdplaats, der residentie (afdeeling) Malang, provincie Oost-Java. Het regentschap bestaat uit de districten Pasoeroean (onderverdeeld in de onderdistricten Pasoeroean, Pohdjèntrèk, Kraton en Redjoso), Wangkal (onderverdeeld in de onderdistricten Kedjajan, Ngampit en Klangrong), Grati (onderverdeeld in de onderdistricten Gratitoenon, Ngoeling, Lekok en Plasosari), Kebontjandi onderverdeeld in de onderdistricten Gondang-wetan, Bajeman en Winongan) en Tengger (onderverdeeld in de onderdistricten Poespo, Paorepan, Toetoer en Loembang).

Het regentschap telt bijna 450.000 inwoners, waaronder bijna 1200 Europeanen en ruim 4000 Chineezen.

Het Tenggërgebergte (zie Tenggër) ligt gedeeltelijk in dit regentschap (de Bromo-top ligt er buiten in de residentie Probolinggo). De hoofdplaats Pasoeroean ligt aan zee, aan den spoorweg en aan den tramweg. Langs de kust zijn vischvijvers. Het bekende herstellingsoord Tosari ligt in dit regentschap. Er zijn (waren?) onderscheidene suikerfabrieken en eenige kinaondernemingen. De bevolking die Mohammedaansch is, is overwegend Madoereesch; het overige deel is Javaansch. De hoofdplaats Pasoeroean is van 1685-1706 de zetel geweest van den opstandeling Soeropati. Destijds een van de belangrijkste handelsplaatsen van Java is zij geleidelijk achteruitgegaan; thans is dit nog het geval. De plaats telt nog geen 37.000 inwoners, waaronder 763 Europeanen en ruim 2700 Chineezen. Er is een stadsgemeenteraad onder voorzitterschap van den burgemeester.

Passaat, zie **Klimaat.**

Passanggrahan (Mal.), passantenhuis. Logeergebouwen door het gouvernement, zelfbesturende landschappen of Inlandsche rechtsgemeenschappen opgericht voor op dienstreis zijnde gouvernementsambtenaren. Met toestemming van het hoofd van plaatselijk bestuur kunnen ook particulieren in passanggrahans verblijf houden.

Passar, Passer, zie **Pasar.**

Passiebloem (Boewah monjèt Jav., Mal.), een klimplant met fraaie bloemen en eetbare vruchten. Een andere soort, de Marquisa, heeft gelijksoortige maar grootere, eveneens eetbare vruchten (West-Java).

Patchouli, plant waaruit een etherische olie wordt bereid.

Paté, zelfbesturend landschap in de onderafdeeling Tjalang, afdeeling Westkust van Atjeh, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden.

Patèk, zie **Framboesia.**

Paternoster Eilanden (Groote), tusschen Celebes en Soembawa, ressorteeren onder de onderafdeeling Makassar, der gelijknamige af-

deeling, gouvernement Celebes en Onderhoorigheden. De eilanden zijn riffen, grootendeels onbewoond. Op enkele wonen Boegineezen.

Paternoster Eilanden (Kleine) of Balabalangan eilanden, groep onbewoonde eilandjes in Straat Makassar, nabij de Zuid-Oostkust van Borneo. Zij ressorteeren onder de onderafdeeling Pasir der genoemde afdeeling, residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.

Pati, regentschap met gelijknamige hoofdplaats en district der residentie (afdeeling) Japara-Rembang, provincie Midden-Java. Het regentschap bestaat uit de districten Pati (onderverdeeld in de onderdistricten Kotapati, Mergoredjo en Gaboes), Kajen (onderverdeeld in de onderdistricten Kajen, Soekolilo en Tambakrama), Tlogowoengoe (onderverdeeld in de onderdistricten Tlogowoengoe, Wedaridjekso en Gembong), Djoewana (onderverdeeld in de onderdistricten Kotadjoewana, Karanganjer en Batangan), Djakenan (onderverdeeld in de onderdistricten Djakenan, Poetjakwangi, Djaken en Winong) en Tajoe (onderverdeeld in de onderdistricten Tajoe, Mergojoso, Goenoengwoengkai, Tjiloewak en Doekoehseti). Het telt ruim 512.000 inwoners, waaronder 462 Europeanen en bijna 5600 Chineezen.

De voornaamste rivier welke het gebied doorstroomt is de Djoewana die bij Djoewana in zee valt. Behalve het moerassige kustgebied is het regentschap zeer vruchtbaar. Aan de kust zijn vischvijvers. Daarbuiten is het een bloeiend rijstland. Er zijn (waren?) eenige suikerfabrieken en onderscheidene erfpachtsperceelen.

De hoofdplaats Pati van het regentschap Pati is tevens hoofdplaats der residentie (afdeeling) Djapara-Rembang, doch niet van het district Pati (hoofdplaats Kaborangan). Zij telt ruim 22.000 inwoners, waaronder ruim 200 Europeanen en bijna 2300 Chineezen. De plaats ligt aan den spoorweg en aan den grooten postweg.

Patih is de ambtstitel van den aan iederen regent voor zijn regentschap toegevoegden Inlandschen ambtenaar, die in alles zijn plaatsvervanger is, door wien de regent zijn bevelen laat overbrengen aan de mindere hoofden en die voor de ten uitvoerlegging dier bevelen heeft te zorgen. Ook de voormalige vorsten hadden een patih of pĕpatih als rechterhand. In de Vorstenlanden vindt men dezen functionnaris terug in den rijksbestuurder, pĕpatih dalam geheeten. Hun woning heet pĕpatihan. Die van Jogjakarta voert den vasten naam of titel Danoerĕdjo, die van Soerakarta Djojonegoro.

Patimah (Kĕmbang), zie **Kĕmbang Patimah.**

Patjèt, zie **Bloedzuigers.**

Patjitan, regentschap, district en onderdistrict met gelijknamige hoofdplaats, der residentie (afdeeling) Madioen, provincie Oost-Java. Het regentschap is verdeeld in de districten Patjitan (onderverdeeld in de onderdistricten Patjitan, Kebonagoeng en Ardjasari), Poenoeng (onderverdeeld in de onderdistricten Poenoeng, Donoredjo en Pringkoekoe), Tegalombo (onderverdeeld in de onderdistricten Tegalombo, Bandar en Mawangan) en Lorok (onderverdeeld in de onderdistricten Ngadirodjo, Toelakan en Soedimoro). Het telt bijna 300.000 inwoners, waaronder een 40-tal Europeanen en bijna 350 Chineezen. De Goenoeng Sèwoe, het Duizendgebergte heeft druipsteengrotten. In de kalkrotsen aan de kust worden eetbare vogelnesten geplukt. Het ressort is in het algemeen niet zeer vruchtbaar en moeilijk irrigeerbaar. De bevolking legt zich dan ook veel toe op ambachtswerk als goud-, zilver- en ijzersmeden, steen- en pottenbakken, weven, enz.

De hoofdplaats Patjitan ligt aan de Baai van Patjitan.

Patras (Abraham), geboren te Grenoble 22 Mei 1671, overleden te Batavia 2 op 3 Mei 1737, trad in 1690 als soldaat in Compagniesdienst. Hij doorliep onderscheidene administratieve betrekkingen en werd in 1731 raad-extraordinair

van Ned.-Indië. Hij was provisioneel gouverneur-generaal van 1735-1737. Gedurende zijn kortstondig bewind hadden geen gebeurtenissen van eenig belang plaats.

Patrijs. In den archipel komen onderscheidene soorten patrijzen voor. De **Javaansche patrijs** of **poejoeh gonggong** komt alleen op Java voor. Andere soorten komen in de bergen van Sumatra en Borneo voor. Men vindt in Indië de patrijzen alleen in de bergstreken. Alleen de Javaansche patrijs wordt gegeten. (Zie ook onder **Hoenders**).

Pauw, zie **Hoenders.**

Pëdati (Mal.), **grobak** (Jav.), overdekt houten vrachtvoertuig voor vervoer van goederen en producten, bespannen met een karbouw, os of paard, op Java en Sumatra veel in gebruik.

Pégon. Hieronder verstaat men het Javaansch (en Soendaneesch) geschreven in Arabisch letterschrift (in plaats van als gewoonlijk in Javaansch of Latijnsch letterschrift). Men spreekt dan van Pegon-schrift, hetwelk meer speciaal wordt gebruikt voor Moslimsche godsdienstige geschriften.

Pekalongan, residentie (afdeeling), regentschap, district en onderdistrict met gelijknamige hoofdplaats, der provincie Midden-Java. De residentie bestaat uit de regentschappen Pekalongan, Batang, Pemalang, Tegal en Brëbës. Zij telt bijna 2.640.000 inwoners, waaronder 2250 Europeanen en bijna 25.700 Chineezen. Het Zuidelijk deel der residentie is bergachtig, de zuid-grens loopt over een bergketen van West naar Oost aanvangende met het Pembarisangebergte welke keten zich voortzet over den Goenoeng Slamet (vulkaan 3428 M.) tot het Dijeng-gebergte met den top Prahoe in den Zuid-Oosthoek. Het Noordelijk gedeelte is vlak; de kuststrook is moerassig. De voornaamste rivieren, alle uitmondende in de Java-Zee zijn van West naar Oost, de Pemali, de Goeng, de Ramboet, de Tjomal, de Sragi en de Koeto op de grens van de residentie Semarang. Deze rivieren, alle ontspringende op den genoemden Zuidelijken bergketen zijn van het grootste belang voor de irrigatie. De afdeeling is dan ook een zeer rijstrijk land. Zij telde tal van suikerfabrieken en erfpachtsperceelen voor den teelt van koffie, thee, kina en kapok.

De Boeddha-trappen naar den Goenoeng Prahoe van het Dijènggebergte (zie **Diëng**) beginnen in het regentschap Batang.

De geheele kustlijn is verbonden door een spoorweg; ook de lijn Cheribon-Kroja loopt gedeeltelijk door de residentie en is door een zijlijn naar Tegal verbonden met den kustspoorweg, waaraan o.m. zijn gelegen de plaatsen Brebes, Tegal, Pemalang, Pekalongan en Batang.

De hoofdplaats Pekalongan heeft een stadsgemeenteraad onder voorzitterschap van den burgemeester. Zij telt bijna 66.000 inwoners, waaronder bijna 900 Europeanen en ruim 5400 Chineezen.

Tegal heeft eveneens een stadsgemeenteraad; de assistent-resident fungeert als burgemeester. De plaats heeft 43.000 inwoners, waaronder circa 1300 Europeanen en circa 3300 Chineezen.

De leprozerie Pëlantoengan en de warme bronnen van Pelantoengan liggen nog in de residentie Pekalongan; de plaats Pelantoengan ligt iets over de grens in de residentie Semarang.

Pekenbaroe, zie **Pakanbaroe.**

Pëkih, Mohammedaansch wetgeleerde, zie **Pakih.**

Pelagische Fauna, zie onder **Fauna.**

Pelaihari, onderafdeeling en district met gelijknamige hoofdplaats, der afdeeling Bandjermasin, residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, onder een gediplomeerd gezaghebber B.B. De onderafdeeling bestaat uit het gelijknamige district en telt bijna 27.000 inwoners, waaronder 22 Europeanen en ruim 500 Chineezen.

Pelalawan, zelfbesturend landschap in de onderafdeeling Sëlatpandjang, afdeeling Bengkalis, gouvernement Oostkust van Sumatra.

Pëlandoek, zie **Dwerghert.**

Pèlèng, grootste eiland van den Banggai-archipel (zie **Banggai**). Het is van Celebes gescheiden door Straat Pèlèng.

Pèlèt (Kajoe), zwartgevlekte houtsoort, gebruikt voor de scheeden van krissen.

Pelikanen, behoorende tot de familie der roeivoetigen komen in den archipel voor op Sumatra en op Java. Deze soort verschilt weinig van de Europeesche. Op Nieuw-Guinee komt de wit-zwarte Australische pelikaan voor.

Pélog, zie **Muziek en Muziekinstrumenten.**

Pëmalang, regentschap, district en onderdistrict met gelijknamige hoofdplaats der residentie (afdeeling Pekalongan, provincie Midden-Java. Het regentschap is verdeeld in de districten Pemalang (onderverdeeld in de onderdistricten Pemalang, Taman en Petaroekan), Tjomal (onderverdeeld in de onderdistricten Tjomal, Oeloedjami, Ampëlgading en Bodèh, Belik (onderverdeeld in de onderdistricten Belik, Watoekoempoel en Poelosari) en Randoedongkal (onderverdeeld in de onderdistricten Randoedongkal, Waroengpring, Bantarbolang en Moga). Het regentschap telt bijna 523.000 inwoners, waaronder 531 Europeanen en bijna 2900 Chineezen.

Pëmali of pali, pantang, taboe is het polynesische begrip dat personen, zaken, gronden, plaatsen, rivieren, bergen, enz. onttrokken zijn (meestal tijdelijk) aan het gebruik door levende menschen, ten behoeve van geesten of andere hoogere machten. Overtreding brengt onheil aan en kan worden gestraft. Ook bepaalde handelingen kunnen pëmali zijn. Soms gaat de toepassing zoover dat zij de ontwikkeling der beschaving tegenhoudt (Mentawei-eilanden) en handel en verkeer ernstig belemmert. Pëmali is over den geheelen archipel verbreid en heeft naast groote overeenkomst vele locale afwijkingen.

Pëmatangsiantar, hoofdplaats der afdeeling Simeloengoen en de Karolanden alsmede van de onderafdeeling Simeloengoen, van het gouvernement Oostkust van Sumatra. De plaats heeft een gemeenteraad onder voorzitterschap van den assistent-resident, hoofd der genoemde afdeeling. Zij telt ruim 15.000 inwoners, waaronder ruim 300 Europeanen, bijna 5.000 Chineezen en bijna 500 andere Vreemde Oosterlingen.

Pendåpå, een open voor- of achtergalerij aan het huis van aanzienlijke Javanen. Vorstelijke pendåpå's heeten bangsal.

Pendawa-Rajeu, zelfbesturend landschap in de onderafdeeling Idi, afdeeling Oostkust van Atjeh, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden.

Pendidikan Nasional Indonesia (P.N.I.). Extremistische Inlandsche organisatie van z.g. onafhankelijke groepen van nationalisten, die behoorden tot den aanhang der voormalige Partai Nasional Indonesia en niet konden instemmen met de oprichting van de Partai Indonesia (zie aldaar).

Onder leiding van Mohammad Hatta streeft de nieuwe P.N.I. naar de instelling van een republiek onder inheemsch gezag met de volkssouvereiniteit als grondslag. Het aantal leden bedraagt ongeveer 1000. P. B.

Pendopo, zie **Pendåpå.**

Pengalèngan, plaatsje ten Zuiden van Bandoeng, bekend en gezocht recreatie- en herstellingsoord, schitterend gelegen op 1500 M. hoogte met een heerlijk, koel klimaat.

Pënida (Noesa), eiland in Straat Lombok, behoorende tot de onderafdeeling Kloengkoeng, afdeeling Zuid-Bali, residentie Bali en Lombok.

Pënjoe, zie **Schildpadden.**

Pënoeboe, hoofdplaats der onderafdeeling Lingga, afdeeling Tanjoengpinang, residentie Riouw en Onderhoorigheden. De plaats ligt op het eiland Selajar.

Pëpatih, zie **Patih.**

Peper. De peperplant is een meerjarige klimplant. Men onderscheidt witte peper (Mal. lada poetih of lada soelah) en zwarte peper (Mal. lada hitam). Het Jav. woord is maritjo (Ngoko) en marios (kro-

mo). De plant heeft noodig een warm, regenrijk klimaat. Zij wordt in den archipel voornamelijk geteeld op Sumatra (Atjeh en de Lampongs), de Riouw-Lingga archipel, Bangka en Zuid-Oost-Borneo. De plant kan 25 jaren vruchten dragen; in het algemeen levert zij twee oogsten per jaar. De bessen ondergaan een fermentie-proces; daarna wordt de korrel er van afgescheiden.

Peper was reeds in de oudheid een zeer gezochte specerij. Toen de Nederlanders de specerijen zelf uit Indië gingen halen, was peper het belangrijkste handelsartikel omdat daarvan een belangrijkere afzet was dan van kruidnagels en muskaatnoten. Nog in het eerste kwart van de 18e eeuw bedroeg de omzet van peper een derde van de waarde van alle producten der Compagnie. In Bantam bestond de gedwongen pepercultuur. Geleidelijk verplaatste deze cultuur zich naar de Lampongs en op het einde der 18e werd dit artikel op Java nagenoeg niet meer geteeld.

Geheel in overeenstemming met de oogstresultaten, welke een kleine opbrengst in de Lampongs (zwarte peper) en een ruim beschot op Bangka (witte peper) opleverden, daalde het witte product in 1931 veel sterker in prijs dan het zwarte. Vooral door de intensieve - hoofdzakelijk door Chineezen gedreven - cultuur van Bangka was deze gang van zaken nadeelig; de werkzaamheden werden aldaar dan ook sterk ingekrompen.

De totale uitvoerwaarde van peper uit de buitengewesten bedroeg 19.8 millioen gulden in 1931 tegen 48.4 millioen gulden in 1929.

Pĕrdikan-Desa, zie **Desa.**

Perhimpoenan Indonesia (P.I.). Revolutionnair-nationalistische vereeniging te 's Gravenhage, in 1924 gevormd uit een aldaar bestaande vereeniging van Indische studenten, de Indische Vereeniging geheeten.

Op grond, dat zij zich schuldig hadden gemaakt aan opruïng bij geschrifte en in het openbaar (v.n. in het vereenigingsorgaan Indonesia Merdeka, d.i. vrij Indonesië) tegen het openbaar gezag, werden eenige leiders, w.o. Mohammad Hatta, in 1927 in preventieve hechtenis gesteld en strafrechtelijk vervolgd. Begin 1928 werden zij door de Arrondissements Rechtbank van het hun ten laste gelegde vrijgesproken.

De door hen ontwikkelde revolutionnaire denkbeelden nopens de in de nationale vrijheidsbeweging aan te wenden strijdmiddelen werden in Indië verbreid en door sommige volksleiders op Java overgenomen en in toepassing gebracht.

P. B.

Periodieke Publicaties, welke van regeeringswege worden uitgegeven zijn opgenomen in de Bijlagen van het Eerste Gedeelte van de Regeerings-almanak voor Nederl.-Indië (1933, bijlage B.B.B. blz. 725*).

Perkeniers, zie **Molukken** en **Muskaatnoot.**

Perkoempoelan Politiek Katholiek di Djawa (P.P.K.D.). Politieke vereenigingen van Inlandsche Katholieke Christenen, in Februari 1925 te Jogja opgericht.

P. B.

Perkoetoet, zie **Duiven.**

Persatoean Bangsa Indonesia (P.B.I.). Een in October 1930 gevormde nationalistische Inlandsche vereeniging, welke als voortzetting in wijdere kringen is aan te merken van een in Juli 1924 te Soerabaja door Dr. R. Soetomo opgerichte Indonesische Studieclub.

De vereeniging, Indonesische Volkseenheid geheeten, streeft naar de uiteindelijke emancipatie van land en volk. Zij tracht dat doel langs geleidelijken en wettigen weg te bereiken door positieven arbeid van maatschappelijken en economischen aard te verrichten, met handhaving van strikte neutraliteit ten aanzien van den godsdienst.

De voor het meerendeel in Oost-Java gevestigde leden dezer organisatie hebben, zoowel op maatschappelijk als op economisch terrein nuttigen arbeid verricht. Zoo hebben zij veel bijgedragen tot oprichting van internaten, van een vrouwentehuis, een weefschool, een

nijverheidscentrale van coöperatieve instellingen, alsook van een Bank National Indonesia. P. B.

Persatoean Moslim Indonesia (P.M.I. of Permi). Een in Sumatra's Westkust uit Islamietische schoolvereenigingen, Thawalib genaamd, in 1930 georganiseerde moderne beweging onder theologische studenten, gericht tegen maatschappelijke toestanden en verhoudingen, welke als ouderwetsch worden aangemerkt.

De organisatie omvat een 5000-tal leden.

Met behulp van vrouwen- en jeugdafdeelingen wordt de beweging in politieke, gezagsvijandige richting gestuwd. In vergaderingen, bijeenkomsten en cursussen wordt stemming gemaakt tegen „imperialisme en kapitalisme" en daarbij de meening verkondigd, dat alleen in een vrij Mohammedaansch land de Islam in volle vrijheid kan worden beleden. P. B.

Persatoean Perhimpoenan² Politiek Kebangsaän Indonesia (P.P. P.K.I.). Federatie van nationalistische vereenigingen, in December 1927 onder leiding van Ir. Soekarno opgericht met het doel eenheid en vastheid te brengen in de actie der aangesloten organisaties. Zetel van het dagelijksch bestuur is Batavia. P. B.

Perserikatan Kaoem Christen (P.K.C.). Politieke vereeniging van Inlandsche Protestantsche Christenen te Semarang; in 1929 aldaar opgericht. P. B.

Personeele Belasting, zie **Belastingen.**

Pesantrèn, verblijfplaats der santri's of leerlingen van een Mohammedaansche godsdienstschool, pesantrèn geheeten. De pesantrèn kan om of bij een moskee zijn gelegen. Dit is echter niet noodzakelijk. Het is een nederzetting op zich zelf. De santri's zijn er evenals de leeraren (goeroe of kiai) intern. De school beoogt hoogere godsdienstwetenschappelijke vorming c.a. dan het gewone godsdienstonderwijs van den goeroe koran, hetwelk gewoonlijk niet veel meer omvat dan het reciteeren van den Arabischen tekst van den koran.

Het onderwijs aan een pesantrèn omvat de Islam-wetenschap: de plichtenleer, de geloofsleer en de mystiek, zooals die in de kitâbs (boeken) der gezaghebbende schrijvers zijn toegelicht.

Bij de pësantrèns wonen soms heiligen en kluizenaars.

De goeroe's hebben soms te Mekka of Cairo gestudeerd.

Op Java zijn honderden pësantrèns. Sommige pësantrèns worden bekostigd uit wakaps (zie **Wakap** en slot van **Islam**).

Op de buitengewesten heeft men geen pësantrèns, maar wel gelijksoortige inrichtingen welke op Sumatra aan de Soerau zijn verbonden.

Pest, Pestbestrijding. Pest wordt veroorzaakt door pestbacillen, welke op den mensch worden overgebracht door de rattenvloo van met pest besmette ratten.

Daar op Java (en ook op de overige eilanden) ratten veelvuldig voorkomen is de pestbestrijding hoofdzakelijk ingesteld op het zoo veel mogelijk verwijderd houden van ratten van menschen. De ziekte heeft een hoog sterftecijfer en uit zich in drie vormen: builenpest, longpest en bloedpest.

Op Java werd de ziekte het eerst epidemisch geconstateerd in 1911. Sedert is deze ziekte niet van Java geweken. Om het hiermede gemoeide groote belang is van gouvernementswege ingesteld de **dienst der pestbestrijding,** ressorteerende onder den dienst der volksgezondheid. De dienst der pestbestrijding op Java is onderverdeeld in: 1. de inlichtings- en klinische dienst, 2. de dienst der woninginspectie en van het bouwtoezicht, 3. de dienst der woningverbetering. De beide eerstgenoemde diensten staan onder de gewestelijke leiders, of als zoodanig dienstdoende artsen, die der woningverbetering onder bestuursambtenaren in het bijzonder met de pestbestrijding belast. Beide categorieën ambtenaren met hun tot den dienst der volksgezondheid behoorend personeel, zijn toegevoegd aan de inspecteurs der volks-

gezondheid der onderscheidene gebieden.

De in Ned.-Indië wegens pest besmet verklaarde plaatsen worden bekend gemaakt in de Javaansche courant.

Ten aanzien van deze ziekte blijft de grootste waakzaamheid geboden. Weliswaar overschreed in 1931 het aantal gerapporteerde sterfgevallen aan deze ziekte (4539) het totaal van het voorafgaande jaar slechts met eenige honderden, maar vooral in West-Java en in het achterland van Tegal dook de ziekte telkens op in tot dusver nog niet door pest bezochte plaatsen. Door, voor zoover betreft longpest, de eerste gevallen af te zonderen, en waar het builenpest gold, de woning van ratten te zuiveren, gelukte het veelal de ziekte in haar vooruitgang te stuiten.

De belangrijkste haarden van besmetting waren einde 1931 de regentschappen Temanggoeng met 1213 sterfgevallen, Tegal met 1032 sterfgevallen, Madjalenka met 454 sterfgevallen, Bandoeng met 560 en Tasikmalaja met 209 sterfgevallen.

Met de woningverbetering, welke tot nu toe het meest afdoende bestrijdingsmiddel is gebleken, wordt geregeld voortgegaan. Op Java werden 73.397 woningen rattenvrij gemaakt. Op een blijvenden goeden staat dezer huizen en op een behoorlijke bewoning wordt door den dienst der pestbestrijding en door het binnenlandsch bestuur geregeld toezicht gehouden.

Pĕtai (Mal.), pĕté (Jav.), boom met peulvruchten, welker zaden hoogst onaangenaam rieken doch door de Inlanders, die ze rauw of geroosterd eten, zeer gewild zijn. De boom wordt dan ook op de erven der Inlanders aangeplant.

Pĕtinggi, naam van een desahoofd op Java. Zie onder **Desa.**

Pĕtis is een uit garnalen bereid extract, hetwelk als toespijs voor de rijsttafel wordt gebruikt.

Pĕtjoek, aalscholver; petjoek oelar, slangenhalsvogel, zie **Roeivoetigen.**

Petroleum, zie **Aardolie.**

Peureula, zelfbesturend landschap der onderafdeeling Langsa, afdeeling Oostkust van Atjeh, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden.

Peusangan, zelfbesturend landschap der onderafdeeling Bireuën, afdeeling Noordkust van Atjeh, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden.

Peutoë, zelfbesturend landschap der onderafdeeling Lho' Soekon, afdeeling Noordkust van Atjeh, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden.

Pharmacie. De uitoefening der artsenijbereidkunst, waaronder wordt verstaan het tot geneeskundig doel bereiden of leveren van geneesmiddelen, is alleen geoorloofd aan apothekers en apothekers-assistenten, de laatsten onder deskundig toezicht, mitsgaders aan geneeskundigen op plaatsen waar geen apothekers zijn gevestigd.

Verkoopen van Chineesche en zoogenaamde Inlandsche geneesmiddelen wordt niet aangemerkt als uitoefening der artsenijbereidkunst.

Voor de toelating gelden dezelfde bepalingen als voor genees-, heel-, verlos- en tandheelkundigen, met dien verstande dat de viseering van het bewijs van bevoegdheid geschiedt door den inspecteur-pharmaceut bij den dienst der volksgezondheid. De geneesmiddelen die in elke apotheek in Ned.-Indië, alsmede die door iederen apotheekhoudenden geneesheer in voorraad moeten worden gehouden, zijn vastgesteld. De inspecteur-pharmaceut is belast met de inspectie over de burgerlijke apotheken. Ook andere apothekers kunnen daarvoor worden aangewezen.

Voor de opleiding tot apothekersassistent zie onder **Onderwijs.**

Phosphaat, phosphorzure kalk (tricalcium phosphaat), wordt als meststof gebruikt; in Indië in concreties en aders gevonden in neogenen kalksteen in het Kromonggebergte (Cheribon) en op het eiland Ajawi of Mias Kairoe ten N.W. van de Schouteneilanden bij Nieuw-Guinee; in guanolagen (afzettingen van dierlijke excremen-

Piek van Kerintji, Moearalaboeh — Sumatra's Westkust.

ten) op het eiland Kabia ten Z. van Saleier (afdeeling Bonthain, Celebes). Het voorkomen in Cheribon wordt sinds 1929 ontgonnen; de productie in dat jaar bedroeg 3172 ton met een gehalte van 18-38 %, in 1930: 1258 (12-30 %) en in 1931 slechts 110 ton met 27 % phosphorzuur.

Onder guano verstaat men excrementen van vogels en vleermuizen, waarin phosphorzure kalk en stikstofverbindingen voorkomen; het gehalte aan phosphorzure kalk is betrekkelijk gering. In streken met veel neerslag verdwijnt de guano spoedig, vandaar dat guanolagen slechts voorkomen in regenarme gebieden. Vleermuizenguano wordt in vele grotten van Indië aangetroffen en in centra van cultuur geëxploiteerd. In het noorden van Bantam zijn speciaal houten torens opgericht voor verblijfplaats van vleermuizen om op deze wijze vleermuizenguano te verzamelen. - In verband met de aanwezigheid van phosphaat in het Kromonggebergte en het belangrijke phosphaatvoorkomen op Christmaseiland, 190 mijl ten Z. van West Java nemen enkele geologen aan dat in vóórhistorischen tijd in dit gebied een woestijnklimaat heeft geheerscht. D.

Pidië (XII Moekims), waartoe ook behooren (V Moekins) Kale en Laweuëng; zelfbesturend landschap der onderafdeeling Sigli, afdeeling Pidië, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden.

Pidjit (Mal.), pidjët (Jav.), specifiek inheemsche methode van lichaamsmassage, waaraan ook Europeanen, vooral Europeesche dames, zich gaarne onderwerpen.

Piek van Indrapoera of **Piek van Kërintji,** zie onder **Indrapoera** en **Kërintji-Indrapoera.**

Pikoel, zie onder **Munten, Maten en Gewichten.**

Pinang (Mal.), een allerwege in Indië gekweekte palm. De latijnsche naam is areca; men noemt dezen palm ook wel betelpalm en de vrucht betelnoot, omdat de vrucht veel wordt gebruikt bij het sirih (betel) kauwen. Zie **Sirih.**

Atjeh is de voornaamste producent. In 1929 werd voor 9,3 millioen gulden uitgevoerd, waarvan voor 7,3 millioen gulden van de buitengewesten en voor 2 millioen gulden van Java. Voor 1931 bedroegen deze getallen 5,8; 4,3 en 1,5. De roode pinang wordt als sierplant gekweekt.

Pineuëng (III Moekims), zelfbesturend landschap der onderafdeeling Sigli, afdeeling Pidië, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden.

Pini (Poelau), een der Batoeeilanden, behoorende tot de residentie Tapanoeli (afdeeling Nias).

Pinoh-Landen, rechtstreeks bestuurd district der onderafdeeling van Melawi, afdeeling Sintang, residentie Westerafdeeling van Borneo; hoofdplaats Kotabaroe. Het district is het stroomgebied der Pinoh, een zijrivier van de Melawi. De bevolking bestaat uit Moslimsche Dajaks.

Pinrang, onderafdeeling met gelijknamige hoofdplaats der afdeeling Parepare, gouvernement Celebes en Onderhoorigheden. De onderafdeeling bestaat uit de zelfbesturende landschappen Sawito, Batoelapa en Kasa, en telt bijna 77.500 inwoners, waaronder een 3-tal Europeanen en 56 Chineezen.

Piroe, hoofdplaats der onderafdeeling West-Ceram, afdeeling Amboina, residentie der Molukken, gelegen aan de baai van Piroe.

Pisang (Mal.), banaan, wordt allerwege in den archipel om de vruchten aangeplant. De plant komt in tal van soorten voor: pisang radja seréh, pisang radja, pisang mas, pisang batoe (met pitjes), pisang Ambon (vitamine-rijk en naar men zegt goed voorbehoedmiddel en geneesmiddel tegen amoebedysenterie) enz. De bladeren worden gebruikt voor verpakking van voedingsmiddelen.

Pisang (Poelau). Een bekend eilandje bij Padang; ook andere minder bekende eilandjes heeten aldus.

Pithecanthropus Erectus (overeind gaande aapmensch of menschaap) noemde Dr. Eugène Dubois

het wezen waarvan hij de fossiele overblijfselen (een volledigen schedel, een dijbeen en twee kiezen) bij Trinil (Ngawi) op Java in 1892 vond. Het dier staat tusschen den gibbon en den mensch.

Pitoe'oeloema-salo, zie **Boven-Binoeang En Pitoe'oeloema-salo.**

Pitoempanoealanden, d. z. de zeven landschappen. Deze behooren bij het zelfbesturende landschap Wadjo, onderafdeeling van dien naam, afdeeling Bone, gouvernement Celebes en Onderhoorigheden.

Pitrah (Ar. fitrah), de liefdegave die ieder geloovig Mohammedaan die daartoe in staat is aan het einde van de vastenmaand moet opbrengen. Zij moet in natura worden opgebracht. Evenals de zakat (zie **djakat**) is zij bestemd voor de armen en evenals de zakat komt zij practisch ook ten goede aan de moskeebeambten. Gewoonlijk wordt zij niet in natura doch in geld opgebracht.

Pladjoe. Nederzetting van de Bataafsche Petroleum Maatschappij aan de Moesi, beneden de hoofdplaats Palembang. Door pijpleidingen wordt de petroleum van de terreinen dezer maatschappij nabij Moearaenim naar Pladjoe gevoerd, waar het product wordt geraffineerd en de bijproducten (zie onder **Aardolie**) worden gefabriceerd.

Plakaat Pandjang (d.i. het lange plakaat). Aldus heet de door van den Bosch als commissaris-generaal in 1833 na den padri-oorlog getroffen regeling voor Sumatra's Westkust, waarbij aan de bevolking haar politieke en huishoudelijke rechten alsmede vrijdom van belasting werden gewaarborgd. Met de voortschrijding der bestuursbemoeienis moest in den loop der tijden herhaaldelijk - in het belang der bevolking zelve - tegen deze toezegging in worden gehandeld. Laatstelijk in 1908 toen de dwangcultures werden afgeschaft en een directe belasting in geld werd ingevoerd, hetwelk leidde tot den grooten opstand in dat jaar.

Plancius (Petrus), geb. 1552 te Dranoutre in West-Vlaanderen, overleden te Amsterdam 15 Mei 1622, was een veelzijdig man. Van beroep predikant - en wel een der meest invloedrijke van zijn tijd - was hij tevens een beroemd aardrijkskundige. Het is vooral in deze laatste kwaliteit dat hij voor Indië van belang is geweest, en wel in het zoeken van den weg naar Indië, zoowel om den Noord als om de Kaap. Van de gegevens van van Linschoten (zie aldaar) maakte hij gebruik bij het zoeken naar betere middelen tot het bepalen van de geografische lengte en breedte op zee. Op zijn aansporen werd Cornelis de Houtman op kosten van Amsterdamsche kooplieden naar Portugal gezonden om daar in het geheim inlichtingen in te winnen over den handel op Indië. Op zijn instigatie werden drie tochten om den Noord uitgerust, alle zonder succes, de laatste in 1596 de bekende tocht onder Willem Barentsz en Jacob van Heemskerk.

Intusschen was genoemde De Houtman (in 1595 vertrokken, in 1597 teruggekeerd) om de Kaap vertrokken: aan boord bevond zich de stuurman Pieter Dircksz. Keyser, een leerling van Plancius. Ook voor de tweede tocht onder Van Neck (1598-1600) interesseerde Plancius zich. De stuurlieden hadden vooraf van hem onderricht ontvangen; oud-leerlingen brachten hem nieuwe gegevens. Ook financieel steunde Plancius, die een vermogend man was, deze en volgende tochten. In de vier eerste tochten nam hij aandeel voor *f* 100.000, voor dien tijd een enorm bedrag.

In 1607 richtte hij met Willem Usselincx de West-Indische Compagnie op. Hij steunde ook een Fransche Oost-Indische Compagnie. Het was hem er vooral om te doen ontdekkingsreizen te bevorderen, de Spanjaarden te bestrijden en - toen de weg naar Indië was gevonden - het Evangelie te verbreiden.

Plangi (Mal.), beter pelangi, regenboog, van pĕlang, veelkleurig. Onder kain plangi verstaat men doeken welke door het plangi- of rijgprocédé in kleuren zijn versierd.

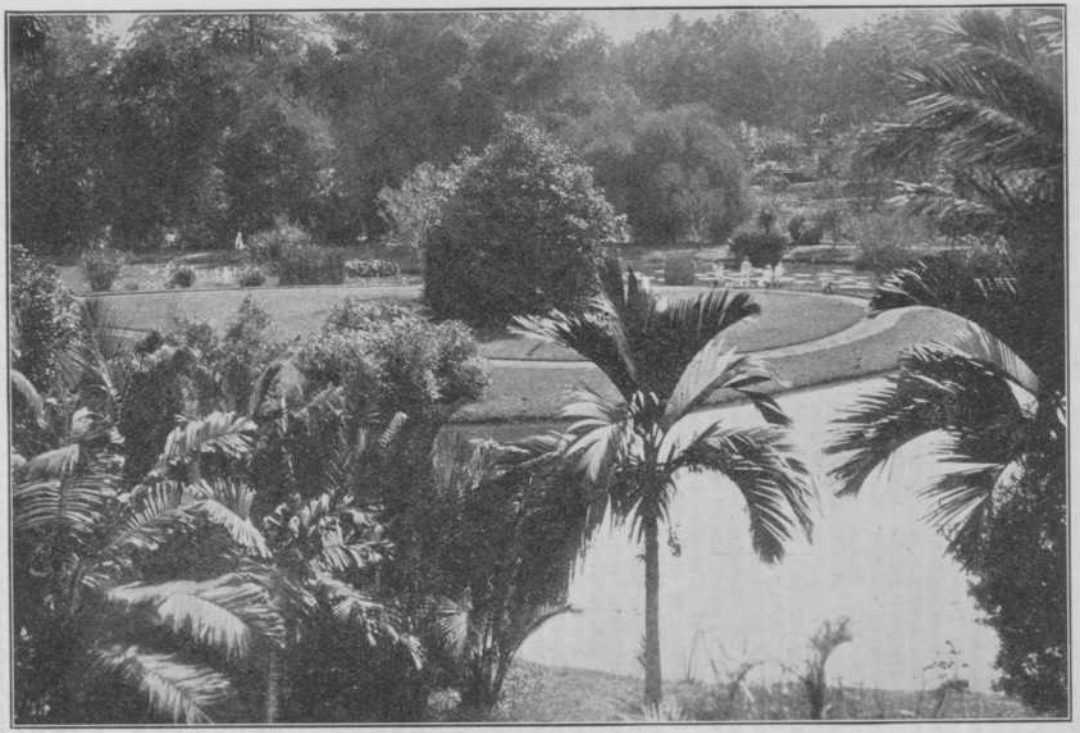

's Lands Plantentuin te Buitenzorg.

Deze doeken worden gebruikt als slèndang, sjerp, borstdoek of zakdoek en worden vervaardigd uit witte zijde of katoen, geregen met ananas-draad en verder geverfd. Plangiwerk wordt gemaakt op Java, Sumatra, Borneo en - het fraaiste - op Bali.

Plankton. Hieronder verstaat men de microscopische plantjes en diertjes die vrij zwemmen of drijven in de oppervlakkige waterlagen (behoorende tot de pelagische fauna - zie onder **Fauna** - en die het oervoedsel zijn van al wat in zee leeft. Aangezien dierlijk leven niet mogelijk is zonder planten - alleen deze hebben het vermogen uit anorganische stoffen organische te vormen, hetwelk alleen mogelijk is in het licht, dus in zee nabij de oppervlakte - is het plantaardige plankton (phytoplankton) de bron van alle leven in zee. Het dierlijke plankton (zoöplankton) dient tot voedsel van de grootere dieren, in de eerste plaats van de pelagische dieren.

Plantengroei, zie **Flora.**

Plantentuin ('s Lands). Onder dit instituut zijn zooveel mogelijk samengebracht alle tot het departement van economische zaken behoorende instellingen, die abstract natuurwetenschappelijk onderzoek beoogen. Aan het hoofd staat de directeur van 's Lands Plantentuin, die ondergeschikt is aan den directeur van genoemd departement.

Tot 's Lands Plantentuin behooren:

1. **Het bureau van 's Lands Plantentuin,** waarvan de directeur de algemeene leiding heeft. Onder diens rechtstreeks beheer staan het natuurmonument Tjibodas-Goenoeng Gedeh, het logeergebouw van den bergtuin te Tjibodas en de berghutten te Kandang Badak en Lebak Saät op 2400 M. hoogte gelegen en de hut op den top van den Goenoeng Pangerango, 3000 M. Zoowel het natuurmonument als deze gebouwen zijn in de eerste plaats bestemd voor de studie van het tropische oerwoud en van de bergflora en -fauna.

2. **De botanische tuin te Buitenzorg, cum annexis.** Deze tuin geeft een zoo volledig mogelijk overzicht van de flora van Ned.-Indië. Men treft er behalve planten van den Maleischen archipel ook een niet onbelangrijk aantal gewassen uit andere tropische landen aan en wel voornamelijk zulke, die uit een wetenschappelijk, economisch of tuinbouwkundig oogpunt belangrijk zijn. Door den tuin wordt, voor zoover dit mogelijk is, voor gouvernementsinstellingen en in bijzondere gevallen ook voor particulieren, plantmateriaal beschikbaar gesteld. Geregeld wordt materiaal voor wetenschappelijke onderzoekingen op aanvraag verstrekt aan onderzoekers in het moederland en in den vreemde. De plantentuin staat in ruilverkeer met bijna alle botanische instellingen van de wereld. De tot den botanischen tuin behoorende bergtuin te Tjibodas dient voornamelijk voor het kweeken van die gewassen, die te Buitenzorg niet of niet goed willen groeien, in de eerste plaats dus van meer sub-tropische planten (afkomstig van Australië, Zuid-Japan, Zuid-Europa, enz.).

Het oerbosch, dat de hellingen van den Goenoeng Gedeh en van den Goenoeng Pangerango bedekt, is tot aan de toppen dier bergen tot natuurmonument verklaard en voor studiedoeleinden aan den tuin toegevoegd.

In 1914 werd de Sibolangit (Oostkust van Sumatra) een filiaal van 's Lands plantentuin opgericht, onder beheer van den opperhoutvester van de Oostkust van Sumatra.

's Lands plantentuin werd in 1817 gesticht door Dr. C. G. L. Reinwardt, die in 1815 commissarissengeneraal naar Indië vergezelde. Onder het directoraat van Dr. Melchior Treub (1880-1909) ontwikkelde deze instelling zich tot een wereldinstituut.

3. **Het herbarium en museum voor systematische botanie.** Deze inrichting is belast met het bestudeeren en bekend maken van de flora van Ned.-Indië en wat met dat werk in verband staat.

4. **De botanische laboratoria** (zie onder **Laboratoria**).

5. **Het zoölogisch museum en laboratorium te Buitenzorg.**

Het zoölogisch museum omvat een voor het publiek toegankelijke openbare verzameling van de voornaamste diervormen van den archipel en een slechts op aanvraag toegankelijke systematische verzameling, waarin zooveel mogelijk alle diersoorten van den archipel vertegenwoordigd zijn.

6. **Laboratorium voor het onderzoek der zee te Batavia** (zie onder **Laboratoria**).

7. Het **phytochemisch laboratorium** (zie onder **Laboratoria**).

Platina: Komt evenals diamant en chromiet in zeer basische gesteenten, peridotieten en serpentijnen voor. Het is tot nu toe slechts op secundaire ligplaats met goud en diamanten gevonden in diamant- en goudwasscherijen van West- en vooral in Z.O. Borneo, bij Tjampaka, Goenoeng Basoeng, en Goenoeng Lawak. De Inlanders noemen het mas koetih en wierpen het wegens zijn onsmeltbaarheid weg. Verder is dit metaal gevonden op Batjan met stofgoud in alluvionen.

D.

Platoek, zie **Spechten.**

Platvisschen (Mal. ikan sabelah) leven op den bodem der zee; hun vorm - sterk zijdelings afgeplat - is met hun levenswijze in overeenstemming. De naar den bodem gekeerde zijde is licht gekleurd; soms is dit de linker, soms de rechterzijde. In de Indische wateren komen talrijke soorten voor, meest te klein om van eenig belang te zijn voor de visscherij. Sommige soorten **tong** (Mal. **ikan lidah**) en de z.g. **bot** of **ikan lankau** maken hierop een uitzondering. De laatste is het minst asymmetrisch; één oog ligt op den rand.

Plevieren. Van deze familie zijn sommige soorten in Indië inheemsch, andere komen er als trekvogels in den West-moesson uit Siberië en Noord-China. Hiertoe behoort de **watersnip,** waarop druk wordt gejaagd en onderscheidene soorten **strand- en oeverloopers** en **plevieren.**

Poejoeh (Boeroeng), zie **Kwartels.**

Poelasan, zie **Kapoelasan.**

Poelaulaoet, onderafdeeling en district der afdeeling Zuid-Oostkust van Borneo, residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, onder een gezaghebber B.B. met standplaats Kotabaroe. De onderafdeeling bestaat uit het district van dien naam, gevormd door het eiland Poelaulaoet met de daaromheen gelegen eilanden, waaronder het eiland Seboekoe, en verdeeld in de onderdistricten Noord Poelaulaoet en Zuid Poelaulaoet. De onderafdeeling telt circa 29.500 inwoners, waaronder bijna 200 Europeanen en ruim 1100 Chineezen.

Het eiland Poelaulaoet is van Borneo gescheiden door Straat Laoet. In het Noorden van het eiland komen steenkolenlagen voor, die eerst werden geëxploiteerd door een particuliere maatschappij en later door het gouvernement. Deze exploitatie bleek op den duur niet rendabel te zijn, zoodat zij thans is stopgezet. Het eiland was tot 1905 een onderhoorigheid van Tanah Boemboe. Daarna behoort het evenals Tanah Boemboe zelf tot het rechtstreeks bestuurd gebied. De hoofdplaats Kotabaroe is mede afdeelingshoofdplaats.

Poelau Laoet of **Noord Natoena eilanden,** zie **Poelautoedjoeh.**

Poelau Samboe, zie **Samboe.**

Poelau Sembilan, eiland in de Aroe-baai (Oostkust van Sumatra).

Poelau Tello, hoofdplaats der onderafdeeling Batoe-eilanden, afdeeling Nias, residentie Tapanoeli.

Poelau Tjinko, eilandje bij Painan, Sumatra's Westkust. De Compagnie vestigde hier in 1666 een loge. Later zetelde er een resident en lag er garnizoen. De ruïnes van het fort zijn er nog aanwezig.

Poelautoedjoeh, onderafdeeling der afdeeling Tandjoengpinang, residentie Riouw en Onderhoorigheden, onder een Controleur B.B. met standplaats Tarèmpa op het eiland Siantan. De onderafdeeling bestaat uit de volgende eilandengroepen: 1. de Anambas-eilanden, waarvan

de voornaamste eilanden zijn Poelau Matah, Poelau Siantan (waarop de hoofdplaats Tarèmpa) en Poelau Djemadja; 2. de Natoenaeilanden, waarvan de voornaamste eilanden zijn Poelau Boengoeran of Groot-Natoena, Poelau Soebi en de Poelau Poelau Serasan of Zeeroovers eilanden; 3. Noord-Natoena of Poelau Laoet eilanden. De Tambĕlan eilanden die tot den Poelautoedjoeh-archipel behooren, ressorteeren onder de onderafdeeling Tandjoengpinang. De bevolking bestaat uit Maleiers, Minangkabauers uit de Kwantan-districten, Chineezen en Orang Laoet. Het aantal inwoners bedraagt ruim 27.000, waaronder een 4-tal Europeanen en bijna 2.000 Chineezen.

De hoofdmiddelen van bestaan zijn de vischvangst (naar tripang en schelpen) en de klappercultuur (copra). De handel is hoofdzakelijk in handen van Chineezen. Op onderscheidene eilanden komt goed timmerhout voor.

Poelau Wé, zie **Sabang.**

Poenale Sanctie, zie **Koelicontract,** enz.

Poenans zijn nomadische Dajaks welke worden aangetroffen in onderscheidene afgelegen gebieden van Borneo, voornamelijk de brongebieden der Mahakam- en Kapoeas-rivieren en andere in het Zuiden uitmondende rivieren, dus in het gebergte van Centraal-Borneo. Zij leven voornamelijk van de jacht met het blaasroer en van de inzameling van boschproducten, welke zij tegen andere artikelen inruilen. In den regel zijn zij geen koppensnellers. De mannen dragen een tjawat (lendegordel) van boomschors, de vrouwen een lendedoek. Zij tatoeëeren zich. Polygamie schijnt niet, poliandrie (één vrouw met meer mannen) soms wel voor te komen. Geleidelijk gaan zij over tot het zich vestigen op vaste woonplaatsen.

Poentjak, bekende bergpas, waarover de weg Buitenzorg-Sindanglaja-Tjiandjoer gaat.

Poepoek, tooverbrij der Bataks (zie aldaar).

Poerba, zelfbesturend landschap in de onderafdeeling Simeloengoen, afdeeling Simeloengoen en de Karolanden, gouvernement Oostkust van Sumatra. De rijstbouw op sawahs en de veeteelt zijn er van belang. Het is een welvarende streek, grenzende aan het Tobameer. De hoofdplaats Pematangpoerba ligt aan een autoweg.

Poerbolinggo, regentschap, district en onderdistrict met gelijknamige hoofdplaats der residentie (afdeeling) Banjoemas, provincie Midden-Java. Het regentschap is verdeeld in de districten Poerbolinggo (onderverdeeld in de onderdistricten Poerbolinggo, Koetasari, Kalimanah, Kemangkon en Kaligondang), Bobotsari (onderverdeeld in de onderdistricten Bobotsari, Mrebet, Karanganjar en Karangredja) en Boekatedja (onderverdeeld in de onderdistricten Boekatedja, Kedjobong, Karangmontjol en Rembang). Het regentschap telt bijna 419.000 inwoners, waaronder een 130-tal Europeanen en ruim 2200 Chineezen.

De vulkaan Slamĕt (3428 M.) ligt gedeeltelijk binnen dit gebied, hetwelk ook wordt doorstroomd door de Kali Serajoe. Het Sĕrajoedal waar de bekende groote irrigatiewerken zijn aangelegd is het dichtstbevolkte gedeelte. De hoofdplaats Poerbolinggo is aan den spoorweg gelegen.

Poeri; aldus is de naam van de paleizen der voormalige vorsten op Bali, dus wat de kraton op Java is.

Poerwakarta, hoofdplaats van het regentschap Krawang en van het district en onderdistrict Poerwakarta, residentie (afdeeling) Batavia, provincie West-Java. De plaats ligt aan den spoorweg.

Poerwodadi, hoofdplaats van het regentschap Grobogan en van het district en onderdistrict Poerwodadi, residentie (afdeeling) Semarang, provincie Midden-Java. De plaats ligt aan den spoorweg.

Poerwokĕrto, regentschap, district en onderdistrict met gelijknamige hoofdplaats, der residentie (afdeeling) Banjoemas, provincie Midden-Java. Het regentschap is verdeeld in de districten Poerwokĕr-

to (onderverdeeld in de onderdistricten Poerwokĕrto, Keboemen, Patiradja en Karanglewas), Adjibarang (onderverdeeld in de onderdistricten Adjibarang, Pakoentjen en Tjilonkok) en Djatilawang (onderverdeeld in de onderdistricten Djatilawang, Wangon, Rawalo en Loembir). Het regentschap telt bijna 400.000 inwoners, waaronder 883 Europeanen en ruim 4000 Chineezen.

De vulkaan Slamĕt (3428 M.) ligt gedeeltelijk binnen dit gebied. Op de Zuidoostgrens loopt de Kali Serajoe. De hoofdplaats Poerwokĕrto ligt aan den spoorweg.

Poerworĕdjo, regentschap, district en onderdistrict, met gelijknamige hoofdplaats, der residentie (afdeeling) Kĕdoe, provincie Midden-Java. Het regentschap is verdeeld in de districten Poerworedjo (onderverdeeld in de onderdistricten Poerworedjo, Bajan en Banjoeoerip), Loano (onderverdeeld in de onderdistricten Loano, Bener, Banjoeasin en Gebang) en Tjangkrep (onderverdeeld in de onderdistricten Tjangkrep, Bagelen en Kaligesing). Het gebiedsdeel telt ruim 281.000 inwoners, waaronder bijna 900 Europeanen en ruim 2000 Chineezen.

De hoofdplaats Poerworedjo ligt aan den spoorweg.

Poesaka (Skr.). Hieronder verstaat men in het algemeen erfstukken die heilaanbrengend zijn en waaraan bovennatuurlijke kracht is verbonden. Zij worden door de familie in groote eere gehouden. De rijkssieraden der vorsten, kabĕsaran zijn belangrijke poesaka's. Het afstaan van de rijkssieraden (zie aldaar) aan den overwinnaar beteekent het afstand doen van de regeermacht. Hoewel poesaka feitelijk alleen erfgoed beteekent hecht men er op Java uitsluitend de beteekenis aan, zooeven omschreven.

Bij de Minangkabauers (zie aldaar) echter heeft het de oorspronkelijke beteekenis van erfgoed, harto poesako, het aan de familie behoorend onverdeelbaar geërfd bezit, naast harto pentjarian, het zelf verworven bezit, waarover de eigenaar vrijelijk mag beschikken. Ook de familietitel, de galar wordt galar poesako genoemd.

Poespo, bekend plaatsje (hoofdplaats van het district Tĕnggĕr van het regentschap Pasoeroean) in de residentie (afdeeling) Malang, provincie Oost-Java. Het ligt 640 M. boven den zeespiegel, heeft een koel, gezond klimaat en ligt aan den weg van Pasoeroean naar Tasari.

Poetih (Kajoe), zie **Kajoepoetih.**

Poewasa, zie **Vastenmaand.**

Politie. Nog in het begin dezer eeuw was van een behoorlijke organisatie der politie in Nederlandsch-Indië weinig sprake en de algemeene veiligheidstoestand liet dan ook nog altijd te wenschen.

In hoofdzaak was men aangewezen op de desa-politie d.i. in werkelijkheid op het desahoofd. Was deze flink en betrouwbaar, dan kon de veiligheidstoestand in zijn ressort voldoende zijn, maar het toenmalige gehalte en de ontwikkeling der desahoofden liet veelal te wenschen. De desalieden zagen dikwerf maar liever af van de aangifte van tegen hen begane delicten, hetzij uit angst voor moeite met het geboefte hetzij uit vrees voor het desahoofd.

Wel gerapporteerde delicten werden door dezen nog aleens verzwegen, indien hij zelf redenen had te vreezen voor desaintriges, voor de plegers van de delicten of voor het feit, dat hij, om licht in de zaak te krijgen, uit eigen zak de kosten daartoe zou moeten betalen.

Bracht het desahoofd de hem gerapporteerde misdaad wel ter kennisse van hoogere autoriteiten, dan ging dit veelal gepaard met een zoodanig gebrekkig en onbetrouwbaar onderzoek, dat het geding voor den rechter nog al eens op vrijspraak uitliep.

Behalve bedoelde primitieve dorpspolitie, had men voorts de eigenlijke gouvernementspolitie; bestaande uit enkele aan de europeesche en inlandsche bestuursambtenaren plaatselijk toegevoegde politie oppassers en mantrispolitie.

Omstreeks 1907 waren over geheel Java een 5000 van deze politieambtenaren in dienst.

Het gehalte der politie oppassers, die laag bezoldigd werden en geheel onopgeleid waren voor hunne taak, was uiteraard weinig bevredigend. Zij verrichtten bovendien vrijwel uitsluitend politiediensten op hunne standplaats, indien zij aldaar niet veeleer voor huiselijke diensten bij hunne superieuren werden gebruikt, hetgeen ook nogal eens voorkwam.

Men had derhalve in dien tijd eene gebrekkige politieorganisatie, die toch nog een *f* 4 millioen per jaar kostte.

Eerst in 1911 begon men, althans op de 3 hoofdplaatsen van Java, de stadspolitie onder leiding van deskundige hoofdcommissarissen van politie te stellen, bijgestaan door commissarissen van politie en europeesche hoofdagenten en ging men tot versterking der formatie over. In 1914 ging men ook in de Buitengewesten in deze richting voort. In de grootere steden werd een wijkenstelsel ingevoerd en kregen de politieagenten voortaan een beroepsopleiding.

Omstreeks 1923 bedroeg in de 3 groote hoofdplaatsen van Java de sterkte der politie omstreeks 4350 man w.o. 535 europeanen, hetgeen naar omstandigheden voldoende geacht werd.

De veiligheidstoestand in het binnenland liet intusschen ook niet meer toe in den bestaanden toestand te berusten.

Vandaar de oprichting aldaar van de „veldpolitie" d.i. algemeene politie in samenstelling en oefening speciaal berekend voor den politiedienst in het binnenland.

Het nieuwe gezagsmiddel trad in 1922 op Java in functie, aanvankelijk ter sterkte van 3000 man met 780 paarden, 2500 rijwielen en 420 motorrijwielen. Zij werden in groepen van 20-60 man gelegerd in een 90-tal kazernes, gelegen op de belangrijkste punten in de verschillende gewesten, elke groep staande onder leiding van een europeesch politie opziener.

De zorg voor de paraatheid der verschillende groepen in een gewest werd opgedragen aan een europeeschen commissaris van politie, den gewestelijken leider.

Door deze zeer mobiel gehouden groepen veldpolitie kon voortaan het binnenlandsch bestuur ten allen tijde op daadwerkelijke en onverwijlde politiehulp rekenen.

Dientengevolge verbeterde de veiligheidstoestand in het binnenland zienderwijze.

Met de oprichting der veldpolitie en de tevens ter hand genomen verbeterde opleiding en organisatie der algemeene politie, kon echter nog niet volstaan worden.

Er was ook nog behoefte aan centralisatie der politie, waartoe eveneens werd overgegaan. Bij het hoofd der indische politie, de Procureur-Generaal van het hoogste rechtscollege, met de aan hem toegevoegde Advocaten-Generaal, komen thans alle politioneele draden bijeen en van hem gaat de gansche opperleiding der politie uit.

Een ter hoofdparkette ingerichte algemeene centrale recherchedienst gaat de uit de verschillende gewesten en van elders binnenkomende politioneele berichten na, ordent en schift ze en wisselt ze met andere autoriteiten uit.

Langs dezen weg is de destijds onrustbarend wassende criminaliteit binnen normale grenzen teruggebracht.

In 1931 waren bij de algemeene politie in dienst 74 commissarissen van politie en hooger personeel, 730 man lager europeesch personeel, 1044 man inlandsch personeel van hoogeren rang en 20499 man lager inlandsch personeel.

Bij de veldpolitie, verspreid over geheel Indië, dienden 42 commissarissen, 383 man lager europeesch personeel, 468 man hooger inlandsch personeel en 8822 man lager inlandsch personeel.

Bij de gewapende politie, een soort militair opgeleide politie voor de Buitengewesten, dienden 7 officieren, 37 onderofficieren, 23 heele brigades (elk van 20 man) en 42 halve brigades.

De noodzaak der algemeene bezuiniging zal echter o.a. moeten leiden tot algeheele opheffing der gewapende politie, inkrimping der veldpolitie en der stadspolitiekorpsen. N. d. W.

Politiek Economische Bond (P.E. B.). Opgericht in 1919, streeft deze op den grondslag der associatiegedachte gevestigde vereeniging naar het verzekeren van den snellen groei langs ordelijken weg van den economischen en maatschappelijken vooruitgang voor alle bevolkingsgroepen in Ned.-Indië, zoomede naar het aankweeken en versterken van het onderling vertrouwen en van het gevoel van verantwoordelijkheid en saamhoorigheid onder die groepen, om te komen tot zelfbestuur op democratischen grondslag met behoud van den band met het moederland. De bond telt 2500 leden. P. B.

Politieke Contracten zijn door de regeering met zelfbestuurders gesloten contracten. Zie onder **Bestuur,** enz.

Politieke stroomingen en partijen. Van eenig politiek leven in Indië was eerst sprake sedert de invoering (1905) van de decentralisatiewetgeving van 1903, toen voor de ingezetenen de mogelijkheid werd geschapen om in vertegenwoordigende en wetgevende locale raden deel te nemen aan de behartiging van openbare belangen. De instelling van den Volksraad (1918) als algemeen vertegenwoordigend en medewetgevend lichaam droeg vervolgens in ruime mate bij tot de ontwikkeling van politieke stroomingen en tot de oprichting van politieke partijen op verschillenden grondslag, in hoofdzaak van godsdienstigen of van nationalistischen aard.

Op godsdienstigen grondslag zijn georganiseerd: de Christelijk Staatkundige Partij (C.S.P.), de Indische Katholieke Partij (I.K.P.), de Christelijke inheemsche vereenigingen Partai Kaoem Masèhi Indonesia (P.K.M.I.), Perserikatan Kaoem Christen (P.K.C.) en Perkoempoelan Politiek Katholiek di Djawa (P.P.K.D.); voorts de Partij Sarekat Islam Indonesia (P.S.I.I.) en Moehammadyah. De Inlandsche vereenigingen Boedi Oetomo (B.O.), Pasoendan, Persatoean Bangsa Indonesia (P.B.I.), Pendidikan Nasional Indonesia (P.N.I.) en Partai Indonesia (P.I.) hebben het inheemsch òf het Indonesisch nationalisme tot grondslag, terwijl de Vaderlandsche Club het Nederlandsch nationalisme als basis heeft.

De in het begin dezer eeuw ontstane en georganiseerde sociaalpolitieke stroomingen bleven niet beperkt tot de inheemsche maatschappij (zie **Inlandsche Beweging**). Ook onder de Europeesche bevolkingsgroep, allereerst onder de Indo-Europeanen, was de organisatiedrang tot uiting en ontwikkeling gekomen.

Zoo waren in deze kringen achtereenvolgens ontstaan: de Indische Bond (1898-1912), Insulinde (1907, in 1919 Nationaal Indische Partij geheeten, in 1923 opgeheven), de Indische Partij (1911-1913) en de Indische Sociaal Democratische Vereeniging (1914-1920) welke organisaties ook voor niet Europeanen waren opengesteld.

De instelling van den Volksraad werd voorafgegaan door de oprichting van den Nederlandsch-Indischen Vrijzinnigen Bond (eind 1916), de Indische Sociaal Democratische Partij (September 1917), de Christelijk-Ethische Partij (September 1917, eind 1930 Christelijk Staatkundige Partij geheeten). De Indische Katholieke Partij kwam in November 1918, dus na de opening van den Volksraad tot stand, weldra gevolgd door den Politiek Economischen Bond (Januari 1919) en het Indo-Europeesch Verbond (Juli 1919), terwijl de Vaderlandsche Club (October 1929) van veel lateren datum is. P. B.

Pompelmoes, citroensoort met zeer groote, smakelijke vruchten. De algemeene Inlandsche benaming er voor is **djeroek Bali.**

Pompoen. Hiervan groeien onderscheidene soorten in den archipel. De algemeene Inlandsche benaming is **laboe** waarachter dan de naam

van de soort wordt genoemd. Zij worden meestal gekookt als groente gegeten.

Ponorogo, regentschap en district, met gelijknamige hoofdplaats, der residentie Madioen, provincie Oost-Java. Het regentschap is verdeeld in de districten Ponorogo (onderverdeeld in de onderdistricten Koto Ponorogo, Djenangan, Babadan en Siman), Somoroto (onderverdeeld in de onderdistricten Kahoeman, Soekoredjo, Padegan en Sampoeng), Djekeng (onderverdeeld in de onderdistricten Kahoeman, Soekoeredjo, Padegan en Sampoeng), Djebeng (onderverdeeld in de onderdistricten Balong, Slaoeng, Boengkal en Ngrajoen), Ardjowinangoen (onderverdeeld in de onderdistricten Gambit, Sawo, Mlarak en Djetis) en Poeloeng (onderverdeeld in de onderdistricten Poeloeng, Soko en Ngebel). Het telt bijna 478.000 inwoners, waaronder 217 Europeanen en ruim 1300 Chineezen.

Op de Oostgrens is de vulkaan Wilis (2563 M.), waarop het meer van Ngëbël. Het gebied wordt doorstroomd door de rivier van Madioen, waaraan ook de hoofdplaats Ponorogo ligt (deze plaats is ook aan den spoorweg gelegen). Het gebied is rijk aan Hindoe-oudheden (zie **Oudheden**). De voornaamste cultures zijn die van rijst, tabak, koffie en suiker. Er zijn (waren?) een paar suikerfabrieken. Het ressort is in het algemeen zeer vruchtbaar.

Pontianak, afdeeling en onderafdeeling en zelfbesturend landschap, met gelijknamige hoofdplaats, der residentie Westerafdeeling van Borneo, onder een assistent-resident. De afdeeling is verdeeld in 4 onderafdeelingen: 1. Pontianak, 2. Landak, 3. Sanggau en 4 Sekadan. De afdeeling telt bijna 310.000 inwoners, waaronder 660 Europeanen en ruim 34.500 Chineezen. De afdeeling omvat de volgende zelfbesturende landschappen: Pontianak, Koeboe, Landak, Sanggau, Tajan en Sekadau.

De onderafdeeling Pontianak omvat de zelfbesturende landschappen Pontianak en Koeboe, en staat onder een controleur B.B. De onderafdeeling telt bijna 128.000 inwoners, waaronder 562 Europeanen en bijna 26.500 Chineezen, die economisch de belangrijkste bevolkingsgroep zijn.

Het landschap wordt doorstroomd door de Soengai Kapoeas, de grootste rivier der residentie. Het eiland Datoe behoort tot dit landschap. De inheemsche bevolking bestaat grootendeels uit Maleiers van het gewest zelf en van buiten het gewest. Het sultanaat Pontianak is gesticht in 1772 door Pangeran Sjarif Abdoe'r Rahman, den zoon van een Arabier. De eerste aanrakingen van de Compagnie met dit rijk dateeren van 1778; om de geringe baten die de vestiging aldaar opleverde werd deze in 1791 verlaten. Na het herstel van het Nederlandsch gezag werden met de opeenvolgende sultans nieuwe politieke contracten gesloten.

De hoofdplaats Pontianak is rechtstreeks bestuurd gebied en is de oorspronkelijke stichting van bovengenoemden eersten sultan. De naam zou zijn ontleend aan het groote aantal poentianaks of kinderspoken (verbasterd tot pontianak) dat er rondwaarde. Het is een belangrijke handelsplaats (bijna 45.000 inwoners, waaronder 538 Europeanen en ruim 15.000 Chineezen) gelegen waar de Soengai Landak uitmondt in de Soengai Kapoeas.

Portugeezen In Den Maleischen Archipel. De eerste Europeaan die in den Maleischen archipel is geweest is Marco Polo, een Venetiaan, die in 1292 Noord-Sumatra aandeed op een terugreis van China, werwaarts hij een reis had gemaakt. De specerijen uit den Indischen archipel (muskaatnoot, peper en kruidnagel) waren in Europa reeds bekend en gezocht. De handel in deze producten was zeer voordeelig en was in handen van Italiaansche kooplieden, voornamelijk uit Venetië en Genua. Deze haalden ze van de Perzische Golf, vanwaar ze over land via Klein-Azië of over zee van Egypte werden betrokken.

Deze specerijen werden door Javanen en Boegineezen naar Malaka vervoerd, vanwaar ze door kooplieden uit Voor-Indië werden gehaald en gebracht naar de Perzische Golf. Toen echter in 1453 Constantinopel door de Turken werd veroverd en deze den handel op West Europa tegenwerkten, bracht de gebruikelijke weg te veel moeilijkheden met zich en moest naar andere wegen worden uitgezien. De zeevarende mogendheden zochten nu naar een rechtstreeksche verbinding met den Maleischen archipel over zee. Hiertoe behoorden ook de Portugeezen die uitnemende zeevaarders waren en reeds vaste handelsroutes hadden op Afrika's Noord- en Westkust. Deze hadden haar ontstaan te danken aan expeditiën naar Noord-Afrika tegen de Mooren, die, nadat ze uit Portugal waren verdreven door de Portugeezen in Afrika werden bestreden. Hieruit ontwikkelden zich handelsrelaties die zich allengs Zuidwaarts van de Afrikaansche kust uitstrekten en zuivere handelstochten werden. Zoodoende bereikte Bartholomeus Diaz in 1486 Kaap de Goede Hoop. In 1498 bereikte Vasco da Gama Calicoet aan de Westkust van Voor-Indië. Nu de zeeweg naar Zuid-Azië was gevonden, werd de Portugeesche gezagsinvloed langs nagenoeg de geheele kust van Zuid-Azië gevestigd. Hoewel het doel was handeldrijven (met name den specerijhandel) en verbreiding van het Christendom, leidde dit - evenals later in ons Indië met de Nederlanders het geval was - vanzelf tot een staatkundige macht. De eerste Portugeesche onderkoning van dit gebied Francisco d'Almeida en zijn neef en opvolger Alfonso d'Albuquerque stichtten hier een aanzienlijke Portugeesche machtssfeer, welke zich onder den laatstgenoemde tot in den Indischen archipel uitbreidde. In 1511 veroverde d'Albuquerque Malaka, in 1512 vestigden de Portugeezen zich in de Molukken, eerst te Amboina, daarna op Halmaheira, Ternate, Tidore, Banda en de Oeliassers. In

1521 verschenen ook de Spanjaarden in de Molukken. De strijd tusschen deze beide volkeren eindigde in 1529 daarmede dat de Spanjaarden een deel van Ternate in hun bezit kregen en zich verder vestigden op de Philippijnen (1546) en de de Portugeezen zich in het overige gebied wisten te handhaven tot aan den aanvang van de 17e eeuw, toen de Nederlanders aan hun gezag een einde maakten.

De oorzaken van het verval van Portugal's macht zijn talrijk. In hoofdzaak kan men zeggen dat de enorme expansie de krachten van dit rijk te boven ging; grove misbruiken bij regeering en ambtenaren; te groote invloed van de geestelijkheid op bestuursaangelegenheden; de vijandschap die de Portugeezen zich op den hals haalden van de Inlandsche vorsten en volken; het verval van Portugal; de verovering van dat rijk door Spanje (1580) waardoor Portugal's belangen niet meer behoorlijk werden behartigd, enz., enz.

De eerste aanraking van Nederlanders en Portugeezen in den archipel had plaats in 1596 in Bantam. Door de slechte verhouding van Portugal met Bantam hadden de Nederlanders succes, evenals in 1598 toen Van Neck er kwam. Hetzelfde was het geval op Hitoe (Amboina) toen Van Waerwijck er in 1599 kwam en bij diens komst te Ternate in dat jaar. In 1601 kwam het tot een zeeslag bij Bantam, toen de Nederlanders onder Wolfert Hermanszoon de overwinning behaalden op de veel grootere vloot der Portugeezen onder André Furtado de Mendoça, die daartoe expresselijk uit Goa was gekomen. In 1603 veroverde Jacob van Heemskerk een rijk geladen Portugeesch galjoen bij Djohor; in 1605 veroverde Steven van der Hagen het Portugeesche fort op Laitimor. In hetzelfde jaar werd het Portugeesche fort op Tidore veroverd, waarmede de macht van de Portugeezen in de Molukken was gebroken. Al deze successen maakten diepen indruk op de Inlandsche vorsten en volken. Na een mislukten aanval

op Malaka vernietigde Cornelis Matelieff de Jonge in 1606 een deel van de Portugeesche vloot vóór Malaka, waardoor toenadering ontstond met het den Portugeezen vijandige Atjeh. In 1613 werd het Portugeesche fort op Solor veroverd. Doordat de Portugeezen er echter niet werden verdreven, bleven zij ons nog in dit deel van den archipel geruimen tijd bestoken. Ook het belangrijkste punt Malaka was nog in Portugeesche handen. Eerst in 1640 gelukte het den Nederlanders met behulp van Djohor, Malaka te veroveren. Hiermede was het met het gezag van Portugal in den archipel gedaan, met uitzondering van hun vestigingen op Solor en Timor. Van daar uit bleven zij nog handel drijven, o.a. op het belangrijke Makassar, totdat in 1678 Makassar werd getuchtigd, de handel met andere Europeanen werd verboden en de aldaar verblijf houdende Portugeezen werden verdreven.

Poso, afdeeling, onderafdeeling en zelfbesturend landschap, met gelijknamige hoofdplaats, der residentie Manado. De afdeeling staat onder een assistent-resident en bestaat uit de onderafdeeling Poso, Kolonodale en Banggai. Zij telt bijna 242.000 inwoners, waaronder een 200-tal Europeanen en bijna 2800 Chineezen.

Het gebied is zeer bergachtig op sommige kustvlakten na. De onderafdeeling Poso bestaat uit de zelfbesturende landschappen Todjo, Poso, Loree en Oenaoena en staat onder een controleur B.B. Zij telt bijna 62.000 inwoners, waaronder een 60-tal Europeanen en ruim 300 Chineezen. Ook dit gebied is zeer bergachtig: beide in de richting Zuid-Noord loopen het Fennemagebergte ten Westen, het Pompangeo-gebergte ten Oosten van het meer van Poso, welks waterspiegel 510 M. boven den zeespiegel is gelegen en hetwelk door de Posorivier afwatering heeft in de Golf van Tomini of van Gorontalo.

De hoofdplaats Poso ligt aan de Poso-rivier, nabij de kust; zij is door een goeden weg langs genoemde rivier verbonden met Tentena aan het Poso-meer, welke weg verder ten Oosten van het meer loopt naar Pendolo aan den Zuidkant van het meer. Nabij Poso, aan de kust ligt Mapane, een uitvoerhaven, hoofdzakelijk van boschproducten.

De kustbewoners zijn Mohammedaansch, die in de binnenlanden Christenen en heidenen. De bevolking behoort tot de Toradja's (zie aldaar). De voornaamste cultures zijn rijst, ook op sawah's geteeld, mais, en sago en klappers.

Door de aanwezigheid van ijzererts vindt men onder de bevolking goede smeden. Ook zijn er pottenbakkerijen.

Het klimaat is er gunstig, zoowel in het kustgebied als aan het Posomeer, alwaar de gemiddelde temperatuur (75° F.) 10° lager is dan aan de kust. De regenval in de binnenlanden is aanzienlijk.

Deze binnenlanden zijn voor ons geruimen tijd terra incognita geweest; eerst in de laatste decennia is onze kennis van dit gebied aanzienlijk verrijkt. Het gebied is in den loop der tijden onderhoorig geweest aan onderscheidene potentaten van omliggende gebieden: Gorontalo, Ternate, Limboto van de kustgebieden, terwijl het binnenland onder souvereiniteit stond van Loewoe, Sigi, Todjo, enz. Loewoe deed in 1905 van zijn rechten afstand ten behoeve van het gouvernement van Ned.-Indië.

Post-, Telegraaf- En Telefoondienst. Het hoofd van dezen dienst is ondergeschikt aan den directeur van verkeer en waterstaat, en wordt bijgestaan door een commissie van bijstand. Deze dienst is verdeeld in het „dienstvak administratie", het „bedrijf der posterijen" en het „bedrijf der telegrafie en telefonie".

De **postdienst** wordt uitgevoerd volgens de regelen gesteld in: 1. het reglement voor den postdienst (Stb. 1925 no. 514, herhaaldelijk aangevuld en gewijzigd; 2. de algemeene bepalingen ter uitvoering van dat reglement (Stb. 1925 no. 516, a.v.); 3. het reglement voor

den pakketpostdienst (Stb. 1925 no. 515, a.v.); 4. de algemeene bepalingen ter uitvoering van dat reglement (Stb. 1925 no. 517, a.v.); 5. het te Londen gesloten algemeene postverdrag met slotprotocol en de daarbij behoorende bepalingen betreffende het vervoer van de brievenpost langs den luchtweg (Stb. 1930 no. 52); 6. de te Londen gesloten overeenkomst betreffende de brieven en doosjes met aangegeven waarde met slotprotocol (Stb. 1930 no. 53), de postpaketten met slotprotocol en de daarbij behoorende bepalingen nopens het vervoer van de pakketpost langs den luchtweg (Stb. 1930 no. 54), den postwisseldienst (Stb. 1930 no. 55), de invordering van gelden op kwitantiën en handelspapier (Stb. 1930 no. 56); 7. de algemeene bepalingen betreffende het buitenlandsch postverkeer (internationaal postbesluit 1930, Stb. no. 278); 8. de algemeene bepalingen ter uitvoering van het internationaal postbesluit (internationale postverordening 1930, Stb. 1930 no. 279); 9. de algemeene bepalingen betreffende het luchtpostvervoer (luchtpostverordening 1930, Stb. no. 280, enz.).

Plaatsen, waar geen post- of hulppostkantoren zijn gevestigd, ontvangen en verzenden de post door middel van de districtspost, den ambulanten dienst langs de daarvoor aangewezen lijnen van de staatsspoor- en tramwegen en de aan boord van onderscheidene schepen van de Koninklijke Paketvaart Maatschappij gevestigde fungeerende hulppostkantoren.

Voorts bevinden zich postagentschappen aan boord van de mailschepen van de stoomvaartmaatschappijen „Nederland" en „Rotterdamsche Lloyd".

Bepalingen omtrent den aanleg en het gebruik van **telegrafen** in Ned.-Indië zijn opgenomen in Stb. 1876 no. 257, herhaaldelijk gewijzigd.

Het **telegraafverkeer** is geregeld 1. door het reglement voor den telegraafdienst in Ned.-Indië (Stb. 1926 no. 466, a.v.); 2. door de in Stb. 1893 no. 227, j°. Stb. 1907 no. 487 opgenomen bepalingen op het gebruik van de telegraaf van den dienst der staatsspoorwegen voor het overbrengen van particuliere telegrammen; 3. door de te St. Petersburg gesloten telegraafovereenkomst (Stb. 1876 no. 256) met bijbehoorend dienstreglement, laatstelijk herzien te Brussel (Stb. 1926 no. 465 en Stb. 1929 no. 166); 4. door de te Washington gesloten radiotelegraafovereenkomst, met bijbehoorende reglementen (Stb. 1929 no. 23).

Concessies voor het onderhouden van **particuliere telegraafdiensten** voor eigen gebruik en/of publiek verkeer zijn verleend aan: de Eastern Extension Australasia and China Telegraph Company Ltd.; de Deli-spoorwegmaatschappij; de Ned. Indische spoorwegmaatschappij; de Semarang-Joana stoomtrammaatschappij; de Madoera stoomtrammaatschappij; de Bataafsche Petroleum maatschappij; de steenkolenmaatschappij „Parapattan"; de Nederlandsche Koloniale Petroleummaatschappij; de Ned.-Indische aardoliemaatschappij.

De N.V. Nederlandsche Telegraaf Maatschappij „Radio-Holland" heeft ten doel het oprichten, verhuren, beheeren en exploiteeren van stations voor draadlooze telegrafie en telefonie en alles wat hiermede, in den ruimsten zin genomen, geacht kan worden in betrekking te staan.

In de laatste jaren worden telkens eenige zeekabels verlaten en, voor zoover noodig, vervangen door radioverbindingen. Dit geschiedt voornamelijk uit bezuiniging, omdat bedoelde kabels door hun ouderdom hooge onderhoudskosten gingen vergen. Onderscheidene radiostations, welke voorheen uitsluitend dienden voor het verkeer met schepen op zee, worden ook dienstbaar gemaakt aan het onderhouden van het verkeer met vliegtuigen. Met ingang van 1 Juni 1931 is, voorloopig bij wijze van proef, in het verkeer Nederland-Ned.-Indië en omgekeerd een radiotelegrammendienst ingevoerd. Het procédé van de overbrenging is van dien aard, dat het afgeleverd telegram als een fotografische

weergave van het origineel kan worden beschouwd.

Einde 1932 bestonden in Ned.-Indië de volgende stations voor radiografisch verkeer: Malabar (West-Java), Medan, Bengkalis, Bagansiapiapi (Oostkust van Sumatra), Padang (Sumatra's Westkust), Sabang (Atjeh en Onderhoorigheden), Rengat, Tandjoengpinang, Tembilahan, Terempa (Riouw en Onderhoorigheden), Pontianak (Westerafdeeling van Borneo), Bandjermasin, Kotabaroe, Tanahgrogot, Tandjoengseilor (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo), Tomohon, Tahoena, Gorontalo (Manado), Makassar, Baoebaoe (Celebes en Onderhoorigheden), Amboina, Neira, Dobo, Merauke, Saumlakki, Wonreli, Toeal (Amboina), Fakfak, Laboeha, Manokwari, Sanana, Seroei, Sorong, Tobelo (Ternate), Koepang, Waingapoe, Endeh, Bima, Baä, Kalabahi (Timor en Onderhoorigheden).

De bepalingen omtrent den aanleg en het gebruik van telegrafen in Ned.-Indië zijn van toepassing verklaard op **telefoonverbindingen.**

Aan de Deli-spoorwegmaatschappij is vergunning verleend voor den aanleg en het in exploitatie brengen van telefoongeleidingen voor het publiek verkeer. Aan de Semarang-Joana- en de Madoera-stoomvaartmaatschappijen is vergunning verleend om de langs hare tramlijnen aangelegde telefoonverbindingen voor het publiek verkeer open te stellen ten behoeve van het overbrengen van telefonische berichten (fonogrammen).

Voorts zijn concessies verleend voor het onderhouden van particuliere telefoondiensten voor eigen gebruik aan de Bataafsche Petroleum maatschappij en de Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot exploitatie van petroleumbronnen in Ned.-Indië.

De totale lasten van den post-, telegraaf- en telefoondienst bedroegen in 1932 *f* 31.848.400 tegen *f* 30.217.000 aan baten; het nadeelig saldo bedroeg dus in dat jaar *f* 1.611.400. Deze getallen zijn voor 1929 respectievelijk *f* 35.724.600, *f* 36.229.800 en (voordeelig saldo) *f* 505.300.-.

Postelein (Mal. gelang, Jav. krokot) wordt in den archipel allerwegen gekweekt.

Postiljoneilanden, zie **Paternostereilanden.**

Postspaarbank in Nederlandsch-Indië. Deze trad in werking op 1 Juli 1898. De instelling is rechtspersoon en heeft dus een afzonderlijk vermogen, afgescheiden van het Landsvermogen. Het beheer wordt gevoerd door den directeur die ondergeschikt is aan den directeur van verkeer en waterstaat en rekenplichtig aan een raad van toezicht, bestaande uit drie tot vijf leden, benoemd door den gouverneur-generaal. De gelden worden voor zoover mogelijk in Indië belegd. Kan aldaar geen belegging worden gevonden, dan heeft zij in Nederland plaats. In Indië geschiedt de belegging door den directeur, in overleg met den raad van toezicht en in Nederland door de zorg van den directeur der Rijkspostspaarbank te Amsterdam, voor zoover noodig met bemiddeling van de bijbank van de Javasche Bank aldaar. Een agentschap van het hoofdkantoor te Batavia is in 1928 te Makassar geopend en in 1931 te Soerabaja.

Niettegenstaande de economische depressie valt een vrij belangrijke stijging te constateeren zoowel van het tegoed, als van het aantal spaarbankboekjes. Ultimo 1932 beliep het totaal bedrag der ingelegde gelden *f* 29.604.502. Dit te goed aan inleggers bedroeg voor de jaren 1931, 1930 en 1929 resp. *f* 27.289,259, *f* 24.309.923 en *f* 22.708.251, waarvan het te goed aan Europeanen in die jaren respectievelijk bedroeg *f* 18.748.765, *f* 16.565.553, *f* 14.213.523, en *f* 13.463.040. De rentevoet bedraagt 2.4 %. Het aantal boekjes in omloop bedroeg in de genoemde jaren respectievelijk 395.711, 381.993, 363.330, 338.992.

Er wordt een ruim gebruik gemaakt van de gelegenheid voor inleggers om schuldbrieven ten laste van Ned.-Indië door tusschenkomst van de postspaarbank aan te

schaffen en in bewaring te geven.

Potvisch. De potvisch is de grootste **tandwalvisch;** het mannetje kan circa 18 M. lang worden, het vrouwtje echter slechts circa 9 M. In de onderkaak heeft hij kegelvormige tanden van zuiver ivoor, die handelswaarde hebben. Hij heeft een zeer grooten stompen kop; in een holte boven den schedel bevindt zich de spermaceti of walschot - soms tot een hoeveelheid van 3000 KG. - een kleurlooze olieachtige stof welke in de pharmacie toepassing vindt. De bekende amber is eveneens van den potvisch afkomstig en wel uit de maag. Amber wordt somwijlen in zee drijvende gevonden. Het is een zeer kostbaar product - ter waarde van enkele malen zijn gewicht in goud - dat als reukwerk toepassing vindt.

De potvisch, die zich hoofdzakelijk met inktvisschen voedt, komt in den archipel voornamelijk in het Oosten voor. De jacht op den potvisch is gevaarlijker dan die op den walvisch.

Prahoe, vulkaan (2565 M.), top van het Dijeng-gebergte op de grens der vier residentiën Pekalongan, Banjoemas, Kedoe en Semarang.

Prahoe is het Maleische woord voor een soort vaartuig (zie **Vaartuigen**) vernederlandscht tot prauw.

Praja, hoofdplaats der onderafdeeling Midden-Lombok, afdeeling Lombok, residentie Bali en Lombok.

Prambanan-Tempels. Deze tempels zijn de fraaiste en beroemdste Hindoe-monumenten van Midden-Java, gelegen ten Zuiden van de Goenoeng Mĕrapi bij de desa Prambanan, in Jogjakarta, nabij de grens met Soerakarta. In het huidige Javaansch worden deze tempels de Lårå Djonggrang tempels geheeten. De grootste dezer tempels is de Lårå Djonggrang of Çiwa-tempel, welks ornamentatie veel overeenkomst vertoont met de Boeddhistische tempels. Er zijn verder een Wishnoe-tempel, een Brahma-tempel en Boeddhistische tempels.

Prang Sabil. Sabîl (Ar.) beteekent

„weg", hier de weg van Allah; prang (Mal.) beteekent oorlog, dus prang sabil „de oorlog op den weg van Allah", dat is de zoogenaamde „heilige oorlog", in het Arabisch ook „djihâd" geheeten. Toen Mohammad bij de prediking van zijn leer voldoenden steun had gekregen om zich te verzetten tegen de ongeloovigen nam hij eerst een verdedigende houding aan, die bij het toenemen van zijn macht overging in een aanvallende. Toen na Mohammads dood de heerschappij der Moslims zich nog steeds uitbreidde werd de onderwerping van alle kâfir's (ongeloovigen) als een plicht aan iederen Moslim voorgeschreven, welke werd gegrond op een uitspraak van den profeet zelve. Volgens deze leer zou het uitoefenen van gezag door ongeloovigen over Mohammedanen onaanvaardbaar zijn en zou aan zoodanigen toestand zoo spoedig mogelijk een einde moeten worden gemaakt, een leer welke om de bekoring welke zij uitoefent algemeen verbreiding heeft gevonden en aanvaard werd. Geen wonder dat dit leerstuk in tijden van onrust en ontevredenheid een welkome aanleiding geeft ten heiligen oorlog op te roepen, weliswaar meer om plaatselijk verzet te inspireeren dan om de ongeloovigen te bekeeren of om tot een Moslimsche staatkundige eenheid te geraken (zie ook onder **Panislamisme**). Het spreekt wel van zelf dat de Nederlandsch-Indische overheid deze leerstellingen niet alleen niet kan eerbiedigen, maar daartegen ten allen tijde krachtig stelling moet nemen.

Prauw, zie **Vaartuigen.**

Predikanten, zie **Eeredienst.**

Priangan, residentie (afdeeling) der provincie West-Java, omvattende de regentschappen Bandoeng, Soemedang, Tasikmalaja, Tjiamis en Garoet. De residentie telt bijna 3.500.000 inwoners, waaronder ruim 27.000 Europeanen en 33.000 Chineezen. De naam Priangan is de samentrekking van para hijangan, d.i. de verblijfplaats der goden of geesten. Het gebied is zeer bergachtig: op de grens met de resi-

Meer en eiland Pandjaloe — Priangan.

Tjiseroepan — Priangan.

dentie Batavia de Tangkoebanprahoe-keten; in het centraal gedeelte een bergketen met vele toppen, met uitloopers naar het Zuiden Tusschen deze bergketens het stroomgebied van de Tjitaroem, die naar het Noorden stroomt en in de residentie Batavia in de Java-zee uitmondt. Een andere belangrijke aan de Noord-kust van Java uitmondende rivier is de Tjimanoek, die op de Zuidelijke helling van de Papandajan ten Zuiden van Garoet ontspringt en in het gewest Cheribon ten Noorden van Indramajoe in zee uitmondt. In den Indischen oceaan monden tal van kleine rivieren uit. Hiertoe behoort de Tjitandoej, de grensrivier met de residentie Banjoemas, tevens ongeveer de grens van de Soendaneesche en Javaansche taalgebieden. Hier zijn de moerassige Lakbokstreken, waar nog rhinocerossen huizen, en die zich uitstrekken tot aan zee. De woningen zijn hier op palen gebouwd.

De hoofdplaats Bandoeng (zie aldaar) ligt op een plateau, vroeger een meer, afgetapt door de Tjitaroem. Als resten van dat meer zijn nog enkele rawah's (moerassen) aanwezig. Ook Garoet (zie aldaar) ligt op een plateau. Priangan is in het algemeen een vruchtbaar gebied met vele erfpachtsperceelen. De voornaamste cultures zijn er koffie, thee en kina. De residentie wordt doorsneden door den spoorweg Batavia-Soerabaja, met een 5-tal zijlijnen naar Zuidelijk gelegen plaatsen o.a. naar de Pinandjoeng-baai en de daarbinnen gelegen Dirk de Vries-baai en Maurits-baai.

De bevolking is Soendaneesch.

Priesterraad, zie **Raad Agama.**

Priesters. De Islam kent geen priesters (zie **Islam** onder **De Islam in Ned.-Indië** en **Moskee** onder **Moskeebeambten**). Het oude heidendom (zie aldaar) echter kende wel een priesterstand, die nog bestaat niettegenstaande de Islam. Hoe minder ontwikkeld een volk is, hoe meer het gelooft aan voorteekenen en orakels. De wetenschap der uitlegging dezer voorteekenen en orakels berust bij de priesters. Deze staan nader tot de goden dan de andere stervelingen, daar zoo nu en dan de godheid in hen komt. Zij bezitten dus ook godenkracht, zijn dus toovenaars en zieners. Zij kunnen droomen uitleggen en de toekomst leeren kennen. Ook kunnen zij geesten bezweren en bannen, zijn dus **exorcisten.** Zoowel mannen als vrouwen kunnen priesters zijn; de laatsten zijn meestal het talrijkst vertegenwoordigd. Een bepaalde priesterkaste echter vormen zij gewoonlijk niet; in hun gewone doen zijn zij gewone menschen, oefenen een beroep uit, zijn landbouwers b.v. Alleen bij bepaalde gelegenheden, zooals bij offeranden treden zij op. Diverse middelen worden dan aangewend om zoo'n persoon in extase te brengen, zooals lawaai, eentonige muziek, wierook, ook wel drank. Zij zelf neuriën een liedje. Dikwijls zijn het personen die aan toevallen lijden. Zij vallen gewoonlijk ten leste in zwijm: op dat oogenblik verlaat de godheid het lichaam. In extase zijnde gedragen zij zich als bezetenen, gillen en schreeuwen, enz. Dit bezeten zijn door een geest of ziel of godheid noemt men **sjamanisme,** naar de Boeddhistische priesters in Mongolië. Deze uitingen van den bezetene worden verklaard door vertolkers. Bij de bezwijming gaat ook wel de eigen ziel van den priester het lichaam verlaten om raad in te winnen in de geesten- of godenwereld. Vooral bij heidensche stammen, zooals bij de **Bataks** werd zulks aangetroffen. Aldaar noemt men de priesters **sibasa** (waarschijnlijk van si bahasa, d.i. hij die godentaal kent). Zij kleeden zich op zonderlinge wijze, volgens hen in godenkostuum. Zij kennen het Bataksche schrift dat oorspronkelijk is, wijl zij dat noodig hebben voor de spreuken. De boeken bevatten geneesmiddelen en tijdwichelarij. Ook hier zijn zoowel mannen als vrouwen priesters. De voornaamste priester, tevens vorst, aldaar was **Si Singa Mangaradja** (zie onder **Bataks**), het hoofd der si basa's.

Nog een bekend persoon is **Djindjang Radja** (d.i. de pleegmoeder der vorsten of godheden). Ze woont op het eiland Bengkalis, aan de overzijde van de Brouwerstraat. Het water is daar brak, de grond modderig. De bevolking leeft er van de vischvangst (troeboek), die zeer belangrijk is en zelfs op de Philippijnen wordt verhandeld. De vangst heeft twee maal 's jaars plaats. Djindjang Radja wordt dan geraadpleegd; zij moet de goden raadplegen en gunstig stemmen voor een overvloedige vischvangst. Groote feesten worden gegeven, waarop zij bezield wordt. Overigens komen op Sumatra geen bezielde priesters meer voor, waarschijnlijk onder invloed van den Islam. Deze priesters zijn het best te vergelijken met de doekoens op Java.

Op Borneo heeft men bij de **Dajaks** de **balians** (vrouwen) en de **basirs** (mannen). Er zijn meer balians dan basirs en de basirs kleeden zich ook in vrouwencostuum. De balians zijn publieke vrouwen, de basirs pederasten. Zij staan echter geenszins in discrediet bij de overige bevolking. Zij zijn ziektegenezers, kennen zielsgeneesmiddelen en spreken orakeltaal bij het offeren. Zij verslinden voorwerpen, die aan de goden worden toegeschreven, als blanketsel, verf voor het aangezicht, rauw bloed, enz. Ook hier komt bezieling voor, behoudens welke zij, ook wat de bewegingen die zij maken betreft het best zijn te vergelijken met de ronggèngs op Java.

Ook op Celebes kent men balians; bij de **Makassaren** en **Boegineezen** heeten ze **bissoe's,** een deftig woord van bhiksjoe, bedelmonnik der Boeddhisten. Zij zijn als vrouwen gekleed; ook de bezieling is daar nog in zwang, in strijd met den Islam.

Bij de **Alfoeren** van Celebes heeten de priesters **walians.** Bij het offeren drinken ze bloed om het zoo aan de goden te geven. Op Celebes vormen de priesters in menig opzicht een bepaalde kaste onder eigen hoofden.

Ook de **Papoea's** kennen priesters.

Op **Bali** vindt men ze eveneens, doch daar staan ze onder de Hindoepriesters. Aldaar heeten ze **wéwalèn,** meestal jongens of meisjes van 16 jaar, die door voortdurende opwinding vroeg sterven. Hoewel afkomstig van het heidendom treden ze op bij Hindoefeesten.

Hoewel men op **Java** weinig van dergelijke personen hoort, komen ze er toch wel voor, namelijk onder de **doekoens.** Weliswaar blijft de extase hier meestal achterwege, maar het heidendom vindt men terug in exorcisme, waarzeggerij, geheime formules, enz., vooral als Dewi Çri moet worden aangeroepen. Ten haren behoeve ook heeft men een bepaalde categorie van doekoens, de z.g. **doekoen tani** of **doekoen sawah.** Bij hunne gebeden gebruiken ze namen van Hindoegoden, heidensche goden en Mohammedaansche heiligen. De doekoens op Java zijn zoowel mannelijk als vrouwelijk. Evenals de heidensche priesters buiten Java, gebruiken ze talismans, **ngèlmoe's** (van ilmoe, zie aldaar), of **rapals,** d.z. tooverformulieren, enz. Ook zijn zij exorcisten, ziektegenezers, zieners. Zij zijn de priesters bij de vereering van goden of geesten. Zij zijn de kenners van de godsdienstige adat. Nu en dan laten zij zich bezielen. Op Java heeten dergelijke bezeten doekoens **préwangan** (van réwang, gezel, dat is dus de geest), op **Madoera, kedjiman** (dat is een met een geest behept persoon). Vasten bevordert de extase. Ook wel gaat men slapen op een graf, waarin liefst een gat moet zijn, waaruit de ziel kan kruipen. Ook hierbij zijn vertolkers van noode. Ook hier weer wordt blanketsel, verf, enz. kortom zaken die de goden noodig hebben, gegeten. Ook onder de vrouwelijke doekoens komen prostituée's voor.

Ook de **ronggèngs** (zie aldaar), die op feesten dansen en ook prostituée's zijn, waren vermoedelijk oudtijds in wezen heidensche priesteressen, die bezeten zich in

allerlei bochten wrongen en liedjes zongen. De bezetenheid bestaat niet meer bij de ronggèngs doch het verwringen van het lichaam en het fausset-gillen is blijven bestaan. Overschreeuwen ze zich dan wordt dit genezen door een worm, de tjatjing sondari (dat is de geluidsworm), die een geluid kan voortbrengen. De ronggengs loopen alle mogelijke feestelijkheden af, dus ook weer verkapt heidendom, daar de feesten oorspronkelijk heidensche godsdienstfeesten waren. Hoewel de ronggengs meestal publieke vrouwen zijn, staan ze niet in discrediet. De Javaan ziet er niets in een ronggeng te huwen.

De ronggengs aan de Javaansche hoven heeten **sérimpi** en zijn voornaame dames. Ook heeft men er de **bedajâ's,** eveneens dames van beteekenis maar toch minder aanzienlijk dan de sĕrimpi's.

Het bestaan van priesters is niet specifiek polynesisch, maar is algemeen Aziatisch, zoo de sjamanen bij de Mongolen, ook in China. In Japan minder, wegens de hooge beschaving. In Achter-Indië zijn er velen. In Ned.-Indië ziet men deze sjamanen wel eens onder de **Chineezen;** zij heeten **kotongs** of **tongtsi's.** Deze verwonden zich om bezieling te krijgen; zij steken priemen door schouders of wangen, naalden door de tong, zitten op draagstoelen met spijkers enz. Bewegingen en taal als bij de andere, hierboven besproken priesters. In den Riouw-Lingga archipel zijn deze gebruiken adat. Vooral op het z.g. Loija-feest, waarvoor honderden Chineezen uit Singapore overkomen.

Sjamanisme kwam ook voor bij de oude Grieken (bacchanten), Joden, Chineezen, enz.

Prins (Mr. Ary), geboren te Schiedam 28 Aug. 1816, overleden te Sisipan (Batavia) 28 Januari 1867, trad in 1838 in Indischen dienst, alwaar hij de diverse rangen bij de rechterlijke macht doorliep, hooge rechterlijke en andere functies bekleedde, was twee maal vice-president van den raad van Indië, in welke functie hij beide keeren optrad als waarnemend gouverneur-generaal (2 September tot 19 October 1861 en 25 October tot 28 December 1866). Van deze korte bewindsperioden vallen geen belangrijke gebeurtenissen te melden.

Prins Hendrikschool, zie **Onderwijs.**

Prinsen-Eiland of poeloe Panaitan. Eiland ten Zuid-Westen van Java, daarvan gescheiden door de Prinsenstraat of Behouden Passage.

Prinses Marianne Straat, tusschen Frederik-Hendrik-Eiland en Nieuw-Guinee (Zuid-Westen).

Probolinggo, residentie (afdeeling), regentschap, district en onderdistrict, met gelijknamige hoofdplaats, der provincie Oost-Java. De residentie bestaat uit de regentschappen Probolinggo, Kraksaän en Loemadjang en telt ruim 947.000 inwoners, waaronder bijna 3000 Europeanen en bijna 9000 Chineezen.

Op de grens met de residentie Malang ligt het Tĕnggĕr-gebergte (zie aldaar) met den Goenoeng Bromo (2292 m.) en de Goenoeng Sĕméroe (3676 m.); op de grens met de residentie Besoeki he Ijang-gebergte.

De hoofdplaats Probolinggo aan straat Madoera en aan den spoorweg gelegen, is ook naar het Zuiden met een spoorweg verbonden. De plaats heeft een stadsgemeenteraad onder den burgemeester en telt ruim 37.000 inwoners, waaronder ruim 900 Europeanen en ruim 3600 Chineezen.

Proefstations, zie onder de betrokken cultures.

Prostitutie. Eigenlijke beroepsprotitutie komt bij de inheemsche bevolking betrekkelijk weinig voor, omdat het geslachtsverkeer tusschen ongehuwden in het algemeen zeer vrij is en zelfs gehuwde vrouwen met toestemming van haar man geslachtsverkeer met anderen hebben kunnen. Bekend ook is het Oostersch gebruik dat de gastheer voor den nacht zijn vrouw of een zijner dochters afstaat. In den archipel is dit gebruik zeker niet algemeen meer.

Beroepsprostitutie wordt in In-

dië behalve (in de groote steden) door Inlandsche vrouwen uitgeoefend door Indo-Europeesche, Chineesche en Japansche vrouwen. Volbloed Europeesche prostituée's zijn er zeldzaam en komen meestal uit andere koloniën. De bestrijding van den handel in vrouwen berust bij het te Batavia gevestigd regeeringsbureau ter bestrijding van den zoogenaamden handel in vrouwen en kinderen en van den handel in ontuchtige uitgaven. Het bureau is belast met het bijeenbrengen van alle inlichtingen omtrent ronselarij van vrouwen en meisjes met het oog op het plegen van ontucht in den vreemde (artikel 1 van het in 1904 te Parijs gesloten verdrag tot bestrijding van den zoogenaamden handel in vrouwen en meisjes. Ind. Stb. 1907 no. 279). Als directeur van het bureau treedt op de directeur van justitie, die het bureau tegenover de regeering en tegenover het buitenland vertegenwoordigt. De dagelijksche leiding berust bij den inspecteur bij dit regeeringsbureau. De vrouwen, die naar Indië voor prostitutiedoeleinden worden gebracht, worden bijna altijd als echtgenoote, dochter of familielid der begeleiders opgegeven. Aangezien de onjuistheid van zoodanig voorgeven meestal niet is te bewijzen, kan de strafbare daad meestal evenmin worden aangetoond.

Hoewel de toelatingsbepalingen het ook mogelijk maken prostituée's te weigeren, gebeurt dit uiterst zelden, omdat bijna nooit is vast te stellen dat eene vrouw van prostitutie haar beroep maakt of zich daaraan overgeeft. Meestal echter is het voorschrift ten aanzien van haar die zonder bestaansmiddelen zijn, voldoende om verdachte gevallen te weren.

Het buiten Indië brengen van vrouwelijke ingezetenen voor prostitutiedoeleinden vindt uitsluitend plaats ten aanzien van inheemsche vrouwen, onder allerlei voorwendsels, welke zeer bezwaarlijk op hun juiste waarde zijn te schatten, als familiebezoek, tewerkstellen op ondernemingen, enz. Ook de betrokkenen zelf werken niet mee. Niettemin is het aantal van deze gevallen, naar de meening van den leider van genoemd bureau, relatief niet groot.

Prostitutie in het openbaar wordt, behalve door de bepalingen der strafwet, die het houden van huizen van ontucht en het geven van gelegenheid tot rendez-vous verbiedt, tegengegaan door verordeningen der lagere wetgevers tegen het lokken door prostituée's op den openbaren weg en tegen betreding door derden van verdachte huizen, die als zoodanig van politiewege zijn gesignaleerd.

Nog moge worden vermeld de balians, de priesteressen bij de Dajaks en de ronggèngs op Java die meestal tevens publieke vrouwen zijn (zie onder **Priesters**).

Protozoën of **oerdiertjes** zijn de eenvoudigst gebouwde en laagst georganiseerde dieren, die slechts uit één cel bestaan. Zij leven in het water en zijn meestal onzichtbaar voor het bloote oog. De ontdekker van deze diertjes is Antonius van Leeuwenhoek (1675). De protozoën worden ingedeeld in 4 klassen. Tot de klasse der **wortelddiertjes** behoort de **amoebe**, d.i. het dier zonder vorm, waaronder de vrijlevende en de parasitische vorm, welke laatste de amoeben-dysenterie veroorzaakt. Ook de **foraminiferen** behooren tot deze klasse; zij scheiden kalk af. Het krijt van de oudere aardlagen bestaat grootendeels uit kalk van foraminiferen.

De 2e klasse is die der **afgietseldiertjes** of **infusoriën**, die met trilharen bedekt zijn en zich daarmede in het water voortbewegen.

De **zweepdiertjes**, die zich door middel van zweepharen in het water voortbewegen, behooren tot de 3e klasse. Sommige parasitische zweepdiertjes leven in het bloed en veroorzaken bij paarden en vee de surrah en bij den mensch de slaapziekte (Afrika), welke laatste ziekte echter in Indië niet voorkomt. Zij worden overgebracht door bloedzuigende vliegen.

Tot de laatste of 4e klasse behooren de **sporendiertjes**, die alle

parasieten zijn. Een der soorten sporendiertjes veroorzaakt de ook in den archipel zoo veelvuldig optredende malaria (zie aldaar) of moeraskoorts. Zij vallen uiteen in kleine bewegelijke sporen, die weer uitgroeien tot een volwassen individu. Dit gebeurt ook wanneer zij in de roode bloedlichamen komen. De roode bloedlichamen worden hierdoor vernietigd waardoor bloedarmoede ontstaat, gevolgd door koortsen, welke optreden bij het uitzwermen, het verlaten van oude en het binnendringen in nieuwe bloedlichamen. Wordt het besmette bloed door muskieten opgezogen, dan kunnen deze andere personen er mede infecteeren. Heeft in het bloed van den mensch de ongeslachtelijke vermenigvuldiging plaats, de geslachtelijke vermenigvuldiging geschiedt in de maag van de muskiet. De bevruchte vrouwelijke sporen gaan door den darmwand van de muskiet in de lichaamsholte, vallen daar uiteen in een groot aantal sporen die de speekselklieren van de muskiet opzoeken, waarmede de malariakiemen in het bloed van den mensch worden gebracht.

Provincie, Provincie-Ordonnantie, zie **Bestuur, Bestuurswezen,** enz.

Putte (Isaäc Dignus Fransen Van De Putte), geboren te Goes 22 Maart 1822, overleden 3 Maart 1902, was eerst stuurman ter koopvaardij, daarna administrateur eener suikerfabriek op Java, werd in 1862 lid der Tweede Kamer der Staten-generaal, in 1863 minister van koloniën, welk ambt hij tot 1866 bekleedde. Van 1873-1874 was hij wederom minister van koloniën. Met van Hoëvell was hij een der voormannen van het nieuwe koloniale beleid, dat zich destijds baan brak. Vooral als minister kreeg hij gelegenheid op dit gebied baanbrekenden arbeid te praesteeren: onderscheidene verplichte cultures en diensten werden afgeschaft, op zijn initiatief kwamen tot stand de comptabiliteitswet en de tarievenwet, welke tijdens zijn tweede ministerie zoodanig werd herzien dat met het beschermend stelsel geheel werd gebroken. Ook de juist uitgebroken Atjeh-oorlog vergde in deze periode veel van hem. Ook na zijn aftreden als minister heeft hij in de Tweede en later in de Eerste Kamer nog grooten invloed uitgeoefend.

Pijnacker Hordijk (Mr. Cornelis), geboren te Drumpt 13 April 1847, overleden te Haarlem 4 September 1908, was achtereenvolgens hoogleeraar te Amsterdam, te Utrecht, minister van binnenlandsche zaken, commissaris des Konings in Drente en daarna gouverneur-generaal van Ned.-Indië van 1888-1893. Geheel onbekend als hij was met Indië heeft hij slechts zeer gedeeltelijk voldaan aan de verwachtingen die de toenmalige minister van koloniën, Keuchenius, van hem koesterde. De kostbare Atjeh-oorlog (onder zijn bewind werd er de scheepvaartregeling ingevoerd) werd niet beëindigd. Een militaire expeditie naar Flores had plaats, de heerendiensten werden geregeld, een nieuw reglement op de opiumpacht werd ingevoerd en de opiumregie werd voorbereid.

Pygmeeën, zie Dwergstammen of Pygmeeën.

Q.

Quarantaine. Bepalingen ter voorkoming van de overbrenging van besmettelijke ziekten over zee zijn vervat in de „quarantaine-ordonnantie" (Stb. 1911 no. 277, herhaaldelijk gewijzigd en aangevuld). De besmettelijke ziekten waarop deze ordonnantie van toepassing is zijn: pest, cholera en gele koorts. Zoo noodig wordt door den gouverneur-generaal, onder nadere Koninklijke goedkeuring, bij algemeene verordening deze ordonnantie ook op andere besmettelijke ziekten toepasselijk verklaard. De hoofden van plaatselijk bestuur - in de Gouvernementslanden van Java en Madoera de assistent-residenten - zijn bevoegd, na ingewonnen geneeskundig advies zeeplaatsen binnen

Ned.-Indië besmet te verklaren. De besmetverklaring van kringen buiten Ned.-Indië en de opheffing daarvan behoort tot de bevoegdheid van het hoofd van den dienst der volksgezondheid. Quarantaine-inrichtingen zijn in de volgende havenplaatsen: Batavia, Cheribon, Pekalongan, Tegal, Semarang, Tjilatjap, Soerabaja, Pasoeroean, Banjoewangi, Palembang, Belawan-Deli, Emmahaven (Padang), Sabang, Samboe (eiland, residentie Riouw en Onderhoorigheden), Muntok, Samarinda, Balikpapan, Manado, Makassar.

R.

Raad Agama. Evenals elders ontstond naarmate in Nederlandsch Indië de Islam veld won, aldaar naast de algemeene rechtspraak der inheemsche hoofden, eene afzonderlijke godsdienstige rechtspraak.

Op Java werd deze rechtspraak uitgeoefend door den godsdienstivoorganger, den panghoeloe, met van hem afhankelijke bijzitters als adviseur.

Deze rechtspraak werd geheeten: **raad agama, landrat agama** of **hoekoem.**

Deze panghoeloegerechten waren de rechters der inlandsche mohammedaansche bevolking in alle zaken van familie- en erfrecht.

De grondslag voor de beslissingen van dezen godsdienstigen rechter werd gevormd door de gezaghebbende werken over de Mohammedaansche wet.

Bij de in 1848 in werking getreden nieuwe Ned.-Indische wetgeving (art. 3 der wettelijke organisatie, later overgenomen in art. 78 van het Regeeringsreglement van 1854) werd vastgesteld, dat de zgn. „priesters" in hunne rechtsmacht gehandhaafd zouden blijven.

In 1882 werden voor Java en Madoera nadere voorschriften gegeven ter omschrijving van de competentie der godsdienstgerechten, waarbij echter het panghoeloegerecht ten onrechte voor een soort „collegiale" rechtspraak werd aangezien.

In de Buitengewesten bestond in sommige streken eenzelfde soort godsdienstige rechtspraak als op Java, zij het in vorm daarvan veelal wat afwijkend.

Op Java en Madoera is nevens elken landraad een priesterraad gevestigd (St. 1882 152 j. 1909-128 en 1926 232 j. 280) met gelijk ressort. De priesterraad bestaat uit de bij den landraad aangestelden (hoofd) panghoeloe als voorzitter en uit ten minste drie en ten hoogste acht Mohammedaansche priesters als leden, die door den Gouverneur-Generaal worden benoemd en ontslagen. Van de uitspraken der priesterraden is geen hooger beroep toegelaten maar de uitvoering dier uitspraken kan, indien zij niet vrijwillig geschiedt, niet anders plaats hebben dan langs den gewonen weg van rechten en na executoirverklaring door het hoogste inlandsche college, d.i. als regel door den landraad. Deze executoirverklaring geeft den landraad het middel in de hand om te verhoeden dat de panghoeloe zijne bevoegdheid te buiten gaat. Zij kan dan ook niet plaats hebben in gevallen waarin de priesterraad zijne competentie overschrijdt, de raad niet wettig bestond of was samengesteld dan wel bij de beslissing de voorgeschreven vormen niet in acht genomen werden.

Art. 134 lid 2 der huidige Indische Staatsregeling, werd bij St. 1929 - 221 j. 487 gewijzigd en bepaalt thans dat Burgerlijke rechtzaken tusschen Mohammedanen, indien hun adatrecht dat medebrengt en voorzoover bij ordonnantie niet anders bepaald is, ter kennis van den godsdienstigen rechter staan.

Deze redactie werd gekozen teneinde een herziening der priesterrechtspraak mogelijk te maken, welke noodig werd geacht om de daaraan nog steeds klevende misbruiken beter te kunnen weren.

In verband met deze nieuwe redactie, werd, met intrekking van de regeling in St. 1882-152 voor-

noemd voor Java en Madoera bij St. 1931-53 een nieuw reglement vastgesteld, dat o.m. betrekking heeft op de godsdienstige rechtspraak en waarbij de krachtens de oude regeling bestaande priesterraden worden opgeheven en in de plaats daarvan panghoeloegerechten worden ingesteld.

In dit reglement (op de godsdienstige rechtspraak, de benoeming van voogden en de inlandsche boedelkamers op Java en Madoera), wordt terecht het panghoeloegerecht weder als een „alleen-sprekend" rechter erkend en wordt verder eene scherpere competentieregeling van dit gerecht gegeven, waarmede men een einde hoopt te maken aan de reeds te lang bestaande onzekerheid op dit punt.

Bemoeienis met de voogdij, het beheer van onbeheerde nalatenschappen en van boedels van afwezigen, berechting van erfrechtzaken en van geschillen nopens vrome stichtingen komen aan den gewonen inlandschen rechter. Slechts geschillen omtrent huwelijkszaken, boedelscheidingen en dergelijke blijven bij den godsdienstigen rechter.

De vonnissen van het panghoeloegerecht zullen door den voorzitter van den landraad executoir verklaard worden, nadat hem gebleken is, dat het vonnis kracht van gewijsde heeft.

Aan den godsdienstigen rechter wordt eene vaste bezoldiging toegekend en de te betalen proceskosten zullen in 's lands kas worden gestort.

Met deze maatregelen hoopt men een einde te maken aan de voortdurende klachten over misbruiken van de priesterrechtspraak.

Te Batavia ten slotte zal komen „een Hof van Mohammedaansche Zaken" als rechter in hooger beroep van alle penghoeloegerechten en van alle bevoegdheidsgeschillen tusschen panhoeloegerechten.

Deze regeling is, voorzoover betreffende de bemoeienis van den landraad met de voogdij over tot de inheemsche bevolking behoorende personen, met 1 Juli 1931 grootendeels in werking getreden (St. 1933-177). De verdere inwerkingtreding van het reglement vond echter nog niet plaats, zoodat ook op het gebied der godsdienstige rechtspraak voorloopig de oude regeling nog blijft gelden. N. d. W.

Raad (Cultuur), zie **Bestuur, Bestuurswezen,** enz.

Raad (Locale), zie **Bestuur, Bestuurswezen,** enz. en **Medan.**

Raad van Justitie, zie **Rechtswezen** en **Strafrecht.**

Raad van Nederlandsch-Indië.

De Indische Staatsregeling voegt den Gouverneur-Generaal een van hem onafhankelijk, zelfstandig lichaam, den Raad van Ned.-Indië, toe, dat bestemd is hem van advies te dienen of in sommige bestuursaangelegenheden zelfs met hem mede te werken.

Het College bestaat uit een vicepresident en zes leden die Nederlandsche onderdanen moeten zijn, ten minste 30 jaar oud en die door de Koning worden benoemd en ontslagen.

Het aantal leden werd in 1929 van vier op zes gebracht, ten einde een tweetal onderdanen niet-Nederlanders en wel speciaal inheemschen in den raad te kunnen opnemen.

Het werd echter tevens noodig geoordeeld te bepalen dat de leden hun ambt niet langer dan vijf jaren zullen bekleeden en dat zij niet dadelijk opnieuw benoembaar zijn.

De Gouverneur-Generaal kan het voorzitterschap van het College, zoo dikwerf hij dit noodig acht, bekleeden. Hij heeft dan raadgevende steun.

Bij ziekte of afwezendheid van den Gouverneur-Generaal kan deze het dagelijksch beleid van zaken tijdelijk opdragen aan 's Raads vicepresident en deze niet aanwezend zijnde, aan het oudste lid in benoeming.

De Gouverneur-Generaal kan ambtenaren en officieren der land- en zeemacht gelasten de vergaderingen van den Raad bij te wonen tot het geven van mondelinge inlichting.

De hoofden der departementen

van algemeeen bestuur worden opgeroepen tot bijwoning der vergaderingen van den Raad, voorgezeten door den Gouverneur-Generaal, tenzij deze om bizondere redenen anders beslist. Zij worden verder in de gelegenheid gesteld, om, zoo zij dit wenschen, deel te nemen aan de behandeling, in andere vergaderingen van den Raad, van voorstellen, behoorende tot den werkkring van het betrokken departement. In beide gevallen hebben zij alleen raadgevende stem.

De Raad heeft in wetgevende zaken alleen adviseerende bevoegdheid en wel ten aanzien van ontwerp-regeeringsverordeningen en ontwerp-ordonnanties, door den Gouverneur-Generaal aan den Volksraad voorgelegd of door den Volksraad ontvangen en aan den Gouverneur-Generaal aangeboden, zoomede door ordonnanties, welke door den Landvoogd op eigen gezag en verantwoordelijkheid worden vastgesteld. Overigens vraagt de Gouverneur-Generaal het advies van den Raad over alle zaken van algemeen of bizonder belang, waar hij dit noodig oordeelt en is hij tot die raadpleging in verschillende in de betrekkelijke bepalingen van de Indische Staatsregeling nader aangegeven belangrijke aangelegenheden, zelfs verplicht. De Landvoogd beslist alleen, behalve in enkele gevallen, waarin de Staatsregeling overeenstemming met den Raad voorschrijft. Wordt deze overeenstemming niet verkregen dan kan de Gouverneur-Generaal de beslissing des Konings inroepen en intusschen de vereischte voorzieningen dadelijk treffen indien dringende omstandigheden dit eischen.

N. d. W.

Raad van Scheepvaart. In verband met de invoering van de schepenordonnantie - 1927 (Stb. no. 33) is de raad van tucht (Stb. 1873 no. 119) vervangen door den raad van scheepvaart. Deze is gevestigd te Batavia en is bevoegd den schipper, die zich ten opzichte van schip, lading, scheepsvolk of passagiers op eenige wijze heeft misdragen, onafhankelijk van burgerlijke en strafvervolging, de bevoegdheid te ontnemen om gedurende een bepaalden tijd, twee jaar niet te boven gaande, als schipper op een Ned.-Indisch schip te varen. De raad is samengesteld uit een lid tevens voorzitter, die moet zijn hoofd- (c.q. vlag-) officier of oud-hoofd (c.q. vlag-) officier der Koninklijke Marine, bij voorkeur lid van het hoog militair gerechtshof, vijf vaste leden en wel een rechtsgeleerde, den havenmeester te Tandjong Priok en drie schippers of oud-schippers ter koopvaardij en een gezaghebber of oud-gezaghebber bij de Gouvernements-marine, alsmede twee buitengewone leden, nl. de inspecteur, onderhoofd van den dienst der scheepvaart, die slechts zitting neemt in de gevallen dat de raad door den commandant der zeemacht en hoofd van het departement der marine is uitgenoodigd een onderzoek in te stellen naar de oorzaak van een buitengaats gebezigd, geen oorlogsschip zijnd, landsvaartuig overkomen scheepsramp, en een scheepswerktuigkundige of oud-scheepswerktuigkundige, die slechts zitting neemt indien de voorzitter of de raad van oordeel is, dat zijn tegenwoordigheid door den aard van het te behandelen geval wenschelijk wordt gemaakt. Als plaatsvervangend lid tevens voorzitter treedt op een hoofd- (c.q. vlag-) officier der Koninklijke Marine.

Raäs (Poelo), eiland ten Oosten van Sapoedi (ten Oosten van Madoera). Het eiland is dicht bevolkt. De bevolking, die leeft van vischvangst en landbouw bestaat uit Madoereezen, Boegineezen en Makassaren.

Rabab, zie **Muziek En Muziekinstrumenten.**

Rabarber, wordt op Java wel gekweekt.

Rabingoe'l-Awal, 3e maand van het Mohammedaansche jaar.

Rabingoe'l-Awol, 3e maand van het Mohammedaansche jaar.

Rad Agama, zie **Raad Agama.**

Radèn, Javaansch adellijke titel, zie **Adel.**

Radja, beteekent „vorst", maar

wordt ook gebruikt als titel van mindere hoofden. Maharadja is „oppervorst", radja moeda is de titel van den rijksbestierder.

Radja-Oedang, zie **IJsvogels.**

Radjab, de 7e maand van het Mohammedaansche jaar.

Radjabasa (1281 M.), vulkaan in den Zuid-Oosthoek van Sumatra.

Radijs wordt wel in de bergstreken gekweekt. Het zaad wordt ingevoerd.

Raffles (Thomas Stamford), geboren op zee nabij Jamaica 5 Juli 1781, overleden te Highwood (Middlesex) 5 Juli 1826, werd in 1811 secretaris van lord Minto, den gouverneur-generaal van Britsch-Indië, toen deze van Malaka uit de Ned.-Indisch bezittingen ging veroveren. Deze benoemde hem na de verovering van Java (September 1811) tot luitenant-gouverneur van Java en Onderhoorigheden. Raffles verdeelde Java, met uitzondering van Batavia in 16 residenties, onder residenten met zoodanige bevoegdheden dat het zwaartepunt van het bestuur dat voordien bij de regenten berustte op de residenten werd overgebracht. Het rechtswezen en de financiën werden gereorganiseerd, de pacht der speelhuizen en hanengevechten schafte hij af, de pacht van pandhuizen en het zoutmonopolie voerde hij in. Een belangrijke maatregel was de invoering van het landrentestelsel, dat berustte op het domeinbeginsel (zie **Domein**). Om aan de financieele moeilijkheden bij de invoering van zijn hervormingen tegemoet te komen, verkocht hij uitgestrekte landerijen aan den eigendom waarvan zelfs eenige souvereiniteitsrechten waren verbonden. Zelf hierbij betrokken zijnde, was deze daad niet onberispelijk evenals zijn steun aan den resident van Bandjermasin Alexander Hare, die voor privédoeleinden 3000 Javanen als landloopers liet oppakken om ze tewerk te stellen. Nog erger was zijn actie in Palembang, welke ten gevolge had dat feitelijk door zijn toedoen de geheele Nederlandsche bezetting aldaar werd uitgemoord.

Bantam en Cheribon werden ingelijfd, Jogjakarta veroverd en sultan Sepoeh afgezet. De door Raffles uitgelokte moord op de Nederlanders te Palembang liet hij door een expeditie wreken. De sultan van Palembang zette hij af en stelde een broer van den sultan in diens plaats aan.

Raffles was een vurig patriot, deed alles voor zijn land en benadeelde dien ten gevolge zooveel hij kon de Nederlanders. Wat niet wegneemt dat hij een veelzijdig man was, die baanbrekenden en voor dien tijd vrijzinnigen arbeid heeft verricht. Zijn belangstellingssfeer was zeer uitgebreid. Hij blies het Bataviaasch genootschap van Kunsten en Wetenschappen, waarvan niets meer uitging, nieuw leven in. De inheemsche talen en de volkenkunde hadden zijn voorliefde; zijn „History of Java" was voor dien tijd een standaardwerk. Van zijn hand verschenen nog meer pennevruchten. Hij bekleedde zijn ambt tot Maart 1816. In Engeland teruggekeerd werd hij in den adel verheven (Knight), was toen dus sir Thomas S. Raffles.

In October 1817 werd hij luitenant-gouverneur van Benkoelen waar hij wederom zijn best deed - evenwel zonder succes - Nederland's invloed te fnuiken ten bate der Engelschen. Toen bij tractaat van 1824 Benkoelen aan Nederland werd afgestaan moest hij aftreden. Vermelding verdient nog dat de stichting van Singapore, dat als vrijhaven een groote vlucht nam, waardoor het monopolie van den handel in den archipel aan Nederland werd ontnomen, mede Raffles' werk was.

Rafflesia, een naar Sir Th. S. Raffles genoemd parasitisch plantengeslacht, waarvan onderscheiden soorten in den archipel voorkomen. Bekend is de Sumatraansche **Rafflesia Arnoldi**, met een middellijn tot 1 M.

Raja, zelfbesturend landschap der onderafdeeling Simeloengoen, afdeeling Simeloengoen en de Karolanden, gouvernement Oostkust van Sumatra.

Raja (Boekit), hoogste bergtop

(2278 M.) op Nederlandsch Borneo, in het Schwaner gebergte op de grens van de Wester- en de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.

Raja (Goenoeng), berg (2250 M.) ten Zuid-Westen van het meer van Kerintji.

Râmâyana (Skr.), Indisch heldendicht, welks hoofdpersoon Râmâ, de oudste zoon was van den koning van Ayodhyâ, Deçoratha geheeten. Râmâ was gehuwd met Sitâ. Het echtpaar werd door intriges van de stiefmoeder van Râmâ verbannen en kwam in een woud terecht. Hier werd Sitâ geschaakt door den reuzenvorst Lankâ, die op Ceylon woonde. Met behulp van den koning der apen Sugriwa werd nu Voor-Indië door een dam met Ceylon verbonden, waarop zij Râwana overwonnen en doodden. Râmâ keerde met Sitâ terug naar Ayodhyâ en werd daar koning. Râmâ en de overige figuren van het epos genieten allerwege in de Hindoe-wereld groote vereering en worden ook in andere werken en talen bezongen. Dit was ook op Java het geval, waar de Râmâyana is uitgebeeld in de basreliefs van de Prambanan (zie aldaar) en een gelijknamig omvangrijk dichtwerk in het oud-Javaansch bestaat. Het in het hedendaagsch Javaansch vertaalde werk heet Rama. Râmâ wordt beschouwd als een incarnatie van Wisjnoe.

Rambah, zelfbesturend landschap der onderafdeeling Rokan, afdeeling Bengkalis, gouvernement Oostkust van Sumatra. De bevolking is deels Minangkabausch, deels Mandailingsch en belijdt den Mohammedaanschen godsdienst. De zelfbestuurder voert den titel Jang dipertoean besar.

Raméh (Mal.-Jav.), in de wandeling rami genoemd is de naam van een vezelplant, waarvan onderscheidene soorten in den archipel voorkomen. Uit een dezer soorten wordt een grove doch sterke touwsoort, tali rami, gemaakt.

Ramëlan, zie **Vastenmaand.**

Rampok (Jav.) is het met velen aanvallen met lansen. Op Java heet rampok een spel waarbij tijgers met lansen worden afgemaakt. Men vormt een open kring van met lansen gewapende lieden. De tijgers worden door dansende Javanen uit de hokken binnen den kring gedreven. De tijgers trachten dan te ontkomen door over de haag van menschen te springen. Meestal mislukt dat en worden zij op de pieken opgevangen. Het is meestal een onderdeel der senènans en garëbëgs (zie aldaar).

In de omstreken van Batavia en in de benedenlanden van Sumatra's Westkust wordt onder rampok verstaan nachtelijke roof en plundering door een aantal gewapende personen. Men spreekt van rampokpartijen. In de Vorstenlanden heeten dergelijke benden „kètjoe".

Ranau-Meer, grootendeels in de residentie Palembang en voor het overige deel in de residentie Benkoelen gelegen op 540 M. hoogte op het **Ranau-plateau,** waar de bekende geurige Ranau-tabak wordt geteeld.

Rangen En Titels (Inlandsch). Zie **Vorstenbestuur.**

Rangkasbitoeng, hoofdplaats van het regentschap Lebak en van het district en het onderdistrict Rang-Kasbitoeng, residentie (afdeeling) Bantam, provincie West-Java.

Rantau, onderafdeeling en district met gelijknamige hoofdplaats, der afdeeling Oeloesoengai, residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. De onderafdeeling staat onder een controleur B.B. en bestaat uit het gelijknamige district, verdeeld in de onderdistricten Noord Benoea Ampat, Zuid Benoea Ampat en Margasari. Zij telt ruim 57.000 inwoners, waaronder 18 Europeanen en een 40-tal Chineezen. In dit gebied wonen Dajaks.

Rantepao, onderafdeeling met gelijknamige hoofdplaats, der afdeeling Loewoe, gouvernement Celebes en Onderhoorigheden. De onderafdeeling staat onder een controleur B.B. en bestaat uit de landstreken Kessoe, Tikala, Sadang, Baloesoe, Nanggala, Tondong, Boentaoe, Ranteboea, Madandang,

Piongan, Dende, Pengala, Koera, Bitoeang, Bala, Pali, Sissing en Oeloesalo. Zij telt met de onder denzelfden controleur B.B. staande onderafdeeling Makale ruim 185.000 inwoners, waaronder 60 Europeanen en 84 Chineezen. De hoofdplaatsen Rantepao en Makale zijn zoowel onderling als met de afdeelingshoofdplaats en de gewestelijke hoofdplaats Makassar door goede wegen verbonden. Het gebied is bergachtig en dichtbevolkt.

Raoeng, vulkaan (3332 M.) op de hoogvlakte van Idjèn, afdeeling Besoeki, provincie Oost-Java.

Rapal (Jav.), zie **Ilmoe.**

Rapang, zelfbesturend landschap der onderafdeeling Sidenreng—Rapang, afdeeling Parepare, gouvernement Celebes en Onderhoorigheden.

Rapat, zie **Rechtswezen.**

Rasamala (Mal.), een bekende boom op Sumatra en West-Java. Het is een zeer hooge boom met rechten, gladden, licht grijs gekleurden stam. Hij groeit in het gebergte en is reeds van verre te onderkennen; het hout is zeer gewild.

Rasé (Jav.), zie **Civetkatten.**

Rassen van Nederlandsch-Indië, zie onder **Maleiers.**

Ratoe (Jav.), in het algemeen titel eener vorstin (op Java), hetzij deze zelf vorstin is dan wel de eerste vrouw van een vorst is. In de Vorstenlanden heet de echtgenoote van een pangèran ook wel ratoe, in Bantam vrouwelijke afstammelingen van het voormalige sultansgeslacht.

Rawa (Mal., Jav.), moeras. Het spreekt vanzelf dat op de eilanden van den archipel, vooral in de laaggelegen streken, uitgestrekte moerassen voorkomen. Drainage is zeer kostbaar en wordt wel toegepast, zoowel om den grond geschikt te maken voor den landbouw als voor assaineering (malaria). Soms ook worden moerassen benut voor sawahaanleg (z.g. moerassawah's). Zie onder **Rijst.**

Rawa (Orang), zie **Orang (H)Oetan.**

Rawas, onderafdeeling en district der afdeeling Palembangsche Bovenlanden, residentie Palembang. De onderafdeeling staat onder een gediplomeerd gezaghebber met standplaats Soeroelangoen en bestaat uit het gelijknamige district, onderverdeeld in de onderdistricten Soeroelangoen en Moeararoepit en telt bijna 37.000 inwoners, waaronder een 5-tal Europeanen en 85 Chineezen. De hoofdplaats Soeroelangoen ligt aan de Air Rawas, een zijrivier van de Moesi en is door een weg met de Boven- en de Benedenlanden verbonden. Deze weg is echter in den Westmoesson niet steeds bruikbaar. Het verkeer heeft dan ook grootendeels te water plaats.

De voornaamste cultuur is rijst op droge en op natte velden.

De bevolking bestaat uit Maleiers van Palembang, Djambi en Redjang, vermengd met Minangkabausche en Javaansche kolonisten.

Tijdens de Djambi-opstand in 1916 sloeg deze ook op de Rawas over, welke evenwel spoedig kon worden gedempt.

Reael (Dr. Laurens), geboren te Amsterdam 22 October 1583, overleden aldaar 10 October 1637, promoveerde te Leiden in 1608 tot doctor in de rechten, vertrok 1611 als commandeur eener vloot der O.I.C. naar de Molukken, werd raad van Indië, vice-gouverneur van de Molukken (1613) en in 1615 gouverneur-generaal, welk ambt hij bleef bekleeden tot 1619, ofschoon hij reeds in 1616 zijn ontslag had aangeboden hetwelk onmiddellijk werd aanvaard. Bewindhebbers vonden Reael te humaan, zoowel voor den Inlander als tegenover de Engelsche concurrenten. Onder zijn bewind hadden enkele tochten naar de Philippijnen plaats - zonder succes echter. Aan de eerste tocht nam hij persoonlijk deel. De strijd om Jacatra met de Engelschen begon reeds onder zijn bewind. In het moederland bekleedde hij nog onderscheidene aanzienlijke functies, o.a. vice-admiraal en later admiraal eener vloot naar Spanje, bewindhebber der O.I.C., deelgenoot van het gezantschap naar Engeland

ter gelegenheid van de troonsbestijging van Karel I, die Reael tot ridder verhief, raad van Amsterdam, enz.

Reael was een veelzijdig ontwikkeld, begaafd en beschaafd man, die zich op velerlei gebied heeft bewogen: hij was lid van den Muiderkring, dichter, litterator, zeevaartkundige, was expert in den wereldhandel, enz. Onderscheidene geschriften van zijn hand getuigen hiervan.

Rebab, zie **Muziek en Muziekinstrumenten.**

Rebana, zie **Muziek en Muziekinstrumenten.**

Rechtsgemeenschappen (Inlandsche), zie onder **Bestuur** en **Inlandsche Gemeenten.**

Rechtswezen. In Ned.-Indië wordt recht gesproken „in naam der Koningin" of „niet in naam der Koningin".

De eerste soort der rechtspraak is de Gouvernementsrechtspraak, de laatste soort is de Inheemsche rechtspraak.

Beide soorten van rechtspraak vindt men zoowel in rechtstreeks bestuurd gebied als in zelfbesturen.

Zoo vindt men nog zelfs in 14 gewesten Inheemsche rechtspraak in rechtstreeks bestuurd gebied. (art. 130 I.S.).

In de gebieden, waar deze op het adatrecht steunende rechtspraak bestaat, is daaraan als regel de geheele Inheemsche bevolking onderworpen.

Waar wordt recht gesproken „in naam der Koningin", is met het oog op de uiteenloopende rechtsbehoeften der verschillende bevolkingsgroepen veelal verscheidenheid van recht gebleven.

Historisch bezien moge omtrent de rechtsbedeeling in Ned.-Indië het volgende worden opgemerkt.

De Oost-Indische Compagnie liet zich met de rechtspraak over de Inlandsche bevolking buiten Batavia bij voorkeur niet in. Waar zij er zich mede bemoeide, liet zij „dualisme" bestaan. De rechtspleging voor den Inlander bleef namelijk afgescheiden van die voor de Europeanen en zooveel mogelijk op oude costumen gegrond.

Daendels gaf een groote uitbreiding aan de rechtspraak over Inheemschen, maar ook hij bleef gaan in de richting van het „dualisme". Vooralsnog zouden aan den Inlander zijne eigen wetten en forum van rechtspleging gelaten worden.

Raffles, hoewel niet vrij van unificatie-neigingen, ging in het algemeen door op den weg van bestendiging van het Inheemsche recht, daarbij verbetering zoekend door het geven van Europeesche leiding en toezicht.

Zoowel Daendels als Raffles hebben op het gebied der rechtszekerheid ongetwijfeld belangrijk opbouwend werk verricht. Zij schiepen eene rechtsbedeeling, welke de grondslag voor latere organisatie is gebleven.

De Commissarissen-Generaal bepaalden zich dan ook meer tot het aanbrengen slechts van aanvullingen en verbeteringen in het bestaande rechtswezen, welke echter op zich zelve beschouwd niet zonder gewicht waren. Zoo schaften zij de jury, een Engelsch insluipsel, af en riepen zij als opperste rechterlijk college te Batavia het Hoog Gerechtshof in het leven, hetwelk voortaan den top van het rechtswezen zou vormen.

De landraden en rechtbanken van omgang werden gehandhaafd maar in den vorm van collegiale colleges. Zij kregen eene uitvoerige regeling voor de door hen toe te passen rechtspleging, welke werd opgenomen in staatsblad 1819 No. 20 en de basis werd van het thans nog bestaande z.g.n. „Inlandsch Reglement" van 1848.

De Nederlandsche nationale wetgeving van 1838 leidde tot de vaststelling en afkondiging eener sedert 1 Mei 1848 in Indië van kracht geworden wetgeving, welke een thans nog grootendeels geldende codificatie vormt van Nederlandsch recht, aangepast aan Indische toestanden.

Het „formeele recht" voor de Gouvernements rechtspraak is

neergelegd in de Rechterlijke Organisatie, het Reglement op de burgerlijke rechtsvordering en het Reglement op de Strafvordering (voor Europeanen, Java en Madoera), het Inlandsch Reglement (voor de Inlanders en Vreemde Oosterlingen, Java en Madoera), het Landgerechtreglement (voor alle bevolkingsgroepen in Ned.-Indië), het Reglement Buitengewesten.

Wat het „materieele" recht aangaat, bracht de wetgeving van 1848, gelijk sedert aangevuld, voor de Europeanen en daarmede gelijkgestelden in Ned.-Indië een codificatie naar Nederlandsch model (Burgerlijk Wetboek, Wetboek van Koophandel, Faillissementsverordening).

Sedert 1918 is ook het materieele strafrecht in Ned.-Indië en wel voor alle bevolkingsgroepen, vallende onder de Gouvernementsrechtspraak, gecodificeerd en gelijk.

Wat daarentegen aangaat het materieel privaatrecht werd voor de Inlandsche (en daarmede gelijkgestelde) bevolking, als hoofdbeginsel vooropgesteld, dat dit niet wettelijk geregeld zou worden, doch gekend uit de gewoonte of adat (art. 11 A.B. van 1848, art. 75 R.R. van 1854, art. 631 I.S.).

Derhalve geldt voor dit belangrijk deel van het recht, verschillend recht voor de verschillende hoofdgroepen der bevolking (dualisme).

De reden hiervoor was, dat het hier betrof wetgeving voor een land zóó uitgestrekt als Ned.-Indië, bewoond door tal van volken en personen, behoorende tot verschillende nationaliteiten, die veelal op verschillende trappen van beschaving staan, afkomstig zijn van meerdere rassen en die derhalve een uiteenloopend karakter, van elkaar afwijkende instellingen, zeden en gebruiken en verschillende opvattingen hebben, meerendeels afwijkende van die, welke in de Westersche landen heerschen.

Derhalve achtte de wetgever en speciaal ook die van 1848 het noodzakelijk, dat de wetgeving, welke

uitging van een Europeesch volk als het Nederlandsche, met al de bovengenoemde feiten en omstandigheden rekening zou houden, hetgeen dan speciaal bij het materieel privaatrecht voor de Inheemsche bevolking tot uiting komt. Voor de Chineezen geldt al sinds 1917 en voor de overige Vreemde Oosterlingen sinds 1924 vrijwel hetzelfde privaatrecht als voor de Europeanen.

De Gouvernementsrechtspraak in Ned.-Indië wordt, daargelaten de speciale militaire rechtspraak voor de landmacht en de zeemacht, thans uitgeoefend:

Voor geheel Indië: door het **Hoog Gerechtshof van Ned.-Indië** te Batavia, voornamelijk in appèl van de daarvoor vatbare vonnissen van de Raden van Justitie in burgerlijke zaken, in revisie over alle daaraan onderworpen eindvonnissen dezer colleges in strafzaken gewezen en voorts recht sprekende als cassatierechter.

Voor gedeelten van Indië:

Op Java en Madoera, de **Raden van Justitie** te Batavia, Semarang en Soerabaja, welke in burgerlijke en strafzaken de gewone dagelijksche rechters zijn voor de Europeanen [1]) en in burgerlijke zaken ook voor de Vreemde Oosterlingen.

Deze colleges zijn voorts ook revisierechter der daarvoor vatbare eindvonnissen in strafzaken gewezen door de landraden en daarmede gelijkstandige rechtbanken, en appelrechter der daarvoor vatbare vonnissen in burgerlijke zaken van de residentierechters en landraden.

De Landgerechten, als dagelijksche rechter van alle landaarden in lichte strafzaken.

De Residentiegerechten,
de dagelijksche rechter der Europeanen en Vreemde Oosterlingen in lichte burgerlijke zaken.

---

[1]) In eenvoudige strafzaken treedt ingevolge staatsblad 1932 No. 460, juncto 580, thans de politierechter op.

De Landraden,
de dagelijksche rechter in burgerlijke zaken van den Inlander en in strafzaken mede van de Vreemde Oosterlingen.

De Regentschaps- en Districtsgerechten,
uitsluitend rechtsprekende over Inlanders in kleine overtredingszaken en kleine burgerlijke gedingen.

De Priesterraden,
die rechtspreken in burgerlijke zaken tusschen Mohammedanen, indien hun gewoonterecht dat medebrengt en bij ordonnantie niet anders bepaald is (geschillen omtrent huwelijkszaken, boedelscheidingen, enz.).

Buiten Java en Madoera heeft men **Raden van Justitie** te Padang, Medan en Makassar, verschillende **Landgerechten** en verder **Residentiegerechten,** die, waar geen landgerechten zijn, rechtspreken in lichte strafzaken van Europeanen en in burgerlijke zaken van Europeanen en Vreemde Oosterlingen.

In het Rechtsreglement Buitengewesten is bepaald bij welke door het Gouvernement ingestelde **Rechtbanken en Gerechten** de rechtspraak over de Inlanders en Vreemde Oosterlingen berust. Deze colleges en gerechten spreken recht in naam der Koningin.

In een aantal gewesten - voor de Vorstenlanden op Java geldt dit in beperkte mate - echter zijn aan de rechtspraak dezer Inlandsche rechtbanken en gerechten onttrokken de leden der Inheemsche bevolking van die gedeelten van het rechtstreeks bestuurd gebied, waar de bevolking uitdrukkelijk of stilzwijgend is gelaten in het genot van eigen rechtspleging (art. 130 I.S.) en voorts de onderhoorigen van zelfbesturende landschappen, over wie alsdan wordt rechtgesproken door niet in naam der Koningin rechtsprekende en met den algemeenen naam van „inheemsche" bestempelde rechtbanken en gerechten.

Bij staatsblad 1932 No. 80, juncto 1933 No. 333, is een ordonnantie afgekondigd, waarin eene regeling wordt getroffen voor de Inheemsche rechtspraak in rechtstreeks bestuurd gebied.

In den Regeeringsalmanak voor Ned.-Indië 1933 eerste gedeelte vindt men op blz. 47 opgegeven waar Inlandsche en waar Inheemsche rechtspraak in de Buitengewesten gevonden wordt. (Zie overigens ad Inheemsche rechtspraak).

Met het oog op de wenschelijkheid eener gelijk- althans gelijkwaardigmaking, waar mogelijk, van het recht voor de verschillende bevolkingsgroepen, werd op 7 Maart 1928 een Commissie geïnstalleerd in de eerste plaats bestemd om het strafprocesrecht te herzien, zonder daarbij aan unificatie gebonden te zijn.

Deze Commissie ontwierp op grond van een daartoe intusschen ontvangen spoedopdracht, een in 1930 gepubliceerd ontwerp nood-ordonnantie welke geen verdere strekking heeft dan het ondervangen der practische bezwaren, die zich zullen voordoen indien op een gegeven oogenblik, in verband met de moderniseering van het recht in China, de Chineezen in strafzaken justitiabel zouden worden voor den voor Europeanen bestemden rechter. (Art. 163 I.S.).

Dit ontwerp heeft sedert reeds geleid tot een tevens zeer gewenschte bezuiniging brengende vereenvoudiging van de strafrechtspleging voor Europeanen, w.o. de instelling van den politierechter naar Nederlandsch model wel de voornaamste is.

De Commissie is voorts nog steeds werkzaam aan gelijkwaardigmaking van het strafproces voor de verschillende bevolkingsgroepen.

Een andere Commissie is bezig met de mogelijkheid na te gaan eener vereenvoudiging van het burgerlijk procesrecht, waarmede men evenzeer bezuiniging hoopt te bereiken.

Zie ook: **Inheemsche Rechtspraak, Intergentiel Recht en Unificatie In De Rechtsbedeeling.**

Litteratuur: De rechtsbedeeling der Indische bevolkingsgroepen, in ontwikkeling en verwikkeling. Voordracht door Mr. A. Neijtzell de

Wilde gehouden in het Indisch Genootschap, vergadering van 16 October 1931.

N. d. W.

Reclasseering. Hieronder verstaat men het in de maatschappij terugbrengen, het helpen aan een betrekking van personen welke gevangenisstraf hebben ondergaan dan wel voorwaardelijk zijn in vrijheid gesteld en dezen te behoeden voor het wederom vervallen in misdrijf.

Voor het toezicht op den reclasseeringsarbeid in Ned.-Indië is bij het hoofdbureau van het gevangeniswezen ingesteld een inspectie der reclasseering. Het bureau der inspectie houdt contact met de vereenigingen die als reclasseeringsinstelling worden toegelaten. Wijders is in 1927 ingesteld een centraal college voor de reclasseering, bestaande uit ten hoogste 25 leden, waarvan het hoofd van het gevangeniswezen en het hoofd van tucht- en opvoedingswezen ambtshalve deel uitmaken. Het college adviseert den directeur van justitie in alle principieele en andere gewichtige aangelegenheden de reclasseering betreffende. Er zijn landsambtenaren en adjunct-landsambtenaren der reclasseering. Deze bevorderen in hun ressort de ontplooiïng van het particuliere reclasseeringswezen, houden het toezicht op de reclasseeringsinstellingen en voeren de opdrachten uit die hen ingevolge de **Uitvoeringsordonnantie voorwaardelijke veroordeeling** worden gegeven.

Uit de tien te Bandoeng gevestigde reclasseeringsinstellingen of afdeelingen daarvan, werd een centraal comité voor reclasseeringsinstellingen gevormd, hetwelk een overgang bedoelt te zijn naar den in Nederland bestaanden reclasseeringsraad. Met een dergelijk centraal orgaan kunnen de autoriteiten (departement van justitie, rechter, directeur eener gevangenis) zich gemakkelijk verstaan. Wanneer deze organisatie haar bestaansrecht heeft bewezen kan zij navolging vinden in andere groote steden.

In onderscheidene inheemsche kringen bestaat groote belangstelling voor reclasseering. Vele inheemschen nemen met groote toewijding deel aan den reclasseeringsarbeid. De afzonderlijk georganiseerde, door den dienst van het gevangeniswezen ter hand genomen, z.g. „nazorg" strekt zich uit over de ontslagen minderjarige gevangenen. De resultaten, die met de opvoeding van deze jeugdige gestraften zijn bereikt, zijn in het algemeen gunstig.

Redjang, onderafdeeling en district der afdeeling en residentie Benkoelen. De onderafdeeling staat onder een controleur B.B. met standplaats Kepahiang en bestaat uit het gelijknamige district hetwelk is onderverdeeld in de onderdistricten Kepahiang, Redjangmarga's, Sindang-marga's en Benkoelen-marga's. Zij telt ruim 62.000 inwoners, waaronder 180 Europeanen en ruim 1700 Chineezen. De hoofdplaats Kepahiang ligt aan de Moesi welke ontspringt op het grensgebergte van de residenties Benkoelen en Palembang. De plaats is door autowegen verbonden met de hoofdplaats Benkoelen en met het gewest Palembang. Het ressort is zeer bergachtig: de vulkaan Kaba (1937 M.). Ook de Klingi-zijrivier van de Moesi - en haar zijrivier de Bliti ontspringen in Redjang.

De voornaamste cultuur is die van rijst op sawah's geteeld en die van koffie.

De bevolking bestaat hoofdzakelijk uit Redjangers (vermoedelijk van Minangkabausche herkomst) met Javaanschen inslag). Zij kennen het rèntjong-schrift.

Herhaaldelijk moesten militaire expeditie naar Redjang worden gezonden aangezien de Redjangers zich voortdurend schuldig maakten aan roof- en plundertochten, waarbij ook menschen werden geroofd. In 1838 werd de ass.-resident Bogaardt door hen vermoord. In 1860 werd het bij het gouvernement ingelijfd.

Reede tot Drakestein (Hendrik Adriaan Van), geboren omstreeks

1636, overleden 15 December 1691, werd in 1657 adelborst in dienst der O.I. Compagnie, bekleedde diverse ambten in Voor-Indië en op Ceylon en werd 1669 commandeur van Malabar. De hier in zijn tuin gekweekte tropische planten beschreef hij later in zijn beroemd werk „Hortus Indicus Malabaricus", hetwelk thans nog wetenschappelijke waarde heeft. In 1677 werd hij extraord. raad van Indië; hij repatrieerde het volgende jaar. In Nederland bekleedde hij nog enkele gewichtige ambten; o.a. was hij bewindhebber der O.I. Compagnie. In 1684 werd hij als commissaris-generaal uitgezonden om een einde te maken aan de steeds toenemend misbruiken op de overzeesche kantoren. Hoewel hij rigoureus alle misbruiken tegenging en allen die zich hieraan schuldig maakten zonder aanzien des persoons afzette, richtte zijn zending niet veel uit omdat de personen die de verwijderde functionnarissen vervingen zich eveneens aan de geïncrimineerde feiten schuldig maakten. In 1692 overleed hij aan boord, op weg naar Suratte, vermoedelijk vergiftigd door ambtenaren, die hij had gecompromitteerd of die zijn komst vreesden. Hij werd te Suratte met groote praal begraven en nog heden bevindt zich daar het ter zijner eer opgerichte prachtige praalgraf.

De nederzetting Drakestein werd door den gouverneur van Kaap de Goede Hoop, Simon van der Stel, naar hem genoemd, toen hij op zijn uitreis als commissaris-generaal deze kolonie bezocht.

Rees (Otto Van), geboren te Culemborg 4 Januari 1823, overleden te Arnhem 10 Maart 1892, kwam in 1837 in Ned.-Indië en trad aldaar als klerk in dienst van het gouvernement, doorliep onderscheidene hoogere rangen en werd in 1856 resident, eerst van Kedoe en daarna van Bagelèn en van Soerabaja. In 1864 werd hij lid van den raad van Indië en in 1872 op verzoek uit 's Lands dienst ontslagen. Na een kortstondig lidmaatschap van de Tweede Kamer werd hij in 1873, benoemd tot vice-president van den raad van Indië, welk ambt hij tot 1878 bekleedde.

In Nederland was hij achtereenvolgens lid van de Tweede Kamer, minister van koloniën (Maart-Augustus 1879), wederom lid van de Tweede Kamer en voorzitter van die Kamer (1881). In 1884 werd hij gouverneur-generaal van Ned.-Indië, welk ambt hij tot 1888 bekleedde. Gedurende zijn bewind bleef de Atjeh-oorlog aanhouden. Veel gerucht gaf de roof van een onder Britsche vlag varend schip door den radja van Troemon, wat de onderwerping van dien radja ten gevolge had. De bekende opstand te Tjilëgon in Bantam had, evenals enkele onlusten op de buitengewesten onder zijn bewind plaats. Ook de onlusten op het land Tjiomas in Buitenzorg deden zoowel in Indië als in Nederland veel stof opwaaien (de administrateur van het land werd afgezet en enkele raddraaiers werden geëxecuteerd), hetwelk voor Van Rees aanleiding was zijn ontslag te verzoeken.

Rees-Gebergte (Van), op Nieuw-Guinee, ten Noorden van het Nassau-gebergte. De Mamberamo-rivier heeft zich door het Van Rees-gebergte een baan gebroken.

Regeeringsreglement, Verkorte aanduiding van het voormalige „reglement op het beleid der regeering" van 1855, sedert vervangen door de „Wet op de Staatsinrichting van Nederlandsch-Indië" (Ind.-Stb. 1925 nos. 415 en 416), welke kan worden aangehaald als „Indische Staatsregeling".

Regent, Regentschapsordonnantie, Regentschapsraden, zie **Bestuur**, enz.

Regie, zie **Opium** en **Zout**.

Reigers (Mal. boeroeng bangau, Jav. blëkok). Deze behooren tot de familie der reigers en ooievaars. In den archipel zijn vele reigersoorten. De **blëkok** of **sawah-reiger** is een kleine witte reiger; de kop, de nek en de borst zijn bruin, de rus is zwart. Deze soort is zeer algemeen. Hun nest hebben zij in boomen. Andere soorten zijn de **Indische purperreiger**, de **Indische blauwe reiger**, de witte **koereiger** (Mal. bangau besar of

bangau Karbau, Jav. Koentoel) die op karbauwen zitten en de **zilverreigers,** vroeger zeer gewild om de rugveeren, aigrettes.

Reinwardt (Caspar Georg Carl), geboren 3 Juni 1773 te Lüttringhausen (Pruisen), overleden te Leiden 6 Maart 1854, was eerst hoogleeraar in de botanie te Harderwijk, daarna in de chemie aan het atheneum te Amsterdam, toen hij in 1816 aan commissarissen-generaal werd toegevoegd en benoemd tot directeur over de zaken van den landbouw, kunsten en wetenschappen op Java. Van zijn vele verdiensten op wetenschappelijk en ander gebied worde hier slechts vermeld de op zijn initiatief tot stand gekomen (18 Mei 1817) botanische tuin te Buitenzorg, die zou uitgroeien tot den wereldberoemden huidigen Lands Plantentuin [zie **Plantentuin ('s Lands)**]. In 1822 repatrieerde hij als benoemd hoogleeraar in de chemie, enz. te Leiden.

Rekenkamer (Algemeene), zie **Algemeene Rekenkamer.**

Rembang, zie **Japara-Rembang.**

Remonte-Depôt te Padalarang. Dit dient voor aanvulling van de voor het leger benoodigde paarden. Het depôt staat onder een directeur (majoor of ritmeester der cavalerie dan wel gepensionneerd of gewezen officier).

Rempang (Poelau), eiland behoorende tot den Riouw-archipel, ressorteerende onder de onderafdeeling Tandjoengpinang (zie aldaar), afdeeling Tandjoengpinang, residentie Riouw en Onderhoorigheden.

Rèngas, vooral in het Westen van den archipel voorkomende boom, die fraai roodbruin hout levert, dat ook door zijn hardheid zeer geschikt is voor meubels. Het sap van den boom veroorzaakt wanneer het met de huid in aanraking komt ernstige ontstekingen. Daarom moet de boom na te zijn geveld, geruimen tijd blijven liggen alvorens de verdere werkzaamheden kunnen aanvangen. Dit is de reden waarom deze superieure houtsoort betrekkelijk weinig toepassing vindt.

Rèngat, hoofdplaats der afdeeling Indragiri en der onderafdeeling Indragirische Bovenlanden, der residentie Riouw en Onderhoorigheden.

Rèntjong- Of Rèntjongschrift, het inheemsche letterschrift van de Rèdjangers en Lèbongers der residentie Benkoelen.

Rèsak of Rasak (Mal.), hooge boom op Sumatra, die voortreffelijk geelbruin timmerhout levert. Een andere soort, op Borneo en in het Oosten van den archipel levert hars op.

Reserve (Koloniale), zie **Leger.**

Resident, zie **Bestuur,** enz.

Reubeë (V Moekims), zelfbesturend landschap der onderafdeeling Sigli, afdeeling Pidië, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden.

Reyniersz, (Carel), gedoopt te Amsterdam 26 Augustus 1604, overleden te Batavia in den nacht van 18 op 19 Mei 1653, was, na onderscheidene hooge ambten in dienst der O.I. Compagnie te hebben bekleed, gouverneur-generaal van 1650 tot 1653. Tijdens zijn bewind (1652) werd de nederzetting aan de Kaap de Goede Hoop gesticht en werd (mede in 1652) de strijd om Ceylon met de Portugeezen aangebonden.

Reynst (Gerard), was een aanzienlijk koopman en reeder te Amsterdam, tevens bewindhebber der O.I. Compagnie, voordat hij in 1613 werd benoemd tot gouverneur-generaal, welk ambt hij bekleedde van 1614-1615. Tijdens zijn kortstondig bewind had weinig plaats wat vermelding verdient.

Reijnst (Jhr. Joan Cornelis), geboren huize Larenstein bij Arnhem 23 Januari 1778, overleden te 's-Gravenhage 11 October 1871, begon zijn Indische loopbaan in 1816 als klerk bij de algemeene rekenkamer. Na onderscheidene ambten te hebben vervuld werd hij in 1836 lid van den raad van Indië. In 1839 werd hij, in Nederland met verlof vertoevende, in den adelstand verheven. In 1842 was hij vice-president van genoemd Hoog college, en was als zoodanig na den dood van den gouverneur-generaal Mr. Pieter Merkus, waarnemend gouverneur-

generaal van 5 Augustus 1844 tot 30 September 1845. Belangrijke gebeurtenissen hadden, behoudens eenige uitbreiding van onze invloedssfeer in Koetai en West-Borneo, onder dit kortstondig bewind niet plaats. In 1850 werd hij op verzoek uit 's Lands dienst ontslagen.

Rheinische Missionsgesellschaft, zie onder **Zending.**

Rhinoceros, zie onder **Neushoorns.**

Rhizophoren, zie onder **Mangrove.**

Ricinus, zie **Djarak.**

Ridderorden, zie **Onderscheidingen, Onderscheidingsteekens.**

Riebeeck (Mr. Abraham Van), geboren Kaap de Goede Hoop, 18 October 1653, overleden te Batavia 17 Nov. 1713, kwam in 1677 als onderkoopman te Batavia aan. Na in Indië onderscheidene hooge ambten te hebben bekleed werd hij in 1709 gouverneur-generaal, welk ambt hij bekleedde tot 1713. Hij was een krachtige persoonlijkheid en reisde 17 Nov. 1713, kwam in 1677 als onder zijn bewind werd aanzienlijke uitbreiding gegeven aan de koffiecultuur in de Ommelanden. In de buitengewesten werden betrekkingen aangeknoopt of hernieuwd met Djohor, Bandjermasin, en werd gewapenderhand opgetreden in Zuid-Celebes (Boné en Goa), de Molukken en Ternate.

Riemsdijk (Jeremias Van), geboren te Utrecht 18 October 1712, overleden te Batavia 3 October 1777, kwam in 1735 als sergeant in dienst der O.I. Compagnie in Indië. Na het volgend jaar in civielen dienst te zijn overgegaan doorliep hij de onderscheidene rangen tot hij in 1760 raad ordinair en in 1764 directeur-generaal werd. In 1775 werd hij gouverneur-generaal, welk ambt hij tot 1777 bekleedde. Evenals in Nederland onder het regentenpatriciaat tierde ook in Indië het nepotisme welig. Een van Van Riemsdijk's zoons, Willem Vincent Helvetius, die zeer dom en onontwikkeld was, bekleedde op zijn 9e jaar de betrekking van assistent en op zijn 19e jaar die van eersten administrateur van Onrust, een andere zoon Daniël Frederik, was op zijn 16e jaar archivaris bij de algemeene secretarie. Van Riemsdijk's kort bewind kenmerkte zich niet door belangrijke gebeurtenissen.

Rigaih, zelfbesturend landschap der onderafdeeling Tjalang, afdeeling Westkust van Atjeh, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden.

Rimau (Mal.), verkorting van **harimau,** algemeene naam voor tijger (zie aldaar).

Rindja, eiland bewesten Flores, ressorteerende onder de onderafdeeling Manggarai, afdeeling Flores, residentie Timor en Onderhoorigheden.

Rindjani, vulkaan (3775 M.) op Lombok; op bijna 2000 M. hoogte ligt een kratermeer „Segara Anak" geheeten, hetwelk naar het Noorden afwatering in zee vindt door de Kali Poetih.

Ringwormen. Tot deze klasse behooren de **borstelwormen** en de **bloedzuigers** (zie aldaar). De borstelwormen worden onderverdeeld in de **borstelarme borstelwormen,** waartoe de gewone **aardworm** behoort, die ook in den archipel veelvuldig voorkomt en **veelborstelige borstelwormen.** Tot deze laatste behoort de omstreeks Maart in de Molukscbe wateren in ontelbare hoeveelheden aan de oppervlakte komende **wawo,** waarvan reeds Rumphius en Valentijn gewag maken. De wawo is een geliefd voedsel bij de eilandbewoners. Iets dergelijks doet zich voor bij de Samoa- en Fidji-eilanden, maar daar zijn het de achterlijven van sommige zeewormen, die naar de oppervlakte zwemmen en daar hun eieren loozen om daarna te gronde te gaan (een merkwaardigheid van de ringwormen is hun regeneratievermogen, d.i. het vermogen van een deel van de worm om zelfstandig als nieuwe worm voort te bestaan, en de ongeslachtelijke vermenigvuldiging), terwijl de wawo in zijn geheel aan de oppervlakte komt.

Riouw en Onderhoorigheden. Deze residentie is verdeeld in twee afdeelingen: **Tandjoengpinang** en **Inderagiri.** Het hoofd van het gewest

zetelt ter gewestelijke hoofdplaats Tandjoengpinang, tevens hoofdplaats der gelijknamige afdeeling en onderafdeeling. Het gewest telt bijna 300.000 inwoners, waaronder ruim 600 Europeanen en ruim 39.000 Chineezen.

De afdeeling Inderagiri (zie aldaar) ligt op den vasten wal van Sumatra, de afdeeling Tandjoengpinang omvat een gebied van meer dan duizend eilanden en eilandjes: de Riouw- en Lingga-archipel en de Poelautoedjoeh-archipel (zie **Poelautoedjoeh**). Den Riouw- en Lingga-archipel kan men verdeelen in de Karimoen-eilanden (zie **Karimoen**) de Batam-eilanden [zie **Batam (Poelau)** en **Tandjoengpinang**], de Bintan-eilanden [zie **Bintan** en **Tandjoengpinang**], de Lingga-eilanden (zie **Lingga**) en de Singkèp-eilanden (zie **Singkep** en **Lingga**).

Deze eilanden worden hoofdzakelijk bewoond door Maleiers (van het Maleische schiereiland) en Boegineezen die zich onderling sterk hebben vermengd, de Orang Laoet (zie aldaar), Bangkaneezen en Palembangers (Lingga en Sinkèp), Javanen als werkkrachten op de ondernemingen en ten slotte Chineezen, economisch verreweg de sterkste groep.

Zooeven werd opgemerkt dat de Maleiers van het Maleische schiereiland afkomstig waren. Toen de Portugeezen in den archipel kwamen, vonden zij op dat schiereiland een groot Maleisch rijk met Malaka als hoofdplaats. Na de verovering van Malaka door de Portugeezen (1511) was het sultanaat Djohor het overblijfsel van dit rijk, alwaar in het begin van de 17e eeuw de Nederlanders een factorij stichtten. In 1641 werd met de hulp van Djohor, Malaka door de Nederlanders op de Portugeezen veroverd. Van 1680 af volgt een periode waarin de sultans van Djohor beurtelings te Djohor en in Riouw zetelden. In de 18e eeuw vestigden zich Boegineezen in Djohor, waardoor oneenigheden ontstonden. Dit had tot gevolg dat de O.I. Compagnie tusschenbeiden moest treden, waarvan een nieuw contract met Djohor het uitvloeisel was (1683), waarbij de sultan van Djohor erkende zijn rijk van de Compagnie in leen te hebben. Toen Malaka in 1792 aan de Engelschen overging, vestigde de sultan van Djohor zich te Lingga (Daik), waar de sultans gedurende de 19e eeuw gevestigd bleven. Na het Londensch tractaat van 1824 werd het rijk Djohor gesplitst in een sultanaat op het Maleische schiereiland, Djohor genaamd, onder Britschen invloed en een sultanaat Riouw, Lingga en Onderhoorigheden.

In het begin der 20ste eeuw rezen moeilijkheden met den laatsten sultan van Riouw, een onbekwaam, zwak en onbetrouwbaar man, onbekwaam en onwillig met het gouvernement samen te werken. Op initiatief van den toenmaligen resident G. F. de Bruijn Kops werd de sultan in 1911 vervallen verklaard van zijn waardigheid. De uitvoering van dit G.B. werd aan genoemden resident opgedragen, die het op zoodanige wijze wist uit te voeren, dat verwachte onlusten geheel achterwege bleven. De resident nam het bestuur over het sultanaat waar tot 1913, in welk jaar het gebied als rechtstreeks bestuurd gebied bij het gouvernement werd ingelijfd, wijl bestendiging van het zelfbestuur ongewenscht bleek.

Rochussen (Jan Jacob), geboren te Etten 23 October 1797, overleden te 's-Gravenhage 21 Januari 1871, werd na in Nederland onderscheidene hooge ambten te hebben bekleed (o.a. minister van financiën en gezant in België) in 1845 benoemd tot gouverneur-generaal, welk ambt hij bekleedde van 30 September 1845 tot 12 Mei 1851. Aan de buitengewesten hadden de voorgangers van Rochussen zich weinig gelegen laten liggen. Onder Rochussen werd dit anders: na drie expedities tegen Bali werd een gedeelte van dat eiland bij het gouvernementsgebied ingelijfd. Op West-Borneo moest tegen de Chineezen worden opgetreden. In de Bovenlanden van Palembang werden de aldaar uitgebroken onlusten onder-

drukt. De Soeloe-eilanden werden getuchtigd wegens zeeroof. Door de tijdelijke invoering van het recepissen-stelsel voorkwam hij een faillissement van de Javasche Bank en de gevolgen van dien. De gebeurtenissen in Nederland in 1848 hadden ook in Indië haar terugslag: te Batavia had een vergadering van ingezetenen plaats waar grieven en wenschen in zake het koloniaal beleid werden geformuleerd. Vermelding verdient nog de reis van Rochussen naar Makassar en Manado.

Roedjoek, zie **Talak**.

Roempoet (Mal.), algemeene Maleische benaming voor grassoorten of wat daarop oogenschijnlijk lijkt: roempoet serai of sereh, citroengras, citronella [zie **Oliën (Aetherische of Vluchtige)**]; roempoet siaksiak, een grassoort met welriekende wortels, gebruikt voor doepa of wierook; roempoet rantai, kruipgras, enz.,

Roen (Poelau), ook wel ten onrechte „Run" geschreven, een der Banda-eilanden, bekend uit den tijd der O.I. Compagnie die het welvarende eiland verwoestte door er de notemuskaat geheel uit te roeien. (Zie ook onder **Molukken**).

Roepat (Poelau), eiland in de Straat van Malakka, ten Noord-Westen van het eiland Bengkalis, door Straat Roepat gescheiden van Sumatra. Het eiland is moerassig; er wonen nog eenige Orang Akit (zie aldaar).

Roesa (Mal.), zie **Herten**.

Roeteng, hoofdplaats der onderafdeeling Manggarai, afdeeling Flores, residentie Timor en Onderhoorigheden, gelegen in het Hooggebergte van Proeteng.

Roewah, de achtste maand van het Mohammedaansche jaar.

Roggen behooren met de haaien tot de orde der kraakbeenvisschen. De roggen vormen een onderorde. Doordat zij op den bodem, meestal in ondiep water, leven is het lichaam afgeplat. De algemeene Maleische naam is **ikan pari**. In de wateren van den archipel komen onderscheidene soorten roggen voor: de **stekelroggen** hebben op den staart stekels, waarmede zij gevaarlijke wonden kunnen veroorzaken; de **sidderroggen**, die een electrisch orgaan hebben hetwelk zij willekeurig kunnen ontladen, waardoor hevige schokken kunnen worden toegebracht; de reusachtige **duivelsrog**, een vleugelrog die tot 6 M. breed wordt.

De **neusroggen** (Mal. **pandrong**) en de **zaagvisschen** (Mal. **tjoetjoet gergadji**) staan tusschen haaien en roggen in en kunnen zeer groot worden. Zij leven in zee maar zwemmen vaak ver de rivieren op.

Rokan, onderafdeeling der afdeeling Bengkalis, gouvernement Oostkust van Sumatra, onder een gediplomeerd gezaghebber B.B. met standplaats Pasirpengarajan. De onderafdeeling bestaat uit de zelfbesturende landschappen IV Kota Rokan Ilir, Koentodaressalam, Rambah, Kepanoehan en Tamboesai en telt ruim 28.500 inwoners, waaronder een 4-tal Europeanen en 16 Chineezen.

De zelfbestuurders voeren respectievelijk de volgende galars: Jang dipertoean Sàkti, Tengkoe Pahlawan, Jang dipertoean Besar, Jang dipertoean Moeda en Jang dipertoean Besar. Het landschap IV Kota Rokan Ilir grenst aan de onderafdeeling Loeboeksikaping (Sumatra's Westkust), alwaar ook de Rokan Kiri ontspringt (ter Westkust geheeten Batang Soempoer) en is geheel bevolkt met Minangkabauers, herkomstig uit genoemde onderafdeeling en van het Kampai Kanan-gebied. Koentodaressalam wordt eveneens bewoond door Maleiers van Minangkabausche herkomst en door Orang Sakai (zie aldaar) welke vermoedelijk ook van Minangkabausche afkomst zijn. De bevolking van Rambah is deels van Minangkabauschen, deels van Mandailingsche afkomst; die van Tamboesai is eveneens van Minangkabauschen oorsprong (Bondjol).

De onderafdeeling vormt een groot deel van het stroomgebied van de Rokan rivier, die ontstaat uit de samenvloeiïng van de Rokan Kiri en de Rokan Kanan, aan welke laatste rivier de hoofd-

plaats Pasirpengarajan is gelegen.

Roma, een der Zuid-Wester-Eilanden (onderafdeeling Kisar, afdeeling Amboina, residentie der Molukken).

Ronggèng, zie onder **Priesters** en onder **Prostitutie.**

Roofdieren. Zie hiervoor op den naam der soort, b.v. op **Katten, Civetkatten, Tijgers,** enz.

Roofvogels kenmerken zich door groote scherpe klauwen en een puntigen, haakvormigen snavel. Tot deze orde behooren drie families. Ten eerste die der **valken** (Mal. **boeroeng hèlang**, Jav. **oeloeng-oeloeng**). In den archipel komen hiervan onderscheidene soorten voor, o.a. de **Indische kiekendief** (Mal. **hèlang ajam**, Jav. **oeloeng-oeloeng**), rood met witte borst; de **zeearend** (Jav. **bahak**), van onderen wit, van boven donker, beide kustbewoners; de **slangenbuizerd** (Jav. **oeloeng-oeloeng djamboel**) die slangen verorbert en op Java en Sumatra voorkomt; de **witte wouw** (Mal., Jav. **alap-alap poetih**), beide landbewoners. De **valken** komen in den archipel op den trek of broeden er. De kleinste roofvogel in Ned.-Indië is het **dwergvalkje** ter grootte van een musch, dat zich hoofdzakelijk voedt met groote insecten doch ook wel met kleine vogels. De andere genoemde vogels voeden zich met allerlei kleine dieren als kiekens, visschen, muizen, zeeslangen, vleermuizen, enz. of dierenlijken.

Sperwers en **haviken** komen veel voor in het Oostelijk deel van den archipel.

De familie der **gieren** komt in Indië niet voor.

De derde familie is die der **uilen** (Mal. **boeroeng hantoe**, d.i. spookvogel), een nachtroofvogel. De **kerkuil** (Mal., Jav. **serrak**, Jav. **daris**) komt ook in Indië voor, evenals de **oehoe** of **ooruil** en de **vischuil** (Jav. **ketoepa**) met onbeveerde pooten. De meest bekende is de **tjelepoek**, een kleine uil die men 's avonds veelal hoort.

Roön (Poelau), eiland in het Zuidwesten der Geelvink-Baai (Nieuw-Guinee).

Roorda (Dr. Taco), geboren te Britsum 19 Juli 1801, overleden te Leiden 5 Mei 1874, achtereenvolgens hoogleeraar te Delft en te Leiden, was een veelzijdig geleerde. Zijn hoofdverdienste voor Nederl.-Indië is echter dat hij de grondvester is geweest van de wetenschappelijke beoefening van het Javaansch.

Roos van Jericho, zie onder **Kembang: Kembang patimah.**

Rooseboom (Willem), geboren te Amsterdam 9 Maart 1843, overleden te 's-Gravenhage 6 Maart 1920, was generaal-majoor der genie toen hij in 1899 werd benoemd tot luitenant-generaal à la suite en tot gouverneur-generaal, welk ambt hij bekleedde van 3 October 1899 tot 1 October 1904. De benoeming van een militair tot deze functie hield verband met de uitvoering van een plan tot het in staat van verdediging brengen van Ned.-Indië. Dit was ook het eerste waarvan hij zich kweet. Zijn bestuursperiode is rijk aan gebeurtenissen: Van Heutsz vestigde het Nederlandsch gezag in Atjeh; op Nieuw-Guinee werd te Merauke een militaire bezetting gelegerd; op de buitengewesten hadden eenige kleine militaire expedities plaats; de sultan van Djambi werd wegens ongeschiktheid afgezet, wat tot langdurig verzet leidde, hetwelk eerst onder gouverneur-generaal Van Heutsz in 1907 werd gebroken. De bekende onderzoekingen hadden plaats naar de desadiensten, naar het pauperisme onder de Europeanen, naar de mindere welvaart der Inlandsche bevolking. Een aanvang werd gemaakt met de oprichting van pandhuizen van wege het gouvernement in plaats van de pacht door Chineezen, terwijl de opiumpacht, eveneens door Chineezen, werd vervangen door de opiumregie. De verplichte koffieleveranties werden ingeperkt.

Rotan (van het Maleische raoetan, d.i. wat met een klein mes - raoet - wordt gesneden) is de algemeene benaming voor onderscheidene soorten lianen, die als boschproduct worden ingezameld. De

archipel is zeer rijk aan rotansoorten. De fraaiste soorten worden voor wandelstokken gebruikt, de dunne, buigzame soorten als bindrotan. Verder wordt rotan gebezigd in de meubelindustrie: de schil voor stoelzittingen, de nerf voor rotan-meubels. De schil wordt ook gebezigd voor het vervaardigen van matten en vloerbedekking. Deze is zeer sterk. In Palembang worden rotanmatten vervaardigd waarin zeer fraai motieven zijn gebrand. Rotan wordt ook uitgevoerd naar buiten Ned.-Indië.

Roti, onderafdeeling, genoemd naar het gelijknamige eiland en zelfbesturende landschap, der afdeeling Timor en Eilanden, residentie Timor en Onderhoorigheden, onder een controleur B.B. met standplaats Baä. De onderafdeeling bestaat geografisch uit de eilanden Roti en omliggende kleinere eilanden en uit de eilanden Sawoe en Raidjoea en omliggende kleinere eilanden en staatkundig en administratief uit de zelfbesturende landschappen Roti en Sawoe. Zij telt bijna 93.000 inwoners, waaronder een 6-tal Europeanen en bijna 200 Chineezen. Het eiland Roti wordt door Straat Roti gescheiden van Timor. De bewoners zijn Christenen en heidenen; de taal, het Rotineesch, is verwant aan het Timoreesch.

Roti levert evenals het eiland Sawoe paarden die zeer gewild zijn. Op Sawoe zijn ook reeds vele inheemschen overgegaan tot het Christendom; de bevolking bestaat uit Timoreezen en Rotineezen. De taal, het Sawoneesch, is nauw verwant aan het Soembaasch. Het eiland Randjoea behoort tot het zelfbestuur Sawoe. De Sawoe-Zee is ten Noorden van het eiland.

Rouffaer-Rivier, een bronrivier van de Mambëramo, zie aldaar.

Rouw. Waarom in Europa bij rouw zwarte kleeren worden gedragen is niet bekend. Bij de Inlandsche bevolking bestaat het rouwen uit het zich gebrekkig of niet-kleeden. Op Sumatra bestaat de rouwkleedij soms uit boombast. In sommige deelen van den archipel wordt het bovenlijf, in andere, behoudens een kort schortje, het benedendeel van het lichaam naakt gehouden ten teeken van rouw. Sieraden worden afgedaan, of, als dat niet kan, omwikkeld.

Bij de Chineezen is de rouw nauwkeurig omschreven. Men rouwt voor den man minder dan voor de vrouw. Ook voor de moeder wordt gerouwd, maar het meest voor den vader. Geleidelijk gaat men over tot den halfrouw. Aanvankelijk draagt men rouwkleeren van ongebleekt, daarna van gebleekt linnen of katoen, en ten slotte deze stof van indigo-blauw.

In verband met den rouw wordt gevast of worden eenvoudige spijzen gegeten, bijvoorbeeld mais inplaats van rijst. In sommige streken mag men thuis niet eten (Minahasa), maar wel bij buren of op straat. De Chineezen mogen gedurende drie dagen geen vuur aanmaken, moeten dus koud eten. In Zuid-Celebes mocht als de vorst was gestorven geen rijst worden gestampt en geen pasar worden gehouden.

Gedurende den rouwtijd mogen geen feestmaaltijden worden aangericht. Periodiek moeten offers worden gebracht, want de voorouders zijn de beschermers. De Islam heeft ten deze de adat niet doen verdwijnen. De offers worden thuisgebracht of op het graf. In het eerste geval dient het huis dus als tempel. De Islam verzet zich hiertegen niet, want men roept de overledenen alleen maar aan en vereert alleen Allah. De dagen voor de vereering zijn de 3e, 7e, 10e, soms 40e, 100e, 1000e. De offerdagen heeten leloehoer (van loehoer of woehoer, d.i. hoog). Vooral in de 8e maand, Sjaban (Jav. Saban) offert men en wel in de eerste plaats op de graven.

De bedoeling van den rouw is het goede te reserveeren voor den overledene. Zelf ontzegt men zich dit dus, het wordt pali.

Zie ook onder **Overlijden** en onder **Heidendom** bij **offers, offeren.**

Rozengain, het Westelijkste der

Rubbercultuur — Pondok-Gedehlanden.

Banda-Eilanden. Zijn geschiedenis is gelijk die van Poeloe Roen [zie **Roen (Poeloe)** en onder **Molukken**].

Rubber of caoutchouc wordt o.a. als boschproduct gewonnen uit djeloetoeng leverende boomen en lianen (zie **Djeloetoeng, Ficus, Getah Pertja**).

Al deze rubber leverende gewassen zijn op den achtergrond gedrongen door de **hevea brasiliensis,** den rubberboom bij uitnemendheid, die de **pararubber** levert. De boom is, zooals de naam aanduidt, afkomstig uit Brazilië, vanwaar de zaden werden ingevoerd in Engeland (in de Kew Gardens). Van daar werden eerst jonge plantjes en later in 1883 zaden naar 's Lands Plantentuin te Buitenzorg gezonden, alwaar een kleine aanplant ontstond. De boom heeft een warm en vochtig klimaat noodig en stelt aan den bodem geen hooge eischen. Dit, gevoegd bij zijn groot latexgehalte is oorzaak van zijn enorme verbreiding. Het **melksap** of **latex** wordt door „tappen" verkregen, d.w.z. dunne reepen van den bast worden verticaal weggesneden, waardoor afvoergootjes ontstaan voor de latex die vloeit uit inkervingen welke in die gootjes uitloopen. Onder aan den stam wordt het vocht opgevangen in bakjes, welke worden geledigd. De inhoud wordt naar de fabriek gebracht alwaar het sap wordt **gecoaguleerd,** en verder verwerkt tot **sheets** (regelmatige vellen) en **crêpe** (onregelmatige, geperforeerde lappen). Dagelijks of om den anderen dag kan worden getapt. De boom is tapbaar in het vijfde jaar.

Het streven om een product met standvastige eigenschappen te verkrijgen leidde tot de instelling van proefstations te Buitenzorg, Malang, Djember en Medan (het laatste van de A.V.R.O.S., d.i. de algemeene vereeniging van rubberplanters ter Oostkust van Sumatra).

De noodtoestand, waarin de rubber de laatste jaren verkeerde, dwong de ondernemingen tot ingrijpende bezuinigingsmaatregelen. Extensiever tapsystemen werden ingevoerd, het tuinonderhoud werd nagenoeg geheel verwaarloosd, de kosten van het personeel werden aanzienlijk verminderd. De werkgelegenheid verminderde hierdoor veelal tot de helft en minder.

De vermindering der exploitatiekosten hield gelijken tred met de daling van de markt, zoodat slechts zelden tot sluiting van ondernemingen behoefde te worden overgegaan. Was de productie in geheel Indië in 1930, circa 153.500 ton, in 1931 steeg zij tot 165.800 ton, om in 932 weer te dalen tot 151.000 ton. De uitvoerwaarde van dit product bedroeg in de jaren 1929, 1930, 1931 en 1932 respectievelijk 83,5; bijna 43; 16,3 en 32,5 millioen gulden. Ultimo 1933 was door stopzetting meer dan 14 % der aanplantingen buiten tap.

Reageerde de bevolkingsrubber veel sterker op de prijsdaling dan de ondernemingsrubber, bij de prijsstijging van den allerlaatsten tijd was dit eveneens het geval. Volgens de laatste berichten neemt de uitvoer van bevolkingsrubber enorm toe.

De rubber produceerende landen, waaronder N.I. een zeer voorname plaats inneemt, zijn na langdurige voorbereiding tot overeenstemming gekomen nopens eene toe te passen restrictie van den aanplant van rubber. Het ligt voor de hand dat hieraan, mede met het oog op de aanplantingen der Inheemsche bevolking, tal van moeilijkheden waren verbonden.

Het gouvernement heeft ook rubberondernemingen op Java en op Sumatra (Atjeh en de Oostkust van Sumatra), welke alle staan onder het beheer van **'s Lands caoutchoucbedrijf,** onder toezicht van den directeur van economische zaken en onder leiding van een directeur, in samenwerking met een commissie van bijstand.

Rumphius (Georg Everhard), geboren te Hanau in 1628, overleden te Amboina 15 Juni 1702, vertrok als adelborst in dienst der O.I. Compagnie naar Indië, waar hij in 1653 aankwam. Te Amboina geplaatst ging hij in 1657 over in burgerlijken dienst. Toen hij de betrek-

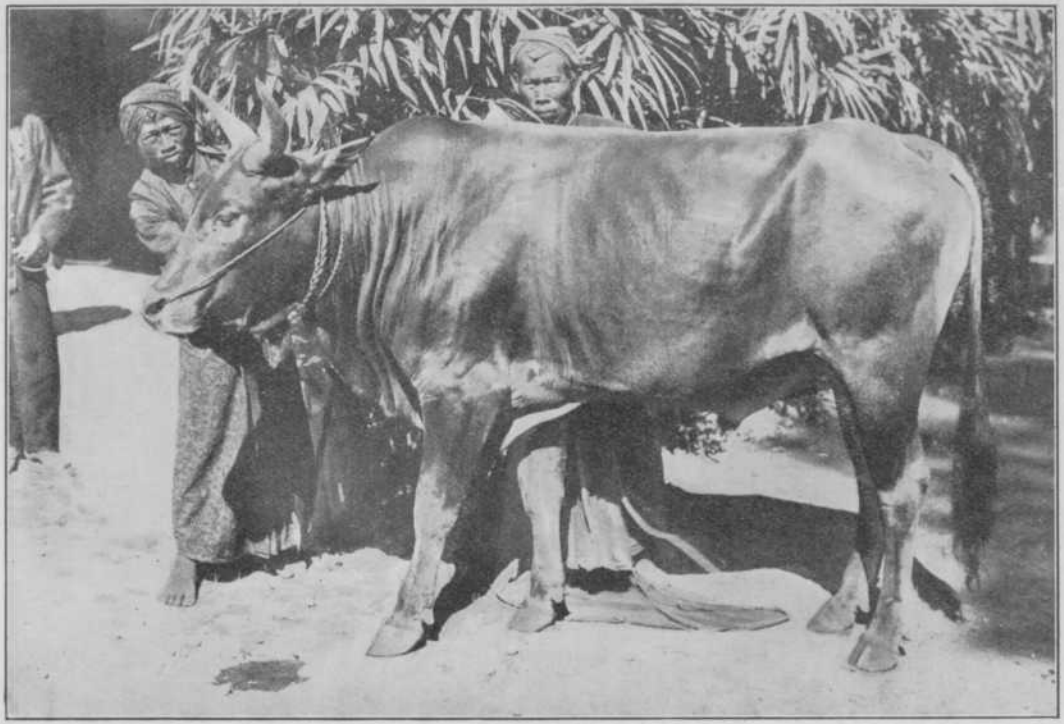

Javaansche stier.

king van koopman op Hitoe tien jaren had bekleed (1670) werd hij blind, doch om zijn uitstekende verdiensten werd hij met behoud van rang en gage te Amboina in een zittend ambt geplaatst.

Rumphius was een man van veelzijdige kennis: hij was een uitnemend wiskundige en vestingbouwkundige, doch zijn grootste verdienste, ook voor het nageslacht, heeft hij behaald als natuurkundige en bioloog, welke wetenschappen zijn voorliefde hadden en waarin hij groote kennis had vergaard te Hitoe. Deze studiën zette hij gesteund door zijn zoon Paul August voort na zijn blindheid. Door den naam welke hij zich reeds had gemaakt voerde hij een uitgebreide correspondentie met geleerden en anderen in onderscheidene deelen der wereld. Talrijk en belangrijk zijn de geschriften van zijn hand. Genoemd worden hier de standaardwerken: „Ambonsche Historie"; „Herbarium Amboinense", in het Nederlandsch vertaald onder den titel: „Het Amboinsch Kruidboek", en de „Amboinsche Rariteitkamer".

Vermeld zij nog dat de bekende Ds. F. Valentijn veel van de nagelaten geschriften van Rumphius, aan wien hij was verwant, als eigen werk heeft uitgegeven.

Run, zie **Roen (Poeloe).**

Runderen (Mal., Jav. sapi) behooren tot de familie der holhoornige herkauwers en komen in Indië zoowel tam als wild voor. Het wilde rund de **sapi bantèng** (Jav.) komt op Java en Borneo (en ook op Malaka en in Achter Indië) voor. Hij is de stamvader zoowel van het **Madoereesche** als het **Balineesche rund,** beide tamme runderen.

Reeds vroeg werd het **Bengaalsche rund (of zeboe),** eveneens tam in den archipel ingevoerd. Het Javaansche en het Sumatraansche rund is een kruising van zeboe met de tamme afstammelingen der bantèngs.

Rupsvogels. Van deze familie komen in den archipel onderscheidene soorten voor. Sommige hebben prachtige kleuren, zooals de **tjabéan** op Java, scharlakenrood met zwart; de wijfjes zijn geel met zwart.

Rijksbestierder, zie onder **Vorstenbestuur.**

Rijksgrooten, zie onder **Vorstenbestuur.**

Rijksraad, zie onder **Vorstenbestuur.**

Rijkssieraden, zie onder **Heidendom** bij **Feticisme.**

Rijst. Dit is het hoofdvoedsel van de bewoners van het Westelijk deel van den archipel en is in totaal het hoofdvoedsel in den archipel, evenals in Achter- en Voor-Indië, China en Japan. Ook elders wordt rijst gegeten: men kan aannemen dat van een derde der aardebewoners rijst een hoofdbestanddeel van het voedsel uitmaakt.

De oorsprong van de rijstcultuur is niet bekend; wel weet men dat rijst niet in het wild groeit. Taalonderzoek heeft uitgewezen dat de namen in den archipel, gebezigd voor rijst en voor zaken die bij de rijstcultuur te pas komen, zuiver polynesisch zijn. Hieruit maakt men op dat de rijstcultuur (met irrigatie) in den archipel ouder is dan de ingevoerde Hindoebeschaving. Hieruit zou een zeer oude beschaving volgen (hetgeen bevestiging vindt in de eveneens zuiver polynesische namen van wajang en muziekinstrumenten). Zelfs op Nieuw-Guinee wordt een vrij ontwikkelde rijstcultuur gedreven, en hier zijn in het geheel geen Hindoe-invloeden werkzaam geweest. De tevelde staande rijst heet **padi,** de geoogste rijst **bëras.**

De cultuur van rijst heeft verschillende graden van ontwikkeling. De eenvoudigste cultuurmethode is de **ladang cultuur,** dat is die op droge velden, ladang (Mal.), **tëgallan, gogo** (Jav.), **hoema** (Soend.). Hiervoor worden de boomen en verdere vegetatie gekapt of/en verbrand, waardoor men een veld krijgt met asch als mest. De rijstkorrels worden in gaten geplant. Dit is de oudste vorm dezer cultuur. Zoo wordt ze gedreven door landbouwende noma-

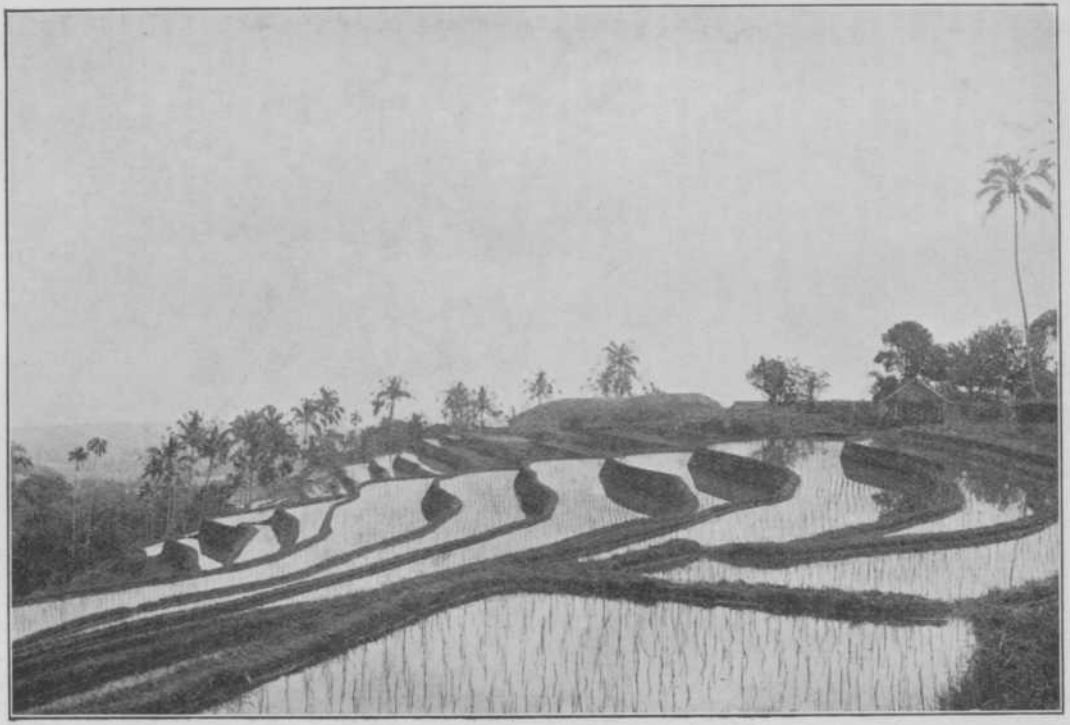

Sawahterrassen — Bali.

den (niet alle nomaden zijn landbouwers). Hiervoor zijn ze tijdelijk gebonden aan plaats; ze zijn in deze phase dus half-nomaden. Worden de velden ongeschikt omdat de grond uitgeput raakt, dan trekken ze verder. Deze wijze kan uiteraard alleen worden toegepast waar overvloed van grond is. Toch is deze cultuurmethode niet bepaald gebonden aan het half-nomadendom: zoowel op Java als daarbuiten heeft men een gevestigde, beschaafde, in behoorlijk dorpsverband levende bevolking die op droge velden rijst plant. Men verlaat alsdan voor de werkzaamheden tijdelijk zijn dorp. Voorwaarde is evenwel voldoende uitgestrektheden grond, dus schaars bevolkte streken. Bij hoogere beschaving of bijvoorbeeld bij botsing met andere trekkende stammen, bindt men zich langer aan dezelfde plaats. Op dezen trap van beschaving bevindt de Javaan zich reeds zeer lang.

Hierna krijgt men de cultuur van rijst op natte velden: de rijst groeit geheel op onder water, heeft althans meer of min kans daartoe. In deze natte — **sawahcultuur** geheeten — methode namelijk zijn ook enkele phasen te onderkennen. Men kan drie hoofdphasen onderscheiden:

1. de van regen afhankelijke sawah's, dat zijn die welke niet worden bevloeid, maar waar de velden wel worden bedijkt om wegvloeiing van het hemelwater te beletten. Hierbij is het risico geringer dan bij de ladang cultuur die nog in grootere mate afhankelijk is van den regen; 2. de moerassawah's, sawah rawa, waar de grond dus uit den aard vochtig is, en 3. de kunstmatig bevloeide sawah's. De laatste bieden de meeste zekerheid voor het slagen van den oogst en geven de hoogste opbrengst. De bevloeiing geschiedt in het algemeen door het water uit de rivieren door kanaaltjes naar de sawah's te leiden, hetgeen het gemakkelijkst gaat in de bergen. Aan de irrigatie wordt veel zorg besteed en veel ten koste gelegd, zoowel door de bevolking zelve als door de overheid (zie **Bevloeiing**). De cultuur eischt veel techniek en samenwerking. Ook de verdeeling van het water geschiedt op Java communaal. Java is voor de rijstcultuur uitnemend geschikt: de natte moesson duurt er juist lang genoeg voor aanplant en oogst.

Een sawah moet effen zijn en omgeven door dijkjes; zoodat de sawah's het aanzien hebben van een schaakbord. De grond moet worden omgewoeld, liefst onder water. Meestal worden ze beploegd; in West-Java wordt de ploeg bespannen met buffels, in Midden- en Oost-Java met runderen. De buffels zijn op Java vermoedelijk via Sumatra ingevoerd, daarom waren zij eerder in West- dan in overig Java. Daarbij komt dat de buffel water noodig heeft, waarin hij een groot deel van den dag doorbrengt. Aangezien het vocht op Java Oostwaarts afneemt gedijt hij het best in West-Java. In sommige streken wordt de grond omgewoeld door er kudden buffels in te laten rondloopen.

Bij het begin van den natten moesson wordt het zaad op zoogenaamde kweekbedden dicht uitgezaaid. Inmiddels worden de andere velden - waarin de zaailingen, **„bibit"** geheeten, later worden uitgeplant - omgeploegd. De bibit laat men tot een handhoogte opgroeien. Zijn de andere velden geëgd, dan wordt de bibit met de hand overgeplant. De padi laat men dan staan tot ze rijp is. Alleen moet worden gezorgd voor geregelden toevoer van water. Feitelijk moet het veld ook worden schoongehouden, gezuiverd van onkruid dat tusschen de padi opgroeit en van muizen en schadelijke insecten. De Javaan meent echter dat de godin van de rijst, Dewi Çri, hiervoor wel zorgt. Zij kan immers over de dijkjes op de sawah's komen. Er wordt ook gebeden voor het welslagen van den oogst. Het openen van de waterleidingen gaat gewoonlijk met feestelijkheden gepaard - het kapala bander of boeka kapala bandar feest. In sommige

Balineesche vrouwen aan het padi-snijden.

streken (Sumatra's Westkust) is dit een van de belangrijkste feesten van het jaar, waarbij de hoogste Europeesche en Inlandsche ambtenaren tegenwoordig zijn.

Is de rijst rijp, dan worden de aren stuk voor stuk afgesneden; het maaien zou Dewi Çri beleedigen. Het snijden geschiedt met speciale mesjes, **anei-anei** geheeten. Het snijden gebeurt door vrouwen, het wegdragen van de geoogste rijst door mannen. Deze werkzaamheden vindt de Javaan aangenaam. Daarna wordt de rijst in de schuren **(loemboengs)** in de dorpen opgeborgen. De sawahcultuur staat op Java, Bali en in sommige streken van Sumatra (Sumatra's Westkust) op zeer hoogen trap.

De rijst wordt gekookt, of beter gestoomd, gegeten. Zij wordt gestoomd in een kegelvormig mandje - **koekoesan** geheeten - dat wordt geplaatst in den hals van een koperen pot, waarin het water aan den kook wordt gebracht. De gekookte rijst heet **nassi** (Mal.) en **sêgo** (Jav.). In water gekookt, heet de tot pap gekookte rijst **boeboer**. De pot heet **prioek** of **dandan**.

Voordat de rijst wordt genuttigd wordt zij door stampen ontbolsterd. Door het stampen gaat veel rijst verloren. De vergruisde korrels met de bolsters, **dêdek** geheeten, worden als paardevoer gebezigd; het vervangt de haver. Ook met het wasschen van de rijst gaat veel verloren.

Er zijn tal van soorten van rijst, wat ook al duidt op de beschaving der cultuur. Een dezer soorten is de **kêtan** of kleefrijst. Hieruit wordt **toeak** gestookt (door gisting). Wellicht is dit procédé door de Chineezen ingevoerd, die het **tjoe** noemen. De Javaan die zeer matig is, maakt weinig misbruik van toeak.

Om den groei en den inhoud van de korrels te vergrooten, zaait de Javaan gierst tusschen de rijst. Dit berust weer op bijgeloof; daar de gierst veel korrels heeft meent men dat deze eigenschap overgaat op de rijst.

Rijsttafel. Aldus noemt men den maaltijd van rijst met een ongelimiteerd aantal toespijzen, zooals die door Europeanen en Indo-Europeanen wordt gegeten. Het is de Hollandsch-Inlandsche keuken (zoo ongeveer als men in Nederland spreekt van de Hollandsch-Fransche keuken), een eenigszins gewijzigde en verfijnde vorm van de Inlandsche keuken. Vroeger was de rijsttafel algemeen voor Europeanen in Indië de gewone maaltijd. Hij wordt echter meer en meer verdrongen door de Europeesche tafel.

Voor wie de rijsttafel behoorlijk weet te waardeeren is zij een uitgezochte genieting. Zij heeft echter het nadeel voor hen die na het eten nog moeten arbeiden dat men er lichtelijk slaperig van wordt en dus geneigd is na den maaltijd rust te nemen.

Rijsttafel kan zeer eenvoudig en toch zeer smakelijk met enkele gerechten worden opgediend, maar ook zeer uitgebreid met vele tientallen gerechten. Men moet haar, zooals met vele andere culinaire genietingen het geval is, „leeren" eten. Men vermijde vooral hetgeen de Nederlander geneigd is te doen, van alle kostelijke gerechten een hutspotje te maken. Men moet ze afzonderlijk kunnen proeven; elke lepel dien men naar den mond brengt dient behalve wat rijst enkele toespijzen te bevatten. Zoodoende is een groot aantal combinaties mogelijk welke de rijsttafel voor den kenner tot een ware genieting maken. Hoewel roode wijn bij de rijsttafel lang niet kwaad smaakt, wordt bier als drank bij de rijsttafel algemeen geprefereerd.

Sommige kenners geven de voorkeur aan de rijsttafel van Midden-Java, andere aan die van West-Java, speciaal aan die van Batavia. Men neme dan ook bij voorkeur een kokin uit deze streken en niet van de buitengewesten. Voor de bereiding raadplege men een Indisch kookboek.

Rijswijk, bekende (Zuidelijke) wijk van Batavia.

S.

Sabang, onderafdeeling met gelijknamige hoofdplaats, der afdeeling Groot-Atjeh, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden, onder een gezaghebber, fungeerend controleur B.B. De onderafdeeling bestaat uit de eilanden Wé en Rondo en telt 8700 inwoners, waaronder bijna 300 Europeanen en bijna 1600 Chineezen.

De hoofdplaats Sabang, gelegen op Poelau Wé, is een belangrijke havenplaats, de eerste haven die men, uit Nederland komende, in Indië aandoet, gelegen aan de uitstekend beschutte **Sabangbaai.** De haveninrichting aan die baai, waar de terreinen en havenobjecten door het Land van de N.V. „Zeehaven en Kolenstation Sabang" zijn overgenomen, wordt door die maatschappij geëxploiteerd.

Sadjarah Malajoe, zie onder **Maleische Literatuur.**

Sagi, zie **Atjeh.**

Sago (Goenoeng), een der toppen van een, niet meer werkzame, tweelingvulkaan, de Goenoeng Sago (2080 M.) en de Goenoeng Malintang (2261 M.), ten Oosten van de Goenoeng Marapi (Sumatra's Westkust).

Sagoe (Mal.) of **sago.** Deze boom of palm die op Borneo en in het Oosten van den archipel veel in het wild voorkomt levert het bekende meel, dat in vele streken van het Oosten van den archipel het hoofdvoedsel der inheemsche bevolking is. Nadat de boomen zijn geveld wordt het meel bereid uit het merg van den boom. De voor export bestemde sagoe wordt extra gezuiverd. Van de Molukken wordt niet geëxporteerd, wel van West-Borneo en Sumatra. In West-Borneo neemt de sagoebereiding toe; ook daar is het normale hoofdvoedsel voor sommige Dajakstammen. De export, die dus plaats heeft uitsluitend uit de buitengewesten, beliep in 1929 een waarde van 3,7 millioen gulden tegen 3 en 1,8 millioen gulden in 1930 en 1931.

De bladeren worden gebruikt voor dakbedekking.

Sagoeweer, zie **Arèn- of Arengpalm en Kalapa.**

Sajjid (Ar.), meestal geschreven Said, beteekent „heer" maar wordt evenals **sjerief** (Ar.) „edelman", gebruikt als adellijke titel voor de afstammelingen van Mohammed via diens dochter Fatimah en haar man Ali. Dit echtpaar had twee zoons Hasan en Hoesain. De afstammelingen van Hasan voeren den titel sjerief, die van Hoesain dien van Said. In Ned.-Indië treft men meer Saids dan Sjeriefs aan. De vrouwelijke afstammelingen hebben allen den titel sjarifa. Zie ook onder **Adel.**

Sakai (Orang), zie **Orang Sakai.**

Salajar, onderafdeeling (en eiland) der afdeeling Bonthain, gouvernement Celebes en Onderhoorigheden, onder een gediplomeerd gezaghebber met standplaats Benteng. De onderafdeeling bestaat uit de districten Tanette, Batangmata, Onto, Boeki, Bonea, Bontobangoen met het eiland Pasi, Ballaboelo, Layolo, Barang-Barang en Benteng, zoomede uit de eilanden Tambolongang, Kajoeadi, Bonerate, Djampea, Kalao of Lambego, Kalao Toa, Madoe en de verder daartoe behoorende eilanden. Zij telt bijna 76.500 inwoners, waaronder 5 Europeanen en bijna 400 Chineezen.

De bevolking bestaat hoofdzakelijk uit Makassaren en verder uit Boegineezen en Boetonneezen.

Het eiland Salajar is zeer bergachtig.

De voornaamste cultuur is die van klappers; daaraan annex coprabereiding. Het eiland is door **Straat Salajar** gescheiden van Celebes.

Salak, bekende vulkaan (2211 M.) ten Zuid-Westen van Buitenzorg.

Salak, palm met eetbare vruchten.

Salang, zelfbesturend landschap der onderafdeeling (eiland) Simeuloeë, afdeeling Westkust van Atjeh, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden.

Salatiga, vroeger naam eener afdeeling, thans nog slechts van een

district en onderdistrict met gelijknamige hoofdplaats der afdeeling (residentie) Semarang, provincie Midden-Java. De hoofdplaats Salatiga is een bekend plaatsje met koel en gezond klimaat. Voor de Salatigazending, zie onder **Zending.**

Salawati of **Sëlawati,** eiland ten Westen van den z.g. „Vogelkop" van Nieuw-Guinee, een der Radja Ampat eilanden, ressorteerende onder de onderafdeeling Sorong, afdeeling Ternate, residentie der Molukken.

Salehbaai, groote baai in het eiland Soembawa.

Salèndro, zie onder **Muziek** en **Muziekinstrumenten.**

Samadoea, zelfbesturend landschap der onderafdeeling Tapaktoean, afdeeling Westkust van Atjeh, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden. De bevolking is van oorsprong Minangkabausch doch is sterk vermengd met Atjehers.

Samaindra, zelfbesturend landschap der onderafdeeling Sigli, afdeeling Pidië, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden.

Samakoerok, zelfbesturend landschap der onderafdeeling Lhosseumawe, afdeeling Noordkust van Atjeh, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden.

Samalanga, zelfbesturend landschap der onderafdeeling Bireuën, afdeeling Noordkust van Atjeh, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden. Omstreeks 1900 was dit gebied het brandpunt van verzet; de Samalanga-expeditie van 1901 maakte hieraan een einde.

Samarinda, afdeeling met gelijknamige hoofdplaats, der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, onder een assistent-resident. De afdeeling bestaat uit 5 onderafdeelingen: 1. Oost-Koetai, 2. Balikpapan, 3. West-Koetai, 4. Boven Mahakam, 5. Beraoe. Zij telt 214.000 inwoners, waaronder 2400 Europeanen en bijna 11.500 Chineezen.

De hoofdplaats Samarinda ligt aan de Soengai Mahakam of rivier van Koetai en telt ruim 11.000 inwoners.

Sambal, algemeene benaming voor toespijzen van de rijsttafel, waarin Spaansche peper voorkomt. De soort wordt aangeduid door een tweede woord, b.v. sambal daging = vleeschsambal, sambal oedang = garnalensambal, enz.

Sambalioeng, zelfbesturend landschap en onderafdeeling Beraoe, Samarinda, residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.

Sambas, zelfbesturend landschap en onderafdeeling met gelijknamige hoofdplaats der afdeeling Singkawang, residentie Westerafdeeling van Borneo. Tot het zelfbestuur behooren de eilanden Baroe, Loeboekoetan, Penatah, Besar en Ketjil, Kaboeng, Saloear, Landias, Pikak, Pontianak, Kambang, Poeah en Ganding. Het omvat de onderafdeelingen Sambas, Singkawang en Benkajang en telt bijna 177.000 inwoners, waaronder 278 Europeanen en ruim 48.000 Chineezen.

De onderafdeeling Sambas telt 68.500 inwoners, waaronder 65 Europeanen en bijna 4300 Chineezen. Het landschap wordt doorstroomd door de Soengai Sambas, wier monding anderhalve km. breed is. Aan deze rivier ligt de hoofdplaats Sambas. De bevolking bestaat uit Dajaks, Maleiers, Javanen en Boegineezen. Er woont ook een 600-tal Arabieren.

Van de geschiedenis valt te vermelden dat de O.I. Compagnie reeds in het begin van de 17e eeuw bij contract het monopolie van den handel in diamanten had bedongen; in 1623 echter reeds werd de aldaar opgerichte factorij verlaten bij gebrek aan baten. In de 2e helft van de 18e eeuw vestigden zich in het rijk Chineezen als goudgravers. Deze namen voortdurend toe in aantal, in macht en in driestheid, vormden ten slotte republiekjes en federaties van republiekjes, waaraan door het gouvernement een einde werd gemaakt, laatstelijk in 1884 (zie onder **Kongsi**). In 1819 droeg de sultan van Sambas zijn rijk aan het gouvernement op en ontving het in leen terug. Ook de Dajaks, in het bij-

zonder de Songkong-Dajaks veroorzaakten door hun sneltochten veel last. Met behulp van het gouvernement werd ten slotte ook hieraan, definitief eerst in 1915, een einde gemaakt.

Samboe (Poelau), eilandje van den Riouw-archipel, tusschen Singapore en Poelau Batam.

Samosir, onderafdeeling en district der afdeeling Bataklanden onder een controleur B.B. met standplaats Pangoeroeran, residentie Tapanoeli. De onderafdeeling bestaat uit het gelijknamige district, onderverdeeld in de onderdistricten Pangoeroeran, Simanindo (Ambarita), Onan Roenggoe en Palipi. Zij telt ruim 96.000 inwoners, waaronder een 12-tal Europeanen en 7 Chineezen. De onderafdeeling bestaat hoofdzakelijk uit het gelijknamige schiereiland in het Tobameer. Aangezien de zeer smalle landengte die het schiereiland met den wal verbond werd doorgegraven ten behoeve van de prauwvaart, is Samosir feitelijk een eiland geworden. Het eiland is evenals de Westkust van het Tobameer zeer bergachtig. De bevolking is Bataksch.

Ook hier heeft de invloed van Si Singa Mangaradja (zie onder **Bataks** en **Pakpak**) zich doen gelden, waardoor het er ook later nog al eens onrustig was. Sinds 1917 echter werd de rust niet meer verstoord. De Rheinische Missionsgesellschaft werkt hier met succes.

Sampan (Chin.), naam voor onderscheidene soorten Inlandsche vaartuigen. Zie onder **Vaartuigen.**

Sampang, regentschap met gelijknamige hoofdplaats der afdeeling (residentie) Madoera, provincie Oost-Java. Het regentschap bestaat uit de districten Kotasampang (onderverdeeld in de onderdistricten Kotasampang, Omben en Darmatjamplong), Keloendoeng (onderverdeeld in de onderdistricten Keloendoeng, Tambelangan en Robatal), Tordjoen (onderverdeeld in de onderdistricten Tordjoen, Djerengik en Sereséh) en Ketapang (onderverdeeld in de onderdistricten Ketapang, Sokobana en Banjoeates. Het regentschap telt bijna 471.000 inwoners, waaronder 94 Europeanen en 525 Chineezen.

De hoofdplaats Sampang ligt aan de Madoera-stoomtram.

Sampit, onderafdeeling en onderdistrict met gelijknamige hoofdplaats der afdeeling Koealakapoeas, residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, onder een controleur B.B. De onderafdeeling bestaat uit de districten Boven- en Beneden-Sampit, verdeeld in de onderdistricten Oost-Boven-Sampit, West-Boven-Sampit, Sampit, Pemboeang Oeloe en Kasoengan. Zij telt ruim 61.000 inwoners, waaronder 19 Europeanen en 351 Chineezen. De onderafdeeling is het stroomgebied der Soengai Sampit of Mentaja, waaraan de hoofdplaats Sampit is gelegen en de Soengai Katingan of Mendawai. De eerstgenoemde rivier mondt uit in de Sampitbaai. Het ressort wordt bewoond door Dajaks in de bovenlanden en wijders door Maleiers sterk vermengd met Javanen.

Sanana, hoofdplaats der onderafdeeling Soela-eilanden, afdeeling Ternate, residentie der Molukken. De plaats ligt op het eiland Soelabesi. De bevolking is Mohammedaansch.

Sanatoria. Eigenlijke sanatoria zijn alleen het sanatorium „Tjisaroea" en „Patjèt" bij Buitenzorg en het sanatorium „Batoe" te Batoe, alle voor longlijders. De vroegere gezondheidsetablissementen in de koele bergstreken dragen thans meer het karakter van vacantieoorden.

Sandelhout (**Tjëndana,** Mal.). Deze welriekende houtsoort komt veel voor op de Kleine Soenda-eilanden, maar ook op Java en in de Molukken. De bekende sandelolie wordt er uit bereid.

Sandelhout-Eiland, zie **Soemba.**

Sangasanga, plaatsje nabij Samarinda, waar belangrijke petroleuminstallaties zijn der Bataafsche Petroleummaatschappij.

Sangeang of **Goenoengapi,** eilandje ten Noord-Oosten van Soembawa.

Sanggarbaai, aan de Noordkust van Soembawa.

Sanggau, onderafdeeling en zelfbesturend landschap met gelijknamige hoofdplaats der afdeeling Pontianak, residentie Westerafdeeling van Borneo, onder een controleur B.B. De onderafdeeling bestaat uit de zelfbesturende landschappen Sanggau en Tajan en het rechtstreeks bestuurd district Meliau, en telt 81.000 inwoners, waaronder een 30-tal Europeanen en ruim 3300 Chineezen. De inheemsche bevolking bestaat voor het overgroote deel uit Dajaks, voornamelijk in de bovenlanden, en overigens uit Maleiers. De Maleiers en Chineezen houden zich o.m. bezig met goud- en diamantgraven.

Sangihe- en Talaudeilanden, afdeeling en onderafdeeling der residentie Manado, rechtstreeks onder den resident van Manado. Deze eilanden vormen twee groepen welke nog kort geleden elk een onderafdeeling vormden. De Sangiheeilanden bestaan uit de zelfbesturende landschappen Kandahe-Tahoena, Manganitoe, Siaoe, Taboekan en Tagoelandang. De hoofdplaats is Taroena. De Talaud-eilanden vormen een afzonderlijk zelfbesturend landschap met hoofdplaats Beo. De afdeeling, tevens onderafdeeling, telt bijna 159.000 inwoners, waaronder bijna 100 Europeanen en ruim 2800 Chineezen. De Sangihe-eilanden hebben circa 135.000 inwoners (65 Europeanen en bijna 2600 Chineezen), de Talaud-eilanden bijna 24.000 inwoners (31 Europeanen en 225 Chineezen).

De inheemsche bevolking bestaat nagenoeg geheel uit Christenen. Hoofdcultuur is die van klappers (coprabereiding). Ook de vischvangst is niet onbelangrijk. De bevolking is van dezelfde afkomst als de Minahasers (Manadoneezen) en dus afkomstig van de Philippijnen. Ook de taal duidt daarop.

Sangkoelirangbaai, aan de Oostkust van Borneo.

Sanskrit is de klassieke oud-Indische taal en behoort tot den Oosterschen of Arischen tak der Indo-Germaansche of Indo-Europeesche taalfamilie. Voor den druk wordt tegenwoordig meestal het Nagari-schrift (zie aldaar) gebezigd. Door zijn buitengewonen woordenrijkdom en rijke literatuur heeft het Sanskrit grooten invloed gehad op onderscheidene - in die opzichten betrekkelijk arme - inheemsche talen van den archipel, met name op het Javaansch en het Maleisch.

Santan (Mal.), **santèn** (Jav.); kokosmelk, d.i. het fijngeraspte vruchtvleesch van de kokosnoot vermengd met water.

Santri, leerling van een pesantrèn (zie aldaar).

Sapar, 2e maand van het Mohammedaansche jaar.

Saparoea, onderafdeeling met gelijknamige hoofdplaats, en eiland der afdeeling Amboina, residentie der Molukken, onder een gediplomeerd gezaghebber B.B. De onderafdeeling bestaat uit het gelijknamige eiland benevens de eilanden Noesa Laoet, Oma en de Haroekoe en de kleinere daaromheen gelegen eilanden. Zij telt ruim 40.000 inwoners, waaronder bijna 300 Europeanen en bijna 250 Chineezen. De bevolking is grootendeels Christen. De voornaamste cultuur is die van kruidnagelen. Zie voor den opstand in 1817 onder **Amboina.**

Sapé (Straat), tusschen de eilanden Soembawa en Komodo.

Sapoedi-archipel, eilandengroep, genoemd naar het grootste eiland, beoosten Madoera en daarvan gescheiden door **Straat Sapoedi.** Ze vormen een district van het regentschap Soemenep, afdeeling (residentie) Madoera, provincie Oost-Java.

Sarangan (Soengai), naam van den bovenloop van de Soengai Langkat (Oostkust van Sumatra), ontspringt op den Goenoeng Bandahara (3060 M.).

Sarekat Islam. Met den Islam als symbool der volkseenheid werd deze volksvereeniging einde 1911 door Mas Hadji Samanhoedi, batikhandelaar, te Solo opgericht, aanvankelijk met het doel de belangen van den Inlandschen middenstand

te bevorderen. Daar het optreden der leden meermalen aanleiding gaf tot straatrelletjes, werd de volksbeweging door het gewestelijk bestuur gestuit.

In September 1912 werd de vereeniging opnieuw, thans te Soerabaja, opgericht door R. Oemar Said Tjokroaminoto, destijds handels-geëmployeerde, mede namens eenige Soloneezen, w.o. Hadji Samanhoedi.

De beweging breidde zich over geheel Java uit, maar ook daarbuiten. Talrijke kringen vormden zich onder leiders, wier actie plaatselijke ongeregeldheden veroorzaakte. Daar het vereenigingsbestuur niet bij machte bleek om de beweging binnen wettelijke perken te houden, werd ingevolge Regeeringsvoorschrift de organisatie op deze wijze ingericht, dat verschillende Sarekats Islam zouden worden gevormd, elke voor een beperkt ressort, terwijl een centraal lichaam voor de onderlinge samenwerking zou kunnen zorgen. Voor de plaatselijke organisaties werden modelstatuten vastgesteld, volgens welke het doel der Sarekat Islam naast bevordering van het godsdienstig leven zou zijn: behartiging van de belangen der bevolking op het gebied van landbouw, handel en nijverheid, gezondheid, opvoeding en onderwijs. In 1913 kwam een Centraal Sarekat Islam tot stand.

Aan het 1ste Nationaal Congres, dat in 1916 te Bandoeng plaats vond, werd deelgenomen door afgevaardigden van een 80-tal dier vereenigingen, vertegenwoordigende 360.000 leden.

In den tot nog toe door de S.I.-leiding gevolgden loyalen koers openbaarde zich onder revolutionnair-socialistischen invloed allengs aanmerkelijke wijziging. In 1917 werd in het beginselprogram een politieke strijd aangekondigd tegen het „zondig kapitalisme"; in 1918 werd besloten front te maken tegen de Regeering en het Bestuur, voor zoover zij optreden als „beschermers van het kapitalisme". Midden 1919 kwamen revolutionnaire stroomingen aan den dag, toen een crisis

van schaarschte en duurte een voor volksagitatie gunstige gelegenheid bood. Allereerst door een actie in Midden-Java, ingezet tegen de suikerindustrie; vervolgens door een opstandige beweging in Toli-Toli op Celebes; ten slotte door een verzetsactie nabij Garoet, waarbij een samenzwering aan het licht kwam, op touw gezet door een z.g. Afd. B-organisatie.

Langzamerhand ondervonden de door Tjokroanimoto en zijn medeleiders, w.o. Hadji A. Salim en Abdoel Moeis, aangewende pogingen om de breede volksmassa te omvatten krachtige tegenwerking door nieuwopgetreden leiders, die communistische beginselen onder den S.I.-aanhang predikten. Uit Semarang, waar in 1920 een Indische Communistische Partij was opgericht, werd door propagandisten, w.o. Semaoen, sedert 1918 bestuurslid der Centrale S.I., een actie ingezet ter verovering van het terrein der volksbeweging. Zwichtend voor den uitgeoefenden aandrang, werd in de godsdienstige organisatie een plaats ingeruimd voor het communisme, dat nevens het socialisme en de democratie in het stelsel van den Islam te vinden zou zijn.

Van de aldus geboden gelegenheid om de S.I.-vereeniging van binnen uit te bewerken maakten de propagandisten der communistische partij een gretig gebruik. Ter voorkoming van een ineenstorting der organisatie werd in 1921 het beginsel der partijdiscipline toegepast, volgens hetwelk S.I.-leden niet tevens lid mochten zijn van een andere politieke vereeniging. Het gevolg van het, op het in dat jaar te Soerabaja gehouden congres aanvaard beginsel was, dat de communisten uit de S.I. traden. Talrijke roode S.I.-organisaties - later Serekat Rajat geheeten - schaarden zich onder de communistische leiders.

Ook op het gebied der arbeidersbeweging verloor de Sarekat Islam, als gevolg van de scheuring, veel terrein. De godsdienstig-nationale eenheid was wel hersteld, doch ten

koste van een groot deel van den aanhang. Ondanks een krachtig ingezette en in alle richtingen, ook onder de vrouwen en de jeugd, gevoerde propaganda van de S.I.-beginselen, kon het verloren terrein niet worden herwonnen.

De vernietiging van de communistische organisaties na de onderdrukking van de door haar veroorzaakte en geleide ongeregeldheden van 1926/1927 bracht geen uitbreiding van den sterk geslonken S.I.-aanhang. Zoowel uit gelovige als uit godsdienstig-neutrale kringen ondervond de S.I.-leiding tegenwerking en bestrijding. Sedert de opkomst in 1927 van de ten aanzien van den godsdienst neutrale „Indonesisch-nationalistische" eenheidsbeweging is de belangstelling der bevolking voor de Sarekat Islam in nog sterker mate verflauwd.

Op het in 1929 te Batavia gehouden jaarcongres werd besloten de S.I.-beweging, in strijd met de statutaire grondslagen, te organiseeren in één vereenigingsverband onder den naam Partai Sarekat Islam Indonesia (P.S.I.I.), terwijl in hetzelfde jaar de inrichting der organisatie aldus plaats vond. De wetgevende macht werd in handen gelegd van een Partijraad, die tezamen met de leiders der S.I.-departementen en de gedelegeerden der afdeelingen een congres vormen. De uitvoerende taak werd opgedragen aan een Exécutief Comité, gevormd uit de leiders dier departementen.

De Partai Sarekat Islam Indonesia telt 135 afdeelingen met een 30.000-tal leden, waarvan het grootste gedeelte op Java en 5000 op Sumatra.

Nadat H. A. Salim in 1924 is afgetreden als Lid van den Volksraad, waarin vóór hem (1918-1921) de leiders Tjokroaminoto en Abdoel Moeis zitting hadden, is de volkspartij niet meer in het college vertegenwoordigd. P. B.

Sariawan (Mal.), zie **Spruw (Indische)**.

Sariboedolok, plaatsje in de Karolanden (Oostkust van Sumatra) gelegen in het gebergte nabij het Toba-meer, door autowegen verbonden met de overige deelen van het gewest, bekend om het koele gunstige klimaat.

Sarinembah en Onderhoorigheden, zelfbesturend landschap der onderafdeeling Karolanden, afdeeling Simeloengoen en de Karolanden, gouvernement Oostkust van Sumatra.

Saroeng of Sarong (Mal., Jav.), beteekent scheede, omhulsel, koker, maar ook (eigenlijk kain saroeng) de Inlandsche vrouwenrok, die van onder tot boven is dichtgenaaid en dus kokervormig is. Er zijn vele soorten die worden genoemd naar de plaats van herkomst of naar de wijze van bewerking.

Sarolangoen, onderafdeeling, district en onderdistrict met gelijknamige hoofdplaats, der afdeeling en residentie Djambi, onder een controleur B.B. De onderafdeeling bestaat uit het district van dien naam, verdeeld in de onderdistricten Sarolangoen, Batangsaj, Soengai Limoen en Paoeh. Zij telt bijna 33.000 inwoners, waaronder 43 Europeanen en 350 Chineezen. De bevolking bestaat uit Djambiërs en Minangkabauers vermengd met lieden uit Rawas (Palembang). Middelen van bestaan: landbouw (rijst, ook op sawah's en rubber), veeteelt en inzameling van boschproducten. De hoofdplaats Sarolangoen ligt aan de Soengai Tambesi en is door een weg verbonden met de gewesten Sumatra's Westkust en Palembang.

Sasaks, zie onder **Lombok.**

Saumlaki, hoofdplaats der onderafdeeling Tanimbar-eilanden, afdeeling Amboina, residentie der Molukken. De plaats ligt aan de Zuidkust van het eiland Jamdena en is de standplaats der missionarissen van het Heilige Hart.

Sawahloento, onderafdeeling en district met gelijknamige hoofdplaats, der afdeeling Solok, residentie Sumatra's Westkust. De onderafdeeling staat rechtstreeks onder den assistent-resident, hoofd der afdeeling Solok. De hoofdplaats Sawahloento is de standplaats van het hoofd der afdeeling. De onder-

afdeeling telt ruim 44.000 inwoners, waaronder 564 Europeanen en 650 Chineezen.

De onderafdeeling en de hoofdplaats zijn van belang door de Ombilinsteenkolenmijnen (zie onder **Oembilin** en **Kolen**). Het hoofdkantoor van dit gouvernementsbedrijf is ter hoofdplaats Sawahloento gevestigd. De plaats ligt aan den spoorweg. In dit ressort, met name in Siloengkang was het zeer onrustig in den opstand van 1926-1927.

Sawal, 10e maand van het Mohammedaansche jaar.

Sawang, zelfbesturend landschap in de onderafdeeling Lhokseumawe, afdeeling Noordkust van Atjeh, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden.

Sawito, zelfbesturend landschap in de onderafdeeling Pinrang, afdeeling Parepare, gouvernement Celebes en Onderhoorigheden.

Sawoe (Mal.), **Sawo** (Jav.), boom die uitstekend roodbruin timmerhout levert. De vruchten zijn eetbaar.

Sawoe Manila (Mal.), **Sawo Manila** (Jav.), boom die fraai, uitnemend timmerhout levert. De vrucht is zeer smakelijk.

Sawoe of **Savoe,** eiland en zelfbesturend landschap, gelegen tusschen Soembawa en Roti. Het maakt deel uit van de onderafdeeling Roti (zie Roti), afdeeling Timor en Eilanden, residentie Timor en Onderhoorigheden. Het eiland levert goede paarden. De bevolking is goeddeels tot het Christendom overgegaan en is een mengbevolking van Timoreezen, Rotineezen en bewoners van andere omliggende eilanden. De taal is nauw verwant aan het Soembaasch.

Schaaldieren, zie onder **Krabben, Kreeften** en **Garnalen.**

Schaap. Het schaap (Mal. kambing blanda, Perz. domba) behoort tot de familie der holhoornigen en wordt in den archipel overal, maar in betrekkelijk geringe hoeveelheid gekweekt om het vleesch, niet om de wol. Bekend is het inheemsche **vetstaart-schaap** of **Donggalaschaap,** met vetophooping in den staart. Het komt op Celebes (Donggala duidt daarop) voor, maar wordt ook elders ingevoerd.

Schaking komt in den archipel vrij veelvuldig voor. Soms is zij in strijd met de adat en leidt dan tot bloedwraak (Zuid-Celebes), elders weer (Zuid-Sumatra) is het een middel om een meisje tot vrouw te bekomen wanneer daartegen bedenkingen rijzen van de zijde van haar familie of vader, of wel wanneer de jongeling of man niet in staat is den bruidschat te betalen. Artikel 332 W.v.S. stelt schaking strafbaar; het is echter een klachtdelict.

Scheepvaart (Dienst van). Deze dienst ressorteert onder het departement der marine en staat onder den hoofdinspecteur hoofd van van den dienst der scheepvaart. Onder dezen dienst ressorteeren o.m. de Gouvernements marine en de gewestelijke vaartuigen (zie aldaar), de bebakening, kustverlichting en het loodswezen (zie aldaar), de havendiensten, de hydrografie (zie aldaar), zeebrieven, siheepsmeting, scheepvaartstatistiek, het toezicht op de scheepvaart (koopvaardij) ingevolge de schepenordonnantie 1927 (Stb. No. 33), het toezicht op de naleving van de overeenkomst met de Koninklijke Paketvaart Maatschappij, enz.

Scheepvaart. De netto-inhoud der aangekomen koopvaardijschepen in het verkeer binnen Nederlandsch-Indië nam ten opzichte van 1930 in 1931 met 9 % af en bedroeg 143 millioen m³ (1930 156.9 millioen m³); ten aanzien van 1929 was de vermindering 12,3 %. Het jaar 1929 kan met 164 millioen m³ als topjaar beschouwd worden.

Ook de netto-inhoud der aangekomen koopvaardijschepen uit het buitenland geeft in 1931 met een totaal van 30 millioen m³ eene vermindering van 12,3 % aan, vergeleken met 1929 (34,9 millioen m³).

Vergeleken met 1930 nam gedurende 1931 de import in Nederl.-Indië sterk af en aanzienlijk meer dan de export, waardoor de dispariteit tusschen scheepsruimte noodig voor den import en die noodig voor den export toenam. Eens-

deels teerde men op oude voorraden, terwijl de invoer van machinerieën geheel werd stopgezet, anderdeels moet als hoofdoorzaak van dezen achteruitgang worden aangemerkt de steeds grooter wordende invloed van den invoer uit Japan. Waren het vroeger speciaal de manufacturen, welke in groote hoeveelheden uit dit land naar Indië werden vervoerd, langzamerhand kreeg Japan op verschillend gebied meer vasten voet op de Indische markt. Eene in Europa ingestelde belangrijke vrachtverlaging van verschillende artikelen vermocht hierin geen verandering brengen.

De stoomvaartmaatschappijen, aangesloten bij de Bataviasche Vrachten Conferentie, deden het mogelijke om, met behoud van voldoende scheepsruimte voor de thuisgaande vaart, de tonnage uit Europa in te krimpen. Tenslotte werd het aanbod van lading uit Europa zóó gering, dat onderscheidene schepen in ballast moesten worden uitgezonden om in de behoeften van Nederlandsch-Indië te voorzien.

Het vrachtvervoer met Europa handhaafde zich, wat de hoeveelheid betreft, vrijwel op hetzelfde peil als in 1930, doch het vrachttarief onderging vele en zeer belangrijke verlagingen.

Kon op het traject Nederlandsch-Indië-Pacifickust een belangrijke vervoerstoename worden geconstateerd, voor een groot deel te danken door grooteren copra-afscheep van Celebes en de Molukken, welk vervoer in vorige jaren hoofdzakelijk met andere lijnen plaats vond, op het traject Nederlandsch-Indië-Britsch-Indië was het vervoer veel minder door den sterken teruggang van het door laatstgenoemd land aangekocht kwantum suiker. Ook het vervoer van goenies van Calcutta en van rijst van Rangoon was belangrijk minder dan in 1930. De lading van de Pacifickust bleef stationnair.

Het vervoer van Amerika naar Indië liep terug, doordat o.a. de automobielimport belangrijk verminderde.

Ofschoon het passagiersvervoer naar Europa verminderde, bleken de resultaten tenslotte nog bevredigend door het belangrijk aantal passagiers, die als gevolg van afvloeiing repatrieerden.

Van het vervoer in omgekeerde richting kan dit niet worden gezegd. De vermindering van het aantal passagiers van Europa naar Nederlandsch-Indië hield gedurende 1931 dusdanig aan, dat tot inkrimping van den dienst moest worden overgegaan. De mindere aanvraag voor passage en de groote vervoerscapaciteit van de nieuwere mailschepen deden de directies van de Stoomvaart Maatschappij „Nederland" en „Rotterdamsche Lloyd" besluiten den maildienst voor 1932 voorloopig te doen onderhouden door vier groote mailschepen en enkele vrachtschepen met ruime passagiers-accomodatie.

Het vervoer van passagiers kenmerkte zich door eene aanzienlijke verschuiving naar de lagere klassen. Voor de Gouvernementspassagiers zal deze verschuiving nog grooter worden, hetgeen zich door de inwerkingtreding der gewijzigde klasse-indeeling op 1 Januari 1932 eerst in volgende jaren zal doen gevoelen.

Het pelgrimsvervoer nam sterk af. Liep het vervoer in 1930 vergeleken met 1929 reeds 45 % terug, in 1931 onderging het ten opzichte van de cijfers voor 1930 eene vermindering van 57 %.

Bij de **Java-China-Japan-lijn** werden de bedrijfsresultaten in 1931 in nog sterkere mate ongunstig beïnvloed door de gevolgen van de wereldcrisis, de waardevermindering van het zilver en de politieke toestanden in het Oosten. Van Maart af ondervond deze lijn evenals haar twee medeleden van de Japan-Java Conferentie, nl. de Nanyo Yusen Kaisha en de Osaka Shosen Kaisha, groote concurrentie van een nieuw opgetreden Japansche reederij, de Ishihara Sangyo Kaium Goshi Kaisha. De tusschen de sinds jaren op deze trajecten varende reeders eenerzijds en den nieuwen concurrent anderzijds ge-

voerde strijd leidde tot groote verliezen. Zie ook **Koninklijke Paketvaartmaatschappij, Java-China-Japanlijn; Java-Australië-Lijn; Java-Mauritius-Afrikalijn; Java-New-Yorklijn.**

Schelpdieren. De **tweekleppige of plaatkieuwige schelpdieren** behooren tot de **weekdieren.** De **zoetwatermossel** en de **rémis** (eveneens in zoet water levend) worden gegeten. Uit de zee worden ter vischmarkt gebracht de **geribde arkschelp** (Mal. **Kĕrang darak**) en de **kwakmossel** (Mal. **kĕrang totok**). Verder **oesters** (Mal. **tiram**) in soorten. Van de oesters wordt de kroepoek (zie aldaar) gemaakt. De **groote pareloester** (Mal. **tiram** of **sipoet moetiara**) komt in het oosten van den archipel in ondiep water voor en wordt daar gevischt om de parels en het paarlmoer. Evenzoo de kleinere **zwartgerande Bandaschelp.** De **Ceylon-pareloester** komt ook in Indië voor. De grootste dezer schelpdieren is de **doopvontschelp** (Mal. **Kima**). De schelp wordt als versiering van tuinen enz. gebruikt, het dier wordt gegeten. Ook de **boormossel,** die zich in hout of veen boort en de **paalworm** (Mal. **kapang**) die gangen in het hout boort, behooren tot deze schelpdieren.

Schildluis, zie **Luizen.**

Schildpad-Eilanden, groep van kleine eilandjes in de Banda-Zee. Voor een andere, gelijknamige groep, zie **Togian- of Schildpad-eilanden.**

Schildpadden (Mal. **koera koera**). De tot deze orde behoorende dieren kan men onderscheiden in **land-, moeras-, rivier-** en **zeeschildpadden.** De laatste zijn het grootst; de **groote** of **groene zeeschildpad** (Mal. **pĕnjoe**) bereikt een lengte van meer dan een meter en weegt tot 450 kg. Het vleesch hiervan is eetbaar; ook de schildpadsoep wordt er van gemaakt. Deze schildpad komt in alle zeeën van den archipel voor. Zij voedt zich met vischen en met zeegras. Nog grooter echter (lengte tot 2 meter) wordt de **lederschildpad** (Mal., Jav. **katong**); deze heeft geen hard schild (verbeende huid met hoornplaten) maar een lederachtige huid. Kleiner dan de groene zeeschildpad is de **karetschildpad** (Mal., Jav. **penjoe sisik** of **penjoe karet**). Deze is niet eetbaar maar levert het zoo gezochte schildpad. De pooten van de zeeschildpadden zijn afgeplat, zoodat zij zich daarmede gemakkelijk in het water kunnen voortbewegen.

De land- en moerasschildpadden hebben kortere pooten en vijf teenen met nagels. Zij hebben een bol schild, waarin zij kop en hals kunnen terugtrekken. Hiertoe behooren de **sawahschildpad** (Mal., Jav. **baning**), die vrij groot is, de **boschschildpad.** Andere soorten zijn de **boeloes** en de **kambau,** welke laatste groote eieren legt. Zij voeden zich met planten.

Tot de rivierschildpadden behoort de **Indische drieklauw** (Mal., Jav. **koeja**), die zich voedt met kleine dieren; de huid is lederachtig. De **langhalsschildpad,** die meer dan een meter lang wordt, komt behalve in rivieren, ook wel aan de kust in zee voor. Alle genoemde soorten komen in den archipel voor.

Schildpaddenbaai, aan de Zuidkust van Java, ten Oosten van Tjilatjap.

Schorpioenachtigen. Schorpioenen hebben een geleed achterlijf en tasters die in krachtige scharen uitloopen. Bij de **groote Indische schorpioen** (Mal., Jav. **kĕtoengging**) bevat de laatste geleding die in een gifstekel uitloopt een giftig melkwit vocht. De prooi wordt met de scharen aangegrepen en gedood door een steek met den gifstekel, die over den kop naar voren wordt gebogen.

Schorpioenen zijn levendbarend. De **boekenschorpioen** is zeer klein. De **schorpioenspin** (Mal., Jav. **goenting**) is grooter.

Schouten-Eilanden, onderafdeeling en eilandengroep der afdeeling Ternate, residentie der Molukken, onder een gezaghebber B.B. met standplaats Bosnek. De onderafdeeling omvat de gelijknamige eilandengroep en telt ruim 25.000 inwoners, waaronder 18 Europea-

nen en 72 Chineezen. Het gebied behoort tot het zelfbesturende landschap Tidore en heet naar den ontdekker (1616) De hoofdplaats Bosnek ligt op het eiland Biak of Wiak. Een ander, vrij groot eiland is Soepiori. Zij liggen ten Noorden van de Jappengroep, waardoor zij door Straat Jappen zijn gescheiden, en van de Geelvinkbaai. De bewoners zijn Papoea's (zie aldaar).

Schubdieren (Mal. **tenggiling**, Jav. **trĕnggiling**) behooren tot de orde der tandlooze of tandarme dieren. Het z.g. Javaansche schubdier komt in den archipel voor op de Groote Soenda-eilanden en omliggende kleinere eilanden (daar buiten op Malaka). Het is op den rug geschubd met haren er tusschen en op den buik behaard. Bij gevaar rolt het zich op als een egel. De bek is tandeloos maar in den maag zijn kleine hoornen tanden die het voedsel vermalen. Het voedt zich met insecten, liefst mieren en termieten, die het evenals mierenegels en miereneters bemachtigt met zijn langen kleverigen tong. Het is een nachtdier, is volkomen weerloos en kan in boomen klimmen.

Sebakor- of Rijklof van Goensbaai, aan de Westkust van Nieuw-Guinee, ten Zuiden van de Mac Cluerbaai.

Sebatik (Poelau), eiland aan de Oostkust van Borneo, ten Zuiden van de grens met Britsch Noord-Borneo, behoorende tot de onderafdeeling Tidoengsche Landen, afdeeling Boeloengan, residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.

Sĕbĕsi (Poelau), vulkanisch eilandje in Straat Soenda, ten Zuiden van Poelau Seboekoe, ressorteerende onder de onderafdeeling Teloekbetoeng, residentie Lampongsche Districten.

Seboekoe (Poelau), vulkanisch eilandje in Straat Soenda, ten Noorden van Poelau Sĕbĕsi, ressorteerende onder de onderafdeeling Teloekbetoeng, residentie Lampongsche Districten.

Seboekoe (Poelau), eiland ten Oosten van Poelau Laoet (zie aldaar), ressorteerende onder de onderafdeeling Poelau Laoet, afdeeling Zuid-Oostkust van Borneo, residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.

Secretarie (Algemeene). De Algemeene Secretaris is het hoofd van een aan den Gouverneur-Generaal toegevoegd kabinet, „de Algemeene Secretarie" geheeten, welke te Buitenzorg gevestigd is.

De taak van den Algemeenen Secretaris, waarin hij door Gouvernements Secretarissen en verder personeel van genoemd kabinet wordt bijgestaan, bestaat in hoofdzaak in het voeren der regeeringscorrespondentie, het uitwerken van beslissingen van den Landvoogd, het examineeren van aan den Gouverneur-Generaal gerichte stukken. Hij zorgt voorts voor de samenstelling van het Staatsblad van Ned.-Indië en van den Regeeringsalmanak. Onder het toezicht van den 1en Gouvernements-secretaris staat de uitgave van het Bijblad op het Staatsblad, waarin ten gerieve van de administratie ambtelijke voorschriften worden opgenomen, welke voor opname in het Staatsblad niet in aanmerking komen. N. d. W.

Sĕdanĕ (Tji), rivier in de residentie (afdeeling) Batavia, ten Westen van de hoofdplaats Batavia in zee uitmondende, ontspringt op den Goenoeng Pangrango en stroomt door Buitenzorg.

Sĕdĕkah (Ar. van sadakah), oorspronkelijk een volgens de Mohammedaansche wet vrijwillige liefdegave, in tegenstelling met de verplichte zakât (zie **Djakat**), thans godsdienstige maaltijd. (Zie ook onder **Kandoeri,** onder **Islam** bij **Islam in Ned.-Indië** en onder **Heidendom**).

Sĕdĕp Malam (Jav.) of **Tuberoos,** behoort tot het geslacht Polianthes en is op Java ingevoerd van Midden-Amerika. Tegen den avond (vandaar de Javaansche naam) verspreiden de bloemen een bedwelmenden geur, waardoor de bestuivers worden aangetrokken. De plant wordt veel verhandeld.

Segara Anakan, binnenzee tus-

schen Zuid-Java (residentie Banjoemas) en Noesa Kembangan, ten onrechte vertaald door „Kinderzee" omdat ségara (Jav.) „zee" en „anak" kind beteekent. Daar het Javaansch echter geen verkleiningsuitgangen kent wordt o.m. het verkleinwoord gevormd door de bijvoeging „anakan", zooals in het Engelsch met „little". Segara anakan beteekent dus zeetje of kleine zee.

Sekadau, onderafdeeling en zelfbesturend landschap met gelijknamige hoofdplaats, der afdeeling Pontianak, residentie Westerafdeeling van Borneo, onder een controleur B.B. - De onderafdeeling omvat het gelijknamige zelfbesturende landschap en telt bijna 36.000 inwoners, waaronder 20 Europeanen en bijna 1800 Chineezen.

De bevolking bestaat voor twee derden uit Dajaks en buiten de reeds genoemde bevolkingsgroepen uit Maleiers.

Sĕkah, zie **Orang Sekah.**

Sekajoe, hoofdplaats der onderafdeeling Moesi-Lilir en Koeboestreken, afdeeling Palembangsche Benedenlanden, residentie Palembang. De plaats ligt aan de Moesi.

Sekampoeng, de Zuidelijkste aan de Oostkust uitmondende rivier in de residentie Lampongsche Districten. Zij ontspringt op de Boekit Barisan.

Selaroe, eiland behoorende tot de Tanimbar-eilanden, ten Zuiden van Jamdena.

Sĕlasi of **Selasih** (Mal.), plant welke overal in den archipel wordt geteeld. De bladeren worden als groente gegeten, de zaden worden in stroopdranken gedaan.

Selatpandjang, onderafdeeling met gelijknamige hoofdplaats der afdeeling Bengkalis, gouvernement Oostkust van Sumatra, onder een gezaghebber, fungeerend controleur B.B. De onderafdeeling omvat het onderdistrict Merbau, het onderdistrict Tebingtinggi, het kustgebied van Siak vanaf de monding van de groote Siakrivier tot aan de grens van het landschap Pelalawan (dit kustgebied wordt ten Zuiden begrensd door de voor het landschap Siak vastgestelde grens, loopende van de Siakrivier naar de Soengai Lahar), en het zelfbesturende landschap Pelalawan. Onder deze onderafdeeling ressorteeren o.a. de eilanden Padang, Tebingtinggi en Medan. De beide eerstgenoemde eilanden zijn van den wal van Sumatra gescheiden door de Brouwerstraat of Selatpandjang. In de onderafdeeling zijn veel Chineesche houtkapperijen, panglongs (zie aldaar) geheeten. Veel uitvoer van sagoe.

Selderie wordt op Java in de bergstreken geteeld.

Selé (Straat), tusschen het eiland Salawati en de Noordwestkust van Nieuw-Guinee.

Seleman- of Sawai Baai, aan de Noordkust van Ceram.

Selèndang of Slèndang (Mal.), zie onder **Kleeding.**

Sĕlir of Goendik heeten de bijvrouwen van de Javaansche vorsten. Slechts drie van haar kunnen met den vorst zijn getrouwd, omdat de man volgens de Mohammedaansche wet slechts vier vrouwen mag hebben en de eerste vrouw (padmi) de Ratoe (vorstin) is. Zie ook onder **Pangèran** en onder **Vorstenbestuur.**

Selo, elfde maand van het Mohammedaansche jaar.

Sĕloema, onderafdeeling, district en onderdistrict der afdeeling en residentie Benkoelen, onder een gezaghebber B.B. met standplaats Tais. De onderafdeeling bestaat uit het gelijknamige district, onderverdeeld in de onderdistricten Seloema, Pringan en Talo Alas en telt ruim 38.000 inwoners, waaronder 3 Europeanen en 132 Chineezen. De hoofdplaats Tais is door een autoweg verbonden met de gewestelijke hoofdplaats Benkoelen.

Sélong, hoofdplaats der onderafdeeling Oost-Lombok, afdeeling Lombok, residentie Bali en Lombok.

Semangka (Mal.), een soort watermeloen, een smakelijke sappige vrucht met roodachtig vruchtvleesch, wordt veel in den archipel gekweekt. De **Semangka blanda** (Mal.), ook een meloensoort met smakelijke, eetbare vruchten, wordt minder gekweekt.

Paradeplein — Semarang.

Straat in de Chineesche wijk te Semarang.

Semangka- of Keizersbaai, aan de Zuidkust van Sumatra. De eerste naam is ontleend aan de Semangkarivier die in de baai uitmondt, de tweede aan de ten Noorden van de baai gelegen Keizerspiek of Goenoeng Tanggamoes (2102 M.).

Sémaoe, eilandje ten Westen van Koepang (Timor).

Semarang, residentie (afdeeling), regentschap en district, met gelijknamige hoofdplaats der provincie Midden-Java. De afdeeling bestaat uit de regentschappen Semarang, Kendal, Demak en Grobogan. De afdeeling telt ruim twee millioen inwoners, waaronder bijna 18.000 Europeanen en bijna 41.000 Chineezen. Het Noordelijk gedeelte der afdeeling is vlak; het Zuidelijk bergachtig. De voornaamste rivier is de Kali Demak, in den bovenloop Kali Toentang genoemd. Op de grens met de afdeeling Kedoe ligt de vulkaan Oengaran (2050 M.).

Een groot gedeelte van de residentie - het regentschap Semarang grootendeels - wordt ingenomen door particuliere landerijen. Het regentschap Grobogan is na den Java-oorlog bij het gouvernementsgebied ingelijfd. In dit regentschap zijn slijkvulkanen, die slijk opwerpen, o.a. bij Koewoe. Hier wordt keukenzout gemaakt in putten.

In de residentie wordt veel suikerriet geteeld. Er zijn (of waren) vele suikerfabrieken.

In de namen van een groot aantal desa's komt het woord tjandi voor (eigenlijke beteekenis „grafsteen" doch ook „tempel"), wat duidt op vroegeren Hindoeinvloed. Hindoetempels worden er echter niet meer aangetroffen, wel beelden en steenen.

Door toedoen van het gouvernement zijn talrijke bevloeiingswerken tot stand gekomen. De rijstteelt is er dan ook zeer belangrijk.

Bij Pelantoengan (zie aldaar) zijn geneeskrachtige bronnen.

De residentie wordt doorsneden door spoor- en tramlijnen.

De hoofdplaats Semarang, tevens hoofdplaats der provincie Midden-Java, is de belangrijkste havenplaats der provincie. Er is een stadsgemeenteraad onder voorzitterschap van den burgemeester. Het aantal inwoners der hoofdplaats bedraagt bijna 218.000, waaronder bijna 12.600 Europeanen en bijna 27.500 Chineezen. De Europeanen wonen grootendeels in de op een heuvelterrein gelegen wijk Tjandi. De gouverneur van Midden-Java zetelt uiteraard ter hoofdplaats Semarang.

Sĕmbahjang (Mal., Jav.), salât (Ar.), ritueele Mohammedaansche godsdienstoefening, ontleend aan de Oostersche Joden en Christenen van Mohammed's tijd. Dit ritueel moet minstens vijf maal daags op bepaalde tijden worden volbracht. Bij voorkeur moet dit in de moskee geschieden, wat in de praktijk echter niet het geval is, met uitzondering van den Vrijdagsdienst. Hij die de sembahjang gaat verrichten moet ritueel rein zijn, anders moet hij zich door ritueele wassching reinigen. Ook de kleeren en de grond waarop men de sembahjang gaat verrichten moeten rein zijn. De sembahjang moet worden verricht met het gelaat gericht naar Mekka. Na zich in deze richting te hebben gekeerd, spreekt men de „niat" uit, dat is het voornemen tot het verrichten van de zoo nauwkeurig mogelijk aan te duiden sembahjang. Daarna verricht men nauwkeurig voorgeschreven bewegingen onder het reciteeren van Koranverzen. Dit samenstel van bewegingen noem men „rakahat". Zoo'n rakahat moet 2, 3 of 4 maal, al naar gelang van het tijdstip der sembahjang, worden verricht. De vijf dagelijksche verplichte sembahjangs zijn: 1. soeboe, tegen het aanbreken van den dag, circa 5 uur in den morgen; 2. lohor, om 12 uur 's middags; 3. asar omstreeks half vier 's namiddags; 4. magrib, bij zonsondergang, dus omstreeks 6 uur 's namiddags; 5. isa, omstreeks half acht 's avonds.

Het is aanbevelenswaardig (soenat) nog meer sembahjangs te verrichten.

Bij het gezamenlijk verrichten

van de sembahjang moet een voorganger „imam" zijn, naar wien de anderen zich in hun ritueel hebben te richten.

De lohor sembahjang, 's middags om 12 uur, draagt op Vrijdag een bijzonder karakter. Dan gaat een preek „choetbah" aan de sembahjang vooraf. De sembahjang geschiedt gemeenschappelijk; de imam is voorganger. De chatib houdt de preek. Op den Vrijdagdienst moeten minstens 40 geloovigen aanwezig zijn. In Atjeh is de bevolking ingedeeld in parochies („moekims", zie aldaar). Bij de sembahjangs mogen geen slaven bij vrijen zitten; in de moskee geen vrouwen bij mannen. De vrouwen zitten achter de mannen.

Sëmendo, hoogvlakte in de Palembangsche bovenlanden, zie onder **Lematang-Hilir** en onder **Palèmbang.**

Semeroe (Goenoeng), de hoogste vulkaan (3676 M.) van Java, op de grens der residenties Malang en Probolinggo.

Seminoeng (Goenoeng), niet-werkzame vulkaan (1881 M.) ten Zuiden van het Ranau-meer, in het Zuiden der residentie Benkoelen.

Sentani-Meer, in het Noorden van Nieuw-Guinee, ten Zuid-Westen van Hollandia, nabij de grens met Australisch Nieuw-Guinee.

Sepat (Ikan), zie onder **Labyrinth-Visschen.**

Sëpatoe (Kembang), zie onder **Kembang.**

Sëpoetih, rivier in de residentie Lampongsche Districten, uitmondend in de Java-Zee.

Sërajoe (Kali), belangrijke rivier, benut voor belangrijke irrigatiewerken, in de residentie Banjoemas. De rivier ontspringt op den Goenoeng Prahoe.

Sërang, hoofdplaats der residentie Bantam, provincie West-Java. Het plaatsje heeft ruim 11.000 inwoners, waaronder 260 Europeanen en bijna 1600 Chineezen.

Sërang (Kali), rivier op de grens van de residenties Semarang en Djapara-Rembang. De rivier ontspringt op de hellingen van de Goenoeng Mërbaboe.

Sërbendjadi, zelfbesturend landschap der onderafdeeling Langsa, afdeeling Oostkust van Atjeh, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden.

Sërdang, onderafdeeling en zelfbesturend landschap der afdeeling Deli en Serdang, gouvernement Oostkust van Sumatra onder een controleur B.B. met standplaats Loeboekpakam. De onderafdeeling omvat het gelijknamige Sultanaat. Het aantal inwoners bedraagt bijna 148.000, waaronder bijna 600 Europeanen en bijna 18.000 Chineezen.

Het zelfbesturend landschap was vroeger een onderhoorigheid van Siak, daarna (1855) van Atjeh, daarna weer van Siak (1862) door toedoen van het gouvernement om ten slotte (1884) in de gewone verhouding van zelfbesturend landschap tot het gouvernement te komen. De sultan van Serdang zetelt te Simpangtiga. De voornaamste cultures, waaraan het zijn welvaart heeft te danken zijn tabak en rubber. In de bergstreken wonen Bataks.

Sëré (Jav.), **serai** (Mal.), grassoort waaruit eene vluchtige olie wordt gestookt, de citronella-olie, zie onder **Oliën (Aetherische Of Vluchtige).**

Serimpi, danseres aan de Javaansche hoven, zie onder **Priesters.**

Sering (Indische), mindi (Jav., Mal.), wordt wel als schaduwboom geplant.

Sërmata, eiland behoorend tot de **Sermata-eilanden** ten Oosten van de Leti-groep, behoorende tot de onderafdeeling Kisar, afdeeling Amboina, residentie der Molukken.

Sesamkruid, wordt op Java en Sumatra geteeld. Uit het zaad wordt de bekende sesam-olie bereid.

Sësawi (Mal.), levert het Indische mosterdzaad; de jonge bladeren worden als groente gegeten.

Seulimeum, onderafdeeling met gelijknamige hoofdplaats, der afdeeling Groot-Atjeh, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden, onder een controleur B.B. De onderafdeeling omvat de sagi der XXII Moekims en de VII Moekims Pidië, en

telt bijna 45.000 inwoners, waaronder 44 Europeanen en circa 350 Chineezen. Door de onderafdeeling loopt de Atjehtram, waarsan de hoofdplaats Seulimeum is gelegen. De Goudberg (1858 M.) ligt in dit gebied.

Seunagan, zelfbesturend landschap in de onderafdeeling Meulaboh, afdeeling Westkust van Atjeh, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden. Het verzet tegen de vestiging van ons gezag heeft in dit landschap lang geduurd en is zeer hevig geweest. Eerst in 1910 is het tot onderwerping gebracht.

Seuneuäm, zelfbesturend landschap in de onderafdeeling Meulaboh, afdeeling Westkust van Atjeh, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden.

Sèwoe (Goenoeng) of Duizend Gebergte, in het Zuiden van het gouvernement Jogjakarta, ten Noorden van de bekende Prambanan-tempels (zie aldaar)..

Siantar, zelfbesturend landschap in de onderafdeeling Simeloengoen, afdeeling Simeloengoen en de Karolanden, gouvernement Oostkust van Sumatra. De hoofdplaats is het bekende plaatsje Pematangsiantar (zie aldaar).

Siborongborong, hoofdplaats der onderafdeeling Hoogvlakte van Toba, afdeeling Padangsidimpoean, residentie Tapanoeli.

Simanoek-Manoek, berg (2150 M.) op de grens van de Oostkust van Sumatra en Tapanoeli, ten Oosten van het Toba-Meer.

Siak, onderafdeeling der afdeeling Bengkalis, gouvernement Oostkust van Sumatra, onder een controleur B.B. met standplaats Siak Sri Indrapoera. De onderafdeeling omvat de onderdistricten Siak, Mempoera, Mandau, Tapang-Kiri en Tapang-Kanan, en telt ruim 25.000 inwoners, waaronder 84 Europeanen en ruim 1300 Chineezen. De hoofdplaats Siak Sri Indrapoera ligt aan de Siak-rivier.

Siak Sri Indrapoera, zelfbesturend landschap met gelijknamige hoofdplaats in de afdeeling Bengkalis. Het landschap strekt zich uit over de onderafdeelingen Bengkalis, Siak en Selatpandjang. Het is het stroomgebied van den benedenloop van de Siakrivier. De zelfbestuurder voert den titel sultan. Zie over dit landschap verder onder **Oostkust van Sumatra.**

Siamang, zie onder **Apen.**

Siaoe (Poelau), een der Sangiheeilanden, afdeeling Sangihe- en Talaud-eilanden, residentie Manado. Het eiland met omliggende kleinere eilanden vormt een zelfbesturend landschap.

Sibajak, vulkaan (2094 M.) ten Zuiden van Medan (Oostkust van Sumatra).

Siberg (Joannes), geboren te Rotterdam 14 October 1740, overleden te Batavia 18 Juni 1817, vertrok in 1758 als constabelsmaat naar Indië. Voornamelijk door zijn huwelijk met een dochter van den gouverneur-generaal Alting (zie aldaar) maakte hij in de hooge rangen een snelle promotie. Van 1793-1799 was hij commissaris-generaal en van 1801-1805 gouverneur-generaal. Hij was heerschzuchtig, driftig en onbetrouwbaar, niettemin zeer bijbelsch. Zijn eigenbelang bevorderde hij boven alles. Daartegenover stonden zelfstandigheid van karakter en groote bekwaamheid in handel en cultures. Tijdens zijn bewind had de opstand in Cheribon plaats en heerschte onrust in Bantam.

Sibéroet. Het grootste en Noordelijkste der Mentawai-Eilanden, onderafdeeling van dien naam (zie aldaar). De onderafdeelingshoofdplaats Moearasibéroet ligt op het eiland Sibéroet. Straat Sibéroet ten Noorden van het eiland scheidt het van de Batoe-eilanden.

Sibolangit, kleine hoogvlakte aan den weg Medan-Kebandjahé, waarop zich een filiaal van 's Lands plantentuin bevindt benevens een post van het Nederl. zendeling-genootschap.

Sibolga, hoofdplaats der residentie Tapanoeli, met bijna 12.000 inwoners, waaronder 241 Europeanen en bijna 1900 Chineezen. De plaats ligt aan de Baai van Tapanoeli en is door autowegen met het binnenland verbonden.

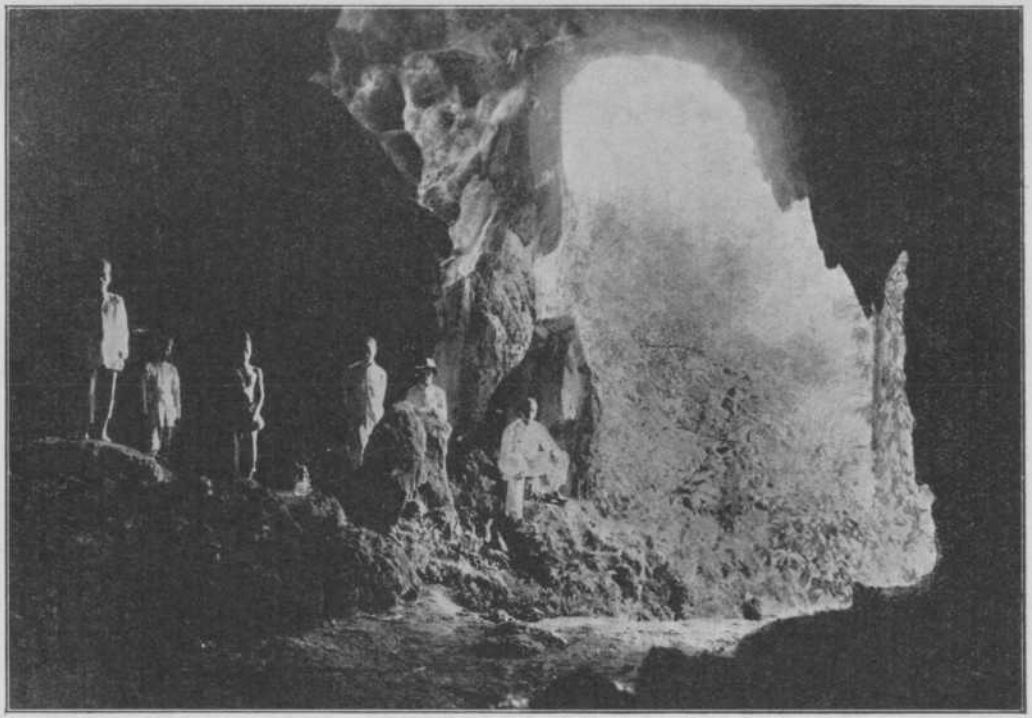

Grot bij Soengai Langsat a/d. Batang Hari — Sidjoendjoeng — Sumatra's Westkust.

Sibolga En Ommelanden, afdeeling der residentie Tapanoeli, rechtstreeks onder den resident. De afdeeling bestaat uit de koeria's Sibolga, Sait ni Hoeta-Kalangan, Badiri, Tapiannaoeli, Oentemoengkoer, Sipakpahi-Kolang, Pinangsore-Loemoet, Anggoli-Simanosor en Siboeloean-Toeka. Zij telt bijna 42.000 inwoners, waaronder 282 Europeanen en ruim 2000 Chineezen. De hoofdplaats is de gewestelijke hoofdplaats Sibolga. De bevolking is gemengd Maleisch-Atjehsch.

Sidenreng, zelfbesturend landschap der onderafdeeling Sidenreng-Rappang, afdeeling Parepare, gouvernement Celebes en Onderhoorigheden.

Sidènrèng-Rappang, onderafdeeling der afdeeling Parepare, gouvernement Celebes en Onderhoorigheden, onder een controleur B.B. met standplaats Rappang. De onderafdeeling bestaat uit de zelfbesturende landschappen Sidenreng en Rappang. en telt bijna 38.000 inwoners, waaronder 7 Europeanen en 400 Chineezen. In de onderafdeeling (landschap Sidènrèng) ligt het meer van Sidènrèng. De bevolking bestaat uit Boegineezen en is Moslimsch. De sawahcultuur is er belangrijk.

Sidikalang, hoofdplaats der onderafdeeling Dairi-landen, afdeeling Batak-landen, residentie Tapanoeli.

Sidjoendjoeng, onderafdeeling, district en onderdistrict met gelijknamige hoofdplaats, der afdeeling Tanahdatar, residentie Sumatra's Westkust, onder een controleur B.B. De onderafdeeling bestaat uit de districten Sidjoendjoeng en Batanghari, verdeeld in de onderdistricten Sidjoendjoeng-Loeboektarab, Kota VII en Soengailangsat, zoomede Batanghari en Kotabesar. Zij telt ruim 67.000 inwoners, waaronder 23 Europeanen en 134 Chineezen. Door de onderafdeeling loopt de z.g. Midden-Sumatraweg, met auto's berijdbaar tot Kotabaroe, dicht bij de grens met Djambi. De weg loopt gedeeltelijk langs de Batang Hari. De Batang Koeantan, in den bovenloop geheeten Batang Sinamar, stroomt door de onderafdeeling.

Sidoardjo, regentschap, district en onderdistrict met gelijknamige hoofdplaats, der residentie (afdeeling) Soerabaja. Het regentschap is verdeeld in de districten Sidoardjo (onderverdeeld in de onderdistricten Sidoardjo, Soeko, Boedoeran en Tjandi), Porong (onderdistricten Porong, Toelangan, Tanggoelangin, Djabon en Kremboeng), Taman (onderdistricten Taman, Soekadana, Waroe, Gedangan en Sedati) en Krian (onderdistricten Krian, Balongbendo, Wonoajoe, Tarik en Prambon). Het telt bijna 429.000 inwoners, waaronder bijna 1400 Europeanen en 4000 Chineezen. De deltamonding van de Kali Brantas valt grootendeels in dit regentschap met de daarbij behoorende irrigatiewerken. Rijst en suikerriet zijn de zeer voorname cultures. Er waren een 15-tal suikerfabrieken. De hoofdplaats Sidoardjo ligt aan den spoorweg. Hindoeoudheid: Tjandi Pari.

Sigi-Dolo, zelfbesturend landschap in de onderafdeeling Paloe, afdeeling Donggala, residentie Manado.

Sigli, onderafdeeling met gelijknamige hoofdplaats, der afdeeling Pidië, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden. De onderafdeeling bestaat uit de zelfbesturende landschappen XII Moekims Pidië, de onderhoorigheden V Moekims Kalè en Laweuëng, II Moekims Areë, Iboih, III Moekims Aron, VI Moekims Ië Leubeuë, Ndjong, III Moekims Gloempangpajoeng, Samaindra, Bambi en III Moekims Oenoë, Kroeëngseumideuën, III Moekims Pineung, III Moekims Gigiëng, IX Moekims Kreumangan, en het zelfbesturend landschap V Moekims Reubeë. De onderafdeeling staat onder een controleur B.B. en telt bijna 134.000 inwoners, waaronder 180 Europeanen en ruim 1300 Chineezen.

Sika en Onderhoorigheden, zelfbesturend landschap omvattende de onderafdeeling Maoemere (zie aldaar), afdeeling Flores, residentie Timor en Onderhoorigheden.

Silindoeng, onderafdeeling en district der afdeeling Bataklanden, residentie Tapanoeli, onder een controleur B.B. met standplaats Taroetoeng. De onderafdeeling bestaat uit het district van denzelfden naam, verdeeld in de onderdistricten Taroetoeng, Pahae, Sipoholon en Pangariboean en telt ruim 102.000 inwoners, waaronder 180 Europeanen en 250 Chineezen.

Het gebied is zeer bergachtig en wordt doorstroomd door de Batang Toroe. Het is zeer dicht bevolkt. De bevolking is Bataksch en grootendeels Christen (Rheinische Missiongesellschaft). De voornaamste cultuur is die van rijst. De hoofdplaats Taroetoeng ligt aan den auto-weg van Padang naar Medan. De naam van den toenmaligen controleur B.B., later resident van Tapanoeli L. C. Welsink, die met de grootste toewijding en energie 18 jaren in de Bataklanden heeft gediend (sedert de vestiging van ons gezag in Silindoeng) zal om het vele wat hij tot stand heeft gebracht, steeds aan dit ressort verbonden blijven. Si Singamangaradja (zie aldaar) die het gebied met een bende was binnengevallen, wist hij er uit te verdrijven.

Simeloengoen, onderafdeeling der afdeeling Simeloengoen en de Karolanden, gouvernement Oostkust van Sumatra, onder een controleur B.B. met standplaats Pematangsiantar. De onderafdeeling bestaat uit de zelfbesturende landschappen Tanahdjawa, Siantar, Panai, Raja, Dolok-Silau, Poerba en V Koeta (Si Lima Koeta) en telt bijna 286.500 inwoners, waaronder bijna 1600 Europeanen en ruim 14.000 Chineezen. Zij grenst aan het Tobameer. De berg Simanoek Manoek (2150 M.) ligt op de grens met Tapanoeli, de vulkaan Sinaboeng in het van Heutszgebergte. De bevolking is Bataksch. De voornaamste bevolkingscultuur is rijst.

Er zijn vele Europeesche ondernemingen die tabak, rubber, koffie en thee teelen.

Simeloengoen en De Karolanden, afdeeling van het gouvernement Oostkust van Sumatra, onder een assistent-resident met standplaats Pematangsiantar. De afdeeling bestaat uit de onderafdeelingen Simeloengoen en De Karolanden en telt bijna 373.000 inwoners, waaronder bijna 1900 Europeanen en bijna 16.000 Chineezen.

Voor de hoofdplaats Pematangsiantar zie aldaar.

Simeuloeë, onderafdeeling (eiland) en zelfbesturend landschap, der afdeeling Westkust van Atjeh, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden, onder een controleur B.B. met standplaats Sinabang. De onderafdeeling bestaat uit de zelfbesturende landschappen Teupah, Simeuloeë, Leukoeën, Salang en Sigoelei en telt ruim 19.000 inwoners, waaronder een 4-tal Europeanen en 140 Chineezen.

De oorspronkelijke bevolking werd lang overheerscht door Minangkabauers en Atjehers, die daar o.m. slavenhandel dreven. Deze vreemdelingen zijn nog economisch het sterkst.

Simpang, zelfbesturend landschap in de onderafdeeling Soekadana, afdeeling Ketapang, residentie Westerafdeeling van Borneo. Tot dit landschap behooren ook de eilanden Koembang, Melang Merah, Nanas, Antoe en Masatiga. De bevolking is grootendeels Maleisch en overigens Dajaksch. Zie ook **Soekadana.**

Simpangoelim, zelfbesturend landin de onderafdeeling Idi, afdeeling Oostkust van Atjeh, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden. De voornaamste cultures zijn rijst op sawah's en peper.

Sinabang, hoofdplaats der onderafdeeling Simeuloeë, afdeeling Westkust van Atjeh, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden.

Sinaboeng, vulkaan (2412 M.) in het van Heutszgebergte, onderafdeeling Simeloengoen, afdeeling Simeloengoen en de Karolanden, gouvernement Oostkust van Sumatra.

Sinamar (Batang), naam van den bovenloop (Sumatra's Westkust) van de Batang Koeantan.

Sindanglaja, een om zijn koel klimaat bekend en gezocht plaatsje

op de Noordoosthelling van den Goenoeng Gedeh, residentie Buitenzorg.

Sindjai, onderafdeeling met gelijknamige hoofdplaats der afdeeling Bonthain, gouvernement Celebes en Onderhoorigheden, onder een controleur B.B. De onderafdeeling bestaat uit de districten Oost-Boeloeboeloe, Lamatti, Tondong, West-Boeloeboeloe, Manipi met Taroengang-Manimpahoi en telt ruim 97.000 inwoners, waaronder 11 Europeanen en 143 Chineezen. De hoofdplaats Sindjai ligt aan zee en is door den weg langs de kust met de overige deelen van het gewest verbonden.

Sindoro (Goenoeng), vulkaan (3135 M.) in de residentie (afdeeling) Kedoe.

Singapore Straat), tusschen het Britsche eiland Singapore en den Riouw-archipel.

Singaradja, hoofdplaats der residentie Bali en Lombok, in het Noorden van eerstgenoemd eiland. De plaatst telt ruim 12.000 inw., w.o. 190 Europeanen en bijna 1500 Chineezen.

Singasari, plaatsje ten Noorden van Malang, bekend om de oudheden uit het Hindoetijdperk. In de 13e eeuw was er een gelijknamig Hindoerijk.

Singgalang (Goenoeg), top (2877 M.) van den niet meer werkzamen tweeling-vulkaan Singgalang- Tandikat, in de afdeeling Agam der residentie Sumatra's Westkust.

Singkarak (Meer Van), groot meer in de afdeeling Solok der residentie Sumatra's Westkust. De spiegel ligt 360 M. boven de zee. Onderscheidene riviertjes monden er in uit; de Soengai Oembilin (zie aldaar) zorgt voor de afwatering. De spoorweg en een autoweg loopen langs den Oostelijken oever van het meer, welks lengte 21 K.M. bedraagt.

Singkawang, afdeeling en onderafdeeling met gelijknamige hoofdplaats, der residentie Westerafdeeling van Borneo. De afdeeling Singkawang, onder een assistent-resident, is verdeeld in 4 onderafdeelingen: 1. Singkawang, 2. Sambas, 3. Bengkajang, 4. Mampawah. Zij telt ruim 250.000 inwoners, waaronder ruim 300 Europeanen en ruim 67.000 Chineezen. Buiten de Chineezen bestaat de bevolking hoofdzakelijk uit Maleiers en verder uit Dajaks.

De afdeeling omvat de zelfbesturende landschappen Sambas en Mampawah.

De onderafdeeling Singkawang, onder een controleur B.B. telt bijna 100.000 inwoners, waaronder circa 200 Europeanen en bijna 38.000 Chineezen.

De hoofdplaats Singkawang ligt aan zee en is door wegen verbonden met de kustplaatsen en het binnenland.

Singkèh (Chin.), geïmmigreerde, niet in den archipel geboren Chinees.

Singkèp, eiland, zie onder **Lingga.**

Singkil, onderafdeeling met gelijknamige hoofdplaats, der afdeeling Westkust van Atjeh, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden, onder een gezaghebber B.B. De onderafdeeling bestaat uit de districten Beneden-Singkil, Simpangkanan, Simpangkiri en Banjak-eilanden en telt bijna 23.000 inwoners, waaronder een 40-tal Europeanen en 147 Chineezen.

De onderafdeeling is weinig belangrijk. Wegen zijn er niet; het transport heeft over de rivieren (Simpangkanan en Simpangkiri) plaats.

Singosari, thans hoofdplaats van het gelijknamige district en onderdistrict (regentschap en afdeeling Malang, provincie Oost-Java), vroeger de bekende hoofdstad van het Hindoerijk. Toemapel (later Modjopait), welk rijk ook wel naar die plaats (Singhasari) werd geheeten. Men vindt er nog Hindoeoudheden.

Sinjo, van het Portugeesche senhor, wordt in den archipel gebruikt in de beteekenis van „jongeheer" zoowel als in die van Indo-Europeaan (mannelijk). Het vrouwelijke woord in beide beteekenissen (jongejuffrouw en Indo-Europeesche) is „nonna".

Sintang, afdeeling, onderafdee-

ling en zelfbesturend landschap met gelijknamige hoofdplaats, der residentie Westerafdeeling van Borneo.

De afdeeling Sintang staat onder een assistent-resident en is verdeeld in 4 onderafdeelingen: 1. Sintang, 2. Melawi, 3. Semitau, 4. Boven-Kapoeas. Zij telt ruim 185.000 inwoners, waaronder 46 Europeanen en bijna 5500 Chineezen.

De onderafdeeling Sintang onder een gediplomeerd gezaghebber B.B. omvat het grootste deel van het gelijknamige zelfbesturende landschap en telt ruim 66.000 inwoners, waaronder 13 Europeanen en 1700 Chineezen.

Het zelfbesturend landschap Sintang strekt zich uit over de onderafdeelingen Sintang en Melawi (met uitzondering van het rechtstreeks bestuurd district Pinohlanden). De inheemsche bewoners zijn voor het overgroote deel Dajaks en overigens Maleiers.

Sedert onze effectieve bestuursbemoeienis (1816) tot 1915 hadden voortdurend opstanden en woelingen plaats, meer speciaal in het Melawische. Nog in 1913 werd de controleur M. A. Jansen er vermoord.

De hoofdplaats Sintang aan de samenvloeiing van de Soengai Melawi en de Soengai Kapoeas, is een vrij belangrijk handelsplaatsje.

Sipirok, zie **Angkola en Sipirok.**

Sipora (Poelau), een der Mentawai-eilanden (zie aldaar), door Straat Sipora gescheiden van Noord-Pagai.

Sirih, ook wel „betel" genoemd, een peperplant die tegen palen groeit en in tuintjes wordt gekweekt voor de versche bladeren. Hiervan wordt de sirih- of betelpruim gemaakt. Men wikkelt er een stukje pinangnoot (zie **Pinang**), wat gebluschte kalk, gambir (zie aldaar) en tabak in. De complete pruim heet op Java „kinang". Omdat de sirihpruim in het leven van den Inlander een groote rol speelt, wordt van de koperen stellen waarin deze ingrediënten worden bewaard en waarop zij worden aangeboden, veel werk gemaakt. Hierbij zijn fraaie specimina van koperindustrie. Bij het sluiten van vriendschap wordt een kinang aangeboden, ook na een twist en bij het bijleggen hiervan bij tal van andere gelegenheden. Het betelkauwen is een gebruik dat ver buiten Ned.-Indië heerscht (Philippijnen, Polynesische eilanden, Zuid-China) en zeer oud is. Chineesche geschriften gewagen er reeds in de 9e of 10e eeuw van.

Sisal, vezelstof uit de Agave. Een der vezelsoorten komt op de markt onder den naam **sisalhennep.**

Si Singa Mangaradja, zie onder **Bataks, Pakpak, Samosir, Silindoeng.**

S'Jacob (Frederik), geboren te 's-Gravenhage 25 Februari 1822, overleden te Utrecht 3 April 1901, begon zijn loopbaan als officier bij de Kon. Nederl. Marine, werd daarna suikerfabrikant en repatrieerde in 1857. Hij was gouverneur-generaal van Nederl.-Indië van 1881—1884. Doordat hij zonder machtiging van het opperbestuur met de Billiton Maatschappij een overeenkomst aanging welke zou worden te niet gedaan, bood hij zijn ontslag aan, hetwelk werd aanvaard. Als gouverneur-generaal maakte hij eenige reizen, o.a. naar Atjeh. Onder zijn bewind hadden o.m. belangrijke spoorwegopnemingen en -aanleg (Oostkust van Sumatra) plaats, werd het rechtswezen in onderscheidene der buitengewesten geregeld en kwam een nieuw landverhuurreglement voor de vorstenlanden tot stand.

Sjafi'i, zie onder **Islam.**

Sjahbandar, zie onder **Vorstenbestuur.**

Sjaka, zie **Adjisaka.**

Sjamanisme, zie onder **Priesters.**

Sjerif, zie onder **Sajid.**

Sjiieten. Onder de Mohammedanen zijn twee groote secten, de Sjiieten en de Soennieten. De Sjiieten meenen dat Ali, Mohammads schoonzoon en neef de opvolger van den profeet had behooren te zijn en dat slechts Ali's nakomelingen wettige imams (voorganger der Moslimsche gemeente) mogen zijn. De Soennieten daarentegen,

waartoe de groote meerderheid der Mohammedanen behoort, baseeren zich op de Soennah (zie onder **Islam**), de gedragslijn van Mohammed en de overlevering.

Sjiieten vindt men thans voornamelijk nog in Perzië en Hindostan.

Sjiwaisme, zie onder **Hindoeisme.**

Sjriwidjaja of Çriwijaja, oud Hindoerijk (7e eeuw) op Sumatra, onder de Sjailendra's (Çailendra's), zie onder **Palembang.**

Slakken (Mal. **Sipoet**) of **Buikpootige Weekdieren.** Zoowel **land-, zoetwater-** als **zeeslakken** komen in den archipel in tal van soorten voor. Sommige zeeslakken hebben groote slakkenhuizen of schelpen, welke zeer gezocht zijn. De **tritonshoorn,** wordt door de visschers, nadat de punt er af gebroken is, als hoorn gebruikt. Ook de **stormhoed** (Mal. **Kapala Kambing**) wordt als hoorn gebruikt. Bekend is ook de **vingerschelp.** De **lola-** of **trocaschelp** en de **maanhoren** (Mal. **mata boelan**) worden in het groot gevischt en naar Japan uitgevoerd, alwaar men er knoopen van fabriceert. De schelp van de porcelijnslak wordt wel als maasbal gebruikt. Kleinere soorten hiervan (de kauri-slakken) doen in sommige streken van Nieuw-Guinee dienst als munt. De **alikruik** en de **hoedjesslak,** die op rotsen leven, worden als voedsel gebruikt. De **keverslakken of chitonen** die tot een andere klasse behooren en 8 achter elkaar gelegen kalkplaten op den rug hebben, hechten zich eveneens stevig aan de rotsen vast.

Slamët (Goenoeng), vulkaan (3482 M.) op de grens der residenties Pekalongan en Banjoemas.

Slamëtan, zie **Kandoeri.**

Slangen, zie **Oelar.**

Slangenbuizerd, zie onder **Roofvogels.**

Slangenhalsvogel, zie onder **Roeivoetigen.**

Slangenkopvisch, zie onder **Labyrinthvisschen.**

Slankapen, zie onder **Apen.**

Slavernij. In tegenstelling met de vroegere Regeeringsreglementen, die de slavernij nog erkenden en regelden, sprak dat van 1854 de afschaffing van dit instituut op een daarvoor bepaald tijdstip (n.l. uiterlijk 1 Januari 1860) uitdrukkelijk uit. In verband met art. 21[2] van dat reglement gold deze einddatum echter alleen voor het rechtstreeks bestuurd gebied.

De Wet van 1859-46 regelde verder de afschaffing der slavernij. Aan de meesten van ingevolge deze wet vrij verklaarde slaven, zou het gouvernement op aanvrage eene vergoeding geven.

In 1874 bleek echter dat zelfs in rechtstreeks bestuurd gebied nog wel slavernij voorkwam.

Dientengevolge werd overgegaan tot het nemen van verschillende maatregelen om hieraan een einde te maken, maatregelen welké men, waar reeds mogelijk, ook in indirect bestuurd gebied deed nemen, zooals vrijverklaring van voorafgaande registratie, met of zonder schadevergoeding aan de rechthebbenden, dan wel omzetting van slavernij in pandelingschap, waardoor de verhouding van meester tot slaaf gewijzigd werd in die van schuldeischer en schuldenaar. Alsdan werd tevens een losprijs vastgesteld en de maatstaf volgens welken de door de pandelingen te praesteeren arbeid als afdoening van schuld in rekening zou worden gebracht.

Aldus kon gecontroleerd worden op welk tijdstip de vrijheid verkregen zou zijn.

Ook paste men nà registratie toe vrijlating, vrijkoop en vrijerkenning van uit slavinnen geboren kinderen.

Men mag aannemen, dat thans in Ned.-Indië geen slavernij meer voorkomt.

Bij het onder de auspiciën van den Volkenbond tot stand gekomen verdrag van Genève van 25 September 1926 (Ned. Stbl. '28-26 en Ind. St. '28-108) verbonden verschillende Staten en ook Nederland zich, om in de gebieden geplaatst onder hun souvereiniteit, den slavenhandel te voorkomen en tegen te gaan en de volledige onderdrukking der slavernij in al hare vor-

men, geleidelijk en zoo spoedig mogelijk tot stand te brengen. Dit verdrag legt echter geen verplichtingen op aan Ned.-Indië, welke het zelf niet reeds nakwam. N. d. W.

Sloet Van De Beele (Mr. Ludolf Anne Jan Wilt, Baron), geboren Voorst 28 Maart 1806, overleden Arnhem 10 December 1890, was gouverneur-generaal van Ned.-Indië van 1861-1866. Onder zijn bewind hadden tal van expedities plaats (Celebes, Nias, Oostkust van Sumatra, Ceram). In Amboina werd de verplichte levering van kruidnagelen afgeschaft, op Java de verplichte kaneel- en indigocultuur. Sloet had grooten studiezin: talrijk zijn de geschriften van zijn hand, betrekking hebbende op oud vaderlandsch recht, genealogie, oudheidkunde, Germaansche folklore. Na zijn repatrieering was hij o.m. lid van de tweede kamer en president-curator van de universiteit te Leiden.

Smeedkunst, zie onder **Metaalbewerking.**

Smitau (Semitau), onderafdeeling en district met gelijknamige hoofdplaats, der afdeeling Sintang, residentie Westerafdeeling van Borneo, onder een gediplomeerd gezaghebber B.B. De onderafdeeling is verdeeld in de districten Semitau en Selimbau en verder in de onderdistricten Silat, Batangloeparlanden en Embau. De onderafdeeling bestaat geheel uit rechtstreeks bestuurd gebied, en telt ruim 29.000 inwoners, waaronder 13 Europeanen en 650 Chineezen. De inheemsche bewoners zijn voor het overgroote deel Dajaks, de overige zijn Maleiers. De hoofdplaats Semitau ligt aan de Soengai Kapoeas.

Sneeuwgebergte, zie **Nassau-Gebergte.**

Snippen, zie **Plevieren.**

Soebak, zie **Waterschappen.**

Soebangpas, in het Barisangebergte ter Sumatra's Westkust ten Oosten van Padang. De autoweg door dezen pas geeft toegang tot Solok naar het Noorden en tot Alahanpandjang en Moearalaboeh naar het Zuiden. De pas geniet reputatie door het natuurschoon.

Soeka en Onderhoorigheden, zelfbesturend landschap in de onderafdeeling Karolanden, afdeeling Simeloengoen en de Karolanden, gouvernement Oostkust van Sumatra. De zelfbestuurder voert den titel „sebajak". De inheemsche bewoners zijn Bataks.

Soekaboemi, regentschap, district en onderdistrict met gelijknamige hoofdplaats, der residentie (afdeeling) Buitenzorg, provincie West-Java. Het regentschap is verdeeld in de districten Soekaboemi (onderdistricten Soekaboemi, Soekaradja, Baros en Tjisaät), Tjibadak (onderdistricten Tjibadak, Nagrak en Tjikembar), Tjitjoeroeg (onderdistricten Tjitjoeroeg, Paroengkoeda, Benda en Klapanoenggai), Palaboehan (onderdistricten Palaboehan, Waroengkiara, Tjikidong en Tjisolok), Djampang-tengah (onderdistricten Djampang-tengah, Njalindoeng en Sagaranten) en Djampang-koelon (onderdistricten Djampang-koelon, Lengkong, Tjiemas en Tjiratjap). Het regentschap telt ruim 661.000 inwoners, waaronder ruim 3400 Europeanen en bijnt 9500 Chineezen. Er zijn tal van erfpachtsperceelen, waar in hoofdzaak thee, koffie en kina wordt geplant. De bevolking plant in hoofdzaak rijst op sawah's. Het ressort wordt doorsneden door den spoorweg Batavia-Buitenzorg-Bandoeng, waaraan ook is gelegen de hoofdplaats Soekaboemi met een gemeenteraad onder voorzitterschap van den burgemeester. De plaats telt bijna 34.000 inwoners, waaronder bijna 2300 Europeanen en 4750 Chineezen en andere vreemde Oosterlingen en heeft een aangenaam, koel klimaat.

Soekadana, onderafdeeling met gelijknamige hoofdplaats der afdeeling Teloekbetoeng, residentie Lampongsche Districten, onder een controleur B.B. Zij bestaat uit het gebied van de marga's Djaboeng, Melinting, Sekampoeng, Laboean Soebing, Gedong Wani, Batanghari, Soekadana, Oenji Wai Sepoetih, Soebing, Belioek, Njeroepa, Anak Toeha, Poebian en Oenji en telt bijna 51.000 inwoners, waaronder 30

Tjikaso-waterval bij Soekaboemi — West-Java.

Europeanen en bijna 5500 Chineezen. De kusten zijn zeer moerassig. De bevolking verbouwt haar producten op ladangs (peper) en zamelt boschproducten. De bevolking bestaat uit Lampongers, Palembangers, Javanen van Bantam en Boegineezen en een vermenging daarvan.

Soekadana, onderafdeeling en zelfbesturend landschap, met gelijknamige hoofdplaats, der afdeeling Ketapang, residentie Westerafdeeling van Borneo. De onderafdeeling omvat het gelijknamige zelfbesturende landschap en het zelfbesturende landschap Simpang (zie aldaar). Tot het landschap Soekadana behooren de Karimataeilanden (zie aldaar) en een groot aantal andere kleine eilanden. De onderafdeeling telt 22.500 inwoners, waaronder een 14-tal Europeanen en bijna 1100 Chineezen.

De inheemsche bewoners van het landschap Soekadana bestaan uit de Orang Boekit (Maleiers) d.z. de bergbewoners, Javanen en Boegineezen, geen Dajaks.

Soekadana was eertijds een der machtigste rijken van West-Borneo; daaronder ressorteerden Matan, Simpang, Tajan. Omstreeks 1600 was zelfs de panembahan van Soekadana (door aanhuwelijking) tevens vorst van Landak. De Compagnie stichtte een factorij te Soekadana in het begin der 17e eeuw en kocht daar voordeelig diamanten (evenals in Sambas, zie aldaar) en bezoarsteenen. In 1699 werd het - met behulp der compagnie - een onderhoorigheid van Bantam, dat het in 1778 aan de compagnie afstond. Om deze rechten weer geldig te maken werd de bloeiende hoofdplaats Soekadana door de compagnie - met behulp van den sultan van Pontianak - geheel verwoest, waarmee een einde werd gemaakt aan het rijk Soekadana (Matan en Simpang waren reeds afzonderlijke rijkjes). Een in 1827 tegen den sultan van Matan ondernomen expeditie leidde tot het herstel van het rijk Soekadana, waarover Radja rijkjes. Een in 1827 tegen den sulvan Siak, die de compagnie zoowel bij deze expeditie als te voren belangrijke diensten had bewezen, met den titel „sultan" werd aangesteld. Herhaaldelijk moest later nog tegen genoemde rijkjes worden opgetreden. Sedert 1911 is het er rustig.

Soekoe, Soekoewezen, zie **Minangkabauers.**

Soela-Eilanden, eilandengroep die administratief een onderafdeeling vormt de afdeeling Ternate, residentie der Molukken, onder een officier der landmacht met den titel gezaghebber met standplaats Sanana. De voornaamste dezer eilanden zijn Soelabesi (waarop de hoofdplaats Sanana is gelegen), Mangole en Taliaboe. De onderafdeeling telt ruim 20.000 inwoners, waaronder 25 Europeanen en een 100-tal Chineezen. De bevolking bestaat grootendeels uit Mohammedaansche Soelaneezen en verder uit heidenen.

Soeliki, onderafdeeling, district en onderdistrict met gelijknamige hoofdplaats, der afdeeling L Koto, residentie Sumatra's Westkust, onder een controleur B.B. De onderafdeeling bestaat uit het district Soeliki, verdeeld in de onderdistricten Soeliki, Kota Lawas en Goegoek en telt 71.000 inwoners, waaronder 73 Europeanen en 35 Chineezen.

De hoofdplaats Soeliki ligt aan een autoweg, niet ver van het eindpunt (Limbanang) van den spoorweg van Pajakoemboeh. In het ressort werkt de mijnbouw Mij. „Aequator" (zilver en goud), welks terrein „Mangani" heet, omdat het erts ook mangaan bevat.

Soemba, afdeeling der residentie Timor en Onderhoorigheden, onder een assistent-resident met standplaats Waingapoe. De afdeeling omvat het **eiland** van dien naam en de omliggende kleinere eilanden en is verdeeld in twee onderafdeelingen: 1. Oost-Soemba en 2. West-Soemba. Zij telt ruim 182.000 inwoners, waaronder een 90-tal Europeanen en 345 Chineezen.

De hoofdplaats Waingapoe ligt aan de Baai van Waingapoe.

Het eiland is zeer bergachtig (kalksteenplateaux) en niet zeer

vruchtbaar. Alleen in het Westen wordt rijst aangeplant. Overigens is mais hoofdvoedsel. De bevolking bestaat uit Soembaneezen en immigranten van de omliggende eilanden. De Soembaneezen kan men onderscheiden in drie klassen: 1. de vorsten en den adel, 2. de vrijen, 3. de afstammelingen van slaven. De weefnijverheid is er zeer ontwikkeld; de Soemba-kains zijn overal welbekend. De Soembanees is fraai gebouwd (ook de vrouwen). In Noord-West Soemba komt tatoeage voor. De Soembaneezen zijn heidenen en houden van muziek en dans. Het eiland levert gewilde paarden.

Het eiland was in de 17e eeuw onderhoorig aan Bima. De O.I. Compagnie had er al reeds vroeg aanraking mee, van wege het beroemde sandelhout dat het levert - Soemba wordt ook wel **Sandelhouteiland** genoemd - maar de onrustige inwendige toestanden deden afbreuk aan de gedachte voordeelen, zoodat de compagnie dezen handel prijs gaf. Eerst in 1866 vond het gouvernement het noodzakelijk er effectief gezag uit te oefenen en werden er een paar bestuursambtenaren geplaatst. Het bleef er echter zeer onrustig en onderscheidene expedities waren noodig eer dat de orde en rust bestendig gevestigd bleven (sedert 1912). Zending en missie hadden er weinig succes. De taal is verwant aan die van Sawoe en Bima.

Het eiland is door **Straat Soemba** gescheiden van de Noordelijke eilanden.

Soembawa, afdeeling, onderafdeeling en zelfbesturend landschap der residentie Timor en Onderhoorigheden, onder een assistent-resident met standplaats Raba. De afdeeling omvat het **eiland** van dien naam en de omliggende eilanden, waaronder de eilanden tusschen Soembawa en Flores gelegen, bewesten het eiland Gili Banta, dit eiland inbegrepen. Zij is verdeeld in twee onderafdeelingen: 1. Soembawa en 2. Bima, en telt bijna 316.000 inwoners, waaronder 80 Europeanen en 1350 Chineezen. Door zijn grilligen vorm

heeft het eiland vele diepe baaien (o.a. die van Saleh). Het eiland is zeer bergachtig en vulkanisch; de Goenoeng Tambora (vulkaan) is 2850 M. hoog. De flora is er nog Aziatisch evenals de fauna. Herten komen er veel voor; er wordt jacht op gemaakt om het vleesch, hetwelk gedroogd, een uitvoerartikel is. De paarden van Soembawa zijn zeer gewild. Rijst en mais zijn de voornaamste aanplantingen. Het land is vruchtbaar. De bevolking is van Maleische afkomst, grootendeels Moslimsch en voor een klein gedeelte heidenen. De rijkjes Bima, Soembawa en Dompoe waren onderhoorigheden van het Hindoerijk Madjapait op Java.

De uitbarsting van de Tambora in 1815 heeft ontzettende verwoestingen aangericht en den economischen toestand zoodanig getroffen dat deze zich nimmer geheel heeft hersteld.

De sultan van Dompoe is in 1934 ontzet wegens ernstige knevelarijen en grove misbruiken.

In het algemeen is het op Soembawa rustig geweest.

De onderafdeeling Soembawa onder een controleur B.B. met standplaats Soembawabesar omvat het zelfbesturende landschap Soembawa. De zelfbestuurder voert den titel sultan. De onderafdeeling telt ruim 115.000 inwoners, waaronder 45 Europeanen en ruim 600 Chineezen.

Soembing (Goenoeng), tweelingvulkaan (3371 M.) met den Goenoeng Soendoro (3135 M.), beide gelegen in de residentie Kedoe, provincie Midden-Java.

Soemědang, regentschap en district met gelijknamige hoofdplaats der residentie (afdeeling) Priangan, provincie West-Java. Het regentschap bestaat uit de districten Soemedang (onderdistricten Soemedang-Zuid, Tjimalaka, Soemedang-Noord en Tandjoengkerta), Tandjoengsari (onderdistricten Tandjoengsari, Rantjabalong en Tjikeroeh), Tjonggeang (onderdistricten Tjonggeang, Boeahdoea en Tomo) en Darmaradja (onderdistricten Darmaradja, Tjadasngampar, Wa-

do en Sitoeradja). Het telt 330.500 inwoners, waaronder 258 Europeanen en ruim 900 Chineezen. De voornaamste Europeesche cultures zijn thee en kina; de voornaamste inheemsche cultuur, die van rijst. De hoofdplaats Soemedang is fraai gelegen (460 M.) en heeft een aangenaam, vrij koel klimaat.

Soeměněp, regentschap en district met gelijknamige hoofdplaats, der residentie (afdeeling) Madoera, provincie Oost-Java. Het regentschap bestaat uit de districten Soemenep (onderdistricten Kotasoemenep, Marengan en Gapoerana), Timoerlaoet (onderdistricten Bloeto, Saronggi, Tandjoeng en Lenteng), Barat- laoet (onderdistricten Goeloekgoeloek, Ganding en Pragaän), Manding (onderdistricten Manding, Dasok en Batoepoetih), Barat-daja (onderdistricten Amboentèn, Roebaroe en Pasongsongan), Timoerdaja (onderdistricten Batangbatang, Doengkek en Gapoera), Kangean (onderdistricten Ardjasa en Sepeken) en Sepoedi (onderdistricten Gajam en Djoengkat). Het telt bijna 631.000 inwoners, waaronder 345 Europeanen en bijna 1900 Chineezen. De voornaamste middelen van bestaan zijn rijstteelt (op sawah's en op droge gronden), vischvangst en veeteelt. Zout wordt hier in vrijen arbeid gewonnen voor de zoutregie. Zooals uit het vorenstaande blijkt behooren de Kangean- eilanden (zie aldaar) en de Sepoedi-eilanden (zie aldaar) tot het regentschap.

Soemenep was vroeger een rijkje onder een sultan.

De hoofdplaats Soemenep ligt aan de Madoeratram.

Soenat, zie **Besnijdenis.**

Soenda-Eilanden. Deze worden onderscheiden in de **Groote Soendaeilanden** (Sumatra, Java, Borneo, Celebes) en de **Kleine Soendaeilanden,** de eilandenreeks van Bali tot en met Timor.

Soenda-Landen. Hieronder verstaat men West-Java, bewesten de Tji Losari (in de Java-zee uitmondende) en de Tji Tandoej (in den Indischen Oceaan uitmondende). In dit gebied spreekt men in het algemeen Soendaneesch. De inheemsche bewoners zijn Soendaneezen.

Soenda (Straat), tusschen Sumatra en Java.

Soendaneesch, Soendaneezen, zie onder **Java.**

Soengai Ijoe, zelfbesturend landschap in de onderafdeeling Temiëng, afdeeling Oostkust van Atjeh, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden.

Soengailiat, onderafdeeling, district en onderdistrict met gelijknamige hoofdplaats der afdeeling Bangka residentie Bangka en Onderhoorigheden onder een gediplomeerd gezaghebber B.B. De onderafdeeling omvat het gelijknamige district, bestaande uit de onderdistricten Soengailiat en Merawang. Zij telt ruim 48.000 inwoners, waaronder 111 Europeanen en bijna 31.000 Chineezen.

Soengaipenoeh, hoofdplaats der afdeeling Kerintji-Painan, residentie Sumatra's Westkust. De plaats ligt op de hoogvlakte van Kerintji op ongeveer 750 M., heeft een aangenaam koel klimaat en is door autowegen met de voornaamste omliggende plaatsen en met de gewestelijke hoofdplaats Padang verbonden. Zij wordt soms wegens tijdgebrek maar in het algemeen door onbekendheid, weinig of niet door toeristen bezocht. Een tochtje van Padang naar Soengaipenoeh (180 KM). geeft wonderbaarlijk natuurschoon te genieten.

Soenggoeminasa, afdeeling met gelijknamige hoofdplaats, van het gouvernement Celebes en Onderhoorigheden, onder een assistent-resident.

Zij bestaat uit de onderafdeelingen: 1. Goa, 2. Takalar en 3. Djeneponto en telt bijna 357.000 inwoners, waaronder een 70-tal Europeanen en ruim 500 Chineezen.

Soengoë-Raja, zelfbesturend landschap in de onderafdeeling Langsa, afdeeling Oostkust van Atjeh, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden. Cultures: rijst, peper, klapper, rubber.

Soennah, Soennieten, zie onder **Islam** en onder **Sji'ieten.**

Soendaneesche — West-Java.

Gebouw Alg. Ned.-Ind. Electriciteits-maatschappij — Soerabaja.

Soepa, zelfbesturend landschap in de onderafdeeling Parepare, afdeeling van dien naam, gouvernement Celebes en Onderhoorigheden. Cultures: rijst, mais, klapper.

Soepiori, het Westelijkste der Schouten-Eilanden, ten Noorden der Geelvink-Baai (Nieuw-Guinee).

Soerabaja, residentie (afdeeling), regentschap en district met gelijknamige hoofdplaats, tevens hoofdplaats der provincie Oost-Java. De residentie is verdeeld in de regentschappen Soerabaja, Sidoardjo, Modjokerto en Djombang en telt bijna 1 millioen inwoners, waaronder ruim 28.000 Europeanen en ruim 43.000 Chineezen. De naam Soerabaja beteekent „moedig in het gevaar". Het grootste gedeelte van de residentie is vlak, alleen het Zuidelijk deel is bergachtig. De afdeeling is het stroomgebied der Kali Brantas met haar mondingen Kali Mas (Noordelijk) welke door de hoofdplaats Soerabaja stroomt en Kali Porong (Zuidelijk). Het gebied is zeer vruchtbaar. De voornaamste inheemsche cultuur is die van rijst. Vischteelt in vijvers, vooral langs de kust (zoutwatervisch). Zeevischvangst is belangrijk. De voornaamste Europeesche cultuur is die van koffie. En zijn (waren?) vele suikerfabrieken. Verder zijn er uitgestrekte djatibosschen in gouvernementsbeheer. De inheemsche bevolking is grootendeels Javaansch en verder Madoereesch. De residentie wordt doorkruist door spoorwegen. Hindoe-oudheden vindt men in de delta van de Kali Brantas en ten Zuiden van de plaats Modjokerto (ruïnes van Madjapait). In de Brantas-delta wordt petroleum gewonnen; in het Zuidelijk gedeelte der afdeeling jodium uit jodiumhoudende bronnen. Er zijn vele particuliere landerijen (zie aldaar).

De hoofdplaats Soerabaja telt bijna 342.000 inwoners, waaronder bijna 26.000 Europeanen en bijna 39.000 Chineezen. Het is de voornaamste handelsstad van Nederl.-Indië en na Batavia de grootste plaats. Er is een stadsgemeenteraad onder voorzitterschap van den burgemeester. Aan de havenwerken (zie aldaar onder **Havenwezen**) is veel ten koste gelegd.

Soerah, zie onder **Koran.**

Soerakarta (ook Solo geheeten), gouvernement, soenanaat, residentie, regentschap en district met gelijknamige hoofdplaats. Het gouvernement omvat het soenanaat (zelfbestuur) Soerakarta en het gebied van Mangkoe Negoro, en is verdeeld in twee residenties (afdeelingen) Soerakarta en Klatèn. Het soenanaatsgebied bestaat uit de regentschappen Soerakarta, Sragen, Klatèn en Bodjolali, het Mangkoenegaransch gebied uit de regentschappen Wonogiri en Kota Mangkoe Negoro Soerakarta. Het gouvernement telt ruim 2½ millioen inwoners, waaronder ruim 6500 Europeanen en ruim 21.000 Chineezen. Behalve een Zuidwest-Noordoost loopende vlakte is het gewest zeer bergachtig. Op de Westgrens de vulkanen Merbaboe (3142 M.) en Merapi (2911 M.) en Zuidelijker de Goenoeng Kidoel, op de Oostgrens de vulkaan Lawoe (3265 M.) De Kali Solo ontspringt op de hellingen van laatstgenoemden vulkaan en stroomt verder door de residenties Madioen en Bodjonegoro. Het is een vruchtbaar gewest, alwaar in hoofdzaak suiker, koffie, tabak, kapok en rubber worden geteeld op gehuurde gronden.

De residentie (afdeeling) Soerakarta bestaat uit de regentschappen Soerakarta en Sragèn van het soenanaatsgebied, benevens het Mangkoenegaransgebied, voor zoover niet gelegen in het gewest Jogjakarta, en telt ruim 1.600.000 inwoners, waaronder ruim 4200 Europeanen en bijna 17.000 Chineezen. Het regentschap Soerakarta bestaat uit de districten Soerakarta, Kartasoera, Bekonang, Soekohardjo en Tawangsari en telt bijna 392.000 inwoners, waaronder 2500 Europeanen en bijna 11.000 Chineezen.

De hoofdplaats Soerakarta bestaat uit een Soenansgedeelte (het district Soerakarta) en een Mangkoenegarans gedeelte (district Kota Mangkoenegaran) en telt bijna 165.500 inwoners, waaronder ruim

Zijne Hoogheid Pakoe Boewono X, Soesoehoenan van Soerakarta, enz., enz., enz.

3200 Europeanen en ruim 11.000 Chineezen. Zij is het knooppunt der spoorwegen welke het gewest doorkruisen.

Voor de geschiedenis zie onder **Java,** overigens onder **Vorstenlanden** en onder **Vorstenbestuur.**

Soerau, zie onder **Moskee** en onder **Pesantrèn.**

Soeroelangoen, hoofdplaats en district der onderafdeeling Rawas (zie aldaar), afdeeling Palembangsche Benedenlanden, residentie Palembang.

Soesoehoenan, zie onder **Vorstenbestuur.**

Soesoh, zelfbesturend landschap in de onderafdeeling Tapaktoean, afdeeling Westkust van Atjeh, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden. De inwoners zijn van Minangkabausche afkomst.

Soja, zie **Kedëlai.**

Solo-Rivier (Kali Solo), groote rivier op Java, die op de hellingen van de Goenoeng Lawoe in het gouvernement Soerakarta ontspringt, zich naar het Noorden ombuigt, om verder te stroomen door de residentie (afdeeling) Madioen, gedeeltelijk de grens vormt tusschen de residenties (afdeelingen) Djapara-Rembang en Bodjonegoro, haar stroomgebied grootendeels heeft in laatstgenoemde residentie en uitmondt ten Noorden van Grissee. Het laatste gebied vormt de bekende Solo-vallei, welker irrigatie op 38.000.000 gulden werd begroot. Nadat 11.000.000 waren besteed werden de werkzaamheden gestaakt.

Solok, afdeeling, onderafdeeling, district en onderdistrict, der residentie Sumatra's Westkust, onder een assistent-resident met standplaats Sawahloento.

De afdeeling Solok is verdeeld in vier onderafdeelingen: 1. Sawahloento, 2. Solok, 3. Alahanpandjang, 4. Moearalaboeh. Zij telt bijna 277.500 inwoners, waaronder 762 Europeanen en 1200 Chineezen.

De onderafdeeling Solok met gelijknamige hoofdplaats staat onder een controleur B.B. en telt ruim 123.000 inwoners, waaronder 66 Europeanen en 220 Chineezen. Zij bestaat uit het district Solok, verdeeld in de onderdistricten Solok, Talang, Singkarak en Soelit Air. De onderafdeelingshoofdplaats ligt aan den spoorweg en heeft een aangenaam, vrij koel klimaat. De vlakte van Solok is zeer vruchtbaar (rijst). Afdeeling en onderafdeeling worden doorsneden door goede autowegen. Het meer van Singkarak (zie aldaar) ligt grootendeels in de onderafdeeling Solok.

Soloreilanden, eilandengroep, genoemd naar het eiland Solor, beoosten Flores, ressorteerende onder de onderafdeeling Oost-Flores en Soloreilanden, afdeeling Flores, residentie Timor en Onderhoorigheden.

Songsong, zie onder **Onderscheidingen, Onderscheidingsteekens.**

Sonnah, Sonnieten, zie onder **Islam** en onder **Sji'ieten.**

Sopoetan (Goenoeng), vulkaan (1827 M.) in de Minahasa.

Soppeng, onderafdeeling en zelfbesturend landschap der afdeeling Bone, gouvernement Celebes en Onderhoorigheden. De onderafdeeling Soppeng staat onder een controleur B.B. met standplaats Watansoppeng en telt bijna 113.500 inwoners, waaronder 6 Europeanen en 313 Chineezen. Zij bestaat uit het gelijknamige zelfbesturend landschap met inbegrip van Marioriawa en Marioriwawo.

Het gebied is bergachtig en vruchtbaar (rijst). De veestapel is er aanzienlijk. De bevolking is Boegineesch.

Sorik Marapi, vulkaan (2145 M.) in het Zuiden der residentie Tapanoeli.

Spaarbanken. De voornaamste spaarbank in Ned.-Indië is de postspaarbank, die rechtspersoon is en dus een afzonderlijk vermogen heeft, afgescheiden van het Landsvermogen. Aan het hoofd der instelling, die ressorteert onder het departement van verkeer en waterstaat, staat een directeur. Het ingelegd bedrag was ultimo 1932 bijna bijna 20.300.000 gulden. Uitbetaald werd in dat jaar bijna 19.000.000 gulden.

Het aantal andere spaarinstellingen in Ned.-Indië is zeer beperkt. De oudste is de spaarbank te Semarang, opgericht in 1853; daarna volgden de Bataviasche spaarbank (1857), de spaarbanken te Soerabaja (1859), Makassar (1876), Padang (1879), Manado (1896) en Bandoeng (1903). De spaargelden en deposito's op deze banken bedroegen ultimo 1932 in totaal circa 18.500.000 gulden.

Spanjaarden in den Archipel. Toen in 1521 de Spanjaarden zich in de Molukken wilden vestigen kwamen zij in conflict met de aldaar reeds gevestigde Portugeezen (zie **Portugeezen in den Archipel**); hetwelk daarop uitliep dat de Spanjaarden een deel van Ternate bezet hielden (1529). In 1546 veroverden zij de Philippijnen.

Spechten (Mal. **boeroeng platoek**) komen ook in den archipel voor. De bekendste is de kleine **bonte specht** (Mal. boeroeng platoek trassi).

Specx (Jacques), geboren te Dordrecht omstreeks 1588; het jaar van zijn overlijden is niet bekend. Hij vertrok in December 1607 naar Indië, doorliep daar alle rangen, werd in 1628 eerste ordinaris raad van Indië en werd na het overlijden van J. P. Coen door den raad van Indië tot provisioneel gouverneur-generaal gekozen (1629). Deze keuze werd door heeren XVII niet bekrachtigd, zoodat hij in 1632 aftrad en repatrieerde. Tijdens zijn bewind had het tweede beleg van Batavia door Mataram plaats. Overigens zijn er geen bijzondere gebeurtenissen te vermelden.

Speelman (Cornelis), geboren te Rotterdam 3 Maart 1628, overleden te Batavia 11 Januari 1684, kwam in 1645 in dienst der O.I. Compagnie te Batavia aan, doorliep alle rangen tot hij gouverneur en directeur van Coromandel werd (1663-1665). In 1667 kwam door zijn toedoen, na zijn succesvolle expeditie tegen de Makassaren het Bongaaisch tractaat (zie onder **Celebes**) tot stand. In 1669 werd Makassar door hem definitief onderworpen. In 1671 werd hij ordinaris raad van Indië. Ook in Oost-Java behaalde hij lauweren als veldheer (1676). Na nog andere hooge ambten in dienst der O.I. Compagnie te hebben bekleed werd hij in 1681 gouverneur-generaal, in welke functie hij in 1684 overleed. Tijdens zijn bewind - een overigens rustige periode - werd Ternate onderworpen.

Sperciebоon (Mal. **katjang boontjes**) worden ook in Indië gekweekt voor Europeesch verbruik.

Spermonde-Archipel, ten Noorden van Makassar, ressorteerende onder de onderafdeeling Makassar.

Spinnen (Mal. **laba-laba,** Jav., Mal. **lawa-lawa**). Van deze orde komen ook in Indië een groot aantal soorten voor. Algemeen zijn de **springspinnen,** die hun prooi niet in een web vangen doch bespringen en de **jagerspinnen,** die de eiercocon aan het onderlijf meevoeren. De eerste komen overdag, de tweede 's avonds te voorschijn. De **krabspinnen** loopen zijwaarts. De **vogelspin** is groot en ruig, maakt geen web maar holen welke met het spinsel worden bedekt. Zij voeden zich met insecten, kikkers, muizen en andere kleine dieren, ook kleine vogels, die zij met hun giftige bovenkaken dooden. De **netspinnen** maken een slordig, dicht web, dat men vaak 's morgens op het gras aantreft. De **webspinnen** maken een kunstig web. Hiertoe behoort de **reuzenspin,** die een groot taai net weeft. Op Madagascar wordt van deze soort zijde gesponnen. Het wijfje is veel grooter dan het mannetje, hetwelk zij - evenals andere soorten - veelal doodt en uitzuigt. Tot de webspinnen behoort ook de **doornspin,** welks hoekig bovenlijf in de hoeken doornvormig uitloopt. De **bastaardspinnen,** waartoe de bekende **hooiwagens** behooren vormen een afzonderlijke orde.

Voor de **schorpioenspin** zie onder **Schorpioenachtigen.**

Spitsmuizen (Mal. **Tjëroeroet**), aldus genoemd naar hun langen spitsen neus, zijn ook in den archipel algemeen. Deze familie behoort tot de orde der insecteneters.

Sponsen komen ook in de Indi-

sche zeeën voor. De sponsen, die wij als gebruiksvoorwerpen kennen zijn daarvan de skeletten, samengesteld uit naalden van kalk (**kalksponsen**) of van kiezel (**kiezelsponsen**). Op den bodem der zee komt de **Neptunusbeker** voor, aldus geheeten naar den gesteelden bekervorm. Ook **zoetwatersponsen** komen in den archipel voor.

Spookdiertje, zie onder **Apen.**

Spoor- en Tramwegen. In 1873 kwam het eerste spoorwegnet in Ned.-Indië in exploitatie, n.l. dat der Ned.-Indische Spoorwegmaatschappij in Midden-Java. Al spoedig begon ook het gouvernement spoorlijnen aan te leggen: in 1879 was de lijn Soerabaja-Pasoeroean, met een zijlijn van Bangil naar Malang, gereed. Het duurde tot 1894 voordat de tramlijn Batavia-Soerabaja gereed was. Ultimo 1932 was in geheel Ned.-Indië in exploitatie 7.345 KM. spoorweg, waaronder begrepen tramwegen. Hiervan komen 5459 KM toe aan Java en 1886 KM. aan Sumatra. De 47 KM. spoorweg in Zuid-West Celebes zijn komen te vervallen door de opheffing der staatsspoorwegen aldaar. Van de 5459 KM. op Java komen 2508 KM. toe aan particuliere maatschappijen (verdeeld over een 12-tal maatschappijen) en de rest aan de staatsspoorwegen. De eenige particuliere spoorwegmaatschappij op Sumatra, de Deli Spoorweg Maatschappij heeft 541 KM. in exploitatie. De staatsspoorwegen op Sumatra zijn de Zuid-Sumatraspoorwegen, de spoorweg ter Sumatra's Westkust en de Atjehspoor. De algemeene depressie deed zich uiteraard ook in zeer sterke mate gelden bij de spoor- en tramwegexploitatie. In geheel Nederl.-Indië liep de opbrengst van het reizigersvervoer terug van bijna 37 millioen gulden in 1925 tot bijna 17 millioen gulden in 1932. De opbrengst van het goederenvervoer bedroeg in die jaren 76 millioen gulden en ruim 49 millioen gulden. De uitgaven liepen terug van 70.6 millioen gulden in 1925 tot 53.4 millioen gulden in 1932.

De staatsspoorwegen in Nederl.-Indië ressorteeren onder het departement van verkeer en waterstaat en staan onder den hoofdinspecteur der staatsspoor- en tramwegen.

Het toezicht op de spoor- en tramwegen - eveneens ressorteerende onder genoemd departement - wordt uitgeoefend door het hoofd van het spoorwegtoezicht. Het toezicht op de stoomtoestellen der locomotieven wordt uitgeoefend door het veiligheidstoezicht, terwijl de uitoefening van het toezicht op de middelen tot het verleenen van hulp aan en het vervoer van gekwetsten is opgedragen aan daartoe aan te wijzen ambtenaren van den dienst der volksgezondheid.

Bij K.B. (Ind. Stb. 1926 no. 334 en 1927 no. 295) zijn vastgesteld „Algemeene regelen betreffende den aanleg en de exploitatie van spoor- en tramwegen bestemd voor algemeen verkeer in Ned.-Indië". Bij ordonnantie (Stb. 1895 no. 300) is vastgesteld het „Algemeen reglement voor de spoorwegdiensten in Ned.-Indië". De spoorwegwetgeving in Ned.-Indië kent nog tal van andere ordonnanties en regeerings verordeningen.

De in Ned.-Indië werkzame spoor- en tramwegmaatschappijen zijn de Ned.-Indische spoorwegmaatschappij, de Semarang-Cheribon Stoomtram Mij., de Semarang-Joana Stoomtram Mij., de Serajoedal Stoomtram Mij., de Oost-Java Stoomtram Mij., de Modjokerto Stoomtram Mij., de Kediri Stoomtram Mij., de Madoera Stoomtram Mij., de Pasoeroean Stoomtram Mij., de Malang Stoomtram Mij., de Probolinggo Stoomtram Mij., de Bataviasche Verkeers Mij. en de reeds genoemde Deli Spoorweg Mij.

Sporendiertjes, zie onder **Protozoën.**

Spreeuwen. Van deze familie komen in den archipel eenige soorten algemeen voor. Het Maleisch kent er geen algemeene benaming voor. Bekend is de **djalak** (Jav.), zwart en wit, en oranje om de oogen. De **buffelpikker** (Jav. **kalèng**) ziet men vaak op den rug van karbouwen. De glansspreeuw (Mal. **boeroeng**

tjampêrling of **boeroeng perling**) gelijkt op de Nederlandsche spreeuw. De bekende **beo**, die kan fluiten en spreken, blauwzwart met gelen snavel en gele lel achter het oog, behoort mede tot de spreeuwachtigen. Zie ook onder **Beo**.

Spruw (Indische) (Mal. sariawan) is een in de tropen veelvuldig voorkomende ziekte, die op den duur den dood door uitputting veroorzaakt, indien niet tijdig medische behandeling plaats heeft. Kenmerkend voor deze ziekte zijn hardnekkige diarrhee en aandoening van tong en mondholte.

Sragèn, regentschap en district met gelijknamige hoofdplaats, residentie en gouvernement Soerakarta. Het regentschap bestaat uit de districten Sragèn, Gesi, Gemolong, Masaran en Gondang en telt bijna 324.000 inwoners, waaronder 472 Europeanen en bijna 1800 Chineezen. Het is een soenanaatsregentschap (zie onder **Soerakarta**).

Srikaja (Mal.), boom met smakelijke aromatische vruchten.

Staatkundige Partijen in Ned.-Indië, zie **Politieke Stroomingen en Partijen**.

Staatsinrichting (Wet op de — van Ned.-Indië), zie onder **Bestuur, Bestuurswezen**, enz.

Staatsregeling (Indische), zie onder **Bestuur, Bestuurswezen**, enz.

Statistiek. In 1924 is ingesteld het **centraal kantoor voor de statistiek**, dat is belast met verwerking en publicatie van statistische gegevens, aangaande alle aangelegenheden, die tot den werkkring van het departement van economische zaken behooren. Ook de statistiek der in- en uitvoerrechten en accijnzen wordt door dit kantoor bewerkt. Het kantoor is gevestigd te Batavia-Centrum. In overleg met de departementen van financiën en van onderwijs en eeredienst worden eenige statistieken, de werkzaamheden van genoemde departementen betreffende, door het centraal kantoor voor de statistiek bewerkt en uitgegeven. De uitgaven van het kantoor zijn vermeld in Bijlage B.B.B. van den regeeringsalmanak voor Ned.-Indië.

Ook de crimineele en justitieele statistieken worden door dit kantoor samengesteld. De statistiek van het gevangeniswegen wordt sedert 1929 niet meer uitgegeven maar ligt voor belangstellenden ter inzage bij het hoofdbureau van het gevangeniswezen.

Het kantoor van arbeid bewerkt zijn eigen statistiek.

De financieele statistiek wordt - driemaandelijks - verwerkt door de generale thesaurie.

De samenstelling van de scheepvaartstatistiek geschiedt door den dienst van scheepvaart.

Steenkolen, zie **Kolen**.

Stekelhuidigen. Hiertoe behooren de klassen: 1. der **zeesterren**, 2. der **zeeëgels**, 3. der **slangsterren**, 4. der **zeelelies** en 5 der **zeekomkommers**. Van alle klassen zijn talrijke vertegenwoordigers in de Indische zeeën langs de kusten. Van de zeesterren is de **blauwe zeester** algemeen bekend (met 5 tot 15 armen). De **lederzeester** is vijfhoekig. De zeeëgels hebben vele scherpe kalkstekels; de zeeëgels kunnen zijn radiair symmetrisch (regelmatige) en bilateraal symmetrisch (onregelmatige). Tot de eerste behooren de **stekelige zeeëgel** (Mal. **boeloeh babi**) en de **paarse rotszeeëgel** met korte, dikke stekels; de laatste zijn ovaal.

Van de slangsterren zijn de 5 armen lang en bewegelijk; het lichaam zelf is vijfhoekig. Zij komen voor op koraalriffen en sponsen.

Zeelelies komen ook voor op de koraalriffen, maar eveneens in diep water (**gesteelde zeelelies**, aan een langen steel).

Zeekomkommers (Mal. **tripang**). Hiertoe behooren de **zwarte zeekomkommer** en de **slangzeekomkommer**, welke laatste wel een meter lang kan worden. Sommige soorten worden gedroogd en door Chineezen gegeten.

Stekelhuidigen zijn straalsgewijs opgebouwde dieren (meestal vijfstralig) en hebben een huidskelet van kalkplaatjes. Zij bewegen zich voort door middel van het ambulacraalstelsel (van ambulare = wan-

delen) - een ringkanaal om den mond met kanalen naar de armen, die weer zijkanalen hebben naar de voetjes met een blaasje dat kan worden samengetrokken, waardoor de vloeistof (die de kanalen en blaasjes bevatten) in het voetje wordt geperst. Het voetje kan door spiercontractie de vloeistof in het blaasje terugvoeren. Aldus zet het voetje zich uit en krimpt het weer in, waardoor de voortbeweging ontstaat. De as der stekelhuidigen kan zijn de lengteas van het lichaam (zeekomkommers), of korter (zeeëgels) of zeer kort (zeesterren, slangsterren, zeelelies).

Stekelvarkens (Mal., Jav. **landak**). Van deze familie komen ook in den archipel soorten voor. De tot lange, puntige stekels uitgegroeide haren, voornamelijk op het achterlijf kan het dier opzetten. Het graaft in den grond een hol met twee uitgangen. De stekelvarkens behooren tot de orde der knaagdieren en zijn dus planteneters. 's Nachts komen zij uit hun hol.

Stoomvaart, zie **Scheepvaart.**

Strafrecht. Het adatstrafrecht in Ned.-Indië voor de Inlandsche bevolking geldende, bleef steeds een Oostersch middeleeuwsch wraakrecht dat bovendien veelal sterk onder moslimschen invloed stond.

Nog bij het reglement van 1819 (art. 121) werd het adatstrafrecht in beginsel gehandhaafd, behoudens dat de adatwetten niet strijdig mochten zijn met de algemeen bekende beginselen van recht en de bevelen mitsgaders de wetten van het Gouvernement.

Die toestand bleef in 1848 bij de invoering der codificatie wetgeving aan die van Nederland van 1838 ontleend, in hoofdzaak bestendigd, derhalve adatstrafrecht voor den Inlander regel, wettelijk strafrecht uitzondering.

Voor de Europeanen bestond reeds sedert de oudste tijden der Compagnie het beginsel, dat het geheele recht en dus ook het strafrecht hetzelfde behoorde te zijn als het in Nederland geldende, behoudens de door de Indische toestanden geboden wijzigingen.

Vóór 1848 bestond er in Ned.-Indië nog geen gecodificeerd strafrecht. Als bronnen golden voor de Europeanen het in het vaderland algemeen geldende recht en verschillende verordeningen.

Gegeven de boven geschetste toestand van het adatstrafrecht voor de Inheemsche bevolking, voelde men in den loop der tijden en vooral sedert de eerste helft der 19e eeuw daarin zoovele leemten en gebreken, dat bij de feitelijke toepassing daarvan de rechter hoe langer hoe meer aanvulde uit het Europeesche recht, waaruit ook vooral voor het strafstelsel werd geput.

Bij staatsblad 1848 No. 6 werden bepalingen gegeven ter regeling van eenige onderwerpen van strafwetgeving, welke een dadelijke voorziening vereischen. Deze bepalingen liepen voornamelijk over strafstelsel en straf, overigens werd het destijds voor Europeanen en Inlanders geldende strafrecht gehandhaafd.

Art. 75 van het Regeerings Reglement van 1854 eischte een algemeene verordening van het voor de Europeanen geldend strafrecht.

Wat Inlanders en Vreemde Oosterlingen betreft, kon volgens deze grondregeling in genoemd art. 75, de wetgever het adatstrafrecht laten gelden dan wel de voor Europeanen geldende verordening toepassen, desnoods naar de behoefte gewijzigd. De aard van het adatstrafrecht met zijn wreede en verminkende straffen en barbaarsche beginselen werkte echter de neiging in de hand, om ook op de Inlanders het Europeesche strafrecht zooveel mogelijk toepasselijk te verklaren.

Aanvankelijk wilde men één strafwetboek voor Europeanen en Inlanders maken, hetgeen mislukte. Een daarvoor benoemde Commissie stelde daarop een op de Code Penal rustende en met Indische toestanden rekening houdend strafwetboek vast, dat met 1 Januari 1867 in werking trad, doch alleen voor de Europeanen gold. Een copie daarvan voor de Inlanders trad

eerst 6 jaar later in werking, namelijk met 1 Januari 1873.

Tegelijk met dit strafwetboek traden twee onderling vrijwel overeenkomende Algemeene Politie-Reglementen, respectievelijk voor de Europeanen en Inlanders geldende, in werking (staatsblad 1872, Nos. 110/111) welke normen en sancties op lichtere delicten inhielden. Zoo was dan eerst sedert 1872 Ned.-Indië in het bezit eener gecodificeerde strafwetgeving, verdeeld over vier wetboeken, twee aan twee respectievelijk geldend voor de Europeesche en de Inheemsche bevolking met de Vreemde Oosterlingen, wetboeken, die voor zoo ver voor deze laatste bevolkingsgroepen geldende, behalve wat aangaat de strafsoorten, slechts weinig afweken van die voor de Europeanen.

In 1886 trad echter voor Nederland een modern nationaal strafwetboek in werking, dat de verouderde Code Pénal verving.

Ingevolge de in art. 75 R.R. neergelegde concordantie-eisch moest dit nieuwe strafwetboek voor de Europeanen in Ned.-Indië overgenomen worden.

Het duurde echter nog tot 1898 voor dat deze arbeid gereed kwam en tot 1901 voor dat een dergelijk Wetboek voor Inlanders ontworpen was. Hiervan kwam echter niets in werking, omdat intusschen de unificatieidée was opgekomen en men vermeende, dat in die richting gaande, volstaan kon worden met één strafwetboek voor alle landaarden.

Dit thans geldend wetboek werd bij K.B. van 15 October 1915 Ned. Staatsblad 33 vastgesteld en in Indië afgekondigd (staatsblad 732). Het trad met 1 Januari 1918 in werking (staatsblad 1917 No. 645).

Zoo is dan eindelijk sedert 1918 voor de Gouvernementsrechtspraak het materieel strafrecht in Ned.-Indië geunificeerd.

Wat het „formeele" strafrecht betreft, is dit enkel het geval voor de rechtspraak van de sedert 1914 ingestelde landgerechten, belast met de rechtspraak in lichte strafzaken.

Een rechtspraak welke een einde maakte aan die ter politierol (op Java voornamelijk) en dit vooral om tegemoet te komen aan de daartegen van Chineesche zijde met steeds meer klem geopperde grieven. Overigens is het formeele strafrecht nog steeds gedifferentieerd.

Zoo geldt voor de Europeanen terechtstaande voor de **Raden van Justitie** (c.q. sinds korten tijd de politierechter) en het **Hoog Gerechtshof op Java en Madoera het Reglement op de Strafvordering** (staatsblad 1847 40 en 57 gelijk sedert gewijzigd en aangevuld).

Voor de Inlandsche en daarmee gelijkstaande bevolking, terechtstaande voor de **Landraden** op Java en Madoera, geldt het **Inlandsch Reglement** (staatsblad 1848 No. 16 gelijk sedert gewijzigd en aangevuld).

Zeer lichte strafzaken op Java en Madoera door de Inheemsche bevolking begaan, worden daar berecht door de **Districts- en Regentschapsgerechten** waarvan de rechtspleging in bovengenoemd Inlandsch reglement regeling vindt.

In de Buitengewesten komen de zwaardere strafzaken der Europeanen in eersten aanleg voor de Raden van Justitie aldaar en die der Inheemsche bevolking en der Vreemde Oosterlingen voor de landraden en daarmee gelijkstaande rechtbanken. Waar geen landgerechten zijn, komen de lichtere zaken der Europeanen voor den residentierechter en die der overige bevolkingsgroepen voor de magistraatsgerechten.

De rechtspleging voor deze Colleges vindt men geregeld in het **Reglement Buitengewesten** van staatsblad 1927 No. 227, gelijk sedert gewijzigd en aangevuld.

Dit bovenstaande geldt voor de Gouvernementsrechtspraak. Waar niet in naam der Koningin wordt recht gesproken geldt voor strafrecht als regel het adatrecht. (Zie ad **Inheemsche rechtspraak**).

N. d. W.

Suiker. In Nederlandsch-Indië wordt de suiker in hoofdzaak uit

suikerriet (zie aldaar) bereid door groote ondernemingen, die met niet-Inlandsch kapitaal werken. Deze grootindustrie heeft zich tot dusver alleen tot Java bepaald. Daarnaast vindt men op dat eiland vooral in de regentschappen Malang, Toetoengagoeng, Kediri, Blitar en Ponorogo Inlandsche kleinbedrijven met suikerriet als grondstof, terwijl overal in Ned.-Indië door de Inlandsche bevolking suiker bereid wordt uit den arèn- en den kokospalm. Hoewel ook eenige malen op Java proeven genomen zijn om suiker uit beetwortels te fabriceeren, welke in Europa hoofdzakelijk als grondstof dienen, hebben deze proeven tot dusver geen voldoende succes gehad. Reeds in de zevende eeuw verstonden Arabieren en Egyptenaren de kunst om het rietsap te verdikken, dat te zuiveren en daaruit de suiker te doen kristalliseeren en deze kunst werd uit Egypte naar het Oosten en ook naar Europa overgebracht. In het Zuiden van Europa bestond omstreeks 1100 een vrij bloeiende suikerindustrie, die echter in de zestiende eeuw overvleugeld werd door de nijverheid in de veroverde tropische landen van Amerika, waar het suikerriet beter groeide en door slavenarbeid met minder kosten kon worden geproduceerd. West-Indië voorzag ten slotte in de behoefte van Europa aan suiker. Later werd ook in Oost-Indië en overal elders, waar suikerriet kan groeien, de suikerindustrie ingevoerd. In het klein werd en wordt het riet nog overal in Ned.-Indië gekweekt. Toen de Nederlanders in Indië kwamen was er echter nog geen suikernijverheid en eerst later is de O.I. Compagnie ertoe overgegaan in den omtrek van Batavia eenige suikermolens op te richten, die door Chineezen werden gedreven met verplichting het product aan de Compagnie te leveren. Deze industrie is echter nooit tot veel bloei gekomen - hoewel op het laatst der achttiende eeuw nog vrij veel suiker werd opgebracht - en is in den Napoleontischen tijd bijna geheel verdwenen. Eerst na de invoering van het cultuurstelsel van 1830 kwam er verandering in den toestand. De Inlandsche bevolking op Java werd tegen vrijstelling van andere verplichte diensten gedwongen voor den teelt van suikerriet de benoodigde gronden af te staan en daarvoor haar arbeid te geven. Uit de opbrengst werden belastingen van de bevolking voldaan en haar diensten enz. betaald, terwijl de regeering over de winst beschikte. Voor de verwerking van het riet werden contracten gesloten met particulieren, die daartoe fabrieken oprichtten en het product tegen vastgestelden prijs aan de regeering moesten leveren. Ook deze kunstmatig in het leven geroepen industrie is nooit tot grooten bloei gekomen. In 1870 werd besloten die Gouvernementssuikercultuur langzamerhand te liquideeren en die industrie verder aan particulieren over te laten. Het gouvernement zou voorloopig alleen nog zorgen voor den aanplant van suikerriet op de oude manier. Dat riet werd dan tegen vastgestelde vergoeding aan den fabrikant geleverd, die het riet zelf moest snijden, vervoeren en verder verwerken. Het product stond geheel ter vrije beschikking van den fabrikant. Van 1879 af zou de Gouvernementsaanplant voorts geleidelijk worden ingekrompen, zoodat in 1891 de cultuur geheel vrij zou zijn. De fabrikanten konden dan verder door inhuur van grond hun bedrijf voortzetten. Ook nieuwe suikerondernemingen konden worden opgericht en als geheel vrije ondernemingen werken. In de Vorstenlanden (zie aldaar), waar het cultuurstelsel niet werkte, waren ook reeds eenige suikerondernemingen op huurlanden tot stand gekomen. De industrie ging toen langzaam vooruit. De fabriekjes waren echter slecht geoutilleerd, terwijl de riet- en suikeropbrengsten gering bleven. Opbrengsten van 40 picol suiker per bouw waren toenmaals zeer bevredigend, terwijl in 1929 en 1930 de gemiddelde opbrengst 163 picol per bouw bedroeg. Van 1927 tot 1931 was de suikerproductie van

Java per jaar 2.300.000 tot 2.900.000 ton. De groote vooruitgang is gekomen na een tweetal gebeurtenissen, die de Java-suikerindustrie ernstig hebben bedreigd, t.w. de suikercrisis van 1883 en volgende jaren en de sĕréhziekte daarna. In 1883 werd er in de wereld veel meer suiker geproduceerd dan noodig was, waardoor de prijzen op Java beneden kostprijs daalden. Die overproductie was voornamelijk het gevolg van de protectie door Europeesche regeeringen van de beetwortelsuikerindustrie. Het gevolg was dat vele Javasche suikerfabrieken het niet langer konden bolwerken en overgenomen werden door de geldschieters, groote cultuurbanken en andere kapitaalkrachtige lichamen. Deze staken veel kapitaal in het noodlijdend bedrijf en slaagden erin dat zoodanig te verbeteren, dat de industrie ondanks de prijsdaling een goede toekomst tegemoet ging. Een tweede ramp ging echter de industrie bedreigen, toen de sĕréhziekte zich begon te vertoonen, eerst in het Westen, zich daarna uitbreidende naar het Oosten. Deze ziekte vertoont zich in den nog niet rijpen aanplant en vermindert de opbrengst der velden in die mate, dat dikwijls van misgewas kon worden gesproken. Allerlei maatregelen werden door de krachtige industrie genomen om die plaag te bestrijden. Daar de sĕréhziekte in hooger gelegen koudere streken weinig of niet voorkwam, werd althans gezorgd voor gezond plantmateriaal en de teelt van dat materiaal voor het grootste deel naar het gebergte overgebracht. Tevoren werden de nieuwe aanplantingen tot stand gebracht door plantmateriaal te gebruiken uit de tuinen in het laagland, die in hetzelfde jaar gesneden werden. Verder trachtte de industrie rietsoorten te vinden, die niet of minder vatbaar zouden zijn voor de sereh-ziekte. Op eenige plaatsen van Java geschiedde die selectie in de opgerichte proefstations, maar ook in de aanplantingen van de verschillende ondernemingen nam men proeven in die richting. De heer Bouricius kweekte o.a. een variëteit, aangeduid met no. 247B., die vrijwel niet door de serehziekte werd aangetast en daarom spoedig op groote schaal door de Javasche ondernemingen werd aangeplant. De proefstations en de mannen der practijk zijn rustig door blijven arbeiden aan de verbetering van de opbrengst der velden, van het fabricaat en van de outillage der fabrieken en thans heeft de Java-industrie een hoogte bereikt, die de bewondering van een ieder afdwingt.

Kort vóór den wereldoorlog hadden de suikerprijzen weer een laag niveau bereikt, de oorlogstijd en de tijd daarna bracht hierin verandering en leverde de Javasuikerindustrie zeer groote winsten op. De algemeene wereldcrisis bracht daarin weer verandering en opnieuw wordt die industrie met ondergang bedreigd. Vele suikerondernemingen op Java zijn gesloten, sommige voor goed en allerwege worden de aanplantingen sterk ingekrompen. Voor 1931/32 werd in plaats van den normalen aanplant van ± 200.000 H.A. slechts ± 160.000 H.A. beplant en werden zes fabrieken gesloten. Voor 1932/33 en volgende jaren zal men nog verder gaan. Oogst 1933 is getaxeerd op 1.400.000 ton tegen 2.8 ton in 1931. De Javasuiker is voorloopig onverkoopbaar tegen rendeerende prijzen. Deze suiker is voornamelijk voor export bestemd, de plaatselijke consumptie is gering, vooral ook omdat de inlandsche millioenenbevolking haar eigen suiker produceert uit suikerriet, arèn- en kokospalm. In den loop der jaren is nog al eens verandering gekomen in de landen, waarheen de Javasuiker werd gebracht. In de tachtiger jaren namen Nederland en Engeland veel van die suiker af, doch na de uitbreiding en bescherming der beetwortelindustrie gingen die markten verloren, behalve tijdens den oorlog toen Engeland weer groote hoeveelheden Javasuiker opkocht. Amerika, dat in het laatst der vorige eeuw ook

Javasuiker kocht, heeft Cuba vlak in de buurt en ten slotte was de Java-export vooral aangewezen op Japan, Britsch-Indië en China. Japan koopt thans veel minder dan vroeger door de groote ontwikkeling der suikerindustrie op Formosa, in Britsch-Indië tracht men de eigen suikercultuur ook uit te breiden, terwijl in China de handel door de binnenlandsche onlusten stil ligt. De beschermende maatregelen der verschillende regeeringen belemmeren de vrije concurrentie.

De tegenwoordige suikerindustrie op Java staat op een groote hoogte. Bij de ondervolgende beschrijving worden de toestanden van een paar jaar geleden behandeld, omdat in de laatste jaren de wereldmalaise daarin eenige veranderingen heeft gebracht. Een suikeronderneming op Java heeft gewoonlijk een emplacement van een tiental hectaren. Daarop bevindt zich het groote fabrieksgebouw en verder de kantoren en de woningen der hoogere geëmployeerden. Ook voor de Inlandsche werklieden worden soms woningen aangetroffen, doch meestal vinden dezen onderdak in de omliggende desa's. In den lateren tijd is ook een groot deel van het emplacement bedekt met rails, voor het rangeeren en opbergen van het transportmateriaal, waarmede het riet naar de fabriek wordt vervoerd. Anderen grondeigendom heeft de onderneming gewoonlijk niet. Slechts enkele suikerfabrieken oefenen haar bedrijf uit op particuliere landerijen of erfpachtsperceelen, als regel moeten zij de voor het bedrijf benoodigde gronden inhuren van de Inlandsche bevolking op den voet van de Grondhuurordonnantie (zie onder **Overeenkomsten**). In de Vorstenlanden bestaan bijzondere toestanden op dit gebied (zie onder **Vorstenlanden**). Die gronden heeft de onderneming noodig omdat op Java elke suikerfabriek zelf het door haar te vermalen riet aanplant. Slechts bij uitzondering koopen de fabrieken daarnaast riet op, dat door de Inlandsche bevolking is aangeplant. Als regel is dit den ondernemingen verboden. Dit staat in verband met het feit, dat voor elke onderneming een maximum is vastgesteld voor den aanplant van riet, ter voorkoming van benadeeling van de belangen der Inlandsche bevolking en het toelaten van den opkoop van bevolkingsriet tot clandestiene uitbreiding van dat maximum zou kunnen leiden (zie onder **Fabriekenordonnantie**). Vroeger zijn enkele fabrieken opgericht op den grondslag van opkoop van riet van de Inlandsche bevolking, doch deze zijn omgezet in fabrieken met eigen aanplant. Het beperkte areaal der Javasche suikerondernemingen maakt trouwens een zoo intensieve verzorging van den aanplant noodig om een voldoende rietproduct te verkrijgen, dat die aanplant niet aan de Inlandsche bevolking kan worden overgelaten. De rietaanplant geschiedt in hoofdzaak op de bevloeibare gronden, de sawahs, der Inlandsche bevolking in het laagland. Veel hooger dan 1200 voet boven de zee bevat het rijpe riet geen voldoende suiker meer. Daar het riet in den drogen moesson bevloeiïngswater noodig heeft - in den natten moesson heeft het voldoende aan het regenwater - kunnen droge velden, tegalans, meestal niet voor den rietaanplant worden gebruikt. Slechts bij uitzondering en door te profiteeren van de in de kentering (April, Mei) vallende regens en van het grondwater kunnen tegalans voor de rietcultuur worden benut. Zij geven echter beduidend minder opbrengst dan de sawahs. Aanplant op tegalans komt vrijwel alleen in de regentschappen Blitar, Kediri, Toeloenjagoeng en Malang voor. Van de sawahs op Java wordt elk jaar in den Westmoesson ten behoeve van de rietcultuur ongeveer 8 % aan den landbouw der Inlandsche bevolking onttrokken. In den Oostmoesson worden de gronden reeds dadelijk bij het begin van dat tijdperk voor den nieuwen rietaanplant in bewerking genomen, terwijl het riet in de staande tuinen geleidelijk

van Mei tot October gesneden wordt. Slechts een deel der tuinen kan na den rietoogst nog door de bevolking met tweede gewassen worden beplant, zoodat ± 12 % van de sawahs in den Oostmoesson voor de rietcultuur in gebruik is. Voor de uitgestrektheid van den jaarlijkschen aanplant van een suikeronderneming kan men een gemiddeld cijfer van 1400 bouw of 1000 H.A. aannemen. Sommige ondernemingen hebben echter slechts een aanplant van eenige honderden bouws, terwijl andere een paar duizend bouws en meer beplanten. In het algemeen acht men ondernemingen van ongeveer 200 bouw aanplant de meest wenschelijke. Gewoonlijk wordt een drie jaarlijksche wisselbouw toegepast, soms een tweejaarlijksche.

Zoodra de gronden na het oogsten van het daarop door de Inlandsche bevolking geteelde rijstgewas ter beschikking van de suikeronderneming komen (Maart-Juni) wordt begonnen met het plantklaar maken van de velden voor het suikerriet. Langs den omtrek van den tuin worden vrij diepe draineergoten gegraven en voor zooveel noodig ook dergelijke goten op gelijkmatige afstanden in den tuin zelf. Tusschen de draineergoten worden vervolgens de plantgeulen gemaakt, ongeveer 10 cM. breed en 30 cM. diep en iets verder van elkaar. De uit die geulen uitgegraven aarde wordt gedeponeerd op de strooken tusschen de geulen. Daarna laat men den grond uitzuren en zorgt voor het wieden van het opkomende onkruid. De uitgestrektheid van den tuin loopt zeer uiteen en is onder meer afhankelijk van de vraag of de Inlandsche grondbezitters genegen zijn hun gronden te verhuren. Men streeft naar vrij groote, afgeronde tuincomplexen, soms een honderdtal bouws groot. In de streken met communaal bezit, waar dikwijls de desa zelve haren grond verhuurt, lukt het meestal wel groote complexen te vormen. In andere streken ziet men vaak overal kleine riettuintjes van enkele bouws verspreid tusschen de bevolkingsaanplantingen, hetgeen dikwijls moeilijkheden oplevert voor de verdeeling van bevloeiingswater, voor de bewaking der riettuinen tegen diefstal en brand, bij het snijden van het riet en in allerlei andere opzichten. Door groote tuinen worden gewoonlijk eenige wegen aangelegd voor inspectie en toegang van het werkvolk. Voor de bevloeiing maakte men gebruik van de bestaande bevolkingsleidingen.

Is de grond voldoende uitgezuurd, dan wordt de bodem der plantgeulen losgemaakt en worden daarin de rietstekken (bibit) uitgelegd. Suikerriet kan zoowel door zaad als door stekken worden voortgeplant. Van zaad wordt op Java echter vrijwel alleen gebruik gemaakt op de proefstations en rietkweekerijen ter verkrijging van nieuwe betere rietsoorten door kruising van rietvariëteiten. Heeft men de nieuwe rietsoort eenmaal gekweekt, dan geschiedt de verdere voortplanting weer door stekken. Ook in de riettuinen voor de suikerbereiding of voor plantmateriaal maakt men alleen van stekken gebruik. In den vroegeren tijd werden die stekken verkregen uit de in hetzelfde jaar te oogsten tuinen door het bovenste deel van den rijpen rietstok af te kappen, waarin twee of drie oogen voorkomen. (Zie onder **Suikerriet**). Gedwongen door de zich steeds uitbreidende serehziekte heeft zich echter in het bergland van Java een belangrijke cultuur van plantmateriaal ontwikkeld. Deze bibitondernemingen, toebehoorende aan lichamen in het bezit van meerdere suikerondernemingen of aan particuliere bibitplanters hebben jarenlang de suikerindustrie van gezond, ziektevrij plantmateriaal voorzien en ook thans nu de vrees voor de serehziekte grootendeels verdwenen is, wordt door de meeste ondernemingen nog bibit uit het bergland betrokken voor een deel van den aanplant, terwijl voor het overig deel bibit gebruikt wordt uit de snijtuinen, die het vorig jaar uit bergbibit zijn geplant en verder

in den laatsten tijd uit de z.g. vlaktebibittuinen, die in het laagland in de nabijheid der te beplanten tuinen worden aangelegd. Dit laatste geschiedt o.a. om bibit ter beschikking te hebben in den tijd, dat geplant moet worden, voordat bibit uit de snijtuinen ter beschikking staat. De verhouding tusschen het gebruik der verschillende bibitsoorten was in 1928 bergbibit 27 %, topbibit 35 % en vlaktebibit 38 %.

Na het uitleggen van de bibit, schiet deze wortel en ontstaat de rietstoel, die uit een tiental stengels bestaat, welke een drietal meters lang worden. De tusschen de geulen opgehoopte aarde wordt geleidelijk in de geulen teruggebracht, zoodat de rietstoel tenslotte hooger staat dan de tusschen de geulen gelegen grond. Zoowel voor de bewerking van de gronden als voor den jongen aanplant is bij gebrek aan regen geregelde bevloeiïng of besproeiïng noodig, totdat de Westmoessonregens invallen. Ook wordt de aanplant eenige malen bemest. De laag aan de stengels voorkomende rietbladeren vallen af of worden soms afgetrokken en ten slotte vertoont de tuin zich als lange rijen van rietstokken tusschen geel afgevallen blad met groene lancetvormige bladen aan den top. Na het rijpen van het riet schieten een groot aantal stengels in bloei en vormen een bruinachtigen pluim van ongeveer een halve meter lengte, waarna het riet geleidelijk afsterft. Jong riet bevat weinig suiker, gedurende den groei stijgt het suikergehalte tot 11 à 18 % om weer af te nemen nadat de volle rijpheid voorbij is. Het is dus zaak het riet te vermalen op het oogenblik, dat het de meeste suiker bevat. Men tracht dit resultaat te verkrijgen door gebruik te maken van vroeger en later rijpende rietvariëteiten, door vroeger of later planten en door voortdurende controle op het suikergehalte van het riet. Het riet van Maart tot Juni geplant wordt in hoofdzaak in Mei tot September geoogst en vermalen. Vroeger werd voor het snijden van het riet en het vervoer naar de fabriek gecontracteerd met Inlandsche bezitters van ossenkarren, die betaling per picol riet kregen en zelf voor helpers moesten zorgen. Europeesch toezicht bij het snijden is noodig, ook om te voorkomen dat het riet boven den grond wordt afgekapt en de veel suiker bevattende stengelwortel in den grond wordt gelaten, hetgeen uiteraard den snijder veel tijd bespaart. Om allerlei redenen zijn de ondernemingen er meer en meer toe overgegaan smalspoorbanen aan te leggen, waarlangs het riet per lowrie, vroeger met dierlijke trekkracht, later met stoomtractie wordt vervoerd. Thans begint vervoer per ossenkar uitzondering te worden. Contracten worden nu meestal alleen gesloten voor het rietsnijden, het vervoer komt bij stoom- of motortractie voor rekening van de onderneming. Op het emplacement der fabriek aangekomen, wordt het riet eerst gewogen en daarna in de oudere fabrieken opgestapeld, in de nieuwe fabrieken in de lowries bewaard tot het vermalen kan worden. Het riet kan slechts enkele dagen blijven liggen. In de oudere fabrieken wordt het dan naar de molens gedragen, die het riet kneuzen en het sap uitpersen. In fabrieken met nieuwere installatie wordt het riet machinaal uit de lowries gelicht en voor den molen gebracht. Het transport van het riet door de molens, meestal drie in getal, geschiedt door beweegbare geleideplaten. Als het riet zooveel mogelijk is uitgeperst worden de overblijvende vezels en vaste stoffen, de ampas, verzameld om als stookmateriaal voor de fabrieksovens te dienen. In goed ingerichte ovens is de ampas voldoende om de vuren te onderhouden. Soms moet droog rietblad, brandhout enz. worden bijgestookt. Het sap wordt gezeefd, daarna met kalkmelk vermengd en gekookt waardoor het vuil zich afscheidt en het heldere sap kan worden afgetapt. Dit wordt in pannen met verminderden luchtdruk ingedikt tot een massa van suikerkristallen en stroop, in centrifuges wordt de

stroop van de kristallen gescheiden en de suiker wordt opgevangen, gedroogd, opgestapeld en in zakken of manden (krandjangs) verpakt. Dit is in het kort de manier van bereiding van suiker. In de details komen hier en daar verschillen voor.

Men rekent ruim 80 % van de aanwezige suiker uit het riet te halen. Door allerlei verbeteringen wordt steeds getracht dit percentage te verhoogen. De suiker wordt in verschillende soorten afgeleverd in verband met de markt, waarvoor die bestemd is. Men onderscheidt gewoonlijk de volgende soorten. Achter elke soort is vermeld, welk percentage deze in 1930 van de totaal afgeleverde hoeveelheid uitmaakte. Superieure hoofdsuiker 62.32 %, Superieure stroopsuiker 0.22 %, Hoofdsuiker No. 16 en hooger 23.11 %, Muscovado 9.33 %, Melassesuiker no. 8-10 3.85 %, Melassesuiker no. 10-12 0.46 %, Gecentrifugeerde zaksuiker 0.01 %, Gezakte zaksuiker 0.00 %, Diversen 0.10 %. Vroeger werd bij de suikerindustrie gerekend met bouws = 0.7019 H.A. en picols = 62.5 K.G. Thans rekent men gewoonlijk met hectaren en quintalen = 100 KG. Van 1926 tot/met 1931 waren op Java de gemiddelde rietopbrengsten per bruto hectare respectievelijk 1056, 1156, 1318, 1247, 1294 en 1323 quintalen en de gemiddelde suikeropbrengsten 108, 126.7, 150, 146, 146 en 138.4 quintalen. Uit het riet werd in die jaren resp. 10.23 10.96, 11.38, 11.71, 11.34 en 10.46 % suiker verkregen. De totale productie aan Javasuiker, die in 1912 bijna tot 1.4 millioen ton bedroeg, was in 1920 ruim 1.5 millioen ton, in 1925 ruim 2.2 millioen ton en in de jaren 1928/31, 2.7-2.9 millioen ton. Tot die groote vermeerdering in de laatste jaren heeft naast eenige uitbreiding van den aanplant vooral bijgedragen het kweeken van een nieuwe rietsoort op het suikerproefstation te Pasoeroean, de bekende rietsoort no. 2878 P.O.J. De verschillende rietsoorten worden met nummers aangeduid, gevolgd door letters, die betrekking hebben op de plaats, waar ze gekweekt zijn of op den persoon, die ze kweekte. P.O.J. beteekent Proefstation Oost-Java, B. en K. zijn de eerste letters van de namen van de Heeren Bouricius en Karthaus enz. Behalve op het gebied van verbetering der rietsoorten van het fabricaat en de fabrieksinrichting zijn de proefstations ook werkzaam op het gebied van de bestrijding der vijanden van de rietcultuur. Die vijanden zijn talrijk: wilde zwijnen, apen, muizen en andere zoogdieren en verschillende vogels brengen vernielingen aan, doch gewoonlijk niet in hevige mate. Veel erger is de schade veroorzaakt door rupsen, wantsen, luizen, mieren en andere insecten of door schimmels en dergelijke plagen. Van sommige ziekten bijv. de serehziekte, die de Javasuikercultuur met ondergang bedreigde, is de oorzaak nog niet precies bekend. De proefstations en de mannen van de practijk trachten die plagen zooveel mogelijk op te sporen en te bestrijden en na de overwinning van de serehziekte zijn die plagen tot dusver nog niet tot rampen geworden. Verder wordt de rietcultuur nog veel nadeel berokkend door de rietbranden en rietdiefstallen. De rietbranden bereikten in het jaar 1911 een hoogtepunt en zijn daarna door samenwerking van bestuur, politie en onderneming veel verminderd. Een verbrande tuin is niet geheel verloren, doch moet dadelijk gesneden worden en het riet vermalen. Is de brand van grooten omvang dan moet het riet soms te lang blijven liggen en gaat het sterk in waarde achteruit. Rietdiefstallen hebben voortdurend plaats, daar de Inlandsche bevolking het rijpe riet als versnapering gebruikt. Soms nemen de rietdiefstallen grooten omvang aan als het riet in het Inlandsch kleinsuikerbedrijf kan worden verwerkt. Door bijzondere bewaking en omheining van de riettuinen en de actie van bestuur en politie wordt ook dit euvel zooveel mogelijk beperkt.

Het Inlandsche suikerbedrijf is alleen van belang in de regent-

schappen Toeloengagoeng, Blitar, Kediri, Malang en Ponorogo. Het wordt uitgeoefend met behulp van meestal houten molens, die door buffels of runderen in beweging worden gebracht. In den laatsten tijd zijn enkele ijzeren molens in gebruik, doch zoodra, in plaats van dierlijke trekkracht, van machines gebruik wordt gemaakt, is een vergunning op den voet der Fabrieksordonnantie (zie aldaar) noodig. De molen is slechts in staat jaarlijks de opbrengst van 1 à 2 bouw suikerriet te verwerken. Zoo mogelijk wordt die midden in het rietveld opgericht en daarnaast worden een paar kookpannen opgesteld, die met ampas en rietblad gestookt worden. Na indikking van het sap wordt dat in kommetjes gegoten en het bruingekleurde product is na verharding gereed tot verkoop als goela mangkok (goela = suiker, mangkok = kom). De meeste goela mangkok kan slechts een maand of zes worden bewaard en dient dus vooral voor plaatselijke consumptie. Door een andere bereidingswijze en toevoeging van zekere stoffen blijft de suiker wel twee jaar goed en wordt dan ook uitgevoerd naar andere landen. De suiker brengt ongeveer *f* 4.- à *f* 6.- per picol op. De prijzen houden geen verband met die door de grootindustrie bedongen. De cultuur heeft geen groote hoogte bereikt. In 1929 waren 15400 bouws beplant, in 1931 was dit getal tot 11.800 bouws teruggeloopen. In de gewesten buiten Java zijn tot dusver nog geen vergunningen voor de oprichting van suikerondernemingen verleend, hoewel voor het eiland Bali eenige aanvragen daartoe werden ingediend. d. M. S.

Suikerbieten. Met de teelt van beetwortels zijn op Java eenige malen proeven genomen, waaruit echter niet bleek dat deze beter grondstof opleverden voor de Javasuikerindustrie dan het suikerriet. d. M. S.

Suikeronderneming, zie onder **Suiker en Fabrieksordonnantie.**

Suikerpalm, zie onder **Arenpalm.**

Suikerriet. Het suikerriet, Saccharam officinarum, familie Gramineae wordt overal in Ned.-Indië gekweekt. In het groot voor de bereiding van suiker alleen op Java door niet-Inlandsche groote suikerondernemingen. In het klein komt het overal verspreid op vele Inlandsche woonerven voor. Het riet wordt dan als regel als versnapering gebruikt. Oorspronkelijk werd op Java vrijwel alleen een geelwitte rietsoort aangetroffen. Deze soort wordt nog dikwijls door de Inlanders geteeld, doch de grootindustrie heeft reeds sedert 1860 aan andere soorten de voorkeur gegeven, die per bouw meer rietproduct leveren en meer suiker bevatten. In de middenjaren van het cultuurstelsel werd door het Gouvernement vooral het zwarte Cheribonriet in het groot aangeplant, dat echter in de tachtiger jaren zeer sterk werd aangetast door de sërëhziekte. Men probeerde toen allerlei andere soorten, die beter bestand waren tegen de ziekte als Muntokriet, Batjanriet, Zwart en Wit Manilla en andere soorten. In hoofdzaak heeft men echter de tegen de serehziekte bestand blijkende en veel product opleverende rietvariëteiten gevonden door kruising van rietsoorten, waaronder ook in het wild groeiende. Die soorten worden gewoonlijk met nummers aangeduid, gevolgd door een of meer letters betrekking hebbende op de plaats, waar de soort gekweekt is of op den persoon, die de rietsoort verkreeg. Bekende soorten zijn no. 100 P(roefstation) O(ost) J(ava) en no. 247 B(ouricius), die in het begin dezer eeuw op groote schaal op Java werden aangeplant. Een groote vermeerdering van de suikeropbrengst per bouw gaf de rietsoort no. 2878 P.O.J., die in 1927 op 12 % van de rietgronden werd geplant en in enkele jaren voor meer dan de helft der gronden werd overgenomen. Telkens vindt men nog weer nieuwe soorten, die voor bepaalde gronden nog beter voldoen dan no. 2878 P.O.J. Het suikerriet kan gekweekt worden zoowel uit zaad als uit stekken. Op Java wordt voor den aanplant in het groot al-

leen van stekken gebruik gemaakt, waarbij de eigenschappen van de soort behouden blijven. In de kweekerijen van nieuwe rietsoorten door kruising gebruikt men het zaad, door de kruising verkregen. Dit wordt in vruchtbaren grond uitgezaaid, na een vijftal weken worden de plantjes in bloempotten overgebracht en daarna in den vollen grond. Na een jaar is het riet rijp. Tijdens den groei worden de goede soorten uitgezocht en behouden en voor de verdere voortplanting van die soort wordt dan weer van stekken gebruik gebruik gemaakt. Als stek gebruikt men de bovenste deelen van den rietstengel, waarin twee of drie oogen voorkomen. Deze worden uitgelegd in ter dege bewerkte plantgeulen en goed met water begoten. Spoedig loopen de oogen uit, een groene spruit vertoont zich en tevens vormen zich de wortels. Ook aan de onderste geledingen van den jongen stengel vormt zich een eigen bladwortelstelsel, terwijl naast den primairen stengel verscheidene bebladerde zijstengels uitloopen en een rietstoel vormen. Hoofd- en zijstengels bereiken na ongeveer een jaar een hoogte van een drietal meters of meer, het riet is dan rijp, een deel der stengels schiet in bloei en langzamerhand sterft de stengel af. De onderste bladeren verdrogen tijdens den groei en vallen geleidelijk af, zoodat ten slotte de stoel bestaat uit een tiental of meer rechtopstaande lange kale rietstokken van ongeveer 3 cM. middellijn. De rietstok bestaat uit geledingen, gescheiden door knoopen (oogen) en blijft na het afvallen der onderste bladeren een top van een tiental groene lancetvormige lange bladeren behouden, waaruit dan ten slotte bij een deel der stengels bij bloei een grijsbruine pluim te voorschijn komt, die meer dan een halve meter lang wordt. Voor de bereiding van suiker uit riet zie men onder **Suiker.** De rietbladen worden voor een deel naar de suikerfabriek gevoerd om als brandstof te dienen en overigens na den oogst op het veld verbrand.

d. M. S.

Sumatra is na Java het belangrijkste eiland van Ned.-Indië. De inheemsche zeevarende bevolking noemt het **Poelau Pertjah,** wellicht naar den pertjah-boom die er zeer veel voorkomt. Ook wel wordt het **Poelau Andalas** genoemd. De bevolking zelf heeft voor het eiland geen naam. Aan de noordkust was een plaats **Samoedra** geheeten, door de Arabieren Sjamatara genoemd. Hierop werd handel gedreven. De naam **Sumatra** is wellicht daarvan afkomstig. De oudste berichten zijn Arabisch, uit de 9e of 10e eeuw. Marco Polo schijnt ook op Sumatra te zijn geweest. Hij vermeldt dat het bewoond was door menscheneters (Bataks). De eerste vaste berichten dateeren van 1521 van de Portugeezen, die aanraking hadden met Atjeh. Het eiland is zeer vulkanisch en zeer vruchtbaar. Het bestaat uit een bijna doorloopend bergland, waarvan afloopen lage gronden die aan het einde alluviaal zijn, evenals op Java. Het is 440.000 km². groot, dus 13½ maal zoo groot als Nederland. De grootste lengte bedraagt 1750 km., d.i. een afstand als van Kopenhagen tot Napels. De grootste breedte is slechts circa 400 km. Het is dus evenals Java, langgerekt. Het is echter, in tegenstelling met Java, dat zeer dicht bevolkt is, zwak bevolkt. Het aantal inwoners bedraagt 8.300.000, waaronder bijna 29.000 Europeanen en bijna 448.000 Chineezen. Het Westelijk bergland, de **Boekit Barisan,** strekt zich over bijna de geheele lengte van het eiland uit. Op Sumatra is een 60-tal groote vulkanen. De groote laagvlakte ligt beoosten, de smalle kustvlakte bewesten de Boekit Barisan. De groote rivieren loopen dus alle naar het Oosten. Zelfs de **Sekampong,** de **Sepoetih,** de **Toelangbawang** en de **Mesoedji** in de Lampongsche Districten (de laatste op de grens met Palembang), hoewel tot de kleinere behoorende, zijn toch nog aanzienlijke rivieren. Het grootste stroomgebied der rivieren van Sumatra heeft de

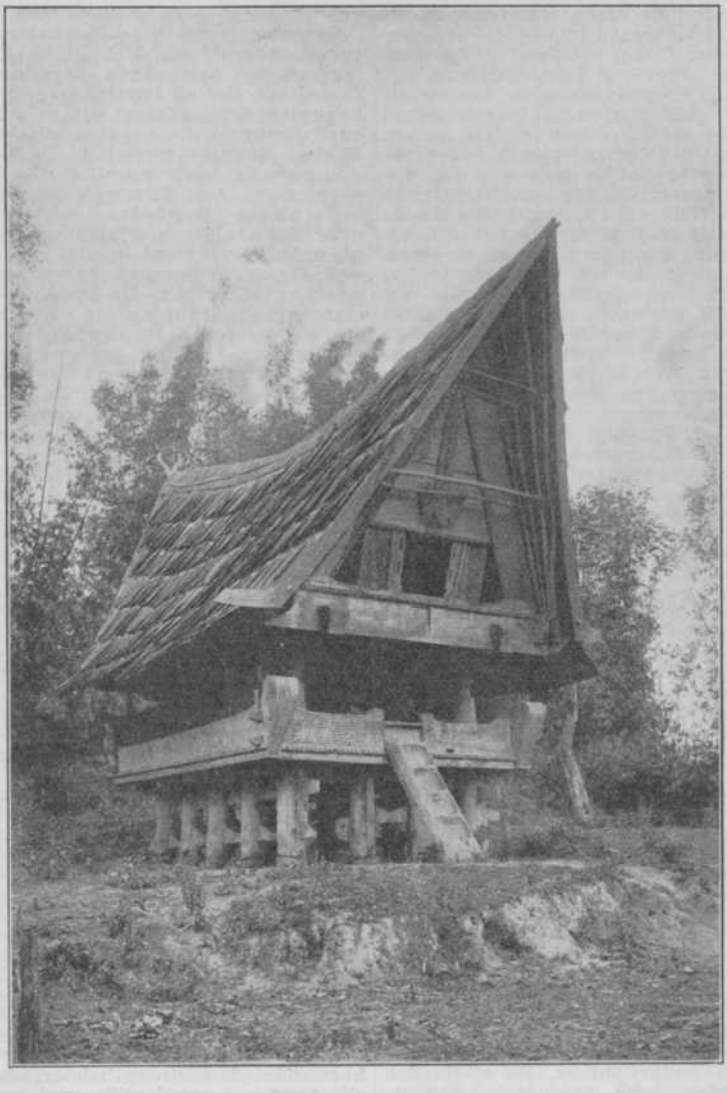

De balai in Kampong Si-Temorang — Sumatra.

Moesi, die in Benkoelen nabij Tjoeroep ontspringt. De belangrijkste zijrivieren van de Moesi zijn achtereenvolgens de **Air Klingi**, de **Air Lakitan**, de **Air Rawas**, de **Batanghari Leko**, de **Air Lematang**, de **Air Ogan** en de **Air Komering**, waarvan de drie laatste op zichzelf machtige goed bevaarbare rivieren met belangrijke zijrivieren zijn. De monding van de Moesi is een delta-monding. De Moesi is ruim 550 km lang; het stroomgebied beslaat een oppervlakte van ruim 61.000 km². (zie ook onder **Palembang**), d.i. bijna tweemaal de oppervlakte van Nederland.

De grootste lengte heeft de **Batanghari** (ongeveer 800 km.) met een stroomgebied hetwelk op ongeveer 40.000 km². wordt geschat. Zij ontspringt ten Zuiden van het Danau di Atas nabij Alahanpandjang (Sumatra's Westkust). Van de vele zijtakken ter Sumatra's Westkust moge worden genoemd de **Batang Goemanti** als afvloeiïng van het genoemde Danau di Atas. Bij Soengaidareh is zij reeds een machtige breede stroom; tot Tandjoeng alwaar zij in het gewest Djambi komt, is zij voor kleine stoomers bevaarbaar en 150 M. breed. Verdere belangrijke (alle rechter) zijrivieren zijn de **Batang Tebo**, de **Batang Tabir**, de **Soengai Tambesi**. De laatste is op zich zelf een belangrijke rivier met belangrijke zijrivieren: daar waar zij de **Batang Merangin** opneemt wordt zij bevaarbaar voor kleine stoomers. Bij de hoofdplaats Djambi heeft de Batanghari een breedte van 300 m. Tot die plaats is zij bevaarbaar voor groote schepen.

Noordelijker gaande is de **Batang Koeantan** of **Batang Inderagiri** een zeer belangrijke rivier. De bovenloop van deze rivier heet de Batang Sinamar, die ontspringt ten Zuiden van den Goenoeng Gadang en die met hare zijrivieren een voor Sumatra's Westkust zeer belangrijke rivier is. Een belangrijke zijrivier is de bekende **Oembilin**. Van het plaatsje Moearo af heet zij niet Sinamar meer maar Batang Koeantan. Bij Taloek (Inderagiri) is zij 150 m. breed en daar waar de deltamonding begint 2 km. Andere belangrijke zijrivieren heeft zij niet.

Nog noordelijker is de **Soengai Kampar**, met een stroomgebied van ruim 30.000 km². Zij ontstaat uit de samenvloeiïng van **Soengai Kampar Kanan** en de **Soengai Kampar Kiri**. (Kanan= rechts, kiri = links. Men bedenke echter bij den loop van rivieren dat de Maleier die het land stroomopwaarts binnengekomen is, deze begrippen niet gebruikt als wij, doch andersom). De Soengai Kampar Kanan ontspringt in het Noorden van Sumatra's Westkust en heeft al vrij spoedig een breedte van 150 m. De kampar is als afvoerweg minder belangrijk dan de andere groote rivieren, zoowel om de optredende vloedgolf (bëna) als om de groote zandbank voor de monding.

De **Soengai Siak** ontstaat uit de samenvloeiïng van de **Soengai Tapoeng-kanan** en de **Soengai Tapoeng-kiri**. Benedenstrooms ligt de plaats Pakanbaroe (zie aldaar). De eenige belangrijke zijrivier is de **Soengat Mandau**. Bij de hoofdplaats Siak Sri Indrapoera is de Siakrivier 215 m. breed. Zij is zeer vischrijk en goed bevaarbaar.

De **Soengai Rokan** ontstaat uit de samenvloeiïng van de **Soengai Rokan-Kanan** en de **Soengai Rokan Kiri**. Zijrivieren van eenig belang heeft zij niet. De Rokan Kiri ontspringt bij Loeboeksikaping ter Sumatra's Westkust. In dat gewest heet zij **Batang Soempoer**.

De talrijke meren die Sumatra rijk is worden evenals de bergen op den naam en bij de betrokken onderafdeelingen behandeld.

De **fauna** van Sumatra komt deels met die van Java deels met die van Borneo overeen en is daardoor rijker aan soorten dan die twee eilanden. De **olifant** komt in den archipel alleen op Sumatra voor.

Kenmerkend voor Sumatra is de **zwarte siamang** (op Java komt de grijze voor) of wau-wau, een langarmaap. De **orang oetan** komt op Sumatra en op Borneo voor. De **tijger** van Sumatra verschilt met die van Java; hij komt overeen met

Radja van Dolok — Oostkust van Sumatra.

dien van Achter-Indië. De **beermarter** of **bintoeroeng** (Mal.) (zie aldaar) en de **Maleische beer** komen alleen op Sumatra voor. De Lampong-aap (Mal. **beroek, baroek**) komt op Sumatra (doch niet alleen in de Lampongs) en op Borneo voor; hij wordt afgericht voor het plukken van klappers.

De **Sumatraansche haas** (zie **Haas**) wijkt af van die van West-Java. Van de vogels mogen worden genoemd de **argusfazant** (zie **Fazant**), die alleen op Sumatra voorkomt, de **neushoornvogels** (zie aldaar) en de **ijsvogels** (zie aldaar).

De **Indische Krokodil** (smalsnuitig, zie onder **Krokodillen**) komt op Sumatra en Borneo voor.

Sumatra is rijk aan oerwouden.

Voor de talrijke **volkeren** die **Sumatra** bewonen, zie onder den naam (bv. **Bataks, Orang Akit, Orang Sakai, Koeboes, Minangkabauers,** enz. Voor de Atjehers, zie onder **Atjeh**, zie ook onder **Maleiers**).

De voornaamste cultures die op het eiland worden gedreven zijn die van **rijst** (op sawah's en op droge velden), **koffie, tabak, thee, gambir, katoen, kina, peper, klappers, rubber,** enz. (zie onder den naam). De winning van boschproducten is er belangrijk. De **mijnbouw** wordt afzonderlijk behandeld evenals de **nijverheid** en de **spoorwegen.** De **geschiedenis** vindt behandeling bij de gewesten of onderdeelen daarvan.

Sumatra met de daartoe behoorende eilanden zijn verdeeld in de volgende gewesten: 1. het gouvernement **Atjeh en Onderhoorigheden,** de residenties: 2. **Tapanoeli,** 3. **Sumatra's Westkust,** 4. **Benkoelen,** 5. **Lampongsche Districten,** 6. **Palembang,** 7. **Djambi,** 8. **Riouw en Onderhoorigheden** en 9. het gouvernement **Oostkust van Sumatra.**

Sumatra's Westkust. Deze residentie, met hoofdplaats Padang (zie aldaar) is verdeeld in 6 afdeelingen: 1. Padang, 2. Kĕrintji-Painan, 3. Agam, 4. L Koto, 5. Tanahdatar en 6. Solok. Het gewest telt bijna 2 millioen inwoners, waaronder bijna 5200 Europeanen en bijna 15.000 Chineezen. Het is het dichtstbevolkte gewest van Sumatra, en na Bali en Lombok van de buitengewesten. De onderafdeeling Oud-Agam heeft een bevolkingsdichtheid, ongeveer overeenkomende met die van Nederland. De residentie is bergachtig, vulkanisch en in het algemeen zeer vruchtbaar. In de lengterichting van het gewest loopt de Boekit Barisan. De hoogste vulkaankegels zijn (van Noord naar Zuid) de Goenoeng Talamau of Ophir (2912 m.), de Goenoeng Gadang (2060 m.), de tweeling-vulkaan Singgalang (2877 m.) - Tandikat (2438 m.), Goenoeng Marapi (2891 m.), Goenoeng Sago (2080 m.), Goenoeng Malintang (2261 m.), Goenoeng Talang (2597 m.), Goenoeng Pantaitjermin (2690 m.), Goenoeng Kerintji of Piek van Indrapoera (3805 m.), Goenoeng Toedjoeh (2605 m.), Goenoeng Raja (2250 m.). Zie ook op de namen dezer bergen.

De drie groote meren zijn het meer van Manindjau, dat van Singkarak en dat van Kerintji (zie ook op de namen). Kleiner zijn het danau di Baroeh (Mal. Bawah), ten Noorden en het danau di Atas, ten Zuiden van Alahanpandjang. Voor de groote rivieren welke in dit gewest ontspringen en Oostwaarts stroomen zie onder **Sumatra:** Batang Hari, Batang Koeantan (Sinamar), Soengai Kampar (Kanan), Soengai Rokan-kiri (Batang Soempoer).

De Sumatra Staatsspoor loopt van Padang via Padangpandjang, Solok, Sawahloento naar Moearo, met zijlijnen van Loeboekaloeng via Pariaman naar Soengailimau aan de kust en van Padangpandjang via Fort de Kock, Pajakoemboeh naar Limbanang (zie ook onder **Spoor- en Tramwegen).** Het gewest is doorsneden door uitnemende autowegen.

Er zijn belangrijke Europeesche land- en mijnbouwondernemingen (goud, gouvernements Oembilinsteenkolenmijnen) gevestigd.

De inheemsche bewoners zijn Minangkabauers (zie aldaar); het oude rijk van Minangkabau (zie

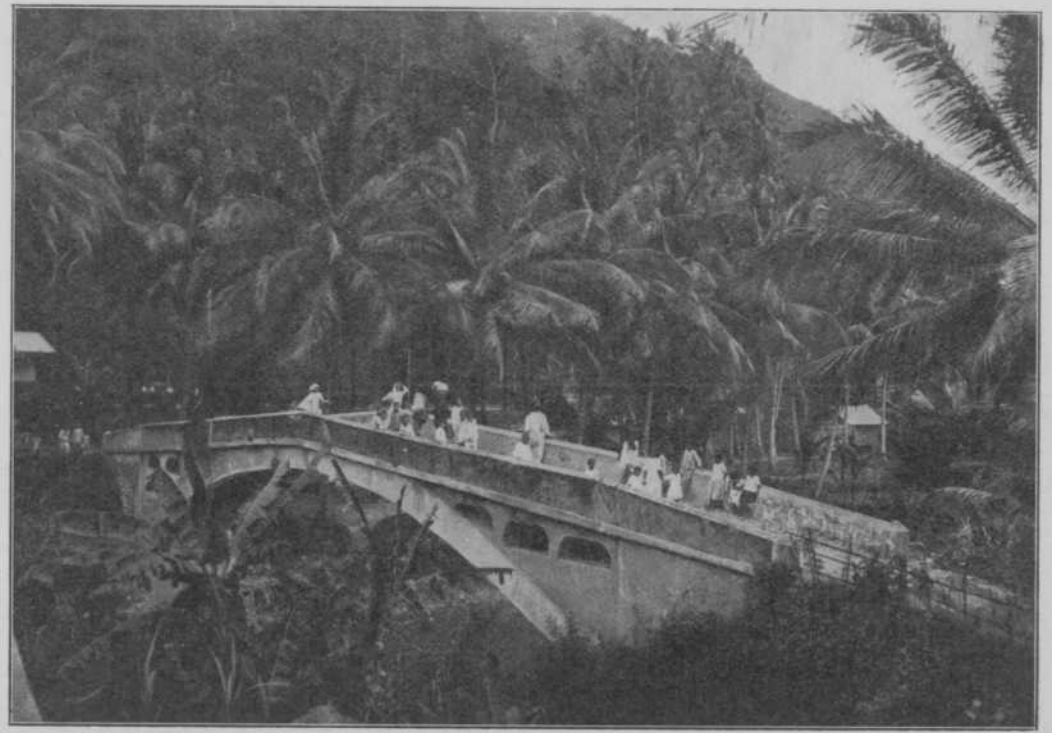

Brug in Siloengkang — Sumatra's Westkust.

SUMATRA

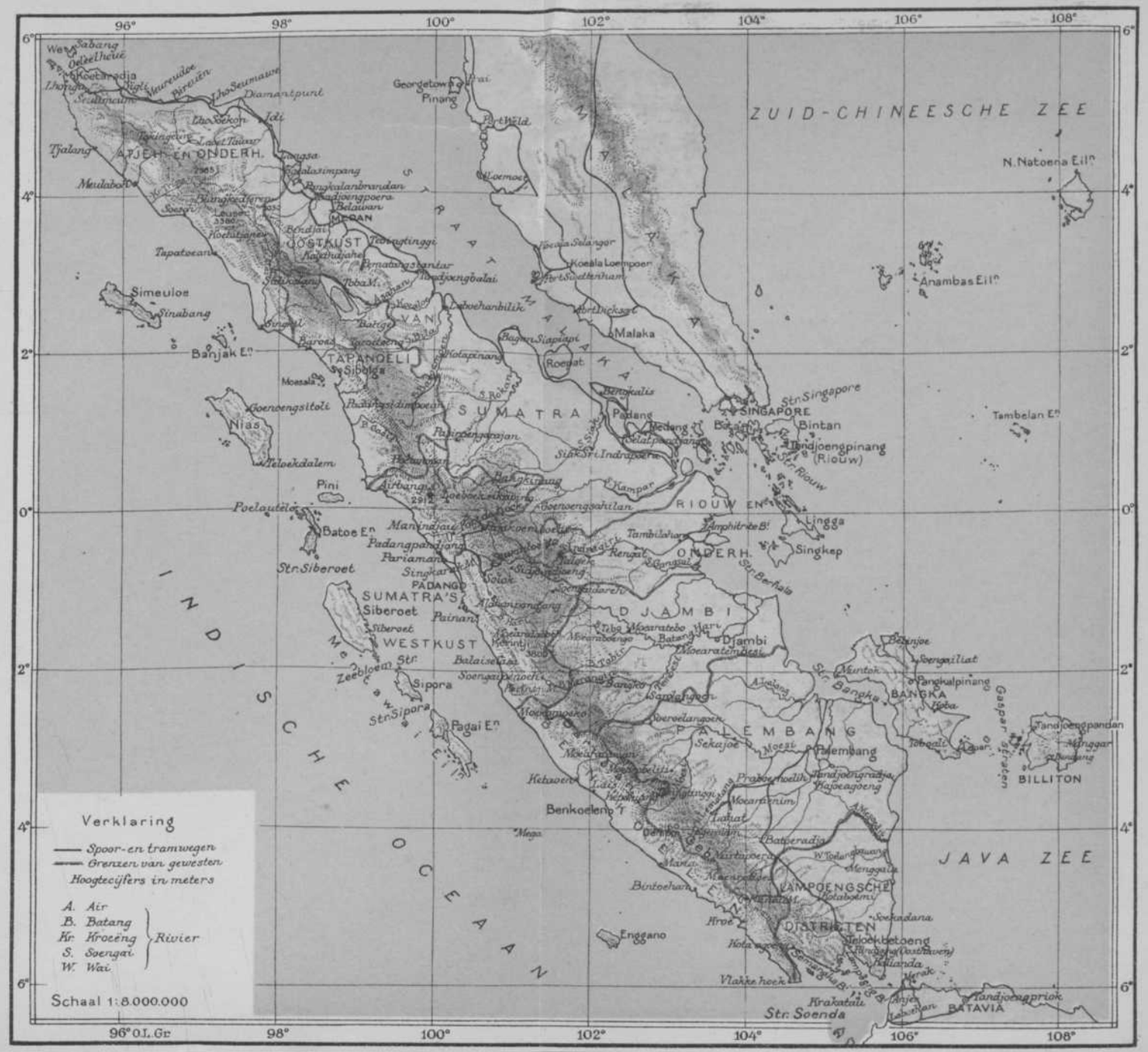
96°
98°
100°
102°
104°
106°
108°
6°
4°
2°
0°
ZUID-CHINEESCHE ZEE
INDISCHE OCEAAN
JAVA ZEE
SUMATRA
ATJEH EN ONDERH.
OOSTKUST
VAN TAPANOELI
WESTKUST
SUMATRA'S PADANGSCHE
RIOUW EN ONDERH.
D J A M B I
PALEMBANG
LAMPOENGSCHE DISTRICTEN
Nias
Simeuloe
Banjak Eil.
Batoe Eil.
Pagai Eil.
Enggano
Billiton
Bangka
Singapore
Malaka
Georgetown
Pinang
N. Natoena Eil.
Anambas Eil.
Tambelan Eil.
Bintan
Lingga
Singkep
Benkoelen
Djambi
Palembang
Batavia
Str. Malakka
Str. Singapore
Str. Riouw
Str. Siberoet
Str. Sipora
Str. Soenda
Verklaring
Spoor- en tramwegen
Grenzen van gewesten
Hoogtecijfers in meters
A. Air
B. Batang
Kr. Kroeëng
S. Soengai
W. Wai
Rivier
Schaal 1:8.000.000
96° O.L. Gr.

Bruid te Soengaipoear — Sumatra's Westkust.

aldaar) viel ongeveer samen met het gewest, zonder de Mentawai-Eilanden.

Door de aardbeving van 1926 werden sommige deelen van het gewest zwaar geteisterd. De afdeelingshoofdplaats Padangpandjang werd grootendeels in puin gelegd. Ook de hoofdplaats Padang had te lijden.

Sumatra's Westkust was tot 1915 een gouvernement. In 1811, bij den aanvang van het Engelsche tusschenbestuur werden de voormalige Nederlandsche bezittingen door den Britschen gouverneur-generaal Lord Minto verdeeld in vier gouvernementen: 1. Malaka, 2. Sumatra's Westkust, 3. de Molukken en 4. Java en Onderhoorigheden. Sumatra's Westkust was dus na de Molukken het oudste gouvernement der buitengewesten. Onder Nederlandsch bestuur werd het een residentie tot 1837 (van 1833-1834 bestuurd door Commissarissen van het gouvernement). In November 1837 werd het een gouvernement. De eerste gouverneur was de bekende generaal Michiels (zie aldaar). In Augustus 1915 werd het een residentie, en werd de residentie Oostkust van Sumatra een gouvernement. Niettemin werd nog aan twee bestuurders van het gewest Sumatra's Westkust rang en titel van gouverneur toegekend.

Voor de geschiedenis van het gewest zie **Minangkabau.**

Swoll (Christoffel Van), geboren te Amsterdam in 1663, overleden te Batavia 12 November 1718, kwam in 1684 in Indië in dienst der O.-I. Compagnie. Na aldaar diverse rangen te hebben doorloopen werd hij in 1701 raad ordinair van Indië en in 1703 president van het college van schepenen. Van 1713 tot zijn dood in 1718 was hij gouverneur-generaal. Hij bestreed krachtig den particulieren handel. Overigens kenmerkte zijn bewind zich niet door bijzondere gebeurtenissen.

Syndicaten. Het **Algemeen syndicaat van Suikerfabrikanten in Ned.-Indië** is in 1894 als rechtspersoon erkend. Aan het dagelijksch bestuur dezer instelling werd in 1906 bij G.B. opgedragen de werkzaamheden van de „Commissie van advies in zake de suikerindustrie op Java", welke is bestemd om aan de regeering, de hoofden der departementen van algemeen burgerlijk bestuur en de hoofden van gewestelijk bestuur advies uit te brengen, inlichtingen te geven of voorstellen te doen met betrekking tot de suikerindustrie.

Het **Algemeen landbouwsyndicaat** met zetel Batavia is in 1925 als rechtspersoon erkend. In hetzelfde jaar werd bij G.B. aan het bestuur dezer instelling opgedragen aan de evengenoemde overheden advies uit te brengen, enz. (als boven) met betrekking tot de landbouwnijverheid op Java, met uitzondering van de suikerindustrie.

Het **Zuid- en West-Sumatra Syndicaat** met zetel Batavia is als rechtspersoon erkend in 1931, welks voorzitter is de voorzitter van het algemeen landbouwsyndicaat. Aan het bestuur van het Zuid- en West-Sumatra syndicaat zijn bij G.B. besluit opgedragen de werkzaamheden van de commissie van advies voor de land- en mijnbouwnijverheid in Zuid- en West-Sumatra."

Verder is er een **Syndicaat van Malangsche bibitplanters** te Malang.

T.

Tabak. De tabaksplant, behoorende tot de familie der Solonaceae, is afkomstig uit Amerika en is na de ontdekking van dat werelddeel in de zestiende eeuw over de Europeesche en andere landen verbreid. De O.-I. Compagnie heeft weinig gedaan voor de cultuur van tabak, die toenmaals in Europa nog hoofdzakelijk uit Amerika werd betrokken of ter plaatse werd verbouwd. Eerst door het cultuurstelsel, dat in 1830 werd ingevoerd, werd de aanplant van tabak op Java en de uitvoer voor de Europeesche macht gestimuleerd, al heeft het Gouvernement zelf uit die gedwongen cultuur weinig baten getrokken. In 1864 werd de gedwongen cultuur

van tabak opgeheven. Intusschen waren reeds in Rembang en Besoeki particuliere ondernemingen ontstaan en ging deze particuliere landbouwnijverheid gestadig in omvang vooruit.

Tabak kan zoowel in gematigde als in sub-tropische en tropische streken worden geteeld. Er komen in Ned.-Indië vele soorten voor, gewonnen uit zaad afkomstig uit vele landen, Havanna, Manilla, San Domingo enz. enz. Daar de tabak een eenjarige plant is en uit zaad wordt gekweekt, zijn bovendien door natuurlijke of kunstmatige kruising ook tusschensoorten ontstaan. De tabak, die voor de Inlandsche markt geteeld wordt, is een der oudste soorten en verder onderscheidt men de soorten in de praktijk meestal naar de streek, waar ze geteeld wordt, Kedoe- en Banjoemastabak, Delitabak, enz. De soorten worden sterk beïnvloed door het klimaat, de bodemgesteldheid en andere omstandigheden van de streek, waar het gewas verbouwd wordt.

Overal in Ned.-Indië wordt door de Inlandsche bevolking tabak geplant, zoowel in de lage landen als in de bergstreken, zoowel op bevloeide gronden als tweede gewas na padi als op de onbevloeide gronden en woonerven. Op Java is de aanplant van tabak door Inlanders van veel belang in de regentschappen Magelang in Temanggoeng, Banjoemas, Wonosobo, Poerwokerto, Rembang, Bondowoso en Djember, Malang, Loemadjang, Blitar en Semarang.

De Indische cultuur geschiedt gewoonlijk als volgt. Het poedervormige tabakszaad wordt op kweekbedden uitgezaaid. Die kweekbedden zijn dikwijls zeer primitief aangelegd en worden weinig verzorgd. Soms ook haalt men jonge tabaksplantjes van elders. In Temangpoeng bijv. dikwijls uit de omgeving van het Diëngplateau. Van de kweekbedden worden de plantjes na een of twee maanden overgeplant. De velden worden gewoonlijk op oppervlakkige wijze met ploeg en eg bewerkt (in sommige streken echter wel met eenige zorg) dan dikwijls bemest met stalmest en hier en daar van draineergoten voorzien. Als de velden gereed zijn worden de plantjes op afstanden van ongeveer een halve meter of minder uiteengezet, begoten, en voorloopig door djatti- of pisangblad of iets dergelijks tegen de zon beschermd. De planten worden dan eenige malen aangeaard en na een paar maanden getopt, voor zoover men daarvan geen zaad wil winnen. Het oogsten geschiedt blad voor blad, waarbij de tabak gewoonlijk gesorteerd wordt in voet-, midden- en topblad. De bladen laat men dan in rollen, gewikkeld in pisangbladen, een dag of drie liggen tot ze slap en van lichtbruine kleur geworden zijn. Stelen en nerven worden dan weggenomen, daarna wordt de tabak gekorven en in de zon of boven een vuur gedroogd. De droge tabak wordt in plakken opgevouwen en de plakken in bamboezen manden gedaan, waarin de tabak nog eenigszins fermenteert. Na eenigen tijd wordt de tabak dan ter markt of aan Chineesche opkoopers verkocht, cultuur en bereiding van de tabak voor de Inlandsche markt geschieden op Java en in de Buitengewesten ongeveer op dezelfde wijze. Hier en daar kerft men wat fijner of wordt de gedroogde tabak in eenigszins anderen vorm opgevouwen enz., doch alles komt in hoofdzaak op hetzelfde neer. De tabak wordt in de Inlandsche wereld gebruikt voor het maken van sigaretten en zoogen. strootjes (tabak in maiskolfbladen en andere soorten blad) en vooral ook bij den sirihpruim. Deze bestaat uit een paar betelbladen, die bestreken worden met kalk en waarin een stukje gambir en pinangnoot wordt opgevouwen. Na dezen pruim in den mond te hebben gestoken, houdt de gebruiker een tabakspruim tusschen de lippen, waarop wordt gezogen. Zeer gezochte merken van Inlandsche tabak zijn afkomstig uit de residentie Kedoe (Temanggoeng) en uit Palembang (Ranaudistricten). Ook tabak uit Pekalongan wordt geroemd. Een groot deel van de door Inlanders geplante tabak wordt

Tabak-aanplant — Vorstenlanden.

echter in bladvorm, groen of gedroogd, verkocht aan niet-Inlandsche opkoopers en aan de Europeesche tabaksindustrie.

Centra van die grootindustrie zijn op Java de Vorstenlanden, de residenties Besoeki en Banjoemas, en in de Buitengewesten Sumatra's Oostkust en ook Borneo (Amoentai en Sambas). Alleen in de Vorstenlanden en in de Buitengewesten geschiedt de groot-cultuur geheel voor rekening en risico van den ondernemer, op Java wordt in de andere cultuurcentra de tabak geteeld door de Inlandsche bevolking, zij het min of meer onder toezicht van den Europeeschen ondernemer, en geschiedt de verdere behandeling, geheel of gedeeltelijk, in de ondernemingsschuren.

In de Vorstenlanden (zie aldaar) met zijn bijzondere agrarische verhoudingen huurt de ondernemer tegenwoordig zijn gronden van den Zelfbestuurder (of van de Inlandsche bevolking), met dien verstande, dat de grond om beurten een jaar bij den ondernemer en een jaar bij de Inlandsche bevolking in gebruik is. De cultuur vindt daar alleen op sawahs plaats. Als de padi is gesneden (± April) wordt het padistroo afgesneden en verbrand en de noodige draineergoten gegraven. De grond wordt dan verder zorgvuldig bewerkt en bemest. Kweekbedden worden aangelegd, liefst in de buurt van een waterleiding om de jonge plantjes te kunnen besproeien. Achtereenvolgens worden de bedden bezaaid met het doel gedurende eenigen tijd steeds over zaailingen van een bepaalden leeftijd te kunnen beschikken, zoodat zoowel de aanplant als de oogst geleidelijk kunnen plaats hebben. Na een week of vijf, ongeveer in de maand Augustus, worden de plantjes overgeplant in rijen van ruim een halve meter van elkaar. Gedurende den groeitijd wordt de grond nogmaals bewerkt en worden de planten eenige malen aangeaard. Bij groote droogte laat men de goten vol water loopen tot de grond om de wortels der planten van water doortrokken is, waarna het water weer wordt afgevoerd. Voortdurend wordt gezocht naar rupsen en andere dieren, die de bladen beschadigen of op andere wijze den aanplant benadeelen. In October begint de tabak in bloei te schieten. Voor de kwaliteit van de tabak is het zeer gewenscht, dat die eenige malen beregend is. Bij den oogst worden eerst de onderste bladen (voetblad) geplukt, dan de middelste (middenblad), dan de bovenste (topblad). De bladen worden aan bamboestokjes geregen en in de droogschuren van de onderneming opgehangen. Een droogschuur is ongeveer bestemd voor een zestal bouw tabak, soms meer, soms minder, heeft een gemiddelde oppervlakte van 1000 a 2000 vierkante meter en is verdeeld in kamertjes van 3 à 4 meter in het vierkant. Het geraamte is van hout of bamboe (in Djember ook van palmstammen, de dakbedekking is van alang-alang of ook van palmbladen). De wanden zijn van kadjangmatten (deze wordt van nipahpalmbladen gemaakt). Het drogen geschiedt door den wind toe te laten door deuren of luiken, soms door het stoken van vuren in de schuur. Als na verloop van ongeveer een maand het blad droog is, wordt het los of gebost naar de fermenteer- tevens afpakschuren gebracht. Top-, midden- en voetbladen worden steeds uit elkaar gehouden en ook verder wordt de tabak dan reeds eenigszins gesorteerd op lengte en kleur. Beschimmelde, en bladeren met gaten worden afzonderlijk gehouden enz. In de fermenteerschuur wordt de tabak in bossen opgestapeld op een met matten bedekten, djattihouten vloer ongeveer een meter boven den grond. De geboste tabak wordt in stapels gezet van een vijftal meters lengte en breedte en een paar meter hoogte. Bos voor bos wordt neergelegd, aan den kant met de koppen der bossen naar buiten, zoodat van buitenaf alleen de koppen te zien zijn. Door een thermometer, die in een bamboe midden in den stapel wordt gestoken, kan men de temperatuur controleeren, die men tot ± 70° laat oploopen of min-

der al naar gelang van de tabaksoort en de bladsoort. Is de juiste temperatuur bereikt dan wordt de stapel omgezet en laat men de tabak weer broeien tot opnieuw de goede temperatuur verkregen is en zoo gaat dit eenige malen door tot het fermenteeren als beëindingd kan worden beschouwd. Daarna begint het sorteeren op kleur, lengte en qualiteit. Dit geschiedt in hoofdzaak door vrouwen, die zitten op een langs de wanden der schuur loopende steenen bank en aan wie door kinderen, vrouwen of mannen voortdurend nieuwe tabak ter sorteering wordt gebracht. Andere halen de gesorteerde tabak weer weg en van elk der soorten worden nieuwe stapels gemaakt. Door al dat sorteeren, alles onder Europeesch toezicht, krijgt men wel een zestig- of honderdtal soorten. Sommige soorten moeten dan nog nabroeien, maar in hoofdzaak is de tabak dan voor den afpak gereed. De tabak wordt gewogen en in de pers, gewoonlijk een door een viertal koelies in beweging gebrachte ijzeren handpers gebracht. Samengeperst wordt er een pandanmat omheen vastgenaaid, de pers wordt losgemaakt en het pak Javatabak is gereed. Op de mat worden daarna allerlei letters en nummers geschilderd, welke de herkomst, het oogstjaar en allerlei voor insiders duidelijke gegevens omtrent de soort en qualiteit der tabak aangeven. De tabak wordt daarna naar de zeehavens vervoerd.

Wordt de aanplant van de tabak en voor een deel ook het drogen elders op Java gewoonlijk aan de Inlandsche planters overgelaten, in het regentschap Djember (Besoeki-Oost-Java) wordt op den aanplant, hoewel door de Inlanders zelven tot stand gebracht, streng toezicht gehouden door ondernemingspersoneel, terwijl de verdere behandeling van de tabak zoo goed als geheel voor rekening en risico van die ondernemers komt. De tabak wordt in die streken gedeeltelijk op erfpachtsperceelen geteeld, waarvan de gronden echter aan de Inlansche bevolking in gebruik zijn gegeven, die de verplichting op zich heeft genomen haar gronden elk jaar of eens in de twee jaar met tabak te beplanten onder toezicht van den ondernemer. Verder wordt de bevolking op die perceelen vrijgelaten om in haar levensonderhoud te voorzien zooals zij dat wenscht, behoudens nakoming van eenige verplichtingen tegenover den erfpachter (geldelijke heffing, onderhoud wegen enz.). De geplante tabak moet aan den ondernemer worden geleverd, tegen tevoren bekend gemaakte prijzen. Verder worden de tabaksgronden verkregen door inhuur van grond van de bevolking op den voet der grondhuurordonnantie (zie **Overeenkomsten**). De ondernemer legt kweekbedden aan en verstrekt de zaailingen aan den Inlandschen planter. Die planter is als regel dezelfde persoon, die zijn grond aan den ondernemer verhuurde. Deze bewerkt en beplant dan zijn grond voor zijn eigen rekening en risico, doch is verplicht de tabak aan den ondernemer af te staan tegen weer van te voren bekend gemaakt prijzen. Wil de grondbezitter tegen die prijzen geen tabak planten, eerst dan wordt de gehuurde grond aan een ander ter beplanting uitgegeven, doch dit is uitzondering. Vroeger werden de gronden niet ingehuurd. De ondernemer verstrekte zaadplanten en hield toezicht, doch had dan geen recht te eischen, dat de geoogste tabak ook aan hem zou worden geleverd. Andere opkoopers, die geen kosten hadden gemaakt voor voorbereiding en onderhoud van den aanplant, maakten daarvan gebruik om de tabak op te koopen, waarvoor zij dan een hoogeren prijs konden besteden dan de ondernemer. Nu de gronden worden gehuurd en de bewerker een contract sluit met den ondernemer om de tabak tegen zekere prijzen te leveren, kan het onttrekken van de geoogste tabak aan den ondernemer als diefstal worden gestraft. Toch blijft die onttrekking nog voorkomen en allerlei soms vrij vexatoire politiemaatregelen moesten worden genomen

om die onttrekking tegen te gaan. De aanplant van de tabak en de verdere behandeling geschiedt bij de Djembirsche ondernemers ongeveer op dezelfde wijze als in de Vorstenlanden. In de Vorstenlanden kan echter toezicht op den aanplant, die in eigen beheer wordt tot stand gebracht, wat bewerking, bemesting en onderhoud betreft, deugdelijker zijn. Ook de verdere behandeling is niet bij alle ondernemingen in Djember even zorgvuldig als in de Vorstenlanden. Naast de ondernemingstabak wordt in Djember en het aangrenzende regentschap Bondowoso ook veel vrije tabak door de bevolking geteeld, die deels aan de ondernemingen deels aan opkoopers wordt verkocht. In de laatste jaren wordt daarvoor ook te Kasëmëk een openbare markt gehouden. Diefstal van ondernemerstabak wordt door dien opkoop in de hand gewerkt, doch door politie en ondernemers zooveel mogelijk tegengegaan. Behalve door dierlijke en plantaardige vijanden, waaromtrent de opgerichte proefstations onderzoekingen instellen, wordt aan de tabakscultuur soms veel schade toegebracht door de schuurbranden. Soms is de aanleiding daartoe rechtmatige of ongegronde ontevredenheid der Inlandsche bevolking ten opzichte van den ondernemer, maar ook dikwijls kan de brand geweten worden aan desaintriges, bijv. met de bedoeling het betrokken desahoofd onaangenaamheden te bezorgen. Ook kwamen in vroeger tijden, toen de concurrentie tusschen eenige Europeesche tabaksondernemers tot heftigen strijd voerde, branden voor, die aan opzet van een ondernemer werden geweten. In de latere jaren zijn de toestanden op dit gebied zeer verbeterd.

Andere Europeesche tabaksondernemers en tabaksopkoopers in Bondowoso, Banjoemas en elders op Java huren soms ook gronden in voor de tabakscultuur, als regel koopen zij echter groene of reeds door de bevolking thuis gedroogde tabaksbladen op, die zij soms direct verpakken, soms nog eenigszins fermenteeren en sorteeren.

Ter Oostkust van Sumatra in het zelfbesturend landschap Deli en de aangrenzende gedeelten van de landschappen Serdang en Langkat (ook nog in enkele andere op kleine schaal) vindt men de tabaksondernemingen, die het wereldberoemde dekblad produceeren. Langzamerhand is vrijwel de geheele cultuur in handen gekomen van vier groote maatschappijen, de Deli maatschappij, de Deli-Batavia maatschappij, de Sanemba maatschappij en de maatschappij Arendsburg, van welke de eerstgenoemde de meeste tabaksgronden heeft. De kleine ondernemingen werden geleidelijk door deze vier groote maatschappijen opgekocht. Op velerlei gebied werken deze ondernemers samen, waartoe de Deliplantersvereeniging is opgericht. Uit kracht van de door de Inlandsche Zelfbesturen onder toezicht van het Europeesch bestuur verleende landbouwconcessies (zie aldaar) of (tegenwoordig) erfpachtsrechten hebben de maatschappijen ter Oostkust de langdurige beschikking verkregen over de tabaksgronden. Bij het in cultuur brengen der gronden volgt men daar een eigenaardige methode. In het eerste jaar wordt het bosch (in de eerste jaren van de tabakscultuur het oerbosch, later het weer opgegroeide kreupelbosch) gekapt en het daarvan afkomstige hout, voor zoover dat niet plaatselijk gebruikt kan worden, verbrand. Daarna wordt de grond bewerkt en soms met een groenbemester beplant. Het volgend jaar wordt de tabak uitgeplant en dadelijk na den tabaksoogst worden bijna alle velden aan de inheemsche bevolking afgestaan om daarop een maal rijst te telen (djaloeranvelden). Na afloop van den rijstoogst wordt de grond weer braak gelaten en wordt die van zelf weer met kreupelbosch bedekt. Om den boschopstand te bevorderen worden dikwijls de boomstronken niet uit den grond gehaald, deze loopen het eerst weder uit, en verder past men ook dikwijls kunstmatige reboisatie toe, vooral op gronden, die

reeds eenige malen voor de tabakscultuur in gebruikt zijn en waarop spontane reboisatie weinig resultaten geeft. Gewoonlijk komt men na 8 jaar weer op hetzelfde grondstuk terug, doch in den laatsten tijd moet die termijn soms tot vijftien jaren verlengd worden om weer over goede boschgronden de beschikking te verkrijgen. Van die acht jaren is de grond dus ongeveer twee jaren voor de tabak en een rijstoogst in gebruik. Deze bijzondere landbouwmethode en de verdere plaatselijke omstandigheden, bodemgesteldheid, klimaat en regenval maken dat het Delische tabaksproduct op de wereldmarkt zoo goed als geen concurrentie heeft te vreezen. Het blad is daar zeer fijn, dun en elastisch, heeft weinig aroma en is daardoor bijzonder geschikt voor dekblad. Het klimaat van Deli is zeer gelijkmatig. Een duidelijke afscheiding van drogen en natten moesson als op Java - vooral in Oost-Java regent het van Juni tot November heel weinig en van December tot Mei dikwijls zeer veel - heeft men in Deli niet. Januari tot April zijn daar de droogste maanden, maar toch altijd nog met een gemiddelden regenval van ± 100 mM. Een regenval in de natste maanden van 250 mM. is veel. Vlak langs de zeekust is de grond, bedekt met nipah en mangrove bosschen, voor tabakscultuur ongeschikt, dicht daarachter vindt men de beste tabaksgronden. De beste ondernemingen liggen in het laagland, maar ook in het heuvelland wordt nog tabak verbouwd. Aan den aanplant en bereiding van de Delitabak wordt nog zeer veel zorg besteed. Elke maatschappij verdeelt zijn areaal in een aantal ondernemingen, met aan het hoofd een administrateur, waaronder eenige Europeesche geëmployeerden werken. Zulk een onderneming bestaat gewoonlijk uit een viertal afdeelingen, elk van een honderdtal velden, die ongeveer een bouw groot zijn. Elk jaar wordt dus 400 à 500 bouw in gebruik genomen, zoodat bij een gebruik om de acht jaren, de onderneming ongeveer 3000 à 4000 bouw groot moet zijn. De afdeeling is meestal smal en langgerekt. In de lengte loopt de plantweg en zoo noodig nog andere wegen. Langs den plantweg worden droogschuren opgericht, die in Deli meestal van tijdelijken aard zijn, in verband met het zich jaarlijks verplaatsen van de cultuur, en daarom minder stevig zijn dan op Java. Voor de bewerking en beplanting der gronden wordt in hoofdzaak gebruik gemaakt van Chineesch werkvolk, dat met groote kosten in China wordt aangeworven. Zij wonen in schuren, welke in de buurt der te bewerken velden worden opgezet en staan onder het bevel van den Chineeschen mandoer (tandil). Per afdeeling werken een honderdtal Chineezen, die betaald worden naar het ingeleverde blad. Draineergoten worden gegraven, kweekbedden worden aangelegd, bemesting en bewerking en onderhoud van den aanplant heeft plaats, wat de hoofdzaak betreft op dezelfde wijze als bij de groote ondernemingen in de Vorstenlanden al zijn er op bijna elk gebied verschillen. Ook door het gebruik van Chineesch werkvolk geschiedt alles echter met nog grooter zorg en alles wordt aangewend om de qualiteit van de tabak (als dekblad) zoo hoog mogelijk op te voeren. Ook de methode om de tabak verder te behandelen, komt in hoofdzaak met de Javasche overeen al zijn ook hier de details verschillend, ook met het oog op de tabakssoort. Het sorteeren en de verdere behandeling geschiedt weer als regel door Chineezen. In de laatste jaren heeft men ook van Javaansch werkvolk in den aanplant gebruik gemaakt. Verder benut men verschillende rassen voor verschillende werkzaamheden. Chineezen en Javanen voor aanplant en bereiding, Bataks voor schuurbouw, Sikh's (Voor-Indiërs) voor bewakingsdiensten, Klingaleezen (Voor-Indiërs) als karrevoerder en veeverzorger enz.

De Deli-oogst kan zeer verschillend zijn. Oogst 1930, dus de veiling

van 1931, leverde 211.000 pakken op van minder goede kwaliteit, die gemiddeld 109 cent per ½ Kg opbrachten. Oogst 1929 gaf 242.000 pakken tegen 135 cent. In 1930 was de opbrengst ± *f* 36.000.000.-, in 1929 *f* 51.000.000.-. Voor oogst 1931 is de productie ingekrompen tot 187.000 pakken. Men waakt tegen overproductie, hetgeen de Deli Planters vereeniging zonder veel moeite kan doen, daar geen ander land hetzelfde product op groote schaal voortbrengt.

De Vorstenlandsche oogst 1930 beliep 135.000 pakken goed product, die 60 cent per ½ Kg. opbrachten, oogst 1929 bracht 150.000 pakken op en haalde een prijs van 37 cent per ½ Kg. De totale uitvoer van tabak uit Ned.-Indië was in 1931 ongeveer 83.289 ton (± 900.000 pakken) ter waarde van *f* 88.000.000.-. Het grootste deel van de tabak wordt te Amsterdam verkocht, een klein deel ook te Rotterdam.

Op Java zijn verschillende Europeesche sigaretten- en sigarenfabrieken, die in hoofdzaak werken voor de binnenlandsche markt. Ook houden Chineezen zich op verschillende plaatsen zich bezig met deze industrie.

Tabanan, onderafdeeling en district met gelijknamige hoofdplaats, der afdeeling Zuid-Bali, residentie Bali en Lombok, onder een controleur B.B. De onderafdeeling bestaat uit de districten Denpasar, Koeta, Kasiman, Mengwi, Selemadeg en Krambitan en telt ruim 177.000 inwoners, waaronder 1 Europeaan en 1270 Chineezen. Het voormalige rijkje Tabanan werd bij de expeditie van 1906 veroverd en hij het rechtstreeks bestuurd gebied ingelijfd. In de onderafdeeling ligt de Batoekaoe of Piek van Tabanan (2276 m.).

Taboe, zie **Pemali.**

Taboekan, zelfbesturend landschap in de afdeeling Sangihe- en Talaudeilanden, residentie Manado. Het omvat het Oostelijk deel van het eiland Sangihe en de ten Noordoosten daarvan gelegen kleine eilanden.

Taboendoeng, zelfbesturend landschap in de onderafdeeling Oost-Soemba, afdeeling Soemba, residentie Timor en Onderhoorigheden.

Taboet-Feest, zie **Hasan-Hoesain of Taboet-Feest.**

Tagoelandang, eiland en zelfbesturend landschap der afdeeling Sangihe- en Talaudeilanden, residentie Manado. Het landschap omvat het gelijknamige eiland en daarbij gelegen kleinere eilanden ten Zuiden van het eiland Siaoe.

Tahlil (Ar.), lofprijzen van Allah door het reciteeren van het eerste deel der Mohammedaansche geloofsbelijdenis: „lâ ilâhâ illâ Allâh" (er is geen god dan Allâh) hetgeen een Allâh welgevallige verrichting is.

Tais, hoofdplaats der onderafdeeling Seloema, afdeeling en residentie Benkoelen.

Tajan, zelfbesturend landschap in de onderafdeeling Sanggau, afdeeling Pontianak, residentie Westerafdeeling van Borneo. Het ligt aan de Soengai Kapoeas. Het wordt door Maleiers, Dajaks en Chineezen (gouddelvers) bewoond.

Takalar, onderafdeeling met gelijknamige hoofdplaats, der afdeeling Soenggoeminasa, gouvernement Celebes en Onderhoorigheden, onder een controleur B.B. De onderafdeeling bestaat uit de districten Bontonompo, Takalara, Topedjawa, Polombangkeng, Sanrabone, Galesong, Pappa, Lengkese, Lakatong, Laikang en Bangkala, zoomede uit de eilanden Tanakeke, Baoeloeang, Satanga en Dajang-Dajangan. Zij telt bijna 111.000 inwoners, waaronder 4 Europeanen en 430 Chineezen.

Takèngön, onderafdeeling met gelijknamige hoofdplaats, der afdeeling Gajo- en Alaslanden, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden. De onderafdeeling bestaat uit de gebieden van Rödjö Tjeg Böbasan, van Rödjö Boeket, van Rödjö Siah Oetama en van Rödjö Linggö. Zij telt 29.000 inwoners, waaronder bijna 70 Europeanen en bijna 400 Chineezen.

Talak (Ar.) beteekent „verstooting". Volgens de Mohammedaansche wet is de man bevoegd wille-

keurig den echt te verbreken door de verstooting zijner vrouw. Na de verstooting breekt de „iddah" aan, welke normaliter op 100 dagen worden gesteld. Gedurende deze periode mag de man de verstooting herroepen, waardoor het huwelijk blijft voortbestaan. Doet hij die niet dan is na deze periode het huwelijk onherroepelijk ontbonden. Hij kan met zijn gescheiden vrouw nog twee keeren een nieuw huwelijk aangaan. De vrouw mag gedurende de iddah-periode niet hertrouwen.

De talak kan ook op verzoek van de vrouw geschieden. Wanneer de vrouw deze verstooting door geld koopt van haar man, is het huwelijk onmiddellijk na de talak ontbonden.

De regelen omtrent huwelijken en verstootingen onder Mohammedanen zijn vastgesteld bij ordonnantie.

Talamau (Goenoeng) of **Ophir,** vulkaan (2912 m.) in het Noorden van Sumatra's Westkust. Zie ook **Pasaman.**

Talang (Orang), zie **Orang Talang.**

Talang (Goenoeng), vulkaan (2597 m.) in het centrum van Sumatra's Westkust.

Talaud-Eilanden, zelfbesturend landschap in de afdeeling Sangiheen Talaudeilanden.

Taliaboe, eiland, zie onder **Soela-Eilanden.**

Talisai (Poelau), eilandje ten Noorden van de Minahasa. Het geheele eiland is in erfpacht aan de Moluksche Handelsvereeniging die er klappers aanplant en copra bereidt.

Taloe, hoofdplaats der onderafdeeling Ophir, afdeeling Agam, residentie Sumatra's Westkust.

Tamarinde (Mal., Jav. asĕm), allerwege in den archipel voorkomende fraaie schaduwboom. De vruchten worden geconfijt gegeten dan wel er wordt stroop van gekookt.

Tambelan-Eilanden, zie onder **Poelautoedjoeh.**

Tamboesai, zelfbesturend landschap in de onderafdeeling Rokan, afdeeling Bengkalis, gouvernement Oostkust van Sumatra.

Tambora, vulkaan (2850 m.) op het eiland Soembawa.

Tanahbala (Poelau), een der Batoe-eilanden, residentie Tapanoeli.

Tanahboemboe, onderafdeeling en district der afdeeling Zuid-Oostkust van Borneo, residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, onder een gezaghebber B.B. met standplaats Pagatan. De onderafdeeling bestaat uit het gelijknamige district. verdeeld in de onderdistricten Pagatan, Tjiatoeng en Satoer. Zij telt ruim 41.000 inwoners, waaronder 6 Europeanen en ruim 600 Chineezen.

Tanahdatar, afdeeling der residentie Sumatra's Westkust, onder een assistent-resident met standplaats Padangpandjang. De afdeeling is verdeeld in drie onderafdeelingen: 1. Batipoeh en X Koto, 2. Fort van der Capellen en 3. Sidjoendjoeng. Zij telt ruim 290.000 inwoners, waaronder bijna 350 Europeanen en ruim 650 Chineezen. Tanahdahar is een der drie loehaks (zie onder **Minangkabau).**

Tanahdjampea (Poelau), eilandje ten Zuiden van Salajar.

Tanahdjawa, zelfbesturend landschap in de onderafdeeling Simeloengoen der afdeeling Simeloengoen en de Karolanden, gouvernement Oostkust van Sumatra. De bevolking is Bataksch, afkomstig van het Tobameer.

Tanahmasa (Poelau), een der Batoe-eilanden, residentie Tapanoeli.

Tanahmerah, hoofdplaats der onderafdeeling Boven Digoel, afdeeling Amboina, residentie der Molukken. De plaats heeft algemeene bekendheid door het aldaar ingestelde interneeringskamp van oproerlingen.

Tanah onbekend zijn eigendomsperceelen, die in de openbare registers staan ingeschreven ten name van soms reeds een eeuw of langer geleden overleden eigenaars en thans bewoond worden door personen, die geen titel op den grond hebben, doch de voor den grond beschuldigde belasting (verponding) geregeld betalen. In ver-

band met de domeinverklaring (zie **Domein**) beschouwt men Ned.-Indië als eigenares van dien grond. Getracht wordt dezen onregelmatigen toestand te regelen door de bewoners over te halen het Inlandsch bezitsrecht op den grond te aanvaarden of indien het Vreemde Oosterlingen zijn een anderen passenden titel. Soms heeft de regeering den grond zelf in gebruik genomen nadat de bewoners bij minnelijke schikking dien ontruimd hebben. d. M. S.

Tanahpoetih, zelfbesturend landschap in de onderafdeeling Bagansiapiapi, afdeeling Bengkalis, gouvernement Oostkust van Sumatra. Het is gelegen ten Noorden van Tamboesai, aan weerskanten van de Rokan. De bevolking is van Minangkabausche afkomst.

Tandak, een vernederlandscht woord, waarmede een bepaalde soort dans wordt aangeduid, welke door ronggèngs (zie aldaar) wordt uitgevoerd. De ronggeng kan door de aanbieding van haar slendang een der toeschouwers uitnoodigen met haar te dansen. Het is onbeleefd deze uitnoodiging van de hand te slaan, tenzij men de ronggeng een gift geeft. De dans is typisch Javaansch. Soortgelijke dans wordt als krijgsdans uitgevoerd door de aanvoerders in den strijd, die voorop tandakken; als zoodanig is het tandakken niet alleen tot Java beperkt.

Tandenvijlen (Mal., Jav. Kikir). Tandenmutilatie door vijlen is een algemeen gebruik bij de inheemsche volken van den archipel. Men gebruikt hiervoor niet altijd een vijl maar ook andere instrumenten, zelfs steenen. De vorm welken men aan de tanden geeft is bij de onderscheidene volken verschillend. Dikwijls worden na het vijlen de stompen kunstmatig en blijvend zwart gemaakt. De bewerking heeft plaats wanneer het kind 8 of 9 jaar oud is, in alle geval vóór het huwelijk. Soms worden sommige tanden uit de bovenkaak weggebroken. De herkomst van dit gebruik - hetwelk met de voortschrijdende beschaving afneemt - is niet bekend.

Tandikat, zie **Singgalang.**

Tandjoeng, onderafdeeling en district met gelijknamige hoofdplaats, der afdeeling Oeloesoengai, residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, onder een ged. gezaghebber B.B. De onderafdeeling bestaat uit het gelijknamige district, verdeeld in de onderdistricten Zuid-Tabalong, Noord-Tabalong, Kloea en Oost-Doesoen en telt bijna 88.000 inwoners, waaronder 28 Europeanen en een 100-tal Chineezen. Voornaamste cultures: rijst en rubber. De inheemsche bevolking is hoofdzakelijk Dajaksch.

Tandjoengbalai, hoofdplaats van de afdeeling, van de onderafdeeling en van het zelfbesturend landschap Asahan. De plaats ligt aan de Soengai Asahan en aan den spoorweg. Er is een gemeenteraad onder voorzitterschap van den assistent-resident der afdeeling. Het aantal inwoners bedraagt bijna 9000, waaronder ruim 150 Europeanen en ruim 3000 Chineezen.

Tandjoengkarang, een opkomende, moderne plaats iets ten Noorden van de gewestelijke hoofdplaats Teloekbetoeng (Lampoengsche Districten) en 12 km. van Oosthaven, het eindpunt van den Zuid-Sumatraspoorweg.

Tandjoengpandan, hoofdplaats der afdeeling Billiton, residentie Bangka en Onderhoorigheden.

Tandjoengpinang, afdeeling en onderafdeeling met gelijknamige hoofdplaats (tevens gewestelijke hoofdplaats), der residentie Riouw en Onderhoorigheden. De afdeeling staat onder den resident en is verdeeld in vier onderafdeelingen: 1. Tandjoengpinang, 2. Karimoen, 3. Lingga en 4. Poelautoedjoeh. Zij telt ruim 298.000 inwoners, waaronder ruim 600 Europeanen en ruim 39.000 Chineezen. Voornaamste cultures: rubber en klappers, peper en gambir.

De onderafdeeling Tandjoengpinang, onder een controleur B.B., telt bijna 42.000 inwoners, waaronder bijna 350 Europeanen en bijna 15.000 Chineezen. Zij omvat de eilanden Bintan, Rempang, Galang, Batam en Boelan met omlig-

gende eilanden, de Tambelan- en Wates-eilanden, benevens het eiland Pendjantan (St. Barbe) en de Pengiki-eilanden.

De hoofdplaats Tandjoengpinang ligt op Poelau Bintan, het grootste eiland der geheel uit eilanden bestaande afdeeling. Zij telt bijna 6000 inwoners, waaronder 170 Europeanen en ruim 3600 Chineezen.

Tandjoengpoera, hoofdplaats der afdeeling Langkat en der onderafdeeling Beneden Langkat, gouvernement Oostkust van Sumatra. De plaats ligt aan den spoorweg.

Tandjoengredjeb, hoofdplaats der onderafdeeling Beraoe, afdeeling Samarinda, residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.

Tandjoengselor, hoofdplaats der afdeeling en der onderafdeeling Boeloengan, residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.

Tandjongpriok is de haven van Batavia; zie ook onder **Havenwezen.**

Tandjongseumanto en Meureubŏk, zelfbesturend landschap in de onderafdeeling Idi, afdeeling Oostkust van Atjeh, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden.

Tandjongradja, hoofdplaats der onderafdeeling Ogan-hilir, afdeeling Palembangsche Benedenlanden, residentie Palembang.

Tandoej (Tji), rivier op de Zuidgrens van de provincies West- en Midden-Java, tevens ongeveer de grens der Soendaneesche en Javaansche taalgebieden.

Tandwalvisschen. Behalve de **dolfijnen** (zie aldaar) en de **potvisch** (zie aldaar) komt in de wawateren van den archipel voor de geweldige **sabeldolfijn of orca,** die tot 10 m. lang wordt en bruinvisschen en zeehonden verslindt, zelfs groote walvisschen aanvalt en er stukken vleesch uit bijt. Ook de **ikan bawoei** komt in de Indische zeeën en in de Mahakamrivier voor.

Tanette, zelfbesturend landschap in de onderafdeeling Barroe, afdeeling Parepare, gouvernement Celebes en Onderhoorigheden. Geruimen tijd is het in dit gebied zeer onrustig geweest. Vanaf 1874 heeft het geen moeilijkheden meer opgeleverd, mede dank zij het bestuur der in 1910 overleden vorstin Wé-Tanri-Oli, die voor haar diensten tijdens de expeditie van 1904 werd begiftigd met het commandeurskruis der Orde van Oranje-Nassau.

Tangerang, district en plaats in de residentie Batavia, bekend om de hoedenindustrie (zie aldaar).

Tanggamoes of Keizerspiek (2102 m.), vulkaan in de residentie Lampongsche Districten.

Tangkawang (Mal.). Op Sumatra en Borneo veel voorkomende damar leverende boom. Uit de vruchten wordt vet bereid.

Tangkoebanprahoe (Goenoeng), vulkaan (2067 m.) op de grens der residenties Batavia en Priangan.

Tanimbar- of Timorlaoet-Eilanden. Eilandengroep bestaande uit het eiland Jamdena met omliggende eilanden, uitmakende de onderafdeeling Tanimbar-Eilanden der afdeeling Amboina, residentie der Molukken, onder een gezaghebber B.B. met standplaats Saumlakki. De onderafdeeling telt bijna 17.000 inwoners, waaronder 26 Europeanen en 100 Chineezen. De eilanden bestaan uit kalkgesteente (koraalkalk); de bevolking is heidensch en sluikharig. De kleeding is primitief, het lichaam wordt vaak getatoueerd. Zij waren tot voor kort koppensnellers en kanibalen.

Tantri, naam van een middeljavaansch fabelboek, dat vooral op Bali groote bekendheid geniet.

Tâpâ (Jav.), beteekent ascese, boete. Door den Hindoeinvloed is ook de ascese en de boetedoening op Java in zwang gekomen. In lateren tijd uitte tâpâ zich voornamelijk in kluizenaarsleven. De kluizenaar, die zich in het gebergte van de wereld afzondert noemt men kjai tâpâ.

Tapaktoean, onderafdeeling en zelfbesturend landschap met gelijknamige hoofdplaats der afdeeling Westkust van Atjeh, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden, onder een kapitein der infanterie. De onderafdeeling bestaat uit de zelfbesturende landschappen: Koealabateë, Soesoh, Blangpidië, Manggéng, Lhŏkpawŏh-Noord, Labohan-

Tanimbareesche hoofdtooi.

Hoofdtooi van de Tanimbar Eilanden.

adji, Meukek, Lhōkpawōh-Zuid, Samadoea en Tapaktoean, en telt bijna 65.000 inwoners, waaronder 56 Europeanen en 360 Chineezen. De voornaamste cultures zijn die van rijst, rubber en klapper. De bevolking van het landschap is Minangkabausch.

Tapalang, zelfbesturend landschap gedeeltelijk ressorteerende onder de onderafdeeling Mamoedjoe, gedeeltelijk (het Toradja-gebied) onder de onderafdeeling Boven-Binoeang en Pitoe'oeloema-Salo der afdeeling Mandar, gouvernement Celebes en Onderhoorigheden.

Tapanoeli, residentie met hoofdplaats Sibolga. Het gewest is verdeeld in 4 afdeelingen: 1. Sibolga en Ommelanden, 2. Nias, 3. Padangsidimpoean en 4. Bataklanden. Het telt ruim 1 millioen inwoners, waaronder 850 Europeanen en 5700 Chineezen.

De residentie is zeer bergachtig; het gebergte is een onderdeel van de Boekit Barisan. De voornaamste toppen zijn de Datoek Oeloe Darat (2157 m.), de Datoek Simanoekmanoek (2150 m.) op de grens van de Oostkust van Sumatra, de Datoek Tampoelon Andjing (2008 m.), de Sorik Marapi (2145 m.), de Goenoeng Malintang (2262 m.) en de Goenoeng Koelaboe (2172 m), de beide laatste op de grens van Sumatra's Westkust. De Toba hoogvlakte is van 1000 tot 1400 m. hoog. De weinige rivieren van eenig belang welke aan de Westkust uitmonden zijn de Batang Toro en de Batang Gadis.

De voornaamste cultuur is die van rijst (op sawah's en droge gronden). Ook koffie, klappers en rubber zijn van belang. Inzameling van boschproducten (benzoë) is een belangrijk middel van bestaan. De veestapel is er belangrijk. Het gebied is doorkruist met goede autowegen.

De residentie maakte vroeger deel uit van het gouvernement Sumatra's Westkust, doch werd in 1906 tot een afzonderlijk gewest verheven.

Het Rijnsche Zendelinggenootschap verricht hier uitgebreide werkzaamheden (zie ook onder **Zending**). De inheemsche bewoners zijn in het algemeen Bataks (zie aldaar).

Tapiocameel. Oorspronkelijk werd dit meel alleen door de Inlandsche bevolking bereid, die het aan Chineezen verkocht. Het meel werd dan soms nog door de Chineezen gezuiverd en daarna uitgevoerd. Eerst in deze eeuw zijn enkele groote ondernemingen opgericht, die de cassave (Katila pohong) zelf aanplanten, (res. Kediri, Malang, Batavia), terwijl ook allerlei grootere en kleinere fabrieken de grondstof van de Inlandsche bevolking opkoopen. De productie van cassavemeel is in de laatste jaren sterk toegenomen. Was de uitvoer een twintigtal jaren geleden ongeveer 50.000 ton, in 1931 bedroeg die 194.562 ton ter waarde van *f* 12 millioen.

Cassave wordt overal door de Inlandsche bevolking aangeplant, ook als voedingsmiddel. In sommige streken is de Inlandsche meelbereiding van groot belang (West- en Oost-Java, Kediri), al geschiedt die op zeer primitieve wijze. De cassavewortels worden schoongewaschen, geraspt met dikwijls zeer primitieve raspen, en gezeefd. De geraspte pulpbrei wordt dan herhaalde malen gewasschen en uitgekneed en het wegvloeiende water in potten gedaan om te bezinken. Dan giet men het water af, wascht de vaste stof opnieuw met schoon water, laat de vloeistof opnieuw bezinken enz. en droogt het verkregen meel ten slotte in de zon. Ook in de fabrieken komt de bereiding op hetzelfde neer, doch men werkt daar met machinaal bewogen waschtrommels en goede raspen en met bezinkgoten of groote bezinkbakken. De kwaliteit van het fabrieksmeel is door de zorgvuldiger bereiding veel beter dan dat in de kampong door de Inlandsche bevolking wordt gemaakt. Om een goede kwaliteit te verkrijgen, dient de fabriek te beschikken over voldoende, helder water. Men bereidt gewoonlijk tapioca-flake en paarl-

tapioca in verschillende sorteeringen.

In 1915 is de Fabriekenordonnantie (zie aldaar) van toepassing verklaard op ondernemingen voor de bereiding van cassavemeel en andere cassaveproducten in de toenmalige residenties Kediri en Pasoeroean, indien die ondernemingen berusten op overeenkomsten met de Inlandsche bevolking tot inhuur van gronden of tot opkoop van gewas. d. M. S.

Tapir. De familie der tapirs behoort tot de orde der onevenhoevigen. Zij hebben echter aan de achterpooten drie, aan de voorpooten vier teenen. De neus is als het ware een kleine slurf. Op Sumatra en Borneo (en op Malaka) komt de **Indische tapir** (Mal. tenok, babi aloe, babi gadjah, koeda ajer) voor. Hij wordt tot 2½ m. lang en is circa een m. hoog. Hij is zwart met een wit middenlijf.

Tarakan (Poelau), eiland ressorteerende onder de onderafdeeling Tidoengsche Landen, afdeeling Boeloengan, residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. Het eiland heeft bekendheid door zijn petroleumrijkdom en de vestiging van de Bataafsche Petroleum Maatschappij aldaar.

Taraté (Jav.), **Teratai** (Mal.), een lotussoort met ronde bladeren en lichtroode bloemen, gekweekt als sierplant en voor de eetbare zaden.

Tarékat, van het Arabische woord tarikah is de naam voor Moslimsche mystieke broederschappen (zie **Islam** onder **Mystiek** en **Pan-Islamisme**).

Taroem (Tji), de grootste rivier in de provincie West-Java, ontspringt in de residentie Priangan ten Zuiden van Madjalaja. Het grootste gedeelte van haar stroomgebied ligt in de residentie Batavia. De deltamonding komt uit in de Java-Zee, ten Noordoosten van Batavia.

Taroema, het oudst bekende Hindoerijk in den archipel, in West-Java. De naam van de Tji Taroem [zie **Taroem (Tji)**] herinnert er nog aan. Taroema bestond reeds in het begin der 5e eeuw (wellicht nog

eerder) toen koning Poernawarman er regeerde. In de 7e eeuw wordt er geen melding meer van gemaakt. (Zie ook onder **Java**).

Taroetoeng, hoofdplaats der onderafdeeling Silindoeng, afdeeling Bataklanden, residentie Tapanoeli. De plaats heeft een koel klimaat (1076 m.), is gelegen aan den autoweg Padang-Medan en is door goede autowegen met de overige deelen van het gewest verbonden.

Tarwe. De cultuur van tarwe is in Indië van weinig of geen belang.

Tasikmalaja, regentschap, district en onderdistrict met gelijknamige hoofdplaats der residentie (afdeeling) Priangan, provincie West-Java. Het regentschap heeft de volgende districten: Tasikmalaja [onderdistricten Tasikmalaja, Indihiang, Kawaloe (Mangkoeboemi)], Tjiawi (onderdistricten Tjiawi, Radjapolah, Tjisajong, Pagerageung), Singaparna (onderdistricten Singaparna, Leuwisari, Tjigalontang, Soekaradja), Taradjoe (onderdistricten Taradjoe, Sodonghilir, Salawoe), Tjikatomas [onderdistricten Tjikatomas, Tjikalong, Bengkok (Salopa)], Karangnoenggal (onderdistricten Karangnoenggal, Parakanhondje, Tjibalong, Bantarkalong), Tjidjoelang (onderdistricten Tjidjoelang, Tjimerak, Tjigoegoe, Langkaplantjar), Pangandaran (onderdistricten Pangandaran, Parigé, Padaherang, Kalipoetjang), Bandjar (onderdistricten Bandjar, Bandjarsari, Pamaritjan, Tjimaragas) en Manondjaja (onderdistricten Manondjaja, Tjineam, Tjibeureum).

Het telt ruim 887.000 inwoners, waaronder bijna 750 Europeanen en ruim 4600 Chineezen.

De hoofdplaats Tasikmalaja heeft een aangenaam, koel klimaat en ligt aan den spoorweg Batavia, Bandoeng, Jogjakarta. Tasikmalaja is door een stoomtram verbonden met Singaparna.

Tasman (Abel Janszoon), geboren vermoedelijk in 1603 in Lutjegast (Groningen), overleden te Batavia in 1659, vertrok in 1633 voor het eerst naar Indië. Aldaar voer hij voornamelijk in de Molukksche wateren. Tijdens zijn tweede ver-

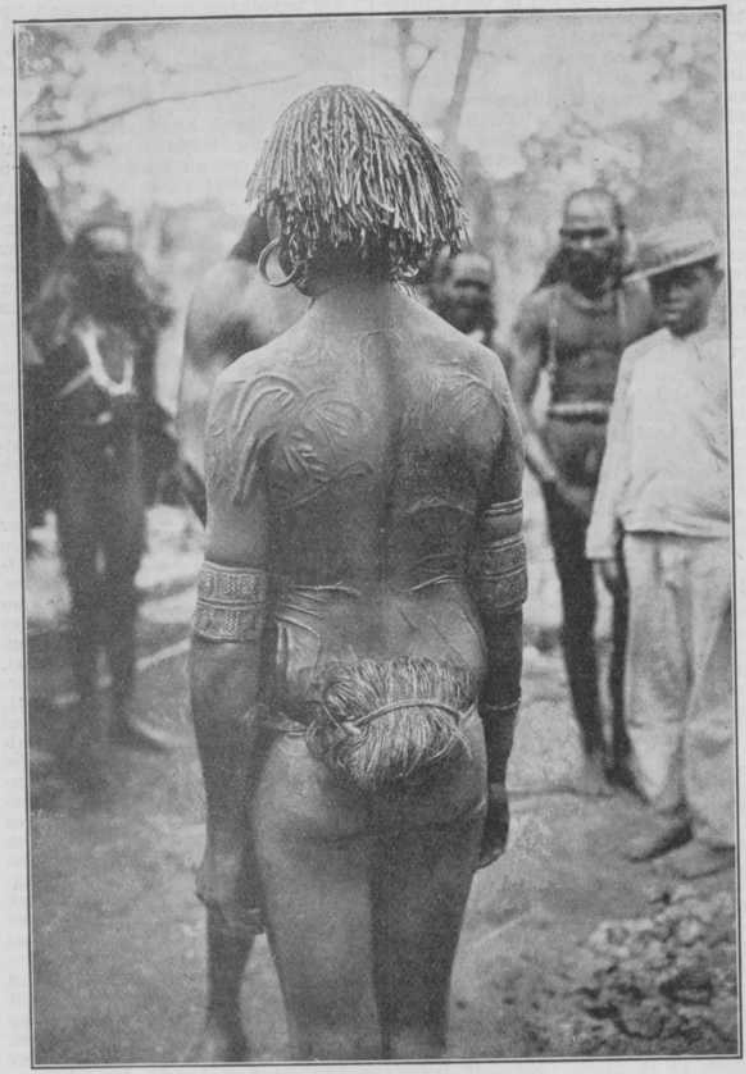

Vrouw met litteeken-tatoeage — Zuid-Nieuw-Guinee.

blijf in Indië voer hij in de Chineesche en Japansche wateren. Gedurende dezen tijd van zijn dienst maakte hij zich meermalen zeer verdienstelijk. In de jaren 1642/43 maakte hij als schipper-commandeur zijn eerste ontdekkingsreis naar Australië; de tweede volgde in 1644. In hetzelfde jaar werd hij lid van den raad van justitie te Batavia. In 1648 voer hij als bevelhebber eener vloot van acht schepen om tegen de Spanjaarden te ageeren. Deze tocht was een teleurstelling, wijl zij in geenen deele aan de verwachtingen beantwoordde. In 1652 werd hij uit den dienst ontslagen. Tasman's groote verdienste ligt in zijn verkenningstochten naar Australië, hetwelk hij geheel omvoer. De namen Nieuw-Holland, Nieuw-Zeeland, Tasmania, enz. houden de herinnering hieraan levendig.

Tatoeëeren is een over de geheele wereld verbreid gebruik. Het bestaat uit het versieren van de huid met figuren en afbeeldingen door insnijding en inwrijving met een kleurstof. Behoudens bij de beschaafde bewoners van Java, Sumatra en Celebes is het tatoeëeren in nagenoeg den geheelen archipel in zwang, al neemt dit gebruik af naarmate de beschaving vorderingen maakt. Het doel is gewoonlijk versiering, maar soms ook een teeken van rouw, van moed (Kajans op Borneo), van lidmaatschap van een bondgenootschap, van stand, enz.

Tawaeli, zelfbesturend landschap in de onderafdeeling Donggala der gelijknamige afdeeling, residentie Manado. De bevolking bestaat uit Toradja's.

Tebingtinggi, onderafdeeling, district en onderdistrict met gelijknamige hoofdplaats der afdeeling Palembangsche Bovenlanden, residentie Palembang. De onderafdeeling bestaat uit het gelijknamige district, verdeeld in de onderafdeelingen Tebingtinggi, Ampatlawang, Keban en Lintang. Zij telt ruim 60.000 inwoners, waaronder 77 Europeanen en circa 370 Chineezen.

De bevolking heeft geruimen tijd onrust veroorzaakt, zoodat er reeds in 1839 een militaire bezetting kwam, welke eerst in 1907 werd opgeheven. De hoofdplaats ligt aan de Moesi.

Tebingtinggi, hoofdplaats der onderafdeeling Padang en Bedagai, afdeeling Deli en Serdang, gouvernement Oostkust van Sumatra. Er is een gemeenteraad onder voorzitterschap van het hoofd der onderafdeeling. De plaats telt ruim 10.000 inwoners, waaronder 115 Europeanen en bijna 4500 Chineezen. Zij ligt aan den spoorweg met een zijlijn (stoomtram) naar Pematang siantar).

Tebingtinggi (Poelau), eiland in de Straat van Malaka, aan de Brouwerstraat of Selat Pandjang (Bengkalis). De belangrijke vischersplaats Selatpandjang (zie aldaar) ligt op dit eiland. Zie ook onder **Panglong.**

Tegal, regentschap met gelijknamige hoofdplaats en district der residentie (afdeeling) Pekalongan, provincie Midden-Java. Het regentschap bestaat uit de districten Tegal (onderdistricten Mangkoekoesoeman, Tegalsari, Soemoerpanggang, Kramat), Adiwerna (onderdistricten Adiwerna, Doekoehtoeri, Talang, Taroeb), Soeradadi (onderdistricten Soeradadi, Waroeredjo), Slawi (onderdistricten Slawi, Lebaksioe, Kalibakoeng, Pangkah (onderdistricten Pangkah, Kedoengbanteng), Balapoelang (onderdistricten Balapoelang, Margasari, Pagerbarang), Boemidjawa (onderdistricten Boemidjawa, Bodjong, Djedeg), Djatinegara (onderdistricten Djatinegara, Diwoeng. Het telt bijna 671.000 inwoners, waaronder bijna 2000 Europeanen en bijna 8000 Chineezen. Cultures: rijst; suikerfabrieken.

De hoofdplaats Tegal ligt aan zee en aan den stoomtram en telt ruim 43.000 inwoners, waaronder 1300 Europeanen en 3300 Chineezen. Er is een stadsgemeenteraad onder voorzitterschap van den burgemeester. Het ligt in de bedoeling het ambt van burgemeester van Tegal op te heffen en diens functie

op te dragen aan den assistent-resident.

Telagabodas (Goenoeng), vulkaan (2201 m.), ten Zuidoosten van Garoet, residentie Priangan, met bekend kratermeer.

Telefoon, zie **Post-, Telegraaf- en Telefoondienst.**

Telegraaf, zie **Post-, Telegraaf- en Telefoondienst.**

Tello (Poelau), zie **Poelautello.**

Teloekbetoeng, afdeeling en onderafdeeling met gelijknamige hoofdplaats (tevens gewestelijke hoofdplaats) der residentie Lampongsche districten. De afdeeling Teloekbetoeng valt samen met het gewest. (Zie **Lampongsche Districten**). De gelijknamige onderafdeeling bestaat uit het gebied van de hoofdplaats Teloekbetoeng, het gebied van de Javanen-kolonisatie Gedongtataän (zie onder **Kolonisatie**) en het gebied van de marga's Dataran, Pasisir Radjabasa (Ketiboeng), Ratoe, Legoen, Ketiboeng, Telok, Balau, Wai Semah, Saboe Menanga, Ratai, Poendoeh, Pedada, Merakbatin, Tegineneng, Badak, Poetih en Limau. De onderafdeeling telt bijna 146.000 inwoners, waaronder 670 Europeanen en 8800 Chineezen.

Cultures: rijst, rubber, koffie.

De gewestelijke hoofdplaats Teloekbetoeng telt ruim 25.000 inwoners, waaronder 420 Europeanen en bijna 4000 Chineezen.

Temanggoeng, regentschap, district en onderdistrict met gelijknamige hoofdplaats, der residentie (afdeeling) Këdoe, provincie Midden-Java. Het regentschap bestaat uit de districten Temanggoeng (onderdistricten Temanggoeng en Tembarak), Kaloran (onderdistricten Kaloran, Kandangan en Gemawang), Pringsoerat (onderdistricten Pringsoerat, Pingit en Kranggan), Parakan (onderdistricten Parakan, Kedoe, Ngadiredjo en Boeloe) en Tjandiroto (onderdistricten Tjandiroto, Djoemo, Bedjen en Tretep). Het telt ruim 279.000 inwoners, waaronder 340 Europeanen en 4350 Chineezen. De vulkanen Soembing, Sindoro en Prahoe liggen in dit ressort.

Cultures: rijst en tabak. De Kali Progo ontspringt op den Sindoro.

Tembësi, groote zijrivier van de Batanghari, ontspringt op de helningen van de Goenoeng Mesoerai (residentie Djambi). Zie ook onder **Sumatra.**

Tembilahan, hoofdplaats der onderafdeeling Inderagirische Benedenlanden, afdeeling Inderagiri, residentie Riouw en Onderhoorigheden.

Temiëng, onderafdeeling der afdeeling Oostkust van Atjeh, gouvernementen Atjeh en Onderhoorigheden, onder een controleur B.B. met standplaats Koealasimpang. De onderafdeeling bestaat uit de zelfbesturende landschappen: Karang, Soengei Ijoe, Zuidelijk Boven-Temiëng (Kedjoeroean Moeda) en Zuidelijk Beneden-Temiëng (Soetan Moeda) en telt ruim 43.000 inwoners, waaronder 255 Europeanen en 3200 Chineezen. („Kedjoeroean" is in het algemeen de titel in deze onderafdeeling voor de landschapshoofden).

Cultures: rijst, rubber en peper.

Temoe (Temoe Lawak, enz), zie **Curcuma.**

Tenggarong, hoofdplaats der onderafdeeling West-Koetai, afdeeling Samarinda, residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. Te Tenggarong zetelt tevens de sultan van Koetai. (Zie ook **Koetai**).

Tënggër-Gebergte (2770 m.) op de grens der residenties Malang en Probolinggo. Een bekende vulkaan in dit vulkanische gebergte is de Goenoeng Bromo (2292 m.). De bekende plaatsjes Tosari (1777 m.) en Nongkodjadjar zijn op dit gebergte gelegen. Een bekende hoogvlakte is de „Dasar" of „Zandzee". Zie ook onder **Malang.**

Tenggëreezen zijn daarom merkwaardig, wijl zij zijn te beschouwen als de afstammelingen van de Hindoe-Javanen van Modjopahit, welke toen de Islam veld won zich in het Tenggergebergte afzonderden. Zij wonen er thans in een 24-tal dorpen. (Het bekende Tosari is er een van; een ander bekend plaatsje aldaar is Nongkodjadjar). De Tenggereezen wijken in gods-

dienst, zeden en gewoonten nog sterk af van de geïslamiseerde Javanen, hoewel de Islam thans ook ook onder hen vorderingen maakt. Zij zijn nog Hindoesch-animistisch aangelegd. Bekend is het nog in zwang zijnde groote Bromo (Brahma)-feest, waarbij offers in den krater van den Goenoeng Bromo worden geworpen. Hierbij wordt wijwater aangedragen in oude Zodiakbekers (plengbekers gedateerd tusschen 1327 en 1353 A.D.) door hun priesters (doekoens). De huizen hebben hun asrichting naar den Bromo; de dooden worden met het voorhoofd gekeerd naar den Bromo begraven.

Tĕnggiling, zie **Schubdieren.**

Tengkawang, zie **Minjak Tĕngkawawang.**

Tenimber Eilanden, zie **Tanimbar Eilanden.**

Tentoonstelling (Internationale Koloniale) te Parijs in 1931. Hieraan nam Ned.-Indië op onbekrompen wijze deel. Het Ned.-Indische paviljoen was een der glanspunten der tentoonstelling. Ook de inrichting der expositiezalen werd om hare kunstzinnige en overzichtelijke indeeling zeer geroemd. Een veelvuldig gebruik werd gemaakt van z.g. „levende graphieken", die een suggestief beeld gaven van den omvang en het belang der Indische cultures en van den Indischen handel. Van alle zijden werd de meest mogelijke medewerking verkregen. Op Bali en in Midden-Java werden onder deskundige leiding omvangrijke afgietwerken verricht. Balische dansers en danseressen werden uitgezonden. Het Koninklijk Bataviaasch Genootschap stond vele kostbare voorwerpen uit zijn verzameling aan de tentoonstelling in bruikleen af. Scheepvaart en spoorwegmaatschappijen verleenden alle medewerking voor het vervoer van de voor de tentoonstelling bestemde goederen.

Den 28 Juni 1931 werd het Nederlandsch paviljoen met zijn geheelen kostbaren inhoud door brand verwoest. Onmiddellijk werd begonnen met den bouw van een nieuw paviljoen, zij het op bescheidener leest geschoeid. Van alle zijden werd medewerking toegezegd. Reeds 18 Augustus 1931 kon het nieuwe paviljoen worden geopend. Dat de Nederlandsche en Nederlandsch-Indische inzendingen groote belangstelling hadden gewekt bleek uit de talrijke gevraagde inlichtingen.

Terèmpa, hoofdplaats der onderafdeeling Poelautoedjoeh, afdeeling Tandjoengpinang, residentie Riouw en Onderhoorigheden.

Termieten of Witte Mieren (Mal. **rajap**) behooren tot de orde der **oervleugeligen.** Dit blijkt reeds uit de gevleugelde **larons,** die in den regentijd uitzwermen. De vleugels breken spoedig af en bij paren graven ze een hol om daarin een nieuwe termietenkolonie te vormen, waarvan zij de koning en de koningin worden. Het achterlijf van het wijfje wordt zeer groot, zoodat het een groot aantal eitjes kan bevatten. Uit de eitjes komen de blinde, vleugellooze diertjes, die als witte mieren bekend zijn en geduchte schade aan huis en inboedel kunnen toebrengen. Hieruit ontstaan later weer de gevleugelde larons, die zich voortplanten. Voor dat zij in dat stadium zijn kunnen zij dat niet. Zij zorgen voor de hulpelooze koning en koningin en voor de eieren en larven. Zij maken de bekende harde aarden nesten: in een afzonderlijke cel worden de kleine koning en de groote koningin opgeborgen. De witte mieren kweeken op een eigenaardige wijze **schimmels** die tot voedsel dienen. Evenals de mieren (zie aldaar) verzorgen zij ook andere insecten als **gasten.** Onder de witte mieren heeft men **werksters** en **soldaten.** De laatste hebben een grooteren kop en sterke kaken; zij zorgen voor de verdediging. De witte mieren zijn lichtschuw; daarom bouwen zij voor werkzaamheden boven den grond overdekte gangen.

Ternate, afdeeling en zelfbesturend landschap met gelijknamige hoofdplaats der residentie der Molukken. In Mei 1934 werd de aftredende gouverneur der Molukken (zie aldaar het slot) vervangen door

een resident. De **afdeeling Ternate** werd onder een gouverneur, bestuurd door een resident, welke thans ongetwijfeld zal zijn vervangen door een assistent-resident. De afdeeling bestaat uit 12 onderafdeelingen: 1. Ternate, 2. Djailolo, 3. Weda, 4. Tobelo, 5. Batjan, 6. Soela-eilanden, 7. Manokwari, 8. Sorong, 9. Schouten-eilanden, 10. Jappengroep, 11. Hollandia, 11. West-Nieuw-Guinee. Zij telt circa 493.000 onwoners, waaronder ruim 1000 Europeanen en ruim 3700 Chineezen. Het hoofdvoedsel der inheemsche bevolking is sago, welke de sagobosschen op Halmahera, Batjan-, Obi- en Soela-eilanden overvloedig leveren. Aan sagoteelt is dus nog geen behoefte. Rijst wordt in geringe hoeveelheid op droge velden geteeld, evenzoo tweede gewassen. Een belangrijk middel van bestaan is ook de inzameling van boschproducten (rotan, damar, gomcopal). Houtaankap heeft plaats op Halmahera (ebbenhout) en de Soela-eilanden. De zeevisscherij is van zeer groot belang.

Het gebied van het zelfbesturende **landschap Ternate** bestaat uit: 1. het eiland Ternate met Hiri; 2. de tusschen Tidore en Batjan gelegen eilanden Moti, Makian, de Kajoa- en Goraitji-groepen; 3. het Noorder-schiereiland van Halmahera met omliggende eilanden tot aan de Ternataansch-Tidoreesche grens, bepaald door een lijn van Tofongo op de Oostkust af recht naar den oorsprong van de rivier Kajasa en verder langs den rechter (Noorder)-oever van die rivier tot aan de Westkust gaande; 4. de eilanden Morotai en Rau c.a., Noord-Oost van Noord-Halmahera gelegen; 5. het Zuidelijk schiereiland van Halmahera met aanliggende eilanden, Zuidelijk van het Tidoreesch gebied, gescheiden door een grenslijn van Foja op de Oostkust recht naar Djojopa op de Westkust gaande; 6. de eilanden bezuiden Zuid-Halmahera en verder aan den ingang van Straat Patientie en in die Straat gelegen, waaronder Damer c.a.; 7. de eilanden Majo en Taifore, halverwege tusschen Ternate en Kema (Celebes) gelegen; 8, de Soela-eilanden.

De **onderafdeeling Ternate,** onder een gezaghebber B.B., bestaat uit de eilanden Ternate, Hiri, Majo, Taifore, Tidore, Maitara, Pilonga, Mare, Pasirradja, Moti, Makian, Waidoba en Taneti, zoomede de Kajoagroep en Goraitji-eilanden.

Voor de geschiedenis van Ternate zie onder **Molukken.**

Op het eiland Ternate, waarop zich de hoofdplaats Ternate bevindt, verheft zich de Piek van Ternate, een werkzame vulkaan.

Teroeboek (Mal.) of **Troeboek,** zie onder **Haring.**

Tèrong (Mal.), aubergine, wordt veel geteeld; de vruchten worden gekookt of gebakken als groente gegeten.

Tèrong Blanda, ook wel **Terong Djëpan** genoemd. Een boomheester welke in de bergstreken wordt geteeld om de smakelijke rinsige vruchten, welke rauw met suiker of gestoofd worden gegeten.

Teunom, zelfbesturend landschap in de onderafdeeling Meulaböh, afdeeling Westkust van Atjeh, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden. Een landschap dat vóór 1898 veel last heeft veroorzaakt.

Teupah, zelfbesturend landschap in de onderafdeeling Simeuloeë, afdeeling Westkust van Atjeh, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden. De bevolking is van Minangkabauschen oorsprong.

Thedens (Johannes), geboren te Friederichstadt omstreeks 1680, overleden te Batavia 19 Maart 1748, vertrok in 1697 als soldaat naar Indië, trad in 1702 in burgerlijken dienst, doorliep de gewone rangen, werd in 1736 ordinaris lid van den raad van Indië. Na het vertrek van den afgetreden gouverneur-generaal Valckenier, werd Thedens door den raad van Indië tot dit ambt gekozen, hetwelk hij van 1741-1743 vervulde tot de komst van Valckenier's opvolger Van Imhoff. Tijdens zijn bewind hadden de ernstige onlusten der Chineezen in Midden-Java (beleg van Semarang) plaats, werwaarts zij zich hadden verplaatst na de moordpartij op de Chineezen

te Batavia onder Valckenier's bewind.

Thee. Dit gewas is afkomstig uit China en raakte eerst in de zeventiende eeuw als medicijn en genotmiddel in Europa meer bekend. In Ned.-Indië is de thee ongeveer in 1829 ingevoerd, waarbij Jacobson, een keurmeester van de Chineesche thee voor de Nederlandsche Handelmaatschappij, zich zeer verdienstelijk maakte. Ook deze cultuur is van Gouvernementswege begonnen en werd met de invoering van het cultuurstelsel (zie aldaar) uitgebreid. Veel baten heeft het Gouvernement niet van deze gedwongen cultuur gehad. De tuinen werden ten slotte overgegeven aan particuliere exploitanten, die het product tegen een bepaalden prijs aan het Gouvernement moesten leveren. Nadat reeds eerder de Gouvernementscultuur voor alle gewesten van Java met uitzondering van de toenmalige gewesten Preanger Regentschappen, Cheribon en Bagëlân was ingetrokken, werd die van 1860 af geheel verlaten. De opbrengst was van weinig belang en gaf toenmaals zoo goed als geen winst. De theetuinen werden daarna aan particuliere ondernemers verhuurd, welke huur later na 1870 (zie **Agrarische Wet**) in erfpacht werd omgezet. Talrijke theeondernemingen, er zijn thans een paar honderd ondernemingen, werden daarna op Java vooral in West-Java op erfpachtsperceelen opgericht, terwijl in deze eeuw ook in de Buitengewesten goede theegronden werden gevonden (Sumatra's Oostkust, Sumatra's Westkust, Palembang). Verder wordt in West-Java in de laatste jaren ook door de Inlandsche bevolking op groote schaal thee aangeplant. Meestal is die aanplant gestimuleerd door de Europeesche ondernemingen, die het gewas opkoopen en op die wijze hun product kunnen vermeerderen, als uitbreiding van den eigen aanplant door gebrek aan erfpachtsgronden niet meer mogelijk is.

De theeheester is een overjarig gewas behoorende tot de familie der Guttiferae. Vroeger werd alleen Chineesche thee verbouwd, sedert 1873 ook de Assamthee, doch daar de thee door zaad wordt voortgeplant, komen vele natuurlijke en kunstmatige kruisingsproducten voor. In vroegere aanplantingen kwamen allerlei soorten door elkaar voor, China, Assam, Ceylon en allerlei hybriden, zoodat men moest oogsten van onderling zeer verschillende theeheesters en ook in het theeproduct allerlei soorten door elkaar gemengd waren. In den laatsten tijd tracht men den aanplant zuiver te houden en kweekt men het plantmateriaal op afgezonderd gelegen plekken, omringd door bosch, waardoor bestuiving met stuifmeel van andere theesoorten vrijwel uitgesloten is. Ook het enten wordt wel toegepast om een goede soort te behouden. Een tiental maanden na het uitzaaien wordt het theeplantje overgebracht naar de theetuinen. Deze worden aangelegd op de berghellingen soms zelfs tot 7000 voet hoogte. Niettemin heeft men in het regentschap Buitenzorg en elders soms veel lager gelegen tuinen. Meestal is de hoogte ongeveer 2000-4000 voet. Thee heeft veel regen en zonneschijn noodig, doch de wortels kunnen geen overvloed van water verdragen. De theetuin wordt daarom grondig van al het opgaand geboomte gezuiverd, van draineergoten voorzien en bewerkt; oude theetuinen, die opnieuw beplant worden, worden geraseerd en bemest, vooral ook met groenbemesters. Waar noodig worden inspectie en afvoerwegen aangelegd. Afvoergoten worden gemaakt voor afvoer van het overtollige regenwater, op hellend terrein worden terrassen aangelegd, om afspoeling van den bouwkruin te voorkomen. Voor den aanplant worden plantgaten gemaakt, waarin de theeplantjes met de inmiddels uitgezuurde en eventueel van mest voorziene uitgegraven aarde worden uitgezet op afstanden van ongeveer 1 meter. Theeheesters kunnen vrij hoog worden, van 3 tot 12 meter al naar de soort, doch gewoonlijk houdt men de plant op

Theetuin op West-Java.

een hoogte van ongeveer 1 meter om den pluk en het onderhoud te vergemakkelijken. In de eerste jaren eischt de tuin veel onderhoud door het opkomende onkruid, later als de planten grooter worden en schaduw geven wordt dit minder. Gewoonlijk maakt men tusschen de planten kleine kuilen, waarin het onkruid en andere plantenafval wordt opgezameld om voor mest te dienen. Ook verdere bewerking en soms bemesting van den tuin is noodig, terwijl de heester geregeld gesnoeid moet worden om den goeden vorm der planten, die voor het plukken en den groei veranderd is, en de goede hoogte te behouden. Ook doode takjes moeten worden verwijderd. De overplanting heeft gewoonlijk tegen het begin van den Westmoesson plaats, in het derde jaar begint men met oogsten en in het zesde is de tuin gewoonlijk op volle productie. Bij goed onderhoud blijft de theetuin dan soms eenige tientallen jaren voldoende product opleveren. Het theeblad behoort voorzichtig met de vingers te worden geplukt. Dit geschiedt gewoonlijk door vrouwen en kinderen. De fijnste thee verkrijgt men van de uiterste stengeldeeltjes met een drietal pas uitgekomen blaadjes. Al naar den stand der markt worden verder behalve dit topblad ook de oudere, grovere blaadjes geplukt. De Inlandsche bevolking rist soms gemakshalve in haar eigen aanplantingen alle bladen tegelijk van een tak af, hetgeen uiteraard noch den plant, noch den te verkrijgen prijs voor de thee ten goede komt. Ook na den pluk mogen de groene blaadjes niet ruw behandeld worden. Een klein deel van den oogst wordt bereid, ook door de Inlandsche bevolking zelve, tot groene thee. Dadelijk na den pluk worden de bladen dan in ijzeren pannen sterk verhit en daarna gerold en gedroogd. Men verkrijgt daardoor een slecht soort thee, die ook veel ongezonder schijnt te zijn dan de andere thee, de zwarte thee. Deze thee wordt bereid in de Europeesche of Chineesche theefabrieken door de bladen achtereenvolgens te verflensen, te rollen, te fermenteeren en te drogen. Voor het verflensen worden de blaadjes uitgespreid in de zon of kunstmatig gedroogd tot zij voldoende slap zijn om gerold te kunnen worden. Het rollen geschiedde vroeger met de hand, thans machinaal, waarbij echter een zekere deskundigheid noodig is en alle ruwheid moet worden vermeden. Na het rollen wordt de thee gezeefd en de grootere soorten nog een of tweemaal gerold. Het fermenteeren daarna heeft ten doel de door het rollen goed vermengde sappen en andere bestanddeelen van het theeblad op elkaar te laten inwerken, waardoor geur, smaak en kleur van de thee worden verkregen. Het drogen van thee geschiedde vroeger boven vuren, thans geschiedt dit met verwarmde lucht. De duur van het drogen moet voor elke theesoort, ook in verband met de voorafgegane bewerking geregeld worden om de beste qualiteit te verkrijgen. Daarna wordt de thee nog met de hand van vreemde bestanddeelen als takjes en ander vuil gezuiverd en dan machinaal gesorteerd door zeven, waardoor eerst de fijnste thee en ten slotte de grofste thee wordt verkregen. Ook bij den pluk en het rollen zijn de verschillende bladsoorten en de fijnere en grovere soorten al uit elkaar gehouden. Men onderscheidt voor de Europeesche markt allerlei soorten, die weer verschillende tusschenvormen hebben. Pecco of pekoe is de duurste soort, verkregen uit de fijnste theebladen, de jongste pas uitgeloopen blaadjes. Verder pecco-souchon, pecco-souchon ordinair, souchon enz. enz. Van pluk tot het einde van de bereiding verloopen gewoonlijk een drietal dagen. De bereide thee wordt voorloopig opgeborgen in groote houten kisten tot er voldoende bij elkaar is van een soort om die te verpakken, hetgeen tegenwoordig meestal in kistjes van triplexhout geschiedt. In hoofdzaak wordt de thee naar Londen en Amsterdam gebracht. De opbrengst van een theetuin hangt voor een groot deel van de

wijze van plukken af en kan daarom zeer uiteenloopen. Allerlei andere omstandigheden, als klimaat, zeehoogte, theesoort enz. zijn uiteraard ook van invloed. De uitgestrektheid van den ondernemingsaanplant in productie op Java bedroeg in 1931 ongeveer 90.000 H.A., die op Sumatra 22.000 H.A. met een productie van ongeveer 81.000 ton thee, waarin de thee door de ondernemingen van de bevolking opgekocht begrepen is. De totale uitvoer in 1931 bedroeg 89.788 ton ter waarde van *f* 60.000.000. Daar de prijzen in 1931 opnieuw daalden van 45 tot 23 cent per pond, leverde de productie voor vele ondernemingen verlies op. Slechts enkele gunstig gelegen ondernemingen kunnen bij dergelijke prijzen blijven bestaan. De bevolkingsaanplantingen worden op vele plaatsen verwaarloosd. Voor het natte theeblad wordt niet veel meer dan een cent per pond betaald, terwijl in goede jaren soms tienmaal zooveel kan worden bedongen. Wetenschappelijke onderzoekingen op het gebied van deze industrie worden voornamelijk op het proefstation te Buitenzorg verricht. d. M. S.

Timor en Onderhoorigheden, residentie bestaande uit 4 afdeelingen: 1. Timor en Eilanden, 2. Soemba, 3. Flores, 4 Soembawa. Het gewest telt bijna 1.700.000 inwoners waaronder bijna 1000 Europeanen en bijna 7000 Chineezen. De gewestelijke hoofdplaats is Koepang. Voor verdere bijzonderheden nopens dit eilanden-gewest zie op de namen der afdeelingen en onderafdeelingen.

Timor en Eilanden, afdeeling der residentie Timor, onder een assistent-resident met standplaats Koepang. De afdeeling omvat het Nederlandsche gedeelte van het eiland Timor, de Sawoe- en Roti-eilanden, het eiland Semaoe en kleinere eilanden. Het is verdeeld in 5 onderafdeelingen: 1. Koepang, 2. Roti, 3. Zuid-Midden-Timor, 4. Noord-Midden-Timor en 5. Beloe. Zij telt bijna 443.000 inwoners, waaronder bijna 500 Europeanen en bijna 3700 Chineezen. Het eiland Timor is zeer bergachtig en vulkanisch. De hoogste top op het Nederlandsche gebied is de Goenoeng Moetis (2345 m.), op het Portugeesche deel de Goenoeng Ramelaoe (2950 m.). Het Noordelijk deel van het eiland, benevens een enclave in het Zuidelijk gedeelte zijn Portugeesch gebied en vormen een gouvernement. In het Zuidelijk gedeelte is het in den Oostmoesson overdag zeer warm, doch kunnen de nachten koel zijn. Het is vrij vruchtbaar.

De inheemsche bevolking bestaat hoofdzakelijk uit Timoreezen - een kroesharig Maleisch-Melanesisch mengras - en de Beloeneezen in Midden- en Oost-Timor, die Maleiers zijn. Tatoeëering is er in zwang.

De eerste aanrakingen met de Nederlanders dateeren uit het begin van de 17e eeuw. De Portugeezen hadden daar toen reeds sedert ongeveer een eeuw nederzettingen. De O.I. Compagnie liet zich weinig aan dit gebied (de eerste Nederlandsche nederzetting werd te Koepang gevestigd) gelegen liggen.

De **Timor-Zee** is de zee ten Oosten van het eiland Timor.

Tin (Stannum), is naast brons en koper een der oudst bekende metalen. Het komt in gedegen toestand in Indië niet voor; het wordt er als **cassiteriet** of **tinsteen,** een zuurstofverbinding van tin, aangetroffen. Zonder uitzondering is tinerts aan granietmassieven gebonden, hetzij in het graniet zelf, hetzij in het nevengesteente, of in greisen, een gesteente ontstaan door pneumatolyse d.i. door inwerking van gassen en water op graniet en ander gesteente. Het wordt steeds vergezeld in hoofdzaak van kwarts toermalijn, voorts van topaas, wolframiet, lithiumglimmer en sulfidische ertsen. Het sulfidische tinerts, **stannien** of **tinkies,** een verbinding van koper, ijzer, tin en zwavel is tot nu toe in Indië niet gevonden. Door verweering van de granietmassieven, van het nevengesteente en de greisen raken de resistente deelen, het tinsteen en kwarts,

Dansende meisjes — Timor.

toermalijn, topaas en wolframiet vrij, die dan door de kruipbeweging (creep) van het losse materiaal meegevoerd worden. De fijnere bestanddeelen worden verder van de oorspronkelijke ligplaats meegevoerd door de grovere, komen in de valleien terecht en worden door het water op den duur verder getransporteerd, terwijl de grovere achterblijven. Zoo ontstaan de alluviale- of stroomertsafzettingen. Men onderscheidt nu op de tineilanden **koelit-** en **kollong-afzettingen,** al naar de diepte, waarin het erts wordt gevonden. De grovere bestanddeelen zijn niet ver van hun primaire ligplaats gevoerd, ze liggen dicht aan het oppervlak, dit zijn de **koelitertsen**, of z.g.n. alluviale afzettingen. Het fijnere erts levert de **kollong-** of **valleiafzettingen,** aldus genoemd omdat zij in kollong of open diepe groeven bewerkt worden. In enkele valleien komen 2 à 3 ertslagen boven elkaar voor, de daartusschen liggende lagen bevatten steeds wat tinerts maar niet in ontginbare hoeveelheden.

Het tinerts wordt in Indië gevonden in Siak bij Kota Renah, in de Lima Kota bij Bangkinang, in den Riouw-Archipel (Singkep, Koendoer, Karimoen), op Bangka en Billiton. Dit ertsgebied is eene voortzetting van het tinertsgranietvoorkomen van Malakka. Primair is het erts gevonden op Bangka en Billiton. Op de Riouweilanden, Bangka en bij Bangkinang worden de alluviale, op Billiton de alluviale en primaire afzettingen bewerkt. Bangka heeft nog geen behoefte om zijne primaire voorkomens te ontginnen, wel is het belovende voorkomen in Soengailiat in onderzoek genomen en tot ongeveer 60 m. diepte ontginbaar gebleken. Het primaire voorkomen van Billiton is het granietmassief Tikoes, dat 10 % der Billitonproductie leverde en dat in dag- en diepbouw gewonnen wordt.

De deklaag der alluviale ertslaag is op Bangka 8 à 11 m. dik. De ertslaag bestaat voor circa 80 à 95 % uit kwarts: in fijnere korrels, grovere stukjes en kristallen. De rest der laag wordt gevormd door tinsteen, klei, schelpen, fossiele vruchten, versteend hout, bauxiet, topaas, monaziet, magnetiet, goud, loodglans, koper-, mangaan-, bruinijzererts en wolframiet. Op Billiton komen daarin tevens de glaskogels of Billitonieten (glasmeteorieten) voor. Op Bangka werd een olifantstand van een thans nog levende soort in de ertslaag gevonden. De dikte der ertslaag wisselt van 1-4 dm., is zelden 1 m. of meer dik. Gewoonlijk bevat de ertslaag 2-4 % tinerts, dit stijgt plaatselijk wel tot 70 %. Het tinerts aan de monding der rivieren en in zee nabij de kust is zeer fijn, hooger in de vallei grover tot vuistgrootte toe. Op Billiton komt meer grof erts voor dan op Bangka, er werd een klomp gevonden van 926 kg. Goedgevormde kristallen zijn zeldzaam, de kleur van het erts is zwart of grauwzwart, soms zijn de kristallen overgroeid met magnetiet en toermalijn.

Tinertsafzettingen onderzoekt men met de Bangkaboor (zie tevens dit artikel). Men boort daarmede tot op het oorspronkelijke gesteente, zoodoende haalt men een bepaalde hoeveelheid der erts- en deklagen op. De ertslaag wordt gewasschen en het gewicht van het verkregen tinerts bepaald, waardoor de tinrijkheid van het terrein bekend is, die dan uitgedrukt wordt in picols per 300 m^3 grondverzet, vroeger het jaarlijksch hoofdelijk grondverzet van een Chineeschen mijnwerker. Men kan dan daarmede berekenen hoeveel tinerts het terrein bij ontginning zal opleveren en beoordeelen of deze ontginning met gunstig gevolg gedreven kan worden.

Ontginning. Op Bangka, Billiton en Singkep wordt het alluviale erts op dezelfde wijze ontgonnen. Het grootste deel der wereldproductie aan tinerts is afkomstig van alluviale afzettingen. Men onderscheidt, koelit-, kollong-, en koelit-kollong-ontginningen. De kollong-mijnen ontginnen vallei-afzettingen, de koelitmijnen heuvelafzettingen, de koelit-kollongmijnen bewerken de valleiranden. De val-

leien hebben een gering verval, zijn daardoor dikwijls moerassig. Het erts wordt in dagbouw (open groeven) gewonnen. De waardelooze deklaag wordt zooveel mogelijk weggespoeld, anders in mandjes weggedragen. Na blootlegging der ertslaag wordt het erts buiten de groeve gedragen, men noemt dit het lichten der ertslaag, waarna het verwasschen wordt in breede gooten terzijde van de groeve aangebracht. De bemaling der groeve geschiedde vroeger met Chineesche kettingpompen (noria's geheeten), die door waterraderen gedreven werden. Diepere kollongs werden later bemalen met centrifugaalpompen, gedreven door locomobielen. Thans nu Bangka en Billiton geëlectrificeerd zijn, met electrische motoren als drijfkracht. Het erts wordt in met hout bekleede kanalen (waschgoten) eenige tientallen meters lang bij een breedte van 1-2 à 3 m verwasschen. De ertsmassa wordt tegen den stroom in opgewerkt, lichtere zand- en kleideeltjes worden meer en meer naar het benedendeel verplaatst, aan het boveneinde houdt men het tinerts met wat magnetiet, wolframiet en pyriet over. Na uitdruipen is het erts gereed voor smelting.

Een alluviale tinertsontginning is een kwestie van grondverzet, daar de kosten van het grondverzet wel den grootsten factor uitmaken van de exploitatiekosten. Hoe goedkooper dit geschiedt, hoe voordeeliger de exploitatie is. Vandaar dat men het machinale grondverzet heeft ingevoerd. Op Bangka werden graafmachines (excavateurs) beproefd, maar zij voldeden niet en werden daarna verdrongen door de gemakkelijk verplaatsbare baggerpompen (centrifugaalpompen) en thans, in de groote groeven, door emmerbaggermolens en baggerpontons, wat wel de goedkoopste wijze van grondverzet is. Deze machines zijn alleen geschikt voor uitgestrekte aaneengesloten terreinen; ze graven of pompen den grond aan de voorzijde op, die op het schip of ponton gewasschen wordt. De verwasschen grond vloeit achter het schip weer in het water. Een nadeel van deze laatste ontginningswijze is dat kans bestaat dat een deel der ertslaag achterblijft.

In verband met het groote contingent Chineesch werkvolk gebruikt men op de tineilanden bij de ontginningen vele Chineesche termen, waarvan enkele in de Indische mijnbouwlitteratuur reeds worden gebruikt o.a. het onverplaatste gesteente (valleibodem): kong; ertslaag: kaksa; zand: boenai; klei, kalk, graniet: loho kong.

Smelten. Het smelten van het erts geschiedt in lage schachtovens, z.g.n. Vlaanderenovens, aldus genaamd naar den ontwerpen ervan Dr. C. L. van Vlaanderen, mineraloog-scheikundige van het Mijnwezen. Het is een verbeterd type van den destijds in gebruik zijnden Chineeschen oven. Het erts wordt met houtskool gemengd en daarna aangestoken. Een ventilator zorgt voor den geregelden luchttoevoer in den oven. Vroeger geschiedde de luchttoevoer door **poepoets**, Inlandsche blaasbalgen, bestaande uit 2 cylindrische houten kokers, elk van een zuiger voorzien; als dichtingsmiddel werden kippenveeren gebruikt.

Het tin vloeit als metaal uit den oven, wordt in een kom opgevangen en in schuitjes geschept van ongeveer 35 kg. gewicht. De tinschuitjes werden vroeger in eens gegoten, daardoor ontstonden groote giethallen, welke wanneer het tin in de tinparken op verscheping wachtte met regenwater gevuld raakten. Bij insmelten van dergelijke schuitjes kreeg men in het tinbad explosies, waardoor ongelukken veroorzaakt werden. Deze moeilijkheid is thans ondervangen door de schuitjes in 4 lagen te gieten. Bangka versmelt het grootste deel van zijn oogst nog zelf: Billiton en Singken laten het erts door de Straits Trading Company te Poeloe Brani bij Singapore versmelten. Het tin wordt dan als **Straitstin** in den handel gebracht. Thans wordt een deel van het Billitonerts naar Ne-

derland vervoerd om in Arnhem bij de Hollandsche Metallurgische Bedrijven te worden versmolten. Het Bangkatin is het zuiverste tin, dat op de markt gebracht wordt, gemiddeld bevat het 99,96 % tin.

Werkvolk. Als werkvolk worden voor het tinbedrijf Chineesche werkkrachten aangevoerd. De Inlanders zijn physiek voor het zware graafwerk te zwak. Wel worden op Bangka sedert eenige jaren als proef enkele mijnen met Soendaneesche en Javaansche werkkrachten ontgonnen; deze proef is ten deele geslaagd. Bangka en Billiton werven hun Chineesche arbeiders in China aan, Singkep in Singapore. Mede in verband met de onrustige toestanden in China, is men op Bangka en Billiton er toe overgegaan het bedrijf meer en meer te mechaniseeren. Bangka had op ult. 1929 een arbeidersterkte van ongeveer 24.000 man, waarvan ongeveer 20.000 Chineezen; Billiton werkte in dat zelfde jaar met een arbeidersterkte van ongeveer 20.000 man.

Productie. De totale productie van Indië aan tin bedroeg in 1927 t/m 1931 resp 33.862½, 35.376 35.800.8, 35.144½ en 27.813.72 ton van 1000 kg, ongeveer 20 % der wereldproductie. In verband met de groote daling der tinprijzen op de wereldmarkt, welke in 1930 intrad, is door de groote tinproduceerende landen overeengekomen de tinproductie te beperken, waardoor de overproductie aan tin wordt tegengegaan. In 1929 bedroeg de prijs gemiddeld 240 gld. per 100 kg., in 1932 daalde die tot beneden 100 gld. per 100 kg. Door de vorming van de **International Tin Committee** en gesteund door de betrokken regeeringen, wordt thans voor elk der aangesloten producenten een jaarlijksche productie (het zgn. quotum) vastgesteld, waardoor de tinprijs op peil gehouden wordt. In 1930 bereikte Bangka haar maximum productie van 21.942 ton tin, in 1933 liep deze in verband met de tinproductiebeperking terug tot ruim 8000 ton. Billiton behaalde in 1929 haar maximum van 12.924 ton, in 1931 was deze gedaald tot 9223 ton.

Geschiedenis. De tinwinning in Indië dateert van het begin der 18de eeuw. Omstreeks 1710 schijnt het tinerts op Bangka ontdekt te zijn, dat toentertijde aan den Sultan van Palembang behoorde. In 1722 sloot de V.O.C. een contract met den Sultan, waarbij bedongen werd dat al het tin aan haar geleverd zou worden tegen 10 Spaansche rijksdaalders gelijkstaande met 13½ Hollandsche rijksdaalders (tegenwoordige waarde *f* 33.32) per picol van 125 Amsterdamsche ponden. De productie bedroeg in de tweede helft der 18e eeuw jaarlijks 30.000 picol, maar daalde in het begin der 19e eeuw tot 1000 picol. Gedurende het tusschenbestuur droeg de Sultan van Palembang zijn souvereiniteitsrechten van Bangka en Billiton over aan Engeland. Bij de teruggave der koloniën kwamen Bangka en Billiton aan Nederland en begon Bangka weder tin te produceeren tot op heden toe. Billiton gold voor een eiland waar geen tinerts voorkomt. Vermoedelijk werd de aanwezigheid van tin voor vreemdelingen geheim gehouden. Alhoewel reeds in 1822 herhaaldelijk de aandacht op de aanwezigheid van tinerts op dit eiland werd gevestigd, geloofde men er toch niet aan. Pas nadat in 1850 concessie werd aangevraagd voor ontginning van delfstoffen, werd de aanwezigheid van tinerts aangetoond. In 1851 werd de eerste mijn geopend en in 1852 concessie verleend aan Z.K.H. den Prins der Nederlanden en aan Baron van Tuyll van Serooskerken voor 40 jaren bij Gouvern. Besluit van 15 Maart 1852 No. 1. Op 29 September 1860 werd deze concessie ingebracht in de Billitonmaatschappij. Na expiratie werd de concessie voor 35 jaren verlengd van 1 Mei tot en met 30 April 1927; bij de verlenging werd bedongen dat ⅝ der netto winst aan het Gouvernement komt. Na beëindiging der concessie werd deze niet verlengd maar werd bij wet van 24 April 1929 met het Gouvernement van Indië een nieuwe maat-

schappij gevormd, een zgn. gemengd bedrijf: Gemeenschappelijke Mijnbouw Maatschappij Billiton, waarin het Gouvernement voor 10 millioen en de Billiton Mij. voor 6 millioen gulden deelneemt. Duur der combinatie 4 September 1924-31 December 1948.

Op de Karimoen-eilanden van den Riouwarchipel werden in de eerste helft der 19de eeuw kleine tinmijnen door Inlandsche grooten ontgonnen. In 1877 kreeg de Singkep tinmaatschappij voor den duur van 50 jaren concessie tot ontginning van tinerts en andere delfstoffen op het eiland Singkep en in 1907 concessie voor ontginning der territoriale wateren ten Z.O. van het eiland (afdeeling Tandjoeng Pinang) evenals de landconcessies eindigende 2 Juni 1937. In 1933 is de Singkep Mij. met haar dochtermaatschappij de Singkep Zeetin Concessie in de Billiton Mij. opgenomen, waardoor zij haar zelfstandigheid verloor. Op de overige eilanden van den Riouwarchipel wordt sinds 1928 het tinerts ontgonnen door de Nederlandsch Indische Tin Exploitatie Mij. Te voren waren deze eilanden door den Opsporingsdienst van het Mijnwezen op tin onderzocht. De productie is niet groot. - Op den vasten wal van Sumatra wordt in Siak en in de Lima Kota bij Bangkinang tinerts door bovengenoemde Exploitatie Mij. gewonnen; ook deze productie is van weinig belang. In vroegere jaren werd het tinerts in deze streken door de bevolking ontgonnen, die het tinerts aan het Gouvernement inleverde tegen 40 gld. per picol. D.

Tioro (Straat), tusschen het Zuidoostelijk schiereiland van Celebes en het eiland Moena.

Tiram, oester, zie onder **Weekdieren.**

Titels (Inlandsche Rangen en), zie **Vorstenbestuur.**

Tjabé, zie **Lombok.**

Tjakalélé, Moluksche krijgsdans.

Tjalang, onderafdeeling met gelijknamige hoofdplaats der afdeeling Westkust van Atjeh, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden onder een gediplomeerd gezaghebber B.B. De onderafdeeling bestaat uit de zelfbesturende landschappen Kloeang, Koealadaja, Lambeusoë, Oenga, Lhökkroiet, Pate, Lageuën, Rigaih, Kroeëng Sabe en Teunom. Zij telt 21.000 inwoners, waaronder een 30-tal Europeanen en 160 Chineezen.

Tjampedak (Jav.), **Tjëmpëdak** (Mal.), groote, veelvuldig in den archipel voorkomende boom; de vruchten worden gegeten, het hout wordt gebruikt voor meubelen en huizenbouw.

Tjandi, naam voor Tempel of monument uit den Hindoetijd.

Tjawat (Mal.), primitief kleedingstuk, namelijk een schaamgordel gewoonlijk van boomschors gemaakt, in gebruik bij onbeschaafde volksstammen in den archipel.

Tjëmara (Mal.), algemeen voorkomende en bekende boom in den archipel, eenigszins gelijkende op dennen. Eén soort groeit aan het strand, een andere in het gebergte.

Tjempaka (Mal.), benaming voor eenige boomsoorten. Van sommige is het hout welriekend, van andere is het zeer geschikt voor huizenbouw, timmerhout. Een andere soort heeft geurige bloemen die door Javaansche vrouwen in het haar worden gedragen.

Tjëndana (Mal.), zie **Sandelhout.**

Tjëngkeh, zie **Kruidnagel.**

Tjenrana, zelfbesturend landschap in de onderafdeeling Madjene, afdeeling Mandar, gouvernement Celebes en Onderhoorigheden.

Tjërimai, Tjarëmé (Goenoeng), vulkaan (3078 m.) in de residentie Cheribon.

Tjërmé (Jav.), **Tjërmai** (Mal.), allerwege gekweekte boom, welks vruchten geconfijt worden gegeten.

Tjëroeroet, zie **Spitsmuizen.**

Tjiandjoer, regentschap, district en onderdistrict met gelijknamige hoofdplaats, der residentie (afdeeling) Buitenzorg, provincie West-Java. Het regentschap bestaat uit de districten Tjiandjoer (onderdistricten Tjiandjoer en Sabandar), Tjirandjang (onderdistricten Tjirandjang en Bodjongpitoeng), Tjikalong-Koelon (onderdistricten Tji-

kalong-Koelon en Mande), Patjèt (onderdistricten Patjèt en Tjoegenang), Tjibeber (onderdistricten Tjibeber, Tjilakoe en Waroengkondang), Soekanagara (onderdistricten Soekanagara, Tjampaka, Pagelaran en Kadoepandak) en Sindangbarang (onderdistricten Leles, Tjibinong en Tjidaoen). Het telt bijna 530.000 inwoners, waaronder ruim 900 Europeanen en 4400 Chineezen.

Cultures: rijst, rubber, koffie, thee, kina en Europeesche groenten en vruchten.

De hoofdplaats Tjandoer, op een hoogvlakte gelegen, heeft een aangenaam, koel klimaat.

Tjiasemlanden, zie **Pamanoekan en Tjiasemlanden.**

Tjibodas, plaatsje op de hellingen van den Goenoeng Pangrango, residentie Buitenzorg, bekend om zijn bergtuinen [zie **Plantentuin** ('s Lands) sub 2].

Tjiheavlakte in het regentschap en district Tjiandjoer, bekend om de groote irrigatiewerken en berucht om de malaria-epidemieën die er geheerscht hebben.

Tjikoerai (Goenoeng), onwerkzame vulkaan (2821 m.) in de residentie Priangan.

Tjilatjap, regentschap, district en onderdistrict met gelijknamige hoofdplaats der residentie (afdeeling) Banjoemas, provincie Midden-Java. Het regentschap bestaat uit de districten Tjilatjap (onderdistricten Tjilatjap, Goemilir, Kesoegehan, Djeroeklegi en Kawoenganten), Kroja (onderdistricten Kroja, Adipala, Maos, Binoengoen en Noesawoengoe), Sidaredja (onderdistricten Sidaredja, Karanganjar en Karangpoetjoeng), Madjenang (onderdistricten Madjenang, Tjimanggoe, Wanaredja en Dajeuh-loehoer). Het telt bijna 571.000 inwoners, waaronder bijna 1000 Europeanen en 4300 Chineezen. De bevolking is deels Soendaneesch, deels Javaansch. De hoofdplaats Tjilatjap, vroeger berucht om de malaria die er heerschte, is door een tramlijn verbonden met den spoorweg naar Oost- en West-Java.

Tjimahi, groote garnizoensplaats nabij Bandoeng.

Tjintjaoe of **Tjintaoe** (Mal.), plant welker wortel koortswerende eigenschappen moet bezitten, en van welker bladeren een gelatineachtige substantie wordt bereid die met stroop een bij de Inlanders geliefde lekkernij vormt.

Tjiomas, bekend particulier land bij Buitenzorg. In 1886 kwamen de opgezetenen in opstand tegen den landheer.

Tjipanas, koel plaatsje ten Zuid-Oosten van Buitenzorg en ten Zuiden van Sindanglaja (zie aldaar), bekend door het zich aldaar bevindende landhuis van den gouverneur-generaal.

Tjoeké, zie onder **Particuliere Landerijen.**

Tjitjak, zie **Hagedissen.**

Tjoembo (V Moekims), zelfbesturend landschap in de onderafdeeling Lammeulo, afdeeling Pidië, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden.

Tjoenda, zelfbesturend landschap in de onderafdeeling Lhosseumawe, afdeeling Noordkust van Atjeh, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden.

Toala, naam van een stam van primitieve boschmenschen van Zuid-Celebes in het hooggebergte van West-Lamoeroe. Zij worden tot de oorspronkelijke bewoners gerekend, maar de Boegineesche cultuur heeft sterk op hen ingewerkt.

Toba, onderafdeeling der afdeeling Bataklanden, residentie Tapanoeli onder een controleur B.B. met standplaats Balige. De onderafdeeling bestaat uit de districten Balige (onderdistricten Balige, Lagoeboté en Moeara) en Porsea (onderdistricten Porsea, Loembandjoeloe en Habisaran). Zij telt ruim 135.000 inw., waaronder een 100-tal Europeanen en 170 Chineezen. De hoofdplaats Balige ligt aan het Tobameer (Zuidzijde) en is door een autoweg verbonden met de overige deelen van het gewest en met de Oostkust van Sumatra. Er wordt rijst geteeld op sawah's.

Tobameer, 906 m. boven zee, het grootste meer van Sumatra. In het meer ligt het eiland Samosir (zie aldaar). De rivier van Asahan ontspringt bij Porsea uit het meer en

is er de afwatering van. Het is omringd door hooge bergen: de Datoek Siboeatan (2875 m.), Datoek Oeloedarat (2157 m.), Datoek Simanoekmanoek (2150 m.).

Tobelo, onderafdeeling en district met gelijknamige hoofdplaats, der afdeeling Ternate, residentie der Molukken, onder een gediplomeerd gezaghebber B.B. De onderafdeeling bestaat uit de districten Wasile, Kaoe, Tobelo, Galela en Morotai (eiland). Zij beslaat het Oostelijk deel van het Noordelijk schiereiland van Halmahera, benevens het eiland Morotai en kleinere eilanden. Het ressort telt ruim 34.000 inwoners, waaronder een 80-tal Europeanen en 460 Chineezen. De bevolking bestaat grootendeels uit heidenen; het aantal Christenen is zeer aanzienlijk, het aantal Mohammedanen gering.

Toboali, hoofdplaats der onderafdeeling Zuid-Bangka, residentie Bangka en Onderhoorigheden.

Todjo, zelfbesturend landschap in de onderafdeeling Poso, afdeeling Poso, residentie Manado. De bewoners zijn Toradja's en Boegineezen.

Toeal, hoofdplaats der onderafdeeling Kai-eilanden, afdeeling Amboina, residentie der Molukken.

Toeba (Mal.), algemeene benaming voor giftige plantendeelen, waarmede men de visch bedwelmt. De plantendeelen worden in het vischwater geworden. Thans vindt toeba van een dezer planten, Derris (Lat.) geheeten, toepassing voor de bestrijding van luizenplagen in de cultures. Het werkzame bestanddeel „rotenon" is wel voor de insecten maar niet voor den mensch schadelijk.

Toeban, regentschap en district met gelijknamige hoofdplaats der residentie Bodjonegoro, provincie Oost-Java. Het regentschap is verdeeld in de districten Toeban (onderdistricten Kota Toeban, Palang, Widang, Semanding), Djenoe (onderdistricten Djenoe, Senori, Mondokan), Rengel (onderdistricten Rengel, Ploempang, Soka), Djatirogo (onderdistricten Djatirogo, Bangilan, Kendoeroean), Bantjar (onderdistricten Bantjar, Boeloe, Tambakbojo, Kerek), Singgahan (onderdistricten Singgahan, Senori, Parèngan, Montong). Het telt bijna 550.000 inwoners, waaronder 160 Europeanen en bijna 6000 Chineezen.

De hoofdplaats Toeban is aan zee en aan de stoomtram gelegen, en telt ruim 23.000 inwoners.

Toedjoeh (Goenoeng), bergtop (2605 m.) in de residentie Sumatra's Westkust, nabij de grens met Djambi (ten Oosten van de Piek van Kerintji).

Toekang Besi-Eilanden, ten Zuid-Oosten van Poelau Boetoeng, vormen een district van de onderafdeeling Boetoeng, afdeeling Boetoeng en Laiwoei, gouvernement Celebes en Onderhoorigheden.

Toelangbawang (Soengai), I rivier in de residentie Lampongsche Districten, is met kleine zeestoomers bevaarbaar tot de onderafdeelingshoofdplaats Menggala. De rivier ontstaat uit de samenvloeiïng van de Wai Kanan en de Wai Kiri.

II. Naam van een oud Hindoerijk (7e eeuw) in de buurt van genoemde rivier.

Toeloengagoeng, regentschap en district met gelijknamige hoofdplaats der residentie Kediri, provincie Oost-Java. Het regentschap bestaat uit de districten Toeloengagoeng (onderdistricten Kota Toeloengagoeng, Bojolangoe, Kedoengwaroe, Ngrantoe), Ngemoet (onderdistricten Ngemoet, Redjotangan, Soembergempol, Kalidawir), Tjampoerdarat (onderdistricten Tjampoerdarat, Pakel, Bandoeng, Besoeki), Kalangbret (onderdistricten Kaoeman, Gondang, Pagerwodjo, Karangredjo, Sendang). Het telt bijna 463.000 inwoners, waaronder 600 Europeanen en bijna 5000 Chineezen. Het is een vruchtbaar en welvarend gebied. De voornaamste cultuur is die van rijst. Er zijn marmergroeven en Hindoe-oudheden.

De hoofdplaats Toeloengagoeng ligt aan den spoorweg en is door een tramlijn verbonden met Trenggalek.

Toengkob, zelfbesturend landschap in de onderafdeeling Meula-

boh, afdeeling Westkust van Atjeh, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden.

Toepai (Mal.), zie **Eekhoorns.**

Toewak (Mal.), zie **Arèn- of Arengpalm** en **Kalapa.**

Togian- of Schildpadeilanden, eilandengroep in de Golf van Tomini of Gorontalo, ressorteerende onder de onderafdeeling Poso, afdeeling van dien naam, residentie Manado. De voornaamste zijn Poelau Oenaoena (zie aldaar), een zelfbesturend landschap, Poelau Batoedaka en Poelau Waleabahi. De bewoners zijn Toradja's en Badjo's (zie aldaar).

Tokè, zie onder **Hagedissen.**

Tolitoli, onderafdeeling en zelfbesturend landschap der afdeeling Donggala, residentie Manado. De onderafdeeling bestaat uit het gelijknamige zelfbesturende landschap en staat onder een gediplomeerd gezaghebber B.B. met standplaats Kampongbaroe. Tot het gebied behooren ook eenige kleine eilanden. Het telt ruim 25.000 inwoners, waaronder 4 Europeanen en ruim 600 Chineezen. Het is zeer bergachtig (Goenoeng Ogoeamas, 2565 m., Goenoeng Kalangkangan, 2432 m.). Hoofdvoedsel is mais en sagoe. Inzameling van boschproducten en klapperteelt (copra).

Tolken en Translateurs. Daar waar zulks in het algemeen belang wordt noodig geoordeeld, worden van gouvernementswege vaste tolken of beëedigde translateurs in vreemde talen benoemd. Bij ontstentenis van een beëedigd translateur worden als wettig beschouwd de vertalingen, vervaardigd door een te goeder naam en faam bekend staand persoon, omtrent wiens ervarenheid voldoende zekerheid bestaat, mits de vertalingen voor het plaatselijk bestuur zijn beëedigd.

Tomaten worden ook in den archipel gekweekt.

Tomini (Golf van) of **Golf van Gorontalo,** tusschen de twee Noordelijke armen van Celebes. De naam is ontleend aan een klein plaatsje, gelegen aan het Noordwesten van den Golf. De Tominische talen vormen den overgang van de Toradjasche en de Gorontaleesche talen.

Tomori, zie onder **Mori.**

Tondano (Meer van), in de Minahasa, genoemd naar het daaraan gelegen koele plaatsje Tondano.

Tooneel. Het tooneelspel kenden alleen de Javanen, van wie de Maleiers en Balineezen het hebben overgenomen. Het is vrij ontwikkeld. Het bestaat voornamelijk uit de **wajang** (= schim). De zielen van de overledenen laat men door middel van platte poppen van leer (vandaar de naam **wajang koelit**) of hout ten tooneele brengen. De schaduwen worden geprojecteerd op een scherm, waarachter een lamp is geplaatst. De schaduw is door de afbeelding van de voorouders geworpen, dus ook van dier ziel. Hier wordt dus weer vereenzelvigd de werkelijkheid en de voorstelling daarvan. De wajang wordt opgevoerd door den **dalang,** die op den grond zit achter het scherm. De lamp, **bolontjeng** genoemd, is een zaak van veel gewicht en van veel bijgeloof. Voor het scherm zitten de toeschouwers, de vrouwen aan den eenen, de mannen aan den anderen kant. Er is een schotel met wierook voor de zielen der voorouders. Van de poppen wordt veel werk gemaakt; deze zijn soms zeer duur. Zij zijn meestal het eigendom van den dalang, soms ook zijn zij gehuurd. De pop heet **ringgit** (beteekent ook rijksdaalder); de plaats heet **paringgitan.** De stukken die worden opgevoerd zijn o.a. hindoesche heldensagen, door overlevering in stand gehouden, dikwijls door den dalang bewaard gebleven. De Mahabarata, verkort weergegeven in de Bharata Yoedda (zie aldaar), d.i. de strijd van de Bharata's, leeft ook hierdoor voort. Een ander heldendicht is de Ramayana (zie aldaar). Naar een der helden Poerwo genaamd, heet de wajang welke de oude helden ten tooneele voert **wajang poerwo.** Een tweede klasse van stukken die worden opgevoerd zijn de oud-Javaansche heldendichten. Hierin is een ruimer keuze. Deze wajang

Midden-Javaansche tooneelspelers.

Wajang-wonggroep — Solo.

Balineesche danseres.

Balineesche danseres.

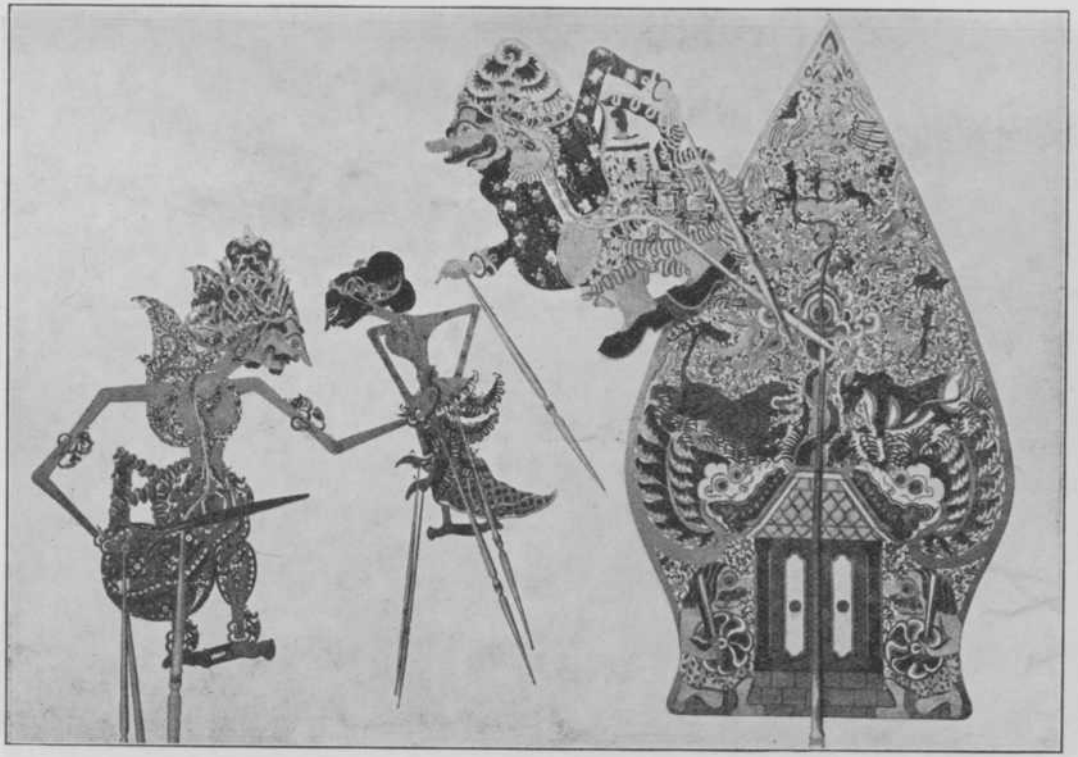

Wajang-poerwapoppen.

heet **wajang gĕdog** (de beteekenis van het woord gĕdog is onzeker). De held heet **Pandji.**

De dalang moet hebben vindingrijk vernuft, want hij geeft de stukken niet lettelijk weer. Toch moet hij belezenheid hebben. Daardoor komen in de voorstellingen vaak veel platheden voor, tooneelen uit slaapkamers, verkeer met vrouwelijke halfgoden, enz. Ook de goden zijn soms plat en onfatsoenlijk. Veelal zijn ook de verhalen uiterst langdradig. De Javaan uit het volk is er verzot op. De wajang wordt 's nachts opgevoerd (de schimmen komen natuurlijk alleen 's nachts). De wajang wordt altijd opgevoerd, wanneer de zegeningen van de goden worden ingeroepen, zooals bij een voornaam huwelijk. Daarom ook moet de voorstelling plaats hebben op een gelukkigen dag. De dalang is dus ook een soort priester, dus tusschenpersoon tusschen goden en menschen. Meestal heeft hij een leerling, **tjantrik** genoemd, die hem moet opvolgen. Soms gaan vorsten de wajang vertoonen. Het tooneel is dus in groot aanzien. Van de literatuur behoeft de dalang alleen de hoofdtrekken te weten. Soms wordt het een soort opera, want de **gamelan** (zie **Muziek en Muziekinstrumenten**) kan ook aanwezig zijn. Men bestelt den dalang op eigen kosten bij een feest, dat dus een godsdienstig feest is. Voor de grooten echter wordt de wajang gratis vertoond bij wijze van heerendienst. Deze laten namelijk de wajang dikwijls spelen ten behoeve van het gemeen. Toen de heerendiensten nog bestonden ontlastte de bevolking dikwijls den dalang van zijn heerendiensten.

Onder de poppen van de wajang komen **clowns** voor, die omgeving of toestanden ridiculiseeren. Zij worden tot opwekking tusschen de tooneelen ingeschoven. Deze scènes vormen vaak de clous.

Deze soorten wajang zijn echt Javaansch en niet uit Hindostan ingevoerd, want daar komen zij in het geheel niet voor en ook de uitdrukkingen zijn echt polynesisch.

De wajang is inheemsch op Java en Bali; in de buitengewesten is zij door Javanen ingevoerd. Ook in Siam is de wajang zeer populair; het lijdt echter geen twijfel of de Javanen hebben haar daar gebracht. Hoe dat gebeurd is, is niet bekend. Ook in China kent men een schimmenspel (Chineesche schimmen) maar het is veel minder ontwikkeld dan de Javaansche wajang en is er niet populair. Het is zeer onwaarschijnlijk dat de Chineezen het op Java zouden hebben ingevoerd. Ook bij de Chineezen is het een godsdienstig tooneel.

Er bestaat ook een wajang poppenspel, dat overdag wordt opgevoerd. De naam wajang deugt hiervoor echter niet. In de wandeling wordt het **wajang karoetjil** (= klein) of **kĕlitik** (ook = „klein"). Deze is van veel minder allooi en niet godsdienstig. Of dit spel wel zoo oud is, is niet zeker. Mogelijk is het van de Chineezen afgezien: in China is dit Jan Klaasenspel zeer ontwikkeld.

Het tooneel zooals wij dat kennen komt ook voor, nl. de zg. **topèng** (= masker), gespeeld door mannen en vrouwen, die telkens van masker verwisselen. Het masker wordt vastgehouden door een pinnetje in den mond. Soms spreekt één persoon voor allen. Hier worden opinie's op bestuur en toestanden ten beste gegeven en vaak geridiculiseerd. Dit spel komt vooral in de Soendalanden veel voor.

Een gewijzigd tooneel is de **wajang bèbèr** (= ontrold). Door den dalang worden teekeningen ontrold; daarbij zingt hij wat ze voorstellen. Dit zijn ook vaak legenden van voorouders.

De meeste overeerstemming met ons tooneel heeft de **wajang wong** (= mensch) of **ringgit tiang** (= menschenpoppen). Het wordt veel aan de hoven gespeeld en is niet zeer populair. Hierin komen ook clowns voor, **badoets** geheeten. Het dateert van na 1750.

Verder heeft men nog de **wajang golèk,** vertoond met aangekleede, ronde houten poppen. Er wordt geen scherm bij gebruikt en het wordt overdag gespeeld. Ook hier

worden de Hindoesche heldensagen opgevoerd.

Topografische Dienst, te Batavia Centrum. Deze staat onder een hoofdofficier van het leger en ressorteert onder het departement van oorlog. De werkkring van dezen dienst is hoofdzakelijk tweeledig: 1e. de opneming van de eilanden van Ned.-Indië; 2e. het drukken en verveelvuldigen der kaarten naar de uitkomsten dier opneming en ook naar van elders verkregen gegevens.

Tot dezen dienst behooren de kartografische inrichting, belast met het ontwerpen van overzichts- en schetskaarten, benevens de instrumentmakerswinkel, waar de teeken- en meetinstrumenten hersteld en aangemaakt worden. Ten einde zooveel mogelijk een herhaald opmeten van hetzelfde terreingedeelte te voorkomen is ingesteld de „permanente commissie voor opnemings- en kaarteeringswerkzaamheden in Ned.-Indië".

Een opgaaf van kaarten, legenda, verslagen, enz., verkrijgbaar bij den beheerder der kaarten van den topografischen dienst wordt gegeven in bijlage LLL van het eerste deel van den regeeringsalmanak voor Ned.-Indië. Zie ook onder **Luchtfotogrammetrie.**

Toradja beteekent oorspronkelijk „bergbewoner". Weliswaar verstaat men daaronder in het spraakgebruik nu nog de bergbewoners van Midden-Celebes, maar deze zijn in den loop der tijden ook uitgezwermd naar de kusten en eilanden (Golf van Tomini, Golf van Bone, Straat van Makassar, enz.). Taalkundig kan men drie groepen Toradja's onderscheiden: 1. de **Sadang-Toradja's** in het stroomgebied van de Sadangrivier (ontspringt op het Quarles gebergte en mondt uit ten Noorden van Parepare) en ten Noorden daarvan (het Toradjagebied van Loewoe), 2. de **Sigi-Toradja's** in het stroomgebied van de Paloe-rivier (ontspringt uit het Meer van Lindoe en mondt uit in de Baai van Taloe, waaraan Donggala ligt) en 3. de **Poso-Toradja's** in het bovenstroomgebied van de

Poso-rivier en andere kleine rivieren in die streek. In het algemeen zijn de Toradja's nog heidenen gebleven. In het Paloedal en aan de kust van de Golf van Tomini zijn zij gedeeltelijk geïslamiseerd en in het Poso-gebied zijn er die tot het Christendom zijn overgegaan.

De Sadang-Toradja's kenden sedert lang den sawahbouw, de overige Toradja's verbouwen rijst op droge gronden. De Toradja's waren koppensnellers. Daarmede is 't nu gedaan. Hun voedsel bestaat uit rijst en sagoe. Hun kleeding is tegenwoordig voor de mannen broek en baadje, voor de vrouwen sarong en baadje. Sommige stammen zijn bedreven in het ijzersmeden en in het kopergieten.

Toradja's houden veel van jagen, waarbij zij het wild door honden laten opdrijven. Hun wapens zijn de speer en het blaasroer.

Torren, zie **Kevers, Torren of Schildvleugeligen.**

Tosari, zie onder **Tĕnggĕr.**

Towoeti (Meer van), in het Noorden van den Zuidwestelijken arm van Celebes, in de afdeeling Loewoe. Het is 290 m. boven den zeespiegel gelegen. Het is het grootste meer van Celebes (572 km².) en tot 200 m. diep. Het heeft zijn afvloeiïng naar Malili aan de Golf van Bone.

Tramwegen, zie **Spoor- en Tramwegen.**

Translateurs, zie **Tolken en Translateurs.**

Tras, zie onder **Geologie.**

Trasi (Mal., Jav.), kwalijk riekend product, bereid uit garnalen (de beste soort) en uit visch (mindere soort) en onontbeerlijk voor de bereiding van sommige sambalans.

Trawas, koel plaatsje op den Goenoeng Welirang ten Zuiden van Soerabaja.

Trenggalèk, regentschap, district en onderdistrict met gelijknamige hoofdplaats der residentie (afdeeling) Kediri, provincie Oost-Java. Het regentschap bestaat uit de districten Trĕnggalèk (onderdistricten Trenggalek, Pogalan, Doerenan), Kampak (onderdistricten Bendo, Gandoesari, Watoelimo), Karangan

(onderdistricten Karangan, Toegoe, Poel), Panggoel (onderdistricten Panggoel, Moedjoengan, Dongko). Het telt ruim 252.000 inwoners, waaronder een 80-tal Europeanen en circa 750 Chineezen. Het is niet dicht bevolkt en onvruchtbaar, met uitzondering van het oostelijk gedeelte dat uit de Brantas kan worden geïrrigeerd.

De hoofdplaats Trenggalek geniet eenige bekendheid om haar pottenbakkerij.

Trètès, koel plaatsje (780 m.) op den Goenoeng Welirang, boven Prigèn.

Triangulatie. Het bij de opnemingen werkzame personeel van den topografischen dienst (zie aldaar) heeft een triangulatiebrigade. De triangulatiepilaren en andere merkteekens worden door de zorg van het Binnenlandsch Bestuur onderhouden. Schending van deze pilaren en teekens is strafbaar gesteld.

Triëng Gading, zelfbesturend landschap in de onderafdeeling Meurendoe, afdeeling Pidië, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden. Cultures: rijst op sawah's en op droge velden, klappers.

Tripang (Mal.), zeekomkommers, zie onder **Stekelhuidigen.** Het visschen naar tripang is aan dezelfde regelen gebonden als het visschen naar parel- en parelmoerschelpen (zie aldaar).

Troemon, zelfbesturend landschap der (tijdelijke) onderafdeeling Zuidelijke Atjehsche Landschappen, afdeeling Westkust van Atjeh, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden. Het is thans van weinig beteekenis. Vroeger bloeide het door de pepercultuur en was het berucht door zijn zeeroof en slavenhandel.

Troeseb (II Moekims), zelfbesturend landschap in de onderafdeeling Lammeulo, afdeeling Pidië, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden.

Tuinbouw, zie onder **Landbouw.**

Tweede Gewassen, zie **Pâlâwidjâ.**

Tuinhuur, zie onder **Particuliere Landerijen.**

Tijdstippen (Gelukkige en Ongelukkige, zie **Koetika.**

Tijger. Het grootste en meest gevreesde roofdier in den archipel is de **koningstijger**, donkergeel gekleurd met zwarte strepen. Hij komt voor op Sumatra, Java en Bali en in Zuid- en Oost-Azië. Hij kan, den staart niet medegerekend, 2 m. lang worden. Het mannetje is iets grooter dan het wijfje. Op Java komt de koningstijger veel minder voor dan op Sumatra, waar hij een ware plaag kan worden en aanzienlijke schade aan den veestapel kan toebrengen. Het kost heel veel moeite de Maleische bevolking er toe te brengen er jacht op te maken, dan wel ze in vallen (waarin meestal een geit wordt gedaan), te vangen. Dit komt voornamelijk door het vooral aldaar heerschende bijgeloof dat in den tijger vaak een menschenziel huist, ja zelfs hebben deze menschtijgers (harimau tjindakoe of orang tjindakoe) het vermogen de gedaante van een mensch aan te nemen (zie onder **Heidendom**). Het is niet zoo heel zeldzaam dat zij menschen aanvallen en den mensch zelfs uit een bamboehuisje of ladanghuisje sleuren. Toch ziet de Sumatraan er niet tegenop 's nachts op zijn eentje er op uit te trekken.

Het is niet juist te meenen dat de tijger zich eerst na zonsondergang vertoont. Een uitstapje op klaarlichten dag, in den namiddag omstreeks 4 uur is geen zeldzaamheid.

Zie ook **Katten** en **Panter.**

U.

Uilen (Mal. **Boeroeng Hantoe** = spookvogel). Deze familie behoort tot de orde der roofvogels. De bekende **kerkuil** (Jav. **serat**) komt ook in den archipel voor. Evenzoo de **oehoe** of **oeruil** en de **vischuil** (Jav. **ketoepa**). De kleine tjëlëpoek, die men 's avonds vaak hoort komt allerwege voor.

Uitvoer, zie onder **Handel.**

Uitvoerrechten, zie onder **Belastingen.**

Unificatie in de Rechtsbedeeling. Vóór de komst der Westerlingen

in Indië heerschte daar onder het regiem der Hindoevorsten en der Moslimsche potentaten als regel absoluut despotisme.

Eene onpartijdige rechtspraak in den zin daaraan thans gehecht, bestond uiteraard niet. Van eenige scheiding tusschen overheidsdaden op bestuurlijk, politioneel, rechtsprekend of wetgevend gebied, was geen sprake.

De Oost-Indische Compagnie liet zich met de rechtspraak over de Inlandsche bevolking buiten Batavia vrijwel niet in. Aan de Inlandsche hoofden werd de rechtspraak gelaten „volgens Javaansche wetten of costumen, na de aart dier menschen".

In het algemeen was er neiging tot handhaving van het adatrecht vooral in huwelijks- en erfrecht.

Derhalve bestond reeds in den Compagniestijd „dualisme" in de rechtspleging. Die voor Inlanders was afgescheiden van die voor Europeanen.

Daendels gaf een groote uitbreiding aan de in den Compagniestijd nog slechts sporadisch bestaande landsrechtspraak speciaal voor inheemschen en hij ging daarbij desbewust in de richting van het „dualisme".

Als beginsel zou de Inlander op Java „vooralsnog bij zijn eigen wetten en forum van rechtspleging worden gelaten".

Raffles, hoewel niet geheel vrij van unificatieneigingen, ging in het algemeen door op den weg van bestendiging van het Inheemsche recht, verbetering zoekend door het geven van Europeesche leiding en toezicht.

Zoo hebben op het stuk van de rechterlijke organisatie deze Landvoogden ongetwijfeld grooten opbouwenden arbeid verricht.

Het „dualisme" werd desbewust steeds bevorderd. Een rechtsbedeeling werd daarbij geschapen van dien aard, dat zij den grondslag voor latere organisaties kon blijven.

De Commissarissen-Generaal bepaalden zich tot het aanbrengen van aanvulling en verbeteringen in het rechtswezen, welke echter op zich zelve beschouwd niet zonder gewicht waren.

Een uitvoerige regeling der Inlandsche rechtspleging werd opgenomen in het Reglement op de administratie der politie en de crimineele en civiele rechtsvordering onder den Inlander, te vinden in staatsblad 1819 No. 20, welke regeling de basis vormde van het thans nog bestaande Inlandsche reglement van 1848.

In al deze regelingen wordt het „dualistisch" voetspoor gevolgd en de grondslag der inrichting van het huidig rechtswezen van Ned.-Indië gelegd.

De Nederlandsche nationale wetgeving van 1838 leidde tot de vaststelling en afkondiging van de sedert 1 Mei 1848 in Indië van kracht geworden wetgeving, vormende eene nog grootendeels geldende codificatie van Nederlandsch recht aan Indische toestanden aangepast.

Het formeele recht voor de Europeanen en daarmede gelijkgestelden en wat de Inlanders en daarmede gelijkgestelden betreft, althans voor die op Java en Madoera, werd wettelijk geregeld, maar verschillend voor de hoofdgroepen der bevolking. Alzoo het „dualisme".

Wat het materieel recht aangaat, bracht de wetgeving van 1848 voor de Europeanen en daarmede gelijkgestelden, codificatie naar Nederlandsch model.

Voor de Inlanders (en daarmede gelijkgestelden) werd daarentegen als hoofdbeginsel voorop gesteld, dat het materieel privaatrecht niet wettelijk geregeld zou worden doch gekend uit de gewoonte of adat. Dit beginsel van eerbiediging van het Inlandsch gewoonterecht neergelegd in art. 11 A.B. van 1848 werd wederom opgenomen in art. 75 van het Regeerings Reglement van 1854.

Van het oogenblik dat men zich ook met het rechtswezen van andere bevolkingsdeelen dan de Europeanen inliet, had men als uitgangspunt genomen **verschillend recht voor de verschillende bevolkingsgroepen.**

De reden hiervoor was, dat het hier betrof wetgeving voor een land zoo uitgestrekt als Ned.-Indië, bewoond door tal van volken, volksstammen en personen, behoorende tot verschillende nationaliteiten, die veelal op verschillende trappen van beschaving staan, afkomstig zijn van meerdere rassen en die derhalve een uiteenloopend karakter, van elkaar afwijkende instellingen, zeden en gebruiken, alsmede verschillende opvattingen hebben, meerendeels afwijkend van die, welke in Westersche landen heerschen.

Op grond hiervan werd de bevolking van Ned.-Indië door den wetgever in vier verschillende klassen of groepen verdeeld, met het uitgesproken doel om voor iedere klasse of groep een rechtstoestand te scheppen en te handhaven, die het meest met de rechtsbegrippen van de leden dier klasse of groep overeenkomen.

Zoo bestond dus in Ned.-Indië vanaf den Compagniestijd reeds „dualisme" in het rechtswezen, waaraan echter geen discriminatie maar differentiatie in gezonden zin ten grondslag lag.

Tegenover het oude beginsel van het dualisme van recht en rechtspraak kwam echter reeds in 1870 de gedachte aan **unificatie** op en wel in dezen vorm, dat men, uitgaande van het Nederlandsch recht, dit aan allen wenschte op te leggen teneinde langs dien weg tot eenheid van recht en zoo tot meerdere rechtszekerheid te komen.

Dit streven naar rechtseenheid heeft echter het streven naar rechtszekerheid in menig opzicht verlamd, want het inslaan van dezen unificatieweg heeft in zestig jaar niet tot resultaat geleid.

Men is thans dan ook in andere richting gaan zoeken.

Rechtszekerheid, welke men toch vóór alles wenschte te bereiken, wordt, zoo redeneert men nu, immers wel verkregen door zuivere teboekstelling van het onder de bevolking levende recht, zoo noodig met voorzichtige modificaties, doch niet door het opleggen aan die

bevolking van een recht, dat haar totaal vreemd is.

Men is het derhalve sindsdien gaan zoeken in de beschrijving van de adat[1]), schifting en ordening en waar noodig aanvulling daarvan.

Aldus wat betreft het materieele privaatrecht, en speciaal wat betreft de Inlanders. Voor de Chineezen is al sinds 1917 en voor de andere Vreemde Oosterlingen sinds 1924 het privaatrecht vrijwel gelijk aan dat voor de Europeanen.

Anders is het geloopen met het materieel strafrecht. Het oostersch middeleeuwsch gebleven wraakrecht, veelal sterk onder Moslimschen invloed staande, werd weinig geschikt geacht om als doelmatig publiekrecht te dienen tot handhaving der openbare veiligheid. Een op den duur en vooral sinds het begin der 19e eeuw steeds sterker invloed van het Westen, heeft daarop zoodanig ingewerkt, dat, hoewel het adatstrafrecht nog bij het reglement van 1819 (art. 121) in beginsel gehandhaafd bleef, het tenslotte tot eene volledige codificatie van het materieele strafrecht voor alle bevolkingsgroepen van Ned.-Indië gekomen is, belichaamd in het thans geldend wetboek van 1915.

Ook liep het anders met de politierol op Java en het residentiegerecht aldaar, respectievelijk rechtsprekend in lichte strafzaken van Inlanders en Vreemde Oosterlingen en van Europeanen.

Teneinde tegemoet te komen aan grieven van Chineesche zijde geuit, kwam daarvoor in 1914 het landgerecht in de plaats, rechtsprekende in lichte strafzaken van alle bevolkingsgroepen en aldus vormende eene belangrijke afwijking van het dualisme in de rechtspraak.

Overigens heeft ook op het gebied van het formeele strafrecht de unificatiegedachte voorshands onvruchtbaar gewerkt.

In 1902 daarmede begonnen, had men na jaren arbeid nog niets bereikt. Factoren zijn daarbij onge-

[1]) Als eerste proeve hiervan geldt: Het adatprivaatrecht van West-Java door Raden Mr. Soepomo.

twijfeld geweest de politie van het binnenlandsch bestuur, welke voortgaande scheiding van administratie en justitie tegenhield en de gebrekkige politie waarin eerst sedert de de laatste jaren verbetering kwam.

Zoo bleef de toestand, totdat in Maart 1928 een Commissie tot herziening van het strafprocesrecht werd geïnstalleerd, die echter niet meer aan het oude denkbeeld der unificatie gebonden werd en veeleer in de richting eener gelijkwaardigmaking der rechtsbedeeling voor alle bevolkingsgroepen gaat dan in die eener gelijkmaking.

De drang naar unificatie, uitgaande naar de oplegging van Nederlandsch recht, leidde ook tot een in 1904 ingediend Regeeringsvoorstel tot wijziging der artikelen 75 en 109 van het Regeeringsbesluit van 1854.

In de Kamer werd dit wetsontwerp echter weinig welwillend ontvangen en alleen door overname van Regeeringswege van het amendement Van Idsinga, de reddingsplank, gelukte het om de Kamer tot aanneming er van over te halen.

Maar hierdoor bleef dan ook voor den Inlander „Volksrecht" regel en werd het beginsel van eenheid des rechts, naar Europeesch model, prijs gegeven.

De redactie der nieuwe artikelen 75 en 109 (staatsblad 1907 No. 204/5) voldeed echter nog niet en eerst na verduidelijking en aanvulling bij staatsblad 1919 No. 622 traden zij met 1 Januari 1920 (staatsblad 816) in werking.

Nadien kent de wet, meer in overeenstemming met de werkelijkheid, slechts drie, instede van vier bevolkingsgroepen, n.l. hen die aan de bepalingen voor Europeanen, hen die aan de bepalingen voor Inlanders en hen die aan de bepalingen voor Vreemde Oosterlingen zijn onderworpen.

Schreef daarbij art. 75, in de redactie van 1907 „codificeering van het adatrecht" voor, hetgeen in afzienbaren tijd niet doenlijk bleek, de aanvulling in lid 6 van art. 109 bij staatsblad 1919 No. 622 gebracht, deed het toen voor Inlanders en Vreemde Oosterlingen geldend burgerlijk en handelsrecht (derhalve het als regel ongeschreven adatrecht) van kracht blijven, zoolang en voor zoover het niet door ordonnanties zou zijn vervangen.

Eerst daardoor werd de invoering der artt. 75 en 109 R.R. welke teruggevonden worden in de thans op dat van stuk van kracht zijnde art. 131 en 163 Indische Staatsregeling, practisch mogelijk.

Ook ná 1920 heeft men derhalve voor het materieel privaatrecht „meervoudig recht" behouden, verschillend naarmate het betrekking heeft op de groep der Europeanen dan wel op de diverse onderdeelen der tweede of derde groep.

Zoo is ook de rechter, behoudens de landrechter in kleinere strafzaken, verscheiden gebleven naar gelang het Inlandsche gedaagden en niet-Europeesche beklaagden dan wel anderen betreft.

Zoo bestaan in het staats- en administratief recht nog onderling belangrijke verschillen naar gelang van de daarbij betrokken bevolkingsgroep.

Tusschen het recht door den Gouvernementsrechter op de verschillende bevolkingsdeelen toe te passen, bestaat thans geen verschil wat aangaat het materieel strafrecht. En de landrechter berecht de kleine strafzaken van alle bevolkingsgroepen.

Het materieel privaatrecht is voor Europeanen en Chineezen vrijwel hetzelfde en dit geldt grootendeels ook voor de andere Vreemde Oosterlingen.

Met de Inlanders verschilt daarentegen de Europeanengroep ten aanzien van het materieel privaatrecht en het formeel privaat- en strafrecht, behalve wat betreft de landgerechten.

Met de Vreemde Oosterlingen verschilt de Europeanengroep voornamelijk ten aanzien van het formeel strafrecht, waarin eerstgenoemden met de Inlanders gelijk staan.

Alzoo unificatie of differentiatie naar rechtsbehoefte en geen discriminatie.

Toch wordt het rasonderscheid gelijk uit art. 163 I.S. te herkennen en het nog bestaand verschil in recht speciaal bij het strafproces en in het bijzonder bij het voor-onderzoek door den Vreemden Oosterling en den Inlander wel als grief gevoeld.

Om ook hieraan nog zooveel mogelijk tegemoet te komen, werd, gelijk reeds gemeld, in 1928 eene Commissie tot herziening van het strafproces ingesteld, die veeleer in de richting der gelijkwaardigmaking dan in die der gelijkmaking de oplossing dezer grieven, voor zoo ver als gegrond gevoeld, tracht te verkrijgen. N. d. W.

V.

Vaartuigen. Het kan niet verwonderen dat in een eilandenrijk als Ned.-Indië de inheemsche scheepvaart zeer belangrijk was en dat dus ook het aantal soorten vaartuigen legio was en nog is. Evenmin dat van die vaartuigen - door den Inlander beschouwd als het ideaal vervoermiddel - veel werk werd gemaakt. In dit alles is mettertijd groote achteruitgang te bespeuren, omdat de veiliger en geriefelijker vaart met Europeesche schepen de inheemsche scheepvaart grootendeels heeft verdrongen. Toch is het aantal soorten inheemsche vaartuigen nog zoo groot dat een opsomming en beschrijving ondoenlijk zou zijn. Slechts de meest voorkomende en meest bekende mogen hier kortelijk worden aangeduid.

De Inlandsche vaartuigen zijn in het algemeen zuiver polynesisch, hetgeen mede blijkt uit de benamingen der vaartuigen en die der onderdeelen. De algemeene Maleische benaming voor vaartuigen is **prahoe**, door de Nederlanders verbasterd tot „prauw". Veelal hebben zij ook typische plaatselijke afwijkingen: zoo de **Javaansche prahoe majang** met binnenwaarts gebogen voor- en achtersteven, de **prahoe alisalis**, met gespleten stevens; van **Borneo** de **prahoe negara** en de

prahoe tambangan; **Makassaarsch-Boegineesch** is de **prahoe padoewakang**; **Moluksch** de **prahoe orembaai** en de **prahoe belang** met versierde hooge stevens en een hut waarop muzikanten plaats nemen, de **kano** van Nieuw-Guinee, waarin men staande roeit.

De prahoe van vorsten en aanzienlijken heet **kanaikan.**

De **prahoe bandoeng** van den **Riouw-Lingga archipel** heeft één groot vierkant zeil en heeft een laadvermogen van bijna 8000 kg. De **prahoe pajang** of **-pemajang**, zoo genoemd om de overeenkomst in vorm met een hengelschuitje, heeft een laadvermogen van bij de 15.000 kg.

De **prahoe poekat** of **sampan poekat** is voorzien van twee masten en wordt gebruikt zoowel als handelsvaartuig als om met een sleep- of treknet te visschen. De voormalige vorstelijke kruisers (ter gezagshandhaving of beteugeling van zeeroof en smokkelhandel) heetten **prahoe pajir.** De sultan van **Djohor** had in gebruik **prahoe bintang beralih** en **prahoe kakap oendoe-oendoe.** Een tweemaster, vooral in de **Atjehsche** wateren in gebruik heet **prahoe banting.** Zeeroovers gebruikten de **prahoe bintak.** Een soort groot handelsvaartuig heet **prahoe pentjalang**, een Maleisch oorlogsvaartuig **prahoe kakap**, een andere soort, met ra doch zonder spiegel **lantjang**, weer andere soorten **lantjang tjamar** en **lantjaran.** Een soort handelsvaartuig met één mast, ook in gebruik bij de **orang Laoet**, heet **prahoe pendjadjap.** De penglima-perang van **Djohor** gebruikte een **djoeloeng- djoeloeng**, een tweemaster. Een groot inlandsch vaartuig met drie masten is de **lantja.** Een **Boegineesche** tweemaster, ook bij de **Maleiers** in gebruik is de **pëdewakan.** Een ander soort vaartuig is de **tjempëloeng**; een klein zeewaardig vaartuig is de **gobang**; een klein visschersvaartuig de **soemboek** (Perz. soenboek). Een **Chineesch** vaartuig de **sënat.** De **pilang** is een platbodem vaartuig. De **wangkang** (Mal.), een handelsvaartuig, wordt tegenwoordig bijna uit-

sluitend door **Chineezen** gebruikt. De **djoeng** is een jonk en is grooter dan de wangkang. De **tongkang**, een lang vaartuig, gebruikt als lichter en als laadboot, is zeer bekend. Voor hetzelfde doel gebruiken de **Batavianen** de **prahoe top** en de **tjoenia.** Een klein **Maleisch** riviervaartuig is de **pinis** (Fransch „péniche"). De **koera-koera,** een soort van galei, thans nog in gebruik, werd vroeger voor de hongitochten in de **Molukken** gebezigd. Een **Javaansche** ark is de **batra, bahitra** of **bahita.** Een volkomen toegerust vaartuig, met kiel en bokken heet **prahoe dengan loenas dan soesangnja.** Het geraamte van een in aanbouw zijnd schip heet **lanar.** Een schip van uitheemsch model heet **kapal.**

Inlandsche sloepen en booten hebben den algemeenen naam **sampan** vóór den soortnaam: in een **sampan berlaga** worden wedstrijden gehouden. De **sampan kempang** is een rivierboot vervaardigd uit een boomstam. Andere soorten zijn de **sampan sembawa** (d.i. dievensampan), **sampang batil, sekotji** (van ons woordt „schuitje"), **lepa-lepa, sampan kolik** een kano voor één persoon, de **kolik tetap** voor zes personen. Kleiner dan de eenpersoons kolik is de **djaloer.** De **tambangan** of **sampan penambang** is een veer- of overhaalboot. De **bidoek** is een kleine visschersboot. Er zijn nog tal van andere soorten.

Vaccine. Vaccinatiedwang bestaat niet in Ned.-Indië, maar aangezien voor toelating tot de lagere school een vaccinatiebewijs noodig is en de Inlander de pokken vreest, zijn de resultaten der vaccinatie vrij bevredigend en vermindert het aantal aangegeven pokkengevallen gestadig. Ned.-Indië is ingedeeld in vaccine-districten, waarvoor inheemsche vaccinateurs zijn aangesteld. Toezicht op de vaccinatie wordt uitgeoefend door het Binnenlandsch bestuur en door de gewestelijke artsen.

Onderwijs in de techniek van vaccineeren wordt gegeven aan de **landskoepokinrichting** (zie onder **Geneeskundige Dienst**) te Bandoeng (inentingscursus). Na het behalen van het certificaat van met goed gevolg afgelegd examen, worden betrokkenen door het hoofd van den dienst der volksgezondheid benoemd tot candidaat-vaccinateur.

Valckenier (Adriaan), geboren te Amsterdam 6 Juni 1695, overleden te Batavia 20 Juni 1751, vertrok in 1715 als onderkoopman naar Batavia. Na de verschillende rangen te hebben doorloopen werd hij in 1736 raad ordinair en eerste raad en directeur-generaal. Van 1737 tot 1741 was hij gouverneur-generaal. Zijn naam is onafscheidelijk verbonden aan den Chineezen-moord te Batavia. Het aantal Chineezen aldaar was zeer toegenomen door de maatregelen van gouverneur-generaal Zwaardecroon ter bevordering van den theehandel. Maar daardoor ook nam het aantal vagebondeerende Chineezen zoodanig toe dat de openbare veiligheid er door werd bedreigd. Daarom besloot Valckenier met den raad van Indië alle Chineezen die niet konden aantoonen over voldoende middelen van bestaan te beschikken naar Ceylon over te brengen en ze aldaar in de kaneeltuinen te werk te stellen. Deze goedbedoelde maatregel werd echter zoodanig ten uitvoer gelegd dat gegoede, te goeder naam en faam bekend staande Chineezen die reeds lang te Batavia woonden ook daarmede werden bedreigd, ten einde hun geld af te persen. Daarbij werd het onware gerucht verspreid dat de naar Ceylon vervoerde Chineezen onderweg overboord werden geworpen. Vele Chineezen verlieten de stad en vormden in de omgeving van Batavia rooverbenden, die zelfs een aanval op de stad deden, welke werd afgeslagen. Toen verder bleek dat de Chineezen in de stad met deze benden heulden, maakte zich van de Europeesche bevolking een zoodanige onrust meester dat een in een Chineesch huis uitgebroken brand aanleiding werd voor het gepeupel, bijgestaan door matrozen en soldaten om tot een verschrikkelijke moord- en plunderpartij ten aanzien der Chineezen over te gaan.

Dit duurde een week lang zonder dat van overheidswege werd ingegrepen, zoodat de indruk werd gevestigd dat der overheid de moord en plundering niet onwelgevallig was. Duizenden Chineezen werden vermoord en 600 huizen verbrand. Uiteraard was Valckenier (en met hem de raad van Indië en ook het lid Van Imhoff dat later de schuld van zich af trachtte te schuiven) hiervoor mede aansprakelijk, vooral ook omdat op zijn last alle Chineezen in de gevangenis werden ter dood gebracht en omdat de compagniessoldaten en -matrozen aan het bloedbad buiten de gevangenis deelnamen.

Ook met den raad van Indië lag Valckenier voortdurend overhoop. Toen hij na herstel van een ziekte bemerkte dat de raad van Indië - zijn vijand Van Imhoff en zijn aanhangers - eigenmachtig belangrijke beslissingen had genomen, zond hij de leden Van Imhoff, de Haaze en Van Schinne gevankelijk naar Nederland. Daar gelukte het Van Imhoff zich volkomen vrij te pleiten en de schuld op Valckenier te werpen. Deze was intusschen reeds op verzoek ontslagen en als admiraal eener retourvloot op weg naar Nederland. Hij werd echter op last van de bewindhebbers bij Kaap de Goede Hoop gevangen genomen en naar Batavia teruggevoerd, alwaar hij op het kasteel werd gevangen gezet, alwaar hij bijna 10 jaar later overleed. Het proces bleef zoolang slepende dat het bij zijn overlijden in 1751 nog niet ten einde was. De eisch van den advocaat-fiscaal luidde: „onthalzing en verbeurdverklaring van goederen." Bewindhebbers beslisten dat het proces door den dood was geaboleerd. Intusschen was zijn aartsvijand Van Imhoff gouverneur-generaal geworden, in welke hoedanigheid hij in 1743 optrad.

Vaderlandsche Club (V.C.). Opgericht in 1929, stelt deze partij zich ten doel den staatkundigen band, welke de deelen van het Koninkrijk der Nederlanden verbindt, zooveel mogelijk te versterken, onder behartiging van de landsbelangen

in de eerste plaats en voorts de belangen van alle in Ned.-Indië gevestigde bevolkingsgroepen, met bijzondere inachtneming evenwel van die der Nederlandsche bevolkingsgroep. De V.C. telde in 1930 een 9000-tal leden. P. B.

Vakbeweging. In tweeërlei vorm komt de vakactie tot uiting: zoowel in organisaties van ambtenaren en beambten in overheidsdiensten en particuliere bedrijven, als in die van ambachtslieden en arbeiders. Een andere onderscheiding is die in de oudere Europeesche en de jongere Inlandsche vakbeweging.

Aanvankelijk beoogden de organisaties de bevordering en bescherming van vakbelangen, van cultureelen dan wel van economischen aard. Langzamerhand drongen ook politieke - achtereenvolgens socialistische, communistische en nationalistische - stroomingen in vele bonden en groepen door, vooral in die der inheemschen. De bonden namen het karakter van strijdorganisaties aan; zij voerden propaganda tegen het kapitalisme en het imperialisme, alsook tegen het Gouvernement.

Als strijdmiddel bij uitnemendheid werd de werkstaking aangeprezen en ook aangegrepen, zoowel in openbare als in particuliere bedrijven; zoo in 1920 en 1923 bij spoor- en tramwegen, in 1921 bij den Gouvernements pandhuisdienst, in 1925 in havens en fabrieken op Java.

In den loop der jaren zijn honderden vakbonden en arbeidersorganisaties opgericht, gegroepeerd in vakcentrales en voor een deel ingeschreven bij het Kantoor van Arbeid. In 1932 bedroeg het totaal aantal geregistreerde vakbonden 124 met 82.860 leden.

De voornaamste vakcentrales zijn de volgende: het Verbond van Vereenigingen van Overheidspersoneel (V.V.O.), omvattende 18 bonden met 10.000 leden; de Associatie van Vereenigingen van Academici (A.V.A.) met 18 bonden en 1365 leden; de Federatie van Europeesche Werknemers (Federatie) met 8 bonden en 4470 leden; de Persa-

toean Vakbonden Pegawei Negri (P.V.P.N.), centrale van 14 inheemsche ambtenarenbonden met 30.000 leden, voor de helft onderwijzers; de Persatoean Sarekat Sekerdja Indonesia (P.S.S.I.) met 6 bonden en 3200 leden.

In 1932 kwamen nieuwe vakcentrales tot stand, nl. de Centrale van Indische Vereenigingen van Overheidspersoneel (C.I.V.O.) met een 6-tal ambtenarenbonden en de Radicale Vakcentrale Indonesia (Radvacin), een algemeene federatieve arbeidersorganisatie van een 10-tal bonden op nationalistischen grondslag, met het doel lotsverbetering te verkrijgen door wederzijdsch hulpbetoon tusschen de leden-vakbonden.

De P.V.P.N. en de P.S.S.I. hebben zich in 1931 aangesloten bij het Internationaal Verbond van Vakvereenigingen (I.V.V.). P. B.

Valentijn (François), geboren te Dordrecht 17 April 1666, overleden te 's-Gravenhage 6 Augustus 1727, was predikant in Oost-Indië, waar hij werkzaam was in de Molukken (Amboina en Banda) en waar hij den bekenden natuuronderzoeker Rumphius (zie aldaar) leerde kennen. Valentijn's groote verdienste is geweest dat hij een ontzaglijk quantum gegevens over Indië heeft verzameld. Hoewel hij deze niet of niet behoorlijk heeft verwerkt, hoezeer hij weinig kritisch, ondeskundig en ordinair is, zijn stijl onbeholpen en vervelend, bewezen de door hem verzamelde en geboekstaafde gegevens aan latere vorschers onschatbare diensten. Zijn voornaamste werk is „Oud- en Nieuw Oost-Indiën".

Van Heutsz-Gebergte, ten Noorden van het Tobameer (Oostkust van Sumatra) en aansluitend aan het Noordelijke Wilhelmina-gebergte. De hoogste vulkaan is de Datoek Sinaboeng (2412 m.).

Vanille wordt op Java wel gekweekt maar in zeer onbeduidende mate.

Varaan, zie onder **Hagedissen.**

Vasten (poeasa, Skr., **Sijam,** Ar.) in de maand Ramadan, de 9e maand van het Mohammedaansche jaar, behoort tot de plichten van iederen volwassen geloovige (zie onder **Islam**). Overdag, dat is van zonsopgang tot zonsondergang dient men zich te onthouden van spijs, drank en zingenot. Vrijstelling van het vasten kan men doen gelden wegens hoogen leeftijd, ziekte, enz. Het overige deel van het etmaal kan men zich sterken van de ontberingen van overdag. De voorgeschreven onthouding is inderdaad zeer streng (men mag zelfs zijn speeksel niet doorslikken maar moet het uitspuwen) en is voor velen niet zonder nadeel voor de gezondheid, zeker niet wanneer men haar een geheele maand in acht neemt. Veelal vast men dan ook de eerste en de laatste dagen der vastenmaand. In sommige streken (Soendalanden, Sumatra's Westkust, Atjeh, enz.) houdt men er zich streng aan, hetgeen uiteraard de maatschappij niet ten goede komt. In deze maand beijvert men zich in den archipel de godsdienstige voorschriften en oefeningen meer in acht te nemen dan gewoonlijk, omdat men zulks Allah welgevallig acht en meent zoodoende de zonden van het afgeloopen jaar schoon te wisschen.

Begin en einde der maand worden vastgesteld door de waarneming der maan. Het einde van de vastenmaand brengt een opgewekte feeststemming, verhoogd door de nieuwe kleeren waarin men zich algemeen steekt. Ten onrechte wordt de 1e dag der nieuwe maand wel beschouwd als de Mohammedaansche (Inlandsche) nieuwjaarsdag.

Veeartsenijkundige Dienst (Burgerlijke). Deze dienst ressorteert onder het departement van economische zaken. De dienst heeft de overheidsbemoeienis op veeartsenijkundig gebied. In hoofdzaak bestaat zijn taak in 1. de wering van besmettelijke veeziekten, 2. de bestrijding van besmettelijke veeziekten en 3. bemoeienis van zoötechnischen aard, (tijdelijk verbod van uitvoer van bepaalde klassen van paarden en van runderen uit bepaalde gebiedsdeelen van Ned.-Indië). Tot de laatste cate-

gorie van overheidsbemoeienis behoort ook de verbetering van den veestapel in Ned.-Indië, waarvoor runderen aan de inheemsche bevolking kunnen worden verstrekt. De runderen betrekt het Land van de eilanden Soemba en Soembawa, waarna ze op de te Pengarasan (residentie Pekalongan) en te Padangmĕngatas (res. Sumatra's Westkust) aanwezige doorgangsstations eenige maanden worden aangehouden ter acclimatisatie, alvorens ze elders op aanvraag te verstrekken.

De directeur van genoemd departement wijst buiten de provincies de gewesten aan waar dekhengsten (ter verbetering van het paardenras) worden gestationneerd.

De hondsdolheidordonnantie en de uitvoeringsvoorschriften daarvan bevatten bepalingen en voorschriften ter voorkoming en bestrijding van **hondsdolheid** in Ned. Indië. Mede als maatregel hiertegen is een belasting op honden ingevoerd.

De invoer van honden, katten en apen is verboden in de residenties Madoera, Benkoelen, Lampoengsche Districten, Palembang, Djambi en de Molukken, de eilanden behoorende tot de residentie Riouw en Onderhoorigheden met uitzondering van de Noord- en Zuid-Natoena-, Anambas-, Tambelan- en Wates-eilanden voor zoover Lampoengsche apen betreft, de eilanden behoorende tot de afdeeling Boeton en Laiwoei (Celebes en Onderhoorigheden).

Als plaatsen, waar de keuring kan geschieden van honden, katten en apen, die van buiten Ned.-Indië te Sabang worden aangevoerd, doch bestemd zijn om over zee verder te worden vervoerd, zijn aangewezen Oleë Lheuë (Atjeh), Belawan Deli (Oostkust van Sumatra) en Emmahaven (Sumatra's Westkust).

Het veeartsenijkundig onderzoek heeft plaats aan het veeartsenijkundig instituut te Buitenzorg. Eveneens te Buitenzorg is de Ned.-Indische veeartsenschool, waar jongelieden van elken landaard worden opgeleid tot Indisch veearts. De Indische veeartsen kunnen in Nederland verder studeeren ten einde het Nederlandsch diploma voor veearts te behalen.

Veen. Het Indische veen is slechts als laagveen vertegenwoordigd en uit plantenresten opgebouwd. Men vindt het in veenmoerasgebieden op Sumatra ten Noorden van de Mesoedjirivier tot in Indragiri langs de kust tot ongeveer 200 km. landwaarts in, in de Ajer Itamstreek van Midden Djambi, op Java in Bantam, Demak en enkele kratermeren, op Borneo in het Baritobekken. - Het optreden van veen in de tropen hangt volgens Mohr af van het water. Is dit kalkhoudend dan worden de humeuse stoffen spoedig ontbonden, is het daarentegen kalkarm zoo kunnen zij bezinken en langzamerhand in laagveen overgaan. Op Java waar de bodem kalkrijk is, zijn de veengebieden niet zeer uitgestrekt; toch komen enkele veenen voor, in het Demaksche is een dikke veenlaag geconstateerd. D.

Veenmol, zie onder **Krekels.**

Veepest, zie onder **Veeziekten.**

Veeteelt. Men onderscheidt grootvee, d.z. runderen, buffels en paarden, kleinvee d.z. geiten, schapen varkens en pluimvee d.z. kippen, eenden en andere vogelsoorten.

Het aantal runderen (sapi) op Java en Madoera bedroeg 3.653.068 in 1930 en 3.755.672 in 1931. Ongeveer 70 % daarvan bevond zich in Oost-Java, 27½ % in Midden-Java en slechts 2½ % in West-Java. In de Buitengewesten bedroeg het aantal runderen 911912 in 1930 en 930786 in 1931. De buffelstapel (karbouw, kĕrbo) op Java en Madoera bedroeg 2.124.486 in 1930 en 2.258.022 in 1931, waarvan ongeveer 19 % in Oost-Java, 38 % in Midden-Java en 43 % in West-Java. In de Buitengewesten waren in 1930 ruim 1.152.000 en in 1931 ruim 1.188.000 buffels.

Voor Oost-Java en Madoera is dus vooral de runderstapel van belang, voor West-Java de buffel-

stapel, terwijl in Midden-Java ongeveer evenveel buffels als runderen worden gehouden. In vele streken van Java worden langzamerhand de buffels vervangen door runderen, die goedkooper, gemakkelijker in onderhoud en minder aan ziekten onderhevig zijn. Laat de verzorging der runderen op Java gewoonlijk veel te wenschen over, behalve in de Madoereesche streken, aan de verzorging der buffels wordt, vooral in West-Java, iets meer zorg besteed. In de Buitengewesten is de verzorging van het vee gewoonlijk beter dan op Java, ook omdat meestal betere weidevelden beschikbaar zijn. Algeheele stalvoedering van het vee komt bijna alleen in de Madoereesche streken voor, overigens wordt het vee gewoonlijk elken dag naar de weideplaatsen gebracht. In de Buitengewesten en in sommige bergstreken van Java zijn die weidevelden nog voldoende uitgestrekt om het vee te voeden. Op Java moet het vee echter meestal volstaan met het weiden op de geoogste sawahvelden en andere beschikbare velden en verder op stal worden bijgevoed. Als bijvoedsel wordt allerlei gebruikt. Vooreerst gras, dat langs de sawahdijkjes of op andere plaatsen gesneden wordt; verder de bladen van verschillende planten, nadat de bevolking de vruchten daarvan geoogst heeft bijv. katjangsoorten (boonen), djagoeng (maïs) enz.; bladen van verschillende boomen, in verband waarmede de toeriboom op Java dikwijls voor veevoeder wordt aangeplant langs desawegen en sawahranden. De groene toppen van den suikerrietstengel worden mede gaarne door het vee gegeten, verder afval en zemelen van de rijst en in zeer voederarme tijden ook padistroo, pisang- en bamboebladeren en wat het vee maar wil eten. Aanplant van veevoeder wordt door den veeartsenijkundigen dienst en het bestuur aangemoedigd, doch dit streven heeft evenmin als het aansporen tot opschuren of conserveeren van veevoeder veel succes.

's Nachts wordt het vee in een kraal of in een stal dichtbij huis op het woonerf gestald. In enkele streken, vooral in de Buitengewesten, jaagt men het de bosschen in en vangt het weer op als het noodig is voor verkoop, slacht of arbeid. Het Inlandsche vee wordt zoo goed als alleen gehouden als arbeids- en slachtdier. Alleen in de plaatsen, waar Europeanen wonen, vindt men melkerijen, waarvoor echter meestal buitenlandsch vee, Nederlandsch, Australisch of Bengaalsch vee, aangeschaft wordt, daar het Inlandsche vee heel weinig melk geeft, slechts een paar liter per dag. Het oorspronkelijke inheemsche rund van Ned.-Indië, de bantèng, leeft nog in verwilderden staat in de Zuidelijkste streken van West- en Oost-Java en op Bali. Daaruit zijn eenige specifiek Inlandsche rassen ontstaan, het Javaansche, Balineesche, Madoereesche en Sumatraansche ras, het eerste en het laatste door kruising met vee, door Hindoe's overgebracht. Het Javaansche veeslag is sterk achteruitgegaan. door verwaarloozing. Veel beter is het Madoereesche en Balineesche rund, waaronder nog uitstekend fokmateriaal wordt aangetroffen. Van het begin van deze eeuw af is veel gedaan voor de verbetering van den runderstapel. Op verschillende plaatsen van Java heeft men goede Madoereesche, Balineesche en Bengaleesche dekstieren ter beschikking gesteld van de bevolking. Tevens werden dan zooveel mogelijk de minderwaardige inheemsche stieren gecastreerd. Oorspronkelijk werden de Bengaleesche rassen rechtstreeks uit Voor-Indië naar Java overgebracht, vooral Ongolé-, Mysore- en Hissarvee. Toen dit op den duur te kostbaar bleek heeft de Regeering op de eilanden Soemba en Soembawa volbloedfokkerijen opgericht van Ongolévee (ook van Hissarvee). Aan de bewoners dier eilanden werden onder bepaalde voorwaarden Ongolé- en Hissarkoppels verstrekt op afbetaling in natura. De bevolking verzorgde die dieren in half verwilderden staat

en leverde de afstammelingen aan de Regeering. De fokkerijen leveren thans al meer dieren op dan de Regeering noodig heeft. De fokdieren worden eerst gebracht naar de doorgangsstallen te Pengarasan (res. Pekalongan) en Padangmëngatas (Sumatra's Westkust), waar zij een drietal maanden verblijven ter acclimatisatie om dan over Java en Sumatra te worden verspreid. Ook worden op dezelfde manier Madoereesche en Australische fokdieren verkregen, de laatste voornamelijk voor de melkerijen. Voor die melkerijen worden ook fokstieren van Nederlandsch ras geleverd door de boerderij Generaal De Wet bij Bandoeng, waarmede de regeering een contract heeft gesloten. In verschillende streken van Java heeft het vee door de kruising, vooral met Onggoléstieren, reeds een geheel ander type gekregen. Andere Bengaleesche rassen en ook het Balivee bleken voor kruising met het Javaras minder geschikt. Nog allerlei andere maatregelen worden in het belang van den veestapel toegepast. Deskundige keuring vóór de slacht zorgt ervoor, dat de goede vrouwelijke exemplaren niet worden afgeslacht. Veetentoonstellingen worden gehouden, waarbij premies worden gegeven voor goed vee of goed onderhoud. Besmettelijke veeziekten worden opgespoord en zoo mogelijk de verdere verspreiding tegengegaan. In Madoereesche streken stelt de bevolking veel belang in de stierenrennen (kerapan's), wedstrijden van stieren, gespannen voor een soort slede, waarop de leider staat, en ook in stierengevechten (adoean sapi), waarbij twee stieren op elkaar losgelaten worden. De bevolking gaat bij die gelegenheid weddenschappen aan, waarbij het bestuur eenig toezicht uitoefent. De vecht- en wedrenstieren worden uitstekend verzorgd. In de jaren 1929 t/m 1931 werden op Java en Madoera resp. ongeveer 23000, 33000 en 39000 runderen en 34.136 en 41 buffels gecastreerd. In de Buitengewesten vond die maatregel hoofdzakelijk

op Bali en Lombok toepassing (± 18.000). Het aantal Ongolédekstieren op Java bedroeg 2122 in 1931. De verbetering van den buffelstapel werd nog niet even krachtig aangepakt als die van den rundveestapel.

Het vee wordt in Ned.-Indië hoofdzakelijk gehouden als arbeidsvee voor den landbouw en als slachtvee. Op Java en Madoera werden in 1931 ongeveer 700.000 runderen en buffels geslacht. Voor den landbouw wordt alleen van buffels en runderen gebruik gemaakt, niet van paarden.

Het Inlandsche paardenras is zeer klein. Het inheemsche ras van Java is bovendien door verwaarloozing zeer minderwaardig geworden. Het wordt nochtans nog gebruikt voor Inlandsch rijpaard (vooral in het gebergte), voor trekpaard en draagpaard. Voor rij- en trekpaard worden op Java echter veelal paarden van elders aangevoerd. Op eenige kleine Soendaeilanden (Soembawa, Savoe, Bima), in de Bataklanden en Zuid Celebes werden eenige goede rassen aangetroffen. Door voortdurenden uitvoer van de grootere exemplaren zijn de paarden daar echter ook steeds kleiner geworden. Naar verbetering van die rassen door kruising met Arabische paarden en door de oprichting van volbloedfokkerijen vooral van het Sandelhout- (Soembawa)-ras wordt gestreefd. De belangstelling der Inlandsche bevolking voor de paardenfokkerij is echter zeer verminderd. Voor het leger worden de paarden uit Australië ingevoerd en zijn ook stoeterijen en fokkerijen ingericht. Het aantal paarden op Java en Madoera bedraagt ongeveer 250.000, in de Buitengewesten 450.000. De prijzen voor goede paarden zijn in de laatste jaren sterk gedaald.

Geiten en schapen worden overal door de Inlandsche bevolking gehouden, alleen voor de slacht en de huiden. De melk wordt zelden gedronken. De schapen leveren weinig wol. In 1931 werden op Java en Madoera 190.000 schapen

en 587.000 geiten geslacht. Het vleesch wordt voornamelijk door de Inlandsche bevolking zelve gebruikt. De Javaansche geit is door verwaarloozing sterk gedegeneerd. Door particulieren is vroeger reeds gekruist met Britsch-Indische rassen en thans worden op vele plaatsen van Gouvernementswege goede springbokken ter beschikking van de bevolking gesteld, meestal Etawahbokken (Britsch-Indië). Op het eiland Soembawa wordt een volbloed Etawahstapel aangehouden. Te Buitenzorg heeft men het Gouvernementsproefstation voor kleinveeteelt. De schapen zijn van minder belang voor de Inlandsche bevolking dan de geiten. Op Java worden ze vooral in de res. Priangan en Buitenzorg gehouden, waar de rammengevechten een geliefdkoosde sport zijn. Voor de verbetering van het ras is nog niet veel gedaan.

Varkens zijn voor Mohammedanen onreine dieren en worden in Mohammedaansche streken dan ook alleen door Chineezen en tegenwoordig ook door Europeanen gefokt. In Hindoesche (Bali en Lombok) of heidensche landen (Dajaks in Borneo, Timor enz.) worden echter ook door de Inlandsche bevolking veel varkens gehouden. Ook daar waar de bevolking tot het Christendom is overgegaan (Menado, Bataklanden enz.). Het Inlandsche ras is Indo-Chineesch. Het is zwart van kleur. Getracht wordt het te verbeteren door kruising met het veredeld Duitsch landvarkenras en het Groot Yorkshireras. Op Java werden in 1931 ongeveer 150.000 varkens geslacht, vooral op de plaatsen, waar veel Chineezen wonen, in de Buitengewesten bedroeg dat aantal 370.000.

Ook pluimvee geeft de Inlandsche bevolking bijna overal eenige bijverdiensten door verkoop van slachtdieren en eieren. Het kippenras is minderwaardig, klein, met zeer kleine eieren (40 gram) en kleine eierenproductie (± 80 per jaar). In de regentschappen Temanggoeng en Magelang wordt nog een vrij goed ras aangetroffen. De bevolking heeft weinig belangstelling voor de verbetering van het ras. Alleen door enkele Europeanen worden hoenderparken van raskippen aangehouden. In vele streken is ook de eendenfokkerij van belang, bijv. de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, Bali en Lombok, Sumatra's West- en Oostkust, Atjeh en verschillende sawahstreken van Java. Van Bali en Lombok werden in 1931 bijna 6.000.000 eendeneieren uitgevoerd ter waarde van ƒ 230.000.—. Gewoonlijk worden inheemsche loopeenden en Manillaeenden aangehouden. Er is te Buitenzorg een Gouvernementsproefstation voor Pluimveeteelt, waar getracht wordt betere rassen te fokken. Ganzen, kalkoenen en zwanen komen zelden voor. Door Chineezen worden Inlandsche kippen gekruist met boschhanen. Het kruisingsproduct, de bekisar, is gezocht als siervogel. Hier en daar worden hanen gefokt voor het houden van hanengevechten, die wel is waar bij politieverordening verboden zijn, doch niettemin nog telkens door de bevolking clandestien worden gehouden.

Te Buitenzorg heeft men het Veeartsenijkundig instituut voor wetenschappelijk onderzoek en ook de Nederlandsch-Indische veeartsenschool voor opleiding tot Indisch veearts. De Europeesche veeartsen worden opgeleid aan de universiteit te Utrecht. d. M. S.

Veeziekten. Allerlei ziekten komen onder het vee voor. In de jaren 1879-'83 werd de veestapel in West-Java met vernietiging bedreigd door de veepest, welke ziekte in latere jaren telkens terugkwam, doch sedert 1899 als geheel bedwongen kan worden beschouwd. Schatten gelds zijn uitgegeven voor de bestrijding dezer ziekte, die ten slotte door het maken van een veelooze strook over de geheele breedte van Java werd bedwongen. West-Java werd afgesloten van het overig gedeelte door middel van bamboehagen, die over de heele breedte van Java liepen en door militairen werden bewaakt. Tegenwoordig houdt de

veeartsenijkundige dienst streng toezicht op het voorkomen van besmettelijke ziekten onder het vee. Kwade droes onder de paarden en surra onder al het grootvee richten nog veel schade aan. Ook mond- en klauwzeer komt telkens en overal verspreid voor, al is over het algemeen het verloop van deze ziekte gunstig. In 1930 kwam hier en daar veel miltvuur voor. Onder de varkens richt de varkenspest soms groote verwoestingen aan. Het pluimvee heeft vooral te lijden van de pseudo-vogelpest, verder van hoendercholera, diphtherie, pokken enz. d. M. S.

Vegetatie, zie **Flora.**

Venkel (Mal. **adas**), groeit in de bergstreken zeer goed. Uit de op Java gekweekte planten bereide venkelolie is van zeer goede kwaliteit.

Verblijf, zie onder **Immigratie, Toelating en Vestiging in Ned.-Indië.**

Verdedigingsstelsel van Ned.-Indië, zie **Leger** onder **Taak en Doelstelling.**

Verkeer, zie **a.** onder **scheepvaart, Spoor- en Tramwegen, Luchtwerken.**

Verkoopingen (Openbare) zijn het monopolie van het gouvernement. Zij moeten plaats hebben ten overstaan van den vendumeester. Buiten bemoeienis van het vendukantoor vallen de openbare verkoopingen van den pandhuisdienst, van door den directeur van economische zaken aan te wijzen houtwerken en boschproducten, afkomstig uit 's Lands bosschen, van door dezen departementschef aan te wijzen land- en tuinbouwproducten van de inheemsche bevolking, van door de politie opgevat klein vee.

Verkoopkantoor van 's Lands Mijnbouwproductie, zie onder **Mijnwezen.**

Verponding, zie onder **Belastingen.**

Vezelstoffen. Van verschillende vezelstoffen wordt in Ned.-Indië partij getrokken, in de eerste plaats door de Inlandsche bevolking. Eerst in de laatste tientallen jaren zijn door de Europeesche grootindustrie ondernemingen voor de bereiding van vezelstoffen opgericht, zoowel op Java (res. Kediri, Batavia) als op Sumatra (Sumatra's Oostkust en Lampongsche districten). Door de Javasche ondernemingen wordt voornamelijk agave aangeplant, welk gewas het voordeel heeft zeer weinig eischen aan den bodem te stellen. Java voerde in 1931 uit 24815 ton, de Buitengewesten 45463 ton harde touwvezels. In 1930 waren die cijfers 23163 ton en 42502 ton. Naast de eigenlijke vezels, afkomstig van stengels, bladeren, of basten, worden ook nog allerlei vezelachtige stoffen gebruikt, bijv. zaad- en vruchtharen van verschillende planten (kapok, katoen), de haren van den arènpalm, de vezels van de vruchtschil der klappers enz. Vele van die vezels en het gebruik, dat men er van maakt zijn reeds vermeld bij den naam van de plant. In de Lampongsche districten is een Europeesche touwslagerij, te Padalarang (Priangan) een papierfabriek, die met Gouvernementssubsidie werkt en vooral hout als grondstof gebruikt. Een min of meer niet-Inlandsch bedrijf is de hoedenvlechterij in Tangerang (Batavia). Verder bestaan er nog talrijke Inlandsche kleinbedrijven met vezels als grondstof. Spinnen komt nog slechts hier en daar voor. Weverijen werken veel met geïmporteerde garens. Hier en daar hebben mattenvlechterijen meer dan plaatselijke bekendheid, méndongmatten (Kedoe, Jogjakarta), kadjangmatten, pandanmatten enz. De aanplant van katoen is in Ned.-Indië van weinig beteekenis. Kapokboomen komen overal op de Inlandsche erven voor en geven de Inlandsche bevolking een kleine bijverdienste. Ook op sommige erfpachtsperceelen wordt de kapokboom als tusschenbeplanting aangeplant. De boom geeft weinig schaduw, zoodat tusschen de boomen allerlei andere gewassen kunnen worden geteeld. Naast de kapokvezels, die als opvulmateriaal worden gebruikt, worden ook

de kapokpitten en kapokpittenolie en -koeken uitgevoerd. In 1931 was de kapokuitvoer van Java ruim 18000 ton, pitten 14000 ton, olie 2800 ton en koeken 22500 ton. Uit de Buitengewesten werd slechts 1500 ton kapok uitgevoerd. De aanplant van jute, o.a. voor het maken van zakken voor de suiker, heeft in Ned.-Indië weinig resultaat opgeleverd, in de laatste jaren worden ook proeven genomen met den aanplant van den Rosellavezel voor dat doel. d. M. S.

Vischrecht. Voor het recht om te visschen in open zee of aan de kust, zie onder **Visscherij.** Volgens Inlandsche begrippen is het recht om te visschen langs de kust en in rivieren en beken inhaerent aan het beschikkingsrecht van stam of Inlandsche rechtsgemeenschap (zie onder **Jacht,** onder **Beschikkingsrecht** en onder **Visscherij).**

Visschen zijn behandeld onder den naam der orde, onderorde of soort.

Visscherij. De overheidszorg voor de visscherij omvat zoowel de bemoeienis met de binnenvisscherij als die met de zeevisscherij. Met de leiding der onderafdeeling **binnenvisscherij** van het departement van economische zaken is belast een visscherij-consulent 1e klasse die over het noodige personeel beschikt voor het geven van plaatselijke voorlichting. In 1930 werd het **laboratorium voor de binnenvisscherij** te Buitenzorg geopend, welk instituut zich bezig houdt met het biologisch en economisch onderzoek van verschillende problemen, de vischteelt en de exploitatie van visscherij-bedrijven betreffende. De in hetzelfde jaar opgerichte **centrale kweekerij** te Bandoeng voorziet in de algemeene behoefte aan pootvischmateriaal; de kweekerijen te Poenten en Kalen (provincie Oost-Java) hebben een plaatselijke beteekenis. De toegepaste hygiënische exploitatie, de bezetting met pootvisch en de gevolgde betere bevloeiingsmethoden werden op ruime schaal door de bevolking overgenomen, zoodat de vischproductie per oppervlakte-eenheid belangrijk toenam en een relatief groote uitbreiding van het vijvereareaal in Oost- en Midden-Java plaats had.

Voorloopige onderzoekingen omtrent de mogelijkheid van vischteelt in de voornaamste meren op Java leidden tot de conclusie, dat de Indische meren in physisch, chemisch en biologisch opzicht in hooge mate van elkaar en van de Europeesche meren afwijken, zoodat adviezen daaromtrent slechts na een nauwgezet en uitvoerig onderzoek ter plaatse zullen kunnen worden uitgebracht.

De onderafdeeling **zeevisscherij** van genoemd departement beoogt de beoordeeling van de productiviteit van het inheemsche visscherijbedrijf; verbetering der visscherijtechniek en der gevolgde vischmethodes komen hiervoor in de eerste plaats in aanmerking. De onderzoekingen ter zake worden verricht op het **zeevisscherijstation** te Batavia, dat tevens voorlichting geeft, gegrond op eigen ondervinding. Proeven met kleine motoren, geschikt als beweegkracht voor de inheemsche prauwen en aanbouw van goedkoope motorprauwen hebben plaats op de aan dit station verbonden werf. De opgedane ervaringen worden door middel van proefbedrijven onder de hiervoor in aanmerking komende bevolking verspreid. In 1931 werd gezocht naar middelen om de vangsten met het pajang-net te vergrooten door het langer en dieper te maken en naar nieuwe vischgronden. Aan de majangvisscherij (zie onder **Vaartuigen)** werd allereerst aandacht gewijd. Het eerste proefbedrijfvaartuigje bewees dat de vervanging van het zeil door een motor de vangst in hetzelfde tijdsbestek meer dan verdubbelde. Medio 1931 kwam een grooter onderzoekingsvaartuig in de vaart, waarmede gunstige resultaten werden verkregen. Mede werden gunstige resultaten verkregen door het in gebruik nemen van het uitstekende Japansche moeroe-ami net. De Java-Zee, en vermoedelijk ook de andere Indische zeeën, is echter

niet zoo vischrijk als bv. de Noordzee. De werf van het station voor de zeevisscherij voldoet geheel aan de verwachtingen.

Eene algemeene regeling betreffende het visschen binnen het zeegebied van Ned.-Indië is vervat in de kustvisscherij-ordonnantie (Stb. 1927 no. 144, j°, Stb. 1928 no. 185), waarin het beginsel wordt vastgelegd dat Nederlandsche onderdanen binnen dat zeegebied vrij mogen visschen en dat niet-Nederlandsche onderdanen daarvoor een vergunning behoeven. Verder wordt onderscheid gemaakt tusschen „kustvisscherij" waarvoor vergunning noodig is van den directeur van economische zaken, en „kustvisscherij op kleine schaal" waarvoor het hoofd van gewestelijk bestuur vergunning kan geven.

Voor de jacht op walvisschen wordt vergunning vereischt van den gouverneur-generaal tegen betaling van een jaartaxe zoomede van een bedrag per gevangen walvisch of per eenheid verwerkt product (Stb. 1927 no. 145).

Ter bescherming van den vischstand is het visschen met vergiftige, bedwelmende of ontplofbare stoffen verboden. Eveneens is het verboden binnen de maritieme kringen te visschen, behoudens eene tijdelijke vergunning van den commandant der zeemacht.

Voor het visschen naar parelschelpen, parelmoerschelpen en tripang zie onder **Parelvisscherij** en onder **Tripang.** De visscherij is voor de inheemsche bevolking van zeer groot belang, in tegenstelling met de jacht (zie aldaar). Aan vischteelt doet de bevolking in speciaal daarvoor aangelegde vijvers (zoowel zoet- als zoutwatervisch, de laatste langs het strand), welke dikwijls malariahaarden (zie ook onder **Malaria**) werden, en op sawah's na den oogst. Men vangt de visch door het water van de vijver of de sawah gedeeltelijk te laten wegvloeien dan wel door de visch in een bak te drijven. In sommige gebieden vangt men de visch in rivieren door bedwelmende planten of plantendeelen in het water te doen (zie **Toeba**). In volle zee wordt met zegens gevischt, waaronder het reeds genoemde **pajangnet** de voornaamste is. Men gaat dan met de eveneens genoemde **prahoe-majang** ter vischvangst. Er zijn tal van soorten van zegens. Ook met kleinere netten **(werpnet,** Mal. **pendjala, sleepnet,** Mal. **poekat)** en met een **korf** (Mal. **soengkoer)** dien men over de visch heen zet, wordt gevischt. Ook de soorten **fuiken** waarmede wordt gevischt zijn talrijk.

Zeer algemeen en een rijke vangst mogelijk makend is de **séro,** een staketsel van bamboe. Andere soorten zijn de (groote) **boeboe,** van rotan of bamboe, de **loelah,** rond, met één of meer ingangen, de **lokah,** aan den mond van riviertjes om kleine visch te vangen, enz., enz. Verder wordt ook gevischt met den **hengel,** met een kunstmatig **lokaas,** met een **toorts** of **fakkel** die de visschen lokt, met **vischlijnen,** speren (Molukken, Nieuw-Guinee), **pijl en boog,** enz.

Voor vaartuigen waarmede men uit visschen gaat, zie onder **Vaartuigen.**

Ook aan visscherij is bijgeloof annex (zie o.a. onder **Priesters** bij **djindjang radja).**

Vlechtwerk. Voor het vlechtwerk van Tangerang zie **Hoedenindustrie.** In het algemeen kan men twee soorten vlechtwerk onderscheiden: kruisvlechtingen en spiraalvlechtingen. De laatste vindt men veelal bij de Papoea's, in de Molukken; het Tangerangsche werk is kruisvlechting, evenals de meerderheid van het Maleische vlechtwerk. De berg-Papoea's van Nieuw-Guinee maken borstpantsers van vlechtwerk, die ondoordringbaar zijn voor pijlen. De Dajaks maken fraai keper-vlechtwerk. Dit systeem vindt ook in Zuid-Sumatra toepassing. **Tërawang** (Jav.)-werk, (à jour) vindt men zeer fraai ter Westkust van Sumatra, in de Bataklanden en bij de Gajo's. Op Sumatra vlecht men ook mutsen en hoeden (kopiah, toedoeng). Het inheemsche vlechtwerk staat veelal op een hooge trap van ontwikkeling. Het

spreekt van zelf dat tal van voorwerpen (manden, matten, hoeden, scheeden, fuiken, enz.) in vlechtwerk kunnen worden vervaardigd. Behalve in Tangerang beperkt het vlechtwerk zich in het algemeen tot huisvlijt.

Vleermuizen, zie **Kampret** en **Kalong.**

Vliegenvangers. Van deze familie komen een paar fraaie blauwe soorten in de bergstreken voor. In de vlakte is bekend het **waaierstaartje** (Mal. **boeroeng kipas**).

Vliegende Visschen (Mal. **Ikan Terbang**) behooren tot dezelfde onderorde als de geepen (zie aldaar). Zij hebben krachtig ontwikkelde borst- en buikvinnen en kunnen daarmee groote afstanden over zee zweven. De **kapala tima** (= tinkopje) is aan de vliegende visschen verwant. Tot dezelfde onderorde behooren voorts de **ikan belanak,** de **ikan koero** en de z.g. **snoek,** (die echter geen snoek is) die men ter markt ziet.

Vlinders (Mal. **koepoekoepoe**) behooren tot de orde der **schubvleugeligen.** Deze insecten hebben een volledige gedaanteverwisseling. De larven, de rupsen hebben 8 à 2 paar (de spanrupsen) pooten. Zij eten hoofdzakelijk bladeren, maar ook wel hout, blad- en schildluizen, enz. Zij zijn bezet met haren, die ontstekingen kunnen veroorzaken van de menschelijke huid. Zij spinnen fijne draden. Na eenige vervellingen gaan zij verpoppen in een z.g. **mummiepop,** welke bij dagvlinders hangt. De nachtvlinders spinnen zich in een **cocon** (bekend is dit van de zijderups). Hieruit komt de vlinder te voorschijn. Tot de fraaiste **dagvlinders** behooren de **ridderkapellen,** welke vaak een aanhangsel aan de achtervleugels hebben. Hiertoe behooren de **bloedvlekzeiler,** de **pastoorvlinder,** de **paarlsnoervlinder,** de **zuurzakvlinder,** waarvan de rupsen op citroenen of op de zuurzak leven. Zeer groot zijn de **vogelvlinders** op Nieuw-Guinee en de Ambonsche eilanden. **Witjes** zijn ook in Indië talrijk. De **rijstvlinder** is bruin, in den Westmoesson donkerder dan in den Oostmoesson.

Verder behooren tot de dagvlinders de **visitekapel** (Mal. koepoekoepoe maloe), de palmendief die de bladeren der palmen aantast, de **distelvink** die alleen in het hooggebergte voorkomt en de **dikkopvlinder** die ruïneus is voor de pisangboomen.

De **pijlstaartvlinders** of **sphinxen** hebben een dikker lichaam en smalle vleugels. Het zijn **nachtvlinders.** Hiertoe behooren de **doodshoofdvlinder,** alzoo genoemd naar de teekening op het borststuk, de **windepijlstaart,** die schadelijk is voor veldgewassen, de **glasvlinders,** schadelijk voor hout en plantenweefsels, de **houtboorders,** waartoe behooren de **djati-kankerrups,** die gangen in djatihout boort, de roode **koffieboorder,** die gangen boort in het hout der koffie, kapok, thee- en kinagewassen.

Tot de **spinners** behooren de fraai geteekende **atlasvlinder** (Mal. **koepoe gadja**), welks vleugels meer dan 30 cm. lang zijn, met een vlucht van meer dan 40 cm., en de **kanarivlinder,** welks rups voor tal van vruchtboomen schadelijk is. De zijderups, die leeft van moerbeibladeren wordt in Indië weinig of niet meer geteeld.

De **uiltjes** zijn welbekende nachtvlinders: de rups van den djativlinder is zeer schadelijk voor den djatiboom, welks bladeren hij aantast.

Tot de **kleine vlinders** behooren de **bladrollers** (o.a. de theepoetjoekroller, die de jonge theebladjes bijeenspint) en de **motten,** waartoe behooren de gestippelde **rijstboorder,** waarvan de rups de rijststengels doorboort, de **watermot,** eveneens schadelijk voor de rijst, de bekende **kleerenmot** en de **wasmot** welke rups zich voedt met het was in de bijenkorven.

Vloedbosch, zie **Mangrove.**

Vlooien. Bekend en berucht in Indië is de **rattenvloo,** die de pest overbrengt van rat op rat. Wanneer een rat aan pest is gestorven verlaten de vlooien de rat en kunnen alsdan den mensch dien zij steken met pest besmetten.

De **menschenvloo** komt in den archipel weinig voor, **honden-** en **kattenvlooien** daarentegen zeer veel.

Vogelbekdier. Evenals de mierenegels (zie aldaar) behoort het vogelbekdier tot de orde der snaveldieren. Het leeft in het water en heeft zwemvliezen tusschen de teenen. Het komt in den archipel alleen voor op Nieuw-Guinee en omliggende eilanden (en verder in Z.-W. Australie en op Tasmanië).

Vogelnesten (Eetbare). Deze worden in de kalkrotsen langs de kusten in den geheelen archipel gemaakt door kleine gierzwaluwen (zie aldaar). Het meest komen zij echter voor aan de Zuidkust van Midden-Java. (Karangbolong in Zuid-Banjoemas en in Jogjakarta). Het inzamelen is een gevaarlijk werk, hetwelk wordt voorafgegaan door feestelijkheden en offers aan Njai Loro Kidoel, de beschermgodin der vogelnestplukkers.

Behalve de op de particuliere landen aanwezige, zijn de vogelnestklippen en -grotten gouvernementseigendom, welke worden verhuurd door den directeur van economische zaken. Het beheer van de vogelnestklippen (en vleermuizengrotten) is opgedragen aan de regentschapsraden.

Volksbanken, zie **Volkscredietwezen.**

Volkscredietwezen. Op Java en Madoera zijn 71, in de buitengewesten 18 **volksbanken,** met als ressort op Java een afdeeling of regentschap, op Madoera en in de meeste buitengewesten een geheel gewest. Zij hebben ten doel goedkoop en opvoedend crediet te verschaffen aan de bevolking (ook aan niet-Inlanders) op commercieelen grondslag, doch zonder dat winstmaken anders dan voor reservevorming wordt beoogd. De volksbanken zijn rechtspersoonlijkheid bezittende vereenigingen onder regeeringstoezicht. Zij werken met bij haar belegd kapitaal van desa's, dorpscredietinstellingen en particulieren en met een uit haar winst gevormd particulier vermogen. Ten behoeve dezer banken is een zakelijk recht van credietverband op Inlandsche grondrechten, overeenkomende met hypotheek, in het leven geroepen.

Deze instellingen ondervonden eveneens den nood der tijden. Het in 1930 totaal uitgeleende bedrag ad *f* 60.492.000 verminderde in 1931 tot *f* 41.834.000, derhalve tot een percentage van 69. Het uitstaand bedrag bedroeg ult°. 1930 *f* 47.940.000 tegen *f* 40.313.000 op ult°. 1931.

De bedrijfskosten dezer banken stegen daarentegen, mede door verlaging van den rentevoet bij de uitleening van gelden met 2 %. De achterstand toonde een onafgebroken stijging. Deze bedroeg einde 1930 *f* 2.906.000 of 6.6 % en het uitstaand bedrag, tegen *f* 7.728.000 of 19.17 % einde 1931, een toeneming derhalve met 266 %.

Verder beschikte een aantal **Inlandsche gemeenten** over eigen **credietinstellingen,** die hetzij padi **(Padiloemboengs** of **desaloemboengs),** hetzij geld uitleenden. Padiloemboengs vindt men alleen op Java.

Dit **dorpscredietwezen** heeft in de buitengewesten, met uitzondering van Sumatra's Westkust, weinig of geen wortel kunnen schieten.

Blijkens een Anetabericht van 3 Maart 1934 zouden de volkscredietbanken van de regeering een aanschrijving hebben ontvangen deze banken te liquideeren en haar vermogen over te dragen aan de algemeene volkscredietbanken.

Verder bestaat langs Java's Noordkust een zestal **visschersvereenigingen** die crediet aan vischers verschaffen en vischveilingen houden.

De **centrale kas voor het volkscredietwezen** is een door de regeering ingestelde rechtspersoon, die gelden voor volkscredietinstellingen in belegging neemt en aan zoodanige instellingen gelden uitleent; bovendien oefent zij op alle volksbanken en Inlandsche gemeentecredietinstellingen geregeld contrôle uit. Zij heeft haar grondkapitaal van het gouvernement, welk kapitaal op ten hoogste *f* 5.000.000 is bepaald.

Volksgezondheid (Dienst der). Deze dienst ressorteert onder het

departement van onderwijs en eeredienst. Het staatstoezicht op de volksgezondheid in Ned.-Indië omvat het onderzoek naar den staat der volksgezondheid; het aangeven van de middelen tot verbetering van de volksgezondheid en de bevordering van de toepassing dier middelen; de rechtstreeksche bestrijding en voorkoming van besmettelijke ziekten en volksziekten; de bevordering van de individueele ziekenverzorging, de bodemassaineering, de drinkwatervoorziening, de afvalverwijdering en de verbetering der volkshuisvesting; het aanhouden van bevolkingsstatistieken, voor zoover met de hiergenoemde werkzaamheden verband houdende; de uitvoering en de handhaving van de wettelijke voorschriften in het belang der volksgezondheid vastgesteld en het uitoefenen van toezicht op de uitvoering en handhaving van die voorschriften, voorzoover die aan anderen zijn opgedragen. De leiding van dit toezicht berust bij het hoofd van den dienst der volksgezondheid. Voor het staatstoezicht zijn de volgende geneeskundige afdeelingen ingesteld: 1. West-Java, 2. Midden-Java, 3. Oost-Java, 4. Oost-Archipel, 5. Zuid-Sumatra, 6. Bangka-Billiton en 7. Noord-Sumatra. Dit toezicht in deze afdeelingen is opgedragen aan inspecteurs en in de afdeeling Bangka-Billiton aan den eerstaanwezend bedrijfsarts der Bangkatinwinning. In de niet tot een afdeeling behoorende gewesten aan de eerstaanwezende officieren van gezondheid. Verder oefenen de hoofden van gewestelijk en plaatselijk bestuur, de afdeelingshoofden en de regenten toezicht uit over den dienst der volksgezondheid en de ziekeninrichtingen binnen hun ressort. Zij wijden hun bijzondere aandacht aan den gezondheidstoestand der ingezetenen en nemen in overleg met genoemde medische autoriteiten en met de plaatselijke geneesheeren, de maatregelen die tot bevordering van den algemeenen gezondheidstoestand noodig zijn (zie ook **Epidemieën** en **Quarantaine**).

Aan de stadsgemeenten Batavia en Soerabaja is het staatstoezicht overgedragen.

Plaatselijke gezondheidsdiensten zijn te Semarang en Bandoeng.

Voor de afzonderlijke ziekten zie onder den naam **Cholera, Framboesia, Pest, Pokken,** enz.). Zie ook **Gezondheidsleer.**

Tot het **uitoefenen der geneeskunst** in haar vollen omvang of van de **tandheelkunst,** dan wel van de **artsenijbereidkunst** als **apotheker** of als **apothekersassistent,** of van de **verloskunst** als **vroedvrouw** in Ned.-Indië zijn bevoegd zij, die tot de uitoefening derzelfde kunst in Nederland bevoegd zijn volgens de daar bestaande bepalingen. Het verleenen van geneeskundigen bijstand, door verstrekking van **Inlandsche geneesmiddelen** tegen zoogenaamde ziekten van het land, is geen uitoefening der geneeskunst.

Volkslectuur. In 1908 werd een commissie ingesteld voor de Inlandsche school- en volkslectuur, later omgedoopt tot commissie voor de volkslectuur, die den directeur van onderwijs en eeredienst ter zake voorlichtte. In 1917 werd ingesteld het **kantoor voor de volkslectuur,** onder een „hoofdambtenaar voor de volkslectuur en aanverwante aangelegenheden." De commissie is thans raadgeefster van dien hoofdambtenaar. De taak van het kantoor omvat: 1. de uitgave en verspreiding van boeken (romans, gedichten, populaire wetenschap, handboeken en handleidingen) zoowel oorspronkelijke als vertaalde, ingezondene als ten kantore samengestelde; 2. de uitgave van periodieken: **Pandji Poestaka** (Maleisch); **Kedjawèn** (Javaansch); **Parahiangan** (Soendaneesch); het **weekoverzicht** van de **Inlandsche** en **Maleisch-Chineesche pers;** 3. het vervaardigen van vertalingen van daartoe in aanmerking gebrachte staatsbladen in de Maleische, Javaansche en Soendaneesche taal en andere vertalingen in opdracht der regeering. Mede worden tolkdiensten verricht voor het hooggerechtshof van Ned.-Indië, den raad van justitie te Batavia en in mili-

taire strafzaken te Batavia; 4. de zorg voor de Inlandsche en Nederlandsche volksbibliotheken, ondergebracht onderscheidenlijk in de 2e klasse Inlandsche scholen en de Hollandsch-Inlandsche scholen.

Daarnaast worden, ter beoordeeling van evengenoemd departementshoofd, aan diverse andere openbare en particuliere instellingen van onderwijs bibliotheken verstrekt.

Volksraad. Sedert Mei 1918 bestaat in Ned.-Indië een Volksraad, d.i. een vertegenwoordigend lichaam, dat aan Nederlandsche onderdanen ingezetenen van Ned.-Indië gelegenheid geeft tot medewerking aan de behartiging van 's Lands belangen.

De Volksraad bestaat uit een lid tevens Voorzitter, door den Koning benoemd, en 60 leden, waarvan 30 inheemsche onderdanen niet-Nederlanders, ten minste 25 onderdanen Nederlanders en ten hoogste vijf en ten minste drie uitheemsche onderdanen niet-Nederlanders.

Door de eerste worden 20, door de tweede 15 en voor de derde drie leden verkozen. De overige leden worden door den Gouverneur-Generaal benoemd.

De 20 te verkiezen inheemschen worden door twaalf kieskringen, waarvan vier op Java en acht in de Buitengewesten, afgevaardigd.

In deze kieskringen zijn kiezers de inheemsche onderdanen niet-nederlanders, die lid zijn van een localen of regentschapsraad dan wel eene der bij ordonnantie voor de betrokken kieskring nader aan te geven waardigheden bekleeden, welke in beteekenis voor het volksleven bij bedoeld lidmaatschap niet achterstaan.

De onderdanen-nederlanders en de 3 uitheemsche onderdanen niet-Nederlanders worden gekozen, onderscheidenlijk door de tot hun eigen groep behoorende leden van locale- of regentschapsraden in geheel Ned.-Indië, die daartoe tezamen elk één kiezerscorps vormen. De leden van den Volksraad worden voor een tijdvak van vier jaar verkozen en benoemd. Aan het einde dezer periode treden de leden tegelijk af. Zij stemmen zonder last of ruggespraak met hen, door wie zij zijn benoemd of verkozen. De Volksraad houdt zijn vergaderingen in het openbaar te Batavia. De deuren worden gesloten als minstens vijf leden het vorderen dan wel als de voorzitter het noodig keurt.

De vergadering beslist of met gesloten deuren zal worden beraadslaagd; zoodanige beraadslaging is echter niet toegelaten over de begrooting, het slot van rekening en geldleeningen.

In elk zittingsjaar worden twee gewone zittingen gehouden. De eerste vangt aan op 15 Juni en duurt uiterlijk tot 15 September. De tweede op 10 Januari en duurt uiterlijk tot 20 Februari.

Ook kunnen buitengewone zittingen worden gehouden. In spoedeischende gevallen ter behandeling van ontwerpen van aanvullingsbegrootingen kan hierbij volstaan worden met de oproeping der op Java en Madoera metterwoon gevestigde leden.

De Gouverneur-Generaal kan de beraadslagingen van den Volksraad in persoon bijwonen of door gemachtigden doen bijwonen teneinde namens hem voorlichting te verschaffen.

De Raad mag noch beraadslagen noch beslissen als niet minstens de helft der leden, het lid-voorzitter niet medegerekend, tegenwoordig is.

Voor de vaststelling van de algemeene begrooting, de aanvullingsbegrootingen en het slot van rekening is in het algemeen noodig overeenstemming tusschen Gouverneur-Generaal en Volksraad.

De Gouverneur-Generaal stelt de begrootingen vast, voor zoover hij zich met het gevoelen van den Volksraad vereenigt. Om te kunnen werken behoeven de betrekkelijke besluiten van den landvoogd goedkeuring bij de wet, dus van koning en Staten-Generaal.

Verleent de Nederlandsche wetgever zijne goedkeuring niet dan geschiedt de vaststelling van het

betrokken begrootingsdeel bij de wet zelf.

Wat aangaat ontwerp wetten en ontwerp algemeene maatregelen van bestuur, dient de Volksraad van raad, voorzoover deze Nederlandsch-Indië uitsluitend of in belangrijke mate betreffen.

Onderwerpen, de inwendige aangelegenheden van Ned.-Indië betreffende worden vastgesteld bij ordonnantie, waartoe in het algemeen overeenstemming tusschen Gouverneur-Generaal en Volksraad noodig is. De werkzaamheden op dit gebied worden echter voor den Volksraad als regel verricht door het **College van Gedelegeerden** (zie aldaar).

Bij deze wetgeving heeft de Volksraad het recht van initiatief en van amendement.

Wordt geen overeenstemming tusschen het College en den Landvoogd verkregen dan neemt op uitnoodiging van laatstgenoemde de Volksraad de betrokken ontwerpordonnantie opnieuw in behandeling.

Helpt ook dit niet dan kan de regeling bij algemeenen maatregel van bestuur geschieden. Deze algemeene maatregel van bestuur kan ten allen tijde bij ordonnantie worden gewijzigd, aangevuld, ingetrokken of door eene andere vervangen.

De Landvoogd kan eene door hem aan den Volksraad toegezonden ontwerp-ordonnantie op eigen gezag en verantwoordelijkheid vaststellen, indien de Volksraad in gebreke blijft binnen den vastgestelden termijn mede te deelen of hij zich al dan niet met het ontwerp vereenigt, dan wel indien geen overeenstemming met den Volksraad werd verkregen, doch dringende omstandigheden eene onverwijlde voorziening eischen. Doet alsdan binnen twee maanden na den dag van inwerkingtreding der ordonnantie de Volksraad daartoe het verzoek, dan kan de regeling nader bij algemeenen maatregel van bestuur geschieden.

Ten slotte kan de Volksraad de belangen van Ned.-Indië en zijne ingezetenen voorstaan bij den Koning, de Staten-Generaal en den Gouverneur-Generaal.

Het College kan den Landvoogd uitnoodigen nopens zaken, Ned.-Indië betreffende, inlichtingen aan den Raad te geven, die door hem verschaft worden wanneer dit, naar des Landvoogds meening, kan geschieden zonder schade voor de hem toevertrouwde belangen.

N. d. W.

Volkstelllingen worden om de 10 jaren gehouden. De laatste telling had plaats in 1930, waartoe een tijdelijk bureau voor de volkstelling werd ingesteld, dat nog niet geheel gereed is met de verwerking der gegevens.

Vorstenbestuur. Vóór de komst van de Europeanen in den archipel troffen deze in de goed bevolkte streken vorstendommen aan; in de schraal bevolkte streken was dit in mindere mate het geval. Een uitzondering hierop maakten de Oostelijke eilanden van den archipel en Nieuw-Guinee. De vorstenbesturen dragen den stempel te zijn van Hindoeherkomst. De emigratie der Hindoe's (de oudste berichten dateeren van de 4e of 5e eeuw) had geleidelijk plaats evenals die van Arabieren en Chineezen. Als handelaren stichtten zij er koloniën en verkregen een geestelijke en materieele suprematie over de inheemsche bevolking. Het meest was dit het geval op **Java**, waar de meeste immigratie plaats vond. Ook waren er koloniën van geestelijke broederschappen, waaraan de tempels met godenbeelden nog herinneren. Deze waren het talrijkst in Midden-Java. In Oost-Java zijn zij van lateren datum. In Centraal-Java hadden de vorstendommen een kern. De vorstendommen van Oost- en West-Java konden worden beschouwd als vazalstaten. Van die kern zijn nog vier vorstendommen aanwezig: de z.g. Vorstenlanden (zie aldaar). De Hindoerijken op Java hadden ook vazalstaten in de buitengewesten; die vertoonen dan ook dezelfde beginselen. In de vier op Java nog bestaande vorstendommen zijn de

Hindoe-instellingen nog bewaard gebleven. Voor het ontstaan dezer vier vorstendommen zie onder **Java.** Die vier rijken zijn Soerakarta, Jogjakarta, Mangkoenegoro en Pakoe Alam. De vorst van eerstgenoemd rijk heeft den hoogsten rang en titel, n.l. **soesoehoenan** (van soeöen, d.i. „knielen", dus „hij dien men knielende nadert"). De vorst van Jogjakarta voert den titel **sultan** (Ar. soeltan). De eerste heet voluit: **„Pakoe Boewono** (spijker van de wereld), **Senopati Ingalogo** (aanvoerder in den krijg), **Abdoerrachman** (dienaar van den barmhartige, d.i. Allah), **Saijidin** (heer van den godsdienst), **Panoto Gomo** (regelaar van den godsdienst), **Kaping Poeloeh"** (de 10e). De sultan van Jogjakarta heet: **„Hamangkoe Boewono** (schoot van de wereld), **Senopati Ingalogo, Abdoerrachman, Saijidin, Kalifatoellah** (plaatsvervanger van Allah), **Kaping Pitoe"** (de 7e). Mangkoenagoro heet: **„Pangèran Adipati Ario Mangkoe Nagoro** (schoot van het land)"; Pakoe Alam: **Pangèran Adipati Ario Pakoe Alam** (spijker van de aarde, of van het land)".

De hoofdplaatsen van Soerakarta en Jogjakarta noemt men „negoro" (oorspronkelijk de naam voor dorpsgemeente, werd echter langzamerhand overgebracht op het rijk en het bestuur). De verblijfplaats van den vorst heet **kraton** en is omringd door muren. In den kraton verblijven: 1. de adel, afstammelingen van den vorst wat in de desa - zie aldaar - de gogols zijn; 2. de kapoetrèn, d.z. de vrouwelijke leden van de familie, die in het centrale gedeelte, de dalĕm, wonen, onder de **sedah mirah,** die den rang heeft van **adipati;** vóór de dalem is de aloen-aloen (zie aldaar); de dalem is het eigenlijke vorstenverblijf waar ook de vorst met zijn gezin woont; 3. de kapatihan, d.z. de bestuurders, de boepati's of toemenggoengs, veelal rechtstreeksche afstammelingen van den vorst die onder den **rijksbestuurder** of **raden adipati** (in Soerakarta) staan; 4. de pradjoeritan, de lijfwacht van den vorst, die ten Zuiden van de aloen-aloen woont; 5. de penghoelon, de z.g. geestelijkheid welker hoofd den rang heeft van **toemenggoeng;** 6. de anom-anom, d.i. de massa, de groote menigte, waaronder de ambachtslieden; elke categorie der anom-anom staat onder een **boepati.** De anom-anom kan men vergelijken met de orang menoempang in de desa. Een bepaalde kaste onder de anom-anom vormen de wong kalang (zie **kalangs).**

De stad bestaat dus uit: 1. de dalĕm, daaromheen 2. de kraton en daaromheen 3. de negara.

De kraton van Soerakarta vormt tevens de woonplaats van Mangkoe Negoro, die van Jogjakarta de woonplaats van Pakoe Alam. Ze blijven dus steeds deel uitmaken van hun familie; hoewel onafhankelijk hebben ze geen afzonderlijke negara.

Alle vorstenbestuur in Oost-Azië is een leenbestuur, een vazallenbestuur met één hoofdvorst. Deze geeft stukken land aan afstammelingen, prinsèn van den bloede (bij communalen grond, gemeenteinstellingen). De inkomsten van den vorst komen alzoo van de leenvorsten en zijn afhankelijk van de tusschen hen gesloten overeenkomsten. Soms wordt schatting opgebracht, soms geschenken als bewijs van vazalschap. Deze leenvorsten, **boepati's** of **toemenggoengs** die zetelen ter hoofdplaats voeren het bewind over een **kaboepatèn.** De algemeene benaming is regent en regentschap. De kaboepatens kunnen worden onderverdeeld voor verdere afstammelingen. De aanstellingsbewijzen van den vorst heeten piagĕm. De lagere ambtenaren krijgen hun aanstelling van den rijksbestuurder. Iedere boepati heeft zijn **patih** (zie aldaar). Onder de boepati's staan **mantri's,** die zeer uiteenloopende rangen en betrekkingen hebben. Onder de mantri's vindt men de eigenlijke dorpshoofden, **loerah's, kliwons** en **bekèls.** Mantri's met een specialen titel zijn **wedana's** en **demangs** (een soort districtshoofden). Het gehee-

le rijk is verdeeld, onderverdeeld en weer onderverdeeld in leenen, tot op de desa toe. Het bestuur is dus auto-aristocratisch. De inkomsten van de afstammelingen van den vorst bestaan uit heffingen (landrente) en landhuur. Moet de geheele opbrengst aan den vorst worden geleverd dan zijn het heerendiensten. De vorst kan de voorwaarden van een leen herzien en veranderen, leenmannen afzetten naar willekeur. De belastingen worden veelal betaald in natura. Zie verder hiervoor en ook voor Europeesche landhuurders onder **Vorstenlanden.**

De adel in Ned.-Indië - en in geheel Oost-Azië - wordt gevormd door afstammelingen van den vorst. Er wordt verschil gemaakt tusschen de afstammelingen van de hoofden de bijvrouwen (zie hierover onder **Pangèran**). Zie ook onder **Ratoe.** Zie voor verdere adellijke titels op Java onder **Adel.**

De vorst moet vrij zijn van lichaams- en zielsgebreken. Dit is een Aziatisch begrip, dat zelfs in den Islam is doorgedrongen.

Vrouwenregeering is soms mogelijk (bv. op Celebes; ook in Atjeh en op Java is dat zoo geweest). Het strijdt echter met de adat.

Bij Oost-Aziatische volken was de vorst eigenaar van bodem, bewoners, goederen, enz., kortom van alles in zijn rijk. Ook stond hij in zijn rijk boven de goden. De Islam heeft dit natuurlijk gewijzigd: Allah staat boven alles. De adat gaat uit van den vorst; zijn wil is wet. Hij kan handelen met zijn onderdanen als een dalang met zijn wajangpoppen. Dit denkbeeld is door den Islam versterkt: Allah's genade zich uitende in het verrichten van wonderen (kramat). De vorst is kramat in eerste instantie: de drager van Allah's kramat.

Toch had men - niettegenstaande willekeur - begrip van vorstenplicht en vorstendeugd. Verwaarloozing van die plichten kon ondergang voor de vorstelijke familie ten gevolge hebben. Rechtvaardige behandeling is plicht; toch was onrechtvaardige behandeling ook

recht. Deze begrippen zijn natuurlijk ook overgeplant op den adel (de apanagehouder is plaatsvervanger van den vorst). De vorst wordt goddelijk vereerd: hem wordt de sĕmbah gebracht. Oneerbiedigheid kon met den dood worden gestraft. Er ontwikkelde zich een hoogdravende titulatuur. Staatskas en particuliere kas waren één.

Eertijds had elk vorstendom een **rijksraad,** bestaande uit de aanzienlijksten der familie van den vorst (evenals de dorpsraad bestond uit de voornaamste leden der dorpsfamilie). Doordat het gouvernement leenheer werd, dus beschermer van den vorst en ook trad in de rechten van den rijksraad, werd deze overbodig. Rijksraden heeft men thans alleen nog maar in de residenties Manado en der Molukken. Zij zijn echter zuivere rechtbanken, die met de vroegere rijksraden alleen nog maar den naam gemeen hebben.

In de **bultengewesten** was tijdens het polynesisch tijdvak geen vorstenbestuur. Wel in het Hindoetijdperk, door emigratie van Javanen die staten stichtten. Daarom zijn de grondtrekken van het vorstenbestuur aldaar Javaansch, evenals de titulatuur. Zelfs zijn daar namen behouden gebleven die van Java zijn verdwenen.

De algemeene vorstentitel is **radja** (ook voor negarahoofden). Verder **soetan** (op Java **sultan**, zie aldaar), een titel (Ar.) die met den Islam in den archipel is gekomen. Volgens sommigen is soetan een rang lager dan sultan. Voorts **pangèran,** de eerste leenmannen van Javaansche vorsten, vooral op Sumatra en Borneo. Wijders **panĕmbahan** (zie aldaar), vooral op Madoera en in West-Borneo. Ook bestonden veel verknoeide Arabasische titels, vooral in het Oosten der Molukken. **Jang di pertoean** (zie aldaar) is zuiver **Maleisch.**

Op **Celebes** in de **Makassaarsche** en **Boegineesche landen** is de algemeene vorstentitel **karaëng** (Mak.), **aroem** of **aroeng** (Boeg.) of **patta.** Al deze titels zijn lager dan soesoehoenan, de oorspronkelijke vorst

van den archipel. Titels van vrouwen zijn in de buitengewesten onbekend; alleen de koningin heeft een titel. De rijksbestuurder had in de buitengewesten meer beteekenis dan op Java. Hij was meestal de oudste prins en troonopvolger (welk systeem ook in de dorpen in zwang was). Hij volgde onmiddellijk op den vorst en droeg denzelfden titel plus **moeda.** Ook de **mantri's** zijn daar van meer beteekenis. Mantri beteekent oorspronkelijk „beveldrager". De ministers en de rijksgrooten voeren den titel mantri, bv. **mantri kaboepatèn, mantri bandahara** (havenrechter), **mantri laksamana** (vlootvoogd). Mantri is hetzelfde als mandarijn in China. De voornaamste **rijksgrooten** zijn: **hoeloebalang,** de aanvoerder van het leger, voorvechter, ook wel **panglima** genoemd; **sjahbandar,** havenmeester, die toezicht op den handel uitoefent.

Een op den voorgrond tredende **rijksraad** heet in de buitengewesten **hadat,** als hoogste vertegenwoordiger van zeden en wetten. Op Sumatra heet de rijksraad veelal **karapatan,** d.i. „bijeenkomst". Een andere naam is **karadjaän,** een vergadering van rijksgrooten, van leenmannen vooral. De leden worden veelal door den vorst benoemd; de hoogste rechtbank die de handelingen van den vorst controleert. Het lidmaatschap is vaak erfelijk door het systeem van de plaatsvervangers, rechtens niet.

Het in **Zuid-West Celebes** gelegen rijk **Bone** beheerschte vroeger geheel Celebes (met uitzondering van de binnenlanden). Doordat bijna alle andere rijkjes vazalstaten waren van Bone, vindt men overal Boegineesche instellingen. Het vorstenbestuur is er monarchaal autocratisch. De rijksbestuurder heet **To mari lalang** (zie hiervoor verder onder **Celebes**).

De vorstenhoven in de buitengewesten beteekenen minder dan die op Java. De kratons zijn daar meestal onbeteekenend. Dit ligt waarschijnlijk daaraan dat de vorsten, als leenmannen van Java, bij den hoofdvorst hun intrek hadden (evenals Pakoe Alam en Mangkoe Negoro) en in hun gewesten plaatsvervangers hadden.

Voor de verhouding der vorsten (zelfbesturen) tot het gouvernement, zie onder **Bestuur.**

Het **rechtswezen** (zie aldaar) in de vorstendommen was oorspronkelijk zeer primitief. Het is door het gouvernement geheel gereorganiseerd. Zie ook onder **Strafrecht** en **Unificatie.**

Vorstenlanden. Onder Javasche Vorstenlanden of alleen Vorstenlanden verstaat men de vier zelfbesturende landschappen Soerakarta, Jogjakarta, Mangkoenegara en Pakoe Alam, welke de Gouvernementen Soerakarta en Jocjakarta vormen. Voor het ontstaan van deze rijken raadplege men het artikel over Java (Geschiedenis). Soerakarta staat onder het bestuur van een Soesoehoenan, Jocjakarta onder dat van een sultan, terwijl zelfstandige vorsten aan het hoofd der beide andere landschappen staan (zie ook onder **Vorstenbestuur**). De verhouding van de eerste twee Zelfbestuurders tot het Gouvernement is geregeld in uitvoerige politieke contracten, terwijl de beide prinsen eenvoudig hebben verklaard in allen deele en oprechtelijk en zonder eenige afwijking te zullen nakomen en doen nakomen alle schikkingen en bepalingen door of namens het Gouvernement gemaakt en vastgesteld of nog te maken en vast te stellen. De positie der vier Zelfbestuurders is gelijk aan die van een leenman. Zij hebben elk voor hun eigen gebied en voor de eigen onderhoorigen de wetgevende en uitvoerende macht behouden, voor zoover de tusschen hen en de Regeering bestaande verhouding die niet beperkt. Voor Ned.-Indië uitgevaardigde algemeene verordeningen gelden voor de niet-Zelfbestuursonderhoorigen, de Landsonderhoorigen, die in de landschappen verblijf houden. Zij gelden voor Zelfbestuursonderhoorigen alleen dan wanneer dit in die regelingen uitdrukkelijk verklaard wordt of daaruit blijkt. De schei-

ding tusschen Landsonderhoorigen en Zelfbestuursonderhoorigen is niet altijd even duidelijk. In sommige gevallen worden ook Zelfbestuursonderhoorigen tijdelijk tot de Landsonderhoorigen gerekend. Het verblijf in de Vorstenlanden is thans aan een ieder zonder formaliteiten toegestaan. Vroeger was het voor Vreemde Oosterlingen verboden of beperkt. Tot 1931 konden zij niet als landbouwondernemer worden toegelaten. De Zelfbestuurders van Soerakarta en Mangkoenagara wonen ter hoofdplaats Soerakarta, die van Jogjakarta en Pakoe Alam ter hoofdplaats Jogjakarta. De Vorstenlanden zijn middelpunten van de Javaansche nationale cultuur. Zij hebben een uitgestrektheid van 170 vierkante geografische mijlen en een bevolking van ongeveer vier millioen zielen. De vorsten zijn alleenheerschers. Hun beschikkingen worden in de laatste jaren afgekondigd in de z.g. Rijksbladen, welke met de staatsbladen van Ned.-Indië te vergelijken zijn. Veelal wordt ernaar gestreefd de toestanden in de Vorstenlanden gelijk te maken aan die in de Gouvernementslanden van Java. Uitgevaardigde, voor Landsonderhoorigen geldende politiekeuren worden dikwijls door afkondiging in de Rijksbladen ook geldend gemaakt voor Zelfbestuursonderhoorigen voor zooveel noodig gewijzigd. Ongeveer dezelfde belastingen worden geheven. In 1903 is in overeenstemming met de Zelfbesturen de rechtspraak hervormd. Het Gouvernement heeft toen de rechtspleging op zich genomen in Jogjakarta alleen voor strafzaken, in Soerakarta zoowel voor strafzaken als voor civiele zaken, terwijl in 1917 ook de civiele rechtspraak in Jogjakarta aan het Gouvernement overging. Naast eigen rechtspraak over naaste familieleden van de vorsten en over hooge ambtenaren, is van de inheemsche rechtspraak alleen nog iets over in Jogjakarta, waar de Balemangoe de administratieve berechting heeft van agrarische geschillen en de Soerambi kennis neemt van echtscheidingen ten verzoeke van de vrouw tegen den wil van den man. In de vorige eeuw heeft zich in de Vorstenlanden een omvangrijke Europeesche industrie ontwikkeld, hoofdzakelijk bestaande uit suiker- en tabaksondernemingen (vroeger ook indigo-ondernemingen). Die industrie had als grondslag voor haar bedrijf een landhuurstelsel, dat verband hield met de zeer bijzondere agrarische verhoudingen in de Vorstenlanden. De vorst werd geacht onbeperkt eigenaar van den grond te zijn, de bevolking had daarop geen bezitsrechten. Zij bewerkte den grond in deelbouw, gewoonlijk tegen de helft van de opbrengst en op haar woonerven had zij een gebruiksrecht, waarvoor zij heerendiensten verschuldigd was. De vorst beloonde nu zijn dienaren of gaf zijn familieleden een tegemoetkoming in hun levensonderhoud door hen in het genot te stellen van de aan den vorst toekomende rechten op zekere gronden en van de daaraan verbonden aanspraken op den arbeid van de opgezeten bevolking. De rechten op deze apanages werden dan weer door de houders tegen een vaste huur in geld overgedragen aan Europeesche huurders. Voor deze grondovereenkomsten vaardigde de regeering bepalingen uit. De laatste regeling was van 1906, sedert nog eenige malen aangevuld en gewijzigd. De landhuurder vorderde de hem toekomende pacht van de bevolking echter niet in natura of in geld. In plaats van de helft (of een derde) van het door de bevolking te telen product werd de helft (of een derde) van den grond geëischt benevens dezelfde arbeid, welke de deelbouwers aan dat deel van den grond zouden hebben moeten besteden, indien zij er hun eigen gewassen op hadden verbouwd. Op den grond werd dan door den huurder suikerriet, tabak of indigo geplant. In verband met den noodzakelijken wisselbouw werd het eene jaar de eene helft (een derde), het volgend jaar de andere helft (of een derde) in gebruik genomen (glebagan stelsel). Voor bergculturen met overjarige gewassen werd

de grond blijvend tusschen landhuurder en bevolking verdeeld (bengkok stelsel). In beide gevallen was de bevolking verplicht zoolang op den grond van den landhuurder te werken als noodig geweest zou zijn om op die gronden een eigen aanplant tot stand te brengen en te oogsten. Voor suikerriet moet de grond gewoonlijk een Oostmoesson, een Westmoesson en een Oostmoesson achter elkaar gebruikt worden, zoodat de bevolking dus telkens niet veel meer dan één Westmoesson haar helft van den grond kon beplanten. Haar werd dan elk jaar een schadeloosstelling, kasëpan, uitgekeerd. Was voor den ondernemingsaanplant meer arbeid noodig dan waartoe de bevolking verplicht was, dan werd deze (hoewel soms gedwongen verricht) betaald. De bepalingen van het Landhuurreglement van 1906 hebben grootendeels haar beteekenis verloren, omdat de basis van de landbouwindustrie in de Vorstenlanden thans is het Grondhuurreglement voor de residenties Soerakarta en Jokjakarta, dat in 1918 werd uitgevaardigd en sedert de bestuursreorganisatie Vorstenlandsch Grondhuurreglement heet. Vóór de inwerkingtreding daarvan waren belangrijke agrarische hervormingen noodig, waartoe de betrokken zelfbestuurders welwillend hebben medegewerkt. In het algemeen werd er naar gestreefd de toestanden op agrarisch gebied gelijk te maken aan die in de Gouvernementslanden. Met opheffing van bovenomschreven apanagestelsel werden rechten op den grond toegekend aan gevormde desa's, terwijl voor het genot van grond geen diensten meer ten behoeve van particuliere personen zouden behoeven te worden gepresteerd. Daar de Europeesche landbouwindustrie nog vele jaren rechten op den grond kon uitoefenen op den voet van het oude Landhuurreglement was haar medewerking noodig om de hervorming spoedig te kunnen doorvoeren, terwijl haar een nieuwe basis voor haar bedrijf moest worden gegeven. In verband daarmede

werd elken landbouwondernemer toegezegd dat, indien hij vóór een vastgesteld tijdstip afstand zou doen van zijn oude rechten, het Zelfbestuur hem bij schriftelijke beschikking het genot van zijn gronden zou verzekeren voor een tijdvak van (ten hoogste) vijftig jaar. Aan de apanagehouders, die op een of andere wijze werden schadeloos gesteld, behoefde verder niets te worden betaald, doch voor het genot der gronden was de ondernemer een periodiek te herziene vergoeding aan de Zelfbestuurskas verschuldigd. Voorts behield de landbouwondernemer dan nog 5 jaren het recht om van de bevolking denzelfden arbeid te vorderen, tegen betaling, als vroeger in heerendienst werd verricht. Na die overgangsperiode werd de arbeid echter geheel vrij. Het Zelfbestuur heeft den grond uiteraard aan de gevormde desa's afgestaan onder voorwaarden, dat bedoelde toezeggingen kunnen worden nagekomen. De hervorming is langzamerhand tot stand gekomen. Zoodra de hoogerbedoelde vijftig jaren voor alle ondernemingen zijn verstreken kunnen de ondernemingen in de Vorstenlanden alleen de beschikking krijgen over bevolkingsgronden op dezelfde wijze als in de Gouvernementslanden door inhuur op den voet van het voor de Vorstenlanden uitgevaardigde grondhuurreglement en over andere gronden alleen door een met den Zelfbestuurder gesloten huurovereenkomst. De bepalingen voor de inhuur van bevolkingsgronden zijn in den geest van die voor de Gouvernementslanden (zie onder **Overeenkomsten**). De huur van tot het vrij domein van het leenrijk behoorende gronden kan voor ten hoogste dertig jaar geschieden. Bij de hervorming leverde een moeilijkheid op het feit, dat vele waterwerken, noodig voor de bevloeiïng der ondernemings- tevens bevolkingsgronden waren aangelegd en bekostigd door de landbouwondernemers. In verband daarmede is besloten deze waterwerken over te dragen aan publiekrechtelijke wa-

terschappen, tot de instelling waarvan de Vorstenlandsche waterschapsordonnantie van 1920 de mogelijkheid opende. In verband met de zeer bijzondere toestanden kan men in de Vorstenlanden alleen als landbouwondernemer worden toegelaten bij een tot wederopzegging door het Hoofd van gewestelijk bestuur te verleenen schriftelijke vergunning en zijn voor die toelating eenige eischen gesteld. Er is hooger beroep van diens beslissing op den Gouverneur-Generaal. Ook op den beheerder en het overige niet-Inlandsche personeel kan het Hoofd van gewestelijk bestuur het noodige toezicht uitoefenen. In 1918 is voorts een regeling getroffen voor de uitgifte van grond in de Vorstenlanden met het recht van eigendom of opstal voor huizenbouw, fabrieksemplacementen, enz. Ook de financiën der landschappen werden onderhanden genomen. Vroeger werden alle inkomsten in de kas van den Zelfbestuurder gestort en deze bezoldigde dan zijn ambtenaren of deed openbare werken uitvoeren voor zooverre dat naar zijne meening noodig was. Aan bevordering der welvaart van de bevolking werd weinig gedaan, terwijl het beheer van inkomsten en uitgaven en het toezicht daarop alles te wenschen overliet. Aandrang werd uitgeoefend op de Zelfbesturen om een deel van hun inkomsten af te zonderen voor hun gebied en voor dat deel begrootingen op te maken en een behoorlijke administratie in te voeren. Thans vloeien alle inkomsten in de landschapskassen en wordt daaruit een bepaalde som voor de civiele lijst der zelfbestuurders uitgekeerd. Het overblijvende wordt beheerd door den hoogsten ambtenaar, den Rijksbestuurder of door de zelfstandige prinsen, bijgestaan door een contrôlebureau onder Europeesche leiding. De geldelijke verhouding tusschen het Gouvernement en de Zelfbesturen is zeer ingewikkeld. Het Gouvernement trekt geldelijk voordeel van de Zelfbesturen bijv. doordat in het Gouvernementsgebied in- en uitvoerrechten worden geheven van goederen bestemd voor of afkomstig van de Vorstenlanden, door verkoop van opium aan Zelfbestuursonderhoorigen en op vele andere manieren. Aan den anderen kant bekostigt het Gouvernement vele openbare diensten in de Vorstenlanden geheel of gedeeltelijk en profiteeren de Zelfbesturen van allerlei Gouvernementsinstellingen bijv. leger en vloot zonder daaraan bij te dragen. Tot dusver wordt jaarlijks op grond van een zeer globale berekening aan de Vorstenbesturen een zekere bijdrage uit 's Lands kas betaald tot regeling van de geldelijke verhouding. Onlangs werd een commissie ingesteld om dit vraagstuk nader te bezien. Zie ook **Waterschappen.**

d. M. S.

Vreemde Oosterlingen, zie onder **Bevolking van Ned.-Indië (Staatsrechtelijke Indeeling).**

Vrouwenbeweging. Een algemeen emancipatie-streven is onder de Europeesche vrouwen in Indië in hoofdzaak gericht op verkrijging van staatkundige rechten. Nadat in 1908 een Indische afdeeling was gevormd van de Nederlandsche Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht, werd in 1926 te Batavia opgericht de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht in Ned.-Indië, in 1930 Vereeniging voor Vrouwenrechten geheeten, met het doel: wettelijke, maatschappelijke en economische gelijkstelling van man en vrouw te verkrijgen.

Van grooter beteekenis is de emancipatie-beweging onder de inheemsche vrouwen, welke sedert het begin dezer eeuw op maatschappelijk, godsdienstig en nationalistisch gebied in toenemende mate tot ontwikkeling is gekomen. Als baanbreekster is aan te merken Raden Adjeng Kartini (1879-1904), Regentsdochter van Japara. Haar streven naar ontwikkeling van de vrouwelijke jeugd werd na haar overlijden voortgezet door verschillende Kartini-schoolvereenigingen. Gedurende haar leven en ook veel eerder hadden vele vrouwen van inheemschen landaard ieder in eigen kring de opvoeding

en opleiding van Inlandsche meisjes ter hand genomen.

Op deze phase van individueele werkzaamheid volgde die van georganiseerd optreden, toen het vereenigingsleven tot ontwikkeling was gekomen. Talrijke Inlandsche vrouwenvereenigingen vormden zich, vooral op Java maar ook daarbuiten. In de Inlandsche pers werden vooruitstrevende denkbeelden omtrent de rechten en plichten der vrouw verkondigd en maatregelen aangegeven om verbetering te brengen in hare maatschappelijke positie.

Van dit emancipatie-streven werd door Inlandsche politieke vereenigingen echter ook gebruik gemaakt om propaganda te voeren voor eigen partijbeginselen. Zij richtten daartoe afdeelingen op, waarvan de belangrijkste is de vrouwenbeweging Aisjijah, onderdeel der Islamietische vereeniging Moehammadyah (zie aldaar).

Omstreeks 1928 kwam de Inlandsche vrouwenbeweging in haar derde ontwikkelingsstadium, n.l. toen de „Indonesische eenheid" als grondslag der nationalistische volksbeweging werd aanvaard. Op het eerste Indonesisch Vrouwencongres, dat in December van dat jaar te Jogja plaats vond, werd besloten een federatie van Inlandsche vrouwenvereenigingen te vormen, zonder godsdienstige of politieke richtlijnen, met het doel een studiefonds voor meisjes te vormen, het onderwijs in de hygiëne, alsmede de padvinderij onder meisjes te bevorderen en de kinderhuwelijken te bestrijden. Op het tweede congres, dat in December 1932 te Batavia werd gehouden, werd aan de federatie, welke een 20-tal vrouwenvereenigingen omvatte, de naam Perikatan Perhimpoenan Istri Indonesia (P.P.I.I.) gegeven.

De verkregen eenheid in de inheemsche vrouwenbeweging kon niet lang worden behouden; politieke opvattingen en godsdienstige beginselen konden op den duur niet uit de federatie worden geweerd. Ook onder de Inlandsche vrouwen waren langzamerhand radicaalnationalistische meeningen doorgedrongen, volgens welke politieke actie voor de vrouwenorganisaties geenszins verwerpelijk wordt geacht. Daar kwam nog bij, dat de nationalistische pers zich veelvuldiger en scherper ging uiten over de positie der Mohammedaansche vrouw in het algemeen en over de polygamie in den Islam in het bijzonder.

De onrust werd vergroot door de oprichting, in Maart 1930, van de nationalistische vrouwenvereeniging Isteri Sedar te Bandoeng, die onder leiding van Mej. Soewarni, de latere Mevr. Abdoelkarim Pringgodigdo, zich ten doel stelt om door bestrijding van misstanden, z.a. polygamie, dwang- en kinderhuwelijken en prostitutie, alsmede door onderwijs en opvoeding de positie der inheemsche vrouw op te heffen. De actie tot bestrijding van de polygamie droeg veel bij tot verscherping van de tegenstellingen tusschen de godsdienstige en nationalistische stroomingen in de vrouwenbeweging. Weldra raakte Isteri Sedar in conflict met de bij de federatie aangesloten Moslimsche vrouwenorganisatie.

Op het derde congres der P.P.I.I.-federatie, dat in December 1930 te Soerabaja werd gehouden, was Isteri Sedar, hoewel niet bij de federatie aangesloten, mede vertegenwoordigd. Ten congresse werd een beginselprogram aanvaard, waarbij o.m. werd verklaard, dat vrouw en man als gelijkwaardig moeten worden aangemerkt; dat het toekomstig lot van het eigen land voor een groot deel berust bij de inheemsche vrouw, „Moeder Indonesia", zoodat het streven voortdurend gericht moet zijn op verbetering van hare algemeene levensomstandigheden; voorts, dat de inheemsche vrouwenbeweging deel uitmaakt van de Indonesisch-nationale beweging. Vervolgens werd besloten een deputatie van een tweetal vertegenwoordigsters af te vaardigen naar de in Februari 1931 te Lahore in Voor-Indië te houden All Asian Women's Conference, welke ten doel had een geest

van eenheid en onderlinge samenwerking tusschen de Aziatische vrouwenorganisaties tot stand te brengen.

De deelneming aan het Lahorecongres leverde geen succes op. Toen bleek, dat de conferentie met medewerking van Europeesche dames was georganiseerd, hielden de Javaansche vertegenwoordigsters zich afzijdig, zoodat de uitzending doelloos is geweest, hetgeen tot felle critiek in de Inlandsche pers aanleiding gaf.

Het vierde Indonesisch vrouwencongres had in Maart 1932 te Solo plaats. Op deze bijeenkomst werden behalve maatschappelijke ook politieke vraagstukken behandeld; een gevolg van de door de actie van Isteri Sedar onder de inheemsche vrouwen gaandeweg verbreide meening, dat de vrouw opgevoed behoort te worden tot een bewuste politieke strijdster, die als bondgenoote van den man streeft naar de onafhankelijkheid van land en volk. Besloten werd, om ter bevordering van het eenheidsstreven een aantal vrouwenorganisaties met maatschappelijk doel tot een fusie te vereenigen. Onder den naam Isteri Indonesia kwam deze fusie in Juli 1932 tot stand. De godsdienstige vrouwenvereenigingen bleven daarbuiten; met de nieuwe organisatie blijven zij echter aangesloten bij de federatie van inheemsche vrouwenvereenigingen (P.P.I.I.).

De federatie omvat een 35-tal vereenigingen met ongeveer 10.000 leden. P. B.

Vrijhaven. In een vrijhaven worden schepen van alle landen toegelaten en worden geen in- en uitvoerrechten geheven. De eenige vrijhaven in Ned.-Indië is die van Riouw (Tandjoengpinang).

Vrijmanslandjes zijn een soort particuliere landerijen (zie aldaar) in den omtrek van Batavia. Dikwijls zijn deze ontstaan doordat aan een groep vrijgelaten slaven of andere personen een stuk grond ter bewoning werd afgestaan. Zij zijn meestal in het onverdeeld bezit van de opgezetenen, die gewoonlijk rustig voortleven en gezamenlijk de belastingen opbrengen voor den grond verschuldigd. In enkele gevallen heeft de Regeering zich verplicht gezien landjes aan te koopen, omdat een der deelgenooten zijn aandeel aan een Arabier verkocht en deze dan scheiding en deeling aanvroeg. Het landje werd dan op publieke vendutie door den Arabier gekocht, die de bevolking dreigde te verjagen, terwijl de opbrengst van het perceel op de vendutie gewoonlijk nauwelijks voldoende was om de kosten te dekken. Na aankoop van het landje door de regeering werd dan de grond aan de occupanten met het Inlandsch bezitsrecht afgestaan en de toestand verder geregeld.

d. M. S.

Vulkanisme. De vulkanische verschijnselen staan evenals de tectonische aardbevingen in nauw verband met den bouw van Indië. De vulkanen staan op tectonische breuken der aardkorst (langs- en dwarsbreuken). Men kan de vulkanen van Indië rangschikken in de volgende reeksen:

1e. een boog van Noord-Sumatra over Java naar de Kleine Soenda eilanden.

2e. die van Zuid- en Centraal Celebes, thans zonder activiteit.

3e. die van Noord-Celebes, over de Sangir eilanden naar de Philippijnen.

4e. die van Halmahere en omliggende eilanden.

5e. een zelfstandige vulkaan: Oena Oena in de Tomini bocht bij de Schildpadeilanden ten Z. van den Noordarm van Celebes.

Het aantal recente vulkanen bedraagt ongeveer 400, voorzoover bekend vertoonen 88 ervan teekenen van activiteit, van ongeveer 60 is het bekend dat zij in historischen tijd uitgebarsten zijn.

De vulkanen komen ook onder zee voor; bij de Toekang Besi eilanden ten Z.O. van Celebes bij Boeton blijken de koraalriffen Nieuwerkerk en Emperor of China onderzeesche vulkanen te zijn, die zich, op 4000 m. diepte, resp. 2000 m. en 1850 m. boven den zeebodem verheffen. De eruptiepunten van

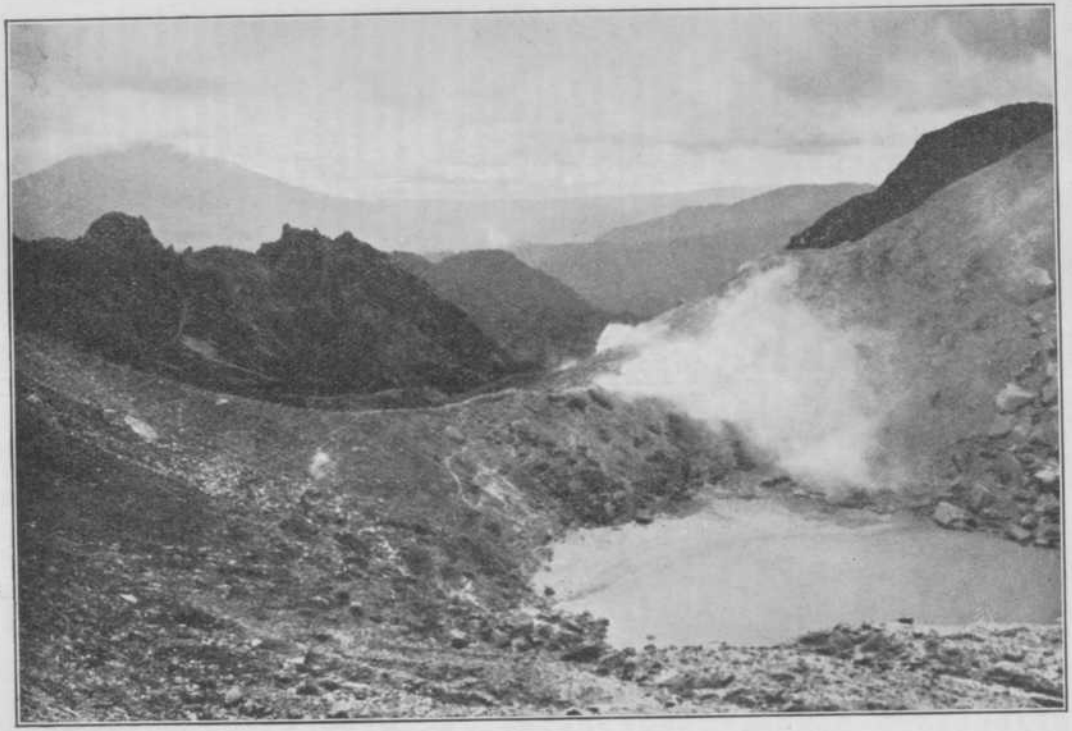

Krater van den Sibajak — Karo-Bataklanden.

het tegenwoordige Krakatau complex zijn ook onderzee gelegen, de eruptie's van 1928-1930 waren onderzeesche uitbarstingen.

Het gewone type vulkaan is een kegel, aan den top steil, aan den voet flauw hellend, de vulkaanlijn is een logarithmische kromme. Mooie voorbeelden van vulkaankegels zijn: Sinabing in de Bataklanden, Piek van Kerintji (3805 m. b. z.), Dempo in Palembang, Tjikorai in Priangan, Tjeremai (Cheribon), Sindoro, Soembing, Semeroe, 3676 m. b. z.), Bromo in de Zandzee (Tengger), Agoeng op Bali, Rindjani (Lombok) (3727 m. b. z.), Goenoeng Api (Banda). De meeste vulkanen verheffen zich tot 2000 m. à 4000 m. b. z.

Midden in den kegel bevindt zich een pijp met een trechtervormige opening, de **kraterpijp.**

Waardoor een vulkanische uitbarsting ingeleid wordt, weet men niet, vermoedelijk dringt magma of een gesmolten slak in de aardkorst. Er ontstaan daarbij gassen waarvan de spanning ten slotte zoo hoog wordt, dat zij een uitweg naar de oppervlakte trachten te vinden. Dien uitweg vinden de gassen langs breuklijnen in de aardkorst. Door de explosie worden steenen en zanden, vloeibaar magma uitgeworpen, welke rondom de krateropening vallen. Behalve reeds gestolde gesteenten kan uit de krateropening gesmolten gesteentemagma vloeien, die zich op den vulkaanmantel als een plaat afzet. Dit zijn **lavastroomen.** Door herhaalde erupties wordt de vulkaan steeds hooger en verkrijgt de vulkaanmantel een gelaagdheid, waarnaar dergelijke vulkanen **strato-vulkanen** worden genoemd. Hiertoe behoort het grootste deel der Indische vulkanen. De grove uitgeworpen producten zijn **gesteenten en bommen** (de laatste speciaal de gestolde lava) daarnaast ook kleiner materiaal: **lapilli,** fijnere: **vulkanische zanden** en de fijnste: **vulkanische asch,** die zoo fijn kan zijn dat zij in hoogere luchtlagen over groote afstanden door luchtstroomen meegevoerd kunnen worden, zooals dat zich bij de Krakatau-uitbarsting in 1883 voordeed. De bijzondere kleuren bij zonsondergang op noordelijke breedte, na de uitbarsting, werden aan dergelijke fijne aschdeeltjes toegeschreven. De uitgeblazen vulkanische zanden en aschen worden **efflata** genoemd. Verharden de vulkanische producten dan krijgt men **tuf.**

De eerste erupties zijn het hevigst, daarna neemt de spanning af en tenslotte keert de vulkaan weer tot rust. De **exhaltie periode** treedt dan in. De vulkanische werking openbaart zich in dit stadium: in **solfatoren,** gassen, waarvan een deel uit zwavelwaterstof en zwaveligzuur bestaat, stroomen uit; inwerking van beide gassen op elkaar doet zwavel ontstaan, die aan de mondopening wordt afgezet. De temperatuur dezer gassen kan 600 C. bedragen (solfatorenveld van den Papandajan); in **fumarolen,** waarbij naast gassen warm water uitvloeit; in **geisers,** waarbij alleen warm water intermitteerend uitgespoten wordt met temperaturen tot 98 C. (Kawah Manoek, Kawah Kamondjan van den Goentoer, bij Si Pirok in Tapanoeli), tenslotte in het laatste stadium dezer periode in **mofetten** waarbij alleen koolzuurgas uitstroomt en de temperatuur weinig verhoogd is. De koolzuurgassen zijn gevaarlijk voor de omgeving, ze verraden zich niet door reuk, hoopen zich in dalen op, en doen **stikvalleien** ontstaan. Bekend zijn: het Doodendal of Goewa Oepas op het Diëng Plateau, Padjagalan nabij de Telaga Bodas en in de dalen bij den Tangkoeban Prahoe. Het warme water dat uit de fumarolen stroomt, heeft dikwijls kiezelzuur in oplossing, dat bij afkoeling afgezet wordt, waardoor **sinterterrassen** ontstaan o.a. bij Belirang op de grens van de Lampongs en Benkoelen, en in het fumarolenveld Helatoba (Batang Torodal, res. Tapanoeli).

De vloeibare magma kan in de krateropening stollen en haar doen verstoppen, waardoor een prop ontstaat. De vloeibare magma zoekt dan op den vulkaanmantel een uit-

weg, waardoor **parasitaire vulkanen** of **bijkraters** gevormd worden. De Lamongan heeft 44 van dergelijke bijkraters. Door de studie der vulkanen in de laatste jaren is gebleken dat de propvorming bij meerdere vulkanen in Indië voorkomt, o.a. bij den Merapi (Midden Java), de Galoengoeng, Soembing, Lawoe (in den krater Loemboeng Selajoer), Ardjoeno–Welirang (G. Bakal). - Men onderscheidt: **werkzame, rustende** of **slapende** en **uitgedoofde vulkanen.** Zekerheid heeft men alleen dat een vulkaan uitgedoofd is, wanneer men een vulkaanruïne aantreft zooals het Bongkok gebergte bij Poerwakarta. Recent uitgedoofde vulkanen zijn verdacht. Krakatau werd geacht uitgedoofd te zijn.

De hoeveelheid uitgeworpen stoffen kan buitengewoon groot zijn. Junghuhn berekende dat de Tambora in 1815, die 3 maanden achtereen werkte, 150 kub. km. stoffen uitwierp, de Krakatau in 1883 18 à 20 kub. km., de Galoengoeng in 1894 22 millioen kub. m. en de Kloet in 1908 22 millioen kub. m.

Het eruptiecentrum verplaatst zich somtijds langs de breuklijn, waarop de vulkaan zich heeft ontwikkeld, waardoor twee- en drielingvulkanen ontstaan, zooals de Sindoro-Soembing, Merbaboe-Oengaran-Merapi, Lobetobi laki en Lobetobi perempoean op Flores. De Tangkoeban Prahoe vertoont 5 eruptiepunten ongeveer op één lijn liggend. Door instorting van den vulkaan ontstaat een inzinking of ketel met steile wanden; deze vulkaanvorm heet **caldeira.** Op den bodem ervan kunnen zich nieuwe vulkanen ontwikkelen, zooals bij den Tenggercaldeira (Zandzee), Bromo, Batok, Widodaren. De Idjen in Oost-Java heeft een caldeira van 16 km. doorsnede waarin 20 eruptiepunten voorkomen. Het Krakataucomplex is een onderzee caldeira.

Kratermeren ontstaan, wanneer de vulkaan in langen tijd niet gewerkt heeft en diens krater zich met water van juvenilen en van atmosferischen oorsprong vult, dat niet wegvloeien kan. Voorbeelden: Tangkoeban Prahoe, Kloet, Kelimoetoe op Flores met 2 kratermeren, waarvan een bloedrood, en de andere troebelgroen gekleurd is, Awi (Groot-Sangir). Bij hernieuwde uitbarsting leveren deze meren een groot gevaar op voor de omgeving. De Kloet in 1919 wierp plotseling den geheelen inhoud, ongeveer 38 mill. kub. m., uit, waardoor Bliboe voor een groot gedeelte verwoest werd.

Maren komen voor in grooten getale bij den Lamongan, ze zijn ontstaan tengevolge van gaserupties, waardoor slechts kraterpijpen ontstonden, die op den duur met water gevuld raakten.

Lahars of Modderstroomen: (bij den Kloet) (besoeks bij den Semeroe, ladoe's bij den Merapi (Midden-Java)). Bij zwaren regenval worden de losse producten langs de hellingen der vulkanen met het regenwater meegevoerd, waardoor de koude lahars ontstaan. Warme lahars ontstaan wanneer het kratermeer uitgeworpen wordt, dat vooraf door verhoogde werking kokend heet is geworden. Droge lahars worden door vulkanen met verstopten krater uitgeworpen. De eruptie heeft dan zijdelings plaats, waarbij gloeiende steenen met gloedwolken (nuée ardente) omlaag geslingerd worden, gloedwolken zijn waargenomen bij den Merapi (Midden-Java), Kloet, Semeroe, Galoengoeng, Gedeh, Tambora en Awoe (Groot Sangir).

Historische uitbarstingen: Tambora 5-12 April 1815, bleef daarna nog 3 maanden werken. De helft van den top werd weggeblazen; ruim 12.000 slachtoffers kwamen om door warme en droge lahars met gloedwolken en door puimsteenregens.

Krakatau: Uitbarstingen 1680, 26-27-28 Aug. 1883 en 1928-1930, nog actief. Hevigste uitbarsting in 1883. De Krakatau-groep bestond uit de Rakata (± 800 m. b. z.), Danau (400 m. b. z.) en de Perboewatan (± 250 m. b. z.). Beide laatste toppen werden met de helft van Rakata in de lucht geblazen, ter

plaatse ontstond een zee 200-300 m. diep; 23 vierkante km. stortte in. Na de instorting ontstond een vloedgolf die door alle peilschalen ter wereld werd geregistreerd. In Straat Soenda steeg deze vloedgolf 30 m., drong ver het binnenland in, veroorzaakte ruim 36.000 slachtoffers. De stoomwolk steeg 27 km.; uitgeworpen aschdeeltjes in den dampkring werden door den wind meegevoerd tot op 30° N.B. en 45° Z.B.; de avondschemering op noordelijke breedte vertoonde tot 1886 fraaie kleuren; sneeuw in Spanje, regen in Nederland gevallen, bevatte dezelfde bestanddeelen als de asch van Krakatau.

Goenoeng Awoe (Groot Sangir): uitbarsting 10-16 December 1711, 2 Maart 1856, 7 Juni 1892. Bij de laatste catastrophe kwamen 1532 menschen om.

Kloet: uitbarsting 1 Mei 1752, 10 Januari 1771, Juni 1811, 16 Mei-Augustus 1848, 3-4 Januari 1864, 22-23 Mei 1901 en 19-20 Mei 1919. De inhoud van het kratermeer (ruim 38.000.000 kub. m. water) werd plotseling uitgeslingerd. Aantal slachtoffers 5110, waaronder 15 Europeanen. Om het gevaar voor de omgeving te verminderen, werd na 1901 het laagste deel van den top van een overlaat voorzien, dit bleek echter niet voldoende om rampen te voorkomen. Een tunnel om het meer af te tappen mislukte door groote moeilijkheden. De waterspiegel wordt thans door een electrisch aangedreven pomp kunstmatig verlaagd.

Roka tinda (Paloeweh): 4-5 Augustus 1928, voorafgegaan door een locale beving op 25 Juli. Puimsteen en asch werden uitgeworpen, 3 nieuwe kraters werden gevormd in een oud eruptiecentrum. Groote blokken van hoofdgrootte werden tot 1½ km. van het eruptiecentrum uitgeworpen. Na 3 dagen stegen slechts witte stoomwolken uit de kraters 226 slachtoffers.

Merapi (Midden-Java). Een der onrustigste vulkanen van Java; uitbarstingen: 1745, Juli en October 1786, December 1822, Januari en April 1823, 25-26 December 1832, 4 October 1833, 10 Augustus 1837, 6 September 1846, 14-15 September 1847, November, December 1865, 25 April 1872, 1902, 1903, 3 Augustus 1920, 18 December 1930; nog actief.

Op Java schijnt het vulkanisme aan de Noordkust een weinig te minderen, de zuidelijke vulkaanreeksen daarentegen vertoonen meer activiteit. In de Soemba-Timor-Ceram-buitenboog treedt geen vulkanisme meer op, de Banda binnenboog vertoont verhoogde werking. Hetzelfde ziet men bij de vulkanen van de Talaud-buitenboog, en die van de Sangir-binnenboog. In het geologisch verleden speelt het vulkanisme reeds een rol; in enkele dier tijdperken is de intensiteit zeer groot geweest, zooals in het Perm en in mindere mate nog in Jura en Krijt. Tusschen permische afzettingen van Timor en Sumatra vindt men vulkanische tuffen en lava's. Voor een deel bevatten deze stoffen marine fossielen, het vulkanisch materiaal werd dus in zee afgezet. Ook landafzettingen uit dien tijd in Djambi wisselen af met vulkanische tuffen. In het **Krijt** van Borneo zijn tuffen gevonden, in het Tertiair komt het vulkanisme weer geweldig op. De oudneogene lagen bevatten veel tufmateriaal en zijn buitengewoon dik ontwikkeld. Het tegenwoordige vulkanisme is de nawerking er van.

Economie: Winning van zwavel door de bevolking op verschillende plaatsen. In navolging van Italië (Lardello in Toscane) om uit een fumarolenveld energie op te wekken, werden stoomboringen in het fumarolenveld Kawah Kamodjan bij Garoet door het Gouvernement uitgevoerd. De stoom was zuiver, bevatte slechts verontreinigingen van zwavelwaterstof. Er werd op een diepte van 65-130 m. stoom aangeboord van 123-148° C. en 4, 5-5,3 atm. druk. Electrische energie hiermede op te wekken bleek echter te kostbaar te zijn, althans in dit veld.

Bewaking: Sinds 1920, na de instelling van den Vulkanologischen Dienst, worden verschillende vul-

kanen geobserveerd. Een voorspelling van een naderende eruptie is nog onmogelijk, slechts een „weest op Uw hoede" sein kan gegeven worden, door aanwijzingen van verhoogde fumarolenwerking, vermindering van debiet of geheel opdrogen van bronnen, of door vermeerdering der zwakke bevingen. De temperatuur der fumarolen van den Merapi steeg geleidelijk van 500-600 en kort voor de uitbarsting in 1930 met 5° C.

Literatuur: Natuurk. Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië, Jaarboek van het Mijnwezen in Nederlandsch Oost-Indië, Vulkanologische berichten van den Vulkaanbewakingsdienst van het Mijnwezen, Bulletin of the Netherlands East-Indian Volcanological Survey (maandelijks in het Engelsch verschijnend), Verslagen en Verhandelingen Koninklijk Magnetisch en Meteorologisch Observatorium te Batavia.

D.

Vijftig Koto (L Koto), zie **Lima Poeloeh Koto.**

W.

Wadjo, onderafdeeling en zelfbesturend landschap der afdeeling Bone, onder een controleur B.B. met standplaats Singkang. De onderafdeeling bestaat uit het landschap Wadjo met de Pitoempanoealanden en Kera en telt ruim 192.000 inwoners, waaronder een 50-tal Europeanen en 230 Chineezen. Het landschap Wadjo is feitelijk een federatie van landschappen onder een 6-tal bestuurders waarvan Aroe Matowa de hoofdvorst is. Hoewel in 1670 tot het Bonggaisch tractaat toegetreden, is het er eerst de laatste 30 jaren rustig.

Wahai, onderafdeeling met gelijknamige hoofdplaats, der afdeeling Amboina, residentie der Molukken, onder een officier der landmacht met den titel gezaghebber. De onderafdeeling bestaat uit het noordelijk gedeelte van Midden-Ceram, en telt bijna 13.500 inwoners, waaronder 22 Europeanen en ruim 100 Chineezen.

Wahhabieten, Mohammedaansche godsdienstige secte, voor Ned.-Indië van weinig of geen belang. Ten onrechte wordt veelal de z.g. padri-oorlog ter Sumatra's Westkust met de Wahhabieten in verband gebracht.

Waigeo, het grootste eiland der Radja Ampat-groep, ten N.-W. van de Vogelkop van Nieuw-Guinee, ressorteerende onder de onderafdeeling Sarong, afdeeling Ternate. In het binnenland wonen Papoea's. De kustbevolking bestaat uit Mohammedanen van gemengd ras.

Waignapoe, hoofdplaats der afdeeling Soemba, residentie Timor en Onderhoorigheden.

Wajang, zie onder **Tooneel.**

Wakap (van het Ar. wakf) zijn goederen in de doode hand. Zie slot van **Islam.**

Walang, zie **Wantsen.**

Wali heeft twee beteekenissen: 1°. Mohammedaansch heilige, in Ned.-Indië noemt men aldus de heiligen die er de Islam zouden hebben ingevoerd; 2°. de bloedverwant of voogd die bij een Mohammedaansch huwelijk de bruid uithuwelijkt.

Walian, zie onder **Priesters.**

Walvisschen zijn zoogdieren, warmbloedig en met de longen luchtademend. Zij voeden hun jongen met melk. Behalve de onder **tandwalvisschen** (zie aldaar) genoemde soorten komen in de zeeën van den archipel kleine **walvisschen** en **potvisschen** voor, die evenals groote **dolfijnen** door de bewoners der kampongs Lamakera op Solor en Lamararap op Lomblèn worden geharpoeneerd. De **blauwe vinvisch** wordt 30 m. lang. Het geraamte van een op de Zuidkust van Java aangespoelde blauwe vinvisch van 27 m. bevindt zich in het zoölogisch museum te Buitenzorg. Ook kleinere vinvisschen zijn in Indië bekend. In het algemeen is echter nog niet voldoende bekend van het voorkomen van walvisschen in den archipel.

Wandamen (Baai van), Zuid-Westelijke inham van de Geelvink-Baai. De hieraan wonende Papoea's zijn nog onbeschaafd.

Wandelend Blad, Wandelende Bloem, Wandelende Tak, zie **Mimicry.**

Wantsen (Jav., Mal. **Walang**) zijn **ongelijkvleugelige insecten,** die zoowel op het land als op en in het water leven. Zij komen in den archipel in groote verscheidenheid voor.

Onder de platte, breede **schildwantsen** komen fraai gekleurde soorten voor. Bekend zijn de voor de rijst zeer schadelijke **groene** en de **bruine rijstwants,** die door vochtafscheiding een zeer onaangenamen reuk verspreiden, evenals de **gewone rijstwants** (Jav., Mal. **walang sangit**) die lang en smal is. Van gelijken vorm is de voor de thee-, cacao- en kinaplanten evenzeer schadelijke **theewants.**

Tot de **roofwantsen** behooren de algemeen bekende **bedwants** of **weegluis** (Mal. **koetoe boesoek**) en de **bruingestreepte roofwants,** die zich eveneens met menschenbloed voedt; de steek van de laatste is zeer pijnlijk.

Tot de **waterwantsen** behooren de **reuzenwants,** die bijna 1 dm. lang wordt en die zelfs kleine vischen en kikkers aanvalt. Het wijfje van de **Indische waterwants** hecht haar eitjes op den rug van het mannetje vast. Bekend zijn ook de **ruggezwemmers** of **bootsmannetjes.**

Op het water leven de langpootige **waterloopers** of **schaatsenrijders** en de **zeeloopers.**

Wapens der Inheemsche Bevolking. Deze zijn legio en er bestaat een zeer uitgebreide literatuur over. Hier moge worden volstaan met het ondervolgende.

Atjeh. Hier is op korten afstand het aanvalswapen bij uitnemendheid de klewang, een lang mes met overal even breed lemmet, soms een weinig gebogen. De rèntjong, met gebogen, puntig toeloopend lemmet is eveneens typisch Atjehsch. Ook de lans behoort tot de uitrusting van den Atjeher. Groote, aan

weerszijden scherpe zwaarden komen er sporadisch voor.

De **Bataks** gebruiken een blaasroer (Mal. soempitan) van bamboe met pijltjes van bamboe of bladnerf, welke worden gedrenkt in een snelwerkend vergif. Dit moet echter versch zijn om werkzaam te zijn.

De **Niassers** hebben lansen en zwaarden met gevest van besneden hoorn. Zij gebruiken een schild en hebben (Zuid-Nias) ijzeren helmen en borststukken.

De **Mentawaiers** hebben pijl en boog en schild. De pijlen zijn vergiftig.

De **Dajaks** gebruiken een houten blaasroer met vizierkorrel; aan het einde is veelal een metalen lanspunt bevestigd. Ook hier zijn de pijltjes vergiftig. Typisch Dajaksch is de mandau, een zwaard met besneden hertshoornen gevest, versierde kling en houten scheede. Zij gebruiken een schild en helm van rotan, overtrokken met dierenvel en vaak versierd met veeren. Ook hebben zij messen, die aan weerszijden scherp zijn.

In **Zuid-Celebes** gebruikt men zeer breed uitloopende zwaarden, schild en borststukken van touw of leer, vroeger van koper.

De **Toradja's** hebben lansen, schilden en borststukken, helmen van rotan, klewangvormige zwaarden en blaasroer van rotan met vergiftige pijltjes.

Bij de **Sangireezen** treft men nog fraaie oude zwaarden aan.

Op de **Timor-eilanden** zijn lans en schild gebruikelijk.

De **Papoea's** van Nieuw-Guinee die nog gedeeltelijk in het steenen tijdperk leven, hebben bijlen van steen en been (van de casuaris). Wijders pijl en boog, het voornaamste wapen, en schild. De pijlen zijn vergiftig en veelal van weerhaken voorzien Lansen en speren van hout met punten van bamboe of been, eveneens veelal voorzien van weerhaken zijn er ook zeer in zwang.

De blaasroer met pijltjes met weerhaken komt ook op **Java** voor. De kris is hier echter hèt wapen,

hoezeer meer sier- en staatsiewapen dan vechtwapen. Hiervan wordt zeer veel werk gemaakt. Het lemmet is aan weerszijden scherp, loopt puntig toe en heeft veelal slangachtige bochten. Fraaie exemplaren zijn bewerkt met pamor (zie aldaar) dan wel ingelegd met goud. Van de antieke krissen, de keris Madjapahit, zijn lemmet en gevest uit één stuk. Zij worden als poesaka bijgeloovig vereerd. De scheede der krissen is van boven breed en gewelfd. Er zijn tal van soorten en vormen.

Ook op **Bali** en **Lombok** is de kris inheemsch. Het gevest, veelal van goud en bezet met edelgesteenten is vaak de zeer fraaie uitbeelding van een Hindoegodheid.

Wapens van Openbare Gemeenschappen. Ingevolge artikel 1 van Ind. Stb. 1928 no. 394 mogen openbare gemeenschappen ingesteld op den voet van het zesde en twaalfde hoofdstuk der I.S., geen wapen voeren zonder toestemming van den gouverneur-generaal.

Sedert 1927 dient de hooge raad van adel van advies in de onderwerpelijke wapenverleening. Blijkens de bij dit hooge college berustende gegevens zijn door den gouverneur-generaal de wapens van de volgende openbare gemeenschappen vastgesteld:

1. gemeenten en stadsgemeenten: Amboina, Bandoeng, Blitar, Buitenzorg, Cheribon, Madioen, Makassar, Manado, Medan, Modjokerto, Pekalongan, Salatiga, Semarang, Soerabaja, Tegal (van de in deze opgaaf ontbrekende gemeente Padang is het wapen eveneens door den gouverneur-generaal vastgesteld);
2. regentschappen: Tjiandjoer en Garoet;
3. provincie: West-Java.

Er zijn evenwel ook andere openbare gemeenschappen die een wapen voeren, hetwelk nog niet door den gouverneur-generaal is bevestigd.

Het oudst bekende wapen in Ned.-Indië is dat van **Jacatra,** vastgesteld bij resolutie van 15 Augustus 1620. De beschrijving in die resolutie luidt aldus:

„Nopende 't geproponeerde van de staat (olim) Jacatra met een wapen te voorsien... is verstaan... dat men de staat voor haar wapen ... geven sal: een swaert van asur in een orangiën schilt steeckende met de punt door een lauwrieren krans van couleur bruyn groen".

Op last van bewindhebbers werd de stad Batavia (zie aldaar) geheeten. Het beschreven wapen werd dus het wapen van de stad **Batavia.** De linten komen in het wapen van Batavia het eerst voor op munten van het jaar 1643; de schildhouders dateeren van 1779. Het devies: „dispereert niet" is ontleend aan een historisch geworden woord van J. P. Coen.

Ten aanzien van de in kleuren gereproduceerde gemeentewapens moge het volgende worden opgemerkt: Sommige dezer wapens zijn z.g. „sprekende wapens", d.z. wapens uit welker stukken de naam (of een deel daarvan) van den eigenaar is te lezen. Andere weer vertolken een legende, een voorval of duiden op de omgeving. Tot de eerste soort behooren de wapens der volgende gemeenten:

Soerabaja. De daarin afgebeelde haai (Jav. soerâ) en krokodil (Jav. bâjâ) vormen den naam Soerabaja (zie aldaar). Soerâ ing bâjâ beteekent tevens: „dapper in het gevaar". De strijdende houding waarin deze dieren zijn afgebeeld duidt op de aan Soerabaja verbonden legende van den strijd tusschen de haai en de krokodil. Dit wapen is dus niet alleen sprekend maar vertolkt tevens een legende.

Cheribon. Dit woord is een verbastering van de Engelsche schrijfwijze van het Soendaneesche woord **Tjirebon.** Tji beteekent rivier, rebon beteekent garnaal. De drie garnalen in het wapen duiden dus een deel van den naam aan.

Magelang zou zijn een samentrekking van maha gelang (maha = groot; gelang = ring). De groote ring in het wapen vertolkt dus den naam. De andere stukken duiden op de omge-

keerde gaffel op een knooppunt van 3 wegen ter plaatse, de spijker op den in de nabijheid gelegen berg Tidar, dien men beschouwt als de spijker van Java.

Pasoeroean (ngoko) is in krâmâ (zie onder **Javaansch**) Pasirian. De Sirihbladeren duiden dus een deel van den naam aan.

Salatiga. De drie zeshoekige voorwerpen in het schildhoofd stellen steenen voor en duiden op de legende van het ontstaan van Salatiga. sèlâ = steen, tiga = drie. Dit deel van het wapen verbeeldt dus den naam en duidt tevens een legende aan.

Tot de tweede categorie behooren de volgende wapens:

Medan. De tabaksplant duidt op de tabakscultuur in de omgeving dezer plaats, die haar tot bloei bracht.

Padang. De karbouwenkop is een geliefd Minangkabausch symbool, als deel van de voor dit volk dierbare karbouw (Min. kabau), waaraan het zelfs zijn naam gedeeltelijk ontleent. De niet zeer specifiek Minangkabausche gewestelijke hoofdplaats voert dit specifiek Minangkabausch stuk ongetwijfeld als deel van het gewest Sumatra's Westkust (Minangkabau).

Amboina. Het stuk in het tweede kwartier verbeeldt het kasteel Oud-Victoria ter plaatse, naar een teekening van 1651.

Buitenzorg. Het eerste kwartier bevat het Rijkswapen als aanduiding van den zetel der regeering ter plaatse. Het tweede kwartier bevat het wapen van Imhoff (een zeeleeuw): de gouverneur-generaal van Imhoff was de stichter van het landgoed Buitenzorg, dat tot de huidige stadsgemeente is uitgegroeid. Het derde kwartier stelt voor den drietoppigen vulkaan Salak, die het landschap beheerscht.

Madioen. De golvende dwarsbalk verbeeldt de Kali Madioen; de bergen stellen voor de vulkanen Lawoe en Wilis, gelegen op de West-, respectievelijk Oostgrens der afdeeling Madioen.

Blitar. Het eerste kwartier verbeeldt den vulkaan Keloed, die het landschap beheerscht. Het tweede kwartier bevat de voorstelling van het jaartallentempeltje van de Hindoe-oudheid Panataran, welke nauw is verbonden aan de geschiedenis van Blitar. Vermeld zij dat op de afbeelding het veld abusievelijk blauw is; ten rechte behoort het te zijn rood.

Van de overige wapens valt op te merken dat het wapen van **Semarang** bij besluit van 29 Mei 1827 no. 20 door den gouverneur-generaal du Bus de Gisignies aan die stad werd verleend als blijk van tevredenheid voor de goede diensten door schutterij en vrijwilligers dier stad bewezen tijdens het begin van den Java oorlog.

Dat van **Makassar** zegt „men" aan die stad te zijn geschonken in 1667, sinds welk jaar het zou zijn gevoerd. Dit laatste vooral komt zeer onwaarschijnlijk voor, aangezien vóór de instelling van den gemeenteraad aldaar (1906) het plaatselijk bestuur werd uitgeoefend door een ambtenaar van het Binnenlandsch Bestuur, die als vertegenwoordiger van het centraal gezag, geen ander dan het Rijkswapen zou hebben kunnen voeren.

Wapoga, rivier uitmondende aan de Oostkust van de Geelvinkbaai (Nieuw-Guinee). Aan de oevers wonen wilde, schuwe Papoeastammen.

Waranen of Varanen, zie onder **Hagedissen.**

Waringin (Jav., Mal.), naam waarmede een paar ficussoorten worden aangeduid. Het zijn fraaie, groote boomen, overal in den archipel voorkomend, zoowel in het wild als gekweekt. Op Java ontbreken zij op geen aloen-aloen (zie aldaar) en ook elders treft men ze op dorpspleinen veelal aan. Zij zijn het voorwerp van bijgeloof omdat men meent dat in deze boomen bovennatuurlijke machten huizen. Het mystieke uiterlijk dezer boomen geeft daartoe ook aanleiding. Sommige hebben geen luchtwortels, andere hebben lange dunne luchtwortels aan stam en takken, terwijl een derde soort groote luchtwortels uit stam en takken heeft, welke

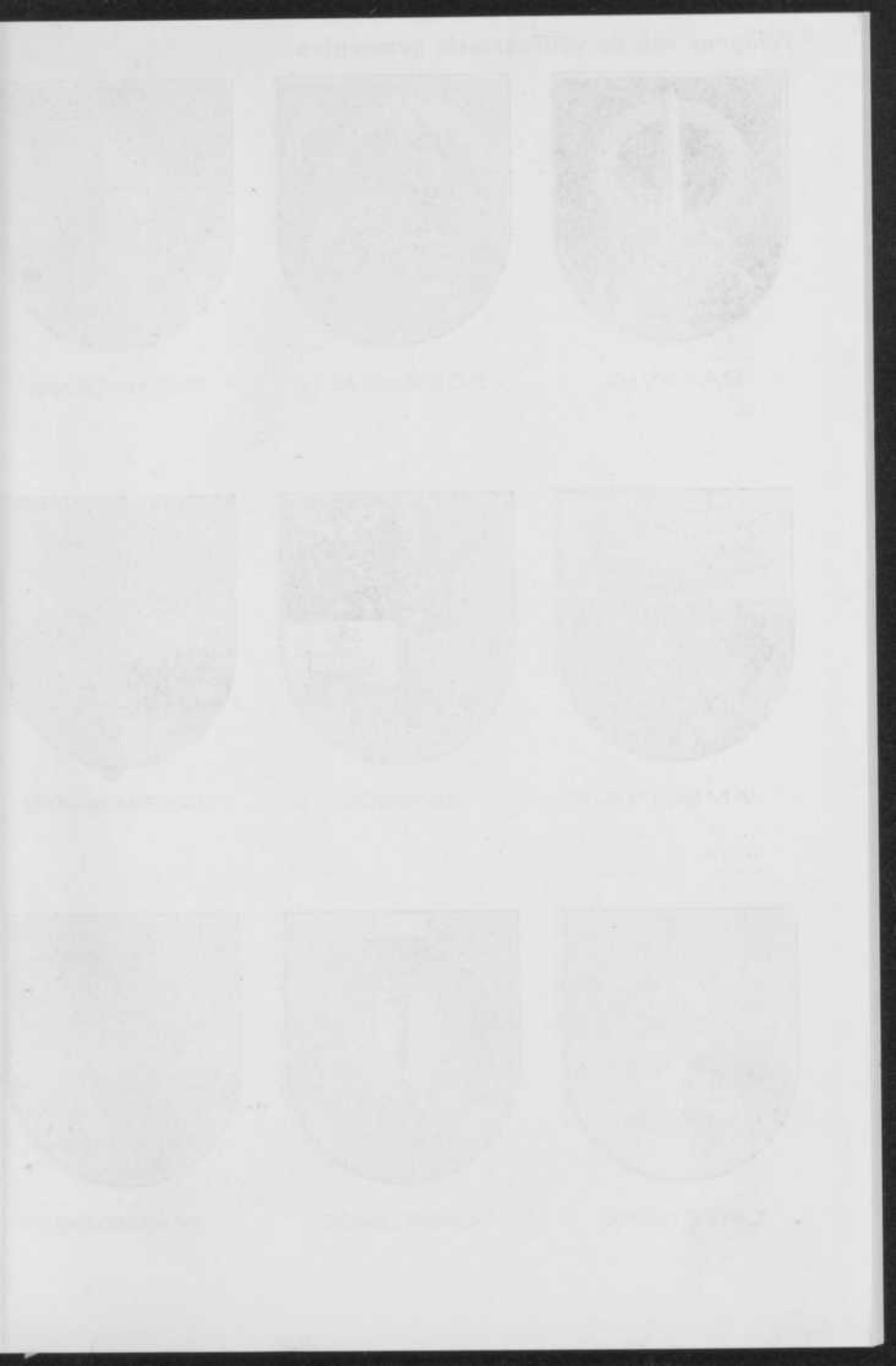

Wapens van de voornaamste gemeenten

BATAVIA

SOERABAJA

SEMARANG

MAKASSAR

MEDAN

PADANG

AMBOINA

MANADO

PALEMBANG

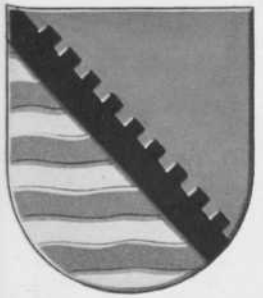

BANDOENG

MALANG

BUITENZORG

CHERIBON

MAGELANG

MADIOEN

PASOEROEAN

BLITAR

SALATIGA

worteis zich in den grond vastzetten en zelf stammen gelijken. De hoofdstam verdwijnt zelfs of sterft af. De enorme vertakking en de uitgebreidheid van de kroon geeft deze boomen een imposant aanzien.

Watampone, hoofdplaats der afdeeling Bone, gouvernement Celebes en Onderhoorigheden, gelegen aan de Golf van Bone.

Waterjuffers, zie **Libellen.**

Waterkracht en Electriciteit (Dienst voor). Deze onder het departement van verkeer en waterstaat ressorteerende dienst is gevestigd te Bandoeng. De bemoeienis van dezen dienst omvat alles wat betrekking heeft op het gebruik van waterkracht en op den aanleg en het gebruik van geleidingen voor electrische verlichting en het overbrengen van kracht door middel van electriciteit in Nederl.-Indië.

Waterrecht. Over de Inlandsche rechten op bevloeiïngswater bestaat weinig litteratuur. Voor groote bevloeiïngsgebieden konden dergelijke adatregelen zich moeilijk ontwikkelen, omdat onderlinge contrôle dan niet mogelijk is. De bevolking aan den benedenloop van een rivier kon niet beletten, dat die in de bovenstreken het daar benoodigde bevloeiïngswater aftapte. Voor een billijke regeling van de waterverdeeling tusschen boven- en benedenstreken moest ook vroeger het bestuur zorgen of zooals op Bali, waar zeer veel sawahs voorkomen en elders, de vorst en zijn ambtenaren. Op Java en Madoera is de hoofdverdeeling van het bevloeiingswater thans vrijwel overal in handen van het personeel der irrigatieafdeelingen en waar die niet zijn ingesteld, in handen van ander irrigatiepersoneel of van het bestuur. Alleen in de Vorstenlanden zal die verdeeling op den duur tot de taak der waterschappen behooren. Zie onder **Waterschappen.**

Voor de bevloeiïng uit kleine waterleidingen of tertiaire leidingen, voor de detailbevloeiïng, die voor zoover de Inlandsche bevolkingsaanplantingen betreft, als regel aan die bevolking zelve wordt overgelaten, bestaan dikwijls nog wel adatregelen bijv. op het punt van voorrang van sommige beplantingen (padikweekbedden enz.), van voorrang voor de het laagst gelegen gronden, die anders watergebrek zouden hebben als de hooger gelegen gronden bewerkt zouden worden enz. Ook onderlinge beurtregelingen komen voor. De uitvoerigste regelingen van dit waterbeheer bestaan bij de Balische soebaks (zie onder **Waterschappen**). Ook niet-Inlanders hebben in Ned.-Indië slechts bij hooge uitzondering bepaalde, duidelijk omschreven rechten op het water. De vergunningen tot watergebruik voor het drijven van fabrieken en andere doeleinden aan niet-Inlanders verleend, zijn bijna altijd tot wederopzeggens gegeven, niet met de bedoeling die later in te trekken, maar wel om het beheer van het water altijd geheel in handen van de Overheid te houden, om steeds gerechtigd te zijn zuinigheid in het watergebruik voor te schrijven, wijzigingen in den watertoevoer te kunnen aanbrengen enz. Slechts in enkele gevallen is tot gebruik van water een vaste vergunning verleend, dan echter gewoonlijk voor een zekeren termijn. Ook enkele particuliere landerijen (zie aldaar) hebben nog waterrechten, die wel is waar niet tot toevoer van een vaste hoeveelheid water verplichten, maar toch een vrije verdeeling van het water door de overheid in den weg staan. De overheid wordt overigens bevoegd geacht het beschikbare water te verdeelen als in het algemeen belang het beste wordt geacht en heeft zich bijv. dan ook niet ontzien om aan bouwvelden het bevloeiïngswater te ontnemen, zij het tegen schadeloosstelling, om dat te gebruiken voor de drinkwatervoorziening van steden, voor de behoefte aan water van de locomotieven der spoorwegen en dergelijke doeleinden. Onteigening op den voet der onteigeningsordonnantie werd niet noodig geacht. Op Java en Madoera is het waterbeheer in het algemeen overgedra-

gen aan de provinciën. De te maken provinciale regelingen behoeven echter de goedkeuring der regeering. d. M. S.

Waterschappen. Tot in de vorige eeuw waren deze voor Nederland zoo belangrijke instellingen in Ned.-Indië vrijwel onbekend. Alleen de Balineezen kenden een soort waterschap, de soebak. Naast de desavereenigingen, die de desa besturen, zijn er op Bali soebakvereenigingen (sëkaha soebak), voor zaken den landbouw en de bevloeiïng betreffende. Een Balisch waterschap bestaat meestal uit de sawah's, bevloeid uit eenzelfde waterleiding of tertiaire tak van een leiding. Het gebied is gewoonlijk slechts eenige tientallen bouws groot. De soebakvereeniging heeft als regel eigen reglementen, die de verschillende landbouw- en bevloeiïngsaangelegenheden nauwkeurig regelen, ook de inning van de grondbelasting en de behandeling van geschillen. Het hoofd der vereeniging is de pëkasih of klian soebak. De aan den landbouw verbonden godsdienstige plechtigheden worden gewoonlijk ook soebaksgewijze vervuld. De soebak schijnt niet van Hindoeschen oorsprong te zijn, doch zuiver Balisch. Op Java komen dergelijke vereenigingen dan ook niet voor, doch behoort de verzorging der bevloeiïngsbelangen in dergelijke kleine eindbevloeiïngskringen tot de taak der desa. De adatregelingen voor dergelijke belangen zijn daar echter zelden beschreven. Westersche waterschappen werden voor het eerst in 1907, 1909 en 1910 in de residentie Soerakarta ingesteld. Het waren de waterschappen Woro, Poesoer en Pengging, die op zuivere administratieven grondslag rustten. Zij hadden ten doel behartiging van gemeenschappelijke bevloeiïngsbelangen en afwending van de gevaren voortvloeiende uit de bandjirs (watervloeden, overstroomingen), vooral uit de zandbandjirs, welke de ondernemingsgronden bedreigden.

De werkkring dezer waterschappen heeft zich in hoofdzaak bepaald tot het uitbrengen van advies

nopens verzoeken tot aanleg of wijziging van waterwerken en tot onderlinge bespreking en oplossing van kwesties over bevloeiïngswater. Na de instelling van die waterschappen moest de agrarische reorganisatie in de Vorstenlanden worden doorgevoerd (zie onder **Vorstenlanden**) en moesten de landbouwondernemers worden overgehaald hun ondernemingen, die berusten op het Landhuurreglement van 1906, te converteeren in ondernemingen, berustende op het nieuwe Vorstenlandsche Grondhuurreglement van 1918. Zie ook **Conversie.** Noodzakelijk was het daarbij om uit te maken welk standpunt zou worden ingenomen ten aanzien van de irrigatie. Niet alleen hadden vóór 1918 de landbouwondernemers in de practijk altijd zelf op hun gebied het waterbeheer gevoerd, maar vele groote waterwerken waren door hen aangelegd en bekostigd, zij het met gebruikmaking van door het Zelfbestuur beschikbaar gestelde dienstplichtigen. Waterbeheer van overheidswege werd voor de toekomst als eisch gesteld, waartegenover de landbouwondernemers echter restitutie van de zeer hooge kosten der aangelegde waterwerken vroegen. De oplossing is geweest dat de waterwerken in eigendom aan de ondernemers zouden blijven toebehooren, doch dat het beheer over het water zou worden gevoerd van overheidswege. Om de ongerustheid weg te nemen, welke de ondernemers toonden ter zake van de opdracht van het volledig waterbeheer aan de overheid, i.c. het Zelfbestuur, is het denkbeeld aan de orde gesteld over te gaan tot de instelling voor dat doel van waterschappen met een publiekrechtelijk karakter, welke dan tevens de bevoegdheid zouden kunnen krijgen belastingen te heffen en in hun verordeningen straf te bedreigen. Daarvoor was het echter noodig het toenmaals geldende Regeeringsreglement aan te vullen met een nieuw hoofdstuk: „Van de waterschappen".

Naarmate de omstandigheden het

vorderen wordt de zorg voor de waterstaatsbelangen toevertrouwd aan rechtspersoonlijkheid bezittende waterschappen, luidt het eerste lid van art. 145 R.R., thans art. 186 I.S., terwijl verder de regeling aan den ordonnantiewetgever opgedragen wordt. Als gevolg daarvan kwam de Vorstenlandsche Waterschapsordonnantie in 1920 tot stand, die met instemming der vier Zelfbestuurders ook voor hun onderhoorigen van toepassing werd. Volgens die ordonnantie kunnen na goedkeuring door den Gouverneur-Generaal in overleg met den betrokken Zelfbestuurder of diens Patih in de Vorstenlanden bij beschikking van het Hoofd van gewestelijk bestuur voor bepaalde gebieden, waarbinnen landbouwondernemingen gelegen zijn, waterschappen worden opgericht in het belang van de bevloeiïng, van den waterafvoer en van de bescherming tegen zand en watervloeden van de binnen die gebieden gelegen gronden. In 1921 kwamen al dadelijk de waterschappen Opak (voor het grootste deel in Jogjakarta gelegen) en Dengkeng (in Soerakarta) tot stand. Later volgden nog eenige andere. Voor elk waterschap moet door het Hoofd van gewestelijk bestuur onder goedkeuring van den Gouverneur-Generaal een reglement worden vastgesteld. In die reglementen komt de bepaling voor, bij wijze van overgangsmaatregel, dat zoolang de waterschappen nog niet bij machte zijn om de technische uitvoering van de hun opgedragen werkzaamheden zoodanig te verrichten dat voor alle daarbij betrokken belangen eene behoorlijke behartiging mogelijk is, die uitvoering opgedragen blijft aan het Hoofd van het Centraal Waterschapskantoor. Dit kantoor is in 1920 ten behoeve van de waterschappen opgericht tot voorbereiding en uitwerking van plannen tot verbetering van den waterstaatkundigen toestand binnen die gebieden en is voorts belast met de regeling der bevloeiïng van reeds geconverteerde ondernemingen, die nog niet in een waterschap zijn ondergebracht. Eerst indien voor het geheele gebied van het waterschap door den betrokken raad vastgestelde en door het Hoofd van gewestelijk bestuur goedgekeurde waterregelingen zijn ingevoerd, welke in de practijk blijken te voldoen en het waterschap de beschikking heeft over een technischen dienst in staat om de uitvoering van die waterregelingen te bewerkstelligen, houdt de voorloopige werkzaamheid van het Hoofd van het Centraal Waterschapskantoor op. De vaststelling van die waterregelingen gaf moeilijkheden. Geëischt werd, dat de belangen der Inlandsche bevolking daarin behoorlijk behartigd zouden worden en bovendien moeten de bestaande aanspraken op water van de Europeesche ondernemers daarin duidelijk worden vastgelegd. De landbouwondernemers, die tot reorganisatie van hun onderneming op den voet van het Vorstenlandsche grondhuurreglement zijn overgegaan, ontleenen daaraan nl. het recht op het gebruik van water voor cultuur-, fabrikatie- of andere doeleinden tot denzelfden omvang en onder dezelfde voorwaarden als vóór de conversie hun was toegestaan. De moeilijkheid om een waterregeling vast te stellen, die voor het Hoofd van gewestelijk bestuur kan worden goedgekeurd, heeft tot dusver belet, dat het waterbeheer door de waterschappen volledig kon worden overgenomen. In elk waterschap is een waterschapsraad, samengesteld uit daartoe aangewezen Europeesche en Inlandsche ambtenaren en hoofden en zoo mogelijk uit belanghebbende Inlandsche ambtenaren, alsmede uit aan eenige voorwaarden voldoende beheerders van ondernemingen. Het aantal van de eerste groep leden mag niet grooter zijn dan dat der beheerders. Voorzitter is het Hoofd van plaatselijk bestuur, dat ook voorzitter is van het uit den raad gekozen waterschapsbestuur, waaraan de dagelijksche leiding en uitvoering van regelingen is opgedragen. De Raad heeft het beheer van rivieren, bronnen, wa-

terleidingen, verschillende waterstaatswerken enz. en de zorg voor de verdeeling van het irrigatiewater (zoodra de waterregelingen gereed en goedgekeurd zijn), voor afvoer of wering van zand en water. Ook aanleg of wijziging aan irrigatiewerken behooren tot zijn werkkring. Hij kan onder zeker toezicht huishoudelijke reglementen en verordeningen (met strafbedreiging) uitvaardigen, belastingen heffen en verplichte diensten van de Inlandsche bevolking vorderen. In andere gewesten kwamen nog geen publiekrechtelijke waterschappen tot stand. Ter Oostkust van Sumatra schiep de cultuurraad vroeger reeds een drietal administratieve waterschappen voor de Belawan-, de Deli- en de Pertjoetrivier voornamelijk voor de rivierverbetering. Of de waterschappen in Ned.-Indië veel nut zullen hebben zal de toekomst moeten leeren.

d. M. S.

Waterstaat. Zie hiervoor **Bevloeiing, Havens** en **Waterschappen,** alsmede **Departement van Verkeer en Waterstaat.**

Watoebela- of Matabela-Eilanden, ten Zuidoosten van Ceram en de Ceram Laoet-eilanden, ressorteeren onder de onderafdeeling Oost-Ceram, Ceramlaoet en Goram, afdeeling Amboina, residentie der Molukken. De bewoners zijn deels nog heidenen.

Wauwau, zie onder **Apen.**

Wé (Poelau), zie onder **Sabang.**

Wedabaai, tusschen het Zuidelijke en het Oostelijke Schiereiland van Halmahera.

Wedrennen. Paardenrennen zijn in den archipel zeer geliefd, niet alleen bij de Europeanen, maar vooral ook onder de Inlanders. Niet alleen op Java zijn talrijke renvereenigingen, maar ook in de buitengewesten. Zoo is er ter Sumatra's Westkust een zevental en een te Manado. In deze streken is de bevolking er verzot op en in goede tijden besteedt men veel zorg en geld aan de renpaarden.

Op Madoera zijn wedrennen van buffels (kĕrapan) zeer populair. De dieren worden bont versierd en hebben vaak een slede achter zich waarop de bestuurder staat. De rennen gaan gepaard met groote feestelijkheden en tentoonstellingen van vee en ook wel van nijverheidsproducten. Buffelrennen hebben ook ter Sumatra's Westkust ingang gevonden.

Weekdieren, zie **Schelpdieren, Inktvisschen** en **Slakken.**

Weertijger (Mal. harimau tjindakoe; Jav. matjan gadoengan) d.i. menschtijger, eig. mantijger, zie onder **Heidendom** bij animisme. Weerwolven kent men in den archipel niet, omdat er geen wolven voorkomen.

Weeskamers zijn colleges van staatswege ingesteld, welke ten aanzien van Europeanen en Chineezen, in hoofdzaak de volgende taak vervullen:

a. het, zoo noodig, voorzien in het beheer van den persoon en de goederen van minderjarigen, in alle gevallen, waarin benoeming van een voogd moet plaats hebben, zoowel voor als na die benoeming, totdat de voogdij is begonnen (laatste lid van art. 359 B.W.);
b. toeziende voogdij (art 366 B.W.);
c. beheer van het vermogen van minderjarigen, aan wier voogden dat beheer is ontnomen art. 338 B.W.);
d. curateele over de ongeboren vrucht (art. 348 B.W.);
e. toeziende curateele (art. 449 B.W.);
f. beheer van het vermogen van curandi, aan wier curators dat beheer is ontnomen (art. 452 jo. art. 338 B.W.);
g. beheer der goederen van afwezigen (art. 463 B.W.);
h. beheer der aan boord van Ned.-Indische zeeschepen na- of achtergelaten goederen van overleden, vermiste of achtergebleven passagiers en schepelingen (Stb. 1886 no. 131);
i. registratie en opening van uiterste willen (art. 41 en 42 Ov., art. 937 en 942 B.W.);
j. beheer van onbeheerde nalatenschappen (art. 1127 B.W.);

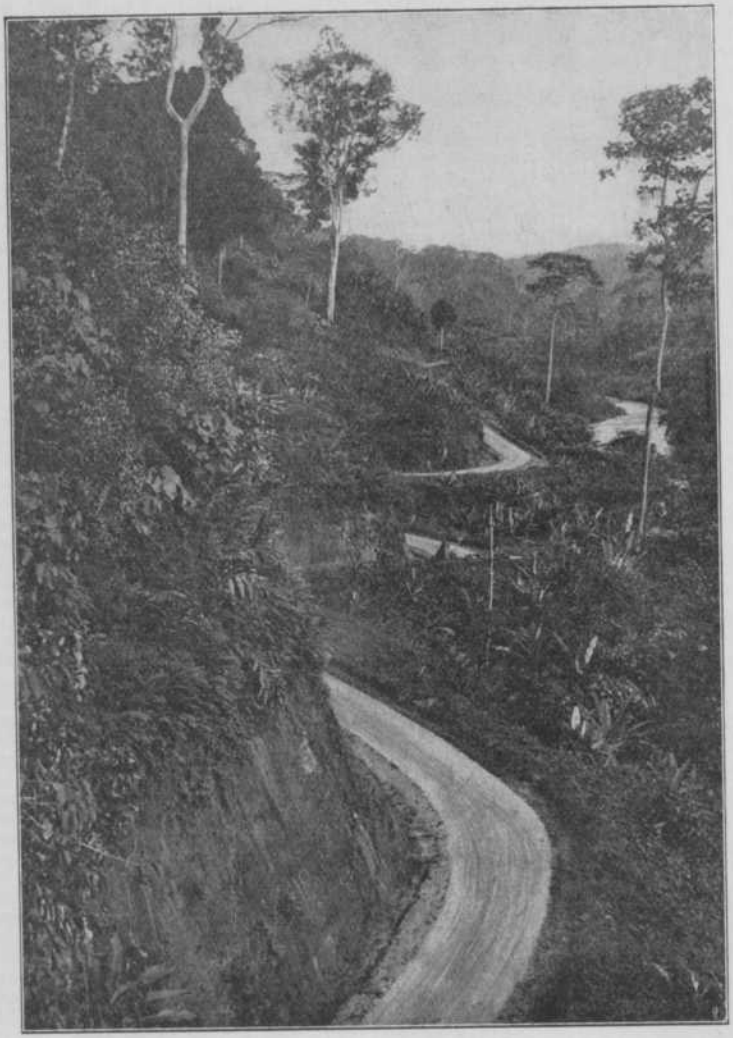

Midden-Sumatraweg, langs de Batang Hari, onderafd. Sidjoendjoeng — Sumatra's Westkust.

k. curateele bij faillissement.

De weeskamers zijn verder belast met de functiën der voormalige boedelkamers, als hoedanig zij in hoofdzaak de volgende taak vervullen:

A. ten aanzien van vreemde oosterlingen:

a. uitoefening der voogdij bij gebreke van een anderen voogd;
b. beheer van het vermogen van minderjarigen tot aan de behoorlijke zekerheidsstelling voor dat beheer door den voogd;
c. registratie en opening van uiterste willen;
d. beheer van onbeheerde nalatenschappen;

B. ten aanzien van Inlanders:

a. tijdelijk beheer van boedels, bedoeld in art. 231 I.R.;
b. beheer der nalatenschappen van Inlandsche militairen, bij ontstentenis van daarop rechthebbenden;
c. beheer der opbrengst van de na- of achtergelaten goederen van overleden, gedeserteerde of vermiste Inlandsche schepelingen der gouvernements- of der Nederlandsche marine;
d. beheer der aan boord van Ned.-Indische zeeschepen na- of achtergelaten goederen van overleden, vermiste of achtergebleven passagiers en schepelingen.

Wegen en Bruggen. Sedert de instelling der drie provincies op **Java** was de directe bemoeienis van het departement van verkeer en waterstaat met landwegen en bruggen op dat eiland in 1931 beperkt tot enkele nog in aanleg zijnde wegen in de provincie West-Java. De lengte van het bij die provincie in beheer zijnd wegennet bedroeg in genoemd jaar 2836 km., waarvan 1723 km. of 61 % was geasphalteerd. De provincie Midden-Java had in beheer 2049 km. wegen, waarvan 804 of ruim 39 % was geasphalteerd. Voor de provincie Oost-Java bedroegen deze getallen 3303 km. en 1446 km. of bijna 44 %.

In de **Buitengewesten** werd in 1931 aan het asphalteeringsplan besteed *f* 941.689. De asphalteering

heeft daar nog niet veel te beteekenen: op Sumatra was in 1931 nog slechts 573 km. geasphalteerd, op Borneo 66 km. Ter vergelijking met de provincies op Java diene dat b.v. het gewest Sumatra's Westkust, iets grooter dan de provincie West-Java circa 3600 km. voor auto's berijdbare wegen heeft (West-Java met het grootste wegennet der 3 provincies 2836 km), waarvan in 1931 waren geasphalteerd 44 km.!

Doordat de economische toestand steeds achteruitging werden de op de begrooting uitgetrokken gelden voor 1930 en 1931 lang niet verwerkt. Van het voor die beide jaren voor wegenaanleg oorspronkelijk uitgetrokken bedrag ad *f* 3.850.000 werd slechts *f* 554.008 verwerkt, dus bespaard *f* 3.295.192. De hoofdweg over de lengterichting van **Sumatra** is voltooid op twee hiaten na, nl. het traject door Djambi's binnenland tusschen Moeararoepit (Palembang) en Soengaidareh (Sumatra's Westkust) en het traject tusschen Kotaboemi (Lampongsche Districten) en Martapoera (Palembang). Aan beide schakels wordt gewerkt.

Met de verbetering der verbinding Palembang-Moeararoepit, welke niet berijdbaar is, werd in 1930 een begin gemaakt.

In den weg Kota Djambi via Moearatembesi en Moearatebo naar Moearaboengo ontbreken onderscheidene schakels, waaraan wordt gewerkt.

De verbinding Pakanbaroe (Bengkalis) met Fort de Kock is ten allen tijde voor auto's berijdbaar.

De invoer van motorvoertuigen daalde voortdurend. Werden in 1929 in Java en Madoera ingevoerd 4669 vrachtauto's, 10.688 personenauto's en 2525 motorrijwielen, voor 1932 bedroegen deze getallen 1120, 1540 en 355. In de buitengewesten bedroegen deze getallen in 1929 respectievelijk 1233, 1633 en 175 tegen 154, 270 en 59 in 1932.

Welkomst-Baai, ten Zuiden van Java's 2e punt.

Weltevreden, zie onder **Batavia I** stad.

Wespen behooren evenals bijen en mieren tot de orde der **vliesvleugeligen.** Een algemeen Maleisch woord voor wesp bestaat niet; wel hebben enkele soorten namen. Sommige in Nederland welbekende wespen als de **houtwespen, bloedwespen** en **galwespen** komen in Indië slechts sporadisch voor. Meer algemeen zijn de **dolkwespen** en de **pillenwespen,** die behooren tot de **graafwespen.** De eerstgenoemde verlammen met hun angel of legboor de larven van groote torren en zetten daarop een eitje af; de tweede metselen nestjes die met rupsen worden gevuld als voedsel voor de larven. Deze larven dienen echter weer als voedsel voor de larven van de **koekoeks-** of **goudwespen,** die fraai rood, groen, goud gekleurd zijn.

De **gezellige** of **sociale wespen** leven evenals de mieren en bijen in kolonies met koninginnen, werksters en mannetjes. Hiertoe behooren o.a. de **Indische papierwespen,** die groote nesten maken, de **fluweelwespen,** die meer in de hooggelegen streken voorkomen en in zwermen aanvallen en de **kegelwespen,** wier kegelvormige nesten aan takjes hangen.

West-Ceram, zie **Ceram.**

West-Java, provincie onder een gouverneur met standplaats Batavia. De provincie bestaat uit 5 afdeelingen (residenties); 1. Bantam, 2. Batavia, 3. Buitenzorg, 4. Priangan en 5. Cheribon. Zie ook onder **Java** en op de namen der afdeelingen.

West-Koetai, zie **Koetai.**

West-Lombok, onderafdeeling der afdeeling Lombok, residentie Bali en Lombok, onder een controleur B.B. met standplaats Mataram. De onderafdeeling bestaat uit de Balische districten Tjakranegara Noord en -Zuid, Mataram, en de Sassaksche districten Ampenan Oost, Ampenan West, Groeng, Tandjoeng en Bajan. Zij telt ruim 227.000 inwoners, waaronder 113 Europeanen en 2300 Chineezen. Zie ook onder **Lombok.**

West-Nieuw-Guinee, onderafdeeling der afdeeling Ternate, residentie der Molukken onder een gediplomeerd gezaghebber B.B. met standplaats Fakfak. De onderafdeeling bestaat uit het gedeelte van Nederlandsch Nieuw-Guinee van Tandjoeng Sele tot Kaap Steenboom (Poelau Naurio) en omliggende eilanden, waaronder ook het eiland Misool van de groep der Radja Ampat, met bijbehoorende eilanden. Zij telt bijna 45.000 inwoners, waaronder een 30-tal Europeanen en bijna 600 Chineezen. Zie ook onder **Nieuw-Guinee.**

West-Soemba, onderafdeeling der afdeeling Soemba, residentie Timor en Onderhoorigheden, onder een controleur B.B. met standplaats Waikaboebak. De onderafdeeling bestaat uit de zelfbesturende landschappen Laoeli, Memboro, Oemboe Ratoe Nggaij, Anakala, Wanokaka, Lamboja, Laora, Wadjewa en Kodi. Zij telt ruim 108.000 inwoners, waaronder een 30-tal Europeanen en een 70-tal Chineezen. Zie ook onder **Soemba.**

Westerafdeeling van Borneo, zie onder **Borneo.**

Westkust van Atjeh, afdeeling van het gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden, onder een assistent-resident met standplaats Meulaboh. De afdeeling bestaat uit 6 onderafdeeling: 1. Tjalang, 2. Meulaboh, 3. Tapatoean, 4. Zuidelijke Atjehsche Landschappen, 5. Singkil en 6. Simeuloeë. Zij telt bijna 224.000 inwoners, waaronder 270 Europeanen en bijna 1900 Chineezen.

Westkust van Sumatra, zie **Sumatra's Westkust.**

Wetar, eiland ten Noorden van Timor, behoorende tot de onderafdeeling Kisar der afdeeling Amboina, residentie der Molukken. Het is door Straat Wetar van Timor gescheiden. Er is nog niet veel van dit 110 km. lange eiland bekend.

Wetgeving. De voor Indië geldende wetgevende maatregelen, uitgaande van het centraal gezag worden samengevat onder den naam „algemeene verordeningen". Zij worden onderscheiden in wetten, algemeene maatregelen van bestuur,

ordonnanties en regeeringsverordeningen.

„Wetten" worden vastgesteld door Koning en Staten-Generaal. De Grondwet schrijft alleen voor dat de Staatsinrichting van Indië bij de wet moet worden vastgesteld, andere onderwerpen worden bij de wet geregeld zoodra de behoefte daaraan blijkt te bestaan.

„Algemeene maatregelen van bestuur" worden door den Koning gegeven. Zij bepalen zich als regel tot hetgeen betreft de met vreemde mogendheden gesloten verdragen, uit het volkenrecht voortvloeiende rechten en plichten en de verdediging van het grondgebied van Ned.-Indië.

De uitvoering dezer regelingen kan aan ordonnantie of regeeringsverordening worden overgelaten.

„Ordonnanties" worden als regel door den Gouverneur-Generaal in overeenstemming met den Volksraad vastgesteld en betreffen in het algemeen de inwendige aangelegenheden van Ned.-Indië.

Bij bovengenoemde wettelijke regelingen kan de nadere uitvoering aan „regeeringsverordeningen" worden overgelaten, welke door den Gouverneur-Generaal alleen worden vastgesteld.

De afkondiging der algemeene verordeningen geschiedt door den Landvoogd. Zij gebeurt door plaatsing in het Staatsblad van Nederl.-Indië. De verordeningen treden in werking voor Java en Madoera 30 dagen, voor de Buitengewesten 100 dagen ná de dagteekening van het Staatsblad, tenzij een ander tijdstip is bepaald.

Ordonnanties in strijd met de Grondwet, de wet of het algemeen belang kunnen door den Koning worden geschorst en bij de wet worden vernietigd. Regeeringsverordeningen kunnen door den Koning, den Raad van State gehoord, worden vernietigd bij een met redenen omkleed besluit.

N. d. W.

Weven. De oorspronkelijke kleeding der inheemsche bevolking zal wel zijn vervaardigd uit geklopte boomschors, een proces dat allerwege in den archipel bekend is en nog toepassing vindt bij de Toradja's van Midden-Celebes en op Halmahera. Deze kleeding is echter zeer onsterk. Een overgang tot het weven zal zijn geweest het vlechtwerk, terwijl ten slotte de verder doorgevoerde verwerking van het plantaardig materiaal geleid zal hebben tot het weven van de vezels, die van de daartoe geëigende grondstof overbleven. De grondstof leverde de natuur bij gering verbruik in voldoende mate, zonder dat tot speciale aanplant van vezelgewassen behoefde te worden overgegaan. De weefindustrie was en is in het algemeen gebleven huisvlijt; de producten werden vervaardigd voor eigen gebruik. De volgende phase in de vezelweverij was de schering van vezel- en de inslag van katoendraad. De vervaardiging van de katoendraad uit het katoen (Mal. kapas) vereischt meer tijd en techniek. De draad moest worden gesponnen en daarna geschoren. Voor het ikatten van de schering zie onder **Ikatten.** Daarna kan worden begonnen met het eigenlijke weven. Zoowel voor het spinnen als voor het weven waren de toestellen zeer primitief. Tegenwoordig gebruikt men nagenoeg algemeen de in Europa gesponnen gekleurde garens. Voor de verbetering van de weeftoestellen heeft men zich van overheidswege veel moeite getroost. Hoewel de voordeelen, verbonden aan het gebruik van moderne toestellen algemeen wordt ingezien, is de aanschaffingsprijs meestal te hoog voor de vervaardiging van kleeding als huisvlijt. Waar de moeilijke huidige omstandigheden veelal een beletsel waren voor het koopen van geïmporteerde textiele goederen, werd het weven in huisvlijt op het ouderwetsch getouw door velen weer ter hand genomen. Duizenden primitieve weeftoestellen van het inheemsche type, waarmede per dag slechts een geringe en weinig loonende productie kan worden verkregen, werden weer in gebruik genomen, terwijl de verspinning van de in toenemen-

de mate aangeplante katoen ten deele de garens verschafte, welke bij dit primitieve weven worden gebruikt. Toch steeg de import van garens in Java en Madoera nog in 1931; op de buitengewesten daalde zij in dat jaar echter vrij aanzienlijk. Niettemin maakte de textielnijverheid, uitgeoefend met moderne getouwen de laatste jaren belangrijke vorderingen. Door den hoogen aanschaffingsprijs had deze toepassing meer in bedrijfsvorm plaats.

Onderscheidene inheemsche vereenigingen richtten weefscholen op, waarvan de leiding meestal berustte bij personen die onderwijs hebben genoten aan de textielinrichting te Bandoeng, die hun ook in de praktijk nadere voorlichting verschaft. (Zie ook onder **Industrie**).

De weefindustrie vindt toepassing in den geheelen archipel. De producten zijn soms ware prachtstukken. Fraaie ikatweefsels worden vervaardigd in den Timorarchipel (vooral in Oost-Soemba), door de Dajaks, de Bataks, de Atjehers. Palembang, Bali, Gresik leveren zeer fraaie doeken met geikatten inslag. Bekend en gezocht zijn ook de goud- en zilverweefsels der Padangsche Bovenlanden, van Atjeh en Zuid-Celebes.

Wevers en Vinken. Tot deze familie van zaadetende zangvogels met kegelvormigen snavel behoort o.a. de **wevervogel** (Mal. **boeroeng tempoea,** Jav. **manjar**) met hun keurig gevlochten nestjes, die meestal aan palmbladeren hangen.

Verder komen in den archipel voor de bekende **rijstvogel** (Jav., Mal. **boeroeng glatik**), het **nonnetje (boeroeng bondol)**, de **muskaatvogel (boeroeng peking)**. Tot de vinkachtigen behoort de **musch (boeroeng gérédja** = kerkvogel), die overeenkomt met de Nederlandsche ringmusch en niet met de huismusch. De Nederlandsche vink komt in Indië niet voor.

Weyland-Gebergte op Nieuw-Guinee, ten Zuidoosten van de Geelvinkbaai, genoemd naar Jacob Weyland die het in 1705 ontdekte. Een der schepen van zijn vloot heette „Geelvink".

Wezels, zie onder **Marterachtigen.**

Wiak of **Biak,** het grootste der Schouten-eilanden (zie aldaar).

Wichelen. De Inlander wichelt op tal van manieren, b.v. uit het geluid en de vlucht van vogels, uit de bewegingen van slangen en hagedissen. Meestal echter gebruikt men er koetika's (zie aldaar) voor.

Wielewaal. De Indische wielewaal (Jav. **boeroeng kepodang**) op Sumatra, Java, Borneo en Bali is het sprekend evenbeeld van den Nederlandschen wielewaal, zoowel in uiterlijk (goudgeel en zwart) als in het welluidend geluid dat hij voortbrengt. Ook heeft hij zijn nest in een gaffeltak. Hij is vruchten- en insecteneter.

In Indië zijn ook nog enkele andere vormen wielewalen, bruin en groen of zwart en rood.

Wiese (Albertus Henricus), geboren te Bremen in 1761, overleden te Haarlem 7 Maart 1810, vertrok in 1774 naar Indië, doorliep daar snel de onderscheidene rangen en werd in 1801 eerste raad en directeur-generaal van Indië. Van 1804-1808 was hij gouverneur-generaal. In 1806 werden de Cheribonsche onlusten beëindigd. In hetzelfde jaar werden een 8-tal Nederlandsche oorlogsschepen en een aantal koopvaardijschepen vóór Batavia vernield door de Engelschen. In 1807 landden de Engelschen te Gresik doch vertrokken op voorwaarde dat de twee laatste Nederlandsche oorlogsschepen zouden worden verbrand, hetgeen geschiedde. Hoewel Wiese onder de Fransche overheersching geen steun uit het moederland ontving en dientengevolge vrij machteloos was, schijnt hij een zwakke figuur te zijn geweest.

Wildhoutbosschen, zie onder **Boschwezen.**

Wilhelmina-Gebergte, op de grens van de Oostkust van Sumatra en Atjeh. Hierin de Goenoeng Bandahara (3060 m.).

Wilhelmina-Top (4450 m.), een der sneeuwtoppen van het Nassaugebergte op Nieuw-Guinee.

Wilis, vulkaan (2563 m.) op de grens van de residenties Kediri en Madioen.

Wilken (Dr. George Alexander), geboren te Manado 13 Maart 1847, overleden te Leiden 1 Juli 1891, studeerde aan de Indische Instelling te Delft en trad in 1868 in dienst bij het Binnenlandsch Bestuur. Reeds als ambtenaar ter beschikking te Boeroe legde hij zich toe op de ethnologie, de wetenschap waarin hij later beroemd zou worden. Hij diende achtereenvolgens als controleur B.B. in de Minahasa en in Mandailing. Toen hij in 1880 met verlof naar Europa vertrok waren van zijn hand reeds onderscheidene ethnologische studiën verschenen. Van zijn verloftijd maakte hij gebruik zich te bekwamen in het Arabisch, het Sanskrit en de vergelijkende rechtswetenschap. In 1881 werd hij lector aan de Leidsche gemeenteinstelling tot opleiding van Indische ambtenaren en in 1884 tot hoogleeraar in de letteren en wijsbegeerte te Leiden, na in datzelfde jaar het doctoraat honoris causa in de taal- en letterkunde van den O.-I. Archipel van de Leidsche universiteit te hebben bekomen. Het hoogleeraarschap bekleedde hij tot zijn dood. Zijn eminente geschriften zijn zeer talrijk. Een voortreffelijke uitgave van al zijn geschriften in 4 deelen bezorgde Mr. F. D. E. van Ossenbruggen in 1912.

Wisjnoe, Indische godheid die telkens in verschillende (tien) incarnaties op aarde verschijnt om boosheid en ongerechtigheid tegen te gaan. Zijn gemalin is Laksjmi of Çri, de godin der schoonheid en der fortuin. Zijn rijdier is de vogel Garoeda, die slangen doodt.

Woeste Gronden, zie **Ontginning** en **Ontginningsrecht.**

Wojla, zelfbesturend landschap in de onderafdeeling Meulaboh, afdeeling Westkust van Atjeh, gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden. De Minangkabausche bevolking van dit landschap wordt door de Atjehsche bevolking verdrongen.

Wolfraamerts komt als wolframiet, een verbinding van ijzer, mangaan en wolfraamzuur (chemische form. FeMnWO) met tinertsen in primaire afzettingen voor. Het wordt op Singkep en vooral op Billiton in voldoende hoeveelheid aangetroffen en met tinerts gewonnen. Op Billiton wordt het door magnetische scheiding van tinerts gezuiverd. De jaarlijksche productie wisselt wegens de onregelmatigheid van de ertsverspreiding en is niet groot. In 1928 - 1929 - 1930 - 1931 werd respectievelijk verkregen 15,7 - 20,8 (met een gehalte van 68,73 % WO_3) - 30,6 (met 68,1 % WO_3) en 0,983 ton. De teruggang is een gevolg van de overeengekomen productiebeperking van tinerts, waardoor de winning der primaire ertsafzetting op Billiton voor dat jaar werd gestaakt. D.

Wonosobo, regentschap, district en onderdistrict met gelijknamige hoofdplaats der residentie (afdeeling) Kedoe, provincie Midden-Java. Het regentschap bestaat uit de districten Wonosobo (onderdistricten Wonosobo, Kerteg, Krasak), Garoeng (onderdistricten Garoeng, Kedjadjar, Modjo-tengah), Sapoeran (onderdistricten Sapoeran, Kalikadjar, Kepil) en Ngadisono (onderdistricten Ngadisono, Kaliwiro, Wadaslintang). Het telt ruim 330.000 inwoners, waaronder circa 375 Europeanen en 4400 Chineezen. Door dit ressort loopt van Noord tot Zuid de Kali Serajoe, die op den Goenoeng Prahoe ontspringt.

Thee-, rubber- en tabakscultuur zijn hier van belang.

Wormen. Deze hoofdstam wordt verdeeld in vier klassen.

Klasse I. **Ringwormen.** Deze wordt weer verdeeld in twee orden. Orde 1. **Borstelwormen,** leven in zout en zoet water en op het land. Zij hebben een groot aantal geledingen (kan over de 100 bedragen), welke elk zijn voorzien van twee paar voetstompjes voorzien van chitineborstels, waaraan zij haar naam danken. Het geheele lichaam heeft een iriseerend chitinelaagje, cuticola. De borstelwormen zijn verdeeld in twee onderorden, nl. a. de **borstelarme borstelwormen.**

Hiertoe behoort de **aardworm** of **pier** (Mal. **tjatjing**), welke ook in Indië in soorten voorkomt en bijna geheel overeenkomt met de Europeesche. b. **Veelborstelige borstelwormen,** welke in zee leven. Hiertoe behoort de **wawo** of **oelar djatoh** (= vallende of gevallen wormen, omdat men meent dat ze uit de lucht vallen), die omstreeks Maart in de zeeën in de Molukken verschijnt. De bevolking vangt en eet ze. Ook de **kokerwormen,** die in een eigen gemaakten koker leven en de **waaierwormen** op de **koraalriffen,** behooren hiertoe.. Orde II. **Bloedzuigers,** (zie aldaar).

Klasse II. **Rondwormen.** Hiertoe behooren de **spoelworm,** de **made,** de **mijnworm** (zie **Mijnwormziekte**), de **trichine,** die enkele jaren geleden ook in Indië is geconstateerd.

Klasse III. **Platwormen,** waartoe ook de **lintwormen** behooren.

Wonini (Poelau), eiland, door **Straat Wonini** gescheiden van het Zuidelijk deel van den Zuidoost arm van Celebes.

Wijck (Jhr. Carel Herman Aart van der), geboren te Amboina 29 Maart 1840, overleden te Baarn 8 Juli 1914, vertrok als burgerlijk ambtenaar in 1863 naar Indië, alwaar hij na aanvankelijk ter algemeene secretarie, op het departement van binnenlandsch bestuur en als secretaris der residentie Batavia werkzaam te zijn geweest in 1873 werd benoemd tot assistent-resident. Na vier jaren resident van Tegal te zijn geweest, werd hij eerst lid, daarna (1889) vice-president van den raad van Indië. In 1891 werd hij op verzoek eervol uit 's Lands dienst ontslagen. In 1893 werd hij benoemd tot gouverneur-generaal, welke functie hij vervulde tot 1899. Tijdens zijn bewind hadden vele belangrijke gebeurtenissen plaats. In 1894 werd Lombok onder rechtstreeksch bestuur gebracht. In Atjeh werd een actieve, voor het verdere verloop, vruchtbare politiek gevolgd, welke zich niet alleen bepaalde tot een krachtiger optreden: wegen en tramwegen werden er aangelegd. Op Sumatra en West-Borneo werden eenige landschappen onder rechtstreeksch bestuur gebracht. De spoorweg van Oost- naar West-Java werd voltooid, de opiumregie werd in onderscheidene gewesten ingevoerd, terwijl vele maatregelen in het belang van de economische ontwikkeling der inheemsche bevolking werden getroffen.

Wijnkoopsbaai, aan de Zuidkust van West-Java.

IJ.

IJkwezen. De dienst van het IJkwezen onder het hoofd van dien dienst is gevestigd te Bandoeng en ressorteert onder het departement van economische zaken. De verplichte ijk en herijk van maten, gewichten, meet- en weegwerktuigen en de daarmede gepaard gaande geleidelijke invoering van het metrieke stelsel is nog niet in geheel Ned.-Indië ingevoerd. Het ijkgebied omvat Java (met uitzondering van de residentie Probolinggo en de regentschappen Djember en Banjoewangi van de residentie Besoeki), het voornaamste deel van het gouvernement Celebes en Onderhoorigheden, van de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo en van het eiland Sumatra (de gewesten Lampongsche districten, Palembang, Djambi, Oostkust van Sumatra, Tapanoeli, de onderafdeeling Padang en eenige afdeelings- en onderafdeelingshoofdplaatsen der residentie Sumatra's Westkust), de onderafdeeling Manado der residentie Manado en de gemeente Amboina der residentie der Molukken.

Doordat de inhoudsmaten op straat of markt of in de waroeng zijn vrijgesteld van den verplichten herijk is het aantal inheemsche handelaren dat met den dienst in aanraking komt gering.

IJsvogels. Deze familie ontleent haar naam aan de eenige soort ijsvogel in Europa, die men meestal 's winters ziet. Overigens komen de ijsvogels hoofdzakelijk in de tropen voor. In Indië komen vele soorten voor: de blauwe soorten worden **boeroeng radja hoedang**

genoemd. Een andere soort is de **boeroeng boeaja,** die zijn voedsel vindt in het water **(visch-ijsvogel).** De **bosch-ijsvogel** is vrij algemeen. Hij maakt een luidruchtig krassend geluid, dat volgens den Inlander regen voorspelt. Zij schieten pijlsnel op hun prooi neer; vaak hebben zij het op kippen gemunt die zij in haar anus pikken. De ijsvogels hebben fraaie kleuren, een grooten kop, grooten snavel en korte pootjes.

IJzer en ijzerertsen. Gedegen ijzer is een zeldzaamheid in de natuur; in Indië is het slechts van cosmischen oorsprong bekend, uit de meteorieten van Prambanan en van Djoho. Het is geen zuiver ijzer maar een alliage van ijzer en nikkel, beter bekend onder den naam van **meteoorijzer.** Door zijne groote affiniteit tot zuurstof komt het in de natuur daarmede gebonden voor in den vorm van magnetiet of magneetijzererts, chem. formule Fe_3O_4, haematiet, roodijzererts of ijzerglans Fe_2O_3, limoniet of bruinijzersteen 2 Fe_2O_3. 3 H_2O; in verbinding met zwavel als pyriet FeS_2, een belangrijk erts voor de zwavelzuurbereiding; met koolzuur als sideriet of spaatijzererts $FeCO_3$, dit mineraal is echter tot nu toe in Indië weinig aangetroffen. - De ijzerertsen komen voor in magmatische, contactmetamorphe, gangvormige, metasomatische, verweering- of residuaire afzettingen in gruisafzettingen en als moerasijzererts. - **Magmatische afzettingen.** Het erts, als afscheiding uit een magma, in den vorm van magnetiet is alleen aangetroffen bij Soengai Lasi in de Padangsche Bovenlanden. De aanwezige hoeveelheid is echter gering en wordt geschat op eenige honderden tonnen. De magnetieten en illmenieten (titaanhoudende magnetieten) in enkele gesteenten zijn eveneens magmatische afscheidingen; in andesieten en bazalten zijn magnetiet en illmeniet het eerst in dat gesteentemagma uitgekristalliseerd, zijn dus de eerste uitkristallisatieproducten en als een magmatische afscheiding te beschouwen. Zij kunnen in enkele andesietmassieven in zulk een groote hoeveelheid voorkomen o.a. in het Boekit Serillomassief in Palembang, dat het metingen met magnetische instrumenten beïnvloedt. **Contactmetamorphe afzettingen** komen aan het contact van een stollingsgesteente met een sedimentaire, gewoonlijk kalksteen, voor. Zij hebben min of meer onregelmatige vormen. Het ijzer is dikwijls gebonden aan zwavel; er komen dan ook in deze afzettingen pyrieten en chalcopyrieten voor, welke dikwijls goud en zilverhoudend zijn. Dergelijke afzettingen zijn gevonden in Atjeh in het landschap Lhong aan het contact van diabaas en andesiet, in de omgeving van Tapak Toean aan graniet, in de res. Tapanoeli bij Moeara Sipongi als fijnkristallijne haematiet aan graniet, in de Padangsche Bovenlanden in Goenoeng Besi bij Batoe Sangkar aan graniet, bij Batoe Mendjoeloer en Timboeloen in het Siboembemgebergte en bij Pasilian aan de Ombilinrivier, op de grens van Djambi en Palembang in Boekit Rajah aan graniet als resten in granaatrots deels als sulfidische ijzerertsen deels als magnetiet, in de Lampongs langs de noord- en oostrand van Boekit Ranggal, waar ettelijke millioenen ton ijzererts als magnetiet en haematiet aanwezig zijn. In de Z. en O. afdeeling van Borneo in de onderafdeeling Kotta Waringin (Sampit) aan de Ajer Besi, Soengei Kalong, Goenoeng Dangkoe, Sekalau en eenige andere plaatsen waar enkele dezer ijzerertsvoorkomens door Inlanders werden ontgonnen en op ijzer verwerkt. In Centraal Celebes aan de Salo Talimbangan, 12 km. van Rante Pao. **Gangvormige afzettingen** worden op Bangka en Billiton op tal van plaatsen gevonden. De belangrijkste is die in Goenoeng Seloemar op Billiton waar een 2-5 m. dikke gang van magnetiet voorkomt en als een 2-4 m. hooge muur in het landschap oprijst; het ijzererts is tinhoudend. Een andere ertsgang is die van Batoe Besi op het zelfde eiland, losse blokken van den dag-

zoom bleken 1-5% tin te bevatten. Op Bangka komen ook dagzoomen van ijzerertsgangen voor o.a. bij den heuvel Pelawan in Koba; in den Riouw-archipel op het eiland Bintang bij den heuvel Sekoening en bij Semog. In de Westerafdeeling van Borneo bij Padjiloe waar een 60-85 cm. dikke verticaal staande ertsgang voorkomt. Als metasomatische afzettingen, waarbij een bestaand gesteente, meestal een carbonaatgesteente verdrongen is door een ertsafzetting, is te rekenen het ijzerertsvoorkomen in het stroomgebied van de Kroeng Ligau (onderafdeeling Tjalang, Westkust van Atjeh). - **Verweerings-, residuaire- of restafzettingen** zijn ontstaan door verweering van een ijzerrijk gesteente. Deze soort afzetting is in Indië veel verbreid. Tientallen millioenen tonnen zijn hiervan aanwezig. Dergelijke afzettingen zijn het eerst op Cuba als zoodanig herkend. In Indië is deze afzetting ontstaan uit basische en ultrabasische gesteenten (gabbro's, peridotieten en serpentijnen). Het zijn oppervlakteertsen, naar de diepte gaat het erts over in onverweerd gesteente; het ijzergehalte bedraagt 65-89 % ijzeroxyde Fe_2O_3.

Vindplaatsen van deze soort vindt men in de Z. en O. Afdeeling van Borneo in het Koekoesangebergte, op het eiland Seboekoe, in Midden-Celebes in het Verbeekgebergte, in de Molukken op Ternate, West Obi en andere eilanden. Deze ijzerertsen bevatten dikwijls geringe hoeveelheden nikkel. - **Gruisafzettingen.** Hiertoe behooren de titaanijzer- en magnetietzanden welke door verweering van andesieten zijn ontstaan en door het water zijn meegevoerd; langs de kusten van Sumatra, Java en Bali zijn deze zwarte zanden in groote hoeveelheden afgezet. Door de branding der zee hebben deze afzettingen een mechanisch verrijkingsproces ondergaan, ze liggen aan het oppervlak, kunnen gemakkelijk en goedkoop gewonnen worden. In de res. Banjoemas en Bagelen zijn aan de zuidkust van Java verschillende terreinen in concessie uitgegeven voor de winning van dit erts. Proeven hebben geleerd dat titaanhoudend ijzer daaruit verkregen kan worden; uit dit ijzersoort zijn in Amerika rails gewalst, die wel voldeden maar op den duur voor het gebruik te hard bleken te zijn. - **Moerasijzererts** wordt ook in Indië gevonden; het ijzergehalte van dit soort erts is over het algemeen laag en dikwijls mangaanhoudend. Vindplaatsen in de moerassen bij Meester Cornelis (Batavia), aan den voet van den Tangkoeban Prahoe bij Tji Atter.

De reusachtige afzettingen van residuaire ijzerertsen op Celebes en op Seboekoe hebben geleid tot plannen in Indië een hoogovenbedrijf te stichten. De plannen zijn echter niet doorgegaan daar in Indië geen goede hoogovencokes is te fabriceeren en in mindere mate daar uit dit erts slechts een speciaal staalsoort (nl. nikkelhoudend) zou verkregen worden, waarvoor op de Oostaziatische markt geen voldoende afzet zou te vinden zijn. Voor meerdere gegevens omtrent ijzerertsen in Indië raadplege men de Verslagen en Mededeelingen betreffende Indische delfstoffen en hare toepassingen de deeltjes 7 en 9 en voor de stichting van een staalindustrie de deeltjes 2, 8 en 15. D.

IJzerhout, zie onder **Houtsoorten.**

Z.

Zamelrecht. Hieronder verstaat men het recht om boschproducten en andere in het wild groeiende voortbrengselen van grond en water te zamelen. Het is duidelijk dat dit zamelrecht evenals het jachtrecht (zie onder **Jacht**) inhaerent is aan het beschikkingsrecht (zie aldaar) van grond en water. Waar dit recht (behoudens het domeinrecht van den staat) veelal wordt uitgeoefend door de inlandsche rechtsgemeenschappen, mogen de tot die gemeenschap behoorende

personen binnen het territoir dier rechtsgemeenschap vrijelijk zamelen, terwijl anderen daarvoor vergunning behoeven en een gedeelte van het gezamelde als recognitie moeten afstaan. Zie ook onder **Ontginningsrecht** en slot **Inlandsche grondrechten** onder **Grond (Rechten op den).**

Zeegebied van Ned.-Indië. Naar het onderscheid in flora en in fauna kan men zeggen dat Sumatra, Borneo, Java, Madoera, Bali en de naburige eilanden Aziatisch zijn, terwijl Nieuw-Guinée en omliggende eilanden Australisch zijn. Tusschen deze Aziatische en Australische gebieden is een overgangsgebied dat zich kenmerkt door zeer diepe zeeën, talrijke eilanden en steile hellingen van dit bewegelijke en onvaste deel van de aardkorst. Horizontaal vormen de zeeën van dit centrale gedeelte van den archipel één zee, maar verticaal onderscheidt men vijf en twintig diepe bekkens, gescheiden door verheffingen van den bodem van verschillende hoogte, waarvan onderscheidene zichtbaar zijn als eilanden. Al deze bekkens komen uit op de Stille Zuidzee; daar waar de drempels het laagst zijn, is de ingang naar dezen oceaan groot. Zoodoende is het complex van de talrijke zeeën binnen den boezem van den archipel niet anders dan een van de groote secundaire oostelijke zeegebieden van den Stillen Oceaan. Aan dit overgangsgebied tusschen Azië en Australië (Celebes, de Molukken en de Kleine Soenda Eilanden) heeft men den naam Wallacea gegeven, naar Alfred Russel Wallace, de eerste die in zijn werk „Malay Archipelaga" (1869) de kenmerken van de overgangszone tusschen Azië en Australië aantoonde. De aardrijkskunde heeft deze theorie overgenomen omdat de karakteristieke Aziatische bevolking, flora en fauna in den archipel de overhand hebben boven de arme, weinig ontwikkelde fauna, de minder rijke flora en de primitieve, dungezaaide bevolking van Australië.

De zeeën welke eenerzijds Sumatra, Java en Borneo van elkander en anderzijds van het vaste land scheiden zijn slechts 40 à 50 m. diep. Evenals in Europa, de Noordzee, het Kanaal, de Baltische zee, zijn de Indische zeeën gevormd gedurende de geologische periode die men het Pleistoceen noemt of de ijstijdperken. Gedurende elke koude-periode bevroor een grooter deel van het water der zeeën, hetwelk de ijslagen van de poolgebieden ver buiten de normale grenzen vergrootte. Tusschen de ijsperiodes in smolt een groot deel van deze geweldige ijsmassa's, waardoor de oppervlakte der zeeën merkbaar steeg. De kusten en de laaggelegen gedeelten van het vaste land werden overstroomd, en de rotsen welke nog aan de getijden waren blootgesteld werden langzamerhand ingevreten. Overal waar de nakomende verticale bewegingen de demarcatielijn tusschen de zee en het vaste land niet hebben gewijzigd, zijn deze ondiepe zeeën met vlakke bodems het gevolg van hetgeen zich in de evengenoemde periode heeft afgespeeld. De mensch is getuige geweest van deze opeenvolgende tijdperken van koude en warmte en heeft er den invloed van ondergaan. In de tropen ontbreken uiteraard de sporen van de poolgletschers uit het Pleistoceen. Maar er zijn andere bewijzen dat de oppervlakte van den oceaan toen veel lager was en dat deze door overstroomingen ontstane zeeën toen nog niet bestonden. Vooral Dr. Molengraaff heeft het bestaan er van in het Aziatisch gedeelte aangetoond: de vroegere kustriffen van koraal, nu teruggevonden midden in zee; de vroegere rivierbeddingen, nu onder de zee, die vroeger haar uitmonding hadden in de Chineesche Zee of in het Zuiden van de Straat van Makassar; de overeenkomst van de visch-fauna van de rivieren van West-Borneo en die van Sumatra, welke zijrivieren waren van een grooten stroom. De isobathe (gelijke diepte) van 200 m. wordt beschouwd als de grens van het Aziatische en het Australische deel.

Van de zeer oude vlakte, welke door de zee is verzwolgen, zijn alleen de hoogere rotsmassieven over, die aan het erosieproces hebben kunnen weerstand bieden. Deze overgebleven bergfragmenten zijn de granietcentra van de archipels der Chineesche Zee met hun tinrijke eilanden die het verlengde vormen van het Maleische Schiereiland: de Riouw en de Lingga Archipel, Bangka en Billiton, waar men het secundaire erts delft in de groote valleien der rivieren die in het Pleistoceen zijn ondergeloopen. De onderzeesche voortzetting van het vasteland van Azië tot de isobathe van 200 m. wordt door Molengraaff het Soendaplat genoemd naar de groote Soenda-eilanden, die van Australië waarop Nieuw-Guinee ligt, het Sahoelplat, naar de reusachtige sahoel-zandbank tusschen Timor en Nieuw-Guinee.

Borneo is grootendeels gelegen op het Soendaplat; van Java maakt het noordelijk-, van Sumatra het westelijk kustgebied er deel van uit. Beide eilanden bestonden reeds in het Pleistoceen en raken slechts dit plat. Vermits deze langs den zeer diepen Indischen Oceaan uitgestrekte eilanden in geenen deele behooren tot het constante en massieve blok van het vasteland van Azië, kunnen zij ook niet geacht worden er deel van uit te maken.

Zeeanemonen, zie onder **Neteldieren of Holtedieren.**

Zeearend, zie onder **Roofvogels.**

Zeebloemenstraat tusschen de eilanden Sibéroet en Sipora (Sumatra's Westkust).

Zeebrieven en Jaarpassen. Aan schepen en vaartuigen, op Europeesche wijze getuigd, worden zeebrieven, aan vaartuigen op Inlandsche wijze getuigd jaarpassen verleend. De zeebrieven worden in naam der Koningin door den gouv.-generaal, de jaarpassen vanwege den gouverneur-generaal door de hoofden van gewestelijk of plaatselijk bestuur uitgereikt.

Zeeëgels, zie onder **Stekelhuidigen.**

Zeekaarten, zie onder **Hydrographie.**

Zeekoeien (Mal. **ikan doejoeng**) komen in de wateren van den archipel sporadisch voor, het meest nog bij Nieuw-Guinee. Het zijn zoogdieren die in het water (zee) leven evenals rotten en dolfijnen. De dolfijnen zijn vischeters, de zeekoeien voeden zich met zeewier.

Zeekomkommers, zie onder **Stekelhuidigen.**

Zeelelies, zie onder **Stekelhuidigen.**

Zeeloopers, zie onder **Kevers, Torren of Schildvleugeligen.**

Zeemacht. De gouverneur-generaal is opperbevelhebber van de in Ned.-Indië aanwezige zeemacht, behoudens hare administratieve betrekkingen tot het departement van defensie in Nederland. Hij beschikt over de schepen en vaartuigen en derzelver manschap in overeenstemming met de door den Koning gegeven voorschriften, zooals hij meest oorbaar acht voor de belangen van Ned.-Indië (art. 31 I.S.).

De zorg en het beheer over de in Ned.-Indië aanwezige zeemacht berust bij het „departement der marine in Ned.-Indië", waarbij eveneens de dienst van scheepvaart [zie **scheepvaart (Dienst van)**] en het koninklijk magnetisch en materiologisch observatorium (zie aldaar) zijn ondergebracht. Het beheer van het departement is opgedragen aan den commandant der zeemacht in Ned.-Indië, met den titel „commandant der zeemacht en hoofd van het departement der marine in Ned.-Indië". Het bevel over de zeemacht in Ned.-Indië wordt gevoerd door een op voordracht der ministers van defensie en van koloniën door de Koningin tot „commandant der zeemacht in Nederl.-Indië" benoemden vlagofficier der Koninklijke marine, wien een luitenant ter zee der 1e of 2e klasse als adjudant is toegevoegd. Als chef van den staf treedt op het hoofd der afdeeling defensie en marinestaf van het departement der marine.

De kenteekenen van een Neder-

landsch oorlogsvaartuig en de onderscheidingsteekenen, welke uitsluitend door Nederlandsche oorlogsvaartuigen mogen worden gevoerd, zijn vastgesteld bij eenen zoowel voor het Rijk in Europa als daarbuiten verbindenden algemeenen maatregel van bestuur (Stb. 1899 no. 248).

De kenteekenen van de zich in Ned.-Indië bevindende militaire vliegtuigen zijn vastgesteld in Stb. 1920 no. 885). Omtrent de toelating van vreemde oorlogsschepen in de territoriale wateren en de binnenwateren in de gebiedsdeelen van het Rijk buiten Europa zijn voorschriften gegeven in het desbetreffende toelatingsbesluit (Stb. 1920 no. 595 en Stb. 1921 no. 255).

Bij de wet van 2 Juli 1928 (Ned. Stb. no. 226, Ind. Stb. no. 536) is Nederland voor het Rijk in Europa, Ned.-Indië, Suriname en Curaçao toegetreden tot het verdrag, houdende regeling van de luchtvaart, gesloten op 13 October 1919. Hieronder volgt een

Overzicht van de sterkte der scheepsmacht in Nederlandsch-Indië in 1933.

NAMEN der SCHEPEN	Te water gelaten in:	Standaard waterverplaatsing.	Grootste lengte in m.	Grootste breedte in m.	Diepgang in dm.	Machinevermogen in P.K.	Bewapening	
Pantserschepen.								
De Zeven Provinciën	1909	5644	101.5	17.1	61.5	8080	kn. v. 28 cm	2 st.
							„ „ 15 cm no. 5	4 „
							„ „ 7.5 cm s. aut. no. 1	10 „
							„ „ 3.7 cm	2 „
							mitrailleurs no. 2	2 „
							„ no. 4	4 „
Kruisers.								
Java	1921	6770	153.3	16	55	72000	kn. v. 15 cm no. 6	10 st.
							„ „ 7.5 cm s. aut. no. 4	4 „
							mitrailleurs no. 4	4 „
							„ no. 6	2 „
Sumatra	1921	6770	153.3	16	55	72000	id.	id.
Flottieljevaartuigen.								
Flores	1925	1457	75.6	11.5 (11.9)	36	2000	kn. v. 15 cm no. 7	3 st.
							„ „ 7.5 cm no. 6	1 „
							mitrailleurs v. 12.7 mm	4 „
							„ no. 4	2 „
Soemba	1925	1457	75.6	11.5 (11.9)	36	2000	id.	id. „
Torpedobootjagers.								
De Ruyter	1926	1316	98.6	9.5	30	31000	kn. v. 12 cm no. 4	4 st.
							„ „ 7.5 cm no. 6	2 „
							mitrailleur v. 12.7 mm	4 „
							„ no. 4	1 „
Evertsen	1926	1316	98.1	9.5	30	31000	id.	id.
Piet Hein	1927	1316	98.1	9.5	30	31000	kn. v. 12 cm no. 4	4 st.
							„ „ 7.5 cm no. 7	2 „
							mitrailleurs v. 12.7 mm	4 „
							„ no. 4	1 „
Kortenaer	1927	1316	98.1	9.5	30	31000	id.	id.
Van Galen	1928	1316	98.1	9.5	30	31000	kn. v. 12 cm no. 4	4 st.
							„ „ 7.5 cm no. 7	1 „
							mitrailleurs v. 40 mm no. 1	4 st.
							„ „ 12.7 mm	4 „
							„ no. 4	1 „
W. de With	1928	1316	98.1	9.5	30	31000	id.	id.

NAMEN der SCHEPEN	Te water gelaten in:	Standaard waterverplaatsing.	Grootste lengte in m.	Grootste breedte in m.	Diepgang in dm.	Machinevermogen in P.K.	Bewapening	
Depêcheboot.								
Panter	1913	510	70.1	6.7	20,6 (28.4)	8980	kn. v. 7,5 cm s. aut. no. 2 ,, ,, 3,7 cm st.	1 st. 2 ,,
Mijnenleggers.								
Serdang	1897	680	53.9	9,5	36.5	1290	kn. v. 7,5 cm s. aut. no. 2 ,, ,, 3,7 cm st. mitrailleurs no. 2 ,, no. 4	1 st. 2 ,, 2 ,, 2 ,,
Pro Patria	1922	534	47	8.6	28.0	650	kn. v. 7.5 cm s. aut. no. 4 mitrailleurs no. 6 ,, no. 4	1 ,, 2 ,, 1 ,,
Krakatau	1924	982	65	10.5	32.0	2500	kn. v. 7.5 cm s. aut. no. 5 mitrailleurs no. 6 ,, no. 4	2 ,, 2 ,, 2 ,,
Hercules	1910	188	31.32	5.6	25,7	400	mitrailleur no. 4	1 ,,
Pr. v. Oranje	1931	1206	66	11	34	1750	kn. v. 7,5 cm no. 9 mitrailleurs 40 mm no. 1 ,, v. 12.7 mm ,, no. 4	2 ,, 2 ,, 2 ,, 2 ,,
Onderzeebooten.								
K II	1919	507	52.5	5,1	38	2 × 700	kn. v. 7.5 cm no. 5 mitr. v. 12.7 mm	1 st. 1 ,,
K III	1919	520	64.4	5,6	35	2 × 700	id.	id.
K IV	1920	520	64.4	5,6	35	2 × 600	id.	id.
K V	1919	507	54	5.1	38	2 × 600	id.	id.
K VI	1920	507	54	5,1	38	2 × 600	id.	id.
K VII	1921	507	54	5.1	38	2 × 600	id.	id.
K VIII	1922	520	64.4	5.6	36	2 × 700	kn. v. 8.8 cM. no. 1 mitr. v. 12.7 mm	1 st. 1 ,,
K IX	1922	520	64.6	5.6	36	2 × 775	id.	id.
K X	1923	520	64.6	5,6	36	2 × 775	id.	id.
K XI	1924	612	66.7	5.15	37	2 × 1200	kn. v. 8.8 cm no. 2 mitr. v. 12.7 mm	1 st. 1 ,,
K XII	1924	612	66.7	6,15	37	2 × 1200	kn. v. 8,8 cm no. 2 mitr. v. 12,7 mm	1 st. 1 id.
K XIII	1924	612	66.7	6.15	37	2 × 1200	id.	
Moederschip Onderzeebooten.								
Pelikaan	1921	2487	93,7	13	38.9	2 × 700	kn. v. 7.5 cm s. aut. no. 4 mitrailleurs no. 6 id. ,, 4	4 st. 4 ,, 2 ,,
Opnemingsvaartuigen.								
Tydeman	1916	1160	68,6	10	36	700	kn. v. 7,5 cm s. aut. no. 2 ,, ,, 3,7 cm st. mitrailleurs no. 2	1 st. 2 ,, 2 ,,
Willebrord Snellius	1928	930	58,7	9,7	34	525	id.	id.
Mijnenvegers.								
Mijnenveger A	1929	179	42.8	6,0	15	700	mitrailleurs no. 1	2 st.
B	1929	179	42.8	6,0	15	700	id.	id.
C	1929	179	42.8	6,0	15	700	id.	id.
D	1929	179	42.8	6,0	15	700	id.	id.
Torpedomotorbooten.								
T.M. I t.m. IV	1927	12.5	16,5	3,3	15	750	mitr. v. 7,7 mm no. 1 l.k. dubbel	2 st.

Personeel.

De sterkte der Koninklijke Marine in deze gewesten bedroeg op 1 September 1932: 2084 Europeesche officieren en schepelingen en 2500 Inlandsche schepelingen.

Een regeling betreffende het personeel der Koninklijke marinereserve werd vastgesteld bij het Kon. besluit van 31 Januari 1925 No. 34 (Ind. Stb. No. 281), zooals dit is gewijzigd en aangevuld bij de Kon. besluiten van 21 Augustus 1925 No. 39 (Ind. Stb. No. 542), 1 Mei 1926 No. 12 (Ind. Stb. No. 283), 12 Juli 1927 No. 61 (Ind. Stb. No. 422), 22 December 1927 No. 117 (Ind. Stb. 1928 No. 31), 24 November 1928 No. 40 (Ind. Stb. 1929 No. 7), 5 Februari 1929 No. 13 (Ind. Stb. No. 43), 4 Juni 1929 No. 50 (Ind. Stb. No. 260), 31 Juni 1931 No. 118 (Ind. Stb. No. 405) en 13 Januari 1932 No. 7 (Ind. Stb. No. 90).

Zie ook: **Marine-Etablissement, Gouvernements Marine, Bebakening, Kustverlichting en Loodswezen** en onder **Leger: Militie en Dienstplicht** en **Taak en Doelstelling.**

Zeenaalden en Zeepaardjes (Stekelbaarsachtigen), komen in den archipel overal voor. Zeenaalden heeten in het Mal. **tangkoer,** zeepaarden, **koeda laoet.** Zij vormen een onderorde van de orde der **beenvisschen.**

Zeep. In het jaar 1931 steeg de invoer van caustische soda, een zeer belangrijke grondstof voor de zeepfabricatie, tengevolge van vermeerderde productie op Java van op primitieve wijze vervaardigde, goedkoope doch bruikbare zeepsoorten. De afzet van de betere, in modern uitgeruste fabrieken vervaardigde, kwaliteiten had daarentegen met moeilijkheden te kampen. Aangezien de bereiding van goedkoope zeepsoorten geen hooge eischen aan technische bekwaamheid stelt en slechts weinig kapitaal vereischt, werd de vervaardiging door talrijke kleine inheemsche en Chineesche nijveren ter hand genomen. De zeer lage prijs der benoodigde klapperolie was voor de kleine ondernemers van groot voordeel. Behalve door de vermeerderde vraag naar eenvoudige zeepsoorten, welke door een groot aantal kleine bedrijven tegen zeer lagen prijs werden aan de markt gebracht, ondervonden de modern ingerichte zeepfabrieken bij den verkoop van de betere soorten luxezeep nadeel van de concurrentie uit landen met lage valuta.

Bij de inheemsche bevolking zijn als reinigingsmiddel, buiten kunstmatig bereide zeep, in gebruik houtasch en asch van stroo van rijst (Mal. mĕrang) welker verzeepend bestanddeel uit alkalicarbonaat bestaat. Mĕrang wordt evenals eiwit gebruikt om het hoofdhaar te wasschen. Andere saponinebevattende grondstoffen zijn onderscheidene zeepbasten (Mal. langir), d.z. welriekende basten die, geraspt en met water vermengd schuimen, en als zeep worden gebruikt. Zooöok de zeepvrucht (boewah lerak) van den zeepboom (pohon lĕrak), een ronde, doorschijnend groene vrucht ter grootte van een kleine okkernoot, die met water gewreven, sterk schuimt.

Zeeroof, eens een gevreesde plaag in de wateren van den Indischen archipel, komt den laatsten tijd (na 1920) zoo goed als niet meer voor. Op het aanbrengen van zeeroovers zijn premiën gesteld (bijbl. 1337).

Zeerozen, zie onder **Neteldieren of Holtedieren.**

Zeeschildpadden, zie onder **Schildpadden.**

Zeeslangen, zie onder **Slangen.**

Zeesterren, zie onder **Stekelhuidigen.**

Zeetuinen, zie onder **Koralen en Koraalriffen.**

Zeewaaier, zie onder **Neteldieren of Holtedieren.**

Zeezwaluwen, zie onder **Zwemvogels.**

Zelfbestuur, zie onder **Bestuur.**

Zending (Protestantsche). De

protestantsche zendingsarbeid in den Oost-Indischen archipel vangt ongeveer aan met de stichting van de Oost-Indische Compagnie in 1602. De pogingen van de Compagnie om gedurende haar heerschappij de Kerk tot staatszaak te maken, hebben zoowel voor den godsdienst als voor den staat zelf weinig bevredigende uitkomsten opgeleverd. Niettemin is door deze pogingen de Kerk in Ned.-Indië geleidelijk geheel ondergeschikt gemaakt aan de regeering.

In 1623 werd te Leiden, naar de plannen van den hoogleeraar Ant. Walaeus het „Seminarie van Walaeus" gesticht door de O.-I. Compagnie voor de vorming van predikanten. Reeds na 10 jaren echter, in 1633 moest het seminarie worden opgeheven wegens de hooge kosten welke de stichting met zich bracht.

Gedurende de twee eeuwen van het bestaan van de Compagnie werden eenige tientallen Christengemeenten gesticht. Meer dan 900 predikanten, bijgestaan door honderden ziekenbezoekers hebben in den archipel met groote toewijding gearbeid. Toen in 1795 de Compagnie ophield te bestaan waren in den archipel 70.000 Inlandsche Christenen voor wier geestelijke verzorging in den geheelen archipel 5 predikanten bescheiden waren (eertijds beliep het aantal van 17 tot 48), zonder ziekenbezoekers. Nu volgde een periode waarin de kerk geheel aan haar lot werd overgelaten, totdat bij koninklijk besluit van 7 December 1820 werd bepaald, dat alle protestantsche kerken in Ned.-Indië voortaan zouden zijn vereenigd onder één bestuur. De „Commissie tot de Zaken der Protestantsche Kerken in Ned.-Oost- en West-Indië", ook wel Indische of Haagsche Commissie genoemd werd belast met de zorg der kerkelijke belangen.

Intusschen ontwikkelde zich een nieuwe beweging ten gunste der zending, ook in Nederland, onder den invloed van het piétisme in Duitschland en het methodisme in Engeland en vooral ook door het voorbeeld van de zending der Hernhutters - wier gemeente te Zeist de oudste organisatie op dit gebied in Nederland is. Hoewel deze beweging aanvankelijk beperkt was tot zekere kringen was haar principe dat de zending de plicht en de taak is der gemeente, meer en meer veld.

Deze nieuwe beweging begon met de stichting op 19 December 1797 van het „Nederlandsch Zendelinggenootschap". Sedert zijn in Ned.-Indië een 30-tal (zie hieronder) zendingscorporaties werkzaam.

Ingevolge art. 177 der I.S. moeten de zendelingen voor de verrichting van hun dienstwerk voorzien zijn van eene door of namens den gouverneur-generaal te verleenen bijzondere toelating, die door dezen kan worden ingetrokken, wanneer zij schadelijk wordt bevonden, of de voorwaarden daarvan niet worden nageleefd. In de praktijk moet elke zending haar terrein van werkzaamheid aanduiden.

Met uitzondering van een groot deel van Sumatra en van Borneo, van enkele minder uitgestrekte gebieden op Celebes, wijders van Bali, Lombok, Soembawa en Flores, werkt de protestantsche zending thans over geheel Ned.-Indië.

Een belangrijk deel van haar arbeid - voornamelijk in de Molukken - komt toe aan de **Indische Kerk.** Na de instelling van de genoemde Indische of Haagsche Commissie, werden de zaken van deze kerk zoowel in Nederland als in Indië in den loop van de 19e eeuw beter georganiseerd, terwijl haar verhouding tot de kerk in het moederland en tot de overheid beter werd geregeld.

Het aantal protestantsche inheemschen bedroeg ult°. 1931 ongeveer 575.000.

De zendingsarbeid bestaat zoowel uit de prediking van het Evangelie als de medische verzorging van en het onderwijs aan de bevolking. Vooral aan de oprichting en verbetering van ziekenhuizen en klinieken zijn in de laatste jaren groote sommen besteed.

Gedurende de laatste decennia

werd de noodzakelijkheid tot samenwerking van de zendingsgenootschappen meer en meer gevoeld. Het was het „Nederlandsch Bijbelgenootschap" hetwelk in 1906 het initiatief nam tot de stichting van het **„Zendingsconsulaat"**, teneinde de belangen der geheele protestantsche zending in Ned.-Indië te behartigen, in de eerste plaats bij de regeering en hare organen. Het staat in relatie met de onderscheidene Nederlandsche en buitenlandsche zendingscorporaties en kerken en hare zendingsarbeiders in Ned.-Indië en vormt in algemeene zendingsaangelegenheden den schakel tusschen de regeering en de zendingsorganen. Het handelt in opdracht dezer groepen en kan tevens op eigen initiatief stappen doen. Sinds 1919 is, met een korte onderbreking, het consulaat door twee functionnarissen bezet geweest. Naast het vervullen van bovengenoemde werkzaamheden vormt het zendingsconsulaat tevens het punt van internationaal contact met de protestantsche zending in de landen buiten Ned.-Indië. Het zetelt te Batavia.

Dank zij de wereldconferentie der zendingen te Edinburg in 1910 en de instelling van een „International Missionary Council" in 1921 deed de behoefte aan internationale samenwerking zich ook in Nederland gevoelen, welke zelfs gedurende en later na den wereldoorlog herhaaldelijk plaats had op internationale besprekingen inzake de zending. De Nederlandsche zendingsgenootschappen hebben uiteraard ook haar plaats in de organisatie van den „International Missionary-Council" - een direct gevolg van de zendelingenconferentie te Jeruzalem die op Paschen in 1928 plaats vond. Zoodoende werd op 10 October 1929 de „Nederlandsche Zendingsraad" ingesteld, waarin met uitzondering van de gereformeerde kerken, alle Nederlandsche Zendingsgenootschappen zijn vertegenwoordigd.

Behalve in den „International Missionary Council" is de Nederlandsche zending door een tweetal afgevaardigden vertegenwoordigd in den „Kontinentale Missions-Ausschuss", die zijn centrale zetel heeft in Duitschland.

Het totale budget der Nederlandsche zending bedroeg in 1930 ongeveer ƒ1.900.000, waarvan ƒ 1.740.000 benoodigd was voor Ned.-Indië. Men legt er zich meer en meer op toe de inheemsche bevolking - die zich in sommige streken onwikkelt en getuigt van een zekere zedelijke zelfstandigheid - in hare eigen behoeften te laten voorzien.

Niet alleen in Nederland maar ook in Ned.-Indië gevoelt men de behoefte aan een nog nauwere en betere samenwerking tusschen de genootschappen en kerken. In 1930 is ingesteld een **centrale zendingsraad** op Java, bestaande uit een **zendingsraad**, samengesteld uit vertegenwoordigers der genootschappen en kerken die onder de Javanen arbeiden en een **Javaansche raad**, samengesteld uit vertegenwoordigers der jonge Javaansche kerken. Verder werd te Makassar een **plaatselijke zendingsraad** ingesteld, waarin ook de Indische Kerk en het Leger des Heils zitting nemen. Men zal er toe moeten geraken al deze raden te laten samenwerken in een te stichten grooten zendingsraad van Ned.-Indië.

Aldus heeft de protestantsche zending, vooral gedurende de laatste decennia, zich geleidelijk een plaats veroverd in Ned.-Indië en in Nederland, zoowel als in de gezamenlijke internationale zendingsbeweging. (Het vorenstaande is grootendeels ontleend aan de uitgave „Exposition coloniale internationale, „Les Indes Neérlandaises", Paris 1931). Zie verder ook onder **Eeredienst.**

In verband met de bovengenoemde ontwikkeling en zelfstandigheid der inheemsche bevolking, moge melding worden gemaakt van de in 1930 ingevoerde nieuwe kerkorde voor de Bataksche Kerk („Hoeria Kristen Batak Protestant"). In Februari 1931 kwam de eerste synode bijeen van Javaansche kerkelijke ambtsdragers op het zendingsterrein der gereformeerde kerken

(Midden-Java ten Zuiden) en op 11 December van dat jaar werd de synode („Madjelis Agoeng") geïnstitueerd voor de Javaansche Christelijke kerk in Oost-Java (arbeidsveld van het Nederlandsch Zendelinggenootschap en van het Java-Comité). Dit bijeenkomen der eerste synode van de Bataksche Kerk en van de Javaansche kerken respectievelijk in Midden-Java ten Zuiden en in Oost-Java, kunnen worden gezien als een verschijnsel van gegroeide zelfstandigheid, van mondigheid en als een erkenning van dit feit door de in deze streken werkende zendingscorporaties. Dit is geheel in overeenstemming met de eeuwenoude traditie der protestantsche kerken in verschillende landen en werelddeelen. Zoodra voldoende kracht en bewustheid aanwezig is, maakt de zending plaats voor de kerk, door het betrokken volk zelf gedragen, naar binnen zich uitende in kerkelijk leven, naar buiten in zending.

Einde 1931 stonden in dienst der protestantsche zending 160 Europeesche en 18 Amerikaansche zendelingen en 289 inheemsche kerkelijke voorgangers. Het aantal onder beheer der zending staande Hollandsch-Inlandsche, Hollandsch-Chineesche scholen en schakelscholen bedroeg op genoemd tijdstip onderscheidenlijk 43, 35 en 7, dat der volksscholen 1749, der standaardscholen 68, der inrichtingen tot opleiding van Inlandsche onderwijzers 20 en der ambachtsscholen 3. Het aantal aan deze scholen verbonden leerkrachten bedroeg 568 Nederlandsche, 3026 Inlandsche en 7 Chineesche.

In dienst van het Nederlandsch Bijbelgenootschap werken voorts vier taalgeleerden, namelijk in Midden-Celebes, op Soemba en op Java (een van de op Java werkende geleerden wijdt zich uitsluitend aan een herziening der Maleische Bijbelvertaling).

De medische verzorging der inheemsche bevolking van de zijde der protestantsche zending geschiedde in 1931 in 23 hoofdziekenhuizen en 35 hulpziekenhuizen (met 3031 bedden), 83 poliklinieken en 3 leprozerieën. Aan deze inrichtingen waren verbonden 45 Europeesche en 3 Inlandsche artsen, 57 Europeesche verpleegsters en 687 Inlandsche verpleegkrachten.

Hieronder volgt een overzicht van de in Ned.-Indië werkzame zendingsgenootschappen.

Het Nederlandsche Bijbelgenootschap, welks hoofdbestuur te Amsterdam is gevestigd, is in 1814 opgericht en stelt zich ten doel de vertaling en de verspreiding van den Bijbel in zijn geheel en bij gedeelten, zonder aanteekening of uitlegging, binnen en buiten Nederland, inzonderheid in Ned.-Indië. Daartoe zendt het taalgeleerden uit, waarvan er thans vier in Ned.-Indië werkzaam zijn.

Het Nederlandsch Zendelinggenootschap, op 19 December 1797 te Rotterdam opgericht tot voortplanting en bevordering van het Christendom, bijzonder onder de heidenen. Zijn arbeidsveld bestaat de Karolanden (Oostkust van Sumatra), de provincie Oost-Java, de afdeeling Poso (Manado), Bolaäng Mongondou (Manado) en de Minahasa. Dit laatste terrein is met 1 Januari 1933 overgedragen aan de Indische Kerk.

Het Nederlandsch-Oost-Indisch Zendeling- en Bijbelgenootschap, erkend, bij G.B. van 27 October 1852 no. 11. Onder dezen titel zijn vereenigd het **Javaansch Medewerkend Zendelinggenootschap** en het **Nederlandsch-Oost-Indisch Bijbelgenootschap.** De arbeid van deze corporatie bestaat voornamelijk in Bijbelverspreiding, evenals die van het Zendelinggenootschap te Soerabaja, dat bij Stb. 1875 no. 101 als rechtspersoon is erkend.

The Watch Tower Bible Society is een Amerikaansche zendingsvereeniging, die zich bezighoudt met de verspreiding van Evangeliegeschriften.

De Nederlandsche Zendingsvereeniging, gevestigd te Rotterdam en opgericht in 1858, stelt zich ten doel de uitbreiding van het Christendom onder Mohammedanen en heidenen in Ned.-Indië. Zij werkt

in West-Java en in Zuid-Oost-Celebes.

Het Rijnsche Zendingsgenootschap te Barmen, opgericht in 1828, werkt in de residentie Tapanoeli (Bataklanden en Nias), op het eiland Enggano (Benkoelen) op de Mentawei-eilanden (Sumatra's Westkust) en in de onderafdeeling Simeloengoen der afdeeling Simeloengoen en de Karolanden (Oostkust van Sumatra). In 1913 is aan dit genootschap een jaarlijksche subsidie toegekend voor zijn beschavingswerk in het belang der bevolking op Enggano en Mentawei.

De Evangelische Missionsgesellschaft te Basel (Zwitserland) heeft in 1919 den arbeid van het Rijnsche Zendingsgenootschap overgenomen in de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo (met uitzondering van de afdeeling Samarinda).

De Classis Amsterdam van de Nederlandsch Hervormde Kerk arbeidt in samenwerking met de Evangelische Missionsgesellschaft te Basel, doch daarvan financieel onafhankelijk, eveneens in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.

Het Sangi- en Talaud-Comité voorziet sedert 1904 in de behoefte van de gevestigde Inlandsche protestantsche Christengemeenten op de Sangi- en Talaud-eilanden (Manado) door de opleiding, uitzending en aanstelling van het noodige aantal dienaren des Woords. Daartoe heeft het Comité met het opperbestuur in Nederland een overeenkomst gesloten en ontvangt het subsidie voor iederen dienaar des Woords, dien het in zijn dienst heeft, tot een maximum van tien. Het Comité doet jaarlijks van zijn ontvangsten en uitgaven rekening en verantwoording aan den minister van koloniën.

De Utrechtsche Zendingsvereeniging, erkend bij Kon. Besl. van 5 Dec. 1859, stelt zich ten doel om Evangelieboden te vormen en hen uit te zenden tot de heidenwereld, inzonderheid in de Nederlandsche koloniën. Zij werkt in de residentie Ternate van het gouvernement der Molukken.

De Zending van de Gereformeerde Kerken in Nederland onder Mohammedanen en heidenen in Ned.-Indië gaat uit van een aantal gereformeerde kerken in Nederland. Haar missionaire dienaren des Woords werken in Midden-Java ten Zuiden en op het eiland Soemba.

De Christelijk Gereformeerde Kerk heeft in 1928 het terrein van de Indische Kerk in Mamasa (Midden-Celebes) overgenomen.

De gereformeerde Zendingsbond werkt in Midden-Celebes.

De Salatiga Zending, gevestigd te Utrecht, ging oorspronkelijk uit van de Neukircher Mission (1878). In 1888 hebben de zendelingen zich vereenigd tot den Bond van zendelingen der Salatiga-Zending. In 1889 is te Utrecht een vereeniging opgericht tot ondersteuning van de zendelingen van dezen bond. De vereeniging werd erkend als rechtspersoon bij Kon. Besl. 23 Dec. 1898 no. 4. Het arbeidsveld der Salatiga-Zending is gelegen in Midden-Java.

De Doopsgezinde Zendingsvereeniging, opgericht in 1846, stelt zich ten doel de bevordering der Evangelieverbreiding in Ned.-Indië en heeft haar arbeidsveld in Midden-Java.

Het Java-Comité, gevestigd te Amsterdam, opgericht in 1898, werkt thans alleen nog in Oost-Java in samenwerking met het Nederl. Zendelinggenootschap.

Het Nederlandsche Luthersche Genootschap voor in- en uitwendige Zending, gevestigd te Amsterdam, opgericht in 1872, werkt op de Batoe-eilanden (Tapanoeli).

Het Advent Zendingsgenootschap in Ned.-Indië is als rechtspersoon erkend bij G.B. 6 Aug. 1929 no. 37 en heeft zijn hoofdkwartier te Bandoeng. Zijn arbeidsveld strekt zich uit over geheel Ned.-Indië.

De Indische Advent Gemeente, als rechtspersoon erkend bij G.B. Juni 1931 no. 20, werkt onder de Inlandsche en Chineesche bevolking op Java en voorts in de residentie Tapanoeli en te Amboina.

De Evangelische Chineesche Gemeente tot uitbreiding van Gods Koninkrijk te Batavia (Patekoan)

is als rechtspersoon erkend bij Stb. 1899 no. 245.

De Hersteld Apostolische Zendingsgemeente in de Eenheid der Apostelen te Amsterdam en de vereeniging van denzelfden naam te Den Helder werden bij Kon. Besl. 13 Sept. 1902 no. 21 als rechtspersoon erkend, die te Enschede werd als rechtspersoon erkend bij Kon. Besl. 10 Sept. 1904 no. 46. Zij werken in de provincies West-, Midden- en Oost-Java.

De Pinkstergemeente in Ned.-Indië, als rechtspersoon erkend bij G.B. 4 Juni 1924 no. 29. Het bestuur, gevormd door het convent van zendelingen, is gevestigd te Bandoeng.

De Pinksterbeweging in Ned.-Indië heeft zich in 1926 afgescheiden van de Pinkstergemeente. De leider der beweging woont te Bandoeng.

De Pinkstervreugd in Ned.-Indië, in 1932 afgescheiden van de Pinkstergemeente, is als rechtspersoon erkend bij G.B. 28 Sept. 1932 no. 26. Het bestuur is gevestigd te Batavia.

The Missionary Society of the Methodist Episcopal Church werkt in het gouvernement Oostkust van Sumatra en de residentie Palembang.

The Christian Church is een zendingsvereeniging, gevestigd in Zuid-Afrika, die eenige zendelingen naar Java heeft gezonden. Zij werkt voornamelijk onder de Europeesche bevolking.

The Christian Missionary Alliance is een Amerikaansche zendingsvereeniging, die hoofdzakelijk onder de Inlandsche en Chineesche bevolking werkt in de afdeeling Samarinda der Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, te Makassar, op de eilanden Lombok en Soembawa en uitsluitend onder de Chineesche bevolking op het eiland Bali.

The Chinese Foreign Missionary Union arbeidt in samenwerking met de Christian Missionary Alliance.

The Unevangelized Tribes Mission werkt in de residentie Westerafdeeling van Borneo.

De Nederlandsch-Indische Zendingsbond, bij Stb. 1881 no. 246 als rechtspersoon erkend, is, zooals de naam aangeeft, een bond van zendingsgenootschappen.

De Bond voor Evangelisatie in Ned.-Indië, erkend bij G.B. 17 Jan. 1917 no. 57, arbeidt voornamelijk onder de Europeesche bevolking.

Het Leger des Heils is een stichting, opgericht 1 Aug. 1908, die zich zoowel met maatschappelijk werk als met zendingsarbeid bezighoudt.

Het hoofdkwartier is te Bandoeng, het zendingsterrein is Paloe (afdeeling Donggale, residentie Manado).

Zendingsconsulaat, zie onder **Zending.**

Ziekenhuiswezen. Gouvernements Centrale Burgerlijke Ziekeninrichtingen.

Te Batavia, Semarang en Soerabaja bestaan Gouvernements Centrale Burgerlijke Ziekeninrichtingen, waarin burgerpersonen van elken landaard kunnen worden opgenomen.

Gouvernements Burgerlijke Ziekeninrichtingen.

Gouvernements Burgerlijke Ziekeninrichtingen zijn gevestigd:

a. in de inspectie West-Java te Bandoeng (K.W. Gasthuis voor Ooglijders) Koeningan, Madjalengka, Pandeglang, Serang, Soemedang, Tangerang, Tjiamis en Tjiandjoer;
b. in de inspectie Midden-Java, te Ambarawa, Demak, Japara, Kendal, Pati, Pekalongan, Pemalang, Rembang, Temanggoeng, Tjilatjap en Wonosobo;
c. in de inspectie Oost-Java, te Bangil, Banjoewangi, Bangkalan, Bangli, Blitar, Bondowoso, Djember, Djombang, Denpasar, Grissee, Kediri, Kraksaän, Loemadjang, Madioen, Malang, Mataram, Modjokerto, Ngandjoek, Ngawi, Paree, Patjitjan, Ponorogo, Praja, Probolinggo, Sampan, Sidoardjo, Selong, Singaradja, Sitoebondo, Soemenep, Toeban en Toeloengagoeng;
d. in de inspectie Sumatra's Westkust, te Kajoetanam en Solok;
e. in de inspectie Noord-Sumatra, te Bengkalis, Loeboek-Pakam,

Medan (vrouwenhospitaal), Goenoeng Sitoli, Padang Sidempoean, Penjaboengan, Sibolga, Sidikalang, Telok Dalam en Tandjoengpinang;

f. in de inspectie Zuid-Sumatra, te Benkoelen en Lahat;

g. in de inspectie Borneo (Z. en O. afdeeling), te Amoentai, Moeara Teweh, Kandangan en Poeroektjahoe;

h. in de inspectie Oost-Archipel, te Bonthain, Manado, Gorontalo, Merauke en Ternate.

Gesubsidieerde particuliere ziekeninrichtingen.

Krachtens de regelen in Stb. 1928 No. 540 worden subsidies toegekend aan de particuliere ziekenhuizen en hulpziekenhuizen:

a. in de inspectie West-Java, te Bandoeng (Immanuel), Bolang, Buitenzorg, Cheribon, Djoentikebon, Poerwakarta, Tjideres, Tjiparang en Batavia-Centrum (Tjikini en Boedi Kemoeliaän);

b. in de inspectie Midden-Java, te Blora, Jogjakarta (Petronella ziekenhuis, Juliana Gasthuis, Ver. „Moehamadijah"), Kalitjeret, Karanganjar, Keboemen, Kedoengpendjalin, Kelet, Klaten, Margaredje, Medari, Moentilan, Oengaran, Parakan, Patalan, Pelantoengan, Poerwodadi, Poerwokerto, Poerworedjo, Poerbolinggo, Randoegoenting, Semarang, Sewoegaloer, Siloewoek, Sawangan, Soerakarta (ziekenhuis v. d. Zending, en Ver. „Ziekenzorg"), Tandjoengtirto, Toengkal, Tjepoe, Wates, Wonosobo, Wonosarie (Jogjakarta) en Wonosarie (Soerakarta);

c. in de inspectie Oost-Java, te Ardjasa, Kertosono, Krikilan, Magetan, Malang, Modjowarno, Ngoro, Pareeredjo, Soerabaja (oogheelkundige kliniek, vrouwen- en kinderkliniek), Swaroe, Toeren, Bodjonegoro en Lawang;

d. in de inspectie Sumatra's Westkust, te Soengeipenoeh en Fort van der Capellen;

e. in de inspectie Noord-Sumatra, te Ambarita, Balige, Boetar, Doloksanggoel, Nainggolan, Pangoeroean, Pargaroetan, Pearadja, Sifaoroasi, Sihorbobaroes, Sipirok, Sitorang, Bagan Si Api-Api en Kaban Djahe;

f. in de inspectie Zuid-Sumatra, te Batoeradja, Manna en Tebingtinggi;

g. in de inspectie Borneo (Westerafd.), te Pontianak, Sambas en Singkawang;
in de inspectie Zuider-Oosterafdeeling van Borneo, te Koeala Kapoeas;

h. in de inspectie Oost-Archipel, te Gamsoengi, Kolongan Atas, Langgoer, Saparoea, Tomohon, Tondano en Waikaboebak.

Gesubsidieerde locale ziekeninrichtingen.

Krachtens de regelen in Stb. No. 292 worden subsidies toegekend aan de locale ziekenhuizen en hulpziekenhuizen te Bandoeng, Banjoemas, Cheribon, Garoet, Indramajoe, Kajoe-agoeng (Palembang), Koedoes, Medan, Pamekasan, Pasoeroean, Soekaboemi, Tasikmalaja en Tegal.

Leprozerieën. Van 's Landswege gesubsidieerde leprozengestichten heeft men te Donoredjo, Saolor, Sitoemba, Hoeta Salem, Batoe Hitam, Poeloe Sitjanang, Amboina, Po Amat, Singkawang en te Koendoer. Het militair hospitaal te Pelantoengan is veranderd in een civiele leprozeninrichting, terwijl het plaatselijk beheer daarvan is opgedragen aan het Leger des Heils.

Zielenbeelden, zie **Heidendom** (onder **beelden**).

Zielsverhuizing, zie op dat woord onder **Heidendom.**

Zilver (argentum). Zie ook onder **goud.** Zilver in gedegen toestand is in Indië zeldzaam; een enkele maal is het in zuiveren vorm aangetroffen in zilverrijke goudertsgangen. Het komt evenals goud in de jonge goudzilverafzettingen van jongtertiairen ouderdom voor. De ertsgangen dezer formatie bevatten goud en zilver in wisselende hoeveelheden; de Salida- en de Gedang Ilirgang kan men gevoegelijk als

Gedreven zilveren schaal — Bali.

zilvererts gangen beschouwen, ofschoon zij ook goud bevatten; het zilver echter overheerscht in hooge mate. Bij Salida is de verhouding 1 goud op 40 à 50 zilver, bij Gedang Ilir 1 op 70 à 80 en zelfs plaatselijk 1 op 130. De Salidamijn werd in 1928 gesloten en het Gedang Ilirrif in 1931 niet meer bewerkt; beide wegens uitputting. Verder zijn enkele loodertsgangen zeer rijk aan zilver, dat dan de waarde van het erts bepaalt, zoodat dit als zilvererts moet worden beschouwd. D.

Zinkerts komt zelden zelfstandig voor; gewoonlijk vergezeld van de overeenkomstige koper-, lood- en ijzerverbindingen in nesten en gangen als sfaleriet (zinksulfide, chem. formule ZnS), een verbinding van zink en zwavel. Vindplaatsen: op Soembawa in de afdeeling Taliwang in de donkere variëteit met een hoog goudgehalte; het heeft een klein onregelmatig voorkomen; verder met overeenkomstige sulfiden als nevenmineralen in de jonge zilvergangen. D.

Zodiakbekers, zie onder **Tĕnggereezen.**

Zout. Het zoutmonopolie werd tijdens het Engelsch tusschenbestuur onder Raffles in 1813 ingevoerd. Voordien werden de zoutpannen door de regeering aan Chineezen verpacht, die het zout met woekerwinst verkochten aan de bevolking. Dit monopolie dat het Land meer voordeel en de bevolking goedkooper zout gaf is, met geleidelijke uitbreiding van het monopoliegebied, tot op heden gehandhaafd. De dienst der zoutregie welke het zoutmonopolie uitoefende werd 1 Januari 1931 samengevoegd met dien der opiumregie tot een onder het departement van financiën ressorteerenden nieuwen dienst, „de opium- en zoutregie". Aanmaak van zout, anders dan met vergunning der regeering en ten behoeve van het Land, alsmede de invoer van zout binnen het monopoliegebied is verboden. Het zout der regie wordt verkregen door:

a. aankoop van het door de bevolking in vrijen arbeid gewonnen zout in de zoutlanden bij Soemenep, Pamekasan en Sampang (bevolkingslanden) op Madoera;
b. winning in eigen beheer in de zoutlanden bij Nembakor-West, Grissee en Gersik Poetih (gouvernementslanden).

Te Kalianget en te Krampon op Madoera zijn gouvernementsfabrieken die het losse zout voor de verstrekking briketteeren en verpakken (tot wering van misbruiken bij het verstrekken van los zout aan de bevolking).

De verkoop en het vervoer van het regiezout heeft - behalve in de provincies West-, Midden- en Oost-Java, waar de verkoop is overgedragen aan de provinciale zoutbedrijven in die provincies - door of vanwege den genoemden dienst plaats. Het monopoliegebied omvat Java en Madoera, Tapanoeli, Sumatra's Westkust, Benkoelen, Lampongsche districten, Palembang, Djambi, Bangka en Billiton, de afdeeling Bengkalis der Oostkust van Sumatra en Borneo.

Zuid-Bali, afdeeling der residentie Bali en Lombok, onder een assistent-resident met standplaats Dènpasar. De afdeeling bestaat uit 5 onderafdeelingen: 1. Badoeng, 2. Tabanan, 3. Gianjar, 4. Kloengkoeng en 5. Karangasam. Zij telt ruim 883.000 inwoners, waaronder circa 200 Europeanen en circa 5100 Chineezen. Zie ook onder **Bali.**

Zuid-Bangka, onderafdeeling en district der afdeeling Bangka, residentie Bangka en Onderhoorigheden, onder een gediplomeerd gezaghebber B.B. met standplaats Toboali. De onderafdeeling omvat het gelijknamige district, bestaande uit de onderdistricten Toboali, Koba en de Lepar-eilanden. Zij telt bijna 38.000 inwoners, waaronder 77 Europeanen en ruim 10.000 Chineezen.

Zuid-Bone, onderafdeeling der afdeeling Bone, gouvernement Celebes en Onderhoorigheden, onder den assistent-resident, hoofd der afdeeling. De onderafdeelingshoofdplaats is Mare. De onderafdeeling bestaat uit de districten Mare, Tonra, Salomekko, Kadjoeara, Ka-B.B. met standplaats SaE. De onder-

afdeelingen Noord-Bone, Bone en Zuid-Bone vormden enkele jaren geleden nog één onderafdeeling met ruim 346.000 inwoners, waaronder 84 Europeanen en ruim 300 Chineezen.

Zuid-Midden-Timor, onderafdeeling der afdeeling Timor en Eilanden, residentie Timor en Onderhoorigheden, onder een controleur B.B. met standplaat SoE. De onderafdeeling bestaat uit de zelfbesturende landschappen Amanoeban, Amanatoen en Molo en telt bijna 113.000 inwoners, waaronder 27 Europeanen en 560 Chineezen.

Zuid-Nieuw-Guinee, onderafdeeling der afdeeling Amboina, residentie der Molukken, onder een gezaghebber B.B. met standplaats Merauke. De onderafdeeling bestaat uit het gedeelte van Nederlandsch Nieuw-Guinee van Kaap Steenboom (Poelau Naurio) tot de monding der Bensbachrivier. Zij telt 16.354 inwoners, waaronder 75 Europeanen, 420 Chineezen en (ruw geschat) 350 Papoea's.

Zuid-Oostkust van Borneo, afdeeling der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, onder een assistent-resident met standplaats Kotabaroe. De afdeeling bestaat uit 3 onderafdeelingen: 1. Poelaulaoet, 2. Tanahboemboe en 3. Pasir. Zij telt bijna 112.000 inwoners, waaronder 275 Europeanen en bijna 2600 Chineezen.

Zuid-Pagai, zie onder **Pagai** en onder **Mentawai.**

Zuid-Sumatra-Instituut, zie onder **Instituten.**

Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, residentie, zie onder **Borneo.**

Zuidergebergte, zie onder **Goenoeng Kidoel.**

Zuidooster-Eilanden, bestaande uit de Tanimbar-eilanden (zie aldaar) en de Babar-eilanden (zie aldaar).

Zuidwester-Eilanden, zie **Kisar.**

Zuurzak, zie **Nangka Belanda.**

Zwaardecroon (Henricus), geboren te Rotterdam 26 Januari 1667, overleden op zijn landgoed „Kadoeang" bij Batavia 12 Augustus 1728, werd in 1684 adelborst in dienst der O.-I. Compagnie en secretaris van den commissaris-generaal Van Reede tot Drakestein. In Indië doorliep hij de onderscheidene civiele rangen, werd in 1715 raad ordinair van Indië en in 1718 gouverneur-generaal, welke waardigheid hij tot 1725 bekleedde. Onder zijn bewind breidde de - toen nog jonge - koffiecultuur op Java zich aanzienlijk uit, had het z.g. verraad en de terechtstelling van Pieter Erberfelt (zie aldaar) plaats en eindigde (1723) de oorlog op Java. Zwaardecroon was een bekwaam-gouverneur-generaal, wiens bestuursperiode een tijdperk van grooten bloei was. Evenals zijn voorganger Van Hoorn, bevorderde hij de immigratie van Chineezen en daarmede den theehandel.

Zwaluwen (Mal. **boeroeng lajang-lajang,** Jav. **walet**). Van deze familie zijn enkele soorten in Indië inheemsch, o.a. de **Javaansche boerenzwaluw.** De Nederlandsche **boerenzwaluw** en de **huiszwaluw** overwinteren er in grooten getale. De zwaluwen behooren tot de orde der zangvogels; de gierzwaluwen (zie aldaar) vormen een afzonderlijke familie der scharrelaars.

Zwavel (Sulphur), **Welirang, Belirang** (Mal.) wordt in en bij alle werkzame vulkanen aangetroffen; door zijne opvallende kleur lijkt het alsof het in groote hoeveelheden aanwezig is. De uit solfataren tredende warme zwavelwaterstof en zwaveligzure gassen werken er op in, waardoor zwavel vrijkomt, die zich dan aan de mondgaten in blaadjes, korstjes of kristalrudimenten afzet.

Slechts in den Papandajan, den Welirang (Pasoeroean) en den Idjen wordt door Inlanders zwavel gewonnen. In den vulkaan Welirang verzamelt zich wegens de groote hitte op den bodem der uitgravingen zwavel in gesmolten vorm, waaruit hij dan dagelijks geschept wordt. De dagelijksche productie bedraagt 5 picol. In kratermeren, waar solfatoren op den bodem ter zijde in de oevers uittreden, wordt de zwavel als een fijn poeder afgescheiden, dat zich

met asch en tuf mengt en als zwavelmodder op den bodem afzet welke 60 % zwavel kan bevatten. Door den Opsporingsdienst van het Mijnwezen zijn verschillende kratermeren op zwavelafzettingen onderzocht. Door boringen is in den Kawah Poetih bij Soreang (Preanger) 500.000 ton zwavel aangetoond. In de Telega Bodas op de noordhelling van den Galoenggoeng bij Garoet volgens ruwe schatting 500.000 ton van 55 % zwavel. Enkele der telaga's van het Diëngplateau (Kedoe) bevatten zwavelhoudende lagen, overdekt door een veenlaag. De Telaga Troes bevat de belangrijkste hoeveelheid, ongeveer 90.000 ton zwavel.

De asch- en puinlagen in de terrassen van opgedroogde kraterbodems bevatten dikwijls groote hoeveelheden zwavel. In de oude kraters van den Tangkoeban Prahoe wordt in dergelijke terrassen rond 200.000 ton en in den nog werkzamen krater Kawah Ratoe 270.000 ton zwavelerts met een gehalte van 57.7 % zwavel aangetroffen. In den Idjen komen 30-50 m. dikke zwaveltuffen voor met 36.000 ton zwavel. De Sorik Marapi (Tapanoeli) bevat in de verschillende terrassen ongeveer 560.000 ton erts met rond 220.000 ton zwavel. - Van de Minahasavulkanen zijn eenige eveneens onderzocht, daarvan bevat de krater van den Mahamoe 130.000 ton zwavelmodder met 96.000 ton zwavel, de Sopoetan 55.000 ton met een gemiddeld zwavelgehalte van 52.8 % zwavel. Voorts zijn nog onderzocht in de Golf van Tomini (Celebes) gelegen Oena-Oena en de Inilikavulkaangroep en de Lobo Tobi op Flores, waar evenzoo zwavellagen zijn aangetroffen maar van veel belang zijn deze afzettingen niet.

Voor de ontginning van de zwavelafzettingen in den Kawah Poetih (Preanger) is in 1924 door het Gouvernement een aannemingscontract afgesloten met de Algemeene Indische Mijnbouw Exploitatie Maatschappij. Deze maatschappij produceerde van 1925 t/m. 1930 resp. 55-207-355-370-1560-3605 ton zwavel. Tengevolge van de algemeene wereldcrisis is dit bedrijf ook getroffen; in 1931 is de productie teruggegaan tot 1817 ton. De zwavel werd bij het raffinageproces der suikerfabrieken en in fijnen vorm voor de bestrijding van insecten en meeldauw van rubberboomen gebruikt. Een zwavelverbinding met ijzer, pyriet, belangrijker dan zwavel zelf is in Indië als mineraal veel verbreid, komt echter plaatselijk niet in voldoende hoeveelheid voor om loonend ontgonnen te worden. D.

Zwijnen (Mal. **Babi**). **Wilde zwijnen** (Mal. **babi hoetan**) komen in soorten op de meeste eilanden van den Indischen archipel voor. Het algemeenst is een op Java en Sumatra voorkomende soort, het **gestreepte zwijn.** Het mannetje heeft uitgroeiende slagtanden zoowel aan den onder- als aan den bovenkaak. Zij zijn alleseters en daardoor schadelijk voor de aanplantingen. Alleen uit dien hoofde maakt de Moslimsche inheemsche bevolking er jacht op; niet om het vleesch te nuttigen, aangezien het varken volgens haar godsdienst onrein is. Het Indische wilde zwijn is nauw verwant aan het Europeesche wilde varken. Het tamme varken stamt van het wilde varken af.

Het **hertzwijn** (Mal. **babi roesa**) komt alleen op Celebes voor (andere wilde zwijnen zijn op dat eiland niet aangetroffen). Bij het hertzwijn zijn de uitgegroeide hoektanden zeer sterk ontwikkeld.

Een andere in den archipel voorkomende soort is het **wratzwijn** (Mal. babi tanah), met zware slagtanden en knobbels op den kop.

Zijde. Hoewel meermalen is beproefd de zijdeteelt in Indië in te voeren, schijnt deze cultuur aldaar van geen of weinig beteekenis te zijn (zie ook **Zijderups** onder **Vlinders**).

NAAMREGISTER

De personen aan wie een afzonderlijk artikel is gewijd zijn aangeduid met *. De overige zijn vermeld in de achter hun naam genoemde artikelen.

A.

Abendanon (Ir. E. C.) - Geologie.
Abendanon (Mr. J. H.) - Kartini.
Abdoelkarim Pringgodigdo - Vrouwenbeweging.
Abdoel Moeis - Sarekat Islam.
Abdoe'r Rahman (P. Sjarif) - Pontianak.
Aboe Hanifa - Imam.
Açoka - Boedhisme.
Adityawarman - Oudheden.
Adriani (Dr.) - Celebes.
Ageng (Sultan) - Java.
Ahmad Dahlan (Kjai Hadji) - Moehammadijah.
Akil (Radja) - Soekadana.
Akkringa (J. E.) - Bangkaboor, Geologie.
Alaoedin Moehammad Dawot Sjah (Soeltan) - Atjeh.
Albuquerque (A. d') - Java; ontdekking van N.-I.; Portugeezen in den Mal arch.
Ali - Hasan- Hoesain- of Taboetfeest; Adel; Sajid; Pan-Islamisme, Islam.
Alimin Prawirodirdjo - Communisme.
Almeida (F. d') - Ontdekking van N.-I.; Portugeezen in den Mal. arch.
Alting (Mr. W. A.)* - Commissaris-generaal; Gouv.-Gen.; Siberg.
Alting (Prof. Mr. J. H. Carpentier) - Herzieningscommissie 1918.
Amangkoe Boewone - Java.
Amangkoe Boewono III - Java.
Amangkoe Boewono VIII - Java.
Amangkoerat I (Soesoehoenan) - Java; Kedaton Plèrèd; Oudheden.
Amangkoerat II - Java; Outhoorn (van).
Amangkoerat III - Java.
Amangkoerat IV - Java.
Amidin Mangkoe Negoro (Pangeran) - Kolen.
Amstel (ass. res. van) - Benkoelen
Amsterdam (Koning) - Molukken.
Aroe Palakka * - Celebes; Oudheidkundige Dienst.
Atyawarman (Koning) - Oudheden.
Auchmuty (Sir S.) *.

B.

Baars - Exorbitante Rechten.
Baden Powell (lord R.) - Padvinderij.
Barentsz (W.) - Plancius.
Bastiaans (contr.) - Boeo; Minangkabau.
Baud (G. L.) - Ministerie van Koloniën.
Baud, (J. C.)* - Ministerie van Koloniën; Gouv.-Gen.; Mijnwezen.
Berg (res. van den) - Amboina.
Berg (Mr. L. W. C. van den) *.
Berg (Mr. N. P. van den) *.
Bergansius (J. W.) - Ministerie van Koloniën.
Bergsma - Exorbitante Rechten.
Bergsma (Mr. J. H.) - Ministerie van Koloniën.
Betz (G. H.) - Ministerie van Koloniën.
Bicker - Atjeh.
Boehm (G.) - Geologie.
Boeken (G.) - Geologie.
Bogaardt (ass. res.) - Moesi-hoeloe; Redjang.
Bor (ass. res. van den) - Djambi.
Bosch (Ir. A. ten) - Kolen.
Bosch (E. B. van den) - Ministerie van Koloniën.
Bosch (J. graaf van den)* - Comm.-Gen.; Cultuurstelsel; Elout;

Naamregister

Eerens (D. J. de); Gouv.-Gen.; Koffie; Laras; Leger; Ministerie van Koloniën; Plakaat Pandjang.
Bosse (Mr. P. P. van) - Ministerie van Koloniën.
Both (P)* - O.-I. Compagnie; Gouv.-Gen.; Java; Molukken.
Bouricius - Suiker.
Brandsteder - Exorbitante Rechten.
Brauw (Jhr. Mr. W. M. de) - Ministerie van Koloniën.
Brocx (Mr. A.) - Ministerie van Koloniën.
Brocx (L. G.) - Ministerie van Koloniën.
Broecke (P. van den) - Batavia; Java; Koffie.
Broerman - Geologie.
Brosses (C. de) - Feticisme.
Brouwer (H.) - Gouv.-Gen. -
Brouwer (H. A.) - Geologie.
Brouwerius (D.) - Maleische Bijbelvertaling.
Bruce (Mr. G. I.) - Gouv.-Gen.
Budach - Molukken.
Burck (Dr.) - Minjak Tengkawang.
Bus de Gisignies (L. P. J. burggraaf du)* - Comm.-Gen.; Gouv.-Gen; Elout; Oudheden.
Buurink (van) - Exorbitante Rechten.
Buwalda (K.) - Jodium.
Buijskes (A. A.) - Comm.-Gen.; Elout; Java; Luit.-Gouv.-Gen.; Molukken.

C.

Çakija - Boedhisme.
Callenfels (Dr. von Stein) - Oudheden.
Cambier (Mr. J. J.) - Ministerie van Koloniën.
Camphuys (J.) - Gouv.-Gen.; Java.
Capellen (G. A. G. P. baron van der)* - Amboina; Comm.-Gen.; Elout; Java; Kaneel; Gouv.-Gen.; Ministerie van Koloniën; Molukken.
Caron (M. H.) - Goud.
Carpentier (P. de) - Gouv.-Gen.; Java.
Carstens (contr.) - Benkoelen.
Cavendish (Th.) - Heidendom.
Chastelein (C.) - Dèpok.
Chinchon (gravin del) - Kina.
Christoffel - Bataks.
Clifford (Jhr. Mr. G. G.) - Ministerie van Koloniën.
Cloon (D. van) - Gouv.-Gen.
Coen (J. P.)* - Batavia; Heutsz (van); Jacatra; Java; Gouv.-Gen.; Molukken; Particuliere Landerijen; Specx; Wapens van Openb. Gemeenschappen.
Colijn (Dr. H.) - Atjeh, Ministerie van Koloniën.
Courbois - Jodium.
Cremer (J. T.) - Ministerie van Koloniën.
Croockewit (Dr.) - Bangka.

D.

Daalen (G. C. E. van) - Atjeh; Gajo- en Alaslanden; Pakpak.
Daendels (Mr. H. W.)* - Batavia; Engelhard; Gouv.-Gen.; Imhoff (van); Java; Koffie; Missie; Molukken; Oudheden; Pandelingschap; Lamp. Districten; Rechtswezen; Unificatie.
Darsono (R.) - Communisme.
Dedem (Mr. W. K. baron van) - Ministerie van Koloniën.
Dekker (Douwes) - Exorbitante Rechten.
Dekker (E. Douwes)* - Cultuurstelsel; Lebak.
Demmeni (kol.) - Atjeh.
Deniger (K.) - Geologie.
Dewall (A. F. von) - Maleische Literatuur.
Deykerhoff (C.) - Atjeh.
Diaz (B.) - Ontdekking van N.-I.; Portugeezen in den Mal. archipel.
Diemen (A. van)* - Gouv.-Gen.; Java; Molukken.
Diemont (A. J. E.) - Atjeh.
Diponegoro (P.) - Islam; Java; Merkus.
Djajabaja - Oudheden.
Djarot - Java.
Djindjang Radja - Priesters.
Dupuy - Java.
Durven (Mr. D.)* - Gouv.-Gen. -

E.

Ebbert (J.) - Geologie.
Eerens (D. J. de)* - Gouv.-Gen.; Luit.-Gouv.-Gen.

Elout (Mr. C. T.)* - Comm.-Gen.; Java; Ministerie van Koloniën.
Engelhard (N.)* - Cheribon.
Erb (J.) - Geologie.
Erberfeld (P.)* - Oudheden; Zwaardecroon.
Erlangga (Koning) - Oudheden.
Erp (Th. van) - Boroboedoer.
Escher (B. C.) - Geologie.
Eyk (Mr. J. P. Sprenger van) - Ministerie van Koloniën.
Eykman (Dr.) - Bèri-Bèri.

F.

Fa Hiën - Chineezen; Hindoeïsme; Oudheden.
Falck (Mr A. R.) - Ministerie van Koloniën.
Fatimah - Adel; Hasan- Hoesain- of Taboet feest; Islam; Sajid.
Fatimah (Ratoe) - Java.
Fendall (J.) - Gouv.-Gen. -
Fennema (R.) - Aardolie; Geologie.
Filz (kol.) - Molukken.
Fock (Mr. D.) - Gouv.-Gen.; Heerendiensten; Koffie; Ministerie van Koloniën.
Fritsch - Maleiers.
Frijkenius (S. H.) - Comm.-Gen. -

G.

Gadja Mada - Java.
Gama (Vasco da) - Java; Ontdekking van N.-I.; Portugeezen in den Mal. archipel.
Guatama - Boedhisme.
Gericke - Javaansch.
Ghazâli - Islam.
Gobbelschroij (Mr. P. L. J. S. van- - Ministerie van Koloniën.
Goenoeng Djati (Soetan) - Java.
Goens (R. van)* - Comm.-Gen.; Java.
Goesti (Pangèran) - Java.
Goldberg (Jhr. J.) - Ministerie van Koloniën.
Goltstein (Mr. W. baron van) - Ministerie van Koloniën.
Gonggryp (Prof. J. R. P. F.) - Maleische Literatuur.
Gorkom (Contr. van) - Djambi.
Graaf - Missie.
Graaff (S. de) - Ministerie van Koloniën.
Graeff (Jhr. Mr. A. C. D. de) - Gouv.-Gen. -
Grasveld (C. H. van) - Comm.-Gen.; Elout; Gouv.-Gen.
Greve (W. H. de) - Geologie; Kolen.
Groot (C. de) - Bangka.
Groot van Kraaijenburg (Jhr. J. P. Cornets de) - Ministerie van Koloniën.

H.

Haan (M. de)* - Gouv.-Gen.
Haaze (E. de) - Imhoff (van); Valckenier.
Hadji (Sultan) - Java.
Hagen - Maleiers.
Hagen (S. van der) - Amboina; Bima; O.I.C.; Molukken; Portugeezen in den Mal. archipel.
Hajam Woeroek - Java; Madjapahit; Nagarakĕrtagama.
Hanafijah (Mohammad) - Maleische Literatuur.
Hang Toeah - Maleische Literatuur.
Harmensz (W.) - Bantam; O.I.C.; Portugeezen in den Mal. arch.
Hartmann (A.) - Bibliografie.
Hassan Oedin - Java.
Hare (A.) - Raffles.
Hasan - Adel; Islam; Hasan-Hoeseinfeest; Sajid.
Hasselman (J. J.) - Ministerie van Koloniën.
Heemskerck (J. van) - Banda; O.I.C.; Plancius; Portugeezen in den Mal. archipel.
Heemskerk (Mr. T.) - Ministerie van Koloniën.
Heeres (J. E.) - Archief.
Heim (Mr. P. van der) - Ministerie van Koloniën.
Helfrich (res.) - Djambi.
Hendrik der Nederlanden (Prins) - Bangka; Tin.
Heutsz (J. B. van)* - Atjeh; Geologie; Gouv.-Gen.; Rooseboom; Heerendiensten.
Heyden (K. van der) - Atjeh.
Hiën (Fa) - Chineezen; Hindoeisme; Oudheden.
Hirschi (H.) - Geologie.
Hoëvell (Dr. W. R. baron)* - Cultuurstelsel; Putte (Fransen van de).
Hoesain (Koning) - Panislamisme.

Hoesein - Adel; Hasan-Hoeseinfeest; Islam; Sajid.
Hoeven (Pruys van der) - Atjeh.
Hogendorp (C. S. W. graaf van) - Gouv.-Gen.
Hollander (Dr. J. J. de) - Maleische Literatuur.
Hoop (J. C. van der) - Ministerie van Koloniën.
Hoorn (J. van) - Gouv.-Gen.; Zwaardecroon.
Hooijer (D. G.) - Kolonisatie.
Hooykaas (J. C.) - Bibliografie.
Hooze (J. A.) - Geologie.
Hordijk (Mr. C. Pijnacker)* - Gouv.-Gen.
Horner (L.) - Geologie.
Hotz (W.) - Geologie.
Houten (S. van) - Koffie.
Houtman (C.) - Amboina; Atjeh; Bali; Bantam; Java; Linschoten (van); O.I.C.; Plancius.
Houtman (F.) - Atjeh; Bali; Linschoten (van); O.I.C.
Hövig - Geologie.
Hudde (J.) - O.I.C.
Humme (ass.-res.) - Benkoelen.
Hurgronje (Dr. C. Snouck) - Atjeh.

I.

Idenburg (A. F. W.) - Gouv.-Gen.; Ministerie van Koloniën; Mijnwezen.
Idsinga (van) - Unificatie.
Imhoff (G. W. baron van)* - Gouv.-Gen.; Java; Oudheden; Thedens; Valckenier.

J.

Jacobson (L. L.) - Thee.
Jansen (M. A.) - Sintang.
Jansen (P. W.) - Deli.
Janssens (Jhr. J. W.)* - Gouv.-Gen.; Java.
Jonge (Jhr. Mr. B. C. de) - Gouv.-Gen.
Jonge (J. K. J. de) - Archief.
Jongmans (Mr. P. H. C.) - Exorbitante Rechten.
Jonker (H. G.) - Geologie.
Junghuhn (F. W.)* - Aardbeving; Bronnen; Geologie; Lembang; Vulkanisme.

K.

Karta Drya - Erberfelt.
Karthaus - Suiker.
Kartini (R. A.)* - Madjapahit; Vrouwenbeweging.
Katoemenggoengan (Datoek) - Laras; Minangkabauers.
Keane - Maleiers.
Kemmerling (Dr. G. L. L.) - Geologie.
Keng Angrok - Java.
Kern (Prof. Dr. J. H. C.)*.
Kertarajasa - Java.
Keuchenius (Mr. L. W. C.) - Ministerie van Koloniën; Meijer; Hordijk (Pijnacker).
Keyser (P. D.) - Plancius.
Khadidjah - Islam.
Kint (A.) - Luchtfotogrammetrie.
Kip (W. F. van Erp Taalman) - Ministerie van Koloniën.
Kjahi Tapa - Java.
Klerk (R. de) - Gouv.-Gen.
Klinkert (H. C.) - Maleische Literatuur.
Knoerle (ass.-res.) - Bengkoelen.
Kock (H. Merkus baron de) - Gouv.-Gen.; Java; Leger; Luit.-Gouv.-Gen.; Molukken.
Koesoemo Oetoyo (R. M. A. A.) - Boedi Oetomo.
Köhler (G. M.) - Atjeh.
Koksinga - Maetsuycker.
Koningsberger (Dr. J. C.) - Ministerie van Koloniën.
Koperberg (Ir.) - Geologie.
Kops (G. F. de Bruijn) - Bali; Riouw en Onderhoorigheden.
Krieger (Vermeulen) - Leger.
Kroesen (R. H.) - Bangko; Djambi.
Krom (contr.) - Djambi.
Kruyt (Dr. A.) - Celebes.
Ktoet (Dewa Agoeng) - Bali.

L.

Lansberge (Mr. J. W. van)* - Atjeh; Gouv.-Gen.
Leeuwenhoek (A. van) - Protozoën.
Lekkerkerker (C.) - Bibliografie.
Leydecker (Ds. N.) - Maleische Bijbelvertaling.
Limburg Stirum (Mr. J. P. graaf van) - Gouv.-Gen.
Liefrinck (F. A.) - Bali.

Naamregister

Linschoten (J. H. van)* - O.I.C.; Plancius.
Lodewijk Napoleon (Koning) - Comm.-Gen.; Elout; Ministerie van Koloniën; Missie.
Lotsy (Mr. J. S.) - Ministerie van Koloniën.
Loudon (Jhr. Mr. J.)* - Gouv.-Gen.; Ministerie van Koloniën.
Louw (P. J. F.) - Leger.
Luypen (Mgr.) - Missie.
Lijn (C. van der) - Gouv.-Gen.

M.

Mackay (Mr. A. baron) - Ministerie van Koloniën.
Macklot (H.) - Geologie.
Maetsuycker (J.)* - Gouv.-Gen.; Java.
Maire (I. Le) - Amboina; O.I.C.
Malefijt (J. H. de Waal) - Ministerie van Koloniën.
Malik Ibrahim - Java; Oudheden.
Mangkoe Boemi - Imhoff (van); Java.
Mangkoe Negoro - Java.
Mangkoe Negoro VII - Java.
Marco Polo - Goud; Java; Ontdekking van N.-I.; Portugeezen in den Mal. Archipel.
Marsden (W.)*.
Martin (K.) - Geologie.
Mas Said - Java.
Matelieff de Jonge (C.) - O.I.C.; Molukken; Portugeezen in den Mal. Archipel.
Mat Tahir (R.) - Djambi.
Matthes (Dr. B. F.)*.
Maurits (Prins) - Atjeh; O.I.C.
Mees (Mr. F. Alting) - Ministerie van Koloniën.
Mendoça (A. F. de) - Portugeezen in den Mal. Archipel.
Menol - Java.
Menten (J. H.) - Aardolie.
Merkus (Mr. P.)* - Gouv.-Gen; Molukken; Mijnwezen.
Michiels (A. V.)* - Minangkabau; Sumatra's Westkust.
Minto (G. E. earl of)* - Gouv.-Gen.; Raffles; Sumatra's W.-k.
Moelana Hassan Oedin - Bantam.
Moelawarman - Moearakaman; Oudheden.
Moeso - Communisme.
Mohammed (Gezant Gods) -Adel; Islam; Hasan-Hoesain en elders.
Mohammad Hatta - Pendidikan N.I.; Perhimpoenan Indonesia.
Mohammad Tabrani - Partai Rajat Indonesia.
Mohr - Veen.
Molengraaff (G. A. F.) - Geologie; Zeeën.
Mossel (J.)* - Gouv.-Gen.; Java.
Moucheron (B. de) - O.I.C.
Mpoe Sindok - Java.
Müller - Geologie.
Muller (W. C.) - Bibliografie.
Multatuli - Dekker (Douwes).
Muntinghe (Mr. H. W.)* - Palembang.
Mijer (Mr. P.)* - Gouv.-Gen.; Molukken; Mijnwezen.

N.

Nahuys van Burgst (H. G. baron) - Merkus.
Natakoesoema - Java.
Neck (J. van) - Java; Plancius; Portugeezen in den Mal. Arch.
Nederburgh (Mr. S. C.) - Comm.-Gen. -
Nienhuys (J.) - Deli.
Nieuwenhuisen (Prof. Dr.) - Borneo.
Nieuwenhuyzen (J. F. N.) - Atjeh.
Noort (O. van) - O.I.C.

O.

Oema (Toekoe) - Atjeh.
Oldenbarneveldt (J. van) - O.I.C.; Java.
Ossenbruggen (Mr. F. D. E. van) - Wilken.
Othman - Koran.
Oto Iskandar di Nata - Pasoendan.
Outhoorn (W. van)* - Gouv.-Gen.
Overstraten (Mr. P. G. van)* - Comm.-Gen.; Gouv.-Gen.
Oyens (Ir. Weckerlin de Marez) - Geologie.

P.

Padtbrugge - Molukken.
Pahud (G. F.)* - Gouv.-Gen.; Ministerie van Koloniën.

Naamregister

Pakoe Alam - Java.
Pakoe Alam VII - Java.
Pakoe Boewono I - Java.
Pakoe Boewono II - Java.
Pakoe Boewono III - Java.
Pakoe Boewono VI - Java.
Pakoe Boewono VII - Java.
Pakoe Boewono X - Java.
Palakka (Aroe)* - Oudheidk. Dienst; Celebes.
Parr (res.) - Benkoelen.
Parra (P. A. van der)* - Gouv.-Gen.
Pasaman (Toeankoe) - Marapalam.
Patras (A.)* - Gouv.-Gen.
Pauw (R.) - O.I.C.
Pel (J. L. J. H.) - Atjeh.
Perpatih nan Sebatang (Datoek) - Laras; Minangkabauers.
Plancius (Ds. P.)* - O.I.C.
Pleyte (Mr. T. B.) - Ministerie van Koloniën.
Poeger (Pangèran) - Java.
Poerbaja (Pangèran) - Java.
Poernawarman - Java; Taroema.
Polem (Panglima) - Atjeh.
Posthumus (O.) - Geologie.
Posewitz - Bauxiet.
Prapantsja - Madjapahit; Nagarakërtagama.
Pringgalaja - Java.
Prins (Mr. A.)* - Gouv.-Gen.
Putte (I. D. Fransen van de)* - Cultuurstelsel; Ministerie van Koloniën.

Q.

Quarles van Ufford (Jhr. J. J.) - Ministerie van Koloniën.

R.

Raaff - Marapalam.
Raay (van) - Batavia; Java.
Radja (Sultan) - Java.
Raffles (Sir T. S.)* - Atjeh; Bantam; Benkoelen; Java; Javaansch; Koffie; Gouv.-Gen.; Palembang; Rechtswezen; Unificatie; Zoutmonopolie.
Reael (Dr. L.)* - Gouv.-Gen.; Java.
Reede tot Drakestein (H. A. van)* - Comm.-Gen.; Zwaardecroon.
Rees (O. van)* - Gouv.-Gen.; Ministerie van Koloniën.
Reiniersz (C.)* - Gouv.-Gen.; Molukken.
Reinwardt (Dr. C. G. L.)* - Plantentuin ('s Lands) sub 2.
Reijnst (G.)* - Gouv.-Gen. -
Reijnst (Jhr. J. C.)* - Gouv.-Gen. -
Riebeeck (A. van)* - Gouv.-Gen.
Riemsdijk (J. van)* - Gouv.-Gen.-
Rochussen (J. J.)* - Gouv.-Gen.; Ministerie van Koloniën.
Roorda (Dr. T.)* - Javaansch.
Rooseboom (W.)* - Gouv.-Gen. -
Rost van Tonningen (M. B.) - Bali.
Roy (Le) - Atjeh.
Rumphius (G. E.)* - Geologie; Ringwormen; Valentijn.
Rumphius (P. A.) - Rumphius (G. E.).
Rutten (L. M. R.) - Geologie.
Ruys de Beerenbrouck (Jhr. Mr. C. J. M.) - Ministerie van Koloniën.
Rijk (J. C.) - Ministerie van Koloniën.

S.

Salim (H. A.) - Sarekat Islam.
Samanhoedi (M. A.) - Sarekat Islam.
Sandjaja (Koning) - Oudheden.
Saperdan (R. M.) - Java.
Sarasin (Gebr.) - Celebes; Geologie.
Sarasin (F.) - Celebes; Geologie; Maleiers.
Sartono (Mr. R. M.) - Partai Indonesia.
Schalker (W. J. P. J.) - Bibliografie.
Schelle (C. J.) - Geologie.
Scherer (G. A.) - Atjeh.
Schinne (S. I. van) - Imhoff (van); Valckenier.
Schmidt (C.) - Geologie.
Schouten (W. C.) - Amboina; Schouten-eilanden.
Schwaner (C.) - Geologie.
Sëmaoen - Communisme; Exorbitante Rechten; Sarekat Islam.
Sënèn (Mr. C.) - Meester Cornelis.
Sëntot - Java.
Sepati of Senopati (Panembahan) - Mataram; Oudheden.
Sepoeh (Sultan) - Java; Raffles.
Sevenhoven (van) - Merkus.
Siberg (J.)* - Comm.-Gen.; Gouv.-Gen. -
Silliman - Aardolie.
Sinambela (K. B.) - Bataks.
Singgih (Mr. R.) - Pakempalan K. S. -

Si Singa Mangaradja - Pakpak; Bataks; Samosir; Silindoeng.
s' Jacob (F.)* - Gouv.-Gen. -
Sjâfi' (Mohammed ibn - Indris al -) - Imam; Islam.
Sjriwidjaja* - Kaling.
Sloet van de Beele (Mr. L. A. J. W. baron)* - Gouv.-Gen. -
Sneevliet (H. J. F. M.) - Communisme; Exorbitante Rechten.
Snellius - Geologie.
Soekarno (Ir.) - Exorbitante Rechten; Partai Indonesia; Partai N.-I.; Persatoean P.P.K.I. -
Soenan Ageng - Java.
Soenan Giri - Java.
Soenan Mas - Java.
Soenan Ngampel - Java.
Soepomo (R. Mr.) - Unificatie.
Soerapati - Erberfelt; Java; Pasoeroean.
Soerjodiningrat (P.) - Pakempalan K. Ng. -
Soetomo (Dr. R.) - Persatoean Bangsa Indonesia.
Soetowidjojo - Java; Mataram.
Soewardi - Exorbitante Rechten.
Soewarni - Vrouwenbeweging.
Sosroningrat (R. M. A. A.) - Kartini.
Specx (J.)* - Gouv.-Gen. -
Speelman (C.)* - Celebes; Gouv.-Gen.; Java.
Spencer - Feticisme.
Speult (H. van) - Molukken.
Stel (S. van der) - Reede tot Drakenstein (van).
Stockum (H. van) - Comm.-Gen. -
Stoop (A.) - Aardolie.
Swart (H. N. A.) - Atjeh.
Swieten (J. van) - Atjeh.
Swoll (C. van)* - Gouv.-Gen. -

T.

Tak - Java.
Tan Malaka - Communisme; Exorbitante Rechten.
Tasman (A. J.)*.
Teijn (gen. van) - Atjeh.
Thedens (J.)* - Gouv.-Gen. -
Tjakra Ningrat - Java.
Tjipto Mangoenkoesoemo - Exorbitante Rechten.
Tjokroaminoto (R. O. S.) - Sarekat Islam.
Tobias (P. F. Laging) - Atjeh.

Toekoe Oema - Atjeh.
Toler (A.) - Geologie.
Tollens (L. J. A.) - Koran.
Tonningen (M. B. Rost van) - Bali.
Toorn (J. L. van der) - Minangkabau.
Trakranen (N.) - Ministerie van Koloniën.
Trénité (Mr. G. J. Nolst) - Beschikkingsrecht.
Treub (Dr. L.) - Plantentuin ('s Lands) sub 2.
Treub (Prof. Dr. M.) - Indisch Comité voor W.O.
Troenodjojo - Java; Maetsuycker; Goens (van).
Tuuk (Dr. N. van der) - Maleiers.
Tuyll van Serooskerken (V. G. baron van) - Bangka; Mijnwetgeving; Tin.
Twist (Mr. A. J. Duymaer van) - Gouv.-Gen. -

U.

Uhlenbeck (G. H.) - Ministerie van Koloniën.
Umbgrove - Geologie.
Urdanedo - Heidendom.
Usselincx (W.) - O.I.C.; Plancius.

V.

Valckenier (A.)* - Batavia; Gouv. Gen.; Imhoff (van); Java; Thedens.
Valentijn (A.)* - Heidendom; Ringwormen; Rumphius.
Verbeek (Dr R. D. M.) - Geologie.
Verhoeff - O.I.C. -
Vermaes (Ir. S. J.) - Goud.
Verspyck (gen.) - Atjeh.
Vetter (gen.) - Atjeh.
Vlaanderen (Dr. C. L.) - Tin.
Vlamingh van Oudshoorn (A. de) - Molukken.
Vlerk (van der) - Geologie.
Vogelzang (contr.) - Djambi.
Vollenhoven (Mr. C. van) - Adat; Beschikkingsrecht.
Volz (W.) - Geologie.

W.

Waal (E. de) - Agrarische Wet; Ministerie van Koloniën.

Waanders (F. G. van Bloemen) - Ministerie van Koloniën.
Waerwijck (W. van) - Amboina; Java; O.I.C.; Portugeezen in den Mal. Archipel.
Wahidin Soediro Hoesoto (Mas) - Boedi Oetomo.
Walaeus (A.) - Zending.
Wallace - Fauna, Flora; Zeeën.
Walter (contr.) - Djambi.
Wanner (J.) - Geologie.
Wé-Tanri-Oei - Tanette.
Weber (Prof. M.) - Geologie.
Weitzel (A. W. P.) - Ministerie van Koloniën.
Wellan (J. W. J.) - Inheemsche Rechtspraak.
Welsink (L. C.) - Silindoeng.
Welter (C. J. I. M.) - Ministerie van Koloniën.
Weyland (J.) - Weyland-Gebergte.
Wichers (Jhr. H. O.) - Ministerie van Koloniën.
Wichmann (C. E. A.) - Geologie.
Widjaja (R.) - Java; Madjapahit; Oudheden.
Wiechert - Aardbeving.
Wiese (A. H.)* - Gouv.-Gen. -
Wiggers van Kerchem - Atjeh.
Wikramawardhana - Java.
Wilde (Mr. A. Neijtzell de) - Rechtswezen.
Wilken (Dr. G. A.)*
Willem I (Koning) - Banken, Bankwezen (Ned. Handelmij.).
Wing Easton (N.) - Geologie.
Wittkamp (H.) - Geologie.
Wijck (Jhr. C. H. A. van der)* - Atjeh; Gouv.-Gen.
Wijck (Jhr. J. C. van der) - Atjeh.
Wijck (Jhr. Mr. T. A. J. van Asch van) - Ministerie van Koloniën.

X.

Xaverius (F. de) - Missie.

Z.

Zainoel Arifin (Sultan) - Java.
Zwaardeeroon (H.)* - Gouv.-Gen.; Valckenier.
Zijlker (A. J.) - Aardolie.

ZUID-CHINEESCHE ZEE
SOELOE ZEE
CELEBES ZEE
STILLE OCEAAN
MOLUKSCHE ZEE
CERAM ZEE
BANDA ZEE
FLORES ZEE
SAWOE ZEE
TIMOR ZEE
ARAFOERA ZEE
INDISCHE OCEAAN
KLEINE SOENDA EIL.
JAVA ZEE
AUSTRALIË
BRITSCH NOORD BORNEO
Brunei
Soeloe Arch.
FILIPPIJNEN
MINDANAO
Basilan
Jolo
Talaud Eil.
Sangihe Eil.
Siaoe
Morotai
Halmahera
Ternate
Tidore
Obi Eil.
Batjan
Boeroe
Ceram
Ambon
Amboina
Banda Eil.
Wowoni
Boeton
Kabaena
Salajar
Makassar
Celebes
Peleng
Banggai Eil.
Soela Eil.
Mangole
Sanana
Misool
Waigeo
Schouten Eil.
Biak
Japen
Geelvink B.
Sneeuw Geb.
Carstensz-toppen
Wilhelmina-top
Juliana-top
Nieuw Guinea
Kei Eil.
Aroe Eil.
Trangan
Tanimbar Eil.
Sermata Eil.
Babar
Damar
Alor Eil.
Flores
Solor Eil.
Timor
Roti Eil.
Sawoe
Soemba
Soemba
Soemba
Sumbawa
Lombok
Bali
Java
Madoera
Soerabaja
Semarang
Cheribon
Batavia
Bandoeng
Soekaboemi
Tjilatjap
Jogjakarta
Magelang
Kangean
Balwean
Karimoendjawa Eil.
Enggano
Benkoelen
Mega
Bintoehan
Telokbetoeng
Padang
Padangpandjang
Batoe Eil.
Nias
Singkep
Billiton
Bangka
Palembang
Djambi
Siberoet
Sipora Eil.
Pagai Eil.
Karimata Eil.
Tambelan Eil.
Anambas Eil.
N. Natoena Eil.
Groot-Natoena
Z. Natoena Eil.
Pontianak
Bandjermasin
Laoet
Laoet Ketjil Eil.
Singapore
Malakka
Penang
Pinang
Georgetown
Kota Baroe
Sabang
Poeloe Weh
Poeloe Simeulue
Poeloe Banjak
Poeloe Babi
Poeloe Enggano
Christmas E.
Verklaring
Spoorwegen
Grenzen
Schaal 1:12.000.000
95° O.L. Gr.
100°
105°
110°
115°
120°
125°
130°
135°
140°
5°
0°
5°
10°